קהילת ויליזקה

ספר זברוז

קהילת ויליקה

המחוזית, פלך וילנה

בעריכת

קלמן פרבר

יוסף זאבי (ווילק)

בהוצאת ארגון יוצאי ויליקה והסביבה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Memorial Book

To the COMMUNITY of WILEIKA

Edited by

KALMAN FARBER

JOSEF ZEEWI

עיצוב : יעקב ארדמן

©

ארגון יוצאי וילייקה והסביבה בישראל
נסדר ונדפס בשנת תשל"ב בדפוס שמגר תל אביב
לוחות והדפסת אופסט גרפיקה אומנים בע"מ תל אביב
Printed in Israel 1972

ספר זכרון

קהילת ויליויקה המחוזית

פלך וילנה

תוכן העניינים

תאריכים בחיי העיר ט
עם הספר י"א
מבוא י"ג

פירקי היסטוריה

כתר קינה לכל בית ישראל • אורי צבי גרינברג (שיר) ט"ו
וילייקה העיר • שלמה חיים דובין 1
המבנה הכלכלי • חיים שלום קופילוביץ 9
תעשיה ומסחר בזמן שלטון הפולנים • ק. פ–ר 12
תחבורה 14
כבישים ודרכי עפר • ק. פ–ר
הרכבת בבניתה • ח. ש. ק–ץ
הנהר וילייה – פסי הרכבת • ק. פ–ר
תברואה 15
מצב הבריאות בעיר • ק. פ–ר
בית חולים עירוני • ש. ח. ד.
בית חולים מחוזי – בתי מרחץ • ק–ן 16

מוסדות דת

בתי תפילה, חברות ומוסדות • ק. פרבר 17
חסידות • ק. פרבר 21
ביקורי הרבי מקוידנוב • ח. ש. קופילוביץ 22

מוסדות ציבור, חינוך ותרבות

"חדרים" בעיירה • ק–ן 25
"תלמוד תורה" – המלמד מרקוב • ש. א–ן
ר' ישראל קופילוביץ • שמואל ואהרן אפשטיין
המלמד ר' זלמן יוסף שרלט • ש. ח. ד 26
ה"חדר" של מרדכי אליעזר רבינוביץ – ר' אברהם
"דער טערק" • י. ק–ץ
ר' דוד שלמה בן מאיר פלבניק • מינה פלבניק–פינגר 27
המלמד ר' יואל קופילוביץ, חדר לבנות • ק–ן
בית ספר לבנות • ח. ש. ק
ישיבה קטנה – חדר מתוקן 28
החדרים האחרונים
בתי ספר כלליים רוסיים – הגימנסיה הפולנית • ק–ן
בית הספר העברי "הרצליה" • יוסף זאבי 29
בנין לבית־הספר "תרבות" • ש. ח. דובין 31
בית ספרנו "תרבות" בחורבנו – המנהל האחרון
מורי ורבי ר' שמואל רודניצקי • טוביה נורמן 32
יסוד הספריה הראשונה • ח. ש. ק. 33
הספריה ע"ש שלום עליכם • ש. דינרשטיין
בידור
חוגים דרמטיים — החרם על סרטים גרמניים • מ. ל. 34
מוסדות העזרה ההדדית
קופת גמילות חסדים – הבנק העממי • ק. ר. 35
לינת הצדק, ביקור חולים – "צדקה גדולה" • ח. ש. ק.
"גמילות־חסד" בתחילת המאה העשרים • מנחם אדיר (רודניצקי) 36

התנועה הציונית

תנועות ומפלגות • ח. ש. קופילוביץ 37
מפלגת העבודה הציונית "התאחדות" • י. ז. 40
ברית הצה"ר – בן־ציון נורמן • מ. ל. 41
החלוץ • י. בן־שאול
השומר הלאומי • מפי חברים 42
הכשרת קיץ בטקלינופול • משה סלובודסקי 44
בית"ר–קרן תל־חי–המיסדר האחרון • מ. ל–א 46
השומר הצעיר • משה שולמן 49
מפלגות דתיות • ק–ר 50
למען הקרן הקיימת לישראל • יעקב קופילוביץ 51
פינה עברית – הברית העברית העולמית • בן־עמרם 52
מארכיונו של ציוני ותיק (יעקב לוין ז"ל) • ק–ר 54

אישים ודמויות

רבנים

הרב ר' יצחק פרלוב זצ"ל • יעקב משיץ 55
מינוי רב – שיעורי תורה • א. ש. זוסמן 56
רבה האחרון של וילייקה –
"מחנה יהודה" • יעקב משיץ בן־הרב 57
הגאון ר' יהודה משיץ, מרא דאתרא • ש. ח. דובין 58
נחום הלל קופילוביץ – ספר הקונגרס – תרפ"ג
בית סבי
השו"ב ר' יצחק (איצע) קצוביץ
הרב מטעם
"המתנגד" – ר' שמעון מרדכי הלוי הורוויץ • אברהם שאול זוסמן 59
ר' אברהם זלמן לנדא • ח. ש. ק. 60
בית אבי • ח. ש. ק. 60
ר' זלמן בר פיסטונוביץ – משה איצע שולמן
ר' מרדכי קופילוביץ – ר' יעקב קופילוביץ (השיל"ס) • ח.ש.ק. 61
הדודה יוכבד • צ. בת־שאול 62
משפחה אחת • בתיה בן־ארי
ר' יהודה פריידוס • ק–ר
ר' יעקב לוין • י. זאבי 63
אבינו, ר' יעקב לוין – אסתר קופילוביץ • לוי לוין 64
ר' זכריה קופילוביץ • א.ש.ז. 67
עקיבא בן זכריה קופילוביץ • ח.ש.ק.
הפרופיסור פלטיאל דייקן–דיקשטיין • ש. דיקשטיין 68
יצחק מרדכי נורמן • ח.ש.ק.
מנחם אדיר (רודניצקי) • זאב איגרת 69

רשמים וזכרונות

וילייקה בין שתי מלחמות העולם • אהרן מאירוביץ 71
זכרונות מלחמת העולם הראשונה • אברהם סולובייציק 72
בחירות לעיריה – חג השבועות תר"פ (1920) • ח.ש.ק. 73
מזכרונותי • חסיה גרינהויז־גוזובסקי 74
מפולטבה דרך וילייקה לארץ־ישראל • יאיר אלחנני
עיירתי • ראובן קוגל 75
השטפון • פרץ שולמן

השריפה הגדולה – ד"ר דילון מתגייס • י. ק–ץ 76
מחלוקת חזן־שוחט • ש.ח.ד.
הגיוס לצבא הרוסי • ח.ש.ק.
משפט ביליס • ש.ח.ד.
שמחות בעיר – הכנסת ספר תורה • צ. בת־שאול 77
הגירה ונדידה • ח.ש.ק.
ברוך (בנימין) ברונשטיין • ק. פ–ר 79
מכתב באנגלית משר הבטחון משה דיין
ארגון יוצאי וילייקה והסביבה בישראל • ועד הארגון 80

ערב השואה

וילייקה בשלטון הסובייטי בשנות 1939–1941 •
מ. בן־שם ומ. לנדא 83
ערב מלחמת העולם השניה • ק. ראובני 85
משפחה ציונית בסיביר • פסיה נורמן 88
בערבות סיביר • אלן (אהרן) איידלמן 89

השואה

בין מלתעות החיה הנאצית
(זכרונות של פרטיזן) • יוסף נורמן 93
בני וילייקה בגיטו וילנה – יומן • ק. פרבר 110
מגיטו קובנה למחנה דכאו • יצחק קופילוביץ 119
זכרונות מגיטו ורשה • יהודה קופילוביץ 120
מן המיצר • יהואש אלפרוביץ 121
מאבק על החיים • זאב רבונסקי 123

מקדושי עירנו

הרב ר' משה קליין • ק. פ–ר 137
ר' אליהו לייב זגרמיסטר • צ. בת־שאול
ר' אהרן למפרט – אם הבית • ק.פ. 138
דמויות בעיני עובר אורח • ק. ראובני
ביתנו • ש. אבני–י.ז. 139
ליפא גוטמן • ק. ר–י 140
משפחתנו • חיה סווירסקי־אלחנני
מאיר לנדא • מ. אחימאיר 141
אברהם קופילוביץ •
אברהם נורמן • פסיה נ.
הורי •משה נורמן
סופר סתם במדי בית"ר • משה לנדא 142
פשוטי עם • בתיה בן־ארי 143
אבותי • נחמה קלקה־מלברגר 144
ברוך שולמן • מ. שולמן 145
הלבקן • ראובן נורמן, רפאל נורמן, נחום לפידות,
באנקא אלפרוביץ, שמואל לוינסון, פסח לוינסון • משה לנדא 146
רחל דובין־ביקלס • ההורים
השלושה מווילייקה – (הקדוש סיאמע סווירסקי) • ק. פ–ר 148

נפלו כגבורים

הקדוש משה ברמן • ק.פ. 150
הפרטיזן נח דינרשטיין • ז.ג.
אחי • חנה דינרשטיין־מלברגר 151
הפרטיזן חיים צ'יחוק מראצקה • מ. ל–א
ריבה אנשלביץ־שניאורסון • ק. פ–ר 152
ברטה מכאלאפי • ק. פ–ר
לאחר השואה
וילייקה בשנות 1946–1957 • ח. שולמן, מ. לנדא 153
בדרך לישראל • יוסף נורמן 154

נפלו בהגנת המולדת

ברוך גורביץ • יוסף זאבי ויעקב לוין 156
זאב פינגר • אמא 157
יעקב הדרי (גרינהויז) • אייזיק רמבא 158
יצחק רולניק – מתוך הספר "יזכור" לראובן אבינועם
בנימין שולמן • הוריו
לזכרון לעד – ימי זכרון 159
אבוי לך (שיר) • יצחק קצנלסון 160

חלק שני

צוויישער טייל – אין יידיש

פאַרוואָרט 163
אַריינפיר 165

קאַפּיטלען געשיכטע

צו דער געשיכטע פון ווילייקע • ח. ש. קאַפּעלאָוויטש 167
די שטאָט אין איר גלאַנץ און חורבן • ש. ח. דובין 177
ווילייקע – פון געאָגראַפישן לעקסיקאָן – וואַרשע 1893 186
ווילייקע אין דער ליכט פון דער יידישער
פּרעסע 1930–1937 188
שוּלן און בתי מדרשים • ק. פ–ר 193
רבנים אין ווילייקע • ק. פרבר 195
יצחק פּערלאָוו – דיכטער • ר–י 196
געזונטהייטס־וועזן אין שטאָט
(היגענישע אנשטאַלטן) • ק. פ. 197

פּאַרטייען אוּן אינסטיטוציעס

ציוניזם • ח. ש. קאַפּעלאָוויטש 199
גמילות חסד אין ווילייקע • חנן סווירסקי 201
"יעקאפא" • ק. פ–ר 202
דראַמאַטישע קרייזן • ח. ש. קאַפּעלאָוויטש–יעקב פריידוס 203
יוגנט אָרגאַניזאַציע "חרות ותחיה" • נחמיה קור 204
"מכבי" • דוד טשאַרנע 205
די פּייערלעשער – 1918 • ח. ש. ק. 207
דער פּייערלעשער באל • בנימין בראַנשטיין 208

זכרונות אוּן עפּיזאָדן

מיינע קינדער יאָרן • ברוך צוקערמאַן 209
דער פאַרשעמטער יום־טוב • ח. ש. ק–טש 212
אַבינטל זכרונות • יחזקאל גרינהויז 213
מיין היים • דב טייץ 215
מיין שטעטעלע • אַניע בעאַטוס־איידלמאַן 217
אַ טראָפן אין ים • האָדל אַבראַמאָוויטש 219
די יידישע מאַמע • סענדער ל. 220

פערזענלעכקייטן אוּן טיפּן

דער גבאי • נחמיה קור 223
ר׳ קלמן גוטקין • פּלימעניק מ.
דער פּרומער גימנאַזיסט • ק. ר–י 224
מיין טאַטע אלי־יאשע • ב. טייץ
די פאַמיליע גורוויץ • רעיה גורוויץ
די געשיכטע פון איין משפּחה • ק. ר–י 225
שלמה חיים "דער טשוועק" • ר. ג–ץ 226
וויליקער לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע • ק. פּ. 228

פאַר דעם חורבן

אין גלות סיביר • ש. ח. דובין 231
אין דער וואַנדערונג • חיה רעשקע 239

אומקום אוּן קאַמף

וויליע (ליד) • ק. פּ–ר 242
אין פּייער פון גיהנום – זכרונות
פון אַ פּאַרטיזאַן • שמואל (מולע) נאַרמאַן 243
אין די שטורמישע יאָרן • דוד קאַפּעלאָוויטש 272
אין קלעם • שמשון (סיאַמע) קאַפּלאַן 277

זכרונות • נתן קאַזשינעץ 280
די בלאַקאַדע • חנה טייטלמאַן־קאַפּלאַן 281
אותיות קעמפן • נחום אַלפּעראָוויטש 282
די ערשטע אַקציע אין ווילייקע • באַריס גרייניאַן 285
דריי שחיטות אין ווילייקע • הרב מ. דרייזין 286
ווילייקער אין ווילנער געטאָ • קלמן פּאַרבער 289
ווילייקער גוים האָבן דערציילט • האָדל אַבראַמאָוויטש 298
די טורמע (ליד) • ק. פּ–ר 300
אויף קבר־אבות אין פּאנאר • ק. פּאַרבער 302
געדענק און פּאַרגעס ניט (יאָרצייט טעג) 305
זינג! (ליד) • יצחק קאַצענעלסאָן 306

וילייקה ובנותיה

רצ׳קה 307
סוסנקה
כאלאפי 308
נייקה
בושובה
וויאָזין

דפּי זכרון/געדענק בלעטער

רשימת קדושי עירנו שנספו בשואה 311–318
בני עירנו שנפלו בצבא הפולני והסובייטי 319
ציון לנשמת בני העיר שנפטרו בארץ 319

רשימת קדושי קהילת וויאָזין 320
רשימת קדושי הכפר נייקה
קונטרס תמונות הנצחה 321–320
מדור באנגלית 321–328

תודתנו נתונה: למוסד "יד־ושם" ירושלים על שאיפשרו לנו להשתמש בחומר מארכיונם, לצייר י. בלפר על שאיפשר לנו להשתמש בציוריו המודפסים בעמודים: 82, 95, 227, 240, 249, 301, ולמר א. גלברון עבור שרטוט מפת העיר.

תאריכים בחיי העיר

המאה ה־18

ה'תקס"ו – 1766 בתקופת הרפובליקה הפולנית שמשה העיירה ויליקה כמרכז מחוזי כפרי והשתייכה למחוז אושמיאני. (מתוך אנציקלופדיה רוסית)

ה'תקנ"ג – 1793 צורפה ויליקה לרוסיה – הקהילה היהודית מנתה 257 נפשות – (אנציק')

ה'תקנ"ה – 1795 ב־3 במאי נקבעה כעיר מחוז בפלך מינסק (אנציק' 1837)

ה'תקנ"ז – 1796 ב־22 בינואר אושר סמל העיר – "אניה טעונה סחורות שטה על נהר" (אנציק')

ה'תקנ"ז – 1797 בית המשפט המחוזי הראשון פעל בקרטשמה של קופילוביץ. במחוז היו 1238 נפשות, מהן 926 יהודים (אנציק')

המאה ה־19

ה'תקס"ב – 1802 ב־28 ביולי אושרה כעיר מחוזית בסטטוס של הפלך מינסק (אנציק')

ה'תקצ"ג – 1833 גרו בוילייקה 1026 תושבים ב־187 בתי עץ, מהם 254 יהודים. (אנציק')

ה'תר"ב – 1842 צורף מחוז ויליקה לפלך וילנה (אנציק')

ה'תר"ז – 1857 גרו במחוז 6848 יהודים. (אנציק')

ה'תר"כ – 1860 היו בעיר שלושה בתי תפילה יהודיים ובית חולים עירוני – אנציק'

ה'תרפ"ה – 1885 משפחות ראשונות מהגרות לארה"ב. – מפי בני העיר

ה'תרנ"ז – 1897 היו בעיר 3560 תושבים, מהם 1328 יהודים – אנציק'

המאה ה־20

ה'תרס"ב – 1901 נפטר הרב דמתא, ר' יצחק פרלוב. – מפי בני העיר

ה'תרס"ג – 1903 נתקבל הרב ר' יהודה משיץ כרב העיר. – מפי בני העיר

ה'תרס"ד – 1904 נבנתה מסילת הברזל בקו שדלץ–בלגויה שעברה דרך ויליקה ופטרבורג, – מפי בני העיר

ה'תרס"ח – 1908 נוסד החדר המתוקן – מפי בני העיר

ה'תרע"ב – 1912 נוסדה חברה "צדקה גדולה" למתן צדקה לעניי העיר, כנ"ל

ה'תרע"ג – 1913 הוציא לאור הרב את ספרו "מחנה יהודה". – מהספר הנ"ל

ה'תרע"ג – 1914 נוסדה אגודת "צעירי ציון" – המייסדים

ה'תרע"ד – 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ; צעירים התגייסו לצבא

ה'תרע"ד – 1914 ארגן ברוך צוקרמן בית ספר לבנות. – מפי בני העיר

ה'תרע"ה – 1915 בקיץ ברחו רוב תושבי העיר לרוסיה וללטביה מאימת הקוזקים, רוב בתי העיר נשרפו ביחד עם בית המדרש הגדול ובית הכנסת של חסידי קוידנוב, – מפי בני העיר

ה'תרע"ח – 1918 נוסד בית הספר העברי הראשון בעיר, שהפך לבית ספר "תרבות" ע"ש ד"ר הרצל

ה'תרע"ט – 1919 משפחת פרומין מוילייקה, הגיעה דרך קושטא לארץ ישראל להשתקע

ה'תר"פ – 1920 בראשית אוקטובר כבשו הפולנים את העיר בפעם השניה והחזיקו בה עד ספטמבר 1939. בעיר נוסד "יעקאפא". – מפי בני העיר

ה'תרפ"א – 1921 באסיפה כללית נבחרו חברי ועד הקהילה היהודית הראשונה ומר שלמה חיים דובין – כראש הקהילה. – מפי בני העיר

ה'תרפ"א – 1921 עלה לארץ החלוץ הראשון עקיבא קופילוביץ, מראשוני העליה השלישית, – מפי בני העיר

ה'תרפ"ב – 1922 נבחרה הקהילה ע"י בחירות חשאיות לוילייקה, קורניץ, רטשקה וכו', – מפי בני העיר

ה'תרפ"ד – 1924 נוסד "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר", – מפי בני העיר

ה'תרפ"ה – 1925 עלו ארצה החלוצים הראשונים, – מפי בני העיר

ה'תרפ"ו – 1926 נחנכה תחנת החשמל בעיר, – כנ"ל

ה'תרפ"ט – 1929 נחנך בית הכנסת של המתנגדים, בהשתתפות הסנטור הרב יצחק רובינשטיין מוילנה, – כנ"ל

ה'תרצ"א – 1931 ב–י' באדר התקיים כנס מחוזי של קק"ל בווילייקה – מהעתונות. – באביב היה השטפון הגדול ; נהר הוויליה עבר על גדותיו

ה'תרצ"ד – 1934 ב־5 בדצמבר התקיים כנס מחוזי של מורי "תרבות" בעיר – מהעתונות

ה'תרצ"ז – 1937 ב–ו' בתמוז הונחה אבן הפנה לביה"ס החדש "תרבות" בווילייקה, בהשתתפות הד"ר יעקב ויגודסקי, יו"ר הקהלה היהודית בוילנה, – מהעתונות

ה'תרצ"ט – 1939 ביוני פיזר הסטרוסטה את הקהילה היהודית ומינה את בצלאל קרצ'מר לקומיסר בקהילה, – מפי בני העיר

תאריכי השואה

ה'תרצ"ט – 1939 ב־17 בספטמבר כבשו הסוביטים את העיר והפכוה לאובלסט (פלך) – נאסר ר' ישעיהו איידלמן נחמיה קלר וחתנו, דב ברמן, בערל שולמאן, – מפי בני העיר

ה'ת"ש – 1940 עם חלוקת תעודות זהות סוביטיות, נאסר על עשרות משפחות לגור בעיר ווילייקה עקב היותם חשודים, רבים הגרו לעירות אחרות, – מפי בני העיר

ה'תש"א – 1941 ב־25 ביוני כבשו הגרמנים את העיר, – מפי הניצולים

ה'תש"א – 1941 י"ז בתמוז תש"א (12.7.51) ביום השבת הובלו חלק מבני העיר (גברים) בדרכם האחרונה למאלוני (אקציה ראשונה), – מעדי ראיה

ה'תש"א – 1941 ה'–ו' מנחם אב תש"א (29־30.8.41) ביום שלישי ורביעי הובלו חלק מבני העיר בדרכם האחרונה לבור שליד המאיאק (אקציה שניה), – מעדי ראיה

ה'תש"ב – 1942 פורים תש"ב (3.3.42) אחרוני בני העיר הוצאו להורג ונשרפו ביום שלישי בבית הסוהר בווילייקה (אקציה שלישית), – מעדי ראיה

ה'תש"ב – 1942 ב־12 בנובמבר בורחים אחרוני יהודי ווילייקה – "היהודים החיוניים", ליער, לפרטיזנים, – מעדי ראיה

ה'תש"ג – 1943 עם חסול גטו וילנה ב־23.9.1943 נשלחו משפחות מספר מווילייקה לאסטוניה, – מפי הניצולים

עם הספר

ברטט שבקדושה בחיל ורעדה שחוחים תחת נטל יגון, שכול ויתמות, נגשנו תוך רגשי אחריות להקים מצבת זכרון לקהילתנו הקדושה, ויליקה הגדולה שנחרבה.
קטנה היתה העיר וצעירה, רק בת שמונה דורות של יהודים נמנו בה, יהודים נאמנים, שומרי מצוות, לומדי תורה, חסידים ואנשי מעשה ספוגים אהבת ישראל וחיבת ציון, אנשי עמל ויגע. נושאי תרבות עברית ויצירה.
למעלה ממאתיים שנה היתה ויליקה, עם כל זעירותה – בבחינת עיר ואם בישראל. מאז עלה עליה הכורת. העלינו – אנו, אודים מוצלים מאש, יחד עם חברינו הוותיקים בארץ – את רעיון הנצחת עירנו והצבת יד ושם לה לדורות הבאים על ידי תאור חייה, על כל שלל גווניה. רבים היו לבטינו. אמרנו: הנוכל? היימצאו בתוכנו אנשים שתעמוד בהם היכולת להביע במילים, את אשר רוחש הלב; על חיי העמל והיצירה, החומר והרוח, השמחה והיגון של העיר מראשיתה ועד חורבנה? – לא נתברכה ויליקה בסופרים ובמשוררים.
אולם נוכח המשימה שהטיל עלינו הגורל, אמרנו לעצמנו: לא מטרה ספרותית או אמנותית עומדת לנגד עינינו. אין אנו מתימרים להעלות על הניר דברי ספרות והגות. אלא להנחיל לדורות הבאים ספר זכרון, פרי עבודה משותפת של בני העיר בו יבואו תאורים וזכרונות על חיי אבותינו, בהם גם משתקפות דמות דיוקנם של יקירינו, והמוסדות אשר בין כתליהם עסקו בצרכי ציבור באמונה וחלמו את חלום הגאולה והפדות, עולם שכולו טוב. הפרקים מצטרפים לאספקלריה נאמנה על חיי הקהילה במשך שנות קיומה, חלק גדול מן החומר נרשם מפי המספרים או תורגם, וזכרונות שנכתבו בדם ואש על ידי בנים לוחמים שרשמו דף מזהיר בתולדות עמנו, הרימו את נס המרד בהלחמם בחירוף נפש בשורות הפרטיזנים, ביערות ובחזיתות וקידשו את שם ישראל בעולם.
ליקוט החומר רובו יש מאין לפי תכנית ערוכה מראש, משקף את חיי הקהילה על כל גווני הקשת של דמותה הרוחנית צבורית, לצערנו לא נמצא תחת ידינו חומר על פעולות בא־כוח היהודים בעיריה, על התאחדות הסוחרים, בעלי מלאכה, התנועה הסוציאליסטית ועוד, נתקלנו גם באבני נגף שבקושי התגברנו, מפני ריחוק הזמן וסערת הימים חלו בוודאי אי אלו חזרות ואי דיוקים, ועם קוראינו הסליחה.
יהא ספר זה נר תמיד לזכר הקדושים והטהורים.

תל־אב ב, תשל״א

ה מ ע ר כ ת

פתח דבר

בלב קרוע ומורתח וביגון קודר הננו באים להנציח את עירנו ויליקה, קהילה קטנה בגליל וילנה, שנחרבה כליל ע״י הצורר הנאצי וגרוריו, בשנים תש״א–תש״ב (1941–1943), יחד עם שאר קהילות ישראל בגולת פולין הדוויה.

מאז חורבנה, תבע הכאב הצורב בלב שארית הפליטה, דרש וחזר ודרש: הציבו יד ושם, מצבת זכרון לבני משפחותינו וקרובינו שנגזרו באכזריות מארץ החיים, ואין מצבה על קבר האחים המשותף, שגם אותו חללו ומחו הגויים הרוצחים, תושבי המקום.

בערב הזכרון בשנת תשכ״ה (1965), שבו השתתפו בני עירנו שזכו לעלות ארצה לפני השואה, וכן האודים המוצלים מהתופת הנאצית שהגיעו לישראל אחרי השואה, הוחלט להנציח את קהילתנו על ידי הוצאת ספר זכרון לזכר תפארת קהילתנו לדורות הבאים, ולחרפה ולדראון לעולם הזדון והרשע שעמד על דם אחינו ושמח על משבתנו.

בני עירנו בכל אתר ואתר, שיעיינו בספר זכרון זה, ימצאו בו אספקלריה נאמנה של החיים הדתיים, הרוחניים, התרבותיים והחברתיים שתססו בעיר במשך שמונה דורות, וחיי ההווי שלה, על כל שלל גוניהם, בכתב ובתמונות.

חלק הארי של הספר מוקדש לחיי קהילתנו בשישים השנים האחרונות, ואותו כתבו בני עירנו הקשישים והצעירים מזכרונם. הרשימות על השואה והגיטו נכתבו בדם לבם של כותביהן – האודים המוצלים – או נרשמו מפיהם של אלה אשר בגופם ובנפשם עברו את ים היסורים והפורענויות. מתפרסמים כאן סיפורי הפרטיזנים בני עירנו, שלחמו בגבורה, ונשארו בחיים, ומהם שנפלו בקרב עם האויב. כן הונצחו לזכרון עולם שמות כל הקדושים בני עירנו שנספו בשנות השואה.

משימתנו הוגשמה הודות לעזרתם ועידודם של בני עירנו בארץ ובגולה, ועל כך יבורכו. יעמדו על הברכה כל אלה שנענו לבקשתנו והעלו על הכתב את חיי הקהילה על כל גוניה.

הוקרתנו ותודתנו נתונה לעורכי הספר, מר קלמן פרבר ומר יוסף זאבי (ווילק). מר פרבר, אוד מוצל מאש השואה, שהשקיע מרץ, עמל ויגע באיסוף החומר, עיבודו ועריכתו וגם תרם הרבה מפרי עטו עצמו; מר זאבי נתן יד עוזרת לעבודת העריכה; לחברי הוועדה להוצאת הספר מר ש״ח דובין, יו״ר הארגון ויו״ר קהילת ויליקה במשך עשרים השנים האחרונות ועסקן ציוני ותיק ופעיל, שכתב ותרם לספר הרבה מפרי עטו על חיי הקהילה, ונרתם גם בעול הכבד של מימון הוצאת הספר; מר חיים שלום קופילוביץ, עסקן ציוני ותיק ופעיל, שכתב, טרח ודאג לשוות לספר צורה נאה.

לצערנו הרב נלקח מאתנו בעת הדפסת הספר, חברנו הדגול הזה שכה השתוקק לברך על המוגמר, ולא זכה לכך. יהי זכרו ברוך. לחברי הדור הצעיר מ. בן־שם ומ. לנדא שלא חסכו עמל ומרץ ועזרו הרבה להוצאת הספר. כן גם לכל בני עירנו בארץ ובתפוצות שתרמו בחפץ לב וביד נדיבה, וביחוד בני עירנו שבארה״ב ה״ה יהודה בן אליהו יוסף טייץ, ויעקב איזנשטט, אשר הודות להשתתפותם הנדיבה נתאפשרה הוצאת הספר לאור.

יהא חלקם בהנצחת עיר מולדתנו שמור לדורות – לתהילה ולתפארת.

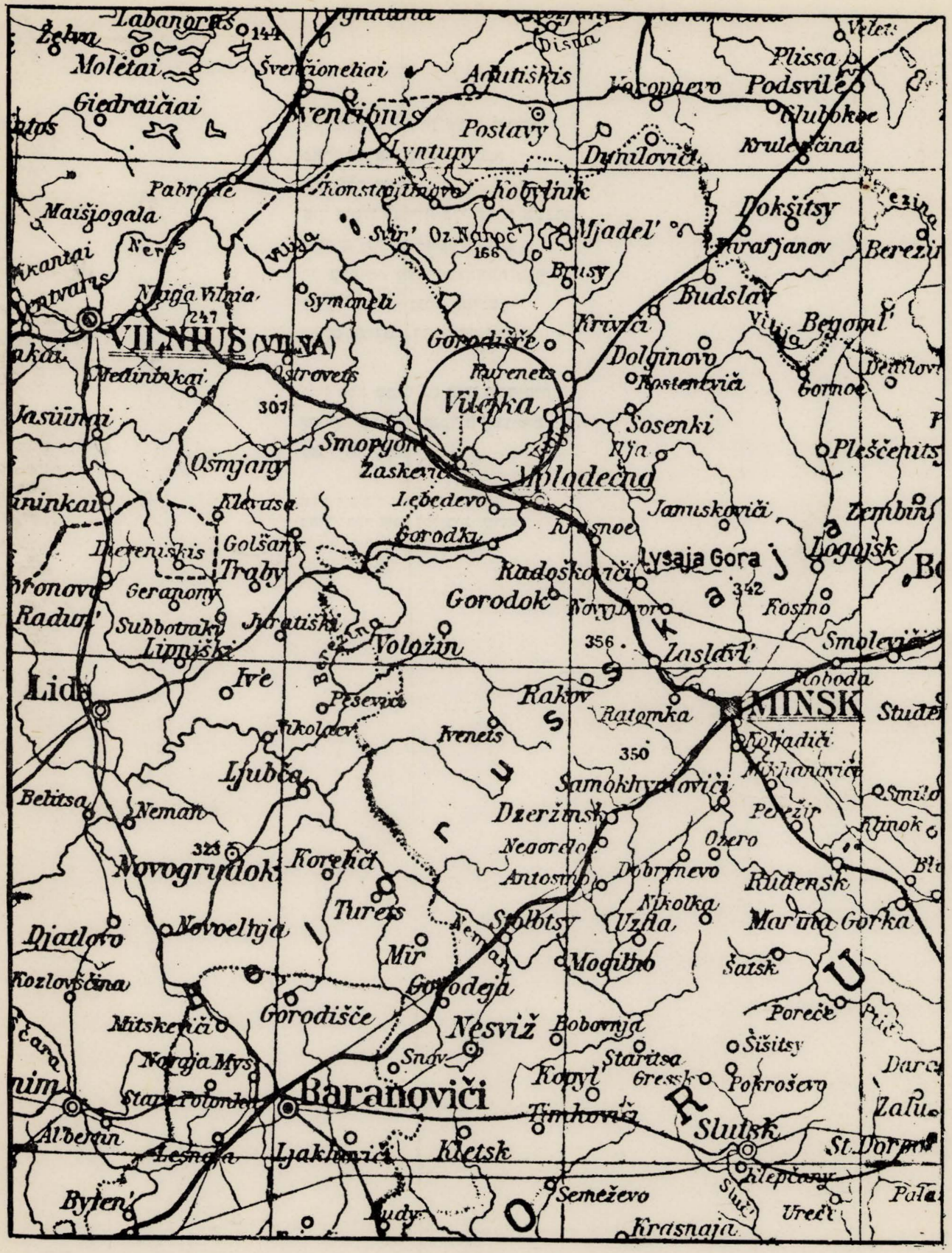
ועד ארגון יוצאי ויליקה והסביבה

תל־אביב, אייר, תשל״א

אֵיךְ הוּטְלוּ לַבּוֹרוֹת שֶׁכָּרוּ בִידֵיהֶם
פְּאֵרֵי יִשְׂרָאֵל, כַּדְכֹּדָה וְזָהֳבָהּ
שֶׁל גּוֹלַת יְהוּדָה,
אֵיךְ הוּטְלוּ לַבּוֹרוֹת בְּלִי תְּפִלַּת אַשְׁכָּבָה
פְּרוּמִים־זָבֵי־דָם – מְפֻגָּמִים וּמְגֻבָּב,
רַק בְּסִתְיֹמַת־מַעְדֵּר־וּבַחֲתִימַת־מַגָּף
בְּגוֹלֵי־עֵפָר – נִגְמַר אָבְדָנָם
וְאֵינָם בָּעוֹלָם... וְכֹה שֶׁקֶט עַכְשָׁו!

וּבֵין אֵלֶּה טְמוּנַי גַּם הוֹרַי הַשְּׁחוּטִים
אַחְיוֹתַי, בַּעֲלֵיהֶן וְהַנְּכָדִים הַפְּעוּטִים –
גְּפָנַי הַכְּרוּתִים!

אורי צבי גרינברג
מתוך "כתר קינה לכל בית ישראל"

VILNIUS (VILNA)
Vilejka
Molodečno
MINSK
Lida
Baranovičі
Slutsk
Nesviž
Novogrudok
Ljubča
Voložin
Smorgon'
Osmjany
Oshmyany
Postavy
Dokšitsy
Budslav
Begoml'
Dolginovo
Sosenki
Pleščenitsy
Lysaja Gora
Logojsk
Gorodok
Radoškovičі
Rakov
Samokhvalovičі
Dzeržinsk
Stolbtsy
Uzla
Mogilno
Nikolka
Ruden'sk
Maryina Gorka
Turets
Korelichi
Mir
Gorodeja
Gorodišče
Mitskevičі
Kletsk
Ljakhovičі
Kopyl'
Starusa
Pokroševo
Šišitsy
Poreče
Bobovnja
Semeževo
Krasnaja
Ureči
Slutsk
Lesnaja
Jatkovičі
Timkovičі
Tureč
Ivenec
Ivje
Lipniški
Subbotniki
Jurateliški
Trakty
Golšany
Klevusa
Lebedevo
Zaskevičі
Smorgon'
Vidzinskai
Ostrovets
Gorodišče
Krivičі
Dolginovo
Kostenevičі
Sosenki
Jamuskovičі
Lysaja Gora
Kosmo
Zaslavl'
Smolevičі
Koboda
Ratomka
Ivenets
Pesevičі
Nikolaevo
Belitsa
Neman
Korelichi
Novoelnja
Djatlovo
Kozlovščina
Mitskevičі
Norgja Mys
Staroborodino
Albertin
Byten'
Ljudy
Mir
Gorodeja
Turets
Stolbtsy
Nemanica
Antosino
Dobrynevo
Nikolka
Uzla
Mogilno
Šatsk
Maryina Gorka
Ruden'sk
Ozero
Neporotovo
Perezir
Klinok
Smilo
Zembin
Jasiūnai
Smorgon'
Zaskevičі
Lebedevo
Gorodok
Novyi Dvor

פרקי היסטוריה

שלמה חיים דובין

וילייקה העיר

מתולדות העיר

העיר וילייקה שוכנת על הגדה הימנית של הנהר וויליה, 83 קמ׳ מהעיר מינסק, 140 קמ׳ מהעיר וילנה. שנת ייסודה אינה ידועה לנו. עד שנת 1793 היתה בגבולות פולין. אחרי חלוקת פולין בין רוסיה, גרמניה, ואוסטריה־אונגריה, עברה וילייקה לרשותה של רוסיה. בלכסיקון פולני משנת 1893 כתוב, שבשנת 1766 היתה וילייקה כפר קטן, שכלל חצר ופונדק בלבד. כפי שמספרים עברה את וילייקה בשנת 1795 הקיסרית יקטרינה הגדולה ונשארה ללינת לילה בעיירה. המקום מצא חן בעיניה והיא הורתה לעשות את וילייקה עיר מחוזית, אף על פי שאוכ־לוסייתה היתה מועטת. לפי פקודתה נערכה לעיירה תכנית־מיתאר חדשה עם רחובות ישרים מקבילים זה לזה ובאמצעם גן ציבורי.

משנת 1795, משך 47 שנים, השתייך המחוז לפלך מינסק. בשנת 1842 עבר המחוז לפלך וילנה.

לפי הספירה שהתקיימה בשנת 1833 גרו בווילייקה העיר 1026 תושבים ב־187 בתי עץ ובבנין אבנים אחד, מהם 254 יהודים.

ובשנת 1897 היו במחוז למעלה ממאתיים אלף תושבים מהם 19826 יהודים כולל וילייקה שהיו בה 3560 תושבים מהם 1328 יהודים.

וילייקה היתה מרכז לסביבה גדולה. בשטח שיפוטה היו עיירות ותיקות ממנה כמו: מולודצנה, לבדובה, קרסנה, הורו־דוק, רדשקוביץ, קורגיץ, רצ׳קי, דולהינוב – מדרום; ואיליה, וויאזין, דונילוביץ, – ממזרח. מכל הסביבה היו באים לעיר המחוז בעניינים שונים.

שם העיר

המקור של שם העיירה אינו ידוע. יש אומרים: על שם נחל קטן בשם וילייקה, הזורם ממערב למזרח ונופל לנהר הוליה על יד

שלמה חיים דובין
יו״ר הקהילה בווילייקה
בין שתי מלחמות העולם

וילייקה החדשה. וילייקה זכתה לכמה שמות לוואי. קראו לה וילייקה העתיקה (אלט־וילייקה) וילייקה הגדולה (גרויס וילייקה), וילייקה המחוזית (וילייקה פאוויאטאווא). שמות הלוואי ניתנו לה בכוונה אחת – להבדילה מעיירה שנייה ״וילייקה החדשה״ השוכנת 9 קמ׳ מוילנה ושנתפרסמה ברחבי פולין בבית החולים לחולי־רוח ששכן בה. באנציקלופדיה הרוסית ״לקסיקון״ משנת 1837 נקראת וילייקה בשם ״וילייקי״.

הישוב היהודי בווילייקה

אין לנו מיסמכים אשר לפיהם נוכל לקבוע בוודאות אימתי התיישבו יהודים בווילייקה. ידוע לנו כי באזור היו מפוזרות

מאות משפחות יהודים בכפרים בין האוכלוסיה הנוצרית ביאלורוסית (רוסיה הלבנה). במרחק 7 קמ׳ היתה קיימת העיירה קורניץ העתיקה עם בית קברות ישן, משופע במצבות. בוילייקה היה בית קברות קטן עם מצבות חדשות (לא קדומות מ־150 שנה). הזקנים היו מוסרים שראשוני וילייקה נקברו בבית הקברות בקורניץ.

פנקסי חברה־קדישא לא נמצאו. יתכן שהיו, אלא שאבדו בשרפות המרובות שהיו בעיירה. בשנים האחרונות היו נרשמים פרוטוקולים שנוהלו ע״י הגבאי של חברה קדישא, ר׳ דוב גרינהויז הי״ד, ובהם שמות הנפטרים. עם חורבן העיירה אבדו גם הפרוטוקולים הללו.

בשנת 1914 היה מספר הנפשות כ־3000 ובימי השלטון הפולני בשנות 39־1920 עלה המספר עד 4000 ובהן כ־1500 יהודים, 1500 ביאלורוסים והיתר פולנים.

בימי שלטון הסובייטים בשנות 41־1940, כשהוכרזה וילייקה כעיר פלך (אובלאסט), הגיע מספר התושבים ל־10,000 נפשות. תוספת האוכלוסיה באה מוילנה שהוכרזה כעיר הבירה של ליטא ובה גם פקידים ואנשי ממשל שהגיעו מרוסיה הסובייטית.

עם כיבוש העיר ע״י הגרמנים ב־25.6.41 נמלט חלק מהיהודים לרוסיה הסובייטית, חלק הצטרף לפרטיזנים. מספר הניצולים הגיע ל־50 משפחות. היתר, כ־200 משפחות, ניספו במיתות משונות ע״י הצוררים הנאצים וגרוריהם הליטאים, הביאלורוסים והפולנים. כך נסתם הגולל על קהילת וילייקה הקדושה.

אחרי המלחמה, בשנת 1945, חזרו לוילייקה כ־20 משפחות שרובן עלו ארצה בשנות 58־1957.

וילייקה עד מלחמת העולם הראשונה

בימי מלחמת יאפאן־רוסיה, בשנות 1905–1904, נבנתה מסילת הברזל החדשה משדלץ – מזרחה לוורשה בכוון בלגויה – מערבה מפטרבורג.

מסילת הברזל חצתה גם את וילייקה. אז נבנתה תחנת רכבת ומעל לנהר הוליה הקימו גשר ברזל שעליו עברה הרכבת.

בשנים ההן היתה וילייקה עיר שקטה, שמספר קטן של פנסי נפט האירו את לילותיה האפלים רק בחלק מרחובותיה. השלטון הצארי לא העניק, זכויות מוניציפליות ואזרחיות מלאות לאוכלוסיה בכלל וליהודים בתחום המושב בפרט. האוכלוסיה ברוסיה היתה מורכבת מהשכבות הבאות:

1. ״קריסטיאנסטבו״ – אכרים עם שלטון מקומי מצומצם – במסגרת מועצה אזורית (וואלוסטנויה אופרבליניה).
2. ״מישצ׳אנסטבו״ – תושבי ערים עם שלטון מקומי מוגבל – במסגרת מועצה מקומית (מישצאנסקיה אופרבה). או עיריה (גורודסקוי אופרבה).
3. ״קופיאצ׳סטבו – סוחרים ממדרגה (גילדה) ראשונה – שלישית עם זכויות מסוימות. לסוחרים ממדרגה ראשונה היתה זכות לגור גם בערים הגדולות שלא בתחום המושב.
4. ״דבוריאנסטבו״ – אצילים בעלי־אחוזות ויחסנים עם זכויות יתר.

האוכלוסיה בווילייקה נמנתה עם הסוג השני – תושבים עירוניים קבועים, עם הרבה יהודים שהיו גרים בסביבה הקרובה וגם תושבים במקומות אחרים שנשארו רשומים בווילייקה במירשם התושבים של העיריה וכשהגיעו לגיל הגיוס היו מחויבים להתייצב לצבא במקום רישומם בווילייקה.

כעיר מחוזית שכן בתוכה מושל המחוז. זכור לי המושל האחרון בזמן שלטון הצאר ניקולאי השני. קראו לו וישניבסקי. הוא היה מתהלך בבגדי שרד, עטור זקן לבן ומטופח, מקלו בידו וכלבו בצדו. כל אחד קד לו, הסיר כובעו דרך כבוד ובירכו לשלום.

היה גם פקיד שומה לכל המחוז הגדול ולצידו 2 עובדים. זה כל המנגנון. עם ראשי הרשות הצארית נמנה גם ראש בעלי האחוזות. הוא היה יושב ראש בוועדת הגיוס. לרשותו של מפקד המשטרה עמדו כ־40 שוטרים רוכבי סוסים. בבית המשפט השלום כיהנו שופט אחד ומזכיר.

בתחנת הרכבת ישבו מנהל התחנה וז׳נדרם לבוש מדים מהודרים. תפקידם היה להופיע ברחבת הרכבת כשזו עברה את העיר פעמיים ביום.

משרד הדואר שירת את העיר והסביבה ובכללה העיירה קורניץ. מחלק המכתבים מקורניץ היה מקבל את הדואר בווילייקה ומחלק אותו בקורניץ תמורת תשלום. מרכזיית הטלפונים, ובה כמה קוי חוץ, השתייכה לכנסיה הקתולית.

בית הסוהר המרכזי עמד על הגבעה בדרך לנרוץ. בעיר היה גם בית כלא שני לעונשים קלים, בחדר אחד בביתו של מר למפרט, שהיה מגודר גדר תיל. גם בית חולים מחוזי היה ובו חמש מטות ששימשו את כל הסביבה. וכן בנק לאשראי־הדדי.

בא־כוחם של היהודים בפני השלטון הצארי היה הרב מטעם ר׳ לייב קופילוביץ. מתפקידו היה לרשום את הלידות והפטירות של האוכלוסיה היהודית. מזכיר העיריה היה ר׳ מנדל פסטונוביץ, בעל כתב יפה וברור להפליא. במכונת כתיבה לא השתמשו אז.

מלחמת העולם הראשונה

בתשעה באב, אוגוסט 1914, פרצה מלחמת העולם הראשונה. רבים מהיהודים גויסו. בקרב האוכלוסיה היהודית השתררה מבוכה. מקור הפרנסה של חלק מן היהודים בעיר היה סחר העצים עם גרמניה ופתאום שותק כל המסחר. הסוחרים הגדולים כשלו ועמם נפלו התלויים בהם.

מדי יום ביומו היו עוברות עשרות רכבות־משא עמוסות חיילים ותחמושת אל החזית. בחדשי הקיץ של 1915, כשנחלו הרוסים תבוסה בחזית המזרחית, נפלה על היהודים אימה ופחד. הקוזקים הרוסים היו מתעללים באוכלוסיה היהודית. משפחות רבות עזבו את העיר ועברו לערי אוקראינה ולמינסק.

בסתיו 1915 כיתרו הגרמנים את העיר קובנה ואת וילנה מצד צפון מסביבת סבינציאן, ובליל ערב יום הכפורים נכנסה פלוגת רוכבי סוסים גרמניים לווילייקה כשווילנה עדיין בידי הרוסים.

קטע מרחוב אורלובסקי

הקרבות התחוללו ברחובות העיר. מרוב פחד עזבו כל היהודים את העיר. הרוב הגדול נמלט דרך קורניץ לכפרים הסמוכים ושם חיכו להבהרת המצב. כשחזרנו אחרי כמה ימים לעיר מצאנו אותה שרופה. רק בתים בודדים נשארו שלמים. הגרמנים נסוגו. החזית נעצרה בסביבות סמורגון. חלק מהאוכלוסיה נשאר בסוויר, בוילנה ובקובנה אצל הגרמנים והרוב המכריע נדד למינסק, פולטבה, חרקוב, רוסטוב ועוד. רק משפחות בודדות נשארו בווילייקה ומצאו בה פרנסתם.

את העיר עברו עשרות אלפי אזרחים רוסיים מכל העדות, שעבדו בשרות הצבא. בלילות נראו הצפלינים הגרמניים והרקיטות שהאירו את הסביבה. רעמי התותחים משני צידי החזית הגיעו לאזנינו. הגרמנים הפגיזו לא פעם את תחנת הרכבת ואת גשר הברזל. מצב זה נמשך כשנתיים, עד מהפיכת פברואר 1917. במשך השנתיים הללו לא היו שום חיי חברה. גם בית ספר לא נפתח, כי לא היו ילדים.

בימי מהפכת פברואר 1917

עם המהפכה בפברואר הוקמה הממשלה הזמנית בראשותו של הנסיך לבוב. הידיעה על המהפכה הגיעה לווילייקה באיחור. העתונים לא הגיעו במשך כמה ימים. רק כעבור זמן־מה נכנסו לעיר יחידות צבא מנאמני הממשלה הזמנית, שסילקו את המשטרה הצארית ובחרו במיליציה ובה כמה מיהודי המקום.

כעבור זמן קצר הועמד בראש הממשלה אלכסנדר קרנסקי. תכונה גדולה היתה בווילייקה כשהגיע קרנסקי לחזית ונאם באסיפות חיילים וקצינים וקרא להמשיך במלחמה עם הגרמנים עד לנצחון הסופי. השמחה בקרב האוכלוסיה היהודית היתה גדולה. הממשלה הכריזה על בחירות לאסיפה המכוננת.

היהודים בחדשי החרות

פברואר – אוקטובר. מלחמת הבחירות ניטשה בכל רחבי רוסיה. גם בין החיילים בחזיתות. עיקר המחלוקת היה בין המפלגות הסוציאליסטיות – המנשביקים, הבולשביקים והסוציאל־רבולוציונרים. הופיעו מרצים ידועי שם. מצב זה נמשך עד אוקטובר 1917. זכורה לי אסיפת חיילי החזית באולם המועדון במרכז הפארק הציבורי העירוני. נאמתי בה ברוסית בזכות הממשלה הזמנית בראשותו של קרנסקי והאסיפה המכוננת. הופעתי כבר אז כציוני.

תחת שלטון הבולשביקים

אוקטובר 1917. מהפכה פרצה בפטרוגרד. הבולשביקים פיזרו בכוח את האסיפה המכוננת שנבחרה באופן דמוקרטי. המהומות ומלחמת אזרחים התחילו מיד עם הכרזת השלטון הסובייטי. גנרלים ומתנגדי הבולשביקים הקימו צבאות באוקראינה, בצפון ובסיביר ולחמו בשלטון הסובייטים.

קומץ היהודים בווילייקה חי בפחד מהפרעות. החיילים שערקו מהחזיתות שוטטו בארץ ואיש הישר בעיניו עשה.

אחרי מו"מ כושל בין הבולשביקים ובין הגרמנים בבריסק דליטא, הכריז טרוצקי על הפסקת הקרבות, ללא מלחמה וללא שלום.

הגרמנים בווילייקה

בהתחלת 1918 התקדמו הגרמנים בכל החזיתות מזרחה. הואיל והחזית היתה בסמורגון הגיעו אחרי כמה שעות לווילייקה. הבול־שביקים עזבו את ווילייקה יום לפני כניסת הגרמנים ועמם ברחו כמה מצעירי העיירה, ברוך איזקסון, יוסף בזפרוזבני, גוטמן לויטן, ועוד. בימים הספורים ששלטו בווילייקה כלאו סוחרים יהודים, לאו דוקא סיטונאים, בבית הסוהר, וביניהם אמי, וכן את ר' מרדכי אפשטיין, יהודי אדוק. כאשר שוחרר אחרי מספר ימים, היה זקנו הארוך והפטריארכלי גזוז. התקדמות הגרמנים מזרחה היתה מהירה. כעבור זמן קצר כבשו את כל אוקראינה ורוסיה הלבנה וקיימו קשר תחבורה עם מינסק וקיוב. בכל שטחי החיים ניכר שינוי לטובה.

המצב הכלכלי

אצל היהודים חודשו החיים הכלכליים, הלאומיים והחברתיים. התצרוכת של הצבא הגרמני היתה גדולה. הגרמנים הוציאו מיצרכים רבים, כגון: בשר ותבואה לגרמניה הרעבה וסוחרים יהודיים התפרנסו מזה.

המשפחות שנמלטו מווילייקה התחילו לחזור קמעה קמעה, וביניהן משפחות אברהם נורמן, ברוך נורמן, אברהם קופילוביץ, ועוד, שנתקעו בכיבוש הגרמני וכשלוש שנים רעבו שם ללחם. גם מהצד הרוסי – מינסק וערי אוקראינה, חזרו משפחות איידלמן וסבירסקי. בפברואר 1918 חזר לווילייקה חיים שלום קופילוביץ.

ראשית פעילות ציונית

עם בואו של הח' חיים שלום קופילוביץ נסתעפה העבודה הציונית והציונית. התקשרנו עם המרכז במינסק, קיבלנו שקלים והתחלנו להפיצם. דאגנו להקים בית־ספר לילדים המעטים שחזרו לווילייקה והסתובבו ברחובות ללא חינוך. הושג חדר בביתו של ר' אהרן למפרט, הוכנסו בו רהיטים – וכך קם בית ספר עברי עם לימודי קודש, שבמרוצת השנים היה לבית הספר העברי הראשון בעיירה מיסודה של חברת "תרבות".

מורה לעברית הוזמן ממינסק וללימודי דת שימש ר' אברהם זלמן לנדא, פדגוג אמן, יהודי נלבב, אוהד התנועה הציונית. רוסית לימד יעקב פריידוס. הבנים והבנות למדו יחד, כי מספר התלמידים היה קטן.

נסיגת הגרמנים וכניסת הבולשביקים

אחרי תבוסת הגרמנים בחזית המערב בצרפת, בסתיו 1918, והמהפכה בברלין – נסוגו הגרמנים מכל חזית המזרח ברוסיה נסיגה מבוהלת. שבוע ימים נשארה העיר ללא שלטון. היהודים הקימו מיליצייה. כעבור שבוע נכנס הצבא האדום. פקידים סובייטיים הגיעו ממינסק והתחילו להשליט "סדר". המצב הכלכלי הורע. נסתתמו מקורות הפרנסה. שטרי הכסף שהיו במחזור – ניטל ערכם. האכרים סרבו לקבלם תמורת תוצרתם. המסחר עם האכרים היה בעיקר בחליפין. תבואה וירקות היו מחליפים בבגדים, סחורות טקסטיל, סוכר ומלח ובמטבעות זהב.

הכיבוש הפולני

עד חודש יולי 1919 כבשו הפולנים את מחוזות מערב רוסיה הלבנה עם מינסק בירתה והגיעו עד קיוב. הצבא האדום נסוג מזרחה עד פולוצק־אורשה. כשנה שלטו הפולנים ברוסיה הלבנה ובאוקראינה. בקיץ 1920 ערכו הבולשביקים התקפת נגד. הלחץ הרוסי היה חזק. לאחר כמה שבועות כבר עמדו הרוסים במבואות ורשה–פרגה. ברגע האחרון התאושש צבא פולין ועל גדות הנהר ויסלה קרה "הנס": צבא פולין הביס את הצבא האדום והתקדם עד מבואות מינסק–פולוצק. בראשית אוקטובר 1920 חזרו הפולנים לווילייקה המחוזית. בצהריים נכנסו חיילים פולניים רוכבי סוסים מדרך טקלינופול העירה. היהודים התחבאו במרתפים, אצל שכנים פולנים. הפחד היה גדול. הגיעו אלינו שמועות מחרידות על התעללות הפוזננצ'יקים ביהודים במקומות כיבושם.

ראשית מעשיהם היתה – חיפוש אחרי בולשביקים בבתי היהודים. גדול היה הפחד כאשר חיל החזית נע מזרחה. החיילים שבאו אחריהם היו יותר ממושמעים ומרוסנים. נחתם חוזה שלום בין הפולנים והסובייטים.

וילייקה תחת השלטון הפולני

1920. עם התבססותו של השלטון הפולני החלה תקופה חדשה ליהודי וילייקה. חיי הכלכלה שבו לאיתנם. חודש המגע עם יהודי חוץ לארץ. כעבור זמן קצר הגיע לווילייקה מושל הנפה (סטארוסטה) ניטוסלבסקי, איש ליברלי, נוח לבריות ומשכיל. שטח המחוז השתרע בתוך הגבולות שהותוו בזמן הרוסים לפני המלחמה.

וילייקה נעשתה שוב מרכז לתושבי העיירות והכפרים הסמוכים. הנזקקים לשלטונות הנפה היו באים לווילייקה. היחס של השלטונות לאוכלוסיה היהודית בנפה היה הוגן, ברב או במעט, בזכותו של מושל הנפה, מחסידי אומות העולם. בעזרתו יכלו מאות יהודים להימלט מהטרור והאלימות ששררו ברוסיה בזמן מלחמת האזרחים.

מושל הנפה

המוני יהודים פליטים הבריחו את הגבול מרוסיה והגיעו אחרי סבל בל־יתואר לווילייקה. מושל הנפה העניק להם מקלט זמני ודרכונים, כדי שיוכלו לצאת לחוץ לארץ לאחר זכות ישיבה בווילייקה עד שישה חדשים. המושל ניטוסלבסקי קבע גם שבפלי־טים יטפלו אך ורק מוסדות מהימנים של היהודים.

בוילנה כבר היה קיים מוסד פילנטרופי בשם "יעקאפא" (יעווערעיסקי קאמיטעט פאמאשצ'י). כבא כוח המוסד בווילייקה

נתמנה כותב השורות האלה, ששימש באותו זמן כראש הקהילה היהודית. בתפקיד זה עלה בידו ליצור יחסים תקינים עם מושל הנפה ובעזרתו לשחרר מאות פליטים שנאסרו. היו מקרים שהמשטרה החשאית תפסה את האומללים וכלאה אותם בבית הסוהר, כדי להאשימם בריגול או לגרשם לרוסיה – ועלה בידי לשחררם. סייע הרבה בפעולות אלו ר' משה סבירסקי הי"ד, חבר הנהלת הקהילה דאז.

העיריה

אחת הפעולות הראשונות של מושל המחוז היתה מינוי פולני קשיש מ"השלאכטע", שבא מפולין כקומיסר לניהול עניני העיר. הוא שימש בתפקיד זה כשנתיים, עד לבחירות למועצת העיריה ב־1922. הוא גם נבחר כראש העיריה. כסגן נבחר ביאלורוס, נוסודוביץ, שהיה איש משטרה בימי הצאר. כחבר מועצת העיריה נבחר ר' משה סבירסקי. ראש העיריה הראשון היה איש נעים־הליכות, נוח לבריות וליהודים, שיתף פעולה עם סגנו ועם חברי מועצת העיריה. העיר היתה מוזנחת, הרוסה, ללא כבישים, ללא תאורה ומוסדות חינוך. ראש העיריה הקשיש שקד על שיפור כל השירותים. יום יום היה עובר ברחובות העיר ונתן דעתו על כל דבר הטעון תיקון. הוא הקים בנין לבית־ספר עממי בשפה הפולנית. שמחה הקיפה את העיר כאשר הוקמה בשנת 1926 תחנת החשמל ובפעם הראשונה מאז הווסדה הוארו כל רחובות העיירה. תוך זמן קצר סופק חשמל לכל בתי העיר וגם לקולנוע שנפתח בבנין עץ בפנת רחוב מיצקביץ.

בשנת 1922 נבחרתי כחבר מועצת העיריה וכיו"ר ועדת הבקורת בה, ומטעם העיריה – למועצת המחוז וכסגן יו"ר הבנק הפולני המוניציפלי במחוז. מילאתי את התפקידים האלה עד ספטמבר 1939, עת הכיבוש הסובייטי. בבחירות שהתקיימו בשנות השלושים הוחלף ראש העיריה, תחת לחץ מושל הנפה, בפולני צעיר בשם זובלביץ. גם סגנו הוחלף לבילורוס, בריל. ב"כ היהודים, ר' משה סבירסקי, המשיך בתפקידו. יחסו של ראש העיריה ליהודים היה הוגן כי היה זקוק לקולות הבילורוסים והיהודים שהיוו רוב במועצת העיריה.

ראש העיריה היה איש חרוץ ובעל מרץ. טובת העיר היתה לנגד עיניו ולא התערב בעניני פוליטיקה. אחרי שתי קדנציות במשך 8 שנים איבד את תמיכת השררה האנטישמית הפולנית ומושל הנפה שהוחלף בינתיים.

ביוני 1939 התקיימו בחירות אישיות למועצת העיריה. חדשיים היתה נטושה תעמולת בחירות אנטישמית ארסית. הדבר היה אחרי הפוגרום בפשיטיק והגזירה על השחיטה. עד היום זכור לי נאום־בכורה של אשת קצין מקורפוס הגבול במועצת העיריה ששפע ארס ושנאה ליהודים.

מושל הנפה הפעיל לחץ על בחירת ראש עיריה חדש, מועמד אנטישמי. הקימונו קואליציה עם הבילורוסים ונבחר שוב זובלביץ, ראש העיריה הקודם. אחרי זה הוזמנתי למושל הנפה שמחה בפני בחריפות על הבחירה הזאת. "מטעמי בטחון" הורחקתי מן התפקידים שמלאתי בעבר (כגון יו"ר מכבי אש).

באותו פרק זמן נקראתי אל הסטרוסטה ונתבקשתי להשפיע על הפועלים במנסרה שלי שיעזבו את מפלגת פ.פ.ס השמאל־נית ויצטרפו לגוש ב.ב. הבלתי מפלגתי (מפלגת השלטון) תשובתי היתה: אינני מוכן להתערב בעניינים הפנימיים של העובדים במנסרה שלי מאחר וגם אני שייך למפלגת פועלים יהודית.

תשובתי לא מצאה חן בעיניו, מה גם, שעובדי המנסרה השניה הצטרפו בלחץ גורמים שונים ל־ב.ב. היחס אלי הלך ורע, הרגשתי זאת על כל צעד ושעל, חששתי שדבר זה יתנקם באוכלוסיה היהודית ולכן כנסתי ישיבת ועד הקהילה ובקשתי לקבל את התפטרותי.

הסטרוסטה ניצל את ההזדמנות, פיזר את הקהילה ומינה כ"קומיסר" את מר בצלאל קרצ'מר. זה היה חדשיים לפני מלחמת העולם השניה. בינתיים ניהל את העניינים המזכיר הקודם מר סירוטקין ועד שמר קרצ'מר נכנס לעניינים, פרצה מלחמת העולם השניה, ששמה קץ לא רק לפעילות ועד הקהילה, אלא לכל חיי בני קהילתנו הבלתי נשכחים ולכל יהדות אירופה שנחרבה.

היתה לי ההרגשה שאם לא הושלכתי לכלא ע"י הסובייטים בשנת 40—1939 כבוגד העם, הרי זה הודות לבילורוסים ולפו־עלים היהודים שעמדו לצדי, בזכות התנגדותי לדרישת מושל הנפה, ולא נתתי את ידי לבחור ביו"ר שהממשל הפולני מעונין בו, ולא התערבתי בעניינים הפנימיים של העובדים במנסרה.

הקהילה תחת שלטון הפולנים

1920–1939. אחרי שחזר הרוב הגדול של האוכלוסיה היהודית, נבחר בקיץ 1921 ועד הקהילה, שמשרדו שכן בבית חיים יונה כהן ברחוב אורלובסקי. הקהילה התנהלה לפי מיטב המסורת היהודית, אירגנה את חיי הצבור. נבנו בתי כנסת, מוסדות עזרה וצדקה, והחזיקו רבנים ידועי שם ושוחטים. תשומת לב רבה הוקדשה לחינוך הילדים בבתי ספר שונים וב"חדרים".

קהילת וילייקה כללה את העיר וילייקה, קורניץ הסמוכה, רצ'קי ונייקה – חוה חקלאית – ועוד שש קהילות קטנות בחלק המערבי של המחוז.

ההתעוררות הציונית בישוב היהודי רבתה. כל חברי הקהילה הראשונה היו קרובים לרעיון הציוני. בין הנבחרים היו: ר' יהודה פריידוס, סגן יו"ר הקהילה, ר' יעקב בר' צבי קופילוביץ (יענקל השילס) מזכיר. ש. ח. דובין – יושב ראש הקהילה. חברים בקהילה: אברהם קופילוביץ, ברוך גורביץ, אברהם גורמן, דוב ברמן והרב משיץ.

תפקידי ועד הקהילה

ועד הקהילה ריכז בידו את כל העבודות הצבוריות בעיר. מלבד הייצוג בפני השלטונות בעניני תושבי עירנו, הופיע בכל הבעיות הקשורות בעיירות במחוז. לפי דרישת השלטונות נבחר כסגן יו"ר הקהילה בא־כוח מקורניץ, ר' מנדל אלפרוביץ.

את ישיבות ועד הקהילה קיימנו לא פעם בקורניץ. מאידך גיסא, בכל בעיה קשה שהתעוררה בישובים הסמוכים היו פונים אלינו. זכורני, בשנות השלושים נתקבלה ידיעה מעציבה מדולהינוב, שבעיירה קיימת מתיחות רבה: נפוצה השמועה שביום הראשון הקרוב עומדים האכרים לפרוע ביהודים. בליל שבת, אחרי קבלת שבת, באו אלי הביתה הרב הקשיש מוה"ר יהודה משיץ עם גבאי בתי הכנסת וביקשו ממני לנסוע ברכבת היוצאת בשעה אחת בלילה לוילנה, לראיון אצל מושל הפלך (וואיע־וואדע) רצקביץ. הרב התיר לנסוע בשבת. עשיתי כמצווה. אחרי שנתקבלתי ע"י המושל ניתנה הוראה לשלוח כוח משטרתי מוגבר לדולהינוב והכל עבר בשלום.

ועד הקהילה דאג לעניני כשרות וטהרת המשפחה. השוחטים קיבלו משכורתם מקופת הקהילה.

בשנת 1928 נערכו בחירות רשמיות של פרנסי הקהילה בווילייקה ובקורניץ, לפי החוק. בבחירות אלו נבחרתי כיו"ר הקהילה. כסגן נבחר ר' לייב מטוסוב מקורניץ, איש בא בימים, שביום ההשמדה בקורניץ קפץ עטוף בטלית לתוך המדורה, בקריאת ש מ ע י ש ר א ל, עוד לפני שפגע בו כדור המרצחים (מגילת קורניץ, דף 9).

מחלוקת

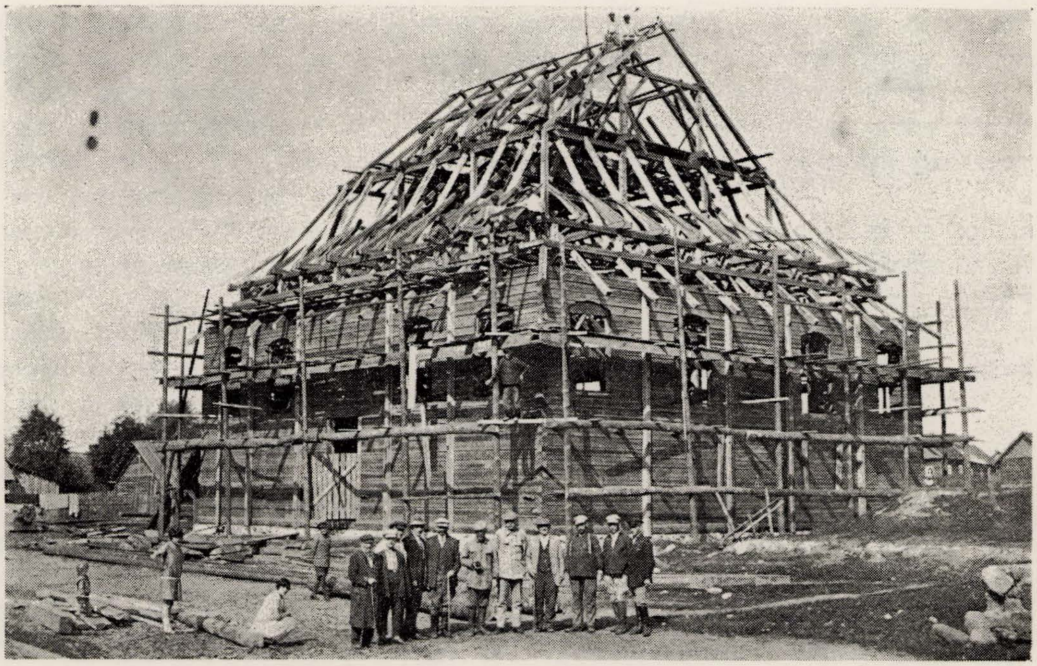
לא כל החלטות ועד הקהילה נתקבלו בהסכמת כל תושבי המקום. בשנת 1930 צצה מחלוקת בקשר להזמנת שוחט וחזן מפורסם. הנהלת הקהילה החליטה פה אחד להזמינו לבית הכנסת הגדול, וקבוצת קצבים וחסידי ליובביץ התמרדו נגד החלטת הקהילה, אך ללא הועיל.

חינוך ותרבות

גולת הכותרת של פעולות ועד הקהילה היתה החזקת בית הספר "תרבות" וביסוסו.

לפי תנאי החוזה עם מר קוגל, עבר בית הספר מבית קוגל לביתו של ר' בן־ציון קופילוביץ, מול הגן העירוני, בדמי שכירות נמוכים. כעבור שנה מכר לנו את הבנין בחצי המחיר. בשנות 1921–1925 התקיים ביה"ס במצב של הכרה למחצה, אך כעבור זמן מה התחילו להציק לנו: א) על המורים להיות מוסמכים. מבחינה זו הסתדרנו ע"י מורים בוגרי הסמינר "תרבות" בוילנה, או מהקורסים בגרודנה. ב) אולם הבנין הישן לא היה מתאים מטעמי בריאות. בעזרת העיריה השגנו מגרש על גדות הנהר פלסנינקה והתחלנו בבנין חדש שנמשך כמה שנים ובינתיים הרשו לביה"ס לשכון בבנין הישן.

שכר הלימוד לא היה גבוה. ניתנו הנחות למעוטי־יכולת ואף ילד לא נשאר מחוץ לכתלי בית הספר בגלל אי תשלום שכר לימוד. ועד הקהילה היה משלם את ההפרש של שכר לימוד לילדים מחוסרי יכולת. יצוינו לשבח המורים שנטעו בילדים רגש לאומי ציוני. בוגרי ביה"ס סיפקו את המילואים לתנועות הנוער ולמפלגות הציוניות, להשומר הלאומי, להשומר הצעיר, לצעירי ציון, צ.ס. להתאחדות ולבית"ר. הנוער שהתחנך בבית־הספר "תרבות" לא איכזב את מוריו ושימש מקור לעתודת חלוצים לכל המפלגות. הם הלכו לקיבוצי הכשרה ועשרות מהם זכו לעלות ארצה במשך 20 שנות קיום השלטון הפולני. גם הניצולים מהשואה זכו ברובם הגדול לעלות ארצה. אולם רוב הישוב הושמד בשנות החורבן – התלמידים עם מוריהם והו־ריהם גם יחד. ה' ינקום דמם!

בית הכנסת של
המתנגדים בבניתו

ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКІЙ

ЛЕКСИКОНЪ

ויליקי

עיר־מחוז בפלך מינסק במרחק 83 קמ׳ ממינסק, 830¾ קמ׳ מסנקט פטרבורג, 772¾ ממוסקבה. על הגדה הימנית של נהר הוויליה ב־54, 43 ברוחב הצפוני, 44, 35, 27 באורך המזרחי מפרו.

כאשר הוכרז על מעמד של פלך (גובֶרניה) לעיר מינסק, ב־3 למאי 1795 – נקבעה ויליקה כעיר־מחוז ואושרה בתואר זה בסטטוס החדש של הפלך ב־28 ליולי 1802. הסמל שלה, שאושר ב־22 לינואר שנת 1796, הוא: רקע שדה אדום, ועליו, מן הזווית התחתונה מימין לזווית העליונה משמאל – מצויר נהר הוויליה המוכסף ובו שטה אניה טעונה סחורה, מתנובת השדה, בצורת שתי אריזות גדולות עם שיבולת דגן בצבע זהב. משמעות הסמל הוא שעל נהר זה מפליגות אניות המעבירות סחורות למקומות שונים.

בשנת 1833 גרו בוילייקה 1026 תושבים, מהם 509 גברים, חציים – יהודים. סוחרים ממדרגה שלישית (גילדה 3) היו 5, באותה שנה נמצאו בוילייקה 3 כנסיות בבתי עץ (האחת מהן יונית אוניטית), 1 בבית אבן, 187 בתי עץ ו־5 בתי מזיגה.

במחוז העיר הזאת נערכו שווקים שנתיים:

1. ברדשקוביץ, בחג טרויצי הקדושה – משך 3 ימים. מחזור הסחורות בשווי של 11,400 רובל; אריגים, מכולת, ירקות, כלי זכוכית, ראי פרפור, דגן, שעוה, סבון, נייר, סוסים ובהמות. המכירות עד לסך 5,800 רובל. כ־5000 משתתפים.

2. בעיירת דולהינוב – החל מהחג ווזנייסאניה, משך 5 ימים. סחורות בשווי 5,000 רובל. מכירות עד 2,500 רובל. עד 1000 משתתפים.

3. בעיירה קורניץ – השוק האחד, מ־17 עד 19 יוני. סחורות עד 3,000 רובל. מכירות עד 1,800 רובל. עד 800 משתתפים. השוק השנתי מ־7 עד 9 בספטמבר. אותו היקף ואותו מספר משתתפים.

4. בעיירה הורודוק – מ־6 עד 9 באוגוסט. סחורות ע״ס 2,000 רובל. מכירות 1,200 רובל. 500 משתתפים.

5. בעיירה לבדובה מ־29 באוגוסט עד 1 בספטמבר. סחורות ע״ס 2,000 רובл. מכירות 1,600 רובל. 500 משתתפים. הסחורה בכל חמשת השווקים כללה הרבה מינים לצרכי האכרים באזור.

ходства, но и сплава, потому что она загражденa мельницами. *П. Ѳ. Шт.*

ВИЛЕЙКИ, уѣздный городъ Минской губерніи въ 83 верстахъ отъ Минска, въ 830¾ отъ С. Петербурга и въ 772¾ отъ Москвы, на правомъ берегу рѣки Виліи, подъ 54° 29′ 43″ сѣв. широты и 44° 35′ 27″ вост. долготы отъ Ферро. При образованіи Минской губерніи, 3 мая 1795 года, Вилейки назначенъ былъ уѣзднымъ городомъ и сохранилъ это значеніе при утвержденіи новаго губернскаго штата, 28 іюля 1802 года. Гербъ его, утвержденный 22 января 1796 года, слѣдующій: въ красномъ полѣ, съ праваго нижняго угла до верхняго лѣваго, изображена серебряная рѣка Вилія, которая протекаетъ въ. его округѣ; на ней плывущее судно, нагруженное товарами и естественными произведеніями, въ видѣ двухъ связанныхъ тюковъ, съ золотымъ ржанымъ колосомъ, для означенія, что на этой рѣкѣ строятся водоходныя суда и на нихъ отправляются товары, свозимыя къ берегамъ Виліи изъ разныхъ мѣстъ. Вилейки принадлежитъ къ самымъ незначительнымъ городамъ въ Россіи. Въ 1833 году, въ немъ было 1026 жителей; въ томъ числѣ мужчинъ 509, почти половину этого населенія составляютъ Евреи; купцовъ 3-й гильдіи 5 человѣкъ. Въ томъ же году считалось въ Вилейкахъ 3 деревянные церкви, изъ нихъ одна Греко-Унитская, 1 каменный и 187 деревянныхъ домовъ; питейныхъ домовъ 5. Въ уѣздѣ этого города бываютъ слѣдующія ярмарки. 1) въ заштатномъ городѣ *Радошкевичахъ*, съ праздника Св. Троицы, три дня; привозъ, примѣрно на 11,400 рублей, состоитъ изъ красныхъ и бакалейныхъ товаровъ, овощей, стекла, зеркалъ, фарфору, хлѣба, воску, мыла, бумаги, лошадей и рогатаго скота; продажа простирается до 5,800 руб.; народу стекается около 5000 чс-

[תרגום מהאנציקלופדיה הרוסית "לקסיקון", כרך 10, שיצאה לאור בשנות 1837 בסנקט פטרבורג, בעריכת רקטור האוניברסיטה בפטרבורג, י.פ. שולגין.]

וילייקה

[מתוך אנציקלופדיה כללית פולנית, כרך 27, וורשה, 1867; הוצאה לאור: ס. אורגלברנד, בית מסחר ספרים ובית דפוס].

וילייקה, מקודם מושב ראשי של הרשות המחוזית בשם זה בפלך וילנה, מחוז אושמיאני. כיום עיר־מחוז בפלך וילנה. שוכנת על הוויליה. לפי זכרונות היסטוריים קדומים היתה עיר זאת אי־פעם מכוסה יערות ונמצאה בריחוק־מה מדרכי תחבורה גדולים. לאחר חלוקת פולין האחרונה, כשקבעו את פלך מינסק, עשו את וילייקה בשנת 1795 עיר־מחוז באותו פלך. בשנת 1841 נקבעו כאן ירידים דו־שבועיים. בשנת 1842, כשנקבע פלך קובנה בחלק מפלך וילנה, קיבל זה האחרון בחליפין, בין היתר, את מחוז וילייקה מפלך מינסק יחד עם וילייקה. כל העיר בנויה בתי עץ. בניה דלה ואחזקה גרועה. המסחר בווילייקה הוא בר חשיבות קטנה למדי. 16 חנויות בעיר. בתי מסחר אחרים – 12. בעלי מלאכה העובדים רק לפי הזמנה – 24 (בשנת 1863) ונוסף על כך שני בתי־מלאכה ללבנים בתפוקה בשווי של 2000 רובלים בערך. רוב התושבים עוסקים בחקלאות ובענפים כפריים דומים. רבים עוסקים בהשטת רפסודות בעונת האביב והקיץ. העיר היא בעלת 122½ וולוקות (וולוקה = 30 אקרים) של קרקע. הכנסת קופת העיר עלתה בערך ל־4,500 רובלים.

מחוז וילייקה, הנמצא בקצה המזרחי של פלך וילנה, משתרע על שטח עצום של 125 מילין מרובעים ומונה 116,753 תושבים, כלומר 918 על כל מיל. שטח המחוז מחולק ע״י הנהר ויליה, כמעט לשני חצאים שווים: צפוני ודרומי. הוא גם מתחלק לשני חלקים מבחינת טיב הקרקע: החלק הדרומי מכיל ביצות ושפע יערות, ואילו הצפוני הוא הררי וחשוף מיערות. בחלק הרמה הקרקע היא בעיקר טיט וידועה בפוריותה. בחלק הנמוך – אדמה שחורה ופחות מתאימה לעיבוד. יש הרבה מאוד ביצות במחוז, מהן אחת – וואלקולאטה היא בגודל מיל מרובע. יש גם מספר ניכר של אגמים, ובין היתר: נרוץ וסרבץ׳ הידועים בגודלם. בין הנהרות, מחוץ לוויליה, מן הגדולים הוא נהר הברזינה. מכל שטח המחוז מיושב שטח של 705½ וולוקות. קרקע מעובדת 8112, אפרים – 2740, כרי מרעה – 3375¼, יערות – 14405¼, שטחים ללא שימוש ומים – 2119. חיות בית בשנת 1860 היו במחוז 212,149 ראש, מהם סוסים 30,400, בקר 80,000, צאן רגילה 52,000, וצאן מגזע משובח 12,740.

ו. ק.

תושבים

יהודים	נוצרים
926	313
815	358
900	362
970	381

מהם סוחרים

יהודים	נוצרים	שנים
31	—	1797
19	—	1799
28	—	1801–1800
36	—	1803–1802

לפי הספירה של שנת 1847 התקיימו במחוז הקהילות היהודיות הבאות:

	הקהילה	נפשות
1.	וילייקה, עיר המחוז	257
2.	לבדובה	470
3.	הורודוק	496
4.	איליה	894
5.	דנילוביץ	326
6.	מולודצ׳נה	251
7.	קרייסק	152
8.	קרסנוסלסק	242
9.	קריוויץ	364
10.	בוצלב	175
11.	מידל	327
12.	קורניץ	844
13.	דולהינוב	1,193
14.	רצקה	161
15.	רדשקוביץ	1,701
	ס״ה	7,853 נפשות

לפי הספירה של 1897 היו במחוז וילייקה למעלה מ־200,000 תושבים ומהם 19,826 יהודים. בכלל זה – גם וילייקה, שהיו בה 3,560 תושבים מהם 1,328 יהודים. במספר מקומות במחוז, שהיו בהם לא פחות מ־500 נפשות, היוו היהודים אחוז גבוה.

שם המקום	המספר הכללי של התושבים	מהם יהודים
כפר וואלקולאט	543	69
עיירה ויזין	604	234
〃 הורודוק	1603	1230
〃 דולהינוב	3551	2551
〃 דונילוביץ	1810	1553
〃 איליה	1431	829
〃 קרייסק	629	549
〃 קרסנה	1077	573
〃 קריוויץ	520	457
〃 קורניץ	1774	1613
〃 לבדובה	2275	1232
〃 מולודצ׳נה	2393	1105
〃 מידל החדשה	1164	436
〃 רדשקוביץ	2614	1519

המקצוע הנפוץ ביותר בין היהודים, במחוז וילייקה, ובעיר, היה חייטות – תפירת בגדים שממנה התפרנסו כ־2300 נפשות וכן המסחר.

ווילייקה

[תרגום מהאנציקלופדיה היהודית ברוסית של ברוקהאוז ועפרון שהופיעה בשנת 1913]

וילייקה עיר מחוז בפלך וילנה.

צורפה לרוסיה בשנת 1793 ונקבעה בשנת 1795 כעיר מחוז בפלך מינסק, בשנת 1842 צורפה לפלך וילנה.

על סף המאה ה־19 נמנו במחוז סוחרים ותעשיינים:

חיים שלום קופילוביץ׳

המבנה הכלכלי

מקורות פרנסה

מקורות הפרנסה עד מלחמת העולם הראשונה היו דלים. בתי חרושת לא היו בעיר. התושבים הכפריים בסביבה חיו חיי עוני. יריד֗ים לא התקיימו בוילייקה, פרט ליום שוק כל יום ה׳ בשבוע. חלק גדול מתושבי העיר התפרנס מחנוונות. רוב החנויות (במבני עץ) היו של מכולת. מיעוטן של מנופקטורה וגלנטריה, צרכי ברזל, בירה. היו 2 חנויות לעורות. החנונים שיכלו למכור לפקידי המחוז בהקפה מהאחד בחודש עד לחודש הבא – החזיקו מעמד. היתר היו מתרוצצים להשיג גמ״ח מיום שוק אחד למישנהו.

מספר גדול של קצבים היו בעיירה, ללא יחס לצריכה, 2 דייגים – אחים. בית דפוס שהדפיס רק בשפה הרוסית.

בשנת 1908 נפתחה החנות הראשונה לנעלים מוכנות, שהיו מביאים מוילנה, האכרים נעלו הטנות (לאפצעס) או מגפים תפורים בידי סנדלרי המקום. נשים אחדות נסעו לוילנה לקנות נעלים.

היו בעיר כמה בעלי מלאכה: בנאים עושי תנורים (אחד שהצטיין בבניית תנורים קראו ״דער ליימענער גאט״), 2 נפחים, כמה סנדלרים וחייטים שלא העסיקו פועלים שכירים בלתי אם שוליות, שעיקר תפקידם בהתחלה היה לשמש עזר כנגד לבעלות הבית בשירותים שונים, ורק דרך אגב למדו את המקצוע. בעלי המלאכה בעצמם התקיימו בקושי. רק סוחרי היערות המעטים והסוחרים הסיטונאים שהביאו קרונות נפט, קמח, סוכר ועוד – מצבם החמרי היה טוב יותר. הוא הדבר לגבי בעלי בתי מלון שהיו מתאכסנים בהם פריצים או פקידי ממשלה, ויהודים מהסביבה שהיו באים לבתי המשפט או למוסדות אחרים בעיר.

כן היו עורכי דין לא רשמיים, בעלי רשות לכתוב בקשות לבתי המשפט ולהופיע בהם בדרג ראשון.

מוסדות כלכליים

כשנתיים־שלוש לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוטב המצב הכלכלי בעיר. בעזרת חברת יק״א התחילו להקים בנקים עממיים לעזרה הדדית שעזרו לחנוונים ולבעלי מלאכה באשראי ברבית נמוכה והללו לא הוצרכו למלווים בריבית קצוצה.

נפתח גם בנק גדול לסוחרים גדולים. מנהל החשבונות הרא־

יום השוק בעיר

שון היה וירגילי כהן,* איש מענין ממנהיגי "הבונד" ועם זה מחסידי חב"ד... סיפרו עליו שהחזיק מלמד ללימוד ה"תניא" ובחגיגת י"ט כסלו היה לוקח חלק פעיל בחגיגה ב"שטיבל" של חסידי לובביץ ואף יוצא בריקוד על השולחן. בסתיו 1915, עם כיבוש ווילייקה ע"י הגרמנים, נסגרו 2 הבנקים.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה הגיע לווילייקה צבא-צרכן גדול למזון, בגדים, מגפים ועוד, שהזרים כסף ופרנסה לעיר. בסוף קיץ 1915 עזבו רוב היהודים את העיר.

באחד ביולי 1919, כשנכבשה העיר על ידי הפולנים ונתחדש הקשר עם וילנה, פולין, התחילו לחזור לווילייקה התושבים שנדדו לרוסיה כשהתקרבה החזית בסוף קיץ 1915. התושבים החוזרים היו מחוסרי אמצעים והרבה משפחות סבלו חרפת רעב. חלק מהתושבים שהשיגו קשר עם קרוביהם באמריקה, אחרי ניתוק של שנים, התחילו לקבל עזרה כספית וחבילות מזון ובגדים. לעומתם היה רע מאוד מצבם של אלה שלא היו להם קרובים באמריקה, ורובם היו חסרי מקצוע. לעזרתם באה חברת "יעקאפא" שעברה מרוסיה לווילנה ונתמכה על ידי הג'וינט.

כנס אזורי של יעקאפא

בימי 8–10 לספטמבר 1919 התקיימה בווילנה הועידה הראשונה של יעקאפא. נשלחתי כציר מעירנו וילייקה. בועידה נבחרתי כחבר הועד האזורי של יעקאפא. בגמר הועידה קיבלתי סכום כסף בשביל הנצרכים המבוגרים ומצרכי מזון בשביל הילדים כמו קקאו, חלב משומר, קמח לבן, ואורז – מיצרכים לא שכיחים אז. הרכבות טרם פעלו כסדרן והוצרכו לרשיון מיוחד להעברת צרכי המזון מעיר לעיר. על כן נסעתי בעגלה והגעתי לווילייקה. הנסיעה השניה התקיימה באמצע החורף. הרכבות כבר נסעו וראיתי השתוללות היילים פולניים, בעיקר הלרצ'יקים, שהשליכו את היהודים מהקרונות. אני ועוד בחור מסביבתנו הסתלקנו מן הקרון וחזרנו עם עגלוני אושמינה והגעתי בקור חזק לווילייקה.

ועד העזרה

עם שובי מוילנה לווילייקה אירגנו "ועד עזרה". כמה חברי ועד זה זכורים לי: ר' אליהו לייב זגרמיסטר שנבחר לגזבר, יהודה פריידוס, שלמה גורביץ, כחברי הועד, וכותב השורות כמזכיר הועד.

עם קבלת המיצרכים ניגשנו לעבודה במרץ. למבוגרים קבענו תמיכה חדשית. לילדים פתחנו מטבח בבית קטן בחצר ביתנו, שנמסר על ידי אמי ז"ל למטרה זו, בלי תשלום. יהודה קצוביץ

* בן אחיו של ההכ"נ דוד הכהן

מנסרה וטחנת קמח בעיר

נגריה – הכשרת חלוצים לפני עלייתם ארצה

נתקבל כמנהל המטבח ועשה את עבודתו במסירות ובאמונה.

הילדים הנזקקים קיבלו אוכל במטבח פעמיים ביום. בבוקר – כוס ככאו ולחמניה ובצהרים דיסת אורז, לחמניה ועוד.

המצב הכלכלי החמור נתן אותותיו. מספר משפחות מכובדות סבלו חרפת רעב ולמרות זאת לא רצו לפנות לועד לשם קבלת עזרה. כאשר נודע לי הדבר מפי שכנים, פניתי לגזבר ר' אליהו לייב זגרמיסטר, בעל לב יהודי חם, והוסכם ביניגו להעלים את המקרים מהועד מחשש פירסום הדבר, ולהגיש את העזרה למשפחות אלו על אחריותנו ועל חשבון הועד לעזרה. מדי שבוע היה ר' אליהו לייב שולח מיצרכים למשפחות המכובדות כמתן בסתר, עד שהוטב מצבם. הדבר נשאר סוד כמוס עד עצם היום הזה.

עזרת ה"ג'וינט" תחת השררה הפולנית

המצב הכלכלי הקשה ושובם של רבים מתושבי ויליקה מרוסיה ומשטח הכבוש הגרמני, גרמו להתפשטות מחלת הטיפוס ומחלות אחרות. לאשרנו היו בויליקה רופאים שטיפלו בחולים, והם החלימו. אולם שאלת התזונה אחרי המחלה היתה חמורה מאוד. חלב אי אפשר היה להשיג. בעיקר קשה היתה הבראת החולים במשפחות הנצרכות, שנתמכו על ידי הועד. באתי בהצעה לפני הועד: הואיל ובשביל הילדים אנו מקבלים מיצרכים לפי רשימת הילדים הנצרכים שאנו מגישים ולכן נרשום את כל הילדים בעיר גם אלה שאינם זקוקים ונחלק את מנותיהם בין המחלימים. הועד התנגד להצעה זו מפחד השלטונות. הודעתי כי אני נוטל עלי את מלוא האחריות לכך.

המוסד שהגיש את העזרה לילדי היהודים והפולנים נקרא "הועד הפולני היהודי האמריקאי לעזרה לילדים". אמנם הכסף היה מכיסי היהודים באמריקה באמצעות "הג'וינט", אבל הדעה היתה לשלטון הפולני.

הועד האזרחי הכללי

פעם הוזמן הועד היהודי לישיבה משותפת עם הפולנים כדי לבחור בועד משותף, בישיבה זו השתתפו: כפי שאני זוכר, הסטרוסטה, הכומר, וגב' בונביץ (בעלת בית מרקחת) ועוד. מטעם הועד היהודי השתתפו: ר' יהודה פריידוס, ר' אליהו לייב זגרמיסטר, ר' שלמה גורביץ ואנוכי. הציעו לנו לשלוח נציג אחד לועד המשותף, אך לא הניחו לנו לבחור נציג אלא הסטרוסטה הצביע עלי ואמר: "את האדון הצעיר הזה אני מציע לבחור כנציגכם בועד". מובן שאיש מאתנו לא התנגד לבחירת ה"פריץ". כך נראו הבחירות הדמוקרטיות של הפולנים.

יו"ר הועד המשותף הפולני–יהודי ומנהלו לא התערבו בענינים המיוחדים שלנו.

ועד זה התקיים עד הכיבוש הסובייטי ביוני 1920, כאשר חילות הסובייטים התקדמו לעבר ורשה.

עם כניסת הפולנים לוילייקה, באוקטובר 1920, הופעל הועד לעזרה ליהודים מחדש ועמד בקשר עם יעקאפא בוילנה.

רפסודות על נהר הוילייה

תעשיה ומסחר בזמן שלטון הפולנים

עם כיבוש ה"קרסין" בשנת 1920 ע"י הפולנים, חל שינוי ניכר בחיי הכלכלה של וילייקה והמחוז. העיר הקרובה מינסק וסביבתה נותקו לגמרי מוילייקה. העיר וילנה נעשתה הספק הראשי של כל הסחורות, אם כי התחבורה עמה לא היתה קלה. את מרבית הסחורות היו מביאים בשנים הראשונות בעלי עגלות פעם או פעמיים בשבוע וכן גם ברכבות. בשנות העשרים הרא־שונות נהפך מסחר העצים למקור הכי חשוב לעבודה ופרנסה. נבנו 2 טחנות קמח ומנסרות של איידלמן ודובין. בכפרים הסמוכים קמו כמה מזפתות שסיפקו פרנסה טובה לכפרים שלמים. בעיר נפתחו בתי מלאכה כגון: בתי דפוס, בתי חרו־שת לסבון, למי סודה, לבירה.

הפקידות הפולנית החדשה שתפסה כל המשרות הממשל־תיות היתה גורם חשוב בחיי הכלכלה, את האשראי פרעו בתחילת כל חדש.

חודשו כ־10 בתי־מלון שאיכסנו את הבאים לעיר לרגלי עסקיהם.

עד 1939 גדלה האוכלוסיה והגיעה ל־4000 נפשות, מהן 1500 יהודים בערך. הסטטיסטיקה שנערכה סמוך למלחמת העו־לם השניה העלתה שבווילייקה היו 31 חנויות־מכולת יהודיות, מהן 4 בסיטונות, 21 מאפיות ומגדניות, 7 חנויות מנופקטורה, 6 למכירת ברזל, 8 לבירה, 4 לנעליים, 3 לתבואה, 2 לחשמל, 2 לכלים ו־2 לתמרוקים.

20 קצבים, 28 "בראקארעס", מהם 2 מודדים מוסמכים, 14 סוחרי יערות גדולים וקטנים, 12 פקידים, 13 סנדלרים, 10 צבעים, 6 רצענים, 5 תפרים, 4 טוחנים, 3 כובענים, 3 צלמים, 2 נגריות, 8 בעלי עגלות, 3 סוחרי סוסים, 3 מנקי ארובות, 2 נפחיות, 2 זגגים, 2 מיניקוריסטיות, שען ומתקן אופניים, רופא

כללי, 3 רופאי שניים, אחות ומילדת, 4 עורכי דין, 5 מורים, 3 מלמדים, 2 שוחטים ורב.

ליום השוק, שהיה מתקיים בכל יום חמישי, נהרו רוכלים עם דוכנים מהסביבה ומכרו כל מיני סידקית וכלי חרס, עופות, פירות וירקות, ותוצרת חלב שהובאו מן הכפרים. בשוק הבהמות ליד רחוב פורסה שלטו הקצבים.

יערות

העיר נתברכה בנהר הוויליה, עמוק המים, העושה את דרכו לעיר הפלך וילנה ונופל לנהר נימן אשר בקובנה. ואם האדמה במחוז וילייקה היתה אדמת חול והצמיחה רק תפוחי אדמה ודגן לצרכים העצמיים של האכרים ולא העניקה מטובה לכפריים, הרי בעצים מכל המינים היה המחוז מן העשירים ביותר. ביערות ובחורשות גדלו בשפע עצים עבותים מכל המינים וצמחי יער וגרגירי יער שהיו נמכרים בקיץ ע"י השכנים הביאלורוסים, ששקדו לאספם.

רפסודות

בחורף היו הכפריים כורתים את העצים בביצות ומוציאים אותם בעגלות חורף, כי בקיץ לא היתה אפשרות להגיע לביצות בעגלות. את העצים היו מניחים במקומות יבשים ביער, על פי רוב בסביבות הנהר, ובאביב, כאשר גאו מימיו היו מסדרים את הקורות שתי וערב ברפסודות, קושרים אותן בחבלים ושרשרות, מורידים אותן למים ומשיטים אותן עד וילנה וקובנה, ומשם לקניגסברג שבפרוסיה.

במגרשים הריקים שליד הוויליה סאנה כל החורף תנועה ערה, וחלק גדול מהעיירה היה מתפרנס מן העובדים שעשו בכריתת העצים, בהסעת הרפסודות, בנסירה, בקיצוץ ענפים, בהנהלת חשבונות וכן מסוחרי עצים למיניהם, שהיו פוקדים את העיירה.

מזפתות

מיד לאחר כריתת העצים היתה הממשלה נוטעת עצים חדשים. את שרשי העצים הכרותים היו משאירים באדמה לשנתיים־שלוש ויותר ואז היו בעלי מקצוע עוקרים אותם מהאדמה ומעבירים אותם למזפתות ביער. השרשים הוכנסו לתנורים מיוחדים לאידוי ומהם היו מפיקים טרפנטין, זפת וגחלים בשביל הנפחים. את הטרפנטין היו מעבירים במיכליות לבתי זיקוק בדנציג. את הזפת היו קונים בעלי מספנות מחוץ לארץ.

כפרים שלמים הועסקו בכריית השרשים, עקירתם והעברתם למקומות ריכוז, ומשפחות מספר בווילייקה התפרנסו בכבוד ממסחר זה.

ערב המלחמה

ערב מלחמת העולם השניה הורגשה הפעילות העויינת של הפקידות הממשלתית הגבוהה והנמוכה ברכבת ובבית המשפט, בדואר, בבית החולים, במשרדי המחוז וכו'. חיינו בתקופה שהאומה הפולנית, שנחלצה מהשעבוד הרוסי, תדע איך להתנהג עם המיעוטים במדינתה. אך נתחוור שהיא קיבלה את תורת הגזע משונאיה (היטלר וכנופיתו) בחשבה אותם לידידיה. שנאה זו העבירה אותה על דעתה. כך, למשל, הקואופרטיב "ספולם", שעבד משך שנים בגרעון, וכן בית המסחר של האחים בורודקי, שבדוחק החזיק מעמד בגלל המחירים הגבוהים והזלזול שנהג בקונים עלה אצלם הפדיון בשל החרם על החנוונים והסוחרים היהודים. כל פקיד ממשלתי וכל נוצרי חוייבו לקנות רק מהם. חוליגנים צעירים הועמדו ברחובות, בעיקר ביום השוק, לשמור על הנוצרים שלא ייכנסו לחנויות יהודיות. הם לא רק גזלו את פרנסת רוב החנונים היהודים, אלא גם העכירו את האוירה הכללית. וכל זה נעשה בגלוי, ובהסכמתו המלאה והמוצהרת של השלטון.

גזירה רדפה גזירה. נאסרה השחיטה. הוטלה על היהודים שמירת ימי המנוחה של הנוצרים וכל שוטר הדיוט נעשה מומחה לגילוי עבירות אדמיניסטרטיביות אצל היהודים, כדי לקנוס אותם ולמרר את חייהם.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 נסתתמו במשך ימים ספורים כל מקורות הפרנסה. המסחר שותק, החנויות נסגרו זו אחרי זו. העמל והיגע שהשקיעו היהודים במפעל חייהם בחרושת ובמסחר במשך שנים ירדו לטמיון במחי יד.

ק. פ–ר

תחבורה

כבישים ודרכי עפר

התחבורה אל ויליקה וממנה התנהלה בדרך כלל באמצעות הרכבת. מלבדה היו בעלי עגלות נוסעים פעם בשבוע לעיר ווילנה, להביא סחורות שהוזמנו בשביל החנוונים. הנסיעה לווילנה ארכה יומיים וחצי. הדרך הובילה דרך סמורגון ואוש־מינה. חלק מהדרכים היה סלול אבנים ורוב הדרך – עפר, שהקשה על הנסיעה, בקיץ – מפני החול ובסתיו בשל הבוץ. רק בשנת 1937 הופיע אוטו־המשא הראשון שנרכש ע"י ש. רוגובין בשותפות עם העגלונים, וכן אוטובוס נוסעים.

אוטו המשא פעל בעיירה פעמיים בשבוע והאוטובוס לנוסעים היה יוצא מדי בוקר וחוזר בערב. משום מה העדיפו התושבים לנסוע ברכבת, כנראה מפאת יתר נוחות.

כל הדרכים שהובילו לכפרי הסביבה, היו דרכי עפר. ברדת הגשם נהפכו הדרכים לבוץ, וקשה היה להגיע לעיר. בעת הפשרת השלגים נותקו הרבה כפרים שבסביבה מוילייקה. המסחר של סוחרי העיר היה קשור גם עם העיירה הסמוכה קורניץ, שבה היה מתקיים כל יום שלישי בשבוע שוק ויריד.

היה קשר הדוק גם עם העיירות בוצלב, רצקה ונייקה, שמהן היו באים סוחרים ביום החמישי בשבוע לשוק בווילייקה לקנות סחורה אצל הסיטונאים. גם נהר ווילייה סייע לתחבורה, כאמור, להעברת עצים ברפסודות.

ק. פ־ר

הרכבת בבניינה

בזמן מלחמת רוסיה עם יפן, בשנת 1903, התחילו לבנות את מסילת הברזל שקשרה את ורשה עם פטרבורג דרך וילייקה ונקראה שדלץ – בולגויה. כאשר נכבשו ורשה ושדלץ ע"י הגרמנים נקראה מסילת הברזל פולסקיה. עצם בניית הרכבת, עם גשרי ברזל, גרמה התעוררות בעיירה. בשבתות היו מטיילים קילומטרים לראות איך מתקדמת הנחת פסי הרכבת. אותו יום, כשהרכבת עברה לראשונה את וילייקה – שררו ששון ושמחה בעיר. כל אחד קידם את פני חברו בברכת מזל־טוב. לפתע נתגלה שווילייקה קשורה בפטרבורג, עיר הבירה, מצד אחד, ועם ורשה דרך לידה, שדלץ מצד אחר. לוילנה היו נוסעים דרך מולודצ'נה תוך חילוף רכבות.

תחנת הרכבת הראשונה, המרוחקת מווילייקה 21 ק"מ, היתה מולודצ'נה ומשם היו עוברות רכבות לווילנה ולמינסק.

בשטיבל שוחחו יושבי קרנות על מלחמת יפן־רוסיה, שרבים לא האמינו בה בגלל ריחוקה. אמר ר' איצע גלאסנער (קופילוביץ): "ניטא קיין פוניה, ניטא קיין יאפאניע, ניטא קיין מלחמה", כלומר: אין פוניה (כנוי גנאי לרוסיה) אין יפן, ואין מלחמה. כאשר טענו נגדו: והרי ברכבות העוברות את וילייקה מסיעים חיילים פצועים מן החזית? רק אז נתרצה ואמר: נו. אם יש פצועים – סימן שנטושה מלחמה אי־שם.

נהר הווילייה – באופק, מצפון – לזרצס

הרכבת ממולודצ'נה לוילנה היתה יוצאת בשעות הבוקר המוקדמות ולכן היו יוצאים בעגלות מוילייקה לפני חצות.

בטרם היה גשר על נהר ויליה היו עוברים את הנהר ברפסודה קשורה בחבלים עבים משני צידי הנהר. אחרי שנים הוקם גשר.

כשהיו מגיעים לנהר והרפסודה נמצאה בצד השני של הנהר שבו גר בעל הרפסודה (הירשל דער פאראמשטשיק) היו קוראים אליו בקול, למען ישמע: "הב את הרפסודה!" בדמי הלילה הידהדו קריאות אלו במרחבים רחבים. הנוסעים היו עולים עם העגלות והסוסים על הרפסודה וכך חוצים את הנהר. הנסיעה למולודצ'נה ארכה למעלה משלוש שעות. משני צדי הדרך השתרע יער עבות. הדרך היתה באדמת חול והסוסים משכו בעמל רב. במעלה ההר היו יורדים מן העגלה ומסייעים עם הסוס.

ח. ש. ק־ץ

הנהר וילייה

הנהר וילייה נחשב למקום הבילוי היפה ביותר: על סירות פרימיטיביות היה הנוער יוצא בשירה ובזמרה לסביבות הלזרצס ועד לגשר העץ והברזל. מוליכי הרפסודות ראו בנהר מקור

לפרנסתם, וכן סוחרי העצים שהנהר העביר את עציהם הגדולים והכבדים ללא הוצאות יתרות. הדייגים הוציאו לחמם מן הדיג ברשתותיהם.

נהנו מן הנהר גם הצעירים, תלמידי בית הספר, שבחורף החליקו על מימיו הקפואים במחליקיים של ברזל ובקיץ עסקו בשחייה.

אותה וילייה, אשר בשנים כתיקנן שימשה מקור שמחה ופרנסה וגושא גאוותה של העיר, נהפכה לרועץ בזמן מלחמת העולם השניה. הצד המזרחי של העיירה נשאר חשוף לכדורי הנאצים ולא היתה אפשרות להימלט מהם. הנהר העמוק נהפך לקללה לבני העיר בימי השואה. מי יודע כמה יהודים יכלו להינצל בבריחה בשעת האקציות אילולא גבול טבעי זה!

פסי הרכבת

פסי הרכבת, שהביאו חיים ופרנסה לעיירה, נהפכו גם הם בזמן המלחמה לנשק בידי שונאינו, להצר את רגלינו ולצמצם את שטח מחייתנו. כל החלק המערבי של העיירה שבו עברו פסי הרכבת נשמר על ידי הגרמנים וקלגסיהם הפולנים והבילורוסים והם מנעו מן היהודים להימלט מחלק זה של העיר. רק יחידים שמו נפשם בכפם, חצו בלילות את פסי הרכבת וברחו אל הפרטיזנים, אבל כמה מהם נתפסו על ידי הקלגסים ששמרו על פסי הרכבת.

תברואה

מצב הבריאות בעיר

וילייקה נחשבה מאז ומתמיד לעיר נקייה ומסודרת. לפקחי התברואה, רובם שוטרי המקום, לא היתה עבודה מרובה.

הנקיון ברחובות, בחצרות ומסביב לבתים נשמר ע"י התושבים עצמם. הטאטוא בכל יום ובחורף – גריפת השלגים – נעשו ע"י התושבים ולכן היו האנשים שומרים על הנקיון. הפקח הסניטרי, ולפעמים רופא התברואה, היה מבקר עם שוטר במאפיות, בחנויות במגדניות ובודק את הנקיון, וכן את התויות על מצרכי האוכל אם לא זויפו.

ק. פ-ר

בית חולים עירוני

לפני מלחמת העולם הראשונה היה בעיר בית חולים עירוני ומחוזי קטן בן 5 מיטות, שנוהל ע"י הרופא היחידי, אורלובסקי, אגב – מחסידי אומות העולם, קתולי אדוק. לא פעם היה משאיר לחולה עני כסף לקניית תרופות בבית המרקחת ולא דרש תשלום בעד הביקור. היה מקובל על הציבור ואהוב מאוד. תמיד טרוד מאוד בתפקידו. קשה היה לו להיפנות לחולים ולכן היה מייעץ להזמין את החובש הבילורוסי נאבש. לחולה אנוש היו מזעיקים רופאים מוילנה. בווילייקה היה גם חובש יהודי, קנטו-

ד"ר קוטלר (הראשון מימין) מתמחה בבית החולים עם קבוצת חברים

רוביץ, שהיה גם עוקר שיניים בלי הרדמה, מקובל מאוד על הציבור היהודי.

ביולי 1919, עם קום שלטון הפולנים בעיר, נתמנה ד"ר אורלובסקי כראש העיריה. כשנפטר – הכניסו את ארונו לבית הכנסת הגדול והרב הספידו. הרחוב פוהולנקה, נקרא אז על שמו של ד"ר אורלובסקי.

ש. ח. ד.

בית חולים מחוזי

הממשלה הפולנית הקימה בית חולים מחוזי עם 100 מיטות. מנהל בית החולים היה ד"ר קראוזה. עבדו בו מספר רופאים, גם ד"ר קומגדנטוב נמנה זמן מסוים עם צוות הרופאים.

הפקולטה לרפואה בווילנה היתה שולחת רופאים צעירים להתמחות שנתיים בבית־החולים המחוזי. בין הרופאים הצעירים נמצאו תמיד גם בחורים יהודים שהיו מכניסים רוח חיים בין הנוער בעיירה. זכורים עוד הרופאים הצעירים ד"ר כורג, הרבינוביצים, קוטלר, מרקון ופליסקין שנתפרסמו כרופאים טובים.

הרופא הכללי היהודי, היחידי בעיר, היה הד"ר בליטשטיין, ושלושת רופאי השיניים – ד"ר שימשלביץ, בלשינסקה וקינסקה.

היה גם חובש פולני. במרפאות קופת־חולים הממשלתית ניתן שירות רפואי חינם לעובדים שהשתייכו אליהם.

בתי המרחץ

ליד נהר הפלסנינקה בפינת חצר השולהויף נמצאו בבית בנוי לבנים בית המרחץ והמקווה. המקווה המוסקת וחדרי האמבטיות היו פתוחים לקהל בכל יום. בית המרחץ – רק בערבי שבתות ובערבי חגים. במרחץ השתמשו גם לא יהודים, שהיו מבקרים בעיקר בחדר ההזעה.

מנהל בית המרחץ היה "דער ווייסינקער", שעם כל יתר פרנסותיו הוצרך לבקש גמ"ח לתת טרף לביתו, עד סוף החודש. מול השטיבל של חסידי חב"ד היה בית מרחץ ומקווה שני משוכלל יותר.

הפקח הרפואי היה מבקר תכופות בבתי המרחץ מדי פעם ושקד על נקיון המקום. המרחץ היה בעצם מוסד סניטרי ממדרגה ראשונה בעיר, כי בבתים לא היו אז לא מקלחות ולא אמבטיות.

עם כיבוש העיר ע"י הגרמנים נחרבו הבנינים ובין חורבות המקווה סידרו שני בני העיר, נורמן יוסף ומולה, "מלינה" לשעת הצורך.

ק־ן

גשר העץ על הוילייה בדרך למלוני־מולודצ'נה

מוסדות דת

ק. פרבר

בתי תפילה, חברות ומוסדות

בתי מדרש

בתי הכנסת בווילייקה, המוכרים לנו היטב משנות השלושים, נבנו אחרי מלחמת העולם הראשונה (פרט ללובאוויטשער־שטיבל), כי קודמיהם נשרפו עם רוב בתי העיר בזמן המלחמה.

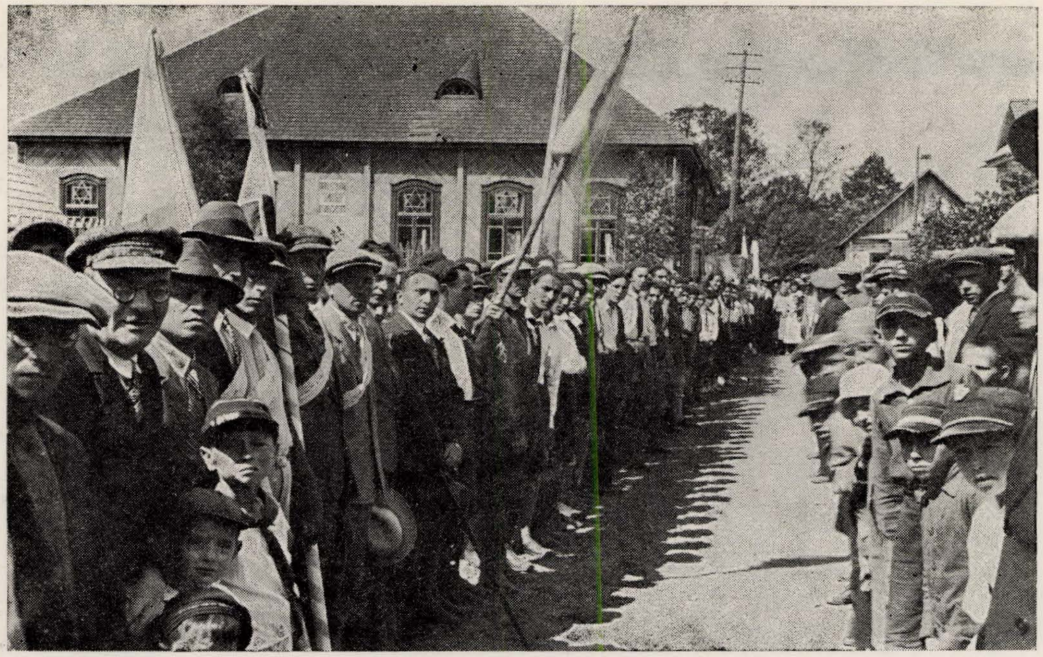
בתי הכנסת הוקמו בסימטה קטנה (סימטת השולהויף), בצידו של הרחוב הראשי – פילסודסקי – שהיה מרכז העיר, שני הבנינים הגבוהים והיפים התרוממו במיוחד על רקע הבתים בני הקומה האחת שבסביבה.

"בית המדרש הגדול – החדש"

"בית המדרש הגדול", שהוחל בבנייתו בשנת 1919, מיד לשובם של תושבי העיר שנעדרו ממנה בשנות המלחמה, היה הבנין הציבורי הראשון ששיקמו תושבי העיר החוזרים עוד בטרם שיקמו את בתיהם הפרטיים. בית מדרש זה נבנה במקום בית המדרש הישן, שהוקם בשנות הארבעים של המאה הקודמת. גבאיו היו: ר' משה שמעון נורמן ור' אלי' לייב זגרמיסטר – הגזבר. בבית מדרש זה התפללו בעלי מלאכה, חנוונים זעירים,

בית הכנסת של המתנגדים

בית הכנסת הגדול (חסידי קוידנוב)

כנס מחוזי של קק"ל – 1932 – תהלוכה חגיגית

חסידים שהשתייכו לחצרות שונים, בעיקר חסידי קוידנוב, וגם מתנגדים, עם הרב ופרנסי הקהל בראש. בית המדרש שימש מרכז ציבורי לכל האירועים בעיירה, כגון: הבחירות לכל המוסדות; הקהילה, הבנק, הגמ"ח. מקום תפילתו הקבוע של חזן העיר היה בבית המדרש הגדול.

האדמו"רים מטופרוב, וברנוביץ-קוידנוב, שהיו מבקרים בוי־לייקה בשנים האחרונות, שבתו את שבתם בבית המדרש. השולחנות נערכו בחדר השני שבבית המדרש הזה. כאן דרשו בשבת רבנים שהיו מבקרים את העיר ונערכו מדי שנה תפילות חגיגיות רשמיות לכבוד מדינת פולין בהשתתפות הסטרוסטה, ראש העיר ונבחרי הקהילה היהודית.

השליחים למגביות למען קק"ל וקהי"ס, כל השמחות, מעליית חתן לתורה, ועד לתפילות חג, ובעיקר בשמחת תורה עם כל הנוער. וכן בעתות צרה ומתיחות, כמו הגזירה על השחיטה ואסיפות מחאה נגד הספר הלבן והמאורעות בארץ, ואפילו המחלוקות בעיירה – הכול מצא את ביטויו בין ארבע כתליו של בית המדרש הגדול.

בבית מדרש זה כונסו גם קדושינו בדרכם האחרונה לפני האקציה ביער מאלוני – מקום ההשמדה. כאן נערכה הסלקציה על ידי הנאצים וקלגסיהם הבילורוסים ימ"ש. כאן נפרדו מבית מדרשם בזעקת שבר והוצאו לדרכם האחרונה.

אולם עוד לפני הנאצים חולל בית המדרש ע"י הסובייטים "המשחררים" שהפכוהו ל"אבשטע־זשיציע" מקום מגורים צבורי למשפחות פועלים גויים. עם "שחרור העיר מעול העבדות" הפקיעו גם את בית המדרש.

רק עם ה"חדר שני" שבפרוזדור בית המדרש עשו "חסד" והוא נשאר כמקום תפילה בשביל מתפללי בית המדרש. הגרמנים הפכו את בית הכנסת לאורוות סוסים ועם נסיגתם ב־1944 העלוהו באש.

בית התפילה של חסידי קוידנוב
("קוידנובר שטיבל")

בכניסה מרחוב פילסודסקי לסימטת השולהויף מצד ימין עמד לפני מלחמת העולם הראשונה בנין גדול – השטיבל של חסידי קוידנוב. באותו בנין נמצא גם ביתו של הרב דמתא ר' איצעלע פרלוב, גיסו של האדמו"ר מקוידנוב.

בשטיבל התפללו רק חסידי קוידנוב הנלהבים והיחסנים ואנ־שי המעשה, כגון: ר' איצ'ה גלסנר עם משפחתו העניפה, ר' לייב קופילוביץ, הרב מטעם, ר' אברהם זלמן לנדא ור' ישראל קופילוביץ.

בשטיבל עברו לפני התיבה בחגים ובימים הנוראים בעלי תפילה יראים ושלמים, בעלי קול ערב ורגש חסידות. האדמו"ר מקוידנוב, לפני מלחמת העולם הראשונה, שהיה בא פעם או פעמיים בשנה לבקר את חסידיו – מקום תפילתו הקבוע היה בשטיבל. בו ערך את "השולחן" יחד עם חסידיו שבמקום ומחו־צה לו. תפילת החסידים הצטיינה בהתלהבות ובהתרגשות, ביחוד בימים הנוראים ובמועדי שמחה.

במלחמת העולם הראשונה נשרף הבנין. ושוב לא נבנה.

בית המדרש של חסידי ליובאוויטש
("ליובאוויטשער שטיבל")

לא הרחק מהפלג פלסנינקה נבנה השטיבל של חסידי חב"ד. מעטים מאוד היו החסידים המשתייכים לחצר החב"דית. בבית הכנסת שלהם התפללו לא רק אנ"ש אלא גם סתם יהודים.

ואם כי היוו מיעוט בעיר (כי הרוב השתייך לחסידי קוידנוב ולא פעם נפלו דין ודברים בין שני המחנות), ידעו לשמור על עניניהם ובכל המוסדות בעיר, המשותפים לכל התושבים היהודים, היה להם נציג משלהם, באשר הצליחו תמיד להופיע כגוש מלוכד ומאוחד. דומה שמעולם לא פרצה מחלוקת בגלל נוסח התפילה או מנהגי ישראל. הניגודים נתעוררו בשל ענינים עירוניים, מדיניים וכלכליים, ואנשי חב"ד אמנם ידעו תמיד להסדיר את מעשיהם בחכמה, בינה, דעת. הם ניהלו מוסדות תורה וחסד משלהם, כגון: גמ"ח, לינת צדק, חברות ללימוד ש"ס, משניות, עין יעקב, הלכות וליקוטי אמרים של בעל התניא.

גבאי השטיבל, ר' דוב גרינהויז, היה גם גבאי של חברה קדישא שנים רבות ועד השואה. היו זמנים שהביאו גם שוחט ורב משלהם. בי"ט כסלו היו עורכים בשטיבל הילולא לכל החסידים. הזקנים היו מספרים נסים ונפלאות על האדמו"רים עד מאוחר בלילה.

בשמחת תורה נהגו לערוך חגיגה לכל חסידי חב"ד בביתו של ר' שלמה גורביץ.

משנכנסו הסובייטים לוילייקה הפכו את השטיבל למחסן של תפוחי אדמה. הגרמנים בנסיגתם בשנת 1944, שרפו את בתי העיר ובתוכם את בית הכנסת של חסידי ליובאוויטש.

בית הכנסת של המתנגדים

הגרעין של מתפללי "נוסח אשכנז" התקיים עוד בשנת 1917 בבית שני של השטיבל דחסידי ליובאוויטש.

בשנת תרפ"ו ירו את אבן הפינה. ובשנת תרפ"ט חנכו את בית הכנסת המפואר שהושקעו בו הרבה עמל, מסירות, אהבה וכסף. בית כנסת זה הוקם בסימטת השולהויף באותו מקום שעמדו בו לפני מלחמת העולם הראשונה השטיבל של חסידי קוידנוב ובית הרב.

חנוכת בית הכנסת זימנה בשעתה חוויה לעיר. לטכס הוזמנו הרב רובינשטיין מוילנה, בא כוח הממשלה הפולנית וכל תושבי העיר. הכל לקחו חבל בשמחת חגיגת המצווה. כל התושבים הביאו תרומתם כפי שנדבם לבם, כבעת בנין המשכן.

עם המייסדים והמנהלים הראשונים נמנו: ר' משה סבירסקי, ר' ליפא גוטמן, ר' ישעי' איידלמן, ר' לייב מלשקביץ ור' דב ברמן, שהשקיעו מהונם ואונם בבנייתו ואחר־כך בהחזקתו ביפיו ובנקיונו, כראוי למקום קדוש. בו התקיימו כל שנות קיומו, עד כיבוש הסובייטים, שלוש פעמים ביום תפילות ומניינים ולמדו בו ש"ס, משנה ברורה ומשניות.

חתנו של הרב דמתא, הרב משה קליין, שהיה בו מתפלל קבוע הגיד את השיעורים. הגרמנים הפכוהו למשרד הז'נדרמים הגסטפואיים ובתחילת החורף 1942 העלוהו באש.

מנין חסידי סלונים

בדירתו של ר' אשר קופילוביץ, או כפי שקראו לו: ר' אשר דער בירער, התקיים מנין פרטי קטן של חסידי סלונים שויתרו על תפילה בבתי הכנסת הגדולים של החסידים, שהשתייכו לחצרות אחרים, והקימו להם מנין משלהם בדירה שכורה, ובלבד להתפלל באותו נוסח ובאותם ניגונים שהורגלו בהם מאז ומקדם.

בימות החול נתכנס מנין בקושי, אבל בשבתות ובחגים באו רבים. גבאי המנין היו: ר' אשר קופילוביץ ור' דוד טשרני, השמש ר' שלמה חיים צסקוב. מנין זה התקיים עד מלחמת העולם הראשונה.

חברות ש"ס

בכל בית כנסת היתה קיימת חברת ש"ס ולה פנקס עם תקנות החברה ושמות החברים. קרה שהורים רשמו את ילדיהם כחברים לחברה זו, לכשיתבגרו.

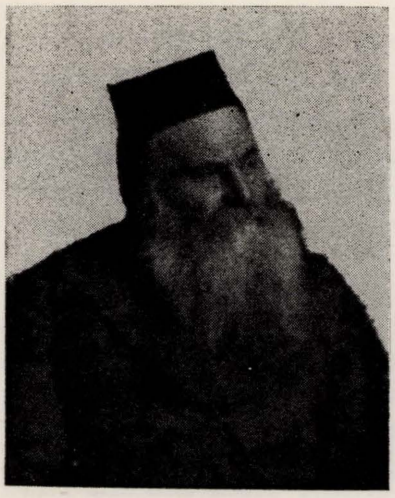
פנקסים אלה לא נשתמרו בוילייקה בגלל השרפות התכופות. מגיד השעור בבית המדרש הגדול עד לשואה היה ר' שמואל לוין, שו"ב העיירה. השעור התקיים יום־יום בין מנחה למעריב. ביום רגיל היו משתתפים בו כשני מנינים קבועים. בשבתות ובחגים היו באים לשמוע לקח כחמישה מנינים. עם סיום מסכת, או סיום ש"ס, ערכה החברה חגיגה שכל מתפללי בית המדרש השתתפו בה. לפני מלחמת העולם הראשונה היה ר' אברהם

ר' משה סבירסקי
גבאי

ר' משה שמעון נורמן
גבאי

ר' אליה לייב זגרמיסטר
גבאי

זלמן לנדא מגיד השיעור הקבוע של "החברה" משך שנים רבות.

"חברת משניות"

בשעות הבוקר, לאחר המנין הראשון, היה ר' שמואל שו"ב, קורא פרק משניות. בחגים ובימי הפגרא היה שונה עם הציבור "עין יעקב".

"דף יומי"

גם בבית הכנסת של ה"מתנגדים", התקיימה "חברת ש"ס" ללימוד הדף היומי עם כל התוספות והמפרשים השונים. רוב החברים היו צעירים, מחובשי בית המדרש. מגיד השיעור היה הרב ר' משה קליין.

השעור התקיים יום יום אחרי תפילת מעריב, גם בתקופת השלטון הסובייטי ועד בוא השואה. ר' ברוך וועוויער שימש כגבאי ה"חברה".

ב"שטיבל" של חסידי ליובאוויטש התקיימה חברת ש"ס שלמדה יום יום דף גמרא בין מנחה למעריב. מגיד השעור היה ר' יהודה לנדא, אשר בשבתות ובימים טובים אף לימד ליקוטי אמרים של "התניא".

בכל בית כנסת שרר סדר מסויים של לימוד, שעבר מדור לדור. יהודים, פשוטי עם, הסתפקו באמירת תהילים.

ספריה תורנית בבתי כנסת

את האהבה לספר ירשנו מהורינו. ידעו אבותינו לרכז בבתי הכנסת השונים בעיירה ספרים למאות. ספרי ש"ס, בבלי וירושלמי, עם פירושים ראשונים ואחרונים, "משנה תורה" להרמב"ם, ארבעה טורים עם מפרשים, ארבעת חלקי "שולחן ערוך" מכורכים בכריכות עור יפות, עטורות אותיות זהב, היו מקשטים את האצטבאות של ארונות הספרים בכל בית כנסת. בגמרות היו משתמשים לומדי ש"ס, וכל מי אשר לבו חשקה בתורה. בארונות עמדו ספרי משניות (יכין ובועז) בכרכים מהודרים ומכל הדפוסים, עין יעקב, מדרש רבה ומדרש תנחומא, מנורת המאור, חיי אדם, משנה ברורה, חפץ חיים, וקיצור שולחן ערוך וכו'. מחברים שונים היו שולחים ספריהם לבתי הכנסת.

קופה מיוחדת היתה בבית הכנסת בשם "תיקון ספרים" עם גבאי וחותמת שהיה מטפל בהשגת כספים ורכישתם. בימי שני וחמישי לשבוע היה השמש סובב וקופסה בידו, מקבץ פרוטה לפרוטה לתיקון ספרים ורכישתם. היו גם נדבנים עשירים שהיו תורמים לציון מאורע משפחתי לבית הכנסת ש"ס יקר ובהזדמנות זאת עורכים סעודת מצוה. נקבעו ארונות נפרדים לחומשים, סדורים, לקוטי שבת, מחזורים, סליחות ותהלים שעמדו לרשות הקהל.

את האורחים היה השמש בעצמו מכבד בסידור ובחומש. אסור היה להוציא ספר מבית הכנסת ללא רשות הגבאי, וכשנפל ספר על הרצפה, היינו מרימים אותו, נושקים ומניחים במקום. אין תימה שאהבה זו לספר נשארה חרותה היטב בזכרוננו ולא בכדי כינו אותנו בשם "עם הספר".

חסידות

ראשיתה של התנועה החסידית בעיר

על זמן הווסדה של וילייקה הגדולה מספר מר משה בן ישראל, תושב בני־ברק, דור ששי למשפחת הקופילוביצ׳ים. המסורת במשפחה, הנמשכת זה כמה דורות, יודעת לספר שאביהם־זקנם, ר׳ דוד, דור ראשון למשפחת קופילוביץ, היה בעל אכסניה (קראָצ׳מאָ) שחכר מפריץ בסביבת וילייקה הגדולה. כאשר הוציאה המלכה יקטרינה צו מיוחד, המתיר ליהודים להתיישב בעיירה זו, היה האזרח הראשון שהתיישב בה ר׳ דוד קופילוביץ. כשרבו ה״נכתבים״ המתייצבים לצבא, היו נרשמים בשם קופילוביץ. מסיבה זו רבים הקופילוביצ׳ים בווילייקה, אם כי לא היה ביניהם קשר משפחתי. בעל האכסניה היה יהודי אדוק, חסיד הרבי הראשון מלכביץ.

איך קרה שעיירה בסביבות וילנה־מינסק, מיבצרם של המתנגדים, תיבנה כולה על טהרת החסידות ותהא מסונפת דוקא לחצר הקוידנובית תקופה של כמה דורות בעוד שכל העיירות הסמוכות היו רובן מאוכלסות מתנגדים, ואף אם היו חסידים – השתייכו רובם לחצר האדמו״רית מלובאוויטש, אבל לא היו חסידי קוידנוב? את התשובה לכך אפשר למצוא בספר ״דברי שלום״ שחיבר הרב ר׳ שלום פרלוב מלידא, ממשפחת האדמו״רים מקוידנוב, שיצא לאור בדפוס וילנה בשנת 1882, בו נאמר: א) ״הרבי הראשון מלכביץ היה ר׳ מרדכי סגל ז״ל, שנתמנה לאדמו״ר בשנת 1793.״ ואם ר׳ דוד קופילוביץ היה נוסע לרבי הנ״ל בשנים ההן והיה מחסידיו, יש לקבוע בוודאות שבזמן ההוא נוסדה העיירה. זה גם מתאים לתאריך הנקוב באנציקלופדיה, דהיינו: ב־1795 הוכרזה וילייקה למחוז. יש להניח כי ר׳ דוד, שהשתייך לחסידי לכביץ, סבל מרדיפות המתנגדים, שהיוו הרוב בסביבות הנ״ל. בשנים ההן היתה המחלוקת בין החסידים והמתנגדים בעיצומה, ואין ספק שמכמה טעמים היה ר׳ דוד מעונין שבעיירה החדשה, שהוא היה בה התושב הראשון, ואולי פעיל בישובה, יתווספו דווקא חסידים מאנ״ש. יתכן שרבים מהחסידים שגרו בעיירות אחרות שבסביבה היו גם הם מעוניינים להימצא בסביבה של אנ״ש. אין ספק שהרבי מלכביץ ראה בעין יפה התפתחות זו, ואולי אף תמך בה וציווה על החסידים המסתופפים בצלו להקים גרעין ויסוד לחסידות בעיירה זו. יש איפוא לקבוע שהחסידים הראשונים בווילייקה היו ״חסידי לכביץ״.

ב) כן נאמר ב״דברי שלום״, כי לאדמו״ר ר׳ מרדכי מלכביץ (1742–1810) היו תלמידים וביניהם ר׳ שלום אב״ד של וילייקה. זהו המקור היחידי לידיעה שבווילייקה היה רב בזמנו של ר׳ מרדכי מלכביץ, דהיינו: בשנת 1793, וכן שימשו בה רבנים בסוף המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19. יש מקום להניח שהרב הראשון בווילייקה נמנה גם הוא עם חסידי לכביץ, ואפשר שהאדמו״ר ר׳ מרדכי הוא שמינה אותו (או השפיע שימנוהו). ברור איפוא שרב זה עשה הכול למען ישוב חסידים מאנ״ש במקום.

לפי אותו מקור, הכתירו החסידים, אחרי מותו של הרבי ר׳ מרדכי מלכביץ, את בנו ר׳ נח, שנפטר בשנת תקצ״ג (1832) ולא הניח בן יורש. אז התפלגו חסידי לכביץ. חלק מהם בחר בחתנו של הרבי ר׳ נח ז״ל, הנקרא ר׳ מרדכי השני, והרוב המכריע בחר לרבי את האדמו״ר ר׳ שלמה חיים פרלוב, נכדו של ר׳ מרדכי מלכביץ מצד אביו, ונכדו של ר׳ אשר מסטולין מצד אמו.

ר׳ שלמה חיים נולד בשנת 1797, התחנך בבית סבו ר׳ אשר, האדמו״ר מסטולין, ונבחר לרב בסטולין, ואח״כ בעיירה טורוב, ועם פטירתו של ר׳ נח האדמו״ר מלכביץ, קבע מושבו בעיירה קוידנוב, לא הרחק מעיר הפלך מינסק. ר׳ שלמה חיים קיבל תורתו מר׳ אשר מסטולין ומר׳ מרדכי מלכביץ. מכאן שחסידות קוידנוב היא המשכה של חסידות לכביץ וסטולין.

מתברר, איפוא, שר׳ דוד קופילוביץ היה מחסידי ר׳ מרדכי מלכביץ, ועם פטירתו של ר׳ מרדכי עבר עם כל חסידי לכביץ שנמצאו בווילייקה לפלג של ר׳ שלמה חיים, האדמו״ר הראשון לבית קוידנוב. יתכן גם שהרב ר׳ שלום, אב״ד של וילייקה, תלמידו של ר׳ מרדכי הראשון, היה בין הגורמים והמשפיעים בכוון זה. לאור הנ״ל יש לקבוע שהעיירה וילייקה נוסדה לפני מאתיים שנה בערך, והמייסדים עמדו תחת השפעת האדמו״רים מלכביץ־קוידנוב. הם הטביעו את חותמם על העיירה והם היו מעונינים שבעיירה יתיישבו רק אנ״ש ודוקא כאלה שיקבלו עליהם את מנהיגותו של האדמו״ר מקוידנוב. כזכור השתייכו הרבנים בווילייקה למשפחת האדמו״רים מקוידנוב. ר׳ איטשעלע פרלוב היה גיסו של ר׳ אהרון, האדמו״ר הזקן מקוידנוב, והרב האחרון, ר׳ יהודה משיץ ז״ל, היה חתנו.

וילייקה היהודית נוסדה איפוא בסוף המאה ה־18 לספירה, היינו: לפני מאתיים שנה בקירוב, על טהרת החסידות הקוידנובית.

עלי לציין שמצאתי בלקסיקון הגיאוגרפי הפולני משנת 1893 שווילייקה היתה בשנת 1766 אזור כפרי.

החצר ופונדק הם שהיוו את היסוד לעיר המחוז בעתיד בפלך מינסק, על־פי צו המלכה, יקתרינה השניה בשנת 1795. אז קיבלו תושבי הכפר זכויות של עירוניים, והישיבות הראשונות של בית המשפט המחוזי התקיימו בשנת 1797 בפונדק של קופילוביץ. אין ספק שבעל הפונדק קופילוביץ הנזכר הוא ר׳ דוד קופילוביץ שהיה נוסע לאדמו״ר ר׳ מרדכי מלכביץ.

ק. פרבר

ח.ש. קופילוביץ

ביקורי הרבי מקוידנוב

פעם בשנה היה האדמו"ר מקוידנוב, הרבי ר' יוסף פרלוב ז"ל, נוהג לבקר בווילייקה. הביקור חל תמיד בחורף. בבית המדרש הגדול היה חדר צדדי שבו התאכסנו עוברי אורח שנזדמנו לעיר. הזקנים היו מספרים שבחדר זה הוחזקו ה"חטופים" עד שנמסרו לרשות. חדר זה היו מנקים ומסיידים, מכניסים בו רהיטים ומקשטים, ובו התאכסן הרבי כל זמן המצאו בווילייקה. בחדר זה קיבל את פני החסידים ביחידות עם "קויטל" (פתק) ופדיון. את ה"שולחן" ערכו בשבת בבית המדרש הגדול "ברוב עם הדרת מלך". הביקור היה נמשך למעלה משבוע ימים. הימים שעשה הרבי בעיר היו ימי חג, והשמחה היתה במעונם של חסידי קוידנוב. הרבה חסידים נהרו מהעיירות הסמוכות. ר' מאיר סופר מסמורגון היה מגיע בדיוק לקבלת הפנים של הרבי, האחים אפשטיין באו מווילנה ומקובנה. בין הבאים רבים יודעי נגן, שהנעימו את ימי שהותו של הרבי בווילייקה בשירה ובזמרה. בשבת, בשעת הסעודה השלישית, היה הרבי אומר דברי תורה וחסידות, מחלק "שיריים" והחסידים שרים ניגוני קוידנוב (יה אכסוף) וניגוני שבת.

לנו, תלמידי ה"חדרים", זימנו ימים אלה חדווה והתפרקות. עיני המלמד הקפדן לא שלטו בנו, שהרי הוא היה שרוי במצב רוח מרומם. יום הלימודים קוצר, כי מיהר לתפילת מנחה ומעריב במנין של הרבי, וזו נתמשכה זמן הגון. כן נתקבל לראיון אצל הרבי ונפגש עם הגבאים לשמוע חדשות. גם ההורים היו עסוקים אז מכדי לשים עין עלינו, ואנו ידענו לנצל זמן זה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נפסקו ביקורי הרבי. חלק מהערים שהיו בהן חסידי קוידנוב נכבשו ע"י הגרמנים (וילנה, קובנה), הרבי עצמו נאלץ לעזוב את קוידנוב בגלל קרבתה לחזית ועבר לגור למינסק, ששם גם נפטר בשנת תרע"ו (1916).

החסידים הכתירו את בנו יעקב בן השלוש עשרה, שבמשך חדשים ספורים הספיק להתחבב על החסידים, להגיד תורה וחסידות כזקן ורגיל, כי עילוי היה בכשרונותיו. כעבור זמן קצר נפטר גם הוא.

אחרי מלחמת העולם הראשונה התחילו רוחות חדשות מנשבות ברחוב היהודי. רבים מחסידי קוידנוב לא חזרו לעיר וחלק עזב את העיר. במקום השטיבל של חסידי קוידנוב קם בית מדרש של המתנגדים, וקרנם של חסידי קוידנוב ירדה.

בשנים האחרונות היו באים מזמן לזמן הרבי ר' זלמן יוסף מטופורוב (גליציה), גיסו של האדמו"ר ר' יוסף פרלוב ז"ל, והרבי ר' אלתר פרלוב הי"ד, בנו של האדמו"ר ר' נחמיה פרלוב ז"ל מברנוביץ שהיה אחיו של האדמו"ר ר' יוסף ז"ל.

בשבתות היו האדמו"רים עוברים לפני התיבה בבית הכנסת הגדול ומלהיבים בתפילותיהם את הציבור. ערכו גם "שולחנות" בחדר הסמוך לבית הכנסת, עם תורה וחסידות ו"שיריים". אולם בעיר לא הורגשה נוכחותם של האדמו"רים כבימים שמלפני המלחמה.

עם השואה שפקדה את יהדות אירופה ניספו גם האדמו"רים ר' זלמן יוסף הי"ד ור' אלתר הי"ד, ממשיכי השושלת הקוידנובית בגולת פולין.

נוסעים אל הרבי

בחודש אלול, משהתחיל בוקע קול השופר מבין כותלי בית הכנסת בווילייקה, קמה התעוררות בעיירה. אנ"ש התחילו לדבר על נסיעה לקוידנוב, להתבשם ב"ימים הנוראים" בחצרו של הרבי. אמנם היו שנסעו אל הרבי גם לחג השבועות, אך לא הרי הימים הנוראים כהרי חג השבועות. לר"ה נוהרים חסידים בהמוניהם וטוב להימצא בקהלם.

הנוסעים הקבועים לקוידנוב היו לפי זכרוני: אבי, ר' יצחק קופילוביץ (גלסנר), האחים ר' מרדכי ור' לייב אפשטיין, ר' לייב קופילוביץ (הרב מטעם) ועוד.

כדי לחנך אותי במצוות, ובעיקר בחסידות, לקחני אבי אל האדמו"ר ר' יוסף פרלוב זצ"ל, אז הרבי של חסידי קוידנוב, ואני בן תשע. אולם חינוך לחסידות לחוד, וחסכון כרטיס נסיעה ברכבת לחוד.

נוסע סמוי

עלי הוטל לנסוע כנוסע סמוי, דהיינו: לשכב תחת הספסל ברכבת המובילה ממולדצ'נה למינסק. רבים היו המשתמטים מתשלום כרטיס נסיעה. אנ"ש התיישבו על הספסל בקרון והקפוטות שלהם הסתירו אותי. הנסיעה היתה בלילה והקרון שרוי באפלה. אפשר היה בנקל להתחמק מעיני המבקר, אם כי היה נוהג להציץ מתוך ההרגל גם אל מתחת לספסלים. כשלעצמי נהניתי מהרפתקה זו ואף הספקתי לנמנם על הרצפה במשך שתי שעות הנסיעה.

במינסק עברנו לתחנת בריסק, עד הגיענו לעיירה קוידנוב, מקום משכנו של האדמו"ר ר' יוסף פרלוב ז"ל. העיירה – צהלה ושמחה, אם כי רוב האוכלוסים שהתגוררו בה היו מתנגדים. בערב ראש השנה זרמו לעיר המוני חסידים מכל קצוי ליטא ורוסיה הלבנה. העיירה שינתה את צורתה ועטתה צביון אחר. החסידים מילאו את האכסניות, את הבתים הפרטיים ואף את רחובות העיר.

עם התקרב החג הלכו כולם למקווה והתאספו בבית הכנסת

מסיבת־מצוה אצל חסידי קוידנוב
האדמו"ר מקוידנוב הרב ר' אלתר פרלוב
(יושב, השני מימין), והרב ר' מאיר קרליץ
מוילנה (השלישי מימין)

הגדול של הרבי. נעים היה לראות את "החברותא" בלשון החסידים, את הריעות בין קהל החסידים. כל אחד התענין בשלום רעהו, ללא הבדל בין אמיד לעני, בין תלמיד חכם ליהודי פשוט. דמוקרטיה במלוא מובן המלה שררה בכל.

התפילה

התפילה בימים הנוראים במחיצתו של הרבי – לאו מילתא זוטרתא היתה. היא מילאה אותנו רגשות עזים והעניקה לנו שפע של רוחניות לכל ימות השנה, ולפעמים – השראה רוחנית לכל החיים. הדביקות וההתלהבות היו למעלה ראש. כצמרות העצים ביער בעת נשיבת רוח שאינה מצויה, כן התנועעו הנלהבים, וכחריקת העץ לפני הישברו בסערה, כן נשמעה כל אנחה היוצאת מקרב לב. תשובה והכנעה מכאן, תפילה ובקשה מכאן. התעלות ודביקות עילאית של כל המתפללים היו מורגשות באויר. כל מוצא פה כאילו ביקש דרך להתרומם אל על. תפילת מעריב נתמשכה, אבל כשהגיעו ל"דוד מזמור" נשתררה ההרגשה, שאך עתה הגיעה התפילה לשיאה. הבכי והאנקות בקעו שמים, ורק עם הסיום: "ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה!" כאילו נרגעו הרוחות ונתמלאו הלבבות תקוה ובטחון בסליחה וכפרה.

בגמר התפילה בירכו המתפללים איש את רעהו מתוך חגיגיות ושמחה רבה בשנה טובה, ומיד פתחו בשירת הניגונים המסורתיים של חסידי קוידנוב ואף יצאו בריקוד.

הסעודה

בינתיים ערכו את השולחנות למאות החסידים בבית הכנסת הגדול. כל אחד קיבל יין לקידוש וחלה והסבו לשולחנות ללא הבדל מעמדות. הרבי היסב עמנו אל השולחן, אכל קמעא, ואמר דברי תורה בעניני "הימים הנוראים". החסידים עשו אזנם כאפרכסת שלא להפסיד מלה היוצאת מפי הרבי. ומי שלא זכה לשמוע, היה שואל את חברו המאושר, והלה היה מוסר את הדברים כשמיעתם מפי הרבי הקדוש.

משהתחיל הרבי לחלק "שיריים" פרצה אנדרלמוסיה. כל אחד חש לחטוף משהו.

אחרי ברכת המזון פרש הרבי לחדרו והחסידים נשארו עוד שעה ארוכה והמשיכו בשירה ובריקוד, ואילו אחרים נתכנסו בפינה וסיפרו ספורי החסידים, חדשים וישנים.

שחרית ומוסף סיימו במאוחר. בתפילת מוסף עבר הרבי בכבודו ובעצמו לפני התיבה. ההתלהבות היתה גדולה. דמעות נשפכו כמים. הורגש כי לא בכדי קוראים לימים אלה "ימים נוראים".

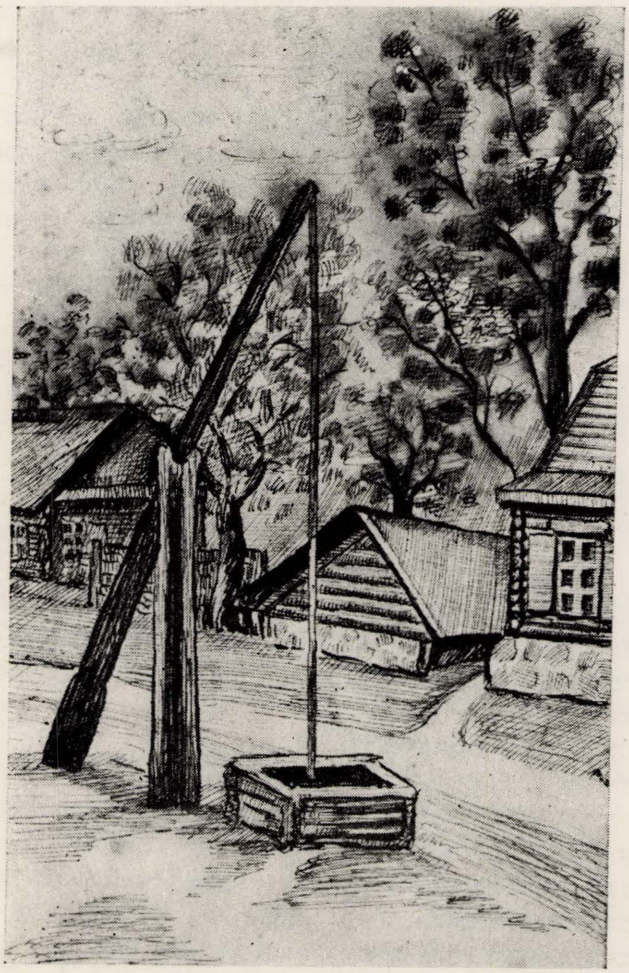
אך גמרו את התפילה ומצב הרוח נתעלה. השירה והזמרה לא פסקו בזמן הסעודה ולאחריה. החסידים נשארו נאמנים למסורתם, שהעצבות מביאה לידי עבודת אלילים, ולכן עם גמר התפילה התחילו בשירה ובריקודים שנמשכו לסירוגים כל שהותם במקום.

תפילת המנחה לא ארכה זמן רב. ההליכה לתשליך וחזרה מלווה ריקודים, שירה וזמרה היתה חוייה מיוחדת.

הפרידה

הפרידה מהרבי היתה פרשה בפני עצמה. כל אחד נכנס לחדרו להתייחדות, לקבל ברכה, עצה או הדרכה. קשי לב היו מסיחים דאגותיהם, שואלים עצה ומבקשים תושיה לעסקי משפחה ועסק.

זכורני: כשערקתי מן החזית הרוסית בשנת 1915 ללא תעודה וללא אפשרות להישאר אצל קרובים או מכרים בעיר מינסק (כי לפי החוק הייתי חייב להירשם תחילה במשטרה) נמצאתי במצב נואש. הדרך היחידה שנשארה לי היתה לחזור לצבא ולעונש הצפוי לי. אמרה לי אמא: "הבה ניגש אל הרבי ונשאל בעצתו". תשובת הרבי היתה החלטית: "אין למהר לחזור". ואכן כעבור יומיים הצלחתי להשיג דרכון של איש צעיר ממני, ויכולתי להירשם בתחנת המשטרה, כחוק.

מוסדות ציבור, חינוך ותרבות

"חדרים" בעיירה

נתברכה וילייקה במלמדים שבאו מחוגים שונים ומשכבות שונות, ביניהם למדנים ומשכילים, בעלי מידות ונימוסים טובים, שרכשו אמונם של תלמידיהם בדרכי נועם, ואחרים שלא נרתעו מעונשי גוף, כגון: מלקות בשוט (קאנצ'יק, בלע"ז). קרה שמי־שהו נכשל בעסקיו וירד מנכסיו, נטל את שוט ההוראה לידו ונעשה "מלמד", אם כי היה הדיוט.

לכל מלמד היה "חדר" משלו, אשר כלל 2–3 כיתות ובכל אחת מהן למדו 8–10 תלמידים. הלימודים בקיץ נמשכו מ־8 בבוקר עד חשכה, ובחורף – עד 9 בלילה, עם הפסקה של שעה לארוחת צהריים. בחדר למדו תפילה, חומש ורש"י, תנ"ך, ראשית גמרא, כתיבה תמה וחשבון. שעות הלימוד המרובות לא השפיעו לרעה על התלמידים ואף לא שיעממו אותם. החדר לא היה בית לימוד בלבד, אלא בית חינוך ממש. הרבה מישחקים ושעשועים המציאו התלמידים לעצמם. גם ההומור של המלמדים שיעשע לא מעט את הילדים. כל מאורע בעיירה, בבית המדרש, או אצל איש פרטי, מצא מיד את ביטויו בחדר. כל ילד תרם מכשרונותיו לכל החברים, אם בליצנות וחיקוי של גדולים או באופנים אחרים. גם המישחקים המותאמים לעונות השנה סייעו להוציא חלק ממרצם והעשירו את חייהם של התלמידים, כמו: מישחקי כפתורים, אגוזים וכו'.

שכר הלימוד "לזמן" נע בין 6 ו־7 רובל. ה"זמן" נחשב מר"ח אייר עד ערב ראש השנה, ומר"ח חשון עד ר"ח ניסן. מלמדי גמרא קיבלו בשכרם 10–12 רובל ל"זמן". סמוך למלחמת העולם הראשונה עלה שכר הלימוד ל־15 רובל ל"זמן".

מעניין: בעיירה חסידית זו שכל בניה קיבלו חינוכם אצל מלמדים ב"חדר", הגיעו לישיבות במשך הרבה שנים רק יחידים ומהם משמשים ברבנות הרב פלבניק – ברבנות הראשית בחיפה, והרב דוד משיץ – בארה"ב.

ק־ן

"תלמוד תורה"

בשטיבל של חסידי קוידנוב שכן ה"תלמוד תורה" על שלוש כיתותיו, ובכל כיתה כעשרה תלמידים. הסדר היה: כיתה אחת לומדת עם המלמד ואותו זמן יושבים תלמידי הכיתות האחרות וחוזרים על השיעור, שעתה זה למדו, ומכינים את השיעור לשעה הבאה תחת עינו הפקוחה של הרבי.

ב"תלמוד תורה" התרכזו תלמידים מהשכבות העניות ביותר, שידם לא השיגה לשלם שכר לימוד למלמד הפרטי. ה"תלמוד תורה" עמד תחת פיקוחו של הרב דמתא, שהיה מבקר בו מזמן לזמן, והגבאים דאגו לכלכלתו של המוסד. פעם בחודש התקיימו בחינות בגמרא, חומש ורש"י.

בשנת 1912 היה המלמד של ה"תלמוד תורה" ר' ישעיהו קור, יהודי בר־אוריין, שתיקון תפילין ומזוזות לא סיפק לו פרנסה, ולכן אחז במלמדות. ה"תלמוד תורה" החזיק מעמד עד מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, עם התקרבות החזית לסביבות וילייקה, שאז נמלטו בני עיירתנו מהמקום.

המלמד מרקוב

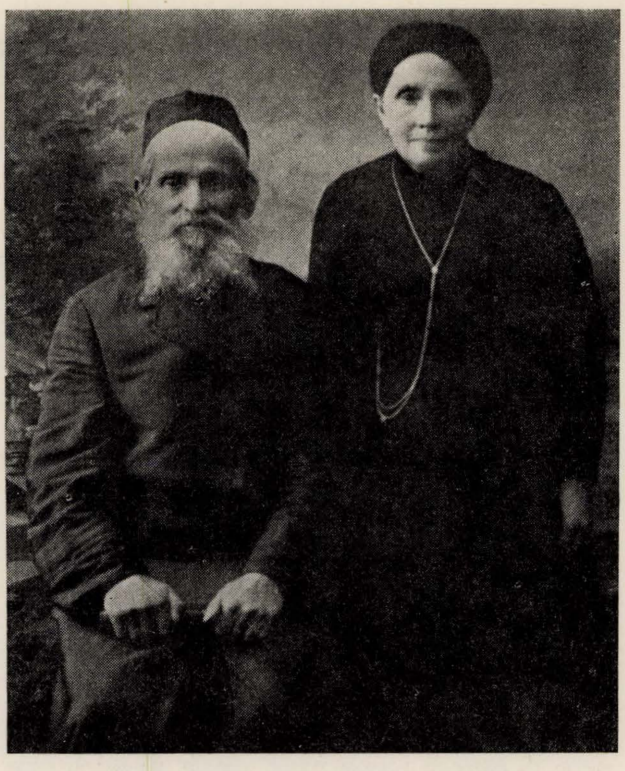
יום אחד נידברו כמה בעלי בתים, ביניהם אהרן למפרט, מרדכי (דער פישער), מ. קולבק ומ. ביכאווסקי, שלחו משלחת לעיירה רקוב והזמינו משם את המלמד רקובסקי לווילייקה. היה זה צעיר לימים, מחונן בסגולות מיוחדות. הוא לימד את תלמידיו לעבור לפני התיבה, לקרוא בטעמי המקרא, וכן דקדוק לפי שיטה מיוחדת משלו. שנה אחת הורה בווילייקה וחזר לעירו.

ש. א־ן

ר' ישראל קופילוביץ

לתלמידי החדר שלמדו גמרא היה מעמד מיוחד, כשם שגם מלמד גמרא זכה למעמד הגון יותר. שכר הלימוד היה גבוה ואחריותו של הרבי לנערי הגמרא היתה רבה. על־פי רוב התרכזו בחדר של ר' ישראל קופילוביץ ז"ל (אביו של חיים שלום) בני הטובים של העיירה. כחמישה עשר בנים למדו בשתי הכיתות רובם בני חסידי קוידנוב וליובאוויטש. הרבי, בקי בדקדוק ובשפת עבר, הקפיד שגם תלמידיו ידקדקו במבטא ובכתיב של כל מלה על טהרת הלשון.

מרגלא בפומיה: חוסך שבטו – שונא בנו (משלי) ולכן היה

ר' ישראל קופילוביץ ואשתו
מלמד בסוף המאה התשע עשרה

נוהג גם לזרוק מרה בתלמידים ולעתים אף השתמש בשבט מוסר. בדרך כלל העסיק את התלמידים שעות רצופות ועורר ענין רב במסגרת השעורים.

נהג ללמד את התלמידים גם משניות ולחייבם לשנן על פה פרקים שלמים, וכשהצליח באחת הבחינות הפומביות אחי אלכסנדר לקרוא בעל פה כמה פרקים מהמשנה, קבל מהסבא שי – עשר קופיקות – סכום נכבד בימים ההם, ויותר משהיה שי לנבחן, נתן הדבר כבוד ויקר למלמד.

ביום החמישי לשבוע היה מינהג לחזור על השעורים שלמדו במשך השבוע. היה זה כעין מבחן שבועי, שקבע את גורלו של התלמיד לכל השבוע הבא, מי לחסד ומי לשבט. ואוי לתלמיד שנכשל במבחן. בוש היה בפני החברים־התלמידים ובפני ההורים. בערב שבת היו עוברים על פרשת השבוע עם הטעמים המיוחדים שבהם ולכבוד שבת היה הרבי מרפה את המתח בדברי אגדה.

הכיתה הגבוהה למדה עם "אויסרעדענישן", דהיינו: גמרא עם תוספת ומהרש"א, ותלמיד שלמד כאן שנתיים יצא מצוייד בידיעות בגמרא ובלימודי קודש אחרים.

ביום שישי אחד אחרי הצהריים בא הרבי לביתנו וביקש מאבי הי"ד להשפיע עלי שלא אתרועע עם אחד מחברי שהתנהגותו לא נשא חן בעיניו, למען לא ישפיע עלי לרעה, וחבר זה היה ממשפחת הרבי! כאלה היו המלמדים בזמנים ההם.

רבה היתה מסירותם של התלמידים לרבי כשנפל למשכב. הרופאים ציוו עליו לנסוע לארץ שאקלימה חם, והוא בחר בארץ־ישראל ונסע עם בנו יבל"א חיים־שלום. אנו, התלמידים, יצאנו לרכבת שיצאה אחרי חצות ללוותו. הפרידה היתה לבבית. בדמעות נפרדנו מרבנו, ועד היום נשאר חי בזכרוננו כראשון שהרביץ בנו תורה ומידות טובות.

שמואל ואהרן אפשטיין

המלמד ר' זלמן יוסף שרלט

איש בא בימים, בעל זקן שחור, ששערות שיבה זרקו בו, משכיל ולמדן מופלג. כל "זמן" היה מחליף דירתו. הלימודים נמשכו בתנאים סניטריים ירודים. 20 תלמידים הסבו לשני שולחנות ארוכים בחדר צר, עם משפחה מרובת ילדים.

הרבי עצמו נראה מודרני: לא השתמש ברצועה, אלא מטיף דברי מוסר בדרשו סדר ומשמעת. "אנא, אל תרגיזוני" היה מתחנן, "הרוגז משפיע על בריאותי". ואנחנו נעניו לו וכיבד־נוהו מאד.

בכל יום היה בא אל ה"חדר" מורה צעיר לשעה־שעתיים ללמדנו עברית, דקדוק וכתיבה תמה. שעוריו משכו את לבנו והם עברו תוך שקט ומשמעת. מורה צעיר זה היה מורנו, מנחם רודניצקי—אדיר, עסקן "תרבות" מפורסם בפולניה, כעת בישראל.

ה"חדר" של ר' מרדכי אליעזר רבינוביץ

המלמד ר' מרדכי־לייזר היה יהודי ענוותן ושקט. ה"חדר" שכן בדירתו הקטנה. כל תלמידי הכיתה הצטופפו מסביב לשולחן הגדול, שם התחילו באלף־בית ועברו לחומש ורש"י. המלמד הצטיין בכתב־ידו היפה להפליא ולימד את התלמידים כתיבה תמה וקריאה בשפת עבר. בזמנים מסויימים למדו אצלו גם בנות מקביל לבנים. בשעת הפנאי היה כותב חידושי תורה ומביאם לפני הרב דמתא, אולם לכלל הדפסה לא הגיעו. בין מנחה למעריב היה מגיד שיעור בביהמ"ד. רבים מתלמידיו מזכירים עד היום את שמו באהבה.

ר' אברהם "דער טערק"

מלמד גמרא לתלמידים מבוגרים. יהודי פיקח, מחסידי ליובאוויטש החריפים. את החדר שלו החזיק ליד השטיבל של ליובאוויטש. נהג לזרוק מרה בתלמידיו. הם הצטיינו בלימוד הגמרא ובלימודי חולין. לא ידוע משום מה נקרא "דער טערק".

בין המלמדים הטובים בווילייקה ייזכר לטובה שמו של המלמד ר' אברהם.

ר' דוד שלמה בן מאיר פלבניק

אבי ז"ל היה תושב וילייקה, ואם כי היתה לו "סמיכה" לרבנות

לא השתמש בכתר זה. לבו נטה להוראה – להרביץ תורה לילדי וילייקה. ב"חדר" שלו לימד לא רק לימודי קודש אלא גם לימודים כלליים. הקים דור של תלמידים שחינכם לתורה, למצוות ולאהבת ישראל. מחסידי "חב"ד". נטע בלב משפחתנו אהבה לארץ ישראל, אך כשקיבל סוף־סוף סרטיפיקט לעליה ארצה – לא זכה להגיע אליה.

נזכרת אני בלילות־שבת כשהאחים היו חוזרים מהישיבות לימי החג הביתה: הבית מואר באור יקרות של נרות שבת, על השולחן פרושה מפה לבנה, החלות מכוסות מפית רקומה, בקבוק היין זוהר והגביע לידו נוצץ.

אבי ואחי חוזרים מבית הכנסת. אורה ושמחה על פניהם, אחרי ברכת "שבת שלום" פותחים הם ב"שלום עליכם" בניגון המסורתי, מקדשים על היין, ובין תבשיל לתבשיל – זמירות שבת, בסילסולי נגונים ערבים. למחרת בשבת, אחרי שנת המנוחה, היה אבי מסב עמנו ומשוחח על פרשת השבוע ופרקי אבות, דולה פנינים ממכמני התורה וספורים על חיי צדיקים, וביחוד על ארץ ישראל, מלכיה ונביאיה.

נפטר בשנת תר"ץ בווילייקה.

מינה פלבניק־פינגר

המלמד ר' יואל קופילוביץ

גבוה, רחב כתפיים, בעל זקן מידות, מטופח, דמות מעוררת כבוד. הועסק גם כשמש ראשי בבית־הכנסת הגדול וכיורד לפני התיבה. בר־אוריין. ב"שטיבל" שבבית המדרש יוחד לו חדר, שבו לימד תורה לתלמידיו, וכשנוסד בית־הספר העממי, מיד לאחר המלחמה, הוזמן להורות בו לימודי קודש.

הצטיין בכתב־יד נאה ובהיר, היה חביב על תלמידיו, כי לא ידע רוגז והטלת מרה. תמיד היו דבריו בנחת נשמעים. מרגלא בפומיה: עם כל עניי – לא הפרס בעד המלמדות היא בראש דאגתי, אלא התקדמותם של תלמידי בתורה.

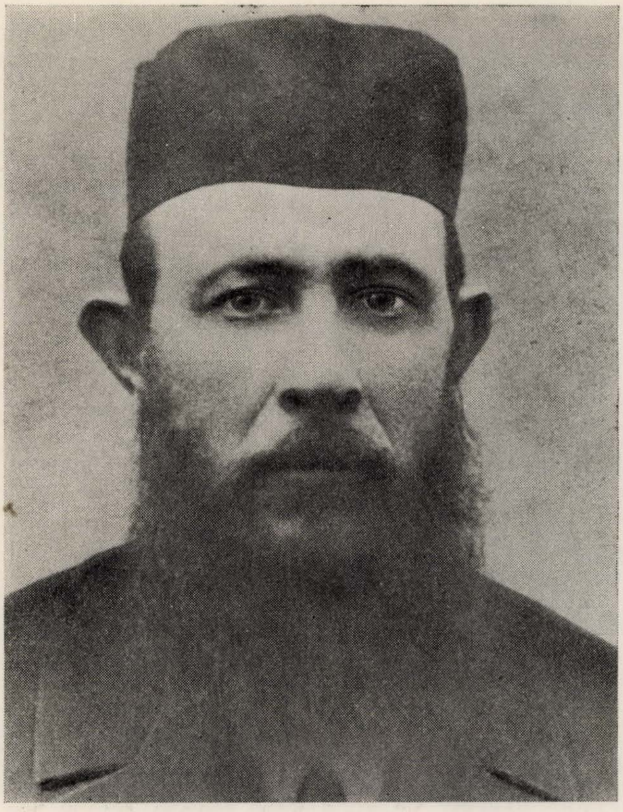
החדר לבנות

החדר של המלמד ר' יונה אהרון לא היה שונה מיתר החדרים, אלא שבו למדו גם בנות שנפשן חשקה בתורה. תכנית הלימודים שלהן היתה דומה לזו של הבנים, אלא שלמדו פחות שעות.

בית־ספר לבנות

בחורף תרע"ד – 1914/15 – אירגן ברוך צוקרמן בית ספר לבנות, וח.ש. קופילוביץ הוזמן להיות אחד המורים. יהושע דימנטשטיין מכאלאפי, שסיים את בית הספר העירוני הרוסי, נתקבל כמורה לרוסית. כל בנות העיר למדו בבית ספר זה ובתוכן אף בנותיו של הרב משיץ. בי"ס זה היה מיוחד בצביונו הצבורי ואפשר גם לתלמידות מבתים עניים ללמוד בו.

בית הספר התקיים ללא רשיון מהשלטונות והמשטרה לא הטרידה אותו, אולי בגלל פרוץ המלחמה. בסוף הקיץ 1915

ר' דוד שלמה פלבניק
מלמד בשנות העשרים

כשהחזית התקרבה לווילייקה והגרמנים כבשו בתשרי תרע"ו את העיר, נסגר בית הספר.

ישיבה קטנה

בסוף המאה הקודמת התקיימה בווילייקה ישיבה קטנה של 2 כיתות. רוב התלמידים באו מהעיירות הסמוכות ואליהם נוספו בני המקום שסיימו שלושה "זמנים" אצל המלמד לגמרא ונתקבלו לישיבה. התלמידים שבאו מהסביבה היו אוכלים כרגיל "ימים" אצל בעלי הבתים. ראש הישיבה היה ר' אורי מקורניץ.

גם אחרי מלחמת העולם הראשונה התקיימה שנים ספורות (לא ברציפות) ישיבה קטנה. זמן מה היו ה"וויסינקער" ור' אפרים מגידי השיעור.

ר' אהרון למפרט פעל רבות למען קיומה וביסוסה של הישיבה.

חדר מתוקן

בשנת 1906 יסדו שמואל רודניצקי ואברהם נורמן "חדר מתוקן", אך לא החזיק מעמד בעיירה שרוב תושביה היו חסידים. אפילו ההורים המתקדמים פחדו למסור את ילדיהם לבית ספר זה וכעבור שנה נסגר מחוסר תלמידים.

בית־ספר עממי לבנות – 1914/15. המורים: ח. ש. קופילוביץ, ברוך צוקרמן, יהושע דימנשטיין

החדרים האחרונים

בעוד שברוב העיירות בגליל וילנה הוקמו אחרי המלחמה בתי ספר עממיים, מסונפים לרשת החנוך של "תרבות", "חורב" או "ציש"א", וה"חדרים" שלפי המסורת הישנה בטלו לגמרי, הוסיף בווילייקה להתקיים ה"חדר" הישן, אעפ"ע שהיה קיים בי"ס של "תרבות". אמנם ב"חדרים" למדו מספר זעום של תלמידים, המלמדים היו ר' פנחס קור ור' אפרים רקובר.

מתלמידי בית הספר "תרבות" באו גם ללמוד למודי קודש אצל המלמד אחרי שעות הלימוד בביה"ס.

המלמד ר' אפרים היה טיפוס מיוחד במינו, בעל כשרון עצום וחריפות לשון. בר־הכי בכל ענין ונושא. בעת הלימוד בחברת ש"ס היה מקשה קושיות של פוסקים ראשונים ללא עיון בהם.

בתי־ספר כלליים רוסיים

מלבד החדרים המסורתיים של המלמדים והתלמוד תורה שהת־קיימו בעיר לפני מלחמת העולם הראשונה, היה בעיר בית ספר כללי רוסי לבנים, ובו 4 כיתות. מסיימיו שלטו היטב במקצועות למודיהם. בשנים האחרונות שלפני המלחמה נפתחה בווילייקה פרוגימנסיה לבנות. היה עוד בי"ס רוסי שני בדרגה נמוכה יותר, בשנת 1908 נפתח סמינר לכמרים, ובסוף 1918 נפתחה גימנסיה רוסית שנסגרה על ידי הפולנים.

הגימנסיה הפולנית

עם כיבוש העיר ע"י הפולנים נפתח בי"ס עממי פולני וגימנסיה עירונית פולנית שהעניקה תעודות בגרות לגומריה. הגימנסיה עמדה על רמה נאותה. רוב הבוגרים נתקבלו באוניברסיטה בוילנה. שני המוסדות התחרו עם בית הספר "תרבות", ואמנם למעלה מחמישים תלמידים מווילייקה ומהסביבה נתפתו ולמדו בגימנסיה הפולנית. הלימודים בביה"ס העממי ניתנו חינם, ואילו בביה"ס "תרבות" שילמו שכר לימוד.

כדי למנוע נשירת תלמידים מביה"ס "תרבות" שלחו מהמרכז בוילנה מורים מוכשרים שיוכלו לעמוד בהתחרות זו.

ייסוד בית־ספר עברי ראשון בשנת 1918

עם הכיבוש הגרמני בשנת 1918 חזרו משפחות אחדות עם ילדיהן לווילייקה. ביתו של ר' אהרון למפרט נבחר כמקום לבית הספר. 2 חדרים שימשו ללימודים וחדר אחד נקבע למועדון לנוער עם ספריה. הנגר יצחק קופילוביץ התקין רהיטים. ממינסק הוזמן מורה לעברית ויעקב פריידוס נתקבל כמורה לרוסית. אותו זמן הגיע גם הרב משיץ מרוסיה ורצה לפתוח בי"ס חרדי. הואיל ולא היו די תלמידים לשני בתי הספר, הוסכם לאחד את שניהם. כמורה ללימודי קודש נתקבל ר' אברהם־זלמן לנדא, שהיה אהוד על הכל. התלמידים בשתי הכיתות לא היו מגיל אחד. הרבה גלגולים עברו על בי"ס זה. מביתו של למפרט עבר לביתו של יהודה פריידוס, והוסיף להתקיים גם אחרי כניסת הבולשביקים בנובמבר 1918. כשכבשו הפולנים ביולי 1919 את וילייקה כיהנו המורים אברהם נורמן ויעקב פריידוס.

ביוני 1920, כשנכנסו הבולשביקים בפעם השניה, נסגר בית־הספר, עד אשר חזרו הפולנים וכבשו את העיר. בשנת 1921 הועבר ביה"ס לביתו של קוגל, הוגדל ל־3 כיתות ונתקבל לרשת החינוך הארצית של "תרבות" בפולניה.

ח. ש.

יוסף זאבי

בית־הספר העברי "הרצליה"

אחרי גמרי את חוק הלימודים בקורסים הפדגוגיים העבריים בווילנה, נשלחתי על־ידי המפקח על בתי הספר העבריים בחבל וילנה, מר מנחם רודניצקי (אדיר), לוילייקה, לשמש כמורה בבית הספר העברי.

בעיירה היו עדיין ניכרים עקבות מלחמת העולם הראשונה. בתים חדשים רבים עמדו בבנייתם. בית מדרש גדול הוקם מחדש. האוכלוסיה היהודית שנמלטה לרוסיה, חזרה למכורתה, והתחילה לשקם את עצמה בדירה ובפרנסה.

מפי מנהלו של בית הספר, מר גינזנסקי, שעמו שוחחתי ארוכות, נודע לי על מצב ביה"ס, חבר המורים ורמת הלימודים.

באותו הזמן כיהנו בו מר גינזנסקי (מנהל), המורה פינגר, הגב' קצוביץ ושני מלמדים מהדור הישן; אחד זקן והשני בגיל העמידה.

התחלתי ללמד בכתות שבהן הורה מר פינגר, שיצא להחלמה אחרי ניתוח. התוודעתי אל התלמידים ונפשי עלי מרה. בכיתות ה'–ו', שבהן הורה אחד המלמדים ונהג לזרוק מרה בתלמידים, מצאתי גידולי־פרא, ללא תורה וללא דרך־ארץ. נסיתי כוחי בשיטות חדשות וללא הצלחה. טוב יותר היה המצב בכיתות הנמוכות, שבהן הורה המלמד ר' יואל הזקן—אדם שקט ונוח.

כעבור חודש ימים מיום הכנסי לביה"ס, יצא המנהל מר גינזנסקי לארה"ב. נשארתי עם שני המלמדים ועם המורה קצוביץ.

מנהל חדש

בראותי כי לא אוכל לבדי לשאת את המשא הכבד ללא מורה נוסף, בעל הכשרה פדגוגית, הזמנתי לישיבה את ועד ההורים עם היו"ר מר יעקב לוין, והנורמנים והקופילוביצים. מסרתי להם דו"ח ממצה על המצב הירוד של בית הספר והסברתי להם שאם ברצונם להעלות את בית־הספר לרמה חנוכית נאותה, עליהם להזמין מנהל בעל הכשרה פדגוגית ולהכניס שינויים בצוות המורים. ואמנם ההצלחה האירה פנים לביה"ס. מטעם חברת "תרבות" נשלח אליו יוסף אוקון ז"ל, פדגוג בעל נסיון. בישיבה משותפת של ועד ההורים עם עסקני המפלגות, מרת שרה רייזל גוטמן ויו"ר הקהילה מר ש"ח דובין, הירצה המנהל החדש על בית הספר העברי בזמננו ותפקידו.

היו"ר, מר יעקב לוין, הודיע בשם ועד ההורים ועל דעת עסקני העיר, כי הסמכות המלאה נמסרת למנהל החדש לעשות ריאורגניזציה בצוות המורים והרשות נתונה לו לפטר מורים ולקבל אחרים במקומם. המנהל החדש היה מתון וזהיר בהחל־

בית הספר העברי הרצליה – 1922
המורים: מימין לשמאל, ר' יואל המלמד, טורבינסקי, פניה קצוביץ, גינזנסקי, ש. ח. דובין (יו"ר ועד ההורים), ווילק, מורה לא ידוע

מורי בית הספר
מימין: י. ווילק, חנה שיר, ה. טורצקי, פינגר, ש. רודניצקי

טותיו וכדי שלא להרגיז את הקנאים בעיר ולמנוע פתיחת חדרים חדשים, הסתפק בפיטורי מלמד אחד בלבד. בינתיים חזר המורה פינגר מהחלמתו. ערכנו תכנית לימודים חדשה והתלמידים התחילו להיכנס למסלול רגיל. במשך חדשים מעטים הורגשה התקדמות בלימודים והרמה החינוכית עלתה. המנהל וחבר המורים השקיעו הרבה מרץ ומסירות וכבר בסוף השנה הראשונה (1922) קיבל ביה"ס צורה של בי"ס מאורגן ומסודר ושימש מרכז לכל בתי הספר של "תרבות" במחוז.

כינוס המורים

בשנת 1923 נתקיים בווילייקה כינוס של מורים מכל הסביבה, בהשתתפות הסופר והפדגוג מר א. אורינובסקי (בן־אור) – מנהל הקורסים הפדגוגיים, וב"כ "תרבות" מר מ. אדיר. הושמעו הרצאות על נושאים שונים כגון: לימוד תנ"ך, היסטוריה ושיטת הלימודים. הכינוס נסתיים באסיפת עם גדולה והרצאה על "התרבות העברית ותחיית הלשון".

ייסוד ספריה פדגוגית

בפרק זמן זה נפתחה בביה"ס ספריה פדגוגית בשביל מורי כל הסביבה. חברת "תרבות" העבירה אליה ספרים יקרי ערך.

באמצע שנת הלימודים באה תמורה בכוחות ההוראה. המורה פינגר עזב את וילייקה, המנהל אוקון הוזמן לנהל בית ספר בווילנה. במקומם באו מר הרצל טורצקי (צור) שמונה כמנהל. ומר שמואל רודניצקי מורה ותיק איש וילייקה שחזר מרוסיה.

ביה"ס שכן אז בבית פרטי, בנין של 2 קומות (בית קוגל). בקומת הקרקע היה בית מרזח, החדרים היו צרים ובעת ההפסקות לא היה לילדים מקום מרווח למשחקים.

רכישת בנין חדש

הודות למאמציהם של ועד ההורים והעסקנים הציוניים, ומר ש.ח. דובין בראשם, נרכש בנין עם חצר גדולה במקום שקט מול הגן העירוני. הבנין הותקן במיוחד לבית ספר ובו נשמנו לרווחה.

פעולות החינוך והתרבות נסתעפו. נפתחו שעורי ערב לעבריית לנוער ולמבוגרים. קמו "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר". בבנין זה נערכו הרצאות ואסיפות ציוניות מדי שבת, ונוסדה ספרית בית הספר.

גן ילדים עברי

בבנין זה נפתח גן הילדים העברי הראשון במחוז וילייקה. מטעם מרכז "תרבות" בוורשה נשלחה גננת מוכשרת, הגב' חנה שיר, שהצליחה לארגן את הגן על הצד הטוב ביותר, עם כלי עבודה ומכשירי מישחקים. כעבור זמן קצר שרו הילדים שירים עבריים ודיברו עברית לשביעות רצון ההורים. בשנים האחרונות נפתח גן ילדים פרטי נוסף, בהנהלתה של הגננת ריבה אנשלביץ, בת וילייקה.

שם ביה"ס יצא לתהילה מחוץ לגבולות וילייקה. מרכז "תרבות" שלח את המפקח, מר איינשטיין, שישב בכיתות ימים רצופים בשעות הלימודים וערך ישיבות פדגוגיות עם המורים. מר אדיר היה מבקר לעתים קרובות. מר ברוידס, עורך העתון "אונזער פריינד", הפדגוג הידוע ד"ר רובין, הסופר הציוני מר רובינוב, שעשה כשנה בווילייקה – כולם היו באים לבקר את ביה"ס ולהרצות על נושאים ספרותיים שונים.

נשף פורים

בבנין זה נערך בפורים הנשף העברי הראשון והוצג מחזה ע"י הילדים והשתתפו בו גם ילדי הגן. מורי בית הספר ראו ברכה בעמלם.

היות והייתי פעיל ב"החלוץ", קבלתי בדצמבר 1924 מיברק הזמנה לבוא לווילנה, להתייצב לפני הקונסול ולקבל ויזה לעליה ארצה. הבשורה הגיעה אלי בהיסח הדעת. אמנם ההורים טענו שבאמצע השנה אין עוזבים בי"ס בלי מורה, אולם הפחד לאבד

גן ילדים הראשון – 1924. הגננת חנה שיר

סרטיפיקט גבר על כל ההיסוסים. יצאתי עם מר יעקב לוין לוילנה ומצאנו את מר טולוב (טל), בוגר הגימנסיה העברית, שהסכים למלא את מקומי.

בינואר 1925 נפרדתי מתלמידי ביה״ס, שנפשי היתה קשורה בנפשם, ומכל ידידי ומכרי בווילייקה הציונית ועסקניה המהולי־לים. תלמידי ביה״ס ליווני בדגלי הלאום לתחנת הרכבת ובברכת ״להתראות בארצנו״ נפרדנו.

מה גדול הכאב והיגון שמווילייקה הציונית נשארו בחיים רק שרידים אחרי השואה שפקדה את עמנו.

בנין לבית־הספר ״תרבות״

הבנין לביה״ס היווה בקהילתנו בעיה קשה ביותר ורבות התל־בטנו בה. בשנת הלימודים 1929/30 למדו בביה״ס ״תרבות״ 95 תלמידים. 12 תלמידים יהודים למדו בביה״ס היסודי הפולני, 45 תלמידים יהודים – בגימנסיה הפולנית. סגירת ביה״ס ״תר־בות״ יכולה היתה לגרום לכך שמאה תלמידים בערך יעברו לביה״ס הפולני. אגב, היתה נטיה בקרב האוכלוסיה היהודית לשלוח את ילדיהם לביה״ס הפולני, כי תלמידיו נתקבלו ביתר קלות לגימנסיה הפולנית המקומית.

קיבלנו מגרש ליד הנהר פלסניגקה והתחלנו להכין תכניות. שנים עברו עד לאישור התכניות בתיאום עם דרישות משרד החינוך, ורק בשנת 1936 התחלנו בבנייה. כשהקימונו את הקומה הראשונה הגיעו טכנאים ועיכבו את הבנייה בטענה שהקרקע בסמיכות לנחל אינה יציבה בשביל בנין בן קומות. ערערנו לפני ועדות התכנון ואצל מושל המחוז בווילנה, ואחרי מאמצים כבירים, בעזרת ד״ר ויגודסקי, ראש קהילת וילנה, זכינו בערעור והמשכנו בבנייה.

אל החגיגה העממית ביום הנחת אבן הפינה הגיעו אלינו ד״ר ויגודסקי הזקן, נציגי המרכז ל״תרבות״ בוורשה ובווילנה, וכל תושבי העיר צעדו בסך ובראשם הד״ר ויגודסקי והזקן ר׳ נתן קופילוביץ שהיה אז בן מאה ומעלה.

בשנת 1939 כבר עמד שלד הבנין בן הקומותיים על תלו, והנה פרצה המלחמה והסובייטים כבשו את העיר. לא עבר חודש ימים ובאו נציגי משרד החינוך הסובייטי ממינסק וביקשו ממני את תכניות הבנין. בכמה חדשים השלימו את הבנין והפכוהו לבית־ספר בילורוסי.

בנין בית הספר נשרף כשעזבו הגרמנים את העיירה ב־1944 ונבנה מחדש אחרי המלחמה. כיום לומדים בו למעלה מ־1000 תלמידים ואף לא תלמיד יהודי אחד.

ש. ח. דובין

בית ספרנו "תרבות" בחורבנו

הייתי בן המחזור האחרון בבית ספרנו. אחרי לא נשמעה עוד השפה העברית בין כתלי בית הספר. נכחתי בעת שהנציגים מהממשלה הסובייטית "המתקדמת והנאורה" הוציאו את הספרים העבריים מארונות הספריה שעל יד בית הספר ושרפו אותם, בדיוק כשם שעשו אבות אבותיהם, טורקוומדה וחמלניצקי ימ"ש. הרכנתי ראש, הספדתי אותם בלבי ללא אומר ודברים. ידעתי גם זכרתי כמה יגיעה ועמל הושקעו ע"י כל מחזור ומחזור בביה"ס הזה באיסוף ובמיון הספרים, עד שהצלחנו להגיע לספריה של ממש.

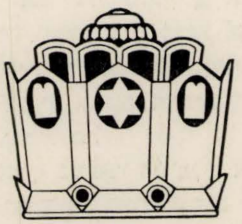
למעלה מעשרים שנה טרחו ועמלו ואספו ספר לספר. נדמה לי שלכל ספר יש היסטוריה משלו. רבים מהם נקראו ברבים בצוותא. עם כמה מהם היה כל אחד מתייחד בזמן קריאתו. הספרים אמנם נשרפו ואותיותיהם פרחו באוויר, אולם הנפשות שעשו נשארו קיימות.

המנהל האחרון

המנהל האחרון של בית הספר היה מר וילנסקי, דמות חביבה ואצילה, שידע לטפח אהבה למולדת, גאווה לאומית וציונות במאה וחמישים תלמידיו־חניכיו בביה"ס על סף חדלונו.

כשהגיע ביה"ס לרום הצלחתו, הן במספר תלמידיו והן בבנינו החדש והנהדר שעמד בשלבי גמר בנייתו, פרצה המלחמה וכבר אחרי החופש הגדול בשנת 1939, לא הכירו התלמידים את בית ספרם. הכיתות הנמוכות נשארו בבנין הישן, אולם ללא שפתנו העברית. "חסד" עשו לנו שהתירו ללמוד באידיש.

עברתי ללמוד בביה"ס תיכון ערב רוסי בבנין ה"שקולה פובשכנה" הפולנית, והנה המורה וילנסקי שוב מלמד את מקצוע המתמטיקה. זכורני כי כשקראני בפעם הראשונה בכיתה בשם משפחתי בשפה הרוסית, נזדעזעתי. רגילים היינו להיקרא בשמותינו הפרטיים. עתה השפה אמנם אחרת, אך הרוח אצל מורה זה – נדמה לי – נשארה כמקודם. היינו מבינים זה את זה במצב החדש שנוצר ובהזדמנויות שונות היינו גם משוחחים על כך, אך לא בשפה העברית.

שמואל רודניצקי

מורי ורבי ר' שמואל רודניצקי

אני מוצא לחובה להזכיר את מורנו ורבנו שמואל רודניצקי הי"ד, אשר במשך עשרות בשנים חינך וגידל דורות לתורה ולתעודה. המחנך גדל וצמח בעיירתנו והיה שייך לנוף העיירה. הכיר כל ילד ומבוגר, ידע איך לגשת לכל אחד ואחד כתלמידים ואח"כ כמתבגרים. המחנך הזה, שכל אהבתו ויעודו בחיים השקיע בתלמידיו, ילדי טפוחיו, וזכה לראות פרי עמלו בית־הספר בשגשוגו ותלמידיו בעלותם בסולם המדע והחברה, היה אנוס לסתום במו ידיו את הגולל על כל מסכת חייו ופעלו. אפילו הדיבור – שפיכת מרי רוחו – נאסר עליו. זוהי טרגדיית חייו. לא יחידי היה. המלחמה שהשתוללה באירופה הרסה לא רק את מפעלי חייהם של האנשים, אלא קיפדה גם את חייהם ממש, ובתוכם חיי מורנו ורבנו מר שמואל רודניצקי, ד' ינקום דמו.

טוביה נורמן

ספריית בית־הספר

בשנים 1923–1926 למדתי בבית הספר "תרבות" בווילייקה ונבחרתי ע"י תלמידי בית הספר למזכיר ספריית ביה"ס. תפקיד המזכיר היה לחלק בשעת ההפסקה הגדולה ספרים לתלמידים ולרשמם. בחגים היו התלמידים עורכים נשפים ואוספים כסף לרכישת ספרים. בספריה היו כ־1200 ספרים בעברית בלבד. כל תלמיד שילם חדשית פרוטות מעטות. ועד התלמידים היה מתעסק גם במכירת מחברות וכלי כתיבה לתלמידי בית הספר והרווח היה קודש לרכישת ספרים.

ש. ד"ן

יסוד הספריה הראשונה

הממשלה הצארית ערמה קשיים על קבלת רשיון לספריה ולכל מוסד שבו יכלו להתכנס צעירים, מחשש מרד בממשלה, ולכן אף לא ביקשנו דרכים לקבלת רשיון לספריה ביידיש ועברית. בחנות לצרכי כתיבה של שרלט היתה אמנם ספריית השאלה, אבל רק לספרים רוסיים. ניגשנו, אפוא, לפתוח ספריה ללא רשיון.

השגנו ארון והכנסנוהו לביתנו. קנינו קצת ספרים בווילנה וקמה ספריה.

מזמן לזמן היינו מתאספים בחדר הספריה לקריאה בצבור. פעם קראנו את "ר' אבא" של "אנוכי". נראה שאמי הקשיבה לקריאה והסיפורים מצאו חן בעיניה. פעם בשבת אחרי הצהריים, כאשר חזרתי מטיול הביתה, מצאתיה יושבת לפני הבית ומקריאה את "ר' אבא" בפני שכנות.

עם כניסתם של הגרמנים בסתיו 1915 ובריחת כל תושבי העיירה, נחרבה גם הספריה. הספרים שנשארו נתפזרו לכל רוח. רק בשנת 1918 התחלנו שוב לאסוף ספרים, והפעם רוסיים שנשארו מהפקידות הגבוהה, קנינו במינסק ספרים וחידשנו את הספריה.

אחד מבני בלשינסקי שעבד במחלקת החינוך של ה"רעווקאם" בשנת 1920, בא אלי בדרישה למסור לו את הספריה כדי להפכה לעירונית. אמרתי לו, שאם הם רוצים בספריה – שייסדו להם בעצמם, אבל אל יבואו לקבל מן המוכן. הוספתי שנעדיף לזרוק את הספרים לנהר הוילייה מאשר לתתם לרעווקאם. הוא הבין את הרמז ולא חזר בשניה על בקשתו.

ח. ש. ק.

הספריה ע"ש "שלום עליכם"

בספריה היו כ־2000 ספרים בעברית ובאידיש. בזמן האחרון פחת מספר הקוראים בעברית ואידיש ונתרבו קוראי פולנית. ההכנסה באה ממחזות שהציגו מזמן לזמן חובבי תיאטרון עם מר ג. קובלנץ וי. פריידוס בראשם. ההוצאות היו שכר הדירה של הספריה ואולם הקריאה ורכישת ספרים. תיקוני הספרים וכריכתם נעשו על ידי חברי הועד ונחשבו בעיניהם כעבודת קודש. דומה שעד היום נשארה בנו החיבה לספר העברי בזכות הימים ההם, ימי הנוער והבגרות בעיירתנו הבלתי נשכחת.

ש. דינרשטיין

בידור

בשנות השלושים הקים סויצקי קולנוע בשם "פולוניה" והשכירו ליהודי מוילנה בשם בורשטיין, שהיה מקרין לעתים גם סרטים ביידיש. הקולנוע השני הוקם בבניני משרדי המחוז. בבנינים אלה היו נערכים גם קונצרטים והצגות בשפה הפולנית. לעתים קרובות היו הצגות ביידיש מטעם החוגים הדרמטיים המקומיים שבהן הצטיינו השחקנים החובבים: דב ברמן, חיה דובין, רבקה קוגל, גרונם קובלנץ, סוניה קרצמר, שיינה שולמן ויבל"ח יאשה פריידוס.

המשתתפים תרמו מרוחם וממרצם שלא על מנת לקבל פרס. ההכנסות היו מוקדשות לצרכי חברה ותרבות. אחרי כל הצגה היו דנים ומתוכחים על הצדדים החיוביים או השליליים שבמשחק. מלבד החובבים המקומיים היו מבקרים בעיר שחקנים מהתיאַטרון היהודי בווילנה.

תזמורת מיתרים חובבים — 1930

קבוצת שחקנים חובבים – 1933

חוגים דרמטיים

אחת הפעולות הראשונות שנעשו על־ידי קן בית"ר בעירנו היתה הצגת מחזה. לא זכור לי מי היה יוזם ההצעה שנתקבלה מיד בהתלהבות נעורים. פנינו אל מר ג. קובלנץ, עסקן צבורי בגמילות־חסד, שהיה ידוע כאוהד תיאטרון ושחקן חובב, שיקבל על עצמו את הצגת המחזה. היה חשש שלא ייענה לבקשה זו, מפני שהיה רחוק מהתנועה הציונית בכלל ומבית"ר בפרט. אבל נראה שגבר אצלו יצר המשחק והאהבה לאמנות והוא ניגש לעבודה. הוא הציע את המחזה "דבורה'לה המיוחסת" לי. גור־דין. בראשית הדרך נתקלנו בתקלה רצינית. במחזה צריכות להופיע שלוש שחקניות ובאותו זמן לא היתה לנו אף בחורה אחת ל"רפואה". ה"מונופול" על בנות בוילייקה היה ל"השומר הלאומי" ובנות אחדות שהשתייכו לבית"ר היו אז מחוץ לעיר. פנינו לתלמידות הגימנסיה, אננה פרייס, גולדה שרייבמן מדולהינוב ועטיה פלקסר (אחותו של בעל הדפוס שמעון פלקסר הי"ד), שלמדו אז בגימנסיה בוילייקה, והצענו להן להשתתף בהצגה. ההצעה קסמה להן, ומר קובלנץ התחיל בעבודה. כמה ערבים בשבוע הקדיש מזמנו לחזרות. היתה זו עבודה קשה, כיוון שלא היתה אפשרות לבחור שחקנים לפי כשרונותיהם. מספר התפקידים במחזה היה כמעט כמספר הבית"רים בקן וכך מוכרח היה קובלנץ להפוך כל אחד, בלי להתחשב בכשרונו, ל"שחקן". קובלנץ והחברים עשו את עבודתם באמונה וכעבור כמה זמן הופיעו מודעות בעיר, שבאולם בית הספר "הרצליה" תתקיים הצגת חובבים "דבורה'לה המיוחסת". כמה ימים לפני המועד הנקבע מכרנו כרטיסים, סידרנו את האולם ובקוצר רוח חכינו להצגה.

המאמץ לא היה לשוא. הקהל הרב שמילא את האולם קיבל את ההצגה בתשואות.

החרם על סרטים גרמניים

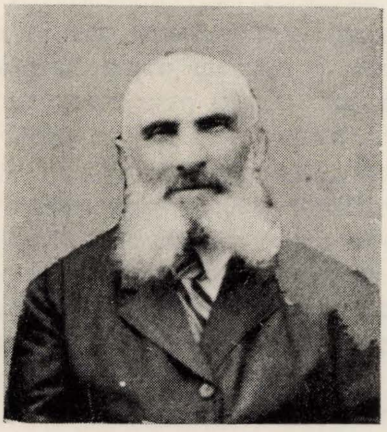
זכורה לי פעולה של בית"ר בוילייקה ב־1937. יוזמה היה משה ברמן. בוילייקה התגורר יהודי וילנאי בשם בורשטיין שחכר את אולם הקולנוע "פולוניה" והקרין סרטים. בתקופת מלחמת החרם על תוצרת גרמניה הביא בורשטיין זה סרטים גרמניים, שעלו לו יותר בזול, והקרינם בקולנוע. הודענו במודעות בבתי הכנסת על הסרטים הגרמניים, אך ללא תוצאות חיוביות. אז הציע משה לפנות באמצעות העתון, ועוד באותו ערב הכין מכתב למערכת "ווילנער ראדיא", ושלחו לוילנה. למחרת היום הופיעה ב"ווילנער ראדיא" רשימה תחת הכותרת "אַ ווילנער ייד דעמאנסטרירט דייטשע פילמען אין וילייקה – גרויס אויפ־רעגונג צווישן דער שטעטלשער יוגנט" (יהודי וילנאי מקרין סרטים גרמניים בוילייקה – רוגז רב בין הנוער בעיירה). בכתבה סופר על מאבק הנוער נגד בעל הקולנוע. קנינו כמה גליונות, שמנו את הרשימה במסגרת אדומה ושלחנו אותם ע"י ילדים למר בורשטיין. הרשימה עשתה את שלה. הקרנת הסרטים הגרמניים נפסקה.

מ. ל.

מוסדות העזרה ההדדית

קופת גמילות חסדים

בשנת 1919 חודשה פעולת הגמ"ח שהתקיימה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. החוזרים מרחבי רוסיה לווילייקה נקלעו למצב קשה. רוב הבתים היו הרוסים. דרושים היו סכומים גדולים לשיקום ההריסות. לעזרת הגמ"ח באה חברת "יעקאפא" שהקציבה לנצרכים סכומים גדולים, מענקים והלוואות לזמן ארוך ללא ריבית. החנוונים הגדולים והזעירים התחילו לשקם את חנויותיהם קמעה־קמעה. בין אנשי הועד של הגמ"ח היו: ר' יעקב השילי"ס קופילוביץ, ר' יואל קופילוביץ ור' אליהו לייב זגרמיסטר. מוסד זה עבד במרץ ועשה גדולות בשביל האוכלוסיה המרוששת. כשהוטב המצב במקצת ונמצאו מקורות פרנסה, נתמעטו מבקשי ההלוואות. בשנת 1927 נבחרו לועד החדש אנשים צעירים מכל השכבות. ועד זה הגדיל את הקרן והאריך את זמן פרעון ההלוואות. ביחוד הגדיל לעשות הגמ"ח בשנים שלפני מלחמת העולם השניה, עקב היחס העויין של הממשלה הפולנית ליהודים. חברי הועד האחרון היו: גרונם קובלנץ – יו"ר, יצחק סירוטקין – מזכיר – ומנהל חשבונות, חנן סורסקי – קופאי, יוסף צ'סקוב, חיים גורדון וליפא קופילוביץ – חברים.

ר' יעקב קופילוביץ (השיל"ם)
גבאי בקופת גמילות חסד, 1919–1927

הבנק העממי

בד בבד עם הגמ"ח נוסד הבנק העממי, גם הוא בעזרת חברת "יעקאפא" שהקציבה סכום גדול למטרה זו. אין לתאר את העזרה והתועלת שהביא בנק זה לאוכלוסיה היהודית, ביחוד בשנים שרגלי החנוונים היהודים ובעלי המלאכה נדחקו ע"י השלטונות הפולניים. לא היה כמעט איש שלא נעזר ע"י הבנק אף־על־פי שכאן היו ההלואות בריבית. ביחוד נהנו מעזרתו החנוונים שהוצרכו לפרוע שטרות בעד הסחורה שקנו ובלי עזרת הבנק לא היו יכולים להחזיק מעמד.

מנהל הבנק היה ליפא לוינסון. מנהל החשבונות – אברהם נורמן.

ק. ר.

לינת הצדק. ביקור חולים

מוסדות הצבור הראשונים לפני מלחמת העולם הראשונה היו "לינת הצדק" ו"ביקור חולים". הראשון נועד לעזרת המשפחות שהיו בהן חולים קשים. חברי לינת הצדק היו יושבים ליד החולים בלילות ומאפשרים מנוחה לבני המשפחות שנתעייפו מהטיפול בחולים במשך שעות היום. החברים לא היו נרתעים מלטפל בחולים במחלות מידבקות קשות ולפעמים אף סיכנו את חייהם. היו מחלות בממדי מגפה, כגון: טיפוס, דלקת הריאות, שָנית, סקרלטינה וקרופ, שהיו בזמנים ההם מסוכנות ביותר. המוסד "ביקור חולים" היה מקביל ל"לינת הצדק", ולמעשה פעלו יחד. כאן נמצאו כמה מכשירים שחולה זקוק להם כגון: מדחום, שלפוחית להחזקת קרח, תרופה להורדת החום וסיר. בזמנים ההם טרם נתגלו הפניצילין, הסולפה והאנטיביוטיקה.

עם עליית רמת החיים בהתחלת מאה זו, נקיון הדירות והשמירה על ההיגיינה, פחתו המחלות המידבקות והמוסדות התחסלו מאליהם.

"צדקה גדולה"

בשנת 1912 נוסדה בווילייקה אגודת עזרה בשם "צדקה גדולה". הפעילה באגודה זו היתה מריל, אשת ר' משה סבירסקי, והרב ר' יהודה משיץ ז"ל. מטרת האגודה היתה להגיש עזרה כספית לסוחרים זעירים ולקיום יום־יומי לנצרכים. לשם כך תרמו תושבי העיר, איש איש כרצונו, 5–10 קופיקות לשבוע. מריל סבירסקי אירגנה קבוצת נשים מתנדבות שהיו מבקרות בכל שבוע בבתים וגובות את התשלום השבועי. גזבר הקרן היה הרב משיץ. לפי בקשתו הייתי כותב את הקבלות כל שבוע והרב עצמו היה מטביע את חותמת האגודה על הקבלה. אגודה זו התקיימה עד... שפרצה מחלוקת בגלל שוחט־חזן, שנתקבל לראשונה בעיר חסידית זו. החזן הצליח לארגן מקהלה יפה והצבור בבית המדרש, שבו התפלל החזן, היה מרוצה מאוד. הרב היה ממתנגדי החזן ומשפחת סבירסקי ממצדדיו. השוחט־החזן לא יכול לשאת את המחלוקת ונאלץ לעזוב את העיר.

ח. ש. ק.

"גמילות־חסד" בתחילת המאה העשרים

לפני כשבעים שנה הוקם המוסד "גמילות־חסד" – בית־עבוט ראשון – ליד בית הכנסת לחסידי ליובאוויטש, שהיה משמש עשרות בתי־אב בלבד, דהיינו: כמאה ועשרים מתפללים. הגישה לבית־הכנסת של חסידי חב"ד היתה בשביל צר שגבל בשטח משוקע שלא הצטיין בנקיונו, מה שפגם לא מעט בנוף בית הכנסת. אולם בין כתליו שררה אוירה של חברותא. החסידים היו נוהגים להתפלל בדביקות, לערוך "שמחות" על כוס יי"ש ולהנעים בשירי חב"ד והלגימה מקרבת לבבות. לשבחם ייאמר, כי הם הצטיינו במידה יפה של עזרה הדדית, ובעת צרה ומצוקה, או במקרה מחלה, היו מושיטים עזרה בדרכים שונות. באי בית הכנסת התפרנסו ברובם מיגיע כפיהם, או ממסחר זעיר מאד, וחיו בדוחק. כמעט כל בני העיירה חיו בצמצום פרט למספר משפחות ואף־על־פי־כן הקפידו מאוד על לבושם. על שום כך נקראו אנשי וילייקה "זיידענע טארבעס".

אבי מורי, ישראל נחמן ז"ל, שעשה כל ימיו למען הציבור, היה מיוזמי המוסד החיוני הזה. בשבת משפטים, עם קריאת הפרשה, "אם כסף תלווה" וכו' עלו רבים לתורה ונדבו ל"גמילות־חסד" בעין יפה.

ייסוד הגמ"ח

במוצאי שבת התכנסו היוזמים והחליטו לייסד את המוסד, אם כי התרומות והנדרים הסתכמו בשלושים רובל בלבד. באסיפה זו נבחר הועד והגזבר. אבי ז"ל נבחר כמנהל המוסד. הוסכם ששעורי ההלוואות בזמן הראשון יהיו רק 3–4 רובל ו"לכשיר־חיב" – יגדילו את ההלוואות. לשם הגדלת ההון החוזר החליטו להטיל על כל משפחה מס שבועי בגודל 2–5 קופיקות. מקור שני להכנסות שימשו התרומות בכל שנה עם קריאת הפרשה "אם כסף תלוה". אבי השפיע עלי להתנדב שנה־שנתיים לגבות את המס השבועי בכל יום ששי אחרי הלימודים. הייתי מכתת את רגלי 2–3 שעות (הייתי אז בן 9–10). יחידים שילמו חמש קופיקות לשבוע והשאר 2–3 קופיקות בלבד. הגבייה היתה מסתכמת ברובל ורבע לשבוע, או ברובל וחצי. ההון החוזר גדל בשנים הראשונות ושעורי ההלואות עלו ל־8–10 רובל.

המוסד שכן בדירתנו, במטבח המרווח שבו עמדו שני ארונות להחזקת החפצים שניתנו בעבוט, ארון גדול לבגדים, לכרים ושמיכות וכו' וקטן – לכלי בית שונים. באחת המגירות, נעולה מבפנים ומבחוץ, נשמרו כלי־כסף ותכשיטים יקרים שניתנו במשכון. לפי התקנות היה על הלווה לפדות את המשכון תוך 4–6 חדשים. אולם היו מקרים שהחזיקו את המשכון 8–10 חדשים. אחר הפסח היו נותנים במשכון עפ"י רוב את הבגדים החמים, כרים וכלי פסח, ואחרי סוכות היו פודים את הבגדים החמים. אמי, שרה ז"ל, היתה מוציאה את הבגדים וכלי המיטה לאיוורור בחצר ובני אחותי "הופקדו" לשמירה עליהן מ"עין הרע".

מנהג היה שחברי הועד היו מתכנסים בביתנו במוצאי שבת פרשת משפטים לסעודה קלה ולבדיקת הדו"ח הכספי של הגזבר, וכן היו בודקים את כל החפצים שניתנו במשכון. והנה בשעת בדיקת הבגדים והכלים נמצא כי אחד הלווים, שמעילו היה ממושכן ב־8 רובלים, שילם לגזבר רק 5 רובל ואבי ז"ל החזיר לו את מעיל החורף כשגבר הקור מתוך בטחון שישלם את שלושת הרובלים בעונת הסיוד לפני חג הפסח, כי סייד היה לפי מקצועו. שומו שמים! נתגלה גרעון של 3 רובלים בקופה והאשם הוא אבי ז"ל שחמל על הלווה הסובל מקרת החורף. ראיתי את אבי ז"ל מודאג מאוד ובמצב לא נעים. ואני אז בן 14–15 וכבר עשיתי את צעדי הראשונים במתן שעורים פרטיים שהיו מכניסים לי כחמישה רובלים לחודש. מיד הוצאתי מקופתי שלושה רובלים לכיסוי הגרעון ומסרתים לידי הגזבר. לתמהוני הרב שמחו הכל על מעשה זה והרימו כוס לחיי. זכורני, שאחד הגבאים אמר בלחש: זהו כיבוד אב! אולם לבי לא שקט עד שפתחתי לפניהם את החומש והראיתי את הפסוק בפרשת "משפטים": "אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש – תשיבנו לו, כי היא כסותו לבדה" – "והיה כי יצעק אלי ושמעתי, כי חנון אני". ואתם – הוספתי – לא הייתם רוצים בודאי לקיים את המצווה אפילו עד בוא החורף. אחדים הורידו פניהם מבושה. הגזבר רצה להחזיר לי את שלושת הרובלים, אך לא קבלתי. הייתי מאושר שלימדתי אותם פרק בהלכות גמילות חסד.

מנחם אדיר (רודניצקי)

התנועה הציונית

ח.ש. קופילוביץ

תנועות ומפלגות

התנועה הציונית בווילייקה בראשית המאה העשרים (1900 – 1920)

הקשר המסחרי והתרבותי שהיה לווילייקה המחוזית, ששכנה בין שני מרכזים יהודיים גדולים, וילנה ומינסק, נתן אותותיו בצעירי העיירה. בשנת 1903 עבר הרצל את וילנה וההתלהבות שאפפה את תושבי העיר עם ביקורו של חוזה הציונות הועברה גם לעיירות הסמוכות. ואם כי וילייקה עמדה ברובה הגדול תחת השפעת השושלת של האדמו"ר מקודנוב, שהתנגד בחריפות לציונות, ותחת השפעת האדמו"ר מלובאוויטש, נמצאו בה בכל זאת כמה צעירים שקיבלו השפעה ממייסדי התנועה הציונית ויסדו אגודה ציונית בווילייקה.

הציונים הראשונים

מנין הצעירים היווה למעשה את הגרעין הראשון להפצת הרעיון הציוני בעיירה ובסביבתה, והם: יעקב לוין, שרה רייזל גוטמן ואחיה שמואל רודניצקי, אברהם נורמן, בן־ציון נורמן, אחי אליעזר זאב קופילוביץ, משה נחמיה קופילוביץ, אליהו יהושע שולמן, שארלאט, מנחם רודניצקי ועוד.

כיוון שכל התארגנות חברתית נאסרה על ידי שלטונות הצאר, קשה היה לקיים כל פעילות. המקום היחיד שנשאר לפגישות ולכינוסים היה בית הכנסת, וכדי שלא לעורר חשדות, אירגנו שעור ללימוד דף גמרא בצוותא בשטיבל הקודנובר. מגיד השעור היה ר' אברהם זלמן לנדא, אז אברך צעיר, תלמיד חכם, שזה מקרוב הגיע מקורנץ לווילייקה. אחרי השעור היו משוחחים על עניני ציונות. חסידי השטיבל לא יכלו להשלים אפילו עם עצם הרעיון שהציונים ילמדו שיעור גמרא בשטיבל. ערב אחד הופיעו ר' איצ'ע גלאסנער ועוד אחדים מאנ"ש, וכשמצאו את החבורה באמצע לימודם, גירשום מהשטיבל ופסקו: "שקצים" אלה אסורים בלמוד גמרא! רק אחי אליעזר זאב לא נכנע, וסרב לעזוב

חיים שלום קופילוביץ

את השטיבל. החסידים סגרוהו בפנים. היה עליו לטפס אל עזרת נשים ולצאת משם.

מקרה שני שהייתי עד ראיה לו נחרת בזכרוני ליל יום כיפור תרס"ה–1904. אחרי תפילת מעריב התכנסה קבוצת הציונים בשטיבל ור' אברהם זלמן התחיל להרצות לפניהם שיעור בגמרא. החסידים שנמצאו אז בשטיבל, ביניהם הקנאים ביותר, ר' איצ'ע קופילוביץ־גלאסנער ור' לייב קופילוביץ – הרב מטעם, פתחו בזמרת "שיר היחוד" בקול, כדי להפריע את הלימוד.

המטיף צדיקוב

ההתנגדות של ראשי הקהל לציונות היתה כה גדולה, שכאשר הגיע לווילייקה בשנת 1903 המטיף הציוני המפורסם מוילנה, מר צדיקוב, לדרוש בבית הכנסת, נמסר לשלטונות שמהפכן

סוציאליסטי רח"ל הגיע לעיירה. מר צדיקוב נכבל באזיקים והובל לבית הסוהר לוקישקי בוילנה. רק הודות לקשריהם של האחים גולדברג בוילנה עם שלטונות הצארים שוחרר המטיף ממאסרו. משנת 1906 הופסקה כל פעילות ציונית בווילייקה עד חידושה בשנת 1913.

הציונים הכלליים

בווילייקה, כבכל משפנות ישראל ברוסיה הצארית, הסתפקה התנועה הציונית בחובבות בלבד. הדבר העיקרי בימים ההם היה להפיץ את הרעיון הציוני בעם. כל מי שנרכש לרעיון הציוני, ואפילו לשם אהדה גרידא, עשה מעשה רב, כי בעיני המתנגדים האדוקים – היינו ככופרים, ובעיני המתנגדים – המפ־לגות הסוציאליסטיות היהודיות והמתבוללים – כהוגי ריק וחול־מי חלומות־שוא, ורק מתי מספר הצטרפו לתנועה הציונית. העבודה המעשית התבטאה ברכישת שקלים ומניות של הקולוניאל־בנק או במכירתם, וכשנוסדה הקק"ל – באיסוף כס־פים, ביחוד בערב יום כפור בבית הכנסת, ב"קערות", פרוטות שלא נצטרפו להון גדול. משום הפגנה לציונות היו ענידת מגן דוד על דש הבגד, שירת "התקוה" ושירי ציון אחרים, וביחוד בדיבור העברי.

ר' נחום הלל קופילוביץ מווילייקה היה ציר מהומל בקונגרס הציוני הראשון. ר' יעקב לוין השתתף בשנת 1902 בכינוס הציוני הרוסי במינסק. בשנות המלחמה עד למהפכה ב־1917 לא היתה בווילייקה פעילות ציונית, רק עם הצהרת בלפור בנובמבר 1917 התחדשה הפעילות הציונית. אחרי הפילוגים בהסתדרות הציונית הכללית העולמית, המשיכו החברים הנאמנים למפלגה שהפכה להיות מפלגה נפרדת, בכל הפעולות הציוניות; חלקם היה רב ופעיל למען קק"ל, קרן היסוד, בחברת "תרבות" ובכל מוסדות הציבור שבעיר. האיש המרכזי בין עסקני הציונים הכלליים היה ר' יעקב לוין, יו"ר ההסתדרות הציונית, ועם עליתו ארצה ייצג את הציונים הכלליים הח' אברהם קופילוביץ (צירעס).

הציונים הכלליים בווילייקה השתייכו לפלג הרדיקלי שבהס־תדרות הציונית "על המשמר" בפולניה, שבראשו עמד יצחק גרינבוים. י. ז.

צעירי ציון

היוזמים לארגון אגודת "צעירי ציון" היו החברים ברוך סבידלר וברוך צוקרמן – מורה לעברית. שניהם היו ממשכילי העיירה הצעירים. הפגישה הראשונה של היוזמים נתקיימה כמה ימים לפני פורים תרע"ג–1913, בביתו של ברוך סבידלר.

המארגנים עמדו בקשר הדוק עם המרכז בוילנה. פעולתי הראשונה היתה למכור בבית הכנסת בולי קק"ל בפורים, שעה שתורמים אל הקערות למטרות שונות. שמחתי מאד על תפקידי זה, אך כשבאתי עם הבולים לשטיבל נתקבלתי בהתנגדות נמר־צת. החסידים אמרו להרחיקני מן השטיבל, אם כי אבי היה

חברי ועד "צעירי ציון" — 1920

מימין בעמידה: י. אפשטיין, א. קופילוביץ, א. גורמן, א. קופילוביץ, ש. ש. גורמן. שורה ב' יושבים: בורובסקי מוילנה, לא ידוע, ניומר מארה"ב, גוץ מרוסיה. שורה ג' יושבים: סווירסקי, ח. ש. קופילוביץ, א. סולוביציק
שורה אחרונה: ע. קופילוביץ

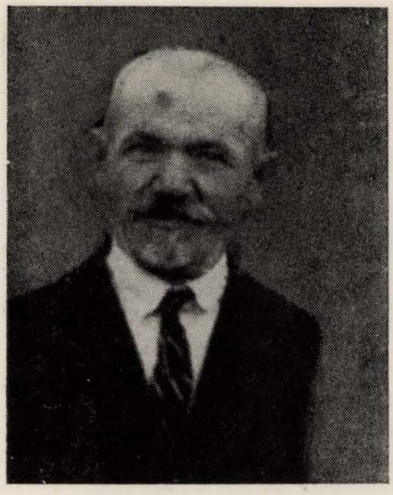

בן ציון נורמן

שרה רייזל גוטמן

אברהם נורמן

מראשוני הציונים בווילייקה

מתפלל קבוע בו. אז התייצב לימיני ר׳ לייב אפשטיין, חתנו של ר׳ יצחק גלאסנער, שהיה חסיד מובהק ובר אוריין, ובמלוא סמ־כותו הצהיר: מי שאינו רוצה לקנות בולים – אל יקנה, אבל אין למנוע מאנשים הרוצים לקנות, ובכלל אין מגרשים מתפלל מבית הכנסת. ר׳ לייב אפשטיין לא היה ציוני, אבל את חינוכו קיבל בוילנה, ועל כן לא קיננה בו הקנאות של חסידי העיירה.

אסיפת היסוד של אגודת ״צעירי ציון״ התקיימה בחג הפסח תרע״ג—1913. בביתו של איצע השוחט, בדירתו של הח׳ ברוך סבידלר, התכנסו כ־20 בנים ובנות, ולראשונה שמענו נאום ציוני נלהב ורב תוכן מפי יעקב לוין. נאום זה נחרת בזכרוני והשפיע עלי מאוד. זמן רב התווכחנו על הנאום הזה, הוא הפך אותנו לאירגון מגובש שהכה שרשיו באדמת הבור של עיירה אנטי־ציונית ובסביבה של נוער בית הספר העירוני הרוסי, שעמד תחת השפעת הרוסיפיקציה.

בחרנו ועד פועל שהתחיל באירגון הנוער, ברכישת חברים ובפעולות תרבות: הרצאות על ציונות ושעורים לעברית. המדריכים הראשונים הקבועים היו אברהם ובן־ציון נורמן, ציונים ותיקים במקום, שרידים מזמן הרצל. הועד הנבחר של האגודה היה מורכב מהחברים: ברוך סבידלר, ברוך צוקרמן, אליעזר וח״ש קופילוביץ ובנימין אלפרוביץ. יש לציין שהיה קיים בעיר, בשנות המהפכה 4–1903, חוג צר של מהפכנים, שהשתייכו לס.ד. הרוסי, וקומץ של אנשי ה״בונד״. לחוג הראשון השתייכה האינטליגנציה הלומדת, ברובם אכסטרנים, ול״בונד״ – כמה פועלים, חייטים וסנדלרים. עם כשלון המהפכה ב־1905 והיד החזקה של המשטרה בתקופת סטוליפין התחסלו החוגים.

לא היתה אפשרות להתכנס בגלוי לישיבות ואסיפות ללא רשיון מהשלטונות, וזה לא ניתן. העונש הקל ביותר למשתייך לתנועה הציונית היה – 3 חודשי מאסר. אף על פי כן נתכנסנו לאסיפות ולכינוסים במחתרת, בטיולים ביער, בכיוון סמורגון על יד המעבר של פסי הרכבת ובשדות, בין הקמה, כביכול לשם קריאה בספרים ליגליים (רוסיים). קיבלנו ספרים וחוזרים ברו־סית ממוסקבה, וכן את ״הפועל הצעיר״ מארץ ישראל.

הפרוטוקולים

זכור לי מעשה שקרה לברוך צוקרמן: פעם חזר בשעה מאוחרת בלילה מישיבה עם פרוטוקול התנועה בכיסו. בחצר ביתו נתקל בשוטר הולך לתומו. הפחד מפני ה״כפתורים״ (שוטרים) היה כה גדול שברוך היה בטוח שהשוטר בא לאסרו, או לפחות לערוך חיפוש בדירתו. מיד שם את הפרוטוקול בפיו ובלעו. כל הזמן קינן בנו החשד שהמשטרה עוקבת אחרינו. התחלנו להשגיח בשבע עיניים. זמן מסויים הייתי גזבר התנועה והוטל עלי לאסוף את דמי החברות. הייתי רושם במספרים את שמות החברים ואת הפנקסים הייתי מחביא בעליית הגג.

עם התקרב סתיו 1913, נעשה המצב חמור יותר; בגלל הגש־מים אי אפשר היה להתכנס בשדה וביער. באגודה היו אז למעלה מארבעים חברים ולא היה די מקום לכולנו בחדר אחד מוסתר. אף על פי כן הזמנו בחורף תרע״ד את שרגא אנטוביל מוילנה להרצות בפנינו. באותו חורף התחלנו לחלק קופסאות כחולות של הקק״ל. כ־20 קופסאות חולקו בעיר.

הנשף הציוני הראשון

בחול המועד פסח תרע״ד–1914 – ערכנו נשף חגיגי. החברה פסיה קופילוביץ ממינסק דיקלמה את ״עיר ההריגה״ של ביאליק ביידיש. הרושם היה חזק. הנשף עבר בהצלחה. זה היה הנשף הציוני הראשון בווילייקה. היו בו נאומים ציוניים וביחוד נאומו של יעקב לוין.

החברים הפעילים ברוך צוקרמן, ברוך סווידלר ובנימין אלפ־רוביץ המשיכו בעבודות האירגון ובפעולות תרבות שונות.

ועד הקרן הקימת לישראל
1934

יורדים למחתרת – 1914

באוגוסט 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שותקה הפעולה הציונית מחמת חוקי החירום המיוחדים, מאחר ש"פלסטינה" נמצאת תחת חסותה של תורכיה, ממשלה עוינת לרוסיה. ירדנו למחתרת. את קופסאות הקק"ל אספנו וקברנו בבור עד יעבור זעם. ב־1917, אחרי המהפכה, הוצאנו אותן.

ההתארגנות הציונית בקורנץ

אחת השאלות שהעסיקה אותנו היתה: למה דוקא ארץ ישראל ולא אוגנדה או מקום אחר. קיבלנו חוברות ברוסית, בהוצאת "ווסטוק", ובהן תשובה לשאלה הזאת, והשתמשנו גם בחוברת "אוטואמנסיפציה" של פינסקר. פרשנו את רשתנו גם על קורנץ ובפגישה שקיימנו עם הנוער הקורניצאי באחת השבתות ביער הורודישץ, אורגנה לאחר הרצאתי, אגודת "צעירי ציון" בקורנץ. אחרי זמן קצר הלכתי עם אליעזר קופילוביץ למכור שקלים לפני הקונגרס. עברנו את רוב העיירה ומכרנו רק שקל אחד, שמחירו חצי רובל, סכום נכבד בימים ההם. זכורני שנת־קבלה אז הוראה ממרכז צ"צ להצביע בעד הסיעה הדמוקרטית שמועמדה היה יוסף שפרינצק.

ח. ש. ק.

מפלגת העבודה הציונית "התאחדות"

לזכר חברי וידידי משה טצה ז"ל מראשי "התאחדות" בפולין

עד שנת 1917 התקיימה תנועת "צעירי ציון" כפרקציה עממית בהסתדרות הציונית העולמית. בועידה הציונית הרוסית שנת־כנסה בפטרוגרד בשנת 1917, בירחי הדבש של המהפכה הרוסית, השתתפו "צעירי ציון" עדיין כפרקציה עממית, ורק בשנת 1920, אחרי הועידה העולמית שנתקיימה בפראג, הפכה התנועה של צ"צ לפדרציה בתוך ההסתדרות הציונית העולמית והתפלגה לשני זרמים: לצ.ס. (ציונים סוציאליסטים) ולהתאחדות צ"צ שדגלה בציונות־העבודה וסיסמתה היתה: "הארץ והעבודה", היא גם היתה מן הגורמים העיקריים בתנועת "תרבות" באירופה המזרחית, ומתוך שורותיה יצאו הרבה מן העסקנים והמורים בבתי הספר העבריים. גם בווילייקה התקיימו שני הזרמים. בראש התאחדות צ"צ עמד ש.ח. דובין שהשתתף כציר ב"פרטייטאג", ב־1921. מורי ביה"ס בשנים ההן השתייכו להתאחדות צ"צ. בראש צ"ס עמד א. סולובייציק. בווילייקה היה נפוץ השבועון "פאלק און לאנד", בטאון ה"התאחדות" וכן ה"ארבעטס פאלק", ו"הפועל הצעיר" שנתקבל מהארץ. חברי ה"התאחדות" לקחו חלק פעיל בכל המיפעלים הציוניים כמו קק"ל וקרן היסוד, "תרבות" וכו'. בקונגרס הציוני ה־13 בקרלסבד השתתף כציר אזור וילייקה הח' ש.ח. דובין. החברים הפעילים בהתאחדות היו מאיר לנדא, גרשון קריביצקי, אשר פיסטונוביץ, חיים גורדון ויב"ל יעקב קופילוביץ.

בעת האיחוד של צ"ס ופועלי ציון שהצטרפו למפא"י בארץ. ה"התאחדות" בווילייקה לא הצטרפה.

י. ז.

ברית הצה"ר

בארגון זה היו מאורגנים רביזיוניסטים מבוגרים, ביניהם, אשר פלורמן, הידיד הראשון של בית"ר עם היווסדו, עודד ויועץ בפעולות שונות, ואליו נתלווה שלמה שץ לפעולה אקטיבית. במשך כל השנים היו הם הכתובת הרשמית של בית"ר והצה"ר

החלוץ "שחריה" נפרד מהחבר
סנסני נפתלי העולה ארצה

לגבי השלטונות הפולניים. במשך הרבה זמן היה פלורמן גם המורשה לקרן תל־חי והרוח החיה בפעולות הארגון. עם שגשוג התנועה בפולין והתבצרות הבית"ר בווילייקה נצטרפו עוד חברים ציונים ותיקים וביניהם הציוני הותיק ר' בן־ציון נורמן הי"ד.

בן־ציון נורמן

הצטרפותו של ר' בן ציון לצה"ר חידש את נעוריו. הוא רתם את עצמו בכל מרצו, לבו ונפשו לפעילות, לא שם לב לדבריהם ומבטיהם של יריביו הפוליטיים, חבריו מאתמול, היה מבקר אצל הבית"רים הצעירים, התעניין בכל בעיותיהם. השתתף באסיפות, הביע דעתו, נתן עצתו, הדריך, לימד, הסביר. עם הבחרו ליושב ראש של סניף ברית הצה"ר בווילייקה הפיח רוח חיים בסניף, בתפקיד זה כיהן עד סוף קיום החיים הציוניים בעירנו. על אף היותו עסוק במקצועו היה תמיד מוצא זמן בשבילנו, כל פעולה היתה חשובה בעיניו, לא היסס לעשות כל "עבודה שחורה" שהוטלה עליו. בזמן משבר כשחסרו האמצעים לשכירת מעון, העמיד את דירתו לרשות הקן. בביתו השמידו הבית"רים בזמן הסובייטים את כל הרכוש, ארון המזכירות והספריה הקטנה. עוד זכה ר' בן־ציון ששתי בנותיו עלו ארצה עם סרטיפיקטים ובנו היחיד עלה בעליה "אף על פי" הבלתי לגלית זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, אך הוא בעצמו לא זכה להגשים את חלומו ולעלות לארץ הקודש.

מ. ל.

החלוץ

בשנת 1924, עם התחלת העליה הרביעית של יהודי פולין, גדלה תנועת "החלוץ" שנחלשה מאד עקב השפל בעליה וצמצום בקבלת סרטיפיקטים מממשלת המנדט.

גם בווילייקה התארגן סניף החלוץ על ידי צעירים וצעירות שהתעתדו לעלות ארצה. הסניף מנה 20–30 חברים. אמנם הם לא יצאו להכשרה חקלאית או גופנית, אבל הכשרה רוחנית ארצי־ישראלית כן קיבלו. נפתחו שעורי ערב לעברית ולתולדות עם ישראל. מדי שבת בשבתו נערכו הרצאות בידיעת הארץ, בתולדות הציונות בכלל וארץ ישראל בפרט. המורה יוסף זאבי (וילק) היה מרצה על נושאים שונים. מטעם מרכז החלוץ בוורשה, ביקרו הח' פנחס רשיש, יוסף בנקובר ועוד, כן התארגן "החלוץ הצעיר" של נערים ונערות כ־30 במספר, ביניהם תלמידי הגימנסיה הפולנית העירונית. המדריך היה המורה וילק, הם למדו את הלשון העברית, תולדות הציונות, ידיעת הארץ ועל מנהיגי הציונות. ביחוד השתמשנו בספרו הידוע של יערי פולסקין "חולמים ולוחמים", ובספר "יזכור" המוקדש לחברי "השומר". בכינוסים השונים שנתקיימו בוילנה השתתפו באי כוח סניף וילייקה והקשר עם מרכז "החלוץ" היה אמיץ. קיבלנו עתונות עברית "העתיד", בטאון החלוץ, "הפועל הצעיר", "קונטרס" וכו'.

בראשית שנת 1925 עלו ארצה חברי החלוץ: המורה וילק, יהודה קופילוביץ, בנימין גורביץ, הגננת חנה שיר והמורה טורצקי־צור.

הסתדרות "החלוץ" התקיימה עד שנת 1930 ועם הווסד "הנוער הציוני", "בית"ר" וכו' עברה העליה החלוצית לטפול המפלגות.

י. בן שאול

יסוד השומר הלאומי –
חנוכה תר"צ

השומר הלאומי

היוזמה ליסוד הסתדרות זו באה ממרכז הסתדרות הציונים הכלליים. שמעון פרסקי מוולוז'ין הכשיר את הלבבות והלהיב את הנוער לייסוד מסגרת לנוער לומד ועובד, כהסתדרות נוער עצמאית, שתהווה תנועת נוער לתנועה הכלל-ציונית העולמית.

ב-3.1.1930 הוצאה ע"י השומר הלאומי בווילייקה תעודת ציר לאח יעקב לוין (הפטרון של ההסתדרות הצעירה) שישמש כב"כ השומר הלאומי לועידת היסוד הראשונה של השומר הלאומי. ביוני אותה שנה התקיימה הועידה הראשונה של השומר הלאומי בווילייקה, שנקראה ע"י מזכירות הגליל בווילנה (ישראל זיסקינד). הנהגת הקן נמסרה לידי המורה שרה הופשטיין; עזרו על ידה חסיה גרינהויז וצילה נורמן. השתייכו לקן כל בוגרי ביה"ס "תרבות" ורוב תלמידי הגימנסיה הפולנית והנוער העובד.

אורגנו פגישות סדירות בין החברים. נשכר אולם לאסיפות ולפעולות שונות. השומרים חולקו לשלוש שכבות לפי הגיל. השכבות נחלקו לקבוצות ולגדודים. כל שומר שילם מס, ובזמני החופש היו החברים הולכים לעבוד ולהרוויח כסף בשביל קופת הסניף.

ראש הקן הראשון

לראש הקן הראשון נבחרה המורה הופשטיין. פעם בשבוע נת-קיימה אסיפת הקן ובכל ימות השבוע היו מתקיימות פעולות קבוצתיות סדירות. השכבה הצעירה נוהלה ע"י השומרת בתיה קולבק. מעיקרי הלימוד וההשתלמות העצמית היו: ידיעת השפה העברית, תולדות הציונות, ידיעת הארץ. הקק"ל היתה מספקת עלונים מנוקדים שהיו נקראים בשם "הספריה המנוקדת". ספריה זו עזרה הרבה לחברים להשתלם בלימוד ורכישת השפה העברית. כשהיה צורך בקיום הרצאה עיונית או במומחה לערב של שאלות ותשובות בנושאים ספרותיים כלליים, היה זאב דימנטשטיין תמיד נענה לבקשתנו, מארגן את הערב ומכניס בו רוח חיים.

פגישות משותפות היינו מקיימים עם הקן בקורניץ. וכשנת-בגרו השומרים ועזבו את הקן בקורניץ, נשאר שומר יחיד אהרן'לע, שלא עזב את הקן, עמד על משמרתו ושמר על הדגל, ועל כל מכתב היה חותם "בשם הקן".

מושבת קיץ

מקום נכבד בפעולות הקן תפס אירגון מושבת הקיץ. מיבצע זה לא היה מן הקלים לבצוע, בגלל אי-תמיכתם של ההורים. המושבה הראשונה התקיימה במשך שבועיים בכפר אולשנקה. במשך היום היינו מסיירים בסביבה, מקבלים שיעורים בטבע, מעבירים את האוהלים ממקום למקום, מבשלים לעצמנו, קוראים ספרים ולומדים בהדרכת מדריך שנשלח ע"י התנועה מהמרכז. מדי בוקר – מיסדר עם הנפת הדגל ושמירתו במשך הלילה עם חילוף משמרות. אורח החיים העצמאיים במשך השבועיים הללו היה מספק הרבה חומר למחשבה, להרצאות ולבירורים במשך החדשים הבאים.

משעזבה המורה שרה הופשטיין את וילייקה, נבחר הח' יהודה

קופילוביץ׳ לראש הקן. יהודה המשיך במסורת. בינתיים התבגרו הצעירים ונתקבלו חדשים. המבוגרים הדריכו את הצעירים. העבודה השיגרתית גזלה הרבה זמן. כל חודש היה על הקן להמציא זוגות שומרים למיבצע הרקת קופסאות קק״ל. הלבטים שעברו על כל ההסתדרויות לא פסחו גם על השומר הלאומי, עם מחלוקות בפנים ובחוץ. כל המפלגות רצו להיבנות ע״ח השומר הלאומי, וזאת ידעה ההנהגה שעמדה על משמר אחדות השומר.

יש לציין כי השומר הלאומי היתה ההסתדרות הראשונה שאליה השתייכו כל בני הנוער, ואחרי שלמדו בקן הלכות ארגון, התחילו החותרים לחידושים לתהות על קנקנן של הסתדרויות אחרות ועברו אליהן עם מטען לא מבוטל של ציונות ואהבת המולדת.

אחרי שיהודה קופילוביץ׳ עזב את וילייקה נבחרה הח׳ צילה נורמן לראש הקן. כתלמידה בגמנסיה הפולנית היתה לה השפעה על חברותיה שהצטרפו לתנועת השומר. בפברואר 1934 התמה כראש קן על אישור של ב״כ הנוער הציוני לועידה הגלילית בווילנה. היא המשיכה בכל הפעולות של קודמיה.

עם עלייתה של ראש הקן נורמן צילה לארץ, נבחר אהרון גוטמן בן ה־17, לראש הקן (כעת רופא, מנהל מחלקה פנימית בביה״ח ״מאיר״ בכפר־סבא). כחניך הקן במשך שנים, עמד על משמר המשמעת ותבע מכל חבר־שומר משמעת ברזל.

כתלמיד הגימנסיה (תלמיד השביעית) נאסר עליו, כמו על יתר התלמידים־חבריו, להשתייך לאיזו שהיא מפלגה. באופן רשמי אמנם לא השתייכו לקן, אולם במחתרת סיפקה עבודה זו טעם וחשק לכל הפעולות הגדולות והקטנות שבוצעו. ואכן השכבות הצעירות והבינוניות התחילו להתעניין יותר. ובמשך זמן קצר ניכרות היו תוצאות הפעולות, שנוהלו על טהרת הלשון העברית. השכבה הבוגרת מנתה ס״ה שלושה בנים, והם: ראש הקן והאחים גולקוביץ; שלושתם תלמידי הגימנסיה הפולנית.

הקשר עם התנועה ועם ההנהגה הראשית במרכז (בוורשה) ובגליל (בוילנה) היה חזק. לחנוכת הדגל היו מזמינים את כל ארגוני הנוער. הניגודים בין התנועות לא היו כל כך בולטים וחריפים.

פעולות התרבות רוכזו בחורף. עתון קיר עם ציורים יפים שצייר אליהו גולקוביץ־גת (כעת צייר מפורסם בישראל). שולחן הפינג־פונג משך שחקנים, מספורט והתעמלות לא נעדר שום שומר. הפעולות היו מגיעות לשיאן במושבות הקיץ.

ראש הקן האחרון

בשנת 1936 עזב ראש הקן אהרון גוטמן את וילייקה ונסע לאוניברסיטה בווילנה. את ראשות הקן מסר לידיו של חברו המסור, מיכאל גולקוביץ הי״ד, שהתמסר ראשו ורובו לקן, ודאג בעיקר שהמבוגרים ייצאו להכשרה ולקיבוץ ושלא יקופחו בהשגת סרטיפיקטים. על המשמעת, שהנהיג חברו, עמד גם הוא כקודמו ובכל חומר הדין.

בשנת 1939 לא היה ראש קן, כי מיכאל נתגייס לצבא הפולני. הפעולות בקבוצות נמשכו. באותו זמן יצא הח׳ שמעון גורביץ להכשרה לטרוקי, להשתלם כמועמד לראש הקן. עם פרוץ המלחמה חזר הביתה. ההכשרה שקיבל בטרוקי נתנה פרי, אבל רק אחרי מלחמת העולם השניה: כשמשפחת גורביץ נקלעה

מסדר השומר הלאומי — 1931

מושבת קיץ בכפר לזרצי

לנידרשלזיה אחרי שנות אימים במלחמה מצאו את עצמם מסוגלים לעשות עוד משהו למען העם והארץ. האב ברוך והבן שמעון התחלקו בתפקידים. האב עסק בהצלת ילדים יהודים מהמגזרים והעברתם לקיבוצים יהודיים שאורגנו על ידם במסגרת הנוער הציוני בדרזניוב ריכנבך, והבן שמעון היה מדריך בתי הילדים בלואה פטרולסיה בפולניה ומכין אותם לחיים בארץ. משם עבר לאוסטריה ונתמנה לראש קן, חבר ההנהגה הגלילית והראשית, ובגרמניה אירגן בית־ספר, והיה המורה בו. הוא ממשיך במקצוע זה גם בבי"ס תיכון־מקצועי בארץ.

הכשרה

השכבה הבוגרת של קן השומר הלאומי היתה מורכבת רובה מבנות שרצו לעלות ארצה ולהגשים את שאיפותיהן לעבודה בחקלאות. לא זכור המצאתו של מי היתה הפגישה עם הפריץ מישלינסקי שהסכים לקבל כמה עובדים יהודים תמורת מזון באחוזתו בטקלינופול. בשנת 1931 השתכנה קבוצה שלמה של בנים ובנות באחוזת טקלינופול וחלק מהם עלה ארצה על חשבון הכשרה זו.

הקיבוץ "למטרה"

כדי לארגן קיבוץ בעיר היה צורך ברשות מיוחדת מאת ההנהגה הראשית בוורשה וברשיון מהממשלה הפולנית. אחרי מאמצים רבים והתלבטויות קשות נתקבל סוף סוף האישור המבוקש.

בביתו של ר' ישראל בער גורביץ שכרנו חדר ואירגנו קיבוץ של 17 חברים שהגיעו מוילנה וקורנץ, ומווילייקה בן אחד ו־3 בנות.

מן ההכשרה בטקלינופול ומהקבוץ בווילייקה יצאו כמה בנות להכשרה בקבוצים בסביבות ביאליסטוק וורשה, והן: רחל גורביץ, בתיה לוין, רחל בזפרוזווני, מרים שווימר, דינה נורמן. כל אלו הצליחו לקבל סרטיפיקטים ולעלות לארץ.

נרשם מפי חברים

הכשרת קיץ בטקלינופול

וילייקה, על תושביה היהודים, בני הנוער, רחובותיה ובתיה, עומדת חיה לנגד עיני.

1931. אני בן שבע עשרה. באתי עם מספר בנים של "הנוער הציוני" (השומר הלאומי) מוילנה וממקומות אחרים להכשרת קיץ בווילייקה. לפני עלייתי ארצה, נאמר לנו ששולחים לווילייקה רק בנים וכי הבנות תבאנה מקן וילייקה, הואיל והקן בווילייקה היה על טהרת הבנות.

יצאנו בשעה מאוחרת אחרי הצהריים מבית הנתיבות של וילנה. הגענו לווילייקה אחרי ארבע שעות נסיעה ברכבת. חברי "הנוער הציוני" קיבלו את פנינו והודיעו לנו, כי הסידורים

קבוץ "למטרה" בטקלינופול — 1931

חברי הקבוץ בעבודה עם בעל האחוזה מר מישלינסקי (ציר בסיים הפולני)

הטכניים להקמת הקבוץ עדיין לא הושלמו ובאופן זמני נתאכסן מספר ימים אצל חברות הקן.

הסניף המקומי בעיירה הודיע לנו שיוצאים להכשרה בקרבת מקום, כשבעה קילומטר מן העיירה, אצל בעל אחוזה ידוע – קציץ פולני, מישלינסקי. היינו ששה בנים ושמונה בנות מוי־לייקה. מוילנה היינו שניים – אני ווינגרטן יהושע; היתר – ממקומות אחרים. מווילייקה היו – חסיה גרינהויז, גולדה נורמן, מרים שווימר, רחל גורביץ, נחמה קלקה, לאה שיניוק, חינה נורמן.

הגענו למקום המיועד. מנהל האחוזה הראה לנו את מקום מגורינו: בית איכרים בנוי עץ, 2 חדרים – אחד לבנים ואחד לבנות. תנור גדול לאפיה ובשול.

תנאי העבודה בשדה: בקיץ – מזריחת החמה עד שקיעתה. כלומר: יום עבודה של 15 שעות. תמורת עבודה זאת קיבלנו: קמח שיפון לאפיית לחם שיספיק רק לנו, תפוחי אדמה וחלב. מובן שבעל האחוזה עשה עסק לא רע. אנו הצעירים לא ידענו לדרוש תנאים יותר טובים, היינו מלאי התלהבות לעצם רעיון ההכשרה והכוננות לעליה. רק הודות לחברות שהיו מומחיות בניהול משק בית והיו בעצמן אופות את הלחם ומתקינות את המזון במטבח תוך המצאות שונות, יכולנו להחזיק מעמד.

גם הבנות עבדו בשדה יחד אתנו, אך בת אחת היתה נשארת בתורנות לניהול המטבח ולסידור הנקיון.

עבודה

ביום הראשון הוליך אותנו מנהל העבודה לאורווה, חילק לכל אחד זוג סוסים והטיל עלינו את האחריות המלאה להם. עלינו לנקותם, להאכילם, להשקותם, לרתמם ולצאת לעבודת השדה – חרישת שטחים גדולים של שדות פלחה. כאילו היינו איכרים מלידה ולא נערים צעירים, אשר רק עתה פרשו מסינור אמם. אבל במשך הימים הבאים השתלבנו בכל הענין ואפילו הובלנו לפעמים את עדר הסוסים לרחיצה באגם הקרוב.

הקימה לעבודה היתה בשעה 3.30. על זה היה מקפיד מאד שכננו אנטון, שכיר אצל בעל האחוזה, ומשכורתו: תוצרת שדה בלבד. היינו עייפים מחמת שינה בלתי מספיקה, מנהל העבודה היה בודק את טיב העבודה, כי בעל האחוזה, הקפיד שהסוסים יהיו נקיים ומטופחים. אחר כך היינו יוצאים לעבודה, על פי רוב לחרישה עם זוג סוסים.

עבדנו עד שקיעת השמש בהפסקה קצרה של ארוחת צהריים, כדי לתת מנוחה לסוסים ולא לנו.

בגלל העבודה המפרכת קשה היה לגבש חיי־חברה־ותרבות תקינים. אמנם בשבתות לא עבדנו, אבל היינו יוצאים ליער לאסוף גרגרים ותות, כדי לשבור את רעבוננו. לשבחן של החב־רות מווילייקה יצויין שהיו מזמינות אותנו בשבתות לבתיהן ומאכילות אותנו לשובע.

כינוס ביער

בהיותנו בהכשרה התקיים כינוס אזורי של הקרן הקיימת בהשתתפות כל ארגוני הנוער מווילייקה והסביבה. אל הכינוס בא גם שליח מן הארץ – יהודה קופילוביץ' (הידוע בארץ בשם אלמוג, מכהן כראש האזור סדום־ים המלח). הכינוס התקיים

קן בית"ר – מלווים חבר העולה ארצה

ביער על יד וילייקה. כל העסקנים הציוניים מהסביבה ומאות חברי הארגונים הציוניים השתתפו בו. אחרי נאומו המרשים של השליח מא"י, שכמה מדבריו נחרתו בזכרוני עד היום, ודבריהם של יעקב לוין ועוד, נערך פיקניק ואחריו ריקודים עד שעות הערב. רושם הכינוס הטביע את חותמו על חיי הנוער בעיירה.

הרבה שנים עברו מאז והרבה מאורעות: מלחמת העולם השניה, ההשמדה והשואה. אינני בן העיר וילייקה; שהיתי בה חודשים מספר בלבד, אולם פרק זמן זה בחיי השאיר רשמו עלי עד עצם היום הזה.

וילייקה היתה עיירה אשר חן היה נסוך עליה; חן מלבר – עיירה יפה ונקיה, וחן מלגו – מאנשיה טובי הלב ומסבירי הפנים. החיים הציבוריים־החברתיים והתרבותיים פיכו בה לא פחות מאשר בעיר גדולה.

אינני זוכר את שמות כל העסקנים. הבולטים ביניהם היו: יעקב לוין, דובין, קופילוביץ', אידלמן ועוד. עסקנים ברוכי מעש וחזון.

משה סלובודסקי

בית"ר

קבוצת נערים בהסתדרות השומר הלאומי והם: ברמן משה, לפידות נחום ויבל"ח קוגל ראובן ושיניוק ברוך יזמו יסודו של "בית"ר" בווילייקה ובסוכות תרצ"א (1930) אירגנו אסיפת נוער גדולה בבי"ס הרצליה, ישב ראש באסיפה זו ר' יעקב לוין ז"ל, ובה הופיעו 3 אורחים ברוך אידלמן, אריה פורמן, מדולהינוב ואריה לויתן מדוקשיץ. הם סיפרו על הסתדרות נוער ציונית חדשה, בשם "ברית תרומפלדור", על יוצרה זאב ז'בוטינסקי, על מעשיו ודרכו החדשה בציונות. לא זכור לי הויכוח שהתנהל. ידוע לי רק כי אחרי האסיפה נצטרפו ליוזמים עוד 5 חברים גלוב מ., נורמן נחום, נורמן נתן, נורמן ראובן, ויבל"ח שולמן דוד. תשעת החברים היוו הגרעין הראשון ליסוד "בית"ר" בווילייקה, שהגיע בתקופת שגשוגו עד 60 חברים. ארגון זה היה מהתוססים והפעילים ביותר בעיר. במשך 10 שנות קיומו ידע עליות וירידות, הצלחות וכשלונות, היה לו מועדון גדול ומקושט יפה, עם פלוגת הכשרה בעיר,בלי סיכויים לקבלת סרטיפיקטים לחבריו, אירגן כנוסים מחוזיים רבי רושם ועסק בעבודות יום־יומיות.

כינוס מחוזי

פעולה רבת רושם בחיי בית"ר בווילייקה היתה כינוס פעילי העיירות והסביבה. נשלחו חוזרים לראשי הקנים בסביבה וקבעו מועד עריכת הכנס. בבקשת הרשיון מאת קציו המחוז (סטרוס־טה) ציינו את העיירות שישתתפו בכנס, השייכות גם למחוז מולודצ'נה ולכן סירב קציו המחוז לאשר את ההתקהלות. היינו אובדי עצות, חברנו קוגל יצא לווילנה, פנה לעו"ד סלונימסקי, עסקן רביזיוניסטי מובהק, והלה התקשר עם הגורמים הנוגעים בדבר והרשיון נתקבל.

מיסדר הפתיחה

ביום השישי לשבוע בצהריים הסתדרו בחצר בית הספר "הרצליה" למעלה ממאה וחמישים בית"רים – למיסדר הפתיחה החגיגית של הכנס. עם תום הפתיחה צעד המסדר אל בית ראש הקהילה מר ש. ח. דובין. הוא קיבל את משתתפי הכנס בברכת בית"ר המסורתית "בית"רים תל חי!" והשמיע דברי ברכה. חבריו למפלגה רגזו עליו לא מעט. ביום השבת השתתפו כל באי הכנס במאורגן בתפילה בבתי הכנסת. במשך היום נשמעו הרצאות, התנהלו ויכוחים ודיונים בשאלות שונות.

המיצעד

למחרת ביום ראשון ערכנו מיצעד ברחובות הראשיים של העיר, עם התזמורת העירונית ובתלבושת מלאה.

על מרפסת מלון "בלגיה", המלון הדו־קומתי בעיר, קיבלו חברי מפקדת הכינוס ואורחים מוזמנים את המיצעד. תחרויות הספורט שהתקיימו על המגרש העירוני בסביבות הוילייה, והמצעד, השאירו רושם חזק לא רק על התושבים היהודים. בערב נסתיים הכנס בעצרת עם חגיגית באולם בית הספר "הרצליה". אחרי שנתיים התקיים כנס שני ואחרון בפיקודו של מפקד הגליל דאז ישראל אפשטיין הי"ד שהיה אחד ממפקדי אצ"ל בארץ.

קרן תל־חי

כמורשה של קרן תל־חי נבחר אשר פלורמן. בתפקיד זה כיהן כל שנות קיומה של קרן זו. אחד מפעילי הקרן היה הח' נחום נורמן בן איצקע אהרן דוד'ס, שהקדיש מזמנו לפעולות בית"ר והקרן, במשך עשר שנים. חברי בית"ר והצה"ר פעלו רבות למען קרן תל־חי.

כל תורם לקרן תל־חי היה מקבל דו"ח מפורט מתרומותיו עם ברכות לראש השנה החדשה.

הקורס במאלוני – קיץ תרצ"ד

בימי החופשה הגדולה אירגן בית"ר קורס להגנה במאלוני. מנהלי הקורס היו שני חברים מוילנה, חיים קוזלובסקי, מדריך להגנה ועמנואל כץ — מדריך תרבות. בקורס השתתפותו 40–50 חברים, ביניהם ארבעה מווילייקה: ברוך (באנקע) אלפרוביץ, מולקה לוינסון, ראובן נורמן (זעליג'ס) ורפאל (פאליע) נורמן. (פרטים ביוגרפיים הועברו לעמודים 6־145.

פלוגת הכשרה "מסדה"

באביב תרצ"ג (1933) חזרו החברים ראובן קוגל ונתן נורמן מפלוגת הכשרה בברנוביץ. באותו הזמן התחילו להתארגן קיבוצי הכשרה ע"י תנועות נוער. באחת האסיפות החלטנו להקים הכשרה בווילייקה. מפקדת הגליל אישרה בקשתנו. הבי־ת"רי קופל כהן מוולוז'ין, הגיע ראשון לפלוגת ההכשרה

ח"כ מ. בגין (משמאל) בבקורו ב־1936 בווילייקה עם נ. לפידות

קן בית"ר עם חברי "מסדה" פלוגת הכשרה – 1933

כנוס בית"ר – 1932
תהלוכה ברח' פילסודסקי

"מסדה" בעירנו. שכרנו דירה ברחוב חולופובסקי. בינתיים הגיעו עוד חברים מהסביבה והפלוגה נכנסה לחייה הסדירים. מדריכה ומפקדה הנאמן בראשית דרכה היה הח' ראובן קוגל, שהתמסר בלב ונפש לקיום הכשרה זו. עזר על ידו מנהל העבודה ראובן קופילוביץ' (דער פאנאציצ'ר). החברים עבדו בכל מיני עבודות פיסיות, כחוטבי עצים ושואבי מים.

במשך הזמן כבשו מקומות עבודה טובים וקבועים כמו במנסרות של אידלמן ודובין. בהתחלה התיחסו אליהם תושבי העיירה היהודים באי אמון; אולם לא ארכו הימים ורכשו להם את אמון הצבור בנאמנותם, במסירותם ובשכלם. הפלוגה הת־ פתחה יפה. הפיקוד עבר לידי הח' יעקב ברונשטיין מאיליה, בחור משכיל ומסור, וראובן קופילוביץ עזר לו בהשגת עבודה וחלוקתה הצודקת. אחד מחברי הפלוגה, משה וולופיאנסקי, הרוויח את לחמו בהרבצת תורת המחול המודרני שלימד והדריך בערבים לתלמידי הגימנסיה. בתקופה מסוימת הגיע מספר החברים בפלוגה ל־50. בערבים התנהלה עבודה תרבותית ענפה בהשתתפות החברים המקומיים שתרמו את חלקם ונהנו מהאוירה החברית במשך זמן קיומה של פלוגת ההכשרה בעירנו.

בנות בקן בית"ר

ההרכב של אירגוני הנוער בעירנו היה כזה: השומר־הלאומי, הנוער הציוני – ברובו על טהרת הבנות, ואילו ביתר הארגונים – בנים. כשנתקבלו שלוש הבנות הראשונות לבית"ר היה זה בשבילנו מן החידוש וההפתעה הנעימה. שתיים מן הבנות – אניה אידלמן ואומה גוטמן – למדו בוילנה בגימנסיה, ורק בימי החופש היו משתתפות בפעולות הקן. אולם עצם הקשר והאוירה העירונית החיה שהביאו עמן מהעיר הגדולה הכניסו הרבה חיים וקצב לפעולתנו. הח' גוטמן עבדה גם כמדריכה, ניהלה שיחות על נושאים שונים באסיפות ולימדה אותנו שירי בית"ר שהיתה לומדת בקן בוילנה; ריבה אנשלביץ הי"ד היתה משתתפת קבועה בקן ומדריכה לצעירי בית"ר. בדרכי אניה הלכה גם בתיה אחותה הצעירה, שהיתה פעילה ומסורה למופת. במשך הזמן הצטרפו לשורות בית"ר תלמידות הגימנסיה סוניה מרגו־ לין, רבקה קופילוביץ (בתו של ר' שמעון) וצילה קלר. הן היו מבקרות כל ערב במועדון ומשתתפות באסיפות הקן, וכן לקחו חלק פעיל בכל אירוע בתנועה.

מכל הבית"ריות נשארו בחיים אניה איידלמן, בארה"ב, ואומה גוטמן – גם היא בחו"ל: פרומה נמזר ביחד עם אחיה יעקב מרדושקוביץ, תלמידי הגימנסיה הפולנית בוילייקה הצטרפו לפלוגות הפרטיזנים, נקמו בחיות הטרף הנאציים ונפלו כגיבורים בשדה הקרב. יתר החברות חילקו את גורלן עם כל אחינו ואחיותינו בגולת אירופה. ינקום ד' את דמן.

המיסדר האחרון

הורף הת"ש, 1939–1940, ויילייקה עירנו בשלטון הסובייטים. מעצרים ומאסרים, גרושי משפחות לסיביר, הלאמת חנויות ועסקים פרטיים, תורים ארוכים ללחם ושאר מיצרכים. הצרות מדריכות את מנוחתנו ואינן משאירות מקום למחשבה ולפעולה. ויילייקה הציונית שותקה. נשארו בלב רק זכרונות – זכרונות נעימים.

והנה מתקרב יום י"א באדר, יום הגבורה והזכרון לקדושי תל־חי – יוסף תרומפלדור וחבריו. אנחנו נפגשים בערבים אצל שלמה־חיים לוין בחדר קטן ואפל, ונזכרים במיסדרים החגיגיים שהיינו מקיימים ביום זה בשנים שעברו. נזכרים באולם המקושט

קן בית"ר – באמצע מורשה
תל־חי, א. פלורמן

בתמונות הגבורים, בנר התמיד, בעמידת דום, באוירה הרצינית והחגיגית. במעמד חגיגי כזה בשנות 37–1936 נדרנו את ה"נדר" הבית"רי, ועתה בשנה העשרים לנפלם של הגבורים, לא יצויין ערב זה? היתכן? בו במקום הוחלט שאנו ממשיכים את המסורת הקדושה על אף הקשיים הסכנה הכרוכה באסיפה כזאת, כשעין רעה פקוחה על כל הנעשה.

במחתרת

שלמה־חיים היה אז שמש בית המדרש הגדול ואצלו שמורים המפתחות. בחדר השני שבבית המדרש אפשר לערוך אסיפה חשאית כזו. הודעתי זאת לחברים שיכולתי לסמוך עליהם וויתרנו על מי שאפשר לוותר. בי"א באדר הגענו אחד אחד לבית המדרש, כשכל אחד מסתכל אם אין בולשים אחריו. בחדר שורר חושך. רק האור מן התנור הבוער מאיר את החשכה ומחמם את הלבבות, המחוממים גם בלאו הכי מהתרגשות. בכל רגע מציצים החוצה מחשש עין רעה. את המיסדר התחלנו בשירת ההימנון. שרנוהו באלם ללא קול וללא דברים, רק ברגש ובמחשבה.

אשר"קה הבן סיפר בלחש ובקצרה את תולדות חייו של יוסף תרומפלדור, וכותב שורות אלה המשיך והזהיר שלא לשכוח את גבורינו שסללו לפנינו את הדרך. אנו נשאר נאמנים לתורת הציונות. לא נאבד את התקוה להגשמת חלומותינו, בכל זמן ובכל מצב שנימצא בו. נזכור את שנות פעולותינו. נשמור על הגחלת שלא תכבה.

נשארנו שקועים במחשבותינו, ברגשותינו ובכאבנו עוד זמן רב. התפזרנו בברכתנו המסורתית "תל־חי", וכל אחד הלך לדרכו.

זה היה המיסדר האחרון של קן בית"ר בוילייקה ונדמה לי שזאת היתה גם הפעולה האחרונה של כל התנועה הציונית בעירנו על כל זרמיה, האקורד האחרון של סימפוניה ציונית נהדרת במשך תקופה שלמה.

מ. ל־א.

השומר הצעיר

קן "השומר הצעיר" בוילייקה נוסד בשנת 1930. זכורה לי אותה שבת שהתאספנו באחת הכיתות של בית הספר העברי והחלטנו על ייסודו. היינו אז 15 צעירים. פעילותנו התנהלה תחילה בערבים ובשבתות באחד מחדרי בית הספר הזה. אחר כך שכרנו שני חדרים אצל מר קופילוביץ (קונוטופ). פעילותנו היתה מגוונת, החל בלימוד חובה של השפה העברית וגמור במחנות קיץ באחד הכפרים בסביבה.

ייחודה של התנועה בוילייקה היה בכך שהצליחה לחדור לכל שכבות האוכלוסיה היהודית והכניסה קצת אור ותקוה לאותם הבתים שהיו זקוקים להם במיוחד: בתי הסנדלרים, החייטים וסתם יהודים, שחיו בעוני. בקושי יכולנו לאסוף את הסכום הדרוש לתשלום שכר דירה, אבל למרות הקשיים המשכנו. חוץ מלימודי עברית השתתפנו בהרקת קופסאות הקק"ל בבתים. בשבת היינו יוצאים עם קבוצת נערים ונערות אל מחוץ לעיר ומלמדים אותם הלכות צופיות והתמצאות בשטח. כפי שכבר הזכרתי היינו עורכים מחנה קיץ מחוץ לעיר יחד עם סניף העיירה הסמוכה קורניץ. השתתפנו באופן פעיל בעבודת "החלוץ" וכו'.

לא רבים מאתנו הצליחו לעלות ארצה לפני השואה, אבל גם אלה שנשארו, לא ביישו שם ישראי בין הגויים. די להזכיר

קבוץ "שחריה"

את יצחק קופילוביץ׳ ז״ל, שנפל בשורות הצבא האדום נגד הפולש הנאצי, את ברטה בת הטוחן מהכפר כאלאפי, שהצטרפה לפרטיזנים ונפלה מכדור של גוי־פרטיזן, בהגינה על כבודה.

היו לנו גם אכזבות קשות; עזבו אותנו כמה מפעילינו שנתפסו לרעיון הקומוניסטי. הם עברו את הגבול לרוסיה וגורלם לא נודע עד היום.

משה שולמן

מפלגות דתיות

הסתדרויות דתיות כ״מזרחי״, או ״אגודת ישראל״ לא היו קיימות בעיר, אם כי רבים היו מאוהדי שתי המפלגות בעיקר מבאי בית הכנסת וחסידים מהדור הישן.

מענין לציין כי דוקא השליחים הדתיים למען קרן הקיימת וקרן היסוד היו המלהיבים ביותר והמשפיעים להתרמת כספים, הרבנים המבקרים הקבועים למען הקרנות היו: הרב יצחק ברג מביאליסטוק, הרב ר׳ ישעיה׳לה שפירא (האדמו״ר מפיאסעצנע) הרב שקורדין מוילנא, גם הרב ר׳ מאיר ברלין ביקר לא פעם בעיר למען הקרנות והתאכסן בביתו של הרב דמתא.

היהודים הדתיים שהיו מותחים ביקורת קשה על התנועות הציוניות החילוניות גם הם היו מהתורמים הנכבדים לשתי הקרנות יחד.

מסיבת פרידה לעלית זוג המורים הח׳ אטל ונפתלי סנזניק לארץ

ועידת קק"ל — תרצ"א, עם שליח מארץ ישראל יעקב מלמד

למען הקרן הקיימת לישראל

רק בסוף 1918, כשחזרו תושבי העיירה לוילייקה, לאחר שהיו פזורים כפליטים בגלילות רוסיה המרוחקים ובסביבה זרה, נתארגנה מחדש הסתדרות צעירי ציון ועיקר פעולתה היתה למען הקק"ל.

בשנת 1922 נבחר כמורשה של הקק"ל לעיר וילייקה יעקב בן זכריה קופילוביץ'. תפקיד זה מילא עד עלייתו ארצה ב־1935. התרמת אנשים אפילו למטרה נעלה אינה נעימה ביותר, מה גם שהגבייה – הרקת הקופסאות – היתה צריכה להיעשות בכל חודש. הדאגה להשגת כמה זוגות מהנוער הלומד והעובד להרקת הקופסאות ולהכנת רשימת התורמים לא היתה קלה. כדי להגדיל את ההכנסות ולהחדיר רוח ההתנדבות היינו מסדרים גם דואר משלנו, שהיה מעביר כרטיסי ברכה בערב ראש השנה מבית לבית, וכן הזמנות לחתונות, נשפים וכו' תמורת תשלום בעד בולי קק"ל. פעם בשנה (בל"ג בעומר) היינו עורכים יום פרח; עשרות אנשים היו מסתובבים ברחובות ובבתים ומתרימים אנשים. בערב יום הכיפורים היו החברים מתנדבים לשבת ליד הקערות בבתי הכנסת בעיר ולאסוף תרומות.

ה"שוק" (באזאר)

כחצי שנה התכוננו לעריכת השוק לטובת הקק"ל, שהתקיים בשנת תרצ"א. לא היה בית שלא השתתף בשוק זה, מי בעבודת־יד, רקמה, סריגה או מתן חפצים שונים. כל סוחר שעמד בקשרי מסחר עם פירמות מהחוץ, פנה אליהן וביקש השתתפותן לטובת הבאזאר. מענין: הפירמה "צנטרה" לסוללות היתה ידועה כאנטישמית ודוקא היא העבירה אלינו את התרומה היפה

חברי השומר הצעיר – והחלוץ

והחשובה ביותר. אמרנו אז שהאנטישמים מוכנים לעזור לנו במיטב כספם ובלבד שנעזוב את פולין.

השוק היה מהראשונים שאורגנו בפולניה. הזמנו אמנים מוילנה שהופיעו בנשף שנתקיים באולם הגדול של ביה"ס, וההכנסה היתה גדולה.

כינוס מחוזי

בהשתתפותם של נציגי המרכזים מוילנה ומורשה, ערכנו בשנת 1932 כינוס מחוזי של כל עסקני הקק"ל במחוז. בווילייקה קיבלנו רשיון מיוחד מהסטרוסטה לערוך תהלוכה ברחובות העיר, עם דגלים ותזמורת מכבי אש. כל עסקני הסביבה, מקורניץ, מדולהינוב, מבוצלב וממולדצ'נה השתתפו בכנס ובתהלוכה; כל נציג על דגלו.

התהלוכה עברה מחצר ביה"ס את הרחוב הראשי, פילסודסקי, עד לחצר בית הכנסת הגדול. כאן התקיימה אסיפת עם, עם נאומים נלהבים. המעמד היה נהדר. שכנינו הפולנים קיבלו בנו; לא יכלו לתאר כי גם אנו מסוגלים לארגן מעמד מסודר וממושמע כזה.

למחרת ל"ג בעומר התקיים המשך הכינוס ביער גלינה. ליד שולחנות ערוכים נשמעו הרצאות מפי נציגי המקום והמרכז. בין הרצאה להרצאה הנעימו הצעירים – תלמידי בתי הספר – בשירה וריקודים. את הנאום המרכזי נשא מר ביטנסקי מגליל וילנה. עבודות ההכנה היו אמנם קשות, אבל התוצאות השביעו רצון.

שליח מהארץ

באחת משבתות החורף הגיע אלינו שליח מהארץ, הרב ישעיהו שפירא. בשבת לפני קריאת התורה נאם בבית הכנסת הגדול. הנדרים בשבת זו הכניסו סכום נכבד. במוצאי שבת נאם באולם בית הספר בפני קהל רב של צעירים ומבוגרים. הרב, נואם בחסד, סיים את נאומו בשיר "המבדיל בין קודש לחול" בניגון ארצי־ישראלי שובה לבבות.

הנאום והשירה השאירו על המשתתפים רושם בל־ימחה, ועד היום זכורים להם רגעי התרוממות הנפש במוצאי השבת ההיא.

עיירתנו היתה נחשבת לתורמת הראשונה במעלה למען הקרן הקיימת לישראל באופן יחסי לא רק בגליל וילנה, אלא בכל פולין. יש לציין לשבחה של עיירתנו שכמעט לא היה בה בית יהודי שלא היתה בו קופסת קק"ל, ולא היתה משפחה שלא תרמה למען גאולת הארץ.

יעקב קופילוביץ

פינה עברית

קבוצה של חברים מבוגרים הקימו בשנת 1928 חוג ללשון ותרבות עברית, וקראו לעצמם בשם "פינה עברית". חוג זה היה מורכב מחברים בלתי מפלגתיים, בעלי השכלה ותרבות. אליו השתייך הנוער הלומד, רובו – תלמידי הגימנסיה הפולנית. הרוח החיה בחוג זה היה זאב דימנטשטיין. בהרצאות השתתפו החברים גרשון ואחותו צילה קריוויצקי, פליסקין דוב מפליסה ואליעזר זיסקינד.

נושאי ההרצאות היו "מחשבת ישראל", הספרות החדשה, תנ"ך וכו'.

בשבתות, בערבים, היה מתכנס כמעט כל הנוער לשמוע הרצאות ב"פינה עברית" זו. חוג זה היווה גרעין להסתדרויות נוער. יש לציין שהסתדרות השומר הלאומי – הורתה ולידתה היתה ב"פינה העברית".

הברית העברית העולמית

עם ארגון "הברית העברית העולמית" בפולניה נחלץ זאב דימנטשטיין מכאלאפי והחליט להקים סניף בווילייקה. התקשר עם כל ארגוני הנוער, שוחח, הסביר ושיכנע שיש צורך בפעולה משותפת של כל ארגוני הנוער, הוא קבע את ערבי הרביעי בשבוע שיהיו קודש לפעולות הסניף החדש של "הברית העברית העולמית" שמישכנו בביה"ס "הרצליה". ואמנם הפעולות התנהלו על טהרת הלשון העברית. הסיסמה היתה "מוטב לפטפט בעברית מלדבר בשפה אחרת".

עו"ד צילה קריוויצקי

הוא אירגן כמה קורסים לעברית בדרגות שונות, בהנהלתם של מורי ביה"ס, הזוג סנזניק (היום סנסני). התקיימו הרצאות על נושאים שונים, משפטים ספרותיים, ערבי שאלות ותשובות, ויכוחים וכו'. הכל התנהל בשפה העברית, זכורני בפגישה אחת הפליט אליהו רודרמן בהערה לנושא מסויים: "צחוק בצד, המצב הוא לא צפורי" (א געלעכטער אן זייט, די לאגע איז ניט פייגלדיק) תרגום מיידיש, וכל החבר'ה פרצו בצחוק.

קורס לעברית למתקדמים

אחד הפעילים בארגון זה היה גרשון קריביצקי וכן אחותו צילה (עו"ד). את שכר עמלו ראה דימנטשטיין כשישבו חברי השומר הצעיר בצוותא עם בית"ר וחברי הנוער הציוני עם "החלוץ", מקשיבים ומאזינים, מתווכחים ודנים יחד בבעיות העומדות ברומו של עולם.

פעילות מבורכת זו הגיעה לקיצה בספטמבר 1939 עם כניסתם של הסובייטים לעירנו.

בן־עמרם

"ברית עברית עולמית"
המארגן זאב דימנטשטיין, השני מימין שורה שניה

כנוס קק"ל ביער בדרך לקורניץ – 1932

מארכיונו של ציוני ותיק (יעקב לוין ז"ל)

שיחק לה המזל לוילייקה, שאחד מבניה־בוניה מהדור הקודם עלה ארצה בשנת 1935 וכעסקן ציוני שניחן בחוש ציבורי מוב־הק ידע לאסוף ולשמור חומר מענין בארכיונו הפרטי. מהומר זה אפשר לעמוד מקרוב על ההתפתחויות השונות בעיירה מגמר מלחמת העולם הראשונה עד לעלייתו ארצה בשנת 1935. בתוכו קובעת לה מקום מיוחד אישיותו הדגולה של יעקב לוין, המנהיג הציוני בהא הידיעה בווילייקה והסביבה. הארכיון מכיל מיסמכים על מפלגות ואישים, תעודות וקטעי עתונות, הודעות הועד הפועל המרכזי של ההסתדרות הציונית בליטא, אשר מר לוין נבחר לבא־כוחה, מכתבי הערכה להסתדרות הציונית בווילייקה מאת הדירקטוריון של הקהק"ל וקרן היסוד, על המג־ביות המוצלחות והעזרה הניתנת לעסקנים מן החוץ, וכן אישו־רים מהסטרוסטה וסגנו לעריכת מגביות ואסיפות פומביות.

מענין: ההיסטוריון המפורסם ש"ל ציטרון פנה בשנת 1928 למר לוין בדבר תביעה משפטית של הכומר סניעז'קא מווילייקה נגד שרה רייזין, עורכת העתון "דער טאג" בוילנה, ואחיה זלמן רייזין, בגלל ידיעה בעתון שהכומר הסית, כביכול, את העובדת הקתולית במאפיה היהודית לשים רעל בעריבת הלחם כדי לגרום לסגירת המאפיה היהודית, ועל ידי כך להגדיל את הפדיון במאפיה הנוצרית. משפט השלום הטיל על העורכת שרה רייזין 4 חודשי מאסר ותשלום קנס של 1000 זלוטי בעוון הוצאת שם רע. הואיל והוגש ערעור והדיון יתקיים בבית־המשפט המחוזי, מתבקש מר לוין להשתדל אצל הכומר סניעז'קא שיבטל את תביעתו (ואכן התביעה בוטלה).

באותו ענין כותב גם מר גרבובסקי מוילנה: "אם כי אני וזלמן רייזין הננו יריבים פוליטיים ולא מחשבותי מחשבותיו, הרי כל זה נוגע להשקפות, אבל בדיני נפשות או אפילו בדיני ממונות – כל בני ישראל אחים וכל אחד מאתנו חייב לבוא לעזרת רעהו, כי כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. כן נמצא מכתב הערכה מהועד המרכזי של ההסתד־רות הציונית בפולניה על החלטת ועד ההסתדרות הציונית בווילייקה לבקר בערים הסמוכות לשם עריכת מגביות למען הקרנות והגברת הפעולות.

פלוגת ההכשרה "למטרה" בטקלינופול, ליד וילייקה, שולחת ברכה שומרית לבבית לאח יעקב לוין על ארגון נקודת ההכשרה "למטרה". מר סגלוביץ, מזכיר הקק"ל ברדושקביץ, מתפלא על שלא השתתפו הווילייקאים בפתיחת הבאזאר לטובת הקהק"ל ברדושקוביץ, ושואל אם נכון הדבר שאנשי השמאל שלחו מיברק לווילייקה והודיעו שפתיחת הבאזאר נדחתה לכמה ימים, כדי להטעות. ואמנם נתברר שהשמאל חשש שמא תאיר ההצלחה פנים למארגנים וישתתפו אורחים מהחוץ ולכן הודיעו במיברק על דחיית הפתיחה. כן נמצא בארכיון מכתב ממר קולודני, כיום ח"כ קול, בקשר ל"המהרסים והמחריבים הרוצים לעשות לשמצה את כל היקר לנו". הכוונה לערבוביה שהכניס מר סקידלסקי לקן בווילייקה, וכן הערכות על העזרה הניתנת לשליחי הקק"ל וקרהי"ס, הרב ישעיהו שפירא, הרב יצחק ברג ור' בנימין, עורך "ההד". הנה כי כן משתקפת בארכיון זה פעי־לות ענפה בכל ענפי החיים הציבוריים במשך שלוש עשרה שנה.

אישים ודמויות

"והיו עיניך רואות את מוריך"
(ישע' ל', כ')

רבנים

מקור יחיד על שלשלת הרבנות בווילייקה מצאנו בספר "דברי שלום" להרב ר' שלום פרלוב ממשפחת האדמו"רים בקוידנוב (ר' עמוד 21 לעיל). ספר זה יצא לאור ב־1882 בווילנה, ובו נאמר: "לאדמו"ר הראשון מלכוביץ', הרבי ר' מרדכי (1742–1810), היה תלמיד בשם ר' שלום אב"ד דווילייקה". אין ספק שר' שלום הנזכר היה הרב הראשון של וילייקה. גם התאריך מתאים ליסוד העיר. יש להניח שהרב הזה כיהן בזמנו של האדמו"ר מלכוביץ', דהיינו: בראשית המאה התשע עשרה. מאידך ידוע שר' איצעלע פרלוב נתקבל כרב בווילייקה בשנות הששים של המאה הקודמת. משמע – אין כל מקורות על הרבנים בווילייקה במשך חמישים שנה בערך. ידוע רק שזקני העיר היו מפליגים בשבחם של הרבנים אשר ישבו על כס הרבנות בווילייקה, כגדולים, אנשי שם.

הרב ר' יצחק פרלוב זצ"ל

רגילים היו לקרוא להרב דמתא "ר' איצ'ע'לע". אם משום גאונותו בתורה וצדקתו הגדולה, או משום טוב לבו; כל מר נפש ונכה רוח מצא בו עזר ומשען. מקרוב ומרחוק היו באים אליו "לקבל ברכה", והיו יודעים לספר נסים ונפלאות על ברכותיו ומעשיו הטובים. היה אהוב על כל החוגים, פעל ועשה הרבה בתחום של בין אדם לחברו ברוב חכמתו. הרבה אמרות מחוכמות ושנונות היו מוסרים בשמו.

חיבר ספר "ארז בלבנון", וכן ההדיר את הסדור "אור הישר" בהגהה מדויקת. הסידור נתקבל בחצר הקוידנובית. מעמודי התווך של חסידי קוידנוב. דאג להרבצת תורה וחסידות. בזמן כהונתו קיים בווילייקה ישיבה קטנה שבה למדו בוגרי החדרים ותלמידים מהסביבה הקרובה. בשנת תרס"ב נפטר כשהוא רק בן 52 שנה. השאיר אחריו ארבעה בנים, גדולי תורה ויראי שמים. בנו הבכור, ר' בועז, נתמנה לרב ואדמו"ר בקהילה חשובה; בנו ר' מרדכי שימש שו"ב, ור' נפתלי ור' אהרון היו סוחרים נכבדים. כן השאיר שלוש בנות: אסתר־הדסה, בת־שבע ורבקה.

ספר

ארז בלבנון

כולל ו' חבורים מתוקים מרבש ונופת צופים, א' ספר הניקוד, ב' סוד החשמל, שניתם להרב הקדוש המקובל האלקי הר"ר יוסף גיקטיליא ז"ל, בעה"מ ס' "שערי אורה" "ושערי צדק" ושארי ספרים, ג' שער השמים, ד' סודות מלוקטים להרי"ג הנ"ל, ה' צוואת מרן זקני אדמו"ר זללה"ה מקאידנאוו, ו' ס' תשובה מאהבה, ז' ויעתר יצחק, ואם הם מעטי הכמות הם רבי האיכות.

מאתי יצחק בהרב ר' דוב בושה זללה"ה פערלאוו
חונה פה ק"ק ווילייקא.

וילנא

בדפוס ר' אברהם צבי נ"י לבית קאצינעלינבויגען.
שנת תרנ"ט לפ"ק

ЭРЕЗЪ БАЛВОНОУНЪ.
Соч. Равв.
Исаака Перлова.
ВИЛЬНА.
Типог. А. Г. Каценеленбогена, Жмуд. ул., д. № 335, 1899 г.

אחרי פטירתו החליטה קהילת וילייקה להזמין רב גדול בתורה וחסידות שיהיה חתן לבתו הבכירה ויירש מקום חותנו. לפי המלצת הגאון אב"ד דסלוצק, בעל הרידב"ז, נתקבל הרב ר' יהודה משיץ שהיה מפורסם בכנויו "העלוי מבריסק".

יעקב משיץ

מינוי רב

בשנת תרס"ג, שנתיים אחרי פטירתו של הרב הזקן והאהוב, הגאון ר' יצחק פרלוב ז"ל, הגיע לווילייקה בעל הרידב"ז מסלוצק, שהיה מפורסם כאחד מגדולי הדור, עם בן אחותו הצעיר הרב יהודה משיץ ז"ל, שנחשב לאחד מבחירי התלמידים של ישיבת "כנסת ישראל" בסלובודקה וששידכוהו עם בת הרב, הדסה. לפי הנוהג בימים ההם נמסרה ה"חזקה" לרבנות לבת.

בעל הרידב"ז דרש בשבת ובמשך השבוע בבית המדרש הגדול וב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. שמו היה נודע לתהילה גם כדרשן נפלא וכל הקהל נהנה מדרשותיו ושוכנע כי אכן הרב הצעיר הוא המתאים למלא מקום חותנו הרב דמתא ז"ל.

גם הרב הצעיר דרש ברבים והעלה רעיונות נשגבים על דרך הדרוש, המוסר ופלפולי הלכה בדרך ההבנה. כרגיל במקרים דומים גרם הדבר לתסיסה בעיירה. ר' איצע גלאסנער הסתייג ואמר:

א. הרב הצעיר נתגלה כ"מתנגד", בו בזמן שכל עדת וילייקה היו חסידים.

ב. תושבי העיר הורגלו ברב זקן הראוי לכבוד ולו בגלל זקנותו בלבד, בעוד שהרב החדש הוא צעיר לימים וספק אם ינחל כבוד כמו רב זקן.

למעלה משבוע ימים היתה העיירה כמרקחה. לבסוף נתכנסו נכבדי העדה בביתו של ר' איצע ובאו לידי הסכם:

הואיל והרב הצעיר גדול בתורה ובחכמה – ממנים אותו רב דמתא במקום חותנו זצ"ל. ואכן כתב הרבנות נכתב ולא זזו מן המקום עד שר' איצע חתם ראשון, שתו "לחיים", בירכו במזל־טוב. מובן שבאותו מעמד חתמו כל ראשי הקהל וכל תושבי העיירה על הכתב, כמקובל.

סיפר לי הגאון ר' יחיאל גורדון ז"ל, ר"מ דישיבת לומז'ה ופתח־תקוה, חבר נעורים של הרב משיץ ז"ל, כי בהיותו תלמיד ישיבת סלובודקה בקובנה, התגורר בחדר אחד עמו ומאחר שהרב היה מחדש נפלא, היה נוהג לבוא לישיבה ולמסור לחבריו את חידושי תורתו. כרגיל היו הבחורים מתפלפלים אתו ולפעמים סותרים את חידושיו, ואז היה מסתגר בחדרו ולומד בהתמדה כל הלילה. למחרת היה בא עם מיטען שלם של חידושים נוספים ותירוצים על ההשגות שהושמעו אתמול.

באהבת תורה שכזאת ניחן רב עיירתנו.

שיעורי־תורה

עם התמנותו של הרב משיץ ז"ל בשנת תרס"ג לרב העיר, היתה ראשית פעולתו – ייסוד חברות ללימוד תורה, שעורים ללימוד גמרא, משנה, הלכה ואגדה.

הרב ר' יהודה משיץ
רבה האחרון של וילייקה

בחברה ש"ס החדשה, שאירגן ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב, היה הרב מגיד השעור. צדוק בנו של ר' יצחק השוחט היה משומעי לקחו. הרב הצעיר נודע כבעל מוח חריף והבנה מעמיקה. הואיל וגם צדוק ראה את עצמו בר אוריין, היה פותח בפלפול חריף. מובן שהרב הצעיר גם הוא לא טמן ידו בצלחת. זה שואל וזה משיב. שעות שלמות היו מתנצחים בפלפולי דאורייתא ולומדי הדף נהנים מן החיות והערנות שבלימוד.

ב"שטיבל" היה לרב עוד סדר ב"יורה דעה", שהיה לומד עם בנו של ר' מאיר סופר. בעיירה סיפרו שבסעיף הראשון בהלכות שחיטה העמיק הרב בעת השעור ארבע שעות רצופות.

א. ש. זוסמן

רבה האחרון של וילייקה

הרב יהודה משיץ נולד לאביו התורני, הרב ר' אהרון חיים בבריסק, בשנת 1877. משחר ילדותו נתגלו בו כשרונות יוצאים מהכלל. כילד צעיר נשלח ע"י ההורים לישיבות בקובנה. את דרכו בלימוד רכש אצל רבו הגאון ר' ברוך דוב לייבוביץ בישיבת "כנסת בית יצחק" ובישיבת סלובודקה בקובנה. עוד בהיותו עלם צעיר נתגלה בו כושר החידוש וכבר אז התחיל לרשום את חידושי תורתו שנכללו ופורסמו בספר "מחנה יהודה".

עם התמנותו לרב בווילייקה, התמסר להרמת קרן התורה והחסידות, אם כי הוא עצמו היה מתנגד. הוא שמר על הקיים,

החל ב"תלמוד תורה" שהשקיע בה מאונו וממרצו כדי שתעמוד על רמה נאותה ושהילדים שאין באפשרות הוריהם לשלחם לחדרים הפרטיים לא יתביישו בפני חבריהם בידיעותיהם, וגמור בהשגת כספים לתשלום משכורות המלמדים והמורים, ובסיוע לתלמידים בוגרי החדרים. הוא דאג לקיים שעורי תורה בכל בתי הכנסת בעיר. יסד חברת ש"ס ולימד בה בערבים בבית הכנסת הגדול, וכן חברת משניות. בבית הכנסת של חסידי חב"ד הנהיג שילמדו "עין יעקב" בין מנחה למעריב.

בעניני כשרות לא ידע פשרות. לחם על כל דבר שבהלכה. שקד לעזור לנצרכים ואביונים. כשהיה כבר מפורסם בעולם הרבנות כאחד מגדולי הדור אחרי שספרו "מחנה יהודה" יצא לאור ועורר רעש בעולם הישיבות והרבנות, נשאל משום מה אינו עוזב את וילייקה לאחר שהציעו לו משרות רבנות בערים יותר גדולות. ענה ואמר: אני שבע רצון מקהילתי כי בעלי הבתים אינם מפריעים לי לשבת על התורה. מה שחסר לי כאן הוא "כולל" של אברכים בעלי תורה שאוכל להתפלפל אתם.

במלחמת העולם הראשונה, כשהגיעה החזית לוילייקה, סבלה משפחת הרב חרפת רעב ממש, ואותו זמן נמצאו תחת ידו סכומים גדולים שהפקידו אצלו, אך נזהר מלנגוע בכסף זה שמא לא יהיה בידו להשיב. גם באותם ימים טרופים עשה לילות כימים על חידושי תורתו במסכתות קידושין וכתובות. באחד הימים, כשנסע בעגלה לכפר סמוך להשיג קמח שיפון לאפיית לחם בשביל הילדים והחזיק בידו מחברת שרשם בה חידושי תורה, עצרוהו חיילים שעברו בדרך וחשדוהו בריגול, וחייו היו בסכנה, אילולא העיד העגלון הגוי שיהודי זה מתפלל ורושם את התפילות.

"מחנה־יהודה"

בשנת תרע"ג (1913) הדפיס את חידושי התורה שלו על מסכת גיטין בספרו "מחנה יהודה – באורים וחידושים על מסכת גיטין". במכתב ההסכמה של בעל "הרידב"ז" מצפת הוא מכונה: "העלוי העצום, הרב הגאון המובהק, חריף ובקי, סיני ועוקר הרים, אוצר של יראת שמיים". בהקדמה לספר כותב המחבר בין השאר: "אני חשבתי לנוח והאניה חישבה להישבר מרוח סועה וסער". כנראה שדרכו לא היתה סוגה בשושנים. זכור לי מה שספרו בבית, כי בשנת 1907, באחד מלילות השבת, נכנסו כמה שוטרים לביתו, ערכו בו חיפוש מדוקדק, לקחו את כל הכתבים והגירות שמצאו וכלאו את הרב בבית הסוהר המפורסם בווילייקה. נראה שהיתה הלשנה. ועוד באותו לילה רצו להוליכו ברגל עם אסירים פליליים לווילנה. ר' יעקב העשיל'ס קופילוביץ' ובלשינסקי התקשרו באמצע הלילה עם האיספראוניק (מושל המחוז) ועם הנאדזיראטעל (המפקח על המשטרה), ורק לאחר שהפקידו סכום כסף וערבו שיתייצב בבית המשפט כשייקרא, שוחרר עד למשפט. אחרי כמה שבועות החזירה לו המשטרה את כל הכתבים והתנצלה. נתברר שהתלונה שהוגשה עליו – בשקר יסודה. מקרה זה השאיר רושם מזעזע על בית הרב.

לכיסוי הוצאות ההדפסה של כתביו קיבל הלוואות, ומשנדפס הספר נסע לערים הגדולות למכרו. בהיותו בוורשה ביקר אצל הרבי מגור ואחרי שיחה ארוכה נתרשם הרבי וגילה באזני חסידיו כי ראוי הגאון הליטאי הזה שהחסידים יעיינו בספרו. ואמנם חסידי גור קנו הרבה ספרים ובכסף זה פרע הרב את חובותיו. היו לו בכתובים חידושים על מסכת כתובות, יבמות וקדושין, אבל לא פירסמם בדפוס מחוסר אמצעים.

את בניו שלח ללמוד בישיבות ולבנותיו לקח חתנים בני תורה. הבת הבכירה, לאה, נישאה לרב אלחנן משיץ שנתמנה אחר־כך לרב בהידוצישוק. הבת השניה, חנה, נישאה לרב משה קליין מבחירי ישיבת קלצק. היה לו יחס חיובי לארץ ישראל וכששלח את בנו לארץ אמר: "אני תוקע יתד בסוכה, אולי אזכה ע"י כך לישב בארצנו הקדושה".

ספר

מחנה יהודה

באורים וחדושים על מסכת גיטין בעומק העיון בכל סוגיא וסוגיא וחדושי הלכות ע"פ דברי רבותינו הראשונים וגדולי הפוסקים זי"ע וגם יבוארו בו כמה סוגיות חמורות ועמוקות בירושלמי.

מאתי הצעיר

יהודה בן ל"א הה"ח השפלנ ו"א מהור"ר אהרן חיים שליט"א

אב"ד דק"ק וויליייקא מלך וילנא.

תוצאה שניה.

חלק ראשון

שנדפס בשנת תרע"ג בהוספה מפרק הנזקין עד גמירא.

ווילנא

בדפוס של ב. ציונסון ושותפיו, רחוב שרוקי 13,

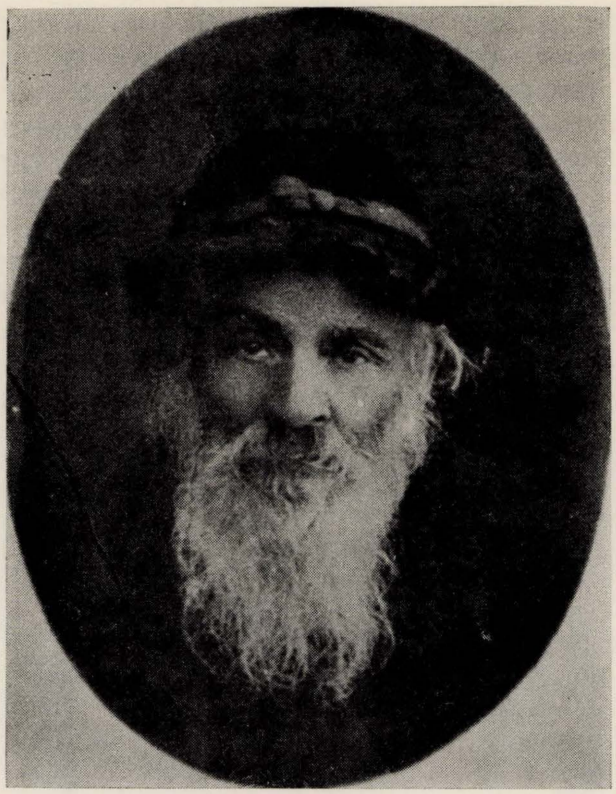
שנת תרפ"ד לפ"ק.

MACHNE JEHUDO, t. e. kazanie religijne.—Rab. J. Maszyc.
Drukarnia B. Cionson i S-ka, Wilno, Trocka 13.

בשנותיו האחרונות חלה במחלת הסוכרת ונזקק לזריקות. עם פרוץ המלחמה ב־1939 וכניסת הסובייטים לווילייקה, נשבר מטה לחמו. הקושי בהשגת זריקות אינסולין ומאורעות המלחמה החלישו את גופו החלוש בלאו הכי, וביום ח' אדר ת"ש השיב את נשמתו הטהורה לבוראו.

אבי, רבה האחרון של וילייקה, עוד זכה להיקבר בבית הקברות בעיר זו כשבני עדתו מלווים את ארונו בדרכו האחרונה ובניו אומרים קדיש על קברו.

השאיר אחריו 4 בנים נשואים ו־3 בנות, שתיים מהן נשואות.

ר' יצחק קופילוביץ
(איטשע דער גלאסנער)

מכל משפחתו המסועפת של הרב נשארו אחרי השואה שני בנים, כותב הטורים האלה בארץ, ואחי הצעיר, דוד, שניצל בסיביר ומכהן כרב בארה"ב.

יעקב משיץ בן־הרב

הגאון ר' יהודה משיץ, מראדאתרא

בנוסף ללמדנותו היה גם דרשן מצוין. מופרסם הספר שלו "מחנה יהודה" על סוגיות בתלמוד. הוא היה בעל הדרת פנים, פיקח ובקי בענינים שבין אדם לחברו בעסקי מסחר, ואליו היו באים לדין תורה גם אנשים חילוניים וסוחרים שדרכם בדרך כלל להיזקק לערכאות של גויים. דרכו היתה הפשרה, ובכוח השיכנוע שלו היה מצליח בכך. דרשותיו בליל יום כיפור לפני כל נדרי עוררו חיל ורעדה. לא התנגד לציונות. בישיבת מליאת הקהילה בחול המועד סוכות תרפ"א היה הסעיף הראשון על סדר היום: ארגון מגבית ל"קרן היסוד", לפי הוראות קול קורא מהועד הפועל הציוני בלונדון. הרב משיץ בירך את היוזמים למען גאולת הארץ ובדברים מתובלים בפסוקי תורה ופתגמי חז"ל עמד על גודל ערך הרעיון של ישוב ארץ ישראל.

בשנת ת"ש נפטר הרב. חיילים יהודיים מהצבא האדום, תושבי המקום, הכניסוהו על כתפיהם לבית הכנסת הגדול וכל יהודי העיר וכל הסביבה התאבלו עליו. עמדה לו זכות שלא נפל בידי הנאצים בשנות השואה.

ש. ח. דובין

נחום הלל קופילוביץ'

"קופילוביץ' נחום־הלל בן אלחנן־ברוך, נולד בעיר וילייקה (פלך וילנה) בתחילת שנת הששים למאה העברה. ציר מהומל לקונגרס הציוני הראשון בבזל.

אביו היה גדול בתורה ואחד מאדוקי החסידים דקוידנוב, ואולם הצעיר הלך לוילנה ושם למד ורכש השכלה והיה נותן שעור בדקדוק לשני בחורי ישיבה, וגם נסה לכתוב ב"המליץ", בחתמו בשם "קנה" תחת מכתביו. אביו ספחהו אל מסחרו, ויהיה אחר כן בעצמו אחד מן הקבלנים בהנהלת מסילת הברזל ליבוי־רומני ויהי אחד מגדולי הסוחרים בעיר הומל, מושבו, כל ימיו. כמעט מיום הוסד הועד, היה המורשה של חברת "חובבי ציון", הידועה תחת השם "הועד האודיסאי", וביתו היה פתוח לרווחה לכל דבר לאומי, לספר עברי, להשכלה עברית, לתנועה הלאומית. הוא נאסף אל עמיו בכ"ב תמוז, תרע"ג בהומל, ואלמנתו ושלשה מילדיו הצעירים באו להתישב בארץ ישראל".

מתוך ספר הקונגרס – תרפ"ג

בית סבי

אומרים היו בעיירה: אילו היה סבי איצע גלאסנער מפקח על עסקיו היה עולה בעושרו על רוטשילד. משרפת היי"ש שלו בכפר פורסה על כל עובדיה נוהלה על ידי קרובי משפחתו שהושיבם כפקידים ועובדים. את הבתים שלו בסביבות השוק עם הארוות, השכיר לארבעים שוטרים שהתגוררו בהם עם משפחותיהם ועם סוסיהם שהיו צמודים לעיירה המחוזית והסביבה. הממשלה הצארית שילמה את דמי השכירות.

בית המלון שלו נוהל ע"י אשתו, שרה פייגה, והוא היה פנוי לעסוק בעניני הקהל. באחת בצהריים היה חוזר לביתו מהשטיבל שבו התפלל ולמד שעורי גמרא, שו"ע וחסידות.

לא זכור לי היכן וממי קיבל תלמודו בעוריו. ידוע רק שאביו מת בצעירותו, ועליו, היתום הרך, הוטל עול פרנסת המשפחה. יש איפוא להניח שרק בכוח רצונו הכביר, כשרונותיו והתמדתו קנה לו שם ומעמד בחברה ובעיר.

שימש כבא כוח היהודים בעיריה (אופראוע) בזמן הצאר במאה הקודמת. מכאן שמו ברוסית–גלאסנער. כן מילא תפקיד של "אוצ'וני יעווריי" (יהודי מלומד), ושימש בפועל בא כוח היהודים במוסדות העירוניים והממשלתיים. שמעון אלפרוביץ היה מזכיר העיריה, ולשניהם היתה השפעה גדולה על תושבי המקום. בעת הבחירות לעיריה היה מי שכתב בעתון "ווילענסקי וועסטניק" כי מי שיצחק קופילוביץ'

יציע כמועמד ושמעון אלפרוביץ יסכים עמו – יהיה הנבחר.

לאכסנייתו נהרו בעלי נחלאות, סוחרי יערות ופקידיהם הבכירים. גם עובדי העיריה והממשלה היו מבאי ביתו. לא פעם פנו אליו שיסביר איזה חוק או ימצא פתרון לכל מיני בעיות ועניינים.

פעם ביקש הרבי מקוידנוב מאיצ'ע גלאסנער שישתדל בועדה לשחרר מחובת ה"פריזיוו" אחד מבניו. ר' איצ'ע מסר את בקשת הרבי למארשאלק ולאיספראוויניק, והם נענו לבקשת הרבי ושחררו את הצעיר. אחרי המעשה אמר המארשאלעק לאיספראוויניק בהלצה: "גמול על המעשה הטוב שעשינו לרבי מקוידנוב נכון לנו – אנו נשב יחד עם איצ'ע גלאסנער בגן העדן..." השיב לו האיספראוויניק: "אבל איצ'ע ישב קצת יותר גבוה מאתנו..."

חסידות

היתה לו, לאיצע גלאסנער, קירבה יתירה לגדולי הדור בתורה וחסידות. כשהיה נפגש עם ר' אליהו חיים מייזל ז"ל, הגאב"ד דלודז, היו מתחבקים ומתנשקים. ידועות שיחותיו עם הרב מאירוביץ הגאב"ד דמולודצ'נה, שהיה גאון וגם משכיל (בא בכתובים עם טולסטוי – ברוסית).

ר' איצ'ע היה ממקורביו של האדמו"ר ר' אהר'לה פרלוב מקוידנוב ואחר כך – של בנו האדמו"ר יוסף, ובני ביתו. כשהיה הרבי בא לביקור בוילייקה, התאכסן לפעמים בביתו. בדרך כלל היה מעדיף רבנים חסידים על מתנגדים. עם זאת שלח את נכדו ללמוד בישיבת וולוז'ין המפורסמת; וכשביקשה העיירה קראיסק, ליד מינסק, מועמד לכס הרבנות, שלח בידי נכדו, צבי הי"ד, מכתב לראשי הקהל בקראיסק והמליץ על ר' אלתר – מתנגד – מתלמידיה המובהקים של ישיבת וולוז'ין. ואכן, הודות להמלצתו נתמנה ר' אלתר זוסמן לרב העיירה. מענין: כאשר היה מכתב המלצה לקהילת קראיסק בידי הנכד, קרא אותו באזני סבתא. אמרה הסבתא שידעה עברית: "עלי להודות שמאז חתונתו השתפר סגנונו בלשון הקודש". אגב, כשהתחתנו היו שני בני הזוג בני 12 שנים. אחרי החתונה המשיך לבקר ב"חדר", ואשתו הצעירה היתה מכינה לו כריך, צידה לכל היום.

נכדו צבי, בעל קול ערב, היה עובר לפני התיבה. מתפללי ה"שטיבל" נתנו עיניהם בו ובשבתות וחגים היו מפצירים בו שיכבדם מגרונו. הסב לא היה מרוצה מכך. פעם לקחוהו בכוח והעמידוהו לפני התיבה. כשהצליח למעלה מן המשוער, ניגש מאטע דער מולער אל סבא ושאל: ר' איצע, על שום מה אתה מעכב בעד צבי שלך לעבור לפני התיבה ולהעניק מטובו גם לנו? לחש לו ר' איצע על אזנו בבדיחותא: משום שלא ירד למקווה קודם.

כשקראתי אחרי שנים בספרו של השד"ר ר' נח על אמרותיו והנהגותיו של האדמו"ר הזקן ר' אהר'לה מקוידנוב, מצאתי שר' איצע קיים בעצמו בדיקנות את אשר נכתב בספר על התנהגותו של האדמו"ר הזקן.

כשהייתי בעיר שעפילד באנגליה כתב לי: "כל ימי השתדלתי שנכדי ילכו בדרך הישרה ולואי שלא אתבייש בהם בעולם הבא".

בליל שבת היה ער כל הלילה, לומד משניות ושונה את ספר תהלים. כשנכדו למד משניות בעל פה, נהג להעניק לו 5 אגורות (קופייקות) תמורת כל משנה. כשנכדו השני, בן החמש, עמד בבחינה ב"חדר" וקרא בחומש בראשית בע"פ, ביקש ר' איצע מסבתא שתכין קורקבנים וכבדים לסעודת מצוה בשבת לכבוד הנכד.

היו לו 5 בנים ו־2 בנות, שרובם נפטרו בחיי אביהם, פרט לבן אחד, צבי. אחרי מלחמת העולם הראשונה עזב את וילייקה, השתקע בווילנה, ושם מנוחתו כבוד.

השו"ב ר' יצחק (איצע) קצוביץ

גבוה ורחב כתפיים, בעל הדרת פנים, זקנו יורד על פי מדותיו, בקי בש"ס ופוסקים, בעל זכרון. אמרו עליו: מה שלמד בצעירותו – כמונח בקופסה. לימד גמרא לכמה תלמידים מהמ־צוינים בעיר. כשנפטר הרב ר' איטשעלע פרלוב והעיירה נותרה בלי רב, עד שנתמנה ר' יהודה לייב משיץ, היו ר' איטשע ממלא מקומו של הרב כל אותו זמן. פוסק שאלות ובודר את "דיני־תורה" שהובאו לפניו. אולם סירב לקבל כתר רבנות בווילייקה.

ניחן בקול ערב ובימים הנוראים היה עובר לפני התיבה ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. בנו צדוק נתפרסם כבעל כש־רונות מופלאים.

הרב מטעם

ר' לייב קופילוביץ' מחסידי קוידנוב היה ה"רב מטעם". תפקידו היה לנהל את מרשם התושבים היהודים, של כל הילודים היהו־דים, ולהוציא תעודות לידה ותעודות פטירה וכו'. המחלוקת שהיתה מתלקחת מזמן לזמן בין חסידי קוידנוב לחסידי לובא־וויטש, גרמה לכך שנתקבלה תלונה על הרב מטעם שרישומיו בספרי מירשם התושבים אינם מדויקים. התלונה הגיעה עד לבית המשפט המחוזי בווילייקה ור' לייב הושעה למשך שנתיים מתפקידו עד לבירור הדבר.

העד מטעם התביעה, הכורך של ספרי מירשם התושבים, טען שהרב רשם בספרים תאריכים מסולפים. כששאל השופט את הכורך מאין הוא יודע זאת, ענה: הרי אני כרכתי את הספרים. על שאלת השופט, אם הוא יודע לקרוא, ענה הכורך בשלילה. מובן שהתביעה בוטלה ור' לייב יצא זכאי והוחזרו לו כל זכויותיו.

במשך שתי שנות המשפט ניהל את הספרים ר' יקותיאל־זוסיה קופילוביץ', אביה של טובה גרינהויז ואת השכר העביר לר' לייב.

"המתנגד" — ר' שמעון מרדכי הלוי הורוויץ

איך זה קרה שמתנגד מושבע, שאף את פני הרבי לא יצא לקדם בבואו להתאכסן בעיירה, כנהוג אצל חסידים ואנשי מעשה,

יזכה להערצה כזו מפי חסידים ואפילו קיצוניים ביותר? אין זאת, כי אם בזכות מדותיו התרומיות, מזגו הנוח ואמונתו הטהורה באלקים ובאנשים.

ואכן, ידעו בעיירה שההן שלו-הן, והלאו שלו-לאו. זהיר בדבורו ומשתדל גם בימות החול למעט בשיחות ולדבר בלשון הקודש, כדי להימנע מדברים בטלים (כי איך אפשר לדבר דברים בטלים בלשון הקודש?). תמיד ספר פתוח לפניו, ואפילו בשבתו בחנותו היה מעיין בו. בכל ערב מגיד שעור בבית המדרש הגדול ועשרות אנשים נוהרים לשמוע לקח מפיהו. וכשחיפשה ישיבת וולוז'ין המעטירה נכבד למנותו לגבאי הישיבה שלא על מנת לקבל פרס, נתנה עיניה בר' שמעון מרדכי הלוי הורביץ. משבאתי אחרי שנים להתקבל כתלמיד בישיבה, פניתי לר' שמעון מרדכי והוא נתן בידי מכתב המלצה. כשהראיתי את המכתב למנהל הישיבה, לא חקר ולא דרש הרבה.

בקי בתנ"ך עם כל המפרשים, בעל סגנון נאה. שלח מפרי עטו לכתבי-העת בזמנים ההם וכשהיה צורך בעיר לערוך מכתב מיוחד, היו פונים אליו. זכורני, אחד מתושבי העיירה נדד למרחבי רוסיה ועזב את אשתו לאנחות. במקרה נודעה לאשתו כתובת בעלה והיא פנתה לר' שמעון מרדכי שיכתוב אליו וישפיע עליו לחזור אל אשתו ומשפחתו. נענה לה וכתב מכתב ושילב בו, בין השאר את המשפט: "פן ינגפו רגלי אשתך על הרי העיגון..." הדברים היוצאים מן הלב עשו את שלהם, והבעל חזר למשפחתו.

בכל יום שני וחמישי היה יושב בתענית עד שנפל למשכב והרופאים צוו עליו להפסיק את הצום. הצטער שלעת זקנתו בגד בו זכרונו. "ארבעים פעם שיננתי הלכות שבת ולא נחרתו בזכרוני" – היה מתנצל. וכשאנו הצעירים התחלנו לכתוב שירים בלשון הקודש ולא ידענו אם יתקבלו לדפוס, היינו מביאים לפניו את פרי עטנו, והוא, הסבלן הגדול, היה מלמד ומדריך אותנו.

התיחס על משפחת השל"ה הקדוש, המהר"ל מפראג וה-שטראשונים מוילנה.

הניח 4 בנות ובן אחד, שאול (אביה של צפורה הורוויץ), שמת בצעירותו.

אברהם שאול זוסמן
רשם ק-ן

ר' אברהם זלמן לנדא

טפוס מיוחד היה ר' אברהם זלמן בווילייקה. מוצאו מקורנץ. תלמיד חכם מהלמדנים הגדולים בעיר. (אחיו של הרב לנדא מבני-ברק). נשא בת ווילייקה והתיישב בעיירה. לפני המלחמה הראשונה היה מגיד שעור גמרא בכל יום ב"שטיבל" של חסידי קוידנוב. זמן מסויים היינו גם אנו, כמה צעירים, משומעי לקחו. בעל הסברה מצוינ. הסוגיות החמורות ביותר בתלמוד בוארו על ידו בטוב טעם. פרנסתו היתה דחוקה. מזלו לא שיחק לו. בחנות לדברי ברזל היה עומד כל היום, ובימי חורף הקרים הוצרך לחתוך פסי ברזל באיזמל ובפטיש כבד, אבל בקשת גמילות חסד לפרוע שטר, נחשב בעיניו לעבודה קשה ומפרכת יותר מזה, בשל אנינות דעתו. לא החסיר לימוד הדף היומי בין בימות הקיץ הלוהטים ובין בימות החורף הקרים. מהיותו מטבעו נוח לבריות לא נמנה עם הקנאים מבין החסידים, אם כי הוא עצמו היה חסיד חב"ד נלהב. תמיד מצא שפה משותפת עם כל אחד וביחוד עם הנוער.

בית אבי

אבי ישראל בן שמעון נפתלי הרץ קופילוביץ נימנה עם אותם מעטים שהם שלמים עם עצמם ועם מצפונם. כך נהג הוא עצמו וכך דרש מילדיו וביחוד מבניו-דקדוק במצוות ושמירת סייגים.

כאחד מחסידי קוידנוב נהג לנסוע לרבי פעם בשנה לימים הנוראים ולא חדל ממנהגו גם לעת זיקנה כשפקדוהו מחלות.

למד רוסית בבית ספר ממשלתי בשנת 1860 בערך, ועשה חיל בלמודים, כשבא מפקח מחוזי מעיר הפלך הוטל עליו לשאת נאום לכבודו בבית המדרש ברוב עם, וכשהצליח מיהר הסבא לשלחו לישיבה לעיר מינסק שנקרא "דער קליינער בית המדרש", מחשש שמא יצא חו"ש לתרבות רעה.

כשנכנס לעול המשפחה התחיל לעסוק במלמדות, עמד בבחי-נות בשפה הרוסית וקיבל רשיון הוראה רשמי בהתאם לחוק.

לא נתן דעתו על בריאותו, שיקע את מלוא כוחו בהרבצת תורה לילדי ישראל. דקדק בבחירת תלמידים לחדר שלו. ורק משהיטיבו לדעת תנ"ך התחיל ללמדם גמרא. שלא כמו החסידים שאינם מקפידים על כללי הדקדוק, וגם לימוד התנ"ך אינו ראשון במעלה אצלם, לימד הוא תלמידיו דקדוק והקפיד על קריאה נכונה בתנ"ך באמרו: "כל המשבש דקדוק המלות הורס עולמות למעלה". כן הקפיד על נימוסים נאים שהחדיר בתל-מידיו.

רוב הילדים לאחר בר-מצוה היו מוצאים את דרכם לבית-הספר הרוסי העירוני, לרבות ילדי החסידים המובהקים היושבים בראש השולחן אצל הרבי. מה שאין כן אבא, שלא נתן לנו ללמוד בבית-ספר זה בטענה ש"במו ידיו אינו רוצה לעשות את ילדיו לגויים", וכשניתקל בעקשותו של הבן האמצעי, לא הקל עליו את המלאכה. עמדה לו לבן ותרנותה של אמא וללא ידיעת אבא שכרה לו מורה פרטי, והיה מכין את שעוריו בעליית הגג. שפר חלקי, והובטח לי שאם איטיב ללמוד גמרא – יותר לי להתקבל לבית-הספר הרוסי אחרי בר-מצוה, אולם בהגיע שעת "הפרעון" פקד עלי לנסוע לישיבה במינסק. באותם הימים היה כבר חולה. הסכמתי לנסוע לישיבה בידעי כי שם אוכל לקרוא בספרים באין מפריע.

אבא לא ביטל את זמנו. תמיד עיין בספר, ובלילות שבת הארוכים היה משכים ב-3 ללמוד משניות שהיו בכרך קטן אחד, שגילו למעלה מ-300 שנה. כרך זה נשתמר אצלי. כמה מן העמודים שחסרו העתיק בכתב ידו.

בימי שבת וחג היתה השכינה שורה בבית, בעיקר בזמן הזמירות. בימים הנוראים היתה אוירת יום הדין. יפה במיוחד

היה סדר ליל הפסח. היה שר את כל ההגדה ועוד מהדהד באוזני גם עתה קולו הנעים.

לא התערב במחלוקת. התנגד לציונות באמרו "אם ה' לא יבנה את בית שוא עמלו בוניו בו" יש לחכות למשיח. עם זאת נסע לארץ ישראל מטעמי בריאות ולקחני עמו להיות לו לעזר. קיווה שבארץ ישופר מצבו (הוא חלה בריאות) אך האקלים הלוהט בחודשי תמוז ואב – מועד בואנו לארץ – החמיר את מצבו ונאלצנו לחזור לווילייקה. בצוואתו לפני מותו ביקש ממני לקיים שלשה דברים – לשמור שבת, להניח תפילין ולחדול להיות ציוני.

אמא היתה "אַ יידישע מאַמע". היא נולדה בשנת 1854 בבית אמידים. בנעוריה למדה רוסית וקצת גרמנית והיטיבה לכתוב יידיש. נרתמה בעול פרנסת הבית בפתחה מאפיית לחם בה עמלה בעשר אצבעותיה כמעט ללא עזרה. משהתרחבה המש־פחה והכנסותיו של אבא הספיקו רק להוצאות יום־יום בלבד, תמכה אמי באחותי ובאחי, שהיו אקסטרנים בווילנה. אחותי הבכירה היתה פעילה מאד במהפכת 1905 והרבתה לנאום בכפרים. עם עליית סטוליפין לשלטון ננקטו אמצעים חריפים נגד המהפכנים ואמא חיתה בפחד תמידי שמא יאונה רע לבתה. משהביעו משאלתם ללמוד בשוויץ, ניצלה אמא את ההזדמנות. זה היה עול כספי כבד, אך היא עמדה בו, ובלבד שיינצלו ממאסר. משהעלה אבא את רעיון העליה לארץ – מטעמי ברי־אות, הכריזה אמא, שאין היא מוכנה להשאיר כאן בת שאינה נשואה. זו גם היתה דעת הרב מאושמינה.

למרות קשיי חייה, היתה אמא דנה כל אדם לכף זכות. היא כיבדה מאד את אבא – "אייער הייליקער פאטער" (אביכם הקדוש) – כך כינתה אותו במכתב שכתבה לילדיה. היא טיפלה בו במסירות בחלאיו הרבים ועם זאת לא זנחה את עבודתה במאפייתה. תמורת הטיפול היפה הבטיח לה אבא מחצית מחלקו בגן עדן.

למרות קשי עבודתה טרחה אמא במיוחד בהכנת שבת ומועד. לבשה את מיטב בגדיה ופניה קרנו מאושר כשהיה אבא שר את הזמירות בשבת ובחגים. לבה היה פתוח לסבל הזולת ועזרה כמיטב יכולתה לכל הנזקק. זכורני מעשה באשה מחזרת על הפתחים, שבהגיעה אלינו תקפוה חבלי לידה. במשך שמונה ימים החזיקה אותה אמא בביתנו, טיפלה בה וברך הנולד ואף ערכה את ה"ברית" בהידור רב. בימי החורף הקשים היתה אומרת לי לא אחת: "בני, איטקה החגרת – אין לה עצים להסקה. קח, בני, את מזחלתך וצא בערב, אחרי הלימודים בחדר, עם אחד מחבריך ואיספו עצים אצל אנשים טובים ברחובנו".

תמיד הזהירה אותנו שנשמור על השם הטוב, "טוב שם משמן טוב".

מתמיכתה החזיקה ששלחו לה ילדיה מארה"ב לעת זקנתה היתה מלווה גמילות חסדים לחנוונים ונזקקים.

אמא ניחנה במוח צלול ובמחשבה בהירה והגיונית; היו באים אליה לקבל עצה בעניני עסקים.

באותן השנים צץ רעיון במוחה: לכתוב ספר תורה. היתה יוצאת מדי שבוע יחד עם מערע שרה, אחותו של ר' יצחק קופילוביץ (דער גלאסנער), לאסוף את הפרוטות. אין לתאר את שמחתה משנערך בביתה טקס סיום כתיבת ספר התורה. כל הנשים התנשקו אתה. כל פני העיר התאספו והוליכו את ספר התורה לבית הכנסת תחת חופה עם כלי זמר. שמחתה היתה ללא גבול.

לפני מותה קראה לי וצוותה על חלוקת רכושה, לבן הבכור לתת שני חלקים, הואיל ומצבו קשה יותר, ויש לו בת העומדת להתחתן. כזאת היתה תמיד – מעדיפה את הנזקק ביותר.

ח. ש. ק.

ר' זלמן בר פיסטונוביץ

ביתו היה תמיד פתוח לכל עני ונכא רוח, ידו – פתוחה לכל דבר שבצדקה, אעפ"י שלא היה אמיד, ומחנותו הוציא בקושי פרנסת ביתו. בשבתות לא היה יוצא מבית הכנסת בלי אורח או אורחים לסעודת שבת. בשמחת תורה אהב להתבשם ולרקוד ריקודי חסידים ודוקא על השולחן. היה אומר: הנשמה היתרה בשבת וביום טוב נותנת לי כוח לעבוד קשה במשך כל השבוע.

משה איצ'ה שולמן

משה איצ'ה השמש של השטיבל הקוידנובי, היה נמוך קומה, יהודי פיקח, בעל עיניים עירניות, פקחותו העלתה אותו לדרגת אדם שהוא "משכמו ומעלה".

הוא דאג לנקיון בית הכנסת, לתאורת המקום הקדוש, ע"י הדלקת ה"בליץ־לאַמפּ", ולהסקת התנור בימות החורף. פעילותו חרגה ממסגרת תפקידו כשמש, הוא היה איש האימונים של האדמו"ר ר' יוסף פרלוב זצ"ל מקוידנוב, ועם ביקורו של הרבי בעיר, היה הוא המוליך והמביא אצלו ודאג לכל מחסוריו. כשוה בין שוים היה בשטיבל. טרח עם ר' שמואל לפידות ובניו, ושכנע אותם, להכין את הקישוטים לבימה בשטיבל.

למעשה, היה הוא הגבאי הלא מוכתר של השטיבל. בנו, הילדים, היה רודה ביד חזקה. לא פעם טעמנו את טעם המגבת הרטובה על גבינו.

פעמיים בשנה, בפורים ובשמחת־תורה, היה יוצא מגדרו, והוא עם חברו ר' זלמן בר פיסטונוביץ היו מתבשמים כהלכה ו"עושים שמחה".

פעם בשמחת תורה ביקשתיו לערוך אזכרה לסבי ר' בנימין זאב בר' יעקב – כוונתי היתה לד"ר הרצל שהיה אז בגדר "טריף־פסול" בשטיבל הקוידנובי. הלה לא חשד בי, וערך אזכרה. כשהחברה גילו לו את התעלול, רגז עלי, ולא סלח לי זמן רב את "חטאי" זה.

בין בעלי מלאכה שהיה להם יד ושם בשטיבל, היה ר' נחמיה גולוב, סנדלר ממקצועו. בליל שבת היה בא לקבלת שבת, אחרי הטבילה, מלובש בסורדוט שחור, ומגפיים מיוחדים, לפי ה"מודה" של חסידי קוידנוב, והיה עובר לפני התיבה.

יחידי בשטיבל היה ר' איצה גלסנר, שהיה מתלבש בשבתות וחגים, בבגדי לובן מתחת לסורדוט.

כאלה היו אבותינו שאינם.

ר' מרדכי קופילוביץ

אביו של זלמן בעל עגלה, סבו של לייזר, החזיק בחכירה משרפות יי"ש בכפר סמוך לוילייקה. כשהממשלה הצארית הטילה מכס (אקציז) על היי"ש והיהודים המחזיקים את המש־רפות גורשו מן הכפרים ונושלו מפרנסתם, הגיע גם הוא עם המגורשים הללו והתחיל להתפרנס מאפיית לחם. יהודי בר־אוריין. תמיד מצוי אצל ספר, בעיקר שקד ללמוד גמרא, אף בשעת עבודתו, כאילו כל עבודתו טפלה ללימודו. אפילו גמרא משלו לא היתה לו והיה שואל אותה מאת אבי ז"ל.

ר' יעקב קופילוביץ (העשיל'ס)

יהודי פיקח, אהב לספר בדיחה. משכיל אוהב ספר, ידע רוסית בכתב ובדיבור. התמצא בחוקים. שימש הרבה שנים בזמן הצאר כפקיד ממשלתי. עם בחירת הקהילה היהודית הראשונה בזמן הפולנים נבחר כסגן יו"ר הקהילה. נהל קופת גמ"ח במשך שנים. איש אמת. כששכב על ערש דווי וידע שיש סכסוך בין שניים מידידיו והדבר הגיע לערכאות ומעורבים שני עורכי דין מהגדולים בווילנה, קרא לשוטר פולני ואמר לו: "שעותי ספורות עלי אדמות, רשום את דברי ומסור עדותי בבית המשפט המחוזי שלפיה פלוני הוא הצודק. כשנמסרו דברי הנפטר ע"י השוטר בבית המשפט ביטל העו"ד מהצד השני את התביעה והענין הוסדר בין הצדדים לפי הסכם הדדי.

ח. ש. ק.

יוכבד זגרמיסטר
(רעית ר' אלי' לייב)

הדודה יוכבד

כשאדם יודע כי ימיו ספורים ובכל יום הוא עלול לעזוב את העולם הזה, הרי כל הנהגתו בחיים, מחשבותיו והלך רוחו מושפעים מהכרה זו. וכשמרגישים בחוש כי כל יום העובר ניתן כשי־מתנה מרבון העולמים מקבלים החיים צורה אחרת. ידעה הדודה את טיב מחלתה הממארת, הרגישה כי ימיה ספורים. יסורי גופה ונפשה היו ללא נשוא. אולם אף פעם לא באה בטרוניה על גורלה ואנחה לא יצאה מפיה בפני הבריות. כשהיו שואלים אם יש לה יסורים, השתדלה לכסות על מכאוביה ולהיראות כבריאה. העריכה כל יום־חיים כשי משמיים ולא הכבידה על זולתה.

אף זכרה חובותיה כעקרת בית וידעה להיטיב עם המשפחות העניות שהיו תלויות בה שלא יגרע חלקן עקב מחלתה. בכל יום רביעי בשבוע לפנות ערב היתה מכינה בשבילן חבילות קמח וסוכר, אורז ושמן, קטניות, דגים ופירות יבשים, וביום החמישי בערב, היתה דואגת שיחולקו לנצרכים, כ"מתן בסתר". מי שנכנס לביתה רעב — יצא שבע.

לא נתברכה משפחתה בזרע, אבל היא ואישה ר' אליהו לייב ידעו לחנך ע"י מעשיהם הטובים ילדים כבנים. בקיץ 1936 (י' בתמוז תרצ"ו) הוכרז בפולין על שביתה כללית כמחאה על גזרת השחיטה. הסטרוסטה הזהיר את תושבי העיר היהודים שמי שיסגור את חנותו, או בית מסחרו, באותו יום – יהיה צפוי לקנס גדול. בעיירה התלבטו החנוונים: מצד אחד רצו לקיים את השביתה הכללית ומצד שני חששו להיכנס במריבה עם הרשות המקומית – הסטרוסטה. והנה קרה שדוקא באותו יום שנקבע לשביתה, בשעות הבוקר המוקדמות, נפטרה יוכבד זגרמיסטר. כל תושבי העיר יצאו בהמוניהם לחלק לה כבוד אחרון, וכמובן שהשביתה נתקיימה במלוא היקפה. הסטרוסטה הבין שהחנויות נסגרו לאות אבל. הילכך אמרו בעיירה שבזכותה של יוכבד הנפטרת לא פגעה הגזירה בישוב היהודי.

צ. בת־שאול

משפחה אחת

אבי, ר' חיים בן־יעקב קולבק ז"ל, נולד בווילנה ב־1887, למד ב"חדר", המשיך השכלתו באינסטיטוט למורים יהודים בווילנה בימי הצאר, ששפת הלימוד בו היתה רוסית וששררה בו רוח לאומנית רוסית. היה בקי בספרות הרוסית. ספרי פושקין, לרמונטוב ודוסטוייבסקי קישטו את מדפי הספרים בביתנו. חונן בחוש פדגוגי, היה ציוני מסור. אותי שלח לקנות חכמה ודעת בגימנסיה ובסמינריון העבריים בווילנה, למרות שבמצבנו החמרי לא היה קל לישא בהוצאות. בעוד שרוב חברותי למדו בגימנסיה הפולנית בעירנו בשכר למוד מועט,

אמי, פרידה לבית כבש, היתה אם יהודיה טובה, שוחרת צדקה וחסד, מסורה לביתה ולמשפחתה. ידעה לחנך אותנו ברוח המסורת היהודית, למידות טובות. סיפוריה על סבתי פעשע ביילה, שמטרת חייה היתה לעזור לנזקקים וביחוד לכלות עניות, נחרתו בזכרוני.

אחותי אידה שחונכה בביה"ס העברי "תרבות" חלמה על עליה לארץ־ישראל ולא זכתה להגשים את מטרת חלום חייה. בשנת תש"ג הוצאה להורג יחד עם אמי. ינקום ה' דמן.

ב תיה בן־ארי

יעקב לוין נרשם בספר הזהב לרגל נשואיו

ר׳ יהודה פריידוס

נולד בקרסנה בשנת 1870. אביו היה מלמד עני. בצעירותו עזב את בית אביו וגלה ללמוד תורה בישיבה בווילייקה בה "אכל ימים", ואח"כ לישיבה המפורסמת בוולוז'ין. התחתן בסוסנקה ונעשה סוחר יערות זעיר, את כל הקורספונדנציה המסחרית ניהל בעברית. היה חתום על העתונים "הזמן" ו"הצפירה".

מהעיירה סוסנקה הגיע לווילייקה בשנת 1918. היה חכם ומשכיל, ידע תורה ודקדוק, אהב ספר, איש ציבור ומוכן בכל עת לעזור בעצה והדרכה ובעזרה כספית. היה מעורב בין הבריות ופעיל בכמה חברות זמן מסוים. היה יו"ר ועד העזרה מיסודו של "יעקאפא" וכן סגן ראש הקהילה. שומר מסורת, בעל קול ערב, אהב לעבור לפני התיבה ולקרוא בתורה. בביתו היו נפגשים על כוס תה אנשי תרבות ויודעי ספר ומשוחחים על יהדות וציונות. בשנת 1938 נפטר ממחלת לב וזכה להקבר בקבר ישראל.

ר׳ יעקב לוין

גבה קומה, רחב כתפים, חזק בגופו וברוחו. דמות עממית, עדין נפש ורחב לב. עסקן רב פעלים, מסור בלב ונפש לתנועת התחיה הלאומית. מן הפעילים ביותר בתנועה הציונית בווילייקה. מלבד דאגת הפרנסה, לא היה לו בעולמו אלא ציונות וארץ ישראל. עוד בצעירותו (נולד בשנת 1880 בווילייקה), עם הופעת ד"ר הרצל בשמי העולם היהודי הצטרף לציונות המדינית והקדיש לה כל ימיו כחייל נאמן ומסור.

בימי שלטון הצאר ברוסיה התנהלה הפעולה הציונית בסתר. זמן מה במסווה "החברה להתישבות יהודים בסוריה ובפלשתינה". שהיתה ליגלית במידה מסויימת. הפעולה המעשית של התנועה הציונית בימים ההם התבטאה בהפצת שקלים ומניות הקוניאל בנק, באיסוף כסף לקרן הקיימת לישראל ע"י "קערות" בבתי הכנסת בערב יום הכפורים ובעיקר בהחדרת הרעיון הציוני בדור הצעיר והפצת הלשון העברית וספרותה.

העבודה הקשה ביותר היתה המאבק הרעיוני עם מתנגדי הציונות. בעיני היהודי הדתי בכלל והחסידות בפרט היו הציונים כ"דוחקי הקץ", ובעיני השמאל – כחולמי חלומות שוא. ואם הרעיון הציוני הכה שרשים עמוקים בימים ההם בווילייקה, הרי זה הודות לר' יעקב לוין ורעיו אברהם נורמן, בן־ציון נורמן ועוד.

מר מנחם רודניצקי־אדיר, בעבר – מראשי חברת "תרבות" בווילנה, יליד וילייקה, מספר שבבחרותו השתייך לתנועה הציונית־סוציאליסטית ס"ס, שהיו טריטוריאליסטים, כלומר: ביקשו טריטוריה ליהודים מחוץ לארץ ישראל, ורק בהשפעת נאומיו של ר' יעקב לוין עבר לתנועה הציונית.

בשנת 1902 התקיימה ברשיון הממשלה, הועידה הציונית הידועה במינסק, ובה השתתפו כל גדולי הציונות בזמן ההוא ואחד העם בראשם. ר' יעקב, שהיה עוד בשנת 1898 מורשה של חובבי ציון, השתתף כציר בועידה היסטורית זו.

בשנת 1903 נאסר ע"י המשטרה הצארית באספה ציונית חשאית ושלושה חדשים בילה במאסר.

מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשהתקרבה חזית המלחמה לווילייקה ותושבי העיר היו נאלצים לעזבה, העביר ר' יעקב את משפחתו לקרמנצוג והמשיך בפעילותו הציונית. לעיר קרמנצוג הגיעו הרבה פליטים יהודים, ביחוד מליטא, ור' יעקב הקדיש מזמנו לעזרתם. לעיר קרמנצוג הועברה גם הישיבה הידועה "כנסת ישראל" מסלובודקה בהנהלתו של הגאון ר' ברוך דוב לייבוביץ הי"ד, ור' יעקב עזר לה ע"י הספקת מזון, ביחוד בימים הקשים, כאשר השלטון עבר לידי הבולשביקים ובני הישיבה רעבו ללחם. מנהלי הישיבה הנמצאים בארץ לא שכחו את מיטיבם בימי מצוקתם וכאשר נודע להם על עלייתו לארץ ישראל קידמוהו במכתבי תודה והוקרה.

עם פרוץ המהפכה הבולשביקית, התחילו היהודים הגולים לשוב לווילייקה וגם ר' יעקב ומשפחתו בתוכם. תחת שלטון הפולנים חזרו החיים הכלכליים והחברתיים למסלולם. חודשה הפעילות הציונית ור' יעקב, עם כל טרדתו בעול הפרנסה, שהוציא יחד עם רעיתו האצילה ורבת המרץ, בעמל רב, מחנות מעדנים, התאושש וחידש את פעילותו הציונית בלי ליאות יחד עם חבריו הותיקים. הפעולה החשובה ביותר היתה החזקת בית הספר העברי ע"ש הרצל ואיסוף כספים למען הקרנות הלאומיות. ר' יעקב הטה תמיד שכם לעזרת השליחים של הקק"ל וקרן היסוד והיה יוצא יחד עם שליחי הקרנות לעיירות שבסביבה.

השתתפות בועידה הציונית

ר' יעקב השתייך לציונים הכלליים, לפלג הרדיקלי של יצחק גרינבוים. בווילייקה לא היו חיכוכים בין הציונים הכלליים לבין יתר המפלגות הציוניות צ. ס. ו"התאחדות", הודות לר' יעקב שידע בנועם הליכותיו ובסבר פניו ובפשטותו העממית ליישר ההדורים שלעתים התעוררו בין מפלגות העבודה הציוניות ובין הציונים הכלליים. כאיש עממי וליברלי הגה אהדה למפלגות השמאל, עזר בהפצת מניות של בנק הפועלים, עזר להסתדרות "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר" שנוסדו בעיר. שמו של ר' יעקב כעסקן מסור ונאמן הגיע לווילנה ולורשה והוא נבחר כחבר המרכז הציוני בפולין. השתתף בכל הועידות הציוניות בחבל וילנה ופולין ונרשם כמה פעמים בספר הזהב של הקק"ל. חובה לציין לשבח את רבקה רעיתו, שכל השנים עמדה לימינו לא רק בעול הפרנסה, כי אם גם בפעולתו הציבורית הציונית. זכורני שבשנת 1923, בהיותי מורה בביה"ס העברי, עברו חדשים ולא קבלנו את משכורתנו. המורים סבלו מחסור. כשנודע הדבר לרבקה, הזמינה את שלושתנו, המורים, ואמרה: משכו וקחו בחנותי את כל הדרוש לכם בהקפה. ואמנם נהגינו מטוב לבה.

בשנת 1935 זכה ר' יעקב להגשים את חלום חייו ועלה ארצה עם משפחתו. חבלי הקליטה היו קשים. הוא לא מצא לו מקור פרנסה, כראוי לציוני ותיק כמוהו; אעפ"י שבסוכנות ובקהק"ל ובקרן היסוד ידעו היטב על פעילותו הציונית למען הקרנות, לא נעזר על ידם במשהו. הוא גם שמר על המסורת שלו – לא ליהנות הנאה חמרית מההסתדרות הציונית. פתח לו בבת ים מסעדה קטנה ובעמל רב הוציא ממנה פרנסתו בעזרת רעייתו, ואף חידש את פעילותו למען הקק"ל. זכה ר' יעקב לעלות ארצה עם בתו ובנו שחינכם ברוחו, אבל לא זכה לראות בעיניו את תקומת מדינת ישראל – חלום חייו.

י. זאבי

אבינו, ר' יעקב לוין

זכה אבינו להגיע עם בני ביתו לחוף מבטחים, למולדת, בערוב ימיו ולהשתתף בגופו ובנפשו בבנין הארץ; להרגיש בחוש את בנינה ביסורים של ממש, בעבודה קשה ומאומצת, וגם לשמוח ולרוות נחת מן הנוער החלוצי הנוהר להגנת העם והארץ. לא זכה אבינו לחזות בתקומת מדינתנו, אבל ראה התחלת קיבוץ גלויות בתוכה ואת יוצאי חלציו משתתפים בפועל בבנינה ובביצוריה. שבע מעשים הלך לעולמו, כשבני ביתו, קרוביו וידידיו הרבים חולקים לו את כבודו האחרון ומלווים אותו בדרכה האחרונה – דבר שלא זכה לו הרוב המכריע של קרוביו וחבריו שנספו בגולה.

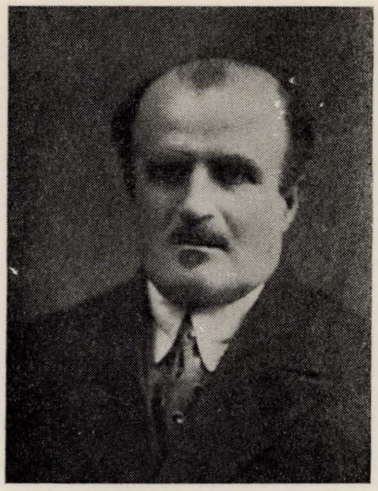
מתולדותיו

נולד בווילייקה בשנת 1880 לאביו ברכיהו ולאמו שרה רבקה לבית עפרון. את חינוכו קיבל, כרגיל בימים ההם, אצל מלמדים יראים ושלמים באמונתם. ב"חדר" הישן ינק את אהבתו לארץ הקודש. משנתבגר – למד והשתלם בבית הספר הרוסי המחוזי.

בשנת ה־16 לחייו כבר עזר לסב מצד אמו בעסקיו הענפים – מסחר העצים. הסב קנה מאת ה"פריצים" והממשלה יערות

כתב הכרה ליעקב לוין לעליתו ארצה – תרצ"ה

יעקב לוין

שלמים, כרת עצים ושלחם ברפסודות על הנהרות לדנייפר ומשם לים השחור, הן לרחבי רוסיה והן לארצות חוץ. הנכד התרגל לנסיעות במים ובינתיים השתלם בתורת הספנות.
לרגל העסקים ביקר בערי נמל ברוסיה.

ציונות

פעולתו הציבורית והציונית התחילה כבר בשחרותו. בשנת 1898 נבחר באודיסה כמורשה ועד חובבי ציון, והוא רק בן 18 שנה. בהסתדרות הציונית היה מן הלוחמים נגד אוגנדה, אם כי ראה את עצמו ציוני הרצליאני.

התנפלות

באחד ממסעיו על הדניפר עם רפסודות עצים בלווי עובד יהודי, ששימש גם שומרו האישי, קרה הדבר. הוא נהג תמיד להחזיק בכיסו סכומי כסף גדולים למשכורות העובדים, וכן כסף שהיה מקבל בעד שיווק עצים. היה לו רובה ציד, וכן למלווהו. באמצע הלילה התנפלו על הרפסודה לסטים מזוינים ברובים והתחילו לירות בכוון הצריף שעמד על הרפסודה ובו נמצאו אבא ומלווהו. הם השיבו אש והמתנפלים נסוגו, אבל כמה כדורי עופרת נתקעו בראשו ובכתפו של אבא. העבירוהו לביה"ח ביקטרינוסלב שעל נהר דנייפר. כששבה אליו הכרתו, הבחין בשוטר צארי, העומד על משמרתו בפתח החדר. נתברר שבאותו לילה אירעה התנפלות של רבולוציונרים על רכבת ממשלתית ונשדדו כספי המדינה. בהתנפלות זו השתתף גם סטאלין (בשנת 1909), וכשהביאו באותו הלילה את אבא לביה"ח פצוע, חשדוהו שהשתתף בשוד ושנפצע בעת ההתנפלות.

נציגי האינטליגנציה הנוצרית היו מבקרים קבועים בביתנו, כגון: ד"ר קומנדנטוב, הרוקחת בוניביץ, הכומר הפרבוסלבי (פופ). זה האחרון סיפר פעם את הסיבה שבגללה נהיה מבאי ביתנו: באחד מערבי החורף נכנס במקרה לביתנו ומצא באמצע החדר הגדול עומד כעין שולחן (ארבעה קרשים דבוקים לארבע רגליים) עליו מתוח בד קטיפה. כמה בנות כפופות אל השולחן רוקמות על הבד, פרחים, אותיות וחיות וכל אחת מתחרה בחברתה מי יוציא עבודה יותר יפה ויתר משוכללת. כששאל את הבנות כמה הן מרויחות מעבודה מאומצת זו, פרצו בצחוק. מתברר שזה עתה נבנה בית הכנסת הגדול של חסידי קוידנוב, הדודה יוכבד תרמה את בד הקטיפה לפרוכת לארון הקדש החדש, והאם, רבקה לוין, קיבלה על עצמה לארגן את הרקמה שעל הפרוכת, לשם כך התנדבו מספר בנות שהיו באות ערב ערב לביתנו לרקום ולעבוד. השולחן עם בד הרקמה עמד בביתנו במשך חדשים מספר, עד שהבנות גמרו לרקום את האריות, הפרחים והאותיות.

כששמע הכומר על התנדבות זו וראה את המסירות בעבודה והטרדה בבית בגלל זאת אמר אין זה בית יהודי רגיל, ומאז נעשה בן בית אצלנו. לוי בן הארבע הלך פעם לטייל עם המשרתת ולקחתו לכנסיה. כל הנוכחים נגשו לכומר ונשקו לצלב. לוי נגש ולא נשק, שאלו הכומר מדוע אינך מנשק את הצלב? ענה לו: אני יהודי, וליהודי אסור, מוסיף הכומר: אם זאטוט שכזה יודע בגילו מה אסור ומה מותר, סימן שקיבל חנוך בביתו ואין תימה שהיהודים יכולים להחזיק מעמד במשך אלפיים שנות גלות.

קפיטן יהודי

משפחת קצנלסון, (זו של רעיית הנשיא שז"ר), עסקה בעסקי ספנות. היו לה ספינות משלה, שהיו מעבירות משאות לאורך הדנייפר. כיון שאבא עסק והשתלם בספנות, נתקבל כחובל באניה המעבירה משאות בשטחי קיוב – יקטרינוסלב – הומל. אחת האניות נקראה בשם "תיאודור הרצל". אחרי שגמר בית ספר לימאות, נתקבל כקפיטן באניה יהודית בשם "טשמפיון" (אלוף) של חברת הספנות הנ"ל.

בשנת 1909 נשא את אמנו רבקה, לבית קרוק מליבאו וקבעו את מושבם בווילייקה. גם אחרי החתונה נשאר באותו תפקיד והיה פוקד מזמן לזמן את ווילייקה. בשנת 1914, כש־התחילו לחשוש למלחמה הקרבה ובאה, בא לווילייקה, לקח את כל המשפחה והעבירה לקרמנטשוג באוקראינה. אחרי פרוץ המלחמה הצטרפו אלינו הרבה משפחות מווילייקה, שהגיעו כפליטים. צרות והרפתקאות למכביר עברו עלינו בזמן המלחמה, הפוגרומים של פטלורה, השתוללות ההיידמקים וצבא זליונה, י"ש. בשנת 1918 כשהפליג אבא באניה, נתפסה אניתו יחד עם עוד כמה אניות בשבי. כחודש ימים היה שבוי יחד עם אניתו בנמל ע"י טשרקסי. באחד הערבים השקה את השובים יין שרף ונמלט עם האניה לקרמנטשוג שהיתה בשלטון הסובייטים. כאן מסר להם 2 אניות שהיו לרשותו וביקש שישחררוהו מתפקידו כקפיטן הספינה. הסובייטים מינוהו אז למנהל נמל קרמנטשוג.

באותם הימים הגיע טרוצקי לעיר לנאום בה. הצבא ששכן במקום ערך לכבודו מצעד, שבו השתתף גם חיל הים, ואבא צעד במדי קפיטן בראש חיל הים. כמנהל הגמל עבדו תחת פקודתו הרבה פועלים בעבודות שונות, פריקה וטעינה. מזון היו הפועלים מקבלים לפי תלושים. בעונת הקציר והבציר היו העובדים חוזרים לבתיהם לעבוד בזמן חופשתם השנתית. תלושי המזון שלהם נשארו בידי אבא, והוא היה מעביר את המזון לתלמידי ישיבת כנסת בית יצחק (סלובודקה) שרעבו ללחם.

בזמנו של פטלורה אירעו כמעט כל ערב התנפלויות על היהודים. היינו רצים דרך החצרות, ומגיעים לביתו של פול־קובניק רוסי בדימוס, שהיה תמיד מקבל אותנו בסבר פנים ומסתירנו באחד מחדריו. אבא לא התחבא. מוכרח היה להתהלך בבגדי חיל הים. בשנת 1921 ביקש שיחרור מתפקידו כמנהל הגמל, לא התמהמה, עקר למינסק ובזכות קשריו לשעבר, השיג רשיון לעבור לפולין. אותה שנה חזרנו לווילייקה. העיירה היתה שרופה וחרבה. השתכנו בדירתו של בערל קצוביץ ברחוב קרוטקה.

בשנת 1921 פתחנו מגדניה ובה מצאנו את פרנסתנו. לאחר ביסוס מה התחיל אבא לעסוק בענינים ציבוריים, עירוניים וארציים, שלא על מנת לקבל פרס. למעשה עלתה לנו העסקנות הציבורית בכסף רב. כל השליחים מהקהק"ל וקהי"ס היו מת־אכסנים אצלנו וקיבלו אש"ל מלא על חשבוננו. כל נסיעותיו של אבא לכינוסים, לאסיפות בוילנה, ורשה והסביבות – והנסיעות היו לעתים קרובות – היו על חשבוננו הפרטי. לא בז גם לזוטות. הוא עצמו היה נחלץ גם לגבייה, כי כל חייו היה קודש לציונות, וככל שברח מן הכבוד ונרתע מתפקידי כבוד, כן רדף הכבוד אחריו. לא היתה מפלגה או קבוצה שלא יבחרו בו כיו"ר או כציר. היה נואם בחסד, ולכן היו מזמינים אותו לעיירות הסמוכות לשם הסברה, תעמולה ואסיפות.

ביציאתו מבית־הכנסת אחרי אסיפת מחאה, נתקף בטרום־בוזה בלב והובא לד"ר בליטשטיין, שגר סמוך למקום. כל היום שכב אצלו ובערב העבירוהו חברי קבוץ טקלינופול, באותה המיטה הביתה. זו היתה התראה ראשונה. הרופא אסר עליו להתאמץ יתר על המידה. הגענו למסקנה שהגיע הזמן להגשמת הרעיון הציוני בפועל – לעלות ארצה.

קירבה נפשית מיוחדת היתה לו לשליחים הדתיים שהיו באים מהארץ, כהרב ישעיהו שפירא שהיה מתכתב אתו, והרב יצחק ברג מביאליסטוק, כשהיו הללו באים לביתנו, היו לנו הימים ימי חג וחוויות בלתי נשכחות.

אסתר קופילוביץ־לוי לוין

ר' זכריה קופילוביץ

בעל מוח חריף וגישה משלו לכל דבר. לפני למעלה מחמישים שנה ידע עברית על בוריה והתווכח עמי על הספר "התועה בדרכי החיים". בעיירה נחשב כאיש חכם והכל היו שואלים בעצתו.

ר' זכריה קופילוביץ

בטבעו איש טוב, בעל רגש חם. למען אנשים נצרכים וחולים עמל בכל כוחו. זכור לי: באחד מלילות החורף נודע לו על משפחה עניה, שלא השיגה ידה להכין בקיץ עצים להסקה והיא סובלת מקור. קם באמצע הלילה והסיע עגלת עצים לביתה.

חבר קבוע בחברת ש"ס, הודות לחוש הביקורת המפותח שלו היה בין המעמיקים חשוב ושואל לפעמים שאלות של מפרשים ראשונים. בכתיבתו היה דומה לדבורו: קצר וחריף. תכונות אלו ירש מאמו רשה שנחשבה לאשה פקחית בעיר. בסוף ימיו זכה לעלות ארצה, לראות בתקומתה ולחונן את עפרה.

עקיבא קופילוביץ

עקיבא בן זכריה קופילוביץ

מראשוני מייסדי "צעירי ציון" בווילייקה בשנת 1913. כבר עם התחלת העבודה הארגונית מצא עקיבא כר נרחב לפעילות ודבק בה בלב ונפש.

בשנת 1913 התגייס לצבא הרוסי לפני הזמן (במקום אחיו המבוגר) ולא יכול להגשים כיסופו לעליה. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ובאחד הקרבות האכזריים ביותר נפל בשבי, והתענה שלוש שנים וחצי בשבי הגרמנים. רק בסוף 1918 חזר הביתה ומיד הצטרף לצעירים הבודדים שנשארו מהסתדרות "צעירי ציון" לשעבר, נחלץ לפעולה, לקח חלק פעיל ביסוד בית הספר העברי הראשון ובכל הפעולות למען ארץ ישראל. עם זאת נטה שכם לעזרת המשפחה, לקומם הריסותיה אחרי המלחמה. היה החלוץ הראשון מווילייקה שעלה לארץ ישראל (בשנת 1921). בארץ לא היתה דרכו סוגה בשושנים. ככל החלוצים בזמן ההוא, התחיל כפועל והיה מרוצה מאד כשנזדמן לו יום עבודה. לעתים קרובות סבל מחוסר עבודה, אך תמיד שמח בחלקו. כעבור שלוש שנים הביא לארץ את אחיו יהודה, חבר "החלוץ" בווילייקה, ולאחר זמן מה העלה את אחותו סוניה, את אחיו יעקב ומשפחתו, את גיסו קולבק ומשפחתו ביחד עם אביו. הנה כי כן ניצלה כמעט כל המשפחה משואת מלחמת העולם השניה — הודות לדאגתו של עקיבא.

משהגיע לדרגת מנהל עבודה ומפקח במחלקת העבודות הציבוריות בעירית תל־אביב, שקד ללמד את האחרים פרק ביעול העבודה, תוך הדרכתו לא הסתפק בהלכה בלבד, אלא גם במעשה, כשכלי העבודה בידו. ישר־דרך היה. פיו ולבו שווים.

אשתו לינה שתחיה ליוותה את בעלה כרעיה נאמנה בכל הקשיים וההתלבטויות. נשאה בעול במסירות ובנאמנות. גידלו שתי בנות ונטעו בהן אהבת המולדת, אהבת העבודה ואהבת הבריות. יהי זכרו ברוך.

הפרופסור פלטיאל דייקן־דיקשטיין
(עורך דין)

נולד בווילייקה בשנת 1885. נפטר בתל־אביב בשנת 1969. אשתו היא ד"ר רבקה לבית קמינסקי. בנו שלום דיקשטיין – מהנדס חשמל.

בשנת 1903 עברו הוריו לתיאודסיה. שם למד בגימנסיה וגמר באות הצטיינות (מדליה של זהב).

בוגר הפקולטה למשפטים באודיסה. 1910–1913 עורך מדור המשפט באנציקלופדיה ברוקהאוז–עפרון בפטרבורג. 1921–1936 עורך "המשפט העברי" בא"י, עורך "הפרקליט". מרצה בבית הספר למשפט וכלכלה בת"א. 1935 – בין מייסדי בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה.

1921–1935 מזכיר בית משפט השלום העברי בתל אביב.

1951–1954 מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים. חיבר ספרים: דיני עונשין (ששה כרכים), פיצויי פיטורין. דיני נשואין וגירושין, המצב המשפטי של האשה בישראל, בעיות בדין האזרחי. תולדות משפט השלום העברי, ומאות מאמרים בכתבי עת ("הפרקליט", "התקופה", "הפועל הצעיר", "מאזנים", "העולם", "הארץ", ועוד).

בשנת 1957 קיבל פרס ישראל למדעי החברה.

פרופ' פלטיאל דייקן (דיקשטיין)

ב־1959 עמית כבוד של האוניברסיטה העברית.
ש. דיקשטיין

יצחק מרדכי נורמן

יצחק מרדכי נורמן "נולד ציוני". קיבל חינוך ציוני בבית אביו ר' אברהם נורמן, אחד משלושת ותיקי הציונים מתקופת הרצל שנשארו בווילייקה החסידית, והם: יעקב לוין ובן־ציון נורמן שהיו מוריה ומדריכיה של התנועה הציונית ו"צעירי ציון". יצחק מרדכי מצא את מקומו בתנועת העבודה הציונית. תמיד ער ומוכן לכל שליחות שהוטלה עליו. חן מיוחד היה נסוך על פניו העליזים והמחייכים. אוצר מלא הומור ופולקלור מקומי. בנוכחותו היה תמיד שמח.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמלט עם משפחתו ואביו לרוסיה. שם עברו עליו כל יסורי המלחמה ומוראותיה. אחרי גלגולים רבים הגיע לארץ ישראל עם גל העליה הגדולה לאחר קום המדינה. בדרכו מרוסיה שכל את אביו הציוני הותיק שלא זכה לעלות ולהגשים חלום חייו. לא קלה היתה קליטתו בעבודה בארץ, אך הוא נשא את סבלו בדומיה ובלי טרוניות. אמונתו הציונית לא פגה ממנו. היה נעים־הליכות והישרה מאמונתו על הזולת, וכאשר נקלט בעבודה והגיע אל המנוחה – אחרי שנות סבל – שמה המחלה האכזרית קץ לחייו ולחלומותיו. ("דבר").

ח. ש. ק.

מנחם אדיר (רודניצקי)

נולד ב־14.3.1887 ונפטר בתשל"א 1971

מסופר בתלמוד: "כשהיה רבי יוחנן מסיים ספר איוב אמר כך: סוף אדם למות והכול למיתה עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה, טוב שם משמן טוב ויום המוות מיום היוולדו".

מנחם אדיר ז"ל גדל בתורה ועמלו בתורה משחר ילדותו. נחת רוח עשה ליוצרו בקיימו את דברי חז"ל, שאמרו: "כל הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד". ואכן, בגיל צעיר מאוד התחיל ללמד אחרים אף שבכך ציער את אמו, שלא הביטה בעין יפה על צעדו זה הראשון בדרך חייו. באוטו־ביוגרפיה שלו שמסר ללשכת בני־ברית ע"ש מ. דיזנגוף ז"ל כתב: כשהבאתי הביתה את שכרי הראשון מעבודתי בהוראה – רובל רוסי – ואני אז אך בן 15 בלבד, פרצה אמי בבכי ואמרה: בני, היום נהיית למלמד וחוששתני, שכזה תישאר כל ימי חייך.

ואכן, כזה נשאר ובמשמעה הטוב של המלה – מלמד להועיל, ולא רק לתינוקות של בית־רבן, אלא גם למבוגרים, הן בתפוצות רוסיה הגדולה לפני מלחמת־העולם הראשונה והן בישראל.

בתפוצות – במרכזים היהודיים החשובים ביותר – באקו ואודיסה, פטרוגרד וקיוב, וילנה ומוסקווה ולפני עלייתו בשנת 1924 – גם בבירת פולין – וארשה. בכל המקומות הנ"ל תפס עמדה ציבורית ותרבותית חשובה, פעל והפעיל הן כמורה והן כעסקן ציבורי.

אולם עיקר פעולתו חל בישראל. מעטים היו מוסדות ציבור ותרבות, אשר בהם נפקד מקומו של מנחם, בעיקר במוסדות חינוך ובמפעליו. ידו רב בכל התחומים ובאחדים מהם היה מן היוזמים. גולת הכותרת של פעולתו היתה הקמת הארגון של המורים הוותיקים ולו הקדיש את עשרים שנותיו האחרונות. הוא היוזם של הרעיון והוא מגשימו, הוא מקימו והוא מקיימו, הוא שנפח בו רוח חיים והוא ששמר עליו מכל משמר עד רגעי

מנחם אדיר (רודניצקי)

חייו האחרונים, הוא שטיפח את הרעיון של תודעת החג העברי והוא שהנהיג במחיצת האירגון את מסורת המסיבות החגיגיות בפרוס כל חג, לרבות יומי דפגרא. כל מסיבה נערכה בצורה תרבותית הראויה לשמה, כיאה לציבור מחנכים ותיקים. אף מסיבת חנוכה השנה הכין הוא, וזה היה ימים ספורים לפני פטירתו, כשהוא כבר שכב על ערש דווי. וסמלי הדבר כשהתאספו החברים למסיבה מצאה אותם הבשורה הרעה שבאותו לילה הוציא מנחם אדיר את נשמתו. רצה הגורל שאת נשמתו יוציא מנחם ב"שמע של חג".

כשמו כן היה. מנחם שמו ונחמה עמו. כל מורה ותיק מצא אצלו דברי נחמה ועידוד, וציבור המורים הוותיקים ככלל – דאגה לשיפור מצבו החומרי והרוחני כאחד.

יהא זכרו ברוך.

זאב איגרת

מתוך "הד החנוך", ב' בשבט תשל"א

רשמים וזכרונות

אהרן מאירוביץ

וילייקה בין שתי מלחמות העולם

וילייקה כפי שראינו אותה בילדותנו

הדברים שאני בא להעלותם בזה, שייכים לתקופה רחוקה – לימי הילדות, שבהם מצייר דמיוננו תמונות ומראות שהתמימות והפליאה הם צבעיהם העיקריים. בגנגים אשר כאלה היתה מצטיירת לנו, בימים ההם, גם העיירה וילייקה – שכנתה הקרובה של עיר־מולדתנו, קורניץ.

תחרות של חשאין בלתי־נראית היתה ודאי קיימת בין יישובי יהודים שכנים, גם על אדמת נכר, עיירה של מי חשובה יותר ומצויינת בסגולות יתירות? והיו אלה בעיקר הילדים, שמצאו ענין במסכת זאת. המבוגרים מוטרדים היו על־ידי דאגות אחרות. מבחינה זאת היתה וילייקה – העיירה המטופחת והיפהפיה – מביאה אותנו לכעין רגש של נחיתות.

הנה במרחק של שבעה קילומטרים מאתנו שוכנת עיירה ובה הרבה דברים חדשים ומפעימים – נהר גדול, כמה בתים בעלי קומותיים, רחובות רחבים וישרים, משרדי ממשלה וכיוצא באלה, דברים שאין אתה מוצא שכמותם אצלנו. אפילו את ההתגייסות לצבא ראו השלטונות צורך לקבוע בווילייקה, משל, כחה יפה גם בענין זה.

קורניץ היתה בעצם ישוב יהודי עתיק יותר, יחד עם כל התכונות שהעתיקות מקנה להני מקומי. משפחות מסועפות, זכרונות משותפים שהופכים במשך הזמן להיות רבדי־מסורת בתולדות היישוב. אות לעתיקות זאת מצאנו גם במצבות שבבית־הקברות. מצבות מטושטשות שהעידו על ימים רבים וקדומים. ולא זו בלבד, הזקנים שבעיירה היו מוסיפים ומספרים, כי ישנם אף שרידים של בית־קברות קדום יותר.

בכל סימני־ההיכר האלה התחלנו למצוא ענין ולתהות עליהם לאחר זמן ולא בימי ילדותנו דוקא. ערכים כאלה, שהם היסטוריים כמעט, לא העסיקו אותנו בהיותנו ילדים. ויותר מאשר רמזי־העבר של העיירה, הפליאה ומשכה אותנו הישות של ההווה. וישות זאת – כך נדמה היה לנו מצויה בווילייקה מלוא חפניים.

וילייקה לא היתה סתם עיירה במרחקים. אנחנו תושבי קורניץ, ראינו את עצמנו קצת שותפים לה, כאילו יש לנו משום־מה חלק בה. ראשית, הקירבה והשכנות. מרחק של שבעה קילומטרים, שאפשר לעשותו ברגל בשעה קלה, הוא בעצם דבר של מה בכך. ואכן, ההליכה לשם היתה לנו כטיול. היו גם משפחות מווילייקה שיצאו לגור בקורניץ ולהיפך. משפחות מקורניץ שעברו להתגורר בווילייקה. משמע היתה זיקת־גומלין.

כשאני נזכר עתה כי בקורניץ, למשל, היו אומרים על אדם חסר־סבלנות ונחפז במעשיו, כי "הוויליה בוערת אצלו", שער אשער, כי גם כאן ניכרת ידה של זיקת־הגומלין, נדמה כי זכינו במימרא, שהיתה שייכת בעצם לווילייקה, כשם שנהר הוויליה היה שייך לה ולא לנו...

בזכרונותי יעלה לפעמים תיאור נסיעתי הראשונה לווילייקה. ילד קטן הייתי אז, כבן ארבע או חמש. היתה זאת נסיעה בצוותא – עם אבי זכרונו לברכה, ועם עוד יהודים מקורניץ. אין אני יודע מה היתה תכלית הנסיעה, אבל רושם פגישתי עם העיירה חזק היה. אחד הדברים שהפעימני עד מאד היה מראה הנהר, שנתגלה עם כניסתנו לעיירה – גוש המים הכביר המתנוצץ באופק. האנשים נראו לי כאן בלבוש שבתי וחגיגי יותר, אף שהיה זה יום חול. כלי־רכב מהודרים, כרכרות רבות, בתים עם מעקות יפים, אנשי־שרד ומדי שרד.

עיר מחוז היתה וילייקה ובה משרדים רבים ופקידים רבים, בית ספר תיכון, בית־משפט ועוד ועוד, על כל אלה לא יכולתי לעמוד בילדותי והדברים נתחוורו לי כשגדלתי.

את כוח משרדיה של וילייקה ניתן לי לחוש גם לאחר שנים רבות. היה זה שבועות מעטים לפני עלותי ארצה, בבקשי לקבל תעודה שגילי בה צעיר יותר, למען אוכל לצאת מפולין. היה זה קרובנו קרצמר, בעלה של קרובת משפחתי סוניה לבית גרינהויז, אשר נכנס אז לעבי הקורה הזאת ועל־ידי קשריו

עם פקידי הרשות ניתן לו למלא את מבוקשי. אפשר, איפוא לומר, כי זכות רבה לו בעלייתי לארץ ישראל.

הנהר ווילה היה שייך כולו לוילייקה, אך חלק קטן ובלתי ניכר היה גם לנו בו. אנחנו, ילדי קורניץ, ידענו כי הנחל שלנו, לאחר שהוא מפלס את דרכו בין שדות־הפיצה הרבים, לאחר שזרמיו מגיעים בדרכם חמש טחנות־מים, שהשתייכו ליהודים, יפול סוף־סוף לווילה ויוסיף במימיו משהו לכוחה הגדול.

ערגה עמוקה היתה בנו, בימי ילדותנו, להגיע לוילייקה ברכבת ולא רק ברגל, הימים ימי מלחמת־העולם הראשונה. במסילת הברזל עוברות רכבות רבות. יום אחד עלינו כמה ילדים באחת מהן והפלגנו אל המרחק העלום. אז – אל וילייקה הנכספת. היתה זאת נסיעתי הראשונה ברכבת למרחק שבעה קילומטרים. נסיעה רבת התרגשות וחרדה. הפלגות קצרות, שפירושן לעלות על הרכבת העוברת, לנסוע בה כברת־דרך קצרה ולקפוץ ממנה — תרגילים אלה כבר ידענו זמן רב לפני־כן.

לא רק את הנוף החיצוני של וילייקה וסביבתה הכרתי, מבקר הייתי לפעמים בבית קרובי משפחתי, משפחת גרינהויז. בבואי אל ביתם היתה הדודה חיה מקבלת אותי באהבה ואני הייתי מתפעל כלשהו גם מפנימו של הבית, שהיה שונה משלנו. תנור של חרסינה, רצפה צבועה אדום, כסאות מרופדים מסביב לשולחן. היה בכל אלה מרישומה של עיר גדולה. גם החצר שליד ביתם עשתה רושם בכמה אילנות ירוקים והיתה בהם מעין השלמה לשם המשפחה "גרינהויז", שמשמעו בית ירוק.

פליאה רבה מצאנו, כמובן, בביתה של משפחת קוגל – בית לבנים שקומותיו שתיים ואשר לכמותו לא זכינו בקורניץ. את שלושת בתי הכנסת שלנו, עזרת הנשים בהם היתה כעין קומה שניה, לא הבאנו בחשבון באותם הזמנים הרחוקים. מקץ ימים, כשגדלנו יותר, רק אז הבינונו מה גבוהים ונשגבים היו ערכיהם של בתי כנסת אלה. גובה, ששום בית־מידות לא ישוה לו, ולו יהי זה בית רב־קומות ונישא ביותר.

בימים ההם עדיין ילד הייתי ואחד הדברים שהרהיב את רוחי היתה מרפסת ביתה של משפחת דובין. שני החלונות של המרפסת הזאת היו עשויים בתבנית מגן־דוד. זמן רב ניצב הייתי ומסתכל באותם חלונות נפלאים, שהרבה אהבה הושקעה בהתקנתם – והיתה זאת אהבה הגוררת אהבה ומעוררת כיסופים. וסבור אני כי בחינוך הציוני שקיבלתי בימי ילדותי היתה יד גם לשני החלונות האלה.

בקורי האחרון בווילייקה – על גבולה של העיירה ולא בתוכה ממש, חל באחד מערבי דצמבר שנת 1932, הערב שבו עזבתי את בית הורי בקורניץ ויצאתי בדרכי לארץ־ישראל.

הנתיבה המקשרת את שתי העיירות, ספק חרפית ספק סתוית היתה, ועל־פניה ניטלטלה העגלה, שבה נסעתי אל בית־הנתיבות של וילייקה, כדי לעלות ברכבת ולהפליג משם למרחקים. מתוך חלון הקרון שלחתי אז מבטי פרידה לאורותיה המפוזרים של וילייקה העיירה, ניצנוצי־האורות, אשר נעלמו עד מהרה בעבי החשיכה...

זכרונות מלחמת העולם הראשונה

1914 – 1925. זמן קצר אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914), יצאתי מווילייקה. באוקטובר 1917 חזרתי. העיר חרבה. רוב הבתים שרופים. התושבים היהודים שחזרו מרוסיה ומהס־ביבה, 70 משפחות בערך, השתכנו בשרידי הבתים.

החזית מרוחקת כ־30 ק"מ מהעיר, העיר המתה מחיילים. כל תושב שהיה באפשרותו לאפות לחם, חלות או להשיג יי"ש למכירה, היה מובטח בפרנסה, כי החיילים היו חוטפים כל דבר ומשלמים טבין ותקילין. התחילו לשקם את ההריסות ולבנות חיים חדשים במציאות החדשה.

חיי התרבות

בין החוזרים מצאתי את יהושע דימנטשטיין, אהרון קופילוביץ' (נכדו של איצע גלאסנער) ואברהם קופילוביץ'. היו גם כמה חיילים יהודים – ציונים שהיו מבקרים בעיירה מן החזית.

ב־2 בנובמבר 1917 ערכנו ערב חגיגי לכבוד הצהרת בלפור בביתו של איצע לוינסון שטרם חזר מרוסיה. השתתפו כל הצעירים שהשתייכו פעם לאגודה הציונית וגם כמה חיילים מהחזית, קצין מהצבא הרוסי הגיע לחגיגה זו ובירך אותה לכבוד המדינה בדרך.

ברחוב אורלובסקי עמדה חורבה ריקה והועדנו אותה לקלוב לנוער ולספריה. אברהם, אהרון ואנוכי תיקנו את החורבה וסיידנו אותה. בכל ליל שבת היו מתקיימים בקלוב זה שעורים לעברית והרצאות על נושאים שונים. עמדנו בקשרים הדוקים עם המרכזים במינסק ובפטרוגרד. וילנה היתה בידי הגרמנים. השאלות שנסרו בחלל העולם היהודי היו: מה תפקידנו כציונים ודרישותינו מהמשטר הרוסי החדש – אוטונומיה תר־בותית, או כללית? ואת מי לבחור לאסיפה המכוננת? בשביל איזו רשימה להצביע? במרכזים הכינו את המצע לפרוגרמה הציונית. המפלגות היהודיות היו: בונד, פועלי ציון, צעירי ציון, ההסתדרות הציונית הכללית, טריטוריאליסטים. מכרנו שקלים, רכשנו חברים חדשים ואספנו כסף לקהק"ל.

ההצגה הראשונה

את המחזה הראשון הצגנו ב־1917 בגן העירוני. בין השחקנים היו חיילים יהודים מהצבא הרוסי הסדיר. המטרה היתה – הכנסה לרכישת ספרים. באחד מחדרי הקלוב שוכנה בסוף 1917 הספריה. ספרים אספנו מהבתים החרבים וגם רכשנו מן הפקי־דות הרוסית. עתונים, וביחוד את ה"ראזסוויעט" (בטאון ההסתדרות הציונית ברוסיה) וחוברות קיבלנו מהמרכז בפטרוגרד.

החיים הציבוריים

לאחר שנכבשה העיר ע"י הפולנים כיבוש יציב – התחלנו בפעולה צבורית ענפה. המרכז הועבר לוילנה. הקשר עם וילנה

חודש ע"י הרכבת. נפתח גם קשר עם חוץ לארץ. נתקבלה אינפורמציה על המצב בארץ ישראל. ביה"ס גדל ונתרחב. קם קשר יציב עם "יעקאפא" בוילנה, נוסד מחדש הבנק העממי, הספריה התרחבה ע"י ספרים שקבלנו מיעקאפא. התחלנו בהצגות חובבים. העבודה הציונית התבטאה באיסוף כספים לטובת הקרנות הציוניות וכמעט שלא היה בית ללא תרם למוסדות הציוניים. התנועה הציונית נתפלגה לכמה מפלגות, הציונים הכלליים תחת חסותו של יעקב לוין, התאחדות – ש. ח. דובין, צ. ס. צעירי ציון – א. סולובייציק. בבית הספר היו מתקיימים ערבי עיון, ויכוחים צבוריים תוססים. החגים נחוגו ברוב עם.

אברהם סולובייציק

*

בחירות לעיריה

בקיץ 1918 החליטו הגרמנים לערוך בחירות לעיריה (מאגיסטראט). בבחירות הופיעו 3 רשימות לאומיות: יהודית, פולנית ובילורוסית. אמנם הפולנים חיזרו אחרינו, אבל כאגודת "צעירי ציון" החלטנו לעשות הסכם עם הבילורוסים שכנינו, שהיו לנו קשרים אישיים עמם. אז נבחר יהודי אחד, אברהם סבירסקי (אחיו של משה), כחבר מועצת העיריה והודות להסכם עמנו נבחר כראש העיריה ווליניץ – בילורוס.

בסוף 1918 נכנסו הסובייטים ושוב נפסקה הפעילות הציבורית עד יולי 1919. אגודת "צעירי ציון" הוסיפה אמנם להתקיים, וכן בית־הספר והספריה, אבל ללא רשיון וללא פרסומת. כל אחד הסתדר במקום עבודה אצל השלטונות. אפיזודה מענינת: אז עדיין לא היו רדיפות על הציונות. המשכנו להתקיים ללא הפרעות מצד המימשל. אולם משום מה נאסר אחד מחברינו, יהודה דרדק, מאיליה כ"קונטרבולוציונר" והושב בבית הסוהר בווילייקה. במקרה נפגשתי עם ברוך איזקסון, חבר נעורים שלי מהחדר, שכיהן אז כקומיסר המשפטים של הרפובליקה הבילורוסית במינסק, (בשנת 1917 היה ברוך המזכיר של הועד המהפכני בווילייקה) במסיבה אצל יהושע סבירסקי ניצלתי את שעת הכושר וביקשתי מברוך לשחרר את חברנו דרדק, שנאשם ללא עוול בכפו. הוא הבטיח לעיין בדבר. למחרת ביקר בבית הסוהר בתוקף תפקידו, שיחרר מספר אסירים גויים וגם את דרדק. אילולא זאת מי יודע מה היה בסופו של דרדק, ה"קונטרבולוציונר" בזמן הטרור של ה"טשעקא".

חג השבועות תר"פ (1920)

הצבא הפולני, תותחנים, פרשים וחיל רגלים, התחילו לפתע לצאת את העיר ולהיסוג לכיוון סמורגון־אושמינה־וילנה.

בהלה אחזה את התושבים היהודיים. נתקבל הרושם שהסובייטים עומדים להיכנס כל רגע לעיר.

שכננו ברל טייץ, נכנס אלינו ומסר שמועה שד"ר אורלובסקי עומד לעזוב את העיר יחד עם עוד פולנים מפחד הסובייטים. הואיל והוא הרופא היחידי בעיר וישנם הרבה חולי טיפוס, יש ללכת אליו ולבקשו להישאר בעיר.

בלי לחשוב על התוצאות האפשריות, פנינו לשכננו ר' אברהם דינרשטיין, יהודי פיקח בעל זקן לבן, ויחד עמו ביקשנו מאת הרופא להישאר בעיר. שאלתו היתה: "התוכלו לערוב לי שלא יארע לי כל רע?" אמרנו לתומנו שאנו מקווים שהבולשביקים לא יעשו לו כל רע הואיל ואין הוא מעורב בפוליטיקה. הרוקחת הגב' בוניביץ, היתה נוכחת.

בינתיים נעצרה הנסיגה והשלטונות הפולניים חזרו לווילייקה.

אחרי כמה ימים קיבלנו אנכי וברל טייץ, הזמנות להופיע בדפנסיבה (משטרה חשאית פולנית). הכרנו את הקצין העומד בראש הדפנסיבה ובאנו אליו. מה הופתענו כששאל אותנו: על סמך מה הבטחתם לד"ר אורלובסקי שהבולשביקים לא יעשו לו כל רע? נראה שיש לכם קשרים עם הבולשביקים, ואם כן תפקידי למסור אתכם לדפנסיבה לחקירה. הכרנו את החקירות של הדפנסיבה: בריאים שנכנסו אליה יצאו ממנה צללי אדם.

הסברנו לו שהחשד הוא חשד שוא. הן הוא עצמו מכיר אותנו אישית. אך ללא הועיל. ביקשנוהו שיניח לנו לגשת הביתה ולהיפרד מההורים. הסכים. ניגשנו לגב' לאה דוואשע דובין, והיא הרגיעה אותנו. "העסק" עלה לנו בכמה חפיסות גדולות של סיגריות כדמי "לא יחרץ".

ח. ש. ק.

מזכרונותי

בשנת 1923 חזרנו מגלות רוסיה למכורתנו. העיירה היתה הרוסה ועזובה. בהתלהבות ובשמחה התחילו החוזרים (היהודים) לשקם הריסות, לבנות בתים ולהקים עסקים. אותו זמן גם הוחל בבנין בית הכנסת הגדול, כי עיניי הרוח הלכו שלובי זרוע עם עיניי החומר, וכאשר שלד הקירות עמד על תילו, הנכוהו והתפללו בו.

בית הספר

מה רבתה השמחה כשקבנו את הבית מול הגן העירוני ושיכבנו בו את בית הספר העברי "הרצליה"! כארמון היה בעינינו. מועט היה מספר התלמידים בימים ההם, אבל כמה מרץ וכשרון מעש השקיעו ראשי העיר וחברי הקהילה במוסד זה. רבה היתה תרומתם של המורים וילק (זאבי) וטורצקי (צור) להתפתחותו והודות למאמציהם יצא שם המוסד לתהילה בכל הסביבה. גם המורה הותיק מר שמואל רודניצקי טרח והשקיע רבות מאונו בהדרכת התלמידים ובהחיאת השפה העברית. בבנין זה נפתחו שיעורי ערב לעברית, לתנ"ך והיסטוריה לנוער ולמבוגרים.

לפי הזרמים בציונות התארגנו תנועות נוער: השומר הלאומי, השומר הצעיר, החלוץ ובית"ר. אבל הצעירים מכל התנועות מצאו שפה משותפת בין כתלי בית הספר ששימש מקום למרצים מכל הזרמים ולשליחי התנועה שהיו באים מהארץ. הבנין נהפך לקן שוקק חיים תרבותיים וחברתיים. מן השעות המוקדמות בבוקר ועד מאוחר בלילה. פעלתי יחד עם חברי לכיתה לביסוס "השומר הלאומי" שקלט את הנוער הבוגר מביה"ס "הרצליה", מהגימנסיה הפולנית ומהנוער העובד. עבדנו במרץ ובמסירות. עסקנו באיסוף כספים לקרנות למען גאולת הארץ.

כשנה לאחר יסוד ה"קן" יצאה אחת הבוגרות להכשרה לעיירה מוטלה, ליד פינסק, וגדולה היתה שמחתנו כשהגיע זמן עלייתה ארצה. תכפו האסיפות ומסיבות הפרידה בעיר ובסביבה. כל העיירה שמחה בשמחתנו.

חוות הכשרה

המפעל הראשון שבוצע ע"י בוגרי הקן ביזמתו של מר יעקב לוין, היה ייסוד חוות הכשרה אצל הפריץ בטקלינופול. לחווה זו הגיעו בוגרים גם מוולוז'ין, מסביבת וילייקה ומוילנה. דרכנו לא היתה סוגה בשושנים. תנאי העבודה היו קשים מאוד, אבל בכוח רצוננו העז התגברנו על כל הקשיים.

במסיבת הפרידה עודדנו הפריץ באמרו: "אל פחד, אם החזקתם מעמד אצלי, אין לי ספק שתוכלו לעבוד ולהתגבר על כל הקשיים בכל מקום ובכל עבודה קשה".

כל חברי ההכשרה ההיא עלו ארצה וזכו להתערות בה, לבנות ולהיבנות.

ירושלים חסיה גרינהויז־גוזובסקי

מפולטבה דרך וילייקה לארץ־ישראל

אבי נולד בווילייקה. בגיל רך העתיקו הוריו את מקום מגוריהם לפלך מוהילוב ברוסיה הלבנה. לאחר מכן נדד אבי לרגל עבודתו בערים שונות ברוסיה רבתי עד הגיעו לפולטבה. שם התחתן עם אמי, ילידת המקום.

אנו, הבנים, קיבלנו מגיל צעיר חינוך ציוני. למדתי ב"חדר" מודרני שנקרא אז "חדר מתוקן", עברית בעברית בהברה אשכנזית. מאז ומתמיד חלמנו לעלות לארץ־ישראל. הדבר עלה בידינו רק בשנת 1922. עזבנו את אוקראינה בדרך בלתי ליגלית וכאשר עברנו את הגבול בסטולפצי הכרזנו על עצמנו כעל "רפטריאנטים", דהיינו: חוזרים למולדת הפולנית. על סמך הפספורט הרוסי מימי הצאר אשר נשאר בידי אבי ובו היה רשום שהוא יליד וילייקה, הובילו אותנו בכבוד גדול בליווי שוטר פולני, אשר פוטם על ידינו כל זמן הנסיעה עד הגיעו לווילייקה.

לבית המשטרה

היה זה באחד מימי תמוז תרפ"ב, בשבת לפני הצהריים. הקצין שלח שוטר לבית הכנסת להודיע כי שני בתי אב נמצאים במשטרה ויש צורך לפדותם. מיד הגיעו כמה תושבים מ"פני" העיר עטופי טליתות ובעצם השבת חתמו על ערבות ושיחררו אותנו.

בווילייקה נתגלה לפנינו עולם חדש. אנו, הבנים, לא ידענו אף מלה יידיש, והנה נתקענו בעיירה יהודית טיפוסית, אבל קשיי שפה לא היו לנו, לצעירים, באשר הדור הצעיר בווילייקה דיבר רוסית יפה. כצעירים התחלנו להתעניין בנוער שבעיירה ולהכיר את עצם העיירה ואופיה, את ההסתדרות הציונית, בית הספר "תרבות" וכו'.

שמחנו להיפגש עם נוער ציוני. בפולטבה לא כל הנוער היה ציוני. המהפכה השפיעה. חלק ניכר עבר לקומוניסטים וחלק גדול התבולל.

היינו בווילייקה מספר חדשים עד שהגיע תורנו לעלות לארץ־ישראל. במשך חדשי שהותנו בעיירה נתרקמו יחסי ידידות בינינו ובין הנוער. ידידות זו הצמיחה גם זוגות.

בשנת 1930 ביקרתי את וילייקה כחתן משפחת סבירסקי. עליתי לתורה בבית הכנסת המפואר החדש של המתנגדים שבו כיהן כגבאי חותני, ר' משה סבירסקי הי"ד.

מאז עברו 40 שנים. החדשים המעטים שבילתי בווילייקה זימנו לי אפשרות להכיר מקרוב את ההווי היהודי הליטאי המקורי, דבר שאני רואה אותו כנכס יקר.

יאיר אלחנני

תל־אביב, תשכ"ט

*

עיירתי

עצי נוי מטופחים מקשטים את רחובותיה המרכזיים. הרחובות נקיים. העיר רגועה, כשם שרגועים ושקטים המים העוברים בטבורה של העיר, בפלג הפלסנינקה. כן גם אזרחיה היהודים, לבושים נקיים, אנשי תרבות ונימוס, בעלי לב יהודי חם ויד מוכנה לעזרה לנצרך. אנשי עבודה, בעלי עסקים ומקצוע.

בצאתך לרחובה של עיר בשבתות ובחגים, הרגשת באויר את קדושת השבת והחג. ראית ונוכחת, כי אכן עיר יהודית טהורה היא. ראויה לציון הפעילות הציונית התוססת שהקיפה נער וזקן. לא היה בית ללא קופסת הקהק"ל. הנוער נשא ברמה את דגל התחיה הלאומית וחלק ממנו הגשים את משאת נפשו ועלה לארץ אבות. הדור המבוגר והקשיש חרש חריש עמוק בלבותיהם של הצעירים, נטעו בלבם את האהבה למולדת אבות, והצעירים השפיעו בהתלהבותם על הזקנים ועודדום לפעילות ציונית. אבי, יהודי אדוק, מחסידי חב"ד, לא היסס להכשיר את הקומה העליונה של ביתו לבית הספר הראשון "תרבות", שנהפך מיד לבית היוצר ולמרכז העברי והציוני לנוער היהודי בעיירה, וגם אותי שלח לבית ספר זה.

זכור לי: במוצאי שבת אחת היו מכונסים לאחר ההבדלה בבית המדרש של חסידי ליובאוויטש המוני בעלי בתים שלא כרגיל. משמע – איזה מאורע עשוי להתרחש. ואכן, נאום של "שליח" מארץ-ישראל. מיד לאחר הנאום התחילו היהודים להירשם לקניית חלקות אדמה בארץ הקודש. לא אוכל לשכוח את פניהם הקורנים של רבים, וביניהם אבי ז"ל, בשעה גדולה זו, ואין ספק שמעשיו אלו, התמימים והישרים, הם שהעניקו לנו, לצעירים, את התחושה הלאומית, ובהתבגרותנו – את הגאוה היהודית לעמוד עמידה אמיצה בפני פורעים וללכת בדרך ההגשמה הציונית.

הימים – ימי התייצבות לצבא הפולני. חזרנו שבת אחת מבית הכנסת, והנה אנו רואים שהטירונים שמו להם מטרה לזרוק לתוך המים כל יהודי זקן, העובר את גשר העץ שעל פני הנהר. מרחוק אנו מבחינים איך זורקים אל המים את אהרון דוד הקצב, ואחריו את יעקב חאשקעס. אבי לא היסס אף רגע ועל אף קדושת השבת, מיהר למרתף והוציא מתוכו משקלות, גרזינים ומעדרים, חילקם בין היהודים המעטים שהיו באותה שעה על יד ביתנו והסתער בראשם על הבריונים. הרבים נסו מפני המעטים. מעשים אלה חזרו ונשנו כמה פעמים במשך שנות ילדותי.

כאלו היו הורינו וחינוך זה נספג בדמנו, בניהם. למדנו מהורינו אהבת העם והזולת, גאווה יהודית ועמידת כבוד בפני פורעים ומתנכלים.

ראובן קוגל

נתניה, תשכ"ה

השטפון

ביתנו עמד על שפת הנהר ווילה, על לשון אדמה ברוחב 70 ממ"ר, המפרידה בין הנהר לבין הפלג הנקרא "פליס-נינקה". הפלג הצר חוצה את העיר לשניים וזורם בעוצמה רבה, בסחבו עמו כל דבר לנהר הוויליה.

חורף שנת 1931 היה ארוך וקר מן הרגיל; השלג שנצטבר לא נמס. רק אחרי פורים התבהרו השמים, השלג הפשיר והנהר החל "לזוז". קרחוני השלג התחילו שטים על פני המים בכוח עצום, נפגשים, נשברים, זוחלים אל החוף, מצטברים במקומות מעוקלים, מחליקים ומסתובבים, נתפסים בזרם הבא מן השלגים ונעלמים במימי הנהר הגואים. טרם הספיקו הקרחונים והשלגים להיעלם מחום קרני השמש, והנה שוב קור גדול ובערב חג הפסח שוב נתכסתה האדמה במעטה שלג לבן; הקור גדל והלך והשלג נשאר קפוא עד לאחר החג. הרגשנו שהחורף הבלתי רגיל טומן חובו תוצאות מסוכנות.

והנה התחילו פתאום יורדים גשמים עזים, גשמי ברכה, ורוח אביבית חזקה מנשבת ואוכלת את השלג והקרח גם יחד. עברו ימים ספורים והנהר השתחרר מהקרחונים. זרמים אדירים מן ההרים שבסביבה גלשו לתוך הנהר שעבר על גדותיו. הגלים החזקים, הנישאים עם הרוח, חובטים בכותלי ביתנו המחשבים להישבר. מבין לוחות הרצפה בבית מתחילות לבצבץ טיפות מים המצטברות לזרם גואה והולך, המציף כל פינה בבית.

עוגן ההצלה היא הסירה הקשורה לבית ומוכנה לכל שעת חירום. הסידורים בבית נעשו; כל הרהיטים הורמו, החפצים וצרכי הבית ניתלו או הועמדו על האצטבאות למעלה, ואנחנו חשים אל הסירה ועוזבים את הבית. עצי האורן הגבוהים הם למעשה המגינים היחידים על הבית והרכוש שלא יסחף מעצמת הגלים, ההומים כבמחול שדים.

גם הפלסנינקה חרגה מגדותיה והציפה את הגשר החוצה את הרחוב הראשי פילסודסקי לשניים. הבתים שבסביבות הפלסנינקה שקועים במים. העוברים את הרחוב משתמשים בסירות או בעגלות.

בינתיים "שמח" בעיירה; ילדי בית הספר, הצעירים והמבוגרים גם יחד, באים להסתכל ולהתפעל ממראות הטבע הנדירים וכוח האיתנים שבזרם המים. אחרי 48 שעות פסקה הרוח. המים נעשו שקטים ויפים. זרחה השמש ולאט לאט התחילו המים להיסוג בשקט, ללא רעש והמולה. הצעירים ניצלו את השקט היחסי של הנהר ושטו בסירות בינות לצמרות העצים המזדקרים מן המים בסביבות הגשר ברחוב הראשי.

הפלסנינקה נכנסה למסלולה הרגיל. הוויליה עומדת עדיין בגאותה, אך אין בה כדי לפגוע. ימים מעטים עברו ומן האדמה התחילו לבצבץ ירק ועשבים. האביב בכל יופיו והדרו הופיע.

פרץ שולמן

השריפה הגדולה

השריפה שפרצה בשנת 1910 נשארה חרותה בזכרון העיירה כמועד אשר לפיו היו מחשבים חשבונות, חותמים על שטרות ורושמים תעודות.

מביתו של יודל דער פאטשטער (מחזיק הדואר) אנשלביץ יצאה מאכולת האש, ובמשך דקות ספורות אחזה בכל בתי הרחוב הראשי, עד ביתו של ר' יעקב העשיל'ס, ובבתים משני צדי הרחוב, עד נהר פלסנינקה. בעיירה היו אומרים: כאשר מישהו פולט ברחוב את המלה "שריפה" – מיד קופצים האנשים ממקומותיהם ורצים לכבות.

למכבי האש בעיירה היו 2 מכוניות כיבוי שלא שמרו עליהן די הצורך ולא תמיד פעלו כהלכה. המים למכוניות הכיבוי היו מספקים בחביות על מתקן בעל 2 גלגלים, רתום לסוסים או לבני אדם. הואיל והגישה לנהר היתה קשה בגלל שיפוע ההר, ואת החביות היה קשה להעלות מהנהר לרחוב, היו עומדים אנשים בשורה מהנהר ועד לרחוב הראשי ומעבירים דליי מים בשיטת הסרט הנע. הבארות באמצע העיר התרוקנו חיש מהר.

בשעת השריפה אי אפשר היה לעבור את הרחוב מפאת החום הגדול, ולכן סחבו את החפצים והעבירום אל מעבר לנהר הויליה.

כל הבתים היו בתי עץ, וכשהתחילה השריפה, היה זה אסון כללי לעיירה. היהודים שהיו מבוטחים בחברות ביטוח קיבלו פרוטות ורוב הבתים לא היו מבוטחים.

ד"ר דילון מתגייס

הרופא היהודי היחידי בעיירה היה ד"ר דילון. בשנת 1904 התגייס לצבא והוצרך לצאת לגדודו ברכבת ממולודצ'נה. הנסיעה מוילייקה למולודצ'נה היתה בלילה. הגשר מעל לויליה טרם הוקם אז, ואת הנהר היו חוצים ברפסודה. כאיש ציבור העוזב את העיירה ליוו כל אנשי המקום אותו בדרכו למולודצ'נה. בני העיירה הגיעו עד לנהר. משני העברים הדליקו חביות של זפת כדי להאיר את החשכה.

אייזיק, בעל הרפסודה, העלה את ד"ר דילון עם המלווים והעגלות על הרפסודה והעבירם אל מעבר לנהר בדרכם לתחנת הרכבת. לילדים היה זה לילה שמח עם חוויות ומקור לסיפורים לחדשים רבים.

י. ק-ץ

מחלוקת חזן-שוחט

בשנת 1930 החליט ועד הקהילה פה אחד להזמין את החזן פלוטקין כחזן ראשי בבית הכנסת של חסידי קוידנוב וגם כשוחט, כדי שיזכה לשכר מכובד. קצבים, ובראשם גבאי בית הכנסת של חסידי ליובאוויטש, ר' בערצע גרינהויז, שהיה גם גבאי ראשון בחברא קדישא, התנגדו להחלטה, ואף פנו לשלטונות. הם גם שלחו מכתבים לחזן והזהירוהו שלא יהין לבוא לוילייקה. הייתי נאלץ לנסוע לוסילישוק ולשכנע אותו שלא ישעה לאזהרות ויבוא לוילייקה לקבל את תפקידו. שכנעתיו, והוא בא עם משפחתו, יסד מקהלה לתפארת, ורוב האוכלוסיה היתה מרוצה מהתפילה ומהמקהלה.

ש.ח.ד.

הגיוס לצבא הרוסי

באוקטובר היו חייבי הגיוס מחויבים להתייצב לצבא. יום יום היו באים בהמוניהם חייבי גיוס עם הוריהם להתייצב. חזקה היתה על הכפריים לשתות יי"ש לשכרה, ולהתהולל עד לתגרת ידים, שבירת חלונות בבתי יהודים ותקיפת יהודים. במשך כל חודש הגיוס שררה בעיירה מתיחות. מצד אחד היתה הפרנסה מצויה לחנוונים, לסנדלרים, לחייטים ולנפחים, ומצד שני היו הימים גם ימי חרדה. פחדו מפני הבריונים שיחפשו הזדמנות להוציא את עודף מרצם. עד כמה שאני זוכר לא קרו דברים רציניים, הואיל ושלטונות המחוז והמשטרה שמרו על הסדר; גם בחורי ישראל לא טמנו ידם בצלחת. הבנאים והקצבים היו ידועים כבעלי כוח ואגרוף שלא יירתעו משקצים מתפרעים. מספרים על אחיו של מיירים לוין שהגיחית "מתנת יד" לפוחז שהשתולל והלה נפח נפשו במקום. הבחור היהודי היה מוכרח להימלט עוד באותו היום אל מעבר לגבול.

במאי 1915 התייצבו בוילייקה ה"שקצים" מוולוסט מיאדל הידועים כבריונים, וכאשר התחילו להתנכל אל המתגייסים היהודים, קם בחור מסמורגון שהתייצב גם הוא לגיוס, הוציא סכין ואמר: כל מי שיגע ביהודי – דמו בראשו. ה"שקצים" נרתעו.

ח.ש.ק.

משפט ביילים

ביום הכיפורים של שנת 1913 התפללנו בכונה רבה תוך בכיות לשלומו של ביילים בקיוב, אשר משפטו התחיל בז' תשרי תרע"ד.

במשך חדשים היינו מקבלים יום יום את העתון הרוסי הליברלי "קייבסקיה מיסל". חיכינו למברק שהובטח לנו ע"י העתון הנ"ל מיד לאחר הינתן פסק הדין. ואמנם לפנות ערב ב-11.11.1913 קיבלנו מברק שביילים יצא זכאי. קשה לתאר את השמחה שאחזה את כולנו עם קבלת הבשורה.

ש.ח.ד.

שמחות בעיר

השמחות בעיר לא היו בגדר דברים יוצאים מגדר הרגיל, ביחוד בעיירה חסידית אשר רבים בה יודעי נגן, בעלי קול ערב, שהיו מסוגלים לשוות גוון מיוחד לכל שמחה פרטית ולהפכה לכללית, ואכן היה זה חלק מההווי של העיירה, ועל פי רוב כשהתקיימה שמחה בבית אביון, היה מי שדאג להפכה לשמחת רבים.

קרה שהיו מעבירים לעיירתנו חתונות ושמחות ממקומות אחרים, כנראה בגלל היותה עיר מחוזית. זכורני: חתונתה של בת הרב מראקוב התקיימה בבית דודתי יוכבד, שקרובת משפחה היתה. בעיר היתה החתונה להפתעה. הגיעו אליה רבנים רבים מהסביבה, תלמידי ישיבת מיר, חבריו של החתן, וראשי הישיבה ומנהליה, בעלי בתים מראקוב וראשי הקהילה. כרגיל נערכה החתונה ביום הששי בחצר בית הכנסת. חסידי המקום ידעו לשמוח ולשמח בחגים ובשמחות ולהנעים בשירה, בנגינה ובריקוד. אולם שמחה מיוחדת זו הצטיינה במזיגה של ניגוני ישיבה מוסריים. רצופי חשבון הנפש עם שירי חסידים עליזים. ימים רבים חזרו בעיר על הניגונים החדשים, "מפני מה ירדה הנשמה", "גונבי הגבולות", שהושרו בשמחה של מצוה. החתן היה הרב ר' ישראל הלפרין, רבה האחרון של ראקוב, הי"ד.

הכנסת ספר תורה

חדשים רבים התכוננו לחגיגת סיום ספר התורה והכנסתה בבית הכנסת הגדול של חסידי קוידנוב. היה זה בשנת 1930.

הדודה יוכבד והדוד ר' אליהו לייב זגרמיסטר רצו להנציח את בני משפחתם על ידי כתיבת ספר תורה, ומה גם שמסורת היתה במשפחה זו מדור לדור להנציח ולקנות עולמות על ידי כתיבת ספר תורה ומסירתה לכלל.

ר' מאיר הסופר כתב אותה משך שנים וכשסיים היתה השמחה שרוייה בכל העיר. דברי מאפה, צפיחיות ועוגות דבש וכל מיני משקאות הוכנו לכבוד המאורע. ביום שהביאו את הספר המה הבית מאנשים יוצאים ובאים. לא היה גדול וקטן שלא ביקר בבית על מנת לנשק את ספר התורה שעמד ככלה מתחת לחופה. חוויה מיוחדת במינה היתה כאשר הסופר עשה "מי שבירך" והזמין אחד אחד מנכבדי העיר לרשום בעט העשוי מנוצת אוז אות בעמוד האחרון של התורה. הדרך המובילה מהבית עד לבית הכנסת הגדול היה מלא אנשים ונשים. בשירה וזמרה הוליכו את ספר התורה מתחת לחופה. כלי זמר מקורניץ הוזמנו. הנאומים היו מעטים, כנהוג בימים ההם, אבל השירה והזמרה, הניגונים של חסידי קוידנוב מילאו את החלל, כיאה לשמחה של מצוה.

צ. בת־שאול

שמחות בעיר (סיום מסיבה)

הגירה ונדידה

היציאה של חלק מהתושבים היהודים נתפצלה לשני כיוונים שונים: החלק האחד פנה למרחבי רוסיה וחלק שני – לארצות אירופה וביחוד לאמריקה, הצפונית והדרומית.

התחבורה התקינה של וילייקה ע"י הרכבת לוילנה–ורשה מצד אחד ולמינסק–מוסקבה מצד שני, משרדי הממשלה ששכנו בה בעיר מחוזית, פקידי ממשלה רמי מעלה שהיו מבקרים בעיר, הסוחרים, והרוסים מן האצולה שהיו להם עסקים בווילייקה – כל אלה גרמו לסוחרים מקומיים, בעלי מרץ ויזמה, לצאת אל מחוץ לגבולותיה של וילייקה. עוד באמצע שנות השבעים של המאה הקודמת יצאו רבים מתחום המושב לקרים ונובורוסיה. הממשלה הצארית היתה מעוניינת לאכלס את המקומות האלה שהיו דלי אוכלוסין. כך הגיעו ממשפחות הקופילוביצ'ים לבאקו ועסקו במסחר הנפט והחשמל. מהם הגיעו לטאמבוב ופתחו שם טחנת קמח גדולה. נחום הלל קופילוביץ' עבר להומל, היה לעסקן ציוני ונבחר כציר לקונגרס הציוני הראשון בבזל (התחתן עם בתו של מרדכי בן הלל הכהן). משפחת ספוז'ניקוב יצאה לפולטבה, דיקשטיין – לתי־אודוסיה (העו"ד הידוע פרופ' דייקן, שנפטר לפני שנה בארץ, היה יליד וילייקה). הנוער שלמד בבית־הספר העירוני הרוסי ושלט בלשון הרוסית ושאף להשכלה גבוהה – יצא לאוניבר־סיטאות; בניו של בלשינסקי, האחד רופא והאחד עורך דין ועוד. מנחם רודניצקי (אדיר) יצא לקורסים הפדגוגיים בגרוד־נה. היציאה אל מעבר לים, ביחוד לאמריקה הצפונית והדרו־מית, התחילה בראשית המאה הנוכחית וגברה אחרי כשלון המהפכה הרוסית בשנת 1905. אז עזבו רבים מהצעירים שהשתייכו למפלגות הסוציאליסטיות והיו מעורבים בתנו־עה הריבולוציונית, רבים מהם היו ידועים למשטרה, ומחשש של מאסר ומתוך אכזבה במהפכה נמלטו לאמריקה ולארצות אחרות. היו משפחות רבות שמפאת חוסר פרנסה נאלצו לקחת את מקל הנדודים ולבקש את הצלחתם ב"ארץ הזהב" (כך קראו אז לאמריקה).

העזיבה קיבלה ממדים גדולים בימי מלחמת העולם הרא־שונה בשנת 1915, כאשר התקרבה החזית לווילייקה והשל־טונות העמידו רכבות לרשות האוכלוסיה והודיעו כי כל הרוצה יכול לצאת את העיר ולקחת עמו את כל רכושו. אז השתמשו רבים בשעת־כושר זו ויצאו לרחבי רוסיה. למעלה מארבעים אחוז מהיוצאים לא חזרו אחרי המלחמה לעירם. רבים מהצעירים מילאו תפקידים חשובים בימי השלטון הסו־בייטי. לויטן גוטמן נתמנה למפקד דרכי התקשורת ביבשה, בים ובאויר, במחוז מוסקבה, והיה ממקורביו של ל. טרוצקי. ברוך איזקסון נתמנה לקומיסר המשפטים במינסק בירת בילו־רוסיה הסובייטית, חיים קגן – לשופט חוקר בטשעקא במוס־קבה. כל משפחת הרב הזקן ר' איטשעלע פרלוב עזבה את וילייקה והלכה לרוסיה הגדולה. אחד מנכדיו של הרב הוא הסופר הידוע יצחק פרלוב.

בכל זאת לא פחת הישוב היהודי בווילייקה כי לעומת היציאה היתה נהירה של יהודים לעיר מהסביבה. בעיר, שהיתה מחוזית שכנו, מלבד המוסדות הממשלתיים, מוסדות השכלה, בתי ספר והפרו־גימנסיה לבנות ואלה משכו את היהודים מהסביבה והכפרים לבוא ולהתיישב בה.

העליה לארץ־ישראל

עם הכרזת בלפור והתגברות התנועה הציונית שהשפיעה על הנוער, התחילה העליה לארץ. נוסד "החלוץ". הנוער שהשתייך לתנועה הציונית לגוניה השונים התחיל להגשים את שאיפתו־תקוותו – עליה לארץ.

בני וילייקה בארץ

הראשון שביקר בארץ־ישראל היה ר' ישראל קופילוביץ' שעלה עם בנו חיים שלום ז"ל. הוא יצא בשנת 1913 דרך אודיסה למטרת רפוי, כי השד"ר מהארץ סיפר לו שהאויר של ארץ־ישראל מבריא חולי ריאות. מובן שרופאי הארץ התפלאו על נסיעה זו לשם ריפוי. אחרי שהייה של זמן קצר נאלצו לחזור. אם כי הבן הספיק כבר במשך הזמן להתערות בארץ על אף יסורי הקליטה.

החלוצים הראשונים שעלו לארץ בשנת 1921 עם העליה השלישית היו: הח' עקיבא קופילוביץ' ז"ל והח' חיים גרינהויז יבל"א. כן עלתה משפחת פרומין דרך קושטא והקימה בית חרושת לביסקוויטים – הפירמה הידועה "פרומין ובניו" בירו־שלים. אחריהם באו, ב־1925, המורה וילק־זאבי ומשפחתו, הח' סולובייציק עם משפחתו, הח' יהודה קופילוביץ' בן זכריה, בנימין גורביץ, הרצל טורצקי והגננת חנה שיר, ועוד חברי "החלוץ" והנוער מההסתדרות הציונית. כעת נמצאים בארץ כ־180 משפחות (יחד עם אלה שהגיעו אחרי השואה).

ח. ש. ק.

ברוך (בנימין) ברונשטיין

ברוך (בנימין) ברונשטיין בן שלום משה חיים (דער אראַ־דישטשער), חייל בלגיון העברי בשנות 1918–1920.

נולד בשנת 1895 בווילייקה. היגר עם משפחתו בשנת 1910 לארצות הברית. עם יסוד הלגיון העברי בארצות הברית ע"י בן־צבי ובן־גוריון הצטרף ללגיון, ובהשפעתו נרשמו עוד 16 צעירים. שנתיים שירת כחייל בלגיון. שנה באנגליה ובמצרים ושנה בארץ־ישראל. התאכסן בחיפה, בדגניה וברפיח. נשאר חבר נאמן להסתדרות ותיקי הלגיון היהודי בארצות הברית, היה מזכיר של אגוד יוצאי וילייקה בארה"ב – בוסטון – מיום הווסדו ועד פירוקו בשנת 1960. כל החומר הארכיוני נמסר למוסד "ייוא" בארה"ב.

רשימות וזכרונות מימי היותו בלגיון בארץ־ישראל בצירוף תמונותיו מהזמנים ההם שמורים בארכיון של בית הגדודים באביחיל.

*

מר בורנשטיין מספר אפיזודה מעניינת מלפני חמשים שנה הקשורה עם הלגיון העברי:

באביב 1919 עמדה פלוגתנו קומפני ב' מהבטליון ה־40 בשמי־רה בכפר צמח על חופי הכנרת ושמרנו על פסי הרכבת דמשק–חיפה.

לחג הפסח ובעיקר ל"סדר" של החג הזמין קבוץ דגניה השכנה את כל הפלוגה להתארח בקבוץ ול"סדר" הקיבוצי.

זכורני שאחד מוותיקי המקום, חקלאי מבוגר, ברך על היין. האטראקציה של הערב היה שאלת ארבע הקושיות "מה נשתנה" ע"י ילד מילדי המקום.

רשימה על סדר זה העביר מר ברונשטיין לבית הגדודים באביחיל.

אחרי חמישים שנה, בשנת 1969, קורא מר ברונשטיין כתבה מישראל ב"טאג מארגן ז'ורנאל" מאת יצחק נמצוביץ המספר על שיחה שהיתה לכתב עם אמו של מר משה דיין, שר הבטחון של מדינת ישראל, שנשאלה מה היא יכולה לספר על בנה משה דיין מימי ילדותו?

בנימין ברונשטיין
חייל בלגיון היהודי בא"י

אחת התשובות היתה, כי בשנת 1919 הוזמנו חיילי הלגיון העברי ל"סדר" בפסח בדגניה, ואז בחרו קציני הלגיון בילד משה שישאל את ארבע הקושיות "מה נשתנה". מתברר שבסדר זה השתתף מר ברונשטיין כחייל בלגיון, והילד ששאל אז את ארבע הקושיות היה לא אחר מאשר שר הבטחון הנוכחי של מדינת ישראל, מר משה דיין.

מר ברונשטיין שלח מכתב עם הכתבה על הערב ההוא לשר. מר משה דיין אישר בכתב ידו והודה על רשום הזכרונות מלפני חמשים שנה.

THE MINISTER OF DEFENCE

Tel-Aviv, November 25, 1969

Mr. Benjamin Bronstein,
Chaplain of Lynn Post 31,
Jewish War Veterans of the United States,
196 Summer Street,
Lynn, Mass.,
USA

Dear Mr. Bronstein,

I have read with deep emotion both your letter of November 18, 1969 and the enclosed material.

Please accept my warm thanks for the memories from childhood days.

With my best regards,

Yours sincerely,

Moshe Dayan
Minister of Defence

נשיאות עצרת הזכרון – תשל"א (1971) תל־אביב

פרעזידיום פון יזכור אוונט – תשל"א (1971) תל־אביב

משמאל יושבים: יעקב קופילוביץ, יהודה קופילוביץ, ח. ש. קופילוביץ ז"ל, ש. ח. דובין, ק. פרבר, י. נורמן, א. סולובייציק נ. קור.
משמאל עומדים: צ. גבון־נורמן, י. זאבי־ווילק, ה. צור־טורצקי, י. בן־ארי, ל. בית הלחמי־לפידות מ. לנדא, נ. קלקה־מלברגר, ח. גוזובסקי־גרינהויז, ח. סבירסקי, ש. נורמן.

ארגון יוצאי ויליקה והסביבה בישראל

בסוף מלחמת העולם השניה, כאשר התחילו להגיע לארץ בשורות איוב מארץ פולין הכבושה ומוילייקה, נתהדק הקשר בין בני העיר שהיה רופף עד אז.

עם כל ידיעה שנתקבלה משם היה כל אחד מוצא לחובה להחיש ולהעבירה לידיעת בני העיר, נוצרה הרגשה כי שייכים למשפחה אחת אשר האסון קירב אותה. ומעניין כי גם ההתכתבות עם קרובים מעבר לים חוזק וחודש.

כמה בודדים נדברו ושלחו חבילות לניצולים, אולם לכלל התארגנות לא הגיעו.

עם עליתו ארצה של מר ש. ח. דובין מסיביר דרך פולין, חודשה הפעילות ובשנת 1950 התקיים הכנס הראשון של יוצאי ויליקה והסביבה, אורגן ערב התייחדות עם קדושי קהילתנו. ומאז מתקיים מדי שנה בשנה למחרת שושן פורים ערב זכרון לקדושי ויליקה והסביבה. בארגון רשומים כ־180

עצרת זכרון – תשל"א (1971) תל־אביב

יזכור־אוונט – תשל"א (1971) תל־אביב

עצרת זכרון המסורתי של יוצאי ווילייקה בישראל שהתקיימה ביום י"ז אדר תשל"א (14.3.71) ליום השנה ה־29 להשמדת קהילתנו הקדושה.
דער טראדיציאנעלער יערליכער הזכרה – אוונט וועלכער איז פארגעקומען דעם 17־טן אדר תשל"א (14.3.71) אין תל־אביב געווידמעט דעם 29־טן יארטאג פון אומקום אונזער הייליקער קהילה.

משפחות יוצאי העיר רובם הגיעו ארצה אחרי השואה, ביניהם גם דור שלישי שנולד בארץ.

בשנת תשכ"ה—1965 הוחלט באסיפה הכללית על הוצאת "ספר זכרון" לקהילת ווילייקה, לשם כך נבחר ועד להוצאת הספר בהרכב: מר ש. ח. דובין, יו"ר. ח. ש. קופילוביץ, א. סולוביציק. יהודה קופילוביץ, מ. לנדא ומ. בן־שם, גזבר.

הועד קיים ישיבות ופגישות בקשר להשגת אמצעים כספיים להוצאת הספר, וכן לשם איסוף חומר, קיימת הנהלת חשבונות מסודרת ומעודכנת עם ועדת ביקורת.

הרבה עבודה הושקע במפעל זה, והודות להשתתפותם הנדיבה של בני ווילייקה בארץ ובתפוצות יצא לאור "ספר הזכרון" המוגש לכם בזה.

טבת תשל"ב

ועד הארגון

ערב השואה

מ. בן־שם ומ. לנדא

וילייקה בשלטון הסובייטי בשנות 1939–1941

ב־17 לספטמבר 1939 נכבשה וילייקה ע״י הסובייטים וכעבור ימים ספורים נשתנו פני העיר. החנויות נסגרו. ליד בתי־המסחר הסיטונאים עמדו תורים ארוכים. המחירים האמירו מיום ליום. ערך שטרות הכסף – הזלאטעס – ירד, התחיל מסחר חליפין של מיצרכי מזון תמורת סחורה וחפצים. האכרים מהכפרים הוציאו את כל הסחורות מהעיר אל הכפר תמורת תוצרתם.

העיר נתמלאה פליטים מווילנה והסביבה. ממינסק הסובייטית נשלחו מנהלים שתפסו את מקומות־העבודה המרכזיים בבית הסוהר, בדואר, בבתי החרושת ובבית החולים. כדי לקבל עבו־דה היית צריך להוכיח שאכן אבותיך ואבות־אבותיך היו פוע־לים פשוטים ולא חנוונים, ״פרזיטים״. אלה שלא יכלו להוכיח את יחוסם ה״פרולטרי״ לא קבלו עבודה, והוכרחו לעקור למקום אחר. דירותיהם הוחרמו. גורשו משפחות ש.ח. דובין ישעיה איידלמן, ברוך גורמן, דב ברמן, יצחק פוטרפס, שמעון פלק־סר, שלמה גורביץ, שלמה כבש וגיסו יצחק ליפשיץ, אליעזר קפלן ועוד. חלק עבר לגור למולודצ׳נה, לקורניץ ולסמורגון.

המנסרות של איידלמן ודובין הולאמו, את איידלמן אסרו והעבירוהו לבית הסוהר במינסק. כמנהל מנסרת איידלמן נת־מנה הטכנאי מפודברודז. על מנסרת דובין הופקד כמנהל הגוי מאקארוב (קאצ׳יגאר – מסיק תנור). ספק אם ידע לחתום את שמו. כסגנו נתמנה משה בעזפראזוואני.

ארטלים

הסנדלרים הוכרחו לייסד ״ארטל״ על יסודות קואופרטיביים. מנהלו היה יוסף צסקוב. גם החייטים יסדו ארטל. הדתיים, שומ־רי שבת, חיפשו אפשרות של עבודה ללא חילול שבת. מכיוון שהארטל היה למעשה בידי הנהלת הקואופרטיב, ולא הממשלה, יכלו לבחור יום אחד חפשי בשבוע כרצונם. לפיכך יסדו רוב היהודים הדתיים כגון: ברוך וועוויער, דב גרינהויז, לייב מלש־קביץ, מאיר לנדא ועוד, ארטל לעשיית סבון ונרות. אף־על־פי־כן לא תמיד יכלו לעמוד בפני המשטר החדש ולהימנע מחי־לול השבת. קרה שאליעזר זיסקינד (לאזער) שעבד כשומר במוסד, לא בא בשבת לעבודה. תבעו אותו למשפט והאשימוהו ברשלנות, בחבלה בעבודה ובחתירה תחת המשטר. בעת המשפט

לאזער זיסקינד (ראשון מימין בשורה האחרונה) עם קבוצת חברים

בית הארטל לעשיית סבון ונרות (בזמן הסובייטים) ; בית המלאכה של הרצענים (בזמן הגרמנים) ; בית מלשקביץ

נשאל לאזער : "למה לא הגעת לעבודה בשבת ?" אמר לשופט : "מי ביקש מכם לבוא הנה ?" הוא נאסר, הואשם בחתירה תחת המשטר, נשלח לסיביר ושם נעלמו עקבותיו. כן נפתח המוסד לרישום תושבים "זאגס" שהמתחתנים והמתגרשים, הנולדים והמתים היו נרשמים בו. המנהלת היתה הגב' ריבה לוינסון־שוורץ, היא עמדה בקשר מתמיד עם הרב, והוציאה תעודות על סמך הספרים שנמצאו בידי הרב.

בתי כנסת

מהנ.ק.ו.ד. פנו ליהודי ויליקה ו"ביקשו" שיחתמו על עצומה שאינם מתנגדים לסגירת בתי הכנסת. מובן, מי שעבד במשרה ממלכתית פחד שלא למלא מבוקשם. אחרי שסגרו את בתי הכנסת הפכו את בית המדרש הגדול לבית מחסה לפועלים נכ־רים ואת בתי הכנסת של המתנגדים וחסידי ליובאוויטש למחס־נים.

הקשר שהיה עם וילנה־ליטא נפסק לגמרי. לעומת זה חודש הקשר עם מינסק ורוסיה הסובייטית. כמה משפחות נפגשו עם קרוביהם שברחו לרוסיה במלחמת־העולם הראשונה ונשארו שם. בזמן הראשון לכיבוש נסעו רבים לביאליסטוק לקנות סחורות שונות, בעיקר : עורות, מנופקטורה, סבון ועוד בשביל תושבי המקום והעובדים הסובייטיים ששילמו טבין ותקילין. כן היה ביקוש גדול מאוד מצד הסובייטים לשעונים. עם פרוץ המלחמה ביוני 1941 נמלט חלק מתושבי העיר, כ־50 משפחות ויחידים, לרוסיה הסובייטית, אל הפרטיזנים והיערות.

נ ר ש מ ע"י ק. פ־ר

ק. ראובני

ערב מלחמת העולם השניה (1936–1939)

ביום נר שלישי של חנוכה שנת תרצ"ו (1936). דרכה כף רגלי לראשונה על אדמת וילייקה ועד היום לא שכחתיה.

מאחורי דממת השקט מצאתי בכל בית חיים יהודיים שוקקים ותוססים, בתי אולפנה לילדים, נערים ומבוגרים, מוסדות צדקה וחסד, מבוססים ומופעלים במיטב המסורת היהודית לתפארת.

עיר נאורה מתקדמת, היה בה נוער לומד ומשתלם ולעומתו חסידים ואנשי מעשה, מושרשים ביהדותם, תמימים באמונתם, וההשפעה היתה הדדית. את המתקדמים פגשת בבית הכנסת, מקשיבים לרינת החזן ומקהלתו, או לדרשותיו־הרצאותיו של הרב דמתא, ואפילו ליד "שולחן" הרבי בביקורו בעיירה.

ומאידך גיסא — כשהציגו מחזה של חובבים, לא בדקו בציציות מי המציגים, ולא בדקו מי המוסד שייהנה מן ההכנסה והכל נהרו לראות את המחזה ולהתענג על האמנות ועל מוסר ההשכל בצדה.

1 בספטמבר, 1939

בשעת בוקר מוקדמת כבר הספיק מר קלקה, בעל חנות העתונים, מאזין רדיו מובהק, לספר ללקוחותיו ולסתם עוברים ושבים כי פרצה מלחמה בין גרמניה לבין פולין, ולפי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב יסופח חבל ארץ זה לרוסיה הלבנה – הסובייטית. והא ראיה – העשן הסמיך המיתמר מארובות בית הבריגדה שבו נשרפים המיסמכים הפולניים הסודיים. שמעו אנשים את הבשורה וקיוו לטובות.

צווי הגיוס של הפולנים

כבר בימים הראשונים יצאו המגויסים ליחידותיהם. גם רחל כגן וצפורה גורביץ גויסו כאחיות לצלב האדום. המלחמה הורגשה על כל צעד ושעל. בעיר הוקם משמר אזרחי. כל ערב יוצאים לשמור על הבריגדה, בית הסטרוסטה ועל בית קופת האוצר. המלחמה לא ארכה יותר מ־17 יום ונסתיימה בחלוקתה של פולין בין הסובייטים ובין הגרמנים. וילייקה סופחה לרוסיה הלבנה, הסובייטית. ב־27 לספטמבר הוקמה בוילנה ממשלה ליטאית רשמית עם סמטונה נרקיס בראשה. וילייקה הוכרזה כפלך (אובלאסט). הגבול שבין ליטה לרוסיה עבר בסביבות סבינציאני, אושמינה, פודברודז.

הספקתי להיות בווילנה ולתהות על מצב הענינים. פגשתי את הפליטים הראשונים שהגיעו. הלא הם בני הישיבות ומנהליהם שהתאכסנו בקלויזים. אחריהם הגיעו חלוצים, אנשי קיבוצים והכשרות, ולבסוף – יהודים אמידים, בעלי מפעלים שהעסיקו עובדים. נקבע מועד, ומי שלא יירשם עד אז במירשם התושבים – לא ייחשב לאזרח ליטאי. מצב הפליטים היה קשה. הפרנסה – מאין תבוא טרם הוקמו מוסדות לטפול בפליטים ועדיין לא ידעו את מגמתו של המשטר החדש בליטה. בינתיים פרץ פוגרום בווילנה. מרוב שמחה על התגשמות חלומם – הזדרזו הליטאים לחנוך את עיר בירתם בפרעות ביהודים.

הברחנו את הגבול

קרונות הרכבת מלאים וגדושים אנשים הנוסעים לערים: לידה, ביאליסטוק, למברג, שנכבשו ע"י הסובייטים, משום מה נתרבו הנוסעים הפולנים והבילורוסים. אולי בגלל השווקים הגדולים הקיימים בערים אלה.

ביקרתי פעמיים בביאליסטוק, התעניינתי ברכישת כלים וציוד להקמת קואופרטיב לתוצרת נרות וסבון, כדי להסתדר בעבודה ולא לעבוד בשבת. בעל בית חרושת בביאליסטוק היה מוכן למכור, כי ביה"ח לא פעל מחוסר חומר גלם, ואני מוכן לקנות, אבל בראותי במקום את הפליטים שהגיעו מעבר לגבול ואת גרושם לסיביר, החלטתי להיפרד מהאדונים החדשים, לחצות את הגבול ולהגיע לאי הבודד השקט בים הגועש – לפי בטויו של מר יצחק ולק, מנהל "היאס" בעיר וילנה – ליטה. הגבול נסגר על ידי חיילים סובייטיים ושוטרים ליטאים שמרו עליו.

בחנוכה ת"ש (דצמבר 1939) בשעות הלילה הגיעה לווילייקה רכבת מלאה נוסעים מקרולבשציזנה בדרכה ללידה־ביאליסטוק. בקרון אחד נסעו 2 האחים זלמן וברל אלפרן, בני השוחט מקריביץ, שאתם נדברתי לצאת ביחד ללידה ומשם לחצות את הגבול לווילנה. בלחיצת יד חמה נפרדתי מהמשפחה. היה עלי לעשות רושם כאילו נוסע אני לביאליסטוק לשם מסחר וקנין. ביתנו נתפס מזמן על ידי זרים, יהודים וילנאים פליטים שהגיעו לווילייקה להסתדר בעבודה ולחיות תחת המימשל הסובייטי, ועוד מנהל דואר ממזרח רוסיה. גרות החנוכה דעכו. הדוד הזקן, ר' אליהו לייב הי"ד, מסתכל לעברים, מברך אותי ומאחל לעצמו ולכולנו: "רבש"ע, הלואי ונוכל להפגש בעולם החפשי". משאלתו לא נתקיימה. את דרכו האחרונה עשה באקציה השניה בדרך למאיאק. בטוחני שגם אז היתה ברכתו בפיו שאגיע לחוף מבטחים, שתישאר שארית פליטה, זכרון למשפחה.

בדרך לדיוונישוק

נצטווינו ללבוש את כל הבגדים הנמצאים במזוודותינו ולקחת

עמנו רק תרמיל גב. בערב יצאנו לדרך. הקור מגיע ל־30 מעלות מתחת לאפס. אנו לבושים מגפיים, שלוש חליפות בגדים זו על זו. נוסעים לדיוונישוק. בבית אשר מאחורי העיירה הוריד אותנו העגלון. מכאן עלינו לחצות את הגבול בלילה. בבית שאליו הובאנו דולקת מנורת נפט קטנה. החושך מרובה על האור. אנו מוצאים כאן אשה ושני ילדים. נראים כפליטים. מתברר שזו היא הגב' סוניה בלקס, בת הרב מאיליה, שלמדה בגימנסיה בוילייקה ושני ילדיה. היא נתפסה על הגבול והוחזרה ללידה. הערב הובטח לה להעבירה את הגבול ושם תצטרף אל בעלה המחכה לה בווילנה.

במזחלה של מדריכנו יעקב אנו מוסיעים לכוון סולצניקי, כפר ליד הגבול. שם מחכה לנו גוי, מבריח מקצועי, היודע את מקום הגבול.

סמוך לגבול עלינו לרדת מהמזחלה וללכת ברגל עד מקום ישוב בצד הליטאי, בכיוון העיירה ישוני. תפילה בפינו שעוד הלילה נגיע למחוז חפצנו, אבל רבות מחשבות בלב איש. בסביבות סולצניקי, בבית מבודד, נפגשנו עם הגוי המבריח. גם הוא נוסע במזחלתו ועמו עוזר. ואנחנו – בעגלתנו אחריו, אל תוך יער מכוסה שלג. הסוסים בוססים עד לבטן בשלג. אין דרך מלך. העצים הלבנים עם צמרותיהם המושלגים נראים לנו כמתים נעים.

האם עברנו את הגבול?

הגוי מסתכל וקובע כיוון להליכה. את העגלות עם הסוסים משאירים לשמירת העוזר עד שהמבריח ויעקב יחזרו בשלום. אנחנו מתקדמים ברגל עם המבריח ועם המסיע יעקב. הקור גדול מאוד. אנחנו עייפים ומזיעים תחת הבגדים הרבים שלבשנו. רק הרגליים קופאות. על שני הילדים הקטנים קשה ההליכה. חברי זלמן מרכיב את הילד על כתפיו. כל רגע הוא שעה. המדריך נעצר ושוכב על האדמה, רוצה הוא, כנראה, לשמוע איזה הד. הנהגתו העצבנית והמוזרה חשודה עלינו. הרושם הוא שהגוי אינו מכיר את הדרך, יתכן – בגלל השלג המכסה כל סימן. יעקב מעודד אותו, אך שניהם אינם יודעים מה להחליט. אפשר שעדיין לא עברנו את הגבול, ואפשר שאנו נמצאים כבר מעבר לגבול ואנחנו איננו יודעים. בינתיים חולפות השעות, עוד מעט ויעלה השחר. אסור לנו להישאר כאן. אנו חוזרים על עקבותינו. עתה מכרסמת אותנו הדאגה: מי יודע אם העוזר שנשאר עם העגלות מחכה עדיין? הגוי מאיץ בנו. הליכתו קלה, הוא נעול נעליים קלות ולבוש פרוות צמר חמה וקלה.

סוף סוף הגענו אל העגלות ואנו נוסעים. פה ושם נובחים כלבים, יעקב מביא אותנו בעגלתו לעיירה קטנה על הגבול, קלישוק. שם נישאר במשך היום ולמחרת הערב נצא שוב לחצות את הגבול. בבית שהובאנו אליו מתגורר זוג זקנים: נפח לשעבר ואשתו. הבית עומד בקצה העיירה.

הזקן מכניס אותנו לחדר השינה ומזהיר שאסור לנו לצאת מחדר זה פן ירגישו בנו השכנים.

הזקן חוזר מבית הכנסת ומבשר שבשכנות לביתו נמצאת קבוצת אנשים שהגיעו בבוקר על מנת לעבור את הגבול. יש איפוא חשש שהמשטרה עשויה בכל רגע לגלותנו.

יוצאים לדרך

בלילה אנחנו יוצאים לדרך עם יעקב. מגיעים לבית בודד ומשם יוצא גוי, מדריך אחר. המשכנו לבית בודד שני וגם משם יצא גוי. שניהם משוחחים. משאירים את הסוס והמזחלה ואנו מתקדמים עם אחד הגויים ועם יעקב לכיוון הגבול. הרגליים קופאות מקור. תרמיל הגב מכביד. אנו עייפים וטרם רואים סוף. הילדים מחזיקים מעמד בקושי רב. לפי החישוב כבר היינו צריכים להיות מעבר לגבול ועדיין אין יודעים היכן אנו נמצאים. גם הגוי הזה נתון במבוכה, הוא מציע להגיע לבית בודד בסביבה ולנוח. שם גם יחקור אם הכיוון הוא נכון. אנו מסכימים ברצון לכך כדי לנוח בבית ולא לקפוא ביער.

במאסר

חזרנו על עקבותינו והגענו לבית בודד (כוטאר). נכנסנו לחדר. בפנים חם מאוד. בעל הבית מכיר את המדריך ואת יעקב. עוד בטרם הספקנו להוריד את תרמילינו נשמעה דפיקה על הדלת. שומרי גבול סובייטיים בלוויית כלב גדול באו בעקבותינו. אנחנו אסורים. איך הספיק יעקב להתחמק מידיהם של החיילים עם בואם – חידה היא עד היום הזה. שומרי הגבול התעניינו בעיקר במבריח, כי לא יתכן שהגענו בכוחות עצמנו למקום זה.

הסמל מחפש בבגדינו ולוקח את הכסף יחד עם התעודות. הסמל לוקח מזחלה מאת הגוי שנקלענו אליו במקרה, מושיב בה את הגב' בלקס עם הילדים, ואנחנו הולכים ברגל. מובילים אותנו כאסירים לכפר סווינץ.

בדיר חזירים בכפר נידח זה מצאנו קבוצה של יהודים חיילים מן הצבא הפולני. הם חוזרים מרוסיה הלבנה לליטה, ביניהם פרנר הפצוע. הם מספרים לנו שהערב יעבירו אותם הסובייטים את הגבול.

החיפושים כאן הם יותר מדוקדקים. אצל חבר גילו כמה מטבעות זהב והילכך אנו חשודים כספקולנטים. אצלי מצאו תעודת רב בשפה הפולנית. הפוליטרוק הצעיר לא יכול להבין איך בן אדם צעיר יכול להיות קלריקל מ"המאה השחורה".

על השאלה: לאן פניכם מועדות? ענינו, כפי שאמרנו לסמל הראשון, שפנינו לליטה, למשפחותינו הנמצאות שם. הבודקים אינם מאמינים. אחרי דין ודברים חתמו האחים על מיסמך שהם עברו את הגבול לרוסיה הלבנה וכשהגיע תורי לחתום, הודעתי ברורות כי אני הולך לליטה, אולם אם אתם עומדים על כך שאחתום את ההיפך, אחתום וחתמתי.

משום מה רשם בשולי הפרוטוקול "כיטרי רבין" (רב ערמומי) – דבר שגרם לי אחר כך צרות לא מעטות.

שוב אנו הולכים־רצים כמה קילומטרים בקור בעקבות החיילים הסובייטיים. החיילים הפצועים והגב׳ בלקס עם הילדים נוסעים במזחלות. קבוצתנו מונה 20 איש בערך.

בסביבות ביניקון עומדת גורן עץ. הכל פרוץ, פותחים לנו דלת ואומרים לנו להיכנס.

פגישה

החדר גדוש אנשים. אין מקום לשבת ואף לא לעמוד. האויר דחוס. ריח זיעה וצחנה. חושך מצרים. אנו מחזיקים איש בידי רעהו, שלא לאבד את הקשר. הנה הגיעה קבוצה חדשה של אסירים ושוב דחסוה לתוך הצריף העלוב הזה. גברה הצפיפות עוד יותר. נדחקנו בין שתי אצטבאות ונפלתי על אדם ששכב על אצטבא. הלה הגיב בקול, ובבליל הצעקות והקולות שבחלל האויר, הכרתי את קולו של חברי ישראל מזטיל, תלמיד ישיבת חפץ חיים (כעת בארץ). מתברר שאין זו הפעם הראשונה שנתפס על הגבול. הוא אחד המעטים המעביר חברים, תלמידי ישיבות, מרוסיה הלבנה לווילנה־ליטה. ומדי פעם, כשהוא נתפס, תשובתו שגורה בפיו, כי הולך הוא לחפש את אחיו שהשתחרר מהצבא הפולני והוא נמצא ברוסיה הלבנה. ע״י כך מחזירים אותו וחבריו בחזרה לליטה.

ב־12 בלילה קראו שמות וביניהם גם את שמו. הנקראים נחפזו ובחשכת הלילה יצאו עם משמרת חיילים אל הגבול.

בנ.ק.וו.ד. בלידה

ב־31 לדצמבר 1939 לפנות בוקר הוליכו אותנו ברגל לתחנת רכבת והסיעונו ללידה. שם הובאנו לנ.ק.וו.ד. שבו עבדו גם פקידים פולנים. כל אחד מאתנו עבר שוב בדיקה קפדנית. שתי המלים ״כיטרי רבין״ הן בעוכרי. מוליכים אותי ישר לצינוק, למה ומדוע ? על שאלה זו אין מענה.

בצינוק קפצו לקראתי האסירים מכל העברים ובפי כולם השאלה: על מה ולמה הביאוך הלום ? גנבה ? פוליטיקה ? בורסה ? גבול ? לא היה לי אמון באנשים אלה. במאסר שורצים ברנשים מכל המינים. את אחד השואלים פגשתי אחרי זמן מה בווילנה. היה זה חלוץ מפינסק שנתפס על הגבול. יושב אני בצינוק ועדיין משלה את עצמי כי חלה אי הבנה. במשך היום נתווספו כמה אסירים ובערב הוצאו 2 אסירים. בלילה נקראתי לחקירה.

הפקיד הפולני מתכונן לבלות את ליל הראשון לינואר (1940) יחד עם איש הנ.ק.וו.ד. בשתייה ובאכילה כדת, ובזכות זו מיהר להכין את הניירות, החזיר לי את הכסף הפולני ואת התעודות ושלחני לחדר ששם נפגשתי עם כל החבורה. נודע לי, שהלילה אנו נשלחים בחזרה, לביניקון, לחצות את הגבול לליטה, והגב׳ בלקס עם הילדים שוחררו ונשלחו ללידה.

״ספקולנט״

במשך הדקות הספורות שנמצאתי בבדיקה, הייתי נוכח בעת התפרצות זעם של פליט יהודי מוורשה.

בבדיקה שנערכה בבגדיו מצאו 250 דולר ואיש הנ.ק.וו.ד. כינהו: ״ספקולנט״. פליט זה, יהודי בגיל העמידה, זקוף קומה, לבוש כסוחר, מדבר פולנית טובה ורוסית רהוטה, פתח את פיו ושאל את איש הנ.ק.וו.ד.: ״הגד נא לי, בן כמה אתה ? בודאי בן 22 שנה בערך. לי יש בנים מבוגרים ממך, אתה רואה אצלי שערות שיבה. הן באו לי מעבודה מפרכת במשך כל ימי חיי ומכל רכושי שרכשתי במשך שנותי נשארו לי 250 דולר עלובים אלה, שהספקתי להוציאם מוורשה עם בריחתי מהקלגסים הנאצים, שרצו להרגני רק מפני שאני יהודי־קומוניסט. ועתה אתה אומר לי שאני ספקולנט ? איך לא תיבוש ? המצאתני עושה עסקים מפוקפקים, הזהו השוויון הסוציאליסטי והיושר שהבאת מארץ החרות ? הזהו החינוך שקבלת בארץ הסוציאליזם ?״

אמרנו לעצמנו: מי יודע כמה שנות מאסר מונו לו על נאומו ?...

חוזרים

בלילה הוציאונו לתחנת הרכבת. הגענו לביניקון והכניסונו שוב לאותה גורן גדושה. בדיוק בשעה אחת בלילה, ליל ראש השנה הנוצרית, הוציאונו החוצה. הקור גדול. שני חיילים סובייטיים מלווים אותנו. נתבקשנו ללכת בשקט. הביאונו לגבול, הראו לנו את הכיוון ונשארו במקום לראות איך כולנו מתקדמים בשלג קדימה.

בדרך ליאשון־וילנה

בזמן הנסיעה ברכבת הבחנו בכמה פולנים מהסביבה שצמודים אליהם אנשים. הבינונו שאלה הם מדריכים היודעים את הדרכים. סיכמנו שאנו נעקוב אחריהם, ובאשר ילכו נלך גם אנו.

הגוי המדריך רצה אמנם להתחמק וללכת רק עם קליינטים שלו, אבל אנחנו הלכנו אחריהם. אחרי כמה שעות של הליכה הגענו עייפים לבית יהודים. מצאנו במקום מכרים, קבלנו אוכל ושתייה לאחר ששלושה ימים רצופים לא בא אוכל אל פינו, פרט למים רתוחים. ביום השלישי עם בוקר, יצאנו עם האוטו הראשון לווילנה הנכספת.

פסיה נורמן

משפחה ציונית בסיביר

כבר ביום הראשון למלחמה, יצאנו, אני ובעלי יצחק מרדכי נורמן ושני בנינו, אבינו ר' אברהם עם שתי בנותיו בדרך למזרח. לא פיללנו אז שזוהי פרידתנו האחרונה מווילייקה.

יסורי המלחמה עברו עלינו בסיביר: רעב, קור, מחלות – היו מנת חלקנו, ואם לא די באלה, היו לוקחים את אבינו ר' אברהם נורמן בלילות לנ.ק.וו.ד., חוקרים אותו לילות שלמים, וכשהיה חוזר עם אור הבוקר הביתה, נראה שבור ורצוץ. משנרגע במשך היום הייתי שואל אותו: מה רוצים ממך ה"חברים"? היה עונה בבכי: שאלה אחת בפיהם – מדוע הייתי ציוני? והחקירות מלוות ביסורי גוף ונפש גם יחד.

באותו הזמן גייסו את בעלי לעבודה, בהנחת מסילת ברזל בהרי אוראל. את אבא עם הבנות, שלחו לסימפרופול, שם הסתדר כמנהל חשבונות בבית ספר לקצינים. כך נתפרדה המשפחה. אני והילדים נשארנו ב"נאד־וולגה". עמנו היתה ליבה חנה דינרשטיין מווילייקה. הגויים השכנים שנאו את המשטר הסובייטי וחיכו לבואו של היטלר ימ"ש. הגרמנים הגיעו עד לסטלינגרד. האזרחים הרוסים לא תארו להם, שהגרמנים שונאים גם את הנוצרים. שנים קשות עברו עלינו, עד שהועברנו לאורל והצטרפנו ליצחק מרדכי בעלי.

קץ המלחמה

ביום בהיר אחד נודע לנו, כי המלחמה באה לקיצה ואת העובדים במסילת הברזל באוראל, עומדים להעביר לסביבות לנינגרד. הידיעה שימחה אותנו: אנו מתקרבים לביתנו, קוינו שנחזור לעירנו, נמצא את משפחתנו ונהיה בין יהודים. כשהגענו ללנינגרד היה קור גדול וראינו את הרוגי המלחמה, חיילים ואזרחים, שבלטו מתחת לערמות השלג.

תחמושת יקרה ומסוכנת, נעזבה ברחובות ואיש לא שם לב. לא נמצא בית שלם בלנינגרד, וזמן רב חיפשנו פינה בדירה הראויה לשמה. אך הסתדרנו איך שהוא והנה התחילו להטריד את יצחק מרדכי לנ.ק.וו.ד. וחוקרים אותו לילות שלמים, ובבוקר הוא חוזר באפיסת כוחות. עד שבא הקץ לסבלנו; כאזרחים פולניים, הורשה לנו לחזור לפולניה.

בשורות איוב

בינתיים נודע לנו על מעשי רצח של הנאצים בעם היהודי. קיבלנו בשורת איוב משכנה נוצריה בווילייקה, שאיש ממשפחתנו, ואף יהודי אחד, לא נשאר בחיים בעיר. ידענו שאין לאן לחזור.

התכתבנו עם אבא אברהם והוא הודיענו את החלטתו הנחושה: "דרכנו מוליכה אל זהבה", וזהבה נמצאת בארץ ישראל. אבא עם הבנות יצאו לאיטליה. עדנה הסתדרה כמדריכת נוער. אבא ושרה נעשו מורים לעברית לחברי הקיבוץ. בכל מכתב כותב אבא: ילדים, הזמן קורא לנו. ניפגש בארץ. יש להזדרז, והוא החליט לעלות ברגל, בעליה ב'.

מעפילים לארץ

הילדים שלנו הלכו לקיבוץ. יצחק מרדכי אירגן קיבוץ וחלה. כמה חדשים שכב עד שחזר לבריאותו ולקיבוץ. הבן הבכור כותב מהקיבוץ: "אנו יוצאים לדרך". הדרכים בחזקת סכנה. שנה שלמה לא שמענו על אודותיו. רק אחרי שנה נודע לנו שבננו זאב נמצא במחנה בקפריסין. האנגלים לא הירשו להם לרדת מהספינה בחיפה. בני 13 ו־14 לחמו בקופסאות של שימורים עם חיילי בריטניה הגדולה. אחד הילדים נהרג במערכה זו.

ב־1948 הגיעה גם משפחתנו לחוף ישראל, אבל אבינו אברהם לא זכה לראות את הארץ. הוא הלך עם פליטי המחנות ברגל ובאמצע הדרך לקה בהתקפת לב ונפטר.

נר זכרון

נזכרת אני בדברי הקב"ה למשה "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא". עונש קשה זה נתקיים גם באבינו אברהם. כל חייו היה קודש לבנין הארץ. הוא חינך את ילדיו בדרך זו ועל סף התגשמות חלומו, בדרך לארץ שכה השתוקק אליה, כרע נפל.

יהיו מלים מעטות אלו נר זכרון על קברו בנכר.

אלן (אהרן) איידלמן

בערבות סיביר

ב־1939 גרו הורי, יחד עם אחיותי הנשואות, בתיה ומאניה, אחי נח ואנכי בווילייקה. אחותי אניה עם בעלה ובנה הקטן, היגרו בשנת 1938 לארצות הברית, והפצירו בנו להצטרף אליהם, אבל הורי לא ראו אז סיבה לחשוש. האות הראשון, לאסונות הצפויים לנו, בא, עם מאסרו של אבי, בשלהי 1939, כמעט מיד לאחר הכיבוש הרוסי. יחד עם זה הופקעה המנסרה שלנו, על ידי השלטונות הרוסיים. בראשית 1940, גורשנו מביתנו על ידי השלטון הסובייטי, לאחר אתראה של 24 שעות. אז עוד קוינו, שאבינו ישוחרר, והדברים יסתדרו, אבל תקותנו הושמה לאֶל. ב־13 לאפריל 1940, דפקו חיילים רוסיים על דלתנו, ונתנו לאמי לאחי נח ולי, שהות של שעתיים להתכונן. הוכנסנו לתוך קרון רכבת משא, שבו היו כבר 30 איש. היתה זו ראשית מסע ארוך לסיביר. הרכבת זזה רק לפנות בוקר וזה נתן את האפשרות לידידים רבים, לבוא להיפרד מאתנו ולבכותנו. כולם היו בטוחים, שאנו מובלים לקראת מות בטוח. קשה לתאר את רגשותינו ואת רגשות אחיותינו שראו אותנו בפעם האחרונה.

המסע נמשך שבועות רבים. תכופות, כשעברנו כפרים רוסיים, ראינו אנשים רעבים, שביקשו מאתנו פירורי לחם כשהרכבת היתה נעצרת. חששנו כי בעוד ימים ספורים נגיע למחוז חפצנו, ואז גם אנו נתחיל לגווע מרעב. כל זמן שהיינו ברכבת, למרות הצפיפות הגדולה, קיבלנו ארוחות קבועות, ואוכל היה די.

הגענו למחוז חפצנו – תחנת־רכבת קטנה בקזכסטן, כ־160 קילומטר מפבלודאר. שם התאספו משאיות רבות מהקולחוזים בסביבה. חילקו את כולנו – 5–6 משפחות לקולחוזים – בסביבה. למזלנו נשלחנו לקולחוז של רוסים ולא קזכים. אמי, אחי נח ואני נשלחנו לבית קטן, שבו גר זוג רוסי בגיל העמידה.

היתה זו ביקתת חמר ובה שני חדרים. אחד מהם היה מיועד לפרה, ועוד מספר חיות בית (שיחממו אותנו בחדשי החורף הארוכים), והשני שימש חדר מגורים לבעל הבית ולנו.

התושבים נצטוו לשמור עלינו בקביעות, כי היינו בחזקת אויבי המדינה. הם היו מאוד ידידותיים כלפינו. הם עמדו על כך שנח ואני נמשיך ללמוד, והיבול הטוב ב־1938 עדיין הספיק לכלכל את כולם. הצלחנו להתקיים יפה עד סוף 1941, בעזרת מכירת חפצים שהבאנו אתנו, וגם הודות לחבילות שקיבלנו מאניה וזיגמונט מארה״ב.

מחנה עבודה צבאי

בראשית 1942 גויסנו נח ואני, יחד עם אזרחים פולנים רבים, למחנה עבודה צבאי ונשלחנו למרחקים, לעבוד בבניית מסילות ברזל. תנאי העבודה היו שם בלתי נסבלים, ותוך מספר חדשים היינו מזי רעב. ידענו כי ימינו ספורים. בראשית האביב ברחנו מן המחנה, עם תריסר פולנים, והחלטנו לחזור לכפרנו. התקדמנו רק בלילות. ביום הסתתרנו בערימות שחת ומשפחות פולניות שנתקלנו בהן, לאורך הדרך, סיפקו לנו קצת מזון. בלילה השלישי הגענו הביתה, לשמחתה ולהפתעתה של אמנו. אמנם ידענו, כי בסופו של דבר ניתפס, אבל היינו בטוחים כי בית הסוהר לא יהיה יותר גרוע ממחנה העבודה. בידענו כי בקולחוז חסרים מכונאי טרקטורים, הפצנו את הידיעה כי אנו מומחים. למעשה לא ידענו על כך מאומה. בינתיים נאסרנו. בשבועות שקדמו למשפט, סבלנו מצוקת רעב חריפה, ועזרו לנו אז אסתר צ׳רני ובני משפחתה. הם ביקרו אצלנו כמה פעמים, והביאו לנו מזון וגם הפיחו בנו תקוה לעתיד. הגיע יום המשפט. לי ולנח פסקו 8 שנים, תוך הנמקה שאנו צעירים, אולם שיחק לנו המזל. ההכנה המוקדמת שלנו נשאה פרי. יושב ראש הקול־חוז, שיכנע את השלטונות שלא יוכל למלא את מיכסת היבול בלי עזרתנו ולפי בקשתו שוחררנו. הועברנו תחת פיקוחו לכפרנו ושם בילינו את הקיץ והסתיו, בעבודה על טרקטורים. באותו זמן הצלחנו לאגור גם קצת מזון לשנה הבאה, כי התברר לנו שהרעב הוא האויב הגדול ביותר של הכפר.

למחנה בדנפרוגרס

מיד לאחר שאוחסנו הטרקטורים לקראת החורף, נאסרנו שוב על ידי המשטרה והועברנו לבית הסוהר בפבלודאר. שם ביקרה אותנו אמנו כמה פעמים. מאוחר יותר הועברנו לדנפרוגרס, ששם התחילו הרוסים לבנות תחנה הידרו־חשמלית הידועה כיום כגדולה בעולם כולו. עבדו שם אלפים אסירים ואזרחים בפיצוץ הרים ובהעברת סלעים לבניית הסכר.

תנאי העבודה היו גרועים ביותר. עבדנו מזריחת השמש ועד שקיעתה, בקור גדול. קיבלנו ארוחה דלה אחת ליום וראינו את רוב ידידינו גוועים מרעב ואפיסת כוחות. נח ואני נשארנו בחיים, רק הודות לעובדה, שהיינו יחד, והשתדלנו לעודד זה את זה. לאחר שעברנו את כל החורף במחנה זה והגענו למצב של אפיסת כוחות, הגיעו עם תחילת האביב הוראות ממוסקבה, להעבירנו לבית הסוהר – חווה על יד אלמה־אטה, ששם נזקקו למכונאי טרקטורים. גם שם שררו תנאי רעב נורא, אבל אנו גרנו מחוץ למחנה ותנאינו היו טובים יותר, כי בתפוקת עבודתנו היה תלוי היבול. ניסינו אז לעזור לאסירים רבים, ואפילו לשומרים, על ידי הברחת אוכל למחנה. נשארנו שם עד סוף המלחמה, עת הכריז סטאלין על חנינה לכל האסירים שנכלאו על עריקה מגדודי העבודה.

משם הגענו לפבלודאר אשר לשם העביר ש. ח. דובין את אמנו לאחר שנאסרנו. ספק אם היתה נשארת בחיים בלי עזרתו.

בזמן מאסרנו היתה זו נחמה גדולה לדעת, שאמנו יושבת במקום בטוח ושמר ש. ה. דובין שגלה גם הוא לסיביר דואג לה.

קשה לתאר את שמחת אמנו ואת אשרה, כשראתה אותנו. היא כבר לא קיותה לראותנו בחיים. עם גמר המלחמה חזרנו כאזרחים פולניים ישר לשצ'צין, תוך תקוה להצטרף לאחותנו אניה בארצות הברית.

ב־1947 התחלנו בחיים חדשים בארה"ב. אמנו הגיעה ראשונה ומצאה את ביתה אצל אניה וזיגמונט. היא זכתה בשנותיה האחרונות לקצת נחת מילדיה. הבנים התחתנו וגם נכדים נוספו.

היא נקברה בבית הקברות בלונג־איילנד, בחלקת איגוד הוי־לייקאים, כשילדיה ונכדיה מלוים אותה בדרכה האחרונה.

אחרי שנים אלו שהן בחזקת חלום בלהות, אנו ממשיכים להתאבל על אבינו היקר שנפטר בכלא, ועל שאר בני המשפחה שהושמדו בזמן הכיבוש הגרמני, ועל עיירתנו ויליקה שנחרבה ואיננה.

תרגם מאנגלית ד"ר א. ג ו ט מ ן

קליוולנד 1965

יזכור

יוסף נורמן

בין מלתעות החיה הנאצית

מזכרונותיו של פרטיזן, איש ויליייקה

בין המצרים

באותו יום חרפי, בתחילת שנת 1940, כשבני משפחתנו שהתגוררו זה דורות בעירנו וילייקה, קיבלו תעודות־זיהוי סובייטיות עם "הסעיף" המפורסם, שלפיו נאסר עלינו לגור בעיר וילייקה כעיר פלך, הוכרחנו לעזוב את ביתנו־קננו, אשר בו גולדנו, גודלנו ונתחנכנו. אנוסים היינו לנדוד ולחפש דירה שכורה בעיר אחרת.

שכרנו חדר עלוב בקורניץ ובו הסתדרה כל המשפחה. התחלנו בחיים חדשים ב"מולדת" הסובייטית. מדי פעם, בבואנו לווילייקה ובראותנו איך זרים ירשו את יגיע כפינו, ידענו גם הרגשנו טעמם של החיים החדשים במשטר הבולשביסטי.

את הבית שלנו הפכו למשרדי ממשלה. אמנם אנחנו הסתדרנו בעבודה דוקא בווילייקה, אבל לא היתה זאת עבודה קבועה ולא עבודה רשמית מוכרת. שנה שלמה היה אחי רפאל במאסר עם עבודת פרך בגלל התנגדותו להפליה שנהגו אתנו כשהכירו בנו כבורגנים, ועל תפיסת ביתנו שלא כחוק. רק חודש לפני המלחמה שוחרר וחזר לווילייקה ונתקבל לעבודה במחלקה החקלאית.

המלחמה

עם האנדרלמוסיה שקמה ביום ה־22 ליוני 1941, כשהודיע מולוטוב מעל גלי האתר על התנפלות הגרמנים על רוסיה, היתה תגובתנו הראשונה להגיע בהקדם לווילייקה ולראות מקרוב מה קרה לביתנו. יום יום היינו מבקרים את וילייקה ואת ביתנו ובערב היינו חוזרים לקורניץ כדי לחזור שוב למחרת. רק ביום הרביעי, 25 ליוני, חזרה כל המשפחה לביתה־קינה הישן בווילייקה, לאחר שכל המשרדים שבה הופקרו ע"י פקידיה־דייריה. שאלת־החיים שהתעוררה אז בקשר לבריחה לארץ הסובייטים לא היתה חריפה לגבינו, בעלי הסעיף המיוחד. הכרנו היטב את הדוגלים ברעיונות חופש, שוויון וחרות. נחושה היתה החלטתנו: שב ואל תעשה – עדיף. אין בורחים מן הפח אל הפחת. וגישה זו היתה בעוכרינו. אחי רפאל, מולה לוינסון, יצחק צימרמן עלו על האופניים וברחו בדרך לגבול הסובייטי הישן, אך בדרך פגשו אותם הגרמנים והחזירום לווילייקה. אחי נתן קיבל צו גיוס ב־23.6.41 לצבא האדום, אך נעזב לנפשו, כי כל הקצונה נמלטה לרוסיה.

אך הספקנו לקנות שביתה בביתנו, ללא חפצים וללא בגדים, והנה שריפה פרצה בבריגדה – מיבנה־עץ גדול ששימש ללשכת הבולשת בזמן הפולנים ובזמן הסובייטים לנ.ק.וו.ד. נראה שהסובייטים לא היו מעונינים להשאיר את המיסמכים הנוגעים לעניני פנים ומישהו דאג לשרפם. עבדנו קשה לכבות את הדליקה, כי רוח חזקה נשבה בדיוק בכיוון הבית של יעקב נורמן שבסביבתנו והיה חשש שכל בתי העץ יתלקחו. באותו הזמן נשרף גם גשר העץ הגדול שעל הווילייה.

ביום הרביעי, 25 ליוני, נכנסו הגרמנים הראשונים כשהם רכובים על אופנועים. אחרי יומיים התחיל חיל רגלי עובר ללא הרף את חוצות העיר מכביש סמורגון דרך כאלאפי, קדימה לוויטבסק־סמולנסק, ממערב למזרח.

הגרמנים הנשארים ללינה בווילייקה דורשים מקומות לינה. לקחו אותי ועוד כמה יהודים, הביאו אותנו לחדרי הגימנסיה ולחדרי המעבדה וציוו עלינו לנקותם. את המכשירים, הצלוחיות והבקבוקים ציוו לזרוק לפחי האשפה. בחצר שלנו הקימו מטבח נודד. כששאבו מים מן הבאר לבישול, נתנו לנו לשתות מהמים, כדי להיות בטוחים שהמים בבאר לא הורעלו.

גזרות ראשונות

פלוגה של אנשי ס.ד. באה לעיר. הפקודה הראשונה היתה לתושבים היהודים. כל יהודי חייב לענוד סרט עם סמל מגן דוד צהוב על יד שמאל. בפנים ה"מגן דוד" יש לרקום את המלה "יודע" באותיות לטיניות. אסור ליהודי ללכת על המדרכה, אלא בצידי הרחוב, ואיש אחרי חברו. אסור ליהודי להימצא ברחובות העיר משעה 8 בערב עד שעה 6 בבוקר.

החמסנים הראשונים

מאחר שחלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית ברח לרוסיה, נשארו כמה בתים עזובים. הגויים השכנים מהעיירה ומהכפרים הסמוכים הבחינו בדבר. יום יום היו באים, מסתובבים בין הבתים ועם ערב פורצים לבתים, חומסים ושודדים מכל הבא ליד, הורסים ושוברים מה שניתן להרוס. קרה שגם לבתי מגורים היו נכנסים לשדוד. מאידך רבים התושבים היהודים, הרואים את חורבנם בחייהם, מפקידים אצל שכניהם הגויים תכשיטים, כלים, בגדים, על מנת שיוחזרו להם אחרי ימי האימה...

אנחנו, כמה צעירים ברחובנו, יצאנו לשמירה בערבים מפני החמסנים. באותו יום רביעי בערב, 25.6.41, יומיים אחרי שעזבו הסובייטים את העיר נמצאתי ליד ביתו של ר' אהרן דוד, בדרך חזרה לביתנו, והנה אני שומע פסיעות חזקות על המרצפת. בחוץ היה חושך. חששתי שאלו הם הגויים השכנים ההולכים לגזול רכוש יהודים.

כשהתקרבו הפסיעות, ניצבתי פנים אל פנים עם סיור גרמני של 5 חיילים, מזוינים בתת־מקלע. לא היתה לי אפשרות לברוח או להתחבא. הגרמנים שאלו אותי: אתה רוסי? התחילו לבדוק את צווארוני, אם אין סימני דרגה עליו, כשעניתי בפולנית כי אני תושב העיר הגר בבית שממול, עזבוני לנפשי. אחד מאנשי הסיור דיבר פולנית.

לעבודה

שטשיפן ביאלואוסוב, מנהל בית הדפוס שעבד עמי יחד בדפוס פלקסר, בא לביתנו יומיים לפני האקציה וקרא אותי לעבודה, כדי שאקבל תעודת עובד ולא יגייסוני לכל מיני עבודות. הפלקט הראשון שהדפסתי היה מיועד לאוכלוסיה היהודית, שעליה להתייצב בחצר בית הכנסת. נצטוויתי להבליט את הכתוב בו. חתם עליו הגביט"ס קומיסר א. שמידט.

האקציה הראשונה

בשבעה עשר בתמוז תש"א, שחל בשבת (12.7.41), הודבקו מודעות ברחובות העיר: "על כל יהודי העיירה מגיל 15 עד 55 להתייצב היום בבנין בית הכנסת הגדול בשעה 10 בבוקר". לא עלה על דעתו של מישהו שמאחורי מודעות אלו מסתתר דבר מה. מישהו העלה את הסברה שהגרמנים רוצים לבחור "ועד קהילה" או "יודענראט".

כל הגברים, ואפילו מעל לגיל המבוקש, התאספו בחצר ביהכנ"ס, זכורני איך ר' משה סבירסקי האיץ באנשים למהר וללכת לבחור בועד הקהילה.

חצר בית הכנסת

בחצר בית הכנסת עמדו הגרמנים וסידרו את הגברים ב־4 שורות, כשכל שורה מצווה להיכנס לביהכנ"ס.

אך עברנו את הסף, נתגלו משני הצדדים קלגסים גרמנים מזוינים במקלות עצי אורן מסוקסים והתחילו מכים בכל הנכנס. חובטים בראש, בפנים, בועטים ברגליים. זו היתה קבלת פנים ראשונה ליהודי העיירה. איש ס"ס לקח מכל אחד את תעודת הזיהוי. כל אחד נצטווה להביא מיד לביהכנ"ס 2 חפיסות טבק, שעונים, זהב וצרכי שתייה.

קבוצה אחת, ביניהם אני, אבי ואחי נתן, נצטוותה לבוא בשעה 12.00 בצהריים אל הגשר עם אתים. קבוצה שנייה נצטוותה להתייצב ליד הרכבת לפריקת קרונות פחם. על קבוצה שלישית הוטל לבוא לטחנת הקמח לסחוב שקי קמח.

אני נצטוויתי להביא טבק וי"ש. מכיון שמסרתי שם בדוי וכתובת לא מדויקת, לא חזרתי לביהכנ"ס והסתתרתי בבית.

החלטה גורלית

בביתנו התגורר מיכאל גולקוביץ, שאת תעודת הזיהוי מסר בביהכנ"ס ונצטווה להופיע ליד הגשר בערב. גם אחי רפאל

יוסף נורמן
מניצולי הפרטיזנים

נצטווה כך, אך בבית הוחלט שרפאל לא ילך. נסינו להשפיע גם על גולקוביץ שלא ילך ולא הצלחנו. הוא טען, שאם לא ילך – יבואו לקחת אותו ואחרים ייענשו בגללו. רפאל אמר שלא יתן למיכאל ללכת לבדו והצטרף אליו. חיכינו כל הערב וכל הלילה והם לא חזרו. בעיר סיפרו שהבאים לגשר הועברו למחנות עבודה. בשעה 7.30–7 בערב בקעו יריות מכיוון הגשר, אבל מי יכול להעלות על דעתו, שממיתים את אחינו, שעתה זה היו אתנו? הגויים השכנים סיפרו, שכל הקבוצה הועברה לעבודה למולודצ'נה ופריידל גרינהויז־שפריירגן וחברתה יצאו לחפש את בעליהן. חודש ימים נדדו בסביבה כנוצריות, הגיעו ברכבת עד לסביבות קרקוב ואושווינצים וחזרו הביתה. בינתיים נודע מפי השכנים הגויים, שכל הקבוצה נהרגה ביריות ביער במאלוני ונקברה בקבר אחים גדול, שהוכן מבעוד יום ע"י הקרבנות עצמם. היחידים שניצלו וברחו מהבור היו: בנימין אפשטיין, ואיסר ריאר מויאזין. באקציה הזאת נהרגו לפי רשימה שהוכנה כ־150 גברים. בין הנרצחים: יצחק פוטרפס שחזר מקורניץ, יעקב חסיה־העניע'ס, יוסלזון, יצחק דוד, נוח נורמן, מולה לוינסון, יצחק קלר, משה סבירסקי, מקס צרני ועוד.

ארבעת האחים הרצענים הגיעו לגשר 10 דקות אחרי שעה 6, ועוד הספיקו לראות את האנשים, העוזבים קבוצות־קבוצות את הגשר. אותם החזירו הגרמנים העירה, כנראה שגם בגיא ההריגה יש חשבון של זמן ומזל.

לאחר שנודע דבר הרצח קמה בהלה בעיירה. הגברים התחבאו על עליות הגג ובמרתפים ובכל מקום נסתר מעיני הרוצחים.

אני "משתזף"

היה יום חם רגיל בחודש תמוז. החלטתי לא לצאת לעבודה. יצאתי מן הבית דרך הגינות לשפת הנהר. חשבתי להתחבא במשך היום בסביבות הנהר. הפלז'ה היתה מלאה חיילים גרמניים. שכבתי בפינה מרוחקת על החוף כאילו להשתזף וספרתי את הדקות החולפות ללא שוב. החיילים שהשתזפו בשמש לא שמו לב אלי. ברגע שהתרחקתי כמה פסיעות מן החוף, הופיעו שני חיילים במדים וציוו עלי ללכת לעבודה, כשאני לבוש בגד ים בלבד.

מאפיה ניידת

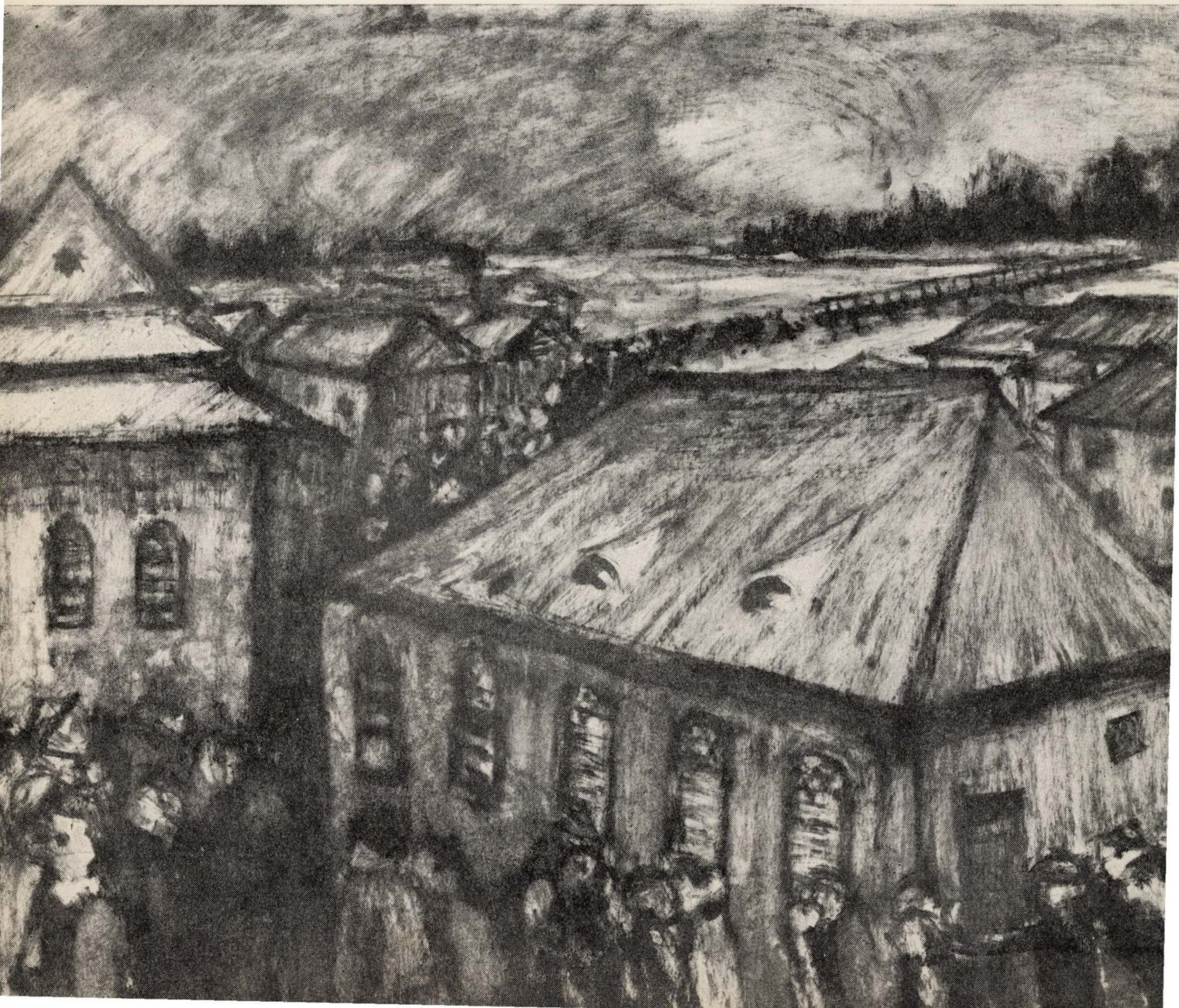
ליד הגשרון המוביל לחצר בית הכנסת עומדת מאפיה ניידת. כאן אני מקבל שיעור בנסירה במשור חשמלי. מכבדים אותנו בנסירת עצים וחטיבתם. במאפיה עבדו כבר מספר יהודים, ביניהם המורה הישיש רודניצקי, שסחב דליי מים להכנת העיסה. עבדו שם גם "שקצים" צעירים מהפנימיה א.מ.פ. (ילדים עזובים). הואיל והייתי בן גילם נטפלו אלי והתחילו להציק לי ולצעוק לעברי:

— "כל היהודים כבר מלחכים עפר ואתה עוד חי?" נדמה לי, ששקצים אלה היו בין הגורמים להחלטתי הגורלית לברוח לפרטיזנים ולנקום את נקמת כבוד עמי שחולל.

בשעה 4 שוחררתי מהעבודה ורשמוני כעובד במקום, עלי לחזור למחרת. קיבלתי גם לחם וצידה לדרך. למחרת לא חזרתי לעבודה.

חוטפים לעבודה

החטיפות לעבודה נעשו לחם חוקם של היהודים. כמה יחידות

צבא השתכנו בעיר והיה צורך בעובדים לניקוי חדרים, להכנת עצים להסקה וגם לעבודות מקצועיות. יום־יום יוצאים הגרמנים זוגות זוגות, עוברים מבית לבית, חוטפים גברים ונשים ומביאים אותם למקומות העבודה. תוך כך התחילו לחמוס ולקחת מה שמוצא חן בעיניהם. בבנין הבריגדה מצאתי חרב שנשארה מזמן הסובייטים, לקחתי אותה לעת הצורך. יום אחד נכנסו החיילים לביתנו, לסחוב משהו. הספקתי להוציא את החרב מחדר ההורים ולהניחה מתחת למיטתי, כשאני שוכב במיטה ועושה את עצמי חולה. אנשי ס"ס, שמישכנם בבית המשפט, תפסו 5 יהודים – ביניהם בנו של פלורמן, בלשינסקי ואחותי גלה – החזיקו אותם במרתף של בית המשפט. ביום היו מעבידים אותם ובלילה משכינים אותם במרתף, שלא יברחו מהעבודה.

דירות בצוותא

יהודי וילייקה, שנשארו בודדים בבתים, לא יכלו להישאר לבדם בין כתלי ביתם ולכן הצטרפו בודדים למשפחות והצטופפו במספר דירות גדולות. הבתים העזובים נסגרו על מנעול ובריח כשהם ריקים מאדם. דבר זה איפשר לשכנים הגויים ולחיילים הגרמנים לשבור את הדלתות ולגזול רכוש יהודי נטוש. היחידות הצבאיות התאכסנו בעיר ותפסו לעצמם את הדירות הנוחות הגדולות בבתי הממשלה לשעבר.

עבודת הנקיון בכל המשרדים והדירות שבהם התאכסנו הקלגסים הרוצחים נמסרה לידי היהודים, שעליהם הוטלה גם כביסה, נסירת עצים וחטיבתם להסקה ובשכרם קיבלו העובדים פת לחם.

המאפיה

באחד הימים עבר ראש העיר ספיעשקא ליד מאפייתו של דוד מרדכי נורמן ופגש שם גם את אבי ואת פלורמן ואמר להם: תתקנו את תנור המאפיה, תקבלו קמח, תאפו לחם ותחלקו אותו לפי מספר הנפשות 300 גר', ליום לנפש, לפי כרטיסי מזון. השמחה היתה גדולה. האופה דוד מרדכי עשה את כל ההכנות וביחד עם מולה בנו התחיל לאפות לחם בשביל האוכלוסיה היהודית. הקמח נתקבל אצל לונקה יגילוביץ, מנהל המאפיה העירונית. העוסקים בדבר דאגו שלמנהל המאפיה יהיה כדאי להוסיף על מיכסת הקמח. הוצאות המתנות עלו מיום ליום, אבל כדאי היה הדבר. הנצרכים היהודים היו מקבלים יותר מ־300 גר' לחם והתלות של היהודים בתושבים הגויים פחתה והלכה. האוכלוסיה הנוצרית ידעה לנצל את מצבנו הנורא.

המאפיה נהפכה לבית ועד של היהודים בוילייקה. העוסקים באפיה, אשר פלורמן, דוד מרדכי נורמן, משה (רייזל'ס) קופילוביץ' ואבי ברוך נורמן, היו אנשי יודנראט בלתי נבחרים. אליהם היו פונים הגרמנים בדרישות לקבל עובדים לעבודה, להמציא להם מיטות, מזרונים וארונות.

המיפקד

בצדק טען ספיעשקא: אם מחלקים לחם לפי כרטיסים ובהתאם למספר התושבים – יש לקבוע את המספר המדויק של מקבלי הכרטיסים ובעד הלחם שמקבל כל אחד עליו לתת תמורה בעבודה. מן הדין איפוא לערוך מיפקד. כל אחד יקבל כרטיס עבודה ויחוייב לעבוד. המיפקד הראה שנשארו בווילייקה 300 נפשות. יש לציין שחלק ניכר מהיהודים לא היו תושבי וילייקה לשעבר, כי אם פליטים מהעיירות הסמוכות, שבמקרה נקלעו לווילייקה. בדרך כלל נהיתה וילייקה מקום מעבר ליהודים שהגיעו ממינסק, מברנוביץ ומהסביבה. זכורני שניאמע קופילוביץ התגורר אצלנו למעלה מחודש ימים, ואח"כ חזר לווילנה. בביתנו היו תמיד אורחים שהתאכסנו ימים ושבועות.

רואים ואינם נראים

רחובות העיר התרוקנו מאנשים. יהודים לא היו הולכים ברחובות, בלתי אם לעבודה. למען הקימוץ בהוצאות עצים להסקה, ובגלל הפחד להישאר לבד, היו כמה משפחות חיות בבית אחד. מי שהיה מוכרח ללכת, היה חוצה חצרות ומטפס על הגדרות. בערבי הקיץ היו מתכנסים אצלנו השכנים זונדל, הניה, דוד מרדכי ויום יום היו פונים לאבא באותה שאלה: "מה יהיה עלינו? מה יהיה בסופנו? הרי פיקח אתה!"

חדשות הרדיו

הרדיו הגרמני פעל כל היום ופנה לאוכלוסיה הפולנית והרוסית בטענה, שהקומוניסטים והיהודים רצחו את הנוצרים, מצצו את דמם, חיללו את כבודם וחמסו את רכושם. סטלין ברח דרך מנהרה ועמו כל משרדי הממשלה. הגרמנים עומדים בשערי מוסקבה. משך שנה שלימה היו חוזרים יום יום על אותן החדשות. והתחלנו להרגיש כי משהו מסתתר מאחוריהן. האם יש עוד מקום לתקוה ולו גם קלושה?

תעודות ופרנסות

התעודות שקיבלנו ממקום העבודה שימשו מגן מהחטיפות, אבל לא תמיד. כשאנשי הגסטפו או ס.ס. הוצרכו לעובדים, לא בדקו.

מאין התפרנסה האוכלוסיה היהודית? קשה להשיב על שאלה זו. כל בעית הפרנסה נצטמצמה בפרוסת לחם ובכמה תפוחי אדמה ואותם היה קשה להשיג, להשתכר ולהרוויח לא היה ממה. יחידים היו הרצענים שבימים הראשונים עוד היה מצבם טוב. הגויים היו מביאים להם לחם, קמח, תפוחי אדמה, חמאה וקטניות חלף עבודתם, ולידם נהנו עוד כמה משפחות. היתר היו מוכרים בגדיהם וחפציהם לגויים, או מחליפים בגדים בצרכי אוכל. אלה שנשארו ללא בגדים וללא כסף רעבו ללחם, 300 גר' לחם לנפש היו בבחינת לעג לרש.

האקציה השניה

אור ליום ג׳, ו׳ באב תש״א (29–30.7.41) בשעה 6 בבוקר, פשטו חיילי ס.ס. קבוצות קבוצות, וערכו סריקה בבתים. אנשים שטרם הספיקו לשמוע מה מבקשים מהם, הוכו באלות ונצטוו להתלבש מהר, לקחת צידה לדרך, לעבודה מחוץ לעיר. בחוץ חיכו מכוניות משא. היהודים, רובם נשים וילדים וגברים שטרם הספיקו להימלט ולהתחבא, הועלו על המכוניות שנסגרו מכל צד והוסעו אל מעבר לפסי הרכבת. יומיים נמשכה האקציה. השוטרים הפולנים והביאלורוסים לא פיגרו אחרי חבריהם הגרמנים, ובדברי חלקלקות הערימו על היהודים שכאילו לוקחים אותם לעבודה.

משה טייץ והחייט פורמן שגר בחצרו של צסקוב, כרו בור עמוק ליד המאיאק, ולא שיערו, כי אכן קבר עמוק כורים הם, לעצמם ולאחיהם בני עירם, שהובלו לבור ונקברו באותו קבר עמוק. עברו כמה ימים עד שנודע הדבר בעיר. היהודים לא האמינו, או לא רצו להאמין. השאלה: מדוע? לא פסקה, עד שר׳ משה שמעון, ואחד מהרצענים, הגיעו בחשאי למקום ההריגה, חפרו והוציאו כמה מבגדי ההרוגים והכול השתכנעו, שאכן קרה הדבר שלא פיללו לו. בין הנספים באקציה זו: גורביץ פייבע, זונדל קריינס, יהודה ויעקב לנדא. ברוך וועווייר, אליהו לייב זגרמיסטר, מרדכי אפשטיין, אהרן למפרט, זלמן קוזדן, ורבים מהפליטים מווילנה וממינסק שנקלעו למקום במקרה. את אחי נתן מצאו חבוי בחצר. הוא נאבק עם הקלגסים, אך הם העלוהו בכוח למכונית. אשתו רבקה לבית מילייקובסקי, שכבה בבית החולים כגויה וילדה בן, אבל האב לא זכה לראותו. ברית המילה נתקיימה בביתנו, ברית מילה יחידה בתקופת הגרמנים בווילייקה! אחרי האקציה נשארו יחידים. מהרבה משפחות לא נשאר זכר.

מנות הלחם

אפיית הלחם בשביל היהודים במאפיה של דוד מרדכי נפסקה. אין מספקים קמח לאפיית לחם ליהודים. ״חבל על כוח אדם שיבוזבז בזמן מלחמה״, כך אמר ראש העיר של וילייקה ספיעשקא, ולא בוש. מעתה, כשכל האוכלוסיה היהודית מונה 100 נפשות בלבד, יסופק להם לחם שיובא מהמאפיה העירונית. כל אחד יקבל 200 גר׳ במקום 300 גר׳ לפני האקציה. החלוקה תוסיף להתקיים במאפיה היהודית. בטרם יעלה השחר יוצאים חברי היודנראט אל המאפיה לקבל את מנתם הדלה.

מקומות עבודה

החיים נעשו קשים יותר. העיירה התרוקנה מיהודיה. רוב הבתים ריקים ועזובים. הגויים פרקו את החלונות והרצפות, חיפשו מחבואים, שבהם הטמינו היהודים הנרצחים את עושרם. בחלק מהבתים השתכנו גם גויים מהכפרים ומהעיר. רוב תושבי המקום הסתדרו אצל היחידות בעבודה, וקיבלו תעודת עבודה. באחד הימים, בעת חיפוש אנשים לעבודה, מצאו אנשי ס.ס. את ר׳ משה שמעון עטור הזקן, הוציאוהו לאמצע השוק וגזזו את זקנו. מאז הליט בצעיף את פניו ולא הסירו עד יומו האחרון.

מלקות

באחד הימים באו כמה גרמנים למאפיה וביקשו לשלוח כמה עובדים לעבודה ביחידה מסוימת. הואיל והגרמנים לא היו מוכרים בעיר, לא נשלחו העובדים. למחרת בא השוטר הצולע ישינסקי, בפקודת הגביט׳ס קומיסר, לקח את אבי ברוך נורמן, אשר פלורמן ודוד מרדכי נורמן ואנשי הס.ס. הילקום חמישים מלקות על אי שליחת עובדים.

מנין – ימים נוראים תש״ב

בביתו של ר׳ משה שמעון קבענו מקום לתפילה, שלוש פעמים ביום. כל הגברים אומרים קדיש. ידוע לנו בדיוק מי ומתי נהרג כל אחד. בימים הנוראים התפללנו כולנו בביהכנ״ס של חסידי לובאוויטש, היחידי שנשאר שלם. ביהכנ״ס של המתנגדים נשרף ע״י ס.ס. בית הכנסת הגדול נהפך ע״י הסובייטים לבית מחסה לעובדים, והגרמנים הפכוהו לאורוות סוסים. מר מלשקביץ ירד לפני התיבה ושמר על ביהכנ״ס כעל בבת עינו. מי יכול לתאר את תפילות הימים הנוראים של תש״ב? כתלי בית הכנסת לא שמעו כמותן. אנו עצמנו לא ידענו עד היכן יכולה להגיע ההתעלות הרוחנית. בחצרו של משה שמעון הקימונו סוכה ועל אפם וחמתם של שונאי ישראל קיימנו מצות ישיבה בסוכה. ר׳ שמואל השוחט נאה דורש, מעודד את רוחנו בדברי תורה מזמן לזמן. הוא חוזה את סופם המהיר של שונאי ישראל.

חדשות מן החזית

החדשות אינן משמחות. מדי יום מעבירים את הדגלים הנעוצים במפה התלויה ליד העיריה, קדימה – מזרחה, סימן להתקדמות הגרמנים. אנו מחכים לנס, והוא מתמהמה. הגויים יודעים איך להסתדר בכל חילופי השלטונות. להם לא איכפת. יש גויים המביאים מזמן לזמן ידיעה בלתי מצונזרת, שהגרמנים נוחלים מפלות בחזית. הקור בחורף אוכל אותם. נושמים לרווחה, מחכים ומצפים לנס.

כיצד מחממים את הגוף

בשנים כתיקנן היו מכינים עגלות עצים שהיו קונים בשוק אצל הגויים. היום אין שווקים ואין עצים למכירה ובכלל אין מכינים כלום. מרוצים מכל יום העובר ללא התרחשויות ואקציות. אבל הקור גדול. הגדרות כבר נשרפו מזמן וכן החלונות והדלתות. הגויים הורידום. להכין עצי הסקה לחמם את הבית ולבשל דבר מה אפשר רק בלילות חושך.

נפטרים

האוכל דל, הקור עז. יעקב נורמן חלה ובסוף שבט נפטר, באותו לילה נפטרה גם ציפה קופילוביץ'. יומיים עסקנו בכריית קברים לנפטרים, כי האדמה היתה קפואה, ואנחנו רעבים וחלושים. זכו עוד השניים לבוא לקבר ישראל כששארית יהודי וילייקה מלווים אותם בדרכם האחרונה. כמה קינאו בהם, על מיתתם הטבעית בביתם, על מיטתם, בין קרוביהם ומכריהם! אשתו מריאשה נפטרה אף היא אחרי ימים ספורים.

קשר עם פרטיזנים (אוקטובר 1941)

עוד מזמן היותנו בקורניץ היה לי קשר עם הנוער שהתכונן לעזוב את העיירה ולצאת ליער. הלבטים היו גדולים. איך נוטשים את ההורים? ואם הצעירים יעזבו את מקומות העבודה ויברחו ליער, הרי ינקמו בהורים. ההורים מצדם דיברו על יציאה ליער, אלא שדחו מיום ליום. ובינתיים הגויים שהיו מרוויחים אצלנו את לחמם – נעשו שונאינו בנפש. דמנו נעשה הפקר ורכושנו – שייך להם.

במקרה נפגשתי עם נחום אלפרוביץ מקורניץ, גם הוא עובד דפוס לשעבר. נדברנו להכין גרעין להתקוממות וליציאה ליער. אך אין אנו יודעים מה עלינו לעשות. דובר שניפגש בקורניץ עם כמה חברים ונטכס עצה.

פגישה בקורניץ

ההליכה לקורניץ, ליהודי יחידי עם טלאי, היא בחזקת סכנה, ביום הראשון שעבר נהרגו 2 בחורים, בני קורניץ, ע"י שוטר בילורוסי, שרנגוביץ שמו, שונא ישראל מובהק. אולם אין ברירה. ההליכה לקורניץ עברה ללא תקלות. נפגשתי במקום עם כמה חברים, ביניהם נחום צימרמן, בחורה מדולהינוב, ברטה מכאלאפי. בפגישה הוחלט: א) להקים ארגון, ב) לבוא בדברים עם עוד כמה חברים ולצרפם לארגון, ג) לאסוף אוכל ובגדים על ידי חילופין של חפצים ולאכסנם במקום סתר, ולעת האביב לצאת היערה. לא האמנו שבחורף אפשר לחיות ביער. לקבוצה זו השתייכו 30 איש מקורניץ. על גג בית בקורניץ הותקן מחסן לבגדים ולצרכי אוכל. חלמנו על נשק, אבל איך אפשר להשיג את האקדח הראשון? ארגון זה עודד אותנו כיחידים. התחלנו להרגיש שאנחנו שייכים לאיזה גוף מסונף, שאנחנו לא יחידים ובודדים, ותמורת חיינו ישלם מישהו מחיר יקר. לא נלך כצאן לטבח.

כרוזים במחתרת

בבית הדפוס אני עובד מן הבוקר עד הערב.

בפגישה שהתקיימה בקורניץ לקחתי על עצמי ל"סחוב" אותיות דפוס ולהעבירן למחתרת לקורניץ, כדי שנחום אלפרוביץ, עובד דפוס לשעבר, יוכל להכין כרוזים בשביל המחתרת. כל יום אני "סוחב" אותיות מבית הדפוס שבבית ה"גביט'ס קומיסר", עוטף אותן בסחבות ומשאירן בחוץ. אחרי העבודה אני נוטל אותן ובעברי ליד חצרו של נח דינרשטיין, העובד עם הקורניצאים, אני משאירן במקום מוסכם מראש ומסתלק הביתה.

דינרשטיין מעביר את האותיות לקורניץ ונחום דואג להדפסה. את הכרוזים במאות עותקים מחלקים לאוכלוסיה האזרחית, בעיקר בימי השוק. לפי הרוב היה הנושא "השקרים של הגרמנים", המפלות בחזיתות וקריאה לאוכלוסיה לצאת ליערות, לפרטיזנים. החתימה על הכרוז היתה "רוסקי פרטיזן". במשך החורף הספקנו להדפיס מספר ניכר של כרוזים. אחרי האקציות בקורניץ הוציאו את הדפוס ליער, אבל בטרם הוצא כרוז אחד ביער, גילו הגרמנים את הדפוס והחרימוהו.

האקציה השלישית (2.3.42)

בתענית אסתר צמו כל הגברים וכל הנשים. בלילה קראנו את מגילת אסתר בביתו של ר' משה שמעון. התפללנו בכוונה עצומה ואיחלנו איש לחברו פורים שמח, שנזכה למפלתו של המן הרשע החדש.

בשתיים בלילה נשמעו דפיקות על הדלתות והחלונות. הדלקתי את מנורת הנפט ופתחתי את הדלת. אנשי ס.ד. פרצו פנימה וצעקו ברוסית "אודיווייטעס" (התלבשו)! אני שואל חייל אחד לאן מוליכים אותנו, ותשובתו היא לקרסניה גיטו. חשבנו, שהכוונה היא לגיטו קרסנה. בינתיים הגיעה גם המשטרה המקומית, בילורוסים, ובלי אומר ודברים התחילו להכותנו ולהאיץ בנו, כי ממהרים לצאת לעבודה. בחוץ חיכו מכוניות משא מכוסות ברזנטים. האנשים הועלו למכוניות, חצי מלובשים, חצי מנומנמים. לא היתה אפשרות להימלט. באוטו מצאנו את ר' משה שמעון ואשתו, דוד מרדכי ומולה, זונדל קריינס ואשתו, הניה קופילוביץ'. הביאונו לחצר בית הכלא המפורסם בווילייקה. בחצר היה מחסן. שם פגשנו אנשים שהובאו לפנינו, ביניהם בארשאי ופלורמן. הקלגסים העמידו שולחן ועל ידו ישב גרמני עם כרטיסיה, זיהה כל אחד לפי מקום עבודתו, קיבל את פנקס העבודה וכיוון כל אחד לפי קבוצות שעמדו נפרדות, מצד ימין ומצד שמאל. בקבוצת ימין העמידו את בעלי המקצוע, ובקבוצה השניה, את הפועלים הרגילים. שלמה חיים נורמן, ששכב חולה על אלונקה הוצא ע"י בארשאי ועוד אחד, החוצה. כל פעם היו מוציאים קבוצה של 5 אנשים, מהקבוצה השניה, מצד שמאל.

הפצוע בורח

מספר בארשאי: כשלקח את האלונקה ויצא החוצה, ראה ערמה של גוויות בחצר. כשהתקרב לערמה, התחילו החיילים לירות עליהם. בארשאי הספיק ליפול על הערמה והרגיש שנפצע בצווארו ובגבו. הוא שכב על הגוויות ועשה עצמו מת. זה היה בשתיים בלילה. משהרגיש בארשאי שאין שמים לב לערמת

הגוויות והחיילים נכנסו לפנים החדר לקחת קבוצה חדשה, קפץ על גדר התיל וברח בכיוון קורניץ כשהוא פצוע וזב דם.

הסלקציה

אותי ואת מולה גורמן הצעירים בחבורה העבירו לחדר אחר, כנראה שקבעו אותנו כבעלי מקצוע; מולה כאופה ואני – כמדפיס. בחדר השני פגשנו את הרצענים עם משפחותיהם, מולה ויסמן, מלשקביץ הזקן. את שמוקלר הביאו אחרי הצהריים. אמו הועברה לקבוצה השניה. כפי שהתברר הופרדו בעלי המקצוע, כדי להשאיר אותם כעובדים מקצועיים. כל היום נשארנו כלואים בחדר.

הפגישה האחרונה

ליל שושן פורים – 3.3.42, בשעה 11 בלילה הוציאו אותנו לחדר הגדול, העמידו אותנו בשורה בצד אחד של החדר. בצד השני של החדר עומדות הנשים שטרם הספיקו להשמידן במשך היום, ביניהן: גיסתי רבקה לבית מילייקובסקי עם התינוק על זרועותיה; הוא נולד ביום שנהרג אביו – אחי. היא התחננה לפנינו שנוציא אותה, אבל קצרה ידנו מלהושיעה, וכשאוסקה קלר בן ה־13 התחמק ועבר לצדנו, הוכה מכות רצח והוחזר למקומו. היה ילד יחידי בין כל הנשים. גם חיה שץ היתה במקום. בתה המשותקת של סלאווה קרמניק שכבה על הרצפה על סדין לבן וסלאווה אמה עמדה על ידה. כ־20 נשים נמצאו באותו מעמד. אותנו הוציאו מהחדר הגדול החוצה. נצטווינו ללכת הביתה בלווי חיילים גרמנים. למחרת חוזרים לעבודה כרגיל.

חוזרים הביתה

אני ומולה הולכים יחד. ראשי מבולבל. איני תופס את משמעות הדברים. אני חוזר אמנם הביתה, אבל אל מי? מי מחכה לי? מי צריך אותי. את אבא ואמא הפרידו ממני כבר בשעות הבוקר ומאז לא ראיתי אותם. זכורני רק את שאמר לי אבא בישבנו באוטו: "יוסף, החזק מעמד!" "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע!" באזני מהדהדות יריות, אנקת חללים. אני משווה לנגד עיני את מבטיהן של אחיותינו המחכות בתור לגורלן הנחרץ. כמה עוז ומרץ, כמה יסורים ומכאובים ניבטו מעיניהן של יקירותינו. הן לא בכו, לא התחננו. אולי נחרב מקור הדמעה. ברק עיניהן היה מעולם אחר. הרגשתי את צוואתן האחרונה, האלמת, הזועקת: חיו על אפם וחמתם של מרצחינו, ניקמו את נקמת דמנו, כבודנו! אנו משרכים את רגלינו בחוצות וילייקה. פורים היום. היש עוד בעולם יהודי השמח בחג זה, בחוץ הושלך הס. רק הד פסיעתנו נשמע בחלל האויר. אנו מתקרבים לרחוב פילסודסקי, עורק החיים של עירנו, שהיה מיושב יהודים, תושבים ותיקים. אילו חיים שוקקים ותוסיסים היו מלאים בתים אלה! ועתה הבתים עזובים ונראים כקברים פעורים המצפים לקרבנות...

אנחנו נכנסים לביתנו. אך הבוקר עזבתיו והנה מה נשתנה! איזה קור ופחד ניבטים אליך מכל פינה. טוב שגם מולה אתי. לפי עצתו של הגרמני המלווה אותנו לא נפרדנו, נשארנו ביחד. "טובים השנים מן האחד, ביחוד בעת מלחמה" – אמר לתומו המלווה שלנו. כלל זה קיבלנו ללא התנגדות. באקציה הזאת ניספו אבא, אמא, אחותי, אחי הקטן, גיסתי רבקה עם התינוק בזרועותיה...

אורחים בלילה

טרם הספקנו להתאושש, והנה דפיקה על הדלת. ז'נדרם גרמני ושוטר פולני באו לקחת אותנו. לאן? לחצר בית הסוהר. נראה שקיבלו פקודה לעשות סריקה בבתי יהודים, למצוא יהודים המסתתרים ולהביאם ישר למקום ההשמדה, ויתכן שהתכוונו לביזה ובמקרה פגשו אותנו. זמן רב הסברנו להם ושיכנענו אותם כי אכן חוזרים אנו מבית הסוהר, באשר הגרמנים השאירו אותנו כעובדים מקצועיים נחוצים. מקרה זה לימד אותנו לקח: לא לגור בנפרד. מוכרחים להימצא בצוותא, על כל צרה שלא תבוא. חיכינו עד אור הבוקר, לפני שיצאנו מהבית, שברנו את כל הרהיטים והחפצים. השארנו חורבה שאינה ראויה למגורים.

ההסדר החדש

בבוקר התכנסנו בביתם של הרצענים ועשינו מיפקד, ס"ה מנתה העדה הקטנה, אחרוני תושבי וילייקה, עשרים ושתיים נפשות ובכללן משפחותיהם של ארבעת הרצענים, חיה גיטה, בעלה ובנה, מלשקביץ ואשתו. אני ומולה השתכנו בחדר אצל מלשקביץ ואכלנו אצל הרצענים. מולה הלך לעבוד אצל הרצענים. מלשקביץ ייצר סבון ונרות. שמוקלר שמש כזגג ויסמן – כרצען. האחים הרצענים עבדו במקצועם בבית למפרט. אני המשכתי בבית הדפוס. פעמיים ביום אנו מתפללים במנין בבית הרצענים. כולנו אומרים קדיש.

הדוד נח ניצל

נח גורמן, אשתו פייגה הניה, נכדתם, וגיסתו, בתיה, היו בזמן האקציה השלישית במרתף ביתם. הבית מחולק לשנים. בחלק הקדמי היוצא לרחוב, גר גוי סובייטי (וואסטאצניק). כשנכנסו השוטרים לחפש יהודים, אמר הגוי כמסיח לפי תומו שכאן אין יהודים גרים. השוטרים הלכו. התברר שבחלק האחורי של אותו בית במרתף, התחבאו באותו הזמן נח גורמן ומשפחתו, על כל צרה שלא תבוא. אולם הקלגסים פסחו עליהם. למחרת, כשהרגישו הניצולים שהשמידו את כל תושבי המקום, ברחו ברגל לקורניץ. משם עברו לרצקה. אני ומולה היינו בקשר עמם ע"י גויה אחת. הוא היה דודי ומדי פעם כשהיתה הגויה מביאה מכתבים ממנו, היינו שולחים בגדים ומזון. כל הזמן היו

בכפר אצל גוי, עד שהוכרחו לברוח ליער. וכשברחנו גם אנו ליער, נפסק הקשר בינינו. לפי גירסה אחת הרגו אותם הגויים ולפי גירסה אחרת נתגלו ע"י כלבי הגישוש של הגרמנים ונרצחו.

מחיר הטלאי הצהוב

בעלה של חיה גיטה ובנם עבדו יחד בתחנת הקמח של דובין שהולאמה. כטוחן היה מצבו החמרי לא רע. על כל פנים לחם לא חסר לו. גם הקשר עם הגויים בימים ההם היה דבר לא מבוטל. דירתם היתה אצלנו. אשתו חיה גיטה היתה מתכסה במטפחת גדולה (פאצ'יילע), שכיסתה את הטלאי הצהוב ועוברת את העיר למקום העבודה של בעלה. חדשים עברו ללא תקלות. אחרי האקציה השלישית פגשה שוטר מקומי, הכירה והובילה לגסטפו בעוון הליכה ברחוב ללא טלאי צהוב. לא עזרו תח־נוניה, ואף לא פדיון ממש. ביולי 1942 הוציאוה להורג. הטלאי הצהוב עלה לה בחייה.

קרבנות

שוטר בילורוסי מאחד הכפרים שעל יד קורנין, שרנגוביץ שמו, הצטיין באכזריותו, כמה עשרות קרבנות יהודים מהסביבה הרג במו ידיו. שני בחורי קורנין שחזרו מעבודתם בווילייקה הרג "סתם ככה".

מניה אידלמן־פוטרפס ומשפחתה נאלצו להחליף דירתם ולצאת לקורנין עוד בזמן הסובייטים, בגלל הסעיף המפורסם בתעודת הזהות. בעלה יצחק, שהלך לגשר, נהרג עוד באקציה הראשונה. היא נשארה בקורנין עם שתי הבנות. כשהרגישה שהשוטר הרוצח הולך ברחוב בכיוון דירתה, הספיקה להחביא את הבנות במרתף, אבל היא עצמה לא הספיקה להתחבא. הרוצח נכנס הביתה, שלף אקדחו והרגה במקום. הבנות נשארו בקורנין, התקשרו עם גויים, ממכירי המשפחה ועברו אליהם עד יעבור זעם.

זמן רב לא החזיקו מעמד אצל מיטיביהן. ביום בהיר אחד הגיעו גויים לבית הרצענים והביאו את הבנות. לא היה חסר להן אצלנו כלום. ראינו בהן אחיות־לצרה, קטנות וגלמודות. סוכם בינינו, שכאשר נצא ליער, נקח אותן אתנו. כשחזרתי ערב אחד מהעבודה, לא מצאתי אותן; סופר לי שהועברו למשפחה נוצרית ממכרי אידלמן, אשר חיה גיטה הכירה אותם, מאז לא שמעתי עליהן עוד. עקבותיהן נעלמו.

ארגז סבון

אנו יוצאים יום יום לעבודה, אני ממשיך בדפוס הנמצא בבית העיריה. עבודתי אינה מכניסה כלום, מולה עובד אצל הרצע־נים. יש לו קשר ישיר עם הגויים, מזמן לזמן הוא מוכר את בגדיו שהביא מן הבית ומתפרנס מכך. בתנור המוסווה במרתף של דוד מרדכי טמן אבי, ביחד עם דוד מרדכי, חפצים ובגדים, בערבים אנחנו מתגנבים לבית העזוב, יורדים למרתף וסוחבים מן התנור המוסווה בגדים וכלים, מביאים אותם לדירתנו בביתו של מלשקביץ. אנחנו מוכרים אותם לגויים או מחליפים בדברי אוכל. פעם נזכר מולה שבחצרם טמנו באדמה ארגז סבון מהפירמה "שיכט"; ביום הראשון לשבוע כשהיינו חופשים מן העבודה והגויים היו בכנסיה, ניגשנו לחצר וחפרנו באדמה, מצאנו את הארגז עם הסבון. למזלנו הרע הגיעו פתאום שקצים מן הרחוב וראו איך הוצאנו את הסבון. כשהגענו עם המשא היקר אל המעבר שעל הפלסניקה, מאחורי בית הכנסת, הגיעו לקראתנו 2 שוטרים שהשקצים הודיעו להם על מעשינו וציוו ללכת עמם לתחנת המשטרה. שוטר בילורוסי מלווה אותי והשני – את מולה. בדרך אני טוען לפני השוטר: קח את הסבון ושחרר אותי. אבל הוא בשלו: לך לתחנת המשטרה. לפתע אני מרגיש שמולה נעלם. אני בא למשטרה מתוך הכרה שזו סוף דרכי והנה הגיע מולה עם השוטר השני ומראה לי על רגליו. השוטר לקח את מגפיו החדשים ונתן לו את נעליו הקרועות. מולה הוריד את הסבון ואני מדבר עם השוטר השני ומבקש לשחרר את שנינו, תמורת הסבון. נידברו שני השוטרים ביניהם, ואמרו לנו: לכו לכם, אבל – יד לפה! הודינו להם והלכנו. אמנם בשכר הסבון הזה יכולנו לחיות בתנאים ההם לפחות חצי שנה, ואעפי"כ היינו מרוצים שניצלנו ממות.

מול האקדח

היום יום שוק. משום מה באתי לאכול ארוחת צהריים אצל הרצענים, אך גמרתי את האכילה ויצאתי מן הבית לרחוב מיצקביטשה, והנה השוטר שרנגוביץ לפני. מפלצת זו מוכרת כהורג נפשות לבלי שבעה. כשהוא עובר ברחוב, בורחים ממנו אפילו גויים. הוא מחזיק אקדח מול לבי, ושואל: מה אתה מסתובב כאן, יהודי ארור? הדברים שנבלעו בגרוני לפני דקה אחת בלבד, חוזרים אלי ואני עונה בטון שקט ובוטח: "אני הולך לעבודה בבית הדפוס של ס.ד. וכאן מעוני, אך עתה אכלתי ועתה אני ממהר לעבודתי. הרי לפניך תעודת העבודה של ס.ד.". דברי נכנסו ללבו. הוא שיחרר אותי. יתכן שחשש לפגוע ביהודי העובד בגסטפו. אשתו של גדליה הרצען עמדה בחלון, כמנהגה, לראות איך אני עובר את הרחוב. כשראתה את הרוצח צמא־הדמים נטפל אלי, פיכרה ידיה וקוננה: "ווי, הנה קרבן נוסף!"

מחנה שץ בווילייקה

פליט מאוסטריה בשם שץ נקלע בזמן המלחמה לקורנין. השפה הגרמנית היתה שגורה בפיו ולכן נעשה "פורמן" – אחראי על קבוצת עובדים יהודים מקורנין.

אחרי האקציה השניה בווילייקה הורגש בעיר חוסר ידיים עובדות ואז ארגן שץ קבוצה של 50 יהודים והביאם לעבודה בווילייקה. ביום היו עובדים ולפנות ערב חוזרים ברגל לקורנין. אחרי האקציה השלישית, כשנתרוקנה ווילייקה כליל

מיהודיה ונשארנו רק שני מגינים, הגדילו את הקבוצה של שץ למאתיים איש וסדרו למענם מחנה בבית הספר פ.ז.א. (בית ספר לנערים עובדים) ליד בית הקברות. האנשים הסתדרו במקום ונשארו כל השבוע בוילייקה, ורק בשבת חזרו לקורניץ עד ליום השני בבוקר. במשך הזמן חילקו את העובדים ל־2 פלוגות: אחת מקצועית, והקבוצה השניה עובדת בעבודה שחורה.

ערב פסח תש"ב

בבית השני שעל יד הרצענים גרה משפחת מלשקביץ. חדר אחד תפסו הזקן ואשתו, חדר שני – משפחת חיה גיטה. בחדר השלישי מתגוררים אני ומולה נורמן. מלשקביץ החליט שיש לחוג את חג הפסח על אפם וחמתם של כל שונאי ישראל ודוקא לפי המסורת – עם מצה ויין, סדר כנהוג בתפוצות ישראל. בפה מלא אמר: אף אם יהיה זה הפסח האחרון בחיינו – לא נחלל אותו! יחד עם כל ישראל בכל אתר ואתר נקרא בקול רם: "שפוך חמתך"! הזקן לקח על עצמו את כל טרחת החג, הכשיר את הבית, את הכלים, את התנור, אפה מצות בשביל כולנו ואף בשביל יהודי קורניץ, הנמצאים במחנה. אמנם במקום יין השתמשנו בתה. מרור היה לנו מן המובחר... בליל התקדש החג התפללנו כולנו מעריב במנין. כולנו אמרנו קדיש. ל. מלשקביץ והרצענים נחלצו לערוך את השולחן ל"סדר".

במסתרים תבכה נפשי

עד היום לא אדע מה קרה לי באותו ערב, זכורני: נכנסתי לחדרי ופרצתי בבכיה – בכי אבל על כל המשפחה, לא יכולתי להתגבר על עצמי. לנגד עיני התייצבו כל בני ביתנו שזה מקרוב היו בין החיים, ועל כולם – דמותה של גיסתי ועל זרועה התינוקת. טרם מלאו שלושים יום מאז נלקחו מתוכנו. התמונה לא משה מנגד עיני: מבט עיניה שלא מעלמא הדין, בעמדה לפני רוצחיה – וכבר לא היתה רוחה שרויה בעולם השפל הזה, מהדהדים באזני קטעי דבריהם ואמריהם של הנידונים למות, ואף דיבורם־שתיקתם, ללא אומר ודברים. שומע אני את צווא־תם: אתה נשאר בחיים, יחידי, כך בחר הגורל, נצר יחידי מן המשפחה, שמור על חייך, ברח היערה... נקום נקמתנו!... בינתיים השולחן ערוך, הזקן נכנס לחדר ומוצאני מזיל דמעות, הוא מבקש ממני להתאושש, להיכנס ל"סדר", ולא לחלל את קדושת החג. אמרתי לו: "איך אוכל לחוג שמכל בני ביתנו נשארתי יחידי?" ושוב זלגו עיני דמעות. מלשקביץ לא הרפה ממני, אליו הצטרפו יתר האנשים, שהתחננו לפני, שלא אוסיף יגון על יגונם, ונדמה לי שזו היתה הפעם היחידה במשך שנות השואה שנפתחו מעינות דמעותי, ואני טרם הגעתי אז לשנת השמונה עשרה.

על שאלתי: מה יהיה אם הגסטפו יבוא ויקחו את כולנו בעיצומו של ה"סדר"? קבלתי ממלשקביץ תשובה קצרה: אם גזירה היא מלפניו – נקבלנה. דומה, שאז נתחשלה אצלי ההח־לטה כי לא אלך כשה לטבח, לא יתפסוני חי!

במוחי התרוצצו מחשבות של נקם. כבר באותו ערב שיכנעתי את מולה שעלינו להיות נכונים לכל צרה שלא תבוא. אם יבואו לקחת אותנו, נימלט בעד החלון ישר לבית המרחץ, ששם הכינונו "מלינה" להיחבא בה. נכנסתי לחדר שבו נערך ה"סדר". בנה של חיה גיטה שאל את ארבע הקושיות וקיבל את התשובה המסורתית "עבדים היינו", אבל הקושיא החמי־שית על מה מגיע לנו כל זאת? נשארה ללא מענה ואינני יודע אם יוכל מישהו פעם לענות תשובה נכונה עד בוא משיח צדקנו.

שותף לעבודה

נחום אלפרוביץ מקורניץ בא יום יום עם קבוצת הקורניצאים ועובד עבודה שחורה בחצרו של ה"גביט'ס קומיסר", לפנות ערב הוא חוזר עם הקבוצה לקורניץ תחת משמר גרמני. אתו יחד עובדת רבקה אלפרוביץ מקורניץ. ביקשתי ממנהל הדפוס שיקבל לעבודה את נחום, הואיל והעבודה נתרחבה. למנהל העבודה חשבון משלו: היחידה שבהנהלתו מתרחבת ולכן הזכות בידו לקבל תוספת כוח־אדם. הרשות נתקבלה. נחום ורבקה נתקבלו כעובדי דפוס. בבוקר הם באים תחת משמר גרמני ולפנות ערב חוזרים לפ.ז.א., המחנה הקורניצאי בהנהגת מר שץ, הנמצא ליד בית המטבחיים לשעבר. פעם בשבוע ביום השבת, הם חוזרים תחת משמר גרמני לקורניץ הביתה.

אני עובד מן הבוקר עד הערב. לפעמים אני נשאר גם ללון בבית הדפוס, בידיעתו של מנהל הדפוס שטשיפן, מאחר שהע־בודה רבתה ואי אפשר לגמרה במשך היום. לי יש חשבון כפול: כשאני נשאר לבדי יכול אני להוציא כרוזים בשביל המחתרת. כשנחום ורבקה הולכים לקורניץ, ימסרום לברטה מכאלאפי והיא תמצא דרך איך להפיצם. ביום אני ונחום מכינים את הנוסח המלא, בלילה אני מדפיס ומכין חבילות, השניים מכניסים אותן בכליהם בפרוזדור, וכשהם חוזרים לפ.ז.א. הם מביאים גם את הסחורה המוברחת. כבר יודע אני את השפעת הכרוזים על האוכלוסיה המקומית. פעם הבאתי לבית הרצענים כרוז. הרצענים החזיקו בו כבקמיע.

שבועיים לפני חג השבועות תש"ב לא הגיע נחום לעבודה. רבקה מסרה לי שהוא הלך לפרטיזנים. הודעתי למנהל העבודה שנחום נהרג בדרך ואין אחריותו עלינו. הוא עבד אצלנו בדפוס רק כחדשיים ימים. אני ממשיך בעבודתי הכפולה. נתחלפו היוצרות. רבקה מקבלת ממני את החומר המודפס, מעבירה לברטה מכאלאפי, ולפעמים מגיעה ברטה אלינו, לחצר ה"גביט'ס קומיסר", והיא יודעת היכן תלויים הבגדים במסדרון. היא מוציאה את הכרוזים והולכת ללא פחד ומורא.

הצעה

לפני חג השבועות, כאשר כל היקום קם לתחיה ולפריחה,

נתעורר בי שוב הרצון לצאת למרחב. יום יום אני מדבר על לב העובדים ומאיץ בהם לברוח, אבל הרצענים טוענים, שבלי נשק אין טעם לזוז מכאן. אם כן – אמרתי – יש לי הצעה: אנשי הגסטפו באים כמעט יום יום לבית המלאכה של הרצענים בבית למפרט להזמין תיקי עור, לעצמם, לנשיהם ולפילגשיהם, וכן נדני חרבות. אפשר איפוא להערים עליהם, להוליכם אל המרתף, כאילו לבחור את העור הרצוי להם ואז לחסלם במרתף ולרשת מהם את הנשק והבגדים. אז נוכל לברוח היערה. האחים התלהבו לרעיון זה והתחילו ההכנות להגשמתו, אולם כאן התערבו הנשים ועיכבו בעדנו.

בינתיים מודיע הגביט'ס קומיסר, כי היהודים שנשארו בוי־לייקה נחוצים לו מאוד ולא יארע להם כל רע, אם רק ישקדו על העבודה. אם לא ישמרו היהודים על מקום עבודתם, או יצאו לפרטיזנים, ייהרגו כולם. שוב אנו מדברים על יציאה ליער כולנו יחד ודוחים יום יום בטענה כי טרם הגיעה השעה.

קיץ 1942

הקיץ עובר עלינו בכוננות מלאה, אנו ישנים בעליית הרפת של הרצענים. אני, מולה, ויסמן, בן ובת של האחים עולים יום יום בסולם אל העליה, המלאה שחת ריחנית לשם לינה. כאן מוכן לנו בגג פתח שני לשעת חרום, שבעדו נוכל לברוח. ה"מלינה" שלנו בבית המרחץ מבוקרת על ידינו והיא נקיה. אנו דרוכים לקראת הבאות.

ההחלטה הגורלית

יומיים לפני ראש שנת תש"ג, בשעות של אחרי הצהריים, נכנסה למקום העבודה רבקה מקורניץ. ממבט עיניה הבינותי כי משהו קרה. אחרי שנרגעה קמעה, מסרה שבמחנה הקור־ניצאים בפ.ז.א. התקיימה בשעות הבוקר אקציה. כ־150 אנשים, נשים וטף הועברו מפ.ז.א. לבית בודד שמאחורי בית הקברות, והבית נשרף על אנשיו. רק שתי בנות, שהסתתרו מתחת לקרשי הרצפה, שלא יצאו לעבודה – ניצלו. אמרתי בלבי: הנה הקיץ הקץ גם עלינו. אם החליטו לחסל עובדים לא מקצועיים מהגיטו הקורניצאי – סימן שקיצנו קרוב. עזבתי את מקום עבו־דתי ורצתי ישר לרצענים בביתו של למפרט. סיפרתי להם על הנעשה, כדי שיעמדו כבר מעתה על המשמר, כי מי יודע אם לא יבואו גם אליהם? בערב אחרי העבודה הודעתי לאחים ברורות: אני יוצא היערה, ואתם החליטו. אני את שלי עשיתי. במשפחה התחילו דיונים בין ארבעת האחים ונשיהם ואחרי התלבטויות רבות שלחו שני אחים למחנה של שץ, לברר אם הם חושבים לברוח היערה או לא. האחים חזרו בידיים ריקות: אותם הספקות ואותן התלבטויות קיימים גם שם וטרם הוכרע הדבר. כולם מודים שיש לצאת ליער ובהקדם. עם זאת ישבו האחים לילה שלם על המדוכה. לבסוף החליטו עקרונית לצאת אל היער, אבל לפני כך להעביר את כל הרכוש לרשות גויים מכרים, כדי שאפשר יהיה להתפרנס בהיותם ביער. ואמנם במשך ארבעה ימים רוקנו את הבית. גם רכושנו הדל הועבר לבילצביץ, למכרים ולסימון – גוי שחזר מאמריקה וגר בבית בודד מאחורי מקובה.

בינתיים מכינים הרצענים נרתיקי אקדחים בשבילנו. אם אק־דחים אין, לכל הפחות ישמשו נרתיקי אקדחים כתחליף. בשעת הצורך אפשר יהיה להערים בהם על הגויים. כן הכינונו פסי עור מן הסוג שחיילים נושאים על בגדיהם. דברים אלה סייעו לנו לא מעט בהשגת אוכל אצל הגויים.

תאריך היציאה נקבע ליום ה', 12.11.42, שעה 5 בערב מבית הרצענים שע"י בית הכנסת של חסידי לובאוויטש. נדברנו שמקום הפגישה תהיה ע"י המאיאק שמאחורי פסי הרכבת, ליד סלובודה, בין כביש קורניץ לפורסה. נצא בשלשות זו אחר זו, ברווח של רבע שעה, עם תרמילים לא גדולים בידיים.

היציאה

לפני היציאה קם מלשקביץ והתנגד לה. הוא טען: "לאן אתם בורחים? מדוע אתם רוצים להיות יוצאים מהכלל? מה שיהיה עם כולנו, יהיה גם אתכם". מאחר שאיש לא מצא לנכון לענותו – עזב אותנו והלך. עזב גם שמוקלר והלך אל גוי מכר בוילייקה. בדיוק בחמש בערב עזבנו את הבית ותפילה בלבנו: ולואי שנצליח בדרכנו. הלכנו בחשאי, כי היתה שעת עוצר בעיר, שרכנו דרכנו בצדי גדרות. הגענו עד פסי הרכבת. שכבנו ובדקנו אם אין שמירה. חצינו במהירות את הפסים במקום שקבענו מראש, נפגשנו בחורשה שליד המאיאק. מכל החבורה חסר יוסף ברוק מדלהינוב. מאז נעלמו עקבותיו. זלמן, אחד מהאחים הרצענים, הגיע אחרי ארבעה ימים לכפר. מכל תושבי וילייקה נשארו במקום רק גולוב הטוחן מטחנת אידלמן, אשתו חיה גיטה ובנם, ומלשקביץ ואשתו.

ביער

מהמאיאק המשכנו בכביש סמורגון. ליד הכפר בילצביץ, מצדו של הכפר מקובה נמצאת חורשה, בה שהינו כל היום. בלילה המשכנו כ־5 ק"מ והגענו לכפר הורודישטשה. שם נמצאה המזפתה של קפלן מווילייקה. בחורשה הסמוכה לכפר שהינו שישה ימים. בלילות היו הרצענים יוצאים לגויים מכרים ומבי־אים לחם ותפוחי אדמה. ביום השלישי בבוקר קמנו והנה אנו מכוסים שלג. הבערנו מדורה להתחמם בה ולבשל משהו לאכי־לה. במזפתה מצאנו את הגב' קפלן וילדיה. מכיוון היער מגיעים אל המחבוא שלנו קולות יריות. דומה, מתקרבים אלינו. אחר כך נתברר שאל כפר מקובה הגיעו פרטיזנים וירו בשני אחים שוטרים, משתפי פעולה עם הגרמנים. כל היום פחדנו לצאת מן החורשה שמא יתגלו פסיעותינו בשלג.

הרובה הראשון

בערב הגיע אלינו הפרטיזן הראשון, וואלינץ מבילצביץ. שיצא

לבצע פעולה פרטיזנית במולודצ'נה, והשאיר לנו רובה בעל קנה מקוצר ו־5 כדורים. הבטיח לחזור ולקחת אותנו לפרטיזנקה בתנאי שנשיג נשק בכל דרך שהיא. הוא גם רמז לנו איך והיכן אפשר להשיגו. אחרי יומיים יחזור לפגישה שנייה. חיכינו עד חצות ולא הופיע. הואיל והחלטנו לצאת הערב לבילצביץ – לא חיכינו לו. בינתיים עלינו להשיג נשק והכיוון הוא לכפר זה. התפלגנו לשתי קבוצות כדי להקל על ההליכה והשמירה על עצמנו.

כשל כוח הסבל

בקבוצה האחת נמצאים: אני, מולה נורמן, מולה ויסמן, דוד מייסקי (טוחן), יחיאל הרצען, אשתו פייגל ואחותו רבקה. יתר האחים עם משפחותיהם משתייכים לקבוצה השניה ועליהם הוטלה המשימה להשיג נשק בכפרים שיעברו בהם. לפי ההוראות של וואלינץ עלינו להיפגש אחרי יומיים אצל גוי, מכרם של הרצענים בבילצביץ.

שוב אנו הולכים בלילה ונזהרים מלעבור בכפרים מפאת נביחת הכלבים. אחרי יומיים הגענו ב־12 בלילה לבילצביץ. דפקנו על דלת ביתו של גוי אחד ונתקבלנו בסבר פנים יפות. חיממנו את עצמותינו הקפואות והגוי הזדרז לבשר לנו "בשורה טובה". יום לפנינו הגיעו משפחות הרצענים אליו והחליטו לחזור לווילייקה. אין הם רוצים למות ביער. הכפרי רתם את סוסיו, הובילם לווילייקה והגרמנים קיבלום בסבר פנים יפות. הם מבקשים מאתנו ללכת בעקבותיהם. האח יחיאל התלבט מאוד. רגליו כואבות מן ההליכה, הוא חולץ את האנפילאות החמות, נועל מגפיים ומחליט להישאר עד אור הבוקר, אז יראה. בבוקר החליט שהוא חוזר הביתה אל אחיו. נסיון השבוע של הנדידה ללא מטרה ביערות הספיק לו. יחיאל ואשתו ואחותם ומולה ויסמן חוזרים. אני כבר הייתי אז מחוסן מפני כל השפעה שהיא. התחננתי לפניו שישאר אבל הוא התעקש וחזר. בשעה ארבע לפנות בוקר שאלתי שוב: מי נשאר ומי ממשיך הלאה, והואיל ואני אינני עומד לחזור, וגם להישאר כאן אינני רוצה. הקבוצה שלנו נידלדלה, נשארנו שלושה: אני, מולה נורמן ודוד מייסקי (הטוחן של דובין). החלטנו לעזוב מיד את המקום, כי רק 4 קילומטרים מפרידים בינינו לבין וילייקה. הגוי הראה לנו את הדרך לפושצה רוסקובסקי, מקום בסיסי הפרטיזנים. נפרדנו מהגוי ומחברי קבוצתנו ואיחלנו לנו להיפגש בנסיבות נעימות יותר. הלכנו לכפר זימודרי. בדרך לקורניץ עקפנו את קורניץ והגענו לפנות בוקר אל חורשת עצי אורנים גבוהים, כ־20 ק"מ אחרי קורניץ. כל היום ירד שלגנובמבר סמיך. התחבאנו בין ענפי העצים ואנו רטובים עד מוח העצמות, ועם זאת מרוצים מן החופש. אסירי תודה אנו לעצים המסתירים אותנו מעיני הרוצחים ללא בקשת גמול. במשך היום ראינו את הגרמנים נוסעים בדרכים. היינו במצב של רואים ואינם נראים. התפלאנו איך אין מרגישים בנו. עם חשיכה המשכנו לעבר הכפר אוזלה. שם נמצא גוי מכיר של הטוחן ואליו שמנו פעמינו. בביתו של גוי זה ישבנו ליד האח, חיממנו את גופנו הקפוא וייבשנו את בגדינו הרטובים. אכלנו ושתינו. לקראת בוקר העביר אותנו מן הבית לבית מרחץ כפרי, במרחק 500 מטר, בשדה פתוח. במרחץ שרר קור נורא, ואנו לבושים בבגדי קיץ. ישבנו שם כל היום, כדי שלא ירגישו בנו השכנים. אליבא דאמת לא היה לנו גם אימון בגוי זה. מי יערוב לנו שלא ילך וילשין עלינו? עם התקרב הערב נכנסנו לביתו. התחממנו, אכלנו ויצאנו לדרך לכיוון הכפר רוסקי. כפי שסיפר לנו הגוי נמצאים בכפר ההוא פרטיזנים. במפה שהיתה אתי רשמתי את הכפרים שעלינו לעבור. עברנו מספר כפרים. למזלנו אין פחד כאן ללכת אפילו ביום, כי הפרטיזנים שולטים בסביבה זו.

סיירים

כשהתקרבנו למחוז חפצנו, לפושצה רוסקובסקי, נתקלנו בסיירי פרטיזנים, רכובים על סוסים. נתברר שהסיירת מורכבת מיהודים, פליטי קורניץ. שמחתנו היתה ללא גבול. סוף סוף פגשנו יהודים מכרים, אחים לצרה, שזכו להימנות עם הפרטיזנים הסדירים, ובתפקיד של סיירים. לא יכול אז להיות בעינינו דבר נעלה מזה!

לקראת ערב הגענו ליער עבות ובו פגשנו כמה מאות יהודים, ביניהם משפחות שלמות שהגיעו הנה מקורניץ, דולהינוב, מיאדל והסביבה. כל משפחה אימצה לה פינה ביער, הבעירה מדורה ושכבה סביבה. כל קבוצה מרוחקת מחברתה מאות מטרים. כל קבוצה התחילה לבנות לה בונקר כדי לבלות בו את החורף. רושם מדכא עשו עלינו המדורות הנפרדות עם השטחים החוצצים בין משפחה למשפחה. כל האנשים היו קודרים, מפויחים ומלוכלכים מכף רגל ועד ראש, לבושים סמרטוטים, רעבים ללחם וצמאים למים. אולם מצב הרוח היה מרומם, כולם נראו מרוצים. אמנם "המכה השלישית" עשתה בהם שמות, אמרתי למייסקי: אסור לנו להישאר כקבוצה נפרדת כאן ביער. לא באנו להציל את עורנו. משימתנו היא להלחם בנאצים, לנקום את נקמת קרובינו הנרצחים. עלינו להצטרף לפרטיזנים בכל מחיר. היינו עייפים ורצוצים, בינתים פגשנו את רבקה מקורניץ שעבדה אתנו וברחה מהמחנה בווילייקה ליער. הצטרפנו למדורה שלה וחבריה. למחרת נודע לנו, שביער נמצא הד"ר שימשלביץ, שברח יחידי מליובן וזוג זקנים שניצלו מווילייקה והם: רבונסקי ואשתו. הלכנו לבקר אותם, מצאנום שכובים חולים מתחת עץ וללא בגדים. היו לנו כמה בגדים שהבאנו מווילייקה וכמה חתיכות סבון ולחם, שקבלנו בדרך אצל הגויים, ומסרנו להם. מצבם היה נורא ואיום, אבל במה יכולנו לעזור להם? קשה לתאר את שמחתם של הזקנים בראותם אותנו, כאילו מצאו את ילדיהם ממש, אמר הזקן: אני בוכה מרוב אושר, שזכיתי לראות במו עיני שרידים צעירים מעירנו, שודאי יתן להם הקב"ה שנים וכוח לנקום ברוצחים הגרמנים. הם ישארו כשארית, לספר לדורות הבאים, מה עוללו לנו הרוצחים. סופר לנו אחרי זמן מה ששניהם מתו ביער מרעב ומקור, ינקום ה' את דמם.

חטיבת "דיאדיא וואסיא"

למחרת נודע לנו כי פלוגת הפרטיזנים "נרודני מסטיטל" מחטיבת דיאדיא וואסיא, הנמצאת ביער זה, עוזבת את המקום בעוד שבוע ועוברת למקום אחר. בשבילנו זוהי בשורה רעה. כל תקוותנו היתה להגיע ולהתקבל לפרטיזנים עם כל הזכויות והחובות, והנה טרם הספקנו להתקבל – והם עוזבים את המקום. מיהרנו אליהם ושיטחנו בקשתנו. תשובתם היתה קשר וחד משמעית: "אין לכם נשק – אין לכם זכות להתקבל. לכו לעבר הגבול והביאו נשק". נשארנו ביער. עלינו להשיג אוכל, ויהי מה! אנו לומדים את חיי היער ומסתגלים אליהם, הקור גדול ושלג – למעלה ממטר, אני יוצא עם הקורנצאים לפשיטת לילה. על הגב רכוב מקל עבה, רובה כביכול... באים לכפר. מאחורי החלון מבקשים אוכל, וכשהתשובה אינה מספקת — מאיימים בשריפת הבית. אני מצליח להביא לחם ותפוחי אדמה, אולם חיים אלה הם לא לפי רוחנו. עלינו להתארגן ולהיות ראויים להתקבל לפרטיזנים.

התארגנות

יום לפני שעזבו הפרטיזנים "נרודני מסטיטל" את היער התארגנו מחדש. אלי ואל מולה ודוד הצטרפו עוד ארבעה אנשים: שמעון קידנוב מקריוויץ, סוניע פיסטונוביץ מוילייקה (פגשנוה ביער), שפרה מדלהינוב ועוד אשה אחת. בסה"כ שבע נפשות. היינו מעונינים בקבוצה גדולה יותר, אבל יתר האנשים טוענים, שהם מקווים לבלות את הרוצחים בישיבתם ביער. לקחנו את הרובה עם הקת הקצרה ויצאנו לדרך לגבול הרוסי הישן. נאמר לנו ששם מצויים הרבה פרטיזנים ושם גם רבים הסיכויים להתקבל לחטיבת פרטיזנים כשווים בין שווים.

הלכנו בלילות בדרכי עקלתון. נתקלנו כמה פעמים בקבוצות פרטיזנים שהגיחו לפעולות חבלה. על בקשתנו שיקבלונו לחברתן – אנו מקבלים תשובה קצרה: "אם אין לכם נשק – שוא הדיבורים". באחד הכפרים – "בולשביק", בסביבת להויסק פלשצינץ, נשארנו כמה ימים באין אפשרות להמשיך. במקרה עבר בכפר זה קומיסר מחטיבת "דיאדיא וואסיא", איבן מטביביץ טימציוק, גוי סימפטי מאוד. פנינו אליו וסיפרנו לו את כל הקורות אותנו. הדגשנו שלא ברחנו מן העיר רק כדי להציל את עורנו. מגמתנו היא להילחם בגרמנים, לנקום את דם משפחותינו, כי אנו היחידים שנותרנו. אגב סיפרתי לו שעבדתי אצל הגרמנים בבית דפוס, וכבר שם הכינותי בשביל המחתרת עלונים שהיה להם הד חזק בכל הסביבה. דברי השפיעו על גוי יקר זה והוא שלח אותנו לפלוגה השלישית של "דיאדיא וואסיא" שהתארגנה לא מזמן בשם "קוטובסקי אוטריאד".

האוטריאד השלישי

הגענו לבסיס המחנה ביער עבות. הגישה למקום קשה מאוד. משלושת עבריו הוא מוקף ביצות טובעניות. ליד המחנה זורם נחל. עתה הוא קפוא. הפרטיזנים מנפצים את הקרח, עומדים חצי ערומים ומתרחצים. השבילים צרים, העצים – עצי אלון גבוהים, חורשות סמיכות. כשנושבת הרוח נופל השלג מענפי העצים ישר לתוך הצוארון. ביער נמצאות שתי מלינות (בונקרים), מחציתן – באדמה, והן מוסוות בענפי עצים. עתה אי אפשר להכירן כי השלג מכסה הכל. אורך הבונקר 20 מטר ורחבו 5. בפנים נמצאים כ־40 נפשות.

המפקד זכרוב

מפקד הפלוגה היה ברקוב (יהודי). ומפקד המחלקה היה יילצוב. כולם יוצאי הצבא הסובייטי שלא נכנעו ולא הלכו בשבי. מעמידים אותנו בשורה, שואלים שאלות. שלשלת קללות רוסיות טפוסיות משתפכות מפיו של אחד מסגני מפקד הבסיס. אין הוא יכול להבין מדוע שרתנו את הגרמנים. הוא אומר לנו ברורות, שמגיע לכולנו כדור בראש ורק צר לו שאין הוא מוסמך לעשות זאת ללא הוראה ממפקד הבסיס. ניסיתי להסביר לו שעבדתי אצל הגרמנים למען המחתרת. הדפסתי עלונים, והרי עבודתי זו לא היתה פחות חשובה מפשיטות הפרטיזנים. לבסוף הסכים לקבלנו. אינני יודע אם משום שהצלחתי לשכנעו, או כדי שיוכל לנצל אותנו, שהרי כולנו צעירים ונלהבים לפעול, ואפשר – בגלל ההפניה של טימציוק, הנחשב לסמכות גבוהה. הובילו אותנו למלינה, הנשים נשלחו למטבח ואנחנו הוכתרנו סוף־סוף כחיילים מן השורה!

אצל הפרטיזנים

באותו לילה נועדתי לשמירה בבונקר. פרטיזן אחד עמד בחוץ – בכניסה – מזוין ברובה. תפקידי הוא להעיר במקרה הצורך את הפרטיזנים הישנים ותוך כדי שמירה לשים ענפי עצים בתנור שהותקן מחבית בנזין, כדי שלא תדעך האש ושיהיה חם בפנים. מחוסר נסיון וידיעה תחבתי יותר מדי עצים לתנור. הצינורות העשויים פח האדימו כאש. הגרבים והסמרטוטים הלחים שהונחו על הפחים לייבוש החלו להתלקח. החום בבונקר גדל עד שהפרטיזנים הרגישו מחנק והתחילו להתעורר מחוסר אויר לנשימה. שקידה זו על החום כמעט שעלתה לי בחיי. שיחק לי המזל שיצאתי בשלום מענין ביש זה. למחרת בבוקר קיבלנו את הרובים המיוחלים. מרוב שמחה התנפלתי על רובי בנשיקות. יצאנו למיסדר – שבועת הפרטיזנים – וחזרנו על דברי השבועה: "להילחם ולמות בעד המולדת". בלבי אמרתי: והרי שבועה זו שמורה עמי עוד מיום האקציה הראשונה, נקמה באויב, ואפילו במחיר חיי!

הפעולה

ב־12 בצהריים לקחני זכרוב למשמר סודי, נקודת שמירה בקצה היער. עלי לשמור על שביל הפרטיזנים ובמקרה הצורך – להודיע ע"י יריה. נשארתי בשמירה, אם כי עדיין לא נהירות

לי כל ההלכות הנוגעות לדבר. אחרי חצי שעה חזר השומר שהחלפתיו. ממרחק 30 מטר קראתי לו להיעצר, הוא קרא לפני את הסיסמה הנכונה, שאלתיו מה הוא מבקש ממני וענה לי, שמפקד המשמר שלח אותו להחליפני בשמירה עד שאלך לאכול ואחזור למשמרתי. לא ידעתי שהשמירה מתחלפת רק בלווי מפקד תורן ופרטיזן יחיד אינו יכול להחליף שמירה. כשהגעתי לבונקר לאכול, פגשני זכרוב ונזף בי: "איך הנחת לפרטיזן להחליף אותך בשמירה ללא ליווי מפקד תורן? אולי הוא מרגל? רוץ וחזור מיד!" הדבר היה מבוים היטב. נאמר לי שמגיע על כך משפט צבאי מהיר שעונשו מוות. "תן תודה לזכרוב" – אמרו לי חברי החדשים – שלא הוציא את הענין מידיו לפקודיו.

זכורני שפרטיזן – יהודי (אחד מהאחים מדלהינוב) נתפס כשהוא ישן בשעת שמירה. פסק דינו – מות – בוצע במקום.

פעולה כלכלית

רוב הפעולות לא היו מבוצעות בסביבה הקרובה. אפילו לשם הפלת עמודי טלפון ופיצוץ גשרים היינו הולכים יומיים או שלושה ימים. פעולתי הראשונה היתה כלכלית. יצאנו בלילה בעגלה רתומה לסוס, וביום נשארנו בקצה הכפר אצל כפרי מתושבי המקום. אחרי שלושה לילות הגענו לכפר בסביבת פלשצינץ. השגנו ידיעות על מקום מגורו של משתף פעולה עם הגרמנים ומחביא נשק. באנו אליו, העמסנו על העגלה מן הבא ביד, החל ביין שרוף מתוצרת ביתית וכלה בבשר, שיפון וקטניות, וחזרנו לבסיס.

"אמבוש"

יצאנו ל־אמבוש – כך קראנו להתנפלות על משאיות גרמניות. את הכביש חסמנו בעצים כרותים ובאבנים וכשהיה הנהג מאיט את הנסיעה, היינו יורים בו. רוב האמבושים ביצענו בכביש מינסק–בוריסוב. את ה"לבנה" (פצצה) להפלת עמודי הטלפון היינו קושרים בחבל בגובה מטר מהאדמה על העמוד. מציתים את החוט ומסתלקים. העמוד היה נכרת כמו במשור.

שהינו במקום זה שבועיים. קיבלנו פקודה שכיתה בת 15 איש יוצאת לארגן מחנה חדש כ־20 ק"מ מכפר סטויקי ביער עבות מוקף ביצות.

יצאנו השכם בבוקר בקור של 30 מעלות מתחת לאפס, אך הזענו מהליכה מהירה. כשעמדנו לנוח היו הבגדים מתכסים קרח. לפנות ערב לקחנו בכפר אחד עגלה וסוס, גרזנים ומשורים, הוצאנו דלתות וחלונות מבתי המרחץ, העמסנו 2 חזירים שמצאנו בדרך וכן דליי פח שישמשו לנו סירי בישול. את כל הכבודה הבאנו עמנו ליער.

למחרת הבוקר הגענו לאי יבש מוקף ביצות טובעניות. במשך היום בנינו בונקר אחד גדול. העבודה היתה קשה. העצים – גדולים וכבדים, הקור עז והשלג עמוק. בלילה כבר ישנו בבונקר בנוי ובו תנור עשוי חבית של פח ומצוייד בארובת עשן.

בסיס מילואים

הגעתי לכאן עם מולה, ששוב חלה את רגליו ולא יכול להמשיך בהליכה. למחרת הקימונו בונקר שני בסביבת סטויקי בקרבת הבריגדה. מקום זה היה מתוכנן מראש לשמש בסיס מילואים לשעת חירום. מכאן יצאנו לכמה פעולות כלכליות.

כעבור שבוע ימים הגיע טימצוק לביקור. פגישתנו הקודמת נחרתה לו היטב בזכרונו. כפי שהבינותי נתקבלה פקודה ממוסקבה להקים במטה "דיאדיא וואסיא" בית דפוס. כיוון שטימצוק הכירני כעובד דפוס, בא לקחתני למטה, לעבוד בבית הדפוס. כשאמרתי לו שאני מעדיף להישאר במחנה ולצאת לפעולות מלחמתיות עם יתר הפרטיזנים, ענה לי: "בעלון אחד שתדפיס תהרוג יותר גרמנים מאשר במאה כדורים. לאן שיגיע הכרוז שלך – לא יגיע הכדור".

בית דפוס

במטה היה בונקר מיוחד ובו עמד ארגז עם אותיות. היה גם קרש עם מכבש־יד פרימיטיבי ביותר. במקום פגשתי את דוב קצוביץ מגלובוקי, שהתחיל לעבוד בדפוס אבל עדיין לא הוציא עלון. הוא שמח על הפגישה אתי. יום תמים עבדנו עד שהצלחתי להכין את הכרוז הראשון ברוסית.

במשך 3 הימים ששהיתי במטה הוצאתי 2 כרוזים. ביום הרביעי הגיע טימצוק ולקח אותי למרכז "הצאנטאר" שהיה מרכז התנועה הפרטיזנית לאזור בוריסוב ע"ש קירוב ונמצא מאחורי הנהר ברזינה ("זא בארזינא").

מאחורי הנהר היה בסיס מטה "דיאדיא וואסיא" עוד לפני "הצאנטאר". בבסיס זה נשארתי ללון וטימצוק המשיך לנסוע. מרחק של 3–4 ק"מ. בצאנטאר ישב זוקוביץ מקורניץ, שנשלח הנה ממוסקבה עם הוראות איך לנהל את פעולות המלחמה. זוקוביץ היה מזכיר המפלגה בקורניץ. הצאנטאר השתרע על אי יבש בסביבה של ביצות טובעניות, שבימי שלום לא דרכה בו כף רגל אדם. אך נכנסתי לנוח קפצה עלי שינה. נרדמתי. לא עבר זמן רב, והנה קוראים בשמי. התעוררתי ולא יכולתי להבין מי זה מכיר כאן את שמי. והנה, בתיה קפלן, שלמדה בוילייקה, עומדת על ידי. היא נמצאת בבריגדה שע"ש קירוב, כפרטיזנית מן השורה, אחרי ששמעה מפי מלווהו של טימצוק שנמצא כאן בחור מוילייקה ויוסף שמו, הבינה שאני הגעתי לכאן. היא הלכה איפוא בלילה כמה ק"מ מהבסיס כדי לראותני ולהיוודע על הנעשה בוילייקה ואגב לדבר בשפת האם...

"הצאנטאר"

בבוקר לקחני טימצוק לצאנטאר. כשהתקרבתי לבסיס חשבתי שנקלעתי לעיירה קטנה בימות החורף. בין העצים הגבוהים עמדו בתים בנוים. האדמה היתה מכוסה שלג. בחוץ עמדו סוסים ובהמות קשורים לעצים. על ענפי העצים תלויים אומצות בשר שחוט. והנה ערימת שחת. בביקתה אחת סודר בית חולים כהלכה, שכבו בו פצועים, חולי טיפוס. רופא אחד שברח

מהשבי הגרמני טיפל בחולים, עשה גם ניתוחים. סיפרו לי שקטע רגל פרטיזן פצוע במשור ללא סם מרדים.

במתפרה עבדה הפרטיזנית היהודיה גליה וואנט, אשת הפרטיזן ראובן מפוסטב. במטבח הגדוד אכלו כ־150 פרטיזנים. גם מאפיה פעלה במקום. וכן סנדלריה. למעשה היה כאן עורק החיים של התנועה הפרטיזנית.

הגעתי עם טימצוק לזוקוביץ והלה הודיע לי ברורות: "אתה נשאר אצלי כאן ומקים בית דפוס מרכזי בשביל התנועה". אצל זוקוביץ פגשתי את הקומיסר הראשון של האוטריאד שע"ש קירוב, העתונאי פטוכוב. הכרתיו היטב עוד מוילייקה, הוא עבד במערכת בזמן הסובייטים, באותו בית הדפוס שאני הייתי עסוק בו. הוא שמח בי שמחה גדולה. זוקוביץ העביר אותי תחת פיקודו של פטוכוב.

אותו זמן כבשה הבריגדה שע"ש זלזניאק את העיירה בגומל ומצאו בה בית דפוס שלם שהועבר ישר ליער. עתה עלינו לגשת לשם ולהעביר חלק מן הציוד אלינו, כדי להקים מפעל־הדפסה מרכזי.

הקומיסר פטוכוב נתמנה לעורך העתון ואני למנהל בית הדפוס. כ־80 ק"מ נסענו ביערות לזלזניאק. באמצע הדרך מצאנו חוטי טלפון ולפיהם הלכנו לבריגדה. פרטיזן מזוין עצר אותנו באמצע הנסיעה ולא נתן לנו לעבור ביער ללא נטילת רשות. נאמר לו שיתקשר עם המפקד זלזניאק, והלה הודיע לו טלפונית שיניח לנו לעבור. כ־10 ק"מ המשכנו במזחלה והגענו למפקדת הבסיס של הבריגדה ע"ש זלזניאק. והנה שוב, באמצע היער, מתגלה לעינינו עיירה שלמה, בתים בנויים עצים, כנראה בתי מרחץ, פורקו והוקמו מחדש ביער והם משמשים מעונות לפרטיזנים. יש גם חשמל וטלפון ובית הדפוס נמצא בבנין ובו מכונה אחת להדפסה על כל הציוד, כגון: צבעים, נייר, גלילים.

קיבלנו 2 ארגזים עם אותיות, צבעים, נייר וגלילים. קבלתי גם הדרכה איך לעבוד ביד, ללא מכונה. נשארתי עם פטוכוב יומיים, לסידורים ולהדרכה.

כשנכנסנו לארוחת צהריים במפקדה, זומנה לפטוכוב הפתעה נעימה. המגישה את האוכל למיפקדת הבריגדה, היתה לא אחרת אלא אשתו, שמאז פרוץ המלחמה נעלמו עקבותיה.

ינואר 1943

חזרנו לבסיס בבריגדה ע"ש קירוב. בבונקר של פטוכוב הקימונו זמנית את הדפוס וכעבור יומיים יצא לאור הכרוז הראשון.

בלילה הראשון הביאו לבונקר שלי גוי וידיו כבולות אחורנית. עלי לשמור עליו שלא יברח. הגרמנים מינו אותו לראש הכפר בבאראנצה. איך הגיע לכאן – לא ידעתי. למחרת, כשקם ללכת מהבונקר לחקירה, ברח מהשמירה, רדפו אחריו ביריות. פרטיזן אחד חלץ את מגפיו, רדף אחריו בשלג והדביקו. ברובה חבט בראשו והרגו.

הוצאנו, בנוסף לכרוזים, גם עתון בגודל קברטו (שמינית העמוד) ובו באו החדשות האחרונות מהחזית, סקירות על פעולות הפרטיזנים מהבריגדה שע"ש קירוב והודעות לתושבי האזור. זכורני, אחרי פעולה פרטיזנית מוצלחת הדפסנו הודעה שנתקבלה זה עתה במערכת: "האוטרד תחת פקודו של פ. תקף גרניזון גרמני בברנצה והרג אלף גרמנים, הגד! מה אתה עשית בשביל המולדת!" אחר כך הוקם בונקר מיוחד לבית הדפוס, עם קשר רדיו, שבו היינו קולטים את החדשות האחרונות, יום יום הוצאנו כרוזים ובבוקר היינו מפיצים אותם על ידי הפרטיזנים, היוצאים לפעולות, בכפרים הקרובים והרחוקים. הישגנו אקומולטור מאוטו והיתה לנו גם אפשרות לעבוד בערבים. התחלנו להוציא גם עתון שבועי בשם "קראסנויה זנאמיה" ("הדגל האדום"). כשנעשיתי אזרח קבוע, התחלתי לחפש חברה יהודית. כ־5 ק"מ מהבסיס שלנו, ביער, שכנו בבונקר 2 פרטיזנים יהודים, האחים שרייבר עם בת דודתם. הם הקימו בית מלאכה לעורות. חומר גלם לא היה חסר והמפקדים היו מעונינים במעילי עור ובמגפים, הם חיו בנפרד. נדמה לי שלא היה חסר להם כלום. מזמן לזמן הייתי מבקר אצלם ומשוחח בשפת האם – יידיש. ביקרתי אצלם פעם בבונקר, ביום הששי לשבוע. השתוממתי במצאי אותם אופים חלות לבנות לכבוד שבת. ביקור זה עורר בי זכרונות נשכחים. כמה ימים התהלכתי כסהרורי. שוב ראיתי בעיני רוחי את ביתנו בערבי שבתות וחגים ושוב עלו בזכרוני זכרונות מימים עברו. ואין לפני מי להשיח רחשי לבך, ולפני מי תתנה רוע מזלך שבגד בך? בבלוקדה הגדולה נשרף בית המלאכה על כל מה שנמצא בו. המשפחה ניצלה בנס בהתחבאה בתוך המים בין שיחי חורשות בביצות, במרחק כמה ק"מ מביתם.

הבלוקדה הראשונה

באפריל 1943 התקיפו אותנו הגרמנים בשלושה ראשים. 20 דיוויזיות, כמאתיים אלף חיילים, עם טנקים, ארטילריה וסיוע אוירי, התחילו בסריקת הפרטיזנים, החל מביצות ביאלובייז ברוסיה הלבנה דרך ליטה ולטביה. הם הידקו את השרשרת ולחצו על כל הפרטיזנים להסוג לסביבות נהר הברזינה, על מנת לחסלם שם. הבלוקדה באה בעקבות השתלטות הפרטיזנים על הכבישים והדרכים באזורי רוסיה הלבנה שהיו תחת הכבוש הגרמני. החטיבה שלנו (בריגאדה) היתה מורכבת מארבע פלוגות (אוטראד) ע"ש קירוב, פרונזה, פובידה, וארטילירייסקי אוטראד. בכל פלוגה 4 מחלקות ובכל מחלקה 4 כיתות, בס"ה אלף איש בכל החטיבה. היער והבצות שעליהם השתלטנו השתרעו על פני כמה מאות קילומטרים, מסביבות הנהר ברזינה עד לסביבות בוריסוב. כשהתחילו אוירוני האויב לסייר בטיסה נמוכה מעל הבסיסים שלנו, כדי לגלות אותנו, קיבלנו פקודה להכין תעלות ובונקרים נגד הפצצות. נאסר עלינו להדליק מדורות אפילו לצרכי בשול אוכל.

שובצתי במחלקת הסיירים, את מכונת הדפוס וכל אביזריה שמתי בבור מיוחד שחפרנו ביער בסביבות הבסיס שלנו. לקחנו נשק אישי ויצאנו לחזית.

המחלקה שלנו הועתקה מהמרכז לסביבות נהר הברזינה. תפקידנו היה לא להניח לגרמנים לצלוח את נהר הברזינה

ממערב למזרח. היינו חבויים בין עצים בביצה מול הנהר. ראינו את הגרמנים הנמצאים בשטח הפתוח ואנו איננו נראים.

לאמיתו של דבר לא היתה התנועה הפרטיזנית מוכנה להתקפה, אפילו חפירות רגילות לא היו ולא עמדות מבוצרות. רק כשהתחילו להתקיף אותנו בעמדות הקיצוניות, קיבלנו פקודה להתכונן לקראת התקפת־נגד, אז התחלנו במרץ להכין תעלות קשר, בונקרים וכו׳. בהפגזות הראשונות נפלו לוחמים רבים.

הפקודה

פקודה בת שתי מלים נתקבלה מסטאלין האומרת: ״לא לסגת״. פקודה זו קלטנו לתוך דמינו, ידענו והרגשנו משמעותה של פקודה זו. ביקשנו נשק ממוסקבה. נצטווינו להכין ״מעטפה״, דהיינו מדורות אש דוגמת מעטפה, סימן לאוירוני מוסקבה באיזה מקום לנחות עם הנשק או בלי הנשק, אבל כשעשינו את ״המעטפה״ הבחין בה השונא והמטיר על מקומות אלו אש וגפרית. רק כעבור שבועיים הגיע אוירון ממוסקבה, נחת במַעֲרֶה יער בשדה תעופה קטן וישן, פרק את התחמושת, לקח בחזרה מספר פצועים וכמה נשים (ביניהן אשתו של זוקוביץ) וחזר למוסקבה.

נסיגה

אוירוני האויב הפציצו אותנו יום יום. בפלוגת הסיירים שבה השתתפתי, נהרגו רבים. הגרמנים התקרבו ממערב לנהר ופתחו באש, לרכך את עמדתנו, הפציצו אותנו מאוירונים כמה פעמים ביום, ומארטילריה כבדה ירו ישירות לתוך היער ללא ידיעה אם הם פוגעים במטרה או לא. שבועיים החזקנו מעמד, שכבנו בין השיחים בביצות וכל גרמני שהתקרב לנהר על מנת לחצותו נורה בו במקום, רבים מהם נהרגו על ידינו. כשהחגורה נהדקה היטב והופגזנו גם מצד מזרח ללא הרף, הגיעה הפקודה לסגת אל הבסיס שנמצא מצדו המזרחי של הנהר, כ־5 ק״מ ממנו.

כל הבריגדה של קירוב התאספה בבסיס, ושם הוחלט שכל מחלקה עומדת ברשות עצמה. הפקודה היא לחמוק מהאויב בדרך שכל מחלקה תמצא לנכון. ניתנו גם הוראות להקים קשר עם הבריגדה. עזבנו את הבסיס לעבר הביצות. ביום היינו חבויים בשיחי הביצות ובלילה התקדמנו בשבילים היבשים ועברנו ממקום למקום. בינתיים צלחו הגרמנים את נהר הברזינה מצד מערב, כבשו את הבסיס שלנו והרסוהו כשהם מתקדמים בעקבותינו. את כל השבילים המוליכים מהבסיס ליער סרקו ובכל שביל היו כורתים את העצים כ־50 מטר מצד אחד ומשאירים קילומטרים שלמים פנויים. הם כרו שוחות ובנו בונקרים לשמירה במקום. מובן שבשבילים אלה אי אפשר היה לעבור ללא היתקלות בשמירה שלהם. כריתת העצים נעשתה בסיוע מפות מעודכנות.

הם הספיקו לחצות את היער בכמה מקומות ושללו מאתנו את השליטה על שטח רצוף. מחלקתנו הגיעה בביצות למקומה המסומן, לקחנו אתנו מהבסיס את כל הפרות והסוסים, אולם זמן רב לא יכולנו להתנהל אתם והיינו נאלצים להשאירם ליד הביצות בבחינת ״גם לי גם לך לא יהיה״. לפני שעזבנו אותן נשחטה פרה אחת בשביל היחידה וכל אחד לקח מנת בשר טרי לבישול למשך יומיים.

כשהגענו למקום יבש אחרי הליכה של כמה שעות ביום בביצות, בישלנו, אני וחבר, את הבשר שהיה עמנו. במרחק 3 מטר מאתנו ישבה בחורה והסתכלה בנו. הבחורה שאלה אם הבשר טעים, הזמנתי אותה לסעודה ולא סרבה. התברר שהבחורה היתה יהודיה ממינסק, אם לילדה בת חמש, שהשאירה בכפר אצל גוים. היא השתייכה לאוטראד ״זא רודינו״ (למען המולדת) וזה כמה ימים לא בא אוכל אל פיה. אחרי כמה ימים בפגישה בביצות אמרה בפשטות: הצלת את חיי. מפקד חטיבתנו, היהודי פטיה גרינדיר, שאליו הועברה, דאג לה והיא נשארה בחיים במינסק.

ביער עברנו בכיוון של תעלת בגומל צפונה. כשהרגישו בנו הגרמנים היו משליכים עלינו פצצות. המיפקדה עשתה חשבונה וציוותה עלינו לפרוץ את החזית לפני שהגרמנים יסגרו עלינו, שאם לא כן ישמידו אותנו אורוני האויב. במשך 10 לילות ניסו כמה בריגדות לפרוץ את הטבעת המתהדקת, אך לשוא. בכל התקפה נפלו עשרות רבות של פרטיזנים ביניהם גם המפקד האזורי זשוקוביץ מקורניץ. זה היה כ־15 ק״מ מהברזינה.

יחידות נועזות מעטות שהכירו היטב את השטח הצליחו להתחמק ולצאת למרחב מאחורי קווי החזית. בבקרו של יום אחד הפתיעה אותנו יחידה גרמנית, שפתחה עלינו באש. מפקד האוטראד הארטילרי, לויטננט יהודי גיבור בשם קריצבסקי, נהרג כ־30 מטר ממני. בחור מצוין היה, התקשרנו כאחים. גם סגנו היה יהודי בשם לויטננט גרינדיר פטיה. חיפשנו מקום להתחבא בביצות, עברנו בזחילה את השטח הפתוח לאחר שכרתו הגרמנים את העצים. התחמקנו מידיהם והתמקמנו בביצות. במשך שבועיים היינו שקועים בביצות. מלאי האוכל – קמח וצנימים שלקחנו מהבסיס לשלושה ימים – אזל מזמן. רעבנו. מצצנו את לשד הקנים והעשב בביצות. את העשב היינו מבשלים למרק סמיך שלא היה לו לא טעם ולא ריח.

מישדר ממוסקבה

בזמן שהותנו בביצות שמענו מישדר ממוסקבה, כי גיטו ורשה חוסל אחרי התנגדות קשה של יהודי הגיטו כחודש ימים. צמרמורת עברה בגופי. אמרתי בלבי: זו הדרך! הם נפלו כגיבורים מתוך לחימה והתנגדות, זה גורלנו. ילמד העולם לדעת כי דמנו אינו הפקר ועל הרוצחים לשלם מחיר. הייתי בטוח כי לא אצא חי מהבלוקדה הזאת, אולם בשמעי חדשות ורשה, שוב רתח דמי בקרבי. אמרתי: הנה, מה שהגינו בעמקי לבבנו קם ונהיה, עלינו להראות לעולם את יכולתנו. כדאים הם החיים העלובים האלה ובלבד שיידע העולם כי היהודים אינם פחדנים אם רק ניתנת להם אפשרות להתגוננות בנשק ביד.

באחד הלילות נפגשנו בביצות עם הבריגדה של דיאדיא קולה ושל ז׳לז׳ניאק. השניים צרפו אותנו והקימו מטה משותף במטרה לפרוץ את החזית ויהי מה, היות שלא היתה רציפות בשטח

התפוס על ידינו, כי הגרמנים חצו את השטחים לחלקים, ועל השבילים היבשים הקימו משמרות בבונקרים מבוצרים, כך שלא יכולנו להתאחד לכוח מלוכד.

אנו פורצים את החזית

בלילה יצאתי עם 2 סיירים, בדקנו את קו ההגנה של הגרמנים ובשעה 10 בלילה, כשהאיר הירח, הגענו עד ל־50 מטר מקווי האויב.

הבונקרים היו מרוחקים 50 מטר זה מזה, שני חיילים גרמנים שומרים על כל בונקר. הגרמנים נמצאים על גבי גבעה, בין עצים, ואנחנו בשטח פתוח בביצה. לו היו מרגישים בנו היו מחסלים אותנו כהרף־עין. דיווחתי למפקד והוחלט שעלינו לפרוץ את החזית ויהי מה. למחרת בלילה זינקנו או "נישאנו" על ידי איזה כוח טמיר ונעלם אל השבילים היבשים. כסייר, המכיר את הדרך, הלכתי ראשון. הרגשתי היתה שמשהו מראה לי את הדרך, כי לא יחידי אני הולך ומוליך, אלא מוליכים אותי־אותנו. הגענו בחשאי בחשכה עד לבונקרים. בבת אחת משני הצדדים, השלכנו רימונים על שני הבונקרים הקידמיים ופתחנו באש מרוכזת לשני כיוונים, עברנו ביעף את קו החזית והתקדמנו הלאה. נראה שהגרמנים חשבו מי יודע איזה כוח גדול השתער עליהם. השמים הוארו מהרקיטות שנורו ע"י הגרמנים, אך פלוגתנו הקטנה כבר היתה מאחורי קו החזית כנישאת על כנפי הרוח.

כחדשיים נמשכה הבלוקדה. במשך כל הזמן לא ידענו יום ולא לילה. אחרי שפרצנו את החזית ועברנו אל היער בביצות, צעדנו כמה לילות בשבילים היבשים ולא פגשנו לא גרמנים ולא פרטיזנים. הובר שהסובייטים התחילו בהתקפה בחזית סמולנסק והגרמנים היו נאלצים להפסיק את הבלוקדה ולהעביר את החיילים להתקפת הנגד. בינתיים ניצלנו. הדבר היה בסוף מאי 1943.

בסיס קיצי

חזרנו לבסיס. התארגנו מחדש בבסיס קיצי כ־15 ק"מ מהבסיס הישן. שוב יצאנו לפעולות צבאיות: להשמיד פסי ברזל, לפוצץ גשרים ולהביא אספקה. כל הקיץ התעסקנו בפעולות אלו. ממוסקבה דרשו כל הזמן הגברת הפעילות המלחמתית, הקשר עם מוסקבה היה סדיר.

לקראת חורף 1943/44 הקימונו בסיס חורפי ביער עבות על אי יבש בקוטר של מאתיים מטר. משלושה צדדים היו ביצות. הבתים כעין ביקתות ("זמלנקה"), נבנו עצים כרותים ועליהם שמו אדמה ושיחים. בפנים הותקן תנור מפח בנזין עם צינור למוצא העשן.

קומיסר הבריגדה של קירוב, בשם פסיקוב, שהיה בעת ובעונה אחת גם מזכיר המפלגה בפועל, פנה אלי וביקשני להתקין באחד הבונקרים – שהוכן במיוחד למטרה זו – בית דפוס, שלושה פרטיזנים הועמדו לרשות מיפעל זה. האחד לעריכת העתון, אני – המדפיס ועוזר. הוצאנו את הדפוס הישן מתוך הבור והתחלנו להוציא עתון שבועי. יום יום היינו מדפיסים חדשות מהחזית כפי ששמענו אותן ממוסקבה במקלט שהועמד לרשותנו, והופעל ע"י סוללות חשמליות, וכן מסרנו על פעילות הפרטיזנים בבריגדה שלנו. צבע ונייר סיפקו לנו הקשרים שהשיגו אותם במינסק ובבוריסוב. החומר המודפס היה מתחלק ע"י יחידות שיצאו לפעולות בשעות הבוקר. הייתי יושב כל הלילה ומדפיס על יד מנורת נפט עשויה פח רגיל עם פתיל צמר. באחת ההתקפות תפסו חיילינו משאית גרמנית, הוצאנו את המצבר והבטריה שימשה לאור בעבודתנו. בכל יום היינו מדפיסים כ־800 עלונים. הכפריים היו צמאים לדעת את המצב בחזיתות, אצל הפרטיזנים ובעולם.

אצל האחים שרייבר מדולהינוב הייתי מבקר מזמן לזמן, כדי להיזכר כי עדיין יהודי אנוכי. פעם קיבלתי ד"ש מסוניה פיסטונוביץ שפגשוה באחד הכפרים באזורי הפרטיזנים. במשך הקיץ יצאתי כמה פעמים לפיצוץ רכבות. קבוצה של 5 אנשים הלכנו בסביבות מינסק־בוריסוב. פעם חכינו 3 יממות עד שהגיע תורנו לצאת לחבל באותה הגזרה. פגשנו במקום עוד 2 קבוצות שבאו לבצע אותה פעולה.

הבלוקדה השניה

בסוף חורף 1944 התחילה הבלוקדה השניה, למעשה התחילו הרוסים בהתקפה בכל החזיתות, וכשעמדו הגרמנים על התקפה זו והתברר להם, שכל הדרכים בחזית המזרחית צפונית נותקו על ידי הפרטיזנים, ובלילות אין אפשרות לנוע לא בכבישים ולא ברכבות, האבדות בנפש ובתחמושת הן גדולות – החליטו לשחרר את האיזור משליטת הפרטיזנים. בלוקדה זו היתה במתכונת הראשונה שטרם שכחנוה. הכוח הגרמני היה גדול וחזק. כוונתם היתה לקבצנו במקום אחד ולהשמידנו ואכן כמעט שביצעו זממם. שוב לחמנו על כל שעל אדמה. הבריגדה שלנו עברה לחזית המזרחית. התמקמנו בבונקרים בסביבות הכניסה ליער על יד נחל הורבא, ולא נתנו לגרמנים להתקדם. הגרמנים הפציצו אותנו מאוירונים, עלו עלינו בטנקים וירו מתותחים. לחמנו בהם עם בקבוקי מולוטוב, רימונים, פטיה גרינדיר השיג בכמה יחידות 50 פגזים תמורת רובים או נשק אחר. כשאזלה התחמושת נאלצנו להיסוג לפנים היער.

בינתיים חליתי באפנדיציט ובמשך שלוש יממות לא זזתי מהמקום. שכבתי בבונקר. כשהתחילו שוב להפגיז אותנו ביקשתי מהמפקד שיאפשר לי לגשת לרופא מהבריגדה. סגן מפקד הבריגדה חלה בטיפוס, והרופא לקח אותו לבית חולים סודי שהוכן מראש בלב הביצות. המפקד אמר לי שרק עתה יצא הרופא לבית־החולים "ואתה רוץ ותפוס אותו". הלכתי תוך כאבים עד לבסיס. בקושי סחבתי את הנשק והתחמושת במשך יום שלם. בערב הגעתי לבסיס. את הרופא לא פגשתי, כי יצא משם למקומות אחרים לבקר חולים. כאן מצאתי מספר פרטיזנים מיחידתנו. לנתי במקום. חשבנו לחזור למחרת ליחידה, אך בינתיים נתקבלה ידיעה כי הגרמנים התקיפו את יחידתנו וזו התחמקה ועקרה למקום אחר. נשארנו קבוצה של 5 אנשים

מנותקים. ממערב נתקרבו אלינו הגרמנים. ברחנו לכיוון הבר־זינה מזרחה. מצאנו כאן מספר בריגדות של פרטיזנים שנסוגו ועמדו לחצות את הנהר. גשר לא היה. הפרטיזנים הניחו 2 עצים ברחבו של הנהר ועברו עליהם לצד השני. לא אחד מהפרטיזנים מעד ונפל לתוך הנהר ואף טבע. אוירוני האויב גילו את המעבר הזה והפציצו אותנו מאוירונים. היינו מתפזרים לכל רוח ומשנעלמו האוירונים, שוב היינו מתכנסים וחוצים את הנהר. חיכינו במקום יום שלם ולא הגיע תורנו לעבור. נשארנו ללינה בסביבה ולמחרת בבוקר עברו אנשי יחידתנו את הנהר בשחיה. המים היו קרים ועמוקים. המשכנו בהליכה. אולם גם מעבר לברזינה נתגלינו לגרמנים שהופיעו מולנו. התחמקנו דרך היער. עברנו את הבסיס של "דיאדיה קולה", שהיה ריק מאדם. בבונקר אחד מצאנו שק של שעורים. מלאתי תרמילי. את האזור הזה במערבו של הנהר חצו הגרמנים וחילקוהו לגזרות קטנות, כרתו את העצים במרובעים, הקימו גדרות תיל, הקימו בונקרים והתבצרו בסביבה. אחרי שסגרו את האזור מסביב התחילו להפציץ את רכוזי הפרטיזנים מכל העברים. הפגזים נפלו על ידנו. אינני יודע עד היום איך יצאתי שלם מהפגזות אלה. מאות ואלפי פרטיזנים נפצעו מרסיסים ופגזים. גם בלילות היו מפציצים אותנו. באמצע הלילה כששכבתי מתחת לעץ, הופגז היער והעץ שתחתיו שכבתי נבקע לשניים כמו בגרזן. אני נשארתי תחתיו שלם. שוטטנו בשטח ממקום למקום כשבועיים ימים ללא אוכל וללא מנוחה, כי הגרמנים סרקו את השטח. אחדים מביניהו מצאו נבלת סוס, חתכו ממנה חתיכות ובישלו. באמצע הבישול הופצצנו; יתכן שהרגישו בעשן היוצא מבין האילנות. עזבנו את הסיר המתבשל וברחנו כל עוד נפשנו בנו. הגענו לאי קטן יבש של מספר מטרים, בישלנו בפחיות סרפד במים. ארבעה ימים לא בא אוכל אל פי ואף־על־פי־כן לא יכולתי לבלוע יותר משתי כפות מתבשיל זה.

באחת הסריקות גילו הגרמנים את מחבואנו וקראו: "הרימו ידיים". נשקנו היה מונח על האדמה. שלושת הפרטיזנים הגוים שהיו עמנו הרימו ידיהם. אני ושני חברי היהודים לקחנו את הרימונים שהיו תלויים עלינו וזרקנום על הגרמנים שהיו כעשרים מטר מאתנו. תפסנו את הרובים והתחלנו לרוץ ולהתחמק בעמקי היער. ידענו מה עומד לפנינו אם ניפול חיים בידיהם. הגרמנים פתחו עלינו באש. פרטיזן אחד מחברי־אופנהיים ממינסק־נפל בעת ההתקפה הזאת. אני יצאתי בכמה סריטות. חברי השני, יוזיק מלהויסק, ניצל. הגרמנים גילו הרבה פרטיזנים ולקחו אותם בשבי.

באחד הימים הלכתי עם יוזיק ונפגשנו עם קבוצת פרטיזנים בלתי סדירים שחיפשו דרך להתחמק מהגרמנים. הגענו בקבוצה גדולה לאי אחד מכוסה עצים סבוכים. עלינו על האי לחכות ולראות איך יפול דבר.

בשעות אחרי הצהריים הרגישו בנו הגרמנים בזמן רדיפתם אחרי יחידה שניה שנמלטה, הסתערו על האי וירו עלינו ברובים. הכדורים שרקו סמוך לאזנינו. התפזרנו בין הביצות, כל אחד פנה לכיוון אחר; אני, יוזיק ועוד אחד העמקנו לתוך הביצות וחיפשנו מחסה. הגענו לבונקרים גרמנים. מצד אחד רדפו אחרינו ומצד שני הגענו עד לבונקרים של הגרמנים, ואין מוצא. הסתתרנו בביצות, המים הגיעו עד הצואר, והאצות בביצה משמשות לנו הסוואה. אמרתי ליוזיק: הגיע קיצנו, נתגונן עד לכדור האחרון. ובזה האחרון נירה בעצמנו למען לא ניפול חיים בידיהם.

בינתיים ירדה אפלה. הגרמנים מתקדמים לעברנו, מחפשים תחת כל עץ ומוציאים את אלה שגילו. זרקנו את הרימונים האחרונים שנשארו לנו, יריינו גם את הכדורים האחרונים וכשירדה החשכה התחמקנו ממקום זה לכיוון אחר בביצות, התקרבנו סמוך לבונקרים של הגרמנים – כ־50 מטרים מהם – מתוך תקווה שבסביבתם לא יחפשו, שהרי לא יחשדו שמישהו יכול להמצא בסביבה זו. ביום היינו מתרחקים 200–300 מטר ממקום זה. כ־3 יממות שהינו שם, ועברנו למקום אחר. בדרך פגשנו כמה פרטיזנים שנתנו לנו קצת קמח. אני סבלתי כאב בטן, הגענו לאי קטן אחר. היינו במצב של אפיסת כוחות והחלטנו להישאר כאן ולחכות לגורלנו. על ידנו עברה יחידה גרמנית שירתה מספר יריות והמשיכה בלי שירגישו בנו. שני לילות היינו במקום. בלילה הראשון שמענו נביחות כלב, הבינונו כי אנו נמצאים סמוך לבונקרים של הגרמנים.

הגרמנים נסוגים

ביום השלישי, השכם בבוקר, שמענו שהנביחות מתרחקות והולכות ובשמים טסים אוירונים. היתה לנו הרגשה שאלה הם אוירונים סובייטיים והגרמנים נסוגים. החלטנו להישאר לילה זה ולמחרת בבוקר לראות מה נעשה בשטח. ואכן למחרת שרר שקט בסביבה. לא שמענו עוד נביחת הכלבים. ראינו רק אוירונים סובייטיים טסים טיסה נמוכה. החלטנו לעזוב את היער. נמצאנו ליד אגם הביצות בשם פאליקי.

הגרמנים נסוגו. יצאנו מהביצות ועלינו על השבילים היבשים. פגשנו יחידות פרטיזנים ויחידים המחפשים את יחידותיהם. כשהתחלנו לזוז, פגשנו את הצבא האדום הסדיר הרודף אחרי הגרמנים.

מעניין לציין שהבריגדה שלנו נשארה במקומה מחוץ לבלוקדה והיא היתה היחידה שלא סבלה אבדות מפני שהיא ישבה כל הזמן בתוך הביצות במרחק רב מהברזינה. ואני, שהלכתי לרופא, נגזר עלי לעבור את כל מאורעות הבלוקדה. אחרי הבלוקדה חזרנו לכלאפעניטשי, עיירה שהבריגדה שלנו היתה משתייכת לה. הקימונו בחזרה את השלטון האזרחי ושוב אירגנתי בית דפוס ונתמניתי למנהלו. מזכיר המפלגה, פסיקוב, דאג למנות ראש עיריה ומועצה והקים מוסדות עירוניים וממלכתיים. החיים האזרחיים התחילו לפעול במלא הקצב. המוסדות הללו נוהלו ע"י הפרטיזנים ששרדו מהבריגדה שע"ש קירוב.

נשלחתי למינסק וקיבלתי אות הצטיינות דרגה א' ואות שני־ציון הנצחון.

נרשם ע"י ק. פרבר

ק. פרבר

בני וילייקה בגיטו וילנה

מיומני

22.6.1941. רעש הסירנות והיבבות, עם הפעלת פעמוני האזעקה השונים, בבתי החרושת בעיר, העירוני מתנומתי. ההפצצות שהומטרו ע"י אוירוני האויב, לא השאירו ספק כי אכן פרצה המלחמה.

השאלה שנשאלה מאליה היתה: איפה נעלם הכוח העצום של הסובייטים, שהגיע רק לפני שנה מעבר לגבול, לליטה? ברחובות העיר נשארו עדיין המדרכות השבורות והמרצפות המעוקמות, שהטנקים הגדולים (סטלינובץ) והקטיושות שברו ומעכו אותן, בעברם את העיר שיירות שיירות. אף יריה מהצד הסובייטי אין שומעים. האם עד כדי כך הוליכו שולל את העולם?

הרחובות נתמלאו אנשים. לפני שער החצר עומדים השכנים. גוים ויהודים (ממתי נעשו קרובים ומיודדים) ומשוחחים על החדשות ששמעו ברדיו. כל אחד מוסר את דברי מולוטוב בנוסח אחר. "הליטאים בגדו בסובייטים, תקעו סכין בגב". נוסחה זו אתה שומע משוער החצר הפולני, המבטא בדבריו את שמחתו לאיד, ועד לפקיד הסובייטי מהמזרח הרחוק, (וואסטאצניק) המדגיש התמרמרות ושאט נפש.

במאפיות מזדנבים תורים ארוכים, בעיקר במרכז העיר; על כל צרה שלא תבוא יש להכין לחם.

במכוניות משא ירוקות, העוברות את הרחוב, נתקל מבטך במשפחות שלמות, העושות דרכן חזרה למולדת. השכנים החדשים – הפקידות הסובייטית שהגיעה מן המזרח, וטרם נקלטה באוכלוסיה המקומית – התמצאו מיד במצב החדש שנתהווה, והסיקו את המסקנה הדרושה. את כל רכושם אשר רכשו "בליטה העניה", צררו בחבילות, ובבגדים הטובים התלבשו. עומדות הגברות בשער החצר עם ילדיהן, ומחכות לבעליהן, שיבואו במשאיות להסיען למולדת. בינתיים הן גוררות לחצר את הרהיטים שהספיקו לקנות כאן: חבל להשאירם. מי יודע אם אי פעם יגיעו לדברים מעין אלה במולדתם?

הרב קלמן פרבר
מניצולי גיטו וילנה

יוצאי וילייקה בגיטו

במשרד לשומרי רכוש המדינה ברח' רודניצקי אנו מתכנסים בשעה 4.00 אחה"צ, וכאן אנו מקבלים אישור לצאת לשמירה בשעות העוצר בלילה. אהרן אפשטיין (בן ר' לייב) ואחיו אלכסנדר מיוצאי וילייקה, העובדים אתי יחד מספרים; שהיום נפגשו עם האדמו"ר ר' אלתר פרלוב מקוידנוב–ברנוביץ ואשתו, שהגיעו בזמן הסובייטים לוילנה, והגישו את הניירות להגירה לחו"ל, וכן הרבנית הזקנה אלמנת האדמו"ר ר' יוסף זצ"ל מקוידנוב ובתה שרה, שגם הן הגישו ניירותיהן ל"נ.ק.ו.ד." שתי המשפחות עקרו מדירותיהן ונמצאות חבויות בעליית גג ליד בית הכנסת הגדול ברחוב נוביגורוד, הואיל וה"נ.ק.ו.ד." מחפש אותן לאסרן ולשלחן לסיביר בעוון הגשת בקשה להגירה. הם בקשוהו לברר, אם אין חשש למאסר, אם יחזרו לדירותיהן. בו במקום החלטנו שמוטב לחכות עד כמה ימים ולראות איך יפול דבר. ואגב, בימי ההפצצות בטוח יותר להמצא ברח' נוביגורוד, בקצווי העיר, מאשר במרכזה. שם גם יותר קל להשיג צרכי אוכל.

עוד באותו ערב הייתי עד ראייה למה מסוגלים "החברים". ברח' פורטובה מול בית הרב רובינשטיין הופקדתי לשמור על שתי חנויות ממשלתיות. בערב הופצצה העיר ע"י אוירוני מסרשמידט. כל השכנים ירדו למטה, בחצר, ועמדו בכניסה לשער. שהיווה למעשה המאסף למקלט, הואיל ובמקלטים החזקו חפצים ואוכל, וכשהתחילה ההפצצה היו יורדים למקלט. נשי הסובייטים ישבו על מזוודותיהם וחיכו לבעלים שיבואו עם משאיות לקחתן הביתה ל"רודינה".

שוער החצר אחראי לשכני החצר. כשנכנס איש מהחוץ, הוא בודקו בשבע עיניים, חושש לפרובוקציות. נשי הסובייטים שואלים אותו על כל אחד אם הוא "משלנו"... אני מבחין באזרח אחד, לבוש הדר, שבא לחצר כמה פעמים במשך הלילה מסתכל באחד החלונות, עולה על המדרגות וחוזר ויוצא מהחצר. השוער הפולני מספר לי בזעף, כי זה כמה ימים איש "נ.ק.ו.ד." מחפש כאן קרבן. השכן בדירה ההיא יודע על כך, ועקר מהבית, מתחבא אצל חברים. אולם גם היום, בזמן ההפצצות, אין הם נותנים

מנוח. תשובתי לאהרן אפשטיין בקשר לבקשה הרבנית היתה כבר מובנת.

ביום הששי אחה"צ (29.8.41) יומיים לפני האקציה הגדולה ברח' דייטשע ביקרתי בבית הרבנית פרלוב, ברחוב דייטשע 8, אשר על השולחויף. סחה לי הרבנית שלפני ימים ספורים חזרה עם שרה בתה מרחוב נוביגורוד, בזמן העדרה פרצו גנבים והוציאו מהארגז (קופערט) דברי כסף נדירים ועתיקים, שעברו אליה בירושה, מדור לדור, וביניהם כוס של ברכה ש"היהודי הקדוש מפשיסחה", שהרבנית מתייחסת למשפחתו (נכדה) היה משתמש בו, בנוסף לכסף מזומן וחפצים. מראה הבית היה כמו אחרי פוגרום. אין היא מצירה על הכסף והבגדים, שעתה יכלה לקבל תמורתם אוכל, אלא על מה כן דאב לבה ? על תשמישי הקדושה שהשתמשו בהם גדולי החסידות מהדורות הקודמים, ושדוקא ממנה נגנבו.

נחמת־מה ראתה בילדיה שהאיצה בהם לעלות ארצה, והגירת הבן הרב ר' אברהם בשעה האחרונה. עם האקציה הגדולה ברחוב דייטשע ביום ראשון ח' אלול תש"א (31.8.41) נלקחו הרבנית ושרה בתה ללוקישקעס־פונר.

היודנראט

ביודנראט שברחוב שטרשונה 6 נמצאים כל היום עשרות אנשים. בשעות הבוקר באים אלה הרוצים לצאת לעבודה, כדי להפטר מה"כאפונעס" (החוטפים ומוליכים למאסר בלוקישקעס). אגב, כשיוצאים לעבודה אפשר להתקשר עם גויים מכרים, להחליף בגדים וחפצים ולקבל תמורתם דברי אוכל.

מעניין לציין כי הראשונים שבאו להירשם לעבודה היו דוקא "הפליטים", כפי שכינו אותם בעיר. אלה הם תלמידים שרידי הישיבות, חלוצים, נוער עובד, עובדים שכירים. תושבי העיר, ה"בעלי־בתים" של וילנה העצמאיים כפי שנקראו – איש מהם לא בא. חלק הארי שהכאפונעס הוליכו לפונר היו דוקא אלה.

ר' אלתר פרלוב, האדמו"ר מקוידנוב–ברנוביץ, היה בין הפליטים הבאים ליודנראט. נראה שהיה מי שדאג שייכלל בין עובדי היודנראט. מה רבה היתה שמחתו כשהיה פוגש אחרי העבודה. את הקבוצות שהיה רושם אותן בבוקר בצאתן לעבודה. תמיד היה שואל אם כל העובדים חזרו בשלום. באקציה של התעודות הצהובות בחשון תש"ב–1941 בסוף היום נתגלתה המלינה שבחצר הקלויז "בית שאול" ברח' שבלסקי וביחד עם חותנו של אהרן אפשטיין, נלקחו גם האדמו"ר ר' אלתר ואשתו, ללוקישקעס–פונרי.

זכורני ביום הכניסה לגיטו פגשתים ברחוב שטרשונה בחפשם דירה. כל רכושם היה טמון בסלסלה שהחזיקה הרבנית בידה. מה רבה היתה שמחתם, כשנוסדה בגיטו, המחלקה לדיור (בוטוסקיריוס), ע"י היודנראט, וסודר שכל יחידה תצטרך לגור בצוותא בחצר אחת, ולא יהיו תלויים בחסדם של אחרים.

טבת תש"ב–1942

אני עובד כנפח ביחידה צבאית. מקום עבודתי ברוגטקס שבשני־פישוק, המפחה פתוחה לרחוב. הנוסעים הבאים מחוץ לעיר מכיוון מישגולה, וילקומיר, פודברדז'ה עוברים בקרבת המפחה.

השכנים הגויים מכירים את 2 הנפחים היהודים הנושאים את הטלאים הצהובים. הם מכירים גם את הקצין הגרמני עם הסרט האדום (איש הס"ד) היודע לצעוק ולהשתולל ולכן מונעים את רגליהם מלעבור ע"י המפחה.

באחד מימי טבת תש"ב–1942 רואה הנפח ברחוב עגלת חורף רתומה לסוס ועל ידה פוסע גוי גבוה אשר הילוכו מוכר לו היטב. כשהתקרב הגוי הכיר בו את מיכל העיור מווילייקה, המסיע אשת קצין פולני לווילנה לקרוביה, כיון שלא היתה תנועת רכבות.

כשיצא הנפח עם הטלאים הצהובים לרחוב העיר לקבל ד"ש מווילייקה הצטלב מיכל העגלון : "האם אתה עוד בחיים ? אומרים שכל היהודים נהרגו ע"י הגרמנים". על שאלתי מה הוא יכול לספר לי על וילייקה ועל יהודיה, ענה לי בשפה רפה, שחיים שם כמה יהודים, אבל איזה חיים ! יותר לא יכולתי להוציא מפיו. מתברר שקרובי משפחה לו ברחוב זה ולפי בקשתי שלח אלי "שקץ" אחד והודיעני שהוא מכיר את וילייקה ועומד בימים הקרובים לצאת לשם, אחרי חדשיים יחזור. הגויים היו מובילים סחורות מהעיר לעיירות הסמוכות ומרוויחים הרבה כסף. השקץ מבטיח להעביר מכתב ולהביא תשובה אך מבקש לשלם לו מראש שכר טרחה 10 רובל זהב. עוד באותו ערב קוימה פגישה של כל הווילייקאים בדירתה של נחמה בת ר' שמואל השוחט, בה השתתפו : נחמה, אחיה יעקב, פסח לוינסון ובתיה איידלמן וסוכם שלא לתת לגוי לסחוט כסף חנם. אולם אם יביא ד"ש מפורט, תשובה למכתב, יקבל את תשלומו.

כשחזר אחרי שלושה חדשים, לא בא אפילו למסור ד"ש. כפי שמסר לקרוביו לא נשארו בווילייקה יהודים, פרט לכמה עובדים מקצועיים (הכוונה לרצענים וכו'). במקום יש אמנם מחנה עבודה, אבל חיים בו יהודים שהובאו מהחוץ עם ראש מחנה בשם שץ. חשבנו שזהו שץ בן וילייקה אך התברר שזהו פליט מאוסטריה שנקלע לקורניץ והודות לשפה הגרמנית השגורה בפיו נעשה לראש המחנה של הקורניצאים בווילייקה.

מפגישותי עם ר' חייקל לונסקי

(בית עקד הספרים ע"ש שטראשון בווילנה)

את ר' חייקל לונסקי פגשתי בחורף תש"א בקלויז "בית שאול". לא הכרתיו, כי נעלמה ממנו חתימת הזקן. נאלץ היה לגלח את זקנו. היה מדוכא מאוד. פניו נפולים מרעב, עיניו תקועות בחוריהן. בדירתו בגיטו רעבו כמה משפחות ללחם והוא היה מפרנסן היחיד. כדרכו עשה מלאכה זו בענווה, בצנעה ובבושת פנים. הרגשתי איך קשתה עליו העבודה, לא רגיל הוא לבקש תרומות מאנשים, ולו גם בשביל אחרים, אם כי איש לא יסרב מלתת חלקו, ובשמחה.

בשיחתנו נגענו כמובן בספריית שטרשון. אז סיפר לי : המפתחות של ספריית שטרשון נשארו אצלו, מאחר שעבד בה עד יום סגירתה. יום אחד באו אנשי ס.ד. לביתו וציוו עליו לקחת את מפתחות הספריה ויוליכוהו לגסטפו. שם שאלוהו

על הספרים הנדירים יקרי המציאות הנמצאים בספריה, מקומם, מספרם וכו'. אנשי ס.ד. רשמו הכל. בינתיים הושיבוהו בצינוק, בבית הסוהר בלוקישקי בחדר מס' 16 במרתף. כשהובא לצינוק מצא שם את הפרופ' נח פרילוצקי, ד"ר אפשטיין ופרופ' לזר־סון. פרילוצקי ואפשטין היו מדוכאים מאוד. פרילוצקי עסק בחקר התקופה שבה חי ופעל הרמב"ם ואת תקופת מסעי הצלב. שלוש יממות בילה לונסקי בחברתם. "האמת ניתנה להיאמר" – המשיך ואמר – "כי אחרי שחרורי מהצינוק הייתי יותר מדוכא מאשר בכניסתי אליו". חרה לו ללונסקי על כך שאישים דגולים מלאי חכמה ודעת שרויים בדכאון, אם הם הגיעו למצב זה, מה אפשר לדרוש מפשוטי עם?

נראה שכדי לקבל תחושה של נצחיות האומה, הנוסכת עוז, אומץ ובטחון נפשי, להתגבר על מכשולים ולעבור משברים ללא התחשבות עם גורמי חוץ, תחושה כזאת יונקים ממעיני האמונה, ואם בקרבך נתייבשו המעינות – אין אמונה, אין בטחון ואין תקוה.

מן הצינוק הובילו את חייקל לונסקי ישר לספריה. הוא הוציא מקופת הפלדה שבמרתפים שלושה ספרים יקרי־ערך, נדירים בעולם, מהדפוס הראשון, מלפני מאות בשנים. מומחי ס.ד. בדקו אותם והניחום בחזרה, החזירו את המפתחות ללונסקי ושחררוהו. אחרי שבועיים שוב אסרוהו והביאוהו לאותו החדר בכלא לוקישקי ושוב בילה בו שבועיים. את האסירים הקודמים לא מצא. כעבור שבועיים שוב הובילוהו לספריה, לקחו את הספרים הנדירים, ואותו שיחררו והחזירו לגיטו.

בגיטו עבד כפועל בעבודה שחורה. משנתארגנה הספריה ע"י היודנרט נתמנה לספרן בספריה ברחוב שטרשון 6. הוא חי כל הזמן בדחקות, אך את תקותו לא איבד עד לרגעיו האחרונים, עת הוליכוהו למחנות באסטוניה.

הידיעה שנתקבלה בגיטו שהגרמנים הפציצו את תל־אביב וחיפה, ומתקרבים לשערי הארץ היכתה בתדהמה את יהודי גיטו וילנה.

הרבנים הכריזו על צום כללי. בבתי הכנסת אמרו הרבנים דברי התעוררות ותשובה. קראו תהלים בציבור, אבינו מלכנו ו־ויחל. רבים היו המיואשים ממצבם ומחייהם גם יחד. ידיעה זאת הוסיפה אבל על אבלם. אז הגיע ר' חייקל עם הבשורה בפיו, כי מצא ספר ישן בספריה ובו נאמר על המלכות הרשעה שעתידה היא להתפשט על כל ארצות אירופה ותגיע עד שערי הארץ ושם "אראנו נפלאות כימי צאתך מארץ מצרים". לרבים היו דבריו למשיב נפש והם האמינו בלב שלם בתבוסתו של השונא, שתתחיל דוקא מארץ־ישראל.

הרב ובעיותיו

בשכנות לדירתי בגיטו גרה משפחת תנחום, בעל בית מרקחת לשעבר ברחוב פוהולנקה הגדולה.

משפחה זו מיודדת עם משפחת הרב ר' מנחם מנדל זלמנוביץ שאף היא גרה באותו רחוב.

הרב הזקן נשאר בגיטו יחידי מכל משפחתו. הוא עם הרב פילאווסקי וחתנו הרב יצחק קורניק, והרב ישראל גוטסמן היו 4 הרבנים שנשארו מוועד הרבנים של העיר וילנה. הרבנית הזקנה ובנם הרב ד"ר הלל זלמנוביץ ומשפחתו נחטפו והובלו ללוקישקי־פונרי.

משפחת תנחום קירבה את הרב הישיש. הזמינה אותו לדיר־תם, כל יום ג' היה אוכל בביתם, הם עזרו לו ועודדוהו בבדידותו.

בחורף תש"ב שפך הרב את לבו בבית ידידיו, וכמסיח לפי תומו אמר: "אינני מבין מה רוצה ממני קומנדנט הגיטו מר גנס. הוא בא אלי ושואלני: 'האם מותר למסור יהודים נכים, זקנים וחולים לגסטפו, תמורת הבטחה שעל ידי זה יחוסו על יהודי הגיטו?' הוא רוצה ממני היתר למסור יהודים להורג, כדי להציל אחרים, צעירים ובריאים הנמצאים בגיטו. אמרתי לו, איך תבקש ממני להתיר דבר שאסרה התורה, האינך יודע שאין להבדיל בין דם לדם, בין זקן לצעיר?

הבאתי לפניו את דברי הפוסקים והרמב"ם והאחרונים, והוא בשלו: היתר הוא מבקש! אינני מבין על שום מה בכלל נחוץ לו ההיתר? האם בלעדיו לא יוכל לבצע מה שהוא רוצה. תמיהני!"

הרב ממשיך: "משיחה זו התחלתי לעקוב אחרי פעולותיו של קומנדנט הגיטו. הבינותי שמצפונו אינו נותן לו מנוח וברצונו להשקיטו".

יקוב הדין את ההר...

חורף תש"ב. זה ימים רבים שהכניסה לגיטו הולכת וקשה. הברחת מזון מן הנמנעות היא. השוטרים חיפשו בכלים ובכל המקומות הנסתרים והמוסווים. רע ומר היה גורלך אם מצאו אצלך חפץ מוברח או מנת אוכל. מחיר הלחם יקר, למעלה מ־40 רובל הק"ג וגם בסכום זה קשה להשיגו. קטניות אי־אפשר להשיג כלל.

מבוגרים וצעירים התהלכו רעבים ונדכאים. עבדתי כנפח מחוץ לגיטו לכן חיפשתי אפשרות לשבור את הרעב שם ולא בתוך הגיטו, כדי שלא לקפח את חלקם הדל של בני הבית בגיטו.

הצלחתי ביום אחד למכור לשכן גוי, הגר על יד מקום עבודתי – חפצים ובגדים. תמורתם קיבלתי צרכי אוכל מועטים: תפוחי אדמה, קמח, קטניות, אבל איך להבריח את המזון לגיטו?

הגוי היה מרוצה מהבגדים שהשיג תמורת תשלום כה זעיר (תפוחי האדמה וקמח הקטנית היו מיועדים למאכל חזירים ובהמות) ולכן רצה הגוי להוכיח ליהודי העלוב, שיש בו, בגוי, מן האצילות הפולנית. הוא מזמין בשפת חלקות את שכנו, הנפח היהודי, לסעודת בוקר חגיגית, שבה השתתפו גם בנו וארוסתו.

על השולחן עמדה קערה גדולה, מהבילה, שהכילה כרוב מבושל עם בשר ושומן. הקערה השניה היתה מלאה עד גדותיה תפוחי אדמה. הריח החריף של הכרוב גירה את הנחיריים. מעיו הריקים של היהודי הרעב התהפכו בקרבו. נדמה היה

לו, לנפח, שרק במבט עיניו יכול הוא לבלוע את האוכל שלפניו. כשהאיץ הגוי בנפח לגשת לסעודה, הבליג הנפח על יסורי הרעב ואמר לגוי מיטיבו: "רב תודות לך על ההזמנה, אבל אינני יכול לקבלה, כי בשר טריפה אסור עלי".

השתוממותו הגלויה של הגוי לא השפיעה על היהודי העיקש ולא הזיזה אותו מעמידתו התקיפה. הגוי רצה להוכיח ליהודי את בקיאותו בדיני ישראל, והצביע על פיקוח הנפש שיש במקרה זה, אף הביא ראיות ממכריו היהודים שאינם נמנעים בזמנים אלה מלאכול מאכלים בלתי כשרים, ובלבד לשמור על חייהם. נסיונותיו של הגוי עלו בתוהו.

האחיות

שכנתי בדירתנו המשותפת בגיטו, לנה קופילוביץ' נכדתו של ר' יצחק קופילוביץ' (דער גלאסנער) שגרה בוילנה, עבדה בבית החולים כאחות, בשארית כוחותיה טיפלה בחולים הקשים. יום יום היתה חוזרת הביתה עייפה ורצוצה מעבודה קשה ומחוסר מזון לקיים את גופה הצנום, כי מפיתה (משכורתה) היא מחזיקה גם בשתי אחיותיה החולות שאינן יכולות לעבוד ולהשתכר וסעד הן מפחדות לקבל כדי שלא ירשמו ברשימה השחורה. עומס העבודה, הרעב, ומריטת העצבים הביאו עליה מחלה ואחרי ניתוח נפטרה באותו בית החולים שבו עבדה. קינאו בה האחיות, קינאו בה אנשי הבית, שזכתה למות מיתה טבעית ולא ע"י הרוצחים הנאצים. כשחזרתי מהעבודה, פגשוני קרובי הנפטרת, אמה של הד"ר גיללס ושכנותיה מדירתנו, עם שאלה מצפונית הלכתית: היות שאחיותיה נמצאות במצב קשה, פשוט רעבות ללחם והמשענת האחרונה שעבדה ופירנסה את המשפחה נפטרה, והיות שלנפטרת היו כמה שיניים תותבות של זהב, האם לא ייחשב הדבר כבזיון המת, אם יוציאו את הזהב בשביל האחיות כדי שתוכלנה להתפרנס זמן מסוים. האין בכך משום הצלת נפשות הגובל עם פיקוח נפש? אולם האחיות לא יכלו לסלוח לקרוביהן: "איך נולד להן במוחן רעיון כזה? אנו מוכנות" – אמרו – "למות ובלבד שלא לחלל את כבוד אחותנו ע"י הורדת הזהב".

אנשי ויליקה בגיטו וילנה

האקציה להובלת אנשים למחנות באסטוניה נמשכה בגיטו שלושה ימים. הראשונים בתור היו אלה שמקרוב הגיעו מהעיירות והמחנות הסמוכות לעיר כגון: אושמינה, סמורגון, סווינציאן וכו'.

האנשים קיבלו הודעות שעליהם להתייצב בחצר היודנראט. שוטרי הגיטו לא הסתפקו בהודעה בלבד, למחרת היום היו לוקחים את האנשים בכוח לחצר היודנראט. אלה שהצליחו להכין מלינות מראש הסתתרו ולא הופיעו, מאחר שהמשטרה לא יכלה להמציא את מספר האנשים הדרוש, התחילו לתפוס מכל הבא ליד.

ביום הראשון לאקציה הסתתרתי עם חברי־לחצר במעון הילדים ברחוב שטרשון 4. כל ארבע הקומות היו תפוסות ע"י הילדים. בקומה העליונה מצאנו פינה נידחת, בין חלון חדר, לבין הגג, ממש "מלינה". במעון התחנך ילד בן 12, פליט מפולין, קרובו של יצחק ליפשיץ מוילייקה. הכרתי אותו כפליט משנת 1940. הילד הפיקח והזריז נעשה המקשר שלנו עם העולם החיצון והגיטו. כשהתחילה האקציה והשוטרים יצאו לרחובות והכריזו בכל חצר, שעל הגברים לרדת לחצר, נתבקשו גם הילדים להיכנס לחדרי הלימודים ולא להסתובב בחוץ. נשארנו ללא מקשר. חברי עזב את המלינה והלך למלינה אחרת מוכנה מראש. נשארתי לבדי, הרגשתי שבחדרים מסתובבים אנשים, אך לא יכולתי לדעת אם גרמנים הם או שוטרי הגיטו המחפשים קרבנות, או סתם אנשים מתחבאים. התגנבתי לחדר פנימה וראיתי בחדר השני ליד החלון, מטפל בחור מהמחתרת במכונת יריה ומתקשה להעמידה על אדן החלון. כשהרגיש בי אורו עיניו. עזרתי לו להעמיד את המכונה, נעשיתי לקשר. עלי היה להסתכל על מרפסת בבית מס' 9 שברחוב שטרשון. שם עומדת רוז'קה ועליה הוטל ליתן אות להתקפה. מצד שני עלי להסתכל אל פנים החצר מס' 6, ששם היו חברי המחתרת מוסווים עם כלי יריה שונים.

והנה באחד החלונות הבחנתי בערמות ספרים המונחים על אדן החלון ומבין הספרים מזדקר קנה של מכונת יריה מוסווית. הופתעתי לראות מאחורי מכונת היריה את בן וילייקה, יעקב לוין, בנו של ר' שמואל השוחט, חבר מחתרת פעיל.

יומי האחרון בגיטו וילנה – יום ג' בשבוע, 14.9.43

זה שמונה ימים שהאקציה של העברת עובדים לאסטוניה נגמרה, ואולי רק נפסקה. מקומות העבודה מחוץ לגיטו נחסמו בפני העובדים היהודים, כי הגיטו סגור ומסוגר. מסביב לגיטו מסתובבים חמושים שוטרים ליטאים, לטבים וגרמנים. כל חור וכל פינה המובילה מהגיטו אל העולם החפשי נשמרים שמירה מעולה. אלפים כבר הוצאו במשך האקציה של ארבעת הימים ונשלחו למחנות ההשמדה באסטוניה, ביניהם: אהרן ואחיו אלכסנדר, בני ר' לייב אפשטיין ופסח לוינסון, בן ליפה עם אשתו, בני וילייקה.

יחידות ספורות קיבלו היתר מיוחד מהגסטפו למען עובדיהן היהודים. הם מעונינים בהמשכת עבודתם בתנאי שחיילי היחידות ילוו את היהודים בלכתם לעבודה ובחזרתם לגיטו. ליחידת ה"פנצרקה", המסונפת לה.ק.פ., בא יום יום אוטו בלווי חיילים גרמנים ולוקח את עובדיו היחידים שנותרו אחרי האקציות. גם אני נמנה עם עובדים אלה. בגיטו שורר רעב. מחיר צרכי האוכל האמיר. המחיר של קטניות שחורות כבר הגיע ל־70–80 רובל הק"ג, וגם הללו אזלו מן השוק. התורים למטבחים הציבוריים גדלו. הטבחים יוצקים עוד דלי מים לתוך המרק הדליל ומחלקים לאנשים. המתח השורר בגיטו מאז ימי האקציה טרם פג. האנשים שנותרו מחפשים עבודה בגיטו ובתי המלאכה גדושים עובדים. בין הפרוטקציונרים שפוטרו בעיר ומצאו את דרכם לבתי המלאכה בגיטו נמצאים יחידים הקשורים לסדנאות

ואינם עוזבים את ה"מלינות". חושבים הם שיש לשמור על המלינה על כל צרה שלא תבוא. כמה זמן אפשר להחזיק מעמד במצב זה? בשעות היום אין לפגוש אדם ברחוב, אבל משעה חמש, כשמתחילים לחזור מהסדנאות בגיטו ומן היחידות בחוץ, מתמלאים הרחובות אנשים צעירים וזקנים. כל אחד מעונין לדעת את מחשבתו של השני. פורחות שמועות על מה שמשוחחים בחלונות הגבוהים. תוהים ושואלים מה אומר הקו־מנדנט. היום נקראו גנס ודסלר להתייצב בגסטפו. גנס נאסר ונשאר בגסטפו. דסלר חזר אחרי הצהריים. שמועות מהלכות שמשהו לא בסדר. כנראה שהיתה הלשנה.

היציאה למחנה ה.ק.פ.

ביחידת ה.ק.פ. קמה התרוצצות מאז הודיע האחראי לעובדי הסדנאות פלגה לגסטפו, כי מבקש הוא אישור להוציא את עובדיו בסדנאות מהגיטו, למחנה נפרד (כמו מחנה קייליס וקריגס־לזרט). קומנדנט הגיטו גנס מתנגד לתכניתו. הוא טוען, כי עובדים בעלי משקל מקומם בגיטו. הבריגדיר הלא מוכתר של יחידת ה.ק.פ. הוא פנצ'ר (מורה, פליט לשעבר) איש ישר דרך ואהוד ביחידה. הוא יושב בחדר המשמש לו כעין משרד, ברחוב יטקובה. בשעות הערב מתמלאים החדר והרחוב מולו בעובדי היחידה, המבקשים ממנו לעשות משהו למען יציאתם למחנה ה.ק.פ. מהגיטו, כי המתיחות בגיטו מורטת את העצבים. יש סבורים שבמחנה כמו "קייליס" יהיה יותר טוב. והוא, פנצ'ר המסכן, שואל לתומו: מה אתם רוצים ממני? האם לא ידוע לכם שבריגדיר היחידה קוליש הוא איש גנס, שוטר לשעבר, והם יחליטו על גורלנו? לא אני ולא אתם תשנו את הדבר. מי שואל אותנו?

ברחוב מתהלכת שמועה, שקבוצת בחורים מהגיטו, לא מחברי פ.פ.א., רצתה לצאת היערה ונתקלה בהתנגדות השוטרים. האם השוטרים היהודים שוב מבדילים בין דם לדם? קשה להבין זאת. ידוע שחלק מהשוטרים הם חברים פעילים בפ.פ.א. של המחתרת.

ליל שימורים בגיטו

חצות ליל 15.9.43. הרחובות מלאים אדם. ברחוב שטרשון הצר הדוחק רב. את מי לא תפגוש כאן? הנה הוילייקאים שלנו, שלמה כבש ואשתו, בתו ובנו. הם יצאו לרחוב לחלץ את העצמות. אשתו אומרת, שהחדר שלהם הוא כעין קטקומבה נמוכה ובזמן שהייתם בפנים, מוכרחים הם ללכת כפופי־גו. הוא עובד ברצענות ובסנדלרות. תפקידו להטליא אנפילאות. בתפקיד זה הוא עובד מאז הגיעו הנה מגיטו אושמינה. הבן והבת יוצאים יום יום עם עובדי "טאט" לבנות את האוטו־סטרדה ב"וילצי־לאפי", במבוא העיר, בדרך לפונר. הנה אחותו רבקה ובעלה יצחק ליפשיץ, עם הבן והבת. הם טוענים שבמתח כזה לא נתנסו כל שנות המלחמה. ליפשיץ עבד בבית חרושת למשחת נעליים, שפעם הוא היה בעליו. עתה מנהל את העסק גוי, פועל שלו לשעבר. ליפשיץ מסר לו את כל הזכויות. הגוי סידר לו תעודת יציאה אבל מאז נגזר על היציאה מהגיטו, לא יצא גם הוא. הוא מצא עבודה במסגרות בבתי המלאכה בגיטו.

יצחק מדבר בקנאה על אנשי פ.פ.א. היוצאים ליער. והנה נחמה בת ר' שמואל השוחט, בתה וגיסתה. אחיה יעקב נמצא בתפקיד בפ.פ.א. נחמה החמיצה את ההזדמנות שהציעו לה לצאת עם בתה ליער. נחמה נמצאת ביחד עם האח במלינה של אנשי פ.פ.א. התור לצאת ליער של אחיה ואשתו הגיע והוא ויתר למען אחותו. המשפחות אינן נפרדות ומשלמות בעד זה מחיר יקר מאוד. הם נתפסו עם קבוצת פ.פ.א. בזמן חיסול הגיטו, הועברו למחנות באסטוניה, ושם נעלמו עקבותיהם. גם בתיה איידלמן־גולומב ובוריה בעלה, נמצאים ברחוב. הם מרו־צים שעלה בידם לא להישלח לאסטוניה. בוריה טוען: כאן נולדתי, כאן גדלתי, כל פינה, כל חור, כל בית מוכרים לי. כיצד אסע לאסטוניה, ואפילו את שפתה איני מכיר? להסתפח לפ.פ.א. ולצאת ליער! זוהי שאיפתו אשר לכלל ביצוע לא הגיעה.

מוכרים לחם

המאפיה של היודנראט מפיצה ריח של לחם טרי. אך הרגישו האנשים בריח – וכבר עומד תור של עשרות אנשים. הם מאיימים על בעל המאפיה והוא מתחיל למכור ¼ ק"ג לנפש. השמחה גדולה. מי שהשיג את הלחם, דומה למי שקנה את עולמו.

שעה 11 בלילה. שמועה התפשטה כי גנס נורה ע"י נויג־בויאר באשמת השתייכות וקשר עם הפרטיזנים הליטאים. אח־רים יודעים לספר, שמכריו בגסטפו הודיעו לו מראש שמתנכלים לו ויעצו לו לברוח, אך הוא אמר שאיננו יכול להסתלק מן האחריות ליהודי הגיטו. ושוב צפה ועלתה אישיותו של גנס לעיני הקהל ושוב החלו דנים בו. הכול מחווים דעה ומלמדים זכות; יהודי גאה היה. כל מה שעשה – לטובה עשה, לטובת אנשי הגיטו. מי יודע אם מחשבתו היתה רצויה בעוד פעולותיו לא היו רצויות.

עובדי ה.ק.פ. מסתודדים. חוששים מפליטת פה. מי יכול כעת להתנגד להוצאת העובדים לה.ק.פ. אל מחוץ לגיטו, כשהקומנ־דנט של הגיטו איננו?

למחרת בבוקר נודע, כי דסלר נתמנה לקומנדנט הגיטו במקום גנס, והרוצח קיטלר – לראש המשטרה.

עוזבים את הגיטו

15.9.43. למחרת בבוקר נתפרסמה הודעה, האומרת שעובדי ה.ק.פ., הרוצים לצאת למחנה מיוחד בעיר, צריכים להירשם במשרד היחידה. הגסטפו אישרה כ־300 משפחות, כ־900 איש, ליציאה מהגיטו, ל"ביליגע הייזער" – לבתי הברון הירש, ברח' סובוטש 19 (רוזעלה). אחרי שנתקבל האישור והיחידה התחילה להתארגן ולהירשם, התחילה התרוצצות. יש טוענים, שלא כדאי לצאת מהגיטו ומה שיהיה עם כלל אנשי הגיטו, יהיה גם אתנו מיחידת ה.ק.פ. – אם הגיטו לא יוכל להחזיק מעמד, איך יוכלו 1000 יהודים בודדים להחזיק מעמד?

לעומתם, סבורים אחרים: הנה גם בלוק "קייליס" מתקיים כבר שנים ויש לו זכות קיום. האנשים חיים שם אפילו חיים טובים מאשר בגיטו. כנגדם טוענים אחרים, כי ב"קייליס" יכולים להתקיים כל זמן שהגיטו מחפה עליהם וכשצצו בעיות, טיפלו בהן קומנדנט הגיטו והיודנראט. תוך טענות ומענות אלו רואים אנו פנים חדשות: באים להירשם כעובדי ה.ק.פ. הפרוטקציונרים המשלמים טבין ותקילין והיודעים להסתדר בכל מצב.

לנשי העובדים שנלקחו לאסטוניה רמזו מהיחידה שהן יכולות להירשם כעובדים מקצועיים – כבעליהן. בערוב היום היו כל הנרשמים צריכים לבוא לקבל אישור בכתב ולתאם שעה קבועה ליציאה מהגיטו במכוניות היחידה. לכל קבוצה נועדה שעה מיוחדת ועליה להיות מוכנה ברחוב דיסננסקי, פנת יטקובה, בשטח הפנוי, עם כל המטלטלים.

פסק דין

נרשמתי ללא היסוס וללא חשבון. כך חייבני החוש הבלתי מודע. מיחידת "הפנצרקה" נרשמו כולם. אנו חוזרים ממקום הרישום, אני יוצא למחנה ופוגש את הרב יצחק קורניק הי"ד, חתנו של הרב פילובסקי מהפיאסקעס. הוא כבר הספיק להיות חבר הרבנות בווילנה בזמנו של ר' חיים עוזר זצ"ל ונחשב לאחד הרבנים הצעירים המעולים. הספקתי לספר לו על התלבטויותי, בקשר ליציאה מהגיטו למחנה ה.ק.פ. הוא פוסק בו במקום: "אני מחייב את היציאה מהגיטו. אילו הניחו לי היום לצאת אתכם – הייתי יוצא". הוא נותן לי שיעור בעניני בטחון, יהדות וזכותה של העיר וילנה – ירושלים דליטא. הוא אינו גורס את ההיאחזות של המשפחות זו בזו והתרכזותן במקום אחד. חז"ל מצאו שהיציאה לגלות היא – "דבר חיובי", וקראו לפיזור "צדקה" שהרי "צדקה עשה הקב"ה בישראל שפיזרן בין האומות", ואנו רואים עד כמה צדקו חכמינו בדבריהם ולמה לא נקבל את הפיזור כצדקה? אולי ע"י הפיזור יישארו יהודים בחיים. הוא כבר דואג לנו, היוצאים, שנקבל חלף כשר לשחיטה, לשעת הצורך. כן השיג ספר תורה ושופר, שלא ידום קול התפילה במחנה בווילנה. הוא טוען: "מי יודע מהי האחריות המוטלת על יהודי שומר תורה בזמנים אלה? הבעיה היא לא הנסיון של הפרט, אם יוכל להחזיק מעמד או לא; הפרט חייב לדאוג לעצמו, לחפש את הנקודה היהודית, את הבטחון, ואז אין ספק שימצא אותו. גם הכלל הוא לא עני בדעת, ולא ביראת שמים. זכותו של הכלל, הוא שהוא מוצא פרט אחד, או פרטים אחדים, המתעלמים מעצמם והוא מרימם עמו. ומי שזוכה לעמוד בפרץ, לעודד יהודים במצבים קשים – ה' יהיה בעזרו. אין ליפול ברוח. בטוחני, שמן השמים הוא, שבני ישיבה יתגלגלו למחנות כדי לשמור על הגחלת ועל השארית עד כמה שאפשר. בחישוב הכללי של האומה יש לכך תכלית, ואפילו היחיד לא יזכה להיגאל, אבל לתכליתו בעולמו הגיע".

דירתנו בגיטו נעשתה מרווחת לאחר שמשפחות אחדות יצאו לאסטוניה. הבאתי הביתה את הבשורה, שעלינו להתכונן מחר לעזוב את הבית. דיירי הבית לא קיבלו את הידיעה בעין טובה. לא חו"ש בגלל קנאה. להיפך: אתה שומע בדברי בני הבית כעין השתתפות בצער: לאן מובילים אתכם יחידים מסכנים? מי יודע אם אין זו מלכודת, כעין פונאר? ברטה ומניה קופיר לוביץ', נכדותיו של ר' יצחק גלאסנער, אינן יכולות לתאר להן, שפתאום נעזוב אותן. "הלא רוב הצרות עברתם כאן" – אומרות הן – "ולמה לכם לצאת למקום בלתי בטוח?" אף־על־פי־כן אנו מתחילים להתחלק בירושה הדלה: התנור הקטן העשוי פח (פטנט מיוחד), 3 נסרי עץ.

באשר לאריזת החפצים, אין הדאגה גדולה. הם מעטים מאוד. כל הרכוש יצומצם בשק אחד, או בשנים. הפרידה משכני הבית אינה קלה. עברנו כברת ארץ של סכנות עם אנשים אלה, שותפים־לגורל. ואי אתה יודע אם אין זו הפרידה האחרונה. על עגלת ילדים שהפכה לעגלת סבלים אני מעביר את כל הכבודה שלי לרחוב דיסננסקי ואנו מחכים לאוטו שיגיע מה.ק.פ.

הרב ר' יעקב זלדין

והנה נקרה בדרכי הרב ר' יעקב זלדין (מאזירער), מטובי ישיבת "בית יוסף" ומנהלה הרוחני של ישיבת לוצק, אשר נדד עם תלמידיו מלוצק ו"נתקע" בווילנה כפליט.

פניו רעים, לבנים כסיד. אין תימה – במשך ארבעת ימי האקציה של חטיפת יהודים לאסטוניה היה חבוי ב"מלינה" ללא אוכל, ללא מים וללא מעט אויר צח לנשימה. הוא רציני מאוד, עיניו בוערות בחוריהן. הוא עסוק מאוד: מחפש טרף לבני משפחתו המאומצים. אני יודע כי 40 משפחות לערך – אלמנות שנלקחו בעליהן, יתומים שנלקחו אבותיהם – תלויות בו. דאגת הרב לזולת – מוניטין יצאו לה עוד בבית הכנסת של "בית שאול" (ר' שאולקע"ס קלויז). האנשים מתחלקים עמו בפיתם ובכספם.

את משפחתו השאיר בלוצק. אין שום ידיעה ממנה. הוא מקבל בחיוב את היציאה מהגיטו. אם נותר אפילו אחוז אחד של אפשרות בריחה והצלה כדאית היציאה. ולא רק כדאית אלא מצווה גמורה היא

אתה מכיר את אימרתי "המשמעות של קידוש ה' בשבילנו, כלואי הגיטו, היתה והינה המאבק להישארות בחיים". דבר זה צריכים אנו לשנן לעצמנו השכם והערב ולעודד את עצמנו; לנצל את כל הדרכים; להשתמש בכל האפשרויות ובלבד להישאר בחיים ואפילו רק בשביל שיהיה מי שיוכל לספר לדורות הבאים מה עוללו לנו הנאצים ימ"ש, בני "העם התרבותי והנאור בעולם".

במה זכינו

אני מכיר את ר' יעקב והלך מחשבותיו. נפגשנו לעתים תכופות. אני זוכר שיחה אחת בפגישה ארעית אחת שנחרתה בזכרוני. הדבר קרה אחרי האקציה של שלושת הימים, כשגילו את המלינה בעליית הגג של ר' שאולקעס קלויז. הרבה רבנים ובני תורה נלקחו לפונאר. כשנודע שגם ר' אלחנן וסרמן נלקח

מגיטו קובנה, שאלתיו באיזו זכות נשארנו היחידים בחיים בגיטו, בו בזמן שכל הגדולים והצדיקים, ראשי הישיבות כהגר"א וסרמן ור' שלום מאישישוק, ה"שותק משצוצין", וכל יתר המנהלים הרוחניים, רבנים צדיקים ובחירי תלמידי הישיבות הלומדים ומתמידים – כולם ניספו ורק אנחנו, מתי מספר, נשארנו בחיים?

תשובתו היתה: "הסבר הענין הוא, שהמדרגה הכי גבוהה של יהודי בן תורה שואף אליה היא הדרגה של מסירות נפש, בדומה ליהודי הראשון בעולם, אברהם אבינו ובנו יצחק, שהגיעו לדרגת "עקדה". וכשאדם זוכה להתעלות למצב שמוכן למסור נפשו על קידוש השם, כשהאנוכיות הפרטית שלו איננה קיימת עוד, נשאר בו רק החפץ להתעלות ולהיכסף לאין סוף. לדרגה זו יכולים להגיע רק יחידים מוכשרים, אלה שמטעמם הרוחני הוא גדול מאוד. לכן צדיקים גדולים הגיעו לדרגה זו, ולכן הלכו. לגבינו הדרך עדיין רחוקה וכדי להגיע אליה דרוש זמן. ההכנה אליה יכולה להיות על ידי יסורים המביאים לידי חשבון הנפש, ולכן יש עוד צורך בהרבה התרחשויות, נסיונות ויסורים, שנגיע על ידן להתעלות זו ונהיה גם אנו ראויים לקדש שמו. אז גם נלך כמוהם".

ושוב אני מבקש מר' יעקב הסבר: אמרת זה עתה שקידוש השם בזמננו צריך להתבטא בהישארות בחיים ואם כן – עלינו להשתדל בכיוון זה. האם אין גישה זו נוגדת את דבריך שאמרת לי לפני שנתיים בגיטו. מהותן של קידוש השם – עקדה, שהיא תכליתו של אדם – המעלה בזה העולם, ואליו יש לכוון את כל המאמצים.

אין סתירה

"ברור שאין סתירה" – ענה לי ר' יעקב מניה וביה: "אי אפשר לו לאדם לעלות בשלבי הסולם עליה ללא חיים. אין המת חייב במצוות. ברור שנסתרים מאתנו דרכי ה'. אדם המאמין והמקווה יש לו כל כך הרבה אפשרויות של עליה, בפרט בימים אלו. במלה אחת של עידוד אתה פשוט מחייה נפשות היום. וכשהמלה יוצאת מלב מאמין, דהיינו; כשאתה עצמך מאמין במה שאמרת – אתה זורע אמונה ותקווה באנשים, אתה מרים על ידי כך אנשים מאשפתות ומתעלה אתם. הדרך פתוחה לפניך ללמוד תורה ומוסר לעבוד על שבירת המידות הרעות – גם במצבנו הנוכחי. כל זה תוכל לעשות רק כשהינך בחיים ולא אחרי המוות. איך אמר בעל 'החפץ־חיים' זצ"ל: אפילו פסוק אחד מפרקי תהילים או מישנה אחת מפרקי משניות לא יתנו לך שם ללמוד ולהכין, אם לא הכינות כאן, בזה העולם השפל. אם כן העולם הזה הוא לגמרי לא שפל. מי שיש לו מוח בקדקדו יכול לנצלו היטב־היטב. מאליו מובן שהאוגר במשך שנות חייו תורה ומצוות, הרי בבוא עיתו לעזוב את עולם השקר – לא בידיים ריקות יעזוב. הדרך להגיע לדרגה של 'מסירות נפש – קידוש־השם – עקידה' היא דרך החיים. על כן יש לשים את הדגש על החיים; יש להאבק למען החיים בכל הדרכים ובכל האמצעים".

באותו מעמד פתח את סגור לבו והתחיל לדבר בשטף, אך דומה שלא ראני כי הסתכל בעננים שצפו בשמיים, בעמדו בין חורבות רחוב דיסנינסקי ופינת רחוב יטקובה.

הנפח במחנה ה.ק.פ. בווילנה

חורף תש"ד. הסניף של מחנה העבודה ה.ק.פ. בווילנה נמצא בקסרקטין של הפנצרקה ברחוב וורקובסקי (סביבות שניפי־שוק) שהיה למעשה מוסך לתיקון כלי־רכב ממונעים. במקום עמד צריף ובו 2 חדרים בשביל כ־120 עובדים ללא משפחותיהם (המשפחות נמצאות במחנה הראשי ברחוב סובוטש).

בכל יום, בשש בבוקר, נערך במקום מפקד. השוטר האחראי היהודי מונה את העובדים ומוסר דו"ח למשמר הליטאי במחנה, ולאיש הס"ס הממונה על השמירה.

גם אחרי העבודה נערך מיפקד. באמצע החורף הועבר הנפח מהפנצרקה למחנה הראשי לעבודה במפחה. כאן, במחנה, קיימים נוהלים אחרים. העובדים המקצועיים חייבים להופיע במרוכז למקום עבודתם בהאלע (חדר גדול) של המסגריה, חותמים את שמם במחברת השייכת ליחידה ולמקצוע, להוכחת נוכחותם בעבודה. מכאן מתפזרים העובדים כל אחד למקום עבודתו. רק את העובדים הפשוטים בחצר סופרים ומונים כמו בפנצרקה. אותו סדר נהוג גם בשבת. על העובדים לבוא, לחתום שמם במחברת ולחזור לעבודה. הנפח שלא ידע סדר זה בא בשבת לעבודה (אגב, הוא הספיק לבוא לידי הסדר עם האחראי על המפחה שלא יצטרך לבצע עבודות המהוות איסורא דאורייתא – ל"ט אבות מלאכה – אלא יטפל בסחיבת ברזלים, מוקצה בל־בד). הוא לא חתם שמו במחברת הכללית ויצא עם כל המחלקה למפחה למקום עבודתו.

כרגיל מי שאינו חתום שמו במחברת סימן שלא בא לעבודה, ברור שהסיבה יכולה להיות מטעמי בריאות, ואז יוצא איש הס"ס עם הרופא לבדוק אם יש לעובד חום גבוה. אם אין – הוא נחשב למחבל וענשו ידוע...

שעה 7 הבריגדיר שניידר בא בריצה אל הנפח ואומר לו: ראיתיך במסגריה בשעה 6 בבוקר בזמן חתימת העובדים במחברת ועל שום מה אין שמך מופיע במחברת. השכחת? האינך יודע שלנו אסור לשכוח? לך מהר לחתום. אך מה הופתע הבריגדיר בשמעו מפי הנפח כי במתכוון לא חתם, משום שאינו כותב בשבת. "השתגעת" – קרא בקול לא לו – "על איזה כוכב־לכת אתה חי? מהר וחתום". וכאשר נוכח לדעת שהאיש עומד במריו, רץ למנהל העבודה הכללי וביקש התערבותו, שהרי זהו כעין מרד החותר תחת אשיות ההנהגה.

מנהל העבודה הבטיח לעשות סידורים לשבת הבאה, אבל השבת מוכרח הנפח לחתום. המלים ששמע מנהל העבודה מפי הנפח הועברו במחנה מפה לאוזן, הוא הזכיר ליהודים מושגים חדשים שלא שמעו עליהם כל זמן היותם במחנה ובגיטו: האמונה באלוקי ישראל ושמירת מצוות ושבת, איסורים, פיקוח נפש.

המחנה היה כמרקחה, מחלוקת על השבת, קמו מקטרגים

וסניגורים, וכשהודיע הנפח שהוא מוכן ללכת לפונר ולא יחלל את השבת בפרהסיה, הרפו ממנו. ביום השישי הבא קראו הבריגדיר והחתימו למפרע במחברת של יום השבת. בשבת, בשעה 6 בבוקר כשהתייצבו כל העובדים במקום הריכוז לחתי־מה הופיע גם הנפח, ומה הופתע בראותו שהגרמני איש הס״ס בא, לקח את המחברת לפני שהתחילו לחתום והתחיל לדפדף, על־מנת לבדוק אם העובדים היהודים האוהבים לישון בשבת מאוחר, לא חתמו במחברת ביום השישי.

הבריגדיר עומד מול הנפח לבן כסיד, שיניו דא לדא נקשן, אין הוא מוריד את עיניו מאצבעותיו העצבניות של איש ס״ס, איך הלה מדפדף במחברת הלוך וחזור ומחפש למצוא חתימה במחברת, כדי שיוכל ״לשמח״ את לבו עם יהודוניו בשבת...

איש ס״ס הניח את המחברת ויצא, לא הרגיש שאכן חתימתו של הנפח נמצאת במחברת. דקות ספורות נשאר הבריגדיר שניידר תקוע על מקומו כמאובן, ולא יכול להוציא הגה מפיו. כשנרגע אמר לנפח: אתה רואה?

כך ניצחה השבת את איש ס״ס, והנפח היהודי – לא חתם את שמו לא בשבת זו ולא בשבתות הבאות.

המהנדס יוסלזון

המהנדס יוסלזון הי״ד עבד כבלן בבית המרחץ במחנה ה.ק.פ. בווילנה. נדמה לי כי מאז הובא למחנה עם הניצולים מגסטפו לא נשא את עיניו להסתכל מה למעלה הימנו מרוב דיכאון. נעלי העץ הכבדות, בגדיו המטולאים, בגדי העבודה העשויים שקי קמח וסוכר הוסיפו לו חשיבות...

בית המרחץ נמצא בקומת הקרקע שבבלוק א׳. בכל יום, בלכתי לעבודה וממנה אני נפגש עמו. בשבת אחרי הצהריים וביום הראשון לשבוע, בשעה פנויה לנו אנו משוחחים על ענינים שונים. היכרותנו נמשכת מאז היותו סוחר סיטונאי מצליח.

בעל מחשבות גם בשעת עבודתו, שאלתיו פעם למה הוא כה מתבודד? האם יחידי הוא עם צרותיו? הרי צרת רבים – חצי נחמה? – ״בהזדמנות אספר לך״ – היתה תשובתו.

באחת השיחות נענה ואמר: על שני דברים איני יכול לסלוח לעצמי, פעם – על שנחפזתי ועשיתי מעשה (קום ועשה), ופעם – על שהחמצתי ולא עשיתי (שב ועל תעשה). הדבר קרה כשחיילי הגסטפו גילו את ה״מלינה״ שלנו. אחרי חיסול הגיטו, הביאו אותי, את אשתי, את בתנו ואת האם לתא מאסר ה־17 בגסטפו. ידענו שדרכנו מוליכה לגיא ההריגה לפונר. למחרת בואנו הוציאו אותי לעבודה וגורל הנשים נחרץ. נודע לי מפי עובדי הגסטפו, כי קרו מקרים שבעד בצע כסף (זהב) העבירו אנשים מהמאסר למחנה ה.ק.פ. לעבודה וכי מרטין וייס, תליין הגסטפו, הוא הקובע. עשיתי לי חשבון נפש ואמרתי: מה שווה לי כל הרכוש הנמצא טמון באדמה אם אנחנו בני המשפחה לא נהנה ממנו? פעם באה ההזדמנות ואמרתי לווייס: יש לי מטמון גדול בעיר ואם תשחרר אותי ואת משפחתי הנמצאים בתא 17 בגסטפו, אני מוכן למסור לך את כל האוצר (זהב ויהלו־מים). וייס התחיל לדבר בנוסח עדין, הבטיח לי בהן צדקו של קצין גרמני שישחרר את המשפחה, ובינתיים אמר לי: היכון, מחר ניגשים אנו להוציא את המטמון. ואם אתה משטה בי – ״רעה תהא אחריתך״.

המשפחה התכוננה לשיחרור. למחרת בשעות הבוקר לקחני במכוניתו לרחוב פילסודסקי. אנשי גסטפו עמדו בחוץ ושמרו על חצר ביתנו.

אני עם וייס נכנסנו למרתף הבית. לקחתי מוט ברזל, טוריה ואת לחפירה. התחלתי לחפור. היה צורך לחפור קרוב למטר באדמה. וייס החליף אותי, לקח ממני את האת והתחיל גם הוא לחפור. עמדתי במרתף עם מוט הברזל ביד ואמרתי לעצמי: הנה הרוצח אשר עשרות אלפים קרבנות יהודים נרצחו על ידו ללא אשמה, ועתה בידי האפשרות להרגו כאן ולנקום את נקמת אחי. כששקלתי בדבר, צצה במוחי מחשבה אחרת: ״על עצמך אתה יכול לגזור כליה, אבל מה אשמה המשפחה?, אולי על ידי כך ינצל מישהו וישאר בחיים״.

המחשבות התרוצצו במוחי, והבור נעשה עמוק יותר, הגענו למטמון, ידי וייס רעדו כשפתח את הקופסה וראה מה בתוכה. ואני מלא רוגז על עצמי ועל חולשתי: ״למה לא הרגתי את הרוצח הזה במרתף? מי יודע כמה יהודים עוד יירצחו על ידיו״. אנו ממהרים לגסטפו. הדבר הראשון שאני מבקש ממנו הוא לשחרר את בני ביתי מתא המאסר.

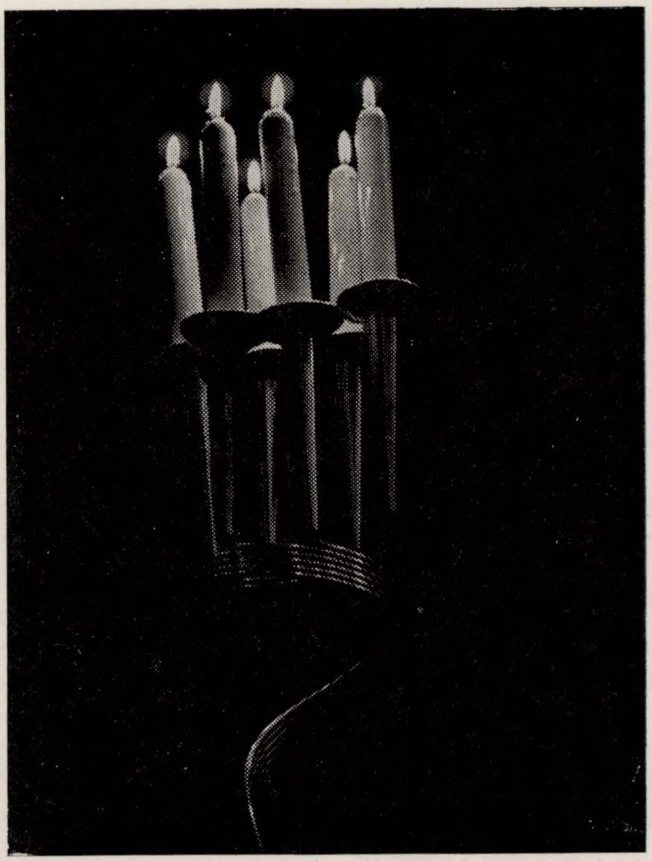
בחצר הגסטפו התברר כי בזמן היותנו במרתף הוציאו את היהודים האסורים מהתא 17 והעבירו אותם לפונר, ובתוכם אשתי, בתי ואמא, והם ניספו שם. אמרתי לווייס: ״הזוהי הבטחתך בהן־צדק של 'קצין גרמני'?״. מאז אני מכרסם את עצמי: איכה זה הוכיתי בסנוורים? איך האמנתי לרוצח שידיו שפכו דם ישראל? ולמה בכלל הצעתי לו עיסקה זו שיש בה משום ״הרצחת וגם ירשת״?

יתוש זה אינו נותן לי מנוח לא ביום ולא בלילה. אני רואה סביבי רק חושך ואף לא ניצוץ של אור. כל זמן שהעם הטמא נמצא עלי אדמות – אין אור בבית ישראל. זהו סיפורי הפרטי, וכשאני ממשיך לעשות את חשבון הכלל, איני רואה שום ערך לחיים. איני יודע אם כדאים הם כל התלאות והיסורים שאנו מתנסים בהם רק כדי להישאר בחיים ולראות את העולם החדש של מחר... אינני מתאר לי את מראהו של כלל ישראל אחרי השואה. מה דמות תהיה לאומה היהודית בלי יהדות פולין וליטא? הבט וראה: הנה הם שרידי ליטא כאן במחנה, מ־90,000 יהודים תושבי וילנה נותרו היום בעיר כאלפיים איש (2.2%) במחנות. כמה גאונים וצדיקים תמצא ביניהם? כמה אנשי מוסר, רופאים, מהנדסים, משפטנים, אנשי ציבור? נודה על האמת: נשארו כמה בני מזל, בעלי מרפקים וכוח סבל על־אנושי. כמה דורות של תלמידי חכמים ולומדי ישיבות צריכים לשבת בהתמדה על התורה במשך שנים עד שיימצאו ראוים להוציא מתוכם אחד גדול כמו ה״חפץ־חיים״, ר׳ חיים עוזר או אישיות דגולה כמו ד״ר ויגודסקי ודומיו?, הרי מאלה שיישארו לא תהיה אפשרות לבנות מחדש את בית ישראל. ומכל המקצועות החפשיים, רופאים, מהנדסים, סופרים, מי

נשאר ? ואפס קצה של יהדות פולין וליטא שאנו רואים אותם היום מי יודע אם וכמה ישארו בחיים עד לשיחרור ? ומי שישאר בחיים – באיזה דור יחיה ? מי יהיו מנהיגיו ? היש איפוא תקווה לכלל ישראל ?"

אמרתי לו : יתכן שאתה צודק, דבריך נאמרו בהגיון, אולם ידוע לנו שהטבע מראה פלאים שאנו מרגישים אותם בחושינו, כך, למשל, כשאדם מאבד אבר־מגופו עדיין ממשיך הוא לחיות ולפעול והאברים האחרים ממלאים את מקומו של האבר החסר ולמה לא נקווה לנס הזה שבטבע, שגם העם היהודי יקום לתחיה בהארה ממרום ? ומה שיכול לעשות הזמן – לא יעשה השכל־ההגיון ! אולי יבואו לעולם, אחרי השואה, התפכחות והתעוררות רוחנית והעולם יהיה יותר יפה, ועם ישראל יתנער לחיי תורה ועבודה ?

כך שוחחנו במחנה ה.ק.פ. בווילנה בשנת תש"ד, עת שרב־בות אחים הובלו יום יום למשרפות ולכבשנים.

יצחק בן צבי קופילוביץ (נכד של ר' איצע "דער גלאסנער")

מגיטו קובנה למחנה דאכאו

בכניסתנו לגיטו מנתה משפחתנו שש נפשות, אבא, אמא, שני הבנים, אחי אבא זיאמע ואחות אמא, הציירת הידועה צילה אפשטיין מקובנה.

עם פרוץ המלחמה נשאר זיאמע בוילנה, שהיתה כבר בידי הגרמנים ללא אפשרות של יציאה, אך בכל זאת חזר ברגל לקובנה, ביום סגירת שערי הגיטו, הובל זיאמע עם האקציה של ה־500 אל הפורט השביעי.

כל ארבע שנות הגיטו בקובנה היינו יחד. כולנו עבדנו. עברו עלינו כל יסורי הגיטו, עם ה"אקציעס" מדי פעם. ביולי 1944, כאשר חוסל הגיטו, העבירו אותנו בקרונות רכבת למחנות העבודה בדאכאו־לנדסברג.

אֲחִי הבכור זוסיה, אז בן 21, חבר פעיל במחתרת, רכש לו אקדח והתנגד ליציאה מהגיטו, בטענו כי הגרמנים מרמים אותנו, ומטרתם היא להוציאנו להורג בפורט השביעי, לכן נשאר בגיטו במחתרת. פעמיים ניסה לפרוץ דרך ולהתחמק ליער, אך לא עלה בידו, ולבסוף נספה בגיטו.

עם חיסול הגיטו שרפו הנאצים את הבתים על האנשים החבויים בהם, כדי להיות בטוחים שלא נשארו יהודים בקובנה.

מקובנה הובילונו בקרונות רכבת סגורים של בהמות במשך 2 יממות ללא אוכל ומים, ללא אורור וללא אפשרות חניה, עד להצטלבות דרכים שליד שטוטהוף; בעוד אנו נמצאים בקרונות הרכבת התקיימה סלקציה שקטה, הגרמנים הודיעו: כי על הגברים מגיל 16 ומעלה לעזוב את הקרונות, ולהתיצב למפקד, בו במקום התחילו לזרז את היוצאים במכות בקתות הרובים.

פרידתנו האחרונה היתה בקרון הרכבת; אמא ודודתי נשארו במקום, אני ואבא הופרדנו מהן. הוזעקנו במכות וגדופים החוצה, האמנו אז כי עוד נפגש באחד ממחנות העבודה.

בינתיים הועברנו ברגל עם יתר העובדים כ־2000 קילומטר עד דאכאו–לנדסברג, שם עבדנו 9 חדשים. עבודה מפרכת: כריתת עצים עבים, הנחת פסי רכבת, חפירות מתחת לאדמה לשם בניית בית חרושת לאורוני "מסרשמידט". היינו כ־1500 יהודים, יחידה נפרדת. במחנה זה מתו יום יום עשרות אנשים נפוחי רעב ומעבודה קשה.

כל הזמן הייתי יחד עם אבא. ביום נשלח כל אחד למקום עבודה אחר, אבל בלילה היינו ישנים ביחד, העבודה המפרכת והאוכל המועט והגרוע, השפיעו לרעה עלי ועל אבא, והוא דעך מיום ליום.

באפריל 1945 הודיעו לנו ששולחים אותנו, את היהודים, לטירול אשר בגבולות שוויץ, כדי להחליף אותנו בשבויים גרמניים. לא האמנו לידיעה. חשדנו שזה המצעד האחרון אל המות, בלילות הריצו אותנו 30–40 קמ"ר, כדי שהתושבים המקומיים לא יראו ביום, כיצד מתעללים הגרמנים בעובדי הכפיה שלהם. במשך זמן זה לא בא אוכל אל פינו, ביום היינו נחים בחורשות, ביערות ובמקומות שאין אפשרות לבוא במגע עם אנשים. על ידי וואלפראצהאוזן נוכחתי לדעת בעת ההליכה, שאבא לא נמצא אתנו במחנה, התחלתי לחפש אחריו, כשהגענו לתחנה חפשתיו בכל המחנה משך כמה שעות ולא מצאתיו.

האנשים שהכירו אותו, והיו במחיצתו, מסרו לי כי לאבא לא עמד הכוח להמשיך לרוץ עם כולם. הגרמנים והאוקראינים שומרי המחנה, הלמו בראשו בקתות הרובים, ושיסו בו כלביהם, עד שנפל ולא יכול לקום. תושבי המקום הרגישו בו, רחמו עליו והביאו לו מזון, חלב ולחמניות, אולם מכיון שזמן רב סבל מרעב וכוחותיו אפסו – הזיק לו האוכל והוא התענה ביסורים נוראים. האזרחים מסרוהו לידי הז'נדרמים (משמר אזרחי) ואלה האחרונים, הביאוהו אלינו, למקום החניה בדרך, כשהוא כולו נפוח מרעב ופצוע מהמכות, ונשיכות הכלבים. כשראה אותי, התעודד ואמר לי בשמחה: "איזינקה, יש לי בשבילך לחמניה" הוציא לחמניה קטנטונת שהיתה טמונה לו מתחת לחולצתו, הגישה לי ונשאר שוכב. השבויים הסובייטים שהיו אתנו, בראותם מאיזה מקום הוציא את הלחמניה, התנפלו עליו, היכוהו והוציאו ממנו בכוח עוד שתי לחמניות, מתחת לחולצתו. למחרת היום היה האחד במאי 1945, כל היום ירד שלג, אבא שכב תחת השלג כל היום, ולא יכול לזוז, נסיתי לדובב אותו ללא הצלחה, הקור והמכות החלישוהו. כשהתחילו הגרמנים שוב להאיץ בנו לרוץ הלאה, נשארתי שוכב לצד אבא, אמרתי שאיני יכול לזוז ממנו. הוכיתי מכות נמרצות. "אתה צעיר ויכול לרוץ" — צעקו עלי ובכוח לקחוני מאבא והריצוני הלאה.

שביתת הנשק כבר שררה באיזור ואנחנו לא ידענו. הגרמנים המרצחים לא הודיעו לנו על כך. טענה אחת היתה בפיהם: קיבלנו פקודה להביאכם לטירול ועלינו לקיימה.

וכך שכלתי את אבא בדרך לטירול כשהשלום המקווה כבר הגיע. הוא עבר את כל דרך היסורים ועל סף הפדות כרע ונפל. אחרי הליכה של חמישה קילומטרים פגשנו את חיילי ארצות הברית — המשחררים, אבל אבא לא היה עמי.

גורלן של אמי ודודתי היה דומה לשל אבא: בהצטלבות הדרך לשטוטהוף נשלחו אמי ואחותה לאחד ממחנות העבודה שב־שטוטהוף (באומגרט), שם המשיכו לעבוד בעבודת כפייה במשך כל החורף, עם התקרבות החזית הרוסית באביב 1945 העבירו אותן ברגל ב"פוס־מארש" המפורסם למחנה אחר, אמא היתה במצב של אפיסת כוחות. כל גופה ורגליה נפוחים מרעב, בדרך כרעה ונפלה. דודתי שנלוותה אליה, והיתה איתה יחד כל הזמן לא יכלה יותר לשאת את היסורים וכשלא ראתה יותר תכלית ומטרה בחיים אחרי אבדן אחותה התייאשה והתמוטטה גם היא. וזאת ימים ספורים לפני השחרור. תהיינה מלים מעטות אלה נר זכרון על קברם של אבי, אמי ודודתי אי שם בנכר.

נרשם ע"י ק.פ־ר.

זכרונות מגיטו ורשה

היה זה ב־7 באוגוסט 1944 בוורשה, בזמן המרד של הגנרל בור קומורובסקי. לאחר שנאלצתי לעזוב את מקום מגורי כפולני, ברחוב אוגרודובה 26 מצאתי יחד עם אשתי ובני, מיקלט במרתף בנין המיניסטריון לשעבר למסחר ולתעשיה ברחוב אלקטורלנה 2. במרתף נמצאו כמה מאות אנשים.

אחרי הצהרים נאלצו המורדים לעזוב את העמדות בסביבה והבנין נכבש על ידי הגרמנים. בשעה 9 בערב נכנסו למרתף 2 ז׳נדרמים גרמניים וציוו על כל הגברים לצאת החוצה. הם סידרו אותנו בשלשות ואמרו לנו שמוליכים אותנו לעבודה. ואכן, אחרי זמן קצר הביאו אותנו לככר מירובסקי. פה היה עלינו לפנות בריקדות, ולאסוף עשרות גויות של מורדים ואזרחים, שהיו מפוזרות בשטח.

העבודה נעשתה בלווי מכות רצח וגידופים מצד הגרמנים. לאחר עבודת פרך של כשעה וחצי, סידרו אותנו שוב בשלשות. כל הזמן הכריחו אותנו לעמוד, כשהידיים מורמות למעלה. ישיש שעמד לפני ולא הספיק לו הכוח להחזיק את הידיים למעלה, הוכה קשות על ידי אחד הז׳נדרמים. לאחר עמידה של כעשר דקות הובלו חמש השלשות הראשונות, ואני ביניהם, תחת לווי של 5 ז׳נדרמים מזוינים בתת־מקלעים לאחד הבנינים הסמוכים. היה זה ביתן הרוס של השוק הנקרא שוק מירובסקי.

כשנכנסנו לבנין הזה ראיתי שם בור גדול שאש בערה בתוכו ועשן סמיך ושחור התאבך ממנו. אותנו העמידו אחד אחד לאורך קיר, ליד בית שימוש ציבורי, כשפנינו לקיר והידיים למעלה. לאחר כמה דקות פתחו כל הז׳נדרמים באש שוטפת. האש לא פסקה והגניחות והצעקות גברו מרגע לרגע. לאחר שפסקה האש מצאו במקום רק 13 גויות, ואז החלו לחפש אחרי 2 הנעדרים. בנקל מצאו את השנים שהסתתרו בתוך בית השימוש. היה זה אב ובנו כבן 16. הז׳נדרמים הוציאום והרגום בו במקום. עוד הספיקו לקרוא בקול Jeszcze Polska nie zginela (עוד לא אבדה פולין). כעבור זמן מה של שכיבה בין המתים נשמעו צעדים וקולות של פולנים המתקרבים אלינו. הרימותי את ראשי וראיתי את הגרמנים כשהם עומדים ליד הבור שממנו קולחת האש והפולנים מביאים לשם לפי סדר את הגוויות של קבוצתנו וזורקים לתוך האש, השתמשתי בשעת הכושר והסתלקתי מהמקום. מצאתי מחסה על גגון שעל תא בית השימוש.

למחבואי זה בא לאחר זמן קצר אדם נוסף שניצל בדרך דומה. כך נשארנו במקום בלי להוציא הגה עד 2 בלילה. כל אותו זמן לא פסקו היריות וריח הגויות השרופות הגיע לאפנו. לאחר שהשתרר שקט יחסי בחוץ עזבנו את מחבואנו והצלחנו להגיע לעמדות המורדים ברחוב קרוכמלנה.

תרגום פרוטוקול מס׳ 23/2 מביולטין מס׳ 1 של הועדה המיוחדת לחקירת פשעי הנאצים בפולין. הוצאה בשפה הפולנית בשנת 1946 עמ׳ 267–265. עדות שנמסרה על ידי בן עירנו מר יהודה קופילוביץ׳ (בן משה נחמיה) מגיטו ורשה.

יהואש אלפרוביץ

מן המיצר

הולכים לעבודה – לוילייקה

הגרמנים כבשו את איזור וילייקה זמן קצר אחרי פרוץ המלחמה. רוב הגברים נהרגו שבועות מספר אחרי הכיבוש, ולכן גייסו הגרמנים לעבודה בוילייקה אנשים מקורניץ. אני נרשמתי יחד עם אבי כנגרים, אף על פי שלא עבדנו אף פעם במקצוע זה. כל יום שני בשבוע היינו הולכים מקורניץ לוילייקה, וחוזרים הביתה ביום השבת לפנות ערב. יום ראשון הוא יום מנוחה לגרמנים ואין עובדים בו.

ה"גביטס־קומיסר"

וילייקה נעשתה בזמן הכיבוש לעיר "מחוזית" (גביטס־שטאט") ובה התאכסן ה"גביטס־קומיסר" שמידט, בבנין הסטרוסטה לשעבר הקימו את המשרדים, רוב הפקידים הגרמנים גרו בסביבה הזאת. הקומיסר עצמו התגורר בביתו של הד"ר קומנ־דנטוב. הוא הפך את הבית לארמון. אנחנו – הנגרים התקנו לו ריהוט. בכל יום היו באים 20 איש (גם מקורניץ) לעבוד אצלו בגינה.

הגסטפו

מרכז שני של הגרמנים היה ליד בית הסוהר. שם השתכנו הס"ד והגסטפו. בסביבה ההיא פחדו להיראות בחוץ. בשתי היחידות עבדו יהודים שאורגנו אחר כך במחנות עבודה. יהודי קורניץ עבדו בעיקר אצל הגביטס קומיסר. בס. ד. עבדו יהודים מאזורים שונים ברוסיה, שהובאו הנה ע"י הגרמנים. במשך כל שבוע שהייתנו בווילייקה התגוררנו אצל אשה זקנה, באחד הרחובות המקבילים, לרחוב שבו היה גר הסטרוסטה. מקום עבודתנו היה בבית דפוס לשעבר, ליד הגביטס קומיסר. במקום היו בעלי מקצוע שונים: נגרים, מסגרים, צבעים, מעבדי עורות ובעלי מקצוע אחרים. לפעמים היו מזמינים אותנו לעבודה בס. ד. פחדנו ללכת לשם, כיון שלא היינו בעלי מקצוע מעולים, ובעד אי ביצוע עבודה לפי טעם הגרמנים – משלמים בחיים.

בימים הראשונים קיבלנו 250 גרם לחם ליום, וכשהודענו פעם שאין אנו יכולים לעבוד ללא אוכל, שלחו אותנו הגרמנים ליודנראט הוילייקאי, שיספק לנו צרכי אוכל. בזמן ההוא היו עוד בווילייקה כמה יהודים. למראית עין הלכנו אליהם. פגשנו את דוד מרדכי נורמן האופה ואת אשר פלורמן. נדברנו אתם שאם ישאלו הגרמנים, יגידו שהם מספקים לנו צרכי אוכל. למעשה אכלנו מה שהשגנו מאיכרים תמורת בגדים ורכוש.

השחיטה בפורים תש"ב

ביום זה נסע דודי לבקר את המשפחות בקורניץ. נשארנו אני, אבי ובן דודי. בערב ישבנו יחד עם שתי הנשים, בעלות הבית, ודיברנו על פורים, שיעשעה אותנו התקוה; אולי גם כאן יתרחש נס ונישאר בחיים. בימים ההם טרם שמעו על פרטיזנים ביערות, ולכן לא ראינו מוצא ממצבנו הנורא. אמנם בעומק לבנו הרגשנו שאין לנו כל תקוה. מדי יום היו מגיעות בשורות איוב מעיירות בסביבה. הלכנו לישון במצב רוח מדוכא.

באמצע הלילה, שמעתי דפיקות חזקות בדלת, ועוד בטרם התמצאנו בנעשה, שברו הקלגסים את הדלת ואת החלונות. הבית נתמלא אנשי ס. ד. ושוטרים. "להתלבש"! צרחו והכו אותנו במקלות. למעשה לא הניחו להתלבש. פניתי לאיש הס.ס. ואמרתי לו שאנו עובדים אצל הגביטס קומיסר. הראינו לו את התעודות. במקרה הכיר את אבי, "דאס איז דער טישלער" (זהו הנגר). אבא תיקן לו פעם שולחן. אם כן "אלה ישארו פה". למרות טענת השוטרים הפולנים והביאלורוסים, שהיהודים מערימים עליהם, וצריך לקחת גם אותנו, השאיר הגרמני אותנו בבית. בעד החלון ראינו שבכל הבתים בסביבתנו היה אור. שמענו צעקות וצריחות. ראינו איך סוחבים ברחוב נשים זקנות, שמענו יריות מכל קצות העיר. פחדנו שמא תבוא קבוצה שניה לקחתנו, ולכן יצאנו מן הבית, וישבנו עד אור הבוקר בבית השימוש שבשדה. עם זריחת החמה, הורדנו את הטלאים הצהו־בים, אני לקחתי גרזן ואבא – משור. היינו לבושים במעילי פרווה ארוכים כאכרים. יצאנו דרך השדות אל הכביש והלכנו לקורניץ. בדרך פגשנו את רחל אלפרוביץ, אשת יוסף בעל חנות לחמרי ברזל בווילייקה. גם היא ניצלה בנס. הבאנו לקור־ניץ את הבשורה החדשה והמרה. השואה עברה על וילייקה והת־קרבה לקורניץ. בסביבה הקרובה כבר לא היו קהילות יהודיות.

מחנות בווילייקה

אחרי האקציה בפורים, אסור היה ליהודי, להימצא ברחובות וילייקה אפילו לעבודה. הגביטס קומיסר שלח לקורניץ את פקידיו, והם לקחו אותנו ואת המשפחות, והביאו אותנו לצריף גדול ליד בית המטבחיים. לפי פקודת הגרמנים הוקמה גדר תיל. במחנה זה התגוררו כ־300 נפשות. נוסף לבעלי מקצוע היו גם פועלים פשוטים. עבדנו ללא תמורה, אוכל לא קיבלנו אף על פי כן היו מצביעים בכל הזדמנות, על הטובה שעושים לנו הגרמנים, בהניחם לנו לעבוד עבורם. היו גם גרמנים שהיו מתעללים בנו: ליד מועדון הקציגים התקנו מגרש לטניס בשביל

הגרמנים, ובכל יום ראשון בשבוע, היו ארבעה יהודים נמצאים במיגרש, כדי להגיש את הכדורים בשעת המשחק, ואוי ואבוי היה לזה, שלא מצא או שלא הגיש את הכדור כל כך מהר.

לתפקיד זה היינו הולכים לפי התור, כי כל אחד פחד לעסוק בו.

שני מחנות

לא ארך הזמן, והמחנה חולק לשנים. את בעלי המקצוע העבירו לבית שליד הגביטס קומיסר, ואת הפועלים הפשוטים השאירו במחנה הישן. המטרה בחלוקה זו היתה מובנת וצעירים מספר ברחו מהמחנה ליער. אחרי כמה שבועות, חיסלו הגרמנים את המחנה הראשון שליד בית הקברות. את האנשים הוציאו להורג לא הרחק מהמקום. אחרי האקציה נשארנו כ־100 אנשים. גרנו 2–3 משפחות בחדר של 9 ממ״ר. הצריף היה מלא פשפשים. והנה כמה פרטים שמסר לי אבא מזכרונו מהימים ההם:

אותו ואת בנו

בשעת האקציה רצו לקחת רק את בנו של אשר פלורמן ואותו להשאיר, הואיל והוא שימש כ״אובר־יודה״. פלורמן עמד על דעתו שאין הוא מוכן להיפרד מבנו, שניהם נלקחו ונהרגו יחד.

הרצענים

הרצענים (רימארעס) גרו בביתם בעיר. הם היו בעלי מקצוע נדרשים, מתקנים לגרמנים את כל ציוד העור הדרוש להם. כשברחו ליער, הודיעו הגרמנים ליודנרט שאם יחזרו מהיער, הם מוכנים לסלוח להם ולא לענשם. ואכן חזרו. אולם לפני נסיגתם הרגו גם אותם.

במחנה שלנו היה רופא השינים שימשלביץ, ורופא וטרינרי ישטשומב עם אשתו ובתו, הנמצאים גם כעת בווילייקה.

מנין במחנה

על יד הגביטס קומיסר היתה חורבה שבה היו נפגשים למעלה ממנין גברים לתפילה. למעשה זה היה מנין קבוע, היינו אומ־רים סליחות, תהילים, יושבים בתענית. עם המתפללים נמנה חתן הרב מווילייקה ר׳ משה קליין הי״ד.

ד״ש מצ׳כוסלובקיה

בעיר הודיעו הגרמנים, שהאנשים והנשים שנלקחו בשעת האק־ציה, נשלחו למחנות עבודה ויחזרו בקרוב. הרבה נשים היו מביאות חבילות לבית הסוהר עם אוכל ובגדים, על מנת להע־בירם לבעליהן. כן הודיעו שבקרוב יקבלו מכתבים מקרוביהם.

בין הנלקחים לעבודה היתה פייגל טשרני־נורמן בת יצחק, אהרן דוד׳ס. אמה היתה שולחת לה חבילות, ואמנם פעם אחת קיבלה האם מכתב מודפס באידיש, שנשלח מצ׳כוסלובקיה, ובו היה כתוב שכל הווילייקאים חיים, עובדים ומרגישים בטוב. יום זה היה יום שמחה במשפחות רבות, ודובה, האם, מסרה לגרמנים דברים יקרי ערך בעד דרישת השלום.

נמצא בין הגרמנים חייל אחד, שהיה בא אלינו למחנה, ומספר בהתלהבות על כשלונות הגרמנים בחזית. הוא היה, כנראה אנטי נאצי. גרמני זה הביא לנו בעד כסף, מספר אקדחים שקשה היה אז להשיגם. האקדחים עזרו לנו הרבה בעת הבריחה מהמחנה. אחרי המכתב עם הד״ש מפייגל טשרני־נורמן פנינו אליו ושאלנוהו על נכונות המכתב. הוא ענה: ״לא האמנתי שיהודים יכולים להיות כל כך טפשים״. הוא מסר לנו פרטים על הרציחה, והראה בדיוק את המקום מאחורי גשר העץ שבו נורו תושבי וילייקה, ועל התעללות הקלגסים בקרבנות. יש לו גם צילומים. גרמני זה היה כתב מקצועי, וכפי שאמר, התכוון לנסוע אחרי המלחמה לארצות הברית ולתאר מה שראה.

שמחים לאידם

היו לנו גם רגעי שמחה, כאשר נודע לנו על המפלות שסבלו הנאצים בחזית סטלינגרד. מפלה זו היתה מורגשת בפניו של כל גרמני. יום אחד הזמינו הגרמנים באופן דחוף שני ארונות מתים. היו זה כשהתחילו לספר על פעולותיהם של הפרטיזנים. את הארונות עשינו ברצון רב. אותי ועוד יהודי שלחו להעביר את הארונות לבית החולים. בחדר המתים שכבו החללים בבג־דיהם הצבאיים. נראה שהיו קציניים גבוהים בס. ס. ונהרגו בידי הפרטיזנים. החללים היו קפואים ולא נכנסו לארונות שהוכנו. נצטוינו להכניס אותם במשך רבע שעה לארונות ויהי מה. הכינו מים חמים, שפכנו עליהם כמה דליים, וסגרנו אותם בארונות. מאז התחלנו להתייחס ברצינות, לשמועות שהגיעו מהפרטיזנים ביערות, והתחלנו לתכנן את הבריחה מהמחנה.

זאב רבונסקי

מאבק על החיים

"יהודים חיוניים"

עז וקשה היה החורף של 1942, אך ככל שכפורו צרב יותר, כן מצא לבנו ניחומים. אמנם, עצים להסיק את התנורים כבר לא היו, אך מה ערך להם לסבלותינו הקטנים, מחמת הקור, לעומת התפקיד הגדול שעתיד החורף הקשה למלא במיגור החיה הנאצית בשדות הקרב: כל אחד נשא, איפוא, את עיניו לשמים והתפלל על סופות שלגים ועל כפור, אשר יכחידו את אנשי הדמים.

שמועות פשטו, כי הרוצחים נסוגים משדות הקרב. היהודים שעבדו בתחנת־הרכבת היו מביאים אתם את הבשורות הטובות. מספרים היו, כי משלוחי צבא גדולים עוברים בדרכם מערבה, כלומר: נסוגים. תושבי הכפרים נצטוו לנקות את השלג מהדר־כים ולרבצן בחול צהוב. כל יהודי קורניץ חייבים היו לעשות את המלאכה הזאת ואפילו בלילות, עובדים היו בלי חשך. שוטרים ונוגשים היו רודים בעושי המלאכה, מכים ומענים ללא רחמים. אף־על־פי־כן, נתמלא הלב תקוות: אנחנו נבלה אותם... אפשר כהמן שמפלתו היתה בפורים, תהי גם מפלתו שלו – הצורר החדש... כך שיעשעו את נפשם בעלי האמונה והתקוה שבעינינו.

רבים מהחרדים צמים היו כל שני וחמישי, אומרים תהילים ובכליון־עינים חיכו לחג הפורים...

מה גדול היה הדכאון שפקד את יהודי קורניץ בחג הפורים דוקא, בהיוודע לנו, על ידי ניצולים אחדים מווילייקה, כי הצור־רים רצחו את כל תושבי וילייקה היהודים, את אלה אשר שרדו מהשחיטה הראשונה, גם רבים מיהודי קורניץ, שהיו מובלים לעבודת־כפיה בתחנת הרכבת בווילייקה, אף הם נרצחו שם.

וילייקה היהודית, אחותנו הצעירה והנאוה נמחקה כמעט כליל.

משהגיעה בשורת־אימים זו, החלו הכל לחפש מפלט: במחי־לות עפר, במחבואים תת־קרקעיים, בין קירות כפולים, ועליות־גג – כולם ביקשו מסתור.

למחרת היום (בשושן פורים) היה הכפור לבלתי נשוא, והס־כנה גדולה פי כמה, ואף־על־פי־כן לא שמנו לב לדבר והיינו רצים זה אל זה להיוודע מי ניצול מווילייקה בדרך הגנים והשדות שמאחורי הבתים. הגדרות כבר לא היו מזמן – עקרון ועשאון חומר הסקה לתנורים – שוממים היו רחובותינו ויהודים לא נראו בהם.

והנה פשטה ידיעה ע"י הוועד היהודי, כי בעלי מקצוע טובים יילקחו אל ה"גביטס קומיסאר" ואלה, כלומר, "היהודים החיו־ניים", יבדלו לחיים. החלה מבוכה ומהומה וריצה של תוחלת, כי מי לא ירצה להישאר בחיים?

אני, שלא היה בידי כל מקצוע, נדכאתי מאד – – – זה לי שמונה חדשים שאני מתחמק מעבודת־הכפיה, ואילו עתה בי־קשתי גם אני למצוא איזה מקצוע, שבזכותו אוכל לצאת מאפלת המחבואים, ואשאר, אולי, בחיים. אמנם לא היה לי כל אמון בהבטחותיהם, ואף־על־פי־כן, כטובע הנאחז בקש, נאחזתי גם אני באפשרות שניתנה.

לאחר תהיות ארוכות נצנץ בי רעיון: ארשם כבורסקי. חותני מנדל חסיד ז"ל, תמך מאד ברעיון זה. חותני אומר לי שגם הוא יתיצב בפני שץ (פליט מאוסטריה) כבורסקי, יחדיו אולי נצליח ללמוד את המקצוע.

לאחר שנדחקתי עם כולם, עמדתי לפני שץ, שפני היו לו חדשות לגמרי. הוא רשם אותי כבורסקי והדגיש, כי בשעה 3 אחרי הצהרים יוסעו כל הנרשמים לווילייקה.

רצתי הביתה ליטול משהו לדרך ואף ליטול פרידה ממשפחתי.

ליד בית־היראה, שברחוב מיאדל, נערכו כל היוצאים, כחיילים בשורות. מסביבנו עמדו קרובים ובני משפחה, שבאו להיפרד, כבשעת לויה.

לבושים במעיליהם השחורים שסרטים אפורים לשרווליהם, במגפיהם המצוחצחים והמבריקים, כשרוביהם לכתפם, שמרו עלינו ה"שקצים", ילידי העיירה, שגדלו אתנו יחדיו, שלמדנו אתם בבית־ספר אחד, ועתה הפכו להיות משתפי־פעולה, רוצ־חיהם האכזריים של יהודי העיירה, בשורות ערוכות הובילונו דרך ככר השוק, – והיא שוממת ללא נפש חיה.

הקור היה גדול. השלג חרק מתחת לרגלים, כמבכה אותנו יללה הרוח... לא אחד מאתנו ספג מהלומה בקתי הרובים של מלווינו. כצאן אדם הובלנו – צאן טבחה. ככל שהתקרבנו לוי־לייקה גדלה הלמות לבותינו, וגם הלמותן של קתי הרובים, מלווינו החלו להכות בנו יותר ויותר.

נכנסנו לעיר – חלונות ודלתות עקורים ופרוצים. כלי־בית ורהיטים שבורים התגלגלו ברחובות, הרוח טילטלה בגדים קרועים. הנה מה שנשאר מווילייקה היהודית, מווילייקה היפה והחיננית.

רק השוטרים הגרמנים בסגיניהם הירוקים־בהירים, בקסדות־הפלדה לראשיהם, בסמלי גולגולת־המת לצואריהם, רק הם שוטטו כאן...

בורסקי וצבע

מלווינו, שביקשו לשאת חן בעיני המושלים האמיתיים, החלו להכותנו יותר ולהריצנו על פני העיר כולה, למען נראה את החורבן עין בעין, ורק לאחר מכן הביאונו אל ה"גביטס קומי־

סאר". עמדנו ליד הבנין וציפינו לגזר־הדין האחרון: להתקבל כבעלי מקצוע או להישלח חזרה לקורניץ.---

כבר נשארו מעטים כשהגיע תורי להתייצב בפני היאקה "האנדל", ימח שמו, מקושט בכל שיקוץ מדיהם כשבידו מקל, היה מקבל את קרבנותיו.

"מה מקצועך"? – צרח מולי.

אני משהדל לשוות לעצמי ארשת בטחון ומשיב:

"בורסקי אני".

אני חש בתמהונם של הנוכחים, בני עירי, את השתתפותם בצערי.

"בן כמה אתה"? – נופלת השאלה השניה.

"בן עשרים ושש", עונה אני.

"כמה שנים אתה עובד במקצוע?"

"שתים עשרה שנה, – עונה אני – יודע אני להתקין עורות לפרוות ועורות לתנעולת."

"לימין!" – רועמת שוב צריחתו.

הפעם דיני לחיים. אותן השאלות ניתכו גם על חותני, אך הוא בן חמישים ושש.

"לשמאל!" – זועם האנדל בצריחתו.

הייתי כהמום. חותני מביט בי מרחוק, רומז אלי בעיניו הדומעות, אך אסור לנו להוציא הגה. כך חתך האנדל את גורלות האנשים.

בעמדי מהצד, כדי להתבלט ככל האפשר פחות, לא ידעתי אם טוב או רע הדבר שרימיתי את "האנדל" ומה יהיה מחר כשאצטרך להוכיח את ידיעותי במקצוע? והנה ראיתי כי התייצב לפני יהודי, שריד אחד מהשחיטה בעיירה ראקוב, גברתן, גבוה כעוג מלך הבשן, רחב כתפים, מכורבל בחמילה של איכרים וחגור בחבל – ואף הוא מודיע כי בורסקי הנהו. כמובן, שגם הוא נבחר בין בעלי המקצוע, ואני, כל תקוותי והרהורי היו עתה בו, בבורסקי האמיתי. לאחר המיון ניגש אלי, כחבר למקצוע ואמנם שמחתי עליו מאד. אך כיון שהחל להציע לפני את עזרתו בכל אשר ארצה, ואף החל להוציא מוניטין לכוחותיו הנפלאים ולספר לי, כי הוא חזק כמו ברזל ובכל נכון הוא לעזרני, ובלבד שיוכל להסתובב על ידי, המומחה, משמעתי זאת חשכו עיני. כל תקוותי כלו ברגע אחד כעשן. אכן מצא כאן מין את מינו...

עם בוא הערב גדל הקור, השוטרים אספו את כולנו הובילונו, דרך סמטאות לחורבה אחת וכאן הודיעונו, כי אלה שלא נבחרו יוחזרו מחר לקורניץ. שוב נפגשתי עם חותני. היה זה בליל הפרידה, ישבנו באחת מפינות הבית, על הרצפה הקרה, וחותני החל ללמדני, על רגל אחת, את סודות המקצוע, – שמות ומונחים, שמות כמיקאליים שונים שלא שמעתי עליהם מעודי: באיזה כלים עלי להשתמש, מה עלי לעשות תחילה בעור ומה אחר־כך. נואש הייתי ולא האמנתי כי יש תכלית בדבר, בין כך ובין כך לא אדע את המקצוע, אך הוא איננו מרפה ממני, וכמורה עם תלמידו, הוא משנן ומפטם אותי, ובוחן אם תפסתי את משנתו, אם נקלטה במוחי. הכל שוכבים מסביב ומחייכים: שניים שבינתם נסתתרה מן הסתם...

ליל נדודים. אף אחד לא עצם עין. הלילה נמשך כדורי־דורות. והנה עלה כבר הבוקר. צריחת השוטרים היתה האות: וכל שאינם־כשרים סודרו בשורות והוחזרו לקורניץ.

בקצה וילייקה, לא רחוק מבית־הקברות היהודי, הקימו הרוסים בשעתו צריף גדול, בית ספר לילדי עובדים, הצריף כבר היה חרב, כשאר בתי וילייקה היהודיים – התנורים הרוסים, החלונות והדלתות עקורים, ובתוך החדרים שלג שחדר בעד הפרצות, סמוך לצריף היה בית־המטבחיים של וילייקה, מקום שם שוחרר בכוונה כלב גדול, ובכל פעם שהיינו עוברים להביא מים חשנו את שיניו בבשרנו.

ראשית כל, דאג שץ לציידנו בתיל דוקרני, ומיד נצטווינו לגדר את עצמנו סביב־סביב. אני שוכנתי בחדר אחד עם יוסף צוקרמן, קופל ספקטור ואחיו אליהו, הירשל צימרמן, יחזקאל צימרמן וירמיהו אלפרוביץ, שאיבד את עצמו לדעת, מרוב יאוש.

לב זהב היה לירמיהו וגם ידי זהב, הכל ידע להתקין, ודבר לא נבצר ממנו לעשות, לכל אחד נכון היה לעזור, ללכת באש ובמים. לא ארכו השעות, וירמיהו כבר בנה בחדרנו תנור, ובערב היה מסיק את התנור כדי שנוכל להתחמם ולהרתיח קצת מים – כאם רחמניה היה לכולנו.

כל בעלי המקצוע כבר נכנסו לעבודתם – נגרים עושים רהיטים, סנדלרים ותפרים מכינים מגפים, המולת המלאכה ותכונתה נישאת מסביב – חייטים, מסגרים – כולם עובדים --

רק אני וגרשון מראקוב מסתובבים באפס מעשה. הלכתי אל שץ והסברתי לו, כי עבודת הבורסקי מחייבת מקום נפרד, מחמת סרחון העורות שהוא גדול, ומחמת תהליך המלאכה שהוא אטי, ולפיכך עובר זמן רב עד שהמוצר מוכן, ביקשתיו, על־כן, שיסדר בשבילי בית לחוד, שם אוכל לעבד את העורות בתהליכי המקצוע המקובלים.

המנהל שץ הבין לרוחי ואמר, כי בקרוב אקבל חומר גלמי כדי להתקין עורות לפרוה, ואגב, הוא מוסיף, כי במלאכה זו אין סרחון, והעבודה מעטה יותר ואפשר לסיימה בשבוע ימים, בהזדמנות זו פניתי לשץ ואמרתי לו, כי אין אני מסוגל להסתובב באפס מעשה, ועד שיושג החומר הגלמי, אולי כדאי שיסדרני בצבעות – מקצוע שהוא נהיר לי מאד. הבקשה הועברה ל"האנדל" ובעזרת־השם ובזכותו של חברי יוסף צוקרמן, שלא נח ולא שקט ודיבר על לב שאר הצבעים – שיעמדו לימיני ולא יתנוני ליפול – נעשיתי צבע. גרשון מראקוב היה בינתיים לחוטב עצים, ועושה כל עבודה קשה.

נצטוינו לצבוע את ביתו של המנהל גראווא, רוצח לאֶטי שידיו מגואלות בדם יהודי העיירות שבמחוז וילייקה. דירתו נמצאה סמוך לבית הסוהר. היה זה, כשיצאתי החוצה להביא מים מהבאר, כדי לערבב את הסיד, פונה אני כה וכה לחפש את הבאר... וכמו רעם הממני. ליד בית הסוהר ראיתי פתאום מדורה גדולה שממנה עולה ריח של גופות שרופים. ליד המדורה עמד איש שלא יכולתי לזהותו, ובמוט ארוך היה דוחף את הגוויות השרופות למדורה ושופך עליהן נפט.

כל עוד רוחי בי רצתי אל שאר הצבעים וסיפרתי להם את הדבר. ניגשנו לחלון האחורי וראינו שוב את המראה הנורא.

עמדנו כמו המומים ומשותקים. היו אלה שיירי הגופות של רבים מיהודי קורניץ ווילייקה שעדיין לא נשרפו---

הצעדים החורקים והבוטים של מרצחינו ניתקונו מאימת־המות בה שרויים היינו, בהביטנו אל מקום המדורה, ושוב התחלנו בעבודה.

חברי הצבעים התיזו עלי מנה גדושה של סיד וצבע, שאיראה כוותיק במקצוע, וכך המשכתי יחד אתם...

אך מנהלנו שץ לא שכח את מקצועי הראשון. וביום לא עבות אחד הביא, להותי, שני "שועלים" להתקין את עורם. בראותי את שני הפגרים־מתים מת גם לבי, סבור הייתי כי סופי קרוב.–גם חברי הצבעים החלו להביט בי בעיני פרידה ורחמים, כאילו היו אומרים:

מה עוד לעשות ולא עשינו למענך: ועכשיו קצרה ידינו...

החילותי לאמץ את כל כוח זכרוני ולהעלות את דברי תורתו של חותני אשר לימדני, על רגל אחת, בשכבנו על הרצפה הקרה בלילה הראשון. שמות של כמיקאלים, סדרי עבודה וכלי עבודה. משהו מוכרח אני לעשות ודיה לצרה בשעתה–אם אראה כי אין דבר יוצא מעבודתי, אשתדל לברוח מכאן.

ראשית כל הבאתי מים והשריתי בהם את שני העורות, שעדיין בשר השועלים היה דבוק בהם. הסרחון היה איום. זכרתי את מצות חותני–לשתי, שפשפתי ומירקתי עד שנראה העור הלבן והשערות לא נשרו. לאשרי מצאה עבודתי חן בעיני שץ! ושוב דחיתי את מלאך המות במעשה מרמה.---

בית־מרחץ שאזכרנו

התנאים הסניטאריים היו רעים מאד. לא מקום להתרחץ ולא לבגים להחליף. המכה השלישית, ממכות מצרים, החלה לשלוט בנו שליטה גמורה. יומם ולילה הציקה לנו ולא מצאנו מנוחה מפניה. עד שנותני לחמנו החליטו להובילנו לבית המרחץ.

כל ימי אזכור את המרחץ הזה. תחת משמר של שוטרים הלכנו אל מחוץ לעיר, אל קסרקטינים שהיו שם. הובאנו לאולם גדול, שבאחד הקסרקטינים, האולם בלתי מוסק היה. שמשות החלונות היו מכוסות קרח. וכאן נצטוינו להתפשט ערומים כביום היולדנו. את כל בגדינו נטלו ושמו בתוך דוד חיטוי.

חילקונו לשתי קבוצות. אני נמצאתי בקבוצה הראשונה. כבמחטים דקר הקור את בשרנו ואנחנו עמדנו ערומים.–החילונו להכות כף־יד בכף־יד, לדפוק ברגלינו, לרוץ ממקום למקום, כדי להתחמם קצת. הרוצחים הסתכלו במראה, צחקו ונהנו.

רע מזה היה משהכניסונו לחדר השני, אל מתחת למזלף שגם מימיו קרים כקרח היו. בחדר זה עמד גרמני אחד, לידו דלי מלא תמיסת־סבון שחורה, מעורבבת עם קארבול, וכל אחד מאתנו, לפני גשתו למזלף, היה נמרח ע"י הגרמני במברשת סיידים טבולה בתמיסה,–לכל מלוא גופו. התמיסה הסריחה וגופותינו בערו מהסיבון המיוחד, מהקארבול והקור, כאילו הוצ־לפו בשרביטים של ברזל.

בעמדנו כך, ערומים ומחכים להישלח אל מתחת למזלף, שמענו פתאום קול זעקה: "דליקה, הצילו! דליקה!" המהומה והמבוכה גדלו, אנשים נחפזו זה מעל זה להציל את עצמם. העשן השחור והמתאבך חנק אותנו וצרב את עינינו, והשוטרים הגרמנים גרשו אותנו ערומים החוצה לכבות בשלג את השריפה.

סיפרו כי הממונה על חיטוי בגדינו טירון היה, והוא טעה בכוונו את מחוגי השעון של דוד־החיטוי וכך פרצה השריפה. ושמא בכונה עשה כך?

כל הבגדים של אנשי הקבוצה הראשונה נשרפו. עתה נת־עוררה השאלה כיצד נשוב הביתה? לא היתה ברירה, אלא לקחת מבגדיהם של אנשי הקבוצה השניה–אחד נתן את מכנסיו, ונשאר בתחתוניו בלבד, אחד נתן ערדלים ונשאר באנפילאות, אחד נתן מקטורן ואחד סדין, וכך החזירו את כולנו הביתה–שדי־שחת נראים ודאי יפים מאתנו. הובילונו דרך רחובות וילייקה, כשאנו מרוחים בתמיסת הסבון השחורה והמס־ריחה, קפואים ומדוכאים. הצחוק של העוברים והשבים ליוונו כל הדרך. ילדים רצו אחרינו והטילו בנו כדורי שלג, אגב חירופים וגידופים. מעינינו זלגו דמעות של דם. הלכנו וראשינו שהוחים לארץ ללא רצון להמשיך ולחיות...

יחד עם משפחותינו

כבר יותר משלושה חדשים שאנו מנותקים מהמשפחות. פעמים נקבל קצת מזונות מקורניץ ופעמים גם מכתב קצר, אשר נקרא בו בנשימה עצורה ובלב נוקף: החדשות כרגיל: גזירות, רצי־חות ועינויים–כבר נשחטו כל יהודי העיירות שבסביבה. כלום נישאר אנחנו?

והנה הגיעתנו ידיעה, ע"י שץ, כי רשות תינתן להעביר לווילייקה את משפחותיהם של "היהודים החיוניים". גם בקורניץ נודע הדבר. הנשים והילדים כבר החלו להתכונן לדרך, משל עתידים הם להפליג אל חופי הזהב. שאר יהודי העיירה, המעו־נים והמיואשים, ראו אותם כאנשים ששפר עליהם גורלם.

ביום א' בבוקר שלח אלינו מושל המחוז את המלווים, להו־ליכנו לקורניץ, כדי להביא משם את המשפחות. בראש בני־לויתנו היה שוטר, איש הדמים, שאין אני זוכר את שמו, אבל כינויו היה "הצולע", עושה תנורים, תושב וילייקה (אחרי השחרור זכיתי לראותו תלוי ליד ביתו). לאכזריותו לא היה גבול, ובראותנו אותו, כמעט שפרחה נשמתנו.

הה, כמה קשתה עלינו הכניסה אל עיר מולדתנו. הפגישה עם תושביה הנוצרים המתהלכים בני־חורין, מלובשים בבגדי היהודים, ובעיניהם לגלוג של זדון.

האם יהיה בכוחי לתאר את הפגישה והפרידה מאלה שבאו ללוותנו? את צחוק הגויים, את צריחת השוטרים, את היאוש הקודר של היהודים העומדים בשוק עקורים ושבורים? הנה עולים בזכרוני דברי אמי היקרה בפרידתנו האחרונה:

"ילדי היקרים, אנחנו נותנים לכם את שנות חיינו, הישארו, לפחות, אתם בחיים והינצלו וספרו על השמדתנו".

הסב ושתי הסבתות נצמדו אל נכדם הקטן בקול בכי גדול, המראה היה קורע לב. אך תושבי קורניץ, הגויים והשוטרים

למיניהם, מלווים את מראה־החרדות בלעג ובניבול־פה. השוט־רים צורחים ומאיצים בנו. אנו זזים לדרך ומאחרינו גוועת ההתייפחות ובכי התמרורים---

בווילייקה נשלחו גם נשינו לעבודה – כל בוקר השכם היו יוצאות לנקות רחובות, לגרף את השלג, לנקות בתי־כסא, להוביל עצים לבתי־הגרמנים – בחורף רתומות כסוסים לעגלה ובקיץ לעגלת חורף – כדי להתעלל, לבזות ולהשפיל. ילדינו מלוכלכים, רעבים, לבושים קרעים, היו נשארים בצריף לבדם, בכל פעם היו יוצאים אל גדר־התיל לראות אם הוריהם שבים. יש הודיע לנו כי נמויין מחדש והכשרים לעבודה ישוכנו בצריף אחר, קרוב יותר לממונה עלינו. לכאן יובאו עובדים חדשים מקורניץ וממקומות אחרים, בהנהלתו של צינסטאנג – תושב קורניץ.

יש כבר יודע, כי לא צבע אני ולא בורסקי. עכשיו ירצה ודאי להפטר ממני. לאחר מתן שוחד, פרוטקציה ותחנונים הסכים בכל זאת להשאירני עם העובדים הכשרים.

סמוך לבית־החולים העירוני, עמד בית נטוש, שדייריו שולחו ע"י הרוסים לסיביר. כ־8 חדרים היו בבית זה ובהם צופפו עכשיו כ־115 איש – נשים וילדים. הדחק היה איום, אך השמירה עלינו לא היתה משום מה חמורה. דרך חצר בית־החולים היתה מתגנבת ובאה אלי, מפעם לפעם, אחותי חנה'לה, שהשתייכה לקבוצת צינסטאנג.

בימים אלה יש והאיר את פנינו חיוך של קורת־רוח: הדבר היה כשהנגרים סיפרו על עבודתם הנעימה בזמן האחרון: היאָקים החלו להזמין בכמות גדלה והולכת מפעם לפעם... ארונות מתים: "דאס מאכן די מערדערישע פארטיזאנען, זיי מארדן אונזערע זאלדאטן". הו, מה טוב היה לשמוע מפיהם ממש את הדברים האלה!... רוח חדשה היתה מפעמת אותנו: לברוח אל היער, להזדרז ולברוח...

רע מזה היה המצב במחנה צינסטאנג, שם הובאו ילדים, רובם מקורניץ ומיעוטם מאיליה, מיאדל, סמורגון, קאבילניק ודאלהינוב...

"האנדל" התחשק לו פתאום להכין מגרש־ספורט. את הילדים האלה היה מעביד בפרך: יושבים היו כל היום ומכתתים אבנים לחצץ, מהבוקר עד מאוחר בלילה, ואת החצץ היו כובשים על פני המגרש בגלגל־ענק של ביטון, שמן הדין היה למשכו במכונה או בסוסים. אל גלגל זה היו רותמים את הילדים – אחינו ואחיותינו הרכים, והם היו מטלטלים אותו על פני המגרש. הה, כמה דם ודמעות רוה אותו המגרש בעטיו של משגיח הדמים גאדי! עד היום אזכור את פסי הדם על גוה של חנה'לה אחותי, מצליפותיו של משגיח זה, בשעה שהיא שטפה את הרצפות בחדריו.

השחיטה בקורניץ

שלושה ימים לפני ראש השנה תש"ג הגיעתנו, ע"י הנוצרים, הידיעה המחרידה על השחיטה שנערכה ביהודי קורניץ, בקצה רחוב מיאדל.

תחילה סירבנו להאמין. הן שמועות כאלו כבר פשטו כמה פעמים ונתבדו. אולם הפעם היתה זאת, להנתנו, האמת המרה.

עוד היו עמנו מכתבים שקיבלנו תמול־שלשום, הוצאנום ובכינו עליהם, נשקנו את האותיות שנכתבו בידי יקירינו. לעבוד לא יכולנו. המומים היינו ומדוכאים לעפר. לא עברה עת רבה ולווילייקה הובאו בעגלות, בגדיהם וחפציהם של יהודי קורניץ. נשינו חייבות היו למיינם, בגדי גברים, בגדי נשים, נעלי יל־דים וכו'. פעמים היו מכירות ומוצאות את בגדי קרוביהן, אך בשעת העבודה אסור היה לגלות סימני דיכאון, יאוש או אבל. מנין שאבו כוחות נפש, וכיצד יכלו לעמוד בכל אלה? גם לילדינו הקטנים כבר נודע הדבר...

באותו לילה לא עצם אף אחד עין – ליל נדודים ומספד. גדול היה הבכי, קרענו קריעה, תלשנו את שערות ראשינו, וישבנו לארץ וביכינו את קדושינו היקרים. הבודדים שבינינו, אלה שלא היו להם משפחות, אמרו: נברח מפה, עתה הן גלויה וברורה כונתם, ומי שמסרב לברוח ישאר כאן ויאבד בידי התלינים. אך היו בינינו שהזכירו את החורף הממשמש ובא:

"לאן נברח עם ילדים קטנים"?

אחרים כנגד זה התנחמו, כי היאָקים בונים כאן אולם תיאט־רון גדול, ולפיכך הם צריכים אותנו שישה חדשים לכל הפחות. ועם בוא האביב נראה משהו לעשות.

ליל דמעות ויאוש קודר, עד שהגיע הבוקר ויצאנו לעבודה – צלליי־אדם.

היו ניצולים מהשחיטה שבאו לווילייקה ונכנסו בהסתר למחנה של צינסטאנג והסתתרו בו. אל מחננו אנו קשה היתה הכניסה. יש שמר בשבע עיניים...

יום אחד, הדבר היה בשעות הצהריים, נכנסתי לאורוה כדי ליטול קצת עצים להסקה. פתאום שמעתי, מעל הקרשים שליד הגג, רשרוש מוזר, תחילה סבור הייתי כי חתול שם, אולם משנשנה הרשרוש הבינותי, כי לא חתול שם אלא איש מסתתר. קראתי בקול:

"מי שם? !"

אך אין תשובה. אולי מבקש מי שהוא להתאבד – אמרתי בלבי. יצאתי מהאורוה לקרוא לאחד האנשים. וכאן עוצרת אותי גיטל קופילוביץ', אשתו של דוד התפר, ואומרת לי:

"אל תרוץ לשום מקום!" ובד בבד לוחשת לי סוד, כי אחותה דבושקה (אשתו של אליהו חיים אלפרוביץ), הובאה לכאן לפני כמה ימים ע"י איגנאלה בירוק, גוי מקורניץ, חבויה בעגלת קש, והיא מסתתרת כאן, באורוה, ואין איש יודע דבר.

דבושקה יורדת ממקום סתרה ומתחילה לבכות ולהפציר בי שלא אגלה לאיש, אולי יעלה בידה, במשך הזמן, להשפיע על יש שישאירנה במקום.

דבושקה יפת־התואר, עם החן המובהק של בת־ישראל; הה, כמה תמימים היו בעיני דבריה. אמרתי לה:

"דבושקהל'ה, אל תשארי כאן, ברחי אל היער, תמצאי אנשים אשר יעזרו לך ותשארי בחיים, למען השם, אל תשארי כאן"!

הלב בכה בקרבי, כמו להכעיס היתה היא כפורחת ביפיה הבלתי רגיל. ואמנם לקחה שץ כמשרתת, אבל זמן רב לא ארך הדבר, רק יצאה פעם לעבודה מחוץ למחנה, מיד הכירוה תושבי קורניץ הגויים והלשינו עליה כי היא ברחה מהשחיטה ומתגוררת כאן, שלא כחוק.

לעת ערב הופיעו שניים מרוצחי הס״ס, נכנסו למחנה, מצאוה ולקחוה אתם. אולם למחרת שוחררה. היינו מאושרים לראותה חיה בינינו. אמרנו לה: דבושקהל׳ה ברחי מכאן מיד! ״לאן אברח? – התחננה בעינים דומעות – הן קלסתר פני יעיד עלי בכל מקום כי יהודיה אני. אשאר ליד אחותי, בין כך ובין כך אבודה אני״.

למחרת הופיעו מחדש שני הרוצחים ומצאוה. לשוא בכתה וביקשה רחמים – שבועיים החזיקוה בבית הסוהר, שם עונתה ויחד עם איטקה חדש, נורתה ע״י הרוצח גראווא, מאחורי בית הסוהר.

האקדח

להתחפש כגויים, דבר זה היה כמעט בלתי אפשרי. לרובנו קלסתר־פנים יהודי. ואף על פי כן, החלטתי להוריד את הטלאי הצהוב ואת סמלי מגן־דוד שהיו תפורים אחד על החזה ואחד על הגב. להתלבש ככל האדם וכך לצאת בגנבה מהמחנה ולבוא אל הגויים המכרים שלנו. בשעה שהרהרתי במטרת לכתי כמעט שנפוג פחדי. ואמנם, יצאתי להשיג נשק לפני בריחתי ליער. את הדרכים הכרתי היטב. באתי אל מכר אחד, גוי מווילייקה, והוא הבטיחני לציידני בנשק.

כמה וכמה פעמים הייתי בביתו, ובכל פעם שבתי מיואש, כיון שהיה דוחה את הדבר מיום ליום, ובכל פעם היה מעלה את המחיר. עד שפעם העלה אותי אל עליית הגג ושם נתן לי את ה״סחורה״. מרוב שמחה התחלתי לנשק את ידיו, אבל הוא לא הסתפק בנשיקות, וביקש ממני תוספת — עור למגפים, ורק חסד עשה עמי שלא תבע את העור מיד, והסכים שאשאר חייב לו, ואפרע את חובי לכשירווח לי. במטלית כרך את האקדח. קשר אותו לרגלי, סגולה נגד בדיקה אפשרית. לבי הלם משמחה והתרגשות, וכך הגעתי אל המחנה. את סודי סיפרתי לחברי יוסף צוקרמן, גם עיניו אורו משמחה, אולם בהלכות נשק היה מומחה ממש כמוני. ידעתי שהרצל אלפרוביץ שירת בשעתו בצבא, ולו נהיר ודאי משהו בתורה זו, אך מה נדהמתי כשהרצל הודיעני, שאפילו לנסות את האקדח ולבחון אותו אין כל אפשרות, כי חסרה בו המחסנית עם הכדורים, ואכן שבת משושי ויהיה לצער נוקב.

אולם עד מהרה התאוששתי, והכל בזכותו של קופל׳ה ספק־טור, שידים מבורכות, היו לו, ידי אומן, וידע ליצור יש מאין. בידיו נעשה האקדח לכלי ממש, הוא התקין לו מחסנית, והכלי פעל לפי כל החוקים והדיקדוקים. עתה חסרו לי רק כדורים. החלה פרשה חדשה של ריצות ונדודים, כדי למצוא כדורים 7,65 מ״מ. שבעתי הבטחות מאת גויים מכרים. מבטיחים היו ודוחים מיום ליום. סוף סוף השגתי 3 כדורים.

חיסול מחנה צינסטאנג

ב־5.11.1942 בא אלינו לביקור ממינסק מושל רוסיה הלבנה ״קובה״, הממונה על מסעי ההשמדה של יהודי רוסיה הלבנה. היום היה ערפלי, גשם דקיק דלף, כבר יצאנו לעבודה ובחי־פזון הוחזרנו למחנה, מוקפים שוטרים: ליטאים וביאלו־רוסים.

עתה הקיץ ודאי קצנו – אמרנו בלבנו. לברוח מכאן פירושו – מוות. כל אחד עושה את חשבון נפשו, רבים אומרים וידוי...

ופתאום מנסר קולו של שץ:

״כולכם לעבודה, אף אחד אל יישאר במחנה״!

דחופים ובהולים החלו הכל לרוץ לסדנאות – הנגרים לנגריה, הסנדלרים לסנדלריה – המלאכה לוהטת ורק אני ואחי לצרה, גרשון מראקוב מסתובבים אובדי־עצות ולא נמצא מקום. פתאום נזכרתי כי נותר עמי עור של שועל. חיש מהר, בדרכים צדדיות, רצתי לחדר, נטלתי את העור וביקשתי לחזור. בשל מראה פני וריצתי המבוהלת חשדו בי משום־מה הנשים, כי נטלתי נשק ואני מבקש להתנקש בחיי ״קובה״.

כולן ניצבו בפתח, וחסמו בפני את הדרך, התחילו לערוך בי בדיקה ממש ואף להתחנן, שלא אעיז לעשות את המעשה. ביגי־עה רבה עלה בידי להרגיען ולהוכיח להן, כי רק את העור נטלתי ואני הולך לסדנה...

והנה נכנס רב הטבחים קובה – הוא וקומיסאר האיזור שמידט בראש, ועמם בני לויה – כנופית מרצחים, כולם חמושים כמו לקרב.

כהרף עין הפכתי את השועל – השערות כלפי פנים והעור החלק כלפי חוץ, שמתיו על סדן של עץ, כעין אימום גדול, שהוכן בעוד־מועד ובסכין קהה למחצה התחלתי לגרד, כביכול, לשפשף את עור השועל. הדריכות שלנו והפחד הלכו וגדלו, בשמענו את ההמולה האכזרית מאחרי הדלת, ואת חריקת מגפיהם.

תנועת המלאכה בסדנאות היתה גדולה – תיקתוק ושיפשוף, קרקוש וקשקוש – מי בפטיש ומי במשור, מי בעץ ומי בברזל. אלי הוא ניגש האחרון. הסתכל בי ובמלאכתי במבט של ביטול ושמע את הסברתי. לבי מת בקרבי, עד שזכיתי לרגע שהם יסתלקו ונשמתי לרווחה.

המחנה שלנו יצא מן הביקור רק בפחד, אולם את המחנה של צינסטאנג פקד קובה לחסל.

באחת השבתות, השכם בבוקר, עוד לא הספקנו לפרק את מתקני המשכבים שלנו ולהוציאם החוצה, והנה הגיעו אלינו בבהלה גדולה שתי ילדות, אחותו של שלום החייט מקריביץ וחאשקה, בתו של ישראל־דוד מרחוב קוסיטה. שערותיהן פרו־עות ועיניהן הפוכות ומזרות אימה, ובדברים מתלעלעים ומת־ייפחים סיפרו את אשר קרה במחנה צינסטאנג:

עם חשכה הוציאו הרוצחים את כל ילדי המחנה, ובמכוניות משא הובילום אל החורשה שליד בית הקברות היהודי, ורצחו את כולם.

שוב הקיפו יללות ותמרורים את ציבורנו הקטן. לי הן היה

חלק גדול באסון החדש – אחותי היחידה, בת הזקונים שלנו – חנה'לה – – –

ברגלים כושלות הלכנו אותו יום לעבודה. בסדנה של הנגרים, שבקומה השניה, אפשר היה לראות, בעד החלונות, את העשן השחור המתמר מעבר לבית־הקברות היהודי. – – –

שוב נתגבר באנשים רצון הבריחה. הבודדים הודיעו:

"אנחנו נברח מכאן, עוד היום נברח, לא ניספה בגלל המש־פחות המטופלות. הביטו לעשן, – צעקו הם – הביטו וראו, בשר מבשרכם נשרף שם, אל מה תצפו כאן? עוד מעט ויביאו את בגדיהם למיון, אבל מי ימיין את הבגדים שלכם, מי?"

"אכן הצדק אתם" – אומרים גם בעלי המשפחה...

אך ישנם בינינו מבעלי־המקצוע המובהקים שמאמינים ומק־ווים, כי אנחנו נחוצים להם לפחות עד הפסח – תיאטרון בונים כאן היאֶקים ועבודתנו הכרחית להם. ואלה אינם מניחים. הם מאיימים כי בכוח יעצרונו. בריחתנו תמיט שואה על הכל. תוכנית סודית נערכה לברוח היום, בשבת. כיון שהשמירה ביום זה איננה קפדנית ביותר, הם טרודים בהכנות ליום א' – יום הפגרה שלהם, מי יתן והיה זה יום הפגירה שלהם, ואמנם, כ־20 איש ברחו באותו יום. מהם זכורים לי: חצקל צימרמן, טוביה קופילוביץ', משה לייזר טורוב, חלוינה טורוב.

ברי היה כי נקמת הגרמנים בוא תבוא. נשים קראו לבעליהן:

"מה אתם יושבים, תברחו גם אתם! יש להציל מה שאפשר!"

הלבשנו את הילדים במעט הבגדים שהיו אתנו ועמדנו מוכ־נים, כמו בבית־נתיבות עם צרורות קטנים ביד.

הנה הגיע שץ מנהלנו ועמו בשורה "טובה", כי שום רעה לא תאונה לנו, שום מעשה נקמה, כך הבטיח לו המושל. כיון שאנו כולנו, "יהודים חיוניים" הננו. ועל כן סבור הוא כי נזכה לצאת בשלום מהמלחמה – – –

לא היתה לנו כל אמונה בהבטחות. ידענו כי כזבים יפיח ותו לא, אך הפחד לצאת ביום חורף אל העולם הזר והעוין, עם ילדים קטנים, סייע להשלותנו בשוא ולהישאר בינתיים.

ביום ב' נשלחו כל הנשים לפרוק מהמכוניות את הבגדים, הנעלים ושאר מטלטלים שנותרו מהמחנה של צינסטאנג. כצל־לים שבו נשינו האומללות אותו יום מהעבודה, אך כל השערים נעולים היו – שערי רחמים ושערי נקמות. היינו שבורים, ללא כוח לעשות משהו.

קברנים היינו

ימים רבים כבר עברו מאז חוסל מחנהו של צינסטאנג. הזמן היה זוחל אט־אט ובלב עמדה איזו תקוה קלושה – אולי נזכה להגיע עד לאביב ואז, אם ירצה השם, נברח מכאן. הבשורות מהחזית עודדונו. עתה כבר נתנו היאֶקים את דעתם גם לפולנים, משתפי הפעולה העיקריים, לבערם מן הארץ. אפילו כמרים היו מביאים לבית הסוהר בוילייקה, והיו מחסלים אותם בבור משו־תף, מיוחסים אחרים, שראו את עצמם פאטריוטים גרמניים מובהקים ושפכו את דמינו יום יום, גם עליהם עברה הכוס.

הדעה בין תושבי הארץ הגויים היתה, כי הגרמנים כבר נוהגים אתם כמו עם היהודים, ויש משהו לעשות נגד זה.

אבל עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה, כמאמר הבריות. ואמ־נם, מה נדכאתי בהיקראי פתאום על ידי מנהלנו שץ, אני ועוד שבעה גברים. היה זה בבוקרו של יום, השעה עדיין מוקדמת מאד, ולא היה סיפק בידי להיפרד אפילו מאשתי ומבני הקטן, וכל סיכוי להתחמק לא היה – מיד הקיפונו שוטרים ביאלורוסים מזויינים במקלעים, מלובשים בסגיניהם השחורים שסרטים אפו־רים לשרווליהם. פקדו עלינו לקחת אתים לחפירה. הנה הקיץ הקץ גם עלינו... חשב כל אחד בלבו. לכרות קברים לעצמנו מובלים אנחנו.

כדרכם תמיד העמידונו זוגות־זוגות והוליכונו בכיוון לבית הקברות היהודי. המקום היה ידוע לנו. איצ'קה לאה'ס שהיה בן זוגי, כל־כך מדוכא ותשוש, שאין רגליו נשמעות לו, אני לוחש לו:

"איצ'קה, אם יצוו עלינו לחפור קברים, נברח מיד: יירו בנו. לכל הפחות, בזמן הבריחה, ואל נקבל בשקט את הדין".

אנו מוסרים זה לזה בלחש את הדבר.

גרשון מראקוב, חברי ל"מקצוע", אומר: באת שבידי, ארצה, לכל הפחות, אחד מהם. אחתוך אותו לשנים, מלמעלה למטה, ואחר כך אמות גם אני, ואמנם בר־יכולת היה לעשות את הדבר הזה ולאו דוקא באת, בכף ידו בלבד היה כוחו יפה לבצע את הדבר.

הגויים תושבי המקום, מסתכלים בנו בחיוך, השוטרים הביא־לורוסיים נחת־רוח להם, מתלוצצים:

"נו, תמסרו דרישת שלום בעולם האמת לשאר היהודים"...

כך הביאונו קרוב לבית הקברות היהודי – שדה ההריגה לאחי־נו ולאחיותינו – תושבי קורניץ. שנים מהשוטרים מתרחקים קצת, לחפש משהו, עלינו מצווים לשבת על האדמה ושלושה שוטרים ניצבים כמשמר ומתרים בנו:

"כל המנסה לברוח יומת במקום".

שינינו מנקשות אף על פי שהיום לא היה קר. גשם דק טפטף וערפלים פושרים התנשאו מהאדמה. הנה מצווים עלינו לקום וללכת אתם...

מישהו אומר להם:

"על מה תענו אותנו, אם רצונכם להרגנו עשו זאת מיד."

שוטר אחד מוילייקה, סנדלר לשעבר, שלמד את המקצוע אצל יהודים, אומר לנו בניבול פה שאין להביאו בכתב, כי תחילה עלינו להטמין את שרידי הגויות שנשארו מהמחנה שכבר חוסל, והם מאיימים במגיפה על וילייקה ואחר כך יבוא גם תורנו.

את מראה הזוועה שנתגלה, לא בכוחי לתארו. וסבור אני כי אין גם בכוח מישהו לתאר אותו. עד היום ניצב הוא בכל אימיו לנגד עיני.

היה שם בית מרחץ קטן וחרב. בארובה, שחציה הרוסה, תקוע היה שלד של בן־אדם, אין זאת כי חש לו מפלט, בשעת הרצח, אל הארובה, וכאן מצאו המוות. בשדה מסביב לבית המרחץ מפוזרים היו קרעי גופות, מכורסמים ודאי ע"י כלבים וזאבים. ענן של עורבים שחורים כיסה את המקום, עורבים כארבה לרוב.

שומה היה עלינו לערוך אתם קרב כדי להבריחם. מחנק הריחות היה לבלתי נשוא, והשוטרים הרשו לנו לקשור את חטמינו ופיותנו בסמרטוטים, לא יכולנו בשום פנים לעבוד, אך השוטרים איימו להמיתנו אם לא נמשיך.

"נביא לכאן עובדים אחרים שיקברו גם אתכם!"

הם התחילו להכותנו בקתי הרובים ושוב ניגשנו למלאכה. כמה מהם ערוכים היו מרחוק במשמר. בד בבד גם ידענו, יש בעבודתנו האיומה משום מצוה, שכן מביאים אנחנו לקבר ישראל את יקירינו. בכוחותינו האחרונים התחלנו לאסוף את שרידי הגויות ולשימן בתוך הבור אשר חפרנו.

אפשר היה לזהות, אי פה ושם, לפי קרעי הבגדים שנותרו, את שם המת. כאן הכרתי את וולוול מרקמן, מרחוב סמורגון, אשר ניצל מהשחיטה מקורניץ, ואחר כך הגיע למחנה צינסטאנג, ובהפצרות מרובות ניתן לו להיכנס למחנה, לפי גדלו הכרתיו ולפי האדרת שלו והצוארון...

אני ידעתי, כי במקום זה נמצאת גם אחותי חנה'לה, אולי אמצא איזה שריד ממנה ואביאו לקבר־ישראל. אני מחפש בין בלואי הבגדים. הנה כבר הכרתי יהודי אחד מסמורגון, שמעון דאנישבסקי, שעבד יחד אתי בצבעות – הכרתיו לפי פרוותו הקצרה והקרועה, לפי מגפי הגומי והמכנסים שהיו מלאים כתמי סיד וצבע, כבר קברתי אותו והתחלתי שוב לחפש ופתאום – – – חנה'לה שלי! – – – גופה היה בלי ראש ובלי ידים, לפי מעילה הכחול הכרתיה, המעיל קרוע היה ומגואל בדם – גם את החגורה הכרתי. עתה לא היה בי כבר כל כוח להבליג. נפלתי לארץ, ונצמדתי אל השריד היקר מגופה, והתחלתי לקרוע את בגדי, לתלוש שערות ראשי ולהתייפח בקולות אימים. חברי לעבודה החלו לנתקני בכוח מגופה. השוטרים ידעו והבינו מה נתרחש כאן, דעתי כמעט ונטרפה, – עתה הרחיקוני מהקבר והשכיבוני על האדמה. את העבודה המשיכו חברי בלעדי. הייתי כל־כך תשוש עד כי בשובנו, לא יכולתי להניע את רגלי וחייבים היו לתמוך בי, וכך הגענו אל המחנה...

הידיעה שהבאנו ממה שעשינו באותו יום, וממה שעבר עלינו היה כמלח על פצעים פתוחים.

למען הבריחה

ויכוחים רבים וחיכוכים רבים נתגלעו בינינו – הדעות נחלקו: כיצד להכריח את מנהלנו שץ לסיים את הקאריירה שלו ולהתחיל, יחד אתנו, לחפש דרכים ואמצעים לברוח היערה. קשה היה לנו, המסורים למרותו, לשכנעו – כי לא נישא חן בעיני המרצחים להשאירנו בחיים בגלל עבודתנו המסורה.

לשץ היו תומכים מבין העובדים בעלי המקצוע המובהקים, שלא רצו ללכת ליער, והאמינו, כי גורלם ייחרץ לטובה (כולם ניספו יום לפני השחרור בווילייקה, השאירו פתק בתוך הקיר, בו מבקשים הם, כי יאמרו "קדיש" אחריהם). לאחר ויכוחים ואף איומים עלה בידינו לבחור ועד שיפעל למען הבריחה, בועד נכנסו מרדכי אלפרוביץ' (בנו של חֶוֶס, עכשיו בישראל) הרצל אלפרוביץ' ז"ל, יוסף צוקרמן (עכשיו בישראל), קופל ספקטור ז"ל, מנהלנו שץ, יונה ריאר (מסגר מאיליה, עכשיו בישראל) ואני – כותב השורות.

המשימה היתה קשה – כיצד להוציא מכאן את הילדים והנשים. הושמעו כמה דעות, אך בלתי ממשיות וקשות לביצוע. כבר נתהווה בינינו קשר עם אלה שברחו בעת חיסול מחנה צינסטאנג – הוראותיהם היו לא להישאר במחנה, אפילו רגע נוסף, כי המחנה פירושו מוות. הם הודיעונו, כי עלינו להשיג בכל דרך נשק, כי היוצאים ליער צריכים נשק. את ההוראות היינו מקבלים מפעם לפעם ע"י איכר אחד מכפר נאוויקי, 20 קילומטר מקורניץ. כינויו של איכר זה בפינו היה "הזקן". זקן חום היה לו ומסורק למשעי, לרגליו – הטנות (לאפצעס), עטוף במעיל גדול, לצוארו צלבים, והליכותיו בטוחות ושקטות. בפניו הטובים, בעיניו הכחולות והנוחות היה בשבילנו כעין גילוי של מלאך מושיע, הוא היה מביא לנו חדשות מהחזית, ומפיח בנו תקוה, מספר על הפארטיזאנים ועיקר דבריו: שנברח מכאן, ביערות נישאר בחיים. היינו מוסרים לידיו כל מה שהיה אתנו למשמרת.

מופלא היה בעינינו. היה זה מקרה נדיר למצוא באותו זמן נוצרי כזה, הוא היה מתגנב לתוך מחננו ומסכן את חייו. המוות ארב לו על כל צעד.

ההכנות ליציאה ליער היו במלוא המרץ. אנו מתקינים סוליות כפולות למגפים, מהשמיכות, בהן היינו מתכסים, התחלנו לתפור בגדים חמים, מכינים לבנים, תופרים תרמילים לשים בהם חוטים, מחטים ודברים שיש בהם צורך בחיי היער. מתכוננים כמו לנסיעה לאמריקה. מי יתן ולא נאחר, חס ושלום, את המועד. חוששים היינו שמא יקדים מישהו ויצא בטרם מועד, במקרה כזה אבודים כל השאר. מפני פחדו רבים שמא אקדים, אפילו ילדי הקטן בן השלוש היה מתחנן:

"אבא'לה, תיקח גם אותי ליער, גם אני רוצה לחיות".

כך היה אומר כל פעם שלבשתי את המקטורן שלי, לצאת אל בתי הגויים, בדבר הכנותי. לבי היה בוכה בקרבי בשמעי את דבריו ובכל פעם צריך הייתי לשדלו ולשכנעו, כי יוצא אני וחוזר.

שץ כבר נוכח לדעת, כי עבודת הפרך שלנו לא תציל אותו, כי גם יומו בוא יבוא. הוא ידע היטב, כי רוב אנשי המחנה דעתם לברוח מכאן. ובכל זאת חששתי מאד לגלות לו את דבר הנשק. אך כיון שידעתי, כי יש לשץ קשר עם פאלקסדויטשה אחד, ששנא את ההיטלריסטים, גיליתי לו את הדבר. הלה אמנם שלח לי אחר־כך ע"י שץ 60 כדור בשביל האקדח, וכן אקדח בשביל יוסף צוקרמן, תמורת תשלום. למצוא גרמני כזה היה מקרה בלתי רגיל. תמיד היה מתרה בנו:

"ברחו ליער. מפלתם של ההיטלריסטים הרוצחים קרובה, ברחו ליערות, כאן לא תשארו בחיים", גם יונה ריאר, מאיליה, הצטייד באקדח, אך בזמן הבריחה לא הספיק לקחתו.

פעמי האביב ניכרים ולבנו מתמלא תקוות טובות. כל אחד היה מסתכל בענפי העצים, למצוא בהם סימני לבלוב. לאחר יום העבודה הקשה, הרעב והפחדים, היינו מתכנסים בלילות

יחדיו והציר האחד שעליו נסבו שיחותינו היה, דבר ההתחמקות מכאן, והעיקר כיצד להוציא את הנשים והילדים.

למרבה הפורענות נמצאת העיירה וילייקה במצב גיאוגרפי שהקשה מאד על הבריחה. חלק גדול ממנה מוקף על ידי הנהר ויליה. מצפון עברה מסילת הברזל שהיתה נשמרת ע"י הגרמנים. ודוקא את הצד הזה מוכרחים היינו לעבור, כדי להגיע אל היערות הגדולים שבסביבת קורניץ.

לאחר השחיטה בקורניץ, אסף גראווא את שארית הפליטה (גראווא נהרג במוקש שהתפוצץ כשטייל בכרכרה עם אשתו וילדו. המתנקשים היו פארטיזאנים) והביאם לחצר בית הסוהר, מקום שליטתו. שם סידר אותם לפי מקצועותיהם, בצריף גדול, ואף כפועלים שחורים העסיקם. גם מהעיירות איליה, קריביץ, סמורגון, אושמינה, ווישנבה, ועיירות אחרות הביא בעלי מקצוע למפעלו. מספרם היה כ־30 איש, כולם בודדים, ללא ילדים – גברים וביניהם כמה נשים, אנחנו ידענו על הימצאם שם וגם הם ידעו עלינו. ברצותם לבוא עמנו במגע, היו מוצאים נימוקים שונים, – שחסרים להם כביכול, כלי עבודה, אותם ישיגו אצלנו. וכך היו נפגשים אתנו.

באורח זה היינו מקבלים ידיעות על המתרחש. אזכור מקרה אחד: זה היה בבוקר של יום ראשון, הפעמון כבר קרא לעבודה, ואנו מוכנים לצאת ופתאום רואה אני מישהו גבה קומה מלובש בסגין כחול־כהה שכפתוריו מנצנצים – סבורים היינו כי שאֶרנגוביץ הוא, את שמו המשוקץ ואת סגינו הכיר כל יהודי מקורניץ ומהסביבה. היה זה "שקץ" מהכפר קאסצ'יניאביץ', שלחשבונו נזקפים עשרות מעשי רצח ביהודים. בראותנו, כי הלה מתקרב התחילו הכול לברוח מהמקום. אך לא שאֶרנגוביץ היה זה. אלא מאיר אלפרוביץ, בנה של רשקה יודה'ס. בראותו אותנו מסתלקים החל לקרוא ביידיש. כולנו הקפנו אותו והתחלנו לשאול: כיצד זה שייך לך מאיר הסגין של שאֶרנגוביץ, כלום שוטר היית לנאצים הארורים? ומאיר סיפר כי אתמול רצחו הגרמנים את שאֶרנגוביץ, עושה דברם, והוא נצטווה משום מה להוריד מעליו את הסגין וללבשו. אולי נזכה לנקום בכל הצוררים – הלואי ואזכה גם לקבור את גראווא הצורר – סיים מאיר את דבריו.

בדומה למאיר באנו במגע גם עם יהודים אחרים שביקשו לברוח, גם הם חיכו לאביב. מצבם היה קשה יותר משלנו. פחות חופש, פחות מזון ויותר עינויים – ואף על פי כן, אחדים מהם ניצלו.

לווילייקה הובאו מבאראנוביץ כ־5000 יהודים, רק גברים, שרידי השחיטות מעיירות שונות. לקחום באמתלה, כי מובילים אותם לרוסיה, לשם עבודה פרודוקטיבית. שיכנו אותם בצריף גדול ליד תחנת הרכבת – צריף שהרוסים בנוהו כאמבר לאיחסון תבואה מכל הסביבה. רק קצת קש היו מפזרים להם על הקרקע, העמידו כמה תנורי ברזל וכאן התגוררו. לאכול נתנו להם מעט מאד, כל עזרה סאניטרית לא ניתנה להם. מחלות פשטו ביניהם, ורבים מהם היו מתים יום יום ואף נרצחים ע"י הגרמנים.

עיקר עבודתם היה ניקוי מסילת־הברזל, העמסת קרונות ופריקתם. גם עם אלה היה לנו מגע, אמנם רופף יותר, פגישותינו אתם נתקיימו בשעה שנשלחנו, מטעם המנהל שלנו, לתחנת הרכבת, כדי לפרוק בשבילו פחמים, וכאן היינו "חוטפים" שיחת עראי. אמרנו להם: ברחו היערה, מסרנו להם את שמות היערות והכפרים. מקום שם נמצאים יהודים ופארטיזאנים. הושטנו להם עזרה כלשהי, היינו מביאים להם חתיכות ארג, סדינים, לשם חבישת הפצעים בעיקר. גם אצלם כמו אצלנו, נחלקו הדעות: מהם שאמרו להמשיך בעבודה, עד בוא מועד, ומהם שאמרו לברוח היערה. אך היד הרצחנית היתה בהם יום־יום. והם פחתו והלכו ורק מעטים־מעטים הצליחו לברוח היערה. וכמה מאלה נשארו, אמנם, בחיים.

גורלם של מומחים

בווילייקה גופה נשארו כמה משפחות שנימנו עם ה"יהודים החיוניים". אלה הם הרצענים – שלושה אחים עם משפחותיהם, לייב מלשקביץ, עושה הסבון, יוסף שמוקלר, בעל חנות ברזל, שנעשה אצל הגרמנים לזגג, שימשלביץ, רופא השנים (הוא נשאר בחיים), יאשטשאמב הרופא הווטרינרי עם אשתו, ילדם ואחות הרופא. אלה נשארו בבתיהם עם רכושם, אך הם לא שיעשעו את עצמם בשוא וידעו, כי יומם יבוא. והם עזרו לנו ככל שידם השיגה. לולא לייב מלשקביץ לא היתה בידינו חתיכת סבון לרחיצה. הרצענים נתנו לנו עורות, גם הרופא הווטרינרי עזר לנו. היה להם מגע עם הרבה נוצרים ומהם נודע גם לנו, מהמתרחש בסביבה ובעולם.

מלבד המשפחות הנזכרות לעיל היו גם מומחים אחרים, שהגויים לא יכלו ללמוד מלאכתם. עם אלה נמנו אוספי העשבים למיניהם, עשבי המרפא, ששימשו בעיקר חומר־גלם לתעשיה הפארמאצבטית הגרמנית. הגיעו לכאן סוחרים מגרמניה שארגנו את הענף הזה והכל בסיסמה: "יהודים חיוניים". בין אלה היו ניצולים מהשחיטה בקורניץ: גרשון איישיסקי, אשתו וילדיו, קאנטור ומשפחתו. קאנטור ברח תחילה ליער, אך לא יכול היה לעמוד בתנאים הקשים, לא רצה להיאבק בהם ושב לווילייקה, עמו שב גם חותנו, מנדל קנטורוביץ. הם הועסקו בעשבי המרפא. טינה היתה בלבנו עליהם. בשבילנו היה היער אידיאל, משאת נפש והנה באים אלה ומחללים את משאת נפשנו. עם כולם היה לנו מגע.

מהמכתבים ש"הזקן" היה מביא אלינו עלתה קריאה אחת: הביאו נשק, הביאו כדורים, אל תתמהמהו, צאו אל היער, הצילו את חייכם! בקראנו את המכתבים האלה היינו רועדים מרוב התרגשות. כל אחד מאתנו היה מחפש להשיג כדורים. לפני בואו של "הזקן" היה הרצל אלפרוביץ נוטל לוחות של 2 צאל פותח בצדם חריץ עמוק, בתוכו היינו מטמינים את הכדורים ולאחר מכן היה מכסה את המקום החרוץ ברפפה, מקציע אותם מהצדדים, מלכלך את הלוחות בעפר לבל יוכר הדבק והיה מטיל אותם באחד המקומות בחצר בית החולים אשר גבל עם המחנה שלנו. "הזקן" היה מהלך אט־אט על פני החצר, משל מחפש הוא ומחטט הוא למצוא שיירים באשפה ועם שאר גרוטאות

היה מניח בעגלה גם את הלוחות והיה מוביל אותם לאחינו ביער. – קראנו להם "לוחות של נקמה".

הרבה לא שלחנו מ"הסחורה" הזאת, גם מטעם הסכנה וגם בגלל המחסור בכדורים...

הרצענים מוילייקה ידעו היטב, כי סופם קרוב וגורלם ייחרץ – ולא לחסד. תלמידיהם כבר למדו את מלאכתם והם לא ייבדלו לטובה. הם החליטו, איפוא, לצאת אל היער. יציאתם ליער היתה ברכוש גדול. בבגדים ובמנעלים ואתם כסף ודברי ערך. מכרי־הם בין הכפריים, היו רבים וכולנו קנאנו בהם, שמחנו ואף פחדנו. חרדתנו באותו יום היתה גדולה מאד – סבורים היינו, כי יבולע לנו על ידי כך ואפשר כי גורלנו ייחרץ.

אולם הדבר הסתיים ללא תקלות. לבתיהם הכניסו את תלמי־דיהם והפחד פג. שמחנו מאוד לצעדם זה, שכן היה זה כסם־חיים להשקפתם של אלה אשר הטיפו ללכת ליער. היינו מדברים בהם ומספרים, כי לכולם יש נשק, קושרים כתרים להם: בחורים כארזים, אחד אחד, שכל הדרכים נהירות להם ותושבי הכפרים ידועים.

לא ארכו הימים ותדהמה ירדה עלינו – נכנס למחננו הבכור מבין האחים, מחופש כאיכר, שלא יכירוהו. מתברר, כי הוא שב כציר־שליח מאחיו, כדי לבקש מאת הרוצח כי יתן לו לחסות בצל נותני לחמו מתמול שלשום. הוא בא לבקש רחמים על שני אחיו הנותרים שעשו מעשי איולת, שסיבתה שמועות האימים שהשוטרים הפיצו, כי מתנכלים להמיתם, ועתה מתחרטים על הצעד הפזיז – הוא בא איפוא לבקש סליחה ומחילה.

בעינינו היה כאדם שנטרפה דעתו. צדקה היינו עושים עם שני האחים ומשפחותיהם אילו הרגנוהו בבואו אלינו, לפני שהלך אל השלטונות, אילו עשינו כך היו ודאי נשארות בחיים משפחו־תיהם. סיפוריו, אולי, נכונים היו, כי הקשיים ביער איומים וכל תקוותיהם היו לשוא, אך בשבילנו היו כל אלה דברים של הבאי. אנחנו רק ירקנו אל פניו, הזהרנו אותו שלא יהין לעשות את הצעד הזה. על אף הקשיים עליו לשוב היערה ולהתענות בהם, אך הוא סירב לשמוע בקולנו.

למתנגדי היער היה זה מופת חותך לצדקת דעתם. צאו וראו, רצענים אלה שבני חיל ובעל רכוש הם. ואף על פי כן, לא יכלו לעמוד בתנאי היער, אתם לא כל שכן. ואמנם היתה זאת מכת מות בשבילנו. גדולה היתה האכזבה ואזלת היד. בכל זאת התעודדנו ואמרנו למתריסים – וגם למנהלנו שץ שרוחו נפלה למראה השבים מהיער – חיו בנימוקיכם החותכים עד בוא יום פקודתכם, אנו לא נישאר כאן ונצא ליער.

לגרמנים הסב כל הענין נחת רוח – עתה כבר לא יחלמו שאר היהודים על היער. הם הרשו לשלוש משפחות הרצענים לשוב, ולהתחיל מחדש במלאכתם. יוסף נורמן מוילייקה שהלך יחד אתם, לא שב. הוא מצא קשר אל הפארטיזאנים ונותר בחיים. יום אחד שללו הגרמנים את זכויותיו של ד"ר שימשלביץ ושל הרופא הווטרינרי והעבירום למחנה צינסטאנג, אך אלה הצליחו לברוח בעוד מועד וניצלו. לא עברו ימים רבים והגרמנים רצחו את שלושת הרצענים ומשפחותיהם.

ביום הבריחה

היה זה יום ד' בשבוע, 18 במרץ 1943. יום בהיר וצח, בצהרי היום כבר חיממה השמש היטב, מפתילי הקרח שהשתלשלו מהגגות, כגדילים של מפה, כבר טפטפו טיפות מים. השלג התמסמס פה ושם והיה לשלוליות, האדמה השחורה נתערטלה ובישרה את בוא האביב. ריחות נעימים פשטו ולבותינו החולים שביקשו מרפא, נתמלאו יצרי חיים. בקנאה הבטנו אל תושבי המקום, הגויים, המתהלכים בני חורין, נהנים מזיו העולם, ורק אנחנו עדיין נתונים בכף אויבנו, צפויים לטבח.

איזה רגש פנימי, שלא אדע פשרו, פיתני לא לצאת היום לעבודה, העזתי פנים כנגד שץ ולא יצאתי לתחנת הרכבת להעמיס את הפחמים בשביל בית החולים ורק נשארתי בחצר בית החולים כדי לעבוד בפריקה. באותו יום לא יכולתי לעבוד. כל מעיני נתונים היו ב"לוחות הנקמה" שהיו מוטלים בירכתי חצר בית החולים, דרוך הייתי לבואו של "הזקן" לקחתם.

מביט אני על סביבותי, מחפש וסוקר. העובדים לא ידעו אל מה נמשכים מבטי. רק שמואל אשכנזי, בנה של ציפה האלמנה, יודע את הסוד והוא עונה לאלה שתמהים למצב רוחי המוזר ואומר:

"הניחו לו, אין הוא היום בקו הבריאות"!

בצהריים מצאתי את "הזקן" במחנה גופא. כיצד נכנס ולא ראיתיו? חידה לי. הוא הביא מכתב ובו דרישת שלום לכול והוראה להיות מוכנים ליציאה ביום השבת הבא. מעבר למסילת הברזל תחכינה לנו עגלות לקחת את הנשים והילדים. אלינו תבוא נוצריה צעירה אשר תעזור לנו לברוח. הה, לבנו ביקש לצהול מעוצם השמחה, רצינו לנשק את רגליו של המבשר היקר. סבי זכרונו לברכה, היה ודאי אומר – כי אין זה אלא גילוי אליהו הנביא. העתרנו עליו ברכות, דבריו הלבביים נגעו עד הלב. אך ידענו, כי אסור לו להשתהות כאן. אני נפרד מעליו ומאחל להתראות אתו בביתו. הוא יוצא במשעול צדדי ואני שב למלאכת הפריקה ולבי הולם מרוב שמחה. בכליון עינים מחכה אני לבוא הערב, כדי לספר לחברים הבאים מהעבודה את הבשורה המשמחת.

"הזקן" משוטט עדיין בחצר, נוטל מיני גרוטאות ולאחר מכן את "לוחות הנקמה", הכל עבר בשלום ואני שב למחנה. בעד הפרצה שבגדר בא בעקבותי גם שמואל אשכנזי ושמחתנו רבה.

אך חיש מהר נתערבב עלינו העולם.---

מעשה שהיה כך היה: נמצא אי־מי במחנה, שידע את סוד הלוחות והכדורים המועברים בהם, והוא גילה את הסוד גם לאשתו, ובטבע הדברים סיפרה האשה את הסוד לאשה אחרת. משנטל "הזקן" את הקרשים ויצא מהחצר ראינו כי ניגש אליו שוטר ביאלורוסי אחד, אמר לו משהו והובילו בכיוון לס.ד.– אחר כך נתברר שלא היה זה כלל וכלל מאסר. השוטר לקחו לביתו, כדי להעביר את אשתו שחלתה לבית החולים. אולם כאן, במחנה, סבורים היו כי "הזקן" נאסר. האשה, שסוד הלוחות היה ידוע לה, לא יכלה עתה לשלוט בעצמה ואימה גדולה אחזתה. היא רצה לחדרה, תפסה את ילדיה והחלה לצעוק, כי עוד מעט

יבואו ויהרגו את כולנו. ולא זו בלבד, היא רצה גם לסדנת הנגרים והודיעה את הבשורה האיומה. חיש מהר הקיפה הבהלה את כולם. משנודע הדבר לשץ, תפס הלה את אקדחו ואת מעילו הקצר וברח. אני ושמואל אשכנזי נשארנו כמשותקים ולא ידענו מה לעשות, את אשר נתרחש באלה רגעים אין בכוחי לתאר, עד היום מת לבי בזכרי את הדברים.

תחילה רציתי לעמוד בפרץ ולהשקיט את הרוחות, אולם חיש מהר נוכחתי, כי מה שמתחולל, כמוהו כשטפון גדול אשר יחיש ויציף אותי אם לא אציל את עצמי. רצתי מיד אל אשתי וקראתי:

"רוזה, טלי מהר את הילד ורוצי אל נאוואשאבה!"

היתה זאת נוצריה מוילייקה שהבטיחה לנו להושיט את עזרתה בשעת צרה, משפחה זאת עזרה לי הרבה, עודדתני ואף סייעה בידי להשיג נשק.

נטלתי את האקדח מהמטמורה שלו, את הכדורים שהיו במקום אחר לא הספקתי לקחת. היו אתי רק הכדורים שנשארו במחסנית. משכתי על רגלי את המגפיים החדשים והפרווה הקצרה, שאר הדברים שהכינותי לקראת היער, כבר לא הספקתי ליטול, ברגעים הספורים לא שכחתי את חברי המסור, יוסף צוקרמן, שכה רבות עזר לי במחנה זה. מיהרתי וציוויתי גם לאשתו שתרוץ יחד עם אשתי אל הנוצריה נאוואשאבה. יוסף עצמו עבד אותה שעה בצבעות, לא הרחק מהמחנה, וכבר חששתי לרוץ אליו בדרך הרגילה, קפצתי, איפוא, בעד הגדר מעל לחוטים כדי להודיעו.

בסדנה מצאתי את אליהו משה הצבע והוא אמר לי, כי יוסף הלך להביא צבע. אמרתי גם לו, כי ימהר ויברח פן מאוחר יהיה בעוד כמה רגעים. אני שב למחנה לראות אם יוסף כבר נמצא שם, וכאן מספרת לי רוזה, כי יוסף, אשתו ובנם כבר ברחו, הם רצו לקחתה, אך היא מחכה לי.

התחלתי לצעוק עליה:

"מדוע חיכית לי? מהרי והורידי את הסימנים ואת הטלאי" – ואגב כך תולש אני את כל אלה מעל בגדיה ומצווה עליה למהר ולרוץ, בני הקטן מתחנן בפני: "אבא'לה, בוא אתי, קח אותי!"

רגע נדהמתי מהחלטתי לשלוח אותם לבד, אך מיד ידעתי כי זו הדרך הטובה, ואין אחרת, כי אסור ללכת יחדיו. והרי עוד מעט ניפגש אצל נאוואשאבה.

הלכתי על המדרכה. ידי בכיסי הפרוה וכפי לופת את האקדח. אם מישהו יעצרני אירה בו מיד – זאת החלטתי. אנשי המחנה נתפזרו לכל הרוחות, בדרכי פגשתי את יצחק אלפרוביץ ואת אשתו בת־שבע ושני ילדיהם. יצחק הלך ובידו את, משל לעבודה הוא יוצא, אך כמה מגוחך הדבר ללכת לעבודה עם שני תינוקות.

אני עובר עליהם ואומר מבלי להתעכב:

"אתם עורכים טיול או בורחים? קחו כל אחד ילד, ברחו כל אחד לחוד ולא יחד".

אני עובר ליד צריף מגורינו הראשון שכה הרבה התעניינתי בו. מכאן לוקחה למות אחותי חנה'לה, מרחוק רואה אני חבורה גדולה של חיילים גרמנים עסוקים בתרגילי התעמלות. כלום אשוב על עקבותי? לא! החלטתי להמשיך את דרכי. הגרמנים שטופים בתרגיליהם ולא ישימו לב אלי. ואמנם כן היה. ואני המשכתי לבית של הנוצריה.

הנה אני עומד ליד הפשפש של החצר, אולם לתדהמתי הגדולה סגור הפשפש מבפנים ומתוך הבית, בעד החלון, שומע אני את קולה המצטדק של נאוואשאבה בספרה, כי בשום פנים לא יכלה לתת לאשתי להיכנס, כיון שהגרמנים עומדים ממול והדבר עלול היה להמיט שואה על ביתה. היא מציעה לי לרוץ אל החורש שמרחוק, שם אמצא ודאי את אשתי ואגב כך סוגרת היא את החלון.

על גבול המסילה

לא עת לשקול בדעתי, כל רגע יקר – אני הולך ולבי מר עלי מהכשלונות האיומים, מהתכניות שהושמו לאל. הנה הגעתי אל החורש, היום פונה לערוב. עם ערב נתקשה שוב השלג ואני הולך בין הארנים הצעירים. אני מסתכל בשלג, אולי אמצא עקבות. מתרוצץ אני ממקום למקום ומחפש – לבי מייסרני: מדוע זה נפרדתי מעל אשתי ובני? מדוע סמכתי על הגויה ועל הבטחותיה. אתייסר וגם אתנחם: משמע כי הגיעו לחורש, והגרמנים לא תפסום. פתאום הגיעני קול צעדים, אני מתחבא מאחורי שיח ומקשיב. האקדח לפות בכף ידי, שפת יידיש אני שומע: דוד קופילוביץ' ואשתו, שתי בנותיהם ובנם מיצ'קה. שמחתם רבתה. סוף־סוף פגשו את מישהו. אני שואלם, אם ראו את אשתי, אך אין הם יודעים דבר. גיטל, רעיתו של דוד, אשת־חיל כהלכה אומרת, כי עלינו לרוץ ולעבור את מסילת הברזל, אם נעבור את המסילה צחוק נצחק להם...

מרחוק נשמעים רעמי התפוצצויות, קולות יריה, אני משיב ואומר, כי לא ארוץ, עלי למצוא את אשתי ובני ומלבד זאת, מסוכן הדבר לרוץ עכשיו לשם, כיון שהגרמנים הגבירו ודאי את השמירה עם בריחתנו. אך גיטל אינה שועה להסברתי ואינה זזה מדעתה. הם נפרדים מעלי ורגע אני נמלך בלבי: שמא בכל זאת הצדק אתם? אפשר כי אשתי פגשה מישהו וכבר הלכה בכיוון למסילת הברזל? אני מחליט ללכת. מרחיב אני את צעדי, משיגם והולך אתם.

מסילת הברזל אינה רחוקה מכאן, בקצה החורש. השטח שליד המסילה מבורא, העצים והשיחים נעקרו ועכשיו הכול גלוי כאן לעין, כדי להקל על השומרים את מלאכת השמירה. שוב נשמעות יריות מכיוון המסילה. אני אומר לגיטל:

"הקשיבי, גיטל, מה רבות היריות!" אולם היא תקיפה בדעתה ועונה לי, כי נדמה לי הדבר, היריות באות מכיוון הפוך לגמרי – טעות שמיעה. הילדים נבהלים ונראים כאילות קטנות. בגדיהם כבר קצרים וצרים מכפי מידתם. אכן, גדול גדלו בתקופת המחנה. שיניהם נוקשות מקור ומפחד. אני מבחין מרחוק, על פני המסילה, צללית אדם משוטטת אנה ואנה, חרש אני מצביע על הצללית לגיטל: אולם כל ההוכחות הן לריק. דוד אומר: מה טוב היה אילולא כבר נמצאנו מעבר למסילה, שם, כ־150 מטר מכאן לכל היותר.

לאחר שהיריות פסקו ונשתלטה דממה מסביב, אומרת גיטל:
"עכשיו הזמן לרוץ ולעבור את המסילה"!
אין היא חוככת הרבה בדעתה. אומרת ועושה – וכבר יוצאת לדרך, ראשונה הולכת היא, כמפקד העובר לפני מחנהו. אחריה הולך בנה מיצ'קה. אני מנסה להסביר לה מחדש, כי אם לעבור יש לעשות את הדבר בזחילה או בשפיפה רבה, אולם לא בקומה זקופה. אמנם קשה לזחול על פני האדמה הקפואה והקשה, המשובשת בענפים כרותים, אך אין ברירה, ואסור להעמיד את החיים בסכנה... אולם כל דברי לריק.
פתאום פולחת את האויר יריה חדה, וכבר אשמע אנחותיו של מיצ'קה:
"אוי, אבא, אמא!"
מיד נפלתי ונצמדתי לארץ, בתוך שלולית מים שקפאה במקצת, אולם ידי מורמת כלשהו ובה האקדח שלא להרטיבו, אני קורא להם:
אך אין שומע לי. כולם כאחד חשו להציל את הבן. ולרוצחים מעל המסילה היתה מטרה ברורה, עתה לא ראיתי דבר, רק קולות קוראים שמעתי:
"הצילו"!
בשארית כוחותי, על גחוני, נמשכתי כנחש וחזרתי אל החורש, נחבל ורטוב עד מוח עצמותי. כשנמצאתי כבר בין העצים התחלתי להחיש את צעדי ולהתרחק מהמקום. עם ערב גובר הכפור, בגדי הרטובים קופאים עלי. שיני נוקשות ואני רץ משיח אל שיח. פתאום מבחין אני מעין רשרוש על פני השלג. אני מקשיב, קול ילד:
"קר לי בידים, אבא, אנחנו נמצא את אמא ואת ראובן דוד?"
אני מתקרב ורואה את איצ'קה לאה'ס, הוא יצחק אלפרוביץ, מחטט באת בתוך האדמה, מנסה להתחפר. בראותו אותי נדהם כל כך, שהשליך את האת, תפס את הילד והתחיל לברוח.
"יצחק! – אני קורא אליו – למה תברח?"
והנה הכירני וקרב אלי. אני שואלו על אשתי וילדי והוא שואלני על אשתו וילדו. אנחנו נשארים מתחת לשיח, מלחשים בדממה, מה נעשה עתה. אני מספר לו מכל אשר קרה לדוד התפר ולמשפחתו, אני מזהירו שלא ילך למסילת הברזל. פתאום נשמע מרחוק קול גרמני:
"רעכטס, לינקס!"
אנחנו מתחילים לברוח מכאן. יצחק והילד כבר נעלמו מעיני. קולות הגרמנים אינם נשמעים עתה, אך מטח היריות גובר והולך.
שכבתי לבדי וביריות שמסביב עלתה פתאום מחשבה בלבי: הן לא יריתי אף פעם באקדחי, שמא אין הוא יורה כלל. אנסה עתה, בתוך מטח היריות שמסביב לא יבחינו ביריה שלי. מכל התחמושת שאגרתי במשך הזמן, הספקתי לקחת רק את הכדורים שהיו בתוך האקדח, 6 כדורים במחסנית וכדור אחד בקנה. לחצתי על ההדק והאקדח ירה...
מצד המסילה מגיע רחש צעדים מלווים אנחות דברים:
"אלהים, ראה מה עוללת לנו. לכם אבא אמא, כבר טוב יותר, אתם את הכל כבר עברתם!"

אני מחדד את מבטי, תחילה אראה כעין צל על פני השלג, ולאט־לאט מסתמנת במטושטש דמות אדם: מעיל כהה, גוף נמוך ובמגפים, שערות פרועות – אשה היא זאת והיא צולעת בלכתה – דינקה ספקטור! היא נעצרת המומה ונבהלת. רגע זעה היא לכאן ולכאן ומיד כורעת היא ונופלת:
"איפה אני כאן?" – קוראת היא כמתעלפת.
השלג מסביבה אדום היה מהדם שניגר מרגלה. הדם מוסיף להינגר ללא מעצור; פשטתי את כותנתי, קרעתי שרוול אחד והדקתי בו את הפצע. התחלתי לטשטש את העקבות, ככל שיכולתי והעברתי אותה למקום אחר.
היא מספרת שיחד עם רבים מעובדי המחנה היא עברה כבר את מסילת הברזל ומעבר המסילה, משם, נתקלו בגרמנים שירו על כל הבורחים. היא מספרת מי הם אלה שברחו איתה ומי ההרוגים. כיצד נשארה בחיים אין היא יודעת, עכשיו מסתבר לה כי במקום לרוץ לכיוון קורניץ היא עברה שוב את המסילה וחזרה לוילייקה. את אשתי ובני לא ראתה. אני שם שלג לפצעה. חרש מתעוותת היא מעצמת הכאבים. אני מהרהר, כי אצטרך לתלוש את השרוול השני מהכותונת. ופתאום שוב אקשיב רחש צעדים – הפעם מהירים הצעדים, קצרים וקצובים. אני מציץ ממקום מחבואי ורואה את דובה אלפרוביץ. המעיל פתוח, השערות פרועות. אני קורא לה, היא נעצרת. תחילה לא ראתה אותי. אני קורא בשנית והיא משגיחה בי. מרוב התרגשות התחילה לבכות. גם דעתה היא כי מחוץ לוילייקה תימצא, מעבר למסילת הברזל, בדרך לקורניץ.
עתה יושבים אנחנו שלושה ביחד, תשושי כח, מיואשים. התכנית שלנו: עם רדת הלילה לעבור את המסילה. מבין העצים אפשר היה לראות את הדרך המובילה לכפר אוסיפוביץ. מרחוק רואה אני מישהו רוכב על אפנים. אני מתקרב לדרך, הרוכב באפנים הוא איכר מכיר שלי, בימי הסובייטים עבדנו יחד. הוא מברך אותי לשלום ואומר לי בקיצור, כי אלך לצד השני של החורש, כיון שהגרמנים מתקרבים לחורשה. הוא מברכני וממהר להסתלק.
אני שב אל הנערות ומספר להן; אנחנו מחליטים לעבור איך שהוא את הדרך בכיוון למולודצ'נה. כאביה של דינקה איומים, אני ודובקה תומכים בה ומתקרבים לדרך. פתאום שומעים אנחנו שעטת סוסים, קולותיהם של שוטרים ביאלורוסים וליטאים, אנחנו נופלים ונצמדים לאדמה. נכנסים שוב בין השיחים, אני לופת את האקדח בכפי. נכון לכל צרה שלא תבוא. הנה נראם מרחוק, נשמע את קולותיהם ודיבוריהם. החלטנו להתאבד אם ניווכח כי אפסה תקוה. דינקה מפצירה בי, כי אירה בה תחילה. כיון שהיא פצועה, בין כך ובין כך לא תישאר בחיים. דובה מבקשת שאירה בה תחילה. כעל גחלים לוחשות שוכבים אנחנו מתחת לשיח, חש אני כי שערות ראשי סומרות.
שלושתנו קודחים ברגעים הספורים שנשארו לנו לחיות. דינקה כל כך רועדת בשעת דיבורה, כאילו היתה מגמגמת. אני סוקר מרחוק את דרך הרוצחים, כל תנועה, לבל יאחר, חס ושלום, ולבל יפול בידיהם חי, רגע אחד וכבר ביקשתי ללחוץ על ההדק, אבל דינקה עוצרת בידי.

"אולי תחכה עוד רגע אחד ?"

דובה לוחשת באזני:

"הן רואה אתה, כי הם עולים ממש עלינו. מה אתה מחכה ?" והיא מושכת ממני את האקדה.

אני משגיח כי השוטר שהלך בכיוון אלינו פונה ומימין יותר ויותר, המתיחות תפוג אט־אט, המחפשים מתרחקים מאתנו, תקוה קלושה מתחילה לבצבץ ולהאיר. שמא ? ! הכנופיה התרחקה יותר ויותר, קולותיהם עוממים והולכים, עד שהם אובדים, הערב מאפיל והולך, הקור מתגבר.

פגישה בחצות

חיכינו לרדת הלילה, כדי לעבור את המסילה, אולם גם כאן איתרע מזלנו, הלילה היה בהיר מאד, הלבנה האירה במלוא נגהה, לבנות השלג מרצדת ומבהיקה, נשארנו שכובים על הקרקע, בגדינו קפאו ונתקשו. אני מסתכל בשעוני, השעה כבר 10. עתה נלך מכאן, הרעב מענה אותי. אני מסייע לדינקה לקום. צמודה היא לקרקע ולא יכולה לזוז, אני מנסה לעודדה, כי תאמץ את שארית כוחותיה ותלך אתנו לעבור את המסילה. ברי לי, כי להישאר כאן עד מחר, פירושו מוות. כאן ניתפס ע"י הגרמנים או ע"י תושבי המקום הנוצרים.

מבין העצים הדלילים של החורש נראים מרחוק אורות בתים, מקום שם יושבים בני אדם לבטח במעונותיהם. אנו הולכים והשלג חורק מתחת לרגלינו. הדבר מרגיז אותנו, הפחד גדול. כל עץ חשוד כאורב במסתרים, כבר הגענו לקצה החורש. התכנסנו מתחת לשיח ואנו סוקרים את מסילת הברזל. כ־50 מטר היא מאתנו. פתאום מתנשאת אש אדומה למעלה, אחריה אש ירוקה וצבעים אחרים. אכן, שוקדים הם על משמרתם, הרוצחים, ואינם ישנים. אנו עוברים למקום אחר ורואים על המסילה צללי אדם, שומעים אנו את קול דיבורם, אך להבין את הנאמר קשה. השעה כבר 12 והשומרים ערים עדיין. פתאום שומעים אנחנו מרחוק כאילו פיצוחים על השלג, כנשבר מתחת לרגלים. צמודים אנחנו לאדמה, מחרישים ונבהלים. כלום חיפוש יערכו הגרמנים בשעה מאוחרת כל כך ? ושמא יהודים הם המחפשים דרך כמונו ?

הדריכות רבה, מרחוק מתגלים הקסרקטינים של הצבא הפולני לשעבר. רואים אנו את הדגל האדום וצלב הקרס. שני צללים מתנועעים אל עבר הקסרקטין, ברי לנו, כי אלה הם שומרים שירדו ממשמרתם. פתאום נעצרים הצללים, רגע קל, ושבים כלעומת שבאו, ושוב משתהים כנמלכים בדעתם, כמחפשים דרך. נעקרתי ממקומי, בלי לחשב את מעשי איזו ודאות נכנסה בלבי, כי אלה הם יהודים, תועי דרך, כמונו ממש...

אני מתחיל לרוץ מתל לתל ואחרי הנערות שחוששות לאבדני. גם אני נעצר וממתין, קול אשה קורא אלי:

"אל תירו !"

כמו זרם חשמל עברני, הכרתי את הקול, אך תחילה נאלמתי ולא יכולתי להוציא הגה. עד שאזרתי את כל כוחותי וקראתי: "רוזה !" בני הכירני מיד.

"אבא !" – קורא הוא, ניתק מידי אמא ורץ לקראתי. נצמדנו שלושתנו זה אל זה. כרענו לאדמה ובכינו מהתרגשות. הצל השני היתה בת שבע, אשתו של יצחק אלפרוביץ. דובקה ודינה התחבקו עם בת שבע וילדיה.

אני מספר לבת שבע, כי בשעה חמש לפנות ערב היה כאן, בחורש זה, יצחק בעלה עם הבן, אך נעלמו ממני.

אני נושא את בני בזרועותי. כפות ידיו הקטנות חובקות אותי חזק:

"עתה לא נעזוב אותך, אבא, עתה נהיה אתך"...

הה, אתי בטוח הוא יותר, ומאמין כי בכוחי להגן עליו... חיי נעשו לי עתה יקרים יותר, שוב יש לי בשביל מי לחיות. עלי להיאבק ולהיחלץ מהמקום.

המסילה, המסילה – כיצד לעבור את מסילת הברזל ולהימצא מעברה השני ? השעה כבר אחת וחצי. בני קשור אל גבי במטפחת הגדולה של אשתי. ידי חפשיות כדי שאוכל לפעול בשעת הצורך. אגב הליכה לוחש הילד באזני ומספר, כי גרמני תפס אותו ואת אמא ואמא אמרה לגרמני, כי אינה יהודיה והוא הניח להם ללכת והם הלכו אל נאוואשאבה, אך היא לא נתנה להם להיכנס לביתה...

עד שעה שלוש שוטטנו וחיפשנו אפשרות של מעבר, אך השמירה על המסילה היתה חזקה.

בזכות רצפה כפולה

שכבנו על השלג, בלי דעת אנה אנחנו באים, ופתאום נתעוררה בי מחשבה שלכאורה היתה אוילית וחסרת שחר. ואני מגלה אותה לפני הצבור הקטן שלי. "אנחנו נשוב לוילייקה"!

הן מסתכלות בי כמטורף. – "קח ורצח אותנו פה, לפני שאתה מובילנו לוילייקה" אני מסביר להן כי אסור לנו להשאר כאן ליום המחרת, כי לעבור את המסילה אין כל סיכויים הלילה. עתה מפרש אני את תכניתי: כיון שאנו לא רחוקים מהצריף של מחנה צינסטאנג, שחציו הרוס והוא עומד בשממונו, נתכנס לתוכו ונשהה בו במשך היום. הזכרתי להן, כי בצריף זה ישנה רצפה כפולה, ובין רצפה לרצפה חלל ריק של 30–40 סנטימטר, או קצת למעלה מזה. נוכל להסתתר באותו חלל. מחר תרפה ודאי השמירה במסילה ונוכל לעבור בשלום. מחבוא זה ידוע לי היטב. לא פעם הסתתרתי בו.

"עשה כרצונך, – אומרות הנשים – בלעדיך בין כך וכך אבודות אנחנו" !

השעה דוחקת ועלינו לפעול במרץ ובחיפזון, אני שב וקושר במטפחת את בני אל גבי והולך בראש, כמצביא לפני גדודו, האקדח בידי. אנו פוסעים חרש, אף הגה אינו יוצא מפינו. הנה הגענו לדרך הראשית. אני שוכב בתעלה וצופה אם אין איש נראה. אני רומז לכולן לעבור בחשאי את הדרך. הנה הגענו לבית הקברות היהודי. אנו רואים את הקברים ומקנאים בשוכניהם, שמתו מיתה טבעית, שמצבה הוצבה לזכרם ו"קדיש" נאמר אחריהם.

הנה גם קברו הרענן של ירמיהו אלפרוביץ ועליו לוח עץ מהוקצע כמצבה. ושוב אזכור את ירמיהו, את החבר המסור, בעל לב הזהב ששלח יד בנפשו, מאין יכולת לשאת את הסבל האיום. כוס חומצת גפרית שתה ומת בעינויים גדולים. ביקשנו להצילו, הכנסנוהו לבית חולים והוא התחנן:

"תנוני למות, אל תצילוני!"

עוד אשמע קול בכיה של אשתו, חיה שרה לבית באבינר, עם שני ילדיה והיא הרה ללדת---

להשתהות כאן אסור לנו. אנחנו יורדים לעבר בית המטבחיים. המרחק מכאן לצריף ההרוס כ־50 מטר. ופתאום נביחת כלב איומה. הרי זה הכלב מבית־המטבחיים, שלא אחד מאתנו חש את שיניו בבשרו. אנו ממהרים ורצים בשארית כוחותינו. כבר הגענו לצריף, מצאנו את הפתח שברצפה וכולנו נתכנסנו אל תוך המטמורה. עתה נזכרתי, כי שני הילדים רעבים ומחר עלולים הם ברעבונם להתחיל לבכות ולגלות את מקום סתרנו. החלטתי, על כן, לצאת ולמצוא אוכל מעט כדי לשבור את רעבונם. סמוך לצריף זה, בשכנות אתו, גרה אשה נוצריה, מכירה שלי, שלא פעם כבר סייעה בידי, החלטתי לגשת לביתה למסור לה את שעוני ולקבל פרוסת לחם בשביל הילדים. יצאתי מהמטמורה החוצה, עוד מעט והירח ישקע. השמים זרועים כוכבים והקור גדול. אט־אט מתקרב אני לבקתה, ניצב אני מאחורי החלון ושומע שיעול מתוך הבית, ושוב עולות המחשבות על בני האדם החיים בשקט ובשלוה. מנקש אני קלילות בחלון, ואין עונה. אני מחזק מעט את הנקישה והנה קול צעדים כבדים. צעדי יָאקים... ההולכים נעצרו וקול דברים אשמע:

"היכן זה דפקו עכשיו"?

נתאבנתי. נלחץ אני אל הקיר. נשימתי נעצרת. אני נכנס לחצר... בתוכה אמבר קטן, ללא דלת... חיש חמקתי לתוך האמבר והסתתרתי בתוך הקש. צעדי הקלגסים מתקרבים על מרצפת הרחוב. הנה כבר נכנסו לתוך החצר, מאירים אותה בפנס חשמלי. בחטף מציצים הם בתוך האמבר ומסתלקים...

חזרתי למחבוא. נטלתי אתי שני גושי שלג, כדי להשקיט מחר את הצמאון. כולם שמחים לבואי. את מצוקת הרעב נישא איך שהוא. שכבנו לחוצים אלה אל אלה, תרדמה נפלה על כולנו.

נרדמתי גם אני וחלומות לילה באוני – פני ילדים חיוורים ומעונים, אור עיני עמום. אל מולם אנשי הס. ס. מכוונים את רוביהם ויורים, כבצפרים עפות. פתאום להבות אש שאחזו את כל רחוב מיאדל. והנה אשה עם ילדה בזרועותיה והיא רצה מתוך הלהבות ומחפשת מסתור. היא יוצאת אל מול הקלגסים, – רוביהם מושטים וצחוקם רצחני ונהנה... גם אמי וחותנתי באות לקראתי ושתיהן מזהירות אותי: אל תרוץ בשעה האיומה, מוטב שתשהה במחבוא, ובעזרת השם תצא מן המיצר. חותנתי מדליקה נר ואומרת לי: "שבוע טוב לך, שבוע טוב לך ומבורך!"

חריקת קרשים בהיתלשם העירתני משנתי העמוקה---לא רחוק מכאן בתי הנוצרים וכל אחד מדייריהם היה בא לצריף ההפקר ונוטל את אשר ניתן להיטלטל. שכבנו בדממת מוות והקשבנו בנשימה עצורה. הילדים, כמו מבוגרים, שמבינים את המצב לאשורו, היו סותמים בכפות ידיהם הקטנות את פיותיהם שלא תישמע נשימתם. כך שכבנו עד מוצאי שבת – ללא אוכל וללא שתיה מלבד השלג בו ריווינו את הצמאון. אשתי לא הניחה לי לצאת כדי לשחר מזון. גם היא ראתה בחלומה את אמה שאמרה לה, כי נמתין עד מוצאי שבת, עד אז נצליח לשאת את הרעב והצמא ובמוצאי שבת נצא בשלום מהמקום...

אני מחזיק את שעוני ביד ומסתכל. בשעה 11 בערב עלינו לצאת מהמקום. אני מוציא את הילדים מתוך המאורה שמתחת לרצפה, כחתולה שמוציאה את גוריה להעבירם ממקום למקום. לעמוד על רגליהם לא יכלו, אבל התנהגותם היתה למופת – בשקט ובסבלנות נשאו הם את צו גורלם והבינוהו. רע מזה היה מצב הנשים. בצאתן לאויר העולם, צנחו כולן ונפלו כמת־עלפות. בשלג שיפשפתי את פניהן להשיב את רוחן. ראיתי, כי במצב זה לא אוכל לזוז מכאן ומיד גמרתי־אומר, לנסות שוב את מזלי. עברתי את בית הקברות ושוב הגעתי לביתה של נאוואשאבה. בבית עדיין לא ישנו. להיכנס פנימה יראתי, שמא מצויים בו זרים, עמדתי, איפוא, בקרן הבית וחיכיתי עד שירדו לסגור את פשפש החצר.

בראות אותי נאוואשאבה הצטלבה מיד כאילו מת ראתה, מרוב פחד צנחה לארץ. אך מיד השתלטה, חיבקה אותי ומרוב התרגשות החלה לנשקני. היא הובילתני לאורוה ובעצמה נכנסה לבית לספר לבעלה ולהשכיב את הילדים לישון, – שלא יראוני, חס ושלום.

עמדתי כעל גחלים בוערות, בעלה קיבלני בשמחה ובאהבה, הכניסני לביתם, כאילו בנם הייתי. ביקשתים לא להשתהות הרבה, לתת לי משהו בשביל הילדים. בהיוודע להם כי גם אשתי ובני ניצלו, לא יכלו להבליג את התרגשותם והחלו לבכות. הם התנצלו וסיפרו, כי בשום פנים לא יכלו לתת מסתור לאשה ולילד. אך הדבר גרם להם מוסר־כליות איום. הם צררו לי בתוך שקית לחם וחמאה, ביצים וחלב, נתנו לי לבנים, סבון. אמרתי להשאיר את שעוני והם נעלבו מאד. הם סיפרו לי, כי כל השאר שברחו למסילת הברזל נרצחו. התנשקנו ונפרדנו כשהם מעתירים עלי ברכות (לאחר השחרור נודע לי כי השכנים ראוני בבואי לביתם ומסרו על כך לגרמנים. הגרמנים היכו אותם מאד ובתם שכבה חולה הרבה־הרבה חדשים כתוצאה מהמכות).

הבאתי את האוכל וכולם התנפלו עליו כזאבים רעבים. מיהרתי וקשרתי את בני על גבי ברעֶלה, נתתי בידיו פרוסת לחם ויצאנו לדרך...

רכבת חלפה במסילת הברזל... השתהינו שעה קלה ואחר כך עברנו בחשאי את המסילה. ליל ירח בהיר וקר. נחפזנו להתרחק מכאן. והנה לפנינו, על האדמה, יהודי הרוג, הוא וילד כבן שש, כולו ערום וראשו לאדמה. עד היום אין אנחנו יודעים מי הוא. כל הלילה תעינו וחיפשנו דרך על פי הכוכבים. בשעה 4 שמענו קריאת תרנגולים. ופתאום הבהב לפנינו, מעל גבעה, בית האבן הלבן עם חלונותיו הקטנים והסורגים. פירוש הדבר שאנו שוב בקרבת וילייקה, ולעינינו בית הסוהר---

על סף היער

ידעתי כי ביום אסור לנו להיות גלויים בתוך היער, כי צפויים אנו להיתפס בידי איכרים ולהימסר לגרמנים. חיפשתי ומצאתי שיח עבות וסבוך. הוספתי וחתכתי ענפים והצבתים בתוך השלג, ליד השיח – להגדיל את הסבך, והתכנסנו בתוכו.

שמענו צלצול פעמונים רבים. צעירים נסעו לחתונה. הרמוניקות ניגנו, קריאות של שיכורים נשמעו... והנה איכר שבא ליער לקושש עצים, במשורו חתך ענפים. ואנחנו יושבים בתוך השיח דרוכים וקשובים.

כל היום סקרתי, בעד חרכי הענפים, את הסביבה, ועם רדת הלילה יצאנו לדרך. עברנו כפר אחד, במרחק חמישה קילומטרים מווילייקה. פתאום הגיענו ריח של גופות חרוכים. ראינו מרחוק, בשדה אש קטנה ועשן עולה. היה זה בית המרחץ שנשרף, לכאן הוכנסו כל הבורחים מווילייקה ע"י הגרמנים ונשרפו חיים. – כל זה סיפר לי איכר אחד, לביתו נכנסתי בלילה, באיימי עליו באקדחי – כי יתנני לחם ויראני את הדרך בה אלך...

לאחר נדודי לילה רבים עברנו על פני עיר מולדתנו קורניץ, מרחוק ראינוה, רק הגג המחודד של בית היראה נתגלה לעינינו, ובדממת הלילה שמענו את תיקתוק המכונות במשוריה של חיים זוקובסקי ז"ל, שהוצא להורג עם החמשים וארבעה.

כמתגנבים עברנו על פני קורניץ שלנו, בה נולדנו, בה תססו חיים יהודיים דורי דורות. ידעתי את שמות הכפרים בהם אוכל למצוא שרידים מיהודי קורניץ – הרי הם: קאטלובצ'ה, נאוויקי, סטארינקי, רוסאקי ועוד – מרוחקים הם מקורניץ מ־15 עד 25 קילומטר. אילו עם דרך המלך הלכנו, היינו מגיעים לכפרים אלה, אך אנחנו שירכנו את רגלינו על פני יערות ושדות, – בדרכים לא דרכים, רגלינו צבו מרוב הליכה. רגליו של בני קפאו, מאין תנועה, התחלתי להתקרב אל הכפר סטאראז'.

בקצה הכפר, בבית הקברות של הנוצרים, עשינו חניה – בין הקברים שכבנו. אני הלכתי להיודע משהו מהאיכרים. ניגשתי אל בקתה שעמדה בכניסה לכפר – מנורת נפט, ללא זכוכית – מסביב לשולחן ישבו שני ילדים קטנים עם אביהם. האשה הגישה לכולם את ארוחת הערב. חום הבית כמו הממני, האיכר הכיר כי יהודי אני ואמר:

"מה רצונך, ז'ידוק? לחם אין לנו בשביל כולכם. יהודי קורניץ אינם נותנים לנו לישון, כל לילה משוטטים הם במקום ומבקשים לחם. היכן ניקח כל כך הרבה לחם? עד מתי תרוששו אותנו כך? תני לו כמה תפוחי אדמה" – אומר הוא אל אשתו.

אני משיב לגוי, כי בקשתי היא שיראני את הדרך אל כפרים אחרים ואינני נוטל את תפוחי האדמה. הגוי משתומם: איזה מין יהודי זה שאינו נוטל אשר נותנים לו? טרם אדע, כי הנמצאים ביערות מקבצים על יד ומחזרים על הפתחים ממש. את היער ראיתי בדמיוני מלא פרטיזאנים. כל יהודי בו פרטיזאן חמוש ומזוין.

אנו יושבים בבית הקברות הנוצרי ומחכים לשעת לילה מאוחרת, כאשר הכפריים ילכו לישון אז יבואו שרידי קורניץ – היהודים.

צעדים קלים נשמעים. קלים והססניים. על השלג נראות צלליות המתקרבות אל הכפר. הנה נעצרות הצלליות, רגע קל, ושוב מתקרבות אל הכפר. אני שוכב דרוך, האקדח בידי. מי הן הצלליות? פתאום אשמע דיבור בשפת האם – יידיש. לבי ניתר משמחה והתרגשות.

שתי הדמויות נבהלו מאד והחלו לברוח כל אחת אל כיוון אחר, כנסות מדליקה ואת תרמיל־העוני השאירו במקום. אני צועק:

"יהודים! אל תברחו! יהודים אל תברחו!"

הנה שבים הם אלינו ברגלים כושלות. לא הכרתים, אלא לפי דיבורם והתחלנו לנשקם. הכובע ללא מצחון וקרוע, שערותיהם פרועות, זקנים מגודלים וגם הם פרועים, מעיליהם הקצרים קרועים, חגורים בחבלים, רגליהם עטופות בסמרטוטים. דניה סאסנסקי לבושו נאה יותר, על רגל אחת "לאפצ'ה" ועל הרגל השניה ערדל ישן, אולם דניה אלפרוביץ, בנו של חיים אברהמ'ל (נתפס אחר כך בידי הגרמנים ב־1.5.43, בהיותו חולה טיפוס הובל לווילייקה ואחר כך הומת. במשור חתכו הרוצחים את גופו לשניים). מראהו היה איום. השאלה הראשונה היתה, מי ניצל עוד? שניהם אמרו לנו, כי הם רק יגשו לכפר לקבץ משהו, גם בשבילנו יקחו דבר מה, ולאחר מכן יובילונו ליער. "אתם ודאי רעבים מאד?" אומרים הם.

דניה אלפרוביץ מוציא מהתרמיל לביבת־בולבוסים קפואה, מחלקה לשני חלקים ונותן לילדים. לאחר הליכה של 10 ק"מ הגענו בכוחותינו האחרונים ליער – משאת־נפשנו האומללה, שלי ושל רבים, אשר יד הכורת היתה בהם ולא זכו להגשימה.

מתוך הספר "מגילת קורניץ"

מקדושי עירנו הי"ד

הרב ר' משה קליין (חתן הרב)

הרב ר' משה קליין, חתנו השני של הרב, היה מתלמידיו המובהקים של הגאון ר' אהרון קוטלר זצ"ל בישיבת קלצק. גדול בתורה, בקי וחריף. אחרי פטירת הרב בחורף ת"ש – 1940 נשאר ר' משה ממלא מקומו הבלתי מוכתר של הרב זצ"ל, כי בינתיים נשתנו הזמנים ורק היהודים שעוד היה להם צורך ברב שיפסוק להם הלכות על שאלותיהם – פנו אליו.

על רגעיו האחרונים מספר יהואש אלפרוביץ מקורניץ, שעבד בזמן ההוא אצל הגרמנים בווילייקה במחנה הקורניצאים בסביבות בית הגביטס־קומיסר: ליד המחנה עמדה חורבה שבה היו יהודי המחנה מקיימים כל יום תפילה בצבור, אומרים סליחות ותהלים, מארגנים ימי צום. למנין זה היה בא בכל יום גם הרב ר' משה קליין. פעם שאל אותו אבי מתי יבוא הסוף ליסורינו, קרא הרב את הפסוק: "עד מתי עוזך בשבי, ותפארתך ביד צר", והוסיף: "הם יבושו ויחתו מגבורתם", אנו נבלה אותם והגאולה בוא תבוא, ואף אם תתמהמה נחכה לה.

אחרי שלושה ימים נעצרה מכונית של ס. ס. ליד המחנה, לקחה שלושה יהודים וביניהם את אבי. הביאו אותם לבית הרב וציוו עליהם להוציא את כל החפצים למכונית. כשנכנס אבי לבית, מצא את הרב ר' משה מוטל על הרצפה בשלולית דם. אנשי הס. ס. הרגו אותו. אבא הסתכל בגוויתו והרהר בפסוקים שהיו שגורים על פיו ועל הגאולה שבוששה לבוא. ה' ינקום דמו.

ר' אליהו לייב זגרמיסטר

רבים מבאי ביתו קראו לו "הדוד", אם כי שום קירבה משפחתית לא היתה ביניהם. הוא היה יותר מדוד. ידע לעודד במלה טובה, להתענין בנעשה. להשרות אוירה טובה ורגועה במחיצתו. תמיד עם חיוך על הפנים. לכן אהבוהו כל אלה שבאו עמו במגע.

יפה מידות, בעל מזג טוב, ענוותן, נוח לבריות, לבן ברית ולשאינו בן ברית.

טוב לבו לא התבטא בהסברת פנים בלבד. ידו היתה פתוחה לכול. בידעו את צרכיו של כל מר נפש, לא חיכה עד שיבואו אליו, אלא ידע להושיט עזרה כ"מתן בסתר". מעות הפדיון היום־יומי בחנותו לא נשארו בקופה. תמיד שימשו כ"גמילות חסדים" לחנוונים ונצרכים. היו באים אליו סוחרים ובעלי עסקים זעירים וכל אחד פתח בנוסח: "ר' אליהו לייב, כבר יש פדיון בקופתך?" הכוונה היתה לגמילות חסד. מעולם לא ענה בשלילה. אדרבה, לפעמים היה מיצר על שאחרים קדמו לו בגמילות חסד. כשהיה מתכונן לנסוע לווילנה לקנות סחורה לעסקו היה ברוך סווידלר אומר: מחצית העיר מחפשת הלואות לסילוק הגמחי"ם לר' אליהו לייב, כדי שיוכל לרכוש סחורה לעסקו.

ברח מן הכבוד, אבל הקהל הכיר וידע שבידיו הנקיות ראוי למסור צרכי צבור ולכן נבחר לא פעם – למורת רוחו – כב"כ במוסדות הציבור בעיר. אף הרבו להפקיד בידו סכומים גדולים.

בר אוריין. שומר יום יום על השעור בחברה ש"ס, שבה היה חבר כל ימי חייו. בערבים היה לומד משניות בבית.

כשפרצה המלחמה ב־1939 והמסחר שותק בימים הראשונים עם הגיוס הכללי של האוכלוסיה, קרא הדוד לבעלי ואמר לו: נשארנו חייבים כספים בווילנה בעד סחורה שלקחנו בהקפה. הואיל ולא ידוע מה ילד יום – קח נא כמה אלפים זהובים, סע לווילנה ושלם לסוחרים לפי החשבונות, בלא להזמין סחורה אחרת. והיה אם ישוב העולם לקדמותו, נקבל סחורה אחרת ואפילו בהקפה, ואם ח"ו תעבור המלחמה גם בגבולנו והעולם יחרב, אמות לפחות במצפון נקי שלא נשארתי בעל חוב בזה העולם.

עם כניסת הסובייטים ב־1939 היה מהיחידים, שומרי החומות של בית הכנסת. ללא פחד מהמשטר החדש הלך בדרכו לפי הכתוב "בכל לבבך ובכל נפשך".

סיפר לי מר יוסף שמוקלר, מניצולי העיר, בשנת 1944, כי

בזמן שלטון הגרמנים נשארו הרבה משפחות אמידות ללא פרוטה בכיס, ור' אליהו לייב החזיק משפחות שלמות עד יומו האחרון.

בקבר האחים הגדול על יד המצפה (מאיאק) ניספה יחד עם בני עירנו באקציה השניה. אין ספק שגם אז שינן לעצמו "בכל לבבך ובכל נפשך".

ה' ינקום דמו.

צ. בת־שאול

ר' אהרן לאמפרט

בעל בעמיו, מחשובי העדה, יהודי אמיד, בן תורה וממקיימיה, תמיד מן העסקנים שלא לשם פרסומת או קבלת פרס.

כשנוסדה ישיבה קטנה בעיר היה ר' אהרן הדואג לקיומה, הן בגשמיות והן ברוחניות.

וכשנוסד ועד הישיבות ביזמתם של גדולי הדור הקודם: בעל החפץ־חיים זצ"ל והגאון ר' חיים עוזר זצ"ל, נתמנה ר' אהרן לגאמן, שעסק באיסוף תרומות להחזקת הישיבות.

ר' ברוך ווועוויער היה עוזר על ידו. יהודים אלה עשו מלאכתם במסירות ובאמונה. מדי חודש בחדשו היו מבקרים בבתים להריק את הקופסאות שהיו תלויות בכל בית יהודי ללא הבדל מעמד או מפלגה.

אם הבית (לזכרה של נחמה בורשטיין־לוין)

בוילנה ברחוב דיסנינסקי נמצא הבלוק של ה"אורטס־קומנדנטור". בחדר אחד מצטופפים למעלה מ־40 נפשות. כל משפחה יש לה איצטבא, מזרון ישן, או קצת קש, וכמה בגדים ישנים. האיצטבא משמשת מיטה בלילה, ספה ושולחן – במשך היום. כמה פינות תפוסות ע"י משפחות שלמות. לא חסרו מריבות בין "השכנים", אם בגלל התור במטבח הקטן להכנת המרק הדליל או בגלל ניקוי החדר, ואפילו ללא סיבה. וכשאיזו משפחה או יחיד סבלו חרפת רעב או מישהו חולה – מופיעה הדיירת כאם הבית הבלתי מוכתרה. אליה פונה כל מי שלבו שבור. היא יודעת לנחם ואף לעזור, היא גם קובעת כמה יתן כל אחד למען הנצרכים. את פיה לא ימרו, כי יודעת היא גם לתת משלה ביד רחבה. הלא היא בת ווילייקה נחמה בורשטיין־לוין בת ר' שמואל השוחט. כשנפטר בעלה מדלקת ריאות בגיטו בוילנה הלכו אחרי מטתו מאות אנשים מקרוב ומרחוק. וכשנזדמנה לה אפשרות לצאת עם בתה אל הפרטיזנים ועל ידי כך היה עליה להיפרד מאחיה וממשפחתו – לא היססה אף רגע, ופסקה: גורל אחד לכולנו ולא יפריד בינינו גם המות.

ק. פ.

דמויות בעיני עובר־אורח

שורות אלו אין בהן כדי לבטא מהות אישים ואפילו לא מוסדות התלויים לפי הרוב באישים המפעילים אותם. אלו הם רשימת־חטף אחרי שלושים שנות תהפוכות תבל וזמן ורשמים שנקלטו לא מהסתכלות אלא מראיה תמימה מן הצד. היום אנו רואים את כל אנשי עירנו, הרותים בזיכרון, כקדושים וטהורים, שידעו על מה ולמה, הם הולכים לטבח. את סבל הדורות שרבץ על שכמם, לקחו עמם לקברם, בטבעיות ללא שאלות והתחכמויות, הם האמינו כי מקום מיוחד יש, שבו נשמרים סודות דם ישראל וכל טיפה וטיפה מלאך ממונה עליה, השומר עליה והיודע לכוון את הזמן, מתי להופיע עמה ולבקש נקם ושילם.

חייהם לא היו נחשבים בעינם כחיים פרטיים. אלא כשייכים לגזע גדול אחד, בעל שרשים רבים ועמוקים, אשר כל רוח או אש, הרג וחרב לא יקעקעם עד הסוף. מדי פעם הם שולחים את יונקותיהם וניצניהם לרוחות אחרים ושוב נותנים את פריים. נצר־נצח זה לא ישקר ולא יכזב. בהליכתם לקראת האבדון לא היו נפחדים ונבהלים. הם צעדו בסך תוך עשיית חשבון נפשם עלי אדמות, בזה העולם השפל, תוך ידיעה גמורה, כי שואה זו שקיפחה את חייהם בהרבה שנות חיים, חשבון יש לה – ותיקון לנשמת האומה־הכלל. ובהתייחדם עם קונם בשעת יציאת הנשמה, לא נוכל להתעלות לרגשותיהם ולמחשבותיהם של קדושים אלה.

הד"ר שימשלביץ (ממשפחת הנשיא השני בישראל, יצחק בן צבי ז"ל) במראהו החיצוני נראה כנזיר צנום, כל כולו רוממות רוח. בסוציאליזם ראה תנועה שנועדה לשחרר את האנושות כולה מעריצות.

ביהדות ראה יסוד־מוסד לכל תנועות החרות בעולם. בינתיים, עד שתבוא הגאולה, נהנה מכל ספר חדש שיצא לאור ביידיש, פרי רוחם של משוררים וסופרים צעירים, ומכל מאמר יפה בעתונות, אם ב"פאלקס צייטונג", או ב"טאג" הוילנאי או ב"מאמענט" הוורשאי. וכשישב בחדר עבודתו והסתכל בפלס־נינקה הזורמת בעוז, נתקבל הרושם כי אין מאושר כמוהו.

בעת השואה ברח ליערות והגיע לפרטיזנים ועודד את חבריו לנשק. תמיד היה מהמתנדבים הראשונים לכל פעולה מסוכנת ביותר. הכול העריצוהו. זכה להינצל מן השואה ולחזור לוילייקה, ששם בילה את שנותיו האחרונות כשאחת מבנותיו על ידו.

*

לעומתו צועד מתון־מתון אך בביטחה, סוחר היערות הפיקח, בעל זקן "טרוצקי", מר ניאמע גוטמן, אשר כל חשבונותיו המסתכמים במאות אלפי זלאטים עם עשרות סוחרי עצים ומאות פועלים רשומים בפנקס קטן בגודל הזרת, והוא עצמו – ראשו בשחקים, מברך על כל פעולה חינוכית־תרבותית מטעם תנועה כלשהי ועל כל סופר, אמן, מורה ומדריך. בכל אלה הוא מגלה את התפארת שבעם, את היניקה מן העבר הקרוב והרחוק, למען העתיד.

יהודי בעל מחשבות, פיאר את כותל המזרח בבית הכנסת של המתנגדים. התעמק להבין יסוד ומקור כל דין, מנהג ומסורת.

בין עיסקה לעיסקה היה יושב בבית ומעיין במורה נבוכים, בכוזרי, בספרי קנט או אריסטו.

בעל שיחה נאה. לא הירבה לדבר, אך הירבה לחשוב. כל רעיון שבטא היה מהוקצע, מדוד.

עסקן צבור, שלא על מנת לקבל פרס. היה יושב בבוררויות ומחפש את דרך האמת.

✶

בקצה רחוב פילסודסקי פוסע ר׳ מרדכי אפשטיין, התמים והירא, החרד בדיבורו והמנסה למעט עצמו, ולא להתבלט ברבים. אולם בבוא שעתו להתייצב לפני העמוד ולהתייחד עם בוראו בתפילת המוסף או בשחרית, בחגים, נתגלה לפניך בכל המיית רוחו וסערת נפשו. בפסוקי התפילה ״גלה כבוד מלכותך עלינו״ ו״קרב פזורינו״ ידע לגרוף אותך עם זרם כלל המתפללים אחוז כיסופי גאולה.

✶

הנה צועד בראש מורם גיסו ר׳ שמעון קופילוביץ׳ השולט בכל שפה עם חילוף המשמרות של האדונים השולטים, הרוסים, הפולנים, הגרמנים, הביאלורוסים. תמיד יקדם פניך בברכה לבבית ובבדיחה. מכיר הוא כל תושב, עני ועשיר, לפרטי פרטיו, וכשיש צורך להכין ערר או בקשה לשלטונות, תתפלא באיזה בהירות הוא מזכיר ורושם לך נקודות ופרטים שמזמן הסחת דעתך מהם.

✶

מר ברוך סווידלר, אשר ברוצו לתחנת הרכבת לשחרר את הסחורה בשביל לקוחותיו עושה הוא סיבובים אקרובטיים לבתי סוחרים ובתי מסחר ומשיג גמילות חסד ללקוחותיו, כדי לעזור להם בשחרור סחורתם הנחוצה להם לפרנסתם, כי איך אפשר להתעלם ממצוה זו?

וכששומע הוא בעיצום עיסוקו איזו חדשה על ציון וירושלים – נעשית אזנו כאפרכסת וכאילו כנפים צמחו לו. נאסר בסיביר על חטא היותו ציוני ונפטר בכלא בסיביר כאסיר ציון, כי קשור היה לציון בכל נימי נפשו ורוחו.

✶

בסימטת בית הכנסת הגדול אתה נפגש עם ר׳ יצחק גולדברג. החזן נמוך הקומה בעל הזקנקן הצהוב המטופח פוסע לו עקב בצד אגודל. זמנו פנוי להאזין לחדשות, לספר מהמתרחש בעיר, וכן על הצלחתו בחזנות בעיר בריסק ובווילנה.

ואכן, כשנצמד ל״עמוד״ בימים הנוראים, כבש אותך קולו הלירי הערב. ביתו פתוח לרווחה. אין הוא כרוך אחרי הערכה ותודה. גומל חסד מטבעו.

✶

בשכנותו גר ר׳ נח השוחט, החסיד מפולין, שגם אחרי ישיבת קבע של שנים בווילייקה לא הסתגל לחיי ה״ליטווא־קעס״ ואפילו את כובעו הקטן לא המיר. ואין צריך לומר שלא פגם בזקנו הארוך והצהוב. רק הקלגסים הנאצים גזזוהו.

תמיד נראה נחפז. אין לו פנאי, אם כי בשחיטה כבר אינו עוסק ובשמשות בבית הכנסת אין לו הרבה מה לעשות.

זהיר במצוה קלה כבחמורה. מספרים שעוד בכהנו כשוחט, שחט פעם ששה אוזים מפוטמים בביתו של אחד מראשי הקהל. הואיל ומצא פגימה בסכין ולא בדק אותו בין עוף לעוף הטריף את כולם. איש אמת וישר דרך. לא יכול לציית ל״בעלי הבתים״, נותני לחמו ואף לא להעלים את אשר בלבבו, ועל כן לא שפר חלקו. לא זכה לילדים משלו, אבל זכה לצבור מצוות ומעשים טובים. באקציה השניה למאיאק נספה.

✶

מכיוון רח׳ כולופובסקי מתקרבת דמותו של ר׳ ישעיה איידלמן. גבוה, ישר קומה, רחב כתפיים, לבוש בגדי שבת חרפיים עם כובע שיער גבוה. הוא צועד בלווי בניו וחתניו לבית הכנסת של המתנגדים. מדי שבת בשבתו עושה כל המשפחה את צעדת השבת שלה לתפילה. יש למשפחה מקומות קבועים בביהכנ״ס של המתנגדים. לאבי המשפחה חולשה לעבור לפני התיבה. קולו ערב והקהל נהנה מתפילותיו. משקלט איזה ניגון חדש בנסיעותיו למרחקים, ביחוד מחזן נודע, מיד היה ממזג אותו בתפילותיו.

בית איידלמן היה מרוחק מהעיירה ונמצאת בסביבה של גויים, ליד המנסרה וטחנת הקמח שלו. עם זאת היה מעורה בצבור והשפעתו היתה ניכרת.

לא היה מהנדחקים להשמיע דברו, גם לא מהמפצירים לקבל דעתו, ואולי דוקא משום כך היה מקובל על הבריות שהשכימו לפתחו לשאול חוות דעתו השקולה והמעשית.

נתן צדקה ביד רחבה. חבר באגודות צדקה וחסד, ישב כבורר באגודת הסוחרים.

עם פרוץ המלחמה ב־1939 חשב לעקור עם משפחתו ולעבור לליטא, אך המרץ, היזמה והיזע שהשקיע במפעלו עיכבוהו. וכשהחליט לבסוף לעזוב את המקום ולהימלט, כבר היה מאוחר. הוא נאסר ע״י ה־נ.ק.וו.ד., נכלא בבית הסוהר בווילייקה, הועבר לבית הסוהר במינסק ועד היום לא ידוע על אחרית ימיו וקיצו.

ק. ראובני

ביתנו

ביתנו היה בית עברי חם. מרכז תרבותי לאנשי התרבות בווילייקה והמזדמנים לעירנו. אמי שרה רייזל היתה ציונית בעלת עקרונות מנעוריה, פעילה בהסתדרות הציונית בווילייקה, אירגנה את הנשים בהסתדרות ״וויצו״ ועוד. הרבה מזמנה וממרצה הקדישה לפעילות ציונית. לשתי בנותיה נתנה חינוך עברי.

אבי בנימין גוטמן היה איש משכיל, הירבה בקריאה ובמחקר, אהוב על הבריות, ידע לעזור לרבים בעצה טובה ובמעשה.

כפר מנחם תשכ"ז ש. א ב נ י

✶

זכתה וילייקה שאחת מבנותיה היו מהראשונות שהצטרפו לתנועה הציונית וזאת היתה שרה רייזל גוטמן.

בכל להט נפשה היתה מסורה לתנועת התחיה העברית. ביתה היה מהיחידים בוילייקה שבו היתה השפה העברית מדוברת. את בנותיה חינכה ברוח הלאומית, ועל טהרת הלשון העברית, אם כי בעלה היה פולקיסט וחובב יידיש. עסקנית בעלת מרץ ותקיפה בדעתה. לקחה חלק בכל הפעולות הציבוריות והציוניות. חברה בועד ההורים. התענינה בכל הבעיות של הסתדרות נשים ציוניות. מורי בית הספר מצאו בביתה אוירה תרבותית. בארון הספרים מצאו שם את כרכי "התקופה" שנרכשו ע"י בעלה ה"אידישאי" כביכול, והחובב עברית. היתה מרבה בקריאה, ידעה את כתבי אבות הציונות: הרצל, אחד־העם וכו'. התענינה בכל שאלות הציונות לזרמיה השונים. אחת מבנותיה עלתה לארץ והיא חברה בקיבוץ כפר מנחם. היא עצמה לא זכתה לעלות.

י. ז.

ליפא גוטמן

נולד בעיירה קאטאביץ בסביבות מינסק. בבית אביו קיבל חנוך תורני מסורתי, אביו היה "מתנגד", מתלמידי ישיבת וולוז'ין. יהודי אמיד בעל טחנת קמח. כנראה מראשוני חובבי ציון. כבר אז, לפני למעלה משישים שנה, דיברו עברית בבית הוריו.

בחופשת הקיץ היה מזמין לביתו סטודנטים יהודים שלימדו את הבנים עברית ולימודים כלליים.

בבית זה גדלו האחים ניאמע וליפא גוטמן, אין תימה שגם לאחר שיצאו לעולם הרחב נשארה בהם הלחלוחית שינקו בבית אבא. אחד המורים האלה בשנות 1903–1905 היה דוד זכאי־מעורכי "דבר", הזוכר עד היום את השפע בבית והרחבת הדעת שהרגישו הסטודנטים בבית מלא כל טוב בשנים ההן.

אחרי החתונה היה לסוחר יערות בווילייקה. המשבר הגדול שפקד את מסחר העצים בשנת 1923 רושש אותו. אחרי שאבד לו הונו הסתדר בענף זה כשכיר. ובשנים האחרונות אף הוסמך לשמאי רשמי ובחילוקי דעות היה הוא הפוסק.

היה מעורה בחיים הצבוריים. מבוני בית הכנסת של "המתנגדים" וגבאי בו (גזבר) במשך כל השנים. הרבה מזמנו הקדיש לבית כנסת זה. היה איש תרבות. הירבה לקרוא ספרים בעברית וביידיש.

ב־1939, יום לפני סגירת הגבול ליטה־רוסיה (וילנה–וילייקה) נסע לוילנה להיפרד מבנו אהרן שלמד אז באוניברסיטה בוילנה (היום רופא ומנהל מחלקה בביה"ח "מאיר" בישראל), בחזרה לווילייקה הגיעה הרכבת רק עד מולודצ'נה. משם הלכו ברגל לווילייקה כי היתה אז שעת חירום.

את כל הדרך עבר בצעדים מאוששים. היה מאושר שהבן נשאר בעולם החפשי ליטה–וילנה והתפלל שיאיר לו מזלו ויוכל להחזיק מעמד בוילנה ולהגיע לימים טובים מאלו.

לבו ניבא ולא ידע מה ניבא.

אין לי ספק שגם בדרכו האחרונה לגיא ההריגה הלך בצעדים מאוששים בידעו כי בנו נמצא בדרכו לארץ חמדת אבות. הוא נרצח עם אשתו ושתי בנותיו.

ק. ר־י.

משפחתנו

שנים רבות עברו מאז נרצחו הורי, אחיותי ויתר בני ביתנו, וכולם נשארו חרותים בזכרוני לעד. הורי היו מאנשי הדור הקודם, חדורים מידות טובות, רגש של אחריות וחפץ לעזור לזולת. אינני זוכרת יום שמישהו לא יפנה לאבא בבקשת עזרה, אם בעיריה, או אצל הסטרוסטה, או בכל מקום שהוא–ולא נענה. בשנים האחרונות שימש נציג הקהילה היהודית בעיריה ובתפקידו זה עזר בהרבה לסידור ניירות ותעודות לעולים לארץ ישראל.

כיהודי דתי שאף לבנות בית כנסת יפה, ראוי לשמו. את כל מרצו השקיע בבנין בית כנסת של המתנגדים שנחנך בשנת תרפ"ט במעמד הסנטור, הרב יצחק רובינשטיין מוילנה, נכבדי הקהילות ומושל המחוז הפולני. כפי שסופר לי ע"י הניצולים לא נרתע אבי בזמן הכיבוש הגרמני לפתוח את דלת ביתנו לפרטיזן, להאכילו ולהלבישו ולטפל בו כמה ימים, הגם שהדבר היה כרוך בסכנת נפשות.

אבי ר' משה סווירסקי נולד לאביו ר' שמחה שבא מעיירה קטנה סוויר, ע"ש הנהר העובר בה. מכאן גם שם משפחתנו סווירסקי.

היה סוחר יערות. מראשי "חברא קדישא". אמי, מרים בת ירחמיאל לבית רודנסקי מוילנה, היתה אם לשמונה ילדים. על אף הטרדה המרובה בטפול בילדים מצאה זמן למעשי צדקה. קיימה קופת צדקה בשם "מתן בסתר", יחד עם הרב דמתא וחברתה רבקה לוין. מדי שבוע היתה מבקרת בבתי העניים כדי למנוע מהם חרפת רעב. על הבנות הטילה חובה לבקר כל יום חמישי בבתי מכירים וידידים ולקבל תרומה שבועית. כן היתה מבקרת בבתי העניים החולים; עזרה ליולדות לפי הדרכת הרופא. ביתנו היה פתוח לכל דיכפין ויד אמי פתוחה היתה לכול.

חיה סווירסקי־אלחנני

מאיר לנדא

מהראשונים שנרצחו ע"י הנאצים בווילייקה, עוד בחודש יולי 1941. זמן קצר אחרי כניסת הגרמנים נראה מובל על ידי 2

אנשי הגסטפו דרך הרחוב הראשי פילסודסקי ומאז לא חזר לביתו.

היה עסקן ומעורב בחיים החברתיים והתרבותיים בעיר. ממייסדי "ארגון הסוחרים" וחבר ההנהלה של "הבנק העממי היהודי". בשנים האחרונות היה יושב ראש של מפלגת העבודה הציונית "ההתאחדות". הלחשן הקבוע בהצגות של החוגים הדרמטיים.

שמר מסורת אבות והקפיד על זמני התפילה יום יום, כפי שחונך בבית אביו ר' אברהם זלמן ז"ל.

עם הכיבוש הסובייטי ב־1939 הוחרמו ביתו וחנותו. היה בין המארגנים את הקואופרטיב ('ארטל') לתוצרת סבון שנמצא בביתו של ר' לייב מלשקביץ, כדי שלא יצטרכו לעבוד בשבת. בקואופרטיב זה מצאו פרנסתם הסוחרים לשעבר שהשלטון הסובייטי החרים את רכושם והשאירם בעיר ולא גרשם. ב־24 ליוני 1941, ביום השלישי לפרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, נכנס אליו אחיו הצעיר לשאול בעצתו אם להצטרף לעובדי המערכת של העתון והדפוס, מקום עבודתו, ולהמלט לרוסיה. תשובתו היתה: "אתה צעיר והגרמנים בודאי יקחו אותך לעבודה קשה". לא יכול היה לתאר לעצמו שרק זהו הרע שעלולים הנאצים לעולל. החיים האכזריים טפחו על פניו וכבר בחודש השני לכיבוש הנאצי חש בגופו למה מסוגלים חיות הטרף של "התרבות" הגרמנית.

מ. אחימאיר

אברהם קופילוביץ (צירעס)

איש יקר, פעיל בכל שטחי החיים הצבוריים והציוניים. מן היחידים שלא עזב את העיר כל ימי המלחמה בשנות 1915–1917. נספה בשואה עם אשתו גניה וילדיהם מירלה ומשה'לה בטבח בוולוז'ין.

אברהם נורמן

אברהם נורמן אבי המשפחה השתייך לחובבי ציון הנלהבים. מראשוני הציונים בעיר. בצעירותו היה מורה לעברית. את רוח הציונות הוריש גם לבניו ובנותיו. נאה דורש וגם נאה מקיים. גבה בעצמו לקק"ל ולקרן היסוד. וכשחויבו החלוצים הראשונים לעבור הכשרה לפני קבלת סרטיפיקט לעליה, היה מן הראשונים שאירגן את קיבוץ ההכשרה בווילייקה ואת בנותיו שלח אליו. בערב פסח, כשכל אחד הכין את עצמו לחוג את הסדר בקן המשפחתי, לקח אבי המשפחה את אשתו, המסורה כמוהו לרעיון הציוני, ארז את חפציו ואת כל המטעמים שהכינו לסדר והופיעו בקבוץ בטקלינופול לבלות ולחוג את הסדר והחג יחד עם הבנים והבנות בקיבוץ. חברי הקיבוץ ידעו להוקירו.

אותו זמן נישאתי לבן המשפחה יצחק מרדכי המנוח. כיתומה משחר נעורי הרגשתי שקניתי לי הורים. נתקבלתי למשפחה בכל הלבביות וכהורים טובים דאגו לי במסירות.

פסיה נ.

הורי

אמי שרה בתיה מוצאה מהורודוק, ממשפחת עובדים שהתפרנסו מיגיע כפיהם. יהודיה טפוסית, ישרה, ואם מסורה.

בצער וביגון גידלה את ילדיה בשנות מלחמת העולם הראשונה וכמה צר שאיש מהם לא זכה לחלק לה את הכבוד האחרון.

אבי המנוח, שלמה בן ציון נורמן, או כפי שקראו לו יהודי וילייקה "בענצע דער שניידער" – עליו ניתן להיאמר שלא על הלחם לבדו יחיה האדם. מלבד דאגת הפרנסה בתפירת בגדים לאנשי העיר, היו ידיו תמיד מלאות עבודה בעיני צבור. כל ענין צבורי שלא נמצא לו פתרון – היה הוא נכנס בעובי הקורה. בביתנו שררה רוח הציונות ואהבת ציון. בהשראתו של אבי נמשכנו כולנו לפעילות ציונית, איש איש לפי הכרתו ונטיותיו. לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היה ביתנו בית ועד לתנועת הצה"ר וביט"ר.

לא רק כציוני נלהב נודע האיש, אהבת האדם, הנכונות לעזור לזולת, היושר והמוסר היו נר לרגליו.

בבית הסוהר הגדול שבקרבת ביתנו היו לפעמים גם יהודים אשר הגורל הביאם לשם, לרוב היו אלה יהודים שנתפסו ע"י שומרי הגבול, בנסותם לחצות את הגבול הסובייטי. בין האסירים היה ידוע, שעם שיחרורם עליהם לפנות לבן ציון נורמן והוא כבר ידאג להם. לא פעם התגוררו אצלנו נשים משוחררות ממאסר, ימים רבים. כולנו היינו מצטרפים למאמציו של אבא לדאוג ל"פדיון שבויים" ולהנעים עליהן שהותן בתוכנו.

משה נורמן

סופר סת"ם במדי בית"ר

הדברים הגורליים האחרונים ששמעתי מפי שלמה־חיים רחל־לאה'קס בתחנת הרכבת בקרולבשציזנה ב־24 או 25 ליוני 1941, כשירד מהרכבת השניה והאחרונה שיצאה מווילייקה עם אחרוני הפליטים – היו: "דער טויער אויף אריינגיין אין סאוויעט־רוסלאנד איז איצט אפן און בריים, אבער אויף ארויסגיין צוריק איז נאר דא אשמאלע קאליטקעלע", כלומר: שער הכניסה לרוסיה הסובייטית פתוח עכשיו לרווחה כפתחו של אולם, אבל ליציאה חזרה – אינו אלא כקוף מחט. בשעת עצירת הרכבת בקרולבשציזנה מחמת ההפצצה על ידי "מסרשמיטים" גרמניים לקח את אשר'קה בנו יחידו, המלא חן יהודי, ושם את פעמיו

שלמה חיים לוין

בדרך לא דרך חזרה לווילייקה. לכאורה מלים הגיוניות ונכונות, במיוחד לרגל מצבו המיוחד שבו היה שרוי בזמן הכיבוש הסובייטי בווילייקה. כשנודע לנ.ק.וו.ד. על עברו של שלמה־חיים, התחילו להזמינו לחקירות בלילות, ואחרי כל בקור לילי כזה מסרו לו בו במקום הזמנה לביקור נוסף. ביקשו להוציא ממנו כל מיני ידיעות על אנשים ומוסדות, על קרובים וחברים. הדבר נמשך זמן ממושך. כוחותיו התחילו לעזבו מחוסר שינה ויסורים, ובעמדו בתחנת קרולבשציזנה, צצה בלבו התקוה להיפטר מכל זה, שהרי הסובייטים עזבו את וילייקה ובא הקץ לענויים ולסיוט החקירות בלילות. אבל גורלו היה אכזרי כגורל כל קרובינו ויקירינו שנשארו בווילייקה.

לצערי, לא ידוע לי מאומה, על ימיו האחרונים, אבל ברצוני לספר מעט, על שלמה־חיים, מהימים שכולנו זוכרים אותו: היתה זו דמות מקורית אשר ינקה את תורת הציונות, ממקורות היהדות התורנית, ושרשיה נעוצים עמוק במסורת היהדות.

שלמה־חיים, ה"סלאנימער חסיד", בעל זקן ופיאות, סופר סת"ם במקצועו, מגיד ודרשן, נוסע כל שנה, ולפעמים גם פעמיים בשנה, לחצר הרבי מסלונים. ראש המזמרים ניגוני־חסידים. רוקד נלהב ומלהיב, בבית־המדרש הגדול. מי לא יזכור אותו בשמחת חג הסוכות וערבי חול־המועד, בשמחת בית־השואבה ובשיא השמחות, בשמחת־תורה? כל הילדים היו מתאספים סביבו בבית־המדרש, והוא, כמנצח על מקהלה גדולה, נותן את ה"טון".

אינני זוכר, אם סופר אי־פעם על הנסיבות שגרמו למפנה הגדול שחל בחייו; באחד הימים, בא שלמה־חיים אלינו לבית"ר, החליף את ה"קאפוטה" בתלבושת בית"ר, את האבנט – בחגורה, ואף רבי חדש מצא, בדמותו של ראש בית"ר, זאב ז'בוטינסקי, ובאותה התלהבות חסידית שהיתה אופינית לו, נתפס לרעיון של מדינה עברית. את דרשות המוסר החליף בהרצאות ונאומים, בפגישות ובאסיפות עם. את כל כוחותיו הקדיש למטרה קדושה זו. היה בו משהו מיוחדי: בית"רי בעל זקן ופיאות ובמקום לנסוע לחצר הרבי, הוא נוסע לכינוס העולמי של בית"ר בקרקוב. יושב ומקשיב, משתתף בכל ישיבה, קולט כל מלה ורעיון, היוצאים מפי גדולי התנועה, משתתף יחד עם משה ברמן הי"ד בכינוס הארצי בוורשה, חוזר הביתה ומספר כל פרט ופרט בהתלהבות החסידית האופינית לו.

המועדון

כשהחמיר המצב הכספי בקן והוכרחנו לעזוב את דירת המועדון, העמיד שלמה־חיים לרשותנו חדר גדול בביתו בלי דמי שכירות. יש לזכור שביתו שימש אכסניה ומקור עיקרי לפרנסתו. לזכותה של אשתו רחל־לאה הנבונה, צריך לומר, כי אף פעם לא שמענו שום טרוניה מפיה. היא קיבלה את כל הבאים, מגדול ועד קטן, בסבר פנים יפות.

ידידיו לשעבר ראוהו כמי שדעתו אינה שפויה והדבר גרם לו הפסד רב בפרנסתו כסופר סת"ם, אבל זה לא עירער את אמונתו בדרכו החדשה ובה חינך גם את בנו־יחידו אשר'קה, שהיה בית"רי מסור בלב ונפש.

פגישה

יום קיץ 1939. בזמן שירותי בצבא הפולני בעיר וולקוביסק בא אלי בריצה חייל ואמר לי שמחכים לי בשער הראשי של הקסרקטין. כשנגשתי לשער, אמר לי הסמל שמי שהוא מחכה לי בחוץ. יצאתי והנה עומד לפני ר' שלמה־חיים. איך הגעת? איך מצאת? – הייתי בעיירה סמוכה לרגל עבודתי והחלטתי לבקר אותך ולמסור לך דרישת־שלום מאמא, מהחברים, מוילייקה.

כך בפשטות. הוצאות־הדרך, טירחה, זמן – שום דבר לא עיכב בעדו להיפגש עם חבר צעיר, להעניק לידיד נחת־רוח, לעודד חבר בסביבה נכרית. לשמחתי לא היה גבול. דמעות עמדו בעיני. שוחחנו שעה קלה ונפרדנו בלבביות.

בשובי הביתה מהשבי הגרמני, באוקטובר 1939, מצאתי את וילייקה בשלטון סובייטי. אין תנועות־נוער. המלה "ציונות" – הס מלהזכיר. הכיסופים והגעגועים לימי העבר אינם נותנים מנוח. באחד הערבים נשאוני רגלי לבית ר' שלמה־חיים. נכנסתי בשקט, הוא הבין את פשר הביקור. אני לא היחידי הבא. כולנו מתכנסים בחדר הקטן, סוגרים את הדלת היטב, מתישבים על מיטות הברזל. אין מדליקים אור. בחושך, בלחש, מתחיל שלמה־חיים לחזור על דברי ראש־בית"ר, שזכה לשמוע אותם בכנוסים ובועידות. הדברים משולבים במעשיות חסידים ובמשלי רביים וצדיקים. לפעמים היה גם אשר'קה משתתף אתנו. וכך עד שעה מאוחרת בלילה, כאילו אין סובייטים, אין נ.ק.וו.ד., אין פחד ומורא, אין תורים ללחם. ישנם רק זכרונות.

כזה היה שלמה־חיים לוין, וכזה הוא נשאר בזכרוני.

משה לנדא

פשוטי־עם

אייכם יהודי מכורתי, פשוטי עם, נעימי הליכות, ישרי דרך וטובי לב? נזכרת אני בזוג ישיש חשוך ילדים. הוא – מרדכי הדייג, או כפי שקראו לו "מאטיע דער פישער", ואשתו בתיה יושבים בשובה ונחת על סף ביתם מול נהר הויליה לאחר שחזר מן הדייג. בראותי אותם נדמה לי אז שמחכים הם לדג הזהב שבאגדה.

דג זהב מעולם לא העלה בחכתו. הדגים הרגילים ששלה ברשתו סיפקו לו בקושי את מחייתו, אבל נתנו טעם וגוון לחייו הקשים. מעולם לא התמרמר על מר גורלו. שמח בחלקו היה. במיוחד היה אוהב לשחק, עמנו הזאטוטים, ולפעמים גם כיבדנו בדג חי. בשבתם רגועים ומקשיבים לרחש המים והמית הגלים בנהר, הייתי סבורה שאין בעולם מאושרים מזקנים אלה.

✶

והיכן אתה, אהר'לה מנקה הארובות? כשולי קדרה היו פניך וטלאי על גבי טלאי היו תפורים בגדיך. אולם צח משלג היה לבך, לב יהודי טהור. ואתה, ישראל "סלנטר", עגלון היית ובזיעת אפיך אכלת לחם, בהסיעך אנשים לרכבות בלילה. מזלך לא שיחק לך. זכורתני: הגעת באחד הלילות לתחנת הרכבת לקדם פני אריה חתני, אופן נשבר לך בדרך. מה מאוד שמחת כשעלה בידך להשיג אופן אחר וזומנה בידך הזכות והמצוה להביא בעגלתך חתן לבית הכלה. ישר־דרך היית וטוב לב ולכן נשארת חרות בלב רבים שהכירוך מקרוב. והנפח, ר' אלי שיע? על יד האש הבוערת, הסדן והברזל המלובן נרקמו חיי תיאטרון. שם שוחחו בלהט על שירה, הצגות וחיי תרבות וחינוך. הבנים נופחי המפוח נמנו עם שחקני ונגני העיירה החובבים, והבת שיינה הלהיבה את לבותינו והיתה משרה עלינו, תלמידי בית הספר, אווירה תיאטרלית.

ומשנדמו הדי הכאות הפטיש, כבר בקעו צלילי הכינור או

שיינה שולמן
שחקנית חובבת

המנדולינה מן הבית. שם ישבה הבת והתאמנה לקראת הצגת מחזה של חובבים.

ומשפחת קז'דן, שנתפרסמה בהומור היהודי הבריא. מי כמוכם ידע לבדח, לשעשע?

ושלמה חיים "דער טשווּעק". לכאורה מקבץ נדבות היה, אך בטרם הושיט יד לנדבה – ראה לו חובה "לשלם" בשירה רוסית. הודות לו למדתי את השירים: "קטא פאמאיעט אי נאקארמיט טיעביא מאליוטקא" (מי ירחץ ומי יאכיל אותך, תינוקי) ואחרים.

נהגת למלא דליים מים ולקדם עמם פני חתן וכלה אחרי החופה, סמל לאושר ולהצלחה מלוא העין. מי יחדש לנו מנהג יפה זה? כולכם נרצחתם על ידי הצוררים הנאצים ימ"ש, ויחד אתכם נעלמו מן האופק יהודים יקרים ישרי לב, אשר בחייהם הפשוטים העמלים סמלו רוח בריאה והקרבה עצמית למען הזולת.

בתיה בן-ארי

אבותי

משחר נעורי אני זוכרת את אבי כאיש עמל אוהב עבודה וסדר.

לפני מלחמת העולם הראשונה עבד בביח"ר לעורות בסמורגון כבעל מקצוע. עם התקרב החזית הרוסית-גרמנית ברחנו לרוסיה לעיירה גלינסק, ומשם לקזן. שם הסתדר אבי בביח"ר לעורות ומצבנו הכלכלי היה טוב.

למרות חיינו הטובים והנוחים בקזן, חזר למכורתו ביאליסטוק, שם הכניסני לבית ספר יידישאי.

כשגמרתי חוק למודי בביה"ס עברנו לגור, לפי בקשת משפחת אמא, לווילייקה. בעיית הפרנסה החריפה. אבא אמנם התחיל לסחור בגלנטריה בשוק אולם ללא הצלחה יתרה.

זכורתני שפעם בא הביתה וסיפר בשמחה כי מר ח"ש קופיטוביץ' מוילנה הציע לו לקבל את הסוכנות של מכירת עתונים וירחונים שיספק לו מוילנה יום יום ועלינו, הילדים, לעזור לו. מאז נעשתה חנותנו הקטנטונת ברח' פילסודסקי, למרכז ומוקד החדשות מהעולם הגדול, ומתפוצות ישראל לווילייקה והסביבה.

לעתים היה מזמין אותי לחנות להחליפו, כשהיה יוצא לקנות סחורה. בהזדמנות זו היה נכנס לבית הכנסת לשמוע דרשת מגיד, או נאום שליח ציוני.

בצעירותו השתייך ל"בונד", ולא התנגד להשתייכותנו להסתדרויות ציוניות. בשנים האחרונות אף הירבה לתרום לקק"ל.

גם אמא השתייכה בצעירותה ל"בונד" כשעבדה בסמורגון, היתה גם פעילה בתנועה, ושמעתי מפיה על אסיפות מחתרת ביערות.

פעם הוטל עליה ועל עוד חברה להתגנב מתחת לחלונות בית הסוהר ולשיר שירים מהפכניים כדי לעודד חברים אסירים וכדי למסור להם הודעה תוך כדי שירה.

היתה בעלת לב טוב, שקטה וסבלה בשקט את כאבה על שלשת ילדיה הפעוטים אשר נספו בשבוע אחד במינסק, במגפה שפרצה עם הגיע זרם הפליטים מהסביבה, בזמן מלחמת העולם הראשונה. בעלותי ארצה, כשנפרדתי מהורי בתחנת הרכבת הרגשתי אי שקט. אמא לא בכתה, אולם בחבקה אותי הרגשתי את דופק לבה. אין לי ספק שבדרכו האחרונה של אבא באקציה הראשונה לגשר, ואמא באקציה השניה בדרכה למאיאק, כשראו נגד עיניהם את השכול והאבדון, ידעו והתנחמו בצאצאיהם הנמצאים בארץ שידעו להזכיר את שמם ולהנציח את זכרם.

נחמה קלקה-מלברגר

שמעון קלקה
ליד חנותו

ברוך שולמן

אחי ברוך גמר את הגימנסיה הפולנית בווילייקה בהצטיינות והמשיך ללמוד מתימטיקה באוניברסיטה בווילנה. לא היה ביכולתנו לשלם שכר לימוד גבוה באוניברסיטה ולכן נאלץ להפסיק את לימודיו ולחזור הביתה. בינתיים גויס לצבא הפולני ונתקבל לבית ספר לקצינים, אם כי יהודים כמעט שלא נתקבלו לשם. עם שיחרורו מהצבא הפולני נתקבל לסמינריון "תרבות" בווילנה. תמכנו בו במיטב יכולתנו. עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 נקרא לצבא הפולני ונפל בקרב בסביבות גרודנה.

מ. שולמן

הלבקן (דער ווייסינקער)

מי לא הכיר את יוסף ורניקובסקי, איש דתי שומר מצוות, ישר וצנוע. בילה רוב זמנו בבית המדרש (גר בחצר בית המדרש). גם מקום פרנסתו היה בקרבת מקום. היה מנהל בית המרחץ והמקווה שע"י בית הכנסת. זמן־מה התקיימה בעיירה ישיבה קטנה והוא היה אחד ממגידי השעור. בשקט ובצניעות הת־חיל להתעניין בציונות, בזרמיה השונים של התנועה, ובזרם הדתי של התנועה הרביזיונית ב"ברית ישורון" וב"אחדות יש־ראל" מצא את מקומו. היה מבקר באסיפות בסניף, לפעמים גם נושא דבריו בפניגו. אהבנוהו וכיבדנוהו. ביום הבחירות לקונ־גרס הראשון של הצ"ח בווילייקה, בחצות, אחרי ספירת הקולות נודע ש"ברית ישורון" קיבלה 28 קולות, אמר ר' יוסף: כמניין "כח" ומצא שחובה להכפיל את ה"כח" הזה בסניף. גורלו של ר' יוסף היה כגורלם של כל קדושי ווילייקה.

ראובן נורמן

שקט וצנוע בהליכותיו, אדיב, נאמן ומסור. על אף עבודתו הקשה באיטליזו של אביו, מצא תמיד זמן לאסיפות ולפעולות. לחודש ימים עזב את עיסוקיו הפרטיים ויצא לקורס במאלוני.

ידיד ורע נאמן. לפני התגייסותי לצבא הפולני קיבלתי הדרכה מראובן איך להתהלך עם סוס ואיך להחזיק מעמד ברכיבה. הוא גם ליווני בחצות הלילה לרכבת בדרכי לצבא. כשחזרתי באוקטובר 1939 לווילייקה סיפר לי רובקה על חלומו שלא נתגשם. הוא היה המועמד הראשון לשני המקומות שהוקצו בשנת 1939 לבית"ר ווילייקה לעליה הבלתי ליגלית. אולם מאחר שמשה נורמן (בן־ציון'ס) היה צריך להתגייס לצבא הפולני, ויתר ראובן על תורו לטובת חברו. אחרי זמן מה יצא גם ראובן לדרך, הגיע לרומניה ועלה על סיפון האניה בעיר קונסטנצה. לרוע מזלו פרצה המלחמה. העליה נפסקה זמנית, ההפלגה בוטלה וראובן היה מוכרח לרדת מהאניה ולחזור

ראובן נורמן

לווילייקה. באחד הימים פגשני ראובן וסיפר על גלויה שנתקבלה ממשה ברמן שנמצא אז במחנה שבויי מלחמה בגרמניה. הוא הציע שנאסוף כסף בין החברים כדי לקנות צרכי מזון ולשלוח למשה. כל אחד נענה כמיטב יכלתו. מסרנו את הכסף לגיטל ברמן, אמו של משה, והיא שלחה לו חבילה בשם חבריו. כמה שמח ראובן על שלא שכחנו את חברנו היקר במצוקתו. עם פרוץ המלחמה לא עזב את העיר כי על אשתו קשתה הנסיעה בחודש התשיעי להריונה. הגורל רצה שישאר בווילייקה ויחלק את גורל חבריו בני עירו.

רפאל נורמן (פאליע)

תלמיד הגימנסיה ופעיל בקן בית"ר, וכשהמצוקה גדלה בבית אביו וקשה היה לשלם שכר לימוד, השיג פאליע שיעורים פרטיים כדי לממן המשך בלמודיו. עם בואם של הסובייטים לוי־לייקה הוכרחה המשפחה לעזוב את המקום ולעבור לקורנץ. רפ־אל חזר לווילייקה, התגורר ללא היתר רישום, נעצר ונשפט למאסר. עם פרוץ המלחמה חזרה כל המשפחה עם פאליע מקור־נץ. נספה באקציה הראשונה.

נחום לפידות (ניאנקע)

ניאנע היה נגר אומן. בלי השכלה טכנית ביצע עבודות אמנות שונות. הקישוטים והעמודים של ארון הקודש בבית המדרש הגדול היו מפרי עבודתו וכשרונו. גם מצלמה התקין במו ידיו, צילם ופיתח תמונות להפליא. היה גם מנגן בכינור וכלי נגינה

אחרים, לוקח חלק בהצגת חובבים ונחשב לאחד המדריכים המוכשרים ביותר. יום אחד החליט לארגן בשביל צעירי בית"ר מושבת קיץ. אמר ועשה. בכפר לזרצי התקיימה במשך שבועיים מושבת הקיץ והוא עצמו ניהל אותה.

בקיץ 1936, כשביקר זאב ז'בוטינסקי בווילנה לשם הרצאה פומבית והשתתפות בכינוס בית"רי גליל ווילנה, לקח אותי ניאנע עמו תחת חסותו, כי היה מבוגר ממני, הוא נסע לווילנה לייצג את קן ווילייקה. ההוצאות היו על חשבונו.

ביום הגורלי 24 ליוני 1941 הלך גם הוא לתחנת הרכבת, כדי לעזוב את ווילייקה ומשום מה חזר לביתו ובכך חרץ בעצמו את גורלו.

באנקע אלפרוביץ

תלמיד הגימנסיה. בחור בישני, שתקן, פעיל בקן בית"ר. לא התחמק אף פעם ממה שהוטל עליו. נמנה על ה"אחימאיריסטים" היחידים בקרבנו. ידענו שאחד משלושת הקולות שקיבלו המפ־סימליסטים בבחירות לקונגרס של ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) בווילייקה, היה קולו של באנקע.

בדרגת סמל גמר את הקורס להכשרה הגנתית בכפר מאלוני. כעבור שנתיים השתתף בקורס ארצי בלודז' וסיים בדרגת מדריך. עם כניסת הסובייטים יצא למינסק להמשיך בלמודיו ומאז לא שמענו עליו עוד.

שמואל לוינסון (מולקה)

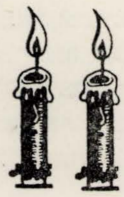
תלמיד הגימנסיה. השתתף באסיפות ובמיסדרים של קן בית"ר, מילא ברצון כל המוטל עליו. בתקופת זמן מסוימת (כשז'בו־טינסקי עזב את העתון "היינט" והתחיל לפרסם את מאמריו ב"דער מאמענט") הפיץ ביחד עם באנקע את העתון "דער מאמענט", הולך לתחנת הרכבת לקבל את העתון להפיצו ללא טובת הנאה. היה חובב גדול של ספורט ונמנה על שחקני כדור־עף וכדורסל בגימנסיה. היה השוער של קבוצת כדורגל "מכבי". זכורני שבאסיפה אחת סוערת של "מכבי" נתקבלה פקודה ממפקד בית"ר – שעל כל הבית"רים לעזוב את האסיפה. כולם קמו ועזבו את האסיפה פרט למולקה שנשאר יושב במקומו. אהבתו לספורט גברה אז על המשמעת הבית"רית. גוייס לצבא האדום ועקבותיו נעלמו.

פסח לוינסון

זמן ניכר היה פסח רחוק מהתנועה הציונית. הסיבה לכך אינה ידועה לי. פעם חזר מלמודיו בווילנה, נתקל בבית"ר, כנראה הודות לאחיו הצעיר, "הציץ ונפגע". מאז התחיל להתענין בתנועה, השתתף בישיבות והפך לבית"רי, מלא מרץ ורצון לפעולה. נרתם לעבודה יום־יומית, השקיע עמל וכשרון מעש והגיע לתפקיד של 'מפקד הקן' בווילייקה, וזאת בזמן עליית קרן בית"ר בעיר. זו היתה אמנם תקופה קצרה, אולם אחת מתקו־פות הזוהר של עבודה פוריה בקן.

בזמן המלחמה נשאר בגיטו וילנה, נשלח ביחד עם אשתו למחנות באסטוניה, ושם נעלמו עקבותיו.

מ. לנדא

רחל דובין־ביקלס

בת שלמה חיים ודורה דובין. נולדה ב־29.9.1921, ונהרגה במרד הגנרל בור קומורובסקי בורשה ב־18.9.1944.

גמרה את ביה"ס "תרבות" ונתקבלה לגימנסיה הפולנית בווילייקה. בשנת 1939 סיימה את למודיה בגימנסיה בהצטיינות.

נתקבלה לאוניברסיטה בווילנה ועם הכרזת העיר לבירת ליטא העצמאית, עברה לאוניברסיטת לבוב שנשארה בשטח הסובייי־טים, והמשיכה בלמודים. עוד בהיותה בגמנסיה בווילייקה פעלה בארגון הנוער. היא היתה רוח החיה בקרב ילדי ווילייקה, כגדולים כקטנים וכולם אהבוה והעריצוה.

עם פרוץ מלחמת גרמניה–רוסיה ביוני, 1941, נשארה, בהש־פעת משפחת ד"ר ביקלס בלבוב, תחת השלטון הנאצי. בספטמ־בר 1941 נישאה לד"ר קובה ביקלס, ואחרי שהוריו נרצחו ע"י הגרמנים עברו לורשה, גרו באוטבוצק ובורשה, ע"פ תעודות אריות. השתייכו למחתרת הפולנית.

בראש השנה 1944, במרד הגנרל בור־קומורובסקי, היתה יד הגורל גם בהם, ושניהם נהרגו על קדוש השם.

אחרי שחזרנו, בשנת 1947, מגלות סיביר, נודע לנו מפי מכרים פולנים מקום קברה, והבאנו אותה לקבר ישראל בורשה.

*

נפלאים דרכי הגורל; בין ארבע מאות אלף קברים בוארשה ההרוסה מצאנו את קברה של רחל בתנו.

עם חזרתנו לפולניה – לשטטין – בשנת 1947, מסיביר, התחל־נו שוב בחיפושים אחרי בתנו. במקרה פגשנו ברחוב פולניה בשם סוקעוויטש מווילייקה שאמרה לנו: "יש לי ד"ש מבתך שהתגוררה בורשה ע"פ ניירות אריים. ראיתיה בקיץ 1944 זמן קצר לפני שחרור העיר, ולפי דעתי היא צריכה להימצא בחיים". לשאלתי איפה אוכל למצוא את כתובתה, עם מי עמדה בקשרים, ענתה לי כי מיעטשיסלב בוגדנוביץ (בעל אחוזה ידוע בסביבות איליה וסוחר יערות) עמד אתה בקשרים.

את בעל האחוזה הכרתי יפה ונסענו איפוא אליו לביתו ברח' אויזדובסקי 9 בורשה. ברם, הבית היה תפוס ע"י אוֹבֶה, ולא נתנו לנו אפילו להכנס. מפי שוער הבית נודע לי שבעה"ב מתגורר בוילה שלו בצאפאט ושם מצאנוהו. הוא הזדקן, שמח אתנו וסיפר לנו היסטוריה של בת ישראל שהיתה חיה ע"פ תעודות אַריוֹת והשתייכה, כמובן, למחתרת הפולנית. היא נאסרה ע"י המיליציה הפולנית.

היא התחתנה עם בחור יהודי נהדר – ביקלס מלבוב – ושמה הפולני היה ד"ר אוזינסקה. הם התגוררו ברח' פורטצנה מס' 7, ע"י הציטדל, בקומה שניה של הבית, אצל השופט אמריט, מוילנה.

השכנים במקום הכירו אותם כנוצרים פולנים לכל דבר.

בפרוץ מרד בור־קומורובסקי, ב־1 לאוגוסט 1944 ונמשך עד סוף ספטמבר, נפלה פצצה סובייטית לתוך ביתה. במקלט שבבית זה הסתתרה רחל, עם בעלת הבית, הגב' סיבירקובה, עם בתה ונכדתה. הבית נהרס והמקלט נסתם ע"י ההריסות, רחל גילתה חלון קטן במקלט ודרכו יצאה החוצה, הוציאה אחת אחת את הפולניות, והעבירתן לחפירה בחדר ממול ששימשה כמקלט.

היא חזרה לגינה הקטנה שע"י הבית ההרוס, בשוחה, לחפש אחרי בעלה, שהסתתר שם עם יתר הגברים. שם מצאה את גופתו קרועה לגזרים שהיו תלויים על עצי הגינה. כל הזמן הרעישו הקטיושות הסובייטיות את העיר, והיא העבירה את האנשים ממקום למקום, וכשחזרה סוף סוף אל שכניה בחפירה, בעברה את הרחוב, באמצע הדרך, פגע בה רסיס מפצצה, חצי גולגולתה נופץ והיא נהרגה במקום. זה קרה בראש־השנה, שנת תש"ה (18.9.44), בשעה 12 בערך, בזמן שבבתי־כנסת ברחבי העולם התפללו בני ישראל ואמרו "ונתנה תוקף... מי יחיה ומי ימות..." השכנים קברו אותה בחצר. כשנפגשנו עם השכנים בחצר דיברו עליה כעל קדושה שהצילה אותם ממוות בטוח. קיבלנו רשות להוציא את הגופה ולהביאה לקבר

מצבה על קברה של רחל דובין—ביקלס בבית הקברות בורשה

ישראל. אני ודורה אשתי ליקטנו את עצמותיה של רחל'ה בתנו אחד לאחד. מצאנו את מחצית הגולגולת. והבאנו אותה לקבורה בבית הקברות היהודי ברח' אוקופובה 8 בורשה. היחידי שהש־תתף בהלוויה היה שוש קופילוביץ מווילייקה.

הסופר הידוע, אדולף רודניצקי, שהיה חבר טוב של בתנו ובעלה, הנציח את זכרה במחזה.

זכתה רחל'ה בתנו, אחת ממיליוני בנות ישראל, שהוריה יביאוה לקבר ישראל.

יהא זכרה שמור בלבנו לנצח!

ההורים

השלושה מוילייקה

מיומני–

עם העברת מחנות העבודה (שעמדו תחת פיקוחו של ט.א.ט.) מסביבות אושמינה לווילנה הגיעו העירה מהסביבה הקרובה והרחוקה בנים ובנות שעבדו בצוותא.

הבחורים עובדי המחנות היו חסונים, גבוהים כאלונים, למודי עבודה, מושכים בעול, שזופי שמש ורוח, חפשים ברוחם כיודעים את אשר לפניהם. הפחד הניבט מעיני אנשי הגיטו, כאילו פסח עליהם, אם מפני מצבם הפיסי, הטוב יותר מזה של עובדי הגיטו (משטר העבודה במחנה היה תחת פיקוחם של אנשי ט.א.ט. שהיו לרוב אזרחים מבוגרים, מקצועיים, מארצות חוץ, הולנדים ובלגים, אך לא גרמנים), או מפאת החלטתם האיתנה שמקומם ביער, על כל פנים לא בגיטו ובמחנה.

חלק מהמחנה התאכסן בבנין נפרד, בגימנסיה העברית ברחוב זבלנה מס׳ 4, כמחנה עבודה נפרד. כל יום ראשון היו באים לגיטו, למרחץ ולביקור קרובים. יחידים היו מסתננים יום יום לגיטו לפגוש מכרים.

עם עובדי המחנה נימנו גם שלושת הבנים מוילייקה, והם: אבראשה כבש (בנם של שלמה ומינה כבש), אבראשה ליפשיץ (בנם של יצחק ורבקה ליפשיץ), סיאמע סווירסקי (בנם של יהושע ובתיה סווירסקי).

שלשתם היו חיים משותפים ב״קולכוז״ (ככה קראו למחנה), דאגו זה לזה בהשגת אוכל, במכירת חפצים שונים ורכישת מצרכים. ב״רווח״ היו מתחלקים שוה בשוה, עד שהועברו לגיטו וילנה. שם נתפרדה החבילה, כבש וליפשיץ התאחדו עם המשפחות שהגיעו בינתיים מגיטו אושמינה לוילנה.

שלושת בני הדודים היו גבוהים וחסונים. האחד יפה מחברו. בת צחוק מרחפת תמיד על פניהם ובטחון שוכן בלב: ״אנחנו נבלה אותם״. רק סווירסקי היה תמיד מכונס בתוך עצמו, נראה מבוגר הרבה יותר משנותיו, כי חי עם חבריו ב״קולכוז״ ללא משפחתו, שנשארה עדיין בגיטו אושמינה. ביום הששי, 26.3.43, לפנות בוקר הגיעו עגלות עמוסות מטלטלין לגינה שברחוב רודניצקי, ליד הגיטו. עמם הגיעו הזקנים והחלשים מגיטו אושמינה, כי שארית הפליטה מיתר העיירות התרכזה בגיטו אושמינה. הצעירים, והחזקים הגיעו ברגל. אחרי כמה שעות התברר כי לפני חיסול הגיטו באושמינה הגיע המפקד גנס ושוטרים מגיטו וילנה והציעו לאנשים ברירה: גיטו וילנה, או קובנה. ערכו מירשם במקום. הנרשמים לווילנה הועברו מיד העירה והנרשמים לקובנה נשארו לכמה ימים במקום.

נוסעים לקובנה

גם בגיטו וילנה נתקבלה הודעה כי הרוצה להצטרף לנוסעים לקובנה – הרשות בידו. ומכיוון שהחיים בקובנה היו יותר ״קלים״ והדירות יותר מרווחות, הרי כל מי שהיה לו קרוב או גואל בקובנה, נרשם להצטרף ליוצאים לשם, ומה גם שקומנדנט הגיטו גנס, עם השוטרים ורופאים, נתבקשו ללוותם וחלק מתושבי קובנה לשעבר עמדו לחזור למשפחותיהם.

גם יהושע סווירסקי נרשם, בהיותו באושמינה, לקובנה, וכשנודע לבן שאבא ואמא נוסעים לקובנה, מיהר להצטרף למסע זה ויצא בשמחה להיפגש אחרי כמה חדשים עם ההורים.

זכורני: בפגישתנו האחרונה אמר לי בין השאר: ״אם כי בתוך עמי אני יושב בגיטו ויש לי גם קשר הדוק עם הנוער המשתייך לארגון הפרטיזנים, אני מעדיף להצטרף להורים״, אין לי ספק, ששיקולים משכנעים חייבו את ההורים לצאת לקובנה. כשהעירותי לו: ״אף על פי כן, נראה שאתה נרגש ומצטרף ללא חשק״ ענה: ״נכון הדבר, למעשה אחליט בפגישתי עם ההורים בתחנת הרכבת בווילנה״. הוא הלך ולא חזר.

ביום השני, כ״ט אדר ב׳ תש״ג, 5.4.43, פשטה שמועה בגיטו (כנראה מפי עובדי הרכבת) שהרכבות המיועדות להוליך את היהודים לקובנה, הועמדו על פסים אחרים. ידיעה רודפת ידיעה. הלב מנבא רעות. לפנות ערב, גנס חזר לגיטו עצוב ומעוצבן, הלך ישר לחדרו, לא הסתכל בפני איש. סימן לא טוב!

התברר, שהרכבת שהיתה מיועדת להוביל את היהודים לקובנה, הובילה לפונר. שוב הוליכו הגרמנים שולל את היהודים ואת גנס קומנדנט הגיטו. ידוע כי לרבים מהצעירים, יוצאי העיירות, היה נשק מוסתר בחבילות. ההשתמשו בו? ואולי היתה כאן קנוניה עם קומנדנט הגיטו, היהודי גנס?

הגיטו כמרקחה, רבים האנשים שיצאו לקובנה להתאחד עם המשפחות. הכך רצה הגורל? יודעים לספר על התמרדות בקרונות. האנשים לא רצו לצאת מהקרונות. צעירים התנפלו על השוטרים הליטאים ועל הגרמנים, התקיפו בידים, בשינים ובצפרניים, התגוננו בכל הבא ליד. הוציאו אבנים מתחת לפסי הרכבת. מספרים על יחידים ניצולים ועל בריחה בהמון.

ביקור בגיא ההריגה בפונר

למחרת בא הרוצח וייס לגיטו וביקש 20 שוטרים כדי להביא את גופות הנהרגים בפונר לקבורה בקבר האחים הגדול. זו הפעם הראשונה שיהודים מבקרים בפונר ברשות איש הגסטפו וייס, ימ״ש. אליו נלוו חיילים גרמנים ושוטרים ליטאים.

מספר צבי, שוטר נוסף מרח׳ ורקובסקי שהשתתף במבצע זה, כי בצדה של גדר אחת היו כמה שיחים, ומסביבם היה מוטל מספר ניכר של הרוגים. נראה שמקום זה, הגדר והשיחים היוו לכמה אנשים מחסה בפני היריות והסתערות האויב. מתוך התעוותות הגוויות אפשר היה להווכח עד כמה נאבקו עם הרוצחים.

קבוצת תלמידים מבית הספר "תרבות".
הראשון משמאל בשורה שניה מלמטה (יושב) סיאמע סווירסקי

הקדוש סיאמע סווירסקי

בין הרוגים אלה היתה מוטלת גויה, שלמה. יתכן שהקרבן היה רק מוכה הלם, וכשדחף אותו וייס ברגלו, פקח את עיניו. "קום יהודי ארור"! פקד וייס, ובעט בו. ההרוג החי היה לא אחר אלא ש. סווירסקי, בנם של יהושע ובתיה סווירסקי מוילייקה. בגדיו היו קרועים ומלוכלכים בדם. יתכן שהיה פצוע, אך פניו היפים להפליא, על רקע הסביבה, המלאה דם ובוץ, היו מאירים וזוהרים עוד יותר. המשיך השוטר: "התפעלתי מיפי תוארו, התפלאתי איך לא הרגשתי בפרצוף זה בגיטו. וייס התפעל כמוני מיפי תארו ואמר: "צעיר יהודי יפה, האם הנך ילוד אשה"?

אמר לו סיאמע: "אני רק אדם, צעיר יהודי, המבקש להשאר בחיים. גם כדורי המות לא פגעו בי, סימן שגורלי טרם נחרץ למות ועל כן השאירני בחיים".

"זכותך שתמות ביריה מידו של קצין גרמני" ענה לו וייס.

– דם יהודי הנשפך גם מידו של קצין גרמני – תובע נקם ושלם – אמר סיאמע בשקט.

יריה מאקדח פלח את לבו של סיאמע, בן עירנו הקדוש. היריה יצאה מידים מזוהמות מרצח ושטנה.

הוסיף צבי השוטר הנוסף, כשהוא מליט פניו בכפיו: "עלם זה גזל את מנוחתי. בכל מקום שאני הולך, אני רואה אותו חי נגד עיני, הן בהקיץ, והן בחלום".

ק. פ־ר

נפלו כגיבורים

הקדוש משה ברמן

משה היה בחור גבוה, יפה תואר רחב כתפיים, בריא בגופו ונפשו, בן בכור למשפחת ברמן הידועה. בגמרו את בי"ס "תרבות" למד את מקצוע אביו, ובמשך זמן קצר נעשה צלם מומחה ומשך בעול המשפחה, כשחלה אביו והפסיק עבודתו השקיע משה את כל כוחו, כשרו ומרצו בעבודתו והגיע בה לאמנות ממש.

היה בין מייסדי בית"ר בווילייקה, אחד משלושת הבית"רים הראשונים שיצא בתלבושת בית"ר ברחובות העיר. אחרי עליתו של מפקד הקן ראובן קוגל ארצה נבחר משה למפקד הקן, השתתף בכינוס הארצי של בית"ר בורשה כציר מעירנו, אחיו הצעירים מרדכי ושמואל הלכו בעקבותיו.

על ימיו האחרונים של משה ברמן מוסר ז'נקה יגילוביץ קצין בצבא הפולני, נוצרי מווילייקה. נפגשתי עם בן עירי משה ברמן במחנה שבויים פולני בפוזנן. אהוב היה על חבריו הפולנים ובעיקר על החיילים מסביבות וילייקה שהכירוהו עוד מהבית. לא פעם הערמנו על הגרמנים ולא נתנו להפלות אותו לרעה, חשבנו, שמחנה השבויים יתחסל במהרה ויחזירונו לבתינו. כשהחמיר המצב וראינו שאין הגרמנים חושבים לפרק את המחנה, התחלנו לטכס עצות איך לברוח ולהגיע לעירנו. משה עם עוד כמה חיילים יהודים במחנה קשרו קשרים עם יהודים ופולנים שהיו בסביבה וערב אחד ברחה כל הקבוצה ליערות בסביבות פוזנן. את הקשר אתנו, אנשי מחנה השבויים, שמרו גם אחרי בריחתם. ביער הצטרפו אליהם יהודים מהסביבה וגם פולנים ויסדו קבוצה פרטיזנית שפעלה על דעת עצמה. בימים ההם טרם אורגנה תנועת פרטיזנים כללית. כפרטיזן ללא משפחה התמסר ברמן עם חבריו היהודים לעבודת הצלה, להוציא יהודים מהעיירות וממחנות עבודה של הגרמנים ולהעבירם ליערות. הודות לדיבורו הרהוט בגרמנית והופעתו הנאה, קשר קשרים נרחבים באיזור ורכש אימון גם מצד הגרמנים שעמם בא במגע. מסירותם להעברת יהודים ליערות הגיע עד כדי כך שמזמן לזמן היו משה וחבריו מתחפשים לקציני ס.ד. (גסטפו) ובריש גלי היו מובילים קבוצות של יהודים בחוצות העיר, כביכול – לעבודה, ובפועל היו מעבירים אותם ליערות. הם גם ביצעו פעולות חבלה בעורף עם חבריהם הפרטיזנים: היו הורסים מחסני תחמושת, מפרקים פסי רכבת, וכו'.

פעולותיהם הגיעו לאזני מפקדת גסטפו, שהתחילה לעקוב אחריהם, וכשיצאו באמצע היום שני חיילים מלובשים במדים של קציני ס.ד., רכובים על אופניים, כשהם מובילים קבוצת פועלים עברים, כיתרה אותם פלוגה של חיילי ס.ד. והובילתם ישר לגסטפו. יתכן שיד מלשין היה בדבר.

הציאן־קאלי, ששמרו כל הזמן בין האצבעות, שלא ליפול חיים בידי הגסטפו, שם קץ לחייהם. אחד מהשניים היה בן וילייקה, הקדוש משה ברמן.

ק. פ.

הפרטיזן נח דינרשטיין

לפני פרוץ מלחמת פולין־גרמניה גוייס לצבא הפולני, השתתף בקרבות ונפל בשבי הגרמני, הצליח להימלט מהשבי, וחזר לווילייקה. בזמן הסובייטים גויס לצבא ונשלח לעבודה בסביבות ביאליסטוק, משם נדד ברחבי פולין והגיע לווילייקה כשהגרמנים בתוכה. בני משפחתו הובלו למוות ימים ספורים אחרי בואו. הוא הסתתר אותו יום בעליית גג ובלילה נמלט לקורניץ. היה בדרגת סרג'נט בצבא הפולני, ידע תכסיסי מלחמה, את חבריו בקורניץ לימד איך להשתמש בנשק, היה מפרק רובה ומרכיבו, קורא שמות לחלקיו השונים ומלמד כיצד לכוון ולירות אל מטרה. בבריגדה "הנוקם העממי" אצל הפרטיזנים נתמנה לסגן מפקד גדוד. הצטיין בקרבות. במשך זמן קצר, פיצץ ארבע שיירות עם קרונות מלאים נשק ותחמושת של האויב, את השיירה הרביעית הוריד מן הפסים בין מינסק למולודטשנה, בהתפוצצות זו נהרגו למעלה מאלף חיילים גרמנים ופוצצו טונות של תחמושת. על פעולה זו הוענק לו אות הצטיינות ותואר "גבור ברית המועצות". נפל בקרב עם הנאצים לא רחוק מהעיירה איליה בשנת העשרים ושבע לחייו.

ז. ג.

נח דינרשטיין
גיבור ברית המועצות

משה ברמן
פרטיזן נתפס על ידי גסטפו

חיים ציחוק
גיבור ברית המועצות

א ח י

בשנת 1916 נולד אחי נח בווילייקה. בגיל צעיר למד בבית הספר העברי "תרבות". בביה"ס התיכון הפולני, אחרי גמר הכיתה הששית, היה נאלץ להפסיק את למודיו, כי המצב הכלכלי של המשפחה היה קשה ולא היה בכוחו, של אבא להחזיק בן אחד באוניברסיטה בווילנה, (האח הגדול יצחק אלחנן) ושני בתיכון, דבר שעלה בימים ההם בדמים מרובים. עם הפסקת הלמודים התמסר נח לתנועת "השומר הצעיר" וכל מטרתו היתה לעלות לארץ ישראל. אולם לא שיחק לו המזל. ולמרות שהיה שלוש שנים בהכשרה בקבוצים, לא אושר לעלייה. בינתיים הגיע זמן ההתייצבות לצבא הפולני וגוייס לצבא. שירת שתיים וחצי שנים וחזר הביתה. לא עבר זמן רב והוא גוייס למלואים לששה שבועות, אולם הביתה כבר לא חזר, כי פרצה המלחמה, הגרמנים עברו את הגבול הפולני ויחידתו נפלה בשבי. הוא הצליח לברוח משבי הגרמנים, צלח את נהר הוויסלה, ואחרי נדודים של כמה חדשים חזר לווילייקה ומצאה כבושה ע"י הסובייטים.

הוא הסתדר בעבודה, לא עברה שנה ושוב גוייס לצבא הסובייטי ונשלח לעבוד בביצורים בסביבות ביאליסטוק. שם נותק הקשר אתו. כשהתחילה המלחמה ביוני 1941 לא חזר הביתה. אני הספקתי לברוח מווילייקה לרוסיה הסובייטית, אולם אבי יוסף לייב, אחותי חיה עם בעלה חיים טאובס וילדיהם זאב ומרים נרצחו בווילייקה ע"י הנאצים ימ"ש.

על גורלו של אחי נח הי"ד, נודע לי רק אחרי שחזרתי מסיביר, מפי אנשים שהצליחו להישאר בחיים. נח הצטרף לפרטיזנים, ("נרודני מסטיטיל") שנמצאו בסביבות נרוטש. איך הגיע אליהם לא ידוע לי. עדים וביניהם ויכנה פרידמן מדולהינוב מסרו לי כי הוא היה לוחם אמיץ, השתתף במיבצעים נועזים נגד הנאצים, הציל הרבה יהודים מהגיטאות והמחנות והביאם ליער, לפרטיזנים. בפעולה נגד הגרמנים נפל כגיבור בימים האחרונים של המלחמה. בעתון "פרטיזאן", נאמר כי אחרי מותו הועלה לו אות הצטיינות ותואר "גבור ברית המועצות". זכרו שמור בלבנו לנצח.

חנה דינרשטיין־מלברגר

חיפה תשכ"ז

הפרטיזן חיים ציחוק מראצקה

מעיירת מולדתו הביא את מידותיו התרומיות. שתקן, צנוע ובישן. נחשב לאחד מטובי התלמידים בגימנסיה הפולנית בווילייקה. חבר פעיל בבית"ר. בימי השואה מצא את דרכו לפרטיזנים. נחשב לאחד הנועזים והפעילים ביותר. היה בין מתכנני פעולות בבריגדה וממבציעיהן.

הצטיין בגבורתו, באומץ לבו ובשכלו הישר. חבריו ועמיתיו היהודים והלא־יהודים הוקירוהו. בעת הסתערות חיילים גרמניים בבלוקדה על הפרטיזנים, כשהגרמנים התבצרו בבונקר וירקו אש תופת על הפרטיזנים, בלא אפשרות להתחמק ולהתגונן, קפץ ממחבואו עם חברו היהודי פבריקנט ממינסק, וברימונים בידיהם עלו על הבונקר המבוצר של הגרמנים, פוצצוהו והרגו את הגרמנים בתוכו. ברם הם שילמו בחייהם.

מאות טונות תחמושת גרמנית הושחתו על ידו, עשרות רכבות הוריד מהפסים ופוצץ גשרים. אחרי נפילתו הועלה לו תואר "גבור ברית המועצות". מ. ל. ־ א.

ריבה אנשלביץ־שניאורסון

ייזכרו לטובה בת ויליקה, ריבה אנשלביץ, בעלה ליאנע שניאורסון וילדתם, שפעלו בימי החורבן וההרס, למען הצלת יהודים מידי הנאצים והעברתם ליערות, לפרטיזנים. כרוקח ובעל בית מרקחת בקורניץ מצאו בו הגרמנים יהודי שצריך לנצלו למען האוכלוסיה הנוצרית בקורניץ והוורמאכט. הואיל והושארו בביתם ולא היו מחוסרי לחם, התמסרו להצלת יהודים. הקורניצ־אים והשרידים מוילייקה מספרים על הקשרים ההדוקים שהיה לזוג עם הפרטיזנים, ועם אנשי המחתרת יהודים ולא יהודים. הם סיכנו את חייהם על ידי משלוח תרופות, שלא היו בנמצא בזמנים ההם, ליערות, ליהודים המתחבאים ולפרטיזנים.

ריבה אנשלביץ — שניאורסון

אחרי האקציה בקורניץ כשכמה משפחות שהסתתרו וניצלו בנס, לא ידעו איך לצאת את העיר ולהגיע אל היער (בורודינה), שימשו ריבה וליאנע הכתובת היחידה. הם התקשרו עם אנשי מחתרת, שהעבירו את היהודים למקום מיבטחים ביערות ובכפרים.

להרבה משפחות עזרו, אם בקבלת כספים ובגדים שהיו מופק־דים אצל הגוים בסביבה שהיתה "יודן ריין", או בהשגת תרופות לחולים, ואפילו בהלואה מכספם ובגדים, שתמורתם אפשר להשיג לחם, או תפוחי אדמה. ידם היתה פתוחה לכל יהודי, בשעת מצוקה.

כל הזמן חיכו להזדמנות לצאת ליער, אך בכל פעם היו מתבקשים ע"י ידידיהם ביער, להישאר בעיר, ולנצל את מעמדם עד תומו. וזה היה בעוכריהם.

שמץ ממעשיהם נתגלה לגרמנים והם שילמו בחייהם.

ברטה מכאלאפי

נערה יהודית אמיצה, פעילה בשורות הפרטיזנים. בתקופת הסובייטים עבדה בעיירה קרסנה, ואחר כך עברה לוילייקה. ביום הרצח בוילייקה נרצחו גם שלוש המשפחות היהודיות שגרו בכפר כאלאפי, וביניהן – הוריה. באותו יום היתה ברטה בתחנת הרכבת בוילייקה. בבואה הביתה ובראותה מה עוללו למשפחתה, מיהרה לכפר וולקובשציזנה, ששם החביאוה גויים מכרים, היא התקשרה עם הפרטיזנים, צוידה בבראונינג והופיעה כריבה כפרית. היא היתה מבקרת בבית הגסטפו. מוציאה משם את העלונים שהודפסו על ידי יוסף נורמן ומפיצה אותם בין הפרטיזנים ובכפרים. היא גם ציידה את יוסף ומולה נורמן בתעודות "אריות".

הפרטיזנים הציעו לה לעבוד כאחות בבריגדה, אבל היא טענה שברצונה להשתתף בקרבות ולנקום את נקמת דם הוריה. קרה ובשעת התקפה כבדה של הגרמנים נבהל פרטיזן שהופקד על תת־מקלע ולא יכול (או לא רצה) לירות. הוא אף התכון לנטוש את הנשק. ברטה איימה עליו באקדחה ואילצה אותו לחזור אל מכונת היריה ולפתוח באש – דבר שגרם לנסיגת התוקפים. ביער דיברו עליה כעל "רוח זלעפות", בשל סערת רוחה ואומץ לבה. כשנטפל אליה אחד הפרטיזנים ביער ידעה לשמור על טוהר גופה, ובהתקוממה נגדו רצח אותה. הי"ד.

ק. פ־ר

לאחר השואה

ווילייקה בשנות 1946–1957

באוגוסט 1946 חזרנו מסיביר לווילייקה. העיר היתה שרופה. נשארו כמה בתים חרוכים שלמים: ביתו של מאיר לנדא, יהודה לנדא, קוגל, הבית הקטן בחצרו של ברוך נורמן. ביתה של משפחת קור ברחוב כאלאפי, וכמה בתים של נוצרים ברחוב פורסה, בית הסוהר נשאר שלם ומילא תפקידו. היה מלא אסירים. חדרון בנוי קרשים בבית המרחץ, שימש דירה לחוזרים מסיביר.

המשפחות הראשונות שהגיעו מיד עם שיחרור העיר השרופה התגוררו בכפר מקובה במרחק של 3 ק"מ מהעיר.

כעשרים משפחות יהודיות חזרו מסיביר ומהסביבה. כל אחד הסתדר בעבודה והתחיל בהקמת ביתו. העלינו בזכרוננו את ההבדל בין שריפת העיר אחרי מלחמת העולם הראשונה לבין מלחמה זו וכיבוש הסובייטים. הבנינים הראשונים שהתחילו היהודים לשקם אחרי שריפת העיירה בשנת 1917 עוד בטרם ניגשו לבנין בתיהם הפרטיים, היה בית המדרש הגדול המרכזי ובית הספר העברי לילדי ישראל. השלטונות הסובייטיים נתנו הלוואות גדולות ומגרשים לבניה בעיר, באישור ועדת התכנון, השרידים היהודים הקימו את בתיהם בשכונה אחת ברחובות אורלובסקי ומולודצ'נה.

החיים היהודיים

יחסה של האוכלוסיה הביאלורוסית, (הפולנים יצאו מהעיר בזמן המלחמה), ברובה לא היתה עויינת, אף על פי כן היו הגויים מספרים תוך שמחה לאיד היאך רצחו גרמנים את היהודים.

בין התושבים היהודים בווילייקה היו גם כמה משפחות ויחידים מהעיירות הסמוכות ומרוסיה הסובייטית, פילדוס הסנדלר מדול־הינוב היה יהודי דתי ושמר על השבת והכשרות במסירות נפש ממש. בביתו היו מתאספים להתפלל בחגים, בראש השנה, וביום הכפורים ובשמחת תורה. ביום הכפורים לא עבד איש. כולם צמו והתפללו במנין. ספר תורה הביא גוי מכפר מקובה, הוא הצילו מבית הכנסת הגדול ומסרו לפילדוס. כן הביא את הטלית של ר' שמואל השוחט עם סכין השחיטה (החלף). פרץ שולמן היה הקורא בתורה. גם בשבתות היינו באים להתפלל. לחג הפסח התאספו כמה משפחות ואפו מצות בבית פרטי. האחים שולמן הכינו גלגלי־ניקוב למצות, מעריכים ומרדים לרדיית המצות.

כשנולד ילד הזמינו בסודי סודות מוהל מבוברויסק, שבא במיוחד לווילייקה ומל את הנולדים גם מהסביבה הקרובה. את טכס הנישואין ערכו בבית פרטי, עם חופה וקדושין ועדים כדת וכדין. הנשואים נרשמו במירשם התושבים ז.ג.ס. לא ידוע מי לחש באזני נ.ק.וו.ד. שעקיבא קור ממלא אצל יהודי וילייקה תפקיד של רב, וקיימות אסיפות סתר ומחזירים את "הקלריקליזם" לעיר סובייטית נאורה. את עקיבא הזמינו כמה פעמים לנ.ק.וו.ד. לבירורים. מאז חדלנו כמעט להתאסף לתפילה בשבתות.

החינוך

ילדי היהודים למדו בבית־הספר הרוסי הכללי, מזמן לזמן שמעו דברים על הז'ידים, והילדים הרגישו שהם שייכים לעם אחר. גם המורות, היהודיות, הרגישו את עצמן כזרות בין חברותיהן הגויות. הממשלה הקימה בית־ספר ל"מכניזאטורים", ללימוד השימוש בטרקטורים, עם פנימיה. התלמידים שנתקבלו רובם

היו מבתים עזובים, מהעולם התחתון. הם היו נטפלים ברחובות העיר לבנות וליהודים. בלילות פחדו לצאת החוצה. הם התגודדו והיכו יהודים, תוך קריאות: "ביי זשידוב ספאסאי רוסיו" (הכו ביהודים והצילו את רוסיה).

היום הראשון בשבוע נתקבל כיום־מנוחה וחייב כמובן גם את היהודים. זקני הגויים היו מבקרים בכל יום ראשון בכנסיות שלהם ללא הפרעה. קרה וילדה המשתייכת לקומסומול הלכה מתוך סקרנות לראות טכס נישואין בכנסיה. המקרה הובא לדיון בקומסומול וכעונש הוצאה הילדה למשך זמן מסוים מהקומסומול. במקום הבנין החדש של בית הספר "תרבות" שנשרף הקימו חדש, ואיכסנו בו את בית הספר הביאלורוסי. הגימנסיה היתה של עשר שנות לימוד. את התלמידים המוכשרים היו שולחים לאוניברסיטה. על מגרשי בתי הכנסת בנו אכרים בתים.

ברחוב פילסודסקי נבנו בתים ע"י אכרי הסביבה, במקום הבריגדה הוקם בית של 2 קומות. המנסרה של אידלמן שוקמה, הורחבה והיתה לבית חרושת לרהיטים. מנהל בית החרושת היה יהודי מסביבות גלובוק בשם כץ. את השוק העבירו סמוך לבית המטבחיים. נפתחו הרבה חנויות ממשלתיות.

מצבת זכרון

את הנרצחים היהודיים בעיקר מהאקציה השלישית, שנקברו ליד בית הסוהר, הוציאו מקבר האחים הגדול, והעבירום בארונות לקבר האחים הגדול הכללי. שכרו בבית הקברות הנוצרי ליד קבר "החיל האלמוני". בקבר זה קברו במעורב גם את הנוצרים המעטים שנקברו באופן זמני ליד בית הסוהר. על הקבר הקימו 'מצבת זכרון' עם כתבה כללית ברוסית: "הרוגי וילייקה שנרצחו ע"י ההיטלראים" ללא זכר ליהודים.

העברת הגוויות נמסרה לשוטר־לשעבר ישינסקי (חיגר) – ששיתף פעולה עם הגרמנים ולקח חלק ברצח של מאות יהודים וגם גויים יחידים – שבזמנו נמלט ונעלם, אבל הנ.ק.וו.ד עלה על עקבותיו שהוליכו עד לפינלנד ומשם הביאוהו. סופו היה שנתלה על עמוד באמצע העיר ושלוש יממות היתה נבלתו תלויה. כן יאבדו כל אויבנו.

פרובוקציית הרופאים

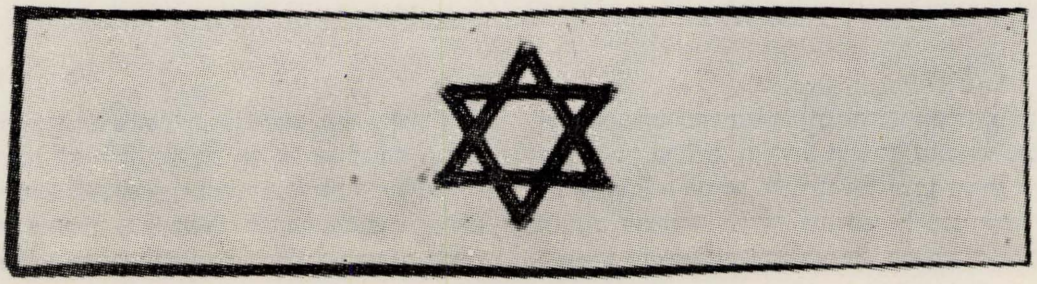
בשנת 1953 כאשר תכננו הסובייטים את העלילה על הרופאים היהודים, נעשה המצב קשה מנשוא. היהודים פחדו להיראות בחוץ. השתרכו בצידי הגדרות, ילדי היהודים סירבו ללכת לבית הספר מחמת ספורי הזוועה שהיו מספרים שם לא רק על הרופאים הז'ידים, אלא על אבות אבותיהם של היהודים. השקצים היו מכים אותם. שררה אוירה של פוגרום ביהודים השרידים. אז גמלה אצלנו ההחלטה להיחלץ מ"גן־העדן" הקומוניסטי ויהיה מה.

שעת הכושר נזדמנה עם רישום אזרחים פולנים לחזור לפולניה. כל היהודים התייצבו כאיש אחד. השאירו את בתיהם ורכושם ועזבו את "המולדת המשוחררת", הפקידות הסובייטית לא הבינה משום מה בורחים היהודים לפולניה השנואה. פקיד רוסי הטיח בפני מ. לנדא עם בואו לוילייקה לקבל אישור על אזרחות פולנית ואמר: אני לא מבין? נולדת במינסק, חי במולדביה, הנך יהודי, מה אתה מחפש בפולניה? יחידים מהם הבינו שפולניה היא לא התחנה האחרונה.

רצה הגורל ומאלה שברחו לרוסיה הסובייטית נשארו בחיים כ־25 משפחות ויחידים, והם חזרו בחלקם לוילייקה, עבדו בה ושיקמו מחדש את חייהם, עד שהתחילה האדמה בוערת תחת רגליהם. גם בלבם התלקחה כאש בוערת האהבה למולדת הישנה־חדשה שקמה בינתיים לתחייה ושקראה להם כאם מסורה לילדיה שעזבוה. היהודים ישבו בלילות וחיפשו את "קול ישראל".

אולם הם לא יכלו לתפוס מה פרושו של "גלי צה"ל". מהי השמחה (מלשון צהלה) בישראל, שקראו לה צה"ל?, ואם כי התקשו להבין את העברית בהברה הספרדית, הרי בדמם נספגו המלים ולמחרת, בעבודה, היו מסתודדים, משחזרים כל מלה, שהיו רושמים, ומתרגמים לעצמם את החדשות מישראל המחודשת, אמר מ. לנדא: "כששמעתי באמצע הלילה לראשונה את השיר "מיין שטעטעלע ברענט" לא עצמתי עין כל הלילה ולמחרת, כשנפגשתי עם חברי היהודים לעבודה, סיפרו גם הם בהתרגשות על אותו מצב רוח. ימים שלמים הלכנו כסהרורים.

נרשם מפי ח. שולמן ומ. לנדא ע"י ק. פ.

בדרך לישראל

החיים האזרחיים בכלאפעניטשי התנהלו כסדרם. כלאפעניטשי נמצאת 30 ק"מ מתחנת הרכבת קרופקי בדרך בוריסוב-מינסק. המלחמה נמשכה. הגרמנים נסוגו. יום יום שמענו ברדיו על שיחרור שטחים נוספים מידי הנאצים. ויילייקה שוחררה. הצבא האדום מתקדם הלאה. שוחררו סמורגון, וילנה.

אני מנסה להתגייס לצבא האדום ומקבל תשובה: "תפקידך האזרחי תורם למאמץ המלחמה יותר מגיוסך לצבא".

אנו חבורה יהודית מצומצמת. נפגשים בערבים, משוחחים ומפחדים להביע מחשבות. אני מבקר בוילייקה, הולך על קברי אבות בעיר השרופה. בעמדי ליד הדואר ראיתי את תחנת הרכבת מצד אחד ואת בית הסוהר מצד שני. מצאתי את יהושע טייץ ומשפחתו, את עקיבא קור, כשפגשני שכננו הפולני מלינובסקי הצטלב ופלט: "אתה חי?", לא רצו להאמין ולא יכלו לסלוח לי על שנשארתי בחיים. הלכתי ליער מאלוני. רציתי להשתטח על קברם של הורי ובני עירנו. חיפשתי את קבר האחים ולא מצאתיו, כל השטח היה מכוסה עשב בלי הכר המקום, לא יכולתי להישאר בעיר הריקה מיהודיה. כל פינה עוררה בי זכרונות עגומים, אחרי שבוע ימים עזבתי את ויילייקה וחזרתי לכלאפעניטשי.

עם גמר המלחמה ב־1945, כשהתחילו תושבי המקום לחזור לעירם, הגיעו גם עובדי דפוס שיכלו למלא את מקומי. לבקשתי השתחררתי וחזרתי בסוף הקיץ, באוגוסט 1945, לוילייקה.

בביתנו הקטן שבחצר גר מנהל נ.ק.וו.ד. וסגנו. קיבלתי חדר בביתנו ונתמניתי לסגן מנהל הדפוס, שבו הדפסנו עתון יומי ברוסית. והנה הגיעו אלי שמועות כי אצל גוי בכפר ז'מודרי נרשמים אזרחים פולנים הרוצים להגר לפולניה.

הלכתי לקורניץ. נפגשתי עם כמה צעירים שחזרו מהיער והסתדרו במקום. הם אישרו כי אכן נכונה השמועה שאפשר לצאת לפולין. נסעתי לכפר ז'מודרי ונרשמתי ליציאה לפולניה שנועדה להיות תחנה זמנית בדרכי לארץ ישראל. בינתיים הלכתי לתבוע את הבגדים והחפצים שהשארתי אצל גוי מכיר בכפר סולוביץ. הוא לא התכחש לחפצי, אלא סיפר שהפרטיזנים לקחו ממנו את כל החפצים והבגדים. אף הראה לי הבורות הריקים שבהם היו חבויים – ולא החזיר כלום.

יום אחד באו חברי והודיעו לי שעוקבים אחרי בנ.ק.וו.ד. וחושדים כי אני משמש תועמלן למען היציאה לפולניה. אחרי שבועות אחדים הופיע בבית הדפוס מאיור מנ.ק.וו.ד. והזמין אותי לשיחה. הוא סיפר לי, כי ערב פרוץ המלחמה עבד בנ.ק.וו.ד. בוילייקה ותיקי שלי ושל משפחתי נמצאים אצלו. "בתעודותיכם רשום הסעיף המפורסם שאסור לכם לגור בעיר מחוזית, כאויבי המשטר, והכתם הזה דבוק בך", אמרתי לו: "הייתי בפרטיזנים, והוענקו לי אותות הצטיינות. יש לי כל הזכויות להישאר כאן ולעבוד, ועל זכותי זו לא אוותר". הוא יצא מחדרי ונכנס לחדרו של מנהל הדפוס פיעטוכוב, ידידי מהבריגדה שבפרטיזנים, ולאזני הגיעו דבריו: "אני מצוה עליך להורידו מהעבודה. הוא מאויבי המדינה והמפלגה, אביו היה בורגני, מן הסוחרים הגדולים". כעבור שעה קלה קראני פיעטוכוב והודיע לי: "אתה מפוטר מהעבודה לאלתר". האמת ניתנה להיאמר שהייתי מרוצה מהודעה זו, אם כי פחדתי שמא יאסרו אותי וישלחו אותי אל "הדובים הלבנים" – לסיביר.

הפסקתי ללון בבית, נסעתי לקורניץ, לקריוויץ, לדולהינוב, ובלבד שלא להיות בבית. הזדרזתי לצאת לפולין. ויתרתי על בעלותי על ביתנו ובדצמבר 1945 קיבלתי היתר יציאה. שבועיים לפני הנסיעה נקראתי למשטרה ונתבקשתי למסור את תעודת הזהות שלי. התעודה נלקחה ממני. במשך שבועיים, עד הנסיעה, חשתי שעוקבים אחרי, החלפתי את מעוני כמה פעמים ביום עד שהגיע היום המיוחל ויכולתי לומר שלום לוילייקה, עיר מולדתי השרופה והחרבה.

עם ה"אֶשאֶלון" הראשון יצאתי לפולניה לאזור הגרמני המשוחרר שנמסר לפולנים. ברכבת נודע לי שבלודז ישנם יהודים ושליחים מהארץ. כשהגיעה הרכבת ללודז התחמקתי וירדתי העירה. שם פגשתי את מר ש.ח. דובין, נשארתי בלודז כשבועיים נסעתי עם קבוצה לגדנסק לארגן קיבוץ ומשם המשכתי לסלופסק-שצצין.

עם האניה "בן־הכט" הגעתי לחופי הארץ, אבל כאן הוכינו בתדהמה, הבריטים עצרו אותנו והעבירונו לקפריסין.

בקפריסין הייתי 15 חודשים, מפברואר 1947 עד אפריל 1948 וביום שיחרור חיפה במלחמת העצמאות הגענו באניה לחיפה, בערב פסח תש"ח.

התגייסתי מיד לצה"ל. הייתי חיל קרבי בחטיבה 7 והשתתפתי בקרבות בגליל. שיחררנו את הגליל העליון, את מירון שליד צפת. שירתי במחלקת החבלנים. הגענו עד לנקודה האחרונה מלכיה בגבול לבנון-סוריה, למחרת הגיעו משקיפי או"מ ואמרו לנו: "כאן גבול לבנון, ואל לכם להמשיך הלאה", בסוף 1949 השתחררתי מצבא ההגנה לישראל.

נרשם מפי יוסף נורמן ע"י ק. פ.

נפלו בהגנת המולדת

בגאון ובחרדת קודש הננו מנציחים את זכרם של חללי ההגנה, וצבא הגנה לישראל, בני וילייקה והסביבה ולידי הארץ, בניהם ונכדיהם של יוצאי קהילת וילייקה הקדושה אשר חרפו נפשם ונפלו על הגנת המולדת, מדינת ישראל העצמאית. עוז הוחם ואומץ לבם יזהירו לדורות הבאים, גר נשמתם לא ידעך לעולמים.

ברוך גורביץ

בן יצחק מנדיל ומאלה

בן 24, שוטר מוסף, תלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, יליד וילייקה. עלה לארץ ב־1935. נהרג בהתנקשות מן המארב במכונית פועלים שחזרו מעבודתם במשק "האוצר", ליד כפר־סבא, ביום ו', ג' באלול תרצ"ו (21 באוגוסט 1936).

זקוף קומה ויפה מראה. בן יחיד להוריו. יליד אחת העיירות הציוניות המפורסמות בחבל וילנה, שהעמידה מקרבה עסקנים ציונים ותיקים. הרוח הלאומית שבעיירה זו הטביעה את חותמה על ברוך בעודנו נער, היה תלמיד צנוע ביותר, כמעט "נחבא אל הכלים". לא רדף כבוד ותואר. תמיד שקוע בקריאת ספרים עבריים ובהתעניינות בארץ ישראל, וכך גם כשבגר. איש הספר ובעל הלב הרגיש. משנתפרסמה קריאתה של מ.פ. תל־אביב לגיוס לשמירה, נענה בין הראשונים בשקט ובצנעה. אכן, מאותם צעירי ישראל שעליהם כתב משוררנו: "רוקמי חייהם בסתר, צנועי הגות ועלילה, חולמים, נעלמים, ממעטי דברים ומרבי תפארת".

יוסף זאבי

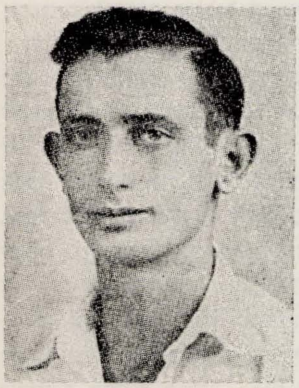
*

האהבה לארץ ישראל שנטעו בו מוריו בביה"ס העברי, לא נפגעה גם כשהמשיך את לימודיו בגימנסיה הממשלתית בוילייקה ובאוניברסיטה בוילנה. עלה לארץ על מנת לסיים את לימודיו באוניברסיטת ירושלים, אך מחוסר אמצעים נרשם כחבר בהסתדרות ועסק בעבודה גופנית קשה. ראיתיו פעם עובד בכביש בתל־אביב, מכוסה אבק וזיעה וטוריה בידו. שאלתיו: מה שלומך? וענה: "יותר טוב לי מאשר באוניברסיטה הפולנית בוילנה".

כשהתנדב לתפקיד של שוטר מוסף במשק "האוצר הארץ־ישראלי", הזהירוהו חבריו על הסכנה שבדבר, אך הוא השיב: תפקידי הוא להגן דוקא במקום הסכנה. כל הארץ תהיה מקום סכנה אם לא נעמוד על המשמר.

יעקב לוין

מתוך הספר "בדם ואש", ומאורעות שנת תרצ"ו

זאב פינגר

בן ראובן ומינה

נולד כ"ח אדר ב' תרפ"ז (5.3.27) נפל ג' סיון תש"ח (10.6.48).

עוד בגיל רך הצטיין זאב בתפיסה מהירה ובזכרון. אהב להסתכל ולהקשיב לכל המתרחש סביבו. היה "בור סיד שאינו מאבד טיפה", גילה טוב־לב ורגשות חמלה לבעלי חיים.

כנער הצטרף בחיפה ל"בני עקיבא" ו"אליצור". עם כל היותו עניו וצנוע נבחר למוכתר הכתה והחברה. בחר בחיי עבודה בחברת חשמל תוך לימודים בשעורי ערב מקצועיים בבי"ס שליד הטכניון. היה חבר ה"שורה" ובשירות בגליל. אחרי החלטת או"ם על הקמת מדינת ישראל השתתף באופן פעיל בהגנת חיפה, בהבטחת התחבורה בואדי רושמייה, בכביש חיפה–זכרון יעקב מול כפרי הרוצחים טירה, עין רזאל וגב"ע. עבר קורס מפקדים. צורף לגדוד 23 כמ"כ, השתתף בליווי שיירה ליחיעם. השתתף בקרבות עמק הירדן, בגשר, מסדה ודגניה, במשמר הירדן בגליל העליון נפל בקרב האחרון שלו.

זאב! ליד קברך המעולף מסתורין עומד עץ אקליפטוס גבוה – שומר נאמן בימי גשם וקור, בימי רוח זלעפות וחמסין. לעתים יניע צמרתו, יכוף ענפיו וילטף את קברך באהבה וירעיף עליו מנוחה. גם לטיפה כזאת לא אוכל לקיים יום יום כי רחוקה הדרך.

זאב'לה בני יקירי, בתוך תוכי נשארת חי, הנה אתה נלחם יחד עם חבריך, מגן על האמהות, האבות וטף. כה היו דבריך אלי, שעה שהייתי חרדה ונרגשת בצאתך לשמירה. מסור ונאמן היית לבית הוריך. דבק בעם ובמולדת, ידעת על מה אתה נלחם ומקריב את חייך באומץ לב. תמיד היית ראשון למתנדבים.

בהגנה על הגליל נפלת, לא זכינו אפילו ללוותך בדרכך האחרונה.

דמותך היקרה לא תמוש מאתנו לעד ושמך ינון לנצח בזכרון האומה.

א מ א

מתוך מכתבו של מפקד הגדוד אל המשפחה

הודות לכושר העמידה, עוז הגבורה ואומץ הרוח של זאב וחבריו נהדף האויב ומזימתו סוכלה. זאב ז"ל היה מפקד אמיץ ולא נרתע מכל תפקיד ומשימה שהוטלו עליו. זכרו של זאב ישאר תמיד בקרב גדודנו.

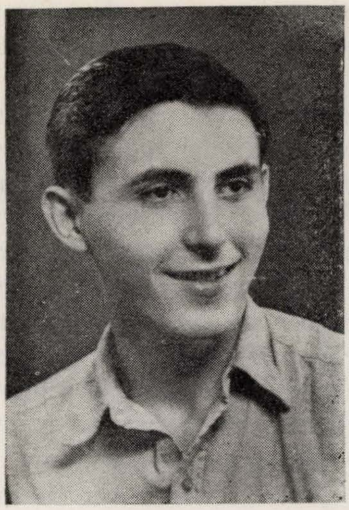
מפקד הגדוד 23 (—) מקסי קהן

יעקב הדרי (גרינהויז)

מן חיים וכתיה

נולד ביום י"ח שבט תרפ"ח (9 בפברואר 1928), נפל בקרב קולה ב־ה' תמוז תש"ח (12.7.1948).

הדרי יעקב ("יענקילי") למד בבית־הספר העממי על שם אחד־העם ולאחר גמרו בהצטיינות נכנס לגימנסיה "ביאליק" וגמר בה שש כתות. בגיל 15 הצטרף לפלמ"ח ובילה 15 חודש באימונים ובפעולות בנגבה. בגלל מצבם החמרי הקשה של הוריו חזר הביתה והתחיל ללמוד את מקצוע החרטות. לאחר שהתמחה במקצוע זה עבד בו קשה כדי לתמוך במשפחה. מקום־עבודתו האחרון היה בבית־החרושת "המלחים". לא

יעקב הדרי (גרינהויז)

הסתפק במקצוע החרטות ולמד שרטוט הנדסי בשיעורי־ערב. שאף להיות מהנדס, אולם הואיל וניחן בכושר ביטוי ונמשך לכתיבה, החל לפרסם מאמרים ב"המשקיף"; השתלם גם בשפה האנגלית ב"בריטיש אינסטיטוט" וכתב גם באנגלית.

כשפרצה מלחמת־השחרור רשאי היה להישאר בעבודתו, עבו־דת שריון המכוניות, אך הוא סירב ליהנות מזכות זו והתגייס לצה"ל. לאחר שהתאמן בבסיס־האימונים בנתניה נתמנה מדריך למכונות־יריה כבדות. באהבה ובמסירות מילא את תפקידיו הקרביים, השתתף בקרב כפר־סבא הערבית ונלחם בגבורה. כמו־כן השתתף בכיבוש טנטורה, קאקון ולוד. נפל בקרב קולה ב־12.7.1948 לאחר שנפגע בראשו מפגז אויב. למחרת נקבר בנתניה.

הקרב על קולה, הכפר הערבי ליד וילהלמה, התחולל במלוא עוזו. שני שריונים עברים נכנסים למערכה. המקלען של המשורין הראשון מתקדם בתוך קו־האש וסביב שורקים פגזי האויב. ברגע המכריע מתקלקל המקלע וסכנה נשקפת לשריון וללוחמים הצעירים, אולם יענק'לה קופץ מהרכב השני וחש לעזרת חבריו ובו ברגע הוא נפגע מפגז ונפל שדוד.

צעיר היה עדיין, אולם בששת ירחי שרותו בצבא השתתף בעשרות קרבות וזכה לתהילה על אומץ לבו והכשרתו כמקלען מומחה. את אביב נעוריו מכר במחיר יקר, במחיר ההקרבה למען המולדת.

*

אחד מפרחי העתונאות העברית

הכרתיו, כאשר בא לראשונה, הביא כתב־יד וגילה שיש לו "חולשה" לעבודה עתונאית. בחור צעיר, חסון ויפה שהחל מחפש את דרכו בחיים. הגורל הטיל עליו חובות משפחתיות עוד משחר ימי בגרותו. עבד עבודת־פרך כדי לכלכל את בני־

ביתו, שנאלצו להשען על כתפיו הצעירות. אך לא התלונן, ואת הצמאון לדעת ולתורה הירווה בקריאה מתמדת, בעיון ובשקידה, אחרי שובו עייף מעמל־היום. היתה לו עין חדה ובוחנת והרפורטז׳ה הראשונה שלו, שראתה אור מעל עמודי עתוננו, גילתה גם ראייה טובה של המציאות ואשר מתחת לפני השטח וגם עברית נאה. אוטודידקט שקציר עמלו נראה לעין.

חינוכו היה של הנוער השמאלי. אבל הוא ״סטה״ מקו מפלגתי צר. וכשם שהיה קשור למשפחתו, כן אהב את בני עמו, ללא הבחנה מפלגתית, עברי באשר הוא עברי. ואת רשימת־האבל החמה והמגלה כאב עמוק לנפול אחד מחבריו, איש אצ״ל במנשיה, כתב יעקב הדרי. ומי פילל שלא יעברו ימים רבים ואחרים יצטרכו לכתוב רשימת־אבל על הבחור הנחמד הזה, שעתיד של עתונאי ארץ־ישראלי בעל טעם וחן היה צפוי לו ואשר במרצו וברעב־ההשתלמות שלו יכול היה לפתוח לעצמו אפקים מזהירים ? מי פילל ומי מילל ?

האדמה הטובה של המולדת רוותה גם בדמו של יעקב הדרי. ועם רגש הגאווה הטראגית שהבן הזה נתן את כל אשר לו למען מולדת חפשית, נשאר ויישאר לאורך־ימים כאב צורב בלב.

אייזיק רמבא

מתוך העתון ״המשקיף״ מיום ה׳, ז׳ באב תש״ח (12.8.48)

יצחק רולניק

בן אברהם וגניה

נולד – י״ג בסיון תרצ״ב (17.6.1932) בעיר וילייקה שבפולין. למד בבית ספר יסודי ברוסיה ובבית ספר תיכון באוסטריה. עלה לארץ בשנת 1948. למד בבית הספר החקלאי בנהלל. גויס לצה״ל באוגוסט 1950. נפל בשעת מלוי תפקידו ביום כ״א באדר תשי״ב (18.3.52). הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה.

מתוך הספר ״יזכור״ של ראובן אבינעם

בנימין שולמן

בן שמחה וכלהה

נולד בי׳ תמוז תש״ז (9.7.1946) בחדרה. נפצע בקרב על הרמה הסורית ביום א׳ בסיון תשכ״ז (9.6.67) הוציא נשמתו ביום ג׳ ה׳ סיון תשכ״ז (13.6.67).

נער חמד היה בנימין, מלא חדוות חיים, בעל מרץ רב, מטובי התלמידים בבית הספר ״אחד העם״ בחדרה. אהב ספר והרבה לקרוא. בעודו תלמיד בית הספר התאהב בים אשר שבה את נפשו בקסמו והדרו. הצטרף ל״זבולון״. השתתף בקורסים קיציים של גדנ״ע. ביולי 1963 הוסמך למפקד סירות מפרשים.

טרם מלאו לו 18 שנה התגייס לצה״ל, הוצב ביחידת חרמ״ש בדרום הארץ. ב־21.8.66 שוחרר מהשרות בצבא.

נתמנה לרכז ענף הימיה בסקציה הימית של ״הפועל״ בחדרה. עסק בהדרכת נוער, באירגון שיוטים ותחרויות לסירות מדגם 420. ב־17.5.67 גוייס לשרות מילואים. באחד ביוני בא לחופשת שעות מספר הביתה, עייף ומאובק, אך במצב־רוח מרומם, לאשרנו לא היה גבול. למחרת חזר למילוי תפקידו ובלבנו תפילה אחת ויחידה – שיחזור בשלום.

בגלויתו האחרונה, ב־7.6.67, כותב בנימין באופטימיות האופיינית לו: ״אני מקוה כי מאבק זה יסתיים במהרה כשידנו על העליונה״. בכיבוש רמת הגולן נפל חלל.

המג״ד ומפקד הפלוגה מגדוד השריון, שבו לחם ונפל, סיפרו על עלילות הגבורה של בנימין בעת מילוי תפקידו, כיצד עלה בידו לחלץ פצועים מתחת אש פגזי האויב. באחת הפעולות הללו נפצע אנושות.

היה חייל למופת, גבור ללא חת, אהוב על חבריו ומפקדיו. שמו נרשם לתהילה בתולדות מלחמת ששת הימים כגיבור העם.

חייו הפורחים של בנימין יקירנו נגדעו באיבם.

בפי מפקדיו היתה נחמה, כי בקיבוץ גדות שלידו נפל בנימין, משחקים עתה ילדים עברים מחוץ למקלטים באין מפריע, אולם לנו ההורים נותר היגון והשכול.

זכרו לא ימוש מאתנו לנצח.

הוריו

לזכרון לעד

קהילתנו הקדושה ובלתי נשכחת וילייקה איננה עוד. היא השאירה לנו שלשה "ימי־זכרון ואבל".

א. **שבעה־עשר בתמוז, תש"א** (12.7.1941) יום השחיטה ביער מאלוני, בו נהרגו למעלה ממאה וחמשים גברים – בני העיר.

ב. **ה'–ו' מנחם־אב תש"א** (29–30.8.1941) התקיימה האקציה של שני הימים למאיאק. בימים אלה הוצאו להורג בקבר האחים שעל־יד המאיאק למעלה ממאתיים וחמשים נפשות, אנשים, נשים, ילדים וטף.

ג. **פורים, תש"ב** (3.3.1942) בפורים בוצעה השחיטה השלישית והאחרונה בה נהרגו ונשרפו אחרוני יהודי וילייקה והסביבה, אנשים, נשים, ילדים וטף, בחצר בית־הסוהר המחוזי בוילייקה.

יוצאי וילייקה בארץ קבעו את יום הזכרון הכללי לבני עירנו למחרת שושן פורים. ביום זה אנו מתכנסים ומתייחדים עם קדושי עירנו והסביבה שנספו.

ואתה, אם בן עירנו אתה או אחד מצאצאיה, בקשתנו אליך:

קרא את הספר הזה בכל אחד משלושת ימי הזכרון של בני עירנו, עיין בו, למד ממנו וקיים את משאלתם האחרונה של קרוביך, מכריך הקדושים, הזועקת מן האדמה – נקם!

זכור ואל תשכח!

זכור מה שעשה לנו עמלק המודרני בן תקופתנו. ספר לבניך, למען ידעו גם הם לספר לבניהם אחריהם ובניהם לבניהם, עד סוף כל הדורות, מה עוללו לנו ולעמנו העמלקים הנאצים הארורים וגרורותיהם, ימ"ש.

הדלק נר־זכרון לעילוי נשמות הקדושים בני משפחתך וקרוביך! הזיל דמעה והתייחד אתם. דע לך שלא יחידי אתה בעולמך עם צערך ויגונך, התייחדת עם אלפים ורבבות קדושי בני עמנו. דמעתך מוסיפה רק טיפה אחת בים הדם והדמע, של שכול, יגון, יתמות וכליון, של עמנו הדווי.

הרכן ראשך והתפלל לעילוי נשמתם.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

אֲבוֹי לְךָ

אֲבוֹי לְךָ, עַם רוֹצְחֵי יְשִׁישִׁים וְעוֹלָלִים,
אֶת יְלָדַי כְּלִיתָ, כָּל יֶלֶד וְזָקֵן,
אַךְ דַּע: זָקֵן הָרוּג לֹא יִנָּתֵן לְהַעֲלִים,
וְיִלְדִים בּוֹקְעִים מִקֶּבֶר כְּמוֹ מֵרֶחֶם אֵם.

יְהוּדִים חַפִּים שֶׁנֶּהֶרְגוּ לֹא יֵדְעוּ הַמָּוֶת,
עַם לֹא יִשָּׁמֵד עַל לֹא־דָבָר, חִנָּם...
דַּע דַּע עַם־רוֹצְחִים, יְרוּשָׁלַיִם לְעוֹלָם אֵינָהּ נֶחֱרֶבֶת –
עַתָּה קֻלַּע אֶל לִבִּי אֶת כַּדּוּרְךָ... יְרִיָּתְךָ הִיא אַחֲרוֹנָה.

אֲבוֹי לְךָ שְׁעַת אֵידְךָ, הֲלֹא תִּשְׁמַע, הִנֵּה נָקָפָה,
שִׁבְרְךָ קָרוֹב; הִנֵּה, הִנֵּה הַקֵּץ!
עַל פְּנֵי כָל הַדְּרָכִים נִרְדֹּף אוֹתְךָ, נִרְדָּפָה,
מִקֶּבֶרנוּ נַעֲלֶה וְנֵצֵא, מַחֲנֶה חוֹצֵץ.

תִּפְלֹט אֶתְכֶם הָאֲדָמָה בַּחֲרוֹנָהּ הָרַב, בְּזַעַם, –
תִּירַק אֶתְכֶם מִפִּיהָ בְּשִׁאָט,
וְהִתְפַּלְּשׁוּ מֵתִים, כָּמוֹנוּ בְּרֹאשׁ חוּצוֹת, כְּמוֹנוּ זֹאת הַפַּעַם
אָב, אִשָּׁה וְיֶלֶד יַחַד, כֻּלְּכֶם צְנֻפָּה אַחַת.

שִׁמְעוּ, הָאֲזִינוּ! שִׁירָה עוֹלָה וּמִתְפָּעֶמֶת,
בְּאַהֲבָה וֶאֱמוּנָה בָּקְעָה בִּמְלֹא־עוֹלָם וַתָּחִי –
שִׁמְעוּ, שִׁמְעוּ בַּת־קוֹל: הִיא אַדִּירָה, חָפְשִׁית וְגַם מְרוֹמֶמֶת,
יָשִׁיר בְּמַקְהֲלַת־עַמִּים הַיְהוּדִי, זֶה הַנִּצְחִי.

(מתוך "כתר קינה לכל בית ישראל" ליצחק קצנלסון)

יזכור בוך

גרויס ווילויקע

ווילנער קרייז

רעדאגירט

קלמן פרבר

יוסף זאבי (ווילק)

פאַרוואַרט

מיט גרויס צער און וויִיטאָג און א הייליקן ציטער, דורכגעדרונגען מיט אחריותדיקע געפילן, זענען מיר צוגעטראטן אויפשטעלן א מצבה נאָך אונדזער אומפארגעסלעכע חרוב׳ע קהילה וויליִיקע.

קליין און יונג איז געווען אונדזער שטאָט, בלויז אכט דורות יידן פרומע, שומרי מצוות, חסידים, כלל טוער, האָרעפאשנע עמך־יידן אַנגעזאַפּטע מיט יידישקייט, אהבת ישראל און חיבת ציון האָבן געלעבט אין איר. איבער צווִיי הונדערט יאָר האָט וויליִיקע פאַרגעשטעלט א פונדאמענטאלער קערנדיקער יידישער יישוב. מיטן חורבן פון דער שטאָט דורך די דייטשישע רוצחים, האָבן די זעהר וויניגע איבער־געבליבענע גערעטעוועטע, צוזאמען מיט די אלט געזעסענע (ותיקים) אין לאַנד באַשלאָסן ; פאַראייביקן איר פאַר די קומענדע דורות דורך ארויסגעבן א ״יזכור בוך״. מיר האָבן זיך ניט פארמאָסטן צו שאפן א היסטאָריש וויסנשאפטליכע אַפּהאנדלונג איבער וויליִיקע אָדער א ליטעראריש ווערק, מיר ווילן איבערלאָזן אַ באשייִדענע ארבעט פון בני עיר, זכרונות, בילדער, דערציילונגען געזאמען פון לעבן און שאפן פון אונדזערע עלטערן, חברים און פריינט, בתי מדרשים, שולן און אָרגאניזאציעס, פאראייִנען, קולטורעלע און סאָציאלע אנשטאלטן.

און זכרונות און איבערלעבונגען געשריבענע מיט בלוט און פייער דורך אונדזערע העלדישע בריִדער־קעמפער, וועלכע האָבן אריינגעשריבן א רומפולע בלאט אין דער געשיכטע פון אונדזער מארטירער פאָלק. קעמפנדיק אין די שורות פון די פארטיזאנער אין די וועלדער – און אויף די פראָנטן – מיט׳ן שונא – האָבן זיי מקדש געווען שם שמים, און פערהערליכט דעם יידישן כבוד אין דער וועלט.

מיר האָבן ניט געהאַט די מעגליכקייט ארומנעמען דעם גאנצן יידישן געזעלשאפטליכן לעבן פון שטאָט, עס האָט אויסגעפעלט מאטעריאל וועגן די אויפטוען פון די יידישע פאָרשטייער אין מאַגיסטראַט, סוחרים פאראיין, קליינהענדלער און האנטווערקער, די סאָציאליסטישע פארטייען א. א. מיר האָבן זיך אויך אַנגעשטויסן אויף שווערע שטרויכלונגען. עס איז מעגליך אז צוליב די שטורעמדיקע צייט, ווייטקייט פון יאָרן און שווערע איבערלעבונגען, זענען דאָ און דאָרט אַריינגעפאלן אומפינקטליכקייטן און אַמאָל איבערחזרונגען. מיר האָפן אז אונדזערע וועלן אונדז אנטשולדיקן.

זאָל דער יזכור בוך זיין א נר תמיד צום אנדענק פון אונדזערע קדושים וטהורים.

תל־אביב, תשל״ב

די רעדאַקציע

אריינפיר

מיט א שווערן געמיט, און טרויעריקע געפילן, קומען מיר פאראייביקן אונדזער קליין שטעטל און הייליקע קהילה ווילייקע, וועלכע איז חרוב געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים, צוזאמען מיט אלע יידישע קהילות אין גלות פוילן.

מיטן חורבן פון אונדזער קהילה, האָט געגאגט אין אונדזער הארץ א ווייטאָג וועלכער האָט געמאנט און געפאָדערט אויפשטעלן א מצבה פאר אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע, וועלכע זענען אזוי טראגיש אָפגעמעקט געוואָרן פון דער יידישער מפה.

אויפן יזכור אָוונט אין יאָר תשכ״ה (1965) איז אָנגענומען געוואָרן א באשלוס : צו פאראייביקן אונדזער הייליקער רומפולער קהילה דורך ארויסגעבן א ״יזכור בוך״. אונדזערע בני עיר אין דער גארער וועלט, וועלן געפינען אין אים א ריכטיקע אפשפיגלונג פון רעליגיעזן, גייסטיקן, געזעלשאפטליכן, מאטעריעלן לעבן און שאפן פון זייערע עלטערן און משפחות, פון דורי דורות, אין זייער היימאטס שטאָט, אין משך פון די לעצטע זעכציק יאר.

דאָס מאטעריאל איז געשריבן געוואָרן דורך אונדזערע שטאָטלייט אלטע און יונגע פון זכרון. די איבערלעבענישן אין דער קאטאסטראָפע (שואה), זענען געשריבן געוואָרן מיט טרערן און בלוט פון זייערע שרייבער, וועלכע זענען איבערגעבליבן איינציקע פון גאנצע משפחות גאראטוועטע פון חורבן, וועלכע האָבן אליין דורכגעלעבט דעם גרויל און פיין, פון די שרעקליכע מלחמה יאָרן, אין וואלד, ביי די פארטיזאנער אויפן פראָנט, און אין צוואנגס לאגערן און געטאָס.

אדאנק די גייסטיקע און מאטעריעלע הילף פון אונדזערע שטאָט לייט, אין לאנד און אויסלאנד, איז אונדזער אלעמענס ווונש דערמעגליכט געוואָרן.

מיר דריקן אויס אונדזער דאנק און אנערקענונג ; די רעדאקטאָרן פון ״יזכור בוך״, ה׳ קלמן פארבער און יוסף זאבי (ווילק). ה׳ פארבער, איינער פון די גאראטוועטע פון ווילנער געטאָ־לאגער, פאר צונויפזאמלען, באארבייטן, אליינשרייבן און רעדאגירן דעם בוך ; ה׳ זאבי, געווען לערער אין ווילייקער תרבות שול ״הרצליה״, פאר מיטהעלפן רעדאגירן און שרייבן. די מיטגלידער פון קאָמיטעט ה׳ שלמה חיים דובין, פאָרזיצער און געווען פרעזעס פון ווילייקער קהילה די לעצטע צוואנציק יאָר פון איר עקזיסטענץ, פאר שרייבן און שאפן מיטלען ארויסגעבן דעם בוך.

ה׳ **חיים שלום קאָפעלאָוויטש,** אַ ציוניסטישער וועטעראן, פארן שרייבן און שאפן ביליגע פאפיר, און זאָרגן דער בוך זאָל ארויס אין אַ שיינער פאָרם. וועז דאָס בוך איז שוין געווען כמעט פול פערטיג צום דרוק, איז צו אונדזער גרויס באדויערן נפטר געוואָרן חיים שלום קאָפעלאָוויטש ז״ל און האָט ניט זוכה געווען צו זען אים געדרוקט פאר וועלכן ער האָט אזוי פיל בייגעטראָגן. ת.נ.צ.ב.ה.

ה׳ יהודה טייץ מיט זיינע ברידער און פאמיליע, די קינדער פון אלי׳ יאשע, און ה׳ יעקב אייזנשטאט (געווען פרעזעס פון ווילייקער קאָמיטעט אין באסטאן) און אנדערע פאר זייערע גרעסערע ביישטייערונגען צום בוך. אדאנק זיי אלע איז דער־מעגליכט געוואָרן דאָס ארויסגעבן דעם יזכור בוך.

מיר דאנקען אויך די אלע וועלכע זענען געווען אזוי ליבנסווירדיק און אונז צוגעשיקט די בילדער פון זייערע משפחות און פריינט.

תל־אביב, תשל״ב

ועד ארגון יוצאי ווילייקה והסביבה

קאפיטלען געשיכטע

ח. ש. קאפעלאוויטש

צו דער געשיכטע פון ווילייקע

אויף די שליאַכן פון ווייסרוסלאנד, אויף דער רעכטער זייט פון דעם טייך ווילייע, אין א מרחק פון 140 קילאמעטער פון ווילנע, ליגט די קריז־שטאָט ווילייקע.

מעגלעך, אז דער נאָמען פון דער שטאָט שטאמט פון דעם טייך ווילייע, אָדער נאָך א בייַ־טייך פון ווילייע מיטן נאָמען – ווילענקא. די שטאָט האָט מען אויך גערופן: גרויס־ווילייקע, אלט־ווילייקע, כדי אונטערצושיידן פון נייַ־ווילייקע, וועלכע ליגט 9 ק״מ פון ווילנע און אין געווען באוווסט אין רוסלאנד מיט איר שפּיטאל פאַר גייסטיק־קראנקע.

ווילייקע איז, לויט די אלטע רוסישע ענציקלאָפּעדיעס, נאָך דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן, אריבער אין 1793 צו דער הערשאפט פון רוסלאנד און איז אנערקענט געוואָרן אין 1795 אלס קריז־שטאָט פון מינסקער גובערניע, כאָטש איר באפעל־קערונג איז געווען א סך קלענער פון די ארומיקע שטעטלעך. אין 1842־טן יאָר גייט זי אריבער צו ווילנער גובערניע. די באפעלקערונג איז אין 1797 באשטאנען פון 1239 איינוווינער, פון זיי: 926 יידן, וועלכע האָבן געווינט אין 187 הילצערנע הייזער. ווי עס האָבן דערציילט די זקנים פון שטאָט, איז די קייסערינע יעקאטערינא די גרויסע דורכגעפאָרן אין יענע יאָרן דורך ווילייקע. די פרעכטיקע לאנדשאפט, פון וועלדער און דעם טייך זענען איר זייער געפעלן געוואָרן, און זי האָט באשטימט ווילייקע אלס קריז־שטאָט. לויט איר אָנווייזונג איז געמאכט געוואָרן דער אלגעמיינער פלאן פון שטאָט, לויטן מוסטער פון די גרעסערע, נייע, מאָדערנע רוסישע שטעט, מיט פיר־קאנטיקע, גלייכע, ברייטע פּאראלעלע גאסן און א שטאָט־גאָרטן אין צענטער, מיט א קלוב פאר די צארישע באאמטע.

אלס קריז־שטאָט האָבן צו איר געהערט 29 גמינעס, און די ארומיקע שטעטלעך ווי: מאלאדעטשנע, לעבעדאוועע, קראס־נע, האראדאק, ראדאשקאוויטש, קורענץ, דאלהינאוו, רעטש־קע, איליע, וויאזן, דונילאוויטש און מיאדל. ווילייקע איז געווען פאַרבונדן מיט ווילנע—קאָוונע דורך דעם טייך ווילייע, און מיט גאנץ רוסלאנד דורך דער באן־ליניע, וועלכע האָט געהייסן: ליבאווא־ראָמני, און איז דורכגעגאנגען דורך מא־לאדעטשנע, 21 קילאמעטער פון ווילייקע. קיין שאָסייען זענען ניט געווען, און מען איז געפאָרן מיט א וואגן דורך זאמדיקע וועגן – זומער, אין בלאָטעס בעת רעגנס. אין די יאָרן 5–1904 איז אויסגעבויט געוואָרן, די נייע באן־ליניע שעדלעץ־באלא־גאיע, וועלכע איז געגאנגען דורך ווילייקע, און פארבונדן פעטערבורג מיט וואַרשע. אין די לעצטע יאָרן, פאר דער צווייי־טער וועלט־מלחמה, האָט קורסירט אן אויטאָבוס איין מאָל אין טאָג קיין ווילנע און צוריק, און צווייַ מאָל א וואָך א לאסט־אויטאָ, מיט וועלכן די סוחרים פלעגן פירן זייערע סחורות.

קיין ווילייקע זענען געקומען זיך באזעצן אויך יידן פון די ארומיקע דערפער, וועלכע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין זייער צייט פון דאָרט, ווי עס ווייזן זייערע צונעמען. די ברידער יעקב און יהודה פון פיעצעשטשע (קאפעלאוויטש), נח דער ראהאטקער, דוד דער פאדוואלטשיק (קאפעלאוויטש), דער אילישטשעוויצער, דער פאניאטשיטשער, באלאשיער, כאלא־פיער.

דער יידישער יישוב אין ווילייקע

יידן האָבן זיך באזעצט אין ווילייקע מיט א צווייַ הונדערט יאָר צוריק. די זקנים האָבן דערציילט, אז דער גרויסער קאָידאנאווער בית־מדרש, איז געווען פון די עלטסטע בנינים אין שטאָט, און איז געשטאנען איבער הונדערט יאָר. ער איז געבויט געוואָרן אין די לעצטע יאָרן פון 1700, ד.ה. אז דער יידישער יישוב ציילט קרוב צו צווייַ הונדערט יאָר.

אין די לעצטע יאָרן פון פריערדיקן יאָרהונדערט, און די

ערשטע פון 20־טן יאָרהונדערט, זענען די קאפּעלאוויטשעס געווען די גרעסטע טייל פון די איינווינער. די אלטע לייט האָבן דערציילט, אז ווען די רוסישע מאכט האָט אריסגעגעבן א געזעץ – אין דער צייט פון ניקאָלאי דעם ערשטן – אז יעדע־רער זאָל זיך אויסקלייבן א פאמיליע־נאָמען, האָבן קאפּל׳ס דריי זין זיך גענומען די פאמיליע קאפּעלאוויטש, מעגלעך אז די פאמיליע קאפּעלאוויטש האָט עקזיסטירט אסך פריער אויך אין אנדערע שטעט פון פוילן.

אין 1914 האָט ווילייקע געציילט ביי 3000 נפשות. אין דער צייט פון דער פוילישער הערשאפט, 1920–1939, איז פארגרעסערט געוואָרן די באפעלקערונג ביז 4000 נפשות, פון זיי 1500 יידן. בעת דער סאָוויעטישער מאכט אין 1940, איז ווילייקע באשטימט געוואָרן אלס "אָבלאַסט", און די באפעל־קערונג איז דערגאנגען ביז 10.000 איינווינער, צוליב דעם צופלוס פון אנטלאפענע פון ווילנער געגנט, און א סך באאמ־טע פון רוסלאנד.

איידער די דייטשן האָבן פארנומען ווילייקע, דעם 25.6.41, איז א גרויסער טייל, פון דער יידישער באפעלקערונג, אנט־לאָפן קיין סאָוויעט־רוסלאנד, און אין די וועלדער, צו די פארטיזאנער. א דאנק דעם האָבן זיך געראטעוועט ביי 50 משפּחות. די איבעריקע זענען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים, און זייערע מיטהעלפער: ווייסרוסן, ליטווי־נער, פאליאקן א. א.. די גרעסטע מערהייט לעבנגעבליבענע, האָבן עולה געווען קיין ישראל, נאָר געציילטע האָבן עמיגרירט אין אנדערע לענדער.

די ווירטשאפטלעכע לאגע

אין א געוויסן זין, איז די ווירטשאפטלעכע לאגע אין ווילייקע, געווען אנדערש ווי אין די דערבייאיקע שטעטלעך. דאָרט האָט די באפעלקערונג געלעבט פון מסחר, מערק, ירידים, און האנדל מיט פויערן. דאקעגן אין ווילייקע, זענען קיין ירידים בכלל ניט געווען, בלויז דער וועכנטלעכער מארק, וועלכער פלעגט פאָרקומען יעדן דאָנערשטאג. 2 צוויי־טיג פון פרנסה האָט ווילייקע פאַרמאָגט: דאָס זיינען געווען די רעגירונגס באאמטע, וועלכע האָבן געארבעט אין די מלוכהשע אינסטי־טוציעס, ווי דאָס שטאָטישע געריכט, קרייז־געריכט, וועלכער איז געקומען פון ווילנע, שטייערן־אמט, אקציז, פאָסט, פאָלי־ציי, די טורמע, די פראָ־גימנאָזיע, דער גלחים־סעמינאָר א. א. טאָג־טעגלעך פלעגן קומען פון דער סביבה, בירגער אין די אלע מלוכה׳שע אנשטאלטן, צו דערליידיקן זייערע אנגעלע־גנהייטן. דאָס איז געווען א מקור פון פרנסה אין שטאָט. א צווייטער צווייג איז געווען דער וואלד־האנדל; עס זענען געווען עטלעכע גרויסע וואלד־סוחרים, פון זיי האָבן געצויגן חיונה, א סך יידישע, און נישט יידישע פאמיליעס.

איינמאָל אין יאר פלעגט פאָרקומען דער "פריזיוו". ער האָט זיך געצויגן א גאנצן מאָנאט. די פריזיווניקעס, האָבן ארויסגערופן א שרעק, ביי דער יידישער באפעלקערונג. זיי האָבן אפילו אריינגעטראָגן א ביסל פרנסה אין שטאָט, אָבער אויך פחד. זיי פלעגן זיך אָנשיכור׳ן, און זיך "מאכן פריילעך" אויפן חשבון פון די יידן. אָבער ווילייקער בחורים פלעגן געבן דעם געהעריקן ענטפער. אגב, די אָרטיקע פאָליציי איז געשטאנען שטענדיק אויף דער וואך.

די איינציקע מיל און טאָרטאָק אין שטאָט, איז אויסגעבויט געוואָרן, געציילטע יאָרן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אזוי ווי אין אנדערע שטעטלעך, זענען אויך אין ווילייקע געווען: קרעמער און בעלי־מלאכות, ווי שניידער, שוסטער, סטאָליארעס, שמידן, טשעסלער׳ס, און אנדערע.

די אָרעמע קרעמער און בעלי מלאכות האָבן זייער שווער געאָרבעט, און קוים געמאָכט אַ לעבן. בלויז די צוויי שמידן האָבן ניט שלעכט פארדינט. דאָס רוב פלעגן זוכן סוף וואָך א גמילות חסד אויף באצאָלן א וועקסל און מאכן שבת.

די סיבה איז געווען אַ פשוט"ע — די אָרעמקייט פון דער היגער דאָרפישער באפעלקערונג, דער פויער האָט שווער געארבעט, און וויניק ארויסגעצויגן פון זיין ערד, ווייל דער באָדן ארום, איז געווען א זאמדיקער, און האָט וויניק תבואות ארויסגעגעבן.

די פראָדוקטן וועלכע דער אָרעמער פויער פלעגט ברענגען אויפן מארק, זענען געווען: אביסל קארטאָפל, א האָן, אביסל גרינס. דער רייכערער האָט געבראכט צום פארקויפן א מאָ־געריע בהמה, א קעלבל. פאר דעם, האָט ער געקויפט בלויז דאָס נויטיקסטע, ווי זאָלץ, גאָזע, טאָבאָק און בוימל, און אנדערע נויטיקע ארטיקלען.

דער שווערער מאטעריעלער צושטאנד פון דער יידישער באפעלקערונג, האָט גורם געווען, אז די יינגערע ענערגישע איינווינער האָבן שוין אין די 70־ער און 80־ער יאָרן, פון פארגאנגענעם יאָרהונדערט, געזוכט וועגן, ווי אזוי אריבער־פאָרן אין גרעסערע שטעט, איינאָרדענען זיך ביי ארבעט, אָדער ביי מסחר. אַ טייל זענען דערגאָנגען ביז באָקו און קרים, אין דרום רוסלאנד, און שפעטער, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראציע אין די פאראיניגטע שטאטן, זענען זיי אויך אהין דערגאנגען.

די יוגנט, וועלכע האָט געהאט צוטאָן מיטן פריזיוו, אָדער איז געווען פאָרמישט מיט די לינקע אָרגאָניזאָציעס, מורא האָבנדיק פאָר אַרעסטן, האָט עמיגרירט קיין אָמעריקע.

נאָענט צו דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט זיך די עקאָ־נאָמישע לאָגע אָנגעהויבן פאַרבעסערן, אַדאָנק די שטיצע וועלכע עס האָבן אָנגעהויבן שיקן קרובים פון אמריקע.

בענק

מיט דער הילף פון "ייקא", האָבן די קלענערע סוחרים, קליין־העגדלער, קרעמער און האנט־ווערקער, געגרינדעט א "פאָלקס־באנק" אויף קאָאָפּעראטיוו יסודות, ווו זיי האָבן באקומען הלוואות. דאקעגן די וואלד־סוחרים, צוזאמען מיט די קריסטלעכע גוט־באזיצערס, האָבן געגרינדעט א באנק,

אויפן מאַרק־פלאַץ

פאר קעגנזייטיקער הילף. די דאָזיקע באנק, פלעגט לייען גרעסערע סומעס, און אויך מאכן אנדערע פינאנץ־אָפּעראַציעס, ווי דיסקאָנטירן וועקסלען א. אַ. וו.. דער ערשטער בוכהאַלטער איז געווען, דער באוווסטער פירער פון "בונד" און גלייכצייטיק א ווארימער חבד'ניק, ברוך ווירגילי כהן. (דער פעטער פון דעם געווען רמטכ"ל, יצחק רבין).

געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע חברות

אין שטאָט איז געווען א חברה־קדישא, וועלכע האָט געפירט איר ארבעט פרייוויליק. צו איר האָבן אָנגעהערט, די קברנים און חברה־לוויה, וועלכע פלעגן זיך פארנעמען מיט תהילים־זאָגן בייא נפטר, און מיט דער קבורה. איינמאָל אין יאָר, האָבן זיי געפראווען די באוווסטע חברה־קדישא סעודה. זייערע הוצאות זענען געווען: האלטן דעם בית־הקברות אין אָרדענונג מיט א שומר און פארריכטן דעם פארקאן.

פאַר פסח פלעגט דער רב מיט אייניקע חשובע בעלי־בתים, אַרומגיין זאַמלען מעות־חיטים, צו באַזאָרגן אָרעמע משפחות מיט מצה. דאָס רוב בעלי־בתים, האָבן געבראכט זייער צושטייער, צום רב אין שטוב. די זעלביקע האָבן פאַר נאנדערגעטיילט, אויך צווישן אנשטענדיקע אָרעמע פאמיליעס כארשידענע גרעלט־סומעס (מתן בסתר) אויף יום־טוב.

די חברים פון ביקור־חולים, און לינת־הצדק, האָבן זיך פארנומען מיט באזאָרגן אָרעמע קראנקע, מיט רפואות, אָפּטמאָל נעכטיקן ביי זיי, און באדינען זיי, אפילו ביי אָנשטענדיקע קראַנקהייטן. די חברה האט געהאַט אייגענע כלים, וועלכע זי פלעגט פארלייען, קעגן א משכון, ווי א טערמאָמעטער, באַנקעס, אַ גומענעם פענכער אויף אייז און אנדערע היל־מיטלען.

אין יאָר 1911 האָבן הרב יהודה מאשיץ און די פרוי מערל סווירסקי, געגרינדעט א חברה, מיטן נאָמען "צדקה גדול ה". איר ציל איז געווען: צו פארטיילן שטיצע פאר נויט־באדערפטיקע, – באזונדערס פרייטאג, – כדי זיי זאָלן קענען מאכן אן אנשטענדיקן שבת. יעדן דאָנערשטאג, האָבן זיי געשיקט צוויי פרויען, אָדער יונגטלעכע, איבער דער שטאָט קלייבן געלט.

די חברה "הכנסת כלה" פלעגט באזאָרגן אָרעמע מיידלעך, מיט חתונה־זאָכן: באַלעבאָסטעס פלעגן פאַר זיי פליקן פעדערן אויף קישנס. די חברה האָט אויך אייגעאָרדנט די חתונות אויף איר חשבון. אין זיי האָבן זיך באטייליקט די אנגעזעענסטע בעלי־בתים, ראשי־הקהל, מיטן רב און כלי־

מעריל סווירסקי
גבאי׳טע פון צדקה גדולה

קודש בראש. די חתונה האָט זיך פארוואנדלט אין א שטאָטי־שע שמחה, מיט דרשה־געשאנקן, כלי־זמר און א בדחן.

א ספעציעלע חברה האָט געהאָלפן חשובע משפחות, וואָס זייער לאגע איז געווען א געדריקטע. זיי האָבן באקומען שטיצע, ביז זי האָט זיך פארבעסערט. אין באזונדערע פאלן, וועו עס איז ביי עמיצן געפאלן א פערד, טריף געווארן א בהמה ביי אַן ארעמען קצב, אדער אַ שריפה, און אַמאָל, וועו אַ ייד איז אריינגעפאלן אין א צרה, אין גויישע הענט, האָט די חברה געגעבן די מעגלעכקייט, ארויסצוהעלפן זיי אין די אלע פאלן.

בתי־מדרשים

די עלטסטע שול, פון די דריי בתי־מדרשים אין וויליקע, איז געווען דער גרויסער קאידאנאווער בית־מדרש, וועלכער איז געשטאַנען איבער הונדערט יאָר. אין דער ער־שטער וועלט־מלחמה, איז ער אָפגעברענט געווארן צוזאמען מיט אנדערע יידישע הייזער. אויף דעם זעלביקן אָרט, איז ער צוריק, אויפגעבויט געווארן, נאָך דער מלחמה. דער נייער גרויסער בית־מדרש איז געווארן די צענטראלע שטאָטישע שול.

אין די 60־ער יאָרן, פון פארגאנגענעם יאָרהונדערט, איז אויפגעבויט געווארן די קאָידאנאווער שטיבל. עס האָבן אין איר געדאָוועט בלויז קאָידאַנאווער הייסע חסידים, לויט זייער נוסח און מנהג. אין 1915, איז די שטיבל אפגע־ברענט געווארן, צוזאמען מיטן בית־מדרש.

אין די 70־ער יאָרן, פון פארגאנגענעם יאָרהונדערט, האָבן די ליובאוויטשער חסידים, אויסגעבויט נעבן טייכל פלעסניאנקע, זייער שטיבל. זי איז געשטאנען, ביזן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָבן זיי דאָרט אויסגעבויט, אויך א געמויערטע באָד, א צווייטע צו דער הילצערנער באד, וועלכע די קאָידאנאווער חסידים האָבן אויסגעבויט. אין 1944 — האָבן די נאַצים זי פאַר־ברענט, בעתן אָפטרעטן פון דער שטאָט.

ביי ר׳ אשר קאָפעלאָוויטשן דעם בירער אין הויז, אריינגיי־ענדיק פון הויף, איז געווען א צימער, וואָס האָט געדינט פאר די סלאָנימער חסידים אלס מנין. דער מנין האָט עקזיס־טירט ביזן יאָר 1915.

אויפן זעלבן אָרט, וואו עס איז געשטאנען פאר דער מלחמה, די קאידאנאווער שטיבל, האָבן די מתנגדים אויסגעבויט זייער שול. דער חנוכת־הבית פון דער שיינער שול איז פארוואנדלט געווארן אין א שטאטישן יום־טוב. עס האָט זיך אין אים באטייליקט הרב יצחק רובינשטיין פון ווילנע, (מיטגליד פון פוילישן סענאט).

רבנים

ווי עס איז פעסטגעשטעלט געווארן לויט אלטע מקורות, איז אין וויליקע געווען א רב, וועלכער האָט גהעהייסן ר׳ שלום אב״ד (אב בית דין) דק״ק וילייקה. ער איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ מרדכי, דער ערשטער לעכעוויטשער רבי (אין די יאָרן 1742–1810.)

שפעטער, אין די זעכציקער יאָרן פון נייניצנטן יאָרהונדערט, איז אָנגענומען געווארן ר׳ איצעלע פערלאוו אלס רב, א קרוב פון דער קאָידאנאווער רביישער דינאסטיע. ער איז געווען זייער באליבט אין שטאָט, צוליב זיינע גוטע מידות און זיין קלוגשאפט. מען איז צו אים געפאָרן נעמען ברכות. די הכנסה פון רב איז געווען פון פארקויפן הייוון.

נאָך זיין פטירה האָט די קהילה, אין 1902, אָנגענומען דעם הרב יהודה מאשיץ, זיין איידעם, אלס רב אין שטאָט. הרב מאשיץ האָט זיך געערבנט פון די חשובע רבנים אין פוילן. ער איז געווען דער מחבר פון ספר ״מחנה יהודה״ אויף מסכת גיטין. ער האָט נאָך זוכה געווען צו שטארבן מיט א נאטיר־לעכן טויט אין יאָר 1940 ביי די סאָוויעטן און איז געבראכט געווארן צו קבורה, אין וויליקע.

זיין איידעם, הרב משה קליין (חנה׳ס מאן), האָט ממשיך געווען פסק׳ענען שאלות, און אַכטונג געבן אויף יידישקייט, אין די מעגלעכקייטן, וואָס ער האָט געקענט טאָן, ביי די סאָוויעטן. ער איז דערשאָסן געווארן דורך די דייטשן אין זיין שטוב.

הרב מטעם

דער געזעץ פון די 60־ער יאָרן, פון פאַריקן יאָרהונדערט, האָט פארפליכטעט יעדער יידישער געמיינדע, אַננעמען א רב. אָדער ווי דער עולם האָט אים גערופן – דער קאַזיאָנער רב. מיט רבנות האָט דאָס ניט געהאט צו טאָן. ער האָט ניט געדארפט האָבן קיין סמיכות אויף רבנות, און אפילו קענען לערנען. דאָך, האָבן דעם פאָסטן, אין מערסטן טייל, פארנומען חשובע מענטשן. אזוי ווי קיין געוויילטע יידישע קהילות, זענען ניט געווען, איז דער קאַזיאָנער רב, געווען דער יידישער פארטרעטער פאר דער מאכט. נאטירלעך, אז ער האָט געדארפט קענען גוט רוסיש. פאר דער מלחמה, געדענק איך, איז געווען דער קאזיאנער רב, ר׳ לייב קאפעלאוויטש, אויסער א 2 יאָר, וועו צוליב א מסירה, האָט די מאכט אים אָפּגעשטעלט אין זיין ארבעט, ביזן געריכט, וועלכעס האָט אים געפונען אומשולדיק. די 2 יאָר, איז געווען דער קאזיאנער רב, ר׳ זוסיע, דער זון פון ר׳ יצחק (גלאסנער) קאפעלאוויטש, אָבער זיין געהאלט האָט ער די 2 יאָר אָפּגעגעבן ר׳ לייבן.

די אויפגאבע פון קאזיאנעם רב איז געווען, צו רעגיסטרירן די חתונות, גט׳ן, געבורטן און פטירות פון די יידן, און איבערשיקן זיי דערנאָך אין דער שטאָט־אופראווע (מאגיסטראט). ער פלעגט אויך געבן די שבועה, די מאָביליזירטע יידן אין מיליטער יעדעס יאָר. ר׳ לייב, וועלכער האָט אויך געהאט א שיינעם קול, פלעגט מאכן יעדן שבת און יום־טוב, דעם ״הנותן תשועה״, פאר דעם קייסער, און זיין משפחה. ביי געווסיס צארישע פייערלעכקייטן, ווי די פייערונג פון 300 יאָר פון דער דינאסטיע ראָמאנאָוו, אין יאר 1913, איז אין שול געקומען דער איספראוויניק ד.ה. קרייז־שעף, דער שעף פון דער פאָליציי, ווי ער האָט געהייסן ״נאדזיראטעל״, מיט די איבעריקע ״פני״, פון דער מאַכט, און דער קאַזיאָנער רב האָט זיי אויפגענומען, ווייל דער רב האָט ניט געקענט רעדן רוסיש.

אינטערעסאנט איז צו באצייכענען, אז די פני פון ווילייקע, די קאפעלאוויטשעס, די געבאָרענע, אומגעפער אין די יאָרן 1830–1860, האָבן אלע געקענט רוסיש, זיי האָבן אלע געלערנט אין די רוסישע שטאטישע שולע. דאָס איז געווען א זעלטנהייט לגבי אנדערע יידישע שטעטלעך.

אויסערן קאזיאנעם רב, זענען ניט געווען קיין אנדערע פארשטייער פאר דער מאכט. ער האָט באקומען א גוטן געהאלט פון דער רעגירונג, די געלטער זענען געקומען פון ״קאראבאטשני סבאר״. איך געדענק, אז ער האָט געהאט א שיין הויז, מיט געפארבטע דילן, געווען שטענדיק ציכטיק און שיין אָנגעטאָן, אין אַ שווארצן ראָק, אויך אין דער וואָכן. ער איז געווען א רעפרעזענטאטיוער הויכער מאן, מיט א שיינער באָרד. ער האָט אויך געלייגט אכט אויף זיין אויסערליכקייט.

שוחטים

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אין ווילייקע געווען איין שוחט, ר׳ יצחק קאצאוויטש. אין יאָר 1912, האָט די יוגנט פון גרויסן בית־מדרש געפאָדערט א חזן, ווי אין אנדערע ערטער. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אייננצולאדן אַ חזן־שוחט. נאָכן אָנקומען פון חזן־שוחט אין שטאָט, איז אויסגעבראָכן א מחלוקת צווישן צוויי צדדים. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז די קעגנער האָבן געבראכט א צווייטן רב פון מיאדל, הרב ענטין, דער שפעטערדיקער מיכאלישקער רב. די קריגע־רייען האָבן זיך געצויגן ביז 1915 און פארשאפט אין שטאָט א סך בייז בלוט. ניט איין אנשטאלט און חברה, האָבן געליטן פון דעם.

נאָך דער מלחמה איז אָנגענומען געוואָרן אלס שוחט ר׳ שמואל לעווין, א ווילייקער זון. ער האָט געזאָגט פארן עולם א בלאט גמרא, עין־יעקב, און געווען א סך יאָרן, ביזן חורבן, דער בעל־קורא אין גרויסן בית־מדרש. ווי מען גיט איבער, האָט ער געמוטיקט די לעצטע ווילייקער יידן פארן אומקום.

אין דער זעלבער צייט, האָבן די ליובאוויטשער חסידים אויסגעהאלטן אן אייגענעם שוחט, ר׳ יונה.

חדרים און מלמדים

ווי דער מנהג איז געווען אין יענע יאָרן, זענען אין שטאָט געווען עטלעכע חדרים מיט מלמדים. צווישן זיי – לומדים, בעלי־הסברה, מיט פעדאגאָגישע פעיקייטן, און אויך אנדערע, אָן די פעיקייטן.

יעדעס יינגל האָט געלערנט אין חדר, לפחות ביז בר־מצוה. ווער עס האָט ניט געהאט קיין מעגלעכקייט צו צאָלן דעם מלמד, האָט געלערנט אין תלמוד־תורה, וועלכע איז אויסגעהאלטן געוואָרן פון קהל, און איז געשטאנען אונטער דעם רב׳ס השגחה. יעדעס יינגל האָט געלערנט דאוועגען, חומש, נ״ך און אויך גמרא. אין חדר האָט דער מלמד געלערנט שרייבן לשון־קודש. אין די שפעטערדיקע יאָרן, איז אין געוויסע חדרים אריינגעבראכט געוואָרן א לערער, וועל־כער האָט געלערנט רוסיש, עטלעכע שעה אין דער וואָך. נאָך בר־מצוה, האָבן בלויז יחידים געלערנט ווייטער אין ישיבות.

אין ווילייקע איז אויך געווען עטלעכע יאָר אין פאָריקן יארהונדערט א ישיבה קטנה, מיט צוויי שיעורים. דער ראש־ישיבה איז געווען, ר׳ אָרע פון קורענץ. שפעטער, צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, האָט עקזיסטירט א ישיבה קטנה, אין משך פון צוויי יאָר. דאָס רוב תלמידים, אפילו פון חסידישע פאמיליעס, האָבן נאָך בר־מצוה געלערנט אין דער ״גראדסקאיע אוטשילישטשע״. דאָס איז געווען א 4־קלאסיקע שטאָטישע שולע. די געענדיקטע, האָבן געקענט ווייטער לערנען אין 5־טן קלאס גימנאזיע. געציילטע קינדער, פון רייכע פאמיליעס, האָבן געלערנט אין גימנאזיע און אויך אין אוניווערסיטעט.

חדר מתוקן

די לערער, שמואל רודניצקי און אברהם נארמאן, האָבן אין יאָר 1908 געעפנט א חדר מתוקן, ווו זיי האָבן געלערנט עברית בעברית. דער חדר האָט עקזסיטירט נאָר איין זמן. צוליב דער קעגנערשאפט פון די עקסטרעמע חסידים, און צוליב דער קליינער צאָל תלמידים, האָט ער זיך געמוזט צומאכן.

מיידל־שולע

ווינטער 1915–1914, האָט ברוך צוקערמאן, געעפנט א העב־רעאישע מיידל־שולע, ווו ער אליין, איז געווען א לערער אויף העברעאיש, צוזאמען מיט ח. ש. קאפעלאוויטש. יהושע דימענטשטיין פון כאלאפי, האָט אונטערריכט רוסיש. די שולע האָט געהאט דערפאָלג אזוי ווייט, אז הרב מאשיץ האָט געשיקט זיין טאָכטער לערנען אין איר. זי האָט עקזיסטירט ביז הערבסט 1915, ווען די דייטשן האָבן פארנומען ווילייקע.

שטאָט־פאָרוואָלטונג

דער שטאָט־ראט האָט געהייסן "גאראדסקאיא דומא", און איר אויספיר־אָרגאן "גאראדסקאיא־אופראוא". לויט יענע געזעצן, האָבן יידן ניט געהאט קיין רעכט צו באטייליקן זיך אין די וואלן, און ניט אויסגעקליבן צו ווערן. בלויז דער סעקרעטאר פון דער "אופראוא" איז צופעליק געווען א ייד. מענדל פיאסטונאוויטש, א דאנק זיין שיינער האנטשריפט און באגאבטקייט אין דער ארבעט. די "אופראוא", האָט זיך פארנומען מיט די אלע אויפגאבן וואָס שפעטער האָט זיך פארנומען מיט דעם דער מאגיסטראט, ווי: ערלויבענישן צו בויען, פארדינגען די שטאטישע פעלדער, צושטעלן צו דער מיליטעריישער מאַכט, יעדעס יאָר, די רשימות פון די יונגע־לייט וועלכע דארפן גיין אין מיליטער, ארויסגעבן פאספאָרטן, אָנפירן מיט דער שטאטישער ווירטשאפט און מאָנען שטא־טישע שטייערן, אויסהאלטן די פייערלעשער קאָמאנדע א.א.וו..

די ערשטע וועלט־מלחמה

דעם 1־טן אויגוסט 1914 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. עס זענען מאָביליזירט געווארן אויך יידישע בחורים אין דער אָרמיי. דער האָלץ־האַנדל קיין דייטשלאַנד, פון וועלכן א גרויסער טייל פון דער באפעלקערונג האָט געצויגן חיונה, איז גלייך אָפגעשטעלט געווארן. די עקאָנאָמישע לאגע איז פארערגערט געווארן, אייניצעלנע האָבן זיך צוגעפאסט צו דער צייט און געמומען צושטעלן פארשידענע ארטיקלען דער מיליטעריישער מאכט. די יידישע באפעלקערונג האָט גלייך דערפילט די נויט פון דער מלחמה, כאָטש זי איז פאָרגעקומען ווייט פון ווילייקע.

אָנהויב זומער 1915, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאגע שטארק פארבעסערט, אדאנק די גרויסע קניות פון דער מיליטעריישער מאכט פארן מיליטער.

דער פראָנט איז געווען ווייט פון ווילייקע, און פרנסה איז געווען. דער לעבן אין שטאָט איז געגאנגען נאָרמאל. דער שטאָט גאָרטן איז געווען פול מיט שפאצירנדע יוגנט אין די אָוונטן.

ווער האָט זיך געקענט פאָרשטעלן אז אין צוויי חדשים ארום וועלן זיין קאמפן אין ווילייקע, און די שטאָט וועט איבערגיין פון האנט צו האנט.

סוף זומער 1915 האָבן די רוסן געליטן גרויסע מפלות. די דייטשן זענען דערגאנגען ביז ווילייקע. אין סעפטעמבער האָבן זיי פארנומען די שטאָט. די אָקופאציע האָט געדויערט א וואָך צייט. א שטארקע מיליטעריש רוסישע אָפענסיווע האָט אָפגעטריבן די דייטשן פון שטאָט. זיי זענען געבליבן שטיין ביי סמארגאן ביז פעברואר 1917. א טייל פון דער פארמעגלע־כער יידישער באפעלקערונג איז אנטלאָפן קיין רוסלאנד. אין שטאָט זענען פארבליבן בלויז די אָרעמע שיכטן. פיל הייזער זענען פארברענט געוואָרן דורך די רוסן און פון די שלאכטן. דער איבערגעבליבענער טייל באפעלקערונג האָט געלעבט די ערשטע צייט אין שרעק צוליב די קאָזאקן.

ווען איך בין געקומען אויף א באזוך אין דער היים, אין חודש מאי 1917, אלס זעלנער פון פענזע נאָך אן אָפּוועזנהייט פון צוויי יאָר, האָב איך די שטאָט ניט דערקענט. זי איז כמעט געווען חרוב, גאנצע גאסן אָפּגעברענט. בלויז די ליובאוויטשער שטיבל איז געבליבן. ניטאָ קיין הייזער, ניטאָ קיין מענטשן, ניטאָ די פריילעכע יוגנט.

אין די יאָרן 1915—1917, האָט בכלל ניט עקזיסטירט אין ווילייקע קיין יידיש געזעלשאפטלעך לעבן. אין שטאָט זענען געבליבן א קליינע צאָל משפחות, עס האָט ניט עקזיסטירט אפילו קיין חדר, ווייל עס זענען כמעט ניט געווען קיינע קינ־דער. אין אָנהויב 1917, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאגע אין ווילייקע פארבעסערט. דער יידישער ישוב האָט זיך פארגרע־סערט, עס זענען געווען א סך מיליטער־לייט, וועלכע פלעגן אלץ אויסקויפן. ווער עס האָט נאָר געקענט עפעס באקן, אדער פארקויפן פון האנט צו האנט, האָט פארדינט.

די פעברואָר־רעוואָלוציע

די רעוואָלוציע, וועלכע איז אויסגעבראָכן אין פעברואר, 1917 האָט פארשאפט א שמחה פון פרייהייט די ביסל ווילייקער יידן, ווי אלע יידן אין רוסלאנד. מען האָט אויסגעקליבן א פאָלקס־מיליץ, צווישן זיי עטלעכע יידן. די פריייד איז געווען גרויס, מיטן אָפשאפן די צארישע באגרענעצונגען. עס זענען פראָקלאמירט געוואָרן וואלן צום אלרוסישן יידישן צוזאמען־פאָר און צו דער גרינדונגס־פארזאמלונג. א פארביסענער קאמף

שמחת־תורה פייערונג
פון לינקס שטייען: ש. י. נארמאן, י. סווירסקי, ד. דובין, ש. ח. דובין, ג. קאפעלאוויטש, א. קאפעלאוויטש, ד. טילעוויטש, ז. נארמאן, ה. לעווינסאן. פון לינקס זיצן: ב. נארמאן, י. טשארנע, ש. ח. לעווינסאן, ל. ד. דובין, י. לעווינסאן, משה איצ׳ע דער שמש, ס. קאליר, ש. ח. קאפעלאוויטש, ה. טראסט, ח. שאץ.

האָט זיך געפירט צווישן די פארשידענע רוסישע פארטייען: מענשעוויקעס, באָלשעוויקעס און סאָציאל־רעוואָלוציאָנערן ווי אויך צווישן די יידישע.

אין ווילייקע האָבן זיך אָרגאניזירט 2 פארטייען: די ציוניס־טישע אָרגאניזאציע מיט ״צעירי ציון״ בראש, און די אָרטאָ־דאָקסן, וועלכע האָבן זיך געפרופן ״אחדות״.

איך בין דאָן געווען א זעלנער און געדינט נעבן נאראטש. מיינע ווילייקער חברים האָבן מיר אייגעלאדן האלטן א רעפע־ראט אין ווילייקע, און אויפקלערן די צילן פון דעם אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר.

איך בין געווען א דעלעגאט פון דער ציוניסטישער אָרגאני־זאציע, צום אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר, געווייזלט פון דער 3־טער ארמיי (זעלנער). מיינע חברים האָבן געזאָרגט, איך זאָל קענען ריידן אין דער ליובאוויטשער שטיבל. דער ערשטער מאָל, וואָס מען זאָל ערלויבן אַ ציוני ריידן אין שטיבל נעבן ארון הקודש. דער רעפעראט איז דורך אָן שטערונגען, אפשר צוליב מיינע מיליטעריש קלויזער.

מיטן אויסברוך פון דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש, דעם 25־טן אָקטאָבער 1917, האָט זיך גלייך פארערגערט די מאטעריעלע לאגע. די נייע מאכט האָט אָנגעהויבן קאָנפיסקירן אלץ, וואָס איז געווען אין די איבערגעבליבענע קרעמלאך. די סחורות זענען פארבאהאלטן געווארן, און שפעטער פארקויפט אין געהיים, פאר הויכע פרייזן. עס איז געגרינדעט געווארן די טרויעריק באָווסטע ״טשעקאַ״, וועלכע האָט אָנגעהויבן רודפֿן, כלומרשט, ספעקולאַנטן און קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן דראָהענדיק אפילו מיט טויט־שטראָף.

מיין ווילייקער שול־חבר, ברוך איזאקסאָן, סטודענט פון דער קיעווער אוניווערסיטעט, איז באשטימט געווארן אלס סעק־רעטאר פון ווילייקער רעוואָלוציאָנערן טריבונאל. דעם 20־טן פעברואר 1918, האָבן די דייטשן פארנומען די שטאָט אָן א קאמף. די באָלשעוויסטישע מאכט איז אנטלאָפן, די באציונג פון די דייטשן איז געווען א קאָרעקטע. זיי האָבן זיך ניט גע־מישט אין די אינערלעכע ענינים. זומער 1918, האָבן זיי בא־שטימט וואלן צום מאגיסטראט. א דאנק דער אויפקלערונג פון ״צעירי ציון״ וועלכע איז געווען די איניציאטיע פאָליטישע פארטיי אין ווילייקע, האָבן די יידן געמאכט א בלאָק, מיט די ווייסרוסן, און ניט מיט די פאָליאקן. אדאנק דעם איז אויסגעקליבן געווארן וואלינעץ אלס בירגערמייסטער, און אברהם סווירסקי אלס מיטגליד אין מאגיסטראט, דער ערשטער יידֿ, פאר די לעצטע צענדליקער יאָרן, אין דער געשיכטע פון ווילייקע, וועלכער האָט פארנומען אט דעם אַמט.

דעם זומער האָבן זיך אומגעקערט א טייל יידישע פאמיליעס פון רוסלאַנד, און פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע זענען געווען אונטער די דייטשן פון 1915־טן יאָר. די עקאָנאָמישע לאגע האָט זיך פארערגערט, קיין סחורה פאר די קראָמען איז ניט געווען פון וואנען צו ברענגען, אויך האָבן די דייטשן ניט געזאָרגט צו ברענגען די נויטווענדיקסטע פראָדוקטן פאר דער שטאָט. א טייל פלעגט אויפקויפן פראָדוקטן, ווי צוקער און

די ברידער בערל (בושקעס) און יהודה קאצאוויטש

אנדערע לעבנס ארטיקלען, און אויך סחורות ביי די דייטשן, אדער ביי די פויערן, וועלכע האבן מיטן אנקומען פון די דייטשן, באוויזן צו צערויבן די רוסישע מיליטעריש באזעס, און געפירט עס קיין רוסלאנד. א טייל האט געהאנדלט צוביסלעך מיט די פויערן, אדער דייטשן, אבער די מערהייט האט שטארק געליטן מאטעריעל.

די ערשטע יידישע שולע

צווישן די צוריקגעקומענע, זענען געווען קינדער, אוי אביסל יוגנט. "צעירי ציון" האט באשלאסן צו עפענען א שולע, וועלכע איז געווען א סינטעז, פון א וועלטלעכער דערציונג, און אויך איינגעפירט לימודי־קודש. אויף עברית האבן מיר געבראכט א לערער פון מינסק, לימודי־קודש האט געלערנט ר' אברהם־זלמן לאנדא, און רוסיש – יעקב פריידוס. די שולע איז שפעטער געווען דער יסוד צו דער "תרבות" שולע. אויך איז געעפנט געווארן א ביבליאטעק. די ביכער זענען אויפגעקליבן געווארן אין שטאט, פון די רעשטלעך, פון דער אמאליקער ביבליאטעק. שטארק אקטיוו ביים גרינדן די אויבנדערמאנטע, זענען געווען: ח. ש. קאפעלאוויטש, אברהם קאפעלאוויטש, א. סאלאוויייטשיק, עקיבא קאפעלאוויטש א. א.

די סאוויעטן אין ווילייקע 1918

אין נאוועמבער 1918, ווען אין דייטשלאנד איז אויסגעבראכן די רעוואלוציע, האבן זיי, לויט אן אפמאך, מיט דער סאוויעטישער מאכט, אנגעהויבן אפטרעטן. עס האבן זיך אומגעקערט קיין ווילייקע די באלשעוויקעס, וועלכע האבן אנגעהויבן מאכן "ארדענונג". די עקאנאמישע לאגע איז געווארן זייער א שווערע. דאס געלט האט אנגעווווירן זיין ווערט. עס האט זיך אנגעהויבן א האנדל פון בייטן בגדים, און גאלד אויף עסנווארג. אין די יידישע אינערלעכע ענינים האבן זיך די באלשעוויקעס דעמאלט ניט אריינגעמישט, אויך די ציוניסטישע טעטיקייט, איז ניט געשטערט געווארן. די יוגנט האט אויפגעפירט עטלעכע יידישע פארשטעלונגען. די ביבליאטעק האט זיך פארגרעסערט. עס איז געווען א פרווו פון דער מאכט צו קאנפיסקירן זי, כדי זי זאל ווערן אן אפטיילונג אין דער אלגעמיינער שטאטישער ביבליאטעק, אבער זייער פארלאנג איז שארף אפגעווארפן געווארן דורך דעם פארוואלטער, ח. ש. ק. א טייל פון דער יידישער יוגנט האט געארבעט אויף שטעלעס ביי די סאוויעטן, און אייניקע זענען אריין אין דער קאמוניסטישער פארטיי. איינער האט אויך געדינט אין "טשעקא". דער חבר ברוך איזאקסאן איז באשטימט געווארן אלס יוסטיץ־קאמיסאר פון ווייס־רוסלאנד אין מינסק. אין יענע טעג איז ארעסטירט געווארן אלס קאנטר רעוואלוציאנער דער איליער לערער, יודל דארדאק, א חבר פון "צעירי־ציון". ווען איזאקסאן האט באזוכט ווילייקע אלס קאמיסאר, האב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט און אים געבעטן, אז ער זאל באפרייען מיין חבר, וועלכער איז געווען אין גרויס סכנה. אויף מארגן איז דארדאק באפרייט געווארן, צוזאמען מיט נאך עטלעכע ארעסטירטע קריסטן. די סאוויעטן האבן געהערשט אין ווילייקע ביז סוף יוני 1919.

די פוילישע מאכט אין ווילייקע

דעם 1־טן יולי 1919 איז ווילייקע פארנומען געווארן דורכן פוילישן מיליטער, וועלכער איז דערגאנגען ביז קיעוו. די ערשטע שעהן, וועו די שלאכט איז נאך פארגעקומען אין שטאט, זענען געווען געפערלעכע פאר דער יידישער באפעלקערונג. פאר יעדן חשד פון קאמוניזם, איז מען גלייך דערשאסן געווארן. דורך א מסירה פון דעם ארטיקן ווייסרוס קאסטיא קאליאצאוו, איז ח. ש. ק. געשטאנען אין געפאר דערשאסן צו ווערן. איין קויל, וועלכע איז געשאסן געווארן אין אים, האט ניט געטראפן, דערנאך איז ער געשלאגן געווארן. אבער א דאנק א פאליאק, פעליקס יאשצעמסקי, וועלכער איז נאכדעם געווען סטאראסטא אין ווילייקע, איז ער גערעטעוועט געווארן פון א זיכערן טויט.

עס איז אריבער א שטיקל צייט. עס האט זיך געשאפן א נארמאל לעבן מיט א פריען האנדל. די עקאנאמישע לאגע האט זיך פארבעסערט. עס האט זיך איינגעשטעלט א פארבינדונג מיט אמעריקע, און די קרובים האבן אנגעהויבן שיקן געלט. די באציונגען מיט דער פוילישער מאכט זענען געווען קארעקטע. די יידישע געזעלשאפט "יעקאפא" פון ווילנע איז געקומען צו הילף דער יידישער באפעלקערונג, געשטיצט די שולע, עס האט זיך אויך אנטוויקלט דאס געזעלשאפטלעכע לעבן, ווי אויך די ציוניסטישע טעטיקייט.

די יוגנט וועלכע איז געווען צושפרייט אין משך פון פינף יאר איבער גאנץ רוסלאנד, און אויף די פראנטן, דורכמאכנדיק שווערע יארן, האבן אויך גלייכצייטיק פארזוכט דעם טעם פון פרייהייט און פרייליכקייט אין די האניג חדשים פון דער פעברואר רעוואלוציע.

די צעירי ציון אַרגאניזאציע האָט געשאפן א קלוב ביי קאס־קען אין דירה, דאָרט פלעגט מען איינאָרדענען פאָרלעזונגען, פרייע שמועסן, טרינקען אַ גלאָז טיי און אַמאָל אויך טענץ. עס פלעגט אָנטייל נעמען די גאָנצע יוגנט, אַן אונטערשייד. דעם ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון ווילייקע, האָבן מיר איינגעאָרדנט א חנוכה אָוונט מיט לאטקעס, מיט א רעפעראט מעניני דיומא. דער קלוב האָט אריינגעטראָגן פרייד און ליכט אין יוגנט, נאָך די שווערע מלחמה־יאָרן.

די אקטיוויטעט פון דער ציוניסטישער יוגנט האָט זיך אָפגע־רופן ערשט אין 20־טן יאָר, ווען עס איז באשטעטיקט געוואָרן אין סאן רעמא דער מאנדאט אויף ארץ־ישראל.

מיר האָבן דאן איינגעאָרדנט א פייערלעכער פארזאמלונג אין לאָקאַל פון תרבות שול ביי קוגלען אין הויז.

מיט ווערעמע רעדעס און אפשאצונג פון דער וויכטיקייט פון די געשעענישן, איז אַרויסגעטראטן אברהם סאלאוויטשיק און דער שרייבער פון די שורות. מיר האָבן געוופן צו שאפן דעם "קרן הזהב" לויטן באשלוס פון דירעקטאָריום פון קק"ל. דער ערפאָלג איז געווען איבעראשענד. דער עולם־פרויען און מענער־ האָבן אראָפגענומען פון זיך גאָלדענע פינגערלאָך, זייגערלאָך, און ווערטפולע חפצים און אָפגעגעבן ביים פרעזי־דיום טיש. איך געדענק דעם רושם וואָס האָט געמאכט, ווען טעמע דינערשטיין־מאזוועצקי האָט אָפגעגעבן גאָלדערנע זיי־גערלאָך פאר דעם "קרן הזהב". אין יאָרן שפעטער פלעגט דער אינסטרוקטאָר פון קרן היסוד ה' גערבאווסקי, זיך וועגן צו די ווילייקער עסקנים, העלפן אים דורכפירן זאמל־אקציעס פארן קרן היסוד, אין די דערבייאיקע שטעטלאך, ווי דאלהינאוו, א.א. און אפילו אין לידע.

"יעקאפא"

אין סעפטעמבער 1919 איז פאָרגעקומען די קאָנפערענץ פון יעקאפא. 83 דעלעגאטן פון ווילנער געגנט האָבן זיך באטיילט אין איר, צווישן זיי ח. ש. קאָפעלאָוויטש אלס דעלעגאט פון ווילייקע, וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אלס מיטגליד אין ראט פון געגנט קאָמיטעט. אין דער זעלבער צייט האָט "יעקא־פא" באשטימט פאר קינדער באשפייזונג פראָדוקטן, וועלכע מען האָט יאָרן ניט אָנגעזען, ווי קאָקאָאָ, קאָנדענסירטע מילך, ריז און ווייס מעל. היות די באנען זענען ניט געגאנגען רעגו־לער, האָב איך געמוזט פירן די פראָדוקטן מיטן פור, אין משך פון 2 מעת־לעת פון ווילנע.

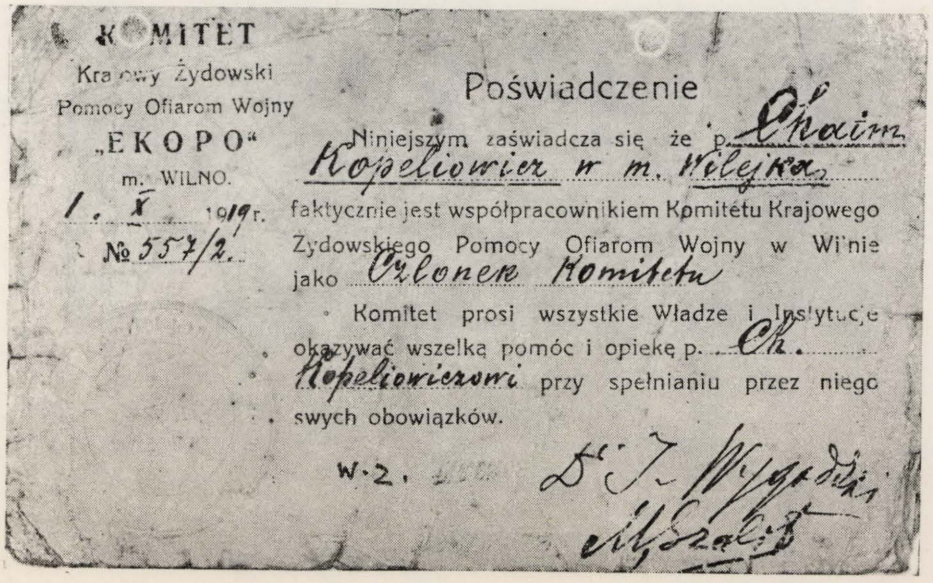
אין ווילייקע איז אויסגעוויילט געוואָרן א קאָמיטעט, פון פאָלגענדע מיטגלידער: ר' יהודה פריידוס־פאָרזיצער, ר' אליהו לייב זאגארמיסטער־קאסיר, ח. ש. קאָפעלאָוויטש אלס סעקרעטאר, און ר' שלמה גורוויטש און אברהם קאָפעלאָוויטש אלס מיטגלידער.

דער קאָמיטעט האָט געעפנט א קיך פאר די קינדער, ווו זיי פלעגן באקומען 2 מאָל אין טאָג עסן, אלס פארוואלטער האָבן מיר איינגעלאדן יהודה קאצאוויטש, מיין מאמע האָט אָפגעגעבן א צימער אָן באלוינונג.

עס זענען געווען געציילטע בכבוד־יקע משפחות, וועלכע האָבן פשוט געליטן הונגער. איך מיט ר' אליהו לייב־ן האָבן באשלאָסן אויסצוהעלפן די משפחות מיט פראָדוקטן אלס "מתן בסתר".

די הילפס ארבעט פון "יעקאפא" איז אָנגעגאנגען ביז יוני 1920, ווען די סאָוויעטן האָבן פארנומען די שטאָט, גייענדיק פארנעמען וואַרשע, און האָט זיך צוריק באנייט מיטן פארנעמען פון ווילייקע צום צווייטן מאָל דורך די פאָליאַקן.

ה' חיים קאָפעלאָוויטש באַשטעטיקט אַלס דעלעגאַנט פון "יעקאפא" קאָמיטעט

KOMITET
Kra owy Żydowski
Pomocy Ofiarom Wojny
„EKOPO"
m. WILNO.
1. X 1919 r.
№ 557/2.

Poświadczenie

Niniejszym zaświadcza się że p. Chaim Kopeliowicz w m. Wilejka faktycznie jest współpracownikiem Komitetu Krajowego Zydowskiego Pomocy Ofiarom Wojny w Wilnie jako Członek Komitetu

Komitet prosi wszystkie Władze i Instytucje okazywać wszelką pomóc i opiekę p. Ch. Kopeliowiczowi przy spełnianiu przez niego swych obowiązków.

W. 2.

שבועות 1920, איז געווען זייער א שיינער טאָג. פלוצלונג, האָט דאָס פוילישער מיליטער געגומען זיך צוריקציהען. דאָס גיכע אָפּטרעטן איז געקומען, ווייל געגעראל טוכאטשעווסקי האָט דורכגעריסן דעם פויליש־ן פראָנט און איז געגאַנגען פאָר־ אויס פארנעמען וואַרשע. אָבער, דער שנעלער צוריקמארש האָט זיך אָפּגעשטעלט. די פאָליאקן זענען פארבליבן נאָך 3 וואָכן אין ווילייקע. עס זענען פארבליבן נאָר די מיליטערישע מאכט און די זשאנדארמעריע. מען האָט מורא געהאט פארן אָפּטרע־ טנדיקן מיליטער. צום גליק זענען די דריי וואָכן אריבער רויק. די לעצטע נאכט פאר זייער אוועקגיין, האָבן אלע יידן זיך באהאלטן אין די קעלערס.

נאָך האלבן טאָג איז אריין פון קורעניצער זייט א שטארקע סאָוויעטישע ארמיי, ניט אָפשטעלנדיק זיך אין ווילייקע, האָבן זיי מארשירט דורכן טייך (דער בריק האָט געברענט) ווייטער קיין מאלאדעטשנע. אין שטאָט האָט זיך געגרינדעט אן ארטיקע ציווילע סאָוויעטישע מאַכט, אייניקע יידישע בחורים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער קאָמוניסטישער פארטיי. ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן שווערע טעג פון הונגער און נויט. די פויערן האָבן ניט געוואָלט פארקויפן זייערע פראָדוקטן פאר געלט, נאָר בייטן קעגן אנדערע זאכן, ווי: זאלץ, בגדים, וועש, שוכ־ וואַרג. די סאָוויעטישע מאכט האָט לאנג ניט אָנגעהאלטן, און אין אָקטאָבער 1920 האָבן די פאָליאקן ווידער פארנומען די שטאָט. נאָכן ריגער שלום־אָפּמאך מיט די סאָוויעטן, האָט זיך אייניגעשטעלט דער רוסיש־פוילישער גרענץ, בערך 30 קילאָ־ מעטער פון ווילייקע. דאָס איז געווען דער 7־טער מאָל, וואָס די מאכט האָט זיך געביטן אין ווילייקע, אין משך פון די מלחמה יאָרן, פון ענדע יאָר 1915 ביזן ענדע יאָר 1920. יעדעס מאָל האָט די יידישע באפעלקערונג איבערגעלעבט שרעק און צרות.

ש. ח. דובין

די שטאט אין איר גלאנץ און חורבן

די יידישע באפעלקערונג

עס איז גאנץ ווייניק באווּסט וועגן דער אנטוויקלונג פון ווילייקע אין פארלויף פון גאנצן 19־טן יאהרהונדערט. דאס איז געווען א רויקע, שטילע פראווינציעלע שטאט מיט א קליינער יידישער באפעלקערונג. די גאנצע שטאט האט געציילט ניט מער ווי א פאר טויזנט נפשות, מערסטן ווייסרוסן און א קליינער טייל פאליאקן. האט פארמאגט א קליינער צאל נאפט לאמפן, וועלכע האבן באלויכטן א טייל פון אירע גאסן.

אין ווילייקע האט געהאט זיין שטענדיקן זיץ אּרט דער צארישער לייטער פון קרייז – דער איספראוניק. איך געדענק גוט דעם לעצטן איספראוניק, מען האט אים גערופן וויש־ניעווסקי. איך דערמאן זיך ווי ער פלעגט שפאצירן אין די נאכמיטאג־שעה'ן אין די הויפט גאסן פון שטאט אין זיינע אפיציעלע קליידער מיט א שטעקן אין האנט און מיט א גרויסן הונט ביי דער זייט.

איך געדיינק דעם בלינדן שטייער אינספעקטאר פון קרייז. זיין גאנצער שטאב איז באשטאנען פון 2 נידעריקע אנגע־שטעלטע. אייגנער פון די חשוב׳סטע פארשטייער פון דער צאר־י שער מאכט איז געווען דער פרעדוואדיטעל דוואריאנסטווא – דאס הייסט דער הויפט־פירער פון די אדעליקע. זיין נאמען איז געווען באראזדין. ער איז שטענדיק געווען דער פארזיצער פון דער מאביליזאציע קאמיסיע צום מיליטער. אין שטאט געריכט איז געווען איין ריכטער מיט א סעקרעטאר, אויף דער באן סטאנציע פלעגט חוץ דעם נאטשאלניק דערשיינען דער צארישער זשאנדארם, אין זיין אפיציעלן מונדיר בא יעדן דורכפאר פון פאסאזשיר־צוג. די פאסט און טעלעגראף לייטונג פלעגט באדינען די שטאט און ארומיקע געגנט.

עס איז אויך געווען א קליינע טעלעפאן סטאנציע וועלכע האט געהערט צום קאטאלישן קלויסטער. זי איז געווען פאר־בונדן מיט אייניקע שטעטלאך.

אויפן באּרגיקן באדן סוף נאראטשער גאס איז געשטאנען די 3 שטאקיקע געביידע, די באווּסטע ווילייקער טורמע, וועלכע האט זיך געזעסן פון דערווייטנס.

תשעה־באב 1914 איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה. פיל יידן זענען מאביליזירט געווארן. די עקאנאמישע לאגע האט זיך מיט אמאל פארערגערט. אלע גרעסערע און קלענערע סוחרים, וועלכע האבן געהאט צו טאן מיטן מסחר פון וואלד, האבן מיטאמאל פארלארן זייער פרנסה. הערבסט 1915, נאך די גרויסע רוסישע מפלה אויפן מזרח־פראנט, האט זיך דער פראנט דערנענטערט צו אונדזער שטאט. דער פחד פאר די קאזאקן, וועלכע האבן געבושעוועט אין די ארומיקע שטעטלעך, איז געווען זייער גרויס און כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג האט פארלאזן די שטאט. דער גרעסטער טייל איז אוועק דורך קורענץ אין די דערפער. ערב יום כפור 1915 אין מיטן דער נאכט איז ארײן די דייטשע קאוואלעריע קיין ווילייקע. ווען מען האט זיך אומגעקערט, האט מען גע־פונען די שטאט פארברענט. עס זענען געבליבן נאר איינ־צעלנע הייזער אין די עקן פון דער שטאט. די דייטשן זענען אפגעטראטן און דער פראנט האט זיך אפגעשטעלט ביי סמאר־גאן. א טייל פון די ווילייקער היימלאזע זענען פארבליבן ביי די דייטשן. די מערהייט אבער איז אוועק קיין מינסק, פאל־טאווע, חארקאוו און אנדערע. אונדזער משפחה און נאך אייניקע געציילטע פאמיליעס, זענען פארבליבן אין שטאט, און אזוי ארום אפגעווען פולע 2 יאר, א 25 – 30 קילאמעטער פון דעם הויפט־פראנט.

דורך ווילייקע פלעגן דורכפארן טויזנטער סאלדאטן אין דער ריכטונג צו דעם פראנט, ווי אויך ציווילע בירגער פון פארשידענע פעלקער: קאזאכן, טאטארן און אוזבעקן, וועלכע מען האט געשיקט צו דעם פראנט, גראבן אקאפעס. ביינאכט פלעגט מען זען די דייטשישע אראפלאנען מיט די ראקעטן, וועלכע האבן באלויכטן דעם הימל. טאג־טעגלעך פלעגן דער־גיין פון דעם פראנט די דונערן פון דער ארטילעריע. אין שטאט איז ניט געווען קיין ציווילע מאכט, נאר א מיליטע־רישער קאמענדאנט. עס איז אויך געווען טעטיק א גרויסער פעלד־שפיטאל פארן גאנצן סמארגאנער פראנט.

ווילייקע אין די טעג פון דער פעברואר־רעוואלוציע 1917

אזוי ווי די שטאט איז געווען נאענט צו דעם מערב־פראנט און אין פארלויף פון 30 מאנאטן אין רשות פון דער מילי־טערישער מאכט, זענען די וויכטיקע היסטארישע נייעס וועגן דער אבדיקאציע פון צאר ניקאלאי דערגאנגען צו דעם פראנט מיט א פארשפעטיקונג פון אייניקע טעג. די צארישע מיניס־טארן האבן נאך געהאפט, אז אלץ וועט זיך פארענדיקן פונקט ווי אין 1905. די צייטונגען "רוסקאיא סלאווא" פון מאסקווע און "פעטערבורגסקי ויעסטניק", וועלכע מיר פלעגן באקומען רעגולער יעדן טאג, האבן מיר פלוצלונג אויפגעהערט צו דער־האלטן. עס זענען אדורך אייניקע טעג און אין ווילייקע זענען אנגעקומען די ערשטע צייטונגען וועגן דער אבדיקאציע, מיטן מאניפעסט פון דעם נייעם מיניסטער־פרעזידענט פירשט לוואוו. עס איז שווער צו באשרייבן די גרויסע שמחה, וועלכע האט באהערשט די גאנצע באפעלקערונג אן אויסנאם. אין שטאט

זענען אַריין אייניקע טיילן פון מיליטער, וועלכע האָבן דער־קלערט זייער טרייסייט צו דער צייטווייליקער רעגירונג. די צאַרישע זשאַנדאַרמען זענען געוואָרן באַזייטיקט. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ פאָלקס־מיליציע, צווישן זיי אויך פיל יידן.

אַ ביסל שפּעטער, איז אויסגעווייטלט געוואָרן אַלעקסאַנדער קערענסקי אַלס פּרעמיער־מיניסטער. איך געדענק דעם טאָג, וועו ער איז אָנגעקומען קיין וויליקע און איז אַרויסגעטראָטן אויף גרויסע פּאַרזאַמלונגען פון אָפּיצירן און סאָלדאַטן. ער האָט געפּרעדיקט צו פירן די מלחמה ביז אַן אָנטגילטיקן נצחון. עס זענען פּראָקלאַמירט געוואָרן וואָלן צו דער גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג. עס איז פּאַרעפנטלעכט געוואָרן דער אויפרוף פון דער צייטווייליקער רעגירונג, וועלכע האָט אָנערקענט די גלייכבאַרעכטיקונג פון אַלע רוסישע בירגער אָן אונטערשייד פון ראַסע און גלויבן. גרויס איז געווען די שמחה פון די יידן. די תקופה פון קערענסקיס רעגירונג איז געווען אין אַלגעמיין אַ פרייַע, אָבער ניט קיין רויקע. עס האָט זיך צעפלאַקערט דער וואָל־קאַמף איבער גאַנץ רוסלאַנד וווי אויך צווישן די סאָלדאַטן אויף די פראָנטן. דער עיקר מחלוקת איז געווען צווישן די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען: מענשעוויקעס, באָל־שעוויקעס און סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן. פּאָרשטייער פון די צענטראַל־קאַמיטעטן פון אַלע פּאַרטייען האָבן געפירט אַ בריייטע פּראָפּאַגאַנדע. אויף דער יידישער גאַס איז געפירט געוואָרן דער וואָל־קאַמף צווישן דער ציוניסטישער פּאַרטיי און "בונד". אַזוי האָט געדויערט ביז אָקטאָבער 1917. איך געדענק די פּאַרזאַמלונג פון די פּראָנט־סאָלדאַטן, וואָס איז פּאָרגעקומען אין קלוב פון שטאָטישן פּאָרק, אין וועלכער איך בין אַרויסגעטראָטן מיט אַ רעדע און פּאַרטיידיקט די קערענסקי־רעגירונג. איך בין דעמאָלסט דערשינען אַלס אַ ציוניסט.

אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע

די וויליקער יידן האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט שוועריע טעג. פון סמאָרגאָנער און נאָראָטשער פּראָנט, האָבן גרופּעס זעלנער פּאַרלאָזט זייערע פּאָלקן נאָכן נוקם זיין זיך אין די צאַרישע אָפּיצירן, און געקומען אין די נאָענטע שטעט, געשפּרייזט איבער די גאַסן און אַן פּחד געוויבט, וואָס זיי האָבן געקענט.

דאָס האָט געדויערט אייניקע מאָנאַטן. די באָלשעוויסטישע מאַכט אין מינסק האָט אָנגענומען מיטלען קעגן דעם. קיין וויליקע פלעגט אָנקומען יעדן טאָג די סאָוויעטישע ציימטונג "קראָסנאַיאַ זוויעזדאַ" – ("רויטער שטערן") אין ווייסרוסיש; פון דער יידישער יוגנט געדענק איך מיין חבר גוטמאַן לע־ויטאַן, נפתלי דעם שערערס זון, וועלכער איז געוואָרן אַ באַ־וווסטער קאָמוניסט און געדינט אין גענעראַל־שטאָב פון דער רויטער אַרמיי. אין מיין זכרון איז אויך פאָרבליבן ברוך איזאַקסאָן, אַ בעקערס אַ זון, ווי אויך יוסף בעזפּראָזוואַני, אַ זון פון איטשע־מאיר דעם שוסטער. אין די געציילטע מאָנאַטן פון די ערשטע באָלשעוויקעס אין וויליקע זענען אַרעסטירט געוואָרן אייניקע סוחרים. צווישן זיי מיין מוטער, לאה־דוואָשע ז"ל, ווי אויך ר' מרדכי עפּשטיין ז"ל, אַ גאַלאַנטעריי־קרעמער און אַנדערע. אַלע זענען צום גליק נאָך אייניקע טעג באַפרייט געוואָרן. ר' מרדכי עפּשטיינ'ען האָט מען אין טורמע אָפּגע־שאָרן זיין פּאַטריאַרכאַלישע באָרד.

1918 — די דייטשן אין וויליקע

נאָכן דורכפאַל פון די שלום־אונטערהאַנדלונגען אין בריסק־דליטא האָט טראָצקי פּראָקלאַמירט דעם סוף פון די שלאַכטן: "ניט מלחמה און ניט שלום". אַ קורצע צייט נאָכדעם, אין אַפּאַנג 1918, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן זייער מאַרש אויף רוסלאַנד. דער נאָענטסטער פּראָנט אין פערלויף פון קאַרגע 3 יאָר איז געווען סמאָרגאָן. די דייטשן זענען אַריין קיין וויליקע אין אייניקע שעה אַרום, אָן אַ שלאַכט. פּאַרלאָזנדיק וויליקע, האָבן די באָלשעוויקעס זיך באָרימט, זיך צעפלאַקערט זיך מיט אונדז: "מיר וועלן נאָך צוריקקומען". זיי זענען אַוועק פון וויליקע, אָדער, בעסער געזאָגט, אַנטלאָפן דורך דעם הילצערנעם בריק איבער דער וויליע אין דער ריכטונג פון וויאַזין־איליע־באָריסאָוו. צוזאַמען מיט זיי זענען אויך אַוועק די אויבנדערמאָנטע ברוך איזאַקסאָן, יוסף בעזפּראָזוואַני און אַנדערע.

די דייטשישע אַרמיי האָט אין אייניקע טעג באַזעצט גאַנץ ווייסרוסלאַנד ביז פּאָלאָצק־אָרשע און כמעט גאַנץ אוקראינע. שנעל איז געקומען אַן ענדערונג אויף אַלע געביטן. ערשטנס אין די ענינים פון געזעלשאַפטלעכן לעבן, ווי אויך אין עקאָ־נאָמישע פּראָבלעמען. עס זענען באַנייט געוואָרן די פּרייַע סוחרישע טעטיקייט און עס איז פאַרבעסערט געוואָרן די לאָגע פון די יידן אין אַלע הינזיכטן. פּרנסה איז געווען. שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי די דייטשן, וועלכע האָבן אין 1918 גע־ראָטוועט די יידן אין ווייסרוסלאַנד און אוקראינע פון די פּאָגראָמען, זענען אין די שפּעטערדיקע יאָרן געוואָרן אַליין שרעקלעכע מערדער פון מיליאָנען יידן.

די דייטשן האָבן זיך געפּוויטיקט אין שפּייז־פּראָדוקטן, אויס־געהונגערטע אין פאַרלויף פון די 4 מלחמה־יאָרן. זיי האָבן דורך די יידישע סוחרים איינגעקויפט און עקספּאָרטירט קיין דייטשלאַנד: תבואה, פלייש א. א. וו. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דאָס האָט פאַרבעסערט די ווירטשאַפטלעכע לאָגע פון די יידן. קיין וויליקע האָבן זיך אָנגעהויבן אומקערן צענדליקער משפּחות פון דער דייטשישער זאָנע, ווי אויך פון מינסק און אוקראינע פון דער רוסישער זייט. אַזוי אַרום האָט זיך אָנ־געהויבן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

די באָלשעוויקעס ווידער אין וויליקע

נאָך דער גרויסער מפּלה פון דער דייטשישער אַרמיי אויף דעם פראָנצוויזישן פראָנט אין סוף פון 1918 און נאָך דער רעוואָלוציע אין בערלין, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פאַר־

לאָזן די געביטן פון אוקראינע און ווייסרוסלאַנד. ווילייקע איז געבליבן אין פאַרלויף פון מער ווי א וואָך אָן אַ מאַכט. די יידן און ווייסרוסן האָבן געגרינדעט אַ פאָלקס־מיליציע. אין שטאָט איז אַריין די סאָוויעטישע אַרמיי און געגומען איינפירן די קאָמוניסטישע אָרדענונג. דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך פיל פאַרערגערט. דאָס געלט האָט פאַרלאָרן זיין וועדט. די פויערן פון די אַרומיקע דערפער האָבן פשוט "פאַרשטרייקט" און פלעגן ניט קומען אויפן מאַרק מיט זייערע סחורות. קאָרן האָט מען געקאָנט באַקומען נאָר פאַר בגדים, אָדער פאַר גאָלדענע מטבעות. אַזוי אויך אַנדערע דאָרפישע פראָדוקטן.

ניט לאַנג האָט געדויערט די באָלשעוויסטישע מאַכט אין ווילייקע. עס איז אויסגעבראָכן די פוילישׂ־סאָוויעטישע מלחמה.

די פוילישע הערשאַפט

זומער 1919 איז ווילייקע צום ערשטן מאָל פאַרנומען געוואָרן דורך דער פוילישער אַרמיי פון יוזף פילסודסקי, וועלכע האָט פאַרטריבן די רוסן אין ווייס־רוסלאַנד ביז נאָך מינסק און אין אוקראינע ביז קיעוו. די פוילישע נצחונות זענען אָבער ניט איינגעהאַלטן געוואָרן. אין אַ צייט שפּעטער, בערך נאָך אַ יאָר הערשאַפט פון די פאָליאַקן, האָט די רויטע אַרמיי זיך ווידער פאַרשטאַרקט און בראש מיט מאַרשאַל טוכאַטשעווסקי אָפּגעטריבן די פאָליאַקן ביז דער ווייסל. אַזוי אַרום האָט זיך די מאַכט יעדעס מאָל געביטן, אַזוי אַז די יידישע באָפעלקערונג האָט געלעבט אין שרעק און פיל געליטן. עס איז כדאי צו פאַרצייכענען, אַז די באַציונג צו יידן מצד די מיליטער־אָפּטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי איז תמיד געווען אַ באַפרידנדיקע. די סאָוויעטישע זעלנער האָבן באַקומען באָפעלן ניט אָנצופאַלן און ניט רויבן די ציווילע באָפעלקערונג בכלל און יידן בפרט. פאַר אַזעלכע פאַרברעכנס איז מען געשטעלט געוואָרן צום גרעריכט פון רעוואָלוציאָנערען קריגס־טריבונאַל און באַקומען גרויסע שטראָפן. די זיצונגען פון טריבונאַל זענען געווען עפענטליכע.

גאַנץ אַנדערש איז געווען די האַנדלונגען פון די פוילישע "באַפרייער", וועלכע האָבן אָנגעטאָן פיל צרות דער יידישער באָפעלקערונג. באָזונדער מערדעריש איז געווען די טעטיקייט פון די "פאָזנאַנטשיקעס", די אַרמיי פון גענעראַל האַלער.

אין לעצטן מאָמענט איז געשען דער "נס" אויף דער ווייסל. פילסודסקיס אַרמיי האָט באַזיגט די באָלשעוויקעס און מיט איר גיכן מאַרש צוריק באַצעצט אַ גרויסן טייל פון מערב־ווייסרוסלאַנד און אוקראינע. אין אָקטאָבער 1920 זענען די פוילישע רייטער אַריין אין ווילייקע. די שרעק איז געווען אומבאַשרייבלעך, ווייל מיר האָבן גוט געווויסט וועגן אַלע באַרבאַרישע טאַטן פון די האַלערטשיקעס. אונדזער משפּחה איז געווען באָהאַלטן אין אַ קעלער, ביי אַ פוילישער פאַמיליע אויף ראָג פאָהולאַנקע. אין זעלבן קעלער האָט זיך אויסבאָהאַלטן מיט 23 יאָר שפּעטער מיין שוועסטער חיה'לה מיט איר טעכטערל לילינקע (לאה), וועלכע זענען אַרויס־געגאַנגען געוואָרן דורך די פאָליאַקן אין די הענט פון די דייטשישע רוצחים. די פוילישע "באַפרייער" האָבן געזוכט באָל־שעוויקעס אין די יידישע הייזער. אין אַלגעמיין איז די צאָל פון יידן אין ווילייקע אין יענער צייט געווען אַ קליינע. צו אונדזער גליק האָבן די ערשטע טיילן פון די פוילישע רייטער און רויבער פאַרלאָזן באָלד די שטאָט. זיי זענען אַוועק וויי־טער צום מזרח. נאָך דער קאַוואַלעריע זענען אָנגעקומען פוסגייער, מער דיסציפלינירטע און איינגעהאָלטענע זעלנער.

די הערשאַפט פון פוילן
אין די יאָרן 1920—1939

נאָכן אונטערשרייבן דעם וואָפנשטילשטאַנד אין נאָוועמבער 1920 האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה פאַר די פוילישע יידן בכלל און פאַר די יידן אין די מזרח־געביטן בפרט. ווילייקע אָלס קרייז־שטאָט איז געוואָרן דער צענטער פון אַ גרויסן פאָוויאָט, ווי פריער, וועלכער האָט זיך געציגן פון ראָדאָ־שקאָוויטש ביז פאָסטאָוו: דונילאָוויטש, מאָלאָדעטשנע, לע־בעדאָוע, האָראָדאָק, קראַסנע, קורענץ, רעטשקע, דאלהינאָוו, קריווין, וויאַזן, איליע און די קאָלאָניע נייקע.

נאָך אַ קורצער צייט איז אָנגעקומען קיין ווילייקע דער נייער סטאָראָסטע – ניטאָסלאָווסקי, זייער אַ ליבעראָלער מענטש, וועלכער איז צוגעטראָטן ענערגיש אייניצופירן רו און אָרדע־נונג. אַ ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט געוואָרן די זיכערהייטס־ענינים. היות די באָפעלקערונג איז בעיקר באַשטאָנען פון ווייסרוסן, האָט די פוילישע מאַכט אָנגעהויבן באַזעצן באַ די גרענעצן פאָליאָקן. מען האָט אויך אָראָפּגע־בראַכט פון טיף פוילן אַ גאַנצן שטאָב פון באַאַמטע, וועלכע האָבן פאַרנומען די אַמטן אין אַלע מלוכה־אינסטיטוציעס פון פאָוויאָט: די סטאָראָסטווע, באַן, פּאָסט און פאָליציי, ווי אויך די מוניציפּאַלע פאַרוואַלטונגען פון די שטעט און דאָרפישע גמינעס. עס איז אָנטשטאָנען אַ נייע סיטואַציע פאָרן צוריק־אויפבוי פון דער חרוב־געוואָרענער ווילייקע אין אַלע שטחים: עקאָנאָמישן, קולטורעלן און פאָליטישן. דער מסחר האָט זיך אָנגעהויבן ענטוויקלען. דער וואָלד־האַנדל האָט אויפגעלעבט. עס האָט זיך געעפנט אַ נייע וועלט און די שטאָט האָט צוריק באַקומען אַ פרייע פאַרבינדונג מיט אָמעריקע. ווילייקע איז ווידער געוואָרן דער צענטער פון אַלע אַרומיקע שטעט און דערפער.

דער סטאָראָסטע ניטאָסלאָווסקי

עס מוז אונטערגעשטראָכן ווערן די גוטע באַציונג פון סטא־ראָסטע ניטאָסלאָווסקי צו דער יידישער באָפעלקערונג. מען קען אים צוריכענען צו די "חסידי אומות העולם", ווייל נאָר צוליב זיין זכות איז דערמעגליכט געוואָרן הונדערטער יידן געראָטעוועט צו ווערן פון טעראָר און פאָגראָמען אין דער

השומר הלאומי באגענט ה׳ פילסודסקי׳ן בעת זיין באזוך אין ווילייקע – 1930.

פינצטערער צייט פון בירגערקריג אין ווייסרוסלאַנד און אוקראינע. יידישע היימלאָזע פלעגן יעדע נאַכט שוואַרצן די גרענעץ פון סאָוויעט־רוסלאַנד און נאָך שרעקלעכע ליידן פלעגן זיי אַרײַנפאַלן אין די הענט פון דער פוילישער דעפענ־סיווע. פון גרענעץ פלעגן זיי געבראַכט ווערן קיין ווילייקע אין טורמע.

אין ווילנע האָט שוין עקזיסטירט פון 1919 יאָר דער געגנט־קאָמיטעט ״יעקאפא״, אָנגעפירט דורך דעם באַווסטן ווילנער כלל־טוער ד״ר צמח שאבאד און שריפשטעלער משה שאַליט. דער שרייבער פון די שורות איז נאָכן צווייטן אַרײַנמאַרש פון די פּאָליאַקן אין 1920 נאָמינירט געווארן אַלס פאָרשטייער פון ״יעקאפא״ אין ווילייקע. אין דער זעלבער צייט בין איך געווארן אויסגעווײלט אַלס פאָרזיצער פון דער קהילה. מיר איז געלונגען איינצושטעלן זעהר נאָענטע באַקאַנטשאַפט און גוטע באַציונגען מיטן נייעם סטאַראָסטע. מיט זיין הילף זענען הונדערטער פּליטים באַפרייט געווארן פון טורמע. אפילו נאָכדעם ווי פיל פון זיי זענען באַשולדיקט געווארן אין שפּיאָנאַזש. עס האָט זיי געדראָט שוועדע שטראָפן פאַר די אויסגעטראַכטע בלבולים און אין בעסטן פאַל אַרויסגעשיקט צו ווערן צוריק קיין רוסלאַנד. אונדזערע אינטערוועניצן האָבן געהאָט גרויס דערפאָלג. דער סטאַראָסטע פלעגט זיי באַפריען פון אַרעסט, געבן צייטווייליקע פאַספּאָרטן און דערמעגליכן זיי צו פאַרלייבן אין ווילייקע ביז 6 מאָנאַטן. אין אָט דער צייט האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט זייערע קרובים אין אַמע־ריקע, באַקומען הילף פון ״יעקאפא״ און ״היאַס״ און כמעט אַלע האָבן געקענט אָפּפאָרן קיין אַמעריקע, ווי אויך אַ טייל קיין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען אַ ברייטע פּלאַנמעסיקע אַרבעט, אין וועלכער עס האָט פיל מיטגעהאָלפן דער ויצע־פאָרזיצער פון דער קהילה ה׳ יהודה פריידוס ז״ל, אַן אָנגע־זעענער וואַלד־סוחר און משכיל. אַלס וויצע בורמישטש איז נאָמינירט געווארן דער ווייסרוס נאַסאַדאָוויטש, געווען פאָליציי־שעף. פון רוסלאַנד האָט זיך אומגעקערט די משפּחה פון ה׳ משה סווירסקי. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע יידן אין ליובאָוויטשער שול איז דער לעצטער אויסגעווײלט געווארן אַלס מיטגליד פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. לויט אונדזער בקשה איז ה׳ משה סווירסקי באַשטעטיקט געווארן דורכן סטאַראָסטע.

אונדזער וויכטיקע הומאַניטאַרע אַרבעט אויף דעם געביט איז בריט באַשריבן אין פּנקס פון ״יעקאפא״, געדרוקט אין 1929 יאָר.

די שטאָט־פאַרוואַלטונג

איינער פון די ערשטע וויכטיקע אויפטון פון סטאַראָסטע איז געווען דאָס נאָמינירן אַלס בירגערמייסטער אַן עלטערן פּאָליאַק, קולאַקאַ, וועלכער איז געקומען אַלס קאָמיסאַר אַנ־צופירן מיט דעם אויפבוי פון דער חרוב־געוואָרענער שטאָט. די שטאָטישע ווירטשאַפט איז געווען רואינירט, קיין שולן און קיין אַנטשפּרעכנדיקע געביידעס זענען ניט געווען. דער שיינער 2 שטאָקיקער בנין פון דער אַמאָליקער ״גאָראָדסקאַיע

א דעלעגאציע פון ווילייקע צו דער עפענונג פון דעם פּארט אין גדיניע. צווישן זיי 2 יידן. דער צווייטער פון רעכטס ש. ח. דובין, דער דריטער י. איידלמאן.

אוטשילישטשע" איז נאָך אין די מלחמה־יאָרן פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מיליטעריש שפּיטאָל. אויך די געביידע פון דער צווייטער רוסישער שולע איז באַזעצט געוואָרן דורך דער אַדמיניסטראַציע פון סטאַראָסטע. עס איז ניט געווען אפילו איין צימער פֿאַרן שול־וועזן. אין זייער אַ קורצער צייט איז אויפגעבויט געוואָרן אַ גרויס הילצערן הויז פֿאַר דער עלע־מענטאַר־שולע ווי אויך אַ צווייטשטאָקיקע שטוב פֿאַר דער פּוילישער גימנאַזיע. אין יאָר 1925 איז אין צענטער שטאָט אויסגעבויט געוואָרן דער בנין פֿאַר דעם שטאָב פון דער מיליטעריישער בריגאַדע פון דער גרענעץ־וואַך. דער אַלטער בירגערמייסטער האָט פיל געזאָרגט, כדי צו פֿאַרשענערן די שטאָט. מען האָט ברוקירט גאַסן און אייניער פון די וויכטיקע אויפּטוען איז געווען דאָס בויען די עלעקטרישע סטאַנציע אין 1926. די אַלטע נאַפּט־לאָמפּן אין די גאַסן זענען פֿאַרביטן געוואָרן מיט אַ מאַדערנער באַלייכטונג. אַלע האָבן באַקומען עלעקטריש ליכט אין די הייזער. עס איז אויפגעעפנט געוואָרן דער קינא־טעאַטער אויפן ראָג פון מיצקעוויטש און נאַראָצ׳ער גאַסן.

אין 1922 זענען פֿאַרגעקומען די ערשטע וואַלן צום שטאָט־ראָט און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער דער זעלביקער קולאקע, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דעם אָמט 2 יאָר. אַלס זיין געהילף־דער וווייסרוס בריל, אַלס לאַוועניק — ה׳ משה סווירסקי. אין זעלבן יאָר איז ש. ח. דובין אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מיטגליד אין שטאָט־ראָט און פֿאַר־זיצער פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. אין נאָמען פון דער שטאָט איז ש. ח. דובין געווילט געוואָרן אַלס חבר אין פֿאַ־וויאַטאָוון סיימיק, ווי אויך אַלס וויצע־פֿאָרזיצער פון דער פּוילישער מוניציפּאַלער פֿאַוויאַטאָוער באַנק. די דאָזיקע אויפֿגאָבן האָט ער דערפילט ביזן 1־טן סעפּטעמבער 1939 – אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין 1930 זענען ווידער פֿאַרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראָט. אונטערן דרוק פון דעם נייעז סטאַראָסטע (געקומען אויפן אָרט פון ניטאַסלאַווסקי, וועלכער איז באַזייטיקט געוואָרן, ווייל ער איז געווען צופיל ליבעראַל. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר מיט גרויס צער, זיך דערווויסט, אַז ער איז פֿלוצלונג געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק אין א שטעטעלע, באַ פּויזן – ערע זיין אָנדענק!). איז אויסגעווייילט געוואָרן אַלס בירגערמייסטער אַ יונגער פֿאָליאַק מיטן נאָמען זובלעוויטש, און אַלס זיין געהילף – דער זעלבער וווייסרוס בריל, אַלס לאַוועניק האָט וווייטער פֿאָרגעזעצט ה׳ משה סווירסקי, דער בכבודיקער ערשטער גבאי און בויער פון דער מתנגדישער שול. דער נייער בירגערמייסטער האָט זיך פיין באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג. ער האָט זיך פּשוט געוויטיקט אין די יידישע און וווייסרוסישע שטימען, וועלכע האָבן צוזאַמען געשאַפן די מערהייט אין שטאָט־ראָט. ער איז געווען זייער אַן ענערגישער און אָרנטלעכער מענטש. ער האָט געזוכט נאָר די טובה פון דער שטאָט. נאָך 8 יאָר ערלעכער אַרבעט האָט ער מיטאַמאָל פֿאַרלאָרן דעם חן ביי דעם נייעם, שוין דריטן סטאַראָסטע, וועלכער איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער אַנטיסעמיט. אין יוני, 1939 יאָר זענען פֿאַרגעקומען נייע וואַלן צום שטאָט־ראָט. זיי זענען געווען

געהיימע. צוויי מאַנאַטן האָט זיך געפירט אַ העפטיקע אַנטי־סעמיטישע פראָפאַגאַנדע. דאָס איז געווען אין די צייט פון נאָך דעם פשיטיקער פאָגראָם און נאָך דער גזירה קעגן דער יידישער שחיטה. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער שטאָט־ראָט. ביז היינט געדענק איך נאָך די חוצפהדיקע רעדע פון דער פרוי פון אַן אָפיציר פון גרענעץ־קאָרפוס, וועלכע איז געווען אויסגעקליבן אין שטאָט־ראָט פון דער פויליישער פראָקציע. איר רעדע איז געווען פול מיט האָס צו יידן. דער סטאָראָסטע האָט געמאַכט אַ דרוק, אַז מען זאָל ניט קלייבן דעם פריערדיקן בירגערמייסטער זובלעוויטש. איך בין אייגעלאַדן געוואָרן צום סטאָראָסטע אויף אַ געשפרעך. ער האָט מיך "געבעטן", דאָס הייסט בעסער, געפאָדערט, אַז איך זאָל ניט קלייבן זובלעוויטשן. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך וועל קיינמאָל ניט מסכים זיין צו שטימען פאַר אַ אַנטיסעמיטקע, פריסטאראוועס אַ חברטע, פאַר אַ בירגערמייסטער. ער האָט דאָס געפאָדערט פון מיר אַלס פרעזעס פון דער פייערלעשער־געזעלשאַפט און האָט מיר אויפגעקלערט, אַז זיין ביטע־פאָדערונג איז געבונדן מיט זיכערהייטס־ענינים. איך האָב אים דערקלערט קטעגאָריש, אַז די יידישע פראַקציע גייט צו די וואַלן צוזאַמען מיט די ווייסרוסן און מיר האָבן זעלבספאַרשטענדלעך אויסגעוויילט זובלעוויטש'ן. אין אייניקע טעג אַרום בין איך לויט אַ באַפעל פון סטאָראָסטע באַזייטיקט געוואָרן צוליב זיכערהייטס־מאָטיוון פון אָמט אַלס פרעזעס פון דער פייערלעשער־געזעלשאַפט, זייענדיק אויסגעוויילט אויף דעם אָמט קאָרגע 20 יאָר.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך געווענדעט צו מיר דער סטאָראָסטע און געבעטן איך זאָל ווירקן אויף די אַרבעטער אין טאָרטאַק (דובינס) זיי זאָלן אַרויסטרעטן פון דער לינקער אַרבעטער אַרגאַניזאַציע פ. פ. ס., און אַריינטרעטן אין ב. ב. (רעגירונג'ס פאַרטיי).

איך האָב קאָטעגאָריש ענטזאָגט מאָטיווירנדיק, אַז איך וויל זיך ניט מישן אין די אינערליכע אָנגעלעגנהייט פון די אַרבעטער, בפרט אַז איך אַליין געהער צו אַ יידישע אַרבעטער אָרגאַניזאַציע. די תשובה איז אים ניט געפעלן געוואָרן. די באַציונג צו מיר איז געוואָרן זייער אָנגעשטרייגט. כדי די יידישע באַפעלקערונג זאָל ניט ליידן צוליב מיר האָב איך זיך ענטזאָגט פון צו זיין פרעזעס פון דער קהילה. דער סטאָראָסטע האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט, האָט באַשטעטיקט מיין דעמיסיע, פונאָנדערגעלאָזן דעם קהילה ראָט, און נאָמינירט בצלאל קאָרטשמארן אַלס קאָמיסאַר. דאָס איז געווען אין יוני, 1939, 2 מאָנאַטן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. איך וויל גלויבן, אַז דאָס איז אפשר געווען די סיבה, וואָס אין אַ פאָר חדשים שפעטער האָבן די סאָוויעטן מיך גלייך ניט אַרעסטירט, נאָר ערשט אין אַפּריל 1940 אַרויס־געפירט קיין סיביר.

*

די קהילה

די ערשטע קהילה־פאַרוואַלטונג — 1921

די ערשטע קהילה־פאַרוואַלטונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אין אָנהייב 1921 אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, נאָך דעם ווי קיין וויליקע האָט זיך אומגעקערט דער גרעסטער טייל פון די יידישע איינווינער. דער שרייבער פון די שורות איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פרעזעס. אַלס ויצע־פרעזעס איז געקליבן געוואָרן דער דערמאָנטער ה' יהודה פריידוס, ר' יעקב קאָפּעלאָוויטש (העשל'ס) — אַלס סעקרעטאַר, און אַלס מיט־גלידער פון קהלה־ראָט: יעקב לעווין, משה סווירסקי, אברהם קאָפּעלאָוויטש, אברהם נאָרמאַן, בנימין גוטמאַן, ברוך גור־וויטש, דב בערמאַן, יוסף צעסאַקאָוו און אַנדערע, (ליידער געדענק איך ניט אַלע נעמען). דאָס ביורא פון דער קהילה האָט זיך געפונען אין הויז פון חיים־יונה קאַגאַן, אויף אָר־לאָווסקי גאַס (פריער "פאַהולאַנקאַ"). נאָכן מאַגיסטראַט איז די קהילה געווען פאַר די יידן די צווייטע אָנגעזעענע אינ־סטיטוציע אין שטאָט. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן די ערשטע פייערלעכע זיצונג פון דעם קהילה־ראָט, בראש מיטן פיל געאַכטעטן מרא־דאַתרא ר' יהודה־לייב מאשיץ, געווידמעט דער פראָקלאַמירטער געלט־זאַמלונג פאַרן "קרן־היסוד". די באַגייסטערונג פון די וויליקער יידן איז שווער צו באַשרייבן. מענער און פרויען האָבן געשפענדעט געלט, ניט נאָר פוילישע זלאָטעס, נאָר אויך גאָלד און דאָלאָרן. די ערשטע געהיימע וואַלן צו דער קהילה זענען פאַרגעקומען אין יאָר 1922 און צו איר טעטיקייטס־קרייז האָבן גהערט דאָס שכנישע שטעטל קורענץ, 7 קילאָמעטער פון וויליקע, אויך רעטשקע און דער קלייַנער ישוב פון יידישע לאַנדווירטן, נייקע.

לויט די אָנווייזונגען פון דער מאַכט איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאַרטרעטער פון דער קהילה פאַר די ענינים פון קורענץ ר' מענדל אלפּעראָוויטש. די זיצונגען פלעגן אויך פאָרקומען אין קורענץ. אַלס קהילה־סעקרעטאַר פאַר קורענץ איז באַשטימט געוואָרן ישראל גוויבט, דער זון פון באַוווסטן ציוניסטישן קורענציצער כלל־טוער זלמן גוויבט, וועלכער איז אומגעקומען אויף קידוש־השם דורך די מער־דערישע דייטשן. די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט קאָנצענטרירט אין אירע הענט די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע ארבעט אין שטאָט און איז געווען די יידישע רעפרעזענטאַנץ פאַר דער מאַכט, ניט נאָר אין די ענינים פון וויליקע, נאָר אויך פון אַלע שטעט און שטעטלעך פון דעם גאַנצן פאָוויאָט. וועגן אַלע לעבנס־וויכטיקע פראָבלעמען, פראָגן פון שול־וועזן, מלוכה־שטייערן, וואַל־רעכט פאַר נייַ־אָנגעקומענע יידן פון רוסלאַנד, אַלס געווועזענע בירגער פון וויליקע פאַר דער מלחמה.

די פאַרוואַלטונג פון דער קהילה איז געפירט געוואָרן לויט דער יידישער טראַדיציע. זי האָט געזאָרגט פאַר אַלע רעלי־גיעזע באַדערפענישן. די שוחטים פון וויליקע און קורענץ האָבן באַקומען זייער געהאַלט פון דער קהילה.

דער היתר פון רב

איך געדענק די צייט פון די דרייסיקער יאָרן, ווען דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך גיך פאַרשפרייט אויך אויף די מזרח־געביטן פון פוילן. עס איז דערגאַנגען אַ קלאַנג, אַז עס גרייט זיך דעם נאָענטן זונטאָג אַ פאָגראָם אויף יידן אין דאָלהינאָוו. פרייטאָג־צו־נאַכט נאָך קבלת־שבת זענען געקומען צו מיר אין שטוב דער אָלטער רב מאַשיץ מיט די גבאים פון די בתי־מדרשים און דער רב האָט מיר מתיר געווען, פאַרן אום שבת קיין ווילנע צום וואַיוואָדע ראַטשקיעוויטש. לויטן באַפעל פון לעצטן איז געשיקט געוואָרן קיין דאָלהינאָוו זונטאָג אַ גרעסערער פאָליציייאישער כוח און אַלץ איז אַדורך בשלום.

וואָלן אין דער ווילייקער־קורענישער קהילה

אין 1928 זענען פאָרגעקומען אָפיציעלע וואָלן פון ווילייקער־קורענישער קהילה לויטן נייעם געזעץ (פון 1924). ווייל האָבן געקענט נאָר מענער אין עלטער פון 25 יאָר און העכער. געוויילט ווערן האָבן געקענט מענער פון 30 יאָר און העכער. פרויען האָבן ניט געהאַט קיין וואָל־רעכט. די וואָלן זענען געווען געהיימע. דער שרייבער פון די שורות איז איינגעשטימ־מיק אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פאָרזיצער. ר׳ לייב מאַטוסאָוו פון קורענץ – אַלס פאָרטרעטער. (אין בלוטיקן טאָג פון אומ־קום איז ער אַריינגעשפרונגען אין פייער איינגעוויקלט אין טלית מיטן געשריי ״שמע־ישראל״, איידער עס האָט אים געטראָפן די קויל פון די רוצחים ימ״ש). די וואָלן האָבן גע־דאַרפט באַשטעטיקט ווערן דורך דעם סטאַראָסטע. אין פאַר־לויף פון אייניקע וואָכן פאַר די וואָלן האָט זיך אין שטאָט געקאָכט ווי אין אַ קעסל און עס איז געווען אַ גרויסער פאָליטישער קאמף צווישן די אַלגעמיינע ציוניסטן און צעירי־ציון־התאחדות. די עקסטרעמע חסידישע קרייזן פלעגן ניט אַרויסווייזן כמעט קיין אינטערעס צו די וואָלן. אויך דער ״בונד״ איז געווען שוואַך פאַרטרעטן אין שטאָט. (דער איינ־ציקער שטאַרקער סימפאָטיקער פון ״בונד״, ישראל דער פור־מאַן, האָט זיך קיינמאָל נישט קעגנגעשטעלט די קרנות אַדער אַנדערע ציוניסטישע צוועקן. ער האָט ליב געהאַט אָפט צו דיסקוטירן אויף דער דאָזיקער טעמע, אָבער איז אַ זייער עלעגאַנטער און רויקער פאָרם. זיינע קינדער האָבן אפילו אַריינגעבראַכט אין שטוב די קק״ל־פושקע). די בודזשעטן פון דער קהילה פלעגן באַשטעטיקט ווערן דורך דער וואָיע־וואָדישער מאַכט אין ווילנע.

קהילה־עטאָט

די הכנסות פון דער קהילה זענען געווען פון שחיטה־אָפצאָל; פון דער מעטריקאָווער אָפטיילונג, דאָס הייסט פון פאַר־שרייבן: געבורטן, חתונות, טויט־פאַלן, און גט׳ן; און פון שטייערן, אַזוי געפונענם ״קהילה־עטאַט״, וועלכער איז גע־וען באַשטעטיקט דורך דעם מלוכה־געזעץ גלייך ווי אַלע מלוכה־שטייערן. אַ ייד, וועלכער האָט זיך געפילט באַוואוסט פון קהילה־שטייער, האָט געקענט אַפעלירן צום סטאַראָסטע.

די הוצאות

די הוצאות זענען באַשטאַנען פון געהאַלט די שוחטים אין ווילייקע און אין קורענץ, סובסידיעס די רבנים. (זיי האָבן געהאַט אויסער דעם אַ צוגאָב־הכנסה פון פאַרקויפן הייוון). די קהילה האָט אויך געגעבן סובסידיעס די תרבות־שולן אין ווילייקע און אין קורענץ.

״יעקאפא״

די קהילה האָט ענג צוזאַמענגעאַרבעט מיטן געגנט־קאָמיטעט פון ״יעקאפא״ אין ווילנע אויף אַלע געביטן פון הילף פאַר די משפחות, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין הלוואות צום אויפבוי פון זייערע אָפגעברענטע הייזער, קינדער־באַשפייזונג, פאַרזאָרגונג מיט מלבושים א. א. וו. עס איז געגעבן געוואָרן אַ ברייטע יורידישע הילף צו הונדערטער אַרעסטירטע היימ־לאָזע, ווי אויך אַ באַדייטנדיקע עקאָנאָמישע שטיצע אין געשאָפן צייטווייליקע דירות נאָך זייער באַפרייאונג פון טורמע בין זייער אָפפאָר פון ווילייקע. די קהילה האָט אויך געהאָפט אַ ספעציעלן פאָנד פון ״מתן־בסתר״ פאַר נויטבאַדערפטיקע משפחות, וועלכע האָבן ניט געוואָלט זיך ווענדן צו ״לחם עניים״, צום אַזוי געפונענם פרויען־קאָמיטעט פון מערל סווירסקי, די פרוי פון יידישן לאָוניק, משה סווירסקי. דאָס איז געווען אַ וואָך־שטיצע מיט געלט ווי אויך מיט פראָדוקטן. ניט איינמאָל האָט אויך די קהילה געשטיצט די חלוצים בייַם אַוועקפאָרן קיין א״י מיט הונדערטער זלאָטעס און אַנדערע הילף.

עס איז מיר שווער צו דערמאָנען זיך די פרטים פון יאָר־לעכן קהילה־בודזשעט. אין 1938/39 איז ער געווען אומגעפעהר 8000 זלאָטעס. ניט אַלע באַשלוסן פון דער קהילה זענען אָנ־גענומען געוואָרן מיט דער אַלגעמיינער הסכמה פון אַלע יידישע איינוווינער. אין 1930 האָט די קהילה איינשטימיק באַשלאָסן איינצולאָדן קיין ווילייקע אַלס חזן־שוחט דעם באַוווסטן ביאַליסטאָקער חזן פלאָטקין. עס איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת. די קצבים און ליובאַוויטשער חסידים האָבן זיך שאַרף קעגנגעשטעלט און געשריבן צו אים אַ בריוו, אַז ער זאָל ניט אָננעמען דעם פאָסטן קעגן זייער ווילן. איך בין אַליין געפאָרן ברענגען אים און צום סוף האָט ער זיך באַזעצט אין ווילייקע, געווען 2 יאָר שוחט און שטאָט־חזן. ער האָט אַרגאַניזירט אַ גוטן כאָר. ביז היינט איז געבליבן אין אונדזער זכרון זיין הערליכער געזאַנג.

די פאלקס־שולע הרצליה מיט אירע לערער און עסקנים – 1925.

דערציונג און קולטור טעטיקייט

ווי מיר האבן שוין דערמאנט, איז אייגער פון די גרויסע אויפטוען פון דער קהילה געווען די שטיצע פאר די "תרבות" שולן אין ווילייקע און קורענץ. די הילף איז געווען ניט נאר אן מאטעריעלע, נאר אויך אן מאראלישע און יורידישע. קנאפע 25 יאר האבן די פראגן און זארגן פון שולווען פארנומען דעם אויבן־אן פון דער גאנצער ציוניסטישער געזעלשאפט. אנהויבנדיק פון 1917, האט די שולע דורכגעמאכט פארשידענע גלגולים. צוערשט דער מאדערנער חדר אין שטוב פון געווען ארעסט־הויז אין צענטער שטאט, אין לאמפערטס הויז, דערנאך אין מויער פון קוגעל, ווו מיר האבן פארנומען דעם גאנצן צווייטן שטאק. איין יאר האט זיך די "תרבות"־שול געפונען אין הויז פון ה' יהודה פריידוס, אן הילצערנע געביידע ביי דער וויליע. שפעטער האבן מיר אפגעדונגען דאס הילצערנע הויז פון ר' בן־ציון קאפעלאוויטש און אן יאר שפעטער אפגעקויפט בא אים דעם גאנצן שטח מיט דעם הויז פאר א קליינעם פרייז. אזוי ארום זענען מיר געווארן בעלי־בתים פון דעם בנין. אין פארלויף פון 5–6 יאר האט די "תרבות"־שולע ניט געהאט קיין דאגות פון לאקאל־ענינים.

אין 1925 האבן מיר באקומען פלוצלונג א מעלדונג פון שול־קוראטאריום אין ווילנע, אז די געביידע איז ניט צוגעפאסט פאר א שולע, ווי אויך א פאדערונג, אז די לערער מוזן ענדיקן א סעמינאר. אן שווערייטן איז די צווייטע פראגע רעגולירט געווארן. די לערער זענען געווען געענדיקטע פון דעם "תרבות"־סעמינאר אין ווילנע, אדער פון די לערער־קורסן אין גראדנע. מיט דער הילף פון מאגיסטראט האבן מיר באקומען א פלאץ נעבן דעם טייכל פליעסניאנקע און מיר האבן אנגעהויבן בויען א נייעם 2 שטאטיקן בנין. גרויס אבער זענען געווען די שטע־רונגען פון דער טעכנישער אפטיילונג פון פאוויאט און מיר האבן אפילו באקומען א באפעל אפצוהאלטן דאס בויען, נאכדעם ווי מיר האבן שוין פארענדיקט דעם ערשטן שטאק. די ארטיקע מאכט האט איינגעפונען, אז דער באדען ביי דער פליעסניאנקע איז א זומפיקער. עס איז אונדז געלונגען מבטל צו מאכן די גזירה ביי דעם ווילנער וואיעוואדע. א גרויסע פייערונג איז פארגעקומען ביים לייגן, זומער 1937, דעם גרונדשטיין פון בנין מיט דער באטייליקונג פון באוווסטן כלל־טוער, ד"ר יעקב ויגאדסקי, פארזיצער פון דער ווילנער קהילה. אזוי ארום האבן מיר פארגעזעצט דאס בויען ביזן ערשטן סעפטעמבער 1939, ווען עס איז אויסגעבראכן די

צווייטע וועלט־מלחמה. דעם 17־טן סעפטעמבער גייט ווילנע אַריבער צו די סאָוויעטן. אין אייניקע טעג זענען געקומען צו מיר די הויכע באַאַמטע פון דער מינסקער שול־מאַכט און צוגעזומען אַלע פלענער פון שול־בנין, כדי צו פאַרענדיקן דאָס הויז. עס איז געגרינדעט געוואָרן די ווייס־רוסישע עלעמענטאַרע שולע, וועלכע עקזיסטירט דאָרט ביזן היינטיקן טאָג. ווי מען גיט איבער, לערנען אין איר איבער 1000 שילער, אָבער ניט קיין איין יידיש קינד.

ווען איך דערמאָן זיך וועגן דער אַנטוויקלונג פון אונדזער "תרבות"־שולוועזן אין ווילנע, שטייט פאַר מיינע אויגן די הערלעכע גרופע פון די לערער, וועלכע האָבן זיך טאַקע פיל געביטן אין פאַרלויף פון דער צייט. איך קען נישט פאַרגעסן די ליכטיקע געשטאַלט פון חבר יעקב לעווין ז"ל און פון זיין איידעלער פרוי רבקה ז"ל. ער האָט פיל געלייסטעט פאַר דער גאַנצער "תרבות"־באַוועגונג בפרט און פאַר דער אַלגעמיינע ציוניסטישער טעטיקייט בכלל. די תלמידים פון "תרבות"־שול האָבן איינגעזאַפּט אין זיך די העברעישע ליטעראַטור, תנ"ך, יידישע געשיכטע און פיל ליבע צו ארץ־ישראל. זיי האָבן געשאַפן דעם רעזערוו פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען, ווי אויך פון דער החלוץ אַרגאַניזאַציע און יוגנט־באַוועגונגען: "השומר הלאומי", "השומר הצעיר", "בית"ר". פיל פון זיי זענען געגאַנגען אין די קיבוצים אויף הכשרה און האָבן עולה געווען קיין א"י. אויך די געראַטעוועטע פון גרויסן חורבן זענען כמעט אַלע אין ישראל. אויב מיר פאַרמאָגן ביי היינטיקן טאָג אַ 150 משפחות ווילנער לאַנדסלייט אין מדינת־ישראל, בין איך טיף איבערצייגט, אַז דאָס דאַרפן מיר פאַר־דאַנקען דער תקופה פון 20 יאָר העברעישן שולוועזן און ציוניסטישער טעטיקייט פון די איבערגעבליבענע "תרבות"־לערער, און אומפאַרגעסלעכע כלל־טוער אין אונדזער חרוב־געוואָרענער שטאָט.

חברים באַגלייטן אַ חבר'טע קיין ארץ ישראל

ווילייקע

ווילייקע איז אַ קרייז־שטאָט אין ווילנער גובערניע, ליגט אויפן רעכטן ברעג פון טייך וויליע. ביי 130 וויאָרסט פון אירע קוואַלן, ווו זי פאַראייניקט זיך מיט איר ביי־טייך פּלעס־ניאַנקע, אויפן 54.29 פאַראַלעל און 44.45 מערידיאַן, בערך 141 וויאָרסט פון ווילנע.

אַלס קרייז־שטאָט פאַרנעמט ווילייקע זייער אַ באַשיידענעם אָרט; אירע הייזער זענען פון האָלץ, זייער אָרעם געבויט. אין 1860־טן יאָר האָט זי פאַרמאָגט 1 קירכע פון האָלץ, 3 יידישע שולן (בתי־כנסת), 272 הייזער, 14 קראָמען, אַ שטאָטישן שפּיטאָל, 2931 איינוווינער. אין יאָר 1880 זענען דאָ געווען 3450 איינוווינער — 1828 פראָוואָסלאָווענע, 369 קאַטאָליקן, 3 פּראָטעסטאַנטן, 1241 יידן און 9 מוסולמענער. אין יאָר 1888 איז געווען 4076 איינוווינער. אין שטאָט זענען ניטאָ קיין ירידים, קיין מערק. די איינוווינער פאַרנעמען זיך מיט ערד־אַרבייט און אירע אָפּצווייגן. אַ קליינע קאַטוילישע קירכע, אין הויף פון סטאַראָסטע, איז פאַרברענט געוואָרן אין 1810. (עס זענען דעמאָלט אויך פאַרברענט געוואָרן די דאָקומענטן פון סטאַראָסטעס ביוראָ).

אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון דער פּוילישער רעפּובליק איז ווילייקע געווען אַ קליין שטעטעלע, וועלכע האָט געדינט אַלס ראַיאָן־צענטער פון דאָרפישן קרייז. האָט אָנגעהערט צום סוויענציאַנער קרייז.

נאָכן אָנשלוס צו רוסלאַנד, איז ווילייקע איבערגעגעבן געוואָרן דעם הערשער פון מינסקער גובערניע, גענעראַל קאָרנאָוו. שפּעטער אין יאָר 1795 איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן, אויפן גרונט פון דעקרעט פון דער קעניגין קאַטעריע די צווייטע, אין אַ קרייז־שטאָט אין מינסקער גובערניע.

די דאָרפישע איינוווינער פון קרייז האָבן באַקומען שטאָטישע רעכט. די דאָרפישע הייזלעך, דער הויף, און די קרעטשמע, האָבן געדינט אַלס באַזע פאַר דער שפּעטערדיקער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט. די ערשטע זיצונגען פון קרייז־געריכט זענען פאָרגעקומען אין 1797 יאָר אין קאָפּעלאָוויטשעס קרעטשמע.

מיט דער צייט זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן געציילטע דערפער. עס האָבן זיך אָנגעהויבן ציען קיין ווילייקע איינוווינער פון אַלע קאַנטן, דאָס רוב יידן. אַזוי איז אָנטשטאַנען היינטיקע ווילייקע.

אין 1842 איז ווילייקע מיט איר קרייז אָנגעשלאָסן געוואָרן צו ווילנער גובערניע. דער דאָרפישער צענטער פון ווילייקע האָט פאַרמאָגט 6 דערפער: בילצעוויטש, ביטקובשציזנאַ, אי־לישטשעוויטש, קאַלאָוויטש, אָסיפּאָוויטש און זשולדקי, און 12 פאָלווארקעס. לויט די רעגיסטראַציעס פון מלוכה־אוצר פון 1766 האָט דער ווילייקער דאָרפישער קרייז אָנטהאַלטן ווילייקע, צוזאַמען מיט די דערפער ווי אָסיפּאָוויטש, אילישצעוויטש, זשולדקי, צינצעוויטש, כאַלאַפּי און אָנגעהערט צום מאָגנאַט פּאַץ'. אויף דער זיצונג פון פּוילישן סיים אין די יאָרן 75–1773 האָט די פּוילישע רעפּובליק איבערגעגעבן די אַלע מלוכהשע פאָלוואַרקעס (אחוזות) דעם פּינסקער דעפּוטאַט און ריכטער איגנאַצי קוזיניצקי. אַלס קרייז־שטאָט איז ווילייקע אָנגערעכנט און באַשטימט געוואָרן אין 1795 יאָר אויף דעם אָרט פון פריערדיקן קרייז (זאָווילייקע) מיט דער צענטראַלער שטאָט פאָסטאָווי, און אַ טייל פון אָשמענער קרייז, וועלכער געפינט זיך אין מזרח טייל פון דער גובערניע. דער קרייז גרענעצט זיך פון צפון זייט מיט ווילנער גובערניע. פון מזרח־דרום ברעג מיט מינסקער גובערניע און פאַרמאָגט 126.7 קוואַדראַט־וויאָרסט.

דער שטח פון קרייז איז צעטיילט געוואָרן דורך דעם טייך ווילייע אויף 2 טיילן: דער דרומדיקער טייל איז אַ נידעריקע פלאַכלאַנד, מיט שוואַרצן באָדן, מיט בלאָטעס און וועלדער; דער צפונדיקער טייל איז אַ ליימיקער, פרוכטבאַרער באָדן, אַ ניט באַוואַלדיקטער הויכלאַנד.

דער הויפּט טייך אין קרייז איז די ווילייע, מיט אירע הויכע זאַמדיקע ברעגן. די ברייט פון טייך דערגייט ביז 15 קלאַפּטער (45 אַרשין), דער בריייטסטער אָרט איז 30 קלאַפּטער. דער טייך ווערט אויסגענוצט אויף שיקן פּליטן מיט האָלץ. עס שווימען אויך שיפלעך, וועלכע פירן סחורה קיין ווילנע. דער קרייז פאַרמאָגט 3 סטאַנציעס אויף אָנלאָדן די שיפלעך מיט סחורה, און שיקן די פּליטן האָלץ אין ווילייקע, אין דאָרף סאָסענקע, און פּוראָמיצע.

די חשובסטע בייטייכן זענען: סערווץ און נאַראָטש. פון לינקן זייט די דזווינקע און וויאַזינקע. פון דרום־מערב זייט פון קרייז שטראָמט דער טייך בערעזינאַ. דער קרייז פאַרמאָגט 14 אָזערעס; די חשובסטע זענען: סערווץ און נאַראָטש.

אין יאָר 1857 האָט דער קרייז געציילט 116.753 איינוווינער, אין דעם (לויט סטולפיאַנסקי) 48.808 ווייסרוסן, 5.266 גרויס־רוסן, 30.746 ליטווינער, 6.848 יידן. אין 1880 האָט ווילייקער קרייז (אויסער דער שטאָט) געציילט 148.585 איינוווינער (די שטאָט האָט געציילט 3.450 איינוווינער); אין דעם־90.434 פּראָוואָסלאָווענע, 44.482 קאַטאָליקן, 523 ראסקאלניקי, 127 עוואַנגעליסטן, 12.744 יידן, 272 מוסולמענער. אויסער דער קרייז־שטאָט, איז געווען אַ באַזונדער שטאָט מיט אַן אומאָפּהענגיקן בודזשעט (ראַדאָשקאָוויטש) מיט 20 שטעטלאך (האָראָדאָק, איליע, קראָסנע, לעבעדאָווע, מאַרקאָוו, מאַלאַ־דעטשנע, וויאַזין, אין פאָליציי בעצירק נומער 1: בוצלאָוו, דאָלהינאָוו, קרייסק, קריוויץ, קורענץ, רעטשקי, בעצירק נומער 2: דאָנילאָוויטש, מאָנקאָוויטש, מיאָדל אָלט און נייע, וואראפּאיווא, וואלקולאט א. א.). דער קרייז פאַרמאָגט 3 קרייז־גריכטן אין ווילייקע, דאָנילאָוויטש און ראָדאָשקאָ־ווייטש, און 4 פרידנס־גריכטן. אין קרייז געפינט זיך אַ קרייז־שולע פון 2 קלאַסן (אין 1885 יאָר–28 שילער), און אַ פאָראָפּיע שולע–53 שילער, 30 שילערינס. אין מאָלאַ־דעטשנע–אַ לערער־סעמינאַר מיט 117 שילער, 30 פאָלקס־שולן פאַר ביידע געשלעכטן, איין מיידל־שולע אין קניאָהינין.

אין די אַלע שולן האָבן געלערנט אין יאָר 1885 1.335 שילער, 79 שילערינס. 6 שולן האָבן אָנגעהערט צום קלויסטער.

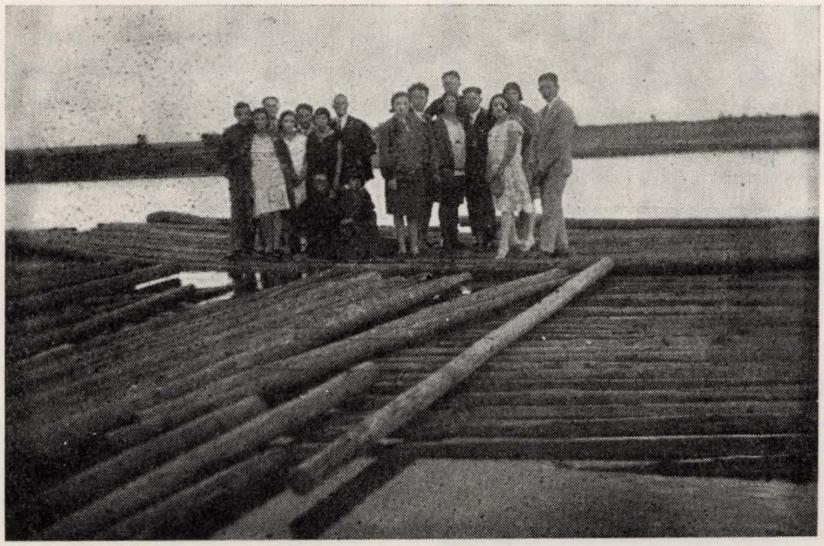
דעם קרייז שנידט דורך די באַן־ליניע ליבאַוו — ראָמני, אויפן ווילייקער מינסקער טראַקט, מיט סטאַנציעס אין מאָלאָדעטשנע, אושע און אָלעכנאָוויטש. די פּאָסט־וועגן פירן פון מאָלאָדעטשנע דורך ווילייקע, קאָסטיניעוויטש, דאָלהינאָוו, קריפולע־דאָקשיץ. דער 2־טער וועג: פון מאָלאָדעטשנע קיין האָראָדאָק; דער 3־טער ווילייקע–אילינע. פּאָסט־סטאַנציעס געפינען זיך אין דאָלהינאָוו, דאַנילאָוויטש, האָראָדאָק, אילינע, קאָסטיניעוויטש, מיאָדל, מאָלאָדעטשנע, ראַדאָשקאָוויטש, ווילייקע. טעלעגראַפישע סטאַנציעס: ווילייקע, מאָלאָדעטשנע, אושע, די באַשעפטיקונג פון די אָרטיקע איינוווינער פון קרייז איז ערד־אַרבעט, פי־צוכט. קאָרן און גערשטן ווערן אויך פאַרנוצט אויף קאָכן ביר. דאָס רוב וועלדער זענען סאָסנע־בוימער און בעריאָזע.

דאָס געהילץ ווערט געשיקט מיט פליטן מיט דער ווילינע קיין ווילנע. עס ווערן אין קרייז אויסגעאַרבעט כלים פון אַ סך מינים און מען בויט דאָ דאַמף־שיפן. די אינדוסטריע איז זייער שוואַך אַנטוויקלט.

אין 1860 זענען געווען אין קרייז אַ פאַבריק פון שטאָף אין קראַישטשענקאָ. 2 גלאָז־פאַבריקן אין שאַביני און זאַלעסיע. 5 ביר־ברויערייען. 41 ברויזן פון בראַנפן. אין האָראָדאָקער קרייז פאַרנעמט זיך אַ טייל פון דער באַפעלקערונג מיט האַדעוועון פיאַווקעס צום פאַרקויפן. עס איז דאָ אין אַ קליינעם פאַרמאַט אַ מסחר פון האָלץ, תבואה און פי־צוכט. יריד קומען פאָר אין ראַדאָשקאָוויטש, דאָלהינאָוו, קורענץ און לעבעדאָוו.

[איבערגעזעצט טיילווייז פון געאָגראפישן לעקסיקאָן פון דער פּוילישער קעניגרייך און אנדערע סלאָווישע לענדער, באַנד 13–14, – ווארשע 1893]

אַ גרופּע יוגנטליכע אויף אַ פּליט

ווילייקע אין דער ליכט פון דער יידישער פרעסע–1930–1937

ווילנער "צייט" — סיון תר"ץ — 1930

"אַ פראָטעסט־מיטינג אין גרויס־ווילייקע".

דעם 26־טן מאי, 1930, איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַ פּאָלקס־מיטינג אין גרויסן בית־מדרש, כדי אויסדריקן אונדזער צער און צאָרן קעגן דער ענגלישער רעגירונג צוליבן אָפּשטעלן די חלוצישע עליה קיין ארץ־ישראל. עס טרעטן אַרויס ה׳ יעקב לעווין, פאָרזיצער פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און ש. ח. דובין, פאָרזיצער פון דער יידישער קהילה.

ווילנער "צייט" — כ"ז סיון, תר"ץ — 1930

מוצאי שבועות איז אין לאָקאַל פון דער פּאָלקס־שולע "הרצליה" פּאָרגעקומען אַ פייערלעכע יובילי־אָקאַדעמיע לכבוד דעם 50־טן געבורטסטאָג און 30 יאָריקע טעטיקייט פון דעם פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ווילייקע ה׳ יעקב לעווין. עס איז ספּעציעל געקומען פון ווילנע דער שריפשטעלער ל. רובינאָוו.

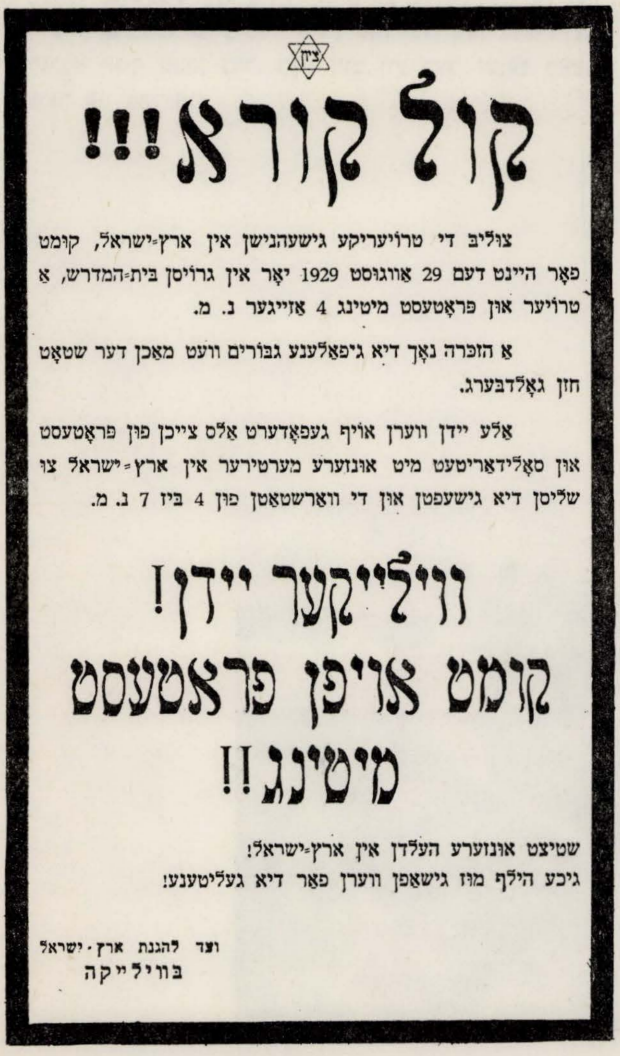
עס באַגריסן דעם בעל־היובל די פאָרשטייער פון די ציוניסטישע גרופּירונגען, פון דער קהילה, פּאָלקס־שול, האַנט־ווערקער פּאַראיין. אַן אומפּאַרגעסלעכן רושם מאַכט די רעדע פון ה׳ ל. רובינאָוו, וועלכער האָט דורכגעפירט אַ פּאַראַלעל צווישן דער פּוילישער פרייהייט־באַוועגונג מיט דער יידישער.

ווילנער "צייט" — י׳ אדר, תרצ"א — 1931

די קרייז־קאָנפערענץ פון קק"ל אין גרויס־ווילייקע.

70 דעלעגאַטן פון ווילייקער, מאָלאָדעטשנער און אָשמענער פאָוויאַטן האָבן זיך באַטייליקט אין דער קרייז־קאָנפערענץ פון די מורשים פון קק"ל אין לאָקאַל פון דער "תרבות"־שולע אין ווילייקע, מיטן אָנטייל פון דעם ארץ־ישראל דעלעגאַט ה׳ יעקב מלמד, ה׳ א. ל. בלאָך פון וואַרשע, און מ. ביטענסקי פון ווילנע.

די עפענונגס־רעדע האָלט דער פאָרזיצער פון ווילייקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ה׳ יעקב לעווין, וועלכער דער־

צוליב די טרויעריקע גישעהנישן אין ארץ־ישראל, קומט פאָר היינט דעם 29 אוגוסט 1929 יאָר אין גרויסן בית־המדרש, א טרויער אוף פראָטעסט מיטינג 4 אזייגער נ. מ.

א הזכרה נאָך דיא גיפאַלענע גבורים וועט מאַכן דער שטאָט חזן גאָלדבערג.

אַלע יידן וועלן אויף געפאָדערט אַס צייכן פון פראָטעסט אוף סאָלידאַריטעט מיט אונזערע מערטירער אין ארץ־ישראל צו שליסן דיא גישעפטן אוף די וואַרשטאַטן פון 4 ביז 7 נ. מ.

וויליקער יידן!
קומט אויפן פראָטעסט מיטינג!!

שטיצט אונזערע העלדן אין ארץ־ישראל!
גיכע הילף מוז גישאַפן ווערן פאַר דיא געליטענע!

וועד להגנת ארץ־ישראל
בווילייקה

Druk. Sz. Fleksera, w Wilejce.

קלערט, אַז קיינע "ווייסע ביכער" פון דער ענגלישער רעגירונג וועלן אונדז ניט אָפּשרעקן אין אונדזער אויפבוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל. נאָר איין ווייס־בוך איז געפערליך. אַ ווייס־בוך פון קק"ל, אויב די הכנסות וועלן ניט געדעקט ווערן.

קרייז צוזאמענפאר פון קרן קיימת לישראל, דער מאַרש אויף פילסודסקי גאס – תרצ"א.

עס באַגריסן די ח"ח ביטענסקי, י. מלמד, און א. ל. בלאָך, ווי אויך די היגע פֿאַרשטייער, ה' ש. ח. דובין אין דעם נאָמען פון דער יידישער קהילה, ה' קריוויצקי – גדוד קק"ל, רוד־ניצקי – "תרבות", אברהם קאָפּעלאָוויטש – קרן היסוד, אבר־הם נאַרמאַן – ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע; טורעצקי – התאחדות; פלעקסער – האַנטווערקער פֿאַראיין; די פֿאַרוואַלטערין פון דער שולע פריילין האפשטיין; פריילין לעווין – ביבליאָטעק; שיניוק, השומר הלאומי; נחמן לאַנדאַ – השומר הצעיר.

אין דער צווייטער זיצונג איז אויסגעוויילט געווארן אַ פרע־זידיום אין צוזאַמענשטעל: ה' יעקב לעווין (ווילייקע) – פאָר־זיצער; יוסף בערנשטיין (סמאָרגאָן); גווינט (קורעניץ); ה' האַלפּער (קראַסנע) – וויצע פאָרזיצער; פריילן ל. גרייס (ראדאָשקאָוויטש) – סעקרעטאַרין.

מ. ב.

וואַרשאָווער "היינט" — 20.8.1930

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן, אַז אירע חברים זאָלן באַזוכן די אַרומיקע קלענערע שטעטלעך, כדי צו פֿאַר־שטאַרקן די ציוניסטישע אַרבעט. עס איז אַרויסגעפֿאָרן קיין קורעניץ ה' י. לעווין, וועלכער האָט גערעדט אין אַ געפּאַק־טער שול. צומאָרגנס האָט ער באַזוכט דאָס שטעטל קריוויטש, אַרגאַניזירנדיק די קק"ל אַרבעט.

ש. רודניצקי

וואַרשאָווער "היינט" — 8.9.1930

אין לאָקאַל פון דער "תרבות"־שולע אין ווילייקע איז פֿאַר־געקומען אַ טרויער־אַקאַדעמיע צום אַנדענק פון די געפֿאַלענע גיבורים אין ארץ־ישראל. מיט רעדעס זענען אַרויסגעטראָטן דער פֿרעזעס ה' י. לעווין, י. ח. דינערשטיין, ג. קריוויצקי און דער סטודענט ש. ראַבינאָוויטש.

ווילנער "צייט" — 23.4.1931

אַ קק"ל באַזאָר אין דאָלהינאָוו מיט דער באַטייליקונג פון פֿרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע ה' י. לעווין פון ווילייקע.

ווילנער "צייט" — 9.4.1933

איינדרוקן פון דעם קק"ל־כינוס אין מאָלאָדעטשנע, ווו עס באַטייליקט זיך דער ווילייקער חזן מיט זיין כאָר. עס רעדט דער שטענדיק ברויזנדער און קאָכיקער דובין פון ווילייקע. עס נעמט אָפּ דעם ראַפֿאַרט דער גוטבאַקאַנטער און 200 פּראָ־צענטיקער ציוניסט פון ווילייקע ה' יעקב לעווין צוזאַמען מיט די פֿאַרשטייער פון קק"ל פון ווילנע און וואַרשע. ער זעט אויס ווי אַן אמתער מיליטער־מאַן. מיט זיין שיינעם און קרעפטיקן אויסזען דערמאָנט ער דעם שיפס־קאַפּיטאַן פון די יוגנט יאָרן, וועמ ער איז געווען אַ "מאַריאַק" (יַם־מענטש).

א. צינצינאטוס

ווילנער "צייט" — 13.7.33

די קריייז־קאָנפערענץ אין גרויס־ווילייקע.

דעם 9־טן יולי איז פֿאַרגעקומען אין ווילייקע אַ קאָנפע־רענץ פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

אַ זומער קאָלאָניע פון השומר הלאומי

דער פאָרזיצער ה׳ לעווין עפנט די קאָנפערענץ, דערמאָנט דעם טראָגיש אומגעקומענעם ד״ר אַרלאָזאָראָוו און דעם ציוניס־טישן עסקן מ. פעלדשטיין. ה׳ ח. ש. בערנהאָלץ פון לידע דערקלערט אין אַ 2 שעהדיקן רעפעראַט די אויפגאַבן פון דעם 18־טן ציוניסטישן קאָנגרעס.

ש. רודניצקי

וואַרשאַווער ״היינט״

פראָטעסט פון ווילייקער ציוניסטן קעגן די פרובן צו ברעכן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. אונטערגעשריבן אין נאָמען פון דער אַלגעמיינער ציונ. אָרג. אין ווילייקע יעקב לעווין פרע־זעס, הערמאַן פאַלק, א. נאָרמאַן, אברהם קאָפעלאָוויטש, סעק־רעטאַר ש. רודניצקי.

ווילנער ״צייט״

יובילי פון ווילייקער ״הנוער הציוני״.

13.1.34 איז פאָרגעקומען די פייערלעכקייט פון 4 יאָריקן יובילי פון ווילייקער קן פון ״הנוער הציוני״, מיט דער באַ־טייליקונג פון אח ההנהגה א. סקידלסקי און י. לעבענבערג. עס ווערט אָנטהילט די פאָן פון קן אין לאָקאַל פון דער ״תרבות״־שול. דער ראש הקן־צביה נאָרמאַן רעדט וועגן דער אָנטוויקלונג פון קן אין די 4 יאָר פון זיין עקזיסטענץ.

מ. ק.

ווילנער ״צייט״ — 6.5.34

אַ קולטור יום־טוב אין גרויס ווילייקע.

צו דעם 15 יאָריקן יובילי פון דער ״תרבות״־שולע ״הרצ־ליה״. פרייטאָג 12 אַ זייגער נאָכמיטאָג האָט זיך פאָרמירט אַ שילערצוג דורך די גאַסן פון שטאָט. ה׳ צעמעל האָט באַ־גריסט די קינדער צו זייער יום־טוב. מוצאי־שבת איז אין זאַל פון קינאָ פאָרגעקומען אַ גראַנדיעזע אַקאַדעמיע, וועלכע איז געפפנט געוואָרן דורך ה׳ י. לעווין. עס באַגריסן ה׳ דובין, דער פאָרוואָלטער פון שול ה׳ שעפסנוואָל, ה׳ קריוויצקי־התאחדות.

אין דעם פּוילישן ״קוריער״ פון 5.12.34

אין ווילייקע איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר פון העברעישע לערער פון די ״תרבות״־שולן אונטער דער אָנפירונג פון דירעקטאָר פון ״תרבות״־סעמינאַר ד״ר צווייגעל, און דירעק־טאָר פון ״תרבות״ אין פוילן ה׳ צעמעל.

וואַרשאַווער ״היינט״

ציוניסטישער עסקן פון ווילייקע אָפגעפאָרן קיין א״י.

דער פרעזעס פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ה׳ יעקב לעווין איז אָפגעפאָרן קיין א״י. לכבוד דעם אָפפאָר פון ה׳ לעווין איז אייגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערלעכער אָפשיים־באַנקעט. אין די רעדעס איז אָנגעוויזן געוואָרן אויף דעם הויז פון חשובן עולה, וועלכעס איז געווען אַן אמתע ציוניסטישע אכסניה.

שילער פון פאַלקס־שולע
"הרצליה" דעמאַנסטרירן
זייערע אויפטוען פון
פאַסט־מאַרקעס

די אימפאַזאַנטע קולטור־פייערונג אין גרויס־ווילייקע.

בעת דעם לייגן דעם גרונדשטיין צו דעם 2 שטאָקיקן בנין פון בי"ס "תרבות". צו דער פייערונג איז איינגעלאַדן געוואָרן פאַרשטייער פון אַ ריי ווילנער קולטור אינסטיטוציעס אוו פרעסע. כמעט אַלע אינסטיטוציעס האָבן אָנגענומען די איינ־לאַדונג אוו די ווילנער דעלעגאַציע אויף דער פייערונג איז געווען צאָלרייך רעפרעזענטירט, בראש מיטן קהילה־פאַרזי־צער ד"ר יעקב וויגאָדסקי, צ. ק. "תרבות" אין וואַרשע א. איינשטיין, ווילנער "תרבות" ה' דאַנישעווסקי.

ביי אַ פול־געפאַקטן עולם אין בית־המדרש עפנט ה' ש. ח. דובין אין העברעיש די אַקאַדעמיע, באַגריסט די געסט, באַזונ־דערס דעם ד"ר וויגאָדסקי. אין זעהר שוועכע צייטן פאַר יידן אין גאָר דער וועלט און אין פוילן בפרט, בויען מיר אונדזער לעבן דאָ, אָבער פון אונדזער גרויסער פאַרגאַנגענהייט שעפּן מיר כוחות פאַרן היינט. מיר בויען ארץ־ישראל, און אין דער זעלבער צייט היטן מיר אונדזערע פאָזיציעס דאָ, ניט פאַר־לירנדיק דעם מוט און ענערגיע.

ד"ר וויגאָדסקי שטעלט זיך אָפּ אויף דער שוועכער לאַגע פון דעם וועלט־יידנטום און דריקט אויס זיין מורא, ס'זאָל ערגער ניט ווערן... דאָס איז דאָס אַלטע לידעלע, וועלכעס מען זינגט אין משך פון 2000 יאָר. אַמאָל האָט עס געהייסן "גרוש", היינט־עמיגראַציע. ער רעדט וועגן דער לעצטער טרויעריק־באַרימטער "ראַסן טעאָריע".

דער ראַסיזם (פון שנאה) פון היטלער־לאַנד און זיינע מקורבים אין אַנדערע לענדער איז אַ שעדלעכע זאַך. אוו מיר מוזן קעמפן קעגן אים. אַ פאָלק פון אַ הויכן אידעאַל גיט אים דעם מאָראַלישן עקוויוואַלענט. דאָס איז אונדזער קולטור.

אין נאָמען פון די שילער פון דער "תרבות"־שול באַגריסן די קינדער אברהם צעסאַקאָוו אוו בריינע רייטשטיין, וועלכע רעדן אין פליסיקן עברית. אין נאָמען פון קרן היסוד, ווילייקע, באַגריסט א. קאָפּעלאָוויטש; פון פאַלקס־באַנק — ש. איידלמאַן; פון גמילות־חסד — יצחק סיראטקין; פון דער "תרבות"־שול, דער פאַרוואַלטער שעפּסנוואָל. פון קורעניצער קהילה־ה' מינקאָוויטש; פון מאָלאָדעטשנע־ה"ה בערמאַן אוו נאַראָוו־טשיק.

אין נאָמען פון דער יידישער פרעסע אוו ליטעראַטן־פאַר־איין־ה' חיים לעווין, וועלכער דריקט אויס זיין וווּנטש, אַז אויך אַנדערע ישובים זאָלן נאָכטאָן דעם שיינעם ביישפיל. דאָס וועט זיין דער בעסטער ענטפער אויף די אַלע גזירות אוו רדיפות.

אין נאָמען פון "תרבות" — ווילנער גליל — ה' דאַנישעווסקי; פון מרכז "תרבות" וואַרשע — ה' איינשטיין.

אַרויסגייענדיק פון שול, פאָרמירט זיך אַ הערלעכער מאַני־פעסטאַציע־צוג. בראש גייען די שילער אוו שילערינס מיט זייער שול־פאָן מיט זייערע לערער אוו פאַרוואַלטער. דאָן גייט ד"ר וויגאָדסקי מיט דעם עלטסטן יידן אין ווילייקע (102 יאָר) נתן קאָפּעלאָוויטש אוו אַלטן ווילייקער רב הרב

אפשייד באַנקעט פאר ה׳ יעקב לעווין מיט זיין פאַמיליע – צו זייער עולה זיין קיין ארץ ישראל

מאַשיץ. נאָך זיי די דעלעגאַציעס פון ווילנע און פון די אַרומיקע שטעטלעך. צום סוף – ווילייקער יוגנטלעכע און עלטערע מענער און פרויען.

אויף דער טריבונע ביים פלאַץ ווו ס׳דאַרף געלייגט ווערן דער גרונטשטיין זענען פאַרזאַמלט הונדערטער מענטשן, יידן און קריסטן. דער אַלטער רב מאַשיץ האַלט אַ רעדע אין יידיש. ה׳ דובין באַגריסט אין פּויליש די פּאַרשטייער פון דער מאַכט דעם פאַוויאַטאַון סטאַראָסטע, דעם בורמיסטש, פּאָליציי־קאַמענדאַנט, שול־אינספּעקטאָר, שף פון זיכערהייטס־אַמט פון פּאַוויאַט ה׳ ראַדזיוואָן.

אויך ד״ר וויגאָדסקי באַגריסט זיי אין פּויליש און צווישן אַנדערע זאָגט ער: אין אַזאַ שווערער צייט, ווען דער יידישער קיום אין פּוילן איז באַדראָט, פייערן דאָ יידן אַ יום־טוב פון בויען אַ שול, וועלכע דאַרף געבן אירע תלמידים ניט נאָר בילדונג נאָר דעם טראַדיציאָנעלן אַלטן העברעישן חינוך, וועלכער איז געבויט אויף יושר, שלום, ליבע צום נאָענטסטן. די אַלע, וועלכע באַשולדיקן יידן אין שנאה צו דעם פּוילישן פאָלק און פּוילישער מלוכה, גייען זיך שטאַרק פונאַנדער מיטן אמת.

דער סטאַראָסטע דאַנקט ד״ר וויגאָדסקי פאַר זיין שיינער רעדע און ווינטשט, אַז דער שטיין, וועלכער איז אַוועקגע־לייגט געוואָרן אונטערן בנין, זאָל צעברעכן די כינעזישע וואַנט, וועלכע טיילט אָפּ דאָס יידיש פאָלק פונם פּוילישן.

מיט געזאַנג פון ״התקוה״ צעגייט זיך דער עולם אין אַ געהויבענער שטימונג.

• פאַרצייכנט לויט די דאָקומענטן פון ה׳ יעקב לעווינס אַרכיוו.

שולן און בתי־מדרשים

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין ווילייקע געבויט געווָארן 2 נייע שולן, דער גרויסער בית־מדרש און די מתנג־דישע שול, אָנשטאָט די צוויי אָפּגעברענטע אַלטע שולן: דער אַלטער קאָידאָנאָווער בית־מדרש און קאָידאָנאָווער שטיבל.

דער "גרויסער בית מדרש"

די גרויסע און צענטראַלע שול איז געווען דער אַזוי גערופענער "גרויסער בית־מדרש", וועלכער איז געבויט געווָארן אויף דעם זעלביקן אָרט, וווּ עס איז געשטאַנען דער אַלטער גרויסער קאָידאָנאָווער בית־מדרש.

אין גרויסן בית־מדרש האָבן געדאַווענט דאָס רוב קאָידאָנאָווער חסידים און סתם בעלי־בתים, סוחרים, קרעמער, בעלי־מלאכות און "עמך", יידן אָן פרעטענזיעס, צוזאַמען מיטן רב און ראשי הקהל.

אין בית־מדרש האָט עקזיסטירט אַ חברה ש"ס, וווּ ר' שמואל דער שוחט האָט געזאָגט אַלע טאָג אַ בלאַט גמרא בין מנחה למעריב און אויך "עין־יעקב". דאָ האָבן יידן, ביי יעדער געלעגנהייט געזאָגט תהילים.

אַלע געזעלשאַפטלעכע אסיפות, ווי קלייבן אַ פאָרוואַלטונג אין באַנק, גמילות־חסדים־קאַסע, אָדער מיטינגען לטובת קק"ל און קרן היסוד, פראָטעסט־מיטינגען, פלעגן פאָרקומען אין גרויסן בית־מדרש. דאָ האָבן זיך יידן געפילט ווי ביי זיך אין דער היים. און ווען שלמה־חיים דער סופר פלעגט אַרויסכאַפּן שמחת־תורה ביי ר' מרדכי עפשטיינען דאָס מוסף־דאָוונען, האָבן אַלע מתפללים געקוואָלן, אָנהויבנדיק פון די הייסע חסידים ביז די לינקע. ווייזט אויס, אַז די טראַדיציע פון דורות, איז ביי אַלעמען געבליבן געשעצט און טייער.

די גרינדער און שפּעטערדיקע גבאים פון שול, זענען געווען: ר' משה־שמעון נאָרמאָן און ר' אלי־לייב זאגאר־מיסטער – אַלס קאַסיר.

אין 1940 האָבן די סאָוויעטן, אונדזערע "באַפרייער", פאָרוואַנדלט די שול אין אַ "אַפשטשע־זשיציע", בלויז דאָס קליין צימערל אין פאָליש איז איבערגעבליבן צום דאָוונען.

די ערשטע סעלעקציע, ביי דער ערשטער אַקציע, וועלכע די דייטשן האָבן דורכגעפירט, איז פאָרגעקומען אין גרויסן בית־מדרש. דאָ האָבן אונדזערע בעסטע און טייערסטע זיך געזעגנט מיטן הייליקן אָרט. זייערע תפילות האָבן הימלען געשפאָלטן, נאָר צום כסא הכבוד ניט דערגאַנגען. פון דאָנען זענען זיי געפירט געווָארן אין מאָלוניער וועלדל אוּן דאָרט אומגעבראַכט געווָארן. די דייטשן האָבן שפּעטער דעם מקום־קדוש פאָרוואַנדלט אין אַ שטאַל. אין 1944, ביים צוריקציען זיך פון שטאָט, האָבן זיי דעם בית־מדרש פאַרברענט, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יידישע הייזער.

די מתנגדישע שול

אויפן שול־הויף, וווּ עס איז געשטאַנען די אַלטע קאָידאָנאָווער שטיבל, מיטן אַלטן רב'ס הויז, האָבן די מתנגדים אויסגעבויט זייער שיינע שול. נאָך אין 1917 האָבן זיך אַ פאָר מנינים מתנגדים געשאָפן אַ מנין אין אַ חדר ביי דער ליובאַוויטשער שטיבל. די פריערדיקע גרינדער און שפּעטערדיקע גבאים, ר' משה סווירסקי, ר' ליפּע גוטמאַן, ר' ישעיהו איידעלמאַן, און ר' לייב מאַלאַשקעוויטש, האָבן אַ סך מי, איבערגעבנקייט, האַרץ און געלט, אַריינגעלייגט אין דער גרינדונג פון דער שול.

דאָס חנוכת־הבית איז פאָרוואַנדלט געווָארן אין אַ שטאָטישן גרויסן יום־טוב. עס איז איינגעלאָדן געווָארן דער סענאַטאָר הרב יצחק רובינשטיין פון ווילנע, וועלכער איז געקומען אין באַגלייטונג פון אונדזער חבר ח. ש. קאָפּעלאָוויטש. עס זענען ביי־געווען דער סטאַראָסטע, בירגערמייסטער און העכערע פולישע באַאַמטע.

אויך דאָ, האָבן יידן געדאַווענט דריי מאָל אַ טאָג. הרב משה קליין, דעם רב'ס איידעם, האָט געלערנט טעגלעך אַ בלאַט גמרא (דף היומי). די סאָוויעטן האָבן פאָרוואַנדלט די שול אין אַ תבואה־סקלאַד. די דייטשן האָבן זי באַנוצט אַלס ביורא פאַר דער געסטאַפּאָ און נאָך אָנהייבווינטער 1941 זי פאַרברענט.

די ליובאָוויטשער שטיבל

נעבן דעם טייכל פלעסניאַנקע, איז געשטאַנען די ליובאָוויטשער שטיבל; זי איז אויפגעבויט געווָארן, וואַרשיינלעך, אין מיטן פון נייַנצעטן יאָרהונדערט. אַ ספּעציעלן מזל האָט געהאַט די שטיבל. זי איז ניט אָפּגעברענט געווָארן. אין אַלע מלחמה־יאָרן האָבן יידן געדאַווענט אין איר. דאָ האָבן די ליובאָוויטשער חסידים געפירט זייער אייגענע מלוכה לויט זייער נוסח אוּן שטייגער; זיי האָבן פאַרמאָגט אייגענע אַנשטאַלטן פון תורה אוּן חסד.

ר' יהודה לאַנדאָ פלעגט לערנען אַלע טאָג אַ בלאַט גמרא אוּן שבת דעם "תניא". זיי האָבן אויסגעהאַלפן די היימישע אינסטיטוציעס מיט זייער אַ סך איבערגעבנקייט. נאָך דער

די מתנגדישע שול

ערשטער וועלט־מלחמה, איז בערטשע גרינהויז געווען דער גבאי אין שטיבל און אין חברה־קדישא און זייער פאָרשטייער אין אַנדערע אינסטיטוציעס.

זייענדיק שטענדיק פאַראייניקט און איבערגעגעבן איינער דעם אַנדערן, פלעגט מען זיך אין ווילייקע שטענדיק רעכענען מיט זייער מיינונג. זייער פאָרשטייערשאַפט אין אַלע אַנ־ שטאַלטן איז געווען גרעסער ווי זייער צאָל אין דער יידישער באַפעלקערונג.

די סאָוויעטן האָבן די שטיבל פאַרוואַנדלט אין אַ קאַרטאָפל־ סקלאַד. מיטן צוריקציען זיך פון די דייטשן, אין 1944, האָבן זיי זי פאַרברענט.

די קאידאנאווער אַלטע שטיבל

ווי געזאָגט, האָט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה עקזיס־ טירט אַ קאָידאַנאָווער שטיבל, כאָטש דער גרויסער בית־מדרש האָט אויך אָנגעהערט צו די קאָידאַנאָווער חסידים, ווייל זיי זענען געווען די מערהייט אין שטאָט. דאָך, האָט די שטיבל געהאָט אַן אייגענע געשיכטע מיט אַן אייגענעם יחוס.

די שטיבל איז געבויט געוואָרן בערך אין 1850. דאָרט האָבן געדאָווענט משמנה ומסלתה פון די קאָידאַנאָווער חסידים, אַלע יחסנישע משפחות. וועו דער אדמו"ר ר' יוסף פערלאָוו ז"ל, פלעגט באַזוכן איינמאָל אין יאָר די שטאָט, האָט ער געדאָווענט אין שטיבל, און דאָרט געפראָווען זיינע טישן מיט תורה, חסידות און זמירות.

דאָ האָט מען ניט דערלויבט יעדן דאָווענען ביים עמוד; בעיקר אין ימים טובים. אַלע בעל־תפילות זענען געווען יראים ושלמים און געהאַט שיינע שטימעס, זייערע האַרציקע תפילות און זיסע נגונים האָט מען אין אַ סך יידישע הייזער איבערגעזונגען.

עס האָבן אין איר דורות חסידים זייער יידישער און ספע־ ציעל חסידישער דערציונג באַקומען און זיך אויסגעלעבט אין זייער ריינער, היימישער אַטמאָספערע.

דער אַלטער בית־מדרש

די זקנים האָבן דערציילט, אַז דער אַלטער בית־מדרש איז געווען פון די עלטסטע בנינים אין שטאָט, און איז געשטאַנען איבער הונדערט יאָר. ד. ה. אַז ער איז געבויט געוואָרן בערך אין יאָר 1800, אין אָנהויב פון דער גרינדונג פון דער שטאָט. ער איז אָפּגעברענט געוואָרן אין 1915.

אין בית־מדרש האָבן געדאָווענט דאָס רוב קאָידאַנאָווער חסידים, – וואַרשיינלעך, אַז קיין אַנדערע חסידים, ביי דער גרינדונג פון דער שטאָט, זענען ניט געווען, – "עמך"־יידן,

הרב אברהם מאשיץ (דעם רב׳ס זון)
רב אין בערעזשניטשע

מיטן שטאָט־גביר נח־משה עפראָן און זיין משפחה. דער בית־מדרש איז געווען אַ סך יאָרן דער ערשטער און איינציקער מקום תפילה אין שטאָט.

וען די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט און עס זענען אָנגעקומען קיין ווילייקע נאָך יידן, וועלכע האָבן ניט אָנגעהערט צו די קאָידאָנאָווער חסידים, זענען אָנטשטאָנען אייַניקע מנינים – די ליובאָוויטשער שטיבל און דער סלאָנימער מנין. ווייַזט אויס, אַז די קאָידאָנאָווער הייסע חסידים האָבן אויך געזוכט אַ ספעציעלן אָרט, ווו זיי זאָלן קענען זיך אויס־לעבן אין זייער ספעציעלער חסידישער אַטמאָספערע, דערפאַר האָבן זיי אויסגעבויט די שפּעטערדיקע קאָידאָנאָווער שטיבל, וועלכע האָט זיי געדינט פאַר אַ שול צום דאָוונען און לער־נען און אַרט פאַר חסידות, נאָר פאַר אנשי שלומנו.

דער סלאָנימער מנין

ווי געזאָגט, האָבן די סלאָנימער חסידים געשאָפן זיך אַן אייגענעם מנין, כדי זיך געפינען אין אַ סביבה פון אייגענע מענטשן, מיטן אייגענעם נוסח און שטייגער. עס האָט זיי דער סלאָנימער חסיד, ר׳ אשר קאָפּעלאָוויטש (דער בירער), אָפּ־געגעבן אַ צימער ביי אים אין הויז. שבת האָבן זיי געהאַט אַ שיינעם עולם מתפללים. אין דער וואָכן איז געווען שווער צו שאָפן אַ מנין. דאָס הויז צוזאַמען מיט דער שטיבל האָבן אָפּגעברענט אין יאָר 1920 בערך און מער זיך ניט אָפּגעבויט.

רבנים אין ווילייקע

אין דער בערך 200 יאָריקער עקזיסטענץ פון אונדזער שטאָט האָבן מיר ניט געקענט מקורות פון די רבנים־דינאַס־טיעס, וועלכע האָבן זיכער פאַרנומען דאָס כסא הרבנות אין ווילייקע. דער איינציקער מקור האָבן מיר געפונען אין ספר ״דברי־שלום״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ווילנע אין 1882 יאָר דורך ר׳ שלום פּערלאָוו פון דער קאָידענאָווער רביישער דינאַסטיע. ער דערמאָנט, אַז דער ערשטער לעכע־וויטשער רבי, ר׳ מרדכי (1742 – 1810) האָט געהאַט אַ תלמיד מיטן נאָמען ר׳ שלום אב״ד (אב בית־דין) דוויליייקא.

מען דאַרף אָננעמען, אַז דער דערמאָנטער ר׳ שלום איז געווען דער ערשטער רב אין ווילייקע. אגב, די צייט שטימט מיט דער גרינדונג פון אונדזער שטאָט.

עס איז אויך באַקאַנט, אַז ר׳ איטשעלע פּערלאָוו איז אַנ־געקומען אַלס רב אין ווילייקע אין די 70־ער יאָרן פון פאַר־גאַנגענעם יאָר־הונדערט. קומט אויס, אַז ביי אַ יובל יאָרן בערך פון פאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט פעלן אונדז ידיעות וועגן די רבנים, וועלכע האָבן פאַרנומען דעם כסא־רבנות אין ווילייקע.

הרב ר׳ יצחק פּערלאָוו

ווי געזאָגט איז ר׳ יצחק פּערלאָוו אָדער ווי מען פלעגט אים רופן ר׳ איטשעלע, געווען רב אין ווילייקע בערך דרייסיק יאָר. ער איז געווען באַליבט אין שטאָט צוליב זיין קלוגשאַפט, גוטסקייט און זעלטענע מידות. יעדער ליידנדיקער ייד און מענטש פלעגן געפינען ביי אים אַ טרייסט־וואָרט. ער איז געווען אָנגענומען פאַר אַ ״גוטן ייד״; מען פלעגט קומען צו אים נעמען ברכות. ער האָט געשטאָמט פון דער חסידישער קאָידאָנאָווער רביי׳שער משפחה, האָט זיך געוואָקסן פון די חשובע רבנים אין רוסלאַנד. האָט איבערגעלאָזן אַ געדרוקטן ספר ״ארז בלבנון״, צוגעגרייט צום דרוק דעם קאָידאָנאָווער סדור, וועלכן עס האָט אָפּגעדרוקט זיין זון ר׳ אהרן, דער פאָטער פון שרייבער יצחק פּערלאָוו. נאָך זיין פטירה אין תרס״ב, איז ווילייקע געבליבן געצייטלט יאָרן אָן אַ רב. ביז עס איז אָנגענומען געוואָרן אַלס רב אין שטאָט זיין איידעם הרב יהודה מאַשיץ.

הרב ר׳ יהודה מאשיץ

אַלס יונגערמאַן האָט הרב מאַשיץ אויסגעקלונגען אין די ליטווישע ישיבות אין סלאָבאָדקע־קאָוונע, אַלס בריסקער עילוי. ער האָט פאַרמאָגט אַ שאַרפן טיפן קאָפּ און איז געווען אַ גרויסער בעל־מחדש. נאָך בחורוויי׳ן פלעגט ער פאַרצייכענען זיינע חידושים פאַר זיין שפּעטערדיקן באַוווסטן ספר ״מחנה יהודה״ אויף מסכת גיטין, וועלכער איז אָנגענומען געוואָרן אין דער לומדישער וועלט און בעיקר אין די ליטווישע ישיבות.

מען קען זאָגן אַז אַ דאַנק דעם ספר איז ווילייקע באַווווסט געוואָרן אין דער יידיש־רבנישער וועלט אַלס אַ חשובער יידישער ישוב אין די קרעסן געביטן.

הרב מאַשיץ האָט זיך געוואָקסן פון די חשובע רבנים אין פוילן. רבנים, דייַנים פלעגן זיך וועגן צו אים מיט שאלות. ביי הגאון ר׳ חיים־עוזר זצ״ל איז ער געווען איינער פון די

הרב ר׳ שלום אלתר פרלוב
האדמו״ר מקומידנוב־ברנוביץ׳

רבנים וואָס מען האָט זיך געריכטן מיט זייער מיינונג און פסק־דין.

ער האָט אַ סך צייט אָפגעגעבן אויף מרביץ תורה זיין, האָט געדאגה׳ט פאַר לומדי־תורה. האָט אַכטונג געגעבן אויף דער תלמוד־תורה. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער געפירט די רבנות ביד חזקה, זיך געריכטן נאָר, לויטן דין, אפילו ווען דאָס האָט אים געשאָט צו דער פרנסה. ער האָט געלעבט אין דחקות און איז געווען צופריידן, וואָס ער קען זיצן לערנען און שרייבן זיינע חידושי תורה אָן שטערונגען. זיינע דרשות זענען געווען פול מיט חכמה און וויסן, געווען אין תורה׳דיקע פערלדיקע, גוטע און טיפע געדאַנקען. ער איז געווען אַ הייסער פריידיקער פאַר ארץ־ישראל. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט ער זיך באַקלאָגן, וואָס ער איז אַלט און שוואַך און קען ניט אַליין עולה זיין מיט דער משפחה קיין ארץ־ישראל. אין די יאָרן 39–1938 האָט ער געליטן אויף אַ צוקער־קראַנקהייט. אין די מלחמה־יאָרן האָט אויסגעפעלט אינסולין. זיין שוואַכער קערפער האָט מער ניט געקענט אויסהאַלטן און אַכט טעג אין אדר ת״ש — 1940 האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה. מען האָט נאָך אים, דעם לעצטן ווילייקער רב. מספיד געווען אין גרויסן בית־המדרש און געבראַכט צו קבר־ישראל טראָגנדיק זיין ארון אויף די אַקסלען פון ווילייקער בחורים־סאָלדאַטן אין דער סאָוויעטישער אַרמיי.

ת. נ. צ. ב. ה.

פון דעם רבס משפחה זענען געבילבן ביים לעבן: זיין זון יעקב מאָשיץ מיט זיין פאַמיליע אין ישראל, און דער יינגסטער זון דוד מיט אַ פאַמיליע, אַ רב אין אַמעריקע.

הרב ר׳ משה קליין (דעם רב׳ס איידעם)

הרב ר׳ משה קליין האָט זיך געריכטן אַלס איינער פון די בעסטע בחורים אין דער קלעצקער ישיבה פון הגאון ר׳ אהרן קאָטלער זצ״ל.

אַלס קינד איז ער אַנטלאָפן פון דעם סאָוויעטישן רעזשים פון סמילעוויטש, מיט דער ישיבה קיין פוילן. אָן אַ פאַמיליע, אָן קרובים האָט ער זיין גאַנצן יוגנט געווידמעט דעם לערנען תורה ביים וועלט גאון ר׳ אהרן קאָטלער.

ער האָט חתונה געהאַט מיט חנהן, דעם רבס מיטעלע טאָכטער און איז געבליבן אין ווילייקע ביים רב אין שטוב. ער האָט זאָגאָר אין די יאָרן 39–1938 אָוועקגעפאָרן לערנען אין ר׳ חיים־עוזרס כולל אין ווילנע, האָפנדיק פון דאָרט זיך איינצוארדנען. אין 1939, מיטן אויסברוך פון קריג, קערט ער זיך אום אַהיים אין ווילייקע און איז פאַרבליבן ביז די דייטשן זענען אַריין. ער האָט אויסגעפילט די פונקציעס פון רב נאָך דעם רב׳ס פטירה. אויף וויפל עס איז געווען מעגלעך אין דער צייט פון די סאָוויעטן.

נאָך אין 1942, אין די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן, האָט ער אויפגעהערט צו ריידן דברים בטלים, פלעגט גאַנצע טעג באַהאַלטענערהייט זיצן און לערנען בהתמדה תורה און מוסר.

אַ דייטשישע קויל האָט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן.

יצחק פערלאָוו

צו דער רבנישער משפחה אין ווילייקע געהערט דער באַווסטער יידישער דיכטער יצחק פערלאָוו. געבאָרן אין ווילייקע, זיין פאָטער אהרן איז געווען דעם אַלטן רב׳ס הרב ר׳ יצחק פערלאָוס עלטסטער זון.

די קינדער יאָרן האָט ער פאַרבראַכט מיט דער פאַמיליע אין ווילייקע ביז דער מלחמה. אין 1927 הייבט ער אָן דרוקן זיינע ערשטע יידישע לידער, און ווערט באַקאַנט אַלס אַ יונגער פאָעט פון אַ רבנישער אָפשטאַם.

שפעטער גיט ער אַרויס ראָמאַנען, דערציילונגען אין יידיש און אויך סיפורים אין העברעיש ״אהבה ונדודים״.

פאַר די יידישע דערציילונגען ״מאַטילדאַ לעבט״ באַקומט ער די ״צבי קעסעל״ פרעמיע אין מעקסיקע.

היינט איז ער אַ מיטאַרבעטער אין אַמעריקאַנער ״פאָרווערטס״.

אַלע זיינע פראָזע ווערק דערשינען יעצט אין אַמעריקע אין ענגליש.

געזונטהייט־וועזן אין שטאָט

אַלס קרייז־שטאָט, האָט ווילייקע פֿאַרמאָגט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ שפּיטאָל מיט 5 בעטן פֿאַר קראַנקע. דער ערשטער דאָקטער איז געווען ד״ר דילאָן, אַ ייד, נאָך אים איז געווען דאָקטער אַרלאָווסקי, אַ פּעלדשער נאָוואָש, אַ צאָן־דאָקטער קאַנטאָראָוויטש און אַן אַקושערין. אויסער דעם זענען געווען ״זנאַכערס״, ״עין־הרע״־אָפּשפּרעכערס. מען איז אויך געפֿאָרן צו קידרים און זיך באַנוצט זעהר אַ סך מיט אייגענע פּרימיטיוע שטוביקע מיטלען און רעצעפּטן.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָט ווילייקע אויסגעבויט אַ נייעם פּאָוויאַטאָון שפּיטאָל, מיט 80 בעטן. ד״ר קראָוז איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון שפּיטאָל. עס פלעגן קומען יונגע דאָקטוירים פון ווילנער מעדיצינישן פאָקולטעט מאַכן סטאַזש. צווישן זיי זענען אויך געווען יידישע דאָקטוירים, וועלכע האָבן אַריינגעטראָגן אין שטאָט לעבן. זיי פלעגן האַלטן רעפעראַטן און חבר׳ן זיך מיט דער יוגנט. שפּעטער, זענען זיי געוואָרן אָנגעזעענע דאָקטוירים, ווי קאָטלער פון דאָלהי־נאָוו, מולע און מאיר ראָבינאָוויטש, מאיר פליסקין, חיענע מאַרקאָן און ד״ר כורג. דער לעצטער איז אין אַמעריקע.

ד״ר קאָמענדאַנטאָוו האָט זיך געוואָלט פֿאַר דעם ספּעציאַ־ליסט פון שטאָט. דער יידישער דאָקטער איז געווען בליט־שטיין; צווישן פּעלדשער נאָוואָש און מיקולישטש, דריי צאָן־דאָקטוירים, שימשעלעוויטש (פון דעם פרעזידענט בן־צבי׳ס משפּחה), סאָניע באַלאַשינסקאָ – איוויאַנסקא און קינסקאַיאַ. די אַקושערינס זעלדע רודניצקי און מיכלע קאָפּעלאָוויטש און די שוועסטער רחל קאָגאָן. עס איז געווען איין אָפּטייק בוניעווי־טשעס און 2 סקלאַד־אָפּטעטשני פון בערמאָן און רודענסקי, ווו מען האָט געקענט קויפן געוויסע רפואות.

אין די לעצטע יאָרן, זענען געשאָפן געוואָרן אַ מלוכהשע גיכע־הילף (רויטער קרייץ), אַ ״טראָפן מילך״, און אַ מלו־כהשע קראַנקן־קאַסע פאַר אָנגעשטעלטע.

היגיענישע אַנשטאַלטן

די שטאָט האָט פאַרמאָגט 2 בעדער מיט שוויץ־צימערן, וועלכע זענען געשטאַנען אייגע אויפן שול־הויף און די צווייטע נעבן ליובאַוויטשער שטיבל. זיי זענען געהייצט געוואָרן בלויז פרייטאָג. עס פלעגן זיי באַזוכן אויך אַ סך קריסטן. די מקוואות זענען געווען אין דעם זעלביקן בנין און זענען געהייצט געוואָרן עטלעכע אָוונטן אין דער וואָך. דער פאָוויאַטאָוער סאַניטאַר פלעגט פון צייט־צו־צייט באַזוכן און קאָנטראָלירן די ריינקייט אין ביידע בעדער.

דאָס שעכט־הויז

הינטערן שטאָט, ניט ווייט פון בית־הקברות, איז געשטאַנען דאָס שעכט־הויז, וועלכעס האָט געדינט בלויז פאַר די ווילייקער קצבים. זיי פלעגן קויפן לעבעדיקע בהמות, גרויסע און קליינע, און דאָרטן שעכטן. דער שוחט נאָך דער מלחמה איז געווען ר׳ שמואל לעווין; דער יידישער וועטערינאַר – דאָקטער יאָשטשאָמב, וועלכער איז באַשטימט געוואָרן פון דער מאַכט. ער האָט איבערגעלעבט די מלחמה אין דער פאַרטיזאַנקע. ער האָט אַכטונג געגעבן אויף דער היגיענע פון פלייש און שחיטה. עס איז געווען אַ צייט, ווען פון דער ווילייקער שחיטה פלעגן די קצבים פירן פלייש צום פאַרקויפן אין ווילנע.

אייז־קעלערס

עס זענען געווען עטלעכע אייז־קעלערס, ווו מען פלעגט ווינטער־צייט אָנגרייטן אייז, פון דער וויליע. זומער פלעגן זיי נוצן פאַר די קצבים צו האַלטן דאָרט פלייש, עס זאָל ניט קאַליע ווערן. אויך די פאַבריקלעך פון קוואַס, סאָדע וואַסער און לעמאָנאַד (ביי גרשון קאָפּעלאָוויטש און אשר פלאָרמאַן), האָבן געהאַט אייגענע אייז־קעלערן.

ועד פון קרן קיימת לישראל אין ווילייקע – 1934.
עס זיצן אין מיטן, 4טער פון רעכטס: הערמאן פאלץ – סעקרעטאר און יעקב קאָפּעלאָוויטש – מורשה

פארטייען און אינסטיטוציעס

ח. ש. קאפעלאוויטש

ציוניזם

די יוגנטליכע פון לעצטן דור פארן חורבן־ווילייקע, האָבן גע־צויגן זייער ציוניסטישע יניקה, פון דער "תרבות" שולע מיט אירע לערער און עסקנים. זיי זענען געווען די רעזערוו פאר אלע ציוניסטישע יוגנט אָרגאניזאציעס, פארטייען און שאטי־רונגען.

עס איז שווער זיך פאָרצושטעלן, אז בלויז מיט 2 דורות צוריק, זענען די געציילטע ציונים אין שטאָט, געדופ׳ט גע־ווָארן דורך דער איבערוויגנדער מערהייט פון עקסטרעמע חסי־דים.

וועו דער באַווּוסטער ציוניסטישער רעדנער צאַדיקאָוו, איז אָנגעקומען אין שטאָט אגיטירן פארן ציוניסטישן געדאנק, האָט זיך געפונען וועו ס׳האָט געמאָלדן ווו מען דאַרף, און צאדיקאָוו איז ארעסטירט געוואָרן אלס רעוואָלוציאָנער, און איבערגעשיקט געוואָרן אין ווילנע. א דאנק די השתדלות פון י״ל גאָלדבערג, א ציוניסטישער עסקן אין ווילנע, איז ער באפרייט געוואָרן.

די ערשטע הרצליאנישע ציוניסטן זענען געווען יעקב לעווין, אליעזר זאב קאָפעלאָוויטש, אליהו יהושע שולמאן, משה נחמיה קאָפעלאָוויטש, אברהם און בן־ציון נאָרמאָן, שרה רייזל און איר ברודער שמואל רודניצקי, שארלאט און שפעטער מנחם רודניצקי־אדיר. מיטן טויט פון ד״ר הערצל איז די גרופע פונאנדערגעפאלן.

ערשט אין 1913, א דאנק די איניציאטיוו פון די יינגערע הברים ברוך סווידלער און ברוך צוקערמאן, איז געגרינדעט געוואָרן די "צעירי ציון" אָרגאניזאציע. מיט א פייערליכן אויפקלערונגס רעפעראט איז ארויסגעטראטן אויף דער גרינ־דונגס פארזאמלונג יעקב לעווין. דאָס איז געווען די ערשטע שיין געבויטע ציוניסטישע רעדע, וועלכע האָט אונז אלעמען ארויסגעהויבן, פון דאמאלסדיקער ארומבלאָנדזשעניש און זוכע־נישן, און אונז אָנגעשלאָסן צו דער אָרגאניזאציע, וועלכע איז אונז געווָארן נאָענט צום הארצן.

עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן א סך חברים, די פארזאמלונגען פלעגן פאָרקומען יעדן שבת, זומער–אין וואלד, אין פעלד; מיר האָבן אויך אויפגעשטעלט אומלעגאל א ביבליאָטעק.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין 1914, האָט געדראָט גרויסע שטראָף פאר אָנגעהערן צו אן אומלעגא־לער אָרגאניזאציע, האָבן מיר זיי דאן אויפגעלעזט.

נאָך דער פעברואַר רעוואָלוציע אין 1917, וועו עס האָבן זיך דערנענטערט די וואלן צום אלרוסישן יידישן צוזאמענפאָר, האָט די איבערגעבליבענע יוגנט אין ווילייקע, באנייט איר

ציוניסטישע טעטיקייט. עס האָבן זיך אויך אָרגאַניזירט די אָרטאָדאָקסישע יידן אונטערן נאָמען "אחדות".

מיטן פארנעמען ווילייקע דורך די דייטשן, דעם 20.2.1918, האָבן זיך אומגעקערט א טייל ווילייקער איינוווינער פון די אָקופירטע רוסישע געביטן. די "צעירי ציון" אָרגאניזאציע האָט דאן געזומען אן אקטיוון אנטייל אין לעבן פון שטאָט.

נאָכן צוריקומען פון דער סאָוויעטישער מאַכט אין נאָוועמבער 1918, האָבן מיר פארגעזעצט די ציוניסטישע ארבעט, אָן שטערונגען פון דער מאכט. אין די יאָרן 20–1919, ווען די פאָלאקן האָבן פארנומען די שטאָט און די אלגעמיינע לאגע האָט זיך סטאביליזירט, איז די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע פארשטארקט געוואָרן. מיר האָבן אראָפגעבראכט רעדנער פון מינסק, איינער פון זיי דער באוווסטער דב־בער מאלקין. אין די שפעטערדיקע יאָרן, צווישן ביידע וועלט מלחמות, האָט זיך פארצווייגט די ציוניסטישע טעטיקייט, עס זענען געגרינדעט געוואָרן יוגנט אָרגאניזאציעס, מיט הכשרה פונקטן, ווי "הנוער הציוני", "השומר הצעיר", און "בית׳ר".

בונד אין ווילייקע

א קליינע בונדישע אָרגאניזאציע וועלכע האָט זיך רעקרוטירט פון ווילייקער בעלי־מלאכות, האָט עקזיסטירט אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט. דער אָרגאניזאטאָר איז געווען א קורעניצער בחור, פון פאך א שניידער. נאָכן אויפשטאַנד אין 1905־טן יאָר, און נאָך די דראסטישע מיטלען וועלכע די צאַרישע מאכט (סטאליפין) האָט אָנגענומען, איז די בונדישע אָרגאניזאציע פונאנדערגעפאלן. דאָס רוב מיטגלידער האָבן עמיגרירט נאָך אַמעריקע. די איינצלנע איבערגעבליבענע חברים, ווי יוסף צעסאקאָוו, ישראל רודערמאַן, א.א., זענען געבליבן טעטיק בלויז בייַ פארשיידענע שטאטישע וואלן. עס זענען אויך געווען געציילטע חברים וועלכע האָבן אָנגעהערט צו ס.ד. זיי האָבן זיך רעקרוטירט פון די עקסטערנער וועלכע האָבן געלערנט אין ווילנע און מינסק און זענען געשטאנען אין קאָנטאקט מיט די בעלאָרוסן, און זייער פאָעט דעמיאן ביעדני. איינע פון זיי איז געווען מיין שוועסטער תרצה. ריכטנדיק זיך אויף א רעוויזיע האָט זי ארויסגערוימט פון איר צימער בייַ אונז אין שטוב אומלעגאלע ליטעראטור. נאָכן 1905־טן יאָר האָבן אויך די אָנגעהעריקע צו ס.ד., צוליב די אויבענדעדמאָנטע סיבות, זיך פונאַנדערגעלאָזט.

החלוץ אָרגאָניזאָציע – 1920

חנן סווירסקי

גמילות־חסד אין ווילייקע 1929–1939

אויף דעם בנין פון פאלקס־באנק אין ווילייקע איז אין 1925־טן יאר געווען א שילד: "גמילות חסד אין ווילייקע". דער גרונט־קאפיטאל פון דעם אנשטאלט איז באשטאנען פון 6000 זלאטעס, וועלכע 4000 פון זיי זענען געווען א הלוואה־סובסידיע פון "יעקאפא" אין ווילנע אויף א לענגערן טערמין. דער ועד איז באשטאנען פון 3 חברים: ר' יעקב (העשלס) קאפעלא־ויטש, ר' יואל קאפעלאוויטש און ר' אלי־לייב זאגארמיסטער. איין ר' יעקב העשלס איז געווען טעטיק די לעצטע יארן אין גמ"ח. ער פלעגט קומען אין באנק און זיך בעטן ביי אונדז פון יינגערן דור: נעמט איבער די פארוואלטונג פון דער גמילות־חסד קאסע. קלייבט אויס א יונגן ועד און באפרייט אונדז פון דער טרחה.

אין סוף 1929 איז פארגעקומען די ערשטע אלגעמיינע אסיפה אין דער גרויסער שול (קאידענאווער) און עס איז אויסגעווייילט געווארן א פארוואלטונג פון 7 פערזאן: ה' משה סווירסקי אלס פארזיצער, ג. קאבלענץ אלס וויצע־פארזיצער, יצחק סיראטקין אלס בוכהאלטער, וועלכער האט געפירט די ביכער אלע יארן אן געהאלט. בלויז אין דעם לעצטן יאר פאר דער מלחמה, ווען די ארבעט האט ביי אים פארנומען א סך צייט, האט ער באווילליקט צו נעמען האנאראר. ליפע קאפעלאוויטש, בן־ציון נארמאן, חיים גארדאן, יוסף צעסאקאוו און חנן סווירסקי אלס קאסירער. אין רעוויזיאנס־קאמיסיע זענען געווען טעטיק ה' ש. ח. דובין, ב. סווידלער א. א.

אין פארלויף פון דעם ערשטן יאר האבן מיר אייגעמאנט דעם גרעסטן טייל פון די פארלעגענע חובות. יעדן זונטאג פלעגן מיר זיצן אין בנין פון באנק און איינקאסירן א 700 זלאטעס. מיר האבן באשטייערט אלע חברים מיט אן אפצאל. צו דער ערשטער אלגעמיינער פארזאמלונג האבן מיר געבראכט א באריכט מיט א ריוח פון 600 זלאטעס. די פארזאמלונג האט באשטימט די זעלביקע פארוואלטונג זאל פירן אויך וויטער איר טעטיקייט. אלע ווי איינער פלעגן קומען יעדן זונטאג פון 6 ביז 10 אוונט צו דער זיצונג פון דער פארוואלטונג.

פאר דער מלחמה אין 1939 האט דער גמ"ח פארמאגט 24,000 זלאטעס. יעדער חבר פלעגט קענען באקומען א הלואה פון 250 זלאטעס, א באדייטנדיקע סומע אין יענער צייט. פון "יעקאפא" אין ווילנע פלעגט מען קומען קאנטראלירן די חשבונות 2־3 מאל א יאר. איך געדענק א קוריאז פון יענער צייט:

ה' שאליט פון "יעקאפא" איז געקומען אויף א פלוצלונג־דיקן קאנטראל. אין אוונט, קאנטראלירנדיק די בוכהאלטעריע, איז פעסטגעשטעלט געווארן, אז אין קאסע דארף זיין 1,400 זלאטעס. ה' שאליט פרעגט, וווּ איז די קאסע? איך וויל קאנטראלירן צי עס שטימט די סאלדא מיט די ביכער? די קאסע האט זיך געפונען ביי מיר אין שטוב, און איך בין אוועק ברענגען זי.

עס איז געווען 11 א זייגער ביינאכט. מיר האבן זיך געפירט, אז עס פלעגט בלייבן געלט אין קאסע, פלעגן מיר פארלייגן די קרעמער אויף עטלעכע טעג ביז דעם קומענדיקן זונטאג. צו דעם מאמענט איז געווען ביי מיר אין קאסע נאר 150 זלאטעס. דאס איבעריקע געלט איז געווען פארליגן אונדזערע "קליענטן" ביז זונטאג, מיט דער ניט־אפיציעלער איינשטימונג פון דער פארוואלטונג.

איך קלער, וווּ קריגט מען 11 ביינאכט צו לייגן 1250 זלאטעס. איך בין ארויס צו משה ראבינאוויטשן פון שניט־געשעפט, ארויסגענומען אים פון בעט און באקומען 500 זלאטעס. איך בין ארײַן נאך צו א פאר סוחרים און צונויפגענומען דאס געלט. אין 10 מינוט ארום בין איך געקומען א ביסל א פאר־שוויצטער און געבראכט די גאנצע סאלדא מזומן. שאליט איז געווען א ייד א חכם און האט פארשטאנען, אין וואס עס גייט, האט ער געזאגט: "אויב א קאסירער קען ארויסגיין 11 א זייגער ביינאכט און שאפן א סומע פון 1400 זלאטעס, קען מען אים אנטרויען די קאסע". אבער כדי עס זאל ניט דארפן קומען צו דעם, האט ער ארײַנגעשריבן אין פראטאקאל, אז די סאלדא, וואס וועט בלייבן יעדן זונטאג אין קאסע פון גמ"ח, זאל ארײַנגעטראגן ווערן אין באנק אויף א באזונדערן ביכל ביז דעם קומענדיקן זונטאג און ניט האלטן ביי זיך דאס געלט.

פון דעמאלט אן פלעגן מיר מער קיינעם ניט פארלייען פון די פארבליבענע געלטער.

אין 1939 האבן מיר איינגעקאסירט און ארויסגעגעבן הלואות אויף א סומע פון העכער 80,000 זלאטעס. מיט א גרונט־קאפיטאל פון 20,000 זלאטעס אייגענע, און 4,000 זלאטעס פון "יעקאפא".

דער גמ"ח האט געהאט א גוטן נאמען אין דער פראווינץ. מען פלעגט אונדז איינלאדן אין די ארומיקע שטעטלעך צו העלפן זיי גרינדן גמ"ח־קאסעס לויטן מוסטער פון ווילייקע.

וען די סאוויעטן זענען ארײַן אין 1939, איז געשלאסן געווארן דער גמילות חסד. זיי האבן געפונען אלע וועקסלען פון גמ"ח און אנדערע דאקומענטן און האבן איינגעמאנט פון אלע לייערס ביזן לעצטן גראשן. וווּיזט אויס, אז יידיש געלט נוצט אויך די סאוויעטן.

דער גמ"ח איז חרוב געווארן. דער יידישער ישוב איז אפגעמעקט געווארן פון דער ערד דורך די דייטשע הארדעס מיט זייערע מיטהעלפער, די פאליאקן און ווייסרוסן.

"יעקאפא"

דער יידישער קאָמיטעט, צו העלפן יידישע מלחמה קרבנות, איז געגרינדעט געוואָרן אין פעטערבורג, אין אויגוסט 1914, גלייך מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה. בראש פון קאָמיטעט זענען געשטאַנען די באַוווסטע עסקנים, און כלל טוער פון רוסלאַנד: באַראָן גינזבורג, סליאזבערג, ווינאַוועד, קריינין און בראַמסאָן.

די אויפגאַבע פון קאָמיטעט איז באַשטאַנען: געבן דרינגענדע הילף די געליטענע פון דער מלחמה אין די שטעט און פּראָווינץ, איבערהויפט די אַרויסגעטריבענע יידן (בעזשענצעס) פון די גרענעץ פונקטן.

אויך אין ווילנע איז געגרינדעט געוואָרן אין דער זעלבער צייט אַ געגנט קאָמיטעט "יעקאָפאָ", וואָס אין זיין שפּיץ איז געשטאַנען דער געאַכטעטער ד"ר צמח שאבאד. דער ווילנער געגנט קאָמיטעט איז געווען זייער אַקטיוו און טעטיק, עס האָט זיך אים איינגעגעבן אַריינטראָגן אַ שטראָם לעבן, אונטערהאַלטן די הונגעריקע באַפעלקערונג, אויפוועקן אייגענע איניציאַטיוו, און מיטהעלפן דורכטראָגן די שווערע מלחמה-יאָרן.

מיט דער דייטשישער אָקופּאַציע אין יאָר 1915 איז אָפּגעשטעלט געוואָרן די טעטיקייט פון קאָמיטעט.

ערשט אין פעברואַר 1919, נאָך דער מלחמה, איז באַנייט געוואָרן אין ווילנע די אַרבעט פון יעקאפא.

אין זעלבן יאָר איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין ווילייקע אַן אָרטיקער קאָמיטעט פון יעקאפא, וועלכער האָט פאַרטיילט שטיצע געלט און פּראָדוקטן וואָס ער האָט באַקומען דורכן ווילנער קריייז קאָמיטעט געשיקטע פון אָמעריקע (דזשאָינט).

דער ווילייקער קאָמיטעט איז געווען זייער טעטיק און אַרויסגעהאָלפן זייער אַ סך פאָמיליעס און בעיקר יידישע קינדער, געראַטעוועט ממש פון הונגער.

די יעקאפא קאָמיטעטן וועלכע זענען געגרינדעט געוואָרן אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, זענען געווען די ערשטע יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געלייגט דעם יסוד פאַר צוזאַמענאַרבעט פון אַלע פאַרטייען און ריכטונגען וועלכע האָבן עקזיסטירט אויף דער יידישער גאַס.

*

דעם 8, 9 און 10-טן סעפטעמבער 1919 איז פאַרגעקומען אין ווילנע די ערשטע קאָנפערענץ פון "יעקאָפאָ", און עס האָבן זיך באַטייליקט 83 דעלעגאַטן פון ווילנער געגנט, די שמנה וסלתה פון ווילנע און פראָווינץ. אַלס דעלעגאַט פון ווילייקע, האָט זיך באַטייליקט ה' ח. ש. קאָפּעלאָוויטש, אַ יונגער ציוניסטישער עסקן, וועלכער איז גלייכצייטיק אויסגעקליבן געוואָרן אַלס מיטגליד אין ראַט פון געגנט קאָמיטעט.

ה' ח. ש. ק., זייענדיק אַ זעלנער אין דער רוסישער אַרמיי, האָט אָנגעפירט מיט אָוונט קורסן צו לערנען עברית אין די שטעט אַריאָל און מינסק. שפּעטער איז ער געווען פון די גרינדער פון "הגנה" אין מינסק פון באַפרייטע יידישע זעלנער.

אין דער דריטער געגנט קאָנפערענץ, דעם 9 און 10-טן מערץ 1924, האָט זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַט פון ווילייקע ה' ש. ח. דובין, וועלכער האָט שוין דאָן פאַרנומען דעם אַמט פון פּרעזעס פון דער יידישער קהילה, ווו ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין 1921. דעם אַמט האָט ער אָנגעהאַלטן ביז 1939, ערב דער צווייטער וועלט מלחמה.

ה' ש. ח. ד. האָט אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטליכער טעטיקייט אין 1917, ווען ער האָט אָנטייל גענומען אין צוזאַמענפאָר פון די רוסישע פראָנט סאָלדאַטן אין ווילייקע און איז אַרויסגעטראָטן אַלס אָפּיציעלער ציוניסט. בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע, סוף 1919, באַטייליקט ער זיך אַלס דעלעגאַט אויפן ערשטן ציוניסטן צוזאַמענפאָר אין ווילנע.

אין יאָר 1920, אומקערנדיק זיך צוריק קיין ווילייקע, ווערט ער דער שטענדיקער מיטאַרבעטער פון געגנט קאָמיטעט יעקאפא.

ווילייקע איז דאָן געווען אַ פונקט אויף דער פּוילישער גרענעץ דורך וועלכן ס'זענען איבערגעשיקט געוואָרן אין די ערשטע 2—3 יאָר נאָך דער מלחמה טויזנטער רע-עמיגראַנטן, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד קיין פוילן, און פיל הונדערטער מגורשים פון פוילן קיין רוסלאַנד, איבערהויפט די אַרויסגעשיקטע פון די גרענעץ שטעט פון דער פּויליש-רעפּובליק.

די אַרבעט פאַר די היימלאָזע איז באַשטאַנען אין געבן זיי יורידישע הילף און עמיגראַציע מעגליכקייטן. ער האָט פיל מיטגעהאָלפן אין דער אויפבויאונג פון די חרוב-געוואָרענע הייזער אין דער מלחמה, שטאָטישע בנינים, ווי די בתי-מדרשים, בתי מרחץ, שולעס; אויך יתומים הילף און קינדער פאַרזאָרגונג, קולטורעלע טעטיקייט, גרינדונג פון גמילות חסדים קאַסע. ער האָט זיך באַטייליקט אין די "יעקאָפאָ" און קהילות צוזאַמענפאָרן. אין 1927 איז ער אויסגעווייילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן פון דער ווילייקער שטאָט-ראַט, און דורכן לעצטן, אַלס יידישער מיטגליד אין קרייז סיימיק.

(איבערגעגעבן לויטן פּנקס יעקאפא — וילנע, 1931)

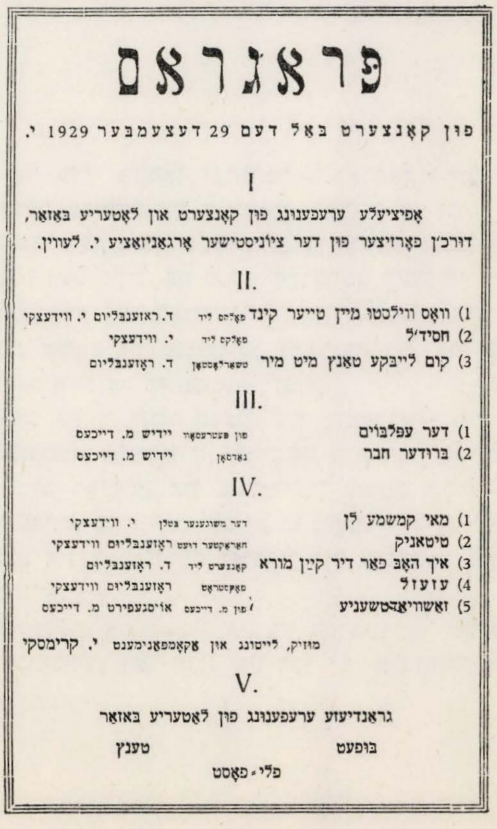
ח. ש. קאָפּעלאָוויטש-יעקב פריידוס

דראמאטישע קרייזן

די קערנדלעך פון די דראַמאַטישע קרייזן אין ווילייקע האָבן זיך אַנטוויקלט פון די פורים־שפילערס, וועלכע פלעגן אַרויס־ווייזן זייערע ערשטע טריט פון קונסט אין דעם יום־טוב. קעגן זיי זענען אָפּילו די פרומע יידן ניט געווען. אדרבא, עס איז אָנגענומען, אַז פורים איז אַלץ דערלויבט.

אין די ערשטע יאָרן פון דעם 20־טן יאָרהונדערט, האָט זיך געגרינדעט אַ גרופּע אַמאַטאָרן, וועלכע האָבן אויפגעפירט יעדן פורים "מכירת־יוסף". אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָט מען אויסער פורים־שפילן, אויפגעפירט אויך אַנדערע פּאָרשטעלונגען, ווי די "מכשפה" א. א. די הויפּט־שפילער אין יענער צייט זענען געווען: בנימין־אליהו דער שערער און יוסף צעסאַקאָוו. דער ערשטער איז געווען דער רעזשיסאָר און דער קאָמיקער.

נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1914, האָט אַ גרופּע אַמאַטאָרן, געוואָלט אָרויסווייזן דעם פּאַטריאָטיזם צו דער רוסישער מאַכט. זיי האָבן פּאָרגעלייגט דער מאַכט אויפּפירן א פּאָרשטעלונג, "דער מטורף", לטובת דעם "רויטן קרייץ". אַ דאַנק דעם, האָט די מאַכט באָווילליקט, אַז די פּאָרשטעלונג זאָל פּאָרקומען אין דוואָריאַנסקן־קלוב, ווו

פּראָגראַם

פון קאָנצערט באַ דעם 29 דעצעמבער 1929 י.

I

אָפּיציעלע ערעפענונג פון קאָנצערט און לאָטעריע באַזאָר, דורכן פּאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע י. לעווין.

II.

1) וואָס ווילסטו מיין טייער קינד — פּאָליס זיר — ד. ראָזענבליום
2) חסיד'ל — פּאָלקס זיר — י. ווידעצקי
3) קום לייבקע טאַנץ מיט מיר — טשאַרלאַסטאָן — ד. ראָזענבליום

III.

1) דער עפּלבוים — פון פּעטערסאָר — יידיש מ. דייכעס
2) ברודער חבר — נאַדסאָן — יידיש מ. דייכעס

IV.

1) מאי קמשמע לן — דער משוגענער צוליץ — י. ווידעצקי
2) טיטאניק — האַרלעקווין דויטש — ראָזענבליום ווידעצקי
3) איך האָב כּאַר דיר קיין מורא — קאָנצערט זיר — ד. ראָזענבליום
4) עזעזל — סטאָנדאַרד — ראָזענבליום ווידעצקי
5) זאשוויאַטשטשעניע — פון מ. דייכעס — אויסגעפירט מ. דייכעס

מוזיק, לייטונג און קאָסטפּאַניכעס י. קרימסקי

V.

גראַנדיעזע ערעפענונג פון לאָטעריע באַזאָר

בופעט — טענץ

פּלי־פּאָסט

רעזשיסאָר – דב בערמאן

אַ יידישע פוס האָט קיינמאָל דאָרט ניט באַטראָטן. די גאַנצע "פּני" פון דער ווילייקער מאַכט מיט זייערע פרויען זענען געווען אָנוועזנד אויף דער פּאָרשטעלונג, וועלכע איז אַדורך מיט דערפּאָלג. עס האָבן זיך באַטייליקט אין דער פּיעסע: דב בערמאן, פּלאָס רעזשיסאָר, רבקה לעווין, די טאָכטער פון נח "דער רבי", ח. ש. קאָפּעלאָוויטש א. א.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, איז געשאַפן געוואָרן אַ שטענדיקער קרייז פון "ליבהאָבער פון טעאַטער און קונסט", וועלכע האָבן פּאָרגעשטעלט פון צייט־צו־צייט פּאָרשידענע פיעסן. די הכנסות זענען געגאַנגען לטובת קולטורעלע צוועקן, ווי ביבליאָטעקן און שולע.

אין דער צייט פון דער פּוילישער מאַכט פלעגן די פּאָרשטעלונגען פּאָרקומען אין דער געביידע פון דער "תרבות"־שול. עס זענען אויפגעפירט געוואָרן: "די שחיטה" פון גאָרדין, "יאנקל דער שמיד" פון פּינסקי, "כּאָסיע די יתומה", "גאָט, מענטש און טייוול", און אַנדערע. דער לעבעדיקער גייסט און רעזשיסאָר איז געווען בערמאַן, די הויפּט־שפילער – ג. קאָבלענץ, אשר פּעסטינאָוויטש, יעקב פריידוס, סאָניע קאָרטשמער, ח. ש. קאָפּעלאָוויטש, חיה דובין־שאַץ, פּעסיע סאָפּאָזשניקאָוו, דאָרא לאָמפּערט, טראָסטינעצקי א. א. אויסער די אָרטיקע דראַמאַטישע כוחות, פלעגן אָפט באַזוכן שוישפילער פון ווילנע. אויסער דעם, האָבן ביי פּאָרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס עקזיסטירט דראַמאַטישע קרייזן, וועלכע פלעגן געבן אָפטע פּאָרשטעלונגען. די שילער האָבן געהאַט זייערע קינדער־פּאָרשטעלונגען און פון צייט־צו־צייט אויך אין העברעאיש.

אַ גרופּע חברים־ות פון "השומר־הלאומי"

נחמיה קור

יוגנט ארגאניזאציע "חרות ותחיה"

דער יונגער דור, וועלכער איז געווען אונטער דער השפּעה פון די ציוניסטישע וועטעראַנען האָט געזוכט אַן אַרבעטס־פעלד אויסצונוצן דעם יוגענטלעכן עקסטאַז אויף שעפּערישע אַרבעט.

אין יאָר 1919 האָבן אַ גרופּע יוגנטלעכע בראש מיט די חברים יצחק פּוטערפּאַס, און נחמיה קור, געגרינדעט די "חרות ותחיה" אַרגאַניזאַציע. אין לאָקאַל פון דער אַרגאַניזאַציע האָבן זיי געגרינדעט אַ ביבליאָטעק און אַ לייענ־זאַל אונטער דער פאַרוואַלטונג פון ה' יצחק פוטערפּאַס. יעדן טאָג פלעגן געביטן ווערן ביכער. יעדן שבת זענען פאָרגעקומען רעפעראַטן מיט דיסקוסיעס מיט דער באַטייליקונג פון די חברים פון דער אַלטער גוואַרדיע.

מיט דעם דראַמאַטישן קרייז פון דער אַרגאַניזאַציע האָט אַנגעפירט דער חבר דב בערמאַן. די מיטגלידער פון קרייז זענען באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים־ות: חיה דובין, בערטאַ אַלפּעראָוויטש, זלאַטע שולמאַן, חעסיע סאַפּאָזשניקאָוו, נחמיה קור, פּרץ שולמאַן, יצחק־מרדכי נאָרמאַן, גרונם קאַבלענץ, יעקב פּריידוס און ליגומסקי. דער קרייז האָט אויסגעפירט פאַרשידענע פּאַרשטעלונגען. די הכנסות זענען געווען געווידמעט דעם קק"ל. עס פלעגן פאַרקויפט ווערן די בילעטן אין שטאָט פאַר דער פאַרשטעלונג. אין אַלגעמיין האָט דער עולם אין שטאָט זיך אָפּגערופן זייער וואַרים, און פלעגט קומען מאסנווייז צו די פאַרשטעלונגען.

אין טאָג פון כ' תמוז פלעגן מיר מיטאַרבעטן מיט דעם קק"ל קאָמיטעט, אַרויסשיקן חברים־ות מיט דער בלוי־ווייסע פושקע לויט ראַיאָנען און באַשטייערן לטובת קק"ל. יעדע פאָר איז געווען פאַראינטערעסירט צו מאַכן, וואָס מער געלט. די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט ליבשאַפט און אי־בערגעבנהייט.

חברים פלעגן אַרויספאָרן אין די דערבייאיקע שטעטלעך העלפן אַרגאַניזירן דער יוגנט אין דער "חרות ותחיה" אַרגאַניזאַציע.

פוסבאל מאנשאפט "מכבי" אין ווילייקע

דוד טשאַרנע

"מכבי"

די ספאָרט־אָרגאַניזאַציע "מכבי" איז פונדאַסניי געגרינדעט געוואָרן אין 1932, דורך די ברידער מאַקס און דאָדע טשאַרנע, חנן קאַזשדאַן, מולקע לעווינסאָן, איזאַק קאָפּעלאָוויטש און ראובן קוגעל.

דער דערעפענונגס־רעפעראַט אין געהאַלטן געוואָרן דורכן חבר ברוך שיניוק אין זאַל פון דער "תרבות"־שולע.

די אָרגאַניזאַציע איז געווען נאַציאָנאַל אומפאַרטייאיש געשטימט. די ספאָרטלער זענען געווען איינגעטיילט אין 3 סעקציעס: 1) אַ פוסבאָל־מאַנשאַפט; 2) פינג־פאָנג סעקציע; 3) לייכטע אַטלעטיק. די לעצטע איז באַשטאַנען פון גימנאַזיע־שילער, וועלכע פלעגן מאַכן די איבונגען אין גימנאַזיע־בנין.

כדי אַרויסטרעטן אויף פוסבאָל־מעטשן, האָט מען געדאַרפט אויך דעקן די הוצאות, קויפן ספאָרט־שיך א.א.וו. מיר האָבן באַשלאָסן איינאָרדענען אָוונטן און דורכדעם שאַפן געלט. די פאָרוואָלטונג פון דער "תרבות"־שולע האָט אונדז אָפּגעגעזאָגט צו געבן דעם זאַל, צוליב זייערע טעמים. האָבן מיר געדונגען ביי די ברידער בערל און משה טייץ 2 גרויסע צימערן מיט אַ ברייטע טיר, וווּ מיר האָבן אַריינגעבראַכט אַ פינג־פאָנג טיש. יעדן אָוונט פלעגן קומען יוגנטלעכע פון אַלע ריכטונגען שפילן פינג־פאָנג, שאַך, דאַמקעס, און מאַכן איבונגען מיט האַנט־ספרונזשינעס.

כמעט יעדן מוצאי־שבת פלעגן מיר איינאָרדענען טאַנץ־אָוונטן מיט אַ ביליקן בופעט, וועלכער פלעגט אַריינטראָגן ניט קיין צו־גרויסע סומע געלט. שוין אין ערשטןווינטער האָבן מיר איינגעשאָפן 11 פּאָר שיך, אַ פילקע, שפיל־קאָסטיומען און אַ בלוי־ווייסע פאָן.

פוסבאל־מאַנשאַפט

די פוסבאָל־מאַנשאַפט האָט געציילט עלף מאַן. זעקס שטענדיקע שפילער, וועלכע פלעגן זיך איבן נאָר אין איין טויער. די איבעריקע פלעגן צוגעקליבן ווערן. די מאַנשאַפט פלעגט אַרויספאָרן אויף מעטשן אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי מאָלאָדעטשנע, גלובאָקע. דעם אָרט צו שפילן און איבן זיך פלעגן מיר באַנוצן דעם פוויליש מיליטערישן פלאַץ נעבן דער בריק איבער דער ווילייע. דער פלאַץ איז געווען אַרומגעצוימט און איז געהיט געוואָרן דורך פוילישע סאָפיאָרן.

די פאָרמעסטונגען מיט די מיליטעריש, אָדער ציווילע מאַנשאַפטן פלעגן טיילמאָל אַרויסרופן געשלעגן. מאַקס טשאַרנע פלעגט ניט קענען פאַרשווייגן קיין עוולה פון די צעבושעוועטע שקצים.

אין דער פוסבאָל־מאַנשאַפט האָבן זיך אויסגעצייכנט חנן קאָדזשאַן, דאָדע טשאַרנע, מולקע לעווינסאָן.

די שטענדיקע אָנטייל־נעמער זענען געווען: יאָנקעלע מיי־

רימס, יאַנקעלע דעם שוחטס, קלמן רייטשטיין, ראובן זעליגס, באַנקע אַלפעראָוויטש, איזאַק קאַפּעלאָוויטש, נאָניע נאָרמאַן און מאַקס טשאַרנע.

אינטערעסאַנט צו פאַרצייכענען אַז כאָטש די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין ווילייקע איז געווען אַסך אַ גרעסערע, דאָך האָט קיין קריסטלעכע מאַנשאַפט ניט עקזיסטירט.

די "מכבי" מאַנשאַפט איז געווען די אייניקע אין שטאָט.

ס׳פלעגן באַזוכן די שטאָט שטאַרקע מאַנשאַפטן פון געגנט, ווי ק.פ.וו., "אָגניסקאָ" פון מאָלאָדעטשנע, מכבי פון גלובאָק וווּ טאָלערמאַן (קוגלס איידעם) איז אַרומגעלאָפן מיטן פייפל אַלס ריכטער, און נישט איינמאָל זיך טועה געווען, ווי ס׳טרעפט ביי אַלע אַנדערע ריכטער.

קאָשיקובקע (קויש באָל)

אין גימנאַזיע איז געווען אַ גרופע שפילער אין קוישבאָל. איין ייד האָט געהערט צו דער גרופע און אַ שוואַכקייט האָט ער געהאַט צו דער פילקע, וועלכע, פלעגט ביי אים שטענדיק פליען גלייך אין קויש אַריין.

ביי די פאַרמעסטונגען מיט די "שטשעלצעס" קומען אָן אַ סך פוילישע פרויען און פריילנס. וועגן די פילקע באַווייזט זיך ביים יידן אין די הענט (ד. טש–ע), פלעגן זיי שרייען: "טשימאָן טעגאָ זשידאָ" ("האַלט דעם יידן", ער זאָל חלילה, ניט באַזיגן די פאָליאַקן).

זאָל דערמאָנט ווערן אונדזער פריינט שמעון פלעקסער, ביי וועלכן די ספּאָרט אָרגאַניזאַציע "מכבי" האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן.

קינדער אויף קאָנקי (אייז גליטשערס)
פון רעכטס: איזיע, צילה, אוסיק, קאליר

דער טרעף־פונקט

ווער פון די חברה דאַרף נאָר אַ זאָג טאָן, אַז מען גייט "אין שטוב", ווייסט מען, אַז דאָס איז געמיינט גיין צו קאָזשדאָנען אין הויז.

די גאַנצע יוגנט אָן אויסנאָם פון פאַרטייען, רייך צי אָרעם, בעל־הבתישע זין און האָרעפאַשנע אַרבעטער־יוגנט, אַלע פילן זיך ביי קאָזשדאָנען אין הויז ווי ביי זיך אין דער היים. פאַר יעדן האָט ר׳ זלמן אַ גוט וואָרט, אַ ווינק; עס אַרט אים אפילו ניט זיך צו וויצלען אויף דעם אייגענעם חשבון, אויף די אייגענע קינדער.

אַז מען גייט פסח שפילן אין ניס, איז ביי קאָזשדאָנען דער בעסטער אָרט. גייט מען שפילן לאָטאָ איז דאָ די שטוב. און אַז ווינטער דאַרף מען זיך אַרויסלאָזן אַ גאַנצע חברה פאָרן מיט קאָנקי אויפן פאַרפראָרענעם טייך, וווּ האָלט מען די קאָנקי? ביי קאָזשדאָנען אין הייזקע, אויפן הויף; פון דאָרט לאָזט מען זיך אַראָפּ אין איין אָטעם צו דער וויליע. און אַז מען קומט צוריק פאַרסאָפּעטע, צעשוויצטע, זענען קאָזשדאָנס פרישע געבעקס גאָר ניט שלעכט זיך צו דערקווויקן. און אַז מאָמעס דאַרפן האָבן די גרויסע קינדער, וועלכע ווערן פאָר־פאָלן אויף גאַנצע טעג, וווּ ווערן זיי געזוכט, אויב ניט אין שטוב אין צענטער פון שטאָט, ביי קאָזשדאָנען?

קינדער אויף נאָרטעס

די פייערלעשער–1918

פסח־צייט 1918 האָבן מיר, א קליינע גרופּע, אָנגעהויבן אויפ־שטעלן די פייערלעשער קאָמאנדע אין ווילייקע. צונויפקלייבנ־דיק די שארית־הפליטה פון יוגנט, וועלכע איז באפרייט געוואָרן פון מיליטער, צווישן זיי געוועזענע "פאָזשארניקעס", ווי זושע נאָרמאַן, יצחק אהרן־דודס א.א.

עס זענען אויך צוגעשטאנען מיטגלידער פון דער קריסטלי־כער באפעלקערונג. צוליב געוויסע טעמים האָבן מיר באשלאָ־סן, אויסקלייבן און אוועקשטעלן אין דער שפיץ א קריסטליכן נאטשאלניק. אויף דעם אָמט האָבן מיר אויסגעקליבן דורייקען, א היגער קריסט, א געוועזענער אָפיציר. אלס געהילף איז אויס־געקליבן געוואָרן דער שרייבער פון די שורות. אין א געוויסער צייט שפעטער, האָבן מיר אויך קאָאָפּטירט אַלס געהילפן, די געוועזענע פאָזשאָרניקעס משה בן אשר קאָפּעלאָוויטש און שמעון־שאייע נאָרמאַן.

מיר האָבן אָפּגעזוכט אין די דערפער די אַלטע פייערלעש־מאַשינעס און אָפּגעקויפט זיי ביי די גויים. באַזאָרגט זיך מיט כלים און מכשירים, פלעגן מיר מאַכן איבונגען יעדע וואָך. די דייטשע מאַכט האָט אונדז געהאָלפן זיך אָרגאַניזירן. וועז די סאָוויעטן האָבן פאָרנומען אונדזערע געביטן, זענען מיר גע־וואָרן גרויסע יחסנים. מיר זענען געווען די שומרים פון דעם מלוכה'שן פאָרמעגן און אַלס אַזעלכע זענען מיר באפרייט געוואָרן פון גיין אין מיליטער, לויט די סאָוויעטישע געזעצן פון דער נייער אָרדנונג.

די יוגנט האָט געזומען שטראמען צו אונדז. ביי א געוויסן פאראד מיט איבונגען, וואָס מיר האָבן איינגעאָרדנט, האָבן זיך באטייליקט: דער פאָרזיצער פון דער שטאט־פארוואלטונג – וואָלינעץ, דער פאָרזיצער פון רעווקאָם", אַ לאַטיש, אונדזער נאטשאלניק דורייקע, וועלכער איז אין יענער צייט געוואָרן דער קריגס־קאָמיסאר אין רעווקאם. די מאכט־פאָרשטייער האָבן אונדז אויסגעדריקט אנערקענונג פאר דער ארבייט.

וועז די פוילישע ארמיי האָט זיך דערנענטערט צו וויליקע, און די סאָוויעטישע מאכט איז געוואָרן זייער אָפּגעשוואכט, האָט די פאשארנע קאָמאנדע, אלס ארגאניזירטע קערפערשאפט, געזומען אויף זיך, צו היטן די זיכערקייט פון דער שטאָט, קעגן די דעזערטירן פון דער רויטער ארמיי, ווי אויך פון דער ארומי־קער קריסטלעכער באפעלקערונג. די סאָוויעטישע מאכט האָט אונדז ארויסגעגעבן ביקסן. יעדע נאכט פלעגן אונדזערע פאט־ראָלן היטן די שטאט.

דורייקע האָט געפרוווט פאָרלייגן אונדז, מיטצוהעלפן דער סאָוויעטישער מאכט, און כאפן דעזערטירן פון דעם פראָנט. מיר האָבן אים אויפגעקלערט, אז א בירגערליכע מיליץ פאר־נעמט זיך ניט מיט מיליטערישע ענינים. ער האָט פארשטאנען דעם רמז.

די באציונגען, צווישן די יידישע און קריסטלעכע מיטגלידער אין דער פייערלעשער קאָמאנדע, איז געווען זייער א גוטע. די געשאפענע לאגע האָבן מיר שפעטער אויסגענוצט, צו די וואלן פון דעם ערשטן שטאט־ראט.

דריי, פיר מאָל האָט זיך געביטן די מאכט אין שטאָט, אָבער די פייערלעשער קאָמאנדע איז ארויס גאנץ און נאָך מער פארשטארקט, ביז די פאליאקן האָבן אין 1920 פארנומען צום צווייטן מאָל די שטאָט.

ח.ש.ק.

פייערלעשער – 1918
צווייטע שורה פון רעכטס פון אונטן
ערשטער אלי־יאשע טייץ
צווייטער ח. ש. קאָפּעלאָוויטש

בנימין בראָנשטיין

דער פייערלעשער בּאל וואס איז קיינמאל ניט פֿארגעקומען

די פרייוויליקע פייערלעשער־קאָמאַנדע אין ווילייקע איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1895־טן יאָר. זי איז באַשטאַנען פון ווילייקער תושבים, יידן און קריסטן, וועלכע האָבן געלעבט זייער פרייַנדליך. דער נאַטשאַלניק איז געווען דער קניאַז, זיינע פֿאַרטרעטער – 2 ווילייקער יידן, דוד טשאַרנע רייזעס און שלמה חיים קאָפּעלאָוויטש, דעם קאָזיאַנעם רבס ברודער. יעדער פייערלעשער האָט געהאַט זיין פונקציע: ווער עס איז געווען אַ סיגנאַליסט, אַ צווייטער – ביי די מאַשינעס, אַנדערע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט די באַטשקעס וואַסער, קרוקעס, און לייטערס.

נאָך מיין דאַמאָלסדיקן קינדעריש שכל (10 יאָר אַלט) האָבן די פייערלעשער אויסגעפירט זייערע פונקציעס אויפן בעסטן אופן.

אין די יאָרן 03 – 1902 האָבן זיי זאָגאַר געגרינדעט פון די אייגענע מיטגלידער אַן אָרקעסטער מיט אַן אייגענעם קאָפּעל־מייסטער. איך געדענק אַז חול המועד סוכות האָבן זיי גע־שפילט אין גרויסן בית מדרש וועלכער איז געווען געפּאַקט מיט יידן.

זומער 1905 האָט די פייערלעשער קאָמאַנדע געפּייערט איר 10־יאָריקן יובילייי. אין טאָג פון דער פייערונג האָבן זיי אַלע זיך אויסגעפוצט אין זייערע אוניפֿאָרמס מיט די גלאַנציקע קנעפּ און היטלען קאָסקעס, אָרויסגעפירט אַלע מאַשינעס מיט די פעסלעך וואַסער, געשפּאַנטע צו פערד — מיט די לייטערס און קרוקעס, און אויסגעשטעלט אויפן מאַרק צווישן טשיינע און פֿאַמיענטניק (דענקמאָל).

די פייערלעשער מיט די נאַטשאַלניקעס און אָרקעסטער בראש, האָבן אַוועקגעמאַרשירט אין קלויסטער, וועלכער איז געשטאַנען אויפן צווייטן בולוואַר, אָפּריכטן אַ גאַטעס־דינסט. נאָך דער תפילה האָבן זיי אַלע מיט פֿאַראַד און מוזיק דורכמאַרשירט וויליקער גאַסן, זיך אומגעקערט אויפן מאַרק צו די מאַשינעס און דאָ זיך אויסגעשטעלט און צוגעגרייט צו פֿאָטאָגראָפירן צוזאַמען מיט די נאַטשאַלניקעס.

אין אָוונט האָט געזאָלט פֿארקומען אין טשיינע אַ גרויסער באַל, צו וועלכן עס זענען איינגעלאַדן געוואָרן אַלע אָנגע־זעענע לייט פון שטאָט מיט די גאַנצע נאַטשאַלסטוואָ. ווען די גאַנצע קאָמאַנדע איז געווען גרייט צום פֿאָטאָגראָפירן, און דער פֿאָטאָגראַף האָט אָנגעשטעלט געוויי דעם אַפּאַראָט אויף נעמען די בילדער, האָט זיך דערהערט פון אַ זייט וווּ ס׳זענען געשטאַנען די שטאָטישע ציווילע באַפעלקערונג יידן און קריסטן, אַן אויסגעשריי: "דאַלאַי סאַמאָדעזשאַווי", נידער מיטן זעלבסטהערשער (צאָר). דער טומל איז געוואָרן גרויס, די גאַרדעוואָיען (פּאָליציי) מיט די פֿאָזשאַרניקעס האָבן זיך אַ לאַז געטאָן אין דער ריכטונג פון אויסגעשריי, כאָפּן דעם שרייער. די ציווילע באַפעלקערונג האָט געמוען אָנטלויפן. די פּאָליציי מיט די נאַהייקעס נאָך זיי. זיי האָבן געשלאָגן שולדיקע און אומשולדיקע, אַ טייל זענען אַרעסטירט געוואָרן, אַ טייל האָבן געמוזט אַוועק פון שטאָט, און דער אַלגעמיינער יידישער קריסטליכער בשותפותדיקער יום־טוב איז צעשטערט געוואָרן.

דער באַל אין אָוונט איז שוין קיינמאָל ניט צושטאַנד געקומען.

באָסטאָן, אמעריקע, 1970

דער ווילייקער אָרקעסטער פון די פייערלעשער

זכרונות און עפיזאדן

ברוך צוקערמאַן

מיינע קינדער יארן

7 רוסישע וויאַרסט פון קורענץ געפינט זיך די אויעזדנע שטאָט ווילייקע (דאָס איז נישט די קליין־ווילייקע, וואָס איז נאָענט צו ווילנע. די ווילייקע וועגן וועלכער איך דערציילל, איז געווען אַ גרעסערע שטעטל ווי קורענץ). דאָרט האָט מיין טאַטע געהאָט אַ מומע. זי האָט געהאָט עטלעכע זין און טעכטער, אַלע אויסגעצייכנט. דאָס האָט מיר געגעבן האָפענונגען. ערשטנס: האָבן אַ הויז וווּ צו שלאָפן. צווייטנס: צו האָבן לכל־הפחות עטלעכע "טעג" וווּ צו עסן. דערצו האָט נאָך ווילייקע פאַרמאָגט אַ "ישיבה" (מאָלט אייך: אַ ישיבה, זייער אַ קטנה!). איר ראש ישיבה איז טאַקע געווען אַ קורענידער, אַ ארעמאַן, ר׳ ארע נתנ׳ס. אויף די ימים־טובים פלעגט ר׳ אַרע קומען קיין קורענץ. האָט ער מסכים געווען מיך מיטצונעמען.

איך קען נישט זאָגן אַז איך האָב געהאָט אַ גרויסע פעולה אין אָט־דער ישיבה. קיין געוואָלטיקער פעדאַגאָג איז ר׳ אַרע נישט געווען. מיר האָבן דאָרט געלערנט בבא קמא. אין מיין זכרון איז קיין סך נישט געבליבן, נישט פון יענעם לערנען און נישט פון ר׳ אַרען אַליין. דערפאַר זיינען מיר איבערגעבליבן פון שטעטל ווילייקע (וואָס איז, אגב, געווען, אַזוי ווי קורענץ, אַ חסידיש שטעטל), צוויי איינדרוקן, וועגן וועלכע עס איז כדאי צו דערציילן.

דער ערשטער איינדרוק איז געווען פון דעם דאָרטיקן מרא דאתרא, ר׳ איצעלע. אַזוי האָט מען פאַרצויגן זיין נאָמען. אין קורענץ איז אויך געווען אַזאַ טיפ רב — ר׳ זושקע. אויף זיין נאָמען האָט מען עס אָנגערופן די קלויז, אויפן רבס הויף. ער איז פאַר מיר שוין געווען אַ לעגענדע. אין מיינע קינדער־יאָרן האָט מען וועגן אים דערציילט ממש נסים ונפלאות, סיי פון זיין גאונות, סיי פון זיין גוטסקייט. נישט איינמאָל האָט מיין קינדערש האַרץ געווייטיקט איבער דעם, וואָס איך האָב נישט זוכה געווען אים צו קענען פערזענלעך. דערוואַקסענע אידן, סיי קורעניצער, סיי ווילייקער, האָבן פאַרגליכן דעם ווילייקער ר׳ איצעלע צום קורעניצער ר׳ זושקע. דערפאַר האָט מיין הארץ געפונען אַ שטיקל טרייסט דערין, וואָס איך קען ר׳ איצעלען. איך בין געווען גליקלעך, ווען מיין טאַטע־וואָס איז נישט געווען קיין חסיד (ר׳ איצעלע איז געווען, פונקט ווי ר׳ זושקע, אַ שאַרפער חסיד), גאָנץ ווייט פון אַ תלמיד חכם און אויך נישט צו־שטאַרק אָפּגעהיט אין פרומקייט, האָט איינמאָל מיך געזונמען צו ר׳ איצעלען בכדי צו באַקומען פון אים אַ ברכה. ביי מיין טאַטן און מאַמען האָט געהאַלטן אין שטאַרקן זיך דער חשק, אַז איך זאָל לכל־הפחות ווערן אַ למדן. מיין טאַטע האָט געהאָפט, אַז אַ ברכה פון ר׳ איצעלען וועט אין דעם שטאַרק אַרויסהעלפן.

די דאָזיקע ברכה האָט אויך אין מיין געמיט אַריינגעבראַכט דאָס, וואָס איך קען איצטער באַצייכענען מיטן אויסדרוק התרוממות הנפש. וואָכן נאָכאַנאַנד איז פאַר מיר געשטאַנען זיין אצילות׳דיק געשטאַלט. איך בין געוואָרן גאָר פרום און שטאַרקער באַגערט צו לערנען. די ישיבה האָט זיך געפונען אין "ליובאַוויטשער שטיבל". אָפט האָב איך דאָרט געענטיקט, כאָטש איך האָב געהאָט אַ סטאַנציע ביי איינעם פון מיינע קרובים. אויף דער סטאַנציע איז אָבער געווען אַ פולע שטוב מיט קינדערלעך, מיט אַ גרויסן טומל. מיך האָט שוין צו אָט־דעם קינדערשן טומל נישט געצויגן. דאָקעגן, דאָס זיצן און לערנען שפעט ביינאַכט מיט דעם טרויעריק־זיסן גמרא־ניגון, האָט מיך אָנגעפילט מיט גרויס הנאה. בפרט ווען ר׳ איצעלע האָט ביים זעגענען זיך מיטן טאַטן און מיט מיר בלויז געהאַט צו זאָגן: "לערן, אינגעלע, וואָס מער".

אָבער אין ווילייקע האָט אויף מיר, צום סוף פון מיין 9־טן יאָר אַ בלאָז געטאָן דער אָטעם פון השכלה. עס רעדט זיך אַזוי – השכלה. קיין "טריפה" ביכער האָב איך נאָך דאָן נישט געלייענט. אָבער אַ מערקווירדיקער עפיזאָד, פון אַ מין "קול־

טור־קאַמף", האָט דאָן יאָ פאַסירט, וואָס האָט מיין קינדערשע געדאַנקען־רואיקייט אַ רעכט ביסל צעטרייסלט.

אין ליובאַוויטשער "שטיבל" האָט געדאַוונט אַ איד, לייזער דער בלעכער, אַזוי האָבן אים אַלע גערופן. ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט מ׳זאָל אים רופן "ר׳ לייזער". ער איז געווען אַ פאַרברענטער ליובאַוויטשער חסיד. געדענק איך ווי ער פלעגט בלייבן שפעטער פון אַלע מתפללים און געלערנט פאַר זיך אַליין דעם "תניא". מיין נייגער צו דעם מענטש האָט געהאַלטן אין איין שטייגן. אין שטיבל זענען געווען אַ סך "תניא"ס. האָב איך געפרובירט אַריינקוקן אוּן האָב־איידל געערעדט־זייער ווייניק פאַרשטאַנען. איינמאָל, קומענדיק אין דער ישיבה, האָב איך געטראָפן לייזער דעם בלעכער אַרומגעוויקלט מיט אַ פאַטשיילע דאָס גאַנצע פנים. די פאַטשיילע איז געווען אַרומגעבונדן איבער זיין קאָפּ אוּן אונטער זיין גאָמבע. אַרומגייענדיק צווישן די עלטערע אידן האָב איך מיך דערוווּסט אַזאַ מין מעשה:

לייזער דער בלעכער האָט געהאַט אַ שארפע מחלוקת מיט אַ יונגנמאַן, צדוק דעם שוחט׳ס. לייזער דער בלעכער האָט אַמאָל געכאַפט צדוקן לערנען תנ״ך מיטן "ביאור". האָט לייזער אַרויסגעכאַפט דעם "טריפהנעם" תנ״ך פון צדוק׳ס הענט, אים אַ וואַרף געטאָן אויף דער פאָדלאָגע, נאָך צוגעטראָטן מיטן פוס אוּן אויסגעשריען: "אוי לרשע ואוי לשכנו". צדוק דעם שוחט׳ס האָט פון גרויס כעס געכאַפט אַ "תניא" אוּן אַראָפגעוואָרפן אויף דער פאָדלאָגע. האָט לייזער דער בלעכער אויפגעהויבן דעם "תניא", אים אַ קוש געטאָן אוּן עפענעניק דעם שער־בלאַט פון "תניא" אָנגעוויזן צדוקן אויף דעם ערשטן אות, דעם "תיו" פון "תניא", וואָס איז אַריינגעדרוקט אין אַ רעמל, זאָגנדיק דערבייַ: "אָט דער "תיו" מיינט תמות אוּן דאָס רעמל מיינט דיין קבר. דו וועסט אין גיכן שטאַרבן". צדוק דעם שוחט׳ס האָט אָבער באַלד געהאַט אַן ענטפער: "דער "תיו"־זאָגט ער־מיינט דוקא תחיה... איך וועל לעבן". בקיצור די צוויי בר־פלוגתאס האָבן זיך זייער צעקריגט. איין נוסח האָט דערציילט אַז עס איז אַפילו געקומען צו קלעפ. געענדיקט האָט זיך דער עפיזאָד מיט דעם, וואָס צדוק דעם שוחט׳ס צוזאַמען מיט זיינע אַ גרופע חברים, האָבן אָפּגעהיט לייזער דעם בלעכער ביינאַכט, אוּן האָבן אים בגעוואַלט אָפּגעגאָלט די באָרד. דעריבער גייט ער אַרום מיט אַ פאַרבונדן פנים.

מיינע סימפאַטיעס זענען לגמרי געווען מיט לייזער דעם בלעכער. ערשטנס־די אכזריות דערפון: כאָפּן אַ איד אוּן אים אָפּגאָלן די באָרד! צווייטנס בין איך אַליין געווען זעהר פרום אוּן אַ אידישע באָרד איז פאַר מיר געווען אַ דבר שבקדושה; דריטנס־דאָס איז דער עיקר־לייזער דער בלעכער האָט פשוט געליטן פיזישע יסורים פונעם בזיון. פון דער אַנדערער זייט, מוז איך מודה זיין, אַז אין הארצן האָט אויך געפונען אָרט אַ געפיל פון פאַרוווּנדערונג, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט רעספעקט, פאַר דעם "מוט" וואָס צדוק דעם שוחט׳ס אוּן זיינע חברים, בחורימלעך פון 16 ביז 18 יאָר, האָבן אַרויסגעוויזן.

דער רעזולטאַט פון אָט־דעם ערשטן "קולטור־קאַמף" – וואָס מיר איז באַשערט געווען צו זיין אַן עדות פון אים – איז אָבער געווען אַ פאַרקערטער: איך האָב אָפּט געזומען אַריינקוקן אין תנ״ך מיטן "ביאור". ביי מיין רבין ר׳ חיים ראָדזשעוויצער אין קורעניץ, האָב איך פון אַזאַ תנ״ך נישט געווּסט. צי דער רבי אַליין האָט געווּסט פון "ביאור" וויס איך נישט עד־היום. דעם תנ״ך מיטן "ביאור" האָב איך געקענט פאַרשטיין אַ סך לייכטער ווי דעם "תניא". אָבער אָט די ביידע ספרים האָבן זיך, דורך דעם עפיזאָד אַריינגעקריצט אין מיין געמיט. עטלעכע יאָר שפעטער האָב איך ביידע ספרים זייער ערנסט געלערנט. אוּן מערקווירדיק: אין מיר, אין מיין באַווּסטזיין, האָבן זיי ביידע זיך גוט איינגעוואָרצלט. דורכן "ביאור" זענען מיר געוואָרן מער פאַרשטענדלעך אוּן שטאַרק נעענטער אַ סך שטעלן פון תנ״ך. וואָס שייך דעם "תניא" האָט ער מיך פשוט "פאַרטיפט". איך בין געוואָרן אַן אָנהענגער פון חב״ד, כאָטש מיין טאַטע האָט גאָר געדאַוועט אין מתנגדישן בית־המדרש. ביידע ספרים האָבן פאַר מיר נאָך היינט אַ געוואָלטיקן כוח־המושך.

טורא בטורא לא פגע — אינש באינש פגע

דער דאָזיקער עפיזאָד האָט אויך געהאָט זיין "הומאָריסטישן" פינאַל, כמעט אַ פערטל יאָרהונדערט שפעטער, דווקא אין אַמעריקע.

אין יאָר 1921, ווען דער קרן היסוד איז פראָקלאַמירט געוואָרן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, בין איך געשיקט געוואָרן צו רעדן וועגן קרן היסוד אין אַ קליין שטעטל, וואָס ליגט אַרום אָלבאַני אוּן סאַראַטאָגאַ לייק, מיטן נאָמען ליטל־פאָלס. די אסיפה האָט געדאַרפט פאָרקומען אין דער אייניציקער שול פונעם שטעטל, מוצאי שבת. די אידישע באַפעלקערונג פון יענעם שטעטל איז געווען אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישע. נאָך טירלעך האָב איך געמוזט קומען אַהין ערב שבת. מען האָט מיך אייניגעקוואָטירט ביים גבאי פון שול. ביי אים האָב איך געגעסן אַלע דריי שבתדיקע מאָלצייטן. אוּן מיט אים בין איך געגאַנגען אין שול. ער האָט מיך אפילו מכבד געווען מיט אַן עליה. קיין רב איז דעמאָלט אין שטעטל נישט געווען. דער גייסטיקער מנהיג פון אָט־דער שטרענג־אָרטאָדאָקסישער קהילה איז טאָקע געווען דער גבאי, זייער אַ בכבודיקער איד.

גלייך נאָך מעריב האָט מען זיך געמומען צום ענין פון "קרן היסוד". די נייקייט פון קרן היסוד, מיין אייגענע באַגייסטערונג פאַרן פאַנד, וואָס איך האָב מיטגעבראַכט פון לאָנדאָנער קאָנפערענץ, וווּ דער קרן היסוד איז פראָקלאַמירט געוואָרן אין זומער 1920, אין וועלכער איך האָב געהאָט די זכיה זיך צו באַטייליקן, האָט געבראַכט גוטע רעזולטאַטן. דער עולם איז געווען זייער צופרידן. צופרידענער פון אַלע־מען איז געווען דער גבאי. ער האָט פאַרבעטן צו זיך, לכבוד דעם גאַסט, אַ פאָר צענדליק חשובע אידן. וכטוב לב הקהל

ב״טיי און פאַרבייסן״ האָט מען זיך צעשמועסט. אין דעם געשפּרעך גיט מיך דער גבאי אַ פרעג: ״פון וואַנען קומט אַ איד?״ איך הויב אָן, ווי דער שטייגער אין אַזעלכע פאַלן, פון ווילנער גובערניע, גיי דאָן אַרונטער צו סמאַרגאָן, וואָס איז־כלפי קורענץ־געווען אַ גרויסע שטאָט, קום צו ווי־לייקער אויפזוד, ביז איך דערגרייך קורענץ. דערהערט מיין געאָגראַפישן יחוס הויבט זיך אויף דער גבאי, גיט מיר אַ נייעם שלום עליכם: ״אַך כמעט אַ לאַנדסמאַן, איך בין אַ גע־בוירענער אַ ווילייקער״.

בקיצור, עס האָט לאַנג נישט גענומען און עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז אָט־דער פירער פון דער שטרענג־אָרטאָ־דאָקסישער קהילה, דער גבאי פון איר אינציקער שול אין שטעטל, איז נישט קיין אַנדערער ווי דער ״אפיקורוס״ צדוק דעם שוחט׳ס פון ווילייקע.

עס איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן ווי מיר ביידע האָבן געפילט. איך האָב אים דערמאָנט זיין ״קאַמף״ מיט לייזער דעם בלעכער. ״קינדערשע נאַרישקייטן״־דאָס איז געווען זיין אייניציקע דערקלערונג. פאַר מיר, בין איך מודה, איז עס אַבער נישט געווען קיין קינדערשע נאַרישקייטן. איך האָב אין דעם אַריינגעטייטשט אַ גאַנצע ״געשיכטס־פילאָזאָפיע״, ווי אַזוי דער אידישער מענטש איז, דורך וואַנדערונגען און דורך די נייע באַדינגונגען וואָס ער האָט געטראָפן איז די פאַראייניקטע שטאַטן, גייסטיק פאַרענדערט געוואָרן. אַ סך האָבן דורכגעמאַכט אַזעלכע פראָצעסן ווי צדוק דעם שוחט׳ס. נאָך מער האָבן דורכגעמאַכט אַ פאַרקערטן וועג. איך האָב מיך אינעם דאָזיקן עפיזאָד נישט איינמאָל דערמאָנט אין מיין וויטערדיקן לעבן.

*

אין די וויטערדיקע דריי יאָר, פון דער פרשה וויליייקע ביז מיין בר־מצווה, האָב איך געלערנט אין פיר פאַרשידענע שטעט, אַלע אין ווילנער גובערניע: דאָלהינאָוו, אָשמענע, סמאַרגאָן און לעבעדעווע, וווּ איך בין געוואָרן בר־מצווה.

אין דאָלהינאָוו האָט שוין פונקציאָנירט אַ ישיבה פון אַ העכערער מדרגה ווי אין וויליייקע. זי איז געווען צעטיילט אין צוויי חלקים – אָן ערשטער שיעור און אַ צווייטער שיעור. אין צווייטן האָבן שוין געלערנט עלטערע אינגלעך. מיך האָט מען אַריינגענומען אינעם צווייטן.

פון ברוך צוקערמאַן׳ס בוך

די טשיינע

ח. ש. ק–ט ש

דער פארשטערטער יום־טוב

שבועות תרע״ה (1915).

דער יום־טוב שבועות פאלט אויס אין דער שענסטער צייט פון יאָר. ניט אומזיסט פוצט מען אויס דעם בית־מדרש מיט גרינס פון וואלד און פעלד.

אפילו דער עסן האָט א באזונדערן טעם און חן, געפילטע בלינצעס מיט די מילכיקע געבעקס, האָבן זייער ספעציעלן געשמאק.

דער יום־טוב האָט אויך דריי צוגרייטונגס־טעג, די אזוי גערופענע ״שלושת ימי־הגבלה״. פרומע יידן לערנען מער, דאוועגען הארציקער, און גרייטן זיך צום יום־טוב, וועלכער הייסט ״זמן מתן תורתנו״.

די שבועותדיקע נאכט נוצן אויס יידן צו זאָגן ״תיקון שבועות״, תורה, נביאים וכתובים. חסידים כאפן אריין א ניגון, מיט אַ ריקוד׳ל. די משמרניקעס דאַוועגען פאַרטאָג מיט התלהבות און אייפער.

דער היינטיקער יום־טוב איז ניט אינגאנצן פריילעך. עס זענען מאָביליזירט געוואָרן א ביסל יונגע־לייט צום רוסישן מיליטער און געפינען זיך אויפן פראָנט. די משפחות פילן עס שטאַרק, און ביים דאַוועגען פאַלט ניט איין טרער פון די מאַמעס און טאַטעס אויגן. איך וויס ניט ביז היינט, פון וואָנען איז דערגאנגען אין וויליקער בית־מדרש, און אין קאידאנאווער שטיבל אין מיטן דאוועגען, די ידיעה, אז די רוסישע מאכט האָט ארויסגעטריבן יידישע איינווינער פון די גרענעץ־שטעט אין די ליטווישע געגנטן.

זיי זענען ארויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע איינגעפונדענע־וועטע היימען, איבערלאָזנדיק זייער האָב און גוטס, וואָס זיי האָבן מיט בלוט און שווייס דערוואָרבן אין משך פון דורות. מען האָט זיי אריינגעזעצט אין וואגאָנעס, און אוועקגעשיקט טיף אין רוסלאנד.

די היימלאָזע געפינען זיך איצט אין מאלאדעטשנע אויפן וואקזאל הונגעריקע, פארשמאכטע און דורשטיקע. אין שטיבל איז געווָאָרן א גערודער. מען רעדט און מען קלערט, ווי אזוי קען מען זיי העלפן. דער בעל־תפילה איז אנטשוויגן געוואָרן.

א שווארצע כמארע האָט זיך אראָפגעלאָזט אויף אלעמענס פנימער, כאָטש די זון האָט אזוי שיין געלויכטן אין דעם ליכטיקן, ווארעמען זומערדיקן טאָג.

נאָר א ישוב הדעת מיט אייניקע בעלי־בתים איז דער רב, הרב מאשיץ, ארויף אויף דער בימה און מיט א וויינענדיקן קול געזאָגט: ״יידן! א גרויס אומגליק האָט אונדז געטראָפן. מען טרייבט ארויס אונדזערע ברידער פון ליטע. זיי דארפן דורכפאָרן מאלאדעטשנע. די יידן זענען געווויס הונגעריק און דורשטיק. די קינדער נויטיקן זיך אין א ביסל מילך. איך בין מתיר צו שפאנען פערד און וואגן, און אוועקפירן אום יום־טוב דאָס אויפגעקליבענע עסנווארג, פאר די היימלאָזע אין מאָלאָדעטשנע״. אין שול איז געווָאָרן חושך, די פרויען זענען געלאָפן אהיים, צוגרייטן פעקלעך מיט עסנווארג און מילך. די בעלי־עגלות האָבן אויך גיך געשפאנט די פערד, ניט פרעגנדיק קיין שאלות, ניט בעטנדיק קיין באצאָלונג. די יוגענטלעכע זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און אויפגעקליבן די צוגעגרייטע עסנווארג.

איך געדענק, אז איך בין מיטגעפאָרן אויפצונעמען די צוגעגרייטע פעקלעך. אין יעדער שטוב ווו מיר זענען געקומען, האָבן די בעלי־הבית׳טעס אונדז אויפגענומען מיט טרערן אין די אויגן און געזאָגט: ״קינדער, נעמט אלץ פאר אונדזערע אומגליקליכע ברידער. מיר דארפן פאר זיך גאָרניט.״

מען האָט ארויסגעטראָגן די יום־טובדיקע חלות, גוטע געבעקס, פיש, פלייש, און פלעשער מילך. די פורן זענען גיך אָנגעפילט געוואָרן און אוועק קיין מאלאדעטשנע.

דאָרט אויף דעם וואקזאל האָבן מיר געפונען א נייַ־געשאפענעם קאָמיטעט. זיי האָבן אונדז מיטגעטיילט, אז עטלעכע צוגן מיט היימלאָזע זענען שוין דורכגעפאָרן אין דער ריכטונג צו מינסק. זיי וואָרטן אויף נאָך צוגן. מיר האָבן זיי איבערגעלאָזן די פעקלעך און פלעשער, און זיך אומגעקערט אהיים. עס האָט זיך דאָן ארויסגעווויזן דאָס גוטע יידישע מיטפילנדיק האַרץ, און די אחדות פון יידישן פאָלק אין אַן עת צרה.

יחזקאל גרינהויז

א בינטל זכרונות

דו ביזט מיר געבליבן איינגעקריצט אין מיין זכרון, אַזוי לעבעדיק, אוֹן פרישׁ, ווי איך האָב דיך איבערגעלאָזן אין 1935, אַלס זעכצן־יאָריקער יינגל.

און טאָקע וועגן דער לעבעדיקער וויליקע, די אַזוי געראָטענע "זיידענע טאָרבעס" וויל איך דערציילן.

מען בויט א קינא

איך בין נאָך געווען אַ חדר־יינגל; פלוצלונג א הו־האַ אין שטאָט. וואָס איז? סאָוויצקי גייט בויען אַ קינאָ.

חדשים האָט מען צווישן אונדז געהאַלטן אין איין רעדן אוֹן קריגן זיך, וואָס איז דאָס אַ "קינאָ", ווי אַזוי דרייט זיך די לענטע און ווי אַזוי באַווועגן זיך די מענטשן אין די בילדער. פיל האָב איך נישט פֿאַרשטאַנען, נאָר די פֿאַנטאַזיע האָט געאַרבעט... דער קינאָ־בנין האָט זיך געהויבן פון טאָג צו טאָג אַלץ העכער. ברוך השם, מען האָט שוין אַריינגעשטעלט די אַפּאַראַטן. עס איז אָנגעקומען די נאַכט פון דער "פרעמיערע". דעם טאָג האָב איך שוין ניט געגעסן. ווער האָט עס גענאָט געדולד אויף דעם. זיצנדיק אין שטוב, האָב איך דערהערט ריטמישע קלאַנגען ווי רעגולערע שאָסן פון א האַרמאָט, טאָק, טאָק, טאָק.

געלאָפן ווי אַ פייל פון בויגן. איך בין שוין נעבן קינאָ. מאַמעלע, וואָס טוט זיך? קינד און קייט געפינען זיך דאָ. גאַנץ פילסודסקי גאַס. איך דריי זיך אַהער, אַהין. איך קלער, ווי אַזוי גייט מען אַריין אינעווייניק? קיין בילעטן זענען שוין ניטאָ. און דאָ קלאַפט דער געגנעראָטאָר, אין קאָפּ, ווי דעם שמידס האַמער אין קאָוואַדלע: טאָק, טאָק. עס איז אַזאַ שיינע פרילינג־נאַכט, די ריחות פון יאַסמין און מאַי רייסן די נאָז, דער הימל איז אַזוי אויסגעשטערנט. נאָר אויפן האַרצן איז קאַלאַמוטנע. איך שטיי און קלער "מאין יבוא עזרי"? ווי אַזוי באַקומט מען זיך אַריין אינעווייניק? און דאָ פלוצלונג הער איך, ווי איינער רופט מיך, "חצקעלע קום מיט מיר". איך פרעג נישט קיין קשיות, ער נעמט מיך מיט, דעקט מיך איבער, מיטן פּאָלע פון זיין מאַנטל, איך גיי מיט אים אין איין טראָט, איך בין אינעווייניק. דאָס האָט מיך מיטגענומען יואל קאָפּע־לאָוויטש, איצט אין אַרגענטינע.

דער סוף פון ספעקטאַקל, איז געווען גאָרנישט אַזאַ פריי־לעכער. איך בין אַנטשלאָפן געוואָרן,–און פלוצלונג וועקט מיר עמיצער אויף: "חצקעלע, דיין מאַמע וואַרט אויף דיר אין דרויסן"!

העגדום פענדום, איך לויף אַרויס. עס איז שוין האַלבע נאַכט. אָן קיינע הקדמות, איז מיר מיין מאַמע מכבד, מיט אַ פּאָר פּעטש, פֿאַרוואָס איך שלעפּ זיך אַרום אַזוי שפּעט אין די גאַסן.

איך ווייס ניט, צי באַלאַשינסקי האָט געווינען דעם משפּט, קעגן סאָוויצקין, צוליב די קלעפּ־שאָסן, פון געגנעראַטאָר, וועלכע האָבן אים געשטערט זיין רו. אָבער אין מיינע אויערן הער איך נאָך ביזן היינטיקן טאָג די קלעפּ פון געגנעראַטאָר ווי אויך די פּעטש פון מיין טייערער מאַמען.

א "פרישע צרה"

איך גיי שוין אין "תרבות"־שולע. עס איז דאָ אַ פרישע צרה, מען הויבט אָן אַריבערגיין פון הברה אשכנזית, אויף ספרדית. מען ברעכט די ציינער, מען שאַרפט דעם צונג. נעם פלוצלונג, מאַך פון אַ תיו, אָן אַ פּינטל, אַ תיו מיט אַ פּינטל. אַ סמך זאָל בלייבן א סמך. א לעבן זיך איינגעווויקלט רעדן מיט הברה אשכנזית, און דאָ אַ נייע אָנשויקענישׂ.

מילא, מיר תלמידים זאָגן גרייזן, זענען מיר דאָך נאָר שילער. אָבער וואָס פאַר אַ פּנים האָט עס, ווען רודניצקי דער לערער, גיט אַ געשריי אויף אונדז "האָטו" (הסו) אָנ־שטאָט "הסו".

די העברעישע שולע איז געווען בייַ אונדז אַלעמען ווי אָן אייגענע היים. זי איז געווען ניט בלויז אַ שולע צום לערנען אוֹן בילדן, נאָר אויך אונדזער אַ פאַרווייַלונגס־אָרט, פאַר דער ווילייקער יוגנט.

דאָרט אין לאַנגן קאָרידאָר, פלעגט מען קאָמאַנדעווען, פאַר־ברענגן, פירן ראָמאַנען, טאַנצן אַ טשיזיק, גיין אין לאָקאַל, הייסט עס גיין אין שולע. די חנוכה־אָוונטן, די באַזאָרן פאַר קק"ל, ציוניסטישע רעדנער פאַרן ציוניסטישן קאָנגרעס, ווו זיי האַלטן זייערע רעפעראַטן. אַלץ אין דער שולע.

ווו איז די פושקע?

איך דערמאָן זיך, עס איז אַראָפּגעקומען אַ רעוויזיאָניסטישער רעדנער. דער לאָקאַל פון "תרבות"־שולע איז געפּאַקט. דער רעדנער איז זעהר "א שוואַכער". ווי זאָגט מען אין ווילייקע, ער האַקט אַ טשיניק. אפילו פליאָרמאַן, דער פאַרברענטער ביתריסט, און שלמה־חיים מיט דער פּאָרטעפּיי, וועלכע זיצן ביים פרעזידיום, האַלטן אַראָפּגעלאָזט די קעפּ.

און דאָ גייט אַרויס דער רעדנער מיט אַזאַ טויט קלאַפּעדיקן אַרגומענט קעגן די לינקע ציוניסטן, זאָגנדיק אַז אפילו טרומ־פלדור אין תל־חי, האָט געקעמפט מיט געווער אין האָנט און די רויטע פאָן האָט ער אַריינגעלייגט אין אַ פושקע.

איך שטיי נעבן גרשון קריוויצקי דעם ציניקער, וועלכער מאַכט אַ צווישנרוף און שרייט אויס: "ווו האָט טרומפלדור אַהינגעטון די פושקע?" יענקעלע מיירימס, מאַקס טשאַרנע כאַפן גלייך אונטער און שרייען מיט אַלע כוחות אין כאָר: "ווו האָט ער אַהינגעטאָן די פושקע?", "ווו איז די פושקע?" מען לאָזט דעם רעדנער ניט רעדן. פליאָרמאַן קען זיך ניט באַהערשן און צעלאַכט זיך. בענציע דער שניידער, פרעזעס פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע, בייסט די ליפן, שלמה־חיים ציט די פאָרטעפיי, און איך שריי אין עקסטאַז "ווו איז די פושקע?".

דער כאָר

קורץ פאַר מיין בר־מצוה. עס איז אַ געוודער אין שטאָט. וואָס איז? מען האָט פלאָטקינען אויפגענומען אַלס שטאָט־חזן און ער גייט אָרגאַניזירן אַ כאָר.

אַ שטימע האָב איך ניט קיין שלעכטע. פלאָטקינען איז זי געפעלן געווען. און איך זינג אין כאָר. דער חזן וויל, אַז איך זאָל זינגען סאָלאָ. ער הויבט אָן רעפעטירן: די סאָפראַנען וועלן זינגען אין אַ באַזונדערע פאַרטיע, די אַלטן באַזונדער, טענאָרן און באַסן באַזונדער.

פלאָטקין מיט זיינע אויסגעגלאָצטע אויגן און אָדלער־נאָז באַצירט מיט אַ געפוצטער שוואַרצער באָרד, זינגט מיט יעדער פאַרטיע באַזונדער, קוקט יעדן אַריין גלייך אין דער נשמה אַריין.

יוסף צעסאַקאָוו און פליאָרמאַן מיט זייערע טענאָרן רייסן זיך אויף די הויכע טענער. ביי צעסאַקאָוון איז אַ לירישער טענאָר, וועלכער פאַרגייט אויף אַ "פאַלצעט". איך האָב זייער ליב צו הערן אים זינגענדיק. פליאָרמאַן האָט אַ האַרטע שטימע, אַזוי ווי אַ פאָזשאַרניק. דודקע שולמאַן האָט געהאַט זעהר אַ נידעריקן באַס, אַזוי פלעגט פלאָטקין זאָגן. ער כאַפט מיט אַ פערטל טאָן צו שפעט. היינט די וויליייקער בעלי־בתים זענען אויסער זיך פון דעם נייעם אויפטו, פון גוטן אויסוואָל. אַ חזן מיט אַ כאָר. אַלע גרייטן זיך צום ערשטן אַרויסטריט פון כאָר, ווי צו אַ "אָפערע" לפחות.

דער כאָר רעפעטירט זיך און עס גייט ניט שלעכט. משה סווירסקי גיט זיין שטוב פאַרן כאָר צו דער גענעראַל־רעפע־טיציע. און דער עסק קלאַפט ווי דער זייגער אויף דער מערב־וואַנט אין בית־המדרש. סווירסקי פינטלט צו מיר מיט די אויגן, גיט אַ קוש פון ווייטן ביידע פינגער, אַ סימן, אַז עס איז אין אָרדנונג. הינטער די פענסטער זע איך, שטייט אַ האַלבע שטאָט מיט יידן.

שבת צום דאָוונען, די שול איז געפאַקט. איך ציטער, אַז די ווייבערשע שול זאָל, חלילה, ניט איינפאַלן. אַלע יונגע וויבלעך און מיידלעך זענען דאָ. אפילו די אַלטע נייניציק יאָריקע מערע־לאה איז אויך געקומען הערן דעם כאָר.

פלאָטקין מיט זיין פירקאַנטיקער חזן־יאַרמולקע, שטייט פאַרן עמוד. דער כאָר ריגלט אים אַרום, ער קלאַפט נערוועז מיטן קאַמערטאָן, אָנשטעלן דעם געוויען טאָן...

און מיר פאָרן אַרויס: "ובמקהלות רבבות עמך בית־ישראל ברינה". איך בין אַ ביסל דענערווירט, אַזוי ווי אַ פרימאַדאָנע. נאָר עס גייט. די יונגוואָרג קוועלט אָן פון נחת. די עלטערע יידן ר' משה־שמעון דער גבאי, דער פעטער נתן, ר' יעקב העשלס, און טאַקע דער רב, זיי שטייען מיט געמישטע געפילן און וויסן ניט, ווי צו באַשליסן, צי עס איז גוט, צי נישט.

מען לייענט די תורה. מיר רוען זיך אָפּ. צו מוסף שיסן מיר אַרויס מיט דער קדושה: "כתר יתנו לך" און "יחד כולם", כולם יחד. יעדער מיט זיין פאַרטיע. דער חזן מיט מיר אין אַ דועט. און די קדושה ציט זיך לאַנג, לאַנג. דער עולם שטייט ווי צוגעשמידט, קיינער רירט זיך ניט, אַזוי ווי פאַרכישופט. דער כאָר, מיטן חזן צוזאַמען, אין איין האַרמאָניע, אַלע צו־זאַמען; יחד כולם. איך קוק צו דער ווייבערשער שול. איך זע פון וויטן מיין מאַמע מיט דער באָבען, ווי טרערן גיסן זיך ביי זיי פון די אויגן. איך באַמי זיך, ניט אָפּצושטיין פון פלאָטקינען, מען זאָל מיך גוט הערן. און ווייטער "כולם יחד", אַז די קדושה וויל זיך גאָרניט ענדיקן און דער עולם ווערט ניט מיד שטייענדיק פאַרגאַפט.

נאָכן דאָוונען איז צוגעגאַנגען צו מיר דער קהילה פרעזעס ה' שלמה חיים דובין און מיר געשאָנקען אַ קוש.

חולון, תשכ"ז

דב טייץ

מיין היים

צווישן ביידע וועלט־מלחמות זענען אין דעם אינערלעכן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ווילייקע ניט פאָרגעקומען קיין דראַסטישע איבערקערעניש. די לעצטע יאָרן 39 – 1938 האָט זיך פאַרשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם. דאָס האָט ניט געווירקט אויף דעם אינערלעכן ספּעציעל יידישן לעבן. די יידישע יום־טובים האָבן פאַרנומען דעם אויבנאָן. דער בית־המדרש איז געווען דער צענטער פון יידישן קולטורעלן לעבן. עס האָבן זיך אין אים געטראָפן יונגע און אַלטע, רייכע און אָרעמע, אָן אונטערשייד. יעדער יחיד האָט געזוכט אַ וועג פאַר זיין צוקונפט, צי דורך עליה קיין ארץ־ישראל, אָדער מעבר־לים, אָדער אין שטאָט גופא.

אַנדערש האָט זיך באַקומען דאָס לעבן נאָך דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, וועַן עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און ווילייקע איז אָקופּירט געוואָרן דורך די אַזוי גערופענע "באַפרייערס פון מזרח". דאָס וואָס מיר האָבן אין חלום זיך ניט געקענט פאָרשטעלן, איז געשען אין דער וואָר. אונדזער פרייהייט, מיט אונדזער פאַרמעגן זענען צו־גערויבט געוואָרן דורך דער מאַכט. די באַפעלקערונג האָט געלעבט אָן אַ מאָרגן. קיינער איז ניט געווען זיכער, וואָס דער מאָרגנדיקער טאָג וועט בריינגען. כמעט יעדע נאַכט פלעגן פאַרשוווּנדן ווערן היגע איינוווינער, וועלכע די "באַפרייער" האָבן שפּעטער טראַנספּאָרטירט קיין סיביר, ווי די איידל־מאַנס, דובינס; אַ טייל האָבן געמוזט פאַרלאָזן ווילייקע צוליב דעם באַווּוסטן פאַראַגראַף אין פּאַס, ווי קאַרצ׳מערס, שולמאָן, לעווין, גורביץ, קאַפּעלאָוויטש, קאַפּלאָן א. א. ביי אונדז אין הויז האָט מען פאַר 5 פּערזאָן געלאָזן אַ קליין צימערל. דער שטאָט־קאָמיסאַר האָט פאַרנומען אונדזער דירה. מיין פּריוואַט לעבן האָט באַקומען אַן אַנדער אויסזען. איך מיט באַנקע אַלפּאַראָוויטש זענען אַוועקגעפאָרן קיין מינסק לערנען. פון דאָרט האָט מען מיך געשיקט אין דער אַרמיי. און מיין פאַר־בינדונג מיט ווילייקע איז געווען בלויז דורך בריוולעך.

די משפּחה טייץ (אלי־יאשעס)

א גרופע גימנאזיסטן

א קליין געסעלע (עראינערונגען)

"זאולעק שקאָלני" די געסעלע פון די שולן, אַזוי האָט מען געוראפן אין יענע פֿאַרמלחמה יאָרן די קליינע געסעלע וואָס האָט געפֿירט פון דער צענטראַלער פילסודסקי גאַס פֿאַרבי די בריגאַדע, גימנאַזיע ביז דער ווילנע.

אין מיינע אויגן האָט אויסגעזען יענע קליינע געסעלע ווי די שענסטע הערליכסטע גאַס אין אונדזער שטאָט. כאָטש קיין ברוק איז אין איר ניט געווען און קיין טראָטוּאַרן האָבן איר ניט באַשיינט. דורכגיין אין אירע זאַמדן זומער צייט ווען די בהמות פלעגן גיין אין פעלד אַדער פון פעלד, און דער וואָלקן שטויב נאָך זיי האָט באַדעקט אַלע הייזער און דורכגייער. אָדער אין די רעגנס, שפּרינגען פון שטיין צו שטיין, איז גאָרנישט געווען אַזוי אָנגענעם.

דער יחוס פון געסעלע איז באַשטאַנען אין דעם בנין פון דער פּוילישער פֿאַנסטוואָווער גימנאַזיע, ווו דער אינטעליגענטער יוגנט, פלעגט קומען לערנען דאָרט טאָג טעגליך אין משך פון יאָרן. און אין די הפסקות לויפן צו זונדל קריינעסן, קויפן אַ צוקערל אָדער אַ גלאָז סאָדע וואַסער.

עס איז מיר פֿאַרבליבן אין זכרון דער לעצטער אַלגעמיינער צוזאַמענטרעף פון אַלע שילער מיט זייערע לערערס, אין ענדע פון שול־יאָר ביים פֿאַרטיילן די מאָטורעס. אַלע זענען געקומען אין גימנאַזיע אויסגעפוצט אין די אויסגעוואַשענע גימנאַזיע מונדירן ווי זעלנער, און זענען געגאַנגען אָפּרייכטן א "גאָטעס דינסט".

מיר די יידישע שילער זענען געגאַנגען אין גרויסן בית־מדרש. דאָרט האָבן מיר אויסגעהערט דעם רעפֿעראַט פון קהילה פּרעזעס ה' ש"ח דובין מיט זיין טראַדיציאָנעלן וווּנש אַז מיט אונדזער בילדונג זאָלן מיר אַרויסטרייבן די פּינסטערניש פון אונדזער אויפקומענדער פּוילישער מדינה.

דער חזן ה' יצחק גאָלדבערג האָט געזאָגט א תּפילה פֿאַרן געזונט און הצלחה פון אונדזערע פריינט די הערשער אין דער פּוילישער מלוכה.

די געסעלע האָט פֿאַרמאָגט א צווייטן אימפּאָזאַנטן בנין די "בריגאַדע" (דעפּענסיוע) מיט אַזוי פיל באַהאַלטענע "סודות", מיר פלעגן זען ווי מען פּירט אַריין אַהין פֿאַרדעכטיקטע פֿאַרשוינען און קאָמוניסטן.

פּוילישע אָפּיצערן אין מונדירן מיט גלאַנצענדיקע קנעפּ האָבן געהערשט אין דעם געהיימן הויז.

זומער צייט פלעגט אויפלעבן אונדזער געסעלע, די גרויסע צאָל יוגנטליכע, מאָמעס מיט קינדער אין די וועגעלעך, באַאָמטע מיט זייערע פֿאַמיליעס, זענען געגאַנגען שפּאַצירן צום פליאָזשע. פון באַגינען ביז שפּעט אין אָונט האָט ניט געוריט די קליינע געסעלע.

אין די יידישע ימים־טובים האָבן זיך באַוויזן אין איר די יידישע איינוווינער פון דער כאָלאָפּיער גאַס. די איידלמאַנס און משה נחמיה, די פֿאַנאַציצער און דער ווייגער, איילנדיק מיט די טליתים אונטער די אַרעמס אין שול אַריין.

אין די מלחמה יאָרן האָבן אָפּגעברענט די גימנאַזיע און די בריגאַדע צוזאַמען מיט אונדזער הויז.

נאָך דער מלחמה האָבן די סאָוויעטן אויסגעבויט אויף דעם פלאַץ אַ געביידע פון דריי שטאָק פאַר לערער, מלוכה באַאַמטע, אָבער אָן יידן. פאַר אונדז זענען געבליבן בלויז טרויעריקע זכרונות און דעראינערונגען פון אַ חרוב'ער קליינער געסעלע.

אַניע בעאטוס־אייזלמאַן

מיין שטעטעלע

מיין טייערע שטעטעלע ווילייקע, אוי ווי איך בענק נאָך דיר. יעדעס ווינקעלע, יעדעס גאַסעלע איז מיר אַזוי פריש אײַנגעקריצט אין מיין זכרון, מיינע קינדער־יאָרן, מיין יוגנט, מיין היים. די שיינע רויקע ווילייע, די קליינע שיפעלעך, דער ראָמאַנטישער וועג קיין לאַזאַרצעס.

טייערע שטעטעלע, איך האָב דיך פאַרלאָזן, מיט אַ טרוים אין מיין האַרצן, אַ טרוים, אַז איך וועל צו דיר קומען באַזוכן, און געפינען דיך פונקט אַזוי, ווי איך האָב דיך איבערגעלאָזן.

דער טרוים האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אייביקער בענקשאפט. דו ביסט פאַרניכטעט געוואָרן, דיין ערד האָט אײַנגעשלונגען אַלץ, וואָס איז אונדז אַזוי טייער און הייליק געווען.

מיין מוטער

איין טאָג אין מיין לעבן וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן. דעם טאָג, וועו איך בין געפאָרן צו דער שיף איבערנעמען מיין טייערע מאַמע, איבערנעמען אַ יידישע מאַמע, וועלכע איז לעבן געבליבן נאָך אַזאַ שרעקלעכן פייער. אירע טרויעריקע אויגן, דעם קליינעם שטרויענעם קאָשיקל, אין וועלכן זי האָט געפירט צוויי פליטקעס שאָקאָלאַד, וועלכע זי האָט געקראָגן פון דעם אַמעריקאַנער הילפס־קאָמיטעט. זי האָט זיך ניט פאַרגונען צו פאַרזוכן די שאָקאָלאַד. זי האָט דאָס געפירט צוריק קיין אַמעריקע, אַ געשאַנק פאַר איר אײַנציק געבליבענעם אייניקל. פאַר מיינע אויגן ליגן דער מאַמעס צוויי פאָטאָגראַפיעס. איינע איז געמאַכט געוואָרן פאַר דער מלחמה, די צווייטע, נאָכן פאַרלירן מיין טאָטן, קינדער און אייניקלעד. דער אונטערשייד צווישן די צוויי בילדער דערציילן אַן וועלטער די טראַגעדיע פון איר לעבן. די טראַגעדיע פון אַ לעבן־געבליבענער יידישע מאַמע.

א דאטשע ארט אין דארף גלינע נעבן ווילייקע, זיצט ר. דובין

פלעקסער׳ס דרוקעריי

אין אַנהויב פון די דרייסיקער יאָרן האָט ה׳ שמעון פלעקסער פון סוועניציאַן געעפנט אַ דרוקעריי אין ווילייקע. ער האָט אַנגענומען עטלעכע לערן יינגלעך, נתן רייזל׳ס, אברהמ׳ל און דוד בערקאָוויטש, תנחום מילייקאָווסקי און געלערנט זיי הלכות זעצעריי.

מיט דער צייט איז די דרוקעריי געוואָרן אַ בכבודיקע אונטערנעמונג און אַ וויכטיקער אַרבעטס פלאַץ אין שטאָט.

אויסער די דרוק אַרבעט פאַר אַלע גמינעס און מלוכהשע אַנשטאַלטן פלעגט די דרוקעריי אויך מאַכן שטעמפלען און אויספירן אַלערליי איינבינדעריי אַרבעט.

ווינטער צייט אין סעזאָן פלעגן מיר אַרבעטן איבער שעה׳ן. צווישן די אַרבעטער און בעל־הבית האָט געהערשט אַ קאָרעקטע, וואַרעמע, היימישע באַציונג. צו דעם האָט געווירקט די גוטע באַהאַנדלונג פון דער פרוי פלעקסער. אין די לאַנגע ווינטער אָוונטן פלעגט קומען ה׳ פלעקסער מיט זיין פרוי און אַרבעטן צוזאַמען מיט אונדז האָבן ביי האָבט. ניט אייניקאָל האָט זי אונדז אַרבעטער אינגעלאַדן אויף אָוונט ברויט אין מיטן דער אַרבעט.

די דרוקעריי איז געווען די איינציקע יידישע אונטערנעמונג ווו די אַרבעטער האָבן באַקומען אַ זעקס טאָגיקן באַצאָלטן אורלויב יעדעס יאָר.

נעבן משה׳קע דעם קצב׳ס יאָטקע אויף דער מאָלאָדעטשנער גאַס האָט זיך געוואָלגערט אַ סקעלעט פון אַ פאַרזשאָוועטערעטער, פאַרברענטער דרוק מאַשין. פלעקסער האָט פאַראינטערעסירט ליאָטק דעם שליאָסער (אַ גרויסער שיכור) און צוזאַמען באַשלאָסן פאַריכטן די פאַרברענטע מאַשין.

חדשים לאַנג האָבן שמעון מיט ליאָטק׳ן געאַרבעט און רעסטאַווירט די מאַשין. די שמחה איז געווען גרויס ווען די פריש געפאַרבטע מאַשין האָט אָנגעהויבן אַרבעטן.

ה׳ פלעקסער האָט געהאָט צוטרוי צו זיינע אַרבעטער. זומער איז ער אַרויסגעפאָרן אין גלינע און איבערגעלאָזט אַלעס אויף אונדזער אויפזיכט. דער צוטרוי איז געווען אַ קעגנזייטיקער. ער האָט געהאָט אַ נייגונג צו מעכאַניק, ניט אומזיסט איז ער געוואָרן אַ שותף צו אַ ראַדיאָ און ראָוועלן געשעפט מיט מאָטאָציקלען פון ה׳ לעוויט חיים.

די פרוי פלעקסער האָט געעפנט אַ פאָפיר און שרייב געשעפט.

שמעון איז געווען טעטיק אין האַנטווערקער פאַראיין, אין דער ציוניסטישער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, די פרוי איז געווען טעטיק אין ווי״א. זייער הויז איז געווען אָפן פאַר באַזוכער פון פאַרשידענע שיכטן.

די סאָוויעטן האָבן קאָנפיסקירט די דרוקעריי און ניט ערלויבט זיי ווינען אין אַ אָבלאַסט־שטאָט, אַלס ניט כשר׳ע עלעמענטן. ער מיט דער פאַמיליע האָבן פאַרלאָזט ווילייקע און אַריבערגעפאָרן קיין אָשמענע.

אין 1947 זייענדיק אין טאַלין, עסטלאַנד, האָב איך געלייענט אין סוצקעוועטס בוך וועגן ווילנער געטאָ, אַז אין אַ משא־וואָגאָן, וואָס איז אָנגעקומען פון אָשמענע אין פאָנאָר, מיט אַ טראַנספאָרט יידן, האָט מען געפונען אויפן וואָנט פון וואָגאָן, אַן אויפשריפט, וואָס האָט געראפן ״נקמה נעמען פון די היטלער מערדער״ מיט אַן אונטערשריפט ש. פלעקסער. דאָס איז זיכער אונדזער שמעון פלעקסערס אונטערשריפט. ווער קען זיך פאָרשטעלן זיינע מחשבות ביים שרייבן די וועדטער.

די פרוי פלעקסער האָט מען געזען אין ווילנער געטאָ. זי האָט אָנגעהערט צו אַ פאַרטיזאַנען אָטריאַד, און געקומען אין ווילנער געטאָ אַרויספירן יידן אין וואַלד. זי איז אומגעקומען העלדיש אַלס פאַרטיזאַנערן אין וואַלד.

מ. ל — א

האָדל אַבראַמאָוויטש

א טראפן אין ים

אין מיינע געדאַנקען זע איך דיר אָפט, מיין שטעטעלע ווילייקע. איך דערמאָן דיר און קען ניט פאַרגעסן.

ווי קען מען פאַרגעסן, דיינע, גלייכע, ציכטיקע גאַסן, דעם גוט־געפלעגטן, ריינעם שטאָט־גאָרטן – דעם בולוואַר, ווו גרינע בלעטער, באַצירן ווייסע בעריאָזע־ביימער, דורכגעפלאָכטענע מיט סאָסנאָווע צווייגן און שישקעס פון נאָדל־ביימער, וועלכע פאַרשיפֿרן מיט זייער שטאַרקן אַראָמאַט די שפּאַצירנדע דורכגייער און פֿאַרלעך. ווי קען מען פאַרגעסן דעם בריטן טייך וויליע, וועלכער שלענגלט זיך שטיל און רויק צווישן די גראָזיק גרינע זוימען און זאַמדיקע ברעגן. וועג ביי יעדער בויג פון טייך, ביי יעדער שטיין, רייסן זיך דורך שוימיקע ברויזנדיקע כוואַליעס. ווי פריילעך און זאַרגלאָז עס קלינגט אָפּ פון זיינע ברעגן די געשרייען פון די פליטן־טרייבער אין די זומערדיקע טעג און אָונטן, וועג דער טייך איז פול מיט געהילץ, געפאַסט אין פליטן און די טרייבער שרייען, איינער צום צווייטן: "נאָפראָווא דרוגאַלקאָ" אויפן רעכטן זייט.

אָט זע איך אייך מאַמעס און קינדער, יוגנטלעכע און על־טערע, וווּלכע קומען אין די זומערדיקע פּרימאָרגן־שעהן זיך אָפּברענען פון די פּיאָלעט שטאַרקע שטראַלן פון דער זון און פאַרהאַרטעוועט דעם קערפער מיט ספּאָרט און שפּילן אין די ריינע, ברענענדיקע, געלע זאַמדן, ביים ברעג־טייך און דורכזיכטיקע שפּרודלדיקע, קאַלטע וואַסערן פון דער ווילייע. ווי קען מען פאַרגעסן אייך אַלעמען, יונגע און אַלטע, טאַטעס מיט קינדער, אויסגעוואַשענע, אויסגעפּוצטע. מיט פריילעכע פנימער אין די פרייטאָג־פאַרנאַכטן, גייענדיק דאַוונען אין די שולן און בתי־מדרשים. האָט ניט די שכינה געוואָלט אויף זיי? וווּ זענען זיי איצט אַלע? אַ שרעק בלויז צו דערמאָנען זיך. שומר ישראל, איך פרעג דיר: ווי קען מען דאָס פאַרשטיין?

דער געווּיסער

דאָס איז געשען אין 1931, דאָס יאָר פון גרויסן געווּיסער. די מאַכט האָט אָנגעזאָגט די איינוווינער, וועלכע וווינען נעבן טייך, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן זייערע הייזער, ווייל די ווילייע האָלט ביים אַרויסגיין פון אירע ברעגן און פאַרפלייצן די נאָענטע סביבה. מיר זענען געלאָפן אַ גרעסערע גרופּע צו דער בריק זען דאָס ברויזנדיקע וואַסער, וועלכעס יאָגט זיך מיט אַזאַ אימפּעט און כוח, פאַרפלייצט אַלץ און אַלעמען. דער שטראָם שלעפּט־מיט ברעטער און שטוביקע מכשירים, וועלכע מענטשן האָבן ניט באַוויזן צו באַוואָרענען. אָט שלעפּט מיט דער שטראָם אַ גאַנצן שטאָל מיט אַ קו, וועלכע האָלט אין מוקען. ניט ווייט פון שטאָל שווימט אַ הילצערן ביידל, צו וועלכע עס איז צוגעבונדן אַ הונט. ער שטייט מיט פאַר־גלאָצטע אויגן, און בילט מיט אַזאַ יאָמערליכער שטימע. ער בעט, ווייזט אויס, גוטע מענטשן, ראַטעוועט אים. ווייזט אויס, אַז די בעלי־בתים האָבן פאַרגעסן, אַרויספירן די קו פון שטאָל, און אָפּבינדן דעם הונט פון ביידל. אפשר זענען זיי בכלל אין דערהיים ניט געווען, וועג דער געווּיסער איז אָנגעקומען. ניט ביי איינעם פון די צוקוקער שטעלן זיך טרערן אין די אויגן, זעענדיק דעם גורל וואָס עס שטייט פאַר די שטוביקע בעלי חיים. ווי אַזוי איז מעגלעך זיי צו ראַטעוועט, איז געווען די פראָגע ביי יעדן.

אַ סך וואָסערן זענען דורך אין ווילייע פון יענער צייט. אַ סך יידיש בלוט איז דאָרט אָפּגעשוועמט געוואָרן. פון יענער צייט איז פאַרשלונגען און אָפּגעמעקט געוואָרן אַזוי פיל יידישע שטעט און שטעטלעך, צוזאַמען מיט אונדזער אומ־פאַרגעסלעכער היים, ווילייקע.

אַ גרופּע גימנאַזיסטן ביי דער ווילייע
די צווייטע פון רעכטס זיצט ד"ר חיענע מאַרקאָן

סענדער ל.

די ייִדישע מאמע

אויפן ראָג פון די גאַסן אַרלאָווסקי און מאַלאָדעטשנער, אין איינע פון חיים־יונה׳ס קראָמען, האָט אין ענדע פון די צוואַנ־ציקער יאָרן, חיה לאַנדאָ געעפנט איר ״צוקערניע״־קרעמל. דער גרונט־קאַפּיטאַל איז באַשטאַנען פון... אַ הלואה פון 100–150 זלאָטעס אין ״גמילות־חסד״ ביי ר׳ יעקב העשלס ז״ל. פון דעם געלט האָט זי איינגעהאַנדלט די נויטיקע זאַכן: אַ טישל מיט אַ פּאָר בענקלעך, אַ וואָג, אַ בופעט מיט אַ טיש־קעסטל וווּ צו לייגן דעם ״פּדיון״. אויך אַ בוך צו פּאַרשרייבן די חובות, וואָס מען וועט נעמען ״אויף־באָרג״. און נאָכן אויסקויפן אַ ״פּאַטענט״ און באַצאָלן דירה־געלט האָט זי פּאָר די איבערגעבליבענע עטלעכע זלאָטעס איינגעקויפט די סחורה: אַ ביסל צוקערקעס, קערעלעך, עטלעכע פלעשלעך קוואָס, לימאָנאַדע און אַ באַלאָן סאָדע־וואַסער. ביי ר׳ גרשון זכריהס, אַ פּאָר לעבלעך ברויט מיט עטלעכע בולקעס ביי ליפשיץ דעם בעקער און דער אויסוואָל איז געווען פאַרטיק.

די פּרייַע צייט פון זיצן און אַרויסקוקן אויף אַ קונה, צווישן אַ ״פּדיון״ פון עטלעכע גראָשן פון די שכנותדיקע קינדער ביז אַ גלאָז סעלצן־וואַסער פון אַ צופעליקן פאַרבייגייער, האָט זי אויסגענוצט אויף אַ ״נישט־פּראַקטישע״ זאַך ווי לייענען ביכלעך. אין שכנות פון איר קרעמל האָט געווינט רעיה גורוויטש (איצט אין ישראל) און ביי זיי אין שטוב האָבן זיך געפונען אַלע ווערק פון שלום־עליכם, מענדעלע, פּרץ און אַנדערע יידישע שרייבער. דערוויסנדיק זיך פון דעם, האָט זי עס אויסגענוצט אויפן בעסטן אופן. אויך די קינדער, גייענדיק אין דער שטאָט־ביבליאָטעק, האָבן דער מאַמען אין זינען געהאַט און מיטגעבראַכט פּאָר איר אַ בוך.

נישט זעלטן האָט זיך געמאַכט, אַז דער אַריינקומענדיקער גוי איז געבליבן שטיין אויף אַ ווייל און מיט אַ געוויסן ״דרך־ארץ״ אויסגעוואַרט, ביז די ״כאַזיאַיקע״ (באַלעבאָסטע) וועט אויפהויבן צו אים די אויגן פון דעם ביכל, כדי צו קאָנען בעטן ביי איר זיין פערלאַנג אַ האַלבע קילאָ שיטניצע (האַלב זיידענע ברויט) מיט אַ געזאַלצענעם הערינג.

וועו איר זון, אַ 8־9 יאָריק יינגל, איז געבליבן אָן אַ פּאַסיקן גמרא־מלמד אין שטעטל, איז געקומען צו איר ר׳ אהרון ליאַמפּערט ז״ל און געפועלט ביי איר אַוועקצושיקן דאָס יינגל קיין קורענץ לערנען גמרא. נאָך סוכות, אָנהויב זמן, האָט זי אים צוגעגרייט אין וועג אַריין. אַ דינסטאָג אין דער פרי וועו נחמיה חאַסיע־העניעס, דער קצב, דער שכן, איז געפאָרן קיין קורענץ אויפן מאַרק, איז זי מיטן יינגל מיטגעפאָרן. געבראַכט אויפן אָרט, בעזאָרגט מיט ״טעג״ אויף דער גאַנצער וואָך, מיט אַ קוואַרטיר. מאַכנדיק אַ פּריילעכע מינע, וועו די טרערן גיסן זיך אויפן פּנים, האָט זי זיך מיטן זון געזעגנט, געפאָרן צוריק מיט דער טרייסט, אַז ער איז געבליבן לערנען תורה.

חנוכה־צייט, אין אַ ווינטערדיקן, קאַלטן נאָך־מיטאָג איז דאָס יינגל אַרויס פון חדר אויפן שול־הויף כלומרשט טרינקען וואַסער, איז אַריינגעלאָפן אויף זיין ״קוואַרטיר״, זיך אָנגעטאָן דעם מאַנטל מיטן באַשליק אויפן קאָפּ, אַרויסגעגנגען שטי־לערהייט פון שטוב, נישט וועלנדיק אָנטרעפן קיינעם און זיך געלאָזט גיין קיין ווילייקע. די בענקעניש פון דעם יינגל אַ היים איז געווען אָזוי גרויס, אַז נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער האָט נישט געווסט די וועג קיין ווילייקע, נאָר גע־הערט, אַז עס ציט זיך אַ גלייכע וועג איז ער אַרויס מיט דער ווילייקער גאָס פון קורענץ און מיט שנעלע קינדערשע טריט זיך געלאָזט גיין אַהיים. אויפן וועג האָט ער געדאַוונט מנחה. דער אָוונט איז גיך צוגעפאַלן, פון ווייטן האָט זיך געלויכטן די עלעקטרישע פאָנאַרן פון ווילייקע. געהערט אַ מאָל אַז ביינאַכט לייכטן ביי וועלף די אויגן, האָט זיך אים אויסגע־דאַכט אַז דאָס זענען געווייס הונגעריקע וועלף, וועלכע גייען דאָ אַרום. דער שרעק איז געווען גרויס, אָבער ־ די בענקעניש איז געווען שטאַרקער. ער האָט פּאַרגעזעצט צו שפּרייזן שנעל, אַ היים, מורמלענדיג שטילערהייט אַ הייסע תפילה.

וועו ער איז אָנגעקומען אויף מאַלאָדעטשנער גאָס און צוגעקומען צו דער מאַמעס קרעמל איז שוין געווען נאָכט. דורכן פענצטער האָט ער געזען ווי די מאַמע זיצט איינע אַליין ביי דעם אייזערנעם אויוועלע פאַרזונקען אין מחשבות. אַודאי געטראַכט וועגן קליינעם זונעלע, וועלכער געפינט זיך אין דער פרעמד, ביי פרעמדע טישן, יעדן טאָג ביי אַן אַנדער בעל־הביתטע מיט אַ פאַרשידענעם שטייגער. ער איז איינמאָל פאַרבייגעגאַנגען דעם פענצטער, נאָכאַמאָל אויף צוריק, ביז ער האָט זיך אָנגענומען מיט מוט, אַרויף אויף די טרעפלעך, געעפנט די טיר און מיט דער פלייצע זיך אַרייַנ־געשאָרט אין קראָם אַריין. פאַרמאַכט צוריק די טיר, און זיך נישט געאיילט אויסצודרייען זיך מיטן פנים. אַ פאַרוווּנדע־רונגס־אויסגעשריי פון דער מאַמען־״ווי קומסטו איצט אַהער?״ און שוין איז ער, ביי דער מאַמעס שויס, און זייערע ביידנס טרערן מישן זיך צוזאַמען און פאַלן אויף דעם הייסן אָנגעהייצטן אייזערנעם אויוועלע.

קורץ איז געווען דער באַזוך אין דער היים. נאָך צוויי נעכט איבערשלאָפן אין שטוב, איז געקומען דער דינסטאָג, דער מאַרק־טאָג אין קורענץ. ווידער צוזאַמען מיט דער מאַמען אין נחמיה דעם קצבס שליטן, און צוריק אין קורענץ, אין הדר, צו דער גמרא.

די טרערן האָט זי געשלונגען אין זיך, וואָס קאָן מען טאָן.

דאָס יינגל מוז דאָך לערנען. זיך פריילעך אָפּגעזאָגט מיטן זון איז די מאַמע גיך געפאָרן צוריק זיצן ווידער אַליין ביים אויוועלע, טראַכטן און ביינקען נאָכן טייערן יינגל, וועלכער געפינט זיך אין דער פרעמד.

✶

וועז די קהילה־פירער האָבן איינגעפירט שחיטה־צעטלען אין ווילייקע, האָבן זיי איר איבערגעגעבן דעם פאַרקויף פון אָט די צעטלען. אפשר דערפאַר ווייל דאָס קרעמל האָט זיך געפונען אויפן וועג צו ר׳ שמואל דעם שוחט. אַ שטרענגן אָנזאָג האָט זי באַקומען, נישט צו געבן קיין שחיטה־צעטלען אויף בארג און דאָס געלט טאָג־טעגליך אַריינטראָגן אין פאַלקס־באַנק. וואָס טוט מען אָבער, אַז דינסטאָג פאַרנאַכט קערט זיך אום פון קורעניץ פון מאַרק אַ שטייגער אַזאַ בערל־דוד דער קצב, קומט אַליין צו פוס און טרייבט מיט זיך אַ קעלבל, וואָס עס האָט זיך אים אינגעגעבן צו קויפן, נאָכדעם ווי ער האָט צוזאַמענגעשטעלט עטלעכע זלאָטעס און אויף דעם שחיטה־צעטל איז אים שוין נישט געבליבן מער קיין געלט. זאָל בלייבן דאָס קעלבל נישט געשאָכטן, און בערל־דוד אַן פלייש פאַר זיינע קונדן און אַן פרנסה? ניין, דעם שחיטה־צעטל קריגט ער יאָ און אַנשטאָט געלט לייגט זי אַריין אַ קוויטעלע, אַז בערל־דוד איז שולדיק אַזויפיל און אַזויפיל. און נישט בערל־דוד איז דער איינציקער. אויך גרעסערע קצבים פון אים ווי שמעון־שייע, יצחק אהרון־דודס, און אויך אפילו יאַנקל חאַשע־העניעס, דער ״גביר״. אויך קוויטלעך מיט זייערע נעמען פלעגן זיך געפינען אין דער קאַסע פון די שחיטה־צעטלעך. עס פלעגט אַמאָל טרעפן וועז סיראָטקין דער קהילה־סעקרעטאַר איז אַרייגעקומען קאָנטראָלירן די קאַסע, האָט זי געשווינד פערביטן די קוויטלעך מיט מזומנים פון איר אייגענער קרעמל־קאַסע, און די קאָנטראָל האָט זיך שטענדיק גוט פאַרענדיקט. די קצבים האָבן איר די טובה נישט פאַרגעסן און גלייך פון דעם ערשטן פדיון געדעקט דעם חוב.

✶

די טאָכטער האָט זי נאָך דער ״תרבות״־שול אין גימנאַזיע געשיקט. שוין פון קינדווייז אָן דערוועקט זיך אין איר די ליבע צו העברעיש און ארץ־ישראל, אויך וועז זי לערנט שוין אין גימנאַזיע פירט זי אָן אַקטיוויטעט טעטיקייט אין ״השומר־הלאומי״ און נאָכדעם אין ״הנוער הציוני״. כדי צו העלפן דער מאַמען, דעם שכר־לימוד צו צאָלן פאַר איר לערנען, גיט זי אָפּ לעקציעס יינגערע שילערינס. נאָכן פאַרענדיקן די גימנאַזיע, באַשליסט זי פאַרצוזעצן דאָס לערנען אין ״תרבות״־סעמינאַר אין ווילנע. ניט לייכט איז צו קומען צו דער מאַמען מיט דעם פאַרשלאָג, ווייל פונקט דעמאָלט געפינט זיך דער זון אין מיליטער־דינסט און די מאַמע דאַרף בלייבן איינע אַליין. אָבער, צי קען די מאַמע זיין אַזוי ״עגאָיסטיש״ און טראַכטן וועגן זיך, אַז די טאָכטער וויל לערנען? זי טוט אַלץ, כדי די טאָכטער זאָל קענען פאָרן און זיך אויסהאַלטן אין ווילנע, לערנען און קומען צו אָ ברעג. אַליין בלייבט זי אייז־זאָם ביי דעם קרעמל. ניטאָ ווער עס זאָל צוהעלפן, ניטאָ אפילו פאַר וועמען אָפּקאָכן אַ מיטאָג. פאַר זיך אַליין לוינט דאָך ניט די אַרבעט. און אַזוי לעבט זי שווער איר לעבן און וואַרט אויף אַ בריוו, פון דער טאָכטער פון ווילנע און פון זון אין מיליטער.

סעפטעמבער 1939, עס ברעכט אויס די מלחמה. נאָך גוט, וואָס די טאָכטער איז שוין געבליבן אין דער היים מיט איר. דער זון, אָבער, געפינט זיך נאָך אין דער אַרמיי און קיין בריוו פון אים באַקומט זי שוין מער נישט. אין שטעטל פאַר־שפרייט זיך אַ ידיעה אַז דער זון איז געפאַלן אין קריג. די באַקאַנטע און פריינט מיידן פשוט אויס זיך צו טרעפן מיט איר אין גאַס. זיי קענען ניט פאַרטראָגן איר צער. די סאָ־ויעטן זענען שוין אַריין אין שטעטל, דאָס קרעמל דאַרף מען ליקווידירן, דאָס רעשטל סחורה ברענגט זי אַהיים און אין געהיים זעצט זי פאָר צו פאַרקויפן די לעצטע עטלעכע צו־קערקעס די באַקאַנטע קינדער. שוועדע טעג זענען אָנגעקומען און פון זון ווייסט זי נאָך אַלץ גאָרניט. אָנהויב נאָוועמבער קערט זיך אום דער זון פון געפענגעניש אַ היים. עס אַרט איר שוין גאָרנישט פון דעם רואינירטן קרעמל. זי האָט ווידער ביידע קינדער נעבן זיך.

✶

דינסטאָג דעם 24־טן יוני 1941, האָט זי זיך געזעגנט מיטן זון. וועז ער איז געקומען פון דער צייטונגס־דרוקערייי, וווּ ער האָט געאַרבעט, און דערציילט אַז די רעדאַקציע און דרו־קעריי אַרבעטער עוואַקואירן זיך און אויך ער קען מיטפאָרן, איז מען אַוועק צו דעם עלטערן ברודער, מאיר לאַנדאָ, זיך מיישב זיין, וואָס צו טאָן. דאָרט איז געפאַלן דער באַשלוס:– פאָרן – דו ביסט נאָך יונג, – האָט מען אים געזאָגט. מען קאָן דיך נאָך נעמען אויף שוועדע אַרבעט, אָקאָפּעס גראָבן, אויף די דייטשן קאָן מען זיך דאָס ריכטן. טאָ פאָר מיט, אינגיכן וועט מען דעם דייטש פאַרטרייבן, וועסטו קומען צוריק אַהיים. זי האָט אים צוגעגרייט דעם טשעמאָדאַן, מיט די סאַמע נוי־טיגסטע זאַכן און בעגלייט צו דער טיר. ווער האָט זיך געקענט פאַרשטעלן, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל, וואָס זיי זענען צוזאַמען, אַז די צעשייַדונג איז אויף אייביק. דאָכט זיך אַז זיי האָבן זיך גאָרניט אַזוי הייס געקושט. דאָכט זיך גאָר, אַז אָן טרערן איז די צעשייַדונג פאַרגעקומען.

שושן־פורים, תש״ב – 1942 – אין טורמע אויפן הויף האָט זי צוזאַמען מיט איר טאָכטער אומגעקערט זייערע ריינע נשמות צום הימל.

דער טויטן־מארש

פערזענליכקייטן און טיפן

דער גבאי

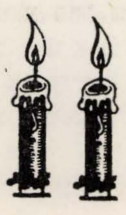
ר׳ משה שמעון איז געווען פון דער נאַטור אַ פאָלקס־מענטש, ליב געהאַט ״עמך״־יידן. אַלע יאָרן געווען טעטיק אין קהלשע ענינים, געווען אַ חבר אין חברה־קדישא און אייגער פון די בויער פון גרויסן בית־המדרש. געווען דאָרט דער גבאי ביזן אומקום.

מען פלעגט אין שטאָט זאָגן, אַז דערפאָר איז געבויט גע־ווארן דער בית־המדרש מיט אַ ברייטער מזרח־וואַנט, כדי דער גבאי זאָל קענען אייגטיילן דאָרט שטעט אין מזרח פאַר די, ווועלכע ווילן עס און דורך דעם פאַרמיידן מחלוקת. געווען איז ר׳ משה־שמעון אַ רודף־שלום. ביי יעדער מחלוקת איז ער שטענדיק געשטאַנען אָן אַ זייט און תמיד געזוכט מיטלען צו מאַכן שלום. ער האָט געהאַט אָן אָפענע האַנט פאַר צדקה־זאַכן, הנאה געהאַט צו טאָן אַ יידן אַ טובה. מיט האַרץ און איבערגעבנקייט, אָן פרסום און אָן רעש. דערביי פלעגט אים בייהילפיק זיין זיין פרוי, העניע.

וועו דער רבי פלעגט קומען אין שטאָט איז ר׳ משה־שמעון געווען זיין פאַרגאַרגער. אייגאַרדענען דעם רבין, ער זאָל זיין צופרידן. אָפטמאָל פלעגט מען זאָגאָר צוגרייטן דאָס עסן פאַרן רבין ביים גבאי אין שטוב. די מלווה־מלכה איז פאַרגעקומען אין שטוב פון גבאי, מיט תורה, חסידות און ניגונים. ער האָט אויך אין זינען געהאַט, אַז די חסידים זאָלן דערפילן זייער חוב לגבי דעם רבין.

בעת דער לעצטער אַקציע, פּורים 1942, איז אויך ר׳ משה־שמעון אַוועק צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה יידן. פאַרנדיק אין אויטאָ ביז דער טורמע, האָט ער די גאַנצע צייט געזאָגט תהילים און געשריען ״שמע ישראל״. ער האָט געלעבט מיט אמונה, און איז אומגעקומען מיט די הייליקע ווערטער אויף זיינע ליפן.

נחמיה קור

ר׳ קלמן גוטקין (דער בירער)

ווער עס איז נאָר געקומען אין באַרירונג מיט מיין פעטער, האָט אין אים געמוזט גלייך דערקענען זיינע גוטע מידות. זיי האָבן אים פאַרשאָפט חן אין אַלעמענס אויגן. ער האָט יעדן מענטשן געטראָגן דעם גוטמאָרגן פאַרויס. אין נאָטור איז ער געווען אַ רויקער, אַ רודף־שלום. ניט אומזיסט פלעגט ער אויסמיידן גבאות און כאָטש ער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזאַ איידעלע ווייכקייט, דאָך איז ער געווען זייער פעסט ביי זיינע רעליגיעזע פרינציפן – שמירת המצוות. פאַר זיך איז ער געווען אַ גרויסער וותרן. וועו זיין פרוי – מיין מומע ע״ה – איז נפטר געוואָרן אין זיינע מיטעלע יאָרן, האָט ער ניט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטער פרוי. די קינדער זאָלן, חלילה, ניט דאַרפן ליידן פון אַ שטיף־מאַמע. און וועו ביי זיין עלטסטער טאָכטער, איז די עקאָנאָמישע לאָגע געוואָרן אַ שוועריע, האָט ער געמוזט איר פאַמיליע צו זיך בצניעות ובשמחה זי אויס־געהאַלטן. געמוזט אויף זיך דעם גאַנצן עול־הפרנסה. שטיל און רויק אויסגעהאַלפן ביז די לאָגע האָט זיך פאַרבעסערט.

ער איז געווען אַ הייסער קאָידאָנאָווער חסיד. דעם שבת, אין וועלכן דער רבי, ר׳ יוסף ז״ל, פלעגט קומען צו גאַסט אין ווילייקע, האָט פאַר מיין פעטער קיין זאַך ניט עקזיסטירט, בלויז דער רבי אַליין. וויפל שמחה און מונטערקייט האָט דער ייד אַרויסגעווייזן אין יענעם שבת.

פלימענק מ.

דער פרומער גימנאַזיסט

אהרונציק בערמאַן איז געווען אייגער פון די אינטערעסאַנטע טיפן אין ווילייקע. געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין אַ יידישער מאַדערנער שטוב, האָט געלערנט צוזאַמען מיט זיינע חברים. נאָכן ענדיקן די ״תרבות״־שול איז ער אַנגעקומען אין דער פּוילישער גימנאַזיע, האָט זיך געריכטן פון די גוטע שילער. שבת פלעגן די יידישע שילער מוזן קומען לערנען. בלויז פון שרייבן זענען זיי געווען באַפרייט, היות ווי אין

ווילייקע איז ניט געווען קיין ערוב, פלעגט די גויה ברענ־
גען אהרונציקן זיינע ביכער אין גימנאַזיע. ער איז געווען
זייער פרום, האָט געגומען שעורים ביי ר׳ משה קליין, ג׳־
לערנט גמרא, שו״ע און פוסקים, און האָט געשטיגן אין לער־
נען און אין יידישקייט. ער איז ניט נתפעל געווָארן פֿאַר
קיינעם, פלעגט נאָר אין יענע יאָרן אין פוילן גיין מיט די
ציצית פון דרויסן.

וועו די סאָוויעטן זענען אַריין אין ווילייקע, איז דב בערמאַן
אַרויסגעשיקט געווָארן קיין סיביר. די פרוי מיט די קינדער
זענען אַרויסגעטריבן געווָארן פון זייער וווינונג, זיי זענען
אַוועקגעפֿאָרן קיין באַראַנאָוויטש. משה דער עלטסטער זון איז
מאָביליזירט געווָארן אין פוילישן מיליטער. זיי האָבן פֿאַר־
ענדיקט זייער לעבן ווי אַלע יידישע קדושים אין פוילן. בלויז
דער פאָטער פון דער משפחה האָט זיך אומגעקערט פון סיביר
קיין ישראל און אויסגעלעבט זיינע לעצטע יאָרן צווישן די
אייגענע ברידער. וועו מען האָט אים דערמאָנט זיין זון
אהרונציק, האָט דער אַלטער צובראַכענער טאַטע אַראָפּגעלאָזט
זיין גרויסן גרויען קאָפּ און מיט א קרעכץ אַרויסגעזאָגט
״אוי מיין אהרונציק״, באַגלייטנדיק די אייגענע ווערטער מיט
הייסע טרערן.

ק. ר־י.

מיין טאַטע־אליאָשע

די שטאַרקסטע דעראינערונגען, וועלכע זענען מיר איבער־
געבליבן אין זכרון פון ווילייקע זענען פֿאַרבונדן מיט דער
פערזענלעכקייט פון מיין פאָטער, אליהו־יאָשע ז״ל.

זיין איבערגעגעבנקייט צו נויטבאַדערפטיקע האָט אים באַ־
פרידיקט. וויסנדיק, אַז ער קען מיט עפעס פאַרלייכטערן א
צווייטן, האָט זיין שמחה גאָר קיין גרענעץ געהאַט. ער איז
שטענדיק געווען גרייט צו העלפן מיט זיין געלט און אַרבעט.
דער גמילות־חסד, די חברה־קדישא, די אַלגעמיינע ציוניסטן,
אין דעם איז געווען זיין אידעע. ער האָט זוכה געווען צו
שטאַרבן אויף זיין אייגענער בעט נאָך שוועדע ליידן און
אויסגעמיטן דעם יסורים־וועג פון אונדזערע בעסטע און טיי־
ערסטע ווילייקער יידן, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די
דייטשישע רוצחים.

אין 1945 האָב איך באַזוכט ווילייקע. די גאַסן זענען געווען
ליידיק פון מענטשן. איך האָב געטראָפן בלויז איין יוסף
שמוקלער ז״ל, וועלכער האָט זיך אומגעקערט פון וואַלד. ער
האָט באַקומען די פאָסט פאַר אַלע ווילייקער, וועלכע איז
אָנגעקומען פון די געראַטעוועטע אין סיביר. איך האָב ביי
אים באַקומען דעם ערשטן בריוו פון מיין ברודער יודל פון
סאַראַטאָוו. שפעטער בין איך געווויר געוואָרן, אַז מיין מומע
כאַסיע האָט זיך געראַטעוועט אין וואַלד. פון איר האָב איך
זיך דערוווסט דעם גורל פון מיין משפחה און פון אונדזער
שטעטל ווילייקע.

ב. ט י י ץ

די פאַמיליע גורוויץ

ר׳ שלמה, א הויכער, בריימבייניקער, גוט געקליידעטער
פאָלקס־מענטש. ער האָט ליב געהאַט א חכמה, א וויץ, א ביסל
כבוד, ווי דער שטייגער ביי א גביר. די גויים, זיינע אַרבעטער,
פלעגן זאָגן ״שלמה שרייט אָן, אָבער ער צאָלט גוט; אַנדערע
רעדן פיין, אָבער צאָלן שלעכט״.

פון נאַטור איז ער געווען א היציקער. אַז עס פלעגט פאָלן
א פערד, פלעגט ער אָנשרייען אויפן בעל־עגלה. ״א פערד
איז דער פרנסה־געבער, דאַרף מען אים היטן ווי אַן אויג
אין קאָפּ״. שפעטער פלעגט ער גאָבן שטיצע מיט א ברייי־
טער האַנט, אָבער קיינער זאָל ניט וויסן. פאַר אַרעסטירטע
אין טורמע, וועלכע זענען געכאַפּט געוואָרן אויפן גרענעץ
האָט ער זייער א סך געטאָן ביי נאַטשאַלסטוואָ, און שפעטער
געהאָלפן די באַפרייטע מיט מאַטעריעלע הילף.

אויף שמחת־תורה פלעגט ער איינלאָדן דעם עולם צו זיך
אויף קידוש. א חודש פאַר יום־טוב האָט מען אין זיין שטוב
זיך געגרייט צו דעם טאָג.

זיינע אַלע קינדער האָבן געאַרבעט ביי אים אין דער האָלץ
בראַנזשע. וועו זיין זון, בנימין, איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־
ישראל און געבעטן א ביסל געלט אויף דורכטראָגן דעם
שווערן קריזיס, האָט ער ניט געשיקט, כדי ער זאָל צוריקומען
אַהיים. ער האָט זיך אומגעקערט צום טאַטן אין די געשעפטן
און איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע אין פאַנאַר.

וועו די סאָוויעטן זענען אַריין אין 1939, האָבן זיי אים
אַרויסגעטריבן פון זיין הויז. ער איז אַרויס ווווינען אין קו־
רענץ און דאָרטן אַרעסטירט געוואָרן. נאָך א סך מי האָט
מען אים באַפרייט צוליב זיין קראַנקייט (געליטן אויף
סקלעראָז) און וועו עס איז אויסגעבראַכן די מלחמה
אוו די קינדער האָבן אים געבעטן מיטפֿאָרן קיין רוסלאַנד,
האָט ער ניט געוואָלט. זיין אייניציקער באַגער איז געווען זיך
אומקערן צוריק קיין ווילייקע. ער קערט זיך אום אוו אין דער
ערשטער אָקציע גייט ער אַוועק צום בריק אוו איז דאָרט
אומגעקומען.

מיין שוויגער־מוטער, אסתר־חנה, איז געווען א שיינע,
הויכע, ציכטיגע פרוי. געפירט א רייך בעל־הבתיש הויז. אין
שטאָט האָט מען זי געהאַלטן פאַר א שטרענגע פרוי. די נא־
ענטע שכנים האָבן געווווסט, אַז די האַרטקייט אירע שטאַמט
פון איר אמתדיקייט. זי פלעגט קיינמאָל זיך ניט אָפּהאַלטן
פון זאָגן דעם צווייטן דעם גאַנצן אמת אין פנים, וואָס ניט
אַלע האָבן עס ליב. אין קעגנטייל, וועו מען האָט זיך געווענ־
דעט צו איר וועגן שטיצע פאַר נויטבאַדערפטיקע, האָט זי
געווווסט, ווי אַזוי צו געבן מיט א ברייטער האַנט. וויפל האָלץ
האָט חנה אַריינגעשיקט אין אַרעמע הייזער, אויסער אַנדערע
קלענערע און גרעסערע סומעס אַלס מתן־בסתר. שטענדיק
זיך געהאַלטן שטאָלץ, אפילו, וועו די סאָוויעטן האָבן זיי
אַרויסגעטריבן פון זייער אייגן הויז אוו האָבן געמוזט אויף

דער עלטער אַריבערגיין אין אַ געדונגענעם קלייניעם צימערל אין קורענעץ.

וועג איר מאַן, שלמה, איז קראַנק געוואָרן און געבראַכן פון צרות פון דעם סאָוויעטישן רעזשים, האָט זי געטראָגן דעם יאָך מיט ווירדע און כבוד אויף אירע שטאַרקע פלייצעס, ניט אַראָפלאָזנדיק די הענט. זי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט איר מאַן, אין דער ערשטער אַקציע.

רעיה גורוויטש

די געשיכטע פון איין משפחה

ער איז געווען אייניער פון זיי, אַרויסגעוואָקסן פון פאָלק, אייניגעוואָרצלט אין אים, געאָטעמט מיט זיין לופט, ניט גע־זוכט קיין דאַנקען, ווייל אַזוי האָט אים דיקטירט זיין געוויסן. דאָס איז געווען זייַן דערציונג. וועג אין ווילייקע האָט מען געדאַרפט שאַפן אַ הכשרה־פונקט פאַר חלוצים, איז ברוך גורוויטש געווען אייניער פון די גרינדער. ער האָט געזאָרגט וועגן אַרבעט און עסן פאַר די שווער פאַרהאָרעוועטע יונגע חברים. ער איז געווען אַ מיטגליד פון עלטערן קאָמיטעט ביי דער "תרבות"־שולע, און זיך באַטייליקט אין די פעדאַגאָגישע ראַטן פון די לערער. ער האָט געהאָלפן באַקומען אַ סובסידיע און עפענען אַ קיך פאַר אַלע קינדער, ווירקנדיק אויף די רייכע עלטערן אַז זייערע קינדער זאָלן עסן אין קיך, כדי די אָרעמע זאָלן ניט פילן דעם אונטערשיד, זעענדיק ווי די דינסטן ברענגען גוטע מאכלים פאַר זייערע קינדער.

זייענדיק אין פוילן, האָט ער געאַרבעט קאָנספיראַטיוו, געזוכט פאַרוואָגלטע יידישע קינדער. אין אַ ווינטערדיקן פראָסטיקן טאָג איז ער געפאָרן מיט אַ גוישער פורמאַנקע 30 ק"מ צו אַ פריינט, כדי צו עפענען אַ קינדער־היים. ער האָט צונויפגעקליבן פאַרוואָרלאָזטע יידישע קינדער און גע־שאַפן פאַר זיי אַ וואַרימע היים. זיין "אני מאמין" איז געווען: דורך אַלע וועגן, קעגן אַלע שטערונגען, איין ציל – ארץ־ישראל. אָנקומענדיק אין נידער־שלעזיען, איז זיין ערשטע דאגה געווען, אייניאָרדנען די מיטפאָרער מיט דירות, פאַר זיך האָט ער ניט געדאגהט און אַליין געלאָפן אין אַ קיבוץ, פראַווען אין אַ יידישער אַטמאָספער, דעם "סדר".

1946, מערץ

אין נידער־שלעזיען האָט ברוך מוותר געווען אויף אַ סער־טיפיקאַט לטובת אַ משפחה מיט קינדער. פון קינדער־היים אין ביעלאָווע האָט ברוך מיט אַ געוויסן ה' פריש אריבער־געפירט אַ פוילישע דערציערין מיט 38 יידישע קינדער איבערן

הכשרה־פונקט אין שטאָט – דריטער פון לינקס שטייט ברוך גורוויטש

גרענעץ קיין עסטרייך. בלויז זיין אַדרעס איז געווען אַנגעגעבן דער פּוילישער דערציערין. ער האָט מורא געהאַט פּאַר אַ פּאַראָט. ער האָט געזאָגט: איך האָב אַ גרויסע זאַך געטאָן, דאַרף איך ניט זיין פּאַרצווייפלט. אויף מאָרגן איז די גאַנצע פּאָליציי געשטאַנען אויף די פיס און געזוכט די גרופּע קינדער מיט דער לערערין, וועלכע זענען אַרויס אויף אַ שפּאַציר און זיך ניט אומגעקערט.

זיין זון, ישראל, האָט אין פּעטראָלעסיע אַרגאַניזירט אַ קיבוץ פּאַר יוגנטלעכע. וועג מען האָט אים באַשטימט אַ סטיפּענדיע צו לערנען אין אוניווערסיטעט אין אַמעריקע, האָט ער זי ניט אָנגענומען און געזאָגט: מיין אָרט איז אין ארץ־ישראל. דער צווייטער זון, שמעון האָט געאַרבעט אין אַ יתומים־הויז אַלס לערער. בייטאָג געלערנט און ביינאַכט מיט גראַנאַטן אין די הענט געהיט פּרייוויליק די קינדערלעך פון די מערדערישע באַנדעראָוצעס.

זיי זענען אַרויס פון ביעלאָוע מיט 180 קינדער. געבראַכט זיי קיין בראַטיסלאָוע גלייך נאָך אַ פּאָגראָם. די אויסגעהאַקטע פענסטער, צעשאָטענע פעדערן האָבן געמאַכט אַ שוועלן אייניקע דרוק. די קינדער האָבן זיך געטוליעט אייניקער צום צווייטן. די שרעק איז געווען גרויס. זיי אַלע האָבן זיך געמוזט אָנגעבן אַלס קריסטן. עס איז געווען אַ באַפּעל צו פאַרברענען אַלע יידישע דאָקומענטן.

ברוך איז געגאַנגען מיט די קינדער צופוס איבער גרענעצן, און איז אָנגעקומען קיין ווין. ער איז גלייך אַרויסגעפּאָרן מיט זיי קיין בראונאו. ברוך פלעגט זאָגן: פּאַר זיי, פּאַר די קינדער, איז קיין זאַך מיר ניט שווער, וועו מען ווייסט נאָר, אַז מען דערנענטערט זיך צום ציל־ארץ־ישראל. וועו ער האָט פלוצלונג באַקומען אַ באַפּעל צו קומען קיין זאַלצבורג, האָבן זיך די קינדערלעך האַרציק געזעגנט מיט אים, ווי מיט אַן אייגענעם פאָטער.

יעדע יידישע צרה האָט אויף אים געווירקט. נאָך 6 וואָכן זיין אין לאַגער באַבענהויז האָט זיין וואַרעם יידיש האַרץ ניט אויסגעהאַלטן.

זיינע קינדער האָבן פאַרגעזעצט דעם וועג פון זייער פאָטער. אין באַבענהויז האָבן זיי געגרינדעט אַ העברעישע שולע, ניט קוקנדיק אויף דער קעגנערשאַפט פון דעם לינקן קאָמיטעט. זיי האָבן צוגעגרייט יידישע קינדער צו דער עליה קיין ישראל.

ק. ר־י

שלמה־חיים "דער טשוועק"

ווילייקער אַרעמע־לייט זענען געווען אַנדערש, ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך. נעמט, צום ביישפּיל, שלמה־חיים "דער טשוועק". ער איז געווען פון מיטעלן וווקס, ברייטע אַקסלען, מילדע טונקעלע אויגן, אַ שוואַרצע באָרד, דורכגעשפּראָצט מיט ווייסע זילבערנע פעדעם־האָר. שטענדיק אַ זויבערע קאַפּאָטע, אַ גאַנצע, אפילו די אַרויפּגעלייגטע לאַטע איז אויך זאָרגפעליק צוגענייט געווארן.

ער האָט קיינמאָל ניט געבעטן קיין געלט. אדרבה, וועו ער פלעגט אַרייננקומען אין שטוב, דאָס רוב ווינטער־צייט, זיך אַנווארעמען אַדער בעטן אַ הייסע גלאָז־טיי, האָט ער שטענדיק מוותר געווען אויף מיטאָג־עסן, זאָגנדיק "איך האָב אַנדערשווו געגעסן". איך פלעג באַמערקן, ווי זיינע הענט און נעגל פלעגן זיין שטענדיק ריין.

וועו ער פלעגט זינגען זיינע באַווסטע 2 רוסישע לידער און פאַרענדיקן מיט "קאָניץ לערמאַנטאָווא", האָט זיך מיר שטענדיק געדאַכט, אַז דער אָרימאַן האָט עפעס אַנדערש אין זינען.

אפילו די מעשה מיט זיין פרוי איז אַן אויסגעטראַכטע, וואָס דאַרף פאַרהויילן זיין פאַרגאַנגענהייט.

איך געדענק אין ווילייקע זענען אַנגעקומען פון רוסלאַנד די צוויי דיכטער: י. י. זינגער און אַלטער קאַציזנע. זינגער האָט מיך געפרעגט, צי איז פאַראַן אין ווילייקע אַ ספּעציפּישער טיפ פון אַ פרומען אָרימאַן. איך האָב אים פאַרגעשטעלט שלמה חיימען. זינגער האָט אים געשטעלט פראַגן, אויף וועלכע ער האָט געענטפערט ניט־גערן. דער שרייבער האָט געזאָגט אויף אים "אַ מערקווירדיקער טיפ". מען קאָן אַנשרייבן אַ שיינע זאַך, נעמענדיק דעם מענטשן פאַר אַ פראָטאָטיפּ. מיר דוכט זיך אַז אין ענדע פון זיין בוך "יאָשע קאַלב" האָט דער מחבר גענומען שטריכן פון שלמה־חיימ'ס לעבן.

וועו איך האָב געלייענט שלום אַש'ס "קידוש השם" און וועגן דעם למד־וואָוויניק, האָט זיך מיר געדוכט, אַז שלמה־חיים מיט זיין מעשה וועגן דעם אַראָפּגעשלונגענעם טשוועק, איז נאָר אַ פאַרשטעלטע געשיכטע און, אַז זיין מיסיע אין לעבן איז אַן אַנדערע. ער צאָלט פאַר פרעמדע זינד, אַזוי ווי דער למד־וואָוויניק ביי שלום אש.

ר. ג—ץ

ווילייקער לאַנדסמאַנשאַפטס קאָמיטעט אין אַמעריקע. צווייטער פון רעכטס בנימין בראַנשטיין סעקרעטאַר, דריטער יעקב אייזנשטאַט פרעזעס.

ווילייקער לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע

די עמיגראַציע פון ווילייקע קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין די 80־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט.

די רדיפות פון צאַרישן רעזשים אויף דער יידישער באַפעלקערונג, די געדריקטע מאַטעריעלע לאָגע פון די יידישע מאַסן אין די קליינע שטעטלעך, איבערהויפט פון יידישן קליינהענדלער און בעל־מלאכה, האָט געצוווינגען דעם קליינ־שטעטלדיקן יונגערמאַן זיך שיידן מיט זיין פאַמיליע און היים, און זוכן זיין גליק אין דער גרויסער רייכער אַמעריקע.

אין 1885־טן יאָר בערך האָבן עמיגרירט פון ווילייקע ביי צען משפחות און יחידים, דער גרעסטער טייל פון זיי זענען אָנגעקומען קיין באָסטאָן, וווּ ס׳האָבן זיך שוין געפונען אַ צאָל ווילייקער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך באַמיט צו פאַרלייכ־טערן דעם נייעם אָנגעקומענעם אין דער פרעמדער לאַנד, און באַזאָרגן אים מיט אַן אַרבעטס פלאַץ.

נאָכן דורכפאַל פון דער רוסישער רעוואָלוציע אין 1905, האָט זיך פאַרשטאַרקט די עמיגראַציע ווייל אַ גרויסער טייל פון דער יידישער יוגנט זענען געווען פאַרמישט, אָדער פאַר־דעכטיקט אין דער אָנגעהעריקייט צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און עס האָט זיי געדראָט אַרעסטן אָדער פאַרשיקט ווערן אין סיביר; אויך די האָבן זיך געצויגן צו זייערע לאַנדסלייט קיין באָסטאָן, און אַ טייל קיין ניו־יאָרק. דער גרעסטער טייל האָט פאַרלאָזן רוסלאַנד אומלעגאַל. זיי פלעגן גנבענען דעם גרענעץ. די שרעק און מורא איז געווען גרויס בעת די אויפאַרשונגען, אונטערזוכונגען אין ״קעסל גאַרדן״ און אויפן ״טרערן אינדזל״. ווי גליקלעך איז געווען דער עמיגראַנט ווען ער איז שוין ענדליך אַראָפּ פון שיף, און ווער רעדט אַז זיינער אַ לאַנדסמאַן האָט אים אפגעוואַרט, און מיטגענומען צו זיך אַהיים.

דאָס רוב אָנגעקומענע זענען אַוועק אַרבעטן אין שאפ און אַנדערע פלעצער. ניט לייכט איז אָנגעקומען די עמיגראַנטן זיך צוגעווויגען צום נייעם לעבנס שטייגער. דאָס בענקעניש נאָך דער משפחה, בפרט ווער ס׳האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט קינדער. פיל פון זיי האָבן געמוזט אַרבעטן שבת, נישט איינער האָט געליטן פון דעם מאַראַליש. נישט קענענדיק מסכים זיין און צוגעווויגען זיך, מחלל שבת זיין.

דער יידישער עמיגראַנט האָט מקבל באהבה געווען אַלע

שוועריקייטן, פון דעם ערשטן פאַרדינטן פאַרהאַרעוועטן דאָ־לאָר האָט ער גלייך געגומען אָפשפּאַרן און שיקן אַהיים דער פאַמיליע. צענדליקער משפחות האָבן געלעבט פון דער שטיצע.

באָסטאָנער קאָמיטעט

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 14־טן יאָר וועלכע האָט זיך געצויגן עטלעכע יאָר, האָט די יידישע פּרעסע אין אַמעריקע געשריבן וועגן הונגער און נויט וואָס הערשט אין רוסלאַנד, און די באַזונדער שוועדע לאַגע פון דער יידישער באָפעלקערונג אין דער אַלטער היים. די וויליקער לאַנדסלייט האָבן זיך אָרגאַניזירט און אין 1915 האָבן זיי גע־גרינדעט אין באָסטאָן דעם ערשטן וויליקער קאָמיטעט. אַלס ערשטער פּרעזעס איז אויסגעקליבן געווארן ה׳ יוסף גאָלוב. אַלס סעקרעטאַר – ה׳ בנימין בראָנשטיין און אַלס קאַסיר ה׳ אברהם פאָגעל. אין 1922 איז געוויילט געווארן אַלס פּרע־זעס ה׳ יעקב אייזנשטאָט, בת־שבע נאָרמאַנס מאַן, וועלכער האָט געווונען עטליכע יאָר אין וויליקע.

דער קאָמיטעט האָט געהאָלפן מיט מאַטעריעלע הילף די יידישע אינסטיטוציעס אין וויליקע, געהאָלפן בויען נאָך דער מלחמה די בתי־מדרשים, דעם בית־ספר, די באָד א. א. וו.

אַ דאַנק דעם פאַראיין האָט זיך געשאַפן אַ אינטימע פאַר־בינדונג צווישן די חברים, וועלכע האָבן אָנגעהאַלטן אַן אָפּטע קאָרעספּאָנדענץ מיט דער אַלטער היים, און געהאָלפן פּער־זענליך די אייגענע משפחות, ווי אויך פריינט.

אין 1957 זענען געבליבן געציילטע יחידים – זקנים. זיי האָבן אויפגעלעזט דעם קאָמיטעט. אַלע מאַטעריאַלן פון זייער טע־טיקייט זענען איבערגעגעבן גרווארן "ייוא" אין אַמעריקע.

ווילייקער אין ניו־יאָרק

אין די יאָרן 29–1928 איז אויך אין ניו־יאָרק געגרינדעט געווארן אַ ווילייקער קאָמיטעט, מיט וועלכן מיר שטייען אין קאָנטאַקט. דער ערשטער פּרעזעס איז אויסגעוויילט געווארן ה׳ מאָריס קאָפּעלאָוויטש און סעקרעטאַר ה׳ בנימין נאָרמאַן.

דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר זיין אויפגאַבע העלפן אייגענע לאַנדסלייט אין אַ שווערער מאַטעריעלער לאַגע, ווי אויך אין צייט פון אַ מחלה, דורך מאַטעריעלע און גייסטיקע הילף.

אין יוני 1942 האָט דער קאָמיטעט אויפגעשטעלט אַן אייי־גענעם בית־עלמין מיט 375 פּלעצער, וועלכער דינט די ווי־לייקער לאַנדסלייט נאָך הונדערט און צוואַנציק יאָר.

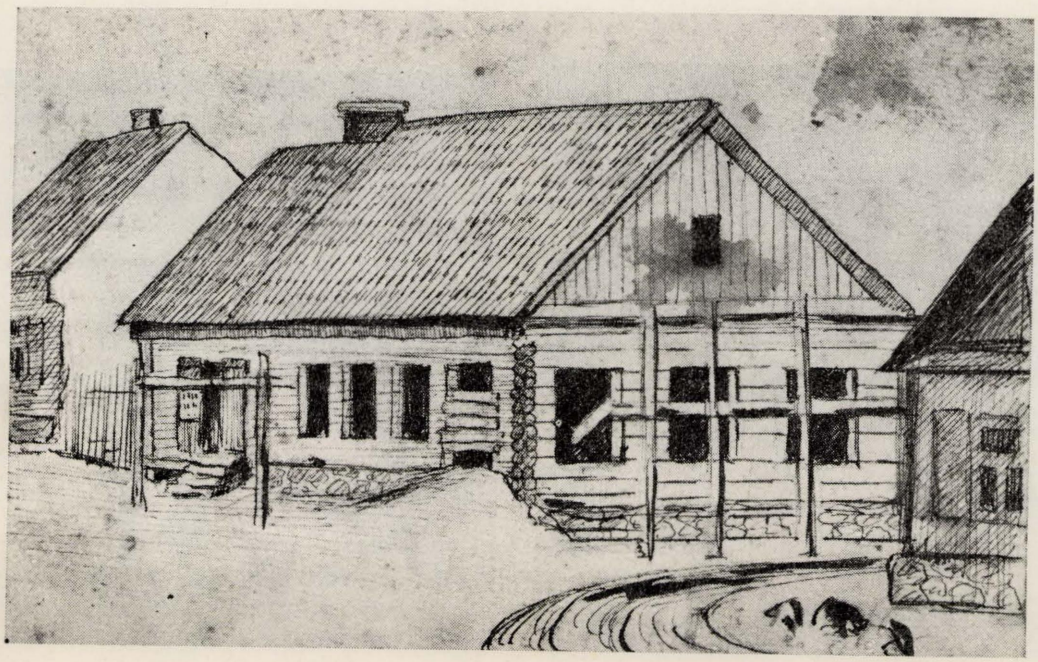
נאָכן הורבן פון פּוילישן יידנטום האָט דער קאָמיטעט מיט־געהאָלפן די נייע אָנגעקומענע גערעטעווועטע וויליקער אין אַמעריקע זיך איינאָרדנען.

דער היינטיקער פּרעזעס איז ה׳ היימאַן פידלער, און סעק־רעטאַר ה׳ מאָריס פייקאַן פּרענקעל. די פאַמיליעס איידלמאַן, טייץ, אויך ראַבונסקי פון קורענץ, און דאָלהינאָווער לאַנדס־לייט זענען חברים אין קאָמיטעט. די געווועזענע חברים פון באָסטאָנער קאָמיטעט שטייען אין קאָנטאַקט מיט דעם ניו־יאָרקער. זיי אַלע האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן אויפן רוף פון ישראלדיקן "ועד למען ספר יזכור". און האָבן געשאַפן גע־וויסע סומען געלט און געוויריקט אויף זייערע חברים, יחידים, זיך באַשטייערן און איבערשיקן גרעסערע סכומים, בכדי מיר אַלע, מיט געמיינזאַמע כוחות, זאָלן האָבן די מעגלעכקייט אויפשטעלן אַ מצבה־דענקמאָל אין אַ פּאַרק פון אַ "יזכור־בוך", אויפן קבר פון אונדזערע אומגעקומענע אומפאַרגעס־לעכע ברידער און פאַמיליעס פון קהילת ווילייקע.

ק. פּ.

פאר דעם חורבן

ש״ח דובין

אין גלות סיביר

ד׳ אדר ב׳ ת״ש (14.3.1940)

שבת, דריי אזייגער פארטאָג, מען קלאפט אין טיר. איך בין זיכער אז דאָס קומט מען מיר ארעסטירן. איך ווארט שוין אויף דעם קבלת פנים, חדשים. וואָס בין איך ערגער פאר די אלע, וועלכע מען האָט שוין, אין די געצייטלטע מאָנאטן, פון דער סאָוויעטישער הערשאפט ארעסטירט?

איך עפן די הינטער טיר. עס זענען אריין דריי פאָרשטייער פון נ.ק.וו.ד. און געמאָלדן זייער באשלוס: אז די גאנצע משפחה ווערט אריבערגעפירט קיין סיביר, וואו מיר ווילן זיין נוצליך פארן סאָוויעטישן לאנד.

מיר קענען מיטנעמען שטוב זאכן, בעטגעוואנט, מלבושים. מיין פרוי, דאָרע, איז דווקא דעם שבת אין גראָדנע, זי זוכט דאָרט א דירה פאר אונדזער משפחה; מיר האָבן באשלאָסן ארויספאָרן פון ווילייקע.

אונדזער טאָכטער רחל׳ע, איז אין לעמבערג, זי לערנט אין פילאָלאָגישן אינסטיטוט.

מיך מיט אונדזערע 3 קינדער, — נחמה 14 יאָר, שרה 11 יאָר און משה 8 יאָר — האָט מען אָפגעפירט צו דער באן־סטאנציע, און אריינגעזעצט אין א משא־וואגאן, מיט נאָך פארהאלטענע. די טירן זענען פארזיגלט געוואָרן, און א מיליטערישע וואך האָט שוין געהאט די פולע שמירה אויפן לאנגן משא־צוג פון 40 וואגאנעם. דער באן איז אפגעשטאנען דעם גאנצן שבת׳דיקן טאָג.

שבת זענען געקומען, יידן און קריסטן, מיט גרויס פאָרזיכטיקייט, געזעגענען זיך מיט אונדז, און געבראכט עסן. אין לעצטן מאָמענט, האָבן זיך געזעגנט מיט אונדז מיינע טייערע שוועסטער, סימעלע און חיה׳לע און געניע קאָפעלאָוויטש.

כ׳האָב זיך גארנישט געקענט פאָרשטעלן, אז דאָס איז אונדזער לעצטער געזעגענונג...

איך בין דאן געווען דער פאראורטיילטער, פארשיקטער; אויף אונדז האָבן זיי געדאגה׳עט, און אליין ניט געווסט דעם אומגליק וואָס שטייט הינטער אונדזערע אלעמענס פלייצעס. ווער קען וויסן די וועגן פון דער השגחה.

זיי זענען אלע אָן אויסנאם אומגעקומען.

מיין שוועסטער סימע מיט איר זון אשר׳קע, זענען ארעסטירט געוואָרן דורך די דייטשישע רוצחים. אשר׳קע מיט זיינע איידעלע דארע הענטעלעך, האָט אראָפגעריסן דעם פרצוף פון דייטשישן וועכטער אין טורמע, וועו יענער האָט באליידיקט זיין מוטער. ער איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. זיין מאמע איז דערשאָסן געוואָרן אויף טעקלינאפאלער וועג.

מיין שוועסטער חיהלע, מיט איר טאָכטערל לילנקע, זענען אומגעקומען אין דער לעצטער פורים־אקציע, די רוצחים האָבן אָנגעכאפט לילינקען פאר די בלאָנדע געקרויזטע הערלאָך, און אריינגעשליידערט אין אויטאָ פירנדיק צום טויט.

אונדזערע בהמות־וואגאנעס האָט מען צוגעפאסט צו די מענטשן־חיות, בכדי באקוועמער זיי צו פירן אין ווייטן סיביר. אין יעדן וואגאן זענען געווען בערך ביי 30 נפשות. די ענגשאפט איז געווען א שרעקליכע, פיל אָרט האָבן פארנומען די פערזענלעכע פעקלעך. אין אונדזער עשאלאָן זענען געווען נאָך 3 יידישע פאמיליעס פון ווילייקע: די פרוי נחמה איידלמאן מיט צוויי זין, אליק און ניאניע, יעקב טשארנע מיט זיין פרוי אסתר, און טאָכטערל רחל׳ע, און די משפחה בערל שולמאן, מיט דער פרוי רחל, און קינדער.

אין מאָלאָדעטשנע איז דער צוג געשטאנען א האלבן טאָג. עס האָט זיך מיט אונדז געזעגנט די פרוי חיה ראבינאָוויטש, פון ווילייקע; זי האָט אונדז באזאָרגט מיט א פעקל מצות, עס איז געווען ערב פסח.

זונטיק פארנאכט האָט זיך גערירט אונדזער צוג, אין לאנגן וועג, דורך מאלאדעטשנע, מינסק, סמאָלענסק, אויסגעמיטן מאָסקווע, דורכגעפאָרן גאנץ אייראָפעאיש רוסלאנד, די אודער בערג, אריין אין דער טעריטאָריע פון גרויס סיביר, און נאָך 14 טעג זענען מיר אָנגעקומען זונטיק – 30.3 – פארטאָג, אין א ווייטן טופיק, סטאנציע טאווואלזשאן אין קאזאכסטאן.

די סאָוויעטישע מאכט האָט באזאָרגט דעם גאנצן עשאלאן מיט ברויט. וואַרעמע וואסער "קיפיאטאק", האָבן מיר באקומען אויף די גרעסערע באַן־סטאַנציעס. אין שטאָט קאלוגע האָט מען איבערגעגעבן אין מיין רשות, זעק מיט ווייסע זעמעלעך, און צוקער, וועלכע איך האָב פארטיילט אלע מיטפאָרנדע אין די וואגאָנעס. מיט גרויס פאַרוווּנדערונג און פיל קנאה האָבן זיך צוגעקוקט פיל סאָוויעטישע בירגער, ווי איך האָב געטיילט די זעמעלעך און צוקער. אין דער זעלבער צייט האָט מען זיי צוגעטיילט בלויז א פּאָרציע ברויט, אויך אויף קארטן. ווען גאנץ רוסלאנד האָט געלעבט אויף הונגער־פאָרציעס, האָבן מיר געזען גאנצע עשאלאנען פראָדוקטן – ווייץ, פלייש, וואגאָנעס געזונ — זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צו פרייסן, וועלכע איז שוין 8 מאָנאט געווען אין קריג מיט פראנקרייך און ענגלאנד.

מיר זענען אָנגעקומען, אויסגעמאטערטע און שלאָפלאָזע, אין טאוואלזשאן. עס האָבן אונדז אָפּגעווארט, פיל משא־אויטאָס. אַ גאַנצן טאָג האָט מען סאָרטירט, און נאָר פאַרנאַכט האָט מען מיך, מיט די דריי קינדער, אָפּגעשיקט ווייט אין א דאָרף, 50 קילאָמעטער פון טאוואלזשאן, וווהין מיר זענען אָנגעקומען נאָך האלבער נאכט. די נאכט איז געווען א פראָסטיקע, די קינדער האָבן געליטן פון שטארקן ווינט און קעלט, די גאנצע וועג האָב איך זיי געריבן די פיסעלעך זיי זאָלן ניט פארפרוירן ווערן. מיט אונז אין אויטאָ זענען מיטגעפאָרן נאָך א 25 פערזאָן. מען האָט אונדז אַראָפּגעזעצט אין דאָרפישן קלוב. איך האָב צעלייגט די בעבעכעס, אויף דער בינע, געלייגט די פארמאטערטע קינדער שלאָפן, און פארצויגן דעם פאָרהאנג. איך אליין, האָב זיך נאָך אין דער זעלבער נאכט, געלאָזט באקענען מיטן פאָרזיצער פון קאָלכאָז, און מיטן פאָרזיצער פון סיעל־איספאלקאם, דער אמט פון אמאָליקן וואיט. איך האָב זיי מכבד געווען מיט משקה און כשר'ע ווורשט, און פאַרבראַכט מיט זיי א גאנצע נאכט.

דער ערשטער טאָג אין "נאווי פאקראווקע"

צומאָרגנס גאנץ פרי, האָב איך געמאכט א שפאציר אין דאָרף, וווּ עס האָבן געווווינט אוקראינער, געקומענע פון דרום אוק־ראינע, פון אָדעסער געגנט, נאָך אין די צייטן פון סטאליפינען, (געווענענער פרעמיער פון צאַרישן רוסלאַנד, אין די יאָרן 1906—1910. נאָך דער רוסיש־יאַפּאָנישער מלחמה). דער דאָרף איז געווען ברייט פלאנירט, – דריי הויפטגאסן אין קוואדראטן, דער באָדן א שווארצער און זייער א צוגעפאסטער צו זייען וויץ, קארטאָפל. אין גאנצן דאָרף איז ניט געווען קיין איין בוים פון פרוכטן. די סיבה איז, ווייל זומער שטייען דאָרטן גרויסע טראָפישע היצן, און ווינטער שווערע פרעסט. א גרויסער טייל פון די הייזלעך איז געווען רואינירט און פארלאָזט דורך די משפחות, נאָך דער "רייניקונג" פון די רייכע פויערים, "קולא־קעס", אין די יאָרן 1930–1935.

שפּאַצירנדיק איבער די ברייטע גראַדע גאַסן, האָב איך מיט פּאַרוווּנדערונג געזען, גרויסע קופּעס וויץ – הונדערטער טאָנען תבואה, ביי די הייזלעך פון דאָרף. מען האָט מיר אויפגעקלערט, אז דעם פאָרזיקן זומער – 1939 יאָר – איז געווען גוטע רעגנס, און די פעלדער האָבן געגעבן א גרויס גערעטענישׂ, דעריבער האָבן די קאָלכאָזניקעס באקומען צוגעטיילט פיל תבואה.

איך האָב אָפּגעזוכט א צימער, און אין סיעלפּא ד. ה. צרכניה, געקויפט 3 אייזערנע בעטלעך, געליגן א טישל, מיט א פיר טאפטשאנעס, און איינגעאָרדנט אונדזער נייע ווויינונג.

עס איז געווען דער 1־טער מאי, אין דאָרף האָט זיך געפונען אן עלעמענטארע שול, אין א גאנץ פיינעם בנין, איבערן דאָך, האָבן געפלאטערט די רויטע פענער. אין די פארמיטאָג שעה'ן, איז פאָרגעקומען א פאָלקס־מיטינג, לכבוד דעם פראָלעטארישן יום־טוב. צומאָרגנס האָב איך איינגעאָרדנט די קינדער אין שולע, איך האָב זיך באקאנט מיט די לערער. די לערנשפראך אין שול איז געווען רוסיש.

באַשעפטיקונג

איך האָב געמומען זוכן ארבעט. כאָטש אין קאָלכאָז האָבן געפעלט ארבעטס־הענט, האָט מען אונז "פאָליאקן" ניט צוגע־לאָזט ארבעטן. דעם גאנצן זומער 1940, האָב איך זיך ארומגע־דרייט אַרבעטסלאָז. די עלטערע טאָכטער נחמה, איז געגאַנגען ארבעטן ביי א קאָלכאָזניק, זי פלעגט באקומען עסן, און אָפּט א פלעשל מילך, א שטיקל ברויט. איך מיט שרה'לען פלעגן אָפּטמאָל ארבעטן ביי קאָלכאָזניקעס, צוגרייטן הייצונג פון די מיסט פון די בהמות. מיר פלעגן באקומען א פרישטיק און א ביסל וויץ, אָדער אויסגעבאקענע וויס־ברויט, נאָך דער אר־בעט. איינמאָל זענען מיר געקומען גאנץ פרי צו אן אלטער קאָלכאָזניצע צו דער ארבעט, און מיר האָבן איר ניט געפונען אין שטוב, ווייל זי האָט געוואָלט פארשפּאָרן געבן אונז פריער א פרישטיק. שרה'לע האָט פארשטרייקט, זאָגנדיק – איך הייב ניט אָן ארבעטן, כל זמן איך וועל ניט באקומען פריער עסן. עס האָט ניט געהאָלפן מיינע איבערצייגונגען, זי איז געזעסן אויפן גאס, און געוואָרט ביז די קאָלכאָזניצע איז אָנגעקומען, און געגעבן פרישטיק. דאן האָט זיך דער שטרייק פארענדיקט.

אין זעלבן קאָלכאָז, איז געווען אַ ביעלאָרוסישע משפחה, קארסאק פון וויליייקע. דער פאָטער פון דער משפחה איז געווען פיל יאָרן א פּאָליציאַנט אין דער וויליייקער טורמע, אין די צארישע צייטן. אים האָט מען ארעסטירט און פארשיקט צו די ווייסע בערן. מיט דער משפחה איז אויך פארשיקט געוואָרן אן אלטער 60־יאָריקער בחור, אלעקסיי קארסאק, א פיזישער אר־בעטער, און א ברוקירער, האָט ניט פיינט געהאט דעם ביטערן טראָפן. מען פלעגט גאָר אָפּט געפינען אים א בגילופין'דיקן, שלאָפן אויפן טראָטואר. אָבער דאָ אין קאָלכאָז איז ער אויס־גענייטערט געוואָרן. ער פלעגט גאנצע טעג אָפּזיצן ביי מיר, זיין שפראך איז געווען ביעלאָרוסיש, אגב פלעגט ער דערמאנען די גוטע צייטן פון וויליייקע, אין די יאָרן וועו ער האָט געאר־בעט ביי מיר, אלס טאָג־ארבעטער. ער איז געווען מיין בעסטער

חבר אין דאָרף. איך האָב אָנגענומען פון קאָלכאָז, גראָבן א ליאדאָוונע, בכדי אָנצוגרייטן ווינטער, אייז צום הייסן זומער. די ארבעט האָב איך אויסגעפירט, מיט אלעקסיי קארסאק. דאָס איז געווען אמת׳ע קאָטאָרזשנע אַרבעט. ביי אַ פראָסט פון 60 גראד האָבן מיר געגראָבן די גרוב, פון 4 מעטער די טיף, איך אין איין העמדל, באגאָסן מיט שווייס. פאר דעם אלטן קארסאק איז דאָס געווען אַ שפילעכל, אָבער שווער און ביטער איז מיר געווען. די ארבעט האָט מען געמוזט אויספירן. אזוי איז אדורך די גאנצע תקופה פון מאי, ביז ענדע דעצעמבער, 1940 יאָר.

די פּאָסט פּאָרבינדונג מיט ווילייקע

פון דער ווייטער היים האָבן מיר באקומען אייניגע בריוו און פעקלעך. דעם ערשטן פעקל האָבן מיר באקומען פון שניאור רייטשטיין, דער גלעזער, און אַ דימענט צו שניידן גלאָז; אויך פון אונדזערע פריינט, געניע און אברהם קאָפּעלאָוויטש אַ פּעקל מיט געטריקנטע קאָרטאָפּל, ווי אויך פון מערל און משה סווירסקי – צוקער, גלעזער צו לאָמפּן. אָבער גרויס איז געווען אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן אָנגעפאנגען באקומען בריוו, פון אונדזער טייערער טאָכטער רחל׳ע פון לעמבערג. זי האָט אונז געשיקט א קאסטיום, וועלכן איך האָב געביטן אויף א זאק וויץ. איך האָב זיך דערקונדיקט, אז מען מוז אָנגרייטן תבואה אויף ווינטער, ווייל פאר מייגע אויגן זענען פאר־שוווּנדן געוואָרן די גרויסע קופּעס מיט די תבואה, וועלכע איך האָב געזען, אָנקומענדיק אין קאָלכאָז, אָנהויב פרילינג. פון מיין פרוי דארען, האָב איך אָנגעפאנגען באקומען בריוו, פון ווילייקע, און שפעטער פון ראדאשקאָוויטש וווהין מען האָט איר פארשיקט. זי האָט געשריבן פיל ביטעס קיין מאָסקווע, צום סוף האָט זי באקומען אַ דערלויבעניש צו פאָרן צו אונדז, קיין סיביר. עס איז ניט צו באַשרייבן אונדזער פרייד, ווען מיר האָבן באָקומען פון איר אַ דעפּעשע, פון פאָוולאָדאָר, ד.ה. אַז זי גע־פינט זיך שוין דאָרט, 200 קילאָמעטער פון אונדזער דאָרף. קיין באן פארבינדונג האָט ניט עקזיסטירט. מיין טאָכטער נחמה׳לע, איז ארויסגעפאָרן אויף א פאָר פערד מיט א קאָלכאָזניק קיין פאָוולאדאר, און נאָך 2 טעג זוכעניש, האָבן זיי זיך אָפּגעפונען, מיט א צופאל. די באגעגעניש פון דער מאמען, מיט איר טאָכ־טערל, איז געווען זייער רירנד. נאָך 2 טעג פאָרן זענען זיי ענדליך אָנגעקומען צו אונדז בשלום, אין נאוואָ־פאקראווקע. איך מיט די קינדער זענען געלאָפן אנטקעגן זיי. עס איז שווער צו באשרייבן די סצענע פון אונדזער באגעגעניש, ווען משה׳לע איז ארויפגעפאלן אויפן האלז פון דער מאמען, די געווייגען זענען געווען הארצרייסנדע. פון דאָרף זענען זיך צונויפגעלאָפן פיל פויערטעס מיט קינדער, אלע האָבן געווייגט; פיל פון זיי האָבן געוויס דערמאנט די צייטן, ווען מען האָט צוגענומען זייערע מענער, און זענען פארשיקט געוואָרן אויף אייביק.

מיר האָבן געביטן די דירה, און אריבער ווינען אין א זיעמ־ליאנקע, א סך אן ערגערע דירה, נאָר עס איז ניט געווען קיין

ברירה, ווייל די פויערטע פון צימער, פלעגט אונז אָנטאָן צרות. מיר האָבן שוין געווינט, א פאָר מאָנאט אין דער זיעמליאנקע. ווען דארע איז אָנגעקומען, האָט זי געפונען אין זעמליאנקע אלץ נאס און פארשימלט. זי האָט מער ווייניקער, געבראכט אין אָרדנונג: געטריקנט, געוואשן, מיר האָבן אפגעלעבט, אין אלע הינזיכטן. זי האָט אויך מיטגעבראכט א 100 פעקלעך גראדנער מאכארקע, מיר האָבן א סך צוטיילט אלס מתנות אין קאָלכאָז, און א טייל אויסגעביטן אויף קארטאָפּל, פוטער, אזוי ארום האָבן מיר זיך א ביסל אָפּגעראטעוועט.

די לעצטע וואָכן פון זומער, 1940, און די ערשטע וואָכן פון דארעס אָנקומען צו אונז, האָב איך מיט נאָך ווילייקער פאר־שיקטע, אין אונדזער דאָרף, געוואָנען באשעפטיגט מאכן "סאמאן". דאָס איז מאכן ציגעלעך פון דעם שוואָרצן פעטן באדן, געגראָבן און געמישט ביט שטרוי, און גוט אויסגעקנעט דורך פערד און אויך מיט די אייגענע פיס, און דערנאָך צעוואָרפן דאָס אין פאָרמעס, פונקט ווי אונדזערע אבות, אמאָל אין גלות מצרים. פאר דער ארבעט האָט מען אונדז באצאָלט, מיט זייער א נישטיקן קוואנטום תבואה, פאר יעדע 1000 ציגעלעך. אויך מיין פרוי האָט זיך פארנומען מיט דער זעלבער ארבעט.

מיר זאָרגן וועגן הייצונג

אין דאָרף פאקראווקע, און הונדערטער קילאמעטער ארום, וואקסן ניט קיין בוימער און וועלדער. מיר זענען א 500 קילאָ־מעטער פון דער טונדרע (אין סיביר איז דאָס א קליינע שטרע־קע), די גרויסע געדיכטע סיבירער וועלדער, וואָס ציען זיך צום צפון, אויף טויזנטער קילאָמעטער. נאָך דעם הייסן טראָפּישן – טאקע קורצן זומער – קומט אָן דער לאנגער און קאלטער ווינ־טער, וועו די פרעסט דערגייען ביז 60–70 גראד, דערצו בושע־וועו ארום, פריי אין מדבר, איבער די ברייטע שטחים, שטארקע ווינטן און שנייען, די אזוי גערופענע "בוראנען". די קאלכאז־ניקעס גרייטן זיך אָן צום ווינטער הייצונג, פון די מיסט פון די בהמות, אָקסן, פערד און ציגן, אין גרויסע קוואַנטומס, און דאָס איז דער בעסטער היין־מאטעריאל. און צו דעם גרייטן זיי אויך אָן "טאפקע", פון די טרוקענע הויכע טראסטערקעס, הויכע גראָבע פארטריקנטע גראָזן, ווי מען רופט עס "פאלין". דעריבער האָב איך מיט די קינדער זיך אָפּגעגעבן דער ארבעט צוגרייטן פאלין, מיט די הענט רייסן די טרוקענע גראָזן אין קופּעס, און אויף א האנט־וועגעלע, ברענגען פון די ווייטע פעל־דער אין דאָרף אַריין. באַקומען אַ וואָגן מיט פערד, אָדער אָקסן פון קאָלכאָז, אין די שוועכע אַרבעטס־טעג אויף די פעלדער, קומט ניט אין באַטראַכט. ענדליך, האָב איך באָקומען אַ גרויסן וואָגן, מיט א פאָר אָקסן, צו מיין דיספאָזיציע, אויף איין נאכט. פונקט ערב ראש השנה. איך געדענק גוט, דעם שיינעם ברוך־הבא, מיט וואָס איך האָב מכבד געווען אונדזער אויסגעבייניק־טער גאסט, מיין פרוי, די ערשטע נאכט פון ראש השנה. מיר זענען טאקע אָנגעקומען אין מדבר, און געגומען זוכן די קופּעס פון די פאלין. די נאכט איז געווען זייער א פינסטערע; שעה׳ן

האָב איך זיך ארומגעדרייט, פשוט געקראָכן אויף אלע פיר, געזוכט און ניט געפונען דעם אָרט, ווו די קופעס זענען געווען. איך האָב ניט געטאָרט איבערוואַרטן די נאכט אין סטעפ, ווייל גאנץ פרי מיטן זון אויפגאנג, דארפן די אָקסן זיין צוריק צו זייער פעלד־ארבעט. דעריבער האָבן מיר פארטאָג זיך צוריקגעקערט מיט די אָקסן אין דאָרף, מיט א ליידיקן וואָגן. צומאָרגנס בין איך געגאנגען זוכן דעם פלאץ, און עס האָט זיך אריסגעוויזן, אז מיר זענען געווען געצייליטע טריט פון די קופעס און אין דער פינסטערער נאכט זיי ניט געטראָפן.

אָנהויב ווינטער, 1940, פארלאָזן מיר מיט גרויס גליק און פרייד, אונדזער נאסע זיעמלאנקע, און פאָרן אריבער ווינען אין א דירה, א הילצערנע, מיט נאָרמאלע פענסטער, א געראמע, די אייניציקע דירה אין גאנצן דאָרף אונטער א דאך טאקע פון שטרוי מיט גרויסע צוגעבויטע סטאַיניעס.

ווינטער 1940

עס הויבט זיך אָן דער שווערער ווינטער. איך האָב געזומען אויף זיך א נייע ארבעט: פירן פאשע פאר די פערד, בהמות און אָקסן פון באיר. דאָס איז געווען א פלאץ, ווייט ביי א 50 קילאָמעטער פון אונדזער קאָלכאָז. זומער האָט מען אָנגעקאַשעט, לאנגע הויכע סקירדעס מיט היי. אהין האָט מען ענדע זומער איבערגעשיקט אַלע שפּסן פון קאָלכאָז, מיט אַ בריגאָדע פון 5־6 מענער און פרויען, אויפפאָסן אויף די שפּסן, אין א צאָל פון א טויזנט שטיק. אין קאָלכאָז איז טאקע געווען א מאנגל אין יינגערע ארבעט־כוחות, ווען אלע זענען שוין געווען מאָביליזירט אין דער ארמיי, און אין די טרוד־בריגאַדעס. איך פלעג אויספירן די אַרבעט, אַלס "סטאַכאַנאָוויץ", פלעג אריספאָרן מיט 3 גרויסע שליטנס און 6 אָקסן, אייגנע־שפאנט אין זיי־גאנץ פרי, נאָך פינסטער, און פלעג אזוי פאָרן א גאנצן טאָג, און אָנקומען האלבע נאכט אין באיר. די אָקסן האָבן גוט געווסט דעם וועג, און ווי גליקליך בין איך געווען, ווען די אָקסן האָבן מיר געבראכט צו דער בריגאדע, פונקט צו דער פארשאטענער מיט שניי שאכטע. מען האָט געדארפט זיך אראָפלאָזן אויף א לייטערל אין א טיפער גרוב, ארומגעלייגט מיט שניי אלס וועטע. עס האָט געברענט א קליינע לאמפאדקע־א לעמפעלע, אינעווייניק איז געווען זייער ווארעם, ווייל דערביי זענען געווען די גרויסע סטאדע שפסן, אין דער שאכטע. די קאָלכאָזניקעס האָבן מיר אויפגענומען זייער פריינטליך, גלייך געמאכט פאר מיר "קיפיאטאק", פלעגן מיר נעמען אויספרעגן, וואָס הערט זיך נייעס פון קריג, פון דייטשלאנד מיט ענגלאנד און פראנקרייך, וואָס שרייבן די צייטונגען. נאָכן איבערנעכטיגן די נאכט, אויף מאָרגן גאנץ פרי, פלעגט די בריגאדע אָנלאָדן די שליטנס מיט היי, און איך פלעג ארויספאָרן צוריק אין קאָלכאָז.

דעם ווינטער 1940/41 האָב איך געמאכט 26 רייזעס אזעלכע, און אזוי ווי איך פלעג פאָרן מיט 3 שליטנס, האָט מען מיר פארשריבן א דרייפאכיקע נאָרמע, בערך ביי 10 ארבעטס־נאָרמעס, פאר די צוויי טעג און צוויי נעכט. צוזאמען האָב איך פארדינט 260 נאָרמעס, און צום סוף באקומען 200 גראם תבואה פאר יעדער טאָג־נאָרמע, צוזאמען א 50 קילאָגראם ווייץ, ווייל פונקט דעם יאָר איז ניט געווען קיין רעגנס, און דער עקוויוואלענט פון צוטיילונג איז געווען א נישטיקער.

איינמאָל, אומקערנדיק זיך פון באיר, האָט מיר פארכאפט א "בוראן", דאָס טרעפט אין די לאנגע ווינטער חדשים, אויף די ריזיקע שטחים, אין די קאזאכסטאנער פעלדער, פון די שטארקע ווינטן, ניט ספעציעל גרויסע פרעסט, ווען עס פאלן געדיכטע שנייען, און עס הויבט זיך אָן א גרויסער שטורם וואָס דרייט די שנייען. אזא בוראן קען דויערן אמאָל א טאָג, און אמאָל פיל מער. עס דויערט אָפט מאָל אפילו ביז א וואָך. די שנייען פארדעקן די וועגן און שטעגן, און ווען רייזנדע טרעפן דעם בוראן אין מיטן וועג, דאן איז זייער לעבן אין גרויס סכנה. די וועגן ווערן פארשאָטן פולשטענדיק. פיל ערגער איז די לאגע ווען מען פאָרט מיט פערד, וועלכע ווערן פארצוקט דורך די סטאדעס וועלף. א סך זיכערער איז, אין א בוראן, צו פאָרן מיט אָקסן, ווייל לויט זייער טבע ווייסן זיי גוט דעם שליאך, ד"ה די ריכטונג פון דעם הויפט־וועג, אפילו ווען עס איז ניטאָ קיין סימן פון א וועג.

אין איינע פון מיינע פילצאָליקע רייזעס, אומקערנדיק זיך צוריק, מיט מיינע דריי גרויסע שליטנס היי, געשפאַנט צו 6 אָקסן, – ביינאכט זענען מיר אריינגעפאלן אין א גרויזאמען ים פון שטורמדיקן בוראן. די אָקסן זענען געווען די זיכערע פירער און וועג־ווייזער, און איך בין געווען גאנץ רואיק, אז זיי וועלן מיר זיכער ברענגען צוריק בשלום אין מיין קאָלכאָז אריין. אָבער פלוצלונג, האָבן זיך אלע דריי פּאָר אָקסן אָפגעשטעלט, זיי האָבן זיך אָפגעקערט רעכט אָן אַ זייט, און אריינגעקראָכן טיף אין שניי. דער בוראן האָט געבוי־שעוועט שרעקליך, ארום דרייען זיך די שנייען, מיט זייער א שטארקער געשווינדקייט און שנעלקייט. דער מענטש פילט זיך ווי ער וואָלט אריינגעפאלן אין א תהום, פון א טיפן ים, ער ווערט אָבער ניט דערטרונקען, ארום און איבער אים איז ניטאָ קיין וואסער, נאָר שנייען. נישט געקוקט אויף דער לויערנדער סכנה פון וועלף, ניט האָבנדיק קיין אנדערע ברירה, בין איך אראָפגעקראָכן פון הויכן אָנגעלאָדענעם שליטן היי, און געמומען זאָפּאָרט זוכן דעם הויפט שליאך, און דאָס מוז מען טאָן שנעל, ווייל אנדערש ווערן די אָקסן שנעל פארשאָטן מיט שניי. איך האָב געמומען זוכן א פארפראָרענעם שטיקל צואה פון פערד, און ווי גרויס איז געווען מיין פרייד, ווען איך האָב דאָס געפונען. פונקט ווי איך וואָלט געפונען אן אוצר, דאָס הייסט געפונען דעם וועג. איך האָב געמומען די ערשטע פאָר אָקסן פאר די הערנער, און צוריק געקערט זיי א פאָר מעטער לינקס און ארויסגעפירט זיי אויפן ריכטיקן הארטן וועג, און נאָך זיי, די איבעריקע צוויי פאָר אָקסן. זיי האָבן ווייטער, רואיק און געלאסן, געשלעפט די שליטנס. איך בין ווייטער געלעגן, איינגענורעט אין די היי, צוגעהערט זיך דעם וואיען פון די וועלף, און מתפלל

געווען קומען צוריק בשלום צו מיין ווייב און קינדער, וועלכע האָבן מיט גרויס שרעק מיר אָפּגעווארט. מיין פרוי און קינדער, זענען געווען שטארק פארזאָרגט, וויסנדיק אז איך דארף זיך צוריקקערן די נאכט פון באיר. און פונקט האָט זיך אָנגעפאנגען א גרויסער בוראן. מיין טאָכטער נחמה׳לע, איז געלאָפן צום פאַרזיצער פון קאָלכאָז, מען האָט געשפאנט פערד, און ארויסגעפאָרן פון דאָרף מיט פאקלען. זיי האָבן אָבער געמוזט זיך צוריקקערן, ווייל די פערד האָבן דערפילט סטאדעס וועלף. אָבער מיינע אָקסן זיינען פאָוואָליע געגאנגען זייער וועג, און נאָך האלבער נאכט זענען זיי גאנץ רואיק אריין אין דאָרף און צוגעפאָרן גראָדע, צו די לאנגע גרויסע סטאיניעס, באלויכטן מיט א נאכט־לעמפּעלע. דאָ מוז איך באמערקן, אז איך האָב נישט געגלויבט אז מיר זענען שוין אין דאָרף, ווייל אין די ווינטער־מאָנאטן זענען די שנייען גרויס, און באדעקן די גאסן, גלייך מיט די נידעריקע הייז־לער, און דערצו נאָך צוליבן בוראָן, זעט מען ניט די וועלט.

א פארשנייטער בין איך אראָפּגעקראָכן פון שליטן, די אָקסן און בהמות זענען געשטאנען ביי ליידיקע קאריטעס, און האָבן פון הונגער שטארק געוואָיעט, ווייל אין קאָלכאָז איז ניט געווען קיין הייפעלע קארמע פאר זיי. איך האָב אראָפּ־געוואָרפן פון זיך דעם פעלץ, פאנאדערגעבונדן די שליטנס, און צעוואָרפן א גאנצן וואָגן היי אין די קאריטעס.

צומאָרגנס, גאנץ פרי, האָבן אלע קאָלכאָזניקעס דערציילט דעם נס פון מיין צוריקקומען, אין סאמע בוראן, פון באיר, און מיין סטאכאנאָווסקע ארבעט און פלייסיקייט, זייענדיק מיד, דערשפּעט, און אויסגעמאטערט פון וועג, מיט די לעצטע כוחות, באזאָרגט די הונגעריקע באשעפענישן מיט עסן. אויף דער ערשטער אלגעמיינער פארזאמלונג פון קאָלכאָז, איז איינשטימיק באשלאָסן געוואָרן צוטיילן מיר אלס פרעמיע, א מעלקנדיקע קו. דארע האָט אויסגעקליבן א יונגע מעלקנדיקע בהמהלע.

מיין קורס אָלס אוצ׳אטצ׳ק־בוכפירער פון דער טראָקטאָרנער בריגאָדע

נאָכן באקומען די פרעמיע פון קאָלכאָז, האָט מען באשלאָסן, ענדע ווינטער 1940/41, מיר שיקן אין דאָרף פאוולאָווקע, ווו עס געפינט זיך די טראקטאָרנע סטאנציע, אויף א קורס, פון בוכפירער פאר דער טראקטאָרנער בריגאדע. דער קורס האָט געדארפט דויערן 15 טעג, אָבער שוין אויפן צווייטן טאָג, האָט מען אויסגעפונען, אז מיינע ידיעות זענען ניט וויניקער פון אינסטרוקטאָר, און מען האָט מיר צוריקגעשיקט אהיים. כאָטש איך בין נאָך ניט געווען "כשר" צו זיין א חבר אין קאָל־כאָז, דאָך האָט מיר דער ראיאן־צענטער, באשטימט אלס בוכפירער פון דער טראקטאָרנער בריגאדע. אזוי האָב איך אָנגעהויבן, סוף אפריל, 1941, דערפילן מיינע פליכטן אין פעלד־פון פינסטער ביז פינסטער. מיין אויפגאבע איז געווען באאָרגן אלע טראקטאָרן די נאָרמע נאפט, ווי אויך אויס־מעסטן די שטחים, וואָס זענען באארבעט געוואָרן, און איבער־שיקן אויסגעפילטע פאָרמולארן, פון דער אויסגעפירטער ארבעט, פון יעדן טראקטאָריסט באזונדער. איך פלעג אויך פארשרייבן יעדן טראקטאָריסט זיינע ארבעטס־טעג, לויט די באשטימטע נאָרמעס. אלס בוכפירער פלעג איך באקומען 2½ טעג־נאָרמעס. לויטן דעקרעט פון מאָלאָטאָוון, ווי עס איז געווען באשטימט פאָרויס, פלעגט א טראקטאָריסט באקומען, דעם מינימום־אָפּצאָל, 3 ק״ג תבואה, פאר יעדן טאָג נאָרמע. גאנץ אנדערש איז געווען דער אָפּצאָל פאר יעדע טאָג־נאָרמע פאר די קאָלכאָזניקעס, וועלכע פלעגן באקומען, צום סוף ארבעטס־יאָר, נאָכן אָפּפירן, די געהעריקע קוואנטומס תבואה, אין די רעגירונגס עלעוואטאָרן, און איבערלאָזנדיק פארברא־נירטע טאָנען תבואה, פאר זריעה, חזירים, הינער – פלעגן די קאָלכאָזניקעס באקומען זייער וויניק, א מאָל נאָר א פאָר הונדערט גראָם, פאר יעדן "טרודא דיען" – ארבעטס־טאָג. און אַראָפּרעכענענדיק די קוואנטומס תבואה, וואָס זיי פלעגן באקומען אין פארלויף פון יאָר, פלעגן זיי נאָך בלייבן שולדיק דעם קאָלכאָז.

היטלער דייטשלאנד באָפאָלט סאָוויעט־רוסלאנד

דעם 22־טן יוני 1941, האָט היטלער געבראָכן דעם מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ אָפּמאך, פון 23 אוגוסט 1939, און אין דער נאכט פון שבת אויף זונטיק פארטאָגט באפאלט היטלער סאָוויעט רוסלאנד. ערשט אין די נאָכמיטאָג שעה׳ען – זייענדיק אין פעלד – איז אָנגעקומען די ידיעה אין בריגאדע, און נאָר אין אייניקע טעג ארום, האָבן מיר אין ווייטן קאָלכאָז, באקומען די מאָסקווער "פראוודא" מיט סטאלינס רעדע. נאָך קארגע 2 יאָר שטום־שווייגן, בין איך ארויסגעטראָטן, אויף א גרויס־סער פארזאמלונג, פון אלע ארומיקע קאָלכאָזן, אונטערן פריין הימל, מיט א פייערדיקער רעדע, אין רוסיש, וועגן די הייליקע צילן, פון דער פארטיידיקונגס־מלחמה, אונטער דער פירונג פון דעם גרויסן סטאלין. איך וואָר אייגעלאדן אין קאנצעלאריע פון קאָלכאָז, און דער פאָרזיצער מעלדעט מיר, אז די גאנצע משפחה וועט אָנגענומען אלס מיטגלידער פון קאָלכאָז "צווייטע פיאטילעטקע", און אזוי ווי דער שצעטאוואד פון קאָלכאָז (בוכהאלטער) איז געוואָרן מאָביליזירט, וואָר איך נאָמינירט אויף זיין פלאץ. איך האָב פארשטענדליך מסכים געווען, און געבעטן איבערלאָזן מיך ווייטער דערפילן מיינע פליכטן, אלס אוצאטצ׳ק פון דער טראקטאָרנער בריגאדע, ווו איך פלעג באקומען פארעכנט 2½ נאָרמעס, מיט א געזיכערטן לוין, פון 3 ק״ג תבואה, פאר יעדער נאָרמע, און אלס בוכהאלטער פון קאָלכאָז, איז געווען פארעכנט בלויז 2 טאָג־נאָרמעס, צום סוף יאָר פלעגט אויסקומען א פאָר הונדעדט גראָם. א גאנצן טאָג, פון פינסטער ביז פינסטער, בין איך געווען פארנומען אין פעלד, אלס מיטארבעטער פון דער טראָקטאָרנע בריגאָדע, און אין די אָוונט־שעה׳ען, האָב

איך אויסגעפירט מיין אַרבעט, אַלס בוכפירער פון קאָלכאָז, ביז שפּעט אין דער נאַכט. אין די זומער חדשים, האָב איך אויסגעפירט 4½ נאָרמעס, יעדן טאָג, און איך בין אָנגעקומען געווארן, אַלס סטאַכאַנאָוויעץ. למעשה בין איך געווארן, דער הויפּט־פאַראַנטוואַרטלעכער אין קאָלכאָז. עס זענען געווען מאַנאַטן, וועו איך האָב פאַרביטן דעם פאַרזיצער, וועו ער פלעגט אַוועקפאָרן אויף קורסן, אַדער זיין קראַנק, אַדער וועו זיי האָבן זיך געביטן, צוליב מאָביליזאַציע. אַרבעטנדיק זייער שוועד, כמעט 18 שעה טעגליך, און ניט דערעסנדיק, בין איך שוועד קראַנק געווארן, אויף בויך טיפוס. איך האָב באַקומען הויכן פיבער. מיין פרוי האָט מיר אָפּגעפירט איז סלאָווגאָראָד, אַ 50 קילאָמעטער פון קאָלכאָז. מען האָט מיר אַרייַנגעגעבן אין אַ צייטווייליקן שפּיטאָל, ווו איך בין אָפּגעלעגן העכער אַ מאָנאַט. און אויב דאָס איז געווען וויניק, איז געשען אַ צווייטער פאַל: דער קליינער בן יחיד משה, איז שוועד פאַרוווונדעט געווארן, זייענדיק מיט דער מוטער אין מיל; אויך אים, האָט מען אָפּגעפירט אין זעלבן שפּיטאָל. מיר האָבן זיך מיט מזל, צוריקגעקערט אין דאָרף. איך האָב פאַרשטענדליך, זיך אומגעקערט צו מיין אַרבעט. אָבער אַחוץ מיין שטענדיקער אַרבעט, פלעג איך באַקומען אָפּטמאָל, ספּעציעלע אויפגאָבעס פון קאָלכאָז. אייניקע מאָל בין איך געפאָרן קיין פאָוולאָדאַר, אַ מהלך פון איבער 200 קילאָמעטער. אין סעפּטעמבער 1942, בין איך אַרויסגעפאָרן, מיט אַ גרופּע קאָלכאָזניקעס, מיט תבואה און שפּסן, קיין פאָוולאָדאַר. איך געדענק, אַז דאָס איז געווען 2 טעג פאַר יום כפור. מיין אויפגאָבע איז געווען, אויפזוכן אויפן שוואַרצן מאַרק, טשוועקעס און אייזן, פאַר די פראָדוקטן, וואָס מיר האָבן געפירט צום בייטן. די נעכט וואָס מיר האָבן געראָט אין פרייען מדבר, זענען געווען פראָסטיקע, און מיר האָבן זיך געוואַרעמט ביי די שייטערס. די נאַכט פון יום כפור, זענען פאַר מיינע אויגן, געשטאַנען מיינע טייערע ווילייקער יידן־מתפללים, אין גרויסן חסידישן בית־המדרש, אין די ווייסע קיטלען און טליתים. געזען האָב איך פאַר מיינע אויגן, דעם אַלטן רב, ר׳ יהודה מאשיץ, האַלט אַ דרשה, וועגן רי עברייִנים. עס האָט זיך שרעקליך פאַרבענקט, נאָך דער הייליקער ״כל נדרי״ נאַכט, אין דער אַלטער היים, די נאַכט פון יום הדין.

פאַרטאָג, האָט זיך אונזער קאָראַוואַן געריכט אין וועג. מיר האַלטן שוין נענטער, ווי ווייטער, בערך אַ 30 קילאָמעטער פון פאָוולאָדאַר. עס איז שוין האַלבער טאָג, די זון הויך איבער אונז. מיר שטעלן זיך אָפּ, געבן אָפרו די פערד, אין מיטן מדבר, אין אַ באיר, צווישן גרויסע לאַנגע סקירדעס היי, דערביי איז געווען, אַ ברונעם מיט וואַסער, און אַ קליינע כאַטקע, אַ געביידע, ווו עס געפינט זיך דער סטראָזש, דער שומר. איך אַליין בין אַריין אין געביידע. צו מיין גרויס איבערראַשונג, האָב איך דערזען, אַן אַלטן יידן, איינגעהילט אין אַ טלית, שטייט און דאַוונט מיט גרויס כוונה. איך האָב זיך דערנענטערט צום טישל, עס איז געלעגן אַן אָפּענער מחזור, איך גיב אַ בליק, און זע פאַר מיינע אויגן: ...ונתנה תוקף... בראש השנה יכתבון, וביום צום כפור יחתמון...״. דער זקן קוקט זיך ניט אום אויף מיר, און זעצט פאָר די הייליקע תפילה... אַ ים טרערן, האָבן זיך אַ גאָס געטאָן פון מיינע אויגן. אין אַ צווייטן צימערל, איז געלעגן זיין אַלטע פרוי. איך האָב אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די פעלצן, צוגעגאַנגען צו דער זקנה און געפרעגט, אויב זי האָט צופעליג נאָך אַ טלית. זי האָט מיר דערלאַנגט אַ טלית, זאָגנדיק ״דאָס איז דער טלית פון מיין זון״. זי האָט מיר געגעבן איר ״קרבן־מנחה״, אַן אַלטן גראָבן סידור, און איך האָב זיך געשטעלט נאָענט צום זקן, און געדאַוונט מיט פיל כוונה, ווי איך האָב נאָך, קיינמאָל אין מיין לעבן ניט געדאַוונט. דאָ האָט שוין דער אַלטער ייד ענגומען קוקן, און באַטראַכטן מיר, מיט באַוווונדערונג פון וואַנען האָט זיך אָפּגעפונען אין מיטן מדבר, אַ ייד דאַוונט אַזוי האַרציק, אויפן קול, מיט דעם זעלבן חסידישן נגון, פון דער אַלטער היים. עס האָט געדויערט פיל צייט, איך האָב פשוט פאַרגעסן, אַז אויפן גאַס, ביים ברונעם אין די סקירדעס, האָבן די פערד זיך שוין גוט אויסגערוט, און מיינע מיטפאָרער, די יונגע קאָלכאָזניקעס, מיטן אַלטן בעלאָרוס אַלעקסיי קארסאק, ווארטן אויף מיר, און ווייסן ניט וואָס איז געשען, ווו בין איך פאַרלאָרן געגאַנגען? עס עפנט זיך די טיר, און די יונגע 20־יאָריקע מאָריַא דאָראָשענקע, האָט מיר דערזען אין טלית, שאָקלענדיק יזך און דאַוונען, — האָט זי זיך גוט אַרומגעקוקט מיט פאַרווונדערונג, און אַרויסגעלאָפן צוריק מיט אַ געשריי: ״אונדזער שצעטאוואד איז משוגע געוואָרן״. דער אַלטער אַלעקסיי, האָט זיי אַלעמען באַרואיקט, זאָגנדיק: אונדזער דובין איז גאָנץ נאָרמאַל, היינט איז ביי די יעוורעיעס, דער ״סאָנדני דיען״ (יום הדין), און ער איז מתפלל פאַר דעם גרויסן יידישן גאָט, ער זאָל אים, מיט זיין משפחה, אויסליזן פון דעם שווערן גלות סיביר.

איך האָב פאַרקירצט מיין דאַוונען, אויסגעטאָן דעם טלית, געכאָפט אַ שמועס מיט דער אַלטער פאַר פאָלק. עס האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז זיי זענען אויך ספּיעץ־ביעזשענצעס פון ביאַליסטאָק, זייער זון אַרבעט אין אַ נאָענטן סאָווכאָז, צו וועמען עס געהערט, דער באיר מיט די סקירדעס היי. צוליב יום כפור, האָבן זיי זיך אַנטשולדיקט, וואָס זיי קענען מיר ניט מכבד זיין מיט קיין זאַך. זיי האָבן פאַרגעלייגט, איך זאָל בלייבן, ביז נאָך נעילה, און מעריב, און צוזאַמען זיך אָפּפאָסטן. איך האָב זיך זייער וואַרים מיט זיי צושיידט, אַרויס צוריק אַ ״נאָרמאַלער״ צו מיינע קאָלכאָזניקעס, און פאָרגעזעצט אונדזער רייזע. אין אָוונט, זענען מיר אָנגעקומען אין פאָוולאָדאַר, און פאַרפאָרן אין אונזער דאָרפישער פאָקראָווקער אכסניה.

איך וועל דעלעגירט אויסלייען ברויט פאַר די בריגאַדעס

ענדע אַפּריל, 1943 זענען די בריגאַדעס אַרויס אויף די פעל־

דער, ווייל דער פרילינג האָט זיך צוגעאיילט.

עס איז פייערליך פראָקלאַמירט געוואָרן, דער ערשטער מאי אַלס אַרבעטס־טאָג, און אַלע בריגאַדעס האָבן זיך גע־גרייט אויך דעם טאָג פון פראָלעטאַרישן יום־טוב, זיין, און אַרבעטן אין די פעלדער. אָבער ווי עס זעט אויס, האָבן די הימלען ניט מסכים געווען, מוותר זיין אויף דעם גרויסן "פראָלעטאַרישן יום־טוב" — דעם ערשטן מאי. אין דער נאַכט פון 30־טן אַפּריל, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ גרויסער שניי־שטורם, פשוט אַ בוראַן — און דורך נאַכט זענען די שוואַרצע פעלדער, באַדעקט געוואָרן מיט אַ ווייסן דעק־טוך, מער ווי אַ מעטער שניי. פאַרשטענדליך, אַז אַלע זענען געבליבן אין דאָרף, אין די הייזלעך, און דער גרעסטער טייל קאָלכאָז־ניקעס, האָט געהאַט אַ רו־טאָג דעם 1־טן מאי. ווי איך געדענק, האָט דער שניי פאַראורזאַכט, אַן איבערייס פון דער פעלד־אַרבעט, כמעט אַ וואָך צייט. אין איין פרימאָרגן פון דער וואָך, האָב איך באַקומען אַ באַפעל, פון פאָרזיצער פון קאָל־כאָז, אַרויספאָרן צום פאָרזיצער פון שכנות׳דקן קאָלכאָז, אַ 30 קילאָמעטער פון אונדזער נאָווא־פאָקראָווקאַ, — בעטן אויסלייען הונדערט טאָן ווייץ, ביז דער נייער געראָטענעניש. אין דער ווירקליכקייט, איז באַ אונדז ניט געווען קיין איין קערן ווייץ, פאַר די בריגאַדעס. איך האָב מיטגענומען אַ 5 וועגענער, געשפאַנט מיט די בעסטע פערד, מיט אייניקע קאָלכאָזניקעס, און אַרויסגעפאָרן צו דעם קאָלכאָז. איך האָב ליידער פאַרגעסן דעם נאָמען פון דאָרף, און נאָמען פון קאָלכאָז. צום סוף האָב איך אויסגעפונען דעם פאָרזיצער פון קאָלכאָז, זיין נאָמען איז צופעליק געווען "כריסטאָוו". עס איז מיר ניט לייכט געווען איבערצייגן אים, דערפילן אונדזער בקשה. צום סוף האָב איך פאַראַפּראַזירט זיין נאָמען און אַ זאָג געטון: חבר "כריסטאָוו" — "כריסטא ראַדי" — ערפיל אונזער בקשה, אין נאָמען פון גאַנצן קאָלכאָז, דאָס הייסט, אויך אין נאָמען פון כריסטוסן, דעם הייליקן גאָט פון אַלע נוצרים. אין דער אמת׳ן, האָט ער אויך באַקומען פון ראַיקאָם פאַרטיי אַ וועגדונג, ווי ווייט מעגליך אונדז העלפן, און אויס־לייען די 100 טאָן ווייץ. אַרום דעם פאָרזיצער, זענען גע־שטאַנען פיל בריגאַדירן און העלפער, און האָבן זיך אויך צוגעהערט, ווי איך רייד אין נאָמען פון גוי׳שן גאָט. איך האָב באַקומען די תבואה, און פאָרנדיק צוריק, בין איך פאַרפאָרן אין אַ דייטשן קאָלכאָז, אין מיל, און גלייך אויסגעמאָלן אַ פאָר טאָן ווייץ, און געבראַכט אין קאָלכאָז ווייסע מעל. דאָס האָט זייער געהויבן מיין פרעסטיזש, אין די אויגן פון אַלע קאָלכאָזניקעס.

די פרוי איידלמאַן

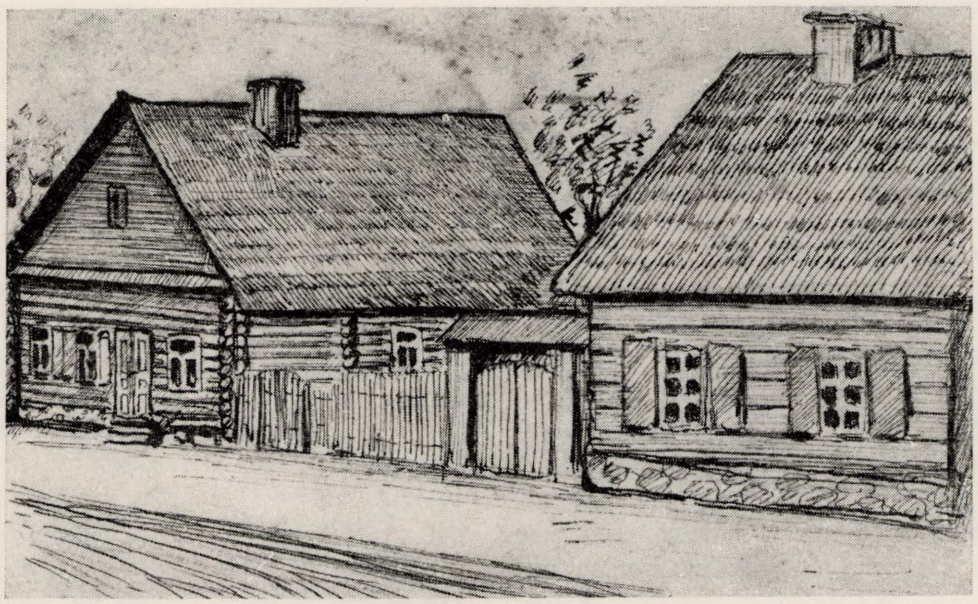
מיין באַזוך אין דעם דאָרף, האָט מיר געגעבן די מעגליכ־קייט, אָפּצוראַטעוון די פרוי נחמה איידעלמאַן, וועלכע איז געווען פאַרשיקט אין דעם דאָרף. איך האָב גוט געוווסט, אַז דעם זונטיק, ווען מיר זענען, מיט 3 יאָר צוריק, אָנגעקומען קיין טאַוואַלזשאַן, און מען האָט אונדז דאָ צעווארפן 600 משפחות בערך, איבער צענדליקער קאָלכאָזן און סאָווכאָזן, פון גאַנצן לאזאווסקען ראַיאָן, האָט מען די משפחה איידל־מאַן, און אירע צוויי זין, אהרון און ניאניע, געשיקט אין דעם דאָרף. עס איז ניט געווען קיין מעגליכקייט, אַרומצופאָרן, און באַזוכן איינע די אַנדערע, צוליב פאָליציאישע מאַטיוון. סוף כל סוף זענען מיר געווען פאַררעכנט, נישט פאַר גאַנץ "כשרע" בירגער, דאָך פאַרשיקטע... ווען איך בין שוין גע־קומען אין דעם דאָרף — האָט איך דערפילט מיין הייליקן חוב, אָפּצוזוכן די משפחה. אָן קיינע שווערישקייטן, האָב איך געטראָפן דער פרוי איידלמאַן. זי האָט געווויינט אין אַ קליי־נעם צימערל, אין אַ קליינער כאַטקע. מיין פלוצלונגדיקער באַזוך האָט איר איבערראַשט. זי איז געווען איינזאַם, ביידע זין זענען געווען פאַרשיקט, ווייט ווייט, פון איר, אַרום אלמא־אטא, די הויפטשטאָט פון קאַזאַכסטאַן, און געאַרבעט אַלס טראַקטאָריסטן. זי האָט ניט געווויסט געווי, ווו זיי געפינען זיך. איר איינזאַמקייט און בענקשאַפט, האָט איר געבראַכט צו אַ פולשטענדיקן יאוש, וואָס האָט צעשמעטערט אירע נערוון. זי איז ניט געשלאָפן גאַנצע נעכט, פאַרלאָרן דעם אינטערעס פון צוגרייטן און קאָכן עסן, זי איז געווען, אין דער גרעסטער אַפאַטיע און פאַרצווייפלונג. איך קען ניט פאַרגעסן די היס־טעריקע, אין וועלכע זי איז אַריינגעפאַלן, ווען מיר האָבן זיך געטראָפן. איך האָב פאַרבראַכט מיט איר קאַרגע 2 שעה, און האָב איר פאַרשפראָכן, גאָר אינגיכן ווידער צו באַזוכן.

קומענדיק צוריק צו מיין פרוי, האָבן מיר זיך באַראַטן, און באַשלאָסן איר אַרויסצנעמען פון דעם דאָרף, און פשוט ראַטע־ווען איר פון איר איינזאַמקייט. אָבער אַזוי ווי מיר האָבן פלאַנירט, צו פאַרלאָזן אונדזער דאָרף, און איבערפאָרן קיין פאַוולאָדאַר, אין דער גובערניע־שטאָט, ווו אונדזערע קינדער — נחמה׳לע מיט שרה׳לען — האָבן זיך געלערנט אין מיטל־שול, דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן אָפּצווואַרטן, ביז מיר וועלן שוין זיין אויפן נייעם פלאַץ. און אַזוי איז טאַקע געווען, אין פאַרלויף פון זומער 1943, האָב איך איר באַזוכט אַ פאָר מאָל. זי איז געווען זייער צופרידן, און האָט מסכים געווען, פאַרלאָזן דעם דאָרף, ווען מיר וועלן איבערפאָרן, קיין פאוו־לאדאר.

אין יאַנואַר, 1944, אין אַ שווערן, סיבירער ווינטער, פאַר־לאָזן מיר ענדליך נאָווא־פאָקראָווקע, און מיר קומען אָן קיין פאוולאדאר. שוין אין דער ערשטער וואָך, האָב איך זיך אייניגעאַרדנט, אַלס הויפט־בוכהאַלטער, אין אַ גרויסע אינסטי־טוציע, און אויך באַקומען אַ דירה, אין אַ הילצערנעם אסאב־ניאק־ווילע. ניט ווארטנדיק אפילו אַ מאָנאַט, בין איך אָפּגעפאָרן אין מיין קאָלכאָז, און האָב באַקומען אַ גרויסן שליטן, מיט אַ פאָר פערד, און צוגענומען פון קאָלכאָז, די פרוי איידל־מאַן, מיט אַ טייל פון אירע בעבעכעס, די סאַמע נויטיקסטע, ווייל די איבעריקע האָט זי פאַרברענט, אָדער צעטיילט די אַרומיקע שכנים. אַזוי אַרום איז נחמה איידלמאַן, איינגע־

גלידערט געוואָרן אין אונדזער משפחה, פון 1944 ביז 1946. אין דער צווייטער העלפט 1945, האָבן זיך אויך, אומגעקערט אירע צוויי זין, און די שמחה איז געווען גרויס.

זומער, 1946, באַקומען מיר פוילישע צייגנישן, אַלס געווע־ זענען פוילישע בירגער, און מיט אונדז צוזאַמען, נאָך פיל הונדערטער יידישע משפחות. פון פאָוולאָדאַר פאַרלאָזן מיר אין די רויטע משא־וואַגאָנעס, גלות־סיביר. אין פאַרלויף פון 2 וואָכן, זענען מיר אָנגעקומען קיין ברעסט־ליטאָווסק, די נייע גרענעץ סטאַנציע, צווישן סאָוויעט־רוסלאַנד און פוילן. דער קבלת־פנים פון די פאָליאַקן, איז געווען ניט קיין פריינד־ליכער, נאָר אַ פיינדליכער. די גוטע תלמידים פון היטלערן, האָבן, פשוט, באַוואָרפן אונדזערע וואַגאָנעס מיט שטיינער. און דעם אמת מוז איך פעסטשטעלן, אַז די רויטע אַרמייצעס, האָבן אונז אָפגעהיט פון די אָנפאַלן.

חיה רעשקע

אין דער וואנדערונג

דינסטאג בייטאג, דעם 24־טן יוני, 1941. איך געדענק, ווי איך בין געלאפן אין איין אטעם צו מיין שוועסטער חנה־רבקה, זי רופן מיטפארן קיין סאוויעט־רוסלאנד.

מיין שוועסטער מיט אלע שכנים פון גאס זענען געזעסן ביי אייזיק בערקאוויטש און מען האט זיך מיישב געווען, יא לויפן, ניט לויפן. איך בין מיט אימפעט אריינגעלאפן און איר געזאגט שטרענג: נעם פעקלעך און קום שוין צו דער באן, מיר פארן קיין רוסלאנד.

ביי מיין צווייטער שוועסטער טייבל איז א טומל. מען פאקט פעקלאך. זי אליין איז אין אנדערע אומשטענדן, דאך האט זי באשלאסן מיטצופארן.

קרולעוושטשיזנא

אין דער פרי זענען מיר אנגעקומען אין קרולעווטשיזנא. דארט זענען פארן 5 באן־ליניעס. אויף יעדערער פון זיי שטייט אן עשאלאן. דא זענען טויזנטער מענטשן. דער טומל איז גרויס. אלע זענען באשעפטיקט. ווער עס וואשט זיך ביים פלומפ. ווער עס טראגט הייס וואסער. איינער זוכט דעם צווייטן.

דו הערסט דא געשרייען אין אלע שפראכן: יידיש, רוסיש, ליטווויש, פויליש. ענדלעך טרעף איך מיין יינגערע שוועסטער מיטן מאן אין אירע קינדערלעך. מיין עלטערע שוועסטער, ווייזט אויס, האט זיך אומגעקערט אהיים.

א זייגער צען, אן אנפאל פון דייטשישע אראפלאנען. זיי באמבארדירן. די רוסישע פליער פרווון זיי פאריאגן. די פא־ניקע איז גרויס. מיין וואגאן ברענט. א קריסטלעכע פרוי פון מיין וואגאן וויל באגיין זעלבסטמארד, זי קען זיך ניט בא־הערשן.

מען מעלדעט, ווער עס וויל זיך אומקערן אהיים, קען ארייני־גיין אין עשאלאן, וועלכער פארט צוריק. מענטשן לויפן אהין און שפארן זיך. מען פילט שוין, ווי זעט אויס דאס לעבן פון היימלאזע. אבער דער אפפארנדער עשאלאן האט ניט דער־גרייכט זיין ציל, דער וועג צוריק איז שוין געווען אפגעשניטן. מיר פארן אלע ווייטער קיין רוסלאנד.

אין די וואגענען איז הייס, די מענטשן זענען הונגעריק, דורשטיק, די קינדער וויינען שטילערהייט.

אויף די סטאנציעס, ווו דער עשאלאן שטעלט זיך אפ, קומען אן קאלכאזניקעס, זיי טיילן וואסער, ברויט, מילך, פאר געלט, אמאל אן געלט. מען לויפט אראפ עפעס קויפן. מען פארלירט אפט דעם וואגאן. מענטשן זוכן זיך ארום. מען נעמט אראפ געצייליטע פרויען אין שפיטאל. זיי זענען אויף דער צייט.

נאך 9 מעת־לעת פארעניש טאג און נאכט, פארשמאכטע, פארהונגערטע און פארשווארצטע, קומען מיר ענדלאך אן אין גארקאווסקאיא אבלאסט. סטאנציע וועטלוזשסקאיא.

נאכט אונטערן פרייען הימל, די ארומפלאנען פליען איבערן עשאלאן און באשיסן אים. דער צוג בלייבט שטיין. די גע־זונטע זעלנער לויפן אראפ און באהאלטן זיך אין וואלד. נאכן אריבערפליען פון די ארומפלאנען פארן מיר ווייטער. איך האב געפרווט איינמאל ארומשפרינגען, זיך באהאלטן. אבער קומענדיק צוריק, האב איך קוים מיט אימפעט ארויפגעקלע־טערט אויף דער פלאטפארם. מער בין איך ניט ארומ פון צוג.

די סאוויעטסקע גאס

עס איז א שדעק דורכצוגיין הייניטיקע סאוויעטסקע גאס (גע־וועזענע פילסודסקי). ביי אנשעלעוויטשן אין מויער שטייט־איין דער וואיענקאמאט. דארט איז היינט פול מיט מיליטער־לייט.

פון פארסער גאס גייט א קריסטין מיט א זאק אונטערן ארעם. זי גייט רויבן יידישע הייזער, פון וועלכע די אייגנ־טימער זענען אנטלאפן. ביי קוגעלס מויער אין הויף שטייט א גרויסע ריי פון קריסטן און ווארטן צו קריגן ברויט אין דער בעקעריי.

פון קורעניצער וועג קומט אן אבאז מיט זעלנער און מאשינען־געווער. אן עלטערער זעלנער לויפט צו א ביסל נערוועז און פרעגט מיך, ווו איז די וועג, וואס פירט קיין מאסקווע? איך ווייז אים די ריכטונג.

באן־סטאנציע

וועו איך בין אנגעקומען צו דער באן־סטאנציע, איז שוין געווען טונקל, פארנאכט. דער עשאלאן איז שוין לאנג אווועק. איך האב זיך זייער דערשראקן. דער דיזשורנער האלט א ליכטל אין האנט, ארום אים א סך מענטשן. עס שטייט אן אפענע פלאטפארם אנגעלאדן מיט אויטאמאבילן. איין וואגאן נעבן לאקאמאטיוו איז פארנומען מיט פארווונדעטע סאלדאטן פון וויליייקער און מאלאדעטשנער שפיטאלן.

איך פרעג ביים דיזשורנעם, צי איז מיר דערלויבט צו פארן מיט דעם צוג. ענטפערט ער מיר: ווילסט, פאר. איך קלעטער ארויף אויף דער אפענער פלאטפארם. מיר פארן א גאנצע

קאלכאז

אויף דער סטאנציע וועטלוזשסקאיא צעטיילט מען אונדז אין גרופן. מען שיקט אונדז אין קאלכאז אַרבעטן ביי די אר־טיקע פויערים. מיר דאַרפן באַקומען ברויט און מילך. אונדזער אַרבעט איז אין פעלד. מיר פאַרבייטן די מענער, וועלכע זע־נען אַוועק אויף דעם פראָנט.

דער קאָלכאז איז אַ רייכער, זיי האָבן אייגענע האָניק און פלייש. פונדעסטוועגן הונגערן מיר אונטער. דער סעל־סאָ־ וויעט געפינט זיך 3 קילאָמעטער פון דאָרף. דאָרט איז דאָ אַ פאָליקליניק און אַ דאָקטאָר, אַ קאָאָפעראַטיוו קראָם. דער אייניציקער אָרט, ווו מען קען זיך טרעפן מיט אַן אייגענעם, אַ שטאָטישן און זיך דורכרעדן אין דער אייגענער שפראַך, איז דער רעסטאָראַן אין סעל־סאָוויעט. דאָ קען מען דערציילן און דערמאָנען זכרונות פון אַמאָל פון דער היים, טראַכטן און חלומען וועגן פאַרגאַנגענע צייטן אין דער היימישער שטע־ טעלע, וויסן און פילן דעם טעם פון זיין אָן אַ היים.

יזכור

ווילי׳ע

דו טייך פון מיין חרוב׳ער שטאָט
וועך קען זיך דערגרונטעווען
דיינע טיפקייטן און סודות
וועך דיין שפראַך איז שווייגן, –
דיינע וועלטער אָן רייד.
דיין תפילה – שעפטשען
יאָרן דאָס זעלבע
אָן אויפהער אָן ענד
טאָג און נאַכט.

דיין פליסטערן – מורמלען
פאַרוויגט אין ווונדער
פון דער יצירה – ביז היינט
אין דער אייביקייט אַריין.
עס האָבן דורות
דיין וואַסער געטרונקען,
געהאָרכט יעדן שאָרך
פון דיין שטראָם.
עס האָבן צמחים
בעלי־חיים און געפליגל
געקוויקט און געשפיגלט
אין אָפגלאַנץ
פון דיין קריסטאַל. –

ביז נאַצישע רוצחים – האָבן
אין לויטערע וואַסערן; דיינע
שוועסטער, ברידער די בעסטע
דערטרונקען,
אויף אייביק פאַרשטומט.

שמואל (מולע) נארמאן

אין פייער פון גיהינום

זכרונות פון א פארטיזאן

אזוי האט זיך עס אנגעהויבן

אויפן מארק, אנטקעגן אונדזער הויז, אויף א הויכן סלופ איז געווען איינגעמאנטירט א הילכער פון א ראדיא. פון באגינען ביז שפעט אין אוונט האלט דער ראדיא אין איין הילכן.

אין די שעה'ן פון איבערגעבן נייעס, קלייבן זיך ארום שכנים, דורכגייער בלייבן שטיין און הערן זיך צו, וואס דער ראדיא גיט איבער. זונטאג דעם 22-טן יוני, 1941, וועז מאלא-טאוו מיט זיין אויפגערעגטער, אונדז גוט באקאנטער שטימע, האט געמאלדן, אז די נאצישע בעסטיע איז באפאלן די סא-וויעטישע פאטערלאנד, איז פול געווארן דער מארק ארום הילכער מיט מענטשן, סאוויעטישע וואסטאטשניקעס (מזרח-לייט), שילער, אנגעשטעלטע און סתם-יידן פון א גאנץ יאר.

עס האט לאנג נישט געדויעדט, ווי ביי דער "ראלניצטוואָ" האט זיך אויסגעשטעלט א ריי פון מענטשן מיט קלומקעס אויף די פלייצעס און פאספארטן אין די הענט, כדי צו באקומען א דערלויבניש צו קענען אריבערגיין דעם אלטן סאוויעטישן גרענעץ.

קיין ספעציעלע שווריקייטן זענען ניט געמאכט געווארן ביי די ערשטע וועגדונגען, ווייל די אלע ערשטע זענען געווען יוגנטלעכע, אנגעהעריקע צום קאמסאמאל, אדער חברים פון דער קאמוניסטישער פארטיי.

צו דער באן-סטאנציע

דער שטראם פון מענטשן איז געוואקסן אין משך פון טאג. אלץ איז געגאנגען, ממש געלאפן צו דער באן-סטאנציע. די שטימונג אין שטאט איז געווארן זייער א געדריקטע. די אלע וועלכע זענען געווען איינגעארדנט אויף שטעלעס אין מלו-כה'שע אונטערנעמונגען, זענעדיק ווי זייער נאטשאלסטוואָ לאזט אלץ איבער און לויפט צוריק קיין רוסלאנד, זענען זיי אויך מיטגעריסן געווארן, געכאפט די פאמיליעס און געלאפן צו דער באן, זיין וואס ווייטער פון דעם דייטשישן שונא.

די ערשטע פראגע

וועז איך, א בחור פון 16 יאר, האב געזאגט צום טאטן, פאר-וואס זאלן מיר ניט אנטלויפן אין טיף-רוסלאנד, ווי אנדערע טוען עס, האט ער מיר געענטפערט: "איך און דיין מאמע

שמואל (מולע) נאַרמאַן

האבן גענוג געהאט אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, זייענדיק היימלאזע אין רוסלאנד. דיין מוטער האט אירע עלטערן פאר-לארן פון הונגער און נויט. איך ווייס שוין דעם טעם פון וואלגערן זיך אין דער פרעמד". אין גאס זוכט איינער דעם צווייטן. הערסט בלויז איין פראגע: "דו גייסט? דו בלייבסט?". די עלטערע איינגעזעסענע בעלי-בתים, וועלכע האבן שוין איינמאל געשפירט דעם טעם פון גלות אין דער פרעמד, זענען ניט געגאנגען און באצאלט מיט זייער לעבן.

דער "עשאלאן" (צוג), וועלכער איז באשטאנען פון צענד-ליקער וואגאנעס, איז געשטאנען אויף דער באן-סטאנציע א גאנצן טאג און געווארט. פארנאכט האט ער זיך געירט אין דער ריכטונג וויטעבסק – לענינגראד, מיטנעמענדיק ווי-ליקער יידן, צווישן זיי געציילטע משפחות און א סך יחידים, אפגעריסענע טיילן פון גרויסע פארצווייגטע משפחות. מען איז געפארן אין א וויטע אומבאקאנטע נייע וועלט, קיין סאוויעט-רוסלאנד.

אין משך פון טאג זענען געפלויגן עסקאדראנען פון אראפלאנען אין דעם הימל פון וויליייקע. אין אלע זייטן האט געברענט, דער הימל איז געווען רויט פון שריפות און באמבעס, וועלכע די אראפלאנען האבן געווארפן.

דער צווייטער "עשאלאן"

דינסטאָג אין דער פרי איז אָנגעקומען פון מאָלאָדעטשנע דער צווייטער עשאָלאָן. היינט לויפט מען דירעקט צו דער באָן. מען נעמט ניט קיין דערלויבנישן. די פּאָניק אין שטאָט איז נאָך גרעסער. אַ סך היימלאָזע פון ווילנע באָווייזן זיך היינט. זיי זענען נעכטן אַוועק פון ווילנע און היינט לויפן זיי גלייך צום עשאָלאָן. מען דאַרף זיין, וואָס ווייטער פון פראָנט, זאָגן זיי.

משפחות זעגענען זיך, די יונגע גייען; די עלטערע טענהן: "פון גורל קען מען ניט אַנטלויפן". וואָס עס איז באַשערט, וועט זיין.

דער פייף פון צוג דינסטאָג פאַרנאַכט האָט אָנגעזאָגט, אַז דער לעצטער עשאָלאָן איז אַוועק. די שפּעט אָנגעקומענע צו דער באָן, האָבן זיך אומגעקערט רעזיגנירטע אַהיים. אויף די יידן אין ווילייקע איז אָנגעפאָלן אַ טרויער. די צעריסענע משפחות האָבן ניט געקענט קומען צו זיך. עס האָט זיי געפרעסן די חרטה, פאַרוואָס זענען זיי ניט מיטגעגאַנגען. מענטשן גייען ניט אַהיים. מען שטייט אין גאַס רעדלעך און מען חשבונ'ט, ווער איז אַוועק און ווער איז געבליבן. פלוצלונג אַ שריפה. עס ברענט דאָס בריגאַדע־הויז, עס ברענט די בריק איבער דער ווילי. די סאָוויעטן האָבן עס אונטערגעצונדן פאַרן אָפּטרעטן. מיר לויפן אַלע לעשן, דער ווינט רייסט דאָס פייער אין דער ריכטונג פון אונדזערע הייזער. די גויים שלעפּן רשימות פון דער בריגאַדע, אין זיי געפינט מען נעמען פון ווילייקער יידן, וועלכע זענען געווען פאַרמשפּט אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין סיביר, מיר געפינען אויך אונדזער פאַמיליע. מיר זענען, כלומרשט, צופרידן, וואָס מיר בלייבן דאָ.

מיטוואָך פרי — 25.6.41 — די דייטשן קומען אַן

פון גאָר באַגינען רוישט דער ברוק. אין די גאַסן פילסודסקי, כאַלאָפאָווסקי פאַרן, איינער נאָך דעם אַנדערן, הונדערטער טאַנקען מיט פאַרגייער, וועלכע מאַרשירן פון סמאָרגאָנער שאָסיי אין דער ריכטונג צו וויטעבסק, פון מערב צו מזרח. די דייטשן שטעלן זיך ניט אָפ אין שטאָט נאָר פאַרן ווייטער. מען רעדט שוין אין די רעדלעך, אַז דער שד איז ניט אַזוי שרעקלעך, ווי מען שטעלט אים פאָר. אָט גייען זיי שוין אַ גאַנצן טאָג דורך דער שטאָט, און מען האָט גאָרניט געזען קיין שלעכטס פון זיי. נאָר די גויים, די שטאָטישע און דאָרפישע, קומען מיט וועגענער און זעק. זיי גייען אין די פאָרמאַכטע יידישע איבערגעלאָזענע ווינונגען, רויבן און כאַפּן אַלץ, וואָס מען קען נאָר מיטנעמען.

מיר פאָרן קיין גלינע

פונוואָנען האָט זיך געגנומען בייַ אונדז אין גאַס דאָנערשטאָג פאָרטאָג, דעם 26־טן יוני, אַ פערד מיט אַ וואָגן אַן איבער־געבליבענער פון די סאָוויעטן, ווייס איך ניט. איך געדענק ווי ר' משה־שמעון מיט זיין משפּחה, און אונדזער פאָמיליע האָבן אָנגעלאָדן דעם וואָגן מיט פּעק און מען איז צוזאַמען אַוועקגעפאָרן אין דאָרף גלינע, צו אַ באַקאַנטן קריסט זיך אויסבאַהאַלטן, און מיטנעמען זאָכן אויף אַ שלעכטן טאָג.

די ערשטע כוליגאַנעס

אין אָוונט, זאָגט דער פאָטער, גיי צו אַ היים זען, וואָס הערט זיך. איך גיי אַרויס אין דאָרף, איך זע בערטשע גרינהויז גייט אויך אין שטאָט. איך נעם דעם ראָוער און גיי מיט. אַרויס־גייענדיק פון דאָרף, גייען אונדז אָנטקעגן אַ גרופּע דאָרפישע באַקאַנטע שקצים, צווישן זיי איוואַן רובטשאָק, מיינער אַ גוטער באַקאַנטער. דער שייגעץ גייט מיר גלייך אָנטקעגן, כאָפּט אַרויס דעם ראָוער מיט כוח. וועז איך שטעל זיך קעגן און גיב ניט, נעמט ער אַרויס אַן אָפּען מעסער און שטעכט מיר אַריין גלייך אין האָנט. די איבעריקע שקצים ליאַרמען מיט אים צוזאַמען און שרייען: "נאָרישער זשיד, אַז דו וועסט אָפּגעבן דעם דייטש, וועט זיין בעסער?" איך זע די לאַגע פון מיין וויידערשטאָנד. איך פאָרבינד מיין וווּנד און גיי וויי־טער מיט בערטשן אונדזער וועג מיט אַ צעבראָכן האַרץ. איך האָב דעם שייגעץ איוואַן ניט מוחל געווען, ער האָט שפּעטער טייער באָצאָלט.

דעם זעלביקן אָוונט האָבן זיך ביידע משפּחות אומגעקערט אַהיים. די שקצים האָבן גלייך דערציילט אין דאָרף דעם פאַל מיטן ראָוער. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז בייַ גלינער גויים איז ניטאָ קיין באַהעלטעניש.

ס. ס. אין ווילייקע

פרייטאָג זענען אָנגעקומען די ערשטע גרופּע ס. ס.־לייט. זיי האָבן גלייך פאָרנומען די מתנגדישע שול, אָפּגעזעסן אין איר געציילטע וואָכן. פאָרן פאָרלאָזן ווילייקע, האָבן זיי זי פאָר־ברענט.

די ערשטע קרבנות

דער זון פון מיירים לעווין, לייבע, האָט געאָרבעט אַלס עלעקטראָ־מאָנטיאָר אין דער סאָוויעטישער מיליץ. די שכנים, די גויים, האָבן אים געמסרט פאָר דער דייטשישער מיליץ, וועלכע איז אָרגאַניזירט געוואָרן, גלייך אין די ערשטע טעג. נאָכן דורכפירן אַ רעוויזיע ביי לעווינען אין שטוב און ניט געפינענדיק דעם געזוכטן זון, האָבן זיי צוגענומען זיין ברו־דער, יעקב, צוזאַמען מיט אַ מיטגליד פון אָרטיקן געוועזענעם סאָוויעטישן־ראַט, וואָלינעץ און ביידן דערשאָסן.

פון די צייטן פון די סאָוויעטן זענען געבליבן אין טורמע ישראל־אליהו און נח מערקעס. זיי זענען באַפרייט געוואָרן מיט אַלע סאָוויעטישע אָרעסטאַנטן און זיך אומגעקערט אַהיים.

שבעה־עשר בתמוז, תש״א — 12.7.41

די ערשטע אקציע

פרייטאָג אין דער פרי זענען אויסגעקלעפט געוואָרן פֿלאַקאַטן אין די גאַסן מיט אַ מעלדונג, אַז אַלע מענער אין עלטער פון 18 ביז 55 יאָר, וועט עס האָט אַ פאַספאָרט, זאָל זיך מעלדן שבת אין דער פרי דעם 12.7 אין דער גרויסער שול און מיט־ברענגען אַ גאָלדן רינגעלע און 2 אייער. מען האָט זיי, די דייטשן, געגלויבט, אַז עס איז דאָ ניטאָ קיין שלעכטע כוונות און דאָס, וואָס זיי האָבן געשאָסן די פּאָר יידן, איז צוליב די גויים, וועלכע האָבן זיי געמסרט, אַז זיי זענען געווען טוערס ביי די סאָוויעטן. והראיה, אַז פאָליאַקן, פּאַרטיי־לייט, זענען אויך דערשאָסן געוואָרן.

אבא סאסענסקי׳ס נייגעריקייט

וועז די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָבן זיי די ערשטע זאַך געעפנט די טורמע, באַפרייט די פּאָליטישע אַרעסטירטע און געוופן די באַפעלקערונג צו ווייזן, ווי אַזוי אַ טייל פּאָ־ליטישע אַרעסטאַנטן זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די סאָ־וויעטן פּאַרן אָפּטרעטן פון דער שטאָט. עס זענען געווען אויסגעלייגט אַ פּאָר הונדערט קערפּערס, דערשאָסענע ביי אַ וואַנט אויפן הויף פון טורמע אייגער אויף דעם אַנדערן. צווישן די אָנוועזנדע איז אויך געווען אבא סאָסענסקי. די דייטשן האָבן געגעבן די אַלע בייגעוועזענע רידלען און געהייסן זיי אויסגראָבן אַ גרוב און באַערדיקן די הרוגים, כדי עס זאָל ניט אויסברעכן קיין עפּידעמיע. ביי דער געלגנהייט האָבן זיי זיך איזדעקעוועט איבער אבא׳ן, זעענדיק אַז ער איז אַ ייד. זיי האָבן אים גוט צושלאָגן אין דער אָנוועזנהייט פון די פּאָ־ליאַקן און ווייסרוסן. ער האָט אָפּגעשפּילט מיט גליק, וואָס ער איז געבליבן לעבן.

אויפן הויף פון בית־המדרש

אין דער אמתן בין איך פּטור פון צושטעלן זיך אין בית־המדרש. איך בין פּאַר אַכצן יאָר. נאָר איך בין אַ געוויקסי־קער, באַשליס איך ניט זיין קיין יוצא מן הכלל און איך גיי מיט אַלעמען צום שול־הויף.

מען שערט בערד

אויפן שול־הויף זע איך אַ געזעמל פון מענטשן. משה־שמעון מיט לאַמפּערטן שטייגן אין דער מיט און ביידע האַלטן שע־רעלעך אין די הענט און יעדער שערט דעם צווייטנס באָרד. אַרום שטייגן דייטשן און קוועלן פון נחת. איינער פאָטאָגרא־פירט די סצענע. אַ פּאָר טריט ווייטער שטייט נח דער שמש און גאָלדבערג דער חזן און טוען דאָס זעלביקע. משה־שמעון האָט שפּעטער דערציילט, אַז אינדערפרי, גייענדיק פון דא־וועגן, האָט אים אָנגעכאַפּט אַ דייטש און געהייסן ברענגען פון שטוב אַ שער. עס איז אים גאָרניט אייגעפאַלן צו וואָס דאַרף עמלק אַ שער.

מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין 4 רייען, יעדער איז געפירט געוואָרן באַזונדער אין דער גרויסער שול. זי האָט אין דער צייט פון די סאָוויעטן געדינט פּאָר אַ מין הכנסת־אורחים (אָפּשע־זשיציע). געדאוועט האָט מען אין דער אייג־ציקער ליובאָוויטשער שטיבל. אייניציקווייז זענען מיר אַריין אין דער טיר פון שול. פון דרויסן זענען געשטאַנען די רייען אין אָרדנונג ניט זעענדיק, וואָס עס טוט זיך אינעווייניק. איך בין נאָר אַריבער געטראָטן די שוועל, ווי פון בייד זייטן האָבן דייטשן מיר גענומען שלאָגן מיט סענקעוואָטע שטעקנס. יעדער דורכגייער האָט באַקומען זיין חלק און זיך צוגעשטעלט צו זיין גרופּע אין אַ באַזונדער ווינקל. דאָ זענען געזעסן דייטשן ביי אַ טישל און צוגענומען ביי אַלעמען די דאָקו־מענטן. וועט עס האָט ניט געהאָט קיין פּאָס, איז באַפּוילן געוואָרן צו ברענגען אים. אַלע זענען פאַרשריבן געוואָרן אין אַ ליסטע און יעדער גרופּע באַזונדער איז באַפוילן געוואָרן צו גיין אַרבעטן אין אַ געוויסן אָרט. מיר האָבן געדאַרפט צוריכט מאַכן די צעשטערטע רעלסן אויף דער באַן, וועלכע די סאָוויעטן האָבן באַוויזן צו צעשטערן. אויף 6 אַ זייגער אין אָוונט האָט מען אונדז באַפּוילן קומען צו דער בריק, אָפּנעמען די פּאַספּאָרטן. אַ צווייטע גרופּע האָט געדאַרפט קומען צו דער אַרבעט אין מיל העלפן שלעפּן זעק מעל. אַ דריטע האָט געדאַרפט נעמען רידלען און קומען צו דער בריק.

ביי דער אַרבעט

מען פירט אונדז צו 5 אין אַ ריי צו דער באַן־סטאַנציע. מיר גלייכן אויס די ערד מיט די שפּאַלן, שרויפן צונויף די רעלסן און גרייטן צו די ליניעס. די איבערגעקערטע וואַגאָנעס גלייכן מיר אויס און שטעלן אַרויף אויף די רעלסן. די אַרבעט איז אַ גאַנץ שוועריע. די דייטשישע אויפזעער שלאָגן מיט גומענע שטעקנס און שרייען "שנעלער, שנעלער". דאָס איזדעקעוועז זיך איז ערגער ווי די שווערקייט פון דער אַרבעט.

אַ דאַנק מיין ווונד

איין וואָגאָן איז זייער אַ הויכער, איך דערגרייך ניט דעם אויבערשטן טייל. וועז דער דייטש דערזעט עס, כאָפּט ער זיין ביקס און מיט דער שטיכע האָקט ער מיר אַריין אין הינ־טערשטן חלק און הויבט מיר אין דער הויך. איך קען ניט שרייען, איך שפּיר בלויז, ווי איך בין אָפּגעגאָסן מיט בלוט. איך דריק צו מיט די הענט דעם אָפּענעם ווונד און בייס מיט די ציינער די ליפּן פון יסורים און שווייג.

5 אַ זייגער פאַרנאַכט האָבן מיר געענדיקט די אַרבעט. מיר גייען אַהיים. 6 אַזייגער פאַרנאַכט דאַרפן מיר גיין צום בריק

נאָך די פֿאַספֿאָרטן. איך גיי ניט. איך דאַרף שוין ניט קיין פֿאַספֿאָרט. איך לייג אין שטוב טיכער מיט וואַסער צו מיין וווּנד. היינט, בין איך זיכער, אַז אַדאַנק דעם רוצח בין איך געבליבן לעבן. אָט די לעקציע האָט מיר אַ סך געגעבן, איך גיי דאָך, ווי מיין טאַטע האָט אַרײַנגעטענהט צו די ברידער: זלמן נתן, ראובן און יצחק־משה, זעליקס קינדער, אַז זיי זאָלן ניט גיין צו דער בריק. מען דאַרף ניט ביים רוצח קיין פֿאַס־פֿאָרטן. עס האָבן ניט געהאָלפֿן זיינע רייד. אַזוי נאָאיוו זענען מיר אַלע געווען. מען האָט געגלויבט, אַז מען גייט בלויז צו נעמען פעסער. זיי זענען אַוועק און ניט צוריקגעקומען. ווייזט זיך אַרויס, אַז די גרופּע פון אין דער פרי, האָבן אויסגעגראָבן אין מאַלוניער וועלדל גריבער־קברים, פֿאַר זיך און פֿאַר די איבעריקע ווילייקער יידישע איינווינער.

ל י ל ־ ש י מ ו ר י ם

עס זענען צונויפֿגעקומען אַלע שכנים פון גאַס אין אונדזער הויף און מען וואַרט, עס זאָלן זיך אומקערן די אַוועקגעגאַנגענע. עס איז ניט געבליבן קיין הויז ווו עס איז ניט אַוועק אייגער, אָדער מער. אַלע השערות זענען געזומען געוואָרן אין באַטראַכט און קיינער האָט ניט געקענט זיך פֿאַרשטעלן דעם אמת. עס איז אַריבער די נאַכט אין וואַרטעניש. גאַנץ ווילייקע האָט געהאַט אַ וואַך־נאַכט און קיינער איז ניט געקומען. בלויז איין איסר ריער פון וויאַזין איז אַנטלאָפן גלייך פון דער בריק, נאָך פֿאַר דער שחיטה.

וועו אין דער פרי האָבן קריסטן איבערגעגעבן בסוד זייערע יידישע באַקאַנטע, אַז די אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן אין וועלדל פון מאַלוני, האָט מען ניט געוואָלט גלויבן. ליידער, האָבן אַלע סימנים באַשטעטיקט זייערע רייד. די גאַנצע באַפעלקערונג האָט געטרויערט.

אין די שעה'ן 6.30–7.00 אין אָוונט האָט מען געהערט אין שטאָט שיסעריי־עין פון דער ריכטונג מאַלוני. קיינעם איז ניט אייגנגעפֿאַלן, אַז דאָס זאָלן די דייטשישע בעסטיעס דערשיסן אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע.

עס זענען קיין עדות געבליבן. אפילו די שכנים, די גויים זענען ניט בייגעווען. ווער ווייס, וואָסערע יסורים האָבן זיי דאָרט אויסגעשטאַנען.

ד ע ר ב ר ו ד ע ר ־ ק ב ר

מען ווייסט בלויז צו דערציילן, אַז כאָטש דער קבר איז באַדעקט געוואָרן מיט ערד און פלארקע, דאָך האָט ער ניט געוואָלט אַז ביז דריי מעת־לעת האָט זיך באַוועגט דער אָנגעשאָטענער באַרג ערד. יעדע ווייַלע פלעגט דורכרייסן פרישע שטראָמען מיט בלוט און אַריבערגיין איבער די ברעגעס. דאָס איז געווען דאָס פרישע בלוט פון די נאָך ניט־אומגעקומענע, וועלכע זענען לעבעדיקערהייט באַרויקט געוואָרן. זייער בלוט האָט זיך ניט געקענט באַרויקן און צונויפמישן מיט דעם בלוט פון די דערמאָרדעטע.

אָלע הייזער זענען געוואָרן בתי־אבלים. עס האָבן געוויינט קינדער, געטרויערט פרויען און אָלטע. די פראָגע, פֿאַרוואָס און פֿאַרוועמען איז פון קיינעמס ליפן ניט אַראָפּ.

עס זענען אין דער אַקציע דערמאָרדעט געוואָרן בערך 150 מענער.

מ א ל ו נ י ע ר ו ו ע ל ד ל

עס איז איצט דער דריטער טאָג נאָך די אַקציע. מיר היטן זיך ניט אַרויסגיין אין גאַס, זיך ניט באַווייזן פֿאַר די רוצחים. אונדזער בהמה און העניע נאָרמאַנ'ס שטייען אין שטאָל. מיר האָבן מורא צו גיין געבן זיי עסן. זיי פֿאַרשרייַען די קעפּ. וואָס זענען זיי, נעבעך, שולדיק? עס איז באמת אַ צער בעלי חיים. איך מיט העניען באַשליסן זיך דורכגנבענען דורך די גערטנער, צום טייך, און דאָרט זיי פֿאַשען אין די פעלדער. מיר זענען דערגאַנגען ביז דער געוועזענער בריק איך זאָג צו העניען: "איך לאָז איבער די בהמה אין פעלד אויף עט־לעכע מינוט און וועל צולויפן צום וועלדל אין מאַלוני, סך־הכל 2 קילאָמעטער". די כוונה איז קלאָר, איך וויל זען, צי איז אַן אמת וואָס די גויים דערציילן וועגן קבר.

"גוט!–זאָגט העניע–מיר גייען צוזאַמען. דער טייך איז דאָ ניט טיף, מיר בראָדזען אַריבער און שפּרייזן צום הייליקן אָרט. הלואי, זאָלן אַלע דערציילונגען זיין בלויז אויסגע־טראַכטע מעשיות. מיר דערנענטערן זיך צום וועלדל, איך באַמערק צווישן די שיטערע ביימער אַן אויפגעשאָטענעם לאַנגן בערגל געלע זאַמד. מיט אונטערגעבראָכענע פיס דער־נענטערן מיר זיך צום קבר. יאָ! עס איז ניט קיין מעשה, נאָר אַ ביטערער אמת. דאָ און דאָרט איז דורכגעבלוטיקט דער זאַמד. אין עטלעכע ערטער איז איינגעפֿאַלן דאָס בערגל און שוואָרצע גרויסע פייכטע פלעקן גלאַנצן פון דער ווייטנס אין אָפּשיין פון דער זון. אָט רינט נאָך אַ פרישער דינינקער שטראָמעלע פון טונקל רויטע, אודאי בלוט, פון אונדזערע נאָענטסטע. אויפן העכסטן אָרט איז כמעט ווי אָפן דער קבר. ווי אַ מאַג־נעט ציט מיך אַהין. אָט דערקען איך פון אויבן, דעם ערשטן הרוג, ישראל שפּרייריגן, פרידע גרינהויז'ס מאַן פון בוצלאָוו.

ווייזט אויס אַז אַלץ וואָס די קריסטן האָבן דערציילט איז אמת. עס איז ריכטיק, אַז דער קבר האָט ניט גערוט אין משך פון 3 מעת־לעת. מיר דוכט זיך, אַז ער באַוועגט זיך נאָך אויך יעצט. ווער ווייס, וויפל לעבנס האָבן זיך נאָך געדאַרפט פייניקן, ביז זיי זענען ענדליך אומגעקומען.

מיר זעצן זיך באַרוועסט ביים ברעג קבר, מיר זענען די אבלים. אפשר די איינציקע, וועלכע באַזוכן דעם הייליקן אָרט. דער מאַלוניער וועלדל איז געהייליקט געוואָרן מיטן בלוט פון אונדזערע אומשולדיקע קרבנות, פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע ווילייקער יידן.

מיר האָבן אין אָוונט געבראַכט דעם טרויעריקן גרוס אין שטאָט. עס איז געוואָרן אַ צווייטער תשעה־באב אין ווילייקע.

רעפערענט פאר יידן

די ניט־געקרוינטע ראשי־קהל, זענען געווארן ברוך נאָרמאַן, אשר פליאָרמאַן, שלמה שאַץ, לייב באַלאַשינסקי און משה קאַפּעלאָוויטש (רייזלס). קיינער האָט זיי ניט געקליבן. זיי האָבן אַליין געמוזט די איניציאַטיוו און אָנגעהויבן זוכן, ווי אַזוי צו העלפן די רעשטלעך איבערגעבליבענע יידן. סאָפּיעשקע האָט אין אַ פּאָר טעג אַרום געמאַלדן, אַז ער איז באַשטימט געווארן אַלס דער יידישער רעפערענט, און פון היינט אָן וועט מען גיבן יעדן יידן 300 גראַם ברויט אַ טאָג לויט קאַרטן. די יידן וועלן קריגן מעל און אַליין באַקן דאָס ברויט. מען האָט אָנגעהויבן ווייטער גלויבן אין ניסים און געזאָגט, אַז פון איצט הויבט זיך אָן אַ נייע, רויקע צייט פאַר אונדז. דעם זעלביקן טאָג איז געבראַכט געווארן דאָס מעל צו אונדז אין בעקעריי (ביי דוד־מרדכי'ן). איך מיטן טאַטן האָבן זיך גלייך געשטעלט באַקן.

דער אַדרעס פון יידנראט

די בעקעריי איז געווארן דער צענטראַלער פונקט פון אַלע יידן אין שטאָט. דאָ פלעגט זיך געפינען כמעט אַ גאַנצן טאָג דער ניט־געקרוינטער יודנראַט. אַהער קומען די דייטשן בעטן אַרבעטער. פון דאָנען פלעגן אַרויסגיין די יידן אַרבעטן אין די אייניהייטן. דאָ איז דורכגעפירט געווארן די ערשטע רעגיסטראַציע, וועלכע האָט באַווייזן, אַז אין ווילייקע געפינען זיך בערך 300 יידישע נפשות.

אין די אַוונטן קומען זיך צונויף אַלע אין הויף ביי אונדז, אָדער ביי ברוך נאָרמאַנען און מען דערציילט פון דער טאָג־אַרבעט, פון יחידים וועלכע הונגערן, ווו מען דאַרף העלפן און ווו מען דאַרף שיקן שטאַרקערע אַרבעטער, אין וועלכע אייניהייטן איזדזעקעווען מען זיך איבער יידן און ווו מען קריגט אַ שטיקל ברויט. די שווערסטע פראָגע נאָך אַלע געשפּרעכן בלייבט אָן אַ תשובה. וואָס וועט זיין מיט אונדז? ווי לעבט מען זיי איבער?

אייניהייטן

די אַרבעטער זענען צוגעשטעלט געווארן פאַר די אייניהייטן, וועלכע זענען געווען אייגקווואַטירט אין די געווען פּויליש געביידעס. אַזוי, צום ביישפּיל, איז אייגעשטאַנען דער געביטס־קאָמיסאַר אין די בנינים פון סטאַראָסטע, די פעלד־זשאַנדאַרמעריע – אין גימנאַזיע, ס. ס. און ס. ד. – אין די בנינים פון דער טורמע.

דאָס רוב פרויען האָבן געאַרבעט ביי רייניקן די צימערן, די אָפּטרעטן, וואַשן, זעגן האָלץ און אָנגרייטן עס אויף ווינטער.

די איבערגעבליבענע יידן האָבן זיך געטוליעט אייגער צום צווייטן. פרויען האָבן פשוט מורא געהאַט צו ווינען אַליין אין די הייזער. מען האָט זיך געשראָקן פאַר די פיר לייזיקע וועגן, פאַר דעם אייגענעם שאָטן. אַזוי האָבן זיך אויפגערעדט די פרויען און אַריין ווינען צוזאַמען עטלעכע משפחות אין איין שטוב. ביי אונדז אין הויז, האָבן זיך אייגקווואַטירט: לאה גורביץ, שרה־מרים נאָרמאַן, ברייגע נח'ס. בלויז איין אבא סאָסענסקי האָט זיך אייגעעקשנט און ניט פאַרלאָזט זיין הויז. בייטאָג פלעגט מען גיין מיט די געלע לאַטעס אויפן ברוק צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. אויסער דעם האָט מען ניט אָנגעזען קיין יידן אין גאַס. ווער עס האָט געדאַרפט צו וועמען פלעגט זיך דורכגנבענען דורך די פאַרקאַנעס און געריטנער.

מען טיילט שייגען

ווי דער רעפערענט האָט דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע יידן און מען האָט געטיילט ברויט אויף קאַרטן, האָט ער אָנגעהויבן צו פאַדערן מענטשן אויף אַרבעט. היות ווי אַלע זענען אין דער אמתן אייגעאַרדנט ביי אַרבעט אין די אייניהייטן, למשל, איך אין דער בעקעריי פון יודנראַט, יוסף נאָראַמאַן אין דרוק ביים געביטס־קאָמיסאַר, די רימאַרעס אין זייער פאַך, האָט סאָפּיעשקא אַרויסגעבן אַלעמען שיינען מיט אַ שטעמפּעלע (האָקנקרייץ) פאַר אַלע אייניהייטן. דער שיין האָט געגעבן רעכט צו קריגן די פּאָרציע ברויט, צווייטנס: ניט יעדער דייטש קען כאָפּן אַ ייד אויף אַרבעט אָן אַ דערלויבעניש, אויב דער ייד האָט אַ שיין.

פרנסות

שוועד צו זאָגן, פון וואַנען האָבן יידן געלעבט. פאַרדינען האָבן געקענט נאָר די רימאַרעס אין זייער פאַך. די אַנדערע פלעגן פאַרקויפן זאַכן אָדער בייטן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אויף עסנווארג. די וועלכע זענען געבליבן אָן זאַכן און אָן געלט, האָבן פשוט געליטן הונגער. עס זענען געווען פאַלן, ווען מען האָט געליגן געלט אייגעשאַצט אין פודן תבואה, געמאַכט אַ שטר אָפּצוצאָלן אין גוטע צייטן. ניט דער לייער און ניט דער פאַרלייער האָבן דערלעבט צו באַצאָלן, אָדער אייגמאָנען אַ חוב פון יענע צייטן.

די צווייטע אָקציע

ה'—ו' מנחם אב תש"א (29—30.8.41)

6 אזייגער פאַרטאָג האָט עס זיך אָנגעהויבן. עס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט ס.־ס.־לייט, אין לאַסט־אויטאָס, איבער די גאַסן פון ווילייקע. זיי גייען איבער די הייזער און הייסן די פרויען און מענער, אפילו קינדער, זיך אָנטאָן, נעמען עסן און שמאַטעס און פאָרן אַרבעטן אין ליובאַני. וויבאַלד אַלע טאָג גייען אייניציקע ס.־ס.־לייט, און כאָפּן פרויען צו וואַשן די פאָדלאַגעס, האָט זיי קיינער ניט חושד געווען אין שלעכטע כוונות.

אָבער, פֿאַרוואָס האָלטן זיי אין איין שלאָגן אַלעמען און זוכן אין אַלע לעכער? דאָס איז עפּעס ניט פֿאַרשטענדלעך. די פּוילישע און ווייסרוסישע פֿאָליציאַנטן זענען ניט בעסער פֿאַר די ס.־ס.־לייט. מיט גוטינקע ווערטער רעדן זיי איין די יידישע פֿרויען און קינדער צו פֿאַרן אַרבעטן.

משה טייץ און דעם ווילנער שניידער פֿורמאַן, ביי צעסאַקאַווין אין הויף, האָט מען פֿאַרויס אַרויסגעשיקט אין דער ריכטונג פֿון דאָרף פֿארסע און מען האָט זיי באַפֿוילן צו גראָבן אַ גרוב. עס איז זיי גאָרניט אייַנגעפֿאַלן צו קלערן, אַז זיי גראָבן פֿאַר זיך און פֿאַר די נאָענטע אַ ברודער־קבר. די אַלע געכאַפּטע זענען אַרויפּגעלאָדן געוואָרן אויף לאַסט־אויטאָס און אַוועק־געפֿירט געוואָרן אַהינצו.

2 טעג האָט געדויערט די אַקציע, פֿון 6 באַגינען ביז 12 בייטאָג. דאָס רוב זענען אַוועק פֿרויען, אַ סך היימלאָזע פֿון ווילנע, באַראַנאָוויטש, מינסק און פֿון אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע זענען צופֿעליק געווען אין ווילייקע. אַ געוויסע צאָל מענער, צווישן זיי פּייוט גורביץ, זונדל קריינעס, ר׳ אליהו־לייב. איך געדענק, אַ זייגער צוועלף בייטאָג, האָבן די פּוי־לישע פֿאָליציאַנטן גענומען משה־רייזלס פֿרוי און קינדער, אַרויפּגעזעצט זיי אַזוי רויק אויפֿן אויטאָ, ווי זיי וואָלטן זיך געקליבן פֿאַרן אויף אַ דאַטשע. עס האָט זיך אין שטאָט ניט געפֿילט קיין פֿאַניק. אַזוי זיכער איז מען געווען אָדער נאָיוו, מיינענדיק, אַז מען נעמט בלויז אויף אַרבעט.

נאָך איידער די שכנים־קריסטן האָבן דערציילט, וואָס עס איז געשען מיט די צוגענומענע, האָט דער יודן־ראָט געשיקט אַ שליח אין ספירט־פֿאַבריק ליובאַני, זען ווו אַרבעטן אַלע צוגענומענע.

ערשט אין 2 טעג אַרום האָבן די קריסטן דערציילט, אַז אַלע זענען אַריבערגעפֿירט געוואָרן אין דאָרף קריוואיַא סלאָבאָדאַ און דאָרט דערמאָרדעט און באַגראָבן געוואָרן אין אַ גרויסן ברודער־קבר. מען האָט דעמאָלט אויך ניט געוואָלט גלויבן. מען האָט געזאָגט, אַז די ערלים מאַכן אַ פֿאַניק. זיי פֿארגינען ניט דאָס לעבן און כל זמן עס האָט ניט באַזוכט דעם ברודער־קבר אַן אייגענער ייד, האָט מען ניט געגלויבט.

ענדלעך איז אייַנער פון די ריימאַרעס, אַן איבערגעטאָנענער אַלס קריסט, אַוועק אין קריוואיַא סלאָבאָדאַ. ער האָט געפונען דעם אָפּענעם ברודער־קבר, געבראָכט לזכרון קינדער־זאָכן אַלס אַ באַווייז. ערשט דאָן איז קלאָר געוואָרן דער גאַנצער ביטערער אמת, ווי אַזוי מען נאָרט אונדז אַריין מיט כל מיני תירוצים. דער פּועל־יוצא איז בלויז איין אמת, זיי ווילן אונדז אויסמאָרדן אָן אונטערשייד, צי מען אַרבעט יאָ, צי ניט, צי פֿאַך־אַרבעטער, אָדער שוואַרצע אַרבעטער. וועג מען האָט זיך אין אַוונט צונויפֿגעקליבן דאָוונען מעריב און קדיש זאָגן נאָך די אומגעקומענע, האָט מען ניט געציילט, ווער איז אַוועק, נאָר ווער עס איז געבליבן. עס זענען איבערגעבליבן אין ווילייקע ס״ה ביי 100 נפשות, דאָס רוב פרויען.

מען האָט זיך ניט געקענט שיינקען, פֿאַרוואָס איז מען ניט אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד בעסער פּירן אַ מלחמה מיט די כוחות פון דער נאַטור, מיט דער קעלט און מיטן הונגער, איידער מיטן ״הערן־פֿאָלק״ ימח שמם.

נייס פון פראָנט

די ידיעות פון פראָנט זענען גאָרניט קיין פּריילעכע. אויף דער לאַנדקאָרטע, וועלכע איז אַרויסגעהאָנגען נעבן געביטס־קאָמיסאַר, טראָגט מען איבער אַלע טאָג די פענדלעך טיפער צו מזרח, אין רוסלאַנד. מען וווייזט דערמיט, ווי דער פראָנט רוקט זיך פֿאָרויס.

דער ראַדיאָ דערציילט בלויז פון נצחונות איבער די רוסישע חיילות. די פֿאָליאַקן און ווייסרוסן, אונדזערע שכנים, וועלכע זענען דאָ מיט אַ פֿאַר מאָנאַטן צוריק געווען פֿאַרבראַנטע פֿאַרטיי־לייט און אַזוי גוט געקענט אויסנוצן די קאָמוניסטישע פֿאַרטיי, זיי זעט מען אינגאַנצן ניט. מען הערט נאָר פון צייט צו צייט, אַז איינער איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר אַ פֿאַרוואַל־טער אין אַ קאָאָפּעראַטיוו, דער צווייטער דינט ווי אַ פֿאַרמאַן אין אַ דייטשישער איינהייט. זיי ווייסן ווי זיך איינצוואָרדנען.

ברויט־קאָרטן

צו קליין איז די ווילייקער יידישע באַפֿעלקערונג, אַז די יידישע איינציקע בעקעריי זאָל קענען באַקן פֿאַר זיך ברויט. אַזוי האָט געמאַלדן אויף מאָרגן נאָך דער אַקציע דער רעפּע־רענט סאַפּיעשקאָ. פון הייַנט אָן וועט איר קריגן אייַער פֿאָרציע ברויט, געבאַקן אין דער שטאָטישער בעקעריי לויט די אַר־בעטס־שיינען, די פֿאָרציע איז פֿאַרקלענערט געוואָרן, פון 300 גראַם, אויף 200 גראַם אַ טאָג, פֿאַר אַ נפש.

פּינף אַזייגער פֿאַרטאָג. עס איז נאָך פּינצטער, גייען ברוך נאָרמאַן און משה רייזלס אין דער שטאָטישער בעקעריי ברענגען דאָס ברויט. אין דער פּינצטער קען מען לייכטער אַרויסנאַרן, אַדער אונטערקויפן דעם מאַגאַזינער און באַקומען נאָך אַ פֿאָר לעבלעך.

ימים נוראים תש״ב—1941

דאָס רוב איבערגעבליבענע מענער זאָגן קדיש. וועג נאָך עלטערן, וועג נאָך אַ פֿרוי, אַ קינד, אַ ברודער, אַ שוועסטער. מען דאַוונט אין דער ליובאַוויטשער שטיבל. אין דער וואָכן דאַוונען אונדזערע שכנים ביי ר׳ משה־שמעונ׳ען אין הויז.

ימים־נוראים קומען אַלע אין שול. מאַלאַשקעוויטש לאָזט ניט אַף דעם עמוד. דאָס דאַוונען איז ניט געווייַנלעך. איך ווייס ניט, צי די ליובאַוויטשער שטיבל האָט וועג עס איז געהערט אַזאַ דאַוונען. עס איז געווען אויף וועמען און וואָס צו בעטן און וויינען.

ביי משה־שמעונען אין הויף האָבן מיר אויפֿגעשטעלט אַ סוכה, צו להכעיס אַלע שונאים. ר׳ שמואל דער שוחט איז אונדז מזכה אַ מאָל מיט אַ שטיקל כשר פלייש. און, אַז העניעס

בהמה איז טריף געווארן, האָט זי פרקויפט דאָס פלייש דעם קריסטלעכן רעסטאָראַן ביי סאָסענסקי'ן. מיר זענען ניט דער־גאַנגען צו פיקוח־נפש, אַז מיר זאָלן דאַרפן עסן ניט קיין כשר פלייש.

האלץ

דער ווינטער איז אַ קאַלטער. מיר האָבן דערפון אַביסל נחת, זעענדיק, ווי די רוצחים דרייען זיך אין דרייען פון קעלט.

אין די אייגהייטן זענען פאַרנומען די יידן מיט זעגן און האַקן האָלץ צום הייצן פאַר די רוצחים. אין אָוונט, אַהיים קומענדיק, זוכט מען ערשט פאַר זיך אַ שטיקל האָלץ, ווארעם מאַכן דאָס ליידיקע הויז און קאָכן אַ ווארימען יושניק. די פאַרקאַנעס האָבן די גויים שוין לאַנג פונאַנדער גענומען און פאַרניצט. די טירן און פענצטער פון די יידישע הייזער – שוין אויך לאַנג אַרויסגעריסן. היינט רייסט מען שוין די פאָדלאָ־געס אין די חרובע הייזער.

ארבעטער פון דער פרעמד

די היגע באַפעלקערונג קען ניט אויספילן די אַלע אַרבעטן, וועלכע עס פאָדערן די אייגהייטן. דעריבער ברענגען די אייגהייטן טעגלעך גרופעס יידן פון קורענין. אין דער פרי קומען זיי און אָוונט קערן זיי זיך אום אַהיים. עס זענען דאָ אויך מינסקער און באַראַנאָוויטשער יידן. זיי שטייען איין אין אַ געוועזענעם סקלאַד פון תבואה, נעבן דער באַן־סטאַנציע. זיי לעבן פון די באַקומענע פאַרציעס, ליידן שטאַרק הונגער און קעלט. זיי האָבן ניט קיין סאַניטאַרע באַדינגונגען. זיי שטאַרבן אויס אינציקווייז פון קראַנקהייטן און הונגער. אונדזער קאַנטאַקט מיט זיי איז זייער אַ שוואַכער.

נפטרים

די פרעסט אין שבט זענען זייער שטאַרקע. אין איין פרימאָרגן קומט אַריין אין בעקעריי יעקב נאַרמאַנס פרוי און רופט אונדז זען, וואָס מאַכט איר מאַן, וועלכער איז געלעגן אַ לענ־גערע צייט קראנק. זי האָט אַריינגערופן אַ מנין יידן, איך האָב ניט געקענט פאַרשטיין איר כוונה. איר מאַן, יעקב, איז געלעגן טויט. די זעלביקע נאַכט איז אויך געשטאָרבן ציפע קאַפעלאָוויטש. יצחק אהרן־דודס, פון די לעצטע חברה קדישא־לייט, האָט מיך געבעטן גיין אויפן בית־הקברות, אויסגראָבן אַ קבר פאַר ביידע נפטרים. איך מיט לייזער אהרן־דודס זון זענען אַוועק אויפן פעלד, גראָבן די קברים. מיר האָבן גע־וואַרעמט די ערד מיט אַ פייער, וואָס מיר האָבן דאָרט געמאַכט. אין משך פון גאַנצן טאָג האָבן מיר אויסגעגראָבן בלויז איין קבר און באַערדיקט ציפע קאַפעלאָוויטש. אויף מאָרגן האָבן מיר ערשט אויסגעגראָבן דעם צווייטן קבר און באַערדיקט יעקב נאַרמאַנען. זאָל די ערד זיי גרינג זיין. וויפל יידן האָבן שוין דעמאָלט מקנא געווען די געשטאָרבענע, וועלכע זענען אַוועק פון דער וועלט מיט אַ נאַטירלעכן טויט.

קריסטן דערציילן

מיר ווייסן, אַז די סאָוויעטישע אַרמיי איז צעקלאַפט געווארן אין אַנהויב פון דעם קריג. די סאָלדאָטן זענען אַוועק אין געפענגעניש. געציילטע זעלנער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די דערפער און אין די וועלדער. זיי האָבן ניט געקענט און ניט געוואָלט בלייבן פאַסיוו אין צייט פון מלחמה, האָבן גע־גרינדעט דעם קערן פון די אַרגאַניזירטע פאַרטיזאַנער־גרופען. עס האָבן זיך צו זיי אָנגעשלאָסן אויך יידישע בחורים, וועלכע האָבן מיטגעבראַכט יידישע חכמה און גבורה.

די פאַרטיזאַנער־גרופען האָבן געמוזט האָבן אַ נאָענטע פאַרבינדונג מיט דער אַרטיקער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיי אויסגעהאַלטן מיט עסן און מיט ידיעות וועגן שונא. זיי האָבן געשאָפן אין וואַלד אַ כוח און אויף אייגענער אחריות, פירן זיי אויס דיוועַרסיע טאַטן. אַזוי האָבן זיי הונדערטער טעלעפאָנען־סלופן אויפגעריסן, אַמוניציע־סקלאַדעס אונטער־געצונדן, און אַ סך צוגן אַראָפגעלאָזט פון די רעלסן. מיט דער צייט, האָבן זיי געשאָפן אַ פאַרבינדונג מיט דער סאַ־וויעטישער אַרמיי, באַקומען פון זיי געווער, הילף און אויס־געפירט זייערע באַפעלן. די ערשטע צייטן, ווען זיי האָבן אַלץ געטאָן אויף אייגענער האַנט, און געדאַרפט אָנקומען נאָך עסן צו די קריסטן אין די דערפער, פלעגן ניט אַלע פויערים וועלן געבן, איבערהויפט די רייכע דערפער, וועלכע פאַר דער צייט פון די סאָוויעטן, האָט זיך זיי געלעבט ניט אַזוי גוט. בלית ברירה, פלעגן די פאַרטיזאַנער נישט שאַנע־ווען די יעניקע. ניט איין הויז איז אונטערגעצונדן געוואָרן. דער נאָמען פאַרטיזאַן איז געוואָרן אַ שרעק־וואָרט. און פאַר אונדז איז עס געוואָרן אונדזער לעצט ציל, וועגן וועלכער מיר האָבן געחלומט בייטאָג און ביינאַכט.

קארטאפל

נאָך דער צווייטער אַקציע קומט אַ קריסט פון דאָרף האָרא־דישטשע צו משה־שמעונען, און זאָגט: דיין יעקב'ס (משה־שמעונס איידעם) פעלד מיט קאַרטאָפל שטייט ניט אויסגע־גראָבן. יעקב איז ניטאָ (ער איז אַוועק מיט דער אַקציע), נעם און גראָב אַרויס די קאַרטאָפל. עס איז אַ גאַנצער העק־טאַר. "גוט, זאָגט משה־שמעון, אָבער ווער וועט אַקערן דאָס פעלד און ברענגען אין שטאָט? קיין געלט ווילט איר ניט נעמען". "וואָס קענסטו געבן אַן אַנדער זאָך?" – פרעגט דער פויער. דערמאָנט זיך משה־שמעון אַז ביי אים אין שטאַל איז דאָ אַ צענומענער וואָגן מיט רעדער. דעם גוי איז געפעלן דער געשעפט. ר' משה־שמעון זוכט גרעבערקעס. ביי אונדז און ביי אים אין שטוב, זענען דאָ פרויען. זיי זאָגן, איידער

גיין צום גזלן (דייטשן) אַרבעטן, וועלן מיר בעסער גיין אויס־גראָבן די קאַרטאָפל.

דער פּויער פירט אונדז אַלעמען אַוועק אין האָראָדישטשע, און ברענגט מיט זיין פּור די גאַנצע קאַרטאָפל. ביי משה־שמעונען אין שטוב קלייבן מיר פונאַנדער די קליינע פּאַר די בהמות, די גרויסע צום עסן. ביי נח'ן אין הויף האָט מען אויסגעגראָבן אַ גרוב און צוגעדעקט מיט ערד. אין אַ האַלב יאָר אַרום, זייענדיק ביי די ריימאַרעס, האָבן מיר ניט געהאַט צופיל צו עסן. האָב איך דערמאָנט יוספן, אַז עס שטייט די גרוב קאַרטאָפל ניט קיין געפּענטע. די ריימאַרעס האָבן דער־ציילט אַ דייטש פון זשאַנדאַרמעריע, אַן עלטערער מענטש. ער האָט מסכים געווען אַכטונג געבן, אַז די פּאָליציי זאָל ניט שטערן ביים אַרויסנעמען די קאַרטאָפל. מיר האָבן געדונגען אַ שליטן און אַריבערגעפירט די גאַנצע קאַרטאָפל צו די ריימאַרעס. מיר האָבן זיי ניט אויסגעניצט אינגאַנצן און אי־בערגעלאָזן נאָך אונדזער אַנטלויפן אין וואַלד.

פּורים תש"ב

די דריטע אקציע 3.3.1942

דער זייגער האָט געשלאָגן פיר (פאַרטאָג). מיר הערן עס רודערט זיך אין דרויסן. בלויז געציילטע מינוטן זענען אַרי־בער. מען קלאַפּט אין טיר, אין די פענצטער. צוויי פּוילישע פּאָליציאַנטן הייסן זיך גיך אָנטאָן, נעמען עסן. מען פּאַרט אַרבעטן.

אין דרויסן שטייען 5 דייטשן מיט ביקסן אין די הענט און ווייזן דעם וועג צום לאַסט־אויטאָ, וועלכער שטייט נעבן טראָטואַר. שווער זיך צו אַריינטירן, וואָס וויל מען פון אונדז. שוין איבער אַ האַלב יאָר ווי עס איז שטיל אין ווילייקע און דאָ פלוצלונג עפּעס נייעס. די פרויען אין שטוב טרייבן אונ־טער איינע די צווייטע און דערביי רעדן זיי, ווי צו זיך אַליין: עס זאָל נאָר אויסגיין צום גוטן.

די פּאָליציאַנטן האַלטן רשימות און זוכן לויט זיי די מענטשן. זיי דראָען די שכנים, אַז זיי זענען פּאַראַנטוואָרטלעך פּאַר די, וועלכע זענען ניטאָ.

איך גיי מיט מיין עלטערער שוועסטער און פּאַטער. מיין מוטער און יינגערע שוועסטער זענען אַוועק מיט דער צווויי־טער אַקציע.

אין אויטא

אין געציילטע מינוטן ווערט דער אויטאָ פול. דאָ זענען כמעט אַלע פון אונדזער גאַס: איטקע־בריינע נח'ס, לאה גורביץ, העניע, שימקע. משה־שמעון האַלט אין איין איבערחזרן "שמע ישראל". ער פילט, ווייזט אויס, אַז דאָס זענען זיינע לעצטע מינוטן, דעריבער דאַרף מען אַריינכאַפּן און תפילה־טאָן. דער אויטאָ איז איבערגעדעקט מיט אַ ברעזענט. מיר זענען אינע־ווייניק אויפגעפּרעסט. מען שפּירט קיינעם ניט, בלויז פון צייט צו צייט פילן מיר די קלעפּ אין קאָפּ, פון אַ דייטש, וועלכער זיצט אין דער הייך און שלאָגט איבער די קעפּ מיט אַ פלאָקן. ווייזט אויס, אַז כדי צו צעברעכן די מאַראַל ביי די מענטשן און כדי עס זאָל זיי זיין לייכטער דער וועג צום אומקום, האָבן זיי זיך באַנוצט מיט די אַלטע אויסגעפרובטע מיטלען.

מען פירט אונדז אין דער ריכטונג צו דער טורמע.

דער ערשטער ווידערשטאנד

די ברידער אַלפּעראָוויטש, קאָפּלס קינדער: אהרן און הירשקע, האָבן געאַרבעט אַלס פּאַך־אַרבעטער, אין איידלמאַנס טאַרטאַק. די פאַרוואַלטונג פון מיל און טאַרטאַק האָט געזאָרגט פאַר זיי, אַז זיי זאָלן האָבן שיינען און קומען צו דער אַרבעט. די ברידער האָבן באַצייטנס דערקענט די נייע בעלי־בתים און געווויסט אויף וואָס זיי זענען פעיק. זיי האָבן דורך די קריסטן, וועלכע פלעגן קומען אין טאַרטאַק, אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיט די יידן אין אַנדערע שטעטלעך. זיי פלעגן האַלטן אין איין טענהן, אַז מען טאָר ניט גיין "כצאן לטבח". מיר זענען במילא פאַרמשפּט צום טויט. וועט פורים פאַרטאָג האָבן די פּאָליציאַנטן אָנגעקלאַפּט ביי די אַלפּעראָוויטשעס אין הויז, און געהייסן זיך אָנטאָן און מיטנעמען עסן, ווייל מען פּאָרט צו דער אַרבעט, האָבן די ברידער געפרעגט, נאָכוואָס האָבן מיר צו פּאָרן אַרבעטן אָנדערשוו? מיר אַר־בעטן דאָך אין טאַרטאַק און מיר האָבן שיינען. וועט די דייטשישע כוליגאַנעס האָבן זיך פונאַנדערגעשריען און מיט די ביקסן אָנגעהויבן טרייבן צום אויטאָ, האָבן די ברידער ניט געקלערט קיין סך. יעדער האָט געכאַפּט זיינע צוגע־גרייטע כלים, איינער אַ האַק, דער צווייטער אַ לאָם, און האָבן אָנגעהויבן שלאָגן די דייטשן. אין טומל זענען אָנגע־לאָפן נאָך דייטשן און מיט געוויר אין די הענט געשאָסן אין די ברידער. אין אַ גוססדיקן צושטאַנד האָבן די דייטשן זיי אַריינגעווארפן אין אונדזער לאַסט־אויטאָ, מיטנעמענדיק זיי מיט אונדז.

אין טורמע אויפן הויף

אין טורמע אויפן הויף, ווו מען האָט אונדז געבראַכט, האָט מען זיי אַראָפּגענומען פון אויטאָ און אַוועקגעטראָגן אין דעם פּאַרויס צוגעגרייטן קבר. זיי האָבן די ערשטע באַנייט דעם אָפּענעם ברודער־קבר. אָבער זייער וווּנש איז דערפילט גע־ווארן. זיי זענען ניט געגאַנגען "כצאן לטבח". די פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אויבערגעגעבן וועגן זייער ווידער־שטאַנד, האָבן ניט געקענט זיך אָפּוווּנדערן פון זייער העל־דישקייט און מוט. ערע זייער אָנדענק!

אין טורמע אויפן הויף

דער בנין פון קרייז־געריכט געפינט זיך נעבן דער טורמע. דאָרט איז דאָ אַ גרויסער גאַראַזש פון אויטאָס, וועלכן די

סאוויעטן האבן אויפגעשטעלט. אין דעם גאראזש האט מען אונדז געבראכט. מיר האבן דאָ געטראפן כמעט אלע איבער־געבליבענע ווילייקער. אין דער גרויסער האלע פון גאראזש שטייט א טיש, ביי וועלכן עס זיצט גראוע דער ס.־ס.־מאן און בעט די שיינען. די אנדערע שטייען ביי די וועגט און טירן מיט די ביקסן אין די הענט, גרייט אויף אלץ. איין דייטש שרייט, מען זאל אפגעבן געלט, רינגעלעך, זייגערלעך, אוי־רינגלעך, און בראסלעטן. די קופע אפגעגעבענע געלט און שמוק האלט אין איין וואקסן אויפן טיש. איך גיב אפ מיין שיין. גראוע קאנטראלירט אים גוט און ווייזט מיר אן אויף לינקס. א צווייטער דייטש פירט מיר אריין אין א קליינע האלע אין זעלביקן גאראזש. דארט טרעף איך די רימארעס מיט די פאמיליעס, 5 ווילנער בחורים, צווישן זיי מולער פון שניפישאק, מולקע ווייסמאן, דער אלטער ר׳ לייב מאלאש־קעוויטש און זיין פרוי, חיה־גיטה, זונדל דער מילנער מיט זייער זון, יוסף שמוקלער און מיין קוזין יוסף נאראמאן.

איך קען ניט פארשטיין, פארוואס זענען מיר אזוי נאאיוו געווען און ניט פארשטאנען, וואס מען וויל טאן מיט אונדז. נעכטן אין אונט איז געקומען אונדזער געוועזענער ארבעטער אזשעקאווסקי (א קריסט) און אייגערוימט א סוד דעם טאטן, אז מארגן גרייט מען זיך אויסצוהרגענען אלע איבערגע־בליבענע יידן אין ווילייקע. איך געדענק, ווי דער טאטע האט צו מיר געזאגט: ״ווייזט אויס, אז דער גוי איז געקומען ירשענען אונדז ביים לעבן״.

דער ברודער־קבר

הינטער דער וואנט פון טורמע, נעבן דעם גאראזש, איז פארן א גרויסע גרוב מיט א ברעט צוגעדעקט. אהער פירט מען ארויס גרופנווייז צו פינף מאן. מען שיסט אין זיי און מען ווארפט זיי אריין אין גרוב. איך פארשטיי ניט, פארוואס האבן מיר ניט געהערט, ווי מען פלעגט צעשיסן אונדזערע נאענטסטע און טייערסטע. סך־הכל איז עס געווען געציילטע מעטערס פון אונדזער צימער. איינמאל א זייגער 11 אין דער פרי האבן מיר געהערט א שטארקן אויפרייס.

דער גערעטעוועטער

איין בלוטיקער עדות האט זיך גערעטעוועט ממש פון גרוב. באדשיי, דער גלאז־קרעמער, האט באקומען א קויל אין האלדז און איז אריינגעוואלגן געוואלן מיט אלע דערשאסענע אין גרוב. וועז ער האט זיך אויפגעכאפט פון זיין פארחלשטקייט און דערשפירט, אז ער לעבט און געפינט זיך א צונויפגע־דריקטער צווישן זיינע דערשאסענע ברידער, איז ער געבליבן ליגן, ביז עס איז פינצטער געווארן, ארויסגעשלייכט זיך פון ברודער־קבר, אפווישנדיק פון זיך דאס אייגן און פרעמד בלוט. ער איז אנטלאפן א לעבעדיקער מת קיין קורעניץ.

וואס באדשיי האט איבערגעלעבט אין די געציילטע שעהן, ליגנדיק אלס א הרוג צווישן זיינע ברידער און פילנדיק די גסיסה־מינוטן פון די לעבעדיקע, דאס ווייס נאר באדשיי אליין. ניט אומזיסט פלעגט מען זאגן אין ווילייקע און ארום, אז באדשיי וועט א צווייטן מאל ניט שטארבן. ער איז אנטלאפן קיין קורעניץ. אין א קורצע צייט ארום איז ער געקומען, אלס קורעניצער ארבעטען אין ווילייקע ביים געביטס־קאמיסאר. וועז ער איז געקומען אונדז באזוכן ביי מאלאשקעוויטשן אין ווינונג, האט ער אזוי פיל געווינט, און הארציק זיך געקושט, זאגנדיק, אז ער ברענגט אן אמתן גרוס פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע פון יענער וועלט.

עלף א זייגער ביינאכט

עס קומט אריין א ס.־ס.־מאן און פירט אונדז צוריק אין דער גרויסער האלע פון גאראזש. איצטער איז דא גערוים. איך זוך דעם טאטן, די שוועסטער. זיי זענען ניטא. אט זע איך מנוחה מעלצער מיט אזא שארפן קוק. אונדז פירט מען צו צום טיש אין מיטן האלע. עס ליגט אויף אים אנגעלייגט אלע גאלדזאכן. מען הייסט אונדז נעמען אונדזערע זייגערס, וועלכע מיר האבן דא איבערגעלאזן אין דער פרי. איך גיב א סימן אויפן טאנצן זייגער, איך וויל האבן אן אנדענקונג פון אים. ער געפינט אים גלייך און גיט מיר אים אפ. אט זע איך נאך געציילטע פרויען. איך קען ניט פארגעסן דעם שארפן קוק פון מנוחהס אויגן. אט זע איך ווי איר מיידעלע האט זיך געבעטן אין דער פרי ביי דעם דייטש אז ער זאל איר ערלויבן צוגיין אין גאראזש אין א וויינקל עפעס טאן. איך זע, ווי ער האט געכאפט דעם רעוואלווער און דוקא געוואלט די פאר־פלוכטע יודין דערהרגענען.

אט שטייט סלאווע קראמניק ביי דער זייט פון איר פארא־ליזירטער טאכטער. עס שיינט ארויס דער ווייסער ליילאך אויף דעם בעט, ווז עס ליגט איר טאכטער אין דעם גאראזש.

העניע קאפעלאוויטש גייט צו צו מיר און זאגט, אויב דו וועסט איבערלעבן די צרות און די רוצחים, געדענק איבער־געבן א גרוס, דעם לעצטן לעבנס־גרוס מיין זון ניאניע.

פאר מיינע 15 יאר זענען די איבערלעבונגען צו שטארקע. איך זוך און טראכט, וועלכע מינוט האב איך געזען מיין טאטן, מיין שוועסטער.

איך זע ווי עס שטייען געציילטע פרויען. מען האט זיי היינט ניט באוויזן צו דערמארדן, זיי ווארטן אויף זייער טויט אויף מארגן. איך זע יוספס שוועגערן מיט א קינד אויף דער האנט. איך קלער בלויז, ווי אזוי קען מען זיי ראטעוועז, בלויז א נס. דער שומר אונדזערער, דער ס.־ס.־מאן, טרייבט אונדז פארויס גיכער, גיכער.

אהיים

מען האט אונדז די איבערגעלאזענע געקרוינט מיט א נייען נאמען ״פאן־ארבעטער״, וועלכע דארפן העלפן בויען דאס

רייך. און אַלס נוצלעכע יידן דאַרפן מיר זיין איבערגעגעבן דער אַרבעט. דערמיט וועלן מיר אויסקויפן אונדזער לעבן. מיט דער בשורה פירט אונדז דער ס.־ס.־מאַן אַ היים.

מיר גייען ווי נאָך אַ לוויה אַ היים. איך גיי צוזאַמען מיט יוספן. דער עכאָ פון אונדזערע טריט קלינגט אַפּ אין קאָפּ און מיר דוכט זיך, אַז איך זע מיין טאַטנס שאָטן גייט מיר נאָך. ער הערט מיינע טריט און איך הער זיין שטים: "מוליע! זיי געשטאַרקט. דו מוזט זיי אַריבערלעבן. זאָל בלייבן איין אַנדענק פון אונדזער משפּחה".

דער ס.־ס.־מאַן זאָגט צו מיר און יוספן: עס וואָלט זיין גוט, אַז איר זאָלט זיך איינקוואַרטירן אין איין ווינונג, צוזאַמען איז היימלעכער. איך קלער, אַז דער דייטש האָט רעכט. די שטוב איז פאַרשלאָסן, די טירן צוגעקלאַפּט מיט טשוועקעס. איך גיי צו יוספן אין שטוב, אַ פוסטקייט, אַן אומעט. ווער קען גיין שלאָפן. מיר וועלן שוין איבערזיצן די נאַכט. עפּעס אַ מורא שלאָגט פון די וועגט. עס ווילט זיך זיין צווישן יידן, מיט זיי איז אַלץ לייכטער. איך האָב מורא פאַרן מאָרגנדיקן טאָג. מען וועט דאַרפן באַשליסן, ווהין צו גיין און וואָס צו טאָן. איך שטעל זיך ניט פאָר, ווי קען מען באַשליסן זאַכן אַליין, אָן די עלטערן.

די רימארעס

ווי ריכטיק זענען די וועריטער פון אונדזערע חכמים: "הכל תלוי במזל, אפילו ספר־תורה שבהיכל". איך טראַכט עס שטענדיק וועגן די רימאַרעס. די מזלדיקסטע משפּחה אין ווילייקע זענען זיי געווען. פון ערשטן טאָג אָן זענען זיי געווארן מיוחסים ביי די דייטשן און ביי די פויערים. מען פלעגט ביי זיי אָפּקלאַפּן די שוועלן. אַז ביים געביטס־קאָמיסאַר דאַרף מען פאַרריכטן די געזעסן אין די אויטאָס, ברעזענטן, אַדער פאַריכטן די לעדערנע אָנגעראבירטע מאַנטלען, וועמען זוכן זיי? די רימאַרעס, אַלץ מאַכן זיי. די דייטשן פלעגן זיי צוואַרפן פון צייט צו צייט בלויז אַ שטיקל ברויט, אָבער די פויערים פלעגן צאָלן מיט מעל, קאַרטאָפל, ברויט און אפילו פוטער פאַר יעדער קלייניקייט. אַז די בעקערייַ ביי נאָרמאַנען איז חרוב געוואָרן, איז געוואָרן דער אַדרעס פון יידן אין ווילייקע, ביי די רימאַרעס. די פינף ברידער האָבן באמת שווער געאַרבעט, און געפילט פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַרן כלל. זיי האָבן געהאָלפן יעדן, ווער עס האָט זיך צו זיי געוועדעט. וועמען שושן־פורים אין דער פרי, נאָך אַ שווערער נאַכט פון איבערלעבנישן און וואַכקייט, זענען מיר אַלע איבערגעלאָזענע, זיך צונויפגעקומען צו די רימאַרעס, געמאַכט אונדזער סך־הכל פון אַלע ווילייקער איבערגעבליבענע יידן, האָט דיי צייטונג לאַנג ניט געדויערט. אינגאַנצן זענען מיר געבליבן 29 נפשות, צווישן זיי 10 קינדער – איינציקע אָפּגעריסענע צווייגן פון געוועזענע פאַרצווייגטע משפּחות.

די געראַטעוועטע

ביי די רימאַרעס האָט מען שוין געווּסט דעם סוד, אַז נח נאָרמאַן מיט זיין פרוי העניע און בתיה די הינקענדיקע, האָבן זיך געראַטעוועט און אַנטלאָפן אין דאַרף נייקע.

ביי נח'ן אין הויז האָט געווויינט אַ "וואַסטאַטשניק" מיט זיין פרוי. נח האָט פאַרנומען די דירה פון הויף־זייט. וועמען די פאַליציי האָט אָנגעקלאַפּט אין הויז, האָט דער קריסטלעכער שכן געזאָגט, אַז דאָ ווויינט אַ קריסט. די דייטשן האָבן אַזוי אַרום אויסגעמיטן דאָס הויז. אין דער זעלבער צייט זענען נח מיט הענינ'ן און בתיה'ן געלעגן אין קעלער, על כל צרה שלא תבוא און אויסגעמיטן די אַקציע. דעם זעלביקן אָוונט זענען זיי אַנטלאָפן קיין נייקע צו באַקאַנטע. איך מיט יוסף נאָרמאַן זענען געשטאַנען די גאַנצע צייט מיט זיי אין קאַנטאַקט. מיר פלעגן זיי צושיקן דורך באַקאַנטע קריסטן זאָכן און עסנוואָרג, ביז מיר אַליין, זענען אַנטלאָפן אין פאַרטיזאַנקע. דאָרט האָבן מיר פאַרלאָרן דעם קאַנטאַקט מיט זיי. מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, אַז די נייקער פויערים האָבן זיי דערהרגעט אין יאָר 1943. דאָס לעצטע יידישע הויז אויף פילסודסקער גאַס, פון וואַנען מען האָט געגומען יידן, איז געווען קאָפּל אַלפּעראָוויטשעס שטוב. די יידישע אייבווויינער, וועלכע האָבן געווויינט נעבן באַן, האָט מען ניט גערירט. אגב, דאָרט איז שוין קיין איין ייד ניט געווען; – זיי זענען זיך צעלאָפן, ווער קיין קורעניץ און ווער קיין נייקע.

נייע פאכן

עס האָט לאַנג ניט געדויערט, ביז דאָס הייפל איבערגעבליבענע האָבן זיך צעטיילט מיט דער אַרבעט אין שטאָט. אַזוי האָב איך און מולע ווייסמאַן זיך איינגעאָרדנט אַלס געהילפן ביי די רימאַרעס. יוסף איז אַוועק אַלס דרוקער אין דער דרוקעריי, וועלכע איז געווען ביים געביטס קאָמיסאַר אין הויז. דער אַלטער מאַלאַשקעוויטש האָט אויסגעאַרבעט זייף און ליכט. שמוקלער איז געוואָרן אַ גלעזער. חיה־גיטעס מאַן האָט געאַרבעט אויף דובינס טאַרטאַק.

די רויכערדיקע גרוב

פיר אַזייגער פאַרנאַכט, איז שרה־חנה, מענדל דעם בלעכערס פרוי, געקומען צו אונדז, ביי די רימאַרעס, טרעפן לעבנגעבליבענע וויליקער יידן. זי וויס אַליין ניט, פאַרוואָס האָבן די רוצחים אויסגעמיטן זייער הויז. די גויים, זייערע שכנים, האָבן באַמערקט, אַז שרה־חנה מיטן מאַן האָבן די דייטשן ניט צוגענומען, האָבן זיי גלייך געמסרט אין געסטאַפּאָ, און וועז זי איז נאָך געווען ביי אונדז, זענען געקומען ס.־ס.־לייט און צוגענומען איר מאַן, מענדל דעם בלעכער, פון זיין הויז. ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ שינעל. מיר האָבן דורכן פענצטער געזען, ווי מען האָט אים אַוועקגעפירט צום גרוב,

נעבן דער טורמע און דאָרט דערשאָסן. מיר האָבן זיך געבעטן ביי שרה־חנה'ן זי זאָל בלייבן ביי אונדז. זי האָט אָבער בשום אופן ניט געוואָלט הערן. זי האָט באַשלאָסן צו גיין אין דעם זעלביקן וועג, ווו איר מאַן איז געפירט געוואָרן און זי איז אַוועק.

מיר האָבן געזען דורכן פענצטער דעם הינטערשטן טייל פון דער טורמע און די גרוב, וועלכע האָט זיך די גאַנצע צייט געוריכערט. דער ריח פון געסמאַליעטע פלייש האָט געריסן דעם נאָז. מיר האָבן געזען, ווי שרה־חנה איז דער־שאָסן און אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין דער ברענענדיקער, רויכערנדיקער גרוב. אין אָט דער גרוב פלעגט מען טעגליך ברענגען 5–6 יידן, זיי דערשיסן, און דערנאָך פאַרברענען.

אויף מאָרגן, נאָך דער אַקציע, איז דער ריח געווען ניט אויסצוהאַלטן.

נייע דירות

איך מיט מיין פריינט יוסף, האָבן באַשלאָסן איבערגיין וווינען צו מאַלאַשקעוויטשן. די רימעריי איז שוין לאַנג אַריבער אין אַ צווייטן אָרט, ביי לאַמפערטן אין שטוב, וועלכע איז גע־שטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון ס.־ס.

מיר האָבן פאַרריכט די טירן און פענצטער פון באָד און איינגעאָרדנט דאָרט אַ "מלינה", אַ באַהעלטעניש אין פאַל פון אַן אַקציע. אין די אָוונטן קומען מיר צו מאַלאַשקעוויטשן. דאָס פענצטער האַלטן מיר אָפן. עס גייט אַרויס אין גאָרטן. פון דאָרט איז אָפן דער וועג גלייך אין מרחץ. מיר זיצן האַלבע נעכט, ביים אָפענעם פענצטער, ריכטנדיק זיך אויף דאָס ערגסטע. מיר זענען שטענדיק גרייט.

דער ברודער־קבר

מיר אַרבעטן ביי לאַמפערטן אין שטוב רימעריי. מען ברענגט אַ סך באַשטעלונגען און מיר גיבן אַרויס אין משך פון טאָג אַרבעט. אַלע אונדזערע מחשבות זענען געצילט אַהין, צום גרוב אויפן הויף פון טורמע. מען ברענגט ידיעות פון דאָרט, אַז יידן אויסבאַהאַלטענע פון גאַנצן קרייז ברענגט מען אַהין און דאָרט דערמאָרדעט מען זיי. אין וואַלד האָט מען געכאַפט אַ קורעניצער משפחה, 6 נפשות, געבראַכט אין טורמע און דערשאָסן אין גרוב. אַ 11 יאָריקער יינגל פון דער משפחה האָט באַקומען אַ קויל אין אויער, און אַ צווייטע קויל אין פנים און איז געפאַלן אין גרוב אַ פאַרוווונדעטער אָן באַוווסט־זיין. ווען ער איז געקומען צו זיך, האָט ער דערפילט, ווי מען שלעפט אַראָפּ די שיך מיט די קאַלאָשן פון די פיס. ווען עס איז פינצטער געוואָרן, איז ער אַרויס פון גרוב און אַנטלאָפן. ביינאַכט איז ער אָנגעקומען צו אונדז. ביי מאַלאַשקעוויטשן אין דירה האָבן מיר אים געהאַלטן בגניבה, געבראַכט צו אים מיקוליטש דעם פעלדשער, וועלכער האָט אים אַ לענגערע צייט געהיילט. ביז עס איז געקומען אַ קריסט, געשיקט פון זיינעם אַ קרוב, ביי די פאַרטיזאַנער און אים אַריבערגעפירט צום קרוב אין וואַלד.

זאלץ

ביי איטשע־מענדל גורוויטש אויפן הויף האָבן די סאָוויעטן איבערגעלאָזן אַ וואָגאָן זאַלץ. איך ווייס ניט ווי אַזוי איז איבערגעבליבן די זאַלץ און די גויים האָבן עס ניט צוגע־רויבט. היות אונדזער אַרבעטס־פלאַץ, איז ניט געווען ווייט, פלעגן מיר זיין אָפטע געסט אין הויף, און יעדעס מאָל צו־שלעפן אַביסל זאַלץ, פאַרקויפן און דערפון געהאַט צום לעבן. ביי אונדז אין שטוב, אין קעלער, איז געווען אַ פאַרלאָזענער אויוון פון דער בעקעריי. אין דעם אויוון, האָט דער טאַטע פאַרבאַהאַלטן אונדזערע זאַכן, פאַרמויערט מיט ציגל דעם עפענונג. איצטער גיי איך מיט יוספן, פון צייט צו צייט אַהין ביינאַכט. מיר גנבענען זיך אַריין אין קעלער און נעמען אַרויס אַ ביסל זאַכן צו פאַרקויפן אָדער פאַרטיילן.

א קעסטל זייף

איך האָרעווע זיך ניט איבער ביי די רימאַרעס. אמת, איך העלף צו ביי דער אַרבעט. איך האָב געזונג צייט צו טראַכטן און זוכן אַ פאָר גילדן, כדי קענען זיך איינשאַפן געווער. דאָס זיין ביי די רימאַרעס, אויף זייער קעסט, איז גאָרניט אָנגענעם. איך דערמאָן זיך, אַז ביי אונדז אויפן הויף איז דאָ באַגראָבן אַ קעסטל זייף "שיכט". אַ גוט שטיקל זייף קען מען פאָר קיין געלט ניט באַקומען. מאַלאַשקעוויטשעס זייף, אויס־געאַרבעטע פון געפגר'טע הינט און קעץ האָט אַ טעם און ריח פון אַ פגר. איך רעד אָפּ מיט יוספן, אַז זונטאָג, ווען די ערלים גייען אַוועק אין קלויסטער, וועלן מיר זיך צוכאַפן אויפן הויף, אַרויסגראָבן און ברענגען אַ היים צו די רימאַרעס. גלייך זונטאָג גנבענען מיר זיך צו צום הויף, גראָבן אויס דעם קאַסטן, לייגן איבער די זייף אין 2 זעקלעך, און טראָגן זיך אָפּ. מיר גייען דורך די געריטנער. נעבן פלעסניאַנקע פאַרהאַלטן אונדז 2 פאָליציאַנטן. שקצימלעך האָבן אונדז באַמערקט גראָבנדיק, האָבן זיי געמסרט דער פאָליציי. יוסף גייט פאָרויס, איך פון הינטן. איך טראָג אַ פאָר נייע שטיוול מיט קאַלאָשן. טאָמער דאַרף מען אַנטלויפן, זאָל איך זיין גרייט לפחות מיט גוטע שטיוול. דער פאָליציאַנט פירט מיך אַריין אין דער רואיניר־טער צוקערניע פון מיכל קאָפּעלאָוויטש, און הייסט מיר אויסטאָן די שטיוול. ניטאָ קיין ברירה. איך טו אָן זיינע שיך, ליטווישע אויסאַרבעטונג. עס האָט אים שוין געלוינט. איך קום אין דער פאָליציי, יוסף רעדט מיטן פאָליציאַנט. זיי וואַרטן אויף אונדז. יוסף באַמערקט שוין אויפן פאָלי־ציאַנטס פיס מיינע נייע שטיוול. ער זאָגט גלייך צו מיין פאָליציאַנט: "וואָס מיינסטו, די דייטשן וועלן דיר געבן אַ דאַנק, אויב דו וועסט זיי ברענגען גוטע זייף? נעמט צו

פאַר זיך און דערפאַר לאָזט אונדז גיין אַ היים. מיר זאָגן צו, אַז מיר וועלן קיינעם ניט דערציילן". זיי האָבן זיך איבער־געקוקט. עס איז זיי געפעלן דאָס געשעפט. "גייט אַ היים", זאָגן זיי, "אָבער האַלט די צונג". מיר זענען ווידער ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. אַז מיר זענען אָנגעקומען צו די רימאַרעס, איז די שמחה געווען גרויס. זיי האָבן שוין געווּסט וועגן אונדזער ארעסט און אָפּגעקלאָגט אונדז באַצייטנס.

דער אדרעסן־צענטער

איך ווייס ניט, ווי אַזוי האָבן אַלע איבערגעבליבענע יידן פון ווילייקע און געגנט זיך דערוווסט אונדזער אַדרעס. עס האָבן דאָך געלעבט אין ווילייקע די רימאַרעס, חיה־גיטע מיט איר פאַמיליע, מאַלאַשקעוויטש, שמוקלער, און ווייסמאַן. צו קיי־נעם שרייבט מען ניט. איך מיט יוספן נאָך קיין פולע 18 יאָר האָבן מיר נאָך ניט; דאָך באַקומען דוקא מיר בריוועלעך; פון ווייטערס איידעם, אַז מיר זאָלן גיין צו זיי אין קעלער אַרויסגראָבן זאַכן און אָפשיקן דורך אַ קריסט. פון יענטעצקע די פאַנאַטשיטשער, פון פעטער נח, דעם ווייסינקער׳ס שוע־גערין און נאָך אַנדערע. אַלע מיט דעם זעלביקן נוסח. די גויים ווילן אונדז ניט האַלטן, שיקט אונדז לעדער, שטאָפּן, זאַכן, אָבער ווּ נעמט מען די שטאָפּן? אין ווילייקע האָבן יידן געלאָזן געגנוג, גיי איבער די קעלערס און נעם. מיר האָבן שוין אַרויסגעשלעפּט ביי אונדז פון קעלער און פון אויוון אַלץ. און פונאַנדערגעשיקט, קיין איין בקשה ניט געלאָזן אַן אַ תשובה, נאָר עס איז אַלץ ווייניק. אַדאי, פאַר די גויים איז ניט גענוג. אויב נאָר זיי שפּירן אַז עפּעס איז ערגעץ ווּ איבערגעבליבן. מיר ווּנדערן זיך, ווי אַלע וויסן געוני נאָר אונדזער אַדרעס. עס פאַרדריסט אַמאָל, פאַרוואָס שרייבן זיי מיט אַזאַ טאָן. ווייסן זיי דען ניט, אַז מיר זענען ניט אויף דער פריי? מיר זענען איינמאָל אַוועק צו יוספן אין שטאָל דאָרט איז געווען באַגראָבן אין אַ גרוב זאַכן. מיר האָבן זיך אַרייַנגענבעט אינעווייניק און אָנגעהויבן גראָבן. עס איז געווען אַ זייגער 8 אין אָוונט. אין מיטן דער אַרבעט, עס פאַלט אַ ציגל אין טיר פון שטאָל. מיר זענען געבליבן ווּאַרטן. מיר האָבן שוין פאַרשפּאַרט צו גראָבן. מיר זענען אָבער געווען גרייט אויף דאָס ערגסטע. ווייזט זיך אויס, אַז פון דרויסן האָבן זיי זיך געשראָקן ניט ווייניקער פאַר אונדז. גיי דער־צייל זיי, אַז ניט איינמאָל האָט מען מיר פאַרהאַלטן גייענדיק אין זייערע שליחותן. איך האָב זיך אַרויסגעדרייט, ווייל דער תירוץ, ווּאָס איז פאַרויס צוגעטראַכט און צוגעגרייט געווּאָרן, האָט געגאָלטן. מיר זענען דער אַדרעסן־צענטער פאַר ווילי־קער אויסבאַהאַלטענע יידן אין שטאָט און אין דאָרף.

אן אויפגעהאנגענער — על דאטפת...

די גויים גייען נאָך די דייטשן. ווען די רוצחים כאַפּן יידן, אַדער פירן דורך אַקציעס, קומען גלייך די קריסטן און צע־ראַבירן די הייזער. אַזוי האָט פעטראָווסקי, דער פורמאַן, צוגעגנומען נאָך דעם זעלביקן טאָג, אונדזער קו.

ווען אַ ס.־ס.־מאַן איז געגאַנגען רויבן יידישע הייזער, האָט ער צופעליק געטראָפן דאָרט אַ קריסט, ווועלכער האָט געטאָן דאָס זעלביקע. ער האָט דעם קריסט גלייך אַרעסטירט, דורכ־געפירט אַ מיליטעריישן משפּט און אויפגעהאָנגען אים אויף אַן עלעקטרישן סלופּ, למען ישמעו וייראו.

פינף מעת־לעת, איז געהאָנגען דער קערפּער אויפן מאַרק, כדי צו באַווייזן דער באַפעלקערונג, ווּאָס באַקומט מען פאַרן רויבן דאָס פאַרמעגן פון דער ווערמאַכט.

פ. ז. א. לאגער

ניט ווייט פון שעכטהויז האָבן די סאָוויעטן אויפגעשטעלט אַ הילצערנעם באַראַק, ווועלכער האָט געדינט אַלס שולע און קינדער־היים פאַר קינדער פון אַרבעטער. דער באַראַק איז געשטאַנען אַ רואינירטער. די טירן אַרויסגעריסן, די אויוונס צעבראָכן. די דייטשן האָבן דאָרט אייגנקוואַרטירט אויף מאָרגן נאָך דער דריטער אַקציע אין ווילייקע (3.3.42) 100 קורע־ניצער יידן, ווועלכע אַרבעטן אין ווילייקע. זייער אָנפּירער, שאַץ, איז אַן עסטרייכישער יידּ, ווועלכער רעדט גוט דייטש. די געקומענע האָבן פאַרריכט דעם באַראַק, אויפגעשטעלט וואַרשטאַטן: אַ סטאָלעריי, שלאָסעריי, שוסטעריי, שניידעריי א. א. וו. וויבאַלד זיי זענען אַוועק פון דער היים, פון קורענץ און מיטנעמען זאַכן איז ניט געווען אַזוי לייכט, האָבן זיי ניט געהאַט וואָס צו בייטן אויף עסן. דאָ האָבן זיי באַקומען בלויז 200 גראַם ברויט אַ טאָג. אַ טייל האָט שטאַרק געהונגערט. מיר האָבן געהאַט מיט זיי אַ נאָענטן קאָנטאַקט. אין דער זעל־ביקער צייט פלעגט מען ברענגען טעגליך פון קורענץ פרויען אויף שוואַרצע אַרבעט, ווי קערן די גאָסן פון שניי, זעגן און האַקן האָלץ, ראָמען די אָפּטרעטן. אין אָוונט פלעגן זיי זיך אומקערן אַהיים.

ערב פסח תש״ב — 1.4.1942

עטלעכע טעג פאַר פסח האָבן מיר ביי מאַלאַשקעוויטשן גע־כשרט דעם אויוון און געבאַקט מצה פאַר די עטלעכע איבער־געבליבענע יידן. מיר האָבן אויך באַזאָרגט מיט מצה אַ טייל פון די לאַגער־יידן. די סדרים האָבן מיר געפּראָוועט ביי די רימאַרעס. וויך האָט אפילו אויסגעפעלט פאַר די פיר כוסות, דערפאַר האָבן מיר געהאַט מרור איבער געגנוג...

א מנין

ביי די רימאַרעס האָבן מיר באַקומען אַ צימער, ווּ מיר אַלע פלעגן קומען 3 מאָל אַ טאָג דאַוונען און זאָגן קדיש.

צינגסטאנגס לאגער

נעבן שטאטישן שפיטאל שטייט אַ לייִדיק הויז, וועלכעס "גוטע" שכנים האָבן פאַרוואַנדלט אין אַ הורבה. די בעלי־בתים פון הויז זענען פאַרשיקט אין סיביר. דאָס געהילץ פון די טירן, פענצטער, פאָדלאָגע האָבן די שכנים צעשלעפט.

אין דעם הויז האָט שאַץ איבערגעפירט איבער 100 משפחות פאַך־אַרבעטער, וועלכע זענען איינגעשטאַנען אין בנין פון פ. ז. א. דער קאָנטאָקט מיט די אַלע איז זייער אַ שוועריקער. זיי איז ניט דערלויבט אַרויסצוגיין פון לאָגער. אַהין אין פ. ז. א. האָט מען אַריבערגעפירט צינגסטאַנגס לאָגער. ער באַשטייט פון יונגע קינדער, עלטערע שוואַרצע אַרבעטער, אויפגעכאַפּטע און געבראַכטע פון קורענץ, דאָלהינאָוו, סמאָרגאָן, אילְיע און מיאָדל. דער רוצח האָנדזעל ווייל שאַפן אַ ספּאָרט־פּלאַץ און די קינדער דאַרפן עס צוגרייטן.

בערטע פון דעם דארף כאלאפי

עס איז מיר שווער צו באַגרייפן נאָך היינט, וווּ האָט געוומען אַ געווייגלעך, יידיש דאָרפיש מיידל אַזוי פיל מוט, ענערגיע און גרייטקייט צו העלפן דעם צווייטן ביז מסירות־נפש ממש.

אינמיטן העלן טאָג איז זי געקומען צו אונדז אין וואַרשטאָט, בייַ לאַמפּערטן אין הויז, אָן געלע לאַטעס, אין אַ פּעלצל ווי אַ קריסטין מיט אַ רעוואָלווער אין קעשענע און געמאָלדן, אַז זי איז געשיקט געוואָרן דורך די פּאַרטיזאַנער. אויב מיר זענען גרייט צו גיין אין וואַלד וועט זי אונדז העלפן. אַלענפאַלס, די פּאַרטיזאַנער ווילן שטיין מיט אונדז אין קאָנטאַקט.

איך מיט יוסף נאָרמאַן האָבן געוואָרט אויף אַזאַ געלעגנהייט. מיר האָבן שוין לאַנג באַשלאָסן צו אַנטלויפן אין וואַלד. עס האָט זיך בלויז געהאַנדלט ווען און ווי אַזוי? ווייל, וויפל מען קען אויסנוצן די צייט, און זיין אין שטאָט, איז אַלץ בעסער, ווי זיך וואַלגערן אין וואַלד.

באראטונגען

בייַ די רימאַרעס אין שטוב, איז געוואָרן לעבעדיק. טעג אויף נעכט איז מען געווען פאַרנומען מיט באַראַטונגען. יאָ גיין אין וואַלד, ניט גיין. מיר מיט יוספן איז גוט, מיר זענען יתומים און האָבן ניט קיין פאַמיליעס. מיר וואַרטן בלויז אויף דער פאַסיקער צייט אַוועקצוגיין.

ר' לייב מאַלאַשקעוויטש מיט זיין פרוי האָבן אונדז קורץ און קלאָר געזאָגט: "קינדערלעך, ווער עס קען און האָט בלוט אין זיך, זעט ראַטעוועט זיך. אויף אונדז קוקט ניט. ניט פאַר אונדזערע יאָרן און כוחות צו גיין אין וואַלד".

חיה־גיטעס מאַן מיטן זון האָבן באַשלאָסן ניט צו גיין. זיי ווילן נאָך צוווארטן און זען וואָס וועט די צייט ווייזן. מולע וויסמאַן גייט מיט אונדז. שמוקלער גייט אויך אַוועק, נאָר באַזונדער. ער האָט באַקאַנטע קריסטן, וועלכע שטייען מיט אים אין קאָנטאַקט. עס אַרבעט ביי אונדז אַ דאָלהינאָווער בחור, יוסף־ברוך, וועלכער געפינט זיך אין קורעניצער לאַגער. ער גייט מיט. עס האָבן זיך נאָך ניט געענדיקט די באַראַטונגען ביי די רימאַרעס, כאָטש עס זענען שוין אַריבער 2 וואָכן. בערטע איזווידער דאָ מיט 2 אַרישע דאָקומענטן. אַ ריינע שטיקל אַרבעט. איך הייס מאַראָזאָוו. איין דאגה האָבן מיר איצטער, ווי קריגט מען געווער. אייגער פון די ברידער רי־מאַרעס האָט באַקומען אַ גרויסן נאַגאַן (רעוואָלווער) מיט געצייליטע קוילן. בערטע האָט אונדז געגעבן אַ קורצן אַדרעס, גייט גלייך, אין רוסאָקאָווער פושטשע (וואַלד). דאָרט וועט איר אונדז טרעפן.

ערב ראש השנה תש"ג

דער זומער האָלט ביים ענדע. מען וואַרט אויף רעגנס. ביי אונדז אין וואַרשטאָט איז פול מיט גויים. זיי האָבן אַראָפגענומען פון די פעלדער. איצטער קומען זיי און ווילן באַקומען ביי אונדז לעדער אויף שיך, טיילן צו כאָמוטן, רימענס. זיי זענען גרייט צו צאָלן מיט תבואה, מעל, און פעטס. זיי קוועלן אָן צו דערציילן וועגן געצייליטע יידן, יחידים, וועלכע די דייטשן כאַפן און דערשיסן אין טורמע אויפן הויף. מיר וואַרטן, אַז נאָך ראש־השנה וועט שוין קומען אַ ניי יאָר. זאָל מען פטור ווערן פון די אַלטע צרות. און דאָס האָרץ קלעמט עפעס פאַר יום־טוב. מען האָט אונדז צוגעווינט, אַז יעדער יום־טוב מוז מיט עפעס פאַרשטערט ווערן.

יעדער טאָג איז אַ געווינענער. מיר זענען זיכער, אַז לאַנג וועלן מיר ניט קענען בלייבן אין וויליייקע. דערווייל, אַרבעט מען אויס אין שאַצ לאָגער הילצערנע טרונעס, פאַר די געהרגעטע דייטשן דורך די פאַרטיזאַנער.

די אקציע אין קורענץ

מיטוואָך, דעם 9 סעפטעמבער, 2 טעג פאַר ראש־השנה, הערן מיר שוין די טרויעריקע בשורה. אין קורענץ האָט מען דורכגעפירט אַן אַקציע. אַן אויטאָ מיט יידן האָט מען געבראַכט קיין וויליייקע אויפן הויף פון טורמע. ווייזט זיך אַרויס, אַז נאָך דער שחיטה אין קורענץ, האָט גראָוע אויפגעזוכט 30 איבערגעבליבענע יידן און געעפנט אַ נייעם לאָגער. עס פעלט זיי אַרבעטס־העכט.

דאָס ראש־השנה־דיקע דאָוונען איז ביי אונדז ווי ביי אבלים. מיר טרויערן נאָך אונדזער שכנטע, די מזלדיקע קורענץ. אַזוי פלעגן מיר זי רופן. מיר פלעגן זאָגן, אַז וויליייקע, צוליב דעם, וואָס זי איז אַ קרייז־שטאָט, האָט זי באַצאָלט טייער, אָבער קורענץ איז אַ מזלדיקע. מיר זענען זיכער, אַז אונדזערע טעג זענען געצייליטע. מיר זענען אָבער גרייט אויף יעדן רוף צו גיין אין וואַלד.

עס זענען אַריבער די ימים נוראים, מיט שמחת־תורה. מיר

שטייען אין קאָנטאַקט מיט די לאַגער־מענטשן. זיי האָבן אַ פאַרבינדונג מיט די פּאַרטיזאַנער דורך בערטען.

סוף חודש חשון (5.11.1942) איז געקומען צו גאַסט אין ווילייקע פון מינסק, קובאַ, דער אויספירער פון די יידן־אַקציעס.

ליקווידירט צינגסטאנגס־לאגער

פרייטאָג־צו־נאַכט האָט מען, לויט זיין פאַראַרדנונג, אויפגע־נומען אַלע קינדער און עלטערע אין צינגסטאַנגס־לאַגער, אַרויפגעלאַדעט אויף אַ לאַסט־אויטאָ און אין וועלדל נעבן בית־הקברות זיי אַלע דערשאָסן. אויף מאָרגן אַ גאַנצן טאָג האָט מען געשיקט מענטשן צו פאַרברענען די קערפערס, כדי עס זאָל ניט אויסברעכן קיין עפידעמיע.

יוסף קומט צולויפן אין מיטן טאָג אין וואַרשטאַט און פרעגט, צי האָבן מיר געהערט די נייעס. מיר זענען גרייט אויף דאָס ערגסטע. מיר האָבן באַשלאָסן ניט גיין צו דער שחיטה מיט אונדזער אייגענעם ווילן.

דער לעצטער באשלוס — 12.11.42

היינטיקער טאָג האָט דעצידירט ביי די רימאַרעס. די פרויען האָבן מסכים געווען צו גיין מיט די מענער אין פאַרטיזאַנקע. מיר זענען זייער צופרידן. זיי, די רימאַרעס, האָבן גרויסע פאַרבינדונגען מיט קריסטן. מיר רעדן אָפּ, זיך טרעפן נעבן מאַיאַק, אויפן וועג פון דאָרף סאָלאָוויטש.

עס איז היינט דאָנערשטאָג. אין אָוונט טרעפן מיר זיך אַלע ביי די רימאַרעס אין שטוב. עס איז אונדזער לעצטער אָוונט אין ווילייקע. מיר באַשליסן צו גיין אייניקווייז מיט קליינע פעקלעך. איך מיט יוספן נעמען מיט פעקלעך פאַר די רימאַרעס קינדער.

8 אַ זייגער אין אָוונט. איך גיי אַרויס פון הויז, שאַר זיך פאַרביי די וועגן פון די הייזער, מען זאָל ניט באַמערקן. עס איז דאָך פאַרבאָטן צו גיין אין אָוונט. אַ שכן, אַ קריסט, באַמערקט מיך. ער פאַרשטייט, אַז איך אַנטלויף. ער ווינטשט מיר אַ גליקלעכן וועג. פאַרוואָס ניט. אין עטלעכע מינוט שפּעטער וועט ער באַלעבאַטעווען אין אונדזער דירה. ער וועט געפינען גענוג, וואָס צו ירשענען פון פאַרשוווּנדענע יידן.

איך גיי אין דער ריכטונג צום מאַיאַק. דאָרט דאַרפן מיר זיך אַלע טרעפן. איך גיי גלייך אין דער ריכטונג פון דער עלעקטראָוניע צום וועג, וועלכער פירט דורך קריווּאַיאַ סלאָבאָדאַ. מיר גייען אַריבער אייניקווייז, איינער הינטערן צווייטן די באַן־ליניעס, אויף אַ בערגל. פון דער צווייטער זייט איז אַ טאָל. מיר גליטשן זיך אַראָפּ אין טאָל. ווער פון די קינדער האָט געגעבן אַ געשריי. מיר הערן אַ שיסעריי פון ביקסן. מיר בלייבן רויק ליגן, כאָטש דאָס האַרץ פויקט ווי מיט האַמערס. איך באָוועג זיך שטיל, פאַרזיכטיק, אָבער האָסטיק. איך אייל מיך, וואָס גיכער אַוועקצוגיין פון דאָנען.

מיר טרעפן זיך אַלע ביים מאַיאַק. מיר צייגן זיך אויס, אַלע זענען דאָ. עס פעלט אייניער, יעקב ברוך פון דאָלהינאָוו. מער האָבן מיר פון אים ניט געהערט.

די סמאלי־ארניע

פון מאַיאַק גייען מיר אַלע צוזאַמען. מיר קומען אָן צו דער סמאָלאַרניע פון קאַפּלאַנס שוואָגער אין האָראַדישטשע. איך גיב דעם בעל־הבית אַ גאָלדענעם פינפער. ער גיט אונדז געקאָכטע אַרבעס און קאַרטאָפּל. די סמאָלאַרניע געפינט זיך אין אַ וועלדל, דאָרט באַהאַלטן זיך אויס די פרוי פריידל קאַפּלאַן, אירע קינדער, אַ שוואָגער מיט אַ מיידעלע.

3 מעת־לעת געפינען מיר זיך אין וועלדל. אין אָוונט מאַכן מיר אַ פייער.

אן אבלאווע

אויפן דריטן טאָג הערן מיר אַ שיסעריי. ווייַט אויס, אַז מען האָט איבערגעגעבן די דייטשן, אַז פאַרטיזאַנער געפינען זיך אין וואַלד. דער קריסט ווייַט אונדז אָן אַ פינצטער פאַר־וואַקסענעם ווינקל אין וואַלד. מיר באַהאַלטן זיך דאָרט און וואַרטן אויף נסים. פלוצלונג 4 פאַרטיזאַנער זענען דאָ ביי אונדז. ווייַט אויס, אַז די אָבלאָווע איז צוליב זיי. מיר וואַרטן אַלע ביז אין אָוונט. אייַנער פון די פאַרטיזאַנער איז וואָליענץ פון דאָרף בילטשעוויטש, ווילייקער קרייז (שפּעטערדיקער העלד פון סאָוויעטן־פאַרבאַנד).

ער לאָזט אונדז איבער אַ קורצן ביקס (אָטרעז). זיי גייען קיין מאָלאָדעטשנע, איבעררייסן די באַן־ליניעס. די רימאַרעס נעמען דעם ביקס. ער איז אונדז שפּעטער גוט צונוץ געקומען. מיר פאַרמאָגן שוין 2 כלים, אַ ביקס, און אַ נאַגאַן, וואָס יחיאל האָט געקויפט פאַר 25 רובל גאָלד ביי אַ בילטשעוויטשער גוי.

איבער די דערפער

די נאַכט איז אונדזער שומר. מיר גייען דורכן דאָרף קאָלאָוויטש, און קומען אָן קיין בילטשעוויטש צו אַ באַקאַנטן קריסט פון די רימאַרעס. ער פירט אונדז אַריין אין שטוב, אָן מורא. מיר גיבן אים אָפּ די זאַכן און פעקלעך, וועלכע מיר שלעפּן. די רימאַרעס בלייבן ביים קריסט. מיר גייען ווייַטער, אַרום ליובאַנע אין דעם וועג פון קורענץ דורך אַ בעריאָזענעם וועלדל. מיר ווייסן ניט, אַז מיר געפינען זיך אַ 200 מעטער פון דער ספירט־פאַבריק. דאָרט זענען דאָ דייטשן. מיר שניידן איבער דעם בוצלאָווע וועג און גייען זייער פאַרמאַטערטע קיין אוזלע, אַ קליין דערפעלע מיט אַ גרויסע וואַסער־מיל. דובינס מילנער פירט אונדז אין מיל אויפן בוידעם, ברענגט קאַרטאָפּל און מילך. דער פלאָץ אַרום מיל איז ליידיק, ניטאָ קיין בייַמער. מיר זיצן אויפן בוידעם אַ גאַנצן טאָג. אין אָוונט

גייען מיר דורך אַ דאָרף. פאַרטיזאַנער זענען דאָ. מען לאָזט אונדז ניט גיין ווייטער און זיך ניט אומקערן. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געבליבן אין דאָרף ביזן סוף פון זייער אַקציע. דער פאַראַנטוואַרטליכער פאַר דער אַקציע, איז געווען אַ יידּ, מיטן נאָמען סוגאַלסקי. מיר האָבן אים געבעטן, אַז מען זאָל אונדז אַנטעמען אַלס פאַרטיזאַנער, האָט ער ניט געוואָלט אפילו הערן. אין דאָרף האָבן מיר געפונען דוד אַלפּעראָוויטש פון קורענץ, אַ טעכניקער, סאָניע פּיאַסטונאָוויטש פון ווי־לייקע, און וויכנע פון דאָלהינאָוו. זיי זענען מיטגעגאַנגען מיט אונדז. מיר גייען צוזאַמען צו די רוסאַקאָווער פושטשעס.

די פרויען פון די ריימאַרעס זענען געבוירן געוואָרן אין זיידענע העמדער. זיי קענען ניט ליידן דאָס וואַלגערן זיך אין די וועלדער. אויפן 3־טן טאָג האָבן זיי באַשלאָסן אַז דער וואָלד איז ניט פאַר זיי, כאָטש די קינדער זענען גאָרניט אַזוי צופּיעשטשעט. זיי האָבן געשיקט איינעם פון די ברידער קיין ווילייקע צו די דייטשן בעטן אַ דערלויבעניש זיך אומצוקערן. זיי האָבן זיך אומגעקערט מיט די פאַמיליעס קיין ווילייקע. מיר האָבן זיי ניט געקענט און געוואָלט מוחל זיין פאַר זייער טאָט.

פּויערן — גוטע פריינט

אונדזער גרופּע ציילט 7 מאַן, 5 מענער און 2 פרויען. מיר האָבן אַ ביקס. אין אַ געוויסן דאָרף נעמען מיר אַ פערד מיט אַ וואָגן און מיר פאָרן ביז לאַהויסק, נעבן פלעשטשיניץ, בייַ דער אַלטער, רוסישער גרענץ. מיר געפינען אַ געדיכטן וואַלד און מיר בלייבן דאָ.

פאַרנאַכט גייען מיר אין דאָרף שעלעשץ, מיר זוכן פאַר־טיזאַנער. די היגע קריסטלעכע איינווינער זענען אַנדערע מענטשן. אַן אַנדערע שטימונג אין דאָרף. זיי העלפן מיט און באַהאַלטן אויס די פאַרטיזאַנער. מיר גיבן אַ פויער אַ פאָר שיך און ער ווייזט אונדז אַן אין וואַלד, אין אַ געוויסער זייט, ווו עס געפינט זיך אַ פאַרטיזאַנער אָטריאַד.

בייַ מיר איז אַנגעשוואָלן די פיס. איך שפּיר, אַז איך קען ניט גיין. איך בלייב אין שעלעשץ, בייַ אַ קריסט, ביז עס וועט אַריבער די געשווילעכץ. דעם קריסט רופט מען באָלשעוויק. ער גיט מיר עסן, און האַלט מיך פאַר איינעם פון די פאַר־טיזאַנער.

אין דאָרף איז דאָ יעקב אַלפּעראָוויטש פון קורענץ. ער געהערט צו די פאַרטיזאַנער. ער דערציילט, אַז אַ סך יידן צאָלן געלט און די פאַרטיזאַנער פירן זיי אַריבער איבערן גרענעץ קיין רוסלאַנד.

איך ליג אין "אַבעלעס קרענק". די פיס געשוואָלן ווי בערג, איך קען זיך ניט רירן. ווי לאַנג וועלן מיך די קריסטן וועלן האַלטן. אונדזער גרופּע איז אַוועק ווייטער. איך האָב מורא אפילו פאַר די בעלי־בתים, די קריסטן. איך קלער מאין יבוא עזרי?

באגעגעניש

ליגנדיק אין בעט, נעבן פענצטער, קוק איך אַרויס, אין דאָרף אין גאַס. איך באַמערק פון ווייטן אַ רייטער מיט אַ ביקס דערנענטערט זיך אין דער ריכטונג פון מיין ווויגונג. איך דערקען דעם רייטער; ער איז ניט קיין אַנדערער ווי נח דינערשטיין פון ווילייקע. איך שריי צו אים ניט מיט מיינע כוחות. ער דערהערט און קומט אַריין, ער פרעגט ניט קיין שאלות, און ווי אַ געבוירענער מנהיג, רופט ער צו דעם בעל־הבית, און זאָגט אים, אַז ער איז פאַראַנטוואָרטליך פאַר מיין לעבן, ווייל איך געהער צו זיין אָטריאַד, פון די פאַרטיזאַנער. ער באַפעלט אים, מיר צו העלפן און היילן. דעם זעלביקן טאָג האָט דער בעל־הבית געברַאכט אַ באַבקע, זי האָט מיר באַשמירט מיט אַ פעטס און עס איז מיר געוואָרן לייכטער.

ערשט אין 3 טעג אַרום האָט זיך אומגעקערט יוסף מיט דער גאַנצער גרופּע. זיי האָבן מיר געברַאכט דעם ביקס. איך האָב אים אַריינגעלייגט אין בעט.

א ראדיא־סטאנציע

דעם דריטן אָוונט זענען אַנגעקומען אין דאָרף פאַראַשוטיסטן פון מאָסקווע, 16 סאָלדאַטן. אין מיין ווויגונג האָבן זיי אייַנ־מאָנטירט אַ ראַדיא־סטאַנציע. איך געדענק, ווי זיי האָבן איבערגעגעבן קיין מאָסקווע, אַז אַלע זענען אַנגעקומען בשלום, אויסער איינעם, וועלכער האָט אויסגעדרייט די פיס. די קריסטן, מיינע בעלי־בתים, האָבן געמאָלדן די פאַראַשוטיסטן, אַז איך געהער צו די פאַרטיזאַנער. זיי האָבן מיר אויפגעוועקט, כאָטש איך האָב מיט אַן אויג ניט צוגעמאַכט. זיי פרעגן מיך, צו וועלכן אָטריאַד געהער איך. איך האָב מודה געווען, אַז מען האָט מיך נאָר ביז היינט ניט צוגענומען אין קיין אָטריאַד. אין דער פרי זענען זיי אַוועק.

מיר בויען זעמליאנקעס

אין אַ פאָר טעג אַרום, יוסף איז דאָ. איך גיי שוין אויף מיינע אייגענע פיס. אונדזער גרופּע גייט אין דאָרף דערוועניא. 5 ק״מ נאָכן דאָרף שטייט אַ פאַרטיזאַנער אָטריאַד, אויפן נאָמען פון קאַטאָווסקי. מיר געפינען דאָרט אַ יידישן קאָמי־סאַר באַרקאָוו. מיר בעטן אים אָנצונעמען אונדז אין פאַר־טיזאַנער אָטריאַד. ער וויל ניט רעדן וועגן דעם. 2 טעג זענען מיר געווען אין אָטריאַד. די פרויען זענען אַנגענומען גע־ווארן אין קיך. אונדז, די מענער, שיקט מען אין לאַהויסק, בויען אַ לאַגער פאַר די פאַרטיזאַנער. די אַזוי גערופענע זעמליאַנקעס. יעדע זעמליאַנקע איז פאַר 100 מאַן. מען גראָבט אויס אַ גרוב. דער דאַך איז פון קלעצער, אויף די קלעצער שטרוי און אויפן שטרוי ערד. פון די בלעכן פון בענזין מאַכט מען אויוונס. מיר האָבן אויסגעבויט 6 זעמליאַנקעס.

קיין געווער האָבן מיר ניט. נאָר די קריסטן פון דער געגנט

האָבן אָנגעשלעפט פון די סאָוויעטישע מאָגאָזינען אַ סך געוועהר. גייען מיר צו די קריסטן אָן מיט כל מיני קאָמבינאַציעס באָקומען מיר אַרויס פון זיי געוועהר. דאָס העלפט אונדז ענטגילטיק אָנגענומען ווערן אַלס פּאַרטיזאַנער.

מיר קריגן פּלעצער אין איינער פון די זעמליאַנקעס. קיין לייז פעלט ניט, אָבער די שטימונג איז בעסער ווי ביי די רימאַרעס אין ווילייקע. די טעג זענען מיר פאַרנומען, מען לערנט אונדז שיסן, לייגן מינעס, אויפרייסן בריקן, אַראָפּלאָזן טעלעפאָן־סלופּעס. מיר קריגן וואַרעמע זאַכן, אַ פּאָדיאוואָקע, אַ וואָטענע. ביינאַכט שטייען מיר אויף שמירה. דאָס עסן איז ניט שלעכט. נאָך אַ פּאָר טעג פון מיליטעריש איבונגען, קומט אַראָפּ צו אונדז דער יידישער קאָמיסאַר באַרקאָוו, נעמט מיך מיט יוספן און פירט אונדז אַריבער צוריק, אין גרעסערן לאָגער, נעבן דערפל דערעווניצע. דאָ שטייען 2 דיוויזיעס פּאַרטיזאַנער געמוסטערטע, פאַרטיקע סאָלדאָטן. פון דאָנען גייט מען אויף "זאַדאַניעס" (אויפגאָבעס). דער לאָגער אין לאָהויסק איז אַ רעזערוו. ער באַשטייט פון עלטערע זעלנער.

מיר רייסן בריקן

דעצעמבער 1942

איך קריג אָן אויטאָמאַטישן ביקס מיט 80 קוילן און 2 גראַנאַטן. איך געהער צו אַ גרופּע פון 5 געוועזענע סאָלדאָטן. מען שיקט אונדז אין מינסקער געגנט, אויפרייסן אַ בריק. איבער דער בריק גייען צוגן מיט אַמוניציע. מיר האָבן 5 טעג צו אונדזער דיספּאָזיציע. די דייטשן ווייסן דעם סוד. יעדע בריק איז גוט באַוואַכט. 200 מעטער פון יעדער בריק האָקן זיי אויס די ביימער, כדי צו קענען בעסער היטן.

מיר גייען אין די נעכט, בייטאָג באַהאַלטן מיר זיך אויס ביי קריסטן, אָדער אין וועלדער. מיר האָבן מיטגענומען עסן.

איך גיי היינט מיט 2 סאָלדאָטן, אַנטלאָפענע דייטשן פון זייערע אייגהייטן. איך מוז גיין מיט זיי. און אין דער אמתן היט איך זיי אויך, וויל איך ווייל זיך היטן. אין אָוונט, זענען מיר אָנגעקומען ניט וויט פון דער בריק.

איך קלעטער אַרויף אויף אַ בוים, און זיץ אַ גאַנצן מעת־לעת. איך פאַרצייכן די שהן, ווען עס גייען דורך צוגן מיט אַמוניציע און סאָלדאָטן, אין וועלכע שהן בייט זיך די וואַך. דעם צווייטן אָוונט פאַרגלייכן מיר די שהן און באַשטימען די געוויע צייט, ווען דורכצופירן דעם אויפרייס. דער אָרט איז באַשטימט געוואָרן אין פאַרטיזאַנער־שטאָב.

מיר גנבענען זיך אונטער אין דער פינצטער ביז די רעלסן (שינעס). מיר לייגן אונטער דעם אויפרייס־מאַטעריאַל און אַנטלויפן אַ קילאָמעטער אין וואַלד. מיר ווארטן עס זאָל אויפרייסן. עס איז אינטערעסאַנט צו פאַרצייכענען, אַז פון אַלע זאַדאַניעס, וואָס איך בין געגאַנגען מיט די דייטשן, האָט זיך קיין איינע פון זיי ניט איינגעגעבן. ביז היינט איז מיר ניט קלאָר, פאַרוואָס?

דער ערשטער איבערפאל

איך בין דאָ אין לאָגער (שעלעשץ) שוין 2 מעת־לעת. היינט האָט געמאָלדן אונדזער ראזוויעדקע (אויספירער), אַז אין דאָרף סקוואַראַדאָ, 8 ק"מ פון אונדז, זענען אָנגעקומען דייטשן, זיי גייען אין אונדזער ריכטונג. מיר באָקומען אַ באָפעל, נעמען געווער און מקבל־פנים זיין זיי. מיר גייען 4 קילאָמעטער אין וואַלד, באַהאַלטן זיך אונטער ברייטע ביימער און וואַרטן, זיי זאָלן אָנקומען.

וועו זיי דערנענטערן זיך צו אונדז, הויבן מיר אָן שיסן. זיי גייען אויף אַן אָפענעם פלאַץ, מיר זענען פאַרבאַהאַלטן הינטער ביימער. זיי ענטפערן, מיט אַ שטאַרקן פייער צוריק. 2 פון אונדזערע אויספירער בלייבן פאַרוווונדעט. איינער שטאַרק. ער האָט באָקומען אַ קויל אין בויך. מיר ברענגען אים אין זעמליאַנקע, ער איז מיין שכן, זיין געלעגער איז נעבן מיר. איך ווייס אפילו ניט, צי איז ער אַ ייד. אָלע רעדן רוסיש. זיי זענען וואָסטאָטשניקעס, אינטעליגענטע חברה. צופעליק דערוויס איך זיך שפעטער, אַז ער איז געוועזן באמת אַ ייד.

דער פעלדשער האָט איבערגעבונדן די וווּנד. עס העלפט גאָרניט, ער גוסט און גייט אויס אויף זיין געלעגער. אַ צווייטער דערהרגעטער איז אַ פאַראַשוטיסט. עס קומען אָן זיינע חברים, און נעמען אים מיט. זיי ווילן אים באַערדיקן ביי זיך אין אָטריאַד. אַ דריטער ליגט ביי דער טיר. ער איז פון אַ צווייטן אָטריאַד.

אויף מאָרגן פרי איז באַשטימט געוואָרן אַ בכבודיקע לויה. מען פירט ביידן צום פאַרטיזאַנער בית־עולם. זיי רופן עס "פאַליאַנאַ". דאָס איז אַ גרויסע לאָנקע אין מיטן וואַלד, אויף יעדן קבר שטייט אַ מצבה מיט אַ שטערן, אַ נאָמען און פאַמיליע און אָרט פון געבוירן.

די דייטשן שעמען זיך ניט און גראָבן אויס די קברים מיט די טרומנעס, און זענען בודק, וועו איז באַגראָבן געוואָרן. זיי פירן זייערע חשבונות, אפילו נאָכן טויט אויך.

אויף מיר מאַכט עס אַ שווערן רושם. שוין אויפן צווייטן טאָג דאָרף איך זען, ווי מיין שכן מאַטערט זיך און הויכט אויס זיין נשמה. אודאי, גייט יעדע קויל מיט איר אַדרעס, אָבער וועו ווייסט, וועו עס שטייט אין דער ריי.

אַן אָנפאַל

דעצעמבער, 1942

מיר גייען אַרויס פון לאָגער אין מיטן טאָג, 15 מאָן אָנגעטאָן אין גרינע דייטשע מונדירן. מיר גייען אין אַ ריי, און זינגען דייטשע מאַרש־לידער. אונדזער אויפגאַבע איז, אויפרייסן די צענטראַלע בריק, איבערן טייך נעבן פלעשטשענעץ. די בריק געפינט זיך אויפן הויפט־שאָסיי, וועלכער פאַראייניקט לאָהויסקער און אַלקאָוויטשער געגנט מיט מינסק. מיר גייען אַרויף זינגענדיקערהייט אויף דער בריק. די דייטשע וואַך

איז אויף דער צווייטער זייט בריק. עס פאַלט זיי ניט איין אונדז חושד זיין אין שלעכטע כוונות. מיר דערנענטערן זיך צו זיי געציילטע טריט. מיר באַקומען דעם אָפּגערעדטן סימן, אַ העלפט פון די ערשט זינגענדיקע סאָלדאַטן שיסן אין דער דייטשער וואַך, אין דער רעכטער זייט בריק. די צווייטע העלפט, שיסט אין דער לינקער זייט בריק. די וואַך האָבן מיר דערלייקט. די דינאַמיט וועט שוין צורעכט מאַכן די בריק אין געציילטע מינוטן. 4 מאָל האָב איך זיך באַטייליקט אין אויפרייסן די בריק, יעדעס מאָל פאַריכטן אים די אָרטיקע קריסטן. זיי האָבן פון איר אַ נוצן.

טעלעפאָן־סלופּעס

מיינע ערשטע איבונגען אין דעם פּאַרטיזאַנער אָטריאַד איז געווען אויפרייסן טעלעפאָן־סלופּעס. די פּאַראַשוטיסטן ברענגען באַפעלן פון מאָסקווע. מיר מוזן זיי אויספילן. קילאָמעטערס סלופּעס מוזן מיר אויפרייסן. מיר נעמען גאַנצע דערפער פויערים, מיר באַפוילן יעדן פויער אונטערצוזוכן 2 סלופּעס. איך וווּנדער זיך, וואָס זיי גייען מיט חשק. פאַר־וואָס? וווייזט זיך אַרויס, אַז פאַר יעדער אַזאַ אָקציע צינדן די דייטשן אונטער זייערע הייזער, און היות ווי קלעצער אין די וועלדער איז דאָ גענוג, בויט מען גלייך נייע הייזער. די איינציקע פּראָבע איז, וווּ נעמט מען טשוועקעס, צוזוקלאָפּן די דראָניצעס אויפן דאַך. דאָס מאַכן זיי פון די טעלעפאָן־דראָטן. אויף מאָרגן נאָך דער זאַדאַניע (אויפגאָבע), געפינט מען ניט אַ מעטער דראָט. די באַפעלקערונג נעמט עס גלייך צו.

1־שטע אבלאָווע (בלאקאדע)

דעצעמבער 1942 (חנוכה צייט)

2 אָבלאָווע האָבן מיר איבערגעלעבט אין משך פון 3 יאָר, אין יעדערער האָבן זיך באַטייליקט ביי אַ 120.000 דייטשן. די ערשטע, אין חנוכה תש״ב, די צווייטע פאַר דער באַפרייאונג. איך האָב געהערט צו קאָטאָווסקיס לאָגער אין פלעשטשענעץ ״נאַראָדני מסטיטעל״, נעבן שעלעשטש. אין מינסקער אָבלאַסט האָבן מיר געציילט 70.000 פּאַרטיזאַנער. אונדזער לאָגער אין פלעשטשענעץ האָט געציילט 2000 מאַן און איז געווען אייגנעטיילט אין פיר ראָטעס, 500 מאַן אין יעדערער. די דייטשן האָבן אונדז אַרומגערינגלט אין 2 קייטן און געטריבן צו די האָמעלער בלאָטעס, צום טייך בערעזינאַ. זיי זענען ניט געגאַנגען מיט דעם הויפט־שאָסיי, נאָר אין די זייטיקע וועגן, מיט וועלכע מיר באַנוצן זיך. דער הויפט־שאָסיי פאַראייניקט לאַהויסק, פלעשטשענעץ–מינסק–בערעזינאַ. די צווייטע זייט: אָלקאָוויטש–וויליייקע–סמאָרגאָן–נאַראָטש, איז געווען באַזעצט פון די דייטשן און זייער שוץ־פאָליציי. דערפאַר זענען די זייטיקע וועגן אין אונדזערע הענט. ביינאַכט פירן ניט די דייטשן קיין אָפּעראַציעס. זיי אַרדענען איין לאַגערן אין געצעלטן און שטעלן שומרים, מען זאָל זיי ניט באַפאַלן.

אן אנפאל

אין פּאַרטיזאַנער־בריגאַדע האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַן אָנפאַל אויף די דייטשן דווקא ביינאַכט. מיר האָבן געשיקט אַ ראַזוועדקע (אויספּירער) פון אָרטיקע שקצים, וועלכע קענען גוט די געגנט. זיי זענען אַוועק און איבערגעריסן די טעלעפאָן־פּאַרבינדונג. קומענדיק צוריק האָבן זיי געמאַלדן, אַז זיי זענען גרייט אונדז דורכצופירן דורך דער דייטשישער קייט. מיר האָבן מיטגענומען ביקסן־אויטאָמאַטן, לייכטע מאַשינען־געווער. די שווערע אַרמאַטן האָבן מיר באַגראָבן אין וואַלד. מיר זענען דערגאַנגען ביינאַכט, פון זעמליאַנקע אין פלעשטשעניעץ ביזן דאָרף אַמנישאָווע, 30 ק״מ, און געקומען אויף אַ בערגל. די דייטשישע קייט איז געווען אין טאָל, אין געצעלטן. 12 ביינאַכט זענען מיר זיי באַפאַלן, מיט אַ שיסעריי פון מאַשינען־געווער און אויטאָמאַטן. שרייענדיק ״וופּעריאָד״ (פּאַרויס) זענען מיר געלאָפן און געשאָסן אַן אַ ציל. די דייטשן האָבן גלייך אָנגעהויבן שיקן ראַקעטעס און באַלויכטן דעם הימל. ערשט דעמאָלט האָבן מיר געזען, וווּ מען דאַרף שיסן. די שיסעריי איז געווען אַ שרעקלעכע, מיט ברען און אימפּעט פון אונדזער זייט. עס האָט זיך געדוכט, אַז הימל און ערד העלפן אונדז מיט.

סך־הכל האָבן מיר דערהרגעט איבער הונדערט דייטשן פון דער קייט. צוגעכאַפּט זייערע ״כלעבאַקעס״ (ברויט־טאָרבעס) מיטן עסן, די געצעלטן און בגדים. די שיך ניט באַווייזן אַראָפּשלעפּן. מיר האָבן דורכגעריסן די קייט, און זיך אומגעקערט אין דאַרף דערעווניאַ, אין אַ געוועזענעם זומער־לאָגער, וווּ מען מאַכט מאַנעווערס. פון אונדזערע זענען געפאַלן 7 פּאַרטיזאַנער, דאָס רוב פון דער געגנט. די דייטשן האָבן זיך באַנוצט מיט מינאַמיאָטן. מיר האָבן באַווייזן זיי אויסצומיידן.

א הייסע באד

יאנואר, 1943

אין דאָרף אַמנישאָווע איז דאָ אַ באָד. דאָרט קענען זיך וואַשן 5 מאַן מיטאַמאָל. מיר זענען דאָ אַ גרופּע פון 60 פּאַרטיזאַנער. מיר וואָרטן אין ריי. אַ פויער האָט פּאַרמסרט די דייטשן, אַז מיר וואַשן זיך אין באָד. זיי זענען גלייך אָנגעפּאָרן אויף אויטאָס, וועלנדיק מאַכן אַן אָבלאַווע אויף אונדז. אונדזער וואָך האָט גלייך דערשפּירט און געעפּנט אין אַריינגאַנג פון דאָרף אַ שיסעריי אויף די דייטשן. עס זענען פּאַרוווּנדעט געוואָרן 6 פּאַרטיזאַנער און 3 זענען דערהרגעט געוואָרן. אין צוויי וואָכן זענען מיר געקומען צום פויער, דעם מוסר. איבער זיין הויז און שייער, האָבן מיר געמאַכט די ברכה: בורא מאורי האש. און די לעבעדיקע געשיקט אויף יענער וועלט.

וואגאנעס שמעלץ

פברואר, 1943

25 וואַגאַנעס אָנגעלאָדן מיט אַמוניציע, צעבראָכענע טאַנקען, אַראָפּלאַנען, אייזן, מעש, אלומיניום, זענען געשיקט געוואָרן פון דעם מזרח־פראָנט אין דער ריכטונג מינסק–באַראַנאָוויטש, קיין דייטשלאַנד. 15 ק״מ פאַר מינסק, אין אַ געווישן טאָל, האָבן מיר, אַ גרופע פון 5 מאַן, אָפּגעהיט דעם צוג. אין אָוונט האָב איך מיט נאָך אייניעם זיך אונטערגעגנבעט צו די רעלסן (שינעס), אונטערגעלייגט דאָס זעקעלע דינאָמיט, זיך אומ־געקערט גלייך אין וואַלד, און געבליבן וואַרטן. דער לאָקאָ־מאָטיוו איז אַרויף אויפן זעקעלע, עס האָט עקספלאָדירט. אַ שרעק איז געווען בלויז צו זען, ווי די וואַגאָנעס זענען געפליגן באַרג אַראָפּ, אייניגע איבער דעם אַנדערן, געיאָגט דורך אַ ווילדער ענערציע די איבערגעקערטע וואַגאָנעס מישן שמעלץ, זענען געבליבן ליגן. די פויערים פלעגן מאַכן פאַר זיך געשיר פון דעם ברוך.

א באגעגעניש

מארס, 1943

אונדזער לאַגער געפינט זיך אין שעלעשטש. די לאַגער־פירער האָבן באַשלאָסן, ווייזט אויס צוליב געוויסע סיבות, אַריבער־פירן דעם לאַגער אין אַ פאַרויס צוגעגרייטער זעמליאַנקע, נעבן לאַהויסק, ביי דעם דאָרף דערעווניא.

דער גאַנצער לאַגער איז אַריבערגעפאָרן. איך מיט נאָך 3 פאַרטיזאַנער זענען געבליבן אין שעלעשטש. איך האָב באַ־דאַרפט פאַרענדיקן דאָס באַקן ברויט, און איבערפירן אין סקלאַד אין דערעווניא, אין אַלטן מיליטעריש לאַגער. איך האָב געבראַכט און איבערגעגעבן די אויסגעבאַקטע 130 לעב־לעך דעם יידישן פּאַרטיזאַן וואָלק, וועלכער האָט געאַרבעט ביים סטאַרשינאַ. דער סקלאַד געפינט זיך אין אַ דאַרפישער בעדל. דאָרט האָב איך באַמערקט אַ באַקאַנטן פנים. טאַניע הולעצקי פון וויליייקע. ער האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט.

א שפּאציר אין וויליייקע

מאי, 1943

דער 2־טער סעקרעטאַר פון רייקאָם, פאָפאָוועץ, איז אייניגע־שטאַנען ביי ליפשיץ דעם בעקער. ער איז אַ ״וואָסטאָטשניק״. מען האָט אים אַראָפּגעוואָרפן אַהער אַלס פאַראַשוטיסט. ביים אָפּגעבן אַ באַריכט אין שטאַב, דערקענט ער מיר אַלס וויליי־קער. איך געדענק אים ניט. ער פאַרשרייבט מיין נאָמען. דעם ערשטן מאי 1943 איז געווען אַ ״נאַליאָט״ (אָנפלי) פון סאָוויעטישע אַראָפּלאַנען. איך האָב באַקומען פון צענטראַלן שטאַב (7 ק״מ פון אונדזער לאַגער), אַ באַפעל דורך אַ ספּע־ציעלן רייטער, אַז איך זאָל זיך דאָרט צושטעלן 2 אַ זייגער בייטאָג. איך געפין דאָרט אַ גרופּע וויליייקער שקצים. צווישן זיי טאָניע הולעצקי, וועלכער וווינט נעבן דובינס טאַרטאַק. ער געהערט צום 2־טן אָטריאַד. פאָוולוק, אַגאַטעס זון, האָט געווווינט נעבן יצחק אהרן־דוד׳ס. אין דער צייט פון מיין זיין אין וויליייקע איז ער געווען אַ פאָליציאַנט. ווייזט אויס, אַז די פאַרטיזאַנער האָבן אים ספּעציעל געשיקט דינען אין דער פאָליציי. ער איז ביי נח דינערשטיין אין אָטריאַד. אילויק־אַ שאָפער און שמיד, האָט געווווינט נעבן איידלמאַנס טאַרטאַק. ער איז דאָ אַלס ציווילער פאַרבינדלער פון וויליייקער אונ־טערגרונט מיט די פאַרטיזאַנער. ער האָט צו זיין דיספּאַ־זיציע 8 פאַרבינדלער, ציווילע שקצים. מען פרעגט מיך, צי איך קען דייטש. מען גיט אונדז פעקלעך זאָכן. אילויק איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן עסן. מען גיט אונדז איבער צו אילויקס דיספּאָזיציע. וואָס מיר דאַרפן אויספירן, וועלן מיר זיך דערוויסן אין וויליייקע. מיר באַשטימען צווויי ביינאַכט אַרויסצוגיין אין וועג. מיר דאַרפן גיין דורך לאַהויסק, אַל־קאָוויטש, אַנלייגן אַ 15 ק״מ וועג דורך אַרומיקע דערפער. מיר האָבן געגומען אַ וואָגן מיט אַ פערד. דער קריסט האָט אונדז געפירט פון איין דאָרף אין צווייטן. מיר גייען צופוס אַ 10 ק״מ ביז דער וויליע. פון דער צווייטער זייט טייך שטייט אַ דייטשישער גאַרניזאָן. אַ 3 ק״מ נאָכן איבערגיין די בריק, הויבט אָן שיינען די זון. מיר רוען זיך אָפּ אין וואַלד. קיין עסן האָבן מיר ניט מיטגענומען. צו קריסטן ווילן מיר ניט גיין בעטן. מיר גייען וווייטער מיטן וואַלד ביי דער זייט פון שאַסיי אין דער ריכטונג פון וויליייקע. אין אַ פאָלוואַרק קריגן מיר ברויט און מילך. אין אָוונט דערגייען מיר ביז איוואַנ־צעוויטש, 10 ק״מ פון וויליייקע. אַ פאַרבינדלער באַגעגנט אונדז, און ווייזט, ווי אויסצומיידן דעם דאָרף. עס ווווינען דאָרט 4 מיליציאָנערן, וועלכע אַרבעטן פאַר די דייטשן. מיר גייען גלייך אין דער ריכטונג פון כאָלאָפּי. זיי פירן אונדז אַריין נעבן כאָלאָפּי, אין די הויכע אייאיר־גראָז, נעבן דער וויליע. אילויק איז אַוועק צוגרייטן זיינע מענטשן, הולעצקי איז צוגעגאַנגען אַ היים. מיר בלייבן אין אייאיר ביז 12 בייי־נאַכט; פונקט 12 טרעפן מיר זיך אין אַ פאַרלאָזענעם שייער, נעבן דעם מיליטעריש שטאַל. ביי מאָראָזאָוס שטוב. אין די גערטנער אין וויליייקע גיט אילויק אָפּ אַ באַריכט און מעל־דעט, אַז מיר בלייבן דאָ אַ טאָג און אַ נאַכט. אויף מאָרגן 10 אָוונט טרעפן מיר זיך אינעם זעלביקן אָרט. ער קומט מיט זיינע פאַרבינדלער, היגע שקצים, מיט אַ פערד און וואָגן. מיר קערן זיך אום מיט סיגאַרעטן און עסן, אין די אייאיר נעבן כאָלאָפּי.

אין וויליייקע

אויף צומאָרגנס 10 אָוונט, וואַרטן 8 שקצים וויליייקער אַן געווער אין שייער מיט אַ פערד און וואָגן, וועלכע זיי האָבן מיטגעבראַכט. אין שטאָט מעג מען גיין בלויז ביז 9 אין אָוונט.

מיר טוען זיך איבער אין דייטשישע בגדים, נעמען געווער און טוען אַרויף גומעס אויפן סטוואָל (רער) פון ביקס, כדי מען זאָל ניט הערן וועז מען שיסט. מיר דאַרפן גיין אויפֿ־עפענען די קוזניע, ביי אלי־יאָשען אויפן הויף, אַרויסנעמען די אַמוניציע און אַריבערפירן אין וואַלד.

מיר 4 גייען די ערשטע פאַרביי דעם טייך, דורך הויכע גראָז, אַנטקעגן דער בריגאַדע, דורכן גערטעלע. נעבן וואַנט זענען מיר דערגאַנגען ביזן הויכן בוים, מיט אַ הילצערנעם פאַרקן. מיר זענען דעם דייטשישן וואַכמאַן, וועלכער גייט אַרום און היט די קוזניע.

דער פערד מיטן וואָגן וואַרטן הינטערן הויז. מיר זענען דאָ אַ 10 מעטער פון דעם סאָלדאַט. אַ שאָס פון אונדזערן אַ ביקס פון 10 מעטער ווייט איז ניט צו שוועך. מיר לויפן גלייך צום הרוג, שלעפן אים אַראָפּ אין טאָל, אין די גראָז, נעמען צו דעם ביקס, די זאַכן און ראַפּטאָם לאָזן מיר זיך גיך צו דער קוזניע. מיר רייסן אַראָפּ דעם טעלעפאָן דראָט און מיטן לאָם פרווון מיר אויפרייסן די טיר. עס גייט ניט. מיר הויבן אונ־טער די טיר מיטן לאָם. די קוזניע איז אָפן. מיר האָבן ניט קיין שוועבעלעך. אָבער מיר דערטאַפּן גוט אין דער פינסטער. עס ברענט אַ צינד־מאַשינקע. מיר איילן זיך אונטער, מען נעמט צו 2 רוסישע מאַשינען־געווער, 6 קעסטלעך קוילן, ביקסן אויטאָמאַטן דייטשע אויסאַרבייטונג, קעסטלעך גראַ־נאַטן. דער וואָגן איז פול אָנגעלאָדן. אַ שאָד, וואָס נאָר איין וואָגן האָבן מיר מיטגענומען. דאָס געווער האָבן די דייטשן פאַרכאַפּט ביי פאַרטיזאַנער און אַוועקגעלייגט דאָ. מיר האָבן מורא, אַז עס זאָלן ניט קומען סאָלדאַטן בייטן די וואַך. די היגע שקצים פאָרן אַריבער די ווילייע, כדי צו פאַרווישן די טריט. דאָרט פאָרן זיי מיטן ברעג ביז די לאַזאַרצעס. מיר גייען זיי נאָך, געבראַכט די סחורה אין די אייאיר, און אָפּ־געפירט דעם פערד מיטן וואָגן אַ היים. מיר וואַרטן אויף ראַקעטן, מען זאָל אונדז גיין זוכן. נאָר אומזיסט.

מיר נעמען נקמה

1) מיר בלייבן אַ גאַנצן טאָג אין די אייאיר. אויף מאָרגן 10 אָוונט טרעפן מיר זיך ווידער אין אַ בעדל, אויף כאָא־פיער גאַס, נעבן מאָראָזאָוון. מיר טוען זיך איבער אין ווער־מאַכט־מונדירן. מיר גייען פאַרביי דעם טייך ביז קוגעלס האָטעל. אין קאָרידאָר באַקוקן מיר דוביציכעס ווינונג. מיר דאַרפן זי מיטנעמען, זי אַרבעט פאַרן געסטאַפּאָ. זי האָט מזל. אָט דעם אָוונט איז זי ניטאָ אין שטוב. 2 פון אונדז גייען אין וועראַכט אוניפאָרמען. אויך איך, 2 אין זאַכן פון דער שוץ־פאָליציי.

2) אַנטקעגן שפיטאָל איז דאָ אַ וויס הויז, אַ בעקעריי. דער עלטסטער זון אַרבעט פאַרן געסטאַפּאָ. ער האָט אויך זיין געווויסן ניט איין קרבן. נאָך 1 ביינאַכט גייען מיר פאַרביי די ווילייע, מיר דערגייען בגניבה ביזן שפיטאָל. מיר רופן אים צום געביטס־קאָמיסאָר. עס פאַלט אים ניט איין ניט צו גלויבן אונדז. ער איז שוין צום געביטס־קאָמיסאָר ניט דערגאַנגען... נעבן פּוילישן קלויסטער האָט ער באַקומען זיין פסק.

3) אין קאָשיקאָרניץ האָט געווינט אַ פּוילישער מוזיקאַנט. ער האָט אַ סך "גוטס" געטאָן אין די פּאָר יאָר, וואָס דער דייטש איז געווען. ביי אים אין הויף האָט ער באַצאָלט דעם חוב מיט זיין לעבן.

4) אַנטקעגן מאַלאַשקעוויטשן איז געווען אַ קראַקאָוויאַק, אַ דייטשישער שפּיאָן, מיט אַ טעלעפאָן און געווער. ער האָט זיך געוווּנדערט, וואָס עס רופט אים דער געביטס־קאָמיסאָר אין מיטן נאַכט? דאָך איז ער מיטגעגאַנגען, בלויז ביז קאָרטמשערס הויז... מיר האָבן זיך נאָך אומגעקערט צו אים אין ווינונג, געזוכט גרינטלעך און צוגענומען 16,000 מאָרק און אַ זייגער.

5) נעבן שמעון־שעיהן האָט געווינט אַ פאָליציאַנט. ער האָט עפּעס געפילט און מיטגענומען מיט זיך דעם ביקס. נאָר פון הינטן ווירקט אויך אַ קויל ניט געזעענערהייט...

6) אין פאָזשאַרנע האָבן מיר שוין ניט באַוויזן צונעמען אַ "צונג". עס האָט אָנגעהויבן טאָגן. מיר גייען צוריק אין דער ריכטונג פון דער ספּירט־פאַבריק אין ליובאַני. אונדזער אויפגאַבע האָבן מיר דערפילט, כאָטש ניט 100 פּראָצענט. דער שפּאַציר אין ווילייקע האָט אונדז געלוינט, ניט נאָר דער וואָגן מיטן געווער, נאָר דאָס באַווייזן דער באַפעלקע־רונג, אַז מיר זענען אומעטום דאָ.

ליובאני

דאָס געווער, וואָס ליגט אין די אייאיר אין כאָאָפּי, מוזן מיר אַריבערפירן אין פאַרטיזאַנער־שטאַב. מיר האָבן באַשלאָסן מיט איליוקן צו נעמען דעם לאַסט־אויטאָ, פון דער ספּירט־פאַבריק אין ליובאַני און איבערפירן דאָס געווער ביז סאָ־סענקע. ווייטער קענען ניט פאָרן די אויטאָס. פון סאָסענקע דאַרף מען עס טראָגן איבער דער ווילייע (אָן אַ בריק). מיר, 4 מאָן, אין דייטשישע מונדירן און 8 ווילייקער שקצים, זענען אָנגעקומען, אויפן דריטן טאָג פאַרנאַכט, אין ליובאַני. מיר גייען דורך דעם דאָרף קאָלאָוויטש. דעם שומר פון פאַבריק גיבן מיר איבער אין די הענט פון די ציווילע שקצים. די 2 דייטשישע בעלי־בתים, זיצן אין זייער צימער, און שפּילן אין שאַך. דעם טעלעפאָן־דראָט רייסן מיר איבער אין הויף און שטילע קוילן ליקווידירן בייַדע דייטשן. די זאַכן זייערע הענגען אויף די שטולן, די ביקסן זענען פאָר אונדז סחורה. אילויק זיצט שוין אין אויטאָ און מיר פאַרלירן ניט קיין צייט. דער שומר פאָרט מיט אונדז מיט. אין מיטן וועג לאָזן מיר אים אָפּ.

מיר פאָרן פאַרביי קורענץ און כאָאָפּי. מיר טראָגן דאָס געווער אַ היפּשע שטיקל וועג און לאָדן עס אָן אין אויטאָ. דורכן הויפּט־שאָסיי פאָרן מיר אָפּיציעל גלייך אין דער ריכ־טונג פון סאָסענקע. אַ 2 ק"מ פאָר סאָסענקע, נעבן אַ פאָל־ווארק האָבן מיר אַראָפּגעלייגט אין וואַלד דעם גאַנצן "פּגר".

דער אויטאָ, געפירט דורך איליוקן מיט די שקצים, האָט זיך אומגעקערט, און ביי ווילייקע האָבן זיי געדאַרפט אים אונטערצינדן. אַזוי האָבן זיי געטאָן. מיר ווערן אויס דייטשן, אויסגעטאָן זייערע מונדירן, און צוריק פאַרטיזאַנער. מיר קריגן אַ פערד מיט אַ וואָגן און פירן די אַמוניציע און געווער דורך אַלקאָוויטש, ביז אונדזער אָטריאַד. אויף מאָרגן אָוונט זענען מיר אָנגעקומען אויפן אָרט.

אין ווילייקע צום צווייטן מאל

ערשטער יוני 1943

אַ שיקסע אַ פאַרבינדלערין פון ווילייקע, האָט איבערגעגעבן אין שטאָב, אַז אין ווילייקע איז דאָ אַ מלעטשאַרניע (מילכיקעריי). מען מאַכט דאָרט פוטער פאַר דער דייטשישער אַרמיי. אין סקלאָד זענען דאָ פאַרפאַקטע קאָסטנס, גרייט אַרויסצושיקן צו דעם פראָנט.

מיר, 7 מאַן, קריגן גלייך אַ באָפעל צו ברענגען די צוגרייטע פוטער פון סקלאָד. מיר גייען אין אונדזער אַלטן אויסגעטראָטענעם וועג. מיר קומען אָן אין די לאַזאַרעטעס. מיר בלייבן אין וועלדל ביזן אָוונט. ביי יעקב חסיע־העניעס אין שטוב איז די מילכיקעריי. ביי שמעון־שעיהן און פליאָר־מאַנען אויפן הויף, איז דאָ אָן אייז־קעלער. דאָרט ליגן 103 קאָסטנס פוטער צו 25 ק״ג אין יעדן איינעם. דאָס דאַרפן מיר אַריבערפירן אין וואַלד. דעם סקלאָד היטן 2 באַוואָפנטע סאָלדאַטן. די ווילייקער שקצים האָבן געזומען פיר פורן אַרויפגעלייגט אויף זיי האָלץ אין מעטערס. 4 שקצים 13–15 יאָריקע, זענען געבליבן שטיין נעבן פלעסניאַנקע, ביי דער ליובאָוויטשער־שטיבל אויפן אָפענעם פלאַץ. ווי עס איז פינצטער געוואָרן, זענען מיר אָנגעקומען פון די לאַזאַרעטעס, ביז פליאָרמאַנס הויף. די 2 שומרים האָבן מיר גלייך ליקווידירט, געעפנט עטלעכע פאַרקאָנעס. די פורן נעבן דער ליובאָוויטשער־שטיבל זאָלן קענען אַרײַנפאָרן אין הויף און ניט דאַרפן דורכפאָרן דורך דער גאַס. אויפגעריסן דעם סקלאָד, אַרויפגעלייגט די קעסטלעך אויף די פורן, איינגעדרייט אין היי און שטרוי. דאָס האָלץ געלאָזן נעבן דער ליובאָוויטשער שטיבל, און גלייך אַוועק דורך די געטנער צו פאָרסער וועג צום דאָרף האָראָדישטשע. אין טהרה־שטיבל, וועלכע געפינט זיך אויפן האָראָדישטשער קריסטלעכן בית־הקברות, האָבן מיר אַראָפגעלייגט די 103 קאָסטנס פוטער, אָפגעשיקט די פורן מיט די פערד אַ היים קיין ווילייקע.

אין דאָרף האָראָדישטשע האָבן מיר געזומען נייע פורן, אַרויפגעלייגט די קאָסטנס, אַריבער די וויליע און געפאָרן דירעקט אין אונדזער פאַרטיזאַנער־שטאָב.

דער דריטער באזוך

מען לאָזט אונדז, די ווילייקער, ניט רוען. עס זענען קומען אַריבער 3 טעג פון דער לעצטער אויפגאַבע, רופט מען אונדז

ווידער אין שטאָב. עס פעלט דאָרט אויס בינדן, יאָד, פראָשקעס, שפריצערס מיט נאָדלען. מען שיקט אונדז, 4 מאַן, ברענגען אָט די זאַכן. נאָוואָש דער פעלדשער האָט אַן איידעם, דער נאַטשאַלניק פון דער שוץ־פּאָליצייַ. מען דאַרף זיין מיט אים זייער פאָרזיכטיק. איינער פון אונדז לאָדעט אים איין צו אַ חולה מיט היץ. ער האָט ניט שטאַרק חשק צו גיין בייאַכט. נאָר פאָר אַ גוטן לוין טוט ער עס דאָך, בפרט, אַז ער איז דער איינציקער ציווילער פעלדשער.

ער נעמט מיט זיין טשעמאָדאַן מיט די מעדיקאַמענטן. אַ צען טריט פון זיין הויז האָבן מיר דעם טשעמאָדאַן צוגענומען און אים גאָרנישט זיך אומקערן אַ היים און קיינעם ניט דערציילן.

זאדאניע נומער 4 אין ווילייקע

ביי קרייטשיקן אין מויער איז דאָ אַ קאַזינאָ. יעדן זונטאָג קומט דאָרט פאָר אַ טאַנץ־אָוונט, פון דער וועראַמאַכט, ס.ס. און געסטאַפּאָ מיט אָרטיקע שיקסעס. די פאַרבינדלער האָבן געמאָלדן די שיקסעס, אַז זיי זאָלן זיך ניט באַטיילן אין די טאַנץ־אָוונטן. זיי האָבן אויף די ווינונגען ביי די קריסטן אָנגעקלעפט וואָרנונגען, אָבער די שיקסעס פאָלגן ניט. זיי לאָכן אויס די וואָרנונגען. מיר זענען 8 מאַן אָנגעקומען צו דעם קאָזינאָ. עס האָט געשפילט אַן אָקאָרדיאָן. עס זענען געווען איבער 80 מענטשן דייטשן מיט דייטשקעס און שיקסעס. פונקט 10 מינוט נאָך 11 האָבן מיר אַרײַנגעוואָרפן דורך די פענסטער האָנט־גראַנאַטן, און זיך גלייך אָפּגעטראָגן. די גראַנאַטן האָבן אויפגעריסן. מיר האָבן אונדזערע דערפילט בשלמות.

צעריסענע שטיוול

מיר חלומען בייטאָג און ביינאַכט וועגן אַ גוטן שטיוול, אַ טרוקן טיכל. מיר ניצן אַזוי פיל די פיס און קענען זיי ניט היטן. מיר דאַרפן שטיוול, סייווינטער אין די קעלט און שנייען און סיי זומער אין וואַלד. מיר זענען אַזוי מקנא די דייטשן. זיי טראָגן הויכע גומענע שטיוול שטאַרקע, טרוקענע. ביי יעדער געלעגנהייט זוכן מיר, ווי צו קריגן אַ פאָר שטיוול. וועלן מיר באַפאַלן אויטאָס אויף די שאָסייען, שלעפן מיר גלייך אַראָפּ די רעדער, דערוואַרעמען די אָפּאָנעס, און ציען אַרויס די וויכע גומע אויף זוילן. מיר ספעציאַליזירן זיך אין נייע פאַכן. מיר מוזן פאַריכטן אונדזערע צעריסענע שטיוול.

א קאלכאזנע בהמה

סעפטעמבער 1943

דער קאָמאַנדיר מעלניקאָוו, אַ געוועזענער אָפיציר, האָט געלעבט פאַרן קריג אין דער סביבה פון פלעשטשעניץ. ער קען

אַ קריסט, וועלכער האָט געירשנט אַ קאָלכאָזנע בהמה. קיינער פון די חברה וויל ניט גיין צונעמען זי. איך ווייס ניט אינגאַנצן פון דעם. איך בין דאָ אין לאַגער אַ צייטווייליקער, ער שיקט מיך ברענגען די בהמה. דער קריסט וויינט פאַר מיר. דאָס איז זיין אייניקער אַנהאַלט. די קינדער וועלן שטאַרבן פון הונגער. 150 מעטער פון הויז שטייט אַ דייטשישער גאַרניזאָן. איך ווייס ניט דעם קאָמאַנדירס כוונות. איך קער זיך אום אָן דער בהמה. דער קאָמאַנדיר וויזיט אַרויס זיין אמתן פרצוף, אַ פשוטער שונא־ישראל. אויף צומאָרגנס גרייט ער פאַר מיר אַ נייע זאַדאַניע. ער מוז זיך נוקם זיין. איך קען עפּעס העלפן? איך האָב ניט אפילו, וועמען צו דערציילן.

די הילצערנע הייזקע

סעפּטעמבער 1943

איך מיט אַ קליינעם שייגעץ פון 13 יאָר (אָן עלטערן) קריג אַ באַפעל פון מיין קאָמאַנדיר אויפצורייסן אַ הילצערן הייזל, אין וועלכע עס געפינט זיך די וואַך, דייטשישע סאָלדאַטן, וועלכע היטן די צענטראַלע בריק, 30 ק״מ פון פלעשטשענעץ. ער גלויבט, אַז איך ווייס ניט דעם וועג און איך מיטן שייגעץ וועלן געוויס אומקומען. איך ווייס דעם סוד און קען גאָרניט טאָן קעגן דעם. מיר באַקומען יעדער 3 האָנט־גראַנאַטן, אויסער מיינע שטענדיקע 2 גראַנאַטן, אָן וועלכע איך ריר זיך ניט. מיר גייען לאַנגזאַם נאָר אין די נעכט, בייטאָג זענען מיר באַהאַלטן אין די וועלדער. די בריק היטן די דייטשן, אָבער אויף די ציווילע באַפעלקערונג נוצט זי. מיר גייען אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. מיר האָבן באַשלאָסן אַנקומען צו דער בריק פון דער צווייטער זייט.

200 מעטער פון דער בריק שטייט אַ הילצערנע הייזקע. אין איר געפינען זיך 12 סאָלדאַטן, וועלכע היטן די בריק. אַרום דער הייזקע זענען אויסגעהאַקט די בוימער. מיר קריכן אַרויס פון וואַלד אין דער פינצטער אויף אַלע פיר, דערנענטערן מיר זיך צום פאַרקאַן פון שטעכיקע דראָט. איך שנייד אויס אַ לאָך אין אַ ווינקל. מיר שאַרן זיך אַריין אין אַרומגעצוימטן הויף און בלייבן ליגן נעבן דער אוביקאַציע. מיר ווילן כאַפּן אַ ״צונג״ (אַ לעבעדיקן סאָלדאַט). מיר ליגן און וואַרטן 15 מינוט, צו להכעיס קומט קיינער ניט אַרויס. מיר באַשליסן דורכפירן די זאַדאַניע. מיר דערנענטערן זיך צו דער הייזקע. איך וואַרף דורכן פענצטער דעם ערשטן גראַנאַט און זאָג צו זיך: פאַר מיין טאַטנס בלוט, דעם צווייטן – פאַר מיין מאַמעס בלוט. דער שייגעץ וואַרפט 2 גראַנאַטן איינעם נאָך דעם אַנדערן. זיי רייסן זיך אויף. מיר טראָגן זיך גלייך אָפּ אויף אַלע פיר. מיר לויפן דורכן הויף, שאַרן זיך דורך דער לאָך פון פאַרקאַן און זענען שויןווידער אין וואַלד.

ערשט אין אַ 10 מינוט אַרום האָבן זיך באַוויזן אויפן הימל ראַקעטעס און אַ געדיכטע שיסעריי האָט זיך געעפנט אין דער זייט פון דער בריק. פונקט אין דער פאַרקערטער ריכטונג, וווּ מיר זענען אַנטלאָפן.

מיר זענען אין וואַלד ווי בייַ זיך אין דער היים. מיר גייען לאַנגזאַם. וואָר וואַרט אויף אונדז? דעם זעלביקן אָוונט האָט מען אין פאַרטיזאַנער שטאַב געווויסט, אַז אונדזער פלאַן האָט זיך איינגעגעבן. מיר האָבן אויפגעריסן די הייזקע און דערהרגעט 7 דייטשן.

וואָס מיר האָבן זיך אומגעקערט אין 2 טעג אַרום אין דער זעמליאַנקע, האָבן זיי ניט געקענט פאַרשטיין, ווי אַזוי זענען מיר געבליבן לעבן.

נייע אויפרייסן

אקטאבער 1943

45 וואַגאָנעס מיט סאָלדאַטן פוסגייער, מאָטאָריזירטע און אַמוניציע דאַרפן דורכגיין פון מינסק קיין סמאָלענסק דורך שעלעשטשער פושטשע. מיר, אַ הייפעלע פון 6 פאַרטיזאַנער, צווישן זיי 2 דייטשן, דאַרפן דורכפירן די זאַדאַניע. 30 ק״מ פון מינסק, אין וואַלד, דאַרפן מיר אויפרייסן די רעלסן (שינעס). עטלעכע גרופּן זענען געשיקט געווארן דורכצופירן דאָס שטיקל אַרבעט און ניט מצליח געווען.

מיר מיידן אויס די דערפער. מיר באַהאַלטן זיך בייטאָג אין וועלדער. עס איז דאָ געניג עסן. 10 ביינאַכט דאַרפן מיר דורכפירן די אַקציע. אָלע 6 גנבענען זיך צו צו דער באַן־ליניע, לייגן אַוועק דעם שאַמפּעל (דראָט פון ביקס) מיט 5 ק״ג דינאָמיט, גראָבן איין אין דער ערד, אַנטלויפן פון אָרט 2 ק״מ און בלייבן וואַרטן. 11 אַזייגער ביינאַכט איז אָנגעקומען דער צוג. דער אויפרייס האָט אָפּגעהילכט אויף קילאָמעטערס. אין 10 טעג אַרום האָבן מיר זיך אומגעקערט אין פושטשע.

ווינטער

די ווינטער־אַקציעס זענען זייער שווער דורכצופירן. דער שניי איז אַ מוסר. יעדער טראָט איז קענטיק. וועמען קומט שוין צו דער ליניע מיטן אויפרייס־מאַטעריאַל, דאַרף מען ערשט זיך באַנוצן מיט אַ קינזשאַל, דורכשניידן דעם פאַרפראָרענעם אייז. יעדער שניט קלינגט אָפּ קילאָמעטערס. ניט איינמאָל האָבן די דייטשן אַראָפּגענומען דעם צוגעגרייטן דינאָמיט, נאָך פאַרן אויפרייס.

רו־טעג

דעם טאָג, וועמען מען גייט ניט אויף זאַדאַניעס, ליגט מען אין זעמליאַנקע. אַנדערע שפּילן אין קאָרטן, איינער פאַרמאָגט אַ מאַנדאָלינע און שפּילט אויף איר. איך בין איין ייד צווישן 80 מאָסקוויטשן. וועמען זיי טרינקען זיך אָן מיט ״סאַמאָהאָן״, רופן זיי מיך אַבראַמאָוויטש, ראַבינאָוויטש ״טי סוואַי״ (דו ביסט אַן אונדזעריקער).

יידן אין וואלד

כאטשענטשיטש איז אַ יידישע שטעטעלע אויפן אַלטן רוסיש־פוילישן גרענעץ. די יידן זענען זיך צולאָפן אין די וועלדער. זלמן כאטשענטשיטשער איז פאָפולער אין דער פּאַרטיזאַנקע. ער איז געקומען מיט זיין פרוי און 6 קינדער. געפינט זיך אין אונדזער אָטריאַד.

אין וואַלד אַרום שעלעשטש באַהאַלטן זיך אויס 30 יידישע משפחות, וועלכע געהערן ניט צו די פּאַרטיזאַנער. זיי אַרבעטן ביי די אָרטיקע קריסטן אָלס פּאָכלייט, ווי שניידער, שוסטער, אין פעלד. אַזוי פּאַרדינען זיי זייער שטיקל ברויט. פון צייט צו צייט העלפן מיר זיי צו.

מען באקט ברויט

אין אַ הויז אין שעלעשטש האָבן מיר אַן אויוון צו אונדזער דיספּאָזיציע. ווען מיר קריגן מעל, באַק איך אין אים. דעם טאָג ווען מען באַקט ברויט, איז אַ שמחה אין זעמליאַנקע, דער עיקר ביי די עטלעכע יידן. זיי קריגן מעשר, פון יעדן געבעקס. דאָס רוב מאַכט מען פון מעל לעפיאָשקעס, אַזוינע ווייכע שוואַרצע פלעצלעך.

א הייליקע נשמה (כשרות)

איין עלטערער ייד, אַ סטאָליער פון פּאַך, האָט זיך אָפּגעהיט פון עסן טריפה. ער האָט טאַקע געליטן גאַנץ אָפט הונגער. עס פלעגן דורכגיין וואָכן, ווען קיין ברויט איז ניט געווען אין דער גאַנצער סביבה. אונדזער עסן איז געווען אין יענער צייט פלייש. דער ייד איז נעבעך געשטאָרבן פון הונגער.

ווען מיר האָבן פאָרגעווארפן דעם לאַגער־פירער, פאַרוואָס ער האָט ניט געהאָלפן דעם אַלטן יידן מיט עסן, האָט ער געענטפערט, וויפל מאָל האָב איך אים געהייסן נעמען פלייש, האָט ער ניט געוואָלט. ברויט האָב איך אַליין ניט. זאָלן די פּאָר וועלטער זיין אַן אָנדענק אויף זיין הייליקן, פאַרלאָזענעם קבר אין וואַלד נעבן שעלעשטש.

לאסט־אויטאס

מאי, 1944

דער שאָסיי סמאָלענסק–מינסק–וואַרשע איז שטענדיק באַזעצט און וועלט געהיט דורך פּאַרטיזאַנער, וועלכע בייטן זיך פון צייט צו צייט און קאָנטראָלירן די באַוועגונג פון דייטשישע אויטאָס און אַמוניציע.

אונדזער אָטריאַד באַטייליקט זיך אין דער אויסשפיר־אַרבעט. זומער, 1944, איז מיר אויסגעקומען צו האַלטן וואַך אין וואַלד און היטן דעם שאָסיי מינסק־סמאָלענסק, בערך אַ 30 ק״מ פון מינסק. אין מיטן טאָג מעלדעט מען אונדז, אַז עס דאַרפן באַלד דורכגיין 16 לאָסט־אויטאָס מיט אַמוניציע פון מינסקער ריכטונג. מיר זענען דאָ 200 פּאַרטיזאַנער פון פאַרשידענע אָטריאַדן. מיר גרייטן צו אַ זאַסאַדע (אָנגריף), באַשליסנדיק צו פאַרנעמען אַלע לאָסט־אויטאָס. אין לענג פון 300 מעטער, אויף אַ בערגל, ליגן מיר אויסגעלייגט, צו הונדערט מאַן אין יעדער זייט, מיט געווער. מיר וואַרטן אויף די אָנקומענדע לאָסט־אויטאָמאָבילן.

דער שאָסיי געפינט זיך אין טאָל. מיר ליגן פון ביידע זייטן אויף די בערגלער. פּאָרויס האָקט איבער דעם שאָסיי דער טייך ביסטריץ. פון די זייטן פון שאָסיי האָבן מיר אויסגעגראָבן טיפע קאַנאַלן. ווען די אויטאָס זענען אָנגעקומען אין טאָל, אויפן שאָסיי, האָבן מיר פון אויבן זיי באַשאָסן. זיי זענען אַראָפּ אין די אויסגעגראָבענע קאַנאַלן און געבליבן שטיין. אין מיטן דער שיסעריי באַמערקן מיר, אַז מען רינגלט אונדז אַרום, פון דער דרויסנדיקער זייט, און מען איז אונדז באַפאַלן מיט אַ העפטיקער שיסעריי.

מיר טרעטן אָפּ צום טייך ביסטריץ. די פּאַרטיזאַנער פון דער לינקער זייט זענען אַריבער דעם טייך בשלום. די פון דער רעכטער זייט זענען 4 פּאַרטיזאַנער דערטרונקען געוואָרן אין טייך. אין אָט דער זייט איז דער טייך געווען טיף און זיי האָבן ניט געקענט שווימען. צווישן די דערטרונקענע – 2 ווילנער בחורים, אייניער אַ צאָן־דאָקטאָר. אויף דער צווייטער זייט טייך האָב איך געטראָפן גולעצקין, אַ קריסט פון ווילייקע, מיט זיין קוזין.

די צווייטע און לעצטע בלאָקאַדע

דער לאַגער

אונדזער פונקט געפינט זיך אין וואַלד, נעבן דעם דאָרף דערעווניאַ, וועלכער באַשטייט פון הונדערט הייזקעס (אַ גע־וועזענער קאָלכאָז). אין וואַלד זענען איינגעאָרדנט זעמליאַנ־קעס אונטער דער ערד און הילצערנע הייזקעס אויף דער ערד. זיי זענען געבויט פון געזעגטע קלעצער.

אונדזער בריגאַדע באַשטייט פון 2000 פאַרטיזאַנער. מיר האָבן קאַנצעלאַריעס, ראַדיאָ־סטאַנציעס, אַ פאַרבינדונג פון רייי־טער און פוסגייער פון אָרטיקע פויערים, וועלכע אַרבעטן מיט מיט אונדז.

מיר זענען אַרומגערינגלט

פון מינסק האָבן מיר באַקומען ידיעות, אַז די דייטשן גרייטן קעגן אונדז אַ בלאָקאַדע פון דער דרומדיקער זייט. אין דער ריכטונג פון מאָלאָדעטשנע, ווילייקע, סמאָרגאָן און נאָראָטשער אָזערעס גייען געשולטע דייטשישע זעלנער מיט אַמוניציע און פירן קאַמפן מיט די פאַרטיזאַנער אין יענע געגנטן. זיי שפאַרן מיט אַ שטאַרקן כוח צו צפון־זייט, צו אונדז. אין דער זעלביקער צייט פירן דייטשישע זעלנער עקשנותדיקע קאַמפן פון דער בערעזינע און דערנענטערן זיך צו אונדז, פון צפון־זייט. מיר זענען אַרומגערינגלט. אין דער דייטשישער זייט באַטייליקן זיך אין דער בלאָקאַדע ביי אַ 120,000 מאַן, רע־גולערע זעלנער מיט אַן אַ שיעור אַפּאָפלאַנען.

מיר באַקומען אַ באַפעל צו פאַרלאָזן אונדזער אָרט און גיין צו דער בערעזינאַ צום שטאָב. אונדזער וועג פירט דורך די זייטיקע שאָסייען בייטאָג און ביינאַכט מיט לייכטן געווער אויף זיך. איך טראָג אַן אויטאָמאַט מיט אַ סך רעזערוו־קוילן. די מאַשינען־געווער, מינאָמיאָטן, האָרמאָטן 75 מ״מ, וועלכע מען האָט אונדז אַראָפגעווארפן דורך פאַראַשוטן אין וואַלד און פ.ט.ר. קעגן טאַנקען – דאָס אַלץ האָבן מיר באַגראָבן אין די אויסגעגראָבענע גריבער אין וואַלד.

מיר גראָבן אָקאָפעס

מיר גייען 3 טעג, אָפגעגאַנגען בערך 90 ק״מ. נעבן דאָרף בערעזינקאַ באַקומען מיר אַ באַפעל, צו בלייבן שטיין און זיך אַרומגראָבן אין אָקאָפעס. מיר עפענען דאָ אַ פראָנט, אָפצוהאַלטן דעם דרוק פון די דייטשישע זעלנער. מיר שטייען צוויי טעג אין אָקאָפעס. די דייטשן באַמבאַרדירן דעם גאַנצן שטח. זיי וואַרפן פיל אויפרייס־מאַטעריאַל, גראַנאַטן און באָמבעס. זיי גיסן פון די אַראָפּלאַנען אַ געוויסע פליסיקייט, וועלכע הויבט אָן ברענען אין דער לופט. שטיקער פייער פאַלן אַראָפּ און פאַרברענען וואָס זיי טרעפן אויף דער ערד. די דייטשן צינדן אונטער מיט דער זעלביקער פליסיקייט. עס איז דאָ אָנגעקומען די גאַנצע בריגאַדע, בערך אַ 2,000 מאַן. מיט אונדז גייט מיט די ציווילע באַפעלקערונג, וועלכע אַנט־לויפט פון דייטש. ווייל וווּ נאָר ער פאַרנעמט, מאַרדעט ער אָן אויסנאָם. דאָ איז אויך אָנגעקומען אַ צווייטער אָטריאַד ״באָרבאַ״, פון אונדזער דיוויזיע. צוזאַמען ציילן מיר אַ זעקס טויזנט פאַרטיזאַנער.

אין קאָמף ביי דער בערעזינאַ

דער באַפעל הייסט באַגראָבן די מינאָמיאטן און האָרמאָטן, די פערד דערשיסן, כדי זיי זאָלן ניט אַרײַנפאַלן לעבעדיקע צו די דייטשן און די זאָטלען באַגראָבן. פון פאַרנאַכט אָן גראָבן מיר גריבער. מיר באַגראָבן די אַמוניציע. מיר גרייטן זיך ביינאַכט דורכצורייסן דעם פראָנט. מיר זענען שוין בערך 15,000 מאָן אַרומגערינגלט דורך די דייטשן אויף אַ שטח פון 5 ק״מ. מיר גרייטן צו טראָג־ברעטלעך פון דרעגלעך, כדי מיטצונעמען די פאַרוווונדעטע, וועלכע מיר שלעפּן־מיט פון בערעזינקע. די פערד דערשאָסן, בלויז 2 אויסשפּיר־פערד האָבן זייערע רייטערס ניט געהאַט קיין האַרץ צו דערשיסן. די פערד גייען זיי נאָך ווי געהאָרכזאַמע משרתים און זענען אונדז, אגב, זייער צונוץ געקומען.

10 ביינאַכט. מיר וואַשן זיך אין טייכל און באַקומען גוט אָפּצועסן.

עס איז ווייניק די באָמבאַרדירונג פון די אַראָפּלאַנען, האָבן די דייטשן אַרויסגעשיקט קעגן אונדז מינאָמיאָטן 5־סטוואָלנע (רעריקע), וועלכע באַווּעגן זיך אויטאָמאַטיש, אָן מענטשן און שיטן פון זיך קוילן מיט פייער. וועג עס ענדיקן זיך די קוילן, בלייבן זיי שטיין. די דייטשן קערן זיי אום צוריק מיט קאַבעלן און קייטן. מיר באַמיען זיך אַז די מינאָמיאָטן זאָלן זיך ניט אומקערן צו די דייטשן, ווייל זיי לאָדן זיי אָן מיט נייע קוילן און שיקן די ״ליימענע גולמס״ ווייטער, כדי צו זייען טויט און אומגליק. די פ.ט.ר. אונדזערע צעשטערן זיי. אונדזער געווער קעגן אַראָפּלאַנען איז זייער שוואַך. דערצו האָבן די דייטשן אין מינסק אַ שולע פון פליער און איצטער נוצן זיי אויס קעגן אונדז. מיר פירן אַ פאַרלאָרענעם קריג. מיר קענען ניט אויסהאַלטן דעם פייער. עס פאַלן פון אונדז קרבנות. יעדערער וואָרט אויף זיין ריי.

צו דער בערעזינאַ

מיר באַקומען אַ באַפעל זיך צוריקציען צו דער בערעזינאַ. דער באַפעל הייסט, דורכרייסן דעם פראָנט אין דער מזרח־ריכטונג פון צפון־זייט פון מינסק. דאָס מוז אָפּגעטאָן ווערן היינטיקע נאַכט, ווייל מאָרגן ווערט זיין שפּעט. עס איז ביי אונדז אַ פראָגע פון לעבן און טויט. יעדער אָטריאַד איז פאַר־אַנטוואָרטליך פאַר זייַנע מענטשן. ער באַקומט אַ באַשטימטן פלאַץ, ווו ער דאַרף זיך דורכרייסן. אַנהויב אָוונט זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן 5 מאָן, אויסשפּירער, וועלכע האָבן אונדז אָנגעוויזן דעם אָרט, ווו עס ליגן די פאַרמאַסקירטע

דייטשן. מיר גייען רויק. יעדע 50 מעטער בלייבן מיר ליגן שטיל כדי מיר זאָלן ניט באַמערקט ווערן.

ביינאַכט רופן די דייטשן. זיי שלאָפן אין אויפגעשטעלטע געצעלטן אויף לאָנקעס נעבן וואַלד.

דורכריסן דעם פראָנט

מיר האָבן נאָר אָנגעהייבן גיין אין וואַלד, די טרוקענע צווייגן ברעכן זיך אונטער די פיס. איך האָב געקלערט, אָט ענדיקן מיר מיט אונדזערע 70 יאָר. מיר גייען אויסגעשטעלט אין רייען, פאָרויס גייען די מאַשינען־געווער־טרעגער, די אויטאָמאַטן און פ.ט.ר. איך טראָג אָן אויטאָמאַט. מיר גייען אין דער ערשטער ריי. מיר זענען אָנגעלאָדן מיט רעזערוו־קוילן און מיט 2 גראַנאַטן יעדער אייגענר. נאָך אונדז קומען די ביקסן־האַלטער.

אין אָ ברייט פון 50 מעטער דאַרפן מיר דורכריסן דעם פראָנט. די ציווילע באַפעלקערונג רייסט זיך מיטגיין מיט אונדז. זיי ווילן זיין דוקא די ערשטע אין דער ריי. די הינטערשטע פאַרטיזאַנער איילן זיך אונטער. קיינער וויל ניט בלייבן אָפגעשטאַנען הינטערן פראָנט. אַלע ווילן וואָס גיכער געראַטעוועט ווערן. מיר זענען פאַראינטערעסירט, אָ די דייטשן זאָלן אונדז ניט שפירן, ביז וואַנען מיר וועלן צוגיין נאָנט צו זיי. מיר גייען שטיל רויק, דריי מאָל זיך אָפגעשטעלט, ביז מיר זענען דערגאַנגען נעבן די ערשטע דייטשישע פאָזיציעס.

הוראָ — פאָרויס

מיט אָ געשריי "הוראָ־וופעריאַד" (פאָרויס), מיט אָ הילכיקער שיסעריי פון אַלע כלים, וועלכע מיר האָבן געהאַט, זענען מיר געגאַנגען, געשאָטן מיט פייער און פאַרניכטונג. די דייטשישע זענען, וועלכע מיר האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג, זענען ניט אַרויס קיין לעבעדיקע. אין אָ ברייט פון 50 מעטער, זענען מיר געגאַנגען איבער אָקאָפעס און מענטשליכע קערפערס, סאָלדאַטן מיט געווער. דער שונא האָט וואַרשיינליך געמיינט, אָ מיר האָבן אים אַרומגערינגלט. ער האָט באַלויכטן דעם הימל מיט ראַקעטן, כדי צו אָריענטירן זיך וואָס עס קומט דאָ פאָר. דערמיט האָבן זיי אונדז בלויז געוויזן געווי דעם וועג, ווּהין צו גיין. ביז זון־אויפגאַנג זענען מיר דערגאַנגען צום צענטראַלן שאָסיי,מינסק–מאָהילעוו. מיר זענען שטיין געבליבן און געמאַכט אָ ציילונג. עס האָבן ניט געפעלט קיין סך. מיר האָבן זיך געריכט אויף פיל מער. אין געפענגעניש זענען אַריינגעפאַלן בלויז 7 מאַן. אויפן הויפט־שאָסיי האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אָ קאַבעל פון טעלעפאָן דראָטן. מיר האָבן עס גלייך איבערגעשניטן און מיטגעשלעפט מיט אונדז.

מיר זענען אָנגעקומען אָ 70 ק"מ פון צפון־זייט פון מינסק. ביינאַכט האָט מען גוט געקענט באַמערקן, ווי דער הימל איז רויט. דאָס האָט געברענט די שטאָט. אונדזער ריכטונג איז געווען צוריק צו דער לעצטער, אַלטער באַזע, אין שעלעש־צער וואַלד.

אויסשפירער

מיר זענען אָפגעגאַנגען אָ 10 ק"מ, אַריין אין אָ וואַלד זיך אָפרוען, געבליבן וואַרטן אָ פאָר טעג, ווייטער געגאַנגען 20 ק"מ און געבליבן עטלעכע טעג אין וואַלד. עסן נעמען מיר בייַ די פויערים פון דער סביבה. מיר יאָגן זיך ניט. דאָס לעבן אין זעמליאַנקע איז אונדז גוט באַקאַנט... מיר שטויסן זיך אָן אויפן פינפטן טאָג אויף אָן אויסשפירונג פון 40 מאַן רוסישע סאָלדאַטן, וועלכע זענען געגאַנגען פון פאָלאָצקער פראָנט צופוס. מיר האָבן זיי ניט געגלויבט, ווען זיי האָבן געזאָגט, אָז די רוסן האָבן אָנגעגריפן מינסק.

אונדזערע אָפיצירן האָבן זיי גוט אויסגעפאָרשט און אָ דאָנק דער באַגעגעניש האָבן מיר באַקומען אָ באַפעל אַרויסצוגיין אויף דעם הויפט־שאָסיי און ניט דורכלאָזן קיין איין דייטש. מיר דאַרפן מיטהעלפן דער רעגולערער אַרמיי, וועלכע קעמפט און באַפרייט שטחים פון צפון און מזרח רוסלאַנד. סמאָלענסק איז שוין באַפרייט, דער קאַמף איז אַריבער אויף מינסק.

מיר זענען אָנגעקומען אין פלעשטשענעץ. אונדזער באַפעל לויטעט: איבערהאַקן דעם וועג, קיין איין דייטש זאָל דאָ ניט קענען דורכגיין. מיר גראָבן זיך איין, באַהערשן דעם הויפט־שאָסיי און די זייטיקע וועגן. מיר שפירן שוין אונדזערע פעסטע טריט. מיר זוכן מעגלעכקייטן, ווי אַזוי נקמה צו נעמען פון די רוצחים.

די גויים פון דער אַרומיקער סביבה, פון די דערפער און קאָלכאָזן באַפאַלן די דייטשישע סקלאַדן און שלעפן פון דאָרט שטיוול, בגדים און עסנווארג. וואָס זיי וועלן איצטער אַרויס־קריגן, וועט ביי זיי קיינער ניט צונעמען.

מיר באַקומען אָ באַפעל, מיטצוהעלפן דער רעגולערער סאָוויעטישער אַרמיי אין איר קאַמף. מיר היטן דעם שאָסיי מיט די וועגן, וועלכע פירן פון סמאָלענסק קיין מינסק.

די צווייטע נאַכט. מיר שלאָגן זיך אָן אויף אַן "אָבאָ" פון דער דייטשישער שוץ־פאָליציי מיט זייערע ווייבער און קינדער. די מענער גייען איבערגעטאָן ציווייל, אָן געווער, פירן־מיט בהמות, וועגענער מיט אָ סך זאַכן. זיי זענען זיך אָן אַוועק שטילע לעמעלעך. זיי קענען נעבעך קיין צוויי ניט ציילן. זייער האַלטונג איז אַזאָ אייגעלע, אַן אונטערטעניקע. גיי דערקענן דאָס "הערן־פאָלק". מיר האַלטן זיי אָפּ, פירן זיי אַראָפּ פון הויפט־טראָקט אויף אָ זייטיקן וועג. מיר פרעגן זיי אויס געוויס פון וואַנען זיי קומען, וווּהין זיי גייען. מיר קאָנטראָלירן די פעסער ביי די מענער. איך ווייס ניט וויפל פון זיי זענען דערגאַנגען צו זייערע היימען...

טאַנקען־בריגאָדע

די 12־טע טאַנקען־בריגאָדע גייט פאָרויס. זי איילט זיך אויסצונעמען צוריק וויס־רוסלאַנד. די פוסגייער קענען זיי ניט

נאכיאגן. דאָרט וווּ די טאַנקען גייען דורך, לאָזן זיי נאָך זיך חורבות. די אויפגעריסענע באַזעס און צעלאָפענע דייטשישע סאָלדאַטן דאַרף מען אויפקלייבן אין געפענגעניש, אין לאַגערן. דאָס דאַרפן טאָן די פוסגייער. דער באַפעל הייסט אונדז זיך אייַנצוגלידערן אין דער אַרמיי, ווי פוסגייער ביי דער טאַנקען־בריגאַדע. צו צוועלף מאָן קריכן מיר אַרויף אויף די טאַנקען און פאָרן מיט אַנשטאָט די פוסגייער. דער באַפעל הייסט אונדז דערגיין ביז סמאָרגאָן.

אויפגעריסענע בריקן

די געגנט איז מיר דאָ גוט באַקאַנט. עס איז ניטאָ קיין בריק, ווו איך האָב זיך ניט באַטייליקט אין אויפרייסן זי. ניטאָ קיין וועג, ווו איך בין ניט געגאַנגען צופוס אונטערזוכן טעלעפאָן־סלופּעס, א. א. וו. היינט דאַרפן מיר די זעלביקע בריקן אויפבויען. די טאַנקען זאָלן קענען אַריבערפאָרן.

מיר לאָזן זיך אַראָפּ מיטאָמאָל, 200 מאָל, פון די טאַנקען. מיר שלעפּן געזעגענע קלעצער, לייגן זיי אויף אין קלעטקעס. אויבן איבערגעלייגט מיט בעלקעס און מיר האָבן אַ בריק. אַז עס איז ניטאָ קיין פאַרטיקע קלעצער, נעמען מיר פונאַנדער דער הייזער און באַנוצן זיך מיט די קלעצער און ברעטער. אין געציילטע שעהן ווערן פאַרטיק די נויטיקע בריקן. עס אַרבעט זיך מיט ענערגיע, כוח און אימפּעט.

ווילייקע אין פלאָמען

עס טרייסלען זיך אין מיר מיינע גלידער. מיר דאַרפן דורכפאָרן דורך ווילייקע. מיין היים־שטאָט. ווי זעט זי אויס? וועמען וועל איך דאָרט טרעפן? ווער וואָרט אויף מיר? איך ווייס דאָך, אַז קיינער איז איצט ניט געבליבן. דאָך גלויבט זיך ניט. ביי מיר אין געדאַנק לעבן נאָך אַלע. אָט וועל איך אַלעמען זען, גראָטעווועט, לעבעדיקע. איז מאַלוניער קבר אַ חלום? איז די טורמע בלויז אַ קאָשמאַר געווען? די ביינקעניש גייט איבער אין אַ נקמה־געפיל, נקמה פאַר מיינע, אונדזערע בעסטע און טייערסטע.

אַן אויפגעריסענער טאָנק

מיר פאָרן פאָרויס. מיר שטויסן זיך ניט אַן אויף קיין ווידערשטאַנד. ווו זענען זיי, די גרויסע העלדן? נעבן דאָרף אַלקאָוויטש איז דער ערשטער פאָרויסגייענדיקער טאַנק אַרויף אויף אַ מינע. ווייזט אויס, אַן אייגענע. דער טאַנק איז אויפגעריסן געוואָרן און דערהרגעט אַלע מיטפאָרער. די איבעריקע טאַנקען מיידן אים אויס און פאָרן ווייטער. די דערהרגעטע זענען געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן וועג, ניט ווייט פון פאַרברענטן טאַנק. עס פאַרנעמען זיך דערמיט ספּעציעלע סאָלדאַטן. נאָך דער מלחמה וועט מען זיי אויסגראָבן און ברענגען מיט מיליטעריש פאַראַד צו קבורה אין די מיליטעריש בית־עלמינס.

אונדזערע אַראָפּלאָנען

מיר פאָרן דורך דער וויליע ביי סאָסענקע. דאָ איז ניט טיף. די טאַנקען זענען שוין אויפן צווייטן ברעג. ווי נאָר אויפן הימל באַווייזן זיך אַראָפּלאָנען, זוכן מיר ווו צו באַהאַלטן זיך. מיר זענען זיכער, אַז דאָס זענען דייטשישע. פלוצלונג באַגריסט מען פון די אַראָפּלאָנען מיט באַוועגונגען פון הענט. "נאַשע", אונדזערע, הערט זיך אַן אויסגעשריי פון הונדערטער מיילער. די טאַנקען פירן אונדז ביז כאָלאָפּיער דאָרף. אונדזער מזל, מיר האָבן ניט געהאַט אַ שטאָך אַרבעט. די ערשטע טאַנקען האָבן אָפּגעריניקט דעם ווועג.

די חרובע היים

מיר גייען אַראָפּ נעבן דאָרף. מיר קלערן, צי וועלן זיך אַנהויבן קאַמפן מיטן דייטשישן מיליטער? מיר זענען פון ווייטן ווילייקע. זי שטייט אין פלאָמען. עס איז מיר שווער אויפן האַרצן. זיך פרייען? אפשר וועט לייכטער ווערן פון ווייַנען. אָט זענען מיר שוין נעבן איידלמאַנס טאַרטאַק. ער שטייט אַ גאַנצער. עס פאַרדריסט מיר, פאַרווואָס ברענט ער ניט ווי אַנדערע הייזער. פאַרווואָס זאָל יידיש בלוט אַריינפאַלן אין גויישע הענט. זענען די אייגנטימער אומגעקומען, זאָלן כאָטש שונאים קיין הנאה ניט האָבן פון יענעמס האַרזוואַניע. אויף כאָלאָפּיער גאַס שטייען געציילטע הייזער; דובינס טאַרטאַק איז פאַרברענט, אָבער אַרומגעצאַמט. אינעווייניק אַרבעט מען. מיר בלייבן שטיין ביי דעם געסעלע, וועלכעס פירט צו דער באַן. די גאַס איז איבערגעהאַקט מיט אַ הילצערנע וואַנט פון בעלקעס אָנגעשאָטן מיט ערד קרוב 3 מעטער. דאָס איז אַ באַריער, וועלכער דאַרף אָפּהאַלטן די אָנגריפן פון די טאַנקען. דאָ זענען געלעגן פיל דייטשן, געהרגעטע. נעבן זיי אַ סך אַמוניציע. די טאַנקען האָבן צעשמעטערט דעם באַריער, דערהרגעט די סאָלדאַטן און אַוועק ווייטער אין שטאָט. מיר רויקמען אָפּ די באַמבעס, טראָגן זיי אַוועק ווייטער אַן אַ זייט. זיי זענען דאָ פאַראַן אין די הונדערטער.

פאַנאַנדערגענומען די בעלקעס, פאַרגלייכט די ערד. אויפן גאַס שטייען אָפּענע קאַסטנס מיט ציגאַרעטן. דאָס האָבן די גויים אַרויסגעשלעפּט פון די דייטשישע סקלאַדן. זיי טראָגן וויפל נאָר זיי קענען. מיר זענען זיך אויך מכבד, מיר נעמען מיט וויפל עס גייט נאָר אַריין אין די קעשענעס.

אויפן מאַרק

מיר דערגייען צום מאַרק, איך קוק און דערקען ניט מיין שטאָט, מיין ווילייקע, וואָס איז פון דיר געוואָרן? גאַנץ פילסודסקי גאַס איז אָפּגעברענט. עס שטייען נאָר קוימענס, איבערגעבליבענע מצבות נאָך הייזער, וועלכע זענען פאַרברענט געוואָרן, נאָך לעבנס, וועלכע זענען פאַרשניטן געוואָרן דורך היטלעריש האַרדעס. בלויז איין הויז איטשע־

דודס איז געבליבן אַ גאַנצע ווי אַ זכר לחורבן. מען זעט פון וויטן דאָס בריקל איבערן טייכל פלעסניאַנקע. די וועגט פון מויער פון "קאָסע סקאַרבאָוונ", דער בנין פון קאָשיקאַרנע און די פראָוואָסלאָוונע צערקווע מיט אַן אַראָפגעשאָסענעם צלם, פון ווייטן זעען זיי אויס אַזוי קליין און נישטיק.

מיר גייען צו פאַרסער גאָס, די פייערלעשער געבויידע שטייט גאַנץ, אָבער לייידיק, די עלעקטראָוונית ברענט, אייגעהילט אין אַ געדיכטן רויך. דאָ זעט זיך גוט דער נייער בנין פון דער תרבות־שולע אויפן בערגעלע, ווי ער שטייט אין פלאַמען, אַזאַ ריינער ליכטיקער פייער ציט זיך צום הימל. עס ווערט מיר לייכטער אויפן האַרצן, אונדזער בלוט איז אַוועק מיטן רויך. פון אונדזער האָב און גוטס וועלן שונאים קיין הנאה ניט האָבן. עס איז פאַרנאַכט, איך זוך נאָך אַרום, איך וויל געפינען עפעס אַ לעבעדיקן שפור. איך באַמערק אַ סך פלע־צער, ווו עס זענען געשטאַנען יידישע הייזער, איצטער אפילו קיין סימן ניטאָ פון זיי, קיין קוימענס ניט איבערגעבליבן. דאָס האָבן די קריסטן אָפגעקויפט יידישע הייזער פאַר פרוטות ביי די דייטשן, פאַנאַנדערגענומען און אָפגעבויט זיי צוריק אין די דערפער. אין קאָלאָוויץ שטייען אַ סך יידישע הייזער פון וויילייקע. אונדזער הויז איז אַריבערגעפירט געוואָרן נעבן יידישן בית־עולם. אַזוי האָט מען געירשנט יידיש פאַרמעגן.

"זאָסאָדעס"

מען צעשיקט אונדז גרופענווייז היטן באַשטימטע ערטער, דעם "פערעיזד" (אַריבערפאָר) אין פאַרסער גאָס, אַרויף־צו ביזן וואַקזאַל און וויטער. מיר בלייבן היטן. שפעטער פרעגן מיר זיך אַליין, וואָס וואָלטן מיר געקענט טאָן מיט אונדזערע ביקסן און גראַנאַטן, ווען עס וואָלט אָנגעקומען אַ פאַנצער־צוג?

מיינע חברים־פאַרטיזאַנער וואַרפן מיר פאָר, דו ביסט אַ היגער, געקומען אַ היים... צו זיך אין שטאָט, ביסטו ניט מכבד אפילו מיט אַ טרונק "סאַמאָהאָן". איך גיי מיט נאָך 2 פאַרטי־זאַנער זוכן אַ באַקאַנטן קריסט. מיר געפינען דורייקע דעם טויבן, וועלכער אַרבעט אין דער עלעקטראָוונית. ער דערקענט מיך, איז אונדז געווען מכבד מיט סאַמאָהאָן. איך קען אים פאַר אַן אונדזעריקן. זיין ברודער, דער פאַרוואַלטער פון דער עלעקטראָוונית איז אין דער צייט פון די דייטשן אויפגעהאַנ־גען געוואָרן דורך די נאַצים פאַר סאַבאָטאַזש. מיר פאַרבייסן מיט ברויט און באַדאַנקען אים. שוין אַ פאָר טעג, ווי מיר קריגן ניט צום עסן. וואָס מיר שאַפן ניט אַליין, האָבן מיר ניט.

עס ווויינט נעבן אים ראַציפּ. ראַציפּס פרוי איז געווען אַ משומדת. די דייטשן האָבן זי דערהרגעט מיט אירע קינדער. ביי זיי אין די אויגן איז זי געבליבן אַ יידישע. עס העלפט ניט קיין שמד אין גורלדיקן טאָג.

אויפן וועג קיין סמאָרגאָן

אויף מאָרגן פאַרנאַכט גייען מיר קיין סמאָרגאָן. קיין בריקן איבער די טייכן זענען ניטאָ. מיר שפרייזן אַריבער דעם טייך. נעבן סאָלאָוויץ איז דאָ אַ גרויסער פלי־פלאַץ, וועלכן די סאָוויעטן האָבן געבויט אין 1940. מיר באַמערקן, ווי מען לאָזט אַראָפ פאַראָשוטיסטן־דיוווערסאַנטן אויף דעם פלאַץ. מיר באַקומען אַ באַפעל צו גיין קאַנטראָלירן, ווער זענען די דיוווערסאַנטן. ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס זענען פעסלעך בענזין אַראָפגעלאָזטע דורך פאַראָשוטן. אָט זענען מיר אין אַלט־סמאָרגאָן.

די ערשטע טאַנקען זענען פאַרהאַלטן געוואָרן פאַר סמאָר־גאָן. דאָ זענען געווען אויסגעבויטע און פאַרפעסטיקטע פאָרטן מיט אָקאָפעס פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָ איז געווען דער אַלטער רוסיש־דייטשישער פראָנט. די דייטשן האָבן אויס־גענוצט די אָקאָפעס און ניט צוגעלאָזן די סאָוויעטישע טאַנ־קען. די "קאַטיושעס" האָבן געזויט פייער. זייערע סנאַריאַדן האָבן דורכגעריסן די איינגעמויערטע טיפע אָקאָפעס, די שטאָט איז געווען צעאָקערט פון די קוילן. כמעט קיין איין הויז איז ניט געבליבן גאַנץ. אַלץ איז פאַרברענט. אפילו די ערד איז געווען שוואַרץ. אויף דער קאַרקע (אַ פאַרשטעטל) זענען געבליבן אַ פאָר הייזקעס, באַזעצטע דורך קריסטן. דאָ האָבן מיר באַקומען האָניק, אָבער אָן ברויט. זיי האָבן אונדז גלייך אַרויסגעגעבן אַ דייטשישן פאָליציסט, וועלכן מיר האָבן אי־בערגעגעבן דער מיליטערישער מאַכט. אַ מעת־לעת זענען מיר פאַרבליבן אין סמאָרגאָן. דער באַפעל הייסט, זיך אום־קערן קיין מינסק. מיר נעמען אַ וואָגן מיט אַ פערד ביי אַ קריסט. ער ברענגט אונדז קיין ווילייקע.

נעבן ראַציפּן ווויינט קאָסציע, וואָלינעצס אייַדעם. ער האָט געירשנט אַ גוטן יידישן פערד מיט אַ וואָגן. מיינע חברים נעמען דעם פערד און וואָגן. מיר פאָרן מיט אים ביז מינסק.

מינסק

דאָ האָבן זיך צונויפגעקליבן 80.000 פאַרטיזאַנער. מיר קריגן צום ערשטן מאָל פאָר דער גאַנצער מלחמה ווייס־ברויט. דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אַז עס הויבט זיך אָן אַ נייע, ווייסע, ליכטיקע תקופה אין אונדזער לעבן.

פאַרטיזאַנער־אַרדן

מען זאָגט אונדז, אַז עס גרייטן זיך צו קומען אַהער די העכסטע קאָמאַנדירן פון דער רויטער אַרמיי. זיי וועלן אונדז פאַרטיילן די פאַרטיזאַנער אָפצייכנונג און אויסצייכנונגען.

מען לערנט אונדז ווי צו גיין אין אַ פאַראַד. אָבער מיר זענען אָנגעטאָן אין כל מיני מלבושים פון דעם דייטשישן, רוסישן און אפילו פוילישן מיליטער. יעדער האָט זיין באַ־זונדער געווער. אויף אַ גרויסן שטח הינטער מינסק, האָט

מען אונדז צוזאַמענגענומען, אויסגעשטעלט אין רייען. מען פילמירט, מען רופט אונדז אייניקווייז צו דער טריבונע. לאָורענט בעריע (אינערן קאָמיסאַר) הויפט פון נ. ק. וו. ד. דריקט די האַנט און באַשענקט יעדן איינעם מיט אַן אָרדן. איך באַקום דעם אָרדן "פאַרטיזאַן אָטיעטשעסטוועניאי וואיני ווטאָראי סטיעפעני" (פאַרטיזאַן פון דער פּאָטערלענדישער מלחמה, אָרדן פון צווייטן ראַנג).

מיר קערן זיך אום מיט די אָפּצייכנונגען אין דער אַלטער היים, אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַד, נעבן שעלעשץ. דאָ באַגעגן איך דעם צאָן־דאָקטאָר שימשעלעוויטש און די פרוי פיאסטו־נאָוויטש. זיי דערפרייען זיך מיט מיר. זיי פרעגן מיך אויף ווילייקער. איך דערציילן זיי, ווי עס זעט אויס אונדזער היים. מיר זענען באַפרייט געוואָרן, איינציקע האַלאָוועשקעס פון אַ גרויסער שריפה, וואָס האָט פאַרברענט און פאַרניכטעט דעם קערנדיקסטן טייל פון אונדזער פאָלק, דאָס פוילישע־ליטווישע יידנטום.

מיר האָבן דאָ מער קיין אָרט ניט. אונדזער ערד איז אָנגעזאָפּט מיט בלוט פון אונדזערע בעסטע און טייערסטע.

אונדזער פרייד איז אויסגעמישט מיט טרויער. יאָ! דער טרויער איז גרעסער ווי די שמחה.

יוני, 1944

אין מיליטער

בלויז צוויי טעג זענען מיר געווען אין אונדזער בריגאַדע נעבן שעלעשץ. מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל זיך אומצוקערן קיין מינסק. דאָ האָט מען אונדז אָנגעהויבן צעטיילן אין קליינע גרופּן. די עלטערע און וועיר עס האָט געוואָלט, האָט מען געשיקט אַהיים. צווישן זיי עטלעכע ראַדאָשקאָוויטשער יידן. די יוגנטלעכע גרופּן האָט מען אַריבערגעפירט אין אַ גרויסן פונקט אויף אַ קורס ווי צו באַנוצן זיך מיט מאַשינען־געווער. מיר זענען געווען עטלעכע טויזנט מאַן. צוויי וואָכן האָט געדויערט דער קורס. פון דאָרט זענען מיר ווייטער געפאָרן קיין מאָסקווע.

40 ק"מ הינטער מאָסקווע פון צפון־זייט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט אונדזערע אַלטע קאַלעגן פון דעם פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. איך האָב דאָ געזען גולעצקין פון ווילייקע מיט נאָך עטלעכע שקצים פון דער סביבה. קיין יידן, אפילו קיין איינעם ניט. גרוסן פון יוסף נאָרמאַן און דוד קאָפּעלאָוויטש האָב איך באַקומען פון שקצים, זייערע חברים פון אָטריאַד. איבער 2 מאָנאַטן זענען מיר דאָ געזעסן, דורכגעמאַכט אַ קורס. צע־טיילנדיק אויף קלענערע גרופּן צו 6 מאַן, בין איך מיט נאָך 5 שקצים איבערגעשיקט געוואָרן אויסצוראָטן דיוווערסאַנטן; "ווייסע" פאַליאַקן אין די געגנטן פון ווילייקע, ווילנע, אַראַני. אונדזער פונקט איז געווען אין ווערקי ביי ווילנע. עס איז אונדז אַריינגעפאַלן איינמאָל אַ יד, וועלכן מיר האָבן איבער־געגעבן דער מאַכט. ווי עס ווייזט אויס, האָבן אים די ליטווי־נער געראַטעוועט און ער איז געצוווּנגען געווען גיין מיט זיי.

איך וועל פאַרווונדעט

דעם 16.3.1949 האָב איך באַקומען אַ קויל אין פוס, בעת אַן אָנגריף פון באַנדעראָוועצע. מען האָט מיך אָפּגעפירט אין שפּיטאָל קיין טשערנאָוויץ. איך בין געלעגן 2½ מאָנאַטן, ביז די וווּנד האָט זיך פאַרהיילט. דאָרט האָב איך געטראָפן אַ יידישן דאָקטאָר. נאָכן בודק זיין מיין וווּנד, פרעגט ער מיך "עמך"? דעם באַווּסטן פאָראָל. די הויפּט־שוועסטער איז אויך געווען אַ יידישע. ערב־פסח פרעגט זי מיך, ווייסטו דען, אַז היינט איז פסח? אויף מאָרגן פרי האָט זי מיר געבראַכט מצה. זי האָט מיר דערמיט געעפנט אַ פאַראייטערטע וווּנד. איך האָב זיך געפרעגט, איך בין שוין 5 יאָר אויף דער פרייַ און האָב נאָך ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו פילן זיך ווי אַ ייד. מיין פנים האָט מיר ניט געמסרט מיין יידישקייט. זעלטן ווען האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט אַ יידן. איך האָב געשפּירט בלויז דאָס גרויס אומגליק פון אַ פאָלק, וועלכעס איז אויס־געמאָרדעט געוואָרן. איך האָב געווּסט, אַז יעדעס שטיקל ערד איז אָנגעזאָפּט מיט יידיש בלוט. די שמועסן, וועלכע איך האָב געהערט אין מיין אָפּטיילונג, דאָס וואָס די שקצים, סאָלדאַטן־באַפרייער – פלעגן רעדן צווישן זיך וועגן יידן, האָבן מיר געגעבן אַ געוגנדיקע מאָס צו וויסן, צו וואָס זענען פעיק מיינע חברים פון געווער און קאַמף. איך האָב געזוכט און געטראַכט: ווי קען מען דערגיין צו אַן אייגענעם ווינקעלע אויף דער גרויסער פאַרדאָרבענער רוצחישער גוישער ערד, ווו מען זאָל זיך קענען אויסלעבן ווי אַ ייד, אַזוי ווי מיין טאַטע און זיידע?

אין די ליטווישע געגנטן, ביי פאָניוויעזש, האָבן מיר ביינאַכט פאַטרולירט און אין אַ געווּסן פאָלוואַרק, האָבן מיר אַלע זיך געלייגט שלאָפן. עס איז געווען נאָכט פון אַ רוסישן פלי־פלאָץ. פאַרטאָג האָבן אונדז סאָוויעטישע סאָלדאַטן אַרעסטירט. מען האָט אונדז געבראַכט אין שטאַב, אָפּגעשאָרן די האָר און באָקומען אויסגעמוסרט, ווי עס דאַרף צו זיין, פאַרוואָס זענען מיר ניט געווען פאַרזיכטיק. מען האָט אונדז אומגעקערט קיין מאָסקווע.

איך פאָר קיין קאָווקאַז. אין דער שטאָט גראָזני. אַ באַקאַנ־טער אָרט פון נאַפט־קוואַלן. אַז מען טוט אַן אַ ווייס העמדל, וועֶרט זי שוואַרץ פון די נאַפט־גאַזן אין משך פון אַ האַלבער שעה. מיר האָבן דאָרט געטראָפן יידן, וועלכע האָבן געראַטעוועט מיט אונדז לשון־קודש, זייער פרומע. זיי האָבן זיך מיט מיר זייער דערפרייט. זיי פלעגן מיך אייניקאַדן צו זיי אין די הייזער. זיי האָבן אויך געהאַלפן מיט געלט. אַ האַלב יאָר האָבן מיר דאָרט געזוכט די אַנטי־סאָוויעטישע פאַרטיזאַנער־דיוווערסאַנטן. צוליב דער מאַראַריע, וועלכע האָט זיך דאָ פאַרשפרייט, האָט מען אונדז איבערגעשיקט קיין פוילן, סטאַניסלאָווער אָבלאַסט, און מיר האָבן דאָ געקעמפט מיט די באַנדעראָווצעס פון 1946 ביז 1949. איך האָב דאָ צום ערשטן מאָל דערהערט וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער מדינת־ישראל.

פון שפּיטאָל אין טשערנאָוויץ האָט מען מיך איבערגעפירט קיין קאָלאָמיי. איך בין נאָך געגאַנגען מיט אַ שטעקן. די קויל האָט געטראָפן נעבן ביין. די יסורים זענען געווען איבער־מענטשלעכע.

אין קאָלאָמיי האָב איך באַקומען מיינע באַפרייונגס־פּאַפּירן. קענסט פּאָרן "אַ היים", זאָגט צו מיר דער סעקרעטאָר פון מיליטערישן שטאַב.

איך בין צעטומלט געוואָרן, האָב איך דען אַ היים? מיין געוועזענע היים איז שוין לאַנג חרוב. מיין טאַטע, מאַמע און שוועסטער האָבן די היטלעראָווצעס דערמאָרדעט, דאָס הויז איז פאַרברענט. אויף די חורבות פון מיין היימשטאָט וועל איך קיין נייַ לעבן ניט בויען. דאָס בלוט פון מיין יידישן טאַטן און יידישער מאַמע מאָנען בייַ מיר בייטאָג און ביינאַכט און פאָדערן נקמה. אָבער גלייכצייטיק ווילט זיך פאַראייביקן אין זכרון מיין יידישן אָפשטאַם.

איך באַשליס צו פאַראייניקן זיך מיט אַ גרעסערן ישוב פון יידן. איך פאָר קיין ווילנע. דאָרט וועל איך זוכן וועגן ווי זיך אומצוקערן צו דער אויסגעטרוימטער היים פון מיין פאָלק, קיין ארץ־ישראל.

פאַרצייכנט דורך ק. פ — ר.

א געיעג אויף פאַרטיזאַנער

דוד קאָפּעלאָוויטש

אין די שטורמישע יארן

זכרונות פון א פּאַרטיזאַן

אונדזער דור איז געווען ניט ערגער ווי אַנדערע און ניט וויניקער העלדיש ווי אונדזערע קינדער זענען היינט. דאָס וואָס איז געשען, איז געווען א פּראָדוקט פון שרעקלעכע אומשטענדן, וועלכע קיינער האָט ניט געקענט פאָרויסזען. אַוודאי, איז שווער געווען דאָס קעגנשטעלן זיך. בלויז די, וועלכע האָבן פערזענלעך דורכגעלעבט דעם גיהנום, האָבן א באַגריף און ווייסן די תשובה. מיר טאָרן זיך ניט פילן זיגדיק אין די אויגן פון אונדזערע קינדער. קען זיך א מענטש באַשיצן פון א דונער און א בליץ, געפינענדיק זיך אין א שטורמדיקן ים? די יידן אין יענער צייט זענען געשוווימען אין א ים פון שנאה און אַנטיסעמיטיזם, אָן הילף, אָן קייַן שום אויסוועג. אין אָט דער לאַגע איז געקומען דער בליץ און דונער, דער שרעקלעכער ווילקאַן־אויסברוך, וועלכער האָט אומגעבראַכט אונדזערע בעסטע און טייערסטע. לאָמיר געדענקען און זאָגן אונדזערע קינדער, אַז נאָר א דאַנק די אומגעקומענע פאַרמאָגן זיי עפעס היינט צו טאָג.

דוד קאָפּעלאָוויטש
פּאַרטיזאַנען קאָמאַנדיר

די בהלה

איך בין געווען אין ווילייקע, ביזן לעצטן מעגלעכן מאָמענט. דאָס הייסט, ביז וואַנען די דייטשן זענען דערגאַנגען נאָענט צו ווילייקע, אַרומרינגלענדיק זי פון צוויי זייטן, פון מאָלאָדעטשנע און סמאָרגאָן.

דינסטאָג, דעם 24־טן יוני, 1941, אויפן דריטן טאָג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, בין איך צום ערשטן מאָל געלאָפן פון ווילייקע. די דייטשישע אַגענטן האָבן אַרויסגעלאָזט אין שטאָט א קלאַנג, אַז דייטשישע פאַראַשוטיסטן זענען אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן נעבן ווילייקע, פון סמאָרגאָנער זייט.

די בהלה איז געווען א שרעקלעכע. יעדער איינער, וועלכער איז ניט אַוועקגעפאָרן מיט די צוגעשטעלטע עשאַלאָנען און האָט ניט געוואָלט בלייבן אין ווילייקע, איז געלאָפן דורך כאָלאָפּיער גאַס אין דער ריכטונג צו אילייע.

מיר האָט זיך איינגעגעבן צו טרעפן א לאַסט־אויטא, און נאָך לאַנגע שעהן פון שרעק און פאַלשע קלאַנגען, זענען מיר שפעט אין אָוונט אָנגעקומען קיין אילייע.

אין אַלגעמיין, האָבן מיר דעמאָלט ניט געגלויבט, אַז די דייטשן קענען זיך דורכרייסן אַזוי גיך. יעדער איינער האָט געמיינט, אַז מען וועט זיי אָפּשטעלן יעדן מאָמענט. זענדיק די פּאַניק אויף די וועגן, דעם צושראָקענעם אויסזען פון די מיליטער־לייט און איבערהויפט דעם אויסזען פון די שרעק־לעכע געשטאַלטן פון די נ.ק.וו.ד.־לייט, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז מיר זענען אין א זייער שווערער און ביטערער לאַגע.

אין דער זעלביקער צייט, האָב איך צופעליק געזען א מורא־דיקע סצענע, וועלכע איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

אַרעסטירטע פון ווילייקער טורמע

צופאַרנדיק ניט ווייט פון סאָסענקע, זענען מיר אָנגעקומען אין די טריט פון א גרויסער קאָלאָנע פון אַרעסטאַנטן פון ווילייקער טורמע, וועלכע מען האָט געטריבן, אַרומגערינגלט מיט הינט און מיט שטאַרק באַוואָפנטע וועכטער, נ.ק.וו.ד.־לייט. אָלע אַרעסטירטע זענען געגאַנגען מיט פאַרבונדענע הענט. צווישן זיי זענען געווען: נאָום קאָליר מיט זיין יונגן איידעם, צילעס מאָן. וועגן זייער גורל האָב איך זיך דערוווסט שפעטער. מען האָט זיי געטריבן צו מזרח, מיט דער כוונה צו דערפירן ביז אַן אייזנבאַן־סטאַנציע, פון וואַנען מען וועט זיי קענען אַרויספירן קיין סיביר. ניט דערגייענדיק צו סאָסענקע, האָט זיך אָנגעהויבן א פאַניק. מען האָט אָלע אַרעסטירטע אַריינגעטריבן אין א וועלדל, און דערשאָסן. אין צוויי

יאָר שפּעטער האָב איך זיך באַטייליקט אין פּאַרניכטן דעם דייטשישן פּאָליצייאישן גאַרניזאָן אין סאָסנקע, וועלכער האָט געהיט די בריק איבער דער וויליע. און דעמאָלט ביים אויספּאַרשן אַ פּאָר געפאַנגענע פּאָליציאַנטן, האָב איך געוואָלט זיך דערווייסן, צי עמיצן פון די אַרעסטירטע איז געלונגען צו אַנטלויפן. לויט זייערע באַווייזן, האָט קיינער פון די אַרעסטירטע זיך ניט געראַטעוועט. איך בין געווען אין וועלדל און געזען דעם ברודער־קבר פון די טראַגישע קרבנות.

צוריק אין ווילייקע

קומענדיק קיין איליע, האָבן מיר געטראָפן אַ גרויסע מילי־טעריש קאָלאָנע, וואָס איר אויפגאָבע איז געווען צו גיין קיין ווילנע און אָפּשטעלן די דייטשישע אָפּענסיווע. דער מוט איז געשטיגן. איך האָב זיך גלייך געלאָזט צוריק צופוס און בין אָנגעקומען פּאַרטאָג קיין ווילייקע. אין שטעטל איז געווען שטיל ווי אויף אַ בית־הקברות. איך האָב געטראָפן אין דער היים מיין פּאָטער און מוטער, וועלכע האָבן זיך געקליבן אַרויסצופאָרן אין אַ דאָרף, נעבן מאָלאָדעטשנע. דעם זעלביקן טאָג האָב איך זיך צוגעשטעלט צום וואָיענקאָמאַט, וועלכער האָט מיך געשיקט, מיט נאָך אַנדערע, היטן דעם בנין פון "אַבקאָם", (געוו. סטאַראָסטע). מיר זענען דאָרט געווען, ביז מיר האָבן באַקומען אַ מעלדונג, אַז די דייטשן האָבן פּאַר־נומען סמאָרגאָן און מאָלאָדעטשנע און אַ טייל גייט אין ווילייקער ריכטונג. די אָפּטרעטנדיקע אַרמיי, האָט צוגעשטעלט 10 לאַסט־אויטאָס, און אויפן פינפטן טאָג נאָכן קריג־אויסברוך (דאָנערשטאָג 26.6.41) זענען מיר אַרויסגעפאָרן פון ווילייקע אין דער ריכטונג דאָלהינאָוו–פּאָלאָצק. מינסק איז שוין געווען פאָרנומען. אויף צו מאָרגנס (27.6.41), זענען מיר אָנגעקומען קיין פּאָלאָצק. די שטאָט האָט געברענט, פונדעסטוועגן איז קיין פּאָניק ניט געווען.

מיר פּאָרן קיין גלובאָק

אין ווילייקער אָבלאָסט, זענען געווען עטלעכע ראַיאָנען, וועלכע זענען נאָך ניט געווען פאָרנומען, ווי גלובאָק א. א. מעז האָט נאָך געגלויבט, אַז מען וועט אָפּהאַלטן די אָפּענ־סיווע. דער ווילייקער "אָבקאָם" (אין גלות) האָט באַשלאָסן צו פּאָרן צייטווייליק קיין גלובאָק און פון דאָרט אָנפירן מיט דער פּאַרטיי־אַרבעט. מען האָט אונדז אַריינגעזעצט אין אַ צוג, און געלאָזט פירן אין גלובאָקער ריכטונג. מיר זענען דערפאָרן ביז קרולעוושטשיזנאַ. דאָ האָבן די דייטשישע אַעראָפּלאַנען אונדז מקבל־פּנים געווען, אַז קוים מיטן לעבן האָבן מיר זיך דערשלעפּט צוריק קיין פּאָלאָצק. אַ גרויסער טייל פון אונדזערע מיטפּאַרערס זענען אומגעקומען.

פון פּאָלאָצק, זענען מיר געגאַנגען צופוס, אין דער מזרח־ריכטונג. אין צוויי טעג, זענען מיר אָנגעקומען קיין וויטעבסק, אַ 10 קילאָמעטער הינטער די דייטשן. וויטעבסק איז באָמ־באַרדירט געוואָרן אָן אויפהער. איך האָב זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ צוג, דערפאָרן ביז סמאָלענסק, און פון דאָרט דירעקט קיין מאָסקווע.

אין צ. ק. פון קאָמסאָמאָל האָט מען אָרגאַניזירט פּאַרטי־זאַנישע גרופּן פאַר דעם פראָנט, כאָטש קיינער האָט דעמאָלט ניט געוווסט געוואָרן אָן אויפהער. איך האָב אונדז באַוואָפנט מיט אַלטע ביקסן, געגעבן אַ ביסל שפּייז און אָן קיין אויסשולונג אַריינגעזעצט אין אַ צוג און געשיקט קיין האָמעל. 30 ק"מ פאַר האָמעל האָבן מיר זיך אומגעקערט, ווייל אין דער צייט איז די שטאָט שוין פאַרנומען געוואָרן דורך די דייטשן. די איבערלעבונגען, פון פּאָרן אַהין און צוריק זענען געווען שרעקלעך. נאָר דורך נסים זענען מיר געבליבן לעבן.

פון האָמעלער געגנט האָט מען אונדז געפירט דירעקט קיין מאָלדאַוויע, וווּ איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס אַ טאָקער.

"זאָפּאָדניקעס" ("מערב־מענטשן")

מען האָט געקוקט אויף אונדז, היימלאָזע, פאַרדעכטיק. וועו איך פלעג זיך אָנגעבן אַלס אַ פריוויליקער אין דער אַרמיי, פלעגט מען מיר אָפּזאָגן, ווייל איך בין פון די מערב־געביטן. אפילו די אייזנגעלידערטע אין דער רעגולייערער אַרמיי זענען אויסגעשלאָסן און איבערגעפירט געוואָרן אונטער אַ שטאַר־קער שמירה אין אוראַל אויף אַרבעט. צווישן זיי איז געווען מיין ברודער מאָטל, וועלכער איז אַ דאָנק דעם געבליבן לעבן. אַ צווייטער וויליקער בחור, אפרים קאָפּעלאָוויטש, וועלכער האָט געדינט אין דער אַרמיי מיט מיין ברודער און איז געווען זייער אַ געטרייער קאָמסאָמאָליעץ, האָט זיך אים איינגעגעבן צו בלייבן אין דער אַרמיי. ער איז געפאַלן ווי אַ העלד אין די קאָמפן מיט די נאַציס. זאָלן די פּאָר וועלטער זיין אַן אָנדענק אויף זיין אומבאַקאַנטן קבר!

אין צוויי מאָנאַטן אַרום, סעפּטעמבער 1941, האָט מען מיך אַרויסגעפון קיין מאָסקווע, וווּ מען האָט אַרגאַניזירט ספּע־ציעלע באַטאַליאָנען צו פאַרטיידיקן די שטאָט. נאָך איין וואָך איבונגען האָט מען אונדז צוריק געשיקט אויף די אַלטע פלע־צער, ווייל עס איז ניט געווען קיין געווער. איך בין אַוועק־געפאָרן אין סאַראַטאָווער אָבלאָסט, וווּ איך האָב זיך געטראָפן מיט עטלעכע וויליקער פאַמיליעס, ווי רודענסקי, ברוך און לייזער נאַרמאָן, זעליק קאָפּעלאָוויטש מיט זיין משפּחה, און עטלעכע קריסטלעכע פאַמיליעס. אין סאַראַטאָווער אָבלאָסט האָב איך געאַרבעט ביז מערץ 1942 אַלס אַ שמיד, שלאָסער א. א. וו.... עס איז מיר אויסגעקומען גוט צו הונגערן ווי אַנדערע אייניווינער, ביז מען האָט מיך מאָביליזירט אין דער אַרמיי, אין וועלכער איך בין געווען איין מאָנאָט. נעבן רא־טישטשעווא האָב איך זיך געטראָפן מיט אברהם צעסאַקאָוון, יוספ'ס זון.

א גרופע פּאַרטיזאַנען קאַמאַנדירן. צווייטער פון רעכטס דוד קאַפּעלאָוויטש, צווייטער פון לינקס טוביה פינקלשטיין (זשעניע מיראַנאָוויטש).

צוריק אין מאסקווע

מען האָט מיך פון דאָרט אַרויסגערופן צוריק קיין מאָסקווע, ווו איך האָב דורכגעמאַכט, א 4 מאָנאַטליכן קורס פון אויסשולונג פאַר דיווערסיע־אַקטן און שפּיאָנאַזש. די אָנטיילנעמער אין קורס זענען געווען אָפּגעקליבענע איינווינער פון ווייסרוסלאַנד, וועלכע זענען אין גרופּן פון 7 ביז 10 מאָן באַשטימט געווארן צו צוריקגעפירט ווערן אַלס פּאַראַשוטיסטן איבער דער צווייטער זייט פראָנט.

די שולע איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון צ. ק. פון דער פּאַרטיי אין א גהיימן אָרט. מיר האָבן געדאַרפט דינען אַלס אָרגאַניזאַטאָרן פון דער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג אין ווייסרוסלאַנד.

עס דאַרף געדויערן מער ווי א מאָנאַט, כדי צו דערגרייכן צו אונדזערע באַשטימטע ראַיאָנען, אין וועלכע מיר דאַרפן זיך טרעפן און פירן אונדזער אונטערגרונט־טעטיקייט. מיר האָבן זייער פיל איבערגעלעבט אין די געצייטלטע וואָכן. ווייל אין די געגנטן פון וויטעבסק און האָמעל, האָבן עקזיסטירט שטאַרקע פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען, וואָס דער דייטש האָט זיי גוט געפילט, אָבער די באַזעס זענען געווען ווייט פון דעם פראָנט. דאָקעגן אין די דרום־מערבדיקע ראַיאָנען איז די פּאַרטיזאַנער באַוועגונג געווען זייער א שוואַכע. די גרופּן, וועלכע האָבן יא עקזיסטירט, זענען געווען אָן א קאָנטאַקט און דאָס רוב דעמאָראַליזירט.

אונדזער אויפגאָבע איז געווען צו דערגרייכן מינסקער געגנט און פון די זאַסלאָווער וועלדער פאַרבינדן זיך מיט די עקזיסטירנדיקע פּאַרטיזאַנער־גרופּן, קאָנסאָלידירן זיי, געבן א פּאָליטישן אינהאַלט, אונטערוואַרפן זיי אונטער דער צענטראַלער פּאַרטייאישער פירערשאַפט און זען אָרגאַניזירן א ברייטע פּאַרטיזאַנישע אונטערערדישע באַוועגונג אין מינסק און אומגעגנט.

א האַרציקע באַגעגעניש

אויף מיין וועג קיין מינסק האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן אין אייניציקע גוט־אָרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער אָטריאַדן. אין איינעם פון זיי, "דיאַדיא וואַסיא", האָב איך צום ערשטן מאָל געטראָפן ווילייקער יידן און א פּאָר קריסטן. דעם צאָן־האָקטאָר שימשעלעוויטש, נח דינערשטיין און בערטע דימענטשטיין פון כאַלאָפּי. די שמחה פון דעם דאָקטאָר, וועמען איך האָב איבערגעגעבן א לעבעדיקן גרוס פון זיינע 3 טעכטער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין רוסלאַנד און ער האָט וועגן זיי בכלל ניט געווסט איז געווען גרויס. ד"ר שימשעלעוויטש מיט זיינע טעכטער, האָבן איבערגעלעבט די מלחמה און זיך אומגעקערט קיין ווילייקע. ער איז ניט לאַנג צוריק געשטאָרבן.

ד"ר שימשעלעוויטש איז געווען אַן אויסערגעווענליכער מענטש. ער פלעגט העלפן די פּאַרטיזאַנער מיט מעדיצינישע הילף. קיינמאָל ניט דורכגעלאָזן די געלעגנהייט צו נעמען אַן אָנטייל אין די קאַמפן פון זיין אָטריאַד. דערפאַר האָט ער פאַרדינט גרויס רעספּעקט און עטלעכע אויסצייכונגען. ער איז, אגב, געווען א קרוב פונעם צווייטן פרעזידענט אין מדינת־ישראל, יצחק בן־צבי.

נח דינערשטיין איז געווען איינער פון די העלדישע פּאַרטיזאַנער. ליידער, געדענק איך ניט די אומשטענדן פון זיין אומקומען, ווייל מיר זענען געווען אין באַזונדערע ראַיאָנען. נאָר ווי איך האָב געהערט, איז ער געפאַלן ווי א העלד.

בערטע דימענטשטיין איז געווען א מוטיקע

און העלדישע יידישע טאַכטער. זי האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט צו אַרבעטן אין אַ לאַזאַרעט און האָט געפּועלט ביי איר באַטאַליאָן־קאָמאַנדיר, וואָלינעץ (פון דאָרף איוואַנ־צעוויטש) אָנטייל צו נעמען אין די קאַמפּס־גרופּן. דערפאַר האָט זי באַצאָלט מיט איר לעבן. מיט זיי צוזאַמען זענען געווען עטלעכע דאָלהינאָווער בחורים, און אַ קורעניצער יונגער בחור יענקעלע אַלפּעראָוויטש, אַ העלדישער קעמפּער, זייער אַקטיוו געווען אַלס אויסשפּירער און נקמה־נעמער פאַר די אומגעקומענע קרבנות. היינט לעבט ער אין ווילייקער געגנט; איז אַ דירעקטאָר פון אַ פאַבריק.

מיר בויען די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג

וען מיר זענען אָנגעקומען אין זאַסלאַווער געגנט, אין חודש יולי 1942, האָבן מיר געפונען אַ קליינע צאָל פּאַרטיזאַנער־גרופּן. דאָס רוב פון אָנטלאָפענע רוסישע זעלנער, געפאַנגענע, וועלכע האָבן געטראַכט מער וועגן ראַטעוועטן זיך אַליין. צווישן זיי זענען געווען גאָנץ וויניק אָנשטענדיקע מענטשן. די פּראָגע פון קאָנספּיראַטיוו זיי איז געווען זייער אַ שווערע. וען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט אונדזער בריגאַדע אין יענער געגנט, עצייליט מער ווי צוויי טויזנט מאַן. מיר האָבן אָנגעהויבן בויען די באַוועגונג מיט 10 מענטשן. מיין אויפגאַבע, ביים אָנהויב פון דער אָרגאַניזירונג, איז באַשטאַנען אין אָנפירן אַ גרופּע דיווערסאַנטן פון 5 מאַן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט אויפרייסן בריקן, באַנען, פאַבריקן, סקלאַדן פון שפּייז א. א. וו. די אַרבעט איז ניט געווען קיין לייכטע. פונדעסטווייניג האָט ניט געטראָפן, אַז מיר זאָלן זי ניט אויס־פילן. איך בין שטאָלץ, שרייבנדיק די ווערטער, אַז איך האָב קיינמאָל ניט פאַרלאָרן קיין איין מענטש פון מיין גרופּע ביים דורכפירן דיווערסיע־אַקטן.

מיין ערשטע "זאַדאַניע" (אויפגאַבע)

אין אַ פינצטערער רעגנדיקער נאַכט האָבן מיר, אַ גרופּע פון 5 מאַן, זיך אַרויסגעלאָזט לייגן אַ מינע אונטער דער אייזנבאַן־ליניע נעבן זאַסלאַוול, אַן אומבאַקאַנטע געגנט פאַר אונדז. פירנדיק מיין גרופּע, זענען מיר דערגאַנגען זייער נאָענט צום באַן־סעמאַפאָר אויף דער זאַסלאַווער סטאַנציע, וווּ איך האָב געוואָלט אונטערלייגן די מינע, אַז זי זאָל אויפ־רייסן די באַן־ליניע און דעם סעמאַפאָר.

זייענדיק נעבן דעם אָרט, וווּ איך האָב געדאַרפט אַוועק־לייגן די מינע – עד היום ווייס איך ניט ווי אַזוי דאָס איז געשען – מיין מאַשין־ביקס האָט צופּליק אָנגעהויבן שיסן. מיינע מיטגייער זענען געווען זיכער, אַז די דייטשישע וואַך האָט אונדז באַמערקט און געפּענט אַ פייער. אין דעם מאָמענט, וען איך האָב זיך אַרומגעקוקט, איז שוין קיינער פון מיינע מיטגייער ניט געווען. ווי זיי האָבן דערהערט דעם ערשטן שאָס, האָבן זיי זיך גלייך אומגעקערט אין וואַלד. די דייטשישע וואַך האָט זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטן און אָנגעהויבן שיסן מיט אַזאַ האַגל פון קוילן, אַז איך האָב ניט געהאַט קיין מעג־לעכקייט זיך אומצוקערן. עס האָט געדויערט מער ווי אַ שעה, ביז איך האָב זיך דערשאַרט צום וואַלד און געפונען מיינע מענטשן. וועו איך האָב דערציילט, וואָס עס איז געשען, זענען זיי געוואָרן זייער אומצופרידן מיט מיר. פונדעסטוועגן האָבן זיי מסכים געווען צו וואַרטן נאָך אַ טאָג און דורכפירן אויף מאָרגן די אויפגאָבע. מיר האָבן געפונען אַ שטאַל צום שלאָפן און אויף מאָרגן אין אָוונט זיך ווידער אַרויסגעלאָזט צו דער אייזנבאַן.

אַ שוואַרצע קאַץ

ניט אָפּגייענדיק אַ פאָר הונדערט מעטער, איז אַ שוואַרצע קאַץ אַריבערגעלאָפן אונדזער וועג. אַלע האָבן באַשלאָסן אומקערן זיך צוריק, ווייל דאָס איז אַ שלעכטער סימן. עס האָבן ניט געהאָלפן מיינע רייד. דער באַשלוס איז געווען אַ קאַטעגאָרישער. איך האָב עס געזען ווי מיין פערזענלעכער דורכפאַל. נאָכמער, ביי דער ערשטער אויפגאָבע זאָל איך, אַלס אַ ייד, האָבן אַזאַ מפלה. דאָס וועט בלייבן אויף מיר אַ שטענדיקער פלעק.

איך האָב דעצידירט צו רופן אַ פרייווויליקן צו אַסיסטירן מיך, און די איבעריקע זאָלן גיין צוריק אין דער באַזע. עס האָט זיך גלייך געמאָלדן אַ פרייווויליקער. ער איז געווען ניט קיין אַנדערער, ווי אַ מינסקער יידישער בחור, ניסיניעוויטש, וועלכער איז אין 1944 העלדיש אומגעקומען.

מיר זענען ביידע געבליבן וואָרטן, איבערגענעכטיקט אין שטאַל. אין דער צווייטער נאַכט, זענען מיר צוגעקומען צום אָנגעצייכנטן אָרט. איך האָב אַוועקגעלייגט די מינע. זי האָט אויפגעריסן דעם סעמאַפאָר און גלייכצייטיק אַראָפּגעלאָזן צוויי צוגן, וועלכע זענען צופעליק געגאַנגען אין באַזונדערע ריכטונגען. דאָס האָט אָפּגעהאַלטן די גאַנצע באַוועגונג אויף אַלע ליניעס גאַנצע צוויי טעג.

דער סך־הכל איז געווען. ערשטנס, דער ייד אין אונדז האָט געוווּנען דעם כבוד. צווייטנס, זענען פאַרניכטעט געוואָרן 2 לאָקאָמאָטיוון, 24 וואַגאָנעס געלאָדענע מיט טאַנקען און לאַסט־אויטאָס. בערך 35 דייטשן זענען אומגעקומען, אָדער שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן.

איך בין געשיקט געוואָרן צו אַ סאַבאָטאַזש־גרופּע פון 5 מענטשן. אונדזער אויפגאָבע איז געווען אויפרייסן באַנען, בריקן, פאַבריקן, אויטאָמאָבילן א. א. וו. די מערסט אָפּערא־ציעס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין מינסקער אָבלאַסט.

אונדזער קליינע גרופּע האָט פאַרצייכנט אין ערשטן יאָר פון איר טעטיקייט: 28 אַראָפּגעלאָזענע צוגן, פאַרניכטעט מער ווי 50 בריקן (צווישן זיי די סאָסענקער בריק איבער דער ווילייע), אַרום 200 לאָסט־אויטאָס, 2 טאַנקען, אַ ספּירט־פאַב־ריק, מער ווי צען פריצישע הויפן, וווּ די דייטשן האָבן אָרגא־ניזירט זייערע פערמעס. אַ צענדליק מילן, טאַרטאַקן און אַ

גרויסע צאָל סקלאַדן, ווו די דייטשן האָבן געזאַמלט שפּייז.

אין 1943 בין איך געוואָרן דער קאָמאַנדיר פון דער אויס־שפּיר־אָפּטיילונג, און ביז 1944 פאַרנומען זיך מיט באַקומען געהיימע ידיעות, וועגן דער באַוועגונג פון די דייטשן אין דעם געגנט.

איך זוך מיין פאָטער

עס איז מיר געלונגען דורך מיינע אַגענטן צו דערוויסן זיך וועגן דעם גורל פון מיינע עלטערן, וועלכע האָבן זיך אַנטזאָגט צו פאַרן קיין רוסלאַנד, און זענען אַריבער צו מיין זיידן, משה קאַגאַנאָוויטש, אין סלאָבאָדקע (נעבן מאָלאָדעטשנע). ווען איך בין אָנגעקומען קיין ווייסרוסלאַנד, איז פון מיינע עלטערן און קרובים אין סלאָבאָדקע קיינער ניט געבליבן. די מוטער און די קרובים, פרויען און קינדער, זענען אויסגעהרגעט געוואָרן אין מאַי 1942 אין סלאָבאָדקע. די געזונטע מענער, צווישן זיי מיין פאָטער, זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַרבעטס־לאַגערן. ביז אַפּריל 1943 האָבן מיר ניט געקענט פעסטשטעלן וווהין. מיין אַרבעט, אַלס אויסשפּיר־קאָמאַנדיר, איז געווען צו ווערבירן אין אַלע מעגלעכע ערטער, ווו די דייטשן זענען געווען טעטיק, אַגענטן, וועלכע זאָלן אַרבעטן פאַר אונדז. אין דער צייט האָט זיך מיר איינגעגעבן צו דער־ווייסן זיך, אַז מיין פאָטער געפינט זיך אין קראַסנער אַרבעטס־לאַגער. מיר האָבן אים אַרויסגענומען אין זייער טראַגישע אומשטענדן אין אַפּריל 1943. דריי טעג נאָך זיין קומען צו אונדז, איז דער לאַגער פאַרניכטעט געוואָרן דורך די דייטשן. דער טייוולאָנישער דייטשישער פלאָן, איז אונדז געווען באַוווסט מיט עטלעכע טעג פריער.

מיין פאָטער איז געבליבן ביי מיר אין אָטריאַד, ביז דעם לעצטן טאָג פון דער מלחמה. ניט קוקנדיק אויף זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, האָט ער אָנטיילגענומען זייער אַקטיוו, אין אַלע אונדזערע קאַמפן, און איז גראַדואירט געוואָרן מיט 2 מעדאַלן.

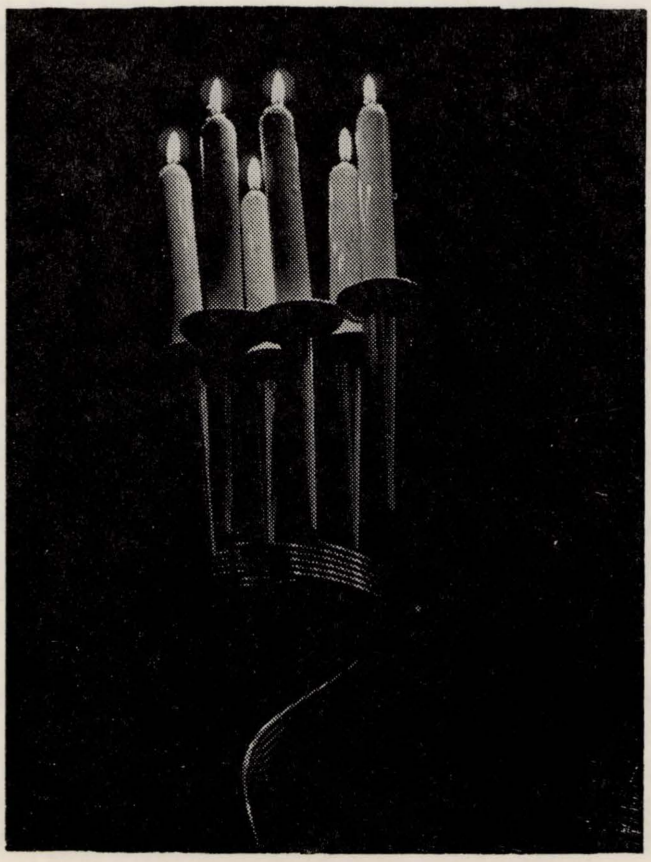
די לעצטע מאָנאַטן פאַר דער באַפרייונג, בין איך בשטימט געוואָרן אַלס קאָמיסאַר פון דעם אָטריאַד. אויסער מיינע ספּע־ציעלע אויפגאַבעס, לאָז איך ניט דורך קיין איין מעגלעכקייט, צו באַטייליקן זיך אין די אָפּעראַציעס פון אונדזער אָטריאַד. ווי, צום ביישפּיל, פאַרניכטן די דייטשישע און די פאָליציי־אישע גאַרניזאָנען אין חאַצענציטש, איליע, נאַרעווקע, סאָ־סענקע, אין ווילייקער געגנט און פיל אַנדערע אָפּעראַציעס.

פאַר מיינע אויפטוען אין דער פאַרטיזאַנען באַוועגונג בין איך באַשיינקט געוואָרן מיט דריי אויסצייכנונגען.

א. אורדן פאַר דער פאָטערלענדישער מלחמה ערשטן ראַנג.

ב. צוויי מעדאַלן פון פאַרטיזאַן פון דער פאָטערלענדישער מלחמה ערשטן ראַנג.

ג. מעדאַל פאַרן נצחון.

שמשון (סיאמע) קאַפלאַן

אין קלעם

אויף די בלאָטעס

וועו דער בנין פון דער בריגאַדע, וועלכער איז געשטאַנען אין שכנות מיט אונדזער הויז אויף פּילסודסקי גאַס, איז פאַר־נומען געוואָרן דורך נ.ק.וו.ד., האָט מען אונדז געצוווּנגען פאַרלאָזן אונדזער ווויינונג. זי איז גלייך באַזעצט געוואָרן דורך די באַאַמטע פון נ.ק.וו.ד.

די פרוווּן, וואָס די סאָוויעטן האָבן געמאַכט ביי די אַרבע־טער פון אונדזערע סמאָלאַרניעס, זיי זאָלן זאָגן, אַז דער פּא־טער האָט זיי עקספּלואַטירט, האָבן זיך ניט איינגעגעבן. פאַר־קערט, די אַרבעטער האָבן געהתמט אויף אַ דעקלאַראַציע, איז וועלכע זיי שרייבן, אַז זיי זענען זייער אָנשטענדיק און גוט באַהאַנדלט געוואָרן פון אים. דערפאַר האָט מען אים ניט אַרעסטירט אָדער פאַרשיקט, ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט אַנדערע איינווויינער פון וויליייקע.

מיר האָבן געדונגען אַ צימער ביי אַ קריסט אויף כאָלאָ־פיער גאַס, נעבן וואָקזאָל, אַריבערגעפירט אַהין די גאַנצע מעבל. מען האָט זיך ניט געקענט אַ דריי טאָן אין ענגן צי־מער; די מעבל און קאָסטנס האָבן פאַרנומען דעם גאַנצן רוים. איך האָב וווייטער געלערנט אין דער יידישער שולע. דער פאָטער האָט ניט באַקומען קיין אַרבעט.

ערב־פּסח 1940 האָט מען אַרויסגעגעבן סאָוויעטישע פּאַס־פּאַרטן. מיר האָבן באַקומען דעם באַווּסטן פאַראַגראַף, לויט וועלכן עס איז אונדז פאַרווערט צו ווויינען אין אַן אָבלאַסט־שטאָט. מיר זענען אָנערקענט געוואָרן אַלס שעדליכע עלע־מענטן, וועלכע דאַרפן פאַרלאָזן אונדזער היים.

מיר האָבן באַשלאָסן, אַרויספאָרן קיין מאָלאָדעטשנע, זיין צווישן יידן, כדי איך זאָל קענען לערנען אין אַ יידישער שולע, מיט יידישע קינדער. דער פאָטער איז אַוועק אַרבעטן שוואַרצע בוי־אַרבעט. אונדזער דירה איז באַשטאַנען פון 2 צימערן, וועלכע מיר האָבן געדונגען נעבן דעם וואָקזאָל. דאָ האָבן מיר וווייטער געלעבט און געהאָפט אויף בעסערע צייטן.

אין אונדזערע סמאָלאַרניעס זענען באַשטימט געוואָרן אַלס פאַרוואַלטער איוואַן גלובניעווסקי, אונדזערער אַן אַרבעטער און מיין פעטער, לייב געלבאַרד אַלס וויצע־פאַרוואַלטער, וועלכער האָט זיך אָנגעגעבן אַלס געווייַנלעכער אַרבעטער אין סמאָלאַרניע, און די קריסטן האָבן דאָס באַשטעטיקט.

די מלחמה

עטלעכע טעג פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, איז אָנגע־קומען צו אונדז צו גאַסט די מומע שרה מיט אירע קינדער. דעם 22־טן יוני איז אויסגעבראָכן די מלחמה. מיר האָבן ניט געקלערט צו לויפן קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיי צו גוט גע־קענט. ביי אונדז האָט זיך די מלחמה פאַרן קיום אָנגעהויבן גלייך מיטן פאַרנעמען אונדזערע געביטן דורך די סאָוויעטן, וועו מאָלאָטאָוו האָט אונטערגעשריבן דעם שענדלעכן אָפּמאַך מיט דעם נאַצי ריבענטראָפּ, און זיי האָבן זיך איינגעטיילט מיט פרעמדע שטחים, אָפּרייסנדיק זיי פון פוילן.

מיטוואָך, דעם 25־טן יוני, איז אָנגעקומען אַ לאַסט־אויטאָ, וועלכן דער פעטער לייבע, האָט אונדז געשיקט פון דער סמאָ־לאַרניע, כדי אָפּצופירן זיין פרוי מיט די קינדער צוריק אַהיים קיין קריוויטש.

מיט דעם זעלביקן אויטאָ זענען אויך מיר, די מוטער, איך און די שוועסטער, מיטגעפאָרן קיין קריוויטש צו דער באָבען. דער פאָטער איז געבליבן היטן די ווויינונג מיט די זאַכן אין מאָלאָדעטשנע.

אין צוויי טעג אַרום איז אַרויינגעפאַלן אַ באָמבע אין אונ־דזער ווויינונג. דאָס הויז מיט די זאַכן זענען פאַרברענט גע־וואָרן. דער פאָטער איז אַרויסגעשפּרונגען דורכן פענצטער און ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. ערשט אין צען טעג אַרום איז ער אָנגעקומען צו אונדז אין קריוויטש.

די סמאָלאַרניע אין האַראַדישטשע

דער פאַרוואַלטער פון דער סמאָלאַרניע, וועלכער איז באַ־שטימט געוואָרן דורך די סאָוויעטן, האָט פאַרנומען דעם זעל־ביקן פאָסטן ביי די דייטשן. אַדאָנק אים, האָט דער פאָטער באַקומען אַ שיין, אַז ער איז אַ נוצלעכער אַרבעטער. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו זיין אויף דער פריי.

מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין דעם דאָרף האַראַדיש־טשע, וווּ דער פאָטער האָט געאַרבעט. אַ סך קריסטן האָבן אונדז געקענט. מיר פלעגן בייטן זאַכן און עס האָט ניט גע־פעלט קיין עסן.

מיר האָבן געווווסט פון די אָקציעס, וואָס די דייטשן פירן דורך אין די אַרומיקע שטעטלעך און שטענדיק געלעבט אין שרעק. דריי טאָג אין כסלו תש"ב (23.11.1941), זענען צור־פעליק דורכגעפאָרן דייטשן אין דאָרף; זיי האָבן אפילו ניט געזוכט און ניט אינטערעסירט זיך מיט יידן.. אַ פאַליאַק, אונדזערער אַן אַרבעטער, איז צוגעגאַנגען צו די דייטשן, און געזאָגט: קומט, איך וועל אייך וויזן, וווּ עס וווינט אַ ייד. קאָנטראָלירט ביי אים זיינע דאָקומענטן. זיי זענען געקומען אין סמאָלאַרניע, געבעטן די דאָקומענטן און זענדיק אַז דער שיין איז אַ גוטער, האָבן זיי געזאָגט צום פאָטער: קום מיט

אונדז צום קאמענדאנט, זאל ער קאנטראלירן דיינע דאקומענטן. דער קריסט זאגט דערווייל צום פאטער: די דייטשן וועלן דיך מאטערן און פיניקן, גייענדיק צום קאמענדאנט, זאלסטו אנטלויפן, איך וועל דיר זאגן וועג. דער פאטער האט ניט געווסט, אז דער גוי, זיינער א געוועזענער ארבעטער, וויל אים פארפירן. ארויסגייענדיק אויף א פרייען פלאץ, אן בוימער, אן קוסטעס, זאגט דער גוי צום פאטער: איצט איז די צייט, דו אנטלויף! דער פאטער האט אים געפאלגט און האט אנגעהויבן לויפן אין דער ריכטונג צו די פעלדער. די דייטשן האבן אים נאכגעשאסן און דערהרגעט אויפן ארט.

איך מיט דער מאמען און שוועסטער זענען געזעסן אין דארף ביי א קריסט אין שטוב. א שכנה איז אריין, און רופט ארויס די קריסטין און דערציילט, וואס זי האט געהערט. די קריסטין האט אונדז גלייך איבערגעגעבן. די מאמע האט אנגעהויבן ספאזמירן און ווייגען. מיר האבן זיך שוין מער ניט אומגעקערט א היים. מיר זענען ארויס פון דארף און זיך באהאלטן אין א וועלדל נעבן דארף, און קוים זיך דערווארט, עס זאל אנקומען די נאכט.

דער פארוואלטער פון סמאלארניע האט אונדז געזאגט די וועג, וווּ עס באהאלטן זיך אויס דער מוטערס קרובים, צוויי שוועסטער און משפחות, בא א דריי קילאמעטער פון קריווייט, אין פאלוואלק פאקוצי, וואס דער בעל־הבית, אגראנאם קוצעווסקי, א פוילישער אפיציר, איז ארעסטירט געווארן אין וויליקער טורמע. פירנדיק קיין רוסלאנד האבן זיי אים, צוזאמען מיט נאך צענדליקער אומשולדיקע מענטשן, יידן מיט גויים, וועלכע די סאוויעטן האבן ארעסטירט, דערשאסן אין א וועלדל נעבן איליע. אין דעם פאלוואלק האבן זיך אויסבאהאלטן מיין מוטערס פאמיליע. אהין האבן מיר באשלאסן צו גיין.

ווי נאר, עס איז פינצטער געווארן, זענען מיר געגאנגען ביי א דרייסיק קילאמעטער, דורך פעלדער און וועלדער, לויט דער אנווייזונג, וועלכע מיר האבן געהאט. מיר זענען אנגעקומען, נאענט צו קריווויטש, און געבליבן ווארטן, אין א זעמליאנקע, ביז עס וועט טאג ווערן, כדי צו זען ווי מען גייט אריין אין הויף. פארטאג האבן מיר זיך אריינגעשארט אין הויף, אנגעקלאפט אין א זייטיקן פענצטער, און דורך אים אריין אין שטוב.

די שטוב איז באשטאנען פון 5 צימערן, ניי אויסגעבויטע, ניט אויסגעענדיקטע, אן אויוונס. בלויז די קיך האט פארמאגט א גרויסן אויוון. דארט פלעגן זיך געפינען צוויי קליינע קינדער, פון דעם ארויסגעשיקטן פריץ, אויך א דעפעקטיוור ברודער פון פריץ און א שוועסטער פון דער פריצטע. מען האט ביי זיי אלץ צוגענומען. אונדזערער א געוועזענער ארבעטער און הייניטקער פארוואלטער וועלכער פלעגט קומען כמעט יעדע וואך, אונדז באזוכן און ברענגען פאר אונדזער געלט, וואס מיר האבן געצאלט, מעל, ארבעס, אדער קארטאפל. א דאנק דעם האט דעם פריצס משפחה געהאט וואס צו עסן. איך געדענק, אז מיין מומע פלעגט קאכן הייסע קארטאפל פאר די חזירים. די גוטע פלעגן מיר אראפגענעמען אין קעשענע, פאר זיך צום עסן. אונטערן הויז איז געווען א גרויסער אפענער קעלער. אין דעם קעלער האבן מיר אויסגעגראבן א מלינה מיט א פארמאסקירטער טיר; אין פאל פון א רעוויזיע פלעגן מיר זיך באהאלטן דארט. ביינאכט זענען מיר געשלאפן אויפן אויוון און אין סקלאדיק הינטערן אויוון.

רעוויזיעס

דער פאלוואריק איז געשטאנען א האלבן קילאמעטער פון דער באן־סטאנציע. וועג די פארטיזאנער האבן גראסירט אין יענער געגנט, פלעגן אויפרייסן באן־ליניעס און אראפנעמען טעלעפאן־דראטן, איז פארשטארקט געווארן די שמירה אויף דער באן־ליניע. די דייטשן זענען דערגאנגען צו אונדזער שטוב, געעפנט די טיר, און דערזעענדיק, אז דער צימער איז ניט קיין אויסגעענדיקטער, אן א פאדלאגע, און אונטן אן אפענער גרויסער קעלער, זענען זיי מער ניט געגאנגען וויטער און זיך אומגעקערט. מיר האבן אפגעשפילט מיט גליק. פון דעמאלט אן האבן מיר געמאכט צווישן זיך א שמירה. מיר האבן געהיט דורכן פענצטער, ווער עס דערנענטערט זיך צום הויז. וועג צום צווייטן מאל זענען געקומען אויף א קאנטראל דייטשן, האבן מיר באצייטנס, זיך באהאלטן אין דער צוגעגרייטער מלינה אין קעלער. די דייטשן האבן באלייכטן אינעווייניק דעם קעלער און גארנישט באמערקט. 2 פון אונדז האבן שטענדיק געהיט. די איבעריקע פלעגן זאגן תהילים.

אין די בלאטעס

ביז מאי 1943 זענען מיר געווען אין דעם ארט. עס איז געווארן ישוועריר דאס זיין דארט. א צו גרויסע משפחה, 8 מאן. עס איז געווען נאך דער מפלה פון די דייטשן אין סטאלינגראד. די פארטיזאנער האבן געארבעט מעשים אין דער סביבה. די זוכונגען נאך זיי זענען געווארן שווערער פון טאג צו טאג. די געלט־קוועלן האבן זיך ביי אונדז אויסגעשעפט. מיר האבן באשלאסן זיך פונאנדערצוטיילן. איך מיט דער מוטער און שוועסטער זענען אווק אין די בלאטעס, צו דעם פעטער לייבע, מיט זיין טאכטער. זיי האבן זיך אויסבאהאלטן שוין א לענגערע צייט אין די נייקער בלאטעס (צווישן נייקע און קניאהינין). פון סכך האבן מיר אויפגעשטעלט א ביידל, און דאס האט געדינט פאר א דירה צום שלאפן און זיין סיי בייטאג סיי ביינאכט. דאס צוקומען צו אונדז איז געווען זייער שווער. מיר זענען געווען איבער 2 קילאמעטער פון א הויפט־וועג. ארום און ארום זענען געווען בלאטעס און טיפע זומפן. מען פלעגט גיין און טאפטשען אין בלאטע און אריבערשווימען טייכלעך ביזן האלדז. מיר האבן געקענט דעם וועג, מיר פלעגן שפרינגען, פון קוסט צו קוסט, ביז אונדזער ביידל. זונטאג פלעגט קומען א מאל א קריסט פון אונדזערע געווועזענע ארבעטער, געשיקט פון לייבען צו

אונדז, און מיטבערגען אַמאָל מעל, אַרבעס, און אפילו סאַמאָ־
האַן. מיר פלעגן זיך קוויקן, מיט די נייעס פון דעם פראָנט.
כמעט דער גאַנצער דאָרף האָט געווּסט, אַז מיר געפינען זיך
דאָ, אין בלאָטע, און האָט געהאָלטן סוד.

דאָס ביידל האָבן מיר אויסגעלייגט מיט צווייגן. דאָס איז
געווען אונדזער געלעגער, אין קאָנסערוון פושקעס פלעגן מיר
קאָכן אונדזער יושניק. איך מיט דער מאַמען פלעגן גיין בעט־
לען ביי די גויים ברויט און אַרבעס. אַמאָל אַ פאָר קאָרטאָפל.
פון קאָרענע, אָדער געשטענע מעל, פלעגן מיר קאָכן אַ זאַ־
טשירקע. אונדזער בעסטער טרוים איז געווען, אַ זאַטשירקע
מיט אַ ביסל בוימאייל. מיר פלעגן, פון צייט צו צייט, קומען
צו די גויים אין זייערע בעדלעך, זיך גוט אַרומוואַשן. קיין
לייז האָבן ניט געפעלט. מיר האָבן כסדר, געפירט מיט זיי אַן
אומברחמנותדיקן קאַמף. ווינטער אין די קעלטן, פלעגן מיר
מאַכן אַ פייער, נעבן אונדזער ביידל, און אַ גאַנצן מעת־לעת
עס היטן, צולייגן צווייגלעך, אַז ער זאָל זיך ניט פאַרלעשן.
און זיך וואַרעמען ביי אים סיי בייטאָג סיי ביינאַכט. שלאָפן
אין דעם ביידל איז געווען אוממעגליך פון קעלט און נאַס־
קייט. אין די בלאָטעס האָבן מיר געהאַט דריי פלעצער מיט
אויפגעשטעלטע ביידלאָך, וועלכע מיר פלעגן זיי בייטן פון
צייט צו צייט, כדי די קריסטן זאָלן ניט זיין זיכער, וווּ מיר
זענען. אין דעצעמבער, וען עס איז געוואָרן שטאַרק קאַלט,
האָבן מיר געזען, אַז עס איז אוממעגליך, צו בלייבן ווייטער.
פון קעלט און נעץ וועלן מיר קראַנק ווערן. האָבן מיר באַ־
שלאָסן צו בייטן דעם אָרט אויף אַ טרוקענעם.

דער הויפּט־שׂאָסי פון ווילייקע אין דער ריכטונג צו מיאָדל
גייט פאַרבײ, אין אַ מרחק פון 2 קילאָמעטער, פון אונדזער
בלאָטע. דאָרט שטייט אַ דייטשישער גאַרניזאָן. אין סעפטעמ־
בער 1943, האָבן די דייטשן געמאַכט אַ בלאָקאָדע אויף די
פאַרטיזאַנער אין די וועלדער און בלאָטעס. עס האָבן זיך בא־
טייליקט אין דער אַקציע אַ גאַרניזאָן דייטשישע סאָלדאָטן
מיט אַעראָפלאַנען, לייכטן און שווערן געווער. וועו מיר האָבן
זיך דערוווּסט די ריכטונג, אין וועלכער זיי גייען צו די בלאָ־
טעס, האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער נאַסע ביידל, זיך דורכ־
געגנבעט דורך די דערפער און אַוועק צוריק צו דער אַלטער
מלינה, אין פאָלווארִיק פאקוצי, נעבן קריווּטש. די דייטשישע
בלאָקאָדע איז געווען זייער אַ שווערע. די פאַרטיזאַנער האָבן
באַקומען אַ סך געווער מיט געשולטע פאַראָשוטיסטן. די פוי־
ערים אין די דערפער האָבן זיי מיטגעהאָלפן. ניט איין פאָל־
וואַריק איז פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשן פאַר העלפן
די פאַרטיזאַנער, אָדער פון פאַרטיזאַנער — פאַר ניט מיט־
העלפן.

אין פאָלוואַריק זענען מיר געבליבן בלויז איין וואָך. מיר
האָבן געמיינט, אַז עס וועט זיין זיכערער אַוועקצוגיין פון
דעם אָרט, אויב די דייטשן וועלן ניט אונטערצינדן דעם פאָל־
וואַריק, וועלן עס די פאַרטיזאַנער טאָן.

מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין די בלאָטעס. עס איז
געווען ימים־נוראים צייט פון יאָר תש״ד.

ערב יום־כּפּור

אַ רעגנדיקער פאַרכמורעטער טאָג. אין אונדזער ביידל איז
נאַס. אונדזערע פיס פאַרבונדן מיט פייכטע שמאַטעס. די אייַ־
ציקע פאָר לאַפּטשעס, וועלכע מיר אַלע פאַרמאָגן, טוט אָן
דער, וועלכער גייט אין די דערפער בעטלען. מיר היטן דאָס
פייער, אַז עס זאָל ניט פאַרלאָשן ווערן. עס איז גוט קאַלט.
מיר פאַרפאַסטן זיך מיט אַ זאַטשירקע, און ביי דעם פייער
פון די ברענענדיקע, רויכערדיקע, פייכטע צווייגן דאַוונען
מיר אין אייַניקן מחזור, וואָס מיין פעטער האָט אַרויסגע־
ראָטעוועט פון זיין הויז אין קריוויטש. ער טראָגט אים אַרום
מיט זיך. יעדעס וואָרט פון דאַוונען, ווי אַנדערש עס קלינגט
מיר איצטער. ״כּן אנחנו בידך״. אוי, ווי מיר פילן עס. מיר
זענען אָבער אויך זיכער, אַז ניט נאָר מיר, אַז נאָך הונדער־
טער פאַרשטויסענע, אויסגעהונגערטע, ווי מיר, זענען מתפלל,
אַזוי ווי מיר. עס איז דאָך ניט מעגלעך, אַז אַזוינע הייסע
געבעטן פון ריינעם האַרצן זאָלן ניט דערהערט ווערן ביים
כסא־הכבוד.

אין זעמליאַנקע

מיר זיצן שוין דאָ אַ דריי וואָכן. אונדזערע זאָכן זענען פייכט.
מיר קענען זיך גאָרניט דערוואַרעמען. עס דרייט די הענט
און די פיס. מיר האָבן מורא פאַר ערנסטע קראַנקהייטן. מיר
האָבן באַשלאָסן אויסגעפינען אַ טרוקענעם אָרט פאַר אונדזער
ביידל. די קריסטן האָבן אונדז אָנגעוויזן אויף אַ קליינעם
אינדזעלע אין די בלאָטעס. דאָרט עקן מען מאַכן אַ זעמליאַנקע
אין דער ערד. דאָס הייסט אויסגראָבן אַ גרוב, אַריינשטעלן
בעלקעס, האַלבע געהאַקטע אין דעם פאָרם פון אַ דאַך, אונטן
בריַיט אויבן שמאָל, באַשיטן מיט ערד פון די זייטן, וועלן מיר
זיין באַשיצט פון רעגן, און קעלט.

די פויערים האָבן אויסגעלייגט קלעצער, כדי מען זאָל קע־
נען צוקומען צום אינדזל. אין דעם אָרט קומען זיי ווינטער־
צייט, וועו די בלאָטעס זענען אייַנגעפראָרן, צונעמען די הייַ,
וועלכע זיי שנייַדן אָן זומער־צייט, אין די זומפן, און לאָזן
איבער, אויפן אינדזעלע, ניט קענענדיק אַריבערפירן צוליב
די נאַסקייט.

מיר באַצאָלן די פויערים די לעצטע 20 גאָלד־רובל. זיי
שטעלן אונדז אויף די אויסגעבייַנקטע זעמליאַנקע. פון ליים
האָבן מיר אויסגעבויט אַן אייוועלע, מיט אַ קוימען. אויף דער
ערד, אויסגעלייגט בעלקעס מיט ברעטער. ממש אַ גן־עדן.
איך געדענק דעם ערשטן אָוונט, וועו מיר האָבן אייַנגעהייצט
דאָס אייוועלע און עס איז געוואָרן וואַרעם. די וועטע האָבן
געשוויצט פון וואַרעמקייט. דער ריח פון דער פייכטער ערד
האָט אונדז פאַרשכורט, ווי די בעסטע אַראָמאַטן. די הילצערנע
האַרטע בעלקעס, פון אונדזער געלעגער, איז געווען ווייכער,
ווי די בעסטע מאַטראַצן און אונדזער יושניק האָט געהאַט
דעם טעם פון מאכל־מלכים.

באזוכער

אין דער זעמליאַנקע קענען מיר אויפנעמען באַזוכער. די יידישע פּאַרטיזאַנער, אין דער סביבה, קומען צו אונדז פון צייט צו צייט. אין די דערפער באַהאַלטן זיך אויס צווישן יידישע מיידלעך: איינע ליבע שאַפירא פון גלובאָק און איינע פון מיאדל. אויך אַ שמיד – יענקעלע פון דאַלהינאָוו, וועלכער האָט געאַרבעט בייַ די דייטשן און איז אַנטלאָפן אין וואַלד אין יענער צייט, איידער זיי האָבן פאַרענדיקט מיט אים, און אויך די בריידער ראַיאַק פון גלובאָק. אַ גאַנצן ווינטער זענען מיר געווען אין דער זעמליאַנקע. אויף פסח האָבן מיר געכשרט דעם אויוון, געבאַקט מצה און געפּראָווען אַ סדר. מיין פּעטער האָט באַזאָרגט אויף פסח אַ מנין יידן צו דאָווענען. צו יזכור זענען אַנגעקומען די מיידלעך פון די דערפער. עס איז געווען אַן אמתער קיבוץ גלויות.

וועג דער צווייטער פראָנט האָט זיך געעפנט דעם 7־טן יוני, 1944, זענען מיר פאַרפלייצט געוואָרן מיט פלוג־בלעטלעך,

וועלכע די פּאַרטיזאַנער פלעגן פאַרשפרייטן אין די דערפער. די אַלע יידישע שטעטלעך זענען שוין געווען לאַנג ליקווידירט. בלויז אין די דערפער אַדער אין די בלאָטעס האָט זיך אויסבאַהאַלטן וווּ ניט וווּ אַ ייד. מיר פלעגן בעטלען בייַ די גויים. די לעצטע, וויסנדיק, אַז דער פראָנט רירט זיך, פלעגן זיי געבן מיט אַ לייכטערן געמיט. צווישן וואָכן נאָכן עפענען דעם צווייטן פראָנט האָבן מיר געהערט דאָס שטומע אָפּהילכן פון די רוסישע קאַטיושעס. די רוסן האָבן זיך געריכט. די אַרמיי פון הינטער פֿאָלאָצק, אונטער דער אָנפירונג פון געראַל זשוקאָוו, אין אַ מרחק פון 200 קילאָמעטער פון אונדז, האָט דורכגעריסן דעם פראָנט און זיך דערנענטערט צו אונדז. דעם 7.7.44 זענען די ערשטע סאָוויעטישע זעלנער, דערגאַנגען צו אונדזער קאַנט. די דייטשן זענען אָפּגעטראָטן, געלאָפן אַן אַ סדר דורך די וועלדער, צו מערב צו. מיט אונדזערע אויסגעטריקנטע ביינער האָבן מיר זיך אומגעקערט אַהיים.

פאַרצייכנט דורך ק. פ — ר.

נתן קאָזשינעץ

זכרונות

דעם 20־טן נאָוועמבער, 1941, האָט וויליקער אַרבעטס־אַמט געפאָדערט פון דאַלהינאָוו 20 יוגנטליכע פאַכלייט אויף אַרבעט. מיר, 20 יוגנטליכע, האָבן זיך גלייך מאָביליזירט, און אַוועק קיין וויליקע.

איך בין אָנגעקומען אַלס מאָלער ביים געביטס־קאָמיסאַר שמידט.

וויליקע איז געווען אַלע יאָרן דער קולטור־צענטער פון די אַרומיקע שטעטלעך. דאָס יידישע קולטורעלע לעבן האָט זיך אָנגעזונט אויף יעדן טריט. פאַר די סאָוויעטן איז געעפנט געוואָרן אַ טעכניקום. די יוגנט פון פראָווינץ האָט זיך קאָנצענטרירט אין וויליקע. ווער עס האָט געלערנט און ווער עס האָט געאַרבעט.

היינט איז אַ שרעק אַ קוק צו טאָן אין שטאָט. אַלע יידישע הייזער זענען פאָגראָמירט, דעמאָלירט — אַ פולשטענדיקער חורבן. אין גאָס זעט מען ניט אַ יידן אויף אַ רפואה. די אייַנציקע, וואָס איך האָב געטראָפן, איז געווען סאָניע גורעוויטש.

מיר געפינען זיך דאָ הינטערן שטאָט אין אַ לאָגער. די מאַכט האָט אַרויסגעאָנגען אַ שילד: "אויב אייַנער וועט ניט קומען נעכטיקן, וועלן דערשאָסן וועלן אַלע אייַנוווינער פון לאָגער". מיר האָבן פאַרשטאַנען זייער כוונה.

די דייטשן איזדעקעווען זיך איבער אונדזערע מענטשן. זיי הייסן טראָגן 2 עמער וואַסער מיט אויפגעהויבענע הענט, לויפן מיט זיי אויף די טרעפ און ניט פאַרגיסן קיין טראָפּן, אַז ניט שלאָגן זיי מכות רצח מיט אַ גומענעם שטעקן.

די שווער אַרבעטנדיקע האָבן די כוליגאַנעס בייַ אַ געלעגנהייט עסן צוואה און טרינקען די אייגענע השתנה און דערבייַ זיי פאָטאָגראָפירט.

אין יאָנואַר, 1942, האָבן זיי אונדז באַפרייט. אין אַ קורצע צייט אַרום וויידער מאָביליזירט אויף אַרבעט.

סוף יולי, 1942, ווען איך האָב זיך דערוווּסט וועגן דער אַקציע, וועלכע איז פאָרגעקומען אין דאַלהינאָוו, האָב איך באַשלאָסן זיך אומקערן אַהיים אַדער אַנטלויפן אין וואַלד. איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט, פאָרנדיק אין אַן אויטאָ קיין דאַלהינאָוו, העלפן אַראָפּנעמען מאַשינען־טיילן אין שטאָט. ווען דער דייטשישער באַגלייטער איז אַריין אין ביורא דערלויבדיקן די פאָפּירן, האָב איך זיך אַראָפּגעגנבעט פון אויטאָ, אַנטלאָפן אין וואַלד נעבן שטעטל.

אויפן פינפטן טאָג האָב איך אָנגעטראָפן אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט מיר אָנגעוויזן דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער. איך בין אָנגעקומען אין וואַלד און אָנגענומען געוואָרן אין דער פאַרטיזאַנער־בריגאַדע פון "דיאַדיא וואַסיא".

פון "יד־ושם" אַרכיוו.

חנה טייטלמאַן־קאַפלאַן

די בלאקאדע

גייענדיק בעטלען עסנוואַרג אין די דערפער האָבן די קריסטן דערציילט מיין ברודער סיאָמען, אַז אַ סך דייטשן זענען אַנ־געקומען אין דער געגנט. זיי גייען אויסראָטן די פאַרטיזאַנער פון די וועלדער. נאָך די אָנפליען פון די אַרפאָלאַנען פאַר־שטייען מיר, אַז עס וועט זיין אַ גרינדלעכע ריניקונג.

סיאָמע איילט זיך אַהיים אין די בלאָטעס אָנזאָגן, אַז מען זאָל זיין גרייט. מיר באַשליסן גלייך, אַז מיר דאַרפן אָנטלויפן פון דאָנען לפחות אויף אַ פאָר וואָכן, ביז וואָנען עס וועט איבערגיין די בלאָקאָדע. מיר דאַרפן זיך דורכגנבענען דורך די בלאָטעס, איידער מען וועט אונדז אַרומרינגלען. מען דאַרף אַוועקגיין צו די קריסטן אין פאַלוואַרק פאקוצי, אין אַלטן פלאַץ.

מיר פאַרבינדן די פיס מיט שמאַטעס און האַלטן זיך נאָך אין גרייטן. מען הערט שוין שיסעריין, דערווייל פון ווייטן. אָט דערנענטערן זיי זיך צו אונדז. אונדז איז גוט. מיר דאַרפן זיך ניט פאַקן. מיר האָבן ניט וואָס. מיר גייען אייניציקווייז, איינער הינטערן צווייטן, אָפגערוקט אַ מרחק פון 10 טריט. דער פעטער טראָגט מיך, דאָס קלענסטע קינד, אויף די פליי־צעס. איך בין קראַנק, איך האָב געלזוכט מיט גרויסע היץ. איך ווייס ניט במילא דעם וועג אין די בלאָטעס, ווי צו שפרינ־גען פון קוסט צו קוסט. פלוצלונג מען שיסט אונדז איבערן קאָפּ ממש. מיר טאָרן זיך ניט אויפהויבן העכער פון די גראָז, מען זאָל אונדז ניט באַמערקן. מיר קענען אויך ניט שפרינגען איבער די קוסטעס, מען וועט אונדז דערזען. מיר מוזן בראָ־דזען אין בלאָטע, ווו עס זענען דאָ קוסטעס, האַלטן מיר זיך אויף די וואַרצלען פון זיי. אויסער די קוסטעס זינקען די פיס, מען קען זיי גאָרניט אַרויסשלעפּן, דער כוח פון מורא און שרעק גיט אונדז איבערמענטשלעכע כוחות. מיר שווימען אין בלאָטע און זומפן מיט די הענט און מיט די פיס. אָט איז אַ טיפער וואַסער. דער פעטער טראָגט מיר אויף זייַנע הענט; ער איז אַריין ביזן האַלדז אין וואַסער. ער האַלט מיך הויך אויף דער האַנט, ער קען מיר אויפן פלייצע ניט טראָגן, איך שווייג און מאַך אין וואַסער מיט די הענט. איך ווייס און פיל, אַז מען מוז זיך ראַטעוון, ווי נאָר מען קען. איך קוק אויף דער מאַמען, איך באַוווּנדער זי. פאָר איר עקזיסטירט ניט קיין בלאָטעס, קיין וואַסערן. זי באַווּעגט זיך אומעטום. זי העלפט מיר אויך אַריבערשווימען דאָס וואַסער. זי גיט צו מיר מיט סיאָמען, מוט, מיט אירע קורצע און דייטלעכע באַפעלן: גייט פאָרויס, שטעלט זיך ניט אָפּ קוקן אויף הינטן, ראַטעוועט זיך. דאָס איז דער מאַמעס פאַראָל. איך קען ניט באַגרייפן דעם כוח פון אַ מאַמען אין אַ עת־צרה. עס עקזיסטירט ניט פאַר איר אין דער וועלט קיין זאָך בלויז אירע קינדער. די שוועי־סטע שטערונגען זענען גאָרניט ווערט פאַר דער מאַמעס ווילן און כוח.

ברויט

מיר לעבן דאָ פון גרייטן. מיר דאַרפן צאָלן פאַר אַלץ מיט גאָלד. די גאָספאָדינע (בעל־הביתטע) גייט קיין זאָך ניט אָן. זי מיינט אַז ביי אונדז איז דאָ אוצרות מיט גאָלד. מיר ווייסן, אַז אונדזערע רובלס זענען שוין געצייליטע. די מומע פייגל פירט אונדזער בשותפותדיקע באַלעבאַטישקייט. אַז מען קויפט אַ לעבל ברויט, ליגט ער אונטער אַ שמירה. די מומע פייגל טיילט איין יעדן זיין פאָרציע. אַז מען דערוואַרט זיך ביי 8 אַ זייגער אין אָוונט אויף עסן אונדזער מיטאָג און אָוונט־ברויט איז ביי אונדז יום־טוב. די ערשטע פאָרציעס קריגן די 3 קלענערע קינדער, ביים סוף די גרעסערע. איך געדענק, אַז איך פלעג אַרויסקוקן יעדע באָוועגונג פון דער האַנט ביי דער מומען, שניידענדיק דאָס ברויט. עס זאָל, חלילה, אַ ברעקל ניט גיין אין ניוועץ. עס איז געווען באמת, אַ מין הייליקע אַרבעט. בלויז אַ דאַנק דעם צוטרוי צו אונדזער עלטערער מומען, וועלכע האָט געהאַט אַזוי פיל טאַקט און אויס־געהאַלטנקייט, האָבן מיר זיך אייניגעהאַלטן ניט צו שלאָגן זיך, ביים באַקומען די פאָרציע ברויט. זי האָט קיינמאָל איר אייגן קליין טאָכטערל ניט געגעבן אַפילו אַ האָר מער.

א תשובה פון א קינד

דאָס קליין שיקסעלע, 5 יאָר אַלט, איז זייער אַ געראָטענע. זי שפילט זיך מיט אונדזערע קינדער. זי איז קלוג. זי ווייסט, אַז מען טאָר ניט דערציילן, אַז יידן באַהאַלטן זיך דאָ אויס. מען לערנט זי אַז יעזוס האָט אַנגעזאָגט צו היטן די געיאָגטע יידן. זי לויפט אין דאָרף צו שכנים. ווען מען פרעגט זי, פון וואַנען האָבן זיי צו לעבן, גיבט זי אָן אַז זיי זענען דאָ ביי אייך אויס־באַהאַלטענע יידן, וויל פון וואַנען קענען זיי האָבן צו לעבן? די קליינע מאַכט אַן ערנסטע מינע, און זאָגט: דער באַטושקע (דער גלח) האָט געזאָגט אין קלויסטער, אַז מען טאָר ניט זאָגן אַ ליגן. עס איז אַ שלעכטע זאַך. פאַרוואָס ווילסטו, אַז איך זאָל זאָגן אַ שלעכטע זאַך. מיר היטן זיך מיט זיבן אויגן. פאַר אַ קילאָמעטער זענען מיר דורך די פענצטער, ווער עס דערענטערט זיך צום הויז. מיר באַהאַלטן זיך גלייך אין דער מלינה.

מיר האָבן דאָס שיקסעלע אָפּגעצאָלט. מיר האָבן איר גע־בראָכט אין קאַנאַדע, אויף אונדזער חשבון. זי האָט חתונה געהאַט און לעבט גליקליך. דער משפחה אין קריוויטש העלפן מיר ביז היינט.

נחום אַלפּעראָוויטש

אותיות קעמפן

וועז די סאָוויעטן, האָבן אין 1939־טן יאָר, פּאַרנומען די מזרח־געביטן פון פוילן, אויך וויליקע און קורעניץ, בין איך אָנגעקומען פון קורעניץ לערנען אין וויליקער מיטל־שול, ביז דעם אויסברוך פון דער מלחמה.

זונטאָג, דעם 22־טן יוני, 1941, בין איך געבליבן אין קורע־ניץ, ווי אין אַלע פרייַע טעג פון לערנען. אויף מאָרגן, מאָנ־טאָג, האָב איך באַזוכט וויליקע. די פּאַניק אין שטאָט איז געווען גרויס, אַלע זענען געלאָפן, אַ טייל צו דער באַן, אַנט־לויפן קיין רוסלאַנד און אַנדערע אין דער פּאַרקערטער ריכ־טונג. דער גרעסטער טייל איז געבליבן אין דער היים און געוואַרט אויף זייער גורל.

מיטן פּאַרנעמען קורעניץ דורך די דייטשן האָבן מיר גלייך אָנגעהויבן פילן און פּאַרשטיין, וואָס דאָ קומט פּאָר. די באַ־ציונג צו דער יידישער באָפעלקערונג איז געווען זייער אַ ברוטאַלע. דאָס כאָפן אויף אַרבעט און די נגישות ביי דער אַרבעט איז געווען איבערנאַטירלעך. דאָס אויסהרגענען די וויליקער מענער ביי דער בריק, האָט אַרויסגערופן דעם ווילן ביי אַ טייל יוגנטלעכע אין קורעניץ מער ניט צו זיצן מיט פּאַרלייגטע הענט.

מיר אַרגאַניזירן זיך

עס האָט זיך געשאָפן אַ קערן פון יידישע בחורים, וועלכע האָבן אָנגעהויבן זיך טרעפן, אַרגאַניזירן דעם יוגנט און קלערן, ווי צו פירן אַ קאַמף מיט די דייטשישע רוצחים.

נאָך דער ערשטער מענער־אַקציע אין וויליקע האָבן די דייטשן פּאַרשפּרייט פּראָקלאַמאַציעס קעגן די יידן און פּאַר־טיזאַנער. דאָס האָט זייער אויפגערעגט די קורעניצער יוגנט. ניט געוואָג, וואָס זיי האָבן אויסגעהרגעט אומשולדיקע יידן אין וויליקע, שרייבן זיי נאָך, אַז די יידן פירן אַ קאַמף געגן דער אַרטיקער קריסטלעכער באָפעלקערונג און סַמען דאָס וואַסער אין די ברונימס.

מיר רופן צום קאַמף

עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיר מוזן אָפּדרוקן פלוג־בלעט־לער, קעגן די דייטשן און רופן די אַרטיקע באָפעלקערונג צום קאַמף און אויפשטאַנד. אַזוי ווי איך בין אַ דרוקער, האָבן זיי אַרויפגעלייגט אויף מיר די אויפגאַבע צו שאַפן אַ דרוקעריי. איך האָב געקלערט, אַז דעם עצם דרוקן וועל איך קענען אויף אַ פרימיטיוון אופן. אָבער אָן שריפט, אָן אותיות קען מען ניט דרוקן. איך האָב זיך דערוווסט, אַז מיין ווילייקער חבר, יוסף נאָרמאַן, אַרבעט ביי די דייטשן אין אַ דרוקעריי. גיין קיין ווילייקע איז אַ גרויסע סכנה פון די דייטשן, וועלכע קענען מיר טרעפן אויפן וועג און אויך פון דער אָרטיקער וויי־רוסישער פּאָליציי, וועלכע זוכט נאָר אַ געלעגנהייט זיך אָפּ־צורעכענען מיט יידן.

בלית ברירה, בין איך אַוועק קיין וויליקע צו יוסף נאָר־מאַנען און אים איבערגעגעבן דעם פּאַרלאַנג פון דער קורע־ניצער אָרגאַניזירטער יוגנט. מיר האָבן אַלע געווּסט די סכנה, וועלכע יוסף נעמט אויף זיך. ער שטעלט פּשוט אייַן זיין לעבן. איך האָב צוויי מאָל ניט געדאַרפט זאָגן יוספן אונדזער פּאַר־לאַנג. איך האָב זיך געווונדערט, מיט וואָס פּאַר אַ לייכטקייט און שמחה ער האָט אָנגענומען דעם פּאָרשלאָג אונדז מיט־צוהעלפן. אין דעם זעלביקן טאָג האָט ער מיר געבראַכט אַ ביסל בוכשטאָבן פון יעדן אות.

אַן אויפגעלויף

גייענדיק צוריק קיין קורעניץ, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשן. אין מיטן מאַרק אין וויליקע האָבן דייטשן געהאָנגען צוויי קריסטן, וועלכע האָבן געוויבט "דייטשיש גוטס" פון יידישע הייזער און די אַרומיקע קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט געמוזט עס צוקוקן. איך האָב זיך זייער דערשראָקן. אפשר מאָכט מען ביי מיר אַ רעוויזיע און איך האָב געענדיקט מיט מיין לעבן. איך האָב געמוזט זיך צוקוקן, ווי אַלע, אויף די געהאָנגענע און בין אַוועק אין מיין וועג מיטן "פגר" אין קעשענע. צו מיין מזל, האָט מיך קיינער ניט פּאַרהאַלטן.

אין קורעניץ האָב איך פונאַנדערגענומען די בוכשטאָבן, אויסגעלייגט צום דרוק און דערזען, אַז עס וועט זיין צו וויי־ניק אָפּצודרוקן אפילו אַ קליין פלוג־בלעטל. וואָס טוט מען! דאָס עצם גיין קיין וויליקע וועלט שווערער פון טאָג צו טאָג. מיינע חברים, די יוגנטלעכע אין קורעניץ, מונטערן מיך און, בלית־ברירה, מוז איך וויידער אָנקומען צו יוספן. איך גיי אין וויליקע מיט זייער אַ שוועד האָרץ. איך פיל, אַז מיר פירן אים אַריין אין אַ צרה. דאָך מוז מען עס טאָן. איך בין ניט זיכער, צי האָט מען אין אַלגעמיין ניט אָנדעקט, אַז עס פעלן אותיות און וועט וויסט בכלל, ווי איז יוספס לאָגע. צי אַר־בעט ער נאָך אין דעם זעלביקן אָרט.

ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, וועז איך געפּין אים אין שטוב מיט אַ שמייכל אויפן פנים. ער פרעגט מיך, פּאַרוואָס איך האָב זיך פּאַרשפּעטיקט און ניט געקומען גלייך. איך האָב

דאָך אָנגעגרייפט נייע סחורה־אותיות, ביי מיר אין שטוב. ער רעדט פריי אָן אַ פונק פחד און נעמט אַרויס אַ היבשן פעקל מיט צוגעגרייטע אותיות.

די אויפמונטערונג און האָפענונג, וואָס איך האָב באָקומען, מיטן קריגן נאָך אותיות, האָבן מיך געטראָגן קיין קורעניץ ניט אויף מיינע פיס. עס האָבן מיר געברענט די הענט, ווי זעט מען שוין, דאָס ערשטע פלוג־בלעטל. איך בין אָנגעקומען בשלום אַהיים. די שמחה בייַ די חברה איז געווען גרויס. מיר האָבן שוין איצטער גענוג בוכשטאָבן.

אין געציילטע טעג אַרום האָבן די דייטשן פאַרעפנטליכט אָן אויפרוף צו די פויערן, אַז זיי זאָלן באַהאַלטן זייער ברויט פון פאַרטיזאָנער. דערמיט ראַטעווען זיי די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון די שונאים פון לאַנד, די קאָמוניסטן און יידן.

דאָס ערשטע פלוג־בלעטל

דעם ערשטן אויפרוף, וועלכן מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין קורעניץ אין דער רוסישער שפראַך, האָט זיך אַזוי געלייענט:

"בירגער! היט דיין ברויט און גיב ניט דעם דייטש. היט אים פאַר זיך, פאַר דיין ברודער־דער פאַרטיזאָן. העלף דעם פאַרטיזאָן, וועלכער קעמפט פאַר דער באַפרייונג פון אונדזער פאָטערלאַנד און זיין ערד. העלף אים מיט וואָס דו קענסט".

אונטערגעשריבן: "פאַרטיזאָנער קאָמיטעט".

דער דערפאָלג פון דעם קורצן אויפרוף איז געווען גרויס. עס האָבן אים גלייענט, איבערהויפט יידן, און אויך קריסטן. די יידן האָבן דערשפירט, אַז עס איז פאַראַן אַ כוח, וועלכער פירט אַ קאַמף קעגן נאַצישן שונא. די גויים האָבן פאַרשטאַנען, אַז די פאַרטיזאָנער זענען ניט נאָר אַ חברה אויפגעלאָפענע, הונגעריקע אונטערוועלט־לייט, נאָר אַ טייל פון דער דרויסיקער, פרייער וועלט, וועלכע קעמפן מיטן בלוטיקן שונא. עס האָט זיך אָנגעשלאָסן צו דער קורעניצער אַרגאַניזירטער יוגנט נח דינערשטיין פון וויליייקע, וועלכער איז געקומען פון דער דייטשישער געפאַנגנשאַפט און זיך געוואָלגערט אין די וועלדער. ער איז געווען אַן אויסגעשולטער פוילישער פלוטאָנאָווי און פלעגט אונדז לערנען, ווי זיך צו באַגיין מיט געווער. ער האָט געמוען אויף זיך צו פאַרטיילן דעם אויפרוף אין ווייטערע ראַיאָנען.

דער אָפּקלאַנג

אין דאָרף וואָלקאָווישטשיזנע, צווישן וויליייקע און קורעניץ, האָט זיך אַרגאַניזירט אַ גרופּע קריסטלעכע יוגנט, געוועזענע קאָמסאָמאָל־מיטגלידער, וועלכע האָבן ניט געוואָלט שלום מאַכן מיט דער געשאַפענער לאַגע. זיי האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגיין אין די וועלדער און קעמפן אַלס פאַרטיזאַנער קעגן שונא. צו דער גרופּע האָט אויך אָנגעהערט בערטע דימענטשטיין פון כאָלאָפּי. זי איז געווען זייער ענלעך צו אַ קריסטין. וועגן דאָס פלוג־בלעטל איז דערגאַנגען צו דער גרופּע אין וואָלקאָווישטשיזנע, האָבן זיי פאַרפליכטעט בערטען אויפצוזוכן, ווער זענען די פאַרפאַסער פון דעם אויפרוף.

בערטע איז געקומען אין קורעניץ. זי האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט די יוגנטלעכע און דערגאַנגען דעם מקור. זי האָט פאַרגעלייגט צו פאַראייניקן זיך מיט זייער גרופּע אין וואָלקאָווישטשיזנע און צוזאַמען קעמפן קעגן שונא. גלייכצייטיק האָט זי געבעטן אָפּצודרוקן אַ פלוג־בלעטל לויטן טעקסט פון איר קאָמאַנדיר. די זעלביקע נאַכט בין איך געזעסן און אָפּגעדרוקט דאָס צווייטע בלעטל וועלכע האָט געלויטעט:

"צו אַלע בירגער!

די היטלעריש באַנדיטן האָבן צייטווייליק אָקופירט אונדזער היימלאַנד. זיי רויבן און מאָרדן סאָוויעטיש מענטשן. אונדזערע סאָוויעטישע גבורים קעמפן קעגן דער דייטשישער אָקופאַציע. העלפט אונדזערע בריידער אין זייער קאַמף. אָרגאַניזירט זיך אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. צעשטערט די באַניזירט זיך אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. צעשטערט די באַניעס און שאָסיי־וועגן.

שלאָגט די היטלעריש האָרדעס.

אַ טויט דעם דייטשישן אָקופאַנט."

געחתמעט: "פאַרטיזאַן".

פויערן דערציילן

אינדערפרי האָט בערטע באַקומען די פלוג־בלעטלעך און מיטגענומען זיי אין דאָרף. דער דערפאָלג איז געווען אַ גרויסער. קריסטן פון אַ סך דערפער האָבן גלייענט דעם אויפרוף און איבערדערציילט אין שטאָט, אַז עס גייען אַרום אַ סך פאַרטיזאַנער איבער די דערפער און פאַרטיילן אויפרופן. זיי זענען גוט באַוואָפנט. נח דינערשטיין האָט אָנטייל גענומען אין פאַרשפרייטן אין די דערפער, די בלעטלעך. ביי דער גענעהייט האָט ער אָנגעטראָפן פאַרטיזאַנער און איז אַרײַנגעטראָטן אין אַ פאַרטיזאַנער אָטריאַד.

דעם אָרט וווּ מיר דרוקן און ווי אַזוי עס זעט אויס אונדזער אַרבעט, האָבן מיר זיי ניט אַנטדעקט. אין פעברואַר, 1942, קומט בערטע און מעלדעט אונדז, אַז דער קאָמאַנדיר פאַדערט, מיר זאָלן זיין צוגעגרייט אַרויסצוגעבן אַ צייטונג און אַרויסגיין אין וואַלד.

די וויליייקער לעצטע אַקציע

אין געציילטע טעג נאָך דער מעלדונג, דעם 3־טן מערץ, 1942 פורים, האָבן די נאַצישע רוצחים דורכגעפירט די לעצטע אַקציע אויף די וויליייקער יידן. עס זענען אומגעקומען מיינע צוויי שוועסטער, העניע און רחל.

גלייך אויף מאָרגן איז געקומען בערטע און דערציילט וועגן אומקום פון די וויליייקער לעצטע יידן. זי דערציילט, אַז דער פלאָן אַרויסצוגעבן אַ צייטונג איז נאָך אַקטועל. עס איז אַ ספק, צי יוסף נאָרמאַן איז געבליבן לעבן. דערפאַר ליגט אויף מיר דער חוב צו גיין מיט די קורעניצער פאַכלייט און אַנ־

קומען אַרבעטן אין דרוקעריי ביי דעם געביטס־קאָמיסאַר.

דעם זעלביקן טאָג בין איך בייגעווען ביים ווילייקער גע־ביטס־קאָמיסאַר, מיט אַלע קורעניצער פאַכלייט. זיין פאַר־טרעטער, האַנדזל, לייענט אויס:

שוסטער – רעכטס!

שניידער – רעכטס!

זאָטלער – רעכטס!

אַזוי זענען אַלע בעלי־מלאכות אַוועק אַרבעטן ביי זייערע פאַכן. איך בין געבליבן דער לעצטער. איך האָב געמאָלדן דעם דייטש, אַז איך בין אַ זעצער. גוט, זאָגט ער, מאָרגן קומסטו צו דער אַרבעט.

אין דרוקעריי טרעף איך יוסף נאָרמאַנען, מיין חבר פון קינדער־יאָרן. איך גיב אים איבער די בקשה פון קאָמיסאַר. יוסף איז מסכים. ער איז גרייט מיטצוהעלפן און דרוקן דאָס אויפן אָרט. מיר דרוקן פאַרשיידענע בלעטלעך קעגן דער מאַכט. בערטע קומט יעדעס מאָל און טראָגט זיי אַרויס פון דאָנען און פאַרטיילט אין די דערפער.

די העלדין בערטע פון כאָלאָפּי

אין אַפּריל 1942 בין איך אַוועק פון געביטס־קאָמיסאַר און אַריין אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. יוסף איז נאָך געבליבן אַר־בעטן אין דער דרוקעריי. אין אָטריאַד איז בערטע געווען דער סימבאָל פון ענערגיע און מוטיקייט. זי האָט געדינט אַלס פאַרבינדלערן, וועג־וויזערן און אויך זיך באַנוצט מיט אַ קוילנוואַרפער נומער 2.

איינמאָל, וועג בערטע איז אין אַ געוויסן קאָמף נעבן מינסק אַוועק ברענגען קוילן פאַרן קוילנוואַרפער, האָט זי באַמערקט אַז דער פּוילימיאָטשיק וויל אָנטלויפן. בערטע האָט אים באַ־דראָט מיט איר רעוואָלווער, און אומגעקערט אויף זיין פּלאַץ, איינצוהאַלטן די אָנגרייפנדיקע דייטשן.

לזכרון עולם

אין אָנדענק פון מיינע קאַמפּס־חברים פון ווילייקע: נח די־נערשטיין און בערטע דימענטשטיין, וועלכע האָבן מיט גע־וער אין האָנט געקעמפט קעגן נאַציזם שונא, אויך די לעבן־געבליבענע ווילייקער קינדער יוסף און שמואל נאָרמאַן און דוד קאָפּעלאָוויטש, וועלכע האָבן מיט מוט און אויסדויער געשלאָגן דעם פאַרשאָלטענעם דייטש, פאַרצייכן איך אַ טראָפּן פון דער בשותפותדיקער אַרבעט קעגן דעם פיינט פון דער מענטשהייט.

ווילייקע איז חרוב געוואָרן. אָבער אירע זין און טעכטער האָבן אַרייגעשריבן ליכטיקע קאַמפּס־בלעטער אין דער בלו־טיקער געשיכטע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אושוויץ – געמאָלט דורך אַ געראָטעוועטן מאָלער

בּאָריס גריינימאַן

די ערשטע אקציע אין ווילייקע

ערײנערונגען פון א פּאַרטיזאַן אין "נקמה" אַטריאַד

אָנהויב יולי 1941 בין איך אָנגעקומען אין ווילייקע. די טעג זענען געווען הייסע. די ווילייקער גאַסן זענען געווען פֿאַר־פולט מיט דייטשישע סאָלדאַטן. אין די פּרימאַרגן־שעהן האָבן מאַרשירט גאַנצע אָפּטיילונגען אין באַד־קאָסטיומען צום טייך וויליע זיך באָדן.

איך האָב באַלד אָנגעטראָפֿן אַ גרופּע יידן געפּירט אונטער אַ וואַך פון דייטשישע סאָלדאַטן. די יידן זענען געוועזן באַצירט מיט געלע "מגן־דוד" אויפן האַרץ און פּלייצע. זיי זענען געגאַנגען מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפּ, זיי שעמען זיך? פֿאַר וועמען, פֿאַר די רוצחישע וועלט? מעגליך אַז די נעכטיקע גרויסקייט און שטאָלץ האָבן זיי נאָך ניט פֿאַרלאָרן.

מיין אָנקומען אין שטאָט אַלס ייד איז מיר אָנגעקומען ניט שוועך. איך האָב אויסגעזען ווי אַ ניט נאָרמאַלער מענטש. מיין אָנטוען באַשטייט פון אָפּגעריסענע שמאַטעס, באַרוועס מאַרשיר איך אין גאַס מיט בלומען אין האַנט.

איך האָב אָפּגעזוכט מיינע אַלטע באַקאַנטע, די פֿאַמיליע סווירסקי משה, אָנגעקלאַפּט אין פּענצטער. עס האָט זיך באַ־וויזן אַ צעשראָקענער פּנים, אָנגעקוקט מיר און געפֿרעגט אין פּויליש, וואָס פֿאַרלאַנגט איר? עפּנט, לאָזט מיר אַריין אין שטוב, האָב איך געזאָגט אויף יידיש, שרעקט זיך ניט. דערהערנדיק מאַמע־לשון האָט זיך די טיר געעפּנט. איך בין פֿאַרבליבן ביי דער משפּחה עטלעכע טעג, זיך אויסגערוט, אָנגעטאָן, האָב איך באַקומען מיין נאָרמאַלן אויסזען. ווי באַלד די קריסטלעכע באַפעלקערונג קען מיך ניט, האָב איך זיך פֿריי אַרומגעדרייט אין שטאָט. דאַקעגן די אָרטיקע יידן, זייער לאַנג איז געווארן ערגער פון טאָג צו טאָג.

פֿרייטאָג, דעם 11־טן יולי 1941 איז אויסגעקלעפּט געוואָרן אַ מעלדונג פון געביטס־קאָמיסאַר שמידט אַז אַלע יידן, מענער אין עלטער פון 18 ביז 55 יאָר, דאַרפן זיך מעלדן שבת פרי אויפן שול־הויף.

דעם פרייטאָגדיקן טאָג און שבת פרי האָבן זיך יידן געקליבן גרופּענווייז אין הייזער און געפֿרעגט איינער דעם צווייטן, וואָס טוט מען? צי מיינט מען דערמיט אונדז שלעכטס טאָן? איך האָב פיל יידן געראַטן, זיך ניט צו מעלדן. מיר איז געווען באַקאַנט די דייטשישע האַנדלונגען אין די שטעט, ווו איך בין דורכגעגאַנגען, וואָלקאָווויסק, גראָדנע, מאָלאָדעטשנע, ווו זיי האָבן צונויפגעזאַמלט די יידן אין איין פּלאַץ און דערנאָך זיי דערשאָסן, אָדער אַוועקגעפירט אין אַן אומ־באַשטימטער ריכטונג. איך געדענק, אַז זייענדיק אין שטעטל ראקאָוו, האָבן די דייטשן באַפוילן דעם רב צוזאַמענקלייבן 200 יידן און מיט אַ פּאַראַד זיי אָפּגעפירט אין אַ דערבייאיקן וועלדל מיטן רב בראש און דאַרט זיי אַלעמען דערשאָסן.

אין קורצניץ האָבן די דייטשן מיט עטלעכע טעג פריער פֿאַרזאַמלט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג און געמאַלדן, אַז עס וועט זיי קיין שלעכטס געשען אויב זיי וועלן אויספּילן די פּאַראַדנונגען פון דער מאַכט, און, אַז אין די נאָענטע טעג וועט מען זיי אַרויסגעבן פּעסער. די ווילייקער יידן האָבן געמיינט, אַז דאָס זעלבע וועט געשען אויך מיט זיי. שבת, צו דער אויפֿגעפֿאַדערטער שעה האָבן זיך אַלע יידן פֿאַר־זאַמלט אויפן הויף פון בית־מדרש. די ס. ס. לייט האָבן זיי אויסגעשטעלט אין רייען. נאָך עטלעכע מינוט מושטירן האָבן זיי זיי אַריינגעפירט אייניציקוויז אין שול. יעדער ייד האָט געקראָגן געשלאָגן אין שול לויט זיין מזל.

דער דייטשישער ס. ס.־פירער האָלט אַ רעדע, אַז די יידן זענען שולדיק אין קריג. די יידן זענען קאָמוניסטן, קאַפּיטאַ־ליסטן, די גוט באַקאַנטע נאַצישע תורה. ער גיט 2 פּרייַע שעהן אין וועלכע מען מוז זיך ווייטער מעלדן אין שול און מיטבריינגען פּאַפּיראָסן, בראָנפן, גאָלד און זילבער וויפל ווער עס האָט. פֿאַר ניט מעלדן זיך וועט יעדער אָפּגעזוכט און דערשאָסן ווערן צוזאַמען מיט זיין הויזגעזינט. די דייטשן האָבן דורכגעפירט די אַקציע לויט אַ צוגעגרייטן פּלאַן. פּריער האָבן זיי געמאַכט אַ געניוע רעגיסטראַציע לויט די דאָקו־מענטן. בכדי ניט אָנגעבן קיין פֿאַלשן אַדרעס האָבן זיי גע־האָט אַלעמענס נעמען און אַדרעסן.

די צוויי שעה זענען גיך אַריבער. די יידן האָבן געווּסט, וואָס עס שטייט זיי פֿאַר, אויב זיי וועלן זיך ניט צושטעלן צו דער אָנגעגעבענער צייט. מיט צעבראָכענע הערצער און מיט ניט זיכערע טריט זענען ווילייקער יידן געגאַנגען אין שול מיטנעמענדיק פּאַפּיראָסן, זילבער א. א. וו. די נאַציס האָבן זיך ניט באַנוגנט מיט די געבראָכטע גאָלד און זילבער. זיי האָבן צונויפגעקליבן עטלעכע יידן און אונטער אַ מילי־טערישער וואַך אָפּגעפירט אַהיים אין זייערע הייזער און דורכגעפירט אַ גרינדלעכע רעוויזיע. זעלבסטפֿאַרשטענליך, אַז די אַלע זענען מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן, צי מען האָט וואָס געפונען ביי זיי, צי ניט.

אין יענעם שבת האָבן די ס. ס.־לייט אַוועקגעפירט בייַ 150 מענער אויסגעשטעלטע אין רייען אין מאַלוניער וועלדל אי־בער דער בריק, און דאָרט אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דער־מאָרדעט זיי. די אָרטיקע קריסטליכע איינווווינער זענען גע־צוווּנגען געוואָרן זיי באַערדיקן אין איין ברוּדער־קבר.

דאָס איז געווען די ערשטע אַקציע פון אומקום פון אַלט־ווילייקער יידן. אַ צוגאָב צום גרויסן פּייער, וועלכער האָט זיך פֿאַנאַנדערגעפלאַקערט, וועו די דייטשישע ארמעען זענען געשטאַנען אויפן טייך דווינע בייַ פּאָלאָצק.

הרב מ. דרייזין

דריי שחיטות אין ווילייקע

אַ סך פאַמיליעס פון ווילייקע האָבן זיך עוואַקואירט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד אין אָנהויב אויסברוך פון קריג, דעם 22־טן יוני, 1941. מערסטנס זענען אַנטלאָפן די, וועלכע זענען געווען פאָליטיש פאַרמישט. אין דער ערשטער וואָך פון קריג־אויסברוך זענען שוין די נאַציס געווען אין ווילייקע.

ווי באָווסט, איז אין ווילייקע געווען זייער אַ גרויסע טורמע. פאַר דער צייט פון דער סאָוויעטן־מאַכט זענען דאָרט געווען פאַרשפאַרט פאָליטישע, און ניט־פאָליטישע אַרעסטירטע. פאַרן אָפּטרעטן פון די סאָוויעטן האָבן זיי אַלעמען אַרויסגעפירט פון טורמע קיין רוסלאַנד. אייניקע פון דער קריסט־ליכער באָפעלקערונג האָבן געמאַכט אַ בלבול, אַז די יידן האָבן אַ סך פון די אַרעסטירטע דערשאָסן, און אַז מען האָט געפונען גאָנצע פעסלעך מיט אָנגעשניטענע נעזער און אויערן פון די אַרעסירטע און אויך פעסלעך מיט מענטשלעך בלוט. די פינצטערע כוחות האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט נוקם צו זיין זיך אין די יידן.

פון די ערשטע קרבנות זענען געווען מיירים, דעם מולייערס אַ זון; איינער שולמאַן פון נעבן דער סטאַנציע און אַ דרייטער – אַבראַשע לאַמפּערט.

די שטאָט האָט געלעבט אין טויט־שרעק. מען איז ניט געווען זיכער מיטן לעבן. מען האָט גענומען פאַרשרייבן אַלע־מען אויף פאַרשידענע אַרבעטן, מענער און פרויען, יונג און אַלט.

אין אַ וואָך שפּעטער איז אָנגעפאָרן אַן אָטריאַד פון ס.ס., וועלכע האָבן געשיקט די יידן אויסצולאָדן שטיין־קוילן פון די וואַגאָנעס אויף דער סטאַנציע. דאָס איז אויסגעקומען שבת, 17 טעג אין תמוז, דעם 12־טן יולי. נאָך דער אַרבעט האָט מען געהייסן אַלע מענער, וועלכע זענען געווען ביי דער אַרבעט, אַז זיי זאָלן קומען אין דער גרויסער שול. מען האָט ביי אַלעמען צוגענומען די דאָקומענטן, און געהייסן קומען שפּעטער פאַרנאָכט צו דער בריק אויף דעם טייך וויליע. דאָרט וועט מען זיי אָפּגעבן די דאָקומענטן. די יידן האָבן ניט פאַרשטאַנען, אַז מען גייט זיי אומבריינגען. זייער ווייניק מענער האָבן זיך דעריבער ניט צוגעשטעלט צו דער בריק. דאָרט האָט מען זיי אַוועקגעטריבן ווייטער אין וואַלד, דער־שאָסן און באַגראָבן אין אַ גרויסן ברודער קבר. די צאָל קרבנות איז געווען אַן ערך 150, און מען האָט אפילו ניט געווואָסט ווו זיי זענען אַהינגעקומען. מען האָט אַלץ געמיינט, אַז מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אין אַן אַרבעטס־לאַגער. קיינעם איז ניט איינגעפאַלן, אַז מען האָט זיי דערשאָסן. ערשט שפּע־טער, אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען זיך דערוווסט דעם אמת. דאָס איז געווען די ערשטע שחיטה אין ווילייקע.

אין צוויי וואָכן אַרום זענען אָנגעלאָפן נאָציס אויף מאַ־שינען. מען האָט געכאַפּט פון גאַס מענער, פרויען און קינ־דער, און מען האָט זיי געזאָגט, אַז מען נעמט זיי אויף אַרבעט. אָבער נאָכער האָט מען זיך דערוווסט, אַז מען האָט זיי אַלע־מען דערשאָסן, אָפּפירנדיק אַ פינף קילאָמעטער פון שטאָט. צוויי טעג נאָכאַנאַנד האָבן זיי געכאַפּט מענטשן, דעם 29־טן און 30־טן יולי, 1941. נאָך די צוויי אַקציעס איז נאָך אַלץ אַרבליבן אַרום 100 נפשות פון צעריסענע פאַמיליעס, מע־נער אָן פרויען, פרויען אָן מענער, קינדער אָן עלטערן, און עלטערן אָן קינדער. פון גרויס פחד האָבן געלעבט עטלעכע אַמיליעס אין איין הויז. די גאַנצע מעבל האָט מען שוין פון די יידישע הייזער אַוועקגעריבט, אויך די פענצטער זענען געווען צעבראָכן. אַזוי האָט מען געלעבט דעם ווינטער. אַלע טאָג איז מען געגאַנגען אויף פאַרשידענע אַרבעטן. מיט די גרויסע לאָטעס פון געלן קאָליר. אין דער צייט פון דער אָקו־פאַציע איז ווילייקע געוואָרן די רעזידענץ פון דעם נאַצי־גאָווערנאָר שמידט. ער האָט אַרויסגעגעבן אַלערליי גזרות, און אַרויפגעלייגט אויף די יידן קאָנטריבוציעס: געלט, גאָלד, צירונג, קליידונג, מעבל א.א.וו.

די קאָנטריבוציע איז געוואָרן אַרויפגעלייגט אויך אויף די יודען־ראַטען פון די שטעטלעך אַרום, ווי: קורענץ, קרי־ווישט, דאָלהינאָוו, בוצלאָוו, אילייע, וויאַזן, קראַסנע, האָראַ־דאָק, לעבעדעווע, ראַדאָשקאָוויטש, סמאָרגאָן א.א.וו. (מא־לאָדעטשנאָ איז שוין געווען ליקווידירט פון יידן). אַזוי האָט ער פון טאָג צו טאָג אַרויסגעגעבן וואָס מער פאַראַרדנונגען און עס איז געווען אוממעגליך אויסצוהאַלטן. ביז עס זענען געבליבן ליידיקע הייזער. נאָר דאָס איז בלויז געווען אַ צו־גרייטונג פון דער נאַצישער זייט צו דער יידן־ליקווידאַציע. מען דאַרף אָבער צוגעבן, אַז די פאַרבליבענע רעשטלעך פון ווילייקער יידן איז געווען זייער שווער צו כאַפּן. זיי זענען געווען אָנגעלערנט פון די פריערדיקע צוויי אַקציעס, און מען האָט זיי קיינמאָל ניט געקענט טרעפן אין די הייזער, אויסער ביינאַכט. אויך ניט אַלע נעכט, ווייל מען האָט זיך זייער געהיט פון אַ פלוצלינגן איבערפאַל. בייטאָג זענען אַלע גע־וען באַשעפטיקט ביי די צוואַנגס־אַרבעטן, און מען איז אויך געווען אויסבאַהאַלטן. אַזוי אַרום האָט מען געשטופט די צייט, און געוואָרט אויף אַ ישועה. אפשר וועט געשען אַ נס אום פורים...

אַ צוויי־דריי וואָכן פאַר פורים, 1942, איז אָנגעפאָרן אַן אָטריאַד פון ס.ס.־לייט פון מינסק און זיי האָבן זיך פאַר־האַלטן אין ווילייקע. דעד סימן פון ס.ס.־לייט איז געווען, וואָס זיי האָבן געטראָגן אַ צייכענונג פון אַ שאַרבן פון אַ

מענטש אויפן לינקן אַרבעל און אויף זייערע היטלען. אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך האָט מען זיך דערווּוסט פון דעם און מען האָט געזומען רעדן, אַז מען וועט זיך נעמען פאַר דער ליקווידאַציע פון די אַרומיקע שטעטלעך. די ווילייקער שארית־הפליטה, האָט ניט געווּוסט, אַז די ערשטע פון דער שחיטה וועלן זיי זיין.

פורים האָבן זיך אַלע פערזאַמלט אין שול ביינאַכט לייענען די מגילה, נאָך אַ טאָג פאַסטן. דער רב פון שטאָט איז געווען ר׳ משה זצ״ל, דער איידעם פון ווילייקער רב ר׳ יהודה מאשיץ זצ״ל. מען האָט געלייענט די מגילה מיט גרויס געוויין.

די נאַציס מיט דער הילף פון דער אָרטיקער פאָליצייַ זענען איבערגעפאַלן אין מיטן נאַכט פון פורים. מען האָט געכאַפט אַלע יידן, זיי געזומען אויף אויטאָס און אָפגעפירט צו דער גרויסער טורמע. דאָרט האָט מען זיי גלייך דערשאָסן, און נאָכער פאַרברענט די קערפערס. די הרוגים האָבן זיך גע־ווּאַלגערט אין גאַס, אין די רינשטאָקן, אַ גאַנצן טאָג פורים. דאָס מערסטע אַלטע לייט, וועלכע זיי האָבן ניט געקענט נע־מען אויף די מאַשינעס, און פירן זיי צו דער טורמע. אין יענער נאַכט איז מען געקומען צום רב פון שטאָט, צום הרב הגאון ר׳ משה זצ״ל און מען האָט אים געהייסן זיך אָנטאָן. ער האָט אָבער גלייך פאַרשטאַנען, נאָך וואָס זיי זענען גע־קומען. דער רב איז געבליבן איינער אַליין. זיין גאַנצע פאַ־מיליע האָט מען נאָך זומער אומגעבראַכט. האָט ער געזאָגט צו די נאַציס, אַז ער וועט פון שטוב ניט גיין און זיי האָבן אים דערשטאָכן ביי אים אין הויז אויף דער אייגענער בעט. אָט אַזוי איז ליקווידירט געוואָרן ווילייקע, די קהילה פון בעל ״מחנה יהודה״. אָט אַזוי האָט אויסגעזען דער פורים פון 1942 אין ווילייקע. שושן־פורים איז שוין געווען אַן אויפ־שריפט אויף דער שטאָט ווילייקע – ״די שטאָט איז יידן־ריין״.

איבערגעדרוקט פון ״פאַרווערטס״ ניו־יאָרק.

אַ פאַלק ווערט דערמאָרדעט – מאַרסעל יאַנקאָ

קלמן פֿאַרבער

ווילייקער אין ווילנער געטא

פון מיין טאָג־בוך

די מלחמה — 22.6.1941

11.30. די סירענעס פון די פֿאַבריקן הערן ניט אויף אַלאַר־מירן. יעדע פֿאַבריק לויט איר נוסח. איך לויף אַראָפּ אין גאַס און דערקען זי ניט, בלויז פֿאַרטאָג האָב איך זי באַזוכט. מיר דוכט זיך, אַז די גאַנצע שטאָט איז אַרויס אין גאַס. איך הער איין וואָרט, "די ליטווינער האָבן פֿאַראַטן", ביי סאלאדוכען (זאַוואַלנע 40) אין בעקעריי שטייט אַ ריי. אַ סך קראָמען זענען געשלאָסן. אויף דער זייט פון קאַטעדראַלע־פּלאַץ איז דער הימל רויט. אַ שראָפּנעל האָט אונטערגעצונדן אַ הויז. איך לויף דורך זאַוואַלנע, פֿאַהולאַנקע צום זאַקרעטער וואַלד. דאָרט שפּאַצירן צפורה און יוכבד. אין שטאָט איז הייס.

פון פֿאַהולאַנקע, באַרג־אַראָפּ, פֿאָרן מיליטעריש לאַסט־אויטאָ געפֿאָקט מיט קאַסטנס. דאָרט זענען די סקלאַדעס פון עסנוואָרג. ספּעציעלע אויטאָ מיט מעבל, פרויען, קינ־דער, סאָוויעטישע־וואַסטאָטשניקעס (מזרחדיקע). זיי איילן זיך אַהיים. אַלץ גייט צו ליפּובקע, צום אַשמענער טראַקט צוריק קיין רוסלאַנד.

נעבן צערקווע, מיטן רויטן (גאָלדענעם) דאָך, היילן זיך קראַנקע מענער, פרויען אין שפּיטאָל־כאַלאַטן. איך ווייס: דאָ געפּינט זיך אַ שפּיטאָל, וואָרשיינליך, אַז מען האָט באַ־פרייט לייכטערע קראַנקע, אָדער זיי גייען אַליין אַהיים. איך זע אַ באַקאַנטע פּיגור: דאָס איז רבקה ליפּשיץ מיט איר קראַנקער שוועסטער יעוודאָסין. רבקה פירט זי אונטערן אָרעם. זי זאָגט: איך האָב געהערט אין דער פרי מאָלאָטאָוס רעדע, אַ באַקאַנטער וואָסטאָטשניק האָט מיר געבראַכט קיין ווילנע. איך נעם מיין שוועסטער אַהיים. ווער ווייסט, צי מאָרגן וועט זיין אַ מעגלעכקייט. זי טראָגט זי ממש אויף די הענט, צום וואָקזאַל. אַ וואָגן קריגט מען ניט פֿאַר קיין געלט.

אָט גייען מאַמעס מיט קינדער אין די וועגעלעך פון וואַלד, מען איילט זיך אַהיים. אויפן טראָטואַר איז ענג. וווּ האָבן זיך געזומען אַזוי פיל מענטשן?

מיר זענען זיך מיישב גייענדיק, וואָס הויבט מען אָן צו טאָן? לויפן קיין רוסלאַנד. מיר קענען זיי אַזוי גוט. דערווייל אַן אָנגעלויף פון מעסערשמידט־אַראָפּלאַנען מיט אַזא שאַרפן רויש און קוויטש. ער פליט ממש פֿאַרביי דעם אויער. מיר פרעגן, וווּ זענען אונדזערע. דער גרויסער מעכ־טיקער כוח פון רוסישן פֿאָלק. האָבן זיי אָפּגענאַרט די וועלט? מען הערט ניט מען זאָל צוריקשיסן. מיר באַהאַלטן זיך אין אַרייגאַנג פון הויף. דעם פּויערשן המון קען מען שוין ניט דערקענען, די אויגן אויסגעשטאַרצטע ווי ביי רויבער, זיי זענען שוין דאָ מיט זעק אויף די פלייצעס, מיט העק אין די זעק. זיי וואַרטן אויף דער געלעגנהייט זיי זאָלן קענען גיין רויבן. ניט קיין אונטערשיד, צי אַ פּיענא־צענטראָס (מילכוואַרג קראָם), אַ ליעטוקאס (צרכניה), צי יידישע האָב און גוטס. מלחמה איז מלחמה, זאָגט מיכאל דער טרעגער פון אונדזער הויף, אַז מען גיט ניט צו פֿאַרדינען צום לעבן, דאַרף מען אַליין נעמען. דאָס איז זיין לעבנס־פילאָסאָפּיע און אַזוי פירט ער זיך.

איז קעלער (מקלט)

שרה די אלמנהס דירה איז אויפן אונטערשטן שטאָק. די צוויי־טע טיר, פירט אין קעלער פון הויז. היינט הייסט ער דער סכראָן (מקלט). איידער מען גייט אַריין אין מקלט, שטייט מען ביי דער שטענדיק אָפּענער טיר פון שרהס דירה. שרה אַליין איז אַ גוטע נשמה. זי עפנט ברייט די טיר, טראָגט אַרויס אַ בענקל און רופט אַריין צו איר אין דירה. זי זאָגט: אָט וואַרט אַ ווייל ביי מיר אין שטוב, אפשר וועט אַריבער דער אָנגע־לויף, וועט איר זיך אומקערן אַהיים, אָן פאַרדומפּענעם ריח פון קעלער.

די קינדער פון הויף קלעפּן זיך צו איר. זיי רופן זי, די מומע שרה און, אַז עס בלייבט אַ קינד אין הויף, אָן טאַטע־מאַמע, ווייסט זי, אַז זי דאַרף זיך שפּילן ניט ווייט פון דער מומע שרהס דירה. זי האַלט אָן אויג אויף אַלעמען.

זונטאָג אין אָוונט כמעט אַלע קינדער פון הויף לייגט מען שלאָפן ביי שרהן אין שטוב. עס זאָל זיין נענטער צום קעלער.

די דייטשישע חיה – 24.6.1941

איך האָב יענעם מזל. מיין נאַטשאַלניק (שעף) זאָגט מיר: היינט דאַרף מען היטן די קראָמען בעסער ווי שטענדיק. אין מלחמה־צייט זענען דאָ אַ סך אומגעבעטענע גענסט, וועלכע וואַרטן אויף אַ געלעגנהייט. אין ביוראָ פעלן עטלעכע חברים־שומרים פון מלוכה־פאַרמעגן.

אויף פֿאַרטאָוואָ גאַס האָב איך 2 קראָמען צו היטן. דער שומר פון הויף קוקט אַריין אין פּנים יעדן אַרייגייער. אין הויף ליגן אַראָפּגעטראָגענע מעבל, בעטגעוואַנט, זאַכן פון די וואָסטאָטשניקעס. די פרויען, אָנגעטאָן דאָס רוב אין מענער־זאַכן, וואַרטן אויף זייערע מענער, אַז זיי זאָלן קומען נעמען זיי אַהיים. ביי יעדן אָנפלי שעלטן זיי די דייטשישע חיות, וועלכע באַשיסן אַ ציווילע אומבאַוואָפנטע שטאָט. די גרינע בריק איז אַ סטראַטעגישער פונקט, עס איז ניט וועיט פון

פֿאַרטאָוט. מען וואַרפט אויף איר באָמבעס, און מען טרעפט דערווייל אין די זייטיקע הייזער. אָט ברענט אַ קוזניע נעבן דער בריק, אָט ברענט שיניוקס טאַרטאַק. דער הימל איז רויט, די צווייטע קראָם איז אַנטקעגן 3־טן מאַי גאָס. פון דאַנען זעט מען די בופאַלאָווער בערג. איך האָב מורא צו קוקן אַהין. דער סטרוזש (שומר) זאָגט מיר, דאָרט ליגן פֿאַליאַקן, דייטשישע אַגענטן און ווייזן סימנים צו די דייטשישע אַראָפּפלאַנען. דעם דריטן אָוונט האָב איך שוין אַליין באַמערקט פייערלעך צווישן די בערג, יענער האָט געווּסט, וואָס ער רעדט.

ש י י נ ע ן – 2.7.1941

אין אונדזער הויף זענען פֿאַראַן 2 קריסטלעכע שכנים. דער שומר און מיכאַל דער טרעגער. זיי רעדן יידיש ווי יידן. איך גיב מיכאַלן אַן אַנצוג צו פֿאַרקויפן. מיר דאַרפן געלט אויף ברויט. ער ברענגט מיר 25 רובל. כאָטש די ווערדע איז 100 רובל, איך דאַנק אים. דערווייל קאָסט אַ קילאָ ברויט 6 רובל. עס שטייגט פון טאָג צו טאָג. דו ביסט ניט קיין גוטער קליענט, זאָגט מיר מיכאַל. אַנדערע שכנים גיבן מער זאָכן נייע צו באַהאַלטן, און אומקערן אין בעסערע צייטן און דו ווילסט גלייך געלט. דער צווייטער אַנצוג איז געבליבן ביי אים. ער זאָגט, אַז ער האָט נאָך ניט פֿאַרקויפט, מען גיט אים אַ צו קליידעם פריז. איך האָב אַ ברירה? איך בין ביי אים אין די הענט. איך מוז אַרויס אין שטאָט, אפשר וועט זיך מאַכן וואָס צו קויפן און פֿאַרדינען אויפן עסן. מיט דער יוגנט פון הויף גייען מיר אין יודנראַט, מען שיקט אונדז אויף אַרבעט אין בויטאַלאָגער. איך קריג אַ שיין, אַ צעטל מיט אַ "הענדל", אַזוי רופן מיר דעם האַקנקרייץ. דער דייטש זאָגט: קיין ליטווישער שוויין וועט אייך ניט קענען אַרעסטירן, ווייל איר פֿאַרמאָגט אַ דייטשישן שיין.

אויף מאַקאָוע 4 ווויגט סענדער עפשטיין, ר׳ לייב עפשטיינס זון. איך מעלדע אים, אַז ער זאָל מאַרגן קומען צו דער אַרבעט און קריגן אַ שיין. מיר זאָגן אַן אַלע באַקאַנטע. פון אַ גרופּע פון עטלעכע דרייסיק מאַן איז געווּאָרן אין געציילטע טעג 800. אַלץ צוליב דעם "הענדל". מיר האָבן אַן אייגענעם בריגאַדיר און אַ סך פאַכלייט, אַ גאַנצע מלוכה.

די סאָוויעטן האָבן איבערגעלאָזן סקלאַדעס מיט געטריקנטע הערינג און פיש. די דייטשן שמעקט ניט די פיש. נאָך דער אַרבעט טיילן זיי אונדז צו פֿאַר פישלאַך. עס איז שוין דאָ אַ האַנדל פון געטריקנטע פיש. דאָס עסט מען מיט ברויט. ווו קריגט מען אָבער דאָס ברויט. דאָס איז די שוערע פראַגע.

די פרויען מיטן אַרישן אויסזען, גייען אַוועק אין די גוישע גאַסן, און קויפן אין קריסטלעכע קראָמען.

א מגין אין הויף

דעם שנייִדערס דירה אויפן צווייטן שטאָק איז כמעט ליידיק, קיין אַרבעט איז ניטאָ. דריי מאָל אַ טאָג טרעפן זיך די מענער ביים דאָוונענען. די פרויען קומען הערן נייעס. די פענצטער קוקן אַרויס צום טויער פון הויף. אַז אַ פאַליציאַנט עפנט דעם טויער, זעט מען אים גלייך. ישראל גורוויטש האָט אונדז באַזאָרגט מיט אַ ספר־תורה פון עליאַשעווס קלויז. מיר וויסן שטאָטישע נייעס, ניט ערגער ווי פון אַ צייטונג, יעדער געדענקט איבערצודערציילן, וואָס ער האָט געזען און געהערט.

ד י כ א פ ו נ ע ס – 8.7.1941

דער יודנראַט באַשטייט פון די אַלטע ווילנער עסקנים פון אַלע פֿאַרטייען און שאַטירונגען. דער לעצטער, אַזוי ערופּענער "גבאים־ראַט", וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן דורך די ליטווינער, איז גלייכצייטיק אַנערקענט געוואָרן אַלס דער ערשטער יודנראַט. זיי האָבן זיך באַזעצט אויף סטראַשון 6. זייער אַרבעט איז באַשטאַנען אין פירן ליסטעס פון יידן, וועלכע זוכן אַרבעט. פון דער צווייטער זייט, פלעגן קומען דייטשישע און ליטווישע איינהייטן און בעטן יידישע אַרבעטער. דער יודנראַט פלעגט שיקן אַרבעטער און פאַרשרייבן זייערע נעמען אין ספעציעלע ליסטעס.

איך אַרבעט אין בויטא־לאַגער. מיר קלייבן אויף מלחמה־אַרטיקלען. סאָרטירן אייזן צו אייזן, מעש צו מעש, דער עיקר זענען מיר פאַרנומען מיט אָפּשיקן די אַמוניציע: ביקסן און געווער קיין דייטשלאַנד.

מיר האָבן באַקומען שיינען מיט אַ האַקנקרייץ. פונדעסטוועגן גייענדיק צו דער אַרבעט און צוריק, מיידן מיר אויס די ליטווישע פאַליציי. מיר ווילן זיך ניט טרעפן מיט זיי, ווייל די פאַליציאַנטן אַליין צערייסן די שיינען און פירן אָפּ די יידן אַרבעטער אין קאָמיסאַריאַט־לוקישקעס־פאַגאַר. פאַר יעדן ייד קריגן זיי פון דער מאַכט 1 רובל, פאַר אַ אינטעלעקטואַלן 10 רובל. דערפאַר זוכן זיי ספעציעל רבנים, דאָקטוירים, אַד־וואָקאַטן א. א. וו.

מיר טרעפן זיך אַלע טאָג פאַרן גיין צו דער אַרבעט אַ גרופּע באַקאַנטע אין ראָג הקדש־זאַוואַלנע גאַס. מיר זענען דעם טאָג געגאַנגען דורך קליין סטעפאַן גאַס. אין הויף 21 איז געווען אַן אָנגעלויף. דאָרט האָבן געאַרבעט די "איפּאַטינגאָ", אַ ספּעציעלע "זאָנדער־גרופּע" פון דער ליטווישער פאַליציי. זיי האָבן דורכגעפירט אַ כאַפּעריי. איך בין ניט רויק. אין דעם הויף ווויגט נחמה לוין־בורשטיין, ר׳ שמואל דעם שוחטס טאָכטער, מיט דער פאַמיליע, דער וואָלאָזשינער רב און פאַמיליע און ר׳ בן־ציון מאַצעוויטש (פאַהאַסטער) פון דער ראַדונער ישיבה. פאַרנאַכט נאָך דער אַרבעט גנבע איך זיך דורך די געסלעך קרופּניצע און "תורת־אמת" און קום אין הויף. אין טויער טרעף איך אַלינקען נחמהס טאָכטער. זי דערציילט, אַז ביי זיי האָבן זיך אַלע אויסבאַהאַלטן. יעקב, דעם שוחטס זון מיט זיין פרוי זענען ביי זיי אין דער ווויגונג. איך טרעף מיין פרייַנט ר׳ בן־ציון. עס איז אים שווער צו דערקענען. פאַרעלטערט געוואָרן, פאַרשוואַרצט, רעדט שטיל, קוים וואָס מען הערט. איך זע, אַז ער הונגערט, גאַנץ פשוט. זיין באַלעבאָסטע קען פאַר זיך גאָר־

נישט קריגן צו קויפן. אין די בעקאַרייען שטייען רייען. די גויים טרייבן אַרויס די יידן פון די רייען. פון וואַנען זאָל ער האָבן צו עסן? ער זאָגט מיר, אַז אין דער פרי באַהאַלט ער זיך אויס אויפן בוידעם אונטערן דאַך. די בלעך פון דאַך ווערט אָנגעבראַנט און עס איז אים אוממעגליך צו ליגן אונטער זיי. דערצו האָבן היינט די "כאַפונעס" צוגענומען דעם וואָלאָזשינער רב הרב וואָלקין מיט נאָך יידן. די געשרייען האָבן הימלען געריסן, איך קען עס ניט פאַרגעסן. איך ווייס ניט, פאַר וואָס האָב איך זוכה געווען צו בלייבן לעבן, פאַר אַזאַ זכות וועט מען דאָרט אַ סך אַראָפרעכענען. איך קוק אויף אים און גלויב ניט מיינע אויגן. ווער מאַכט היינט חשבונות פון עולם־הבא, צי מען וועט דאָרט אָפרעכענען. מען קלערט היינט, ווי זיך צו ראַטעוונען. און ער טראַכט אַז, ער באַצאָלט צו טייער פון זיין עולם־הבא פאַרן לעבן דאָ.

אויף מאָרגן נאָך דער יום־כיפורדיקער אַקציע אין געטאָ. איך אייל זיך אין ר' שאולקעס קלויז זען, ווער פון די בני־תורה זענען געבליבן. ר' בן־ציון איז ווידער דאָ. איך דערפריי זיך מיט אים. ער זאָגט צו מיר: איך פאַרשטיי ניט די וועגן פון דער השגחה. עס איז פאַרגעקומען נעכטן אַן אַקציע. איך בין געשטאַנען דאָ אין קאָרידאָר פון ר' שאולקעס קלויז היינטער דער טיר, וועלכע פירט צום הויף. די ברעטער פון דער טיר זענען שיטערע. די ליטווישע פאָליציי און די יידישע, אפילו די דייטשן, זענען דאָ כסדר אַרומגעלאָפן דורך דער טיר אַהין און צוריק, און מיך האָבן זיי ניט באַמערקט. איך זע אין דעם אַ השגחה פרטית, ממש נסים גלויים. ווי מיינסטו, פאַר אַזוינע נסים, וואָס מען גיט דיר דאָ, איז ניטאָ קיין חשבון? מען וועט דאָך דאָרט... דאָרפן דערפאַר טייער באַצאָלן. וואָס מיינט איר, זאָג איך צו אים, עס איז בעסער צו גיין מיט די כאַפערס אין לוקישקעס, איידער מען זאָל דאָרט (עולם הבא) אַראָפרעכענען? אין לוקישקעס גיין וועלן מיר קיינמאָל ניט פאַרשפעטיקן. (לוקישקעס איז די גרויסע ווילנער טורמע פון דאָרט פירט דער וועג קיין פּאָנאַר. אין יענער צייט האָבן מיר געהאַלטן, אַז פּאָנאַר איז אַ קאָנצענטראַציע לאַגער פון יידן). ניין, ענטפערט מיר ר' בן־ציון. איך האָב דאָס ניט געמיינט, אויב מען ווייזט דיר נסים גלויים, באַצאָלט מען דיר מיט דעם פאַר דיינע זכיות. אָבער דער פרייז פאַר נסים איז אַ גרויסער. וואָס זשע וועט בלייבן זכיות פאַר דיר דאָרטן. קען מען דען היינט צוגרייטן גרעסערע מעשים? ווי אַזוי מאַכט מען עס? דאָס זענען געווען ברעקלעך פון מחשבות און געשפרעכן נאָכן ניצול ווערן פון גוויישע הענט. היינט גיי, פאַרשטיי די וועגן פון דער השגחה.

איז געטאָ – 6.9.41

דער עולם האַלט אין איין זוכן. מיר דאַכט זיך, אַז גאַנץ ווילנע איז געווארן אין געטאָ איין משפחה. אויף סטראַשונאַ 7 איז דער הויף געפאַקט מיט מענטשן און פעק. אין אַ קאָרידאָר אויף די טרעפ געפין איך צוויי באַקאַנטע אונדזערע קרובים, דער לעצטער ראַקאַווער רב, הרב אַלפערן, מיט זיין פרוי און קינד. ער האָט ניט באַווייזן אַוועקצופאָרן קיין שאַנכיי. אויך זלמן־נאָטע אַלפּאַראָוויטש מיט זיין פרוי און זון. ער זאָגט: "פאַר די 'חברים' האָב איך געטראַכט, אַז מען קען לעבן אויך אין זייער רעזשים, נאָר מען לאָזט זיך אַליין ניט. היינט, ווייזט אויס, וואָלטן מיר אַליין געוואָלט לעבן און זיך אַן עצה געגעבן, נאָר די רוצחים, די נאַציס לאָזן ניט. די גאַנצע וועלט נאַרט איינער דעם צווייטן, אָזאַ גרויסער בער (רוסלאַנד) מיט אַזוי פיל געוואָר איז אַריין אין שטאָט, זיי האָבן מיט זייערע קייטן פון די טאַנקען, אַלע ברוקן צוטרייסלט און צעריסן, וווּ זענען אַלע אַהינגעקומען? איך בין זיכער, אַז דער דייטשישער רוצח איז דער זעלביקער אָפּנאַרער. נאָר ביז וואַנען מיר וועלן פון ביידן פטור ווערן, וועט ביי אונדז די נשמה אַרויס". ער האָט געזאָגט, און ניט געווסט דעם גרויסן אמת, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט.

איינהייטן

אין אייניהייט בענזינווקע אַרבעטן אַ פּאָר הונדערט מאַן. מיר טרעפן זיי, גייענדיק דורך נאָוויגאָראָדער גאַס צו דער אַרבעט. זיי האָבן גוטע בריידער, וועלכע קויפן איין ביי די קריסטן אויסערן שטאָט עסנווארג אין גרעסערע קוואַנטומס, און פאַרטיילן צווישן די איינהייטס־מענטשן.

באָרג גאָלאָמב, בתיה אייזלמאַנס מאַן, אַרבעט אין דער איינהייט. ער איז צופרידן. ער האָט מיר אָנגעזאָגט אַ שמחה, אַז בתיה האָט געבאָרן אַ מיידעלע. זיי האָבן איר אַ נאָמען געגעבן יהודית. ער איז צופרידן, וואָס ניט קיין אינגל. גיי זיי זיך עוסק אין געטאָ מיט אַ "ברית". עס איז שווער מיט פרישע מילך פאַרן עופעלע. בתיה האָפט אין זכות פון דער טאַכטער אַריבערלעבן אַלע צרות.

די געטאָ באַדינגונגען האָבן פאַרקירצט דאָס לעבן פון יונגן עופעלע. בלויז דריי מאָנאַטן האָט זיך די מאַמע אָנגעפרייט מיט איר קינד. פון דעמאָלט אָן האָב איך מער קיין שמייכל ניט געזען אויף דער מאַמעס און טאַטענס פנים.

אַ באַגעגעניש אין ווילנער געטאָ – פעברואַר 1942

מיין "נאָרמאַל" לעבן אין דער אומנאָרמאַלער צייט איז מיר פלוצלונג אויפגערודערט געוואָרן. עס איז ביי מיר אָוועקגערויבט געוואָרן מיין אינערלעכע רואיקייט. איך ווייס ניט פאַרוואָס? אפשר איז דער גורם צו דער ניט־רואיקייט מיין קורצע באַגעגעניש מיט מיין רבין. נעכטן פאָרנאַכט, אַ ווינטערדיקער טאָג, סוף חודש שבט, תש"ב, לויפנדיק פון דער אַרבעט (איך בין באַשעפטיקט אַלס שמיד, אין דער אָרטס־קאָמענדאַנטור, אויסערן געטאָ), אין די ענגע געסעלעך פון געטאָ, אין ווילנע, וועלכע זענען אין יענער צייט געווען געפאַקט מיט מענטשן, וועלכע איילן זיך פון דער אַרבעט אַהיים. אויפן ראָג שאָוועלסקע און יאַטקעווער גאַס, באַמערק איך אַ באַקאַנטע געשטאַלט.

נאָכן באַוועגן זיך פון דער פּיגור, האָב איך דערקענט מיין רבין, הרב ר׳ אברהם־צבי ליסטאָווסקי, דער געוועזענער משגיח, אין ראָמיילעס ישיבה אין ווילנע און היינטיקער משגיח פון דער סלאָבּימער ישיבה, וועלכע איז מגולגל געוואָרן קיין ווילנע. זיין זון, נתן, האָט געאַרבעט מיט מיר צוזאַמען אין בויטא־לאָגער. איך האָב געוווסט פון אים, אַז זיין פאָטער איז קראַנק, ליגט אין בעט. ער איז אין די גוטע יאָרן ניט געווען קיין גרויסער בריה.

איך בין שטיין געבליבן; רבי! וואָס מאַכט איר? פרעג איך מיין ערשטן רבין פון מוסר און יידישקייט. ער דערפרייט זיך מיט מיר, זיין געווען תלמיד. ברוך השם, ענטפערט ער, אַבי מען זעט זיך לעבעדיקערהייט, אפילו דאָ אין געטא.

איך קוק ווייטער אַריין אין זיינע טיפע, איינגעגראָבענע, בלויע, סאַמעטענע אויגן, וואָס גוטסקייט אַליין האָט אַרויסגעשיינט פון זיי. יאָ! די זעלביקע אויגן, אָבער מיט אַ שאַרפן פייערל און דאָך אַ פאַרחלומטער קוק. דער אויסגעפילטער פנים איז געוואָרן אייגנעקנייטשט. אפילו די קנייטשן זענען איינגעטריקנט געוואָרן פון הונגער און נויט. די ריינע געפלעגטע בלאָנדע באָרד ניטאָ (דער אשמדאי האָט באַמערקט דעם פאַליציאַנט מושקאָט, וועלכער טראָגט אַ בערדל, האָט ער געזאָגט: זענען נאָך ראָבינערס דאָ אין געטא. וואָרום האָט מען מיר ניט געמאָלדן; יאָ! ער וואָלט שוין לאָנג מיט זיי געענדיקט). מיין רבין איז שווער צו שטיין אין מיטן גאַס, ער מוז זיך אָנשפּאַרן אָן אַ וואַנט. איך יאָג זיך אַהיים, דאָך בלייב איך שטיין. איך ווייס, אַז דאָ ניט ווייט, אין ראָג הקדש גאַס, שטייט מיין טאָכטערל, יוכבד, איך זע זי, ווי זי לויפט מיר אָנטקעגן מיט אַזאַ שמחה מיט די הענטלאָך אויפגעהויבענערהייט פאָרויס און פרעגט גלייך צו דער זאָך: ״זאָג, פאַפּאַ, וואָס האָסטו היינט געבראָכט אַ גוטע זאָך?״ אַלץ הייסט אין געטא אַ גוטע זאָך, אָנהויבנדיק פון עטלעכע שפּענער, און ענדיקנדיק מיט אַ פּאָר קאָרטאָפל, ברויט, מעל, אַרבעס. דאָס איז איר אויפגאָבע, זי דאַרף אָנזאָגן דער מאַמען. דאָס איז איר מצווה.

פונדעסטוועגן בלייב איך דאָ שטיין. מיינע נאָסע פיס זענען אָנגעגאָסן ווי מיט הייסע בליי, איך קען ניט אָוועקגיין פון מיין רבין. איך ווייס, ער האָט דאָך אַזוי פיל, איצט אין דער צייט, צו זאָגן, און אַזוי וויניק זענען געבליבן, וועלכע ווילן אים אויסהערן.

א שמועס

איך זע ווי ער קוקט מיר אַריין טיף אין די אויגן. ער דערמאָנט זיך און שווייגט. איך פיל ווי יאָרן גייען ביי אים פאַרביי. איך שפּיר אין זיין שווייגן און טראָכטן, אַז גאָר וויט איז ער פון מיר אין דער מינוט. דאָס היגע לעבן האָט בלויז זיין גוף רואיגירט, זיין גייסטיק לעבן איז געבליבן ריין, לויטער. אפשר נאָך ריינער, קלאָרער און טיפער ווי אַמאָל.

ער פרעגט מיך, פשוטע מענטשלעכע שאלות. האָב איך אַן אַרבעטס־פלאַץ? אַ לייכטע אַרבעט? אַ שווערע? האָב איך אַ גוטן שיין? האָב איך אַ בשותפותדיקע שפּראָך מיט מיינע חברים – מיטאַרבעטער? אוי, קען מען פאַרגרעבט ווערן, כאָפּט זיך אַרויס ביי אים אַ קרעכץ. ער ווייסט דאָס לעבן, ער פילט עס.

ער האָט מורא צו פרעגן, צי עס איז דאָ ברויט אין שטוב. עס איז זייער אַן איידעלע פראַגע. איך העלף אים אַרויס. רבי, זאָג איך צו אים, עס איז ניטאָ קיין צו טייערע זאָך ווי ברויט. מען טוט אַלץ, כדי מען זאָל ניט הונגערן, בעיקר פאַרן קינד. און, אַז דער אויבערשטער העלפט און עס בלייבט אַ פאָר רובל, העלפט מען דערמיט אַ צווייטן מיט אַ שטיקל ברויט.

מאַך ניט אַוועק מיטן האַנט, זאָגט צו מיר מיין רבי, דורכנעמענדיק מיך מיט זיינע טיפע, גלעטנדיקע אויגן. דו ווייסט, וואָס הייסט היינט, אין דער צייט צדקה? מיר לעבן אין אַ צייט פון הונגער, פון הונגער שטאַרבט מען ניט מיט איינמאָל. פון הונגער שטאַרבט מען אָפּ ביסלעכווייז. און אַז דו העלפסט אַ יידן מיט אַ קילאָ ברויט, דאָס הייסט מיט 25 רובל, האָסטו אַריינגעגעבן חיות אין אַ מענטשן. האָסט אים אָפּגעהאָלטן פון שטאַרבן אויף אַ משך פון עטלעכע טעג. דאָס הייסט ״פּיקוח נפש״. מיר ווייסן ניט דעם שיעור פון פּיקוח נפש. מיר ווייסן נאָר, אַז מיר דאַרפן ראָטעווען מענטשן. עס איז זיכער, אַז עטלעכע דעקאָ ברויט, ווען דו גיסט היינט דעם הונגעריקן אין אונדזער מצב, אַדער עטלעכע אַרבעס אָפּצוקאָכן אַ יושניק, ראָטעווענסטו אפּ אַ מענטשן, אַ יחיד און אמאָל אַ גאַנצע משפּחה פון חרפת רעב.

שיעורים אין פּיקוח־נפש

נעם דאָס ניט אָן פּאָר קליין געלט, דאָס זענען זייער גרויסע זאַכן, העומדים ברומו של עולם. געדיינקסט דאָס באַוווסטע ווארט, וואָס דער ״חפץ־חיים״ פלעגט דערמאָנען אין זיינע שמועסן, נאָך אין זיין צייט, אין נאָרמאַלע יאָרן, אַז יידן, בעיקר בני־תורה, זענען געגליכן צו סאָלדאַטן אין אַ מלחמה־צייט. ווען אויך אַן אייגנפאַכער סאָלדאַט האָט מעגליכקייטן צו דערגיין צום העכסטן ראַנג, אויב ער האָט פעיקייטן און ווייזט זיי אַרויס אין מלחמה־טעג, ווי מסירות נפש, ראָטעווען דעם צווייטן דורך אַ ריכטיקן שריט. אין אַ נאָרמאַלער צייט וואָלט ער קיינמאָל ניט געקענט דערגיין צו אַזאַ מעמד. און אויב אין יענע נאָרמאַלע יאָרן, האָט ער אונדז געזען אַלס סאָלדאַטן אין מלחמה־צייט, ווי דאַרפן מיר איצטער זיך זען, אין דער אמתער מלחמה, וואָס איז אויפגעצוווּנגען געוואָרן אויף אונדז. און אויב מיר שטייען אין איר פעסט און היטן אָפּ דעם צלם אלקים, און מיט אונדזערע אויסגעבלוטיקטע געציילטע גראָשנס קענען מיר ראָטעווען מענטשן פון הונגער, דאָס איז דאָך הצלת נפשות, פיקוח־נפש. אַוודאי, האָבן מיר זיך הויך אויפגעהויבן דורך דעם. מיר דאַרפן בלויז געדענקען און איינחזרן, עס זאָל אונדז זיין קלאָר, אַז עס זענען דאָ שיעורים, אויך אין פיקוח־נפש און ווער עס האָט מעגלעכקייטן, קען זוכה זיין

צו גאָר הויכע מדרגות. דאָס איז געזאָגט געוואָרן פאַר יעדן ייד, זאָל אַ ייד געבן און וויסן, ווי אַזוי זיין נתינה ווערט אָנ־געמומען אויבן. לגבי אַ בן־תורה איז חל הייַנט נאָך מער דעם חפץ־חיים'ס משל. דער, וואָס קען עומד זיין בנסיון ביי דער אַרבעט, ביי די זאַכן, וואָס זענען נוגע צו חילול־שבת, כשרות, א. א. וו. אפילו אָפהיטן דעם צונג פון דער גאַסיקער שפראַך, און די נסיונות זענען דאָ אַזוי פיל און אַזוינע גרויסע, ווער רעדט נאָך העלפן אַ צווייטן ביי דער אַרבעט מיט פרנסה, מיטהעלפן, אַריינטראָגן עסנוואַרג אין געטאָ. מיר קענען גאָר קיין השגה ניט האָבן פון דעם שכר, פאַר דעם ריניקן דעם אייגענעם איך. פון מעשים, וועלכע דערהויבן אונדז זעלבסט. לאָמיר ווערט זיין ביים רבונו־של־עולם דורך ריניקן און הייליקן זיך, דורך אונדזערע מעשים.

מיין רבי איז ווייטער אַנטשוויגן געוואָרן. איך ווייס, ווי שווער עס איז אים, צו שטיין דאָ אין דער טומלדיקער גאַס. איך ווייס, אַז פון זיין זייט איז עס מסירות נפש. עס וואָלט זיכער געזינטער געווען פאַר אים איצט בעסער צו ליגן און רוען. זאָל זיין אויסגעצערטער קראַנקער קערפער פאַרברענען וויניקער שטאָף, וואָס ער קריגט ניט אָפּ צוריק. ער זיט וויי־טער זיין שמועס. ווייזט אויס, אַז דאָס פרוכטבאַרע טראַכטן זיינע פון יענע יאָרן דויערט ווייטער אין דעם גרויסן דענ־קענדיקן תורה־מוח, וועלכער זיצט אין דעם איינגעשרומפּע־נעם, אויסגעהונגערטן, קראַנקן גוף. ער זאָגט ווייטער:

בויען דעם כלל־ישראל

זע, ווי עס האָבן זיך געענדערט אין אַזאָ קורצער צייט אונ־דזערע באַגריפן. מיר פלעגן תמיד זאָגן, אַז אַלץ וואָס מיר טוען גוטס פאַר יענעם, טוען מיר עס צו ערשט פאַר זיך, (שבירת המידות). מיר לערנען זיך זעלבסט צו איינגעהאַלטנקייט, צו רעספעקט פאַר דעם צווייטן. מיר פלעגן מלחמה האַלטן מיט אונדזערע שלעכטע מידות: כבוד, גאוה, קנאה. וווּ זענען איצט יענע אַלע "גוטע מידות" מיטאַמאָל נעלם געוואָרן. מיר רעדן הייַנט וועגן העלפן זיך – יענעם, "בחדא מחתא", ווי איין זאַך. זיך העלפן, הייסט הייַנט אַן אייגענער פיקוח־נפש, יענעם העלפן, איז נאָך אַ פיקוח־נפש – געראַטעוועט אַ יידן. אפשר וועט דער גערעטעוועטער ייד בלייבן לעבן און ער וועט זיין פון די איבערגעבליבענע בויער פון כלל ישראל. דאָס איז דאָך שוין ניט קיין פראַגע פון אַ יחיד. דאָס איז דאָך אַ חשבון פון אַ כלל. דערפאַר הייסט ניט הייַנט – העלפן יענעם – ברעכן זיך, אייגענע מידות – ווי מיר פלעגן וועלן פאַרשטיין אַמאָל. העלפן יענעם – הייסט הייַנט – ראַטעוועון דעם כלל־ישראל. אפילו דאָס העלפן זיך, דיין אייגענע משפחה, דיינע נאָענטסטע, דערהאַלטן זיי בלויז ביים נאָקעטן לעבן, הייסט הייַנט, בויען דעם כלל־ישראל.

הייַנט, גיי מאַך אַ חשבון, ווי גרויס עס קענען זיין ביים הייַנטיקן טאָג אונדזערע מעשים, אויב מיר וועלן נאָר וויסן, ווי אויסצוניצן זיי. מען קען אַריינכאַפן עולמות פאַר גע־ציילטע פאַפירענע רובלס.

איך האָב געזאָגט מיין רבין, אַז איך האָב היינט אַ סך גע־לערנט. אפשר אויסגעפוירעמט אַ וועג, פאַר אונדזער זיין דאָ, אין געטאָ און אפשר, אויף אַ גאַנצן לעבן.

איך האָב היינטיקע נאָכט ניט געקענט צומאַכן אַן אויג. דער קאָפּ האָט געהאַלטן אין איין טראַכטן. דער קורצער שמועס פון מיין רבין, האָט מיך צערודערט, צוגענומען מיין רו. ער האָט מיר געוויזן, ווי הויך און וויכטיק עס קען זיין דער מענטש, ווען ער פירט אַ קאַמף פאַר זיין אייגענער עקזיסטענץ, פאַרשטייענדיק, אין וואָס זיין קאַמף באַשטייט, באַנעמענדיק די גרויסקייט פון דער צייט, פון דער שעה.

איך זע דעם אונטערשייד פון דעם מענטשן, וועלכער טראַכט און דענקט, ווי דאָס פשוטע, נאַקעטע לעבן באַקומט אַזאַ שיי־נעם הויכן ווערט, פאַר וועלכן עס איז כדאי אַלע פלאַגן און שווערישקייטן. ווייזט אויס, אַז דער אונטערשייד פון עצם גוטס ביז שלעכטס איז בלויז אין אַ האָר, אַ חוט־השערה אין אַ וויטערן קוק. נישט ווילנדיק, מאַכט זיך אַן אייגענער חשבון־הנפש פון אָפּגעטוענע מעשים, פון זאַכן, וועלכע דאַרפן נאָך געטאָן ווערן. עס קומען אָן אין זכרון די אַלע משפיעים, וועגן וועלכע דו טראַכטסט שטענדיק, פון וועלכע דו האָסט געלערנט און זוכסט אין זייערע מעשים היינט אַן אָנהאַלט, אַ תשובה, צו די אייגענע פראַגעס, וועלכע מאַטערן דיך, עגבערן אין מוח. גלייכצייטיק, פילסטו אַרויס, אויך אַ תשובה אויף א סך קשיות, דו באַגרייפסט ניט, ווי מענטשן קענען דורכטראָגן אַזוי פיל צרות און פיין אָן טענות צו קיינעם. דו זעסט, ווי מענטשן, יונגע, ווי אַלטע, נעמען אויף זיך אַזוינע איבער־מענטשלעכע שוועריקייטן. ניט קיין געבעטענע, זענען זיך מקריב פאַר משפחות, קרובים און חברים, נאָכזאָגנדיק בלויז איין וואָרט: "לאָמיר זיי נאָר איבערלעבן". יידן ווילן און דאַרפן זיי איבערלעבן. ווייזט אויס, אַז די ירושה פון דורות, דער עם קשה־עורף, ליגט אין די בלוטן, אין גזע. און דאָס קען קיינער ניט אויסווּאַרצלען.

מיר פרעגן, פאַרוואָס זענען ניטאָ ביי אונדז אין געטאָ קיין זעלבסטמאָרדן. איז מעגלעך צו ענטפערן, אַז מיר האָבן אַזוי ליב געקראָגן דאָס גוטע לעבן אין געטאָ, אַז קיינער ווייל זיך ניט אומבריינגען? ניין! דאָס איז ניט קיין תשובה. ווייזט אויס, אַז דער יצר־החיים, די עקשנות, קעגן געצוווּנגענעם טויט, דאָס גיט דעם שווערן לעבן אַ טעם, אַ חיות.

מיין טאָג

פינף אַ זייגער פאַרטאָג. עס איז נאָך פינצטער אין דרויסן. איך בין שוין אָנגעטאָן, מיינע אָניטשעס, פון די פיס, זענען נאָך פייכט פון נעכטן. די לייוונטענע שיך מיט די הילצערנע זוילן ציען אין זיך פייכטקייט. דער שניי און דאָס וואַסער, זענען גוטע שכנים. דורך דער נאַכט האָבן זיי ניט באַווייזן זיך אויסטריקענען. איך האָב זיי אַוועקגעלייגט, ווייזט אויס, ניט גוט.

מיינע טענות צו זיך זענען שוועריע, איך פֿאַרגעס ניט, דווקא היינט, צו זאָגן צו דער חיה אין מיר: בן־אדם! זע, ווי דו זעסט אויס, אין דיינע אויגן, אַזאָ קליינע שטערונגע, ווי אַ פּייכטע טיכל, פּירט דיר אַרויס פון גלייכגעוויכט, שווער דיר זיך מתגבר צו זיין איבער קליניקייטן. וואָס וועסטו זאָגן, אויף גרויסע זאַכן?

ביים דאָוועגן — ר׳ ניסן דער שוחט

אין ר׳ שאולקעס קלויז, האָט זיך היינט אַנדערש געדאָוועגט. איך האָב היינט ר׳ ניסן דעם שוחט, דעם לעבעדיקן גמילות־חסד ווי מען רופט אים אין קלויז, אַנדערש פֿאַרשטאַנען. איך בין אים פּשוט מקנא. איך זע, וואָס פֿאַר אַ טעטיקייט אַזאַ מענטש קען פירן. מענטשן גיבן אים געלט, אַנדערע נעמען ביי אים. ער איז ניט בלויז אַ פֿאַרמיטלער, פון געבער און נעמער. ער טוט עס מיט פֿאַרשטאַנד. ער האָט באַנומען די טיפקייט און ערנסטקייט פון דער שעה. ער ווייסט וואָס הייסט ראַטעוועז נפשות, יידן פון אונטערגאַנג. וועט קען זיך גלייכן צו אים. וואָס פֿאַר אַ רעספּעקט־דרך ארץ, מענטשן האָבן פֿאַר אים. אַנדערע בעטן זיך בא אים, אַז ער זאָל זיי אַ טובה טאָן און נעמען ביי זיי געלט. מענטשן זענען מבינים, אַז מען טוט דאָס מיט אַ פול הארץ איז עס מצליח. ר׳ ניסן ווייל ניט אַריינ־גיין אין פלפולים. ער האָט ניט קיין צייט. ער זאָגט, מען דאַרף ראַטעוועז יידן, כל זמן מען קען. דאָס איז זיין פֿאַראַל. אויף דעם איז ניטאָ קיין תשובה, בלויז געבן צדקה, אַדער, חס ושלום, נעמען. נעמען איז די זעלביקע מצווה ווי געבן. דאָס איז אַלץ, אין גדר פון פיקוח־נפש. היינט פֿאַרשטיי איך אים, היינט לערן איך אים און באַוווּנדער אים.

צו דער אַרבעט

צען פֿאַר זעקס. איך לויף צום טויער, צו דער אַרבעט. אונדזער גרופּע טרעפט זיך אויף רודניצקער 17, אין טויער פון הויף. פון דאָרט, גייען מיר צוזאַמען צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ. מיינע שכנים אין ווינונג שלאָפן נאָך. זיי ליגן צוגעדעקט מיט זייערע שמאַטעס אויף די נאַרעס און פֿאַדלאָגע. איך זאָג מיין שכן, פישקין, (פון גילזן פאַבריק) וועלכער וואַרימט אַ טשייניקל וואַסער, אויף דער פּליטע פֿאַר זיין אַלטער, קראַנקער מאַמען: ״זע ווי געשמאַק אונדזערע שכנים שלאָפן״. ער ענט־פערט גיך, ווי זיין שטייגער איז: ״זיי זיי ניט מקנא. עס שטייט זיי פֿאַר גאָר אַ שווערער טאָג, זיי אַ חכם און שאַף אין געטאָ האַלץ, אויפצוקאָכן אַ יושניק, ניט האָבנדיק קיין פרוטה אין קעשענע. קיינער ווייסט ניט יענעמס צרות. אַלע ווייסן, אַז יעדערער האָט צרות, וועלכע זענען גרעסערע, ווייסט נאָר דער רבונו־של־עולם אַליין״.

לאָגער־יידן

מיטן אָנקומען פון די לאָגער־יידן פון: גאָסודאָר, אָשמענע, סמאָרגאָן, סוועניציאַן, וועלכע אַרבעטן ביי דער אייזנהייט ״ט.א.ט.״, האָט ווילנער געטאָ באַקומען אַן אַנדער אויסזען. דאָס רוב יוגנטלעכע, פֿראָווינצער יידישע שטאַרקע און גוטע בחורים און מיידלעך, וועלכע זענען געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די פֿאַרטיזאַנער אין די וועלדער, האָבן געריעט מיט אַ העכערן טאָן און האָבן געקוקט אויפן געטאָ ווי אַ דורכגאַנגס־פונקט. ווו זיי דאַרפן לעבן אַ שטיקל צייט, ביז ווַאַנען זיי וועלן קענען אַוועקגיין קעמפן מיט געוועהר אין די העכט קעגן שונא.

אַלע אָן אויסנאַם, אָפּגעבּרענטע פון דער זון און ווינט, פֿאַרפּעסטיקטע און פֿאַרעקשנטע פון צרות און פיין. זיי האָבן געריעט און געזען פֿאַר זיך נאָר איין וועג–ווי זיך צו רא־טעוונען און ווי מלחמה צו פירן מיטן דייטש אין די וועלדער ביי די פֿאַרטיזאַנער.

צווישן די געקומענע פון די לאָגערן האָב איך געטראָפן די קינדער פון שלמה און מינה פּבש און די קינדער פון יצחק ליפשיץ און סיאָמע סווירסקי. די משפּחות, אויסער סווירסקיס, זענען אויך אָנגעקומען פּורים־צייט 1943, מיט די עוואַקואירטע פון אָשמענער געטאָ, וווּ זיי זענען געווען. שלמה פּבש האָט געאַרבעט אין די ווַאַרשטאַטן פון דעם יודענראַט, ביים פֿאַר־ריכטן וואַליקעס און יצחק ליפשיץ איז געווען באַשעפטיקט אויסערן געטאָ אַלס אַרבעטער אין אַ פאַבריקל פון פאַסטאַ.

אויף יאַטקעווער גאַס, אין ״קאָלכאָז״ וווּ עס זענען איינגע־שטאַנען די אָנגעקומענע לאַגער־מענטשן, האָב איך געטראָפן זשעניע, פלעקסערס פרוי אַלס פֿאַרטיזאַנקע מיט נאָך אַ מיידל, גיטקע קאָגאַן פון ראַדון, אויך אַ פֿאַרטיזאַנקע פון די נאַלי־באָקער וועלדער. זיי זענען געשיקט געוואָרן פון וואַלד מיט אַ כוונה, אַרויספירן מענטשן אין וואַלד. אין ווילנער געטאָ זענען זיי געווען געצייילטע טעג. פרוי פלעקסער האָט דאַן דערציילט, אַז ווילייקער יוגנטלעכע אין די וועלדער ביי די פֿאַרטיזאַנער, פֿאַרשעמען ניט זייער אָפּשטאַם־שטאָט.

די משפּחות פּבש און ליפשיץ זענען געווען אין געטאָ ביז דער ליקווידאַציע, אין 1943, און דאַן אָפּגעשיקט געוואָרן אין די לאַגערן פון עסטאַניע. סיאָמע, יהושע סווירסקיס זון האָט זיך פֿאַרבונדן מיט די עלטערן נאָך אין אָשמענער געטאָ און מיט זיי מיטגעפֿאָרן קיין קאָוונע. אָנשטאָט קאָוונע, האָבן די דייטשן זיי אַוועקגעפירט אין פֿאַנאַר...

וועגן די לעצטע שעהן פון זייער זון סיאָמע, זע אין העברע־אישן טייל.

פּעקלעך זאַכן קיין עסטאָניע – 1–3 סעפּטעמבער 1943

דער הויף אויף שפּיטאַלנאַ 4 אין געטאָ איז באַווויגט מיט די אַרבעטער פון פֿאַרפלעגונגס־בלאָק. זיי אַרבעטן אין די שפּייז־סקלאַדן אויף פֿאָהולאַנקע גאַס. זיי זענען גוטע יונגען. דאָס רוב געהערן זיי צו די שטאַרקע געוועזענע נאָוויגאָראָדער טרע־גער, פורמאַנעס, און סתם עמך. מען זאָגט, אַז זיי זענען זייער גוטע מענטשן און איבערגעגעבן איינער דעם צווייטן ביזן

בלוט. וועו דער געטאָ קאָמענדאַנט דאַרף דורכפירן אַ שטיקל אַרבעט, זענען זיי גרייט אויף יעדן רוף.

אין דער דרייטאָגיקער אַקציע, וועו מען האָט געכאַפט מענטשן און געשיקט קיין עסטאָניע, זענען זיי געווען טעטיק אַלס געהילפס־פאָליציי. דעם צווייטן טאָג פון דער אַקציע, שפעט אין אָוונט, האָט זיך דאָס געטאָ באַרויקט. מען שטעקט שוין אַרויס די נאָז אין גאַס, הערן ווער איז אַוועק, וואָס איז נאָך דאָ צו טאָן. זאָגט מיר מיין שכנה פון צימער פרוי האַנ־דעלסמאַן: "וואָס זאָגסטו אויף טאַנקע פיינבערג? (פון די שטאַרקע) אַ יידיש האַרץ קען מען ניט אָפשאַצן".

אָפיציעל געהערט ער צו דער געהילפס־פאָליציי און דאַרף כאָפן יידן אַרויסצופירן קיין עסטאָניע. ווי אַזוי פירט ער עס אָבער דורך. הער און שטוין: ער האָט געדונגען אויף אייגע־נער האַנט צוויי צוויי־רעדלדיקע טרעגערישע וועגעלעך, וועל־כע די יוגנטלעכע ווייסע חברה־ניקעס, (מושקאָטס חדר) אַר־בעטן מיט זיי, און פאַרדינען מיט דעם זייער ברויט. מיט אַ גרופע קינדער פון דער יוגנט־בריגאַדע פאָרט ער אַרום מיט די וועגעלעך און מיט די יוגנטלעכע איבער די הויפן, מאַכט אַן אַ גרויסן טומל און קלייבט כלומרשט די פעקלעך פון די געכאַפטע קיין עסטאָניע, וועלכע ווילן זיי מיטנעמען. מען פירט זיי צום זאַמלפונקט נעבן דעם טויער־וואָך אין גטאָ. אונדזער הויף איז אַריין אין תחום פון זיין אַרבעט, און אַז עס קומט די פאָליציי, צי יידישע, אַדער ליטווויש־דייטשישע, פאָרן זיי מיט די וועגענער אויפן שטיינערנעם ברוק און לייאַרמען פון איין אַריינגאַנג אין צווייטן. זיי שלעפן פעק, לייגן אַרויף אויף די וועגעלעך און פירן כלומרשט צום טויער. אַז די פאָליציי פרעגט זיי, וועמעס פעק פירן זיי, ענטפערן זיי, אַז דאָ האָט מען שוין אַרויסגעשיקט די מענטשן קיין עסטאָניע, איצט נעמען זיי מיט די פעקלעך. קריגנדיק אַזאַ תשובה, גייען אַוועק די כאַפערס. די פעקלעך פון די וועגעלעך ברענגען זיי צוריק און לייגן פונאַנדער פון דאָס ניי אין די פאָדער הייזער.

טאַנקע פיינבערג האָט אָפגעאַרבעט צוויי טעג פון דער אַקציע און אָפגעראַטעוועט אַ סך יידן. אַ דאַנק אים זענען זיי ניט אַרויסגעשיקט געווארן אין די לאַגערן פון עסטאָניע. איך האָב איצט פאַרשטאַנען, פונוואַנען נעמען זיך די געשרייען, אַ גאַנצן טאָג אויפן הויף, וואָס איך האָב געהערט, ליגנדיק באַהאַלטן אין מיין מלינה, אין אַלמער פון זאָכן.

די סעלעקציע אין ה. ק. פ. אין ווילנע

אלול — תש"ג (סעפטעמבער 1943)

מיר זענען דאָ בלויז געציילטע טעג. יעדן טאָג אין דער פרי, האָבן מיר אַן "אָפעל". מיר ציילן אונדזערע מענטשן. יעדער געהערט צו אַ גרופע פון 5, און טוט זיין אַרבעט. מען גרייט צו די חרובע בנינים פאַר וואַרשטאַטן. די געווען געטאָ בעדל האָבן מיר אויסגעריניקט, דאַרט וועט זיין די שלאָסעריי. דער סקלאַדיק, וווּ דער הונט "צויף" פלעגט ליגן און שרעקן אַלע איינווינער פון די "ביליגע הייזער" – "נייע זדאַניעס" (אַזוי האָט מען געוואָלט אַמאָל די גרויסע בנינים), וועט זיין די קוז־ניע. איך באַקוק גוט דעם בנין. דאָ וועט מיר אויסקומען צו אַרבעטן. די הינטערשטע וואַנט גרענעצט זיך מיט דער אוי־סערלעכער וועלט. אוי ווי קומט מען צו אַהין?

יעדן טאָג קומען אַן אין לאַגער אייניציקע מענטשן פון גטאָ, אַנדערע גייען צוריק. ביים שטעכיקן פאַרקאַן אַרבעטן עטלעכע אַרבעטער. דער צוים קוים וואָס רירט זיך פאַראויס. אַודאי, ווי קען מען אונדז לאָזן ניט אַרומגעצוימט. ווער ווייסט, וואָס מיר קענען נאָך אָפטאָן. פאַר וואָס זאָל מען צואיילן מאַכן דעם צוים, דערווייל קען מען קומען אין קאָנטאַקט מיט קריסטן און קויפן פראַדוקטן. עס איז היינט זונטאָג (19.9.43), דער פערטער טאָג אין לאַגער. 10 אַ זייגער אין דער פרי אַן "אָפעל": אַלע שטעלן זיך צו, מענער, פרויען און קינדער אין אַ ריי. מען פירט דורך אַ רעגיסטראַציע, אַזוי מעלדעט מען. פאַרוואָס קען מען ניט דורכפירן די זעלביקע רעגיסטראַציע אין די צימערן, גיי פרעג שאלות. אויפן הויף, אין סעדל זיצט דער קאָמענדאַנט קאַלעש מיט זיין סעקרעטאַרין אַרלוק, ביי אַ טיש מיט דער יידישער פאָליציי. ביי די טישן אַרום – ליטווויש פאָליציי. שטייענדיק אין דער ריי הערן מיר, אַז אָנשטאָט 1000 יידן (350 אַרבעטער מיט די משפחות) זענען אַריינגע־נומען געוואָרן דורך דער פאַרוואַלטונג (קאָמענדאַנט און יוצר־משרתים) איבער 1200 מענטשן. דאַרף מען פאַרקלענערן מיט 200 מאָן דעם לאַגער, און זיי אָפשיקן צוריק אין גטאָ. וווייזט אויס, אַז די, וועלכע האָבן געהאַט "וויטאַמין פ" און באַאַלט אַ גוטן פרייז (אין גאָלד) פאַר אָנגענומען וועלן אין לאַגער, האָבן פאַרגרעסערט דעם צאָל יידן. איצט דאַרף מען אָפקלייבן אַנדערע אויף זייער אָרט, און אָפשיקן אין גטאָ. מיר זענען, אָט גייט שמעון סוראָסקי מיט זיין צוגעשריבענער פרוי און איר זון (אהרן עפשטיינס פרוי). זיי בלייבן שטיין, מען דינגט זיך. אים, שמעונען שיקט מען אָפ נעבן אַ קליינער גרופע מענער, וואָס די ליטווישע פאָליציי האָט זיי אַרומגעריגלט און ער בלייבט צווישן זיי. צערטיל עפשטיין, מיט איר זון גייען אַוועק צום צוויטן בלאָק. מיר אָטעמען אָפ רויקער. כאָטש זי צערטיל, בלייבט אין לאַגער. מיר זענען, ווי אַלטע אַרבעטער פון ה. ק. פ. שיקט מען צוריק אין גטאָ. מיר זענען אין מורא. איך רעכן זיך פון די געווועזענע "פאַנצערקע" אַר־בעטער. אויך דאָס העלפט ניט. איך קלער, וואָס וועט זיין מיט אונדז. עס שטייען שוין צענדליקער מענטשן בעלי־משפחות, און יחידים אָן משפחות. איך קען זיך ניט פונאַנדערקלייבן, ווער עס בלייבט און ווער עס וועט געשיקט צוריק.

וווייזט אויס אַז עס וועט בלייבן ווער עס וועט געפעלן וועלן אים, דעם קאָמענדאַנט, און ווער עס פיגורירט ביי אים אין זיין רשימה פון די באַצאָלער פון וויטאַמין "פ". איך גיי אָנגע־טאָן אין מיין פאַרסאָזשעטן אוועראָל פון צונויפגענייטע זעק. איך מאָך "יענעם איינדרוק". "וואָס איז דיין פאַך?" פרעגט מיך דער קאָמענדאַנט. "אַ שמיד". ענטפער איך. די סעקרע־טאַרין פאַרשרייבט. איך וואַרט אויף אַ סימן. דער קאָמענדאַנט מיט זיין סעקרעטאַרין קוקן זיך איבער, וווייזט אויס, אַז מיין

פרוי צפורה און יוכבד גייען אַנגעטאָן נאָך אין פאַר־מלחמה־דיקע בגדים. איך בין זיכער, אַז זייער אויסזען האָט אַריינגע־וואָרפן אַ ספק אין האַרצן פון קאָמענדאַנט. זיי רעדן אין דער שטיל צווישן זיך. יעדע מינוט איז ביי מיר אַן אייביקייט. "האָסטו נאָך אַ פאַך אויסער שמיד?" פרעגט דער קאָמענ־דאַנט. "יאָ, איך בין אַן אויטאָ־מעכאַניקער", זאָג איך אין אַטעם. "וווּ האָסטו געאַרבעט?" פרעגט מיך ווייטער די סעק־רעטאַרין און קוקט אויף דעם קאָמענדאַנט. "אין די פאַנצער־קאָשאַרן (ה. ק. פ.)" ענטפער איך. איך זע ווי דער קאָמענ־דאַנט און די סעקרעטאַרין קוקן זיך ווייטער איבער און באַ־טראַכטן צפורה און יוכבדלען. די סעקרעטאַרין ווייזט אונדז גלייך צו גיין צום צווייטן בלאָק. איך שפּיר, אַז איך גיי ניט מיט מיינע פיס, איך זע ניט דעם וועג. איך ווייס בלויז, אַז איך דאַרף זיין רויק און גיין גלייך. איך ווייס, אַז די השגחה פּרטית פירט אונדז. מיר האָבן מצליח געווען אין דער ערש־טער סעלעקציע. נאָך דער רעגיסטראַציע איז אָנגעקומען אַן אויטאָ, אַרויפגענומען די אָפּגעשטעלטע און אָפּגעפירט זיי אין געטאָ. פאַרנאַכט זענען געגאַנגען יידישע און ליטווישע פאָ־ליצייַ און אויפגענומען די אַלע פרויען און קינדער, וועלכע זייערע מענער, אמתע, אָדער צוגעשריבענע, זענען שוין אָפּ־געפירט געוואָרן אין דער פרי אין דער גטאָ. מען הייסט זיי נעמען זייערע זאַכן און אַראָפּגיין אונטן צום אויטאָ. מען לויפט מיט פראָטעקציעס צום קאָמענדאַנט. צערטיל, אהרן עפשטיינס פרוי האָט גרויסע באַקאַנטשאַפט. דער קאָמענדאַנט לאָזט אָבער קיינעם ניט צו. דער פסק־דין איז אַן אַנטגילטיקער. עס האָט גאָרניט געהאָלפן.

די "שניידער שטובע"

אונדזער שכן, שמעון כיליאָוויטש, פון אונדזער בלאָק אין געטאָ, איז אַ פאַכמאַן–אַ מאַשין־מעכאַניקער. ער פאַריכט די מאַשינעס פון דער שניידער שטובע און פון דער שטריקערייַ. ער בעט מיך, אַרויפגיין צו אים אין זיין ווּאָרשטאָט. ער דאַרף מיר עפּעס וועיזן. באָריע גאָלאָמב איז דער בריגאַדיר פון דער שניידער שטובע. איך גיי מיט אייזנס אין די הענט, כלומרשט עפּעס פאַריכטן. איך אַרבעט אין דער קוזניע און שלאָסעריי. שמעון וועיזט מיר אַ פּעקל רצועות פון תפילין. "וואָס טוען זיי דאָ?" פרעג איך. "איך האָב זיי באַקומען צו מאַכן שנורן פאַר די מאַשינעס. נאָר ביז היינט האָב איך נאָך קיין שנור ניט געמאַכט, אָט אַזוי הענגען זיי. אויף שנורן געפּין איך אַנדערע לעדער. איך האָף, אַז זיי וועלן ווידער ניצן אַלס רצועות פאַר תפילין. נאָר, צי מיר וועלן עס דערלעבן, דאָס איז די פרא־גע", זאָגט שמעון און קרעכצט.

דער ערשטער בר־מינן אין ה. ק. פ. – אַפּריל 1944

פיינבערג פון קאָוונע איז אַ האַרץ־ליידענדיקער. אין משך פון 8 חדשים איז קיינער ניט געשטאָרבן אין לאָגער, כאָטש מען האָט גוט צוגעהונגערט. פיינבערג האָט פאַרגעסן, אַז ער האָט אַ שוואַך האַרץ. ער אַרבעט אין טויבן־הויז אַלס עלעק־טריקער. אַ געווּיסן מיטוואָך אין דער פרי הערן מיר, אַז ער איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק, ליגנדיק אין בעט. דער ערשטער מת אין לאָגער. די ווייבער האָבן זיך פאַרנומען מיט נייַען תכריכים. די וועלכע האָבן געהאָט ליילעכער ניט קיין גענייצטע, האָבן זיך געבעטן: "נעמט ביי מיר". די סטאָלעריי האָט גענומען די בעסטע, נייעסטע ברעטער און געמאַכט אַן אָרון. עס האָבן זיך אָפּגערופן יידן געוועזענע עסקנים פון חברה־קדישא. מען האָט זיך מטפל געווען מיטן נפטר, ווי מיט אַן אייגן קינד. אַלע האָבן געוואָלט עפּעס טאָן פאַר אים. אוי, האָט מען אים מקנא געווען. עס זענען געשטאָנען: שטערנשוס דער אַלטער, פום דער שלאָסער, ר׳ יוסף שוב דער גלעזער, באָרע און בעטיע גאָלאָמב־אייידעלמאַן. שטערנשוס זאָגט: "קינדער, איך בין דעם יידן מקנא פון גאַנצן האַרצן. הערט, וואָס פאַר אַ זכות ער האָט. ער איז געשטאָרבן אין זיין אייגע־נער בעט. די פרוי און דער זון זענען געווען ביי זיין אויסגיין. ער ווייסט, אַז מען וועט אים אָפּטאָן אַלע יידישע רעכט ווי עס דאַרף זיין. די פאַמיליע וועט זיצן שבעה, דער זון וועט קדיש זאָגן, מען וועט אים באַערדיקן כדין וכדת. די פאַמיליע וועט וויסן, וווּ זיין געבליין איז אהינגעקומען. קען זיין אַ גרע־סער גליק פאַר אַ יידן ווי דאָס? מיר, קינדערלאַך, ווייסן אפילו ניט, וווּ אונדזערע ביינער וועלן מגולגל ווערן. וועט וועט ג־דענקען קדיש זאָגן. אוי, רבונו של עולם, שיק מיר צו אַזאַ טויט. מער וויל איך ניט!"

"וואָס זאָגסטו?" פרעגט ביי מיר באָרע גאָלאָמב, נאָך שטערנשוס תפילה. "איך זאָג אַז מיר וועלן זיי איבערלעבן, על אפם וחמתם. צי מיר ווילן, צי מיר ווילן ניט". באָרע און בעטיע חזרן איבער: "יאָ, מיר דאַרפן זיי איבערלעבן".

אין דער לאַבאָראַטאָריע מלינה

יולי — 1944

דער אינזשינער העקנער האָט געהאָט "גאָלדענע הענט" און משונה־דיקע איינפאָלן. ער פלעגט קומען אין קוזניע און פון אַלטע אייזן מאַכן חלקים צו מאַשינען, וואָס ער האָט שטענדיק געפלאָנט. ער האָט אויסגעבויט אַ מאַשין צו מאַכן מארמעלאַד, פון די שאָלעכץ פון צוגעפראָרענע קאַרטאָפל, מערן און בו־ריקעס. ער האָט קאָנסטרואירט אַ מאַשין פאר סאָכאַרין אויס־אַרבייטונג. היות ווי באָרע האָט אַמאָל געלערנט כעמיע, האָט ער אָנגעהערט צו דער לאַבאָראַטאָריע. מיט דעם נאָמען לאַ־באָראַטאָריע פלעגן מיר רופן דעם שמוציקן ציימער, ווו מען פלעגט קאָכן און מאַכן מארמעלאַד. די לאַבאָראַטאָריע איז געווען נאָענט פון דער אַלגעמיינער קיך. עס האָט צו זיי אויך געהערט אַ קעלער־ציימער, וואָס האָט זיי געדינט ווי אַ סקלאַד און אַ מלינה. דער ציימער איז געווען פאַרמויערט פון אַלע זייטן, און דורך אַ כלומרשטע טירל פון אויוון פלעגט מען קענען אַריינגיין אין מלינה. דאָ האָבן זיך אויסבאַהאַלטן העק־

נער, בארע און בעטיע, קראָוויעץ מיט זיין פרוי און טאָכטער, און נאָך אַנדערע.

אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע פון לאָגער זענען זיי געווען אין מלינה. זעליג שימעלעוויטש פון ווילנע (היינט אין ישראל) דערציילט: מיר האָבן געהאַט מאַרמעלאָד צום עסן, עס איז געווען אַ פאַרשטעלט פענצטערל צום הויף. מיר האָבן געווסט, וואָס עס טוט זיך אויפן הויף. איך מיט לייזער בערלין זענען געשטאַנען אין קאָנטאָקט מיט דער אונטערגרונט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אויב מיר וועלען קענען זיך אַרויסכאַפן פון לאָגער וועט אונדזער וועג זיין גלייך אין רודניצקער פושטשעס, צו די פאַרטיזאַנער. באַריען האָב איך געקענט פון קיעווסקי גאַס; מיר האָבן געווינט אויף איין הויף. איך בין פאַראַנטוואָרטלעך געווען פאַר אונדזערע עטלעכע חברים פון דער אונטערגרונט. איך נעם זיי מיט. מיר גייען גלייך פון הויף צום טייך ווילענקאַ, פון דאָרט אין וואַלד. באַריען האָב איך ניט געקענט מיטנעמען. באַרע האָט אָפגערעדט מיט קיידאַנען גיין צוזאַמען אין שטאָט, דוקא אויף דער יידישער גאַס, ווו עס איז געווען די צווייטע געטא. קיינער ווויינט ניט אין די הייזער בלויז די סטרושעס. בלית ברירה איז דאָס אויך אַ פלאַן.

אויף סובאָטשער גאַס, אין אַ הויף, האָט מען שפּעטער געפונען די פּוילישע פּעסער, צווישן זיי באַרעס און בעטיעס. זיי האָבן באַהאַלטן די דאָקומענטן, כדי מען זאָל זיי ניט דערקענען אַלס יידן. אין ווילנע האָבן יענע נאָכט געדונערט די קאָטיושעס. זיי זענען אָנגעקומען בשלום אין הויף אויך דער יידישער גאַס 10.

קיידאַן האָט ניט געקענט צוהערן דעם געוויין פון אַ קינד, וועלכער האָט געבעטן וואַסער, האָט ער גענומען אַן עמער, אַראָפּ בגנבה אין הויף, אַרויפגעטראָגן וואַסער. די פּוילישע סטרושאָווע האָט עס באַמערקט און גלייך געמאָלדן די דייטשן. אַ גאַנצע אָפּטיילונג פון געשטאַפּאָ האָט אַרומגערינגלט דעם הויף און געכאַפּט די יידן. אַ טייל זענען דערשאָסן געוואָרן בעתן געיעג, צווישן זיי קיידאַן, פיינבערגס (יובעליר) פרוי. די איבעריקע זענען אַריבערגעפירט געוואָרן נעבן גאַזאָווניע אויף ווילנער גאַס. דאָרט האָבן זיי, מיטוואָך פרי, אַליין געמוזט אויסגראָבן פאַר זיך אַ קבר, אין וועלכן מען האָט זיי דערשאָסן און באַערדיקט. זיי האָבן דערלעבט ביזן סוף, געשפּירט און געזען די מפּלה פון דעם נאַצישן רעזשים, נאָר ניט זוכה געווען צו נעמען נקמה.

האדל אַבראַמאָוויטש

וויליקער גויים האבן דערציילט

די מלחמה

אין סעפטעמבער, 1939, איז אויסגעבראָכן די מלחמה, וועלכע האָט געדויערט 5 יאָר. דער שרעקלעכער וועלט־פייער האָט געברענט און געבראָטן, פאַרניכטעט און אויסגעראָטן אונדזער רע בעסטע און טייערסטע. פון אונדזער היים־שטעטעלע ווי־ליקע איז געבליבן בלויז אַש, עטלעכע פאַרשוואַרצטע קוי־מענס, סימנים פון געוועזענע הייזער. בלויז ביי אונדז אין האַרצן איז געבליבן איינגעבאָקן אונדזער אומפאַרגעסלעכע וויליקע מיט אירע איינווינער. גלייך מיט דער פוילישער מאָביליזאַציע אין סעפטעמבער 1939, זענען מאָביליזירט גע־ווָארן אַ גרופע יידישע בחורים. דער גורל האָט געוואָלט, אַז די ערשטע דייטשישע קויל זאָל טרעפן לייבקע פאָוולאָווסקין. זיינע חברים אין דער אַרמיי טאָנקע מילייקאָווסקי, ראובקע אַבראַמאָוויטש און משה׳קע בערמאַן זענען אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט ביי די דייטשן. זייערע בריוו זענען געווען טרויעריקע: ״דער פעטער לחם איז אַוועק פון אונדז״. דאָס איז געווען זייער שרייבן וועגן הונגער. דעם 17־טן סעפטעמ־בער, 1939, האָט די רויטע אַרמיי פאַרנומען די פוילישע מזרח־געביטן און זיי אָנגעשלאָסן צו סאָוויעטישער וווייסרוסלאַנד.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט. דער נייער רעזשים האָט באַווייזן זיין אמת׳ן פּרצוף. מען האָט אָנגעהויבן אַרעסטירן און אַרויסשיקן מענטשן אָן אַ שום שולד. מיר האָבן געקוקט מיט מורא און שרעק, ניט קענענדיק זיך פאָרשטעלן, וואָס גרייטן צו די ״באָפרייער״ הינטער אונדזערע פלייצעס. מיר האָבן זיך נאָך ניט צוגעווויינט צו דער נייער אָרדנונג און פלוצלונג מיטאַמאָל, אין אַ פינסטערן טאָג, האָט זיך אויסגעשפרייט אַ שוואַרצער וואָלקן. עס איז אויסגעבראָכן דער דייטשיש־רוסי־שער קריג.

סוף יוני האָבן מיר פאַרלאָזן אונדזער היים, און זענען גע־פלויגן וווהין די אויגן טראָגן.

איך געדענק: אַרויסגייענדיק פון שטוב, באַגענט מיך חייקע דינערשטיין, יאָשע־לייבס טאָכטער, און זאָגט מיר: משוגענע, ווהין לויפסטו, מיט פיר קליינע קינדער? ״געדענק, מיר וועלן זען, וועמען עס וועט זיין בעסער, דיר אָדער אונדז דאָ״.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון שרעק, הונגער און ראָנגלעניש פאַרן טעגלעכן קיום. אין דערפער, אין וועלדער, ווו מיר האָבן געטאָגט, דאָרט האָבן מיר ניט געענטפערט. וואָלאָדיאַ קאַרסאַק, פון דאָרף באַראַנצע, האָט ניט איינמאָל אַרויסגעטראָגן אַ פאָר קאָרטאָפל מיט אַ שטיקל ברויט און דערהאָלטן אונדז ביים לעבן. אַזוי האָבן מיר געוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף, פון פעלד צו פעלד, פון וואַלד צו וואַלד.

וועז דער קריג האָט זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך אומ־געקערט צוריק אַהיים, האָבן מיר קיין זאַך ניט געפונען. מען האָט ניט געקענט דערקענען, ווו איז געווען אַמאָל אונדזער שטאָט וויליקע. גאָנץ פילסודסקי גאַס, איז געווען פאַרברענט פון עק ביז עק. עס איז נאָר געבליבן געציילטע, הוילע, האָלב־צעבראָכענע אויוונס מיט קוימענס. בלויז דער גוישער קוואַר־טאָל, די פאַרסער און כאָלאָפּיער גאַסן, זענען געבליבן גאָנץ. די פאַרסער גאַס איז געווען פאַרלייגט מיט אַראָפגעוואָרפענע וואָגאָנעס פון דער באַן־ליניע.

פאָר אונדז האָט מער ניט געשיינט די זון. דער בולוואַר איז געשטאַנען ליידיק. יידישע מאַמעס האָבן מער ניט אַרומגע־פירט זייערע קינדערלעך. דער ברעג טייך איז געווען וויסט. מיינע קינדער זענען אַרומגעגאַנגען פאַרטרויערט. זיי האָבן פאַרלאָרן זייער טאַטן לייב, אויף אייביק. עס האָט געברענט יעדער טראָט אויף דער טריפהנער ערד, וועלכע האָט פאָר־שניטן אונדזערע בעסטע און טייערסטע אויף אַזאַ בייזווויליקן אופן.

קדושים

מענדל דער בלעכער

ניט מיט קיין קליינער סאַדיסטישער הנאה האָבן מיר די קריסטן דערציילט ווי אַזוי מען האָט דערמאָרדעט זייערע יידישע שכנים.

יאָשינסקי איז געווען דער נאָטשאַלניק פון טורמע, ווו מען האָט טאָג און נאַכט געהאַלטן אין איין ברענגען און אויסשיסן צענדליקער אומשולדיקע יידן פון וויליקע און געגנט. וואָלאָ־דיע קאָפּטשוק פון כאָלאָפּיער גאַס, האָט געאַרבעט אין געס־טאָפּאָ. עס האָט מיר דערציילט איוואַן שאַדון, אַז די דייטשן האָבן אים געשיקט אויפזוכן מענדל חאַיעט, דעם בלעכער. ער איז אַרויף אויפן בוידעם און האָט געהייסן מענדלען אַראָפּ־גיין פון בוידעם. מענדל האָט פאַרשטאַנען, וואָס אים שטייט פאָר. ער איז אַראָפּ פון בוידעם, געגאַנגען און געציטערט. עס האָט לאַנג ניט געדויערט; אַ דייטש האָט אים דערשאָסן אין גרוב ביי דער טורמע. שרה־חנה, זיין פרוי, זענדיק וואָס עס איז געשען מיט איר מאַן האָט געזאָגט: ״בחייהם ובמותם לא נפרדו״. זי איז אַליין אַוועק צו דער טורמע, און ווען זי האָט נאָר דערזען דעם ערשטן דייטש דורכגייענדיק, איז זי צוגעלאָפן צו אים, און געמומען בעטן ביי אים: ״דו האָסט דערהרגעט מיין מאַן, הרג מיך אויך״.

דער דייטש האָט אַרויסגעכאַפט זיין באַגנעט, מיט גרויס אימפעט זיך פאַרמאָסטן און אַראָפּגעהאַקט איר דעם קאָפּ, וועל־

כער האָט זיך אַוועקגעקייקלט ניט ווייט פון איר קערפּער. אַזוי האָט זיך פּאַרענדיקט דאָס לעבן פון מאַן און פרוי.

ישראל־אליהו אבראמאָוויטש

עס האָט מיר דערציילט ווערא קאָוואַנאָוויטש, די שכנה פון דער משפּחה אַבראַמאָוויטש, די טאָכטער רחל האָט מען אַוועק־געפירט אין אַן אויטאָ. עס זענען געבליבן אין שטוב די צוויי בריידער אברהם־איצע, בערל און טאָטע־מאָמע. די דייטשן האָבן געזומען די פּאָמיליע, אַוועקגעפירט אויף דער "ליסע־גאָראָ", און האָבן געהייסן זיי אויסגראָבן אַ גרוב פּאַר פיר פערזאָן. ווען די גרוב איז געווען פּאַרטיק, האָבן זיי באָפוילן די זין, זיי זאָלן מיט די רידלען דערהרגענען זייערע עלטערן. די זין זענען דערשאָסן געוואָרן אין דער זעלביקער גרוב. אויפן צווייטן טאָג האָבן די דייטשן באָפוילן די קריסטן צו פאַרגראָבן דעם ברודער־קבר, פון דער פּאָמיליע אַבראַמאָוויטש.

מען ברענט יידן
שעפּסל, דעם רימערס משפּחה

לוקיאַן ראַציף פון פּאַרסער גאָס דערציילט:

חיה־שפּרה, שעפּסל (שבתאי) דעם רימערס פרוי האָט מען אַרויפגעזעצט אויף אַן אויטאָ און אַוועקגעפירט (אין דער צווייטער אַקציע). אירע קולות זענען דערגאַנגען ביזן הימל. איר טאָכטער, רבקה, האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ פעלד פון קאַרטאָפל און קאָרן. זייער שכנס אַ זון, פּאַהודע, אַ פּאַסטוך, האָט זי געכאַפּט און אַרויסגעגעבן די דייטשן. מען האָט זי מער ניט געזען.

זלמנס (דער זון פון שעפּסלען) פרוי מיט די קינדער האָבן די דייטשן אַוועקגעפירט קיין מאַקעווע מיט נאָך 50 יידן, אַריינגעפירט אין אַ קליין דאָרפיש בעדל, זיי געהייסן זיך אויסטאָן נאַקעט, פּאַרשפּאַרט די טיר, 2 דייטשן האָבן באַגאָסן דאָס בעדל מיט בענזין און אונטערגעצונדן. ווען זלמן האָט זיך דערוווּסט, אַז זיין פרוי מיט די קינדער זענען אַוועק קיין מאַקאָווע, האָט ער באַשלאָסן, אַז ער מוז זיי געפינען. ער האָט געזומען לויפן אַהין. ווען ער איז אָנגעקומען, האָט ער נאָך געטראָפן זייערע פּאַרסמאַליעטע קערפּערס. ער האָט קיין סך ניט געטראַכט, זיך אַריינגעוואָרפן אין פייער און פּאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פּאָמיליע און נאָך יידן.

אברהם־משה ראָכע־חנה'ס נעמט נקמה

זיינע שכנים דערציילן: צו רחל־חנהס מאַן, אברהם־משה, זענען געקומען צוויי דייטשן. אייגער איז אַריין אין שטוב נעמען אים. דער צווייטער איז געבליבן וואַרטן אין גאָס. ווען דער וואַרטנדיקער סאָלדאָט האָט באָמערקט, אַז עס איז אַרי־בער אַ ביסל צייט און זיין קאָמעראַד איז נאָך ניט אַרויס מיטן יודע, איז ער אַריין אין פאָרהויז און געעפנט די טיר פון שטוב. אין דעם מאָמענט האָט אברהם־משה אים אָפּגעגאָסן מיט הייס קאָכעדיק וואַסער. ער האָט אפילו ניט באַוויזן אַ געשריי צו טאָן און ער איז שוין געלעגן טויט. דער ערשטער דייטש איז אויך געווען טויט מיט אַן איבערגעביסענעם גאָרגל און אַ צעריסענעם פנים. אברהם־משה האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן, אָבער פאַרזוכט האָט ער, פאָרן טויט, דעם טעם פון נקמה. ינקום ה' דמו. זיין טאָכטער חיה־שרה איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד.

בייַ מיין ברודער מלך זענען אומגעקומען אין דער מלחמה זעקס זין, שלמקה און ראובקע בייַ היטלערן, יודל אויפן רוסיש־דייטשישן פראָנט, משה'קע, דער 20־יאָריקער, איז געשטאָרבן פון הונגער און קעלט. מרדכי־אליעזר איז אַוועק אין 44־טן יאָר קיין רוסלאַנד און מער זיך ניט אומגעקערט, און יענקל דער יינגסטער, איז פאַרפאַלן געוואָרן און מען ווייסט ניט פון אים ביז היינט.

אַזוי האָט יעדע יידישע פאָמיליע, באַצאָלט מיט שווערע קר־בנות אין דער גרויזאַמער מלחמה, בלויז פאַר דעם נאָמען ייד.

תשכ"ז.

די טורמע

מיינע ליפן, זיי טריפן – גאַל,
מיינע אויגן – זיי פינקלען – פייער,
מיינע הענט, זיי ביילן – פויסטן,
פון מיין מויל, פון מיין קעל
קולות וועלטער טוען זיך קייקלען.

ביי מיינע נביאים־משוררים – איך זוך
אַ קלאָג־ליד, אַ קינה,
מיינע אויסגעמאַרדעטע
פאַרשניטענע ברידער
באַווייגען באַקלאָגן.

איך בעט – גיב מיר וועלטער
גאַל צו ווישן.
גיב מיר רייד
פייער צו לעשן.
פאַרוואָס זאָל איך
פאַרסמט וועלן
פון מיין אייגענעם אייטער?

ווילייקער טורמע,
דיינע וועגט קאַלטע, הויכע
עדות פון טיף־פייערדיק טרויער.
וועגט פון בלוט און מאַרך
פאַרשפריצטע.

דאָ האָט מען מאַמעס, קינדער
אויסגעראָטן.
דעם צלם אלקים געלעסטערט,
וואָרצל ייד אויסגעריסן
אונדזער שטאַם געברענט.

שוואַרצע גרויזאַמע וואַנט
דורכגעזאַפט רויך,
און בלוטיקן שאַנד!

ק. פ – ר

ק. פאַרבע־

אויף קבר־אבות אין פּאנאר

צום גדליה, תש״ה – 1944

די רעשטלעך פון ווילנער, און פּראָווינצער לעבן געבליבענע יידן, האָבן באַקומען אַן ערלויבעניש צו באַזוכן פּאָנאַר, אונדזער פּאָנאַר.

מיר זענען דאָ אין ווילנע אָנערקענט געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער מאַכט אַלס רעליגיעזע קהילה. ״רעליגיינאָ אָב־שטשינאָ״.

די ערלויבעניש צו באַזוכן פּאָנאַר איז געגעבן געוואָרן אין דעם טאָג פון צום גדליה, תש״ה – 1944.

מיר פּאָרן אין פּאָנאַר אויף קבר אבות, דער צווייטער באַזוך היינט, איז אַ ריין יידישער – אַ התייחדות מיט אונדזערע קדושים. מיר קלעפּן ניט קיינע פלאַקאַטן, ווייל ס׳איז ניטאָ פּאַר וועמען. אַלע איבערגעבליבענע יידן קומען יעדן טאָג אין דער יידישער קהילה. מען קומט זוכן אַ בריוו פון אַ פריינט, פון אַ חבר אויפן פראָנט, פון לאַנד און פון אויסלאַנד.

די פּאָסטרעגער האָבן בלויז איין יידישן אַדרעס, דאָס איז די יידישע קהילה אויף דייטשע 19, אין נאָזס הויף.

דאָס רוב בריוו בלייבן ליגן ניט קיין געפּענטע. ס׳איז ניטאָ וואַר ס׳זאָל זיי אָפּענעמען און עפּענען. עס חזר׳ן זיך איבער עטלעכע נעמען, נאָך אַ בריוו אויפן זעלבן אַדרעס, אויף אַ צווייטן אַדרעס. ווייזט אויס אַז קרובים ווילן וויסן און קענען זיך ניט דערוואַרטן אויף אַ תשובה, שרייבט מען נאָך אַ בריוו. אפשר וועט וואַר פּאָרט ענטפערן.

דאָ אין קהילה קענסטו זען ווי עס קומען אָן אונדזערע יונגע בחורים־ות, קינדער נאָך, אָנגעטאָן אין מיליטעריש בגדים; איינער טראָגט אַ שווערן קוילנוואַרפּער, דער צווייטער – אַ לייכטן בראָונינג. זיי שיידן זיך ניט מיט זייער געוואָר. פּאָרנדיק צום פּראָנט האָט זיך זיי איינגעגעבן אַראָפּכאַפּן אַהיים אָפּזוכן די פּאָמיליע, טאָטע מאָמע, וועלכע זיי האָבן איבערגעלאָזן אין געטאָ.

זייער ערשטער באַזוך האָבן זיי שוין אָפּגעשטאָט אין דער אַלטער היים, ביים סטרוזש פון הויף. דעם צווייטן – אין זייער ווויונונג אין געטאָ, פון דאָרט זענען זיי אַנטלאָפן אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. יעצט קומען זיי צו לויפן אין קהילה, צווישן אייגענע, אפשר דאָ וועלן זיי זיך דערוויסן, וווּ זענען אַהינגעקומען זייערע אַלע נאָענטסטע און טייערסטע.

קוק זיי נאָר אָן, די יונגע קינדער, מיט די גרויסע זעלנע־רישע מונדירן, קוים וואָס זיי האַלטן זיך אויף זייערע קינ־דערישע פלייצעס. זע נאָר מיט וואָס פאַר אַ כבוד און אַכטונג עס גלאַנצן אָפּ די אָפּצייכענונגען פון גבורה אויף די הערצער פון די יוגנטליכע. דאָס פּאָסט גאָר פּאַר עלטערע אויסגעדינטע, אויסגעצייכנטע זעלנער. יעדער יוגנטליכער וועט דיר דער־ציילן פון גבורה און נקמה, פון איבערמענטשליכע ליידן און איבערגעבנהייט פּאַרן צווייטן, פּאַר אַ חבר, פּאַר אַ ייד.

פון קהילה פירט אַ גלייכער קאָרידאָר אין קלויז. דער אייג־ציקער מקום קדוש וואָס איז איבערגעבליבן אין שטאָט, ניט קיין פּאַרשוועכטער דורך די טמא׳דיקע הענט פון די דייטשי־שע רוצחים־נאַציס מיט זייערע מיטהעלפער.

איך זע ווי זיי שפּרייזן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, מיט וואָס פּאַר אַ דרך־ארץ זיי טרעטן אַריבער דעם שוועל פון קלויז. זיי גייען מיט יראת הכבוד צו זיך אין דערהיים, זיך מתייחד זיין מיט אייגענע נאָענטע. זיי שלינגען זייערע טרערן, די ניט קיין אויסגעווויינטע, זיי פירן זייער געשפּרעך, דעם ניט פּאַרענדיקטן נאָך פון דער היים, פון קינדער מיט עלטערן. זיי רופן אַרויס אין דמיון טאָטע מאָמע פון פייער און גרוב, פון פאַרהוילענע וועלטן. זיי האָרכן אויס זייער צוואה, זיי דערפילן די אחריות, דעם שוערן גורל, דעם פליכט פּאַר זייער פּאָלק. וועג די וועגט פון קלויז וואָלטן געהאַט אַ מויל און געקענט דערציילן פון תפילות געבעטענע, בקשות געזאָגטע, דורך טרערן פּאַרשטיקטע, פון די קינדערישע התייחדות מיט טאָטע מאָמע, פון מענער און פרויען,אָפּגעריסענע צווייגן פון אייגעוואָרצלטע שטאַמען, וואָר וויסן צי וואָלטן מיר געוואָגן אימשטאַנד אויסהערן און באַנעמען אַלע טענות געזאָגטע, אַלע פּראַגן ניט פּאַרענטפערטע.

אונדזער זאַמלפּונקט איז די קהילה. פון דאָרטן פּאָרן מיר מיט לאַסט אויטאָס נאָך פּאָנאַר. מיר רייסן זיך אַלע זיין אין פּאָנאַר. עס נאָגט אין האַרצן, עס ביינקט די נשמה נאָך דיר פּאָנאַר, זיין אין דיין וועלדל, אָטעמען מיט די זעלבע לופט, וואָס האָבן געאָטעמט אונדזערע בעסטע.

מיר זענען בלויז געצייטלטע וואָכן אויף דער פריי, מיר האָבן שוין באַוויזן צו זיין געצייטלטע שעה׳ן אין פּאָנאַר, און דער דורשט איז ניט אַריבער. עס ציט ווייטער אַהין ווי מיט אַ מאַגנעט. ווו דו קערסט זיך, ווו דו גייסט נאָר, זעסטו בלויז פּאַר זיך פּאָנאַר. איך ביינק נאָך דיר באַטאָג און באַנאַכט.

מיר שילטן דיר אויך פּאָנאַר פון טיפן האַרצן, דו בייזער גייסט, וואָס האָסט פּאַרביטערט אונדזער לעבן. די קללות פון דער תוכחה זענען צו בלאָס אויף צו פּאַרשילטן דיר. זאָלסט אָפּגעמעקט ווערן פון ביידע וועלטן לעולמי עד, ביז אין דער אייביקייט אַריין. פּאָנאַר, ביזט אַריין אין לעקסיקאָן פון אונ־דזער שפּראַך פון צרות, פון יסורים, נויט, התעללות און טויט. מיט דיין נאָמען האָבן מאָמעס קינדער געסטראָשעט, געשראָקן און געוואָרנט, וועג יענע האָבן בלויז עסן געבעטן, אַ שטיקעלע ברויט, אַן אָפּגעקאָכטן גרויפּ, אָדער אַ ברעקל פון אַ קאַרטאָפל.

הספדים אין פאנאר – צום גדליה תש"ה – 1944
עס שטייען פון לינקס: 1 ה' העקלער; 2 ?; 3 קלמן פארבער; 4 יעקב שטיין; 5 שמערקע קאטשערגינסקי – לייענט די געפונענע צוואה פון א ווילנער פרוי געשריבן פירנדיק אין פאנאר; 6 ?; 7 זיצט הרב ישראל גוסטמן; 8 יעקב קאגאנאוויץ; 9 יעקב סאפירשטיין; 10 ה' לייזעראוויץ.

עס האָבן פאַריאושטע געוואַרט אויף דיר אין חלום און וואָר. זיי האָבן געבעטן באַפרייט ווערן פון צרות און פיין. ווו נאָר אַ ייד וועט פאַרוואָגלט ווערן, ווו אַ געדעכענגיש פון אַ ווילנער וועט פאַרבלייבן, וועט די קללה פון זיינע ליפן ניט אַראָפ עד סוף כל הדורות.

אָט זענען מיר דאָ אין פאָנאָר. דער לאַסט אויטאָ מיטן סטענדער און טלית אויף אים איז צוגעגרייט. דאָ וועסטו אַ הספד הערן. עס שטייען אַרום די עטליכע צענדליק אָפּגע־ראַטעוועטע האָלעוועשקעס, אָפּגעריסענע, בלאַסע, אָן אַ טראָפן בלוט אין פנים. דאָס זענען רעשטלעך פון ווילנער און פרא־ווינצער יידן; דאָס איז דאָס רעשט פון ליטווישן אונטער־געגאַנגענעם יידנטום. עס שטייען צוזאַמען מיט זיי עטליכע סאָוויעטישע יידישע זעלנער אין מונדירן. זיי קומען מיטן פראָנט פון טיף רוסלאַנד, זיך מתייחד זיין מיט זייערע ברידער אין דער ליטע.

ס'שטייט דער באַווסטער מעדיקער, פראָפעסאָר רעבעלסקי, מיט נאָך יידישע מיליטער לייט פון הויכע ראַנגעס, מיט טיכ־לאַך דורכגעווייקטע פון טרערן. אַלע ווייַנען. יע, "עס ווייַנט זיך". די מספידים דאַרפן ניט וואַרעמען דעם עולם אויף אַרויס־צורופן טרערן. דער עצם זיין אין פאָנאַר איז גענוג, זאָלסט אויסווייַנען דיינע אויגן, מיט טרערן, אָדער אָן טרערן. און אַז העקלער הייבט אָן די הספדים מיטן פסוק "קול ברמה נשמע, רחל מבכה את בניה", זענען גענוג די געציילטע ווערטער אויף צו צעטרייסלען די געציילטע צעטרייסלטע יידן. און ווען דער איינציק לעבן געבליבענער רב, הרב ישראל גוסטמאָן, שרייט אויס מיט פאַטאָס: "קול דמי אחיך צועקים אליך מן האדמה" – נקמה, נעמען נקמה פון אונדזערע שונאים, ביילן זיך די פויסטן פאַרשטשירעסט מיט די ציין און שווייגסט, און פרעגסט זיך זעלבסט מאין יבוא עזרי?

און אַז קלמן פאַרבער, פירט אויס מיט ברען אַז אין איובס חברימס "וידומו" איז דאָ בלויז אַ השתתפות בצער, אַ ענין פון הרגשה, אָבער אויף בויען דעם כלל ישראל, דעם המשך הדורות, דאַרף מען מעשים. אַז די אויפגאַבע פון די לעבן־געבליבענע דאַרף זיין אָפּזוכן און אָפּראַטעוועון יידישע קינ־דער פון גוישע הענט כדי ווייטער בויען דעם כלל ישראל. די וועלטער האָבן ווילנער יידן דערהערט און געטראַכט וועגן מעשים.

און אַז יעקב קאַגאַנאָוויטש האָט געשילדערט די ביטע פון

מאַמעס ביי תליינים פריער געהרג׳ט ווערן כדי ניט ביי זיין ביים סוף פון קינדער׳ס אומקום, האָבן אַלע געזען און געפילט אַלע גרויליקייטן פון אָלע אָקציעס וואָס זענען דאָ פאָרגע־קומען ביזן לעצטן טאָג.

און ווען שמערקע קאטשערגינסקי האָט פאָרגעלייענט דעם געפונענעם בריוו פון דער ווילנער פרוי – איר צוואה וואָס זי האָט געשריבן, פירנדיק איר אין פאָנאַר, האָט דער עולם גע־ווינט אויפן קול.

און מיט א. לייזעראָוויטשעס הזכרה איז געקומען צום אויס־דרוק די פאָראייניקונג פון די לעבעדיקע מיט די קדושים פון אַלע דורות, אָנהויבנדיק פון חורבן הבית און מצדה, פון טאָרקוועמאַדעס אינקווויזיציעס, דורך גזירות ת״ח ות״ט, ביז אוישוויץ־מיידאַנעק־טרעבלינקע־פאָנאַר.

אָט בלויז געציילטע וואָכן ווי עס זענען פאַרשניטן געוואָרן די לעצטע ווילנער לאַגער־יידן פון ה. ק. פ. און קיילים, פון קריגס־לאַזאַרעט און געסטאַפּאָ אַרבעטער. זייער אָפּשיין איז נאָך נישט פאַרטוישט געוואָרן. זיי שוועבן נאָך אין די הויכ־קייטן און שיינען אויס אין אָפּגלאַנץ פון די אויבערשטע ספערן (ספירות העליונות). און ווען דער אַלגעמיינער כלל־קדיש איז געזאָגט געוואָרן אין איינעם, האָסטו געפילט אַז פליגלען פלאַטערן פון אַנדערע וועלטן, ווי נשמות פאַראייי־ניקן זיך און מאָנען ביים כּסא הכבוד נקם ושילם – נקמה און באַצאָלונג.

געדענק און פארגעס ניט!

אונדזער אומפארגעסלעכע הייליקע קהילה אין ווילייקע איז מער נישטא.
בלויז דריי "יאָרצייט־טעג" פון טרויער איז אונדז געבליבן צום אנדענק:

א. **שבעה עשר בתמוז, תש"א (12.7.1941)** — די ערשטע שחיטה אין וואלד מאלוני ווו עס זענען דערמאָרדעט געוואָרן איבער הונדערט פופציק מענער.

ב. **ה־"ן מנחם אב תש"א (29–30.8.1941)** — די צוויי טאָגיקע אַקציע – צום מאיאק – ווו עס זענען דערמאָרדעט געוואָרן איבער צוויי הונדערט פופציק נפשות אין די 3 גרויסע בריידער קברים – מענער, פרויען און קינדער פון ווילייקע און געגנט.

ג. **פורים תש"ב (3.3.1942)** — די דריטע און לעצטע אַקציע, איז דורכגעפירט געוואָרן אין הויף פון דער טורמע, עס זענען דערמאָרדעט און פאַרברענט געוואָרן, די לעצטע יידן פון ווילייקע און פּראָווינץ.

ווילייקער קאָמיטעט אין ישראל האָט אָנגענומען דעם אָלגעמיינעם אנדיינקונגס־טאָג (יום הזכרון) אויף מאָרגן נאָך שושן־פורים, אין דעם טאָג זענען מיר זיך מתייחד מיט אונדזערע קדושים.

מיר וועלן זיך צו דיר בן־עיר אין לאנד און אויסלאנד:
לייען דעם "יזכור בוך" אין די דריי "יזכור טעג" אין יאָר. פארטראכט זיך, לערן פון אים, און זיי מקיים דעם לעצטן וווּנש פון דיינע קרובים, נאָענטע הייליקע נשמות וואָס שרייען ארויס פון די בריידער־קברים – נקמה!

געדענק און פארגעס ניט!

געדענק וואָס דער בארבארישער מאָדערנער עמלק האָט אונדז געטאָן. דערצייל דיינע קינדער און קינדס קינדער; וויאזוי האָבן אומגעבראכט – די עמלקים – דייטשן נאצישע בעסטיעס, מיט זייערע נאָכשלעפער, דיינע בריידער און שוועסטער.

ציגד אָן אָ ליכטל, פאָר דיין פאָמיליע און פרייַנט, צום דערהויבונג פון זייערע הייליקע נשמות, לאָז פאָלן אָ טרער, בעת דיין התייחדות מיט דיינע נאָענטסטע און טייערסטע.

זיי וויסן אָז ניט איינזאם ביסטו מיט דיין טרויער און צער, דו געהערסט צו אָ פאָלק; וואָס געדענקט טויזנטער יאָרן, און ווייס, ווי זיך מתייחד זיין מיט אירע מיליאָנען קדושים.

דיין טרער איז א צוגאב, אין ים פון טרערן און בלוט, אין פיין און איינזאמקייט, פון דייו ליידנדן יידישן פאָלק.

בייג איין דיין קאָפּ מיט אָ תפילה אויף דיינע ליפּן.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

זינג!

א.

"זינג! נעם דיין האַרף אין האַנט, הויל, אויסגעהוילט און גרינג,
אויף זיינע סטרונעס דין ווארף דיינע פינגער שווער,
ווי הערצער, ווי צעווייטאקטע, דאַס ליד דאַס לעצטע זינג,
זינג פון די לעצטע יידן אויף אייראַפּא"ס ערד."

ח.

– ווי קען איך זינגען – אז ס'איז די וועלט מיר וויסט?
ווי קען איך שפּילן מיט פּארבראַכענע מיט הענט?
ווו זענען מיינע טויטע? איך זוך די טויטע מיינע, גאט, אין יעדן מיסט,
אין יעדן בערגל אש: – אַ, זאַגט מיר ווו איר זענט?

מ.

שרייט אויס פון יעדן זאמד, פון אונטער יעדן שטיין,
פון אלע שטויבן שרייט, פון אלע פלאמען, פון יעדן רויך –
ס'איז אייער בלוט און זאפט, עס איז דער מארך פון אייער ביין,
ס'איז אייער לייב און לעבן! שרייט ארויס, שרייט הויך!

יג.

קומט אלע פון טרעבלינקי, פון סאוויבאר, פון אַשוועניטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פּאנארי און פון נאַד, פון נאַד, פון נאַד!
מיט אויגן אויפגעריסן, פאַרגליווערט אַ געשריי, אַ געוואַלד און אַן אַ שטים,
פון זומפֿן קומט, פון בלאַטעס איינגעזונקען טיף, פון פוילן מאַך –

יד.

קומט געטריקנטע, צעמאַלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אין א קאראהאד, אראד א גרויסן ארום מיר, איין גרויסע רייף –
זיידעס, באבעס, טאטעס, מאמעס מיט די קינדערלעך אין שויס –
קומט, בייגער יידישע פון פראשקעס, פון שטיקלעך זייף.

טו.

ווייזט זיך מיר, באווייזט זיך אלע מיר, קומט אלע, קומט,
איך וויל אייך אלע זען, איך וויל אייך אַנקוקן, איך וויל
אויף מיין פּאַלק, מיין אויסגעהרג'עטן, א קוק טאַן שטום, פארשטומט –
און איך וועל זינגען... יאָ... אהער די הארף – איך שפּיל!

יצחק קצנלסון

פון "דאס ליד פונם איסגעהרג'עטן יידישן פאלק"

וילייקה ובנותיה

לפי מקורות קדומים (אנציקלופדיות רוסיות) השתייכו למחוז וילייקה 15 קהילות יהודיות, אשר רק בארבע מהן היו מספר תושביהן קטן מעיר המחוז. בסביבה גרו יהודים גם בכפרים יותר גדולים ובחצרות של פריצים כאריסים.

ר צ׳ ק ה

עיירה קטנה במרחק של 15 ק״מ מווילייקה בכיוון קורניץ – דולהינוב. משתייכת לקהילת וילייקה. בשנת 1847 גרו בה 161 משפחות ברובן נוצריות, בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השניה היה בה כמנין משפחות יהודיות, היה להן בית מדרש משלהן, וחדר בשביל הבנים והבנות. הנוער השתייך למפלגות הציוניות ויחידים הגיעו לארץ.

האוכלוסיה היהודית עסקה במסחר ומלאכה וגם בפקידות בבית חרושת ללבנים.

אחד מבני העיירה מר לוין היה קצין בכיר בצבא הסובייטי, יש אומרים שהיה בין משחררי וילנה בזמן מלחמת העולם השניה.

בן עיירה שני חיים ציחוק למד בגמנסיה בווילייקה, ברח אל הפרטיזנים, הצטיין בגבורתו ובאומץ לבו, נפל ביער בפעולה נגד הרוצחים הגרמנים. אחרי מותו הועלק לו ע״י הממשלה הסובייטית תואר ״גבור ברית המועצות״ (ראה דף 151).

בשנת 1942 נחרבה רצ׳קה ביחד עם כל קהילות ישראל בגולת פולין.

סוסנקה

15 ק״מ מווילייקה שוכנת עיירה סוסנקה בה התגוררו כ־600 נפשות, ביניהן עדה יהודית של 15 משפחות. האוכלוסיה במקום התפרנסה מעבודת אדמה ותוצרתה, ובימות החורף מהובלת עצים (וואסקע).

העדה היהודית היתה מורכבת מכמה סוחרי עצים גדולים ביניהם מר יואל סוסנסקי, שני הנוונים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים – רוכלים בכפרים. במקום היה חדר בשביל הבנים והבנות שלמדו ביחד, הנוער יצא להכשרות, ואף לארץ הגיע. מנין קבוע היה להם בדירה פרטית עם ספר תורה משלהם. לימים הנוראים היו מזמינים בעל תפילה מהחוץ. עם חורבן יהדות פולין נחרבה גם קהילת סוסנקה.

בית בסוסנקה

כאלאפי

כפר גדול, 2 ק"מ מווילייקה מכיוון רח' כאלאפי, בכפר היה טחנת קמח שמשפחת דימנטשטיין החזיקה בחכירה.

המשפחות היהודיות שגרו בכפר היו קשורות עם וילייקה, ילדיהן למדו בבתי הספר בווילייקה, הנוער השתייך להסתדרויות הציוניות בעיר, הפרטיזנית ברטה דימנטשטיין בת כאלאפי היתה אחת הבנות האמיצות אצל הפרטיזנים (ראה דף 152).

באקציה השלישית נספו אחרוני יהודי כאלאפי.

נייקה

בדרך שבין קורניץ לקריביץ כ־22 ק"מ מווילייקה שוכנת קולוניה ותיקה בת מאתיים שנה, נייקה, השייכת לקהילת וילייקה, בישוב זה גרו כ־15 משפחות יהודיות, בסמוך לקולוניה היה כפר ניווקי עם כמאתיים משפחות נוצריות.

כל תושבי המקום לרבות היהודים היו עובדי אדמה, לכל אחד היה כמה הקטרים אדמה, אשר ממנה הוציאו התושבים את מחייתם. בישוב היה גם בית חרושת ללבנים וסיד שהשתייך לר' מנדל שולמן שהיה מייצר בשביל כל הסביבה. היה בית מדרש, לימים הנוראים היו באים הישובניקים מהסביבה – הכפרים ואחוזות הפריצים – להתפלל במנין. לפני מלחמת העולם הראשונה היו המשפחות לוינסון ודובין באים מבאלאשי להתפלל במנין.

הבנים והבנות למדו בחדר אצל מלמד ובשנים האחרונות אצל מורה.

הנוער השתייך למפלגות הציוניות. אחד מבניה וולה מנייקה יהודי מבוגר מזוקן היה פרטיזן נועז אשר שמו הלך לפניו, וקידש את שם ישראל בין הפרטיזנים הרוסים.

קהילת נייקה נספתה עם חורבן יהדות פולין.

בושובה

ישוב קטן יהודי על יד וויאזין, התגוררו בו כמה משפחות יהודיות, ביניהן משפחת אקסלרוד סוחרי עצים, אחד מבניה היה המוסיקאי המפורסם אקסלרוד שהיה גם מופיע בהצגות אחרי המלחמה בווילייקה. הוא סיים את הקונסרבטוריון בסנט־פטרבורג.

כל הישוב היה קשור לווילייקה, הסוחרים היחידים במקום השתייכו להתאחדות הסוחרים שבווילייקה. הנוער היה מעורב עם הנוער הווילייקאי.

עם חורבן יהדות פולין נחרב גם ישוב יהודי זה.

נרשם מפי חברים על־ידי ק. פ.

וויאזין

העיירה וויאזין השוכנת על נהר ריבצינקה, המשתפך אל הנהר וויליה, נמצאת כ־8 קילומטר מהעיירה אילֶיה ו־20 קילומטר מעיר המחוז וילייקה. אדמת וויאזין היתה רכושו הפרטי של בעל האחוזה "הפריץ" גיצֶביטש שהחכיר חלקות אדמה ליהודים לבנות בתים בתנאים נוחים.

הישוב היהודי

לא נמצאו במקורות מאימתי התחיל הישוב היהודי בעיירה. מר יעקב ריער יליד וויאזין הגר בארצות־הברית הצליח למצוא באחד הספרים רשימה זו: הרב ר' שמעון ב"ר יצחק מוויאזין שהיה אב בית־דין בווילנה, עלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים בשנת 1666. בשנת 1691 נאשם יהודי בשם ר' מנחם בן־אריה מוויאזין שגר בסביבת וילנא ברצח ילד נוצרי (עלילת דם) ונדון למות. לזכרו חברו רבני וילנה תפילה מיוחדת. מהנ"ל יש להסיק שהישוב היהודי בוויאזין התקיים כבר לפני 350 שנה ואולי יותר.

בספר הזכרונות של הגאון המפורסם ר' יצחק אלחנן ספקטור הרב מקובנה, מסופר שהרב מוויאזין היה מבין אלה שפנו אליו בבקשת עזרה.

בספירה הכללית ברוסיה בשנת 1897 נפקדו בעיירה: 604 נוצרים 234 יהודים. שם היו מקבלים גם תעודות זהוי ואישורים שונים.

הקהילה

התקיימה קהילה שהתעסקה בעניני הקהל כמו: הזמנת רב, שוחט, חזן, וכן טפול בבית מרחץ. בגבית מס הבשר "קורובקה" שהיה המקור העיקרי להכנסה לקהילה. לידות ופטירות נרשמו ב"אופראווה" – שלטון הקהילה באיליה שאליה השתייכו היהודים. מראשי הקהילה שדאגו לצרכי הקהל במסירות, היה ר' חיים משה קפלן ור' בן־ציון שטיין שהיו גם גבאי בית המדרש ושליחי צבור (ש"ץ) בו.

בתי מדרש

בעיירה היה בית מדרש של מתפללי נוסח אשכנז "מתנגדים" ו"שטיבל" – בית תפילה של חסידי ליובאוויטש – חב"ד. בשנת 1906 נשרף בית המדרש יחד עם מחצית בתי העיירה. מתפללי נוסח אשכנז עברו להתפלל עם חסידי ליובאוויטש, אחרי השריפה הגרו כ־10 משפחות לעיירות הסמוכות ומשפחות אחדות לאמריקה.

חינוך ותרבות

ילדי העיירה למדו ב"חדר" שנמצא בבית הכנסת, בתקופה

תלמידי ה"חדר" בוויאזין

האחרונה היו המלמדים בני העיירה: ר' חיים הלל ור' בן־ציון. ב"חדר" למדו ילדים וילדות יחד. לעתים היו מזמינים מורה ל"זמן" קיץ, או חורף ללמד עברית, דקדוק, חשבון והלשון הרוסית. חלק מהנערים שסיימו את הלימודים ב"חדר" יצאו ללמוד בישיבות וילנה, מיר, ברנוביץ.

העתונים "היינט", "מאמענט" מוורשה היו מתקבלים על־ידי מספר חותמים, חוג הקוראים היה הרבה יותר רחב.

ספרים לקריאה היו שואלים מהספריה היהודית באיליה.

בריאות

עד מלחמת העולם הראשונה לא היה בעיירה רופא ורוקח, בחולים היה מטפל הירשל קופילוביץ ה"רופא". במקרים קשים פנו לרופא באיליה. בית המרחץ וה"מקוה" היו גורמים חשובים בשמירת הבריאות וההיגיינה.

מקורות הפרנסה

הישוב היהודי הוציא פרנסתו בחלקו ממסחר העצים הודות לנהר שבעיירה שדרכו העבירו סוחרי העצים רפסודות לגרמניה, והעסיקו הרבה פועלים שהיו קונים אצל חנוני העיירה. היו גם בעלי מלאכה שונים וסוחרים זעירים שהיו מהלכים לכפרים הסמוכים לשם מסחר. רוב התושבים החזיקו פרה וגן ירקות על יד הבית שהקלו על פרנסתם.

ר' יוסף מזל

גורם חשוב בהתפתחות העיירה היה השתקעותו של ר' יוסלה וויאזינער, כפי שנקרא בפי הבריות בראשית המאה ה־19. הוא היה סוחר גדול ומפורסם שעמד בקשרי מסחר עצים עם חו"ל. היו לו משרדים בערים הגדולות ברוסיה וחלק מהתושבים התפרנסו מעסקיו.

במלחמת נפוליון ברוסיה היה אחד הספקים לצבא הרוסי. ר'

נוער ציוני בוויאזין, ביניהם איסר ריער – משמאל; נחום קפלן – באמצע

יוסף מזל היה איש מלומד ומשכיל. בעל ספרייה פרטית עשירה, מלבד ספרי דת ותלמוד, היו בה גם ספרי מדע, פילוסופיה, מתמטיקה ואסטרונומיה. המשכיל המלומד והמפורסם הגאון ר' מנשה איליאר, שבצעירותו ביקר אצל הגאון מוילנה, היה בא לוויאזין לעיין בספרי המדע ובפילוסופיה שבספריית מזל.

אחרי פטירתו של מזל הועברה הספרייה ע"י יורשיו, לפטר־בורג ומוסקבה.

מלחמת העולם הראשונה–1914

עם התקדמות הגרמנים לשטחי רוסיה בשנת 1915 הגיעה חזית המלחמה כמעט על יד העיירה. הישוב היהודי סבל מאד ביחוד מהקוזקים שהיו מכים ושודדים. חלק מהתושבים עזבו את העיירה ועברו למינסק. הנשארים התפרנסו בקושי.

הכיבוש הפולני

עם הכיבוש הפולני, בא לעזרת העיירה שהיתה עניה ומדולדלת. ה"ג'וינט" מאמריקה. באמצעות מר יעקב ריער בן־העיירה, שבא בתור קפטן אמריקאי מטעם ה"ג'וינט" ועזר למשפחות אחדות להגר לארצות הברית.

בימי השלטון הפולני לא שבעו נחת היהודים ביחוד עקב הנגישות של הפולנים ובשל החרם המסחרי שהוכרז על היהודים בפולין.

בימי השלטון הסובייטי

עם כניסת הסובייטים בשנת 1939 החלו השלטונות לחלק חלקות אדמה, מאדמת בעל האחוזה גיצֶביטש לתושבים. גם היהודים קבלו אדמה שעיבדו והתפרנסו ממנה.

הכיבוש הגרמני

הגרמנים נכנסו לעיירה מצד ויליקה. עוד לפני כניסת הגרמנים, התפרעו הגויים המקומיים והכפריים, הכו ובזזו מהיהודים ומב־תיהם מכל הבא לידם. היהודים עזבו בתיהם, נמלטו והסתתרו בשדות וביער. רק לפנות ערב היו חוזרים לבתיהם השדודים. משפחות אחדות נמלטו לוילייקה – ביניהן משפחת ריער, וגם לאיליה. בלילה הראשון עם כניסת הגרמנים נורו על ידם על יד הנהר, הסנדלר אפרים גוטליבוביץ והחייט פייבל בן משה אהרן קונטורוביץ. ימים קשים ומרים באו על התושבים היהו־דים. הם נדרשו לספק לגרמנים חפצים שונים, בגדים, נעליים, שעונים, כסף וזהב. המשטרה שהיתה מורכבת מבילורוסים ופולנים, התאכזרו ליהודים, לקחו את היהודים לעבודות כפייה גסות ומפרכות, הכו, רצחו והתעללו בהם.

כך נרצחו ר' חיים משה קפלן וחתנו משה שלמה לוין בביתם ע"י השוטרים הבילורוסים ונקברו ע"י המשפחה בחצר ביתם.

השחיטה

ביוני 1942 הוקפה העיירה ע"י הגרמנים, אספו את היהודים הנשארים כ־60 נפשות, הובילו אותן לכוון וילייקה. בדרך ניסה חלק מהם להמלט, אולם לא הצליח ונורה. השאר נאספו והובאו בחזרה לעיירה. נכלאו ברפת של ר' חיים הלל ווישניאק ושם נורו. למחרת היום נקברו בחצר ע"י הגויים.

הניה ברמן, בעלה ושני ילדיהם נפצעו ושכבו תחת גופות הנרצחים ונשארו בחיים, אחרי שהרוצחים יצאו מהרפת והיו בטוחים שכולם הומתו, התאוששו ונחלצו מערמת הנרצחים עלוּ והסתתרו בשחת שבעלית הרפת. גוי מקומי שבא לרשת את בגדיהם של ההרוגים, גילה אותם ומסר את הנשארים בחיים לידי הרוצחים. הם נורו מיד במקום.

ביום השחיטה, התחבאו 10 נפשות בבור שנכרה תחת הריצ־פה אצל משה שלמה לוין ביניהם שלמה איטקינד ומשפחתו, בת הרב מוויאזין, לייבה פרידמן ובנו, בת אפרים גוטליבוביץ ובניה, בעלה של בתיה הוברמן עם ילד בן שלש. למחרת נכנס גוי לדירה לשם ביזת החפצים הנותרים, וכאשר שמע קול ילד בוכה הלך ומסר למשטרה, הוציאום ממקום הסתר שלהם הפשיטום בגדיהם, העמידום על ברכיהם ערומים וחכו עד שהגיעו אנשי הגסטאפו מוילייקה ורצחום במקום. קברו אותם בחצר הבית. ינקום ה' דמם.

יוסף זאבי

שארית הפליטה

שארית הפליטה מוויאזין שנשארו בחיים הם:

חיה לוין בת ר' חיים משה קפלן, בנה ובתה – חיים בארץ ישראל.

פרומה קפלן כלתה בנה ובתה – חיים בארץ ישראל.

מֶרקה בת הירשל הנפח.

הבן והבת של הרב ר' יוסף קלצקין – חיים ברוסיה

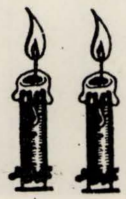
בן־ציון ברמן – חי בשוודיה.

אלקה הבת של בתיה גוטליבוביץ – חיה ברוסיה.

דינה אלפרוביץ ובנה – חיים בארצות הברית.

הרב ר' רפאל שטיין – חי בארצות הברית.

הרב ר' שמואל שטיין – חי בקנדה.

א־ל נוקא רחמים דייך אכלמנות ואבי יתומים אל נא תחזה להתאפק
לרם ישראל שנשפך כמים תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה ——
במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים את נשמותיהם
של אחינו ואחיותנו בני ויליקה והסביבה היקרים שנהרגו ושנשחטו
שנשרפו ושנטבעו שנחנקו ושנקברו חיים ככלם קדושים וטהורים
ביניהם גדולי תורה גאונים ועדיקים שמסרו את נפשם על ——
קידוש השם בגן עדן תהא מנוחתם לכן בעל הרחמים יצרור
בצרור החיים את נשמותם ה הוא ינחלתם ויזכור לנו עקדתם
ותעמוד לנו זכותם ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם
בזכותם נדרחי ישראל ישובו לאחזתם והקדושים לזכרון
תמיד נגד ה צדקתם יבואו שלום וינוחו על —— משכבותם
ונאמר אמן.

ימי זכרון (יארצייט) לקהיל ת ויליקה המזהזודת

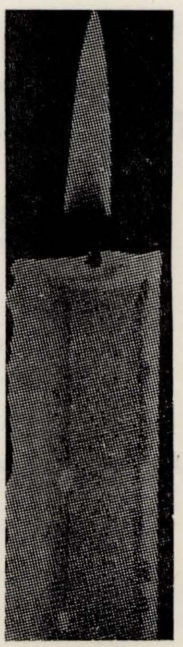
יד בתמוז תש"א

ה ו מנחם אב תש"א

יד אדר־פורים תש"ב

מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם
וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה,
וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה
אֵת חַלְלֵי בַּת עַמִּי.

יִרְמְיָהוּ ח, כג

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

אברמוביץ ישראל–אליהו, אשתו מינה, בניהם: ראובן (נפל במלחמה), אברהם–יצחק, ברל, ובתם רחל.
אברמוביץ לייב
איוויאנסקי בוריס, אשתו סוניה בת ר' לייב באלשינסקי, בנם משה
איידלמן ישעיהו (נספה בכלא ברוסיה)
אלפרוביץ ברוך, אבא של חינה רטנר
אלפרוביץ זונדל, אשתו מנוחה, בנותיהם: צפורה, קלרה ועוד ילדים
אלפרוביץ יוסף, אשתו רחל, בנותיהם דוסיה ונחמה
אלפרוביץ משה, אשתו גיטל, בנם נחום, בתם נחמה
אלפרוביץ קופל, בניו: אהרון, ברוך
אלפרוביץ צבי, בן ר' קופל, אשתו פליה, בתם חיליה
אלפרוביץ רודה, חמותו של ר' אליהו–יוסף טייץ
אלפרוביץ שלום, אשתו שרה, בתם חוה, בעלה ובנם
אלפרוביץ ברטה, אחיותיה: ציפה ורבקה
אסטרמן אהרון, בנותיו: דובה ובעלה וחינה ובעלה
אסטרמן מאיר, אשתו דבושה, בנם מלך, בנותיהם: פייגל ולאה
אפשטין בנימין, אשתו מלכה, בתה סוניה מרגולין
אפשטין ברוך מרדכי, אשתו רחל
אפשטין יצחק, בן ר' ברוך–מרדכי, אשתו צילה וילדיהם
אפשטין אלכסנדר, בן ר' לייב, אשתו יהודית, בנם אריה ועוד בן
אפשטין אהרון, בן ר' לייב, אשתו צרטיל, בנם מרדכי–אריה
אפשטין בוניה, ובתה צילה (נספו במחנה דכאו)
אקמן שמואל, אשתו לאה

בונימוביץ מרל, אלמנת ר' שמואל
בורשטין נחמה, בת ר' שמואל לוין, בעלה אריה ובתם אלינקע (נספו בוילנה)
בזפרוזבני יצחק–מאיר, אשתו אשקה, בתם מלכה ובעלה חיים
בזפרוזבני לייב (נפל במלחמה)
ביקלס רחל, בת ר' ש"ח דובין, בעלה יעקב (נספו בורשה)
בכרך דוד, אשתו תרצה בת ר' ישראל קופילוביץ, בנם ישראל, בתם מרים
בלינדר צבי
בליצשטין ד"ר

בלכר אברהם–משה, אשתו רחל–חנה, בנם אלטר (נפטר ברוסיה) בתם שרה
בקמן לאה, בתה עטקה
ברמן גיטל, בניה: משה (נפל במלחמה), אהרון, מרדכי, שמואל
ברנובסקי וולף, אשתו חוה–ברייגה, אמא שרה–עטע, בנם משה, בנותיהם: רשקה, צפורה ועוד ילדים
ברקוביץ אייזיק, אשתו דריזה, בנם: יוסף–לייב בתם פסיה
ברקוביץ אברהם, בן ר' אייזיק ואשתו ברשאי, אשתו ובנם
גוטמן בנימין, אשתו שרה–רייזל
גוטמן ליפמן, אשתו חיה, בנותיהם: בתיה ומרים
גוטקין קלמן, בתו רוניה
גוטקין שמואל, בן ר' קלמן ואשתו אסתר
גולדברג יצחק, אשתו דבורה, בניהם: משה, אברהם ועוד ילדים
גולדנברג דורה, ממשפ' ר' ישראל–בער, בעלה ובתם בתיה (נספו בקובנה)
גולוב אהרון, אשתו רחל–לאה, בנם שמעון, בנותיהם: חסיה, עטל, ציפה
גולוב מאשה, בנה יוסף–חיים
גולוב מיכאל (נפטר ברוסיה), אשתו דישה, בניהם: מרדכי, יהושע, בנותיהם: רבקה, רחל ושרה
גולוב יעקב, בן ר' מיכאל, אשתו ובניהם
גולוב נחמן, בן ר' מיכאל, אשתו וילדיהם
גולוב מיכאל, אשתו חיה–גיטה בת ר' שלמה–חיים נורמן, בנם דוד ובתם חנה
גולומב ברוך, אשתו בתיה בת ר' ישעיהו אידלמן, בתם יהודית (נספו בוילנה)
גולקוביץ אריה, אשתו בלה בניהם: מיכאל ואלעזר בתם לאה
גורביץ ברוך, אשתו שרה ממשפ' קוגל ובנותיהם
גורביץ יצחק–מנדל, אשתו אסתר, בתם סוניה
גורביץ ישראל–בער, אשתו שרה–פיגה, בנותיהם: גולדה, אסתר, רייזל, בנם לייבע
גורביץ נחום, בן ר' ישראל–בער, אשתו רבקה, בניהם: אברהם, יוסף
גורביץ לאה
גורביץ משה (מוילנה), אשתו ובנותיהם
גורביץ פייוע, אשתו פייגל, בת ר' יעקב קופילוביץ, בנם יעקב, בתם רחל

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

גורביץ שלמה, אשתו חנה, בנם משה
גורביץ ברוך, בן ר' שלמה, בנו בנימין
גורביץ בנימין, בן ר' שלמה, אשתו ז'ניה, בנם יוסף, בתם רחל (נספו בפונאר)
גורדון צירלה
גורדון חיים, אשתו בתיה בת ר' יעקב לנדא
גילמן שרה, אחותה של בתיה זלצמן, בנה שפסל (תיירים מארה"ב – נספו בווילייקה)
גרינהויז דב, אשתו חיה, בתם פרומה ובעלה
גרינהויז זלמן בן ר' דב ואשתו

דודמן שמאי (חתנו של ר' אליהו–יהושע שולמן) – (נפל במלחמה)
דונין רבקה, לבית קוגל (נפטרה ברוסיה)
דימנטשטיין אריה ואשתו, מכאלאפי
דימנטשטין זאב ואשתו
דימנטשטין ברטה, מכאלאפי (נפלה בפרטיזנים)
דינרשטין אברהם
דינרשטין רבקה, כלתו של ר' אברהם דינרשטין, בנה ברוך (בעבע)
דינרשטין יוסף–לייב, אשתו מרים, בניהם: יצחק–חנן, ונח (נפל בפרטיזנים)
דינרשטין זאב, אשתו ובתם
דינרשטין שפרה, אלמנת ר' משה–נתן, בנה יעקב, בתה גיטל
דינרשטין אברהם–לייב, בן ר' משה–נתן
דינרשטין חנן, בן ר' משה–נתן, אשתו וילדיהם
דינרשטין רבקה, אלמנת ר' ניסן, בניה: שלום, נתן, בנותיה: גיטל ולולה
דנישבסקי יצחק, אשתו דבורה בת ר' יואל קופילוביץ

וועוויער ברוך, אשתו ביילה בת ר' יהודה לנדא
וייסמן שמעון, אשתו, בנם שמואל ובתם
וירניקובסקי שמואל, אשתו שרה־רבקה, בת ר' יצחק קופילוביץ
וירניקובסקי יוסף, אשתו חיה, בת ר' יצחק קופילוביץ, בנותיהם: צפורה ומנוחה

זגרמיסטר אליהו–לייב
זוסמן צבי בן ר' יואל־ברוך, אשתו חיה־שרה לבית גיברלטר, בניהם: אהרון–יוסף, שמעון–מרדכי, נפתלי, יצחק, בנותיהם: רחל, שפרה (נספו בגטו קובנה)
זיסקינד רעשע, בנה לאזער (נספה בכלא ברוסיה)
זלצמן ברוך–חיים, אשתו בתיה, בנם לייב, בתם ברטה

חזנוביץ משה, אשתו פניה, בנם צבי
חייט יצחק, אשתו חיה–שרה
חייט מנדל, אשתו שרה–חנה, בנם אליעזר (נפל במלחמה)

טאובס חיים, אשתו חיה בת ר' יוסף לייב דינרשטיין, בנם זאב, בתם מרים.
טייץ ברל, אחיו משה, אחיותיהם: פיגה, רעיה, בעלה וילדיהם
טייץ חנה, אלמנתו של ר' אליהו–יוסף, בתה מנוחה
טילביץ דבורה, בת ר' אהרון לאמפרט, בנה משה ובת
טלרמן יעקב, אשתו רחל לבית קוגל ובתם
טשרטוק מאשע, בנה זלמן, אשתו ובתם (נספו בפונאר)

יבדאסין דבורה, בתה שרה
יוסלסון אריה, אשתו גנשה בת ר' משה–שמעון, בנם גדליהו
יקובסון נטע, אשתו דבורה בת ר' משה־איטשע שולמן, בנם משה

כבש שלמה, אשתו מינה, בנם אברהם, בתם סימה (נספו במחנה באסטוניה)
כגן חיים–יונה, אשתו נחמה, בנם יעקב, בתם רחל
כצנלסון שאול (נפטר ברוסיה), בתו עטל

לויט חיים, אשתו דובה, בתם דבושה ובנם
לויטן שרה, אלמנת ר' נפתלי, בתה רחל
לוין מיירים, אשתו חיה, בניהם: מרדכי (נפל במלחמה), יעקב
לוין מרדכי, אשתו פייגה
לוין אליהו, בן ר' מרדכי, אשתו חסיה, בנם יהודה–לייב, בנותיהם: זיסה, שרה
לוין מאיר, בן ר' מרדכי, אשתו שפרה, בנם גדליהו, בתם לאה
לוין נחמן (נפטר ברוסיה)
לוין חצקל, אשתו עלקה (נפטרה ברוסיה)
לוין רחל לבית טייץ, בתה חוה (נפטרה ברוסיה)
לוין שלמה–חיים, אשתו רחל–לאה, בנם אשר
לוין שמואל, אשתו חיה–שרה, בנם אברהם–אהרון
לוין מינה, בת ר' שמואל, בעלה ובתם

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

לוין יעקב, בן ר׳ שמואל ואשתו (נספו במחנה באסטוניה)
לוינסון יצחק, אשתו מוסיה
לוינסון ליפה, בניו: מאיר (נספה במחנה באסטוניה), שמואל (נפל במלחמה) בנותיו: נחמה, פניה
לוינסון פסח, בן ר׳ ליפה, ואשתו (נספו במחנה באסטוניה)
ליברמן חיה–שפרה, אלמנת ר׳ שעפסל, בתה רבקה
ליברמן אייזיק, בן ר׳ שעפסל, אשתו רחל וילדיהם
ליברמן זלמן, בן ר׳ שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן חיים–יהודה, בן ר׳ שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן ישראל–נחמן, בן ר׳ שעפסל, אשתו וילדיהם
ליברמן יחיאל, בן ר׳ שעפסל, אשתו צפורה בת ר׳ שמעון קלקה ובתם
ליפשיץ חיים, אשתו עלקה
ליפשיץ יצחק, אשתו רבקה, בנם יעקב, בתם שרה (נספו במחנה באסטוניה)
ליפשיץ לייב, אשתו פייגה בת ר׳ יעקב לנדא, בנם זלמן, בתם דבורה
למפרט אהרון, אשתו עטל
למפרט אברהם, בן ר׳ אהרון, אשתו ליזה וילדיהם
לנדא חיה–עטל, אלמנת ר׳ אברהם–זלמן, בתה שרה–בתיה
לנדא מאיר, בן ר׳ אברהם–זלמן, אשתו פרידה, בנותיהם חנה וליבה
לנדא־רובינשטיין רחל בת ר׳ אברהם זלמן, בעלה יעקב וילדיהם (נספו באיוועניץ)
לנדא יהודה, אשתו פראדה
לנדא מרדכי בן ר׳ יהודה, אשתו רחל ובתם
לנדא יעקב, אשתו חיה–פעסיה
לנדא מאיר, בן ר׳ יעקב, אשתו וילדיהם
לנדא נחמן, בן ר׳ יעקב ואשתו
לפידות לייזר–הירש, אשתו חוה, בנם איזי (נספה בפונאר)
לפידות שמואל, אשתו שושה, בניהם: משה, נחום

מזוביצקה טעמע, בת ר׳ אברהם דינרשטין
מיליקובסקי לייב, אשתו אשקה, בנם תנחום (נפל במלחמה), בתם מינה
מייסקי דוד, אשתו וילדיהם
מלצר ירמיהו, אשתו מנוחה, בנם אריה ועוד ילדים
מלצר מריאשה, בת ר׳ מיכאל גולוב, בעלה יוסף ובנותיהם נחמה ועוד 2 בנות
מלשקביץ לייב, אשתו אסתר
מלשקביץ אייזיק, בן ר׳ לייב, אשתו דשקה, בתם פירה
מלשקביץ שאול, בן ר׳ לייב, אשתו סוניה, בנותיהם: רבקה, מרים
מרקון מרדכי, אשתו חנה–חיה, בנותיהם: טייבל, סוניה, חינה ומשפחתה
משיץ יהודה, הרב, אשתו אסתר–הדסה, בתם פרידה
משיץ יצחק, אשתו צפורה ובנם (נספו בקובלניק)
משיץ אברהם, הרב, אשתו ובתם חנה
משיץ אלחנן, הרב, אשתו לאה בת הרב ר׳ יהודה משיץ, בניהם: אהרון, משה, בנותיהם: שרה, בתיה

נח השוחט ואשתו איטקה ברריינה
נורמן אברהם (נפטר באיטליה, בדרך לא״י), בנו חיים
נורמן אברהם, אשתו בתיה
נורמן נחום בן ר׳ אברהם, אשתו סוניה, בנותיהם: בילה, ליובה
נורמן בן–ציון, אשתו שרה–בתיה
נורמן ברוך, אשתו דובה, בניהם: רפאל, נפתלי, בנותיהם: דריזה, גליה
נורמן נתן, בן ר׳ ברוך, אשתו רבקה בת ר׳ לייב מיליקובסקי, ובתם
נורמן ברל–דוד, אשתו רחל–לאה, בנם זלמן, בתם רבקה–דבורה
נורמן אברהם–יצחק, בן ר׳ ברל–דוד, אשתו וילדיהם
נורמן דוד–מרדכי, אשתו איטקה, בנותיהם: שרה, זלטה
נורמן זוסמן, אשתו רשקה, בנם נחמיה (נפטר ברוסיה), בתם נחמה–אטה
נורמן יעקב, אשתו מריאשה
נורמן יעקב–משה, אשתו מלכה, בנם בנימין, בתם דבורה
נורמן יצחק בן ר׳ אהרון–דוד, אשתו דובה, בנם נחום
נורמן יצחק־דוד, אשתו טייבה, בנם הירשל, בתם חינה
נורמן לייזר–מאיר
נורמן יוסף, בן ר׳ לייזר–מאיר, אשתו, בנם ובתם
נורמן מאיר, בניו: אליעזר, דוד
נורמן משה, אשתו הינדה, בנם נחום, בנותיהם: רבקה, דבורה, צביה, מרים
נורמן משה–שמעון, אשתו הניה, בנם פסח–יצחק, בתם לאה
נורמן נח, אשתו פייגה–חינה
נורמן קלמן
נורמן שלום, בתו חנה–חינה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

נורמן שלום־יצחק, בן ר׳ צבי, אשתו רוזה (נפטרו ברוסיה)
נורמן שלום–יצחק, בן ר׳ זליג–זושע, בנו זליג (נפטרו ברוסיה)
נורמן שלום–יצחק, בן ר׳ אליהו (נפטר ברוסיה), בנו אליהו (נפל במלחמה)
נורמן שלמה–חיים, בתו שרה
נורמן נח, בן ר׳ שלמה חיים, אשתו שרה, בנם יעקב
נורמן שמעון–ישעיהו, אשתו חנה–בתיה, בתם פסיה
נורמן שרה־מירה, אלמנת ר׳ זליג, בניה: זלמן־נתן, משה–יצחק
נורמן ראובן, בן ר׳ זליג, אשתו סימה, בנם זליג

סובול בתיה, בנה זכריהו, בתה צפורה
סוידלר ברוך (נפטר בכלא ברוסיה)
סוירסקי אליקים, אשתו הדסה, בניהם: פרץ, שמחה, בתם פרידל
סוירסקי חיים, אחותו שרה
סוירסקי משה, אשתו מרל
סוירסקי יהושע, אשתו בתיה, בנם שמחה (נספו בפונאר)
סוירסקי סוניה, בנה ברוך
סולונוביץ ישראל–מיכאל, אשתו ובתם
סילצקי יוסף, אשתו לאה, בתם מניה
סירוטקין יצחק, אשתו פניה, בת ר׳ יהודה קצוביץ, בנם משה, בתם רחל
סאסנסקי אבא, אשתו עטה־רחל ושני בנים

פבלובסקי אריה (נפל במלחמה), אשתו ובנם
פוטרפס ישראל, אשתו שאשע
פוטרפס יצחק בן ר׳ ישראל, אשתו מניה בת ר׳ ישעיהו אידלמן, בנותיהם: סופיה, פניה
פופיל דובה, ממשפ׳ רייטשטיין, ובעלה
פורמן ואשתו (חייט מוילנה), נכדתם ובעלה
פינקלשטיין אהרון, אשתו רבקה
פלורמן אשר, אשתו חינה, בניהם: אריה, טוליק
פלץ הרמן, אשתו צפורה בת ר׳ אברהם דינרשטין
פלקסר שמעון, אשתו ז׳ניה (נפלה בפרטיזנים), בתם מרים, בנם זאבל
פיסטונוביץ רייזה, בנה אשר
פרידמן ברטה, בת ר׳ משה סוירסקי, בתה אסתר

צימרמן פייוע, אשתו רחל, בניהם: יצחק, יעקב, בתם זלטה
ציפלביץ דוד, אשתו חינה, בת ר׳ מרדכי לוין, בנותיהם: שרה, אסתר, שפרה, בנם דוד
צ׳רני יעקב (נפטר ברוסיה)
צ׳רני מקס, אשתו צפורה, בת ר׳ יצחק נורמן, בתם

קגנוביץ אליהו, אשתו נחמה, בת ר׳ זלמן קופילוביץ וילדיהם
קגנוביץ ברוך, אשתו אסתר, בניהם: מרדכי, אברהם–יצחק, בתם גיטל
קגנוביץ בנימין, אחיותיו: פרלה ומשפחתה, זילפה ומשפחתה
קובלנץ גרונם, אשתו דשקה, בנם זלמן, בתם פירה
קוגל שרה–בתיה, בתה חיה
קוגל גרשון–לייב, אשתו וילדיהם (נספו בפרפינובה)
קוגל חיים, אשתו יהודית, בתם לאה ובן
קולבק שיינה–עטל, בתה אלטה
קולבק חיים, אשתו פרידה, בתם אידה
קוניצפולסקי מרדכי, אשתו פניה, בת ר׳ משה סוירסקי, בנם ובתם
קוניצפולסקי אברהם, אשתו גיטל, בת ר׳ ישראל־בער גורביץ
קופילוביץ אליעזר–זאב בן ר׳ ישראל, אשתו רחל ובתם שרה ובעלה סלק וולודבסקי
קופילוביץ אפרים, בן ר׳ זליג (נפל במלחמה)
קופילוביץ אשר בן ר׳ יוסף (נפל במלחמה)
קופילוביץ בתיה, אלמנת ר׳ מרדכי
קופילוביץ זלמן, בן ר׳ יקותיאל–זוסיה, אחיותיו: הינדה וינטה
קופילוביץ צבי בן ר׳ יקותיאל–זוסיה, אשתו רוזה לבית אפשטיין (נספו במחנה דכאו), בנם זוסיה (נספה בגטו קובנה)
קופילוביץ ברטה, אחיותיה לענא ומניה (נספו בפונאר)
קופילוביץ חנה, אשת צבי ממשפ׳ יצחק דער גלאסנער
קופילוביץ חיים, אשתו דבושה בת ר׳ נתן נורמן
קופילוביץ חסיה, אלמנת ר׳ יעקב
קופילוביץ חסיה–הניה
קופילוביץ יעקב, בן חסיה–הניה, אשתו רבקה בת ר׳ משה־שמעון, בנם אריה, בנותיהם: מאריישא־אידלה, שרה–רייזל
קופילוביץ נחמיה, בן חסיה–הניה, אשתו בונה, – שרה, אמא של בונה, בנם אריה, בתם ליבה
קופילוביץ יואל, אשתו צירה

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

קופילוביץ אברהם בן ר' יואל, אשתו הניה, בנם משה, בתם מרים
קופילוביץ יונה בן ר' שמואל, אשתו רוזה ובתם קלרה
קופילוביץ זונדל בן ר' שמואל, אשתו טייבל, בתם פרומה
קופילוביץ יעקב בן ר' צבי (העשלס), אשתו פייגה
קופילוביץ יצחק בן ר' זלמן, אשתו פרומה וילדיהם
קופילוביץ לייזר בן ר' זלמן, אשתו מלכה, בנם ברל
קופילוביץ שמעון בן ר' זלמן, אשתו בדנה, בנם קופל, בתם לאה
קופילוביץ גיטל, בת ר' זלמן
קופילוביץ יצחק, בן ר' מיירים (נפל במלחמה)
קופילוביץ ירוחם בן חנה טרפוס
קופילוביץ ישראל–יהודה, אשתו ליבה בת ר' יצחק–מאיר, דודתו בתיה ואחותו צפורה
קופילוביץ צפורה, אחותה בתיה
קופילוביץ ליפה, אשתו לאה בת ר' ישראל־בער גורביץ, בניהם: שמואל, מוטל, יוסף, בנותיהם: חוה, רייזל
קופילוביץ שושקע, אחותו של ליפה
קופילוביץ מיכאל, אשתו חיה ובנותיהם
קופילוביץ מרדכי (מקס), אשתו פניה
קופילוביץ משה, בן ר' נחום, אשתו בת־שבע, בנם אליהו
קופילוביץ יהושע, בן ר' נחום, אחיו: יונה, ראובן, אחותם יגטה
קופילוביץ משה–נחמיה, אשתו רבקה (נספו בקריביץ)
קופילוביץ נח, בן ר' יצחק, אשתו הניה, בתם בתיה
קופילוביץ פייוע, בן ר' יצחק, אחותו בתיה
קופילוביץ פלטיאל, בן ר' זכריהו, אשתו מניה, בנותיהם: גיטה, רינה ועוד 3 ילדים (נספו בגטו לודז')
קופילוביץ גרשון, בן ר' זכריהו, אשתו אסתר, בניהם: מרדכי, ראובן
קופילוביץ ציפה, בנה ברוך
קופילוביץ רייזל, אלמנת ר' דוד
קופילוביץ רייזל, אלמנת ר' שמעון, בנה נתן (נפטרו ברוסיה)
קופילוביץ בנימין, בן ר' שמעון, אשתו רוזה, בנם אליהו (נספו בפונאר)
קופילוביץ משה, בן ר' שמעון, אשתו רחל, בתם סוניה, בנם דוד
קופילוביץ רחל–חנה
קופילוביץ שמואל, אשתו חיה–רודה, בתם בתיה
קופילוביץ שמעון, אשתו חיה, בניהם: ליאון, יצחק, (נפל במלחמה) בנותיהם: רבקה, בתיה
קופילוביץ יעקב, בן ר' שמעון, אשתו חיה בת ר' קופל אלפירוביץ, וילדיהם
קופילוביץ חנה, בנה יעקב, אשתו וילדיהם
קופילוביץ שמעון–מאיר, אשתו דבורה, בתם ליבה
קופרשטוך אפרים, אשתו שינה בת ר' אליהו־יהושע שולמן, בנם יוסף
קור פנחס (נפטר ברוסיה)
קור מיכאל, בן ר' פנחס, אשתו ובתו (נספו בברנוביץ)
קז'דן זלמן, אשתו שרה, בניהם: יעקב, אברהם, חנן, ברוך (נפל במלחמה), בתם מינה
קינסקה טטיאנה (רופאת שניים)
קליין משה הרב, אשתו חנה בת הרב יהודה משיץ, בנם זאב, בנותיהם: בתיה, פרידל
קלייגמן יחזקאל, אשתו גיטל בת ר' לייב אפשטין, בנם אריה ועוד בן
קלקה שמעון, אשתו חיה–בילה, בנם צבי (נפל במלחמה)
קלקה צבי, אשתו ברינה לבית פיסטונוביץ, בנם
קליר נחמיה, אשתו סוניה, בניהם: יצחק, יהושע, בתם צילה ובעלה
קפלן אהרון, אשתו שרה בת ר' יעקב צ'רני ובתם
קפלן אליעזר
קצוביץ סוניה, אלמנת ר' יהודה
קריביצקי מנדל, אשתו יוכבד, בנם גרשון, בנותיהם: צילה, בתיה
קריינס זונדל, אשתו פניה
קריינס יצחק, אשתו חינה בת ר' קימן נורמן, בנם שלמה
קרייציק דב אשתו בילה בת ר' שמואל קופילוביץ וילדיהם
קרמניק סלוה, בת ר' דב גרינהויז, בעלה ובתם
קרצמר סוניה, בת ר' דב גרינהויז, בניה: שמעון, משה

רבונסקי לייב ואשתו
רבונסקי יעקב, אשתו וילדיהם
רבינוביץ חיה
רבינוביץ משה, בן חיה, אשתו חיה
רבינוביץ מרקה, אלמנתו של ר' יעקב, בתה בתיה ומשפחתה
רבינוביץ לייב, בן ר' יעקב, אשתו חנה–רבקה בת ר' מרדכי–לייזר, בנם משה, בתם פיגל
רבינוביץ נח, בן ר' יעקב, אשתו וילדיהם
רבינוביץ שלום, חתנו של ר' פנחס קור (נפל במלחמה)

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

רגובין שלמה, אשתו סוניה, בת ר׳ יעקב לנדא, וילדיהם
רודיצקי אריה–לייב, אשתו חיה–אידה בת ר׳ קלמן
גוטקין, בניהם: יצחק, גוטמן
רודניצקי שמואל, אשתו זלדה
רודנסקי זאב, אשתו צילה בת ר׳ פנחס שולמן וילדיהם
רוזנבאום הלל ואשתו
רוזנבאום מרים, בת ר׳ הלל, בעלה וילדיהם
רוטמן מרדכי, אשתו ליבה
רזניק שבתי, אשתו גיטל בת ר׳ משה־שמעון נורמן, בנם פייוול
רטנר יעקב, אשתו חינה (נפטרו ברוסיה)
רייטשטיין זלדה (נפטרה ברוסיה), בניה: ישעיהו, נטע
רייטשטיין שניאור, אשתו שינה, בתם ברייגה, ועוד ילדים
רייטשטיין שרה–פייגה
רפופורט יעקב, אשתו וילדיהם

שוימר שבתי, אשתו רחל, אחיו דב
שולמן לייבה–ראובן, אשתו אסתר, בנם משה
שולמן מנדל, אשתו מריאשה, בנותיהם: מאשע, חנה, אלקה, בנם ברוך (נפל במלחמה)
שולמן משה–יעקב, אשתו שימה (שם משפחתה מקודם נול)
שולמן אליהו–יהושע, אשתו חיה–שרה
שורץ רבקה, בת ר׳ יצחק לוינסון, בעלה חיים
שטינמן, אשתו ובנם אהרון
שירוקוברודו אריה, אשתו מינה, בניהם: יוסף, דב
שמוקלר יוסף (נפטר בדרך לא״י) אשתו ובתם (נספו בווילייקה)
שניאורסון ליאון, אשתו רבקה בת ר׳ אהרון אַנשילביץ, ובתם
שפטניצקי יוסף, אשתו זיסל, בת חיה רבינוביץ, בתם ליבה, בנם זליג
שפריירגן ישראל, אשתו פרידה בת מלכה גרינהויז, אחותו תירצה
שץ שלמה, אשתו חיה, לבית דובין, בתם לאה

תרשיש יוסף, אשתו פייגה

רשימה זו, של הנספחים, רוכזה וסודרה מהזכרון. איננו בטוחים אם לא פסחנו או החלפנו, שמות קדושים. מפני ריחוק הזמן וגבול היכולת של העוסקים, אנו מבקשים לדוננו לכף זכות.

בני עירנו שנפלו בצבא הפולני והסובייטי בימי מלחמת העולם השניה

אברמוביץ, ראובן בן ישראל אליהו
בזפרוזבני, לייב בן יצחק מאיר
ברמן, משה בן דב
דודמן, שמאי חתן ר' אליהו יהושע
חייט, אליעזר בן מנדל
לוין, מרדכי בן מיירים
לוינסון, שמואל בן ליפה
מיליקובסקי, תנחום בן לייב
נורמן, אליהו בן שלום יצחק
פבלובסקי, לייב
קופילוביץ, אשר בן יוסף
קופילוביץ, אפרים בן זליג
קופילוביץ, יצחק בן מיירים
קופילוביץ, יצחק בן שמעון
קז'דן, ברוך בן זלמן
קלקה, צבי בן שמעון
רבינוביץ, שלום חתנו של פנחס קור
שולמן, ברוך בן מנדל

ציון לנשמת בני העיר שנפטרו בארץ בדורות האחרונים

אדיר (רודניצקי), מנחם תל־אביב
ארבטר, פלטה רמת־גן
אלחנני, מאיר תל־אביב
בונימוביץ, אליהו כרכור
ביחובסקי, זלמן תל־אביב
בית הלחמי, יהושע בעלה של לאה לפידות
ברמן דב, כפר סבא
גרינהויז, חיים אריה גבעתיים
דיקן (דיקשטיין), פלטיאל, פרופסור, תל־אביב
זאבי (ווילק), חנה בתיה תל־אביב
חייט, ליבה ירושלים
צ'רני, רחל בת־ים
ישראלי, אשר בעלה של חדוה לפידות תל־אביב
לוין, יעקב בת־ים
לוין, רבקה בת־ים
משיץ, מלכה ברכה תל־אביב
נורמן, אסיה בת־ים
נורמן, זוסמן בת־ים
נורמן, יצחק מרדכי חיפה
נורמן, פסיה חיפה
ספוזניקוב, אליעזר תל־אביב
ספוזניקוב, חנן תל־אביב
ספוזניקוב, יצחק תל־אביב
ספוזניקוב, ישראל תל־אביב
פרומין, לייב ירושלים
פרומין, יעקב ירושלים
קופילוביץ, גישה גני־תקוה
קופילוביץ, זכריה תל־אביב
קופילוביץ־כרמלי, עקיבא תל־אביב
קופילוביץ־פולובר, שיינה תל־אביב
קופילוביץ, ליבה גני־תקוה
קופילוביץ, חיים שלום תל־אביב
קור, נחמיה רמת־גן
רולניק, אברהם רמת־גן
שולברג, עמנואל תל־אביב, בעלה של דינה נורמן
שייניוק, רבקה תל־אביב
שולמן, זלמן בת־ים
שפירא־קופילוביץ, מיכלה תל־אביב

רשימת קדושי קהילת וויאזין

איטקינד, שלמה ושלשה ילדים, נספו בוויאזין
איטקינד, הרב ר׳ משה ומשפחתו, 6 נפשות,
נספו בווילנא
בלכר, מרדכי יצחק ושני ילדים, נספו בוויאזין
ברמן, גיטע, נספתה בוויאזין
גוטליבוביץ מינקוב, רחל, בעלה ובתם, נספו בוויאזין
גוטליבוביץ, אפרים ומשפחתו, 6 נפשות, נספו בוויאזין
גינזבורג, אהרן ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
דוברובסקי, בתיה רבקה ובתה, נספו בוויאזין
דינרשטיין, מירה, נספתה באיליה
הוברמן, חיה ובנה משה, נספו בוויאזין
הוברמן, בתיה, בעלה ובנם, נספו בוויאזין
ווייגר, צבי הרשיל ואשתו איטה, נספו בוויאזין
ווילנסקי, דוד, נספה באיליה
לוין, משה שלמה, נספה בוויאזין
מלצר, חנוך, אשתו ובתו, נספו בוויאזין
מלצר, רחל חיינה ובנה, נספו בוויאזין
סוסנסקי, אליעזר ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
פייגל, שלמה ומיירים ושתי בנותיו, נספו בוויאזין
פרידמן, לייב ומשפחתו, 4 נפשות, נספו בוויאזין
פרסמן, משה יהודה ומשפחתו, 8 נפשות, נספו באיליה
קופילוביץ, יעקב ומשפחתו, 3 נפשות, נספו בוויאזין
קלצקין, הרב ר׳ יוסף, נספה בווילייקה
קפלן, ר׳ חיים משה ואשתו, נספו בוויאזין
קפלן, יצחק
קפלן, נחום יהודה, נפל בצבא האדום ליד ברלין
קפלן, לייב בר, נספה בוויאזין
רבינוביץ, אייזיק ומשפחתו, 5 נפשות, נספו בוויאזין
רבינוביץ, אשר, נפל כפרטיזן
ריער, הירשל ואשתו טייבל ובניהם, נספו בווילייקה
ריער, שלום ואיסר, נספו בווילייקה
שטיין, ר׳ בן־ציון ובתו, נספו בוויאזין
שפרבר, חתנו של ר׳ בן־ציון, ומשפחתו, 4 נפשות,
נספו בוויאזין

רשימת קדושי הכפר נייקה

חדש, יצחק מרדכי אשתו אידה וילדיהם:
יוסף ויעקב, נחמה ורחל, בתיה ובתה שרה
נורמן, אייזיק ובניו דוב ויהודה
שולמן, מנדל אשתו רייזל וילדיהם: יצחק ובלומה
שולמן, קופיל ואשתו אלקה
שולמן, משה ואשתו צ׳רנה
שולמן, זאב אשתו ליבה וילדיהם: שמואל יצחק, נח, וחיה
שולמן, שרגא (שוחט ומוהל) אשתו צירה ואחותו בתיה
שולמן, שמעון אשתו רייזל וילדיהם:
יהודה, מאיר־בער, חנה ואלקה
שולמן, דוד אשתו זלדה ובנם אברהם
שולמן, מרים לבית שפירא
שפירא, שלום ובנותיו רחל ופרידה
שפירא, וולה (זאב) ואשתו פסיה
שפירא, ירמיהו אשתו איטקה וילדיהם:
ברוך, יעקב, זונדל וחיים
שפירא, יהודה אשתו רחל ושלושה ילדים
שפירא, ירחמיאל אשתו יאכה ובתם
שפירא, מאשה ובתה סימה
שפירא, רוטקה ובנה

שאלי את השרופה באש!
איכה היית לשמה ולמשיסה!

וויליקה המחוזית

(פלך וילנה)

בנפול בניך קדושיך לפני צר
לזכר קדושיה מוסדותיה ומכמניה
שנספו בתקופה הנאצית
בשנות תש"א 1941, תש"ג 1943
ארץ אל תכסי דמם, אל נקמות ד'

"יום הזכרון שושן פורים" יוצאי וויליקה בישראל ובתפוצות

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת הרב ר' יהודה משיץ וחתנו הרב משה קליין

יבלח"א יעקב ודוד

זאב ובתיה קליין

נכדי הרב

יוסף ורחל אלפרוביץ

ישעיהו אידלמן ואשתו נחמה

בתיה איידלמן-גולומב

סופיה פוטרפס-איידלמן

משפחות יצחק מאיר בזפרוזבני וישראל יהודה קופילוביץ

יבלח"א רחל, רחל, משה ואייזיק

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחות שלמה גורביץ ויהודה קופילוביץ
יבלח"א רעיה, נשקה והילדים

לאה גורביץ

מלכה גרינהויז

מרדכי ברמן

משפחות ישראל בער גורביץ וליפה קופילוביץ

יבלח"א יחזקאל

משפחת אהרון גולוב

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

ריבה שוורץ-לוינסון

רחל דובין-ביקלס

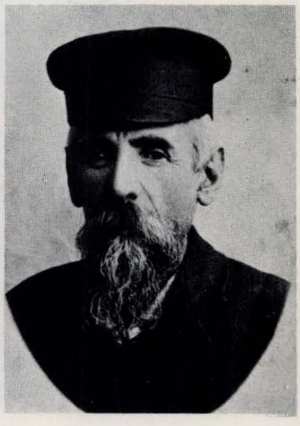
צילה קליר

נחמה וסימה קליר
שלמה וחיה שץ

לולינקה שץ בזרועות אמה

אברהם דינרשטיין ואשתו

טעמע מזוביצקה-דינרשטיין

צפורה פלץ-דינרשטיין

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

ברוך חיים זלצמן

בתיה זלצמן

שרה גלמן מארה"ב ובנה שבתי נספו בווילייקה

ברטה זלצמן

משפחת אלי זלצמן מרצקה

משפחת שמעון וייסמן

שמואל ושושה לפידות

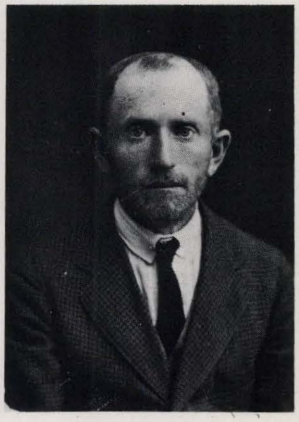
ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

מינה כבש

משפחת יצחק ליפשיץ

מיירים לוין ואשתו חיה

מערע לאה ונכדתה

בתיה סבירסקי־פרידמן ובתה

פניה סבירסקי־קוניצפולסקי ובנה

יהושע ובתיה סבירסקי

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת משה שמעון נורמן וחתנו שבתי ריזניק

ברוך נורמן וילדיו:

דרייזה

רפאל

נתן

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

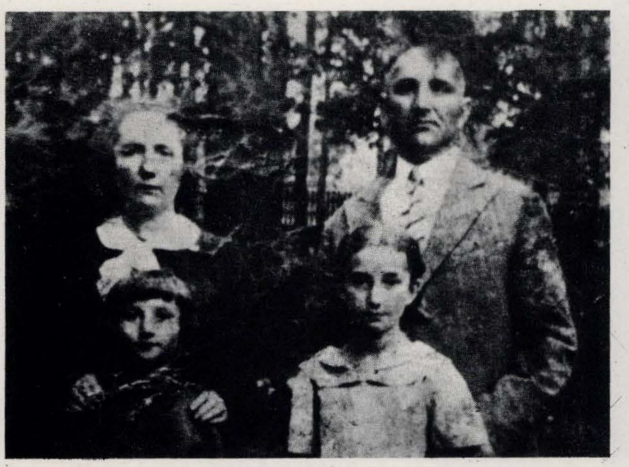
משפחת זליג נורמן יבלח"א צילה וגיטה

רשקה נורמן (אשת זוסמן)

משפחת נחום נורמן

משפחת דוד מרדכי נורמן יבלח"א מולע

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

שלום נורמן ובתו חנה חינה

שמעון ישעיה וחנה בתיה נורמן

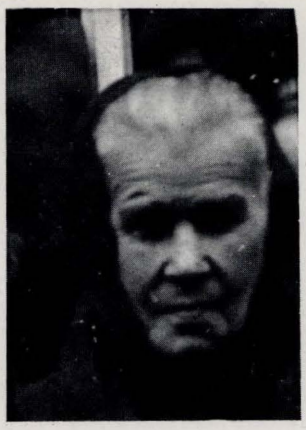
נחום נורמן

צפורה סובול

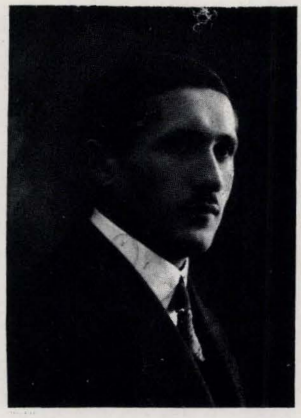

לייב פבלובסקי

שיינה אטל קולבק

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

פלטיאל בן זכריה קופילוביץ

יואל קופילוביץ ואשתו צירה

גרשון ואסתר קופילוביץ

בניהם:

מרדכי

ראובן

משפחת יעקב קופילוביץ (השיל"ם) וחתנו שאול מלשקביץ

יצחק בן מיירים קופילוביץ

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת צבי בן זוסמן קופילוביץ
יבלח"א יצחק

משפחת צבי זוסמן

זלמן קופילוביץ ואחיותיו:

הינדה

יענה

משפחת יוסף שמוקלר ומשפחת שטיינמן

שלמה רוגובין

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

משפחת אליעזר זאב בן ישראל קופילוביץ

בתיה קריביצקי

שרה קופילוביץ ובעלה

צבי קלקה

משפחת תרצה קופילוביץ-בכרך ואחותה צביה הלפרין-קופילוביץ

משפחת שמעון קלקה

משפחת חיים משה קפלן מוויאזין

משפחת הרב משה איטקינד מוויאזין
ראש ישיבה ב"ראמויילעס"-וילנה

משפחת ריער מוויאזין

חנה בוניימוביץ

גולדה גורביץ

אריה גרינהויז

נחום גרינהויז

משה מנחם דובין

לאה דוואשע דובין

שנפטרו בדורות האחרונים

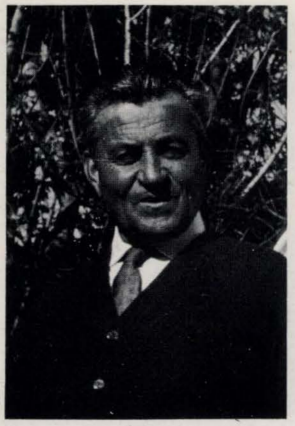
הרב יואל ברוך זוסמן

זוסמן נורמן

שרה בתיה נורמן

שלמה שפוזניקוב

מיכאל קופילוביץ

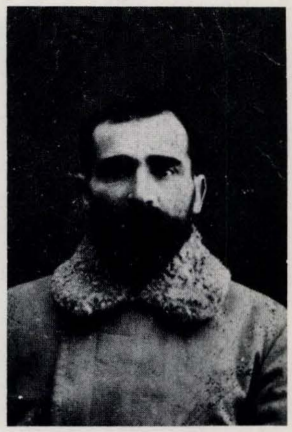
סוניה קופילוביץ

נחמיה קור

אברהם רולניק

נחמיה שיניוק

רבקה שיניוק

יוסף ופיגה תרשיש

פנ
אמנו היקרה והחשובה מ
רחל סולוביציק
בת ר׳ בן ציון הכהן זל
נפטרה ז אלול
תרפ״ג תנצב״ה

תנוח
תרצא

כ נ
אבינו היקר מזהו
יצחק בר
מיירים הלוי
נפטר ראח
אב תרפ

פ נ
אבינו היקר עטרת
ראשנו הישר כארם
הרב הצדיק
דוד שלמה
בר מאיר זל
פלאוויק
תרצה

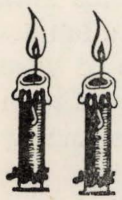

יזכור ה'

YISKOR

Our sacred, unforgettable community of Vileika is gone, and it left us three days of memorial and mourning, as follows:

I. *17 of Tamuz (17.7.41)* when more than 150 men were slaughtered in the wood of Malouni.

II. *5th and 6th of Menahem Av (29-30.8.41).* In these two days more than 250 men, women and children were brutally killed near Mayak and buried there in a common grave.

III. *14 of Adar (Purim) (3.3.42).* The third, final slaughter was on Purim; men, women and children were bestially killed, and their bodies burnt in a pit in the prison yard in Vileika.

All Vileika townsmen both in Israel and abroad fixed the Yahrzeit day in memory of our slaughtered townsmen on Shushan-Purim. On that day we gather together and meditate on the memory of our brutally killed brethren.

If you are one of our townsmen, or a descendant of its people, please read this book it on each one of the three above dates and learn from it the last request of the sacred members of your family and relatives, who are crying from their graves and demand revenge.

Remember and do not forget!

Remember what Amalek did to us, this modern Amalek of our times.

Tell your children, and they, in turn, shall tell their children, until the end of days, what the Nazi Amalekim and their accomplices did to our people. When you light a Yahrzeit candle in memory of the souls of members of your family and relatives — you should think of them and know that your sorrow is not the sorrow of a single, individual person, as you are mourning for thousands and thousands of our people. Your tears are nothing but a drop in the sea of blood and tears, sorrow, bereavement and annihilation of our agonizing people.

REMEMBER AND DO NOT FORGET !

THE HOLOCAUST

The annihilation of the Jews of Vileika like all others in all Nazi occupied territories in World War II was planned carefully and meticulously up to the last iota.

The first victims were Jews who were reported by neighbors that they collaborated with the Soviets. The very first one was the son of Meirim Levin who served in the militia organized by the Soviets. The Germans looked for him, but could not locate him, so they killed his brother instead.

The German murderers planned three "actions" (murder campaigns): the first of these took place in the wood of Malouny where 150 men were killed.

In the second, "two day action", men, women and children were snatched, carried off by force and slaughtered in the Mayak (near Krivaya Sloboda) into a common grave digged and prepared in advance by Jews of the town.

The third, last action, was on Purim ,when the remnant of the Jews of Vileika and the surrounding villages were slaughtered in the yard of the central prison of the town and the corpses were thrown into a deep pit there and burned. Later on single individuals and even groups of Jews were brought daily to the pit, killed and their corpses thrown into the fire of the pit. For many weeks afterwards the smoke rising from the pit hung like a cloud over the yard.

But the Jews of Vileika were to be found also in the woods, ghettos and partisan camps. Those who succeeded to escape from the ghetto and join the partisans covered the Jewish people with glory. Two of them, Noah Dinerstein and Itzhak Zihok from Retzke were decorated after their death with the highest medal of the Soviet Union, "Hero of the Soviet Union", in recognition of their heroic feats in struggle against the Germans.

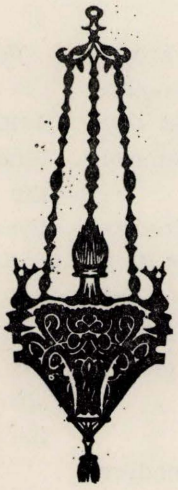
Many of these sainted heroes were our townsmen who fought like lions and avenged the blood of the Jewish victims murdered by the Nazis.

In the Hebrew part of this book, in the chapter on the holocaust as well as in the Yiddish part (page 231) the reader will find a full description of what happened to the Jews of Vileika from the day the Germans occupied the town till the final annihilation of the entire community in 1944, before they retreated.

At the end of the book a list of the names of the victims is given.

Vileika was wiped out from the face of the earth, but its brave sons inscribed a glorious page in the history of the martyrdom of the Jewish people.

Iyar 5732 *Kalman Farber*

in the Hebrew Secondary school and Seminary there.

A bank, a Gemilat Hessed (an interest-free loan society) and other benevolent institutions were established in accordance with the age old Jewish traditions. So also was established a library which contained Hebrew, Yiddish and Polish books.

Vileika was always known as a Zionist town, and as soon as the fires of the wars were extinguished in the beginning of the twenties the Jewish youth renewed the activities that were stopped during the years of the war. They flocked to the various Zionist organizations and groups which were established in town by efforts of prewar, veteran Zionists, such as Messrs. Jacob Levin, Benzion and Abraham Norman.

In addition many young people were trained and prepared for Aliya to Eretz Israel.

In 1921 the first Jewish community council was elected, with S. H. Dubin at its head. The council functioned and developed nicely during the twenty years of its existence, until the annihilation of the entire community by the cruel Germans.

For a number of years after the first World War the economic situation in the town improved, although a considerable number of Jews were supported by relatives in U.S.A.

In the thirties, when the antisemitic movement in Poland became intense, the economic situation of the Jews in town deteriorated. They were particularly hit by the acute antisemitic propaganda of an economic boycott on them.

At the outbreak of World War II more than 20 Jewish young men were drafted and sent to the front; most of them were taken prisoners by the Germans, and some never returned.

On Sep. 17, 1939, Vileika was occupied by Russian Soviet forces, and the economic situation in town immediately changed for the worse. After a few days of Soviet rule one could not recognize the town. The sawmill of Yeshaya Edelman and Ch. Dubin was nationalized. Edelman was the first Jew to be detained on charge of being "an enemy of the new regime"; he was imprisoned in Minsk and was never heard of again. Later on Dov Berman, Berl Shulman, Nehemia Keller and his son-in-law, Gronem Koblenz and David Charna were detained.

At the end of the winter 1939-1940, when the people of the town were given Soviet identity cards, many of the Jews in town were given cards with the infamous paragraph "Forbidden to live in the capital city of the province, being a dangerous person", and were obliged to move to the villages. Their houses and chattels were confiscated, and their economic situation became unbearable. Whoever could not prove that he was a worker in the past, could not get any work now and was on the brink of starvation. All religious, welfare and charitable institutions, including the synagogues, were closed down. All Jewish workers were required to sign a petition to Government asking that the synagogues be closed down because they are not in need of them any more. The great synagogue was turned into a hostel for gentile workers, and the others served as storehouses for grains. One small side-room only in the great synagogue building was allotted to the old men who continued to pray there daily. The Zionist movement was forbidden and its activities completely stopped. The Hebrew school "Tarbut" was closed down and its pupils were transferred to general public school together with the children of the Goyim, The Hebrew language was forbidden, and books in that language were burnt.

Jewish young men and women from the neighboring villages flocked to Vileika to study and work there. In 1940 the population reached a high of 10,000, most of whom came from Eastern Soviet Russia and the others from Vilna and the vicinity.

That winter four families from Vileika were deported to Siberia on charge of being enemies of the Soviet Regime. These were the families of: S. H. Dubin, Nehama Edelman and her two sons, Dov Shulman, and the family of Jacob Charna.

At the outbreak of the Russo-German war on June 22, 1940, only fifty families managed to escape eastward, but most people of the town who knew only too well the Soviet Regime, and understood what it has in store for them preferred to stay home, and thus exposed themselves to the dangers of the Nazi atrocities and cruelties, and eventually lost their lives indeed. Those who did escape were deported to Siberia and 80% of them were saved, and the greater part of the finally arrived to a safe shore in Israel.

OUTLINE of the HISTORY of VILEIKA

The district town of Vileika is a young town, and, practically, has no history in the true sense of the word. According to Russo-Polish encyclopedias the area it is built on was nothing but a stretch of forest un to the beginnings of the 18th century.

The beginnings of the town were sometime around the year 1766 when it became, officially, a village, the center of a rural district which formed part of the district of Ushmiany.

In 1793 the town was annexed to Russia. At that time only 257 Jews were living there. After the third partition of Poland, when the province of Minsk came into being, Queen Catherine II of Russia promoted Vileika to the rank of a district town in the newly formed province of Minsk.

The inhabitants of the village were granted urban rights. The houses of the village, the estate of the local landlord and the inn formed the nucleus of the new town.

In 1797 the first session of the first district court of the town took place in Kopelowitz's inn, which proves that from its inception there was a Jew by the name Kopelowitz living in the town. Tradition has it that this was David Kopelowitz, who used to visit the Rabbi (Hassidic) Mordechai of Lechewitch.

The first settlers in Vileika were mainly Jews who lived in nearby villages and farms.

When the Russian government deported the Jews from the nearby rural villages they settled in the town which thus grew slowly. At the same time more villages were added to the district of Vileika which in 1842 was transferred to the Province of Vilna.

But simultaneously with the influx of Jews from the rural villages, there began around 1885, when the population of the town reached a total of 1250, a counter movement: immigration of Jews to the United States of America and to inner Russia.

Another step in the advancement of Vileika was the establishment of a railway station in the town on the new Shedletz-Bologoe line built in 1904; this was a big stride toward further development.

In 1860 there were three synagogues in Vileika: the great Beit Midrash of the Koidanow Hassidim, their "Shtibel" and the "Shtibel" of the Lyubawitch Hassidim. At the time there was also a hospital in the town at the disposal of the sick of the town.

In 1908 a modern school was opened in town but it did not last long.

In the first World War most houses of the town, including two synagogues were consumed by fire — the "Shtibel" of the Lyubawitcher escaped the conflagration. Most of the inhabitants left the town for fear of the Cossaks. Some of them went to the inner Russian provinces, and others — in the opposite direction: They crossed the front-line near Smorgon to the German side.

During the great war, the revolution and the minor wars that ensured, the town changed hands several times between Russians, Germans, Soviets and Poles. until it was finally occupied by the Poles. Most of the Jews who left the town during the fighting now returned home. They began to rebuild the demolished houses, build new homes, shops and business premises. They rebuilt the big central Beit Midrash, the synagogue of the "Misnagdim" on the plot where formerly stood the "Shtibel" of the Koidanover Hassidim.

The last Presidents of the synagogues were Reb Moshe Shimon Norman, Reb Eli Leib Zagermister, Moshe Svirsky, Lippa Gutman and Berche Greenhouse.

At about the same time the first Hebrew school "Tarbut" was founded. There were also "Heders" of the old type. The Polish Government established an elementary Polish school and a municipal secondary school.

Many boys and girls, graduates of the "Tarbut" school, continued their studies in the said secondary school while others went to Vilna to study

PREFACE

With grief and sorrow and broken heart do we hereby approach to perpetuate, in this book, our hometown Vileika, a small community in the province of Vilna that was so ruthlessly annihilated and blotted out from the earth by the Nazi murderers and thier accomplices.

Ever since the destruction of the town the aching hearts of the few survivors of the holocaust have been calling to set up a monument to our near and dear ones who were so brutally cut off from the land of the living, and even their graves were desecrated by the local murderers, the goyim of the town.

At the Jahrzeit-meeting in 1965 at which were present our townsmen who were lucky enough to reach the safe shore of Eretz-Israel before the war, as well as those who escaped the Nazi horrors, and arrived here after the holocaust — it was decided to put up a symbolic tombstone in the form of a book that will perpetuate the memory of our community for generations to come.

Our townsmen, wherever they may be, who will read this memorial book will find it a true reflection of the active and seething religious, spiritual, cultural and social life that was sparkling and bubbling in the town for eight generations. It also reflects everyday life from every corner and angle whether in writing or in photographic pictures.

The greater part of the book is dedicated to the community life in the last sixty years, and those chapters were written by our people from their personal memories. The notes on the ghetto and the holocaust were written by people who themselves experienced all the horrors of the Nazi atrocities. In addition there are also personal stories of our people who joined the partisans and fought bravely in their ranks, some of whom fell in battle and others miraculously escaped death. Finally, at the end of the book, there is a list of the names of all men, women and children who lost their lives in the holocaust.

We were able to publish this book thanks to the aid extended us by our townsmen in Israel and abroad. We express our gratitude to all those who answered our call and put in writing the life of the community from all aspects.

Our thanks and appreciation also to the editors of the book, Messrs. Kalman Farber and Joseph Se'evi (Wilk). Mr. Farber, one of the few survivors, put in a great deal of work and effort in gathering the material, added to it much of his own and edited the whole book. Mr. Se'evi helped editing the book.

We also thank the members of the Publication Committee, Mr. S. H. Dubin, President of our organization, and ex-President of the community of Vileika for twenty years, a devoted and active Zionist who contributed to this book some chapters on the community life, and had a large share in procuring the means for the printing of the book.

We express our gratitude to Mr. H.S. Kopelowith, of blessed memory, a veteran and active Zionist who took care to supply the paper needed for the book and who laid out its nice form. Unfortunately this distinguished man died before the book was completed, and he did not live to see it in print.

Others who deserve thanks are Messrs. Ben-Shem and Landau of the younger set who spared no effort and energy in printing the book.

It goes without saying that a great deal of thanks is due to all our townsmen in Israel and abroad who contributed generously and thus made publication of the book possible. Special thanks to our townsmen in America Mr. Yehuda (son of Eli Yoshe) Teitz and his brothers, and Mr. Jacob Eisenstadt. May their help in perpetuating the memory of our slaughtered people be remembered for generations.

And last but not least: our many thanks to Mr. Jacob Erdman and the printing house "Shamgar" for their fine work on this book.

Committee of the Community of Vileika and vicinity, in Israel

FOREWORD

With a thrill of holiness, fear and dread, bent under the heavy burden of mourning, sorrow and bereavement we approach the task of raising a written monument to our holy community that was so ruthlessly uprooted and wiped out from the face of the earth.

The town was small and young, and yet it was a metropolis in Israel; it counted no more than eight generations of loyal and faithful Jews in the course of its short existence of two hundred years, but all of them, regardless of the type and group they belonged to, were imbued with love of their fellow Jews and Zion. Ever since the community was doomed, we, a handful of survivors, saved from the awful conflagration that consumed the entire community, together with our old-timers in Israel, conceived the idea to perpetuate it and raise a monument in writing in its memory, for the coming generations, both in Israel and abroad.

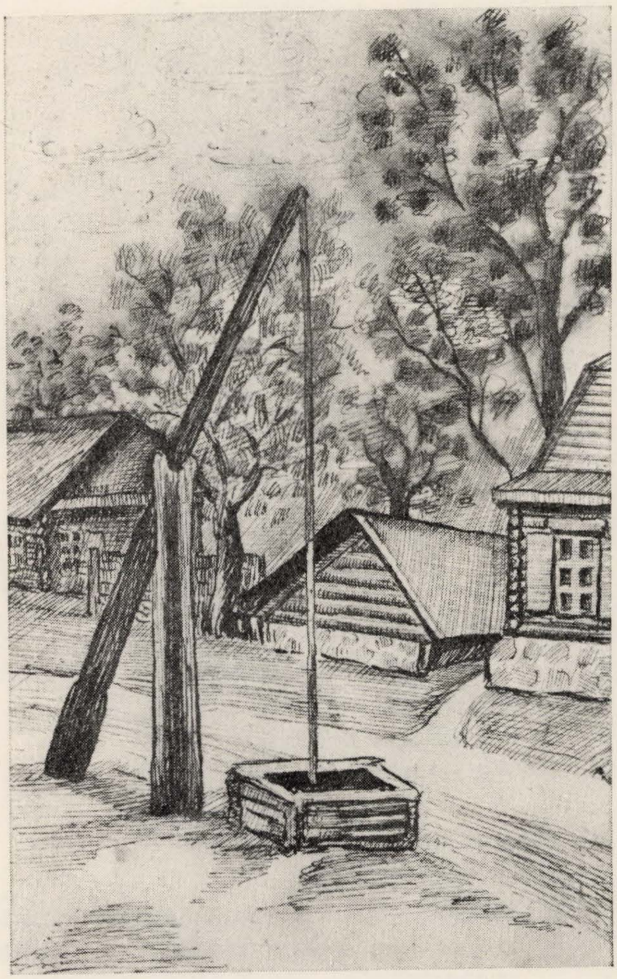
It was a hard and difficult task, and we asked ourselves: Will we be able to accomplish it? Can we find within our ranks people who are gifted enough to put down in writing the feelings and emotions of the hearts, the material and spiritual life, the joys and sorrows of our town, from its beginnings to its bitter end — there are neither writers nor poets amongst us.

But, on an afterthought, we realized that the mission imposed on us by the very fate as it were, does not call for a literary masterpiece, and neither is it expected to be composed of superb poetry. All we want is to bequeath to the coming generations a memorial book written by joint effort and co-operation of our own townsmen: simple, honest stories of the lives of our predecessors, including descriptions of the benevolent and cultural institutions to which our dear ones generously contributed and for which they so eagerly worked, dreamnig of a world to come that will be a world of good only. So also did we include in this book stories written in letters of blood and fire by people of our town who dared raise the banner of rebellion, fought to death, in the ranks of the partisans, against the accursed Nazis and their accomplices, and avenged the blood of their relatives and dear ones, and thus set a halo of honor and glory to their people, the people of Israel.

We cannot, however, assure that this book fully reflects all forms and shades of life in Vileika before its destruction, as we are missing data on many sides of life of the community that was and is not any more. Due to the stress of the turbulent long time that passed since then some repetitions, too, may be found in the book, but we hope that our readers will understand and forgive us.

Let this book be a "ner tamid" to the souls of our martyrs.

The Editors

Memorial Book of the COMMUNITY of VILEIKA

Editors: Kalman Farber and Joseph Se'evi, Tel Aviv, Israel

This book is divided in two sections, Hebrew and Yiddish, and synopsis in English.

CONTENTS

I. Hebrew
1. Historical review
2. General survey: Religious, social and Zionist Institutions; Personalities
3. Culture and Education
4. The Holocaust

II. Yiddish and English
1. History of Vileika
2. Religious, Cultural and Educational Institutions, and a short review of the work of the "Landsmanshaften" in Boston and New York
3. The Holocaust
4. Memorial list of the people who perished
5. A synopsis in English